

Medicinale en rituele planten van Suriname

Tinde van Andel
Sofie Ruyschaert

Medicinale en rituele planten van Suriname

Colofon

Medicinale en rituele planten van Suriname

Tinde van Andel en Sofie Ruyschaert

Verschillende fondsen, instanties en bedrijven hebben financieel bijgedragen of het boek op andere wijze ondersteund.

 NCB naturalis

NCB Naturalis

 NWO
Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek

NWO

 NATIONAAL
HERBARIUM
NEDERLAND

NHN

 Van Eeden
fonds

Van Eeden fonds

 Universiteit Utrecht

Universiteit Utrecht

 HUGO DE VRIES FONDS

Hugo de Vries Fonds

 Universiteit Leiden

Universiteit Leiden

 AMM

Alberta Mennega Stichting

Van Leersum Fonds (KNAW)

 UNIVERSITEIT
GENT

Universiteit Gent

 Tropische & Subtropische
Landbouw & Etnobotanie

Tropische & Subtropische
Landbouw & Etnobotanie

 VLIR
UOS
University
Development Co-operation

Vlaams Interuniversitaire

Raad

Leopold II Fonds

KIT Publishers

Mauritskade 63

Postbus 95001

1090 HA Amsterdam

E-mail: publishers@kit.nl

Website: www.kitpublishers.nl

NCB Naturalis

Darwinweg 2

2333 CR Leiden

E-mail: contact@ncbnaturalis.nl

Website: www.naturalis.nl

Het Nederlands Centrum voor Biodiversiteit NCB Naturalis bevordert met een collectie van wereldformaat en een unieke combinatie van onderwijs, onderzoek en publieksvoorlichting de kennis en bewustwording over het leven op aarde in heden en verleden. Daarmee levert het een belangrijke bijdrage aan behoud van biodiversiteit in de toekomst.

© 2011 KIT Publishers – Amsterdam

Disclaimer

De informatie omtrent medicinaal plantgebruik in dit boek is bedoeld voor educatieve en wetenschappelijke doeleinden. Om deze reden zijn de recepten vaak niet in detail weergegeven. Het is niet onze bedoeling de lezer te adviseren over het voorkomen, diagnosticeren, behandelen of genezen van welke aandoening dan ook met behulp van medicinale planten. Als u gezondheidsklachten heeft of bepaalde medicinale planten wilt gebruiken, bespreekt u dit dan altijd met uw arts. Kruiden kunnen gevaarlijk zijn als ze in te grote hoeveelheden of voor de verkeerde aandoening worden gebruikt, of gecombineerd worden met synthetische medicijnen en/ of alcohol. Niet alles wat uit de natuur komt is ongevaarlijk! De schrijvers, medewerkers, informanten, uitgever of instituten die deze publicatie hebben mogelijk gemaakt kunnen niet verantwoordelijk gehouden worden voor enige nadelige effecten veroorzaakt door het gebruik van de planten die in dit boek worden genoemd.

Grafisch ontwerp

Grafisch Ontwerpbureau Agaatsz BNO, Meppel

Fotografie omslag

Thijs Heslenfeld

Lithografie en druk

High Trade, Zwolle

De makers hebben geprobeerd alle rechthebbenden van foto's te traceren.

Degenen die desondanks menen dat dit naar hen toe onvoldoende is gebeurd, worden verzocht contact op te nemen met de uitgever.

ISBN 978 94 6022 139 2

NUR 941/412

Inhoud

Inleiding	7	Apocynaceae	48	Begoniaceae	114
Een grote verscheidenheid aan planten en culturen	7	Allamanda cathartica	48	Begonia glabra	114
Etnobotanisch onderzoek in Suriname	8	Asclepias curassavica	49	Bignoniaceae	117
Onderzoek en veldwerk	8	Calotropis gigantea	50	Arrabidea bilabiata	117
Wetenschappelijke namen	10	Catharanthus roseus	51	Crescentia cujete	118
Lokale namen	10	Geissopermum laeve	52	Jacaranda copaia	121
Beschrijvingen	10	Plumeria acuminata	53	Macfadyena unguis-cati	122
Gebruik	10	Tabernaemontana syphilitica	54	Mansoa alliacea	123
Commercieel gebruik	11	Tabernaemontana undulata	55	Tabebuia serratifolia	125
Dankwoord	11	Thevetia peruviana	56	Tanaecium nocturnum	126
Fotopagina's	14	Araceae	58	Tecoma stans	127
Samenstellers	14	Alocasia plumbea	58	Bixaceae	128
Foto's en illustraties	14	Caladium bicolor	59	Bixa orellana	128
Studenten	14	Colocasia esculenta	60	Boraginaceae	130
Interviewers Paramaribo	14	Dieffenbachia seguine	62	Cordia curassavica	130
Informanten Paramaribo, Para, Brokopondo, Marowijne, Nederland	14/15	Dracontium asperum	63	Cordia schomburgkii	132
Acanthaceae	16	Montrichardia arborescens	64	Cordia tetandra	134
Justicia calycina	16	Philodendron deflexum	65	Heliotropium indicum	135
Justicia pectoralis	17	Philodendron grandifolium	66	Tournefortia ulei	136
Justicia secunda	19	Philodendron melinonii	67	Bromeliaceae	137
Ruellia tuberosa	20	Philodendron scandens	68	Ananas comosus	137
Acoraceae	21	Philodendron solimoesense	69	Bromelia alta	139
Acorus calamus	21	Araliaceae	70	Guzmania pleiosticha	141
Adoxaceae	22	Hydrocotyle umbellata	70	Burseraceae	142
Sambucus canadensis	22	Schefflera morototoni	71	Protium heptaphyllum	142
Agavaceae	23	Arecaceae	73	Tetragastris altissima	143
Fucrea foetida	23	Areca catechu	73	Trattinickia lawrancii	145
Amaranthaceae	25	Astrocaryum aculeatum	74	Cactaceae	146
Alternanthera brasiliana	25	Astrocaryum sciophilum	75	Opuntia coccinellifera	146
Amaranthus dubius	26	Astrocaryum vulgare	77	Campanulaceae	147
Amaranthus spinosus	27	Cocos nucifera	80	Centropogon cornutus	147
Cyathula prostrata	28	Euterpe oleracea	82	Cannabinaceae	148
Gomphrena globosa	29	Mauritia flexuosa	84	Cannabis sativa	148
Amaryllidaceae	30	Maximiliana maripa	85	Cannaceae	149
Crinum erubescens	30	Oenocarpus bacaba	88	Canna indica	149
Hymenocallis tubiflora	31	Aristolochiaceae	89	Caricaceae	150
Anacardiaceae	31	Aristolochia consimilis	89	Carica papaya	150
Anacardium occidentale	31	Asphodelaceae	92	Cecropiaceae	152
Mangifera indica	31	Aloe vera	92	Cecropia peltata	152
Spondias mombin	35	Asteraceae	94	Cecropia sciadophylla	153
Tapirira guianensis	36	Ageratum conyzoides	94	Coussapoa angustifolia	155
Annonaceae	37	Ayapana triplinervis	95	Celtidaceae	156
Annona muricata	37	Bidens cynapiifolia	96	Trema micrantha	156
Annona reticulata	39	Calea caleoides	97	Chenopodiaceae	157
Annona sericea	39	Chromolaena odorata	97	Dysphania ambrosioides	157
Annona squamosa	40	Clibadium surinamense	99	Chrysobalanaceae	158
Guatteria scandens	41	Cyanthillium cinereum	100	Hirtella paniculata	158
Guatteria schomburgkiana	42	Eclipta prostrata	101	Licania membranacea	159
Xylopia discreta	43	Elephantopus mollis	103	Parinari campestris	160
Apiaceae	45	Erechtites hieracifolia	104	Clusiaceae	162
Apium graveolens	45	Mikania micrantha	105	Clusia grandiflora	162
Eryngium foetidum	46	Rolandra fructifera	106	Mammea americana	163
		Sphagneticola trilobata	108	Symphonia globulifera	164
		Struchium sparganophorum	109	Combretaceae	165
		Tagetes erecta, Tagetes patula	110	Combretum rotundifolium	165
		Tilesia baccata	112	Terminalia amazonia	166
		Unxia camphorata	113	Terminalia catappa	167

Commelinaceae	168	Crotalaria pallida	226	Laxmanniaceae	287
Commelina diffusa	168	Dalbergia monetaria	227	Cordyline fructicosa	287
Tripogandra serrulata	170	Desmodium adscendens	228	Lecythaceae	288
Convulvaceae	171	Dimorphandra conjugata	229	Couratari stellata	288
Cuscuta americana	171	Dipteryx odorata	230	Gustavia augusta	289
Ipomoea aquatica	172	Eperua falcata	231	Loganiaceae	290
Ipomoea batatas	173	Erythrina subumbrans	232	Spigelia anthelmia	290
Costaceae	174	Hymenaea courbaril	233	Strychnos melinoniana	292
Costus arabicus	174	Indigofera suffruticosa	234	Loranthaceae	294
Costus scaber	176	Inga alba	236	Phthirusa stelis	294
Crassulaceae	178	Inga edulis	237	Lythraceae	295
Bryophyllum pinnatum	178	Inga heterophylla	238	Lawsonia inermis	295
Cucurbitaceae	179	Lonchocarpus chrysophyllus	239	Punica granatum	296
Cucumis sativus	179	Lonchocarpus negrensis	240	Malpighiaceae	297
Cucurbita moschata	180	Machaerium lunatum	241	Byrsonima spicata	297
Lagenaria siceraria	182	Mimosa myriadena	242	Hiraea faginea	298
Luffa aegyptiaca	183	Mimosa pudica	243	Malpighia glabra	299
Melothria pendula	184	Mucuna sloanei	245	Stigmaphyllon sinuatum	300
Momordica charantia	185	Pachyrhizus erosus	246	Malvaceae	301
Cyclantaceae	186	Parkia pendula	247	Abelmoschus esculentus	301
Evodianthus funifer ssp.		Pseudopiptadenia suaveolens	249	Abelmoschus moschatus	303
Funifer	186	Senna alata	250	Ceiba pentandra	304
Cyperaceae	187	Senna occidentalis	252	Gossypium barbadense	306
Cyperus prolixus	187	Senna quinqueangulata	254	Hibiscus bifurcatus	308
Scleria secans	189	Sesbania grandiflora	254	Hibiscus sabdariffa	309
Scleria stipularis	190	Tamarindus indica	255	Lueheopsis rosea	310
Dilleniaceae	191	Tephrosia sinapou	256	Luehopsis rugosa	311
Davilla kunthii	191	Vigna subterranea	258	Quararibea guianensis	312
Davilla nitida	192	Zygia inaequalis	259	Theobroma cacao	313
Droseraceae	193	Zygia latifolia	260	Waltheria indica	314
Drosera capillaris	193	Gentianaceae	261	Marantaceae	315
Elaeocarpaceae	194	Chelonanthus alatus	261	Ischnosiphon arouma	315
Sloanea grandiflora	194	Coutoubia ramosa var. ramosa	262	Ischnosiphon gracilis	317
Euphorbiaceae	195	Gesneriaceae	263	Maranta arundinaceae	318
Acalypha hispida	195	Codonanthe crassifolia	263	Mayacaceae	320
Acalypha wilkesiana	195	Haemodoraceae	264	Mayaca longipes	320
Aparisthium cordatum	196	Xiphidium caeruleum	264	Melastomataceae	321
Caperonia palustris	197	Heliconiaceae	265	Aciotis purpurascens	321
Cnidocolus urens	198	Heliconia psittacorum	265	Bellucia grossularioides	323
Croton matourensis	199	Heliconia richardiana	266	Clidemia capitellata	324
Croton trinitatis	200	Hypericaceae	267	Clidemia hirta	324
Euphorbia cotinifolia	200	Vismia cayennensis	267	Miconia lateriflora ssp.	
Euphorbia hirta	201	Vismia guianensis	268	lateriflora	326
Euphorbia thymifolia	202	Vismia japurensis	268	Miconia lepidota	327
Jatropha curcas	205	Iridaceae	270	Miconia prasina	327
Jatropha gossypifolia	206	Eleutherine bulbosa	270	Miconia racemosa	328
Manihot esculenta	207	Lamiaceae	271	Miconia tomentosa	329
Maprounea guianensis	209	Hyptis atrorubens	271	Nepsera aquatica	330
Ricinus communis	210	Hyptis lanceolata	272	Tibouchina aspera	331
Fabaceae	212	Hyptis mutabilis	274	Meliaceae	332
Abrus precatorius	212	Leonotis nepetifolia	275	Azadirachta indica	332
Acacia tenuifolia	213	Ocimum campechianum	276	Carapa guianensis	334
Adenantha pavonina	214	Ocimum gratissimum	277	Cedrela odorata	335
Arachis hypogea	215	Ocimum tenuiflorum	278	Guarea gomma	337
Bauhinia guianensis	216	Orthosiphon aristatus	280	Moraceae	338
Bocoa prouacensis	217	Plectranthus amboinicus	281	Artocarpus altilis	338
Caesalpinia pulcherrima	219	Lauraceae	282	Artocarpus heterophyllus	339
Cajanus cajan	220	Cassytha filiformis	282	Brosimum acutifolium	340
Clathrotropis brachypetala	221	Cinnamomum camphora	283	Ficus nymphaeifolia	342
Clitoria ternatea	222	Cinnamomum verum	284	Ficus religiosa	343
Copaifera guyanensis	223	Ocotea guianensis	285	Ficus schumacheri	344
Crotalaria incana	224	Persea americana	286	Musaceae	345
Crotalaria micans	225			Musa sp.	345

Myristicaceae	348	Polygonaceae	405	Urticaceae	461
Virola surinamensis	348	Coccoloba gymnorhachis	405	Laportea aestuans	461
Myrtaceae	349	Coccoloba mollis	406	Verbenaceae	463
Campomanesia aromatica	349	Coccoloba uvifera	407	Lantana camara	463
Eugenia florida	351	Triplaris weigeltiana	408	Lippia alba	464
Eugenia patrisii	352	Pontederiaceae	409	Priva lappulacea	466
Eugenia uniflora	353	Eichhornia crassipes	409	Stachytarpheta cayennensis	466
Melaleuca cayaputi	354	Portulacaceae	410	Stachytarpheta jamaicensis	468
Myrciaria floribunda	355	Portulaca oleracea	410	Viscaceae	469
Pimenta racemosa	356	Rhamnaceae	412	Phoradendron perrottettii	469
Psidium guajave	357	Ziziphus jujuba	412	Vitaceae	470
Syzygium cumini	359	Rhizophoraceae	413	Cissus erosa	470
Nelumbonaceae	360	Rhizophora mangle	413	Cissus verticillata	471
Nelumbo nucifera	360	Rubiaceae	414	Zingiberaceae	472
Nymphaeaceae	361	Coccocypselum guianense	414	Aframomum melegueta	472
Nymphaea ampla	361	Coffea sp.	415	Alpinia galanga	473
Oleaceae	363	Duroia aquatica	416	Curcuma longa	475
Jasminum multiflorum	363	Ixora coccinea	417	Curcuma zanthorrhiza	476
Onagraceae	364	Morinda citrifolia	418	Kaempferia galanga	477
Ludwigia nervosa	364	Palicourea guianensis	419	Renealmia alpinia	478
Oxalidaceae	365	Psychotria bracteocardia	420	Renealmia floribunda	480
Averrhoa bilimbi	365	Psychotria capitata	421	Zingiber montanum	481
Passifloraceae	366	Psychotria poeppigiana	422	Zingiber officinale	482
Passiflora coccinea	366	Psychotria ulviformis	423	Zingiber zerumbet	483
Pedaliaceae	367	Sipanea pratensis	425	Varens-Adiantaceae	485
Sesamum indicum	367	Spermacoce verticillata	425	Adiantum latifolium	485
Phyllanthaceae	369	Uncaria guianensis	426	Varens-Aspleniaceae	486
Phyllanthus amarus	369	Rutaceae	428	Asplenium serratum	486
Phytolaccaceae	370	Aegle marmelos	428	Varens-Cyatheaceae	487
Microtea debilis	370	Citrus aurantifolium	429	Cyathea microdonta	487
Petiveria alliacea	371	Citrus aurantium	431	Varens-Gleicheniaceae	488
Phytolacca rivinoides	373	Ertela trifolia	432	Dicranopteris flexuosa	488
Piperaceae	374	Zanthoxylum pentandrum	433	Varens-Hymenophyllaceae	489
Peperomia pellucida	374	Salicaceae	435	Trichomanes vittaria	489
Peperomia rotundifolia	376	Banara guianensis	435	Varens-Pteridaceae	490
Piper aduncum	377	Casearia arborea	436	Pityrogramma calomelanos	490
Piper anonifolium var.		Xylosma tessmannii	437	Varenachtigen-Selaginellaceae	491
Anonifolium	378	Sapindaceae	438	Selaginellia parkeri	491
Piper arboreum	379	Paullinia pinnata	438	Selaginellia radiata	492
Piper betle	380	Vouarana guianensis	439	Wolfsklauwen-Lycopodiaceae	493
Piper brownsbergense	381	Sapotaceae	440	Lycopodiella cernua	493
Piper marginatum	382	Chrysophyllum cainito	440	Mossen-Leucobryaceae	495
Piper peltatum	384	Scrophulariaceae	441	Octoblepharum albidum	495
Plantaginaceae	385	Scoparia dulcis	441	Paddenstoelen-Ganodermataceae	496
Plantago major	385	Simaroubaceae	442	Ganoderma applanatum	496
Poaceae	386	Quassia amara	442	Index wetenschappenlijke namen	497
Bambusa vulgaris	386	Siparunaceae	444	Index plantgebruik	502
Coix lacrima-jobi	388	Siparuna guianensis	444	Index lokale namen	506
Cymbopogon citratus	389	Smilacaceae	446	Begrippenlijst	518
Cynodon dactylon	390	Smilax schomburgkiana	446	Literatuurlijst	522
Eleusine indica	391	Solanaceae	447		
Guadua latifolia	393	Capsicum anuum	447		
Imperata brasiliensis	394	Cestrum latifolium	449		
Oryza glaberrima	396	Datura metel	450		
Oryza sativa	397	Nicotiana tabacum	451		
Pariana radiceflora	399	Physalis angulata	453		
Paspalum conjugatum	400	Solanum americanum	454		
Saccharum officinarum	401	Solanum asperum	455		
Zea mays	403	Solanum leucocarpon	456		
Podostemaceae	404	Solanum macrocarpon	457		
Moureria fluviatilis	404	Solanum mammosum	458		
		Solanum stramonifolium	459		
		Solanum subinerme	460		

Men vindt in dit Waerelddeel, gelyk men kan denken, nog een menigte van andere Vruchtboomen, Heesters enz.; dewelke allen te beschryven ons oogmerk zoude te buiten gaan....
Men vindt 'er nog oneindig veel meer heilzaame Planten en Gewassen; zynde het Jammer dat 'er geen bekwame Natuur onderzoekers zyn die dezelve naaukeuriger naargaan.

Jan Jacob Hartsinck (1770: 67, 88). Beschryving van Guiana, of de wilde kust in Zuid-America.

There is an almost endless number of specific remedies, most of them rational herbal substances, but some pure magic, and magic to prevent magic. Any attempt to unravel the maze scientifically meets with inconsistencies and contradictions, but the attempt will be worthwhile.

George Way Harley (1941: 8). Native African Medicine. Harvard University Press, Cambridge, Mass.

Mi prani wan bon, na ini wan dyari
Winti way, a fadon
Ma na wiwiri fu na bon, de na mi ede

(Ik plantte een boom, in een tuin. De wind blies hem omver. Maar de bladeren van die boom, die zitten in mijn hoofd).
Banyalied ter ere van de voorouders.

Tetey, na mi e weri tetey
Den e weri gowtu
Trawan a weri solfru
Ma tetey o, na mi e weri tetey

(Ik draag een liaan (koord). Zij dragen goud. Anderen dragen zilver. Maar een liaan, ik draag een liaan).
Lied ter ere van Apuku, de bosgeest met de meeste kennis van planten.

Henri J.M. Stephen (2003: 30, 86). Winti liederen: Religieuze gezangen in de Winticultuur.

Inleiding

Een grote verscheidenheid aan planten en culturen

Suriname is een land met een grote biologische diversiteit. Als onderdeel van het Guiana Schild herbergt het land een unieke flora. Behalve grote stukken ongerept tropisch regenwoud heeft Suriname savannes, moerassen en inselbergvegetaties. Het totaal aantal plantensoorten wordt geschat op 4.984, waarvan meer dan 95% inheems is voor het land (Funk et al., 2007). Het zuidelijke deel van het Surinaamse binnenland is zelfs zo ontoegankelijk, dat er op veel plekken nog nooit een botanicus is geweest (Haripersaud, 2009). Tijdens recente expeditieën in dit gebied zijn er niet alleen veel planten aangetroffen, maar ook vissen, amfibieën en insecten die nieuw waren voor Suriname of nooit eerder wetenschappelijk waren beschreven (Alonso & Mol, 2007). Hoewel zeker 70% van de vegetatie van Suriname nauwelijks door mensen is verstoord, wordt de unieke biodiversiteit van het binnenland wel bedreigd.

De Surinaamse overheid wil het binnenland beter toegankelijk maken en de natuurlijke rijkdommen verder exploiteren. Goudzoekers uit Brazilië, Guyana en Suriname zelf trekken steeds dieper het binnenland in om met graafmachines, hogedrukspuiten en kwik het goud uit de bodem vrij te maken. Groot-schalige exploitatie van goud, hout en bauxiet door buitenlandse bedrijven staan op de agenda voor de toekomst. Deze plannen vereisen de aanleg van nieuwe wegen, waardoor het bos verder toegankelijk wordt gemaakt voor nieuwe bewoning en economische activiteiten. De kans is groot dat het kwetsbare ecosysteem van het tropisch regenwoud hierdoor ernstig wordt aangetast (van Dijk, 2009, 2010).

Suriname herbergt behalve biologische verscheidenheid ook een unieke culturele diversiteit. De eerste inwoners van het land waren Arawak Indianen, die ongeveer 500 na Christus het land binnen kwamen. Rond 1200 verdreven de Caribs (of Karaiëben) ze van hun landbouwgronden. Deze twee stammen vormen nog steeds de belangrijkste inheemse bevolkingsgroepen, naast de Trio's en de Wayana's. De eerste Nederlanders vestigden zich in 1613 langs de monding van de Surinamerivier, maar het waren de Engelsen die in 1651 de eerste permanente plantages aanlegden (Benjamins en Snelleman, 1917). Sefardische Joden uit Brazilië vestigden zich rond 1665 in de savannegordel. De Engelsen begonnen als eerste met de import van Afrikaanse slaven om op de plantages te werk te stellen. De Nederlanders, verenigd in de West Indische Compagnie, beheersten hierna lange tijd de slavenhandel aan de Afrikaanse Westkust. Er zijn in totaal tussen de 200.000 en 300.000 Afrikanen naar Suriname verscheept; de meesten kwamen uit het gebied tussen Ghana en Benin en tussen Zuid-Gabon en Noord-Angola (van Lier, 1977, Postma, 1990, Arends, 2002). Veel van hen weigerden zich aan de grillen van hun meesters te onderwerpen en vluchtten het bos in. Hun nakomelingen, de Marrons, leven nu nog in stamverband in het binnenland. Ze zijn onderverdeeld in een aantal groepen (Saramaccaners, Aucaners, Boni, Matawai, Paramaccaners en Kwinti's). Tien jaar voor de afschaffing van de slavernij in 1863 begonnen de plantagehouders arbeiders te ronselen in Nederland, China, Java en India. Sommige van contractarbeiders keerden terug naar hun geboorteland, maar de meeste bleven in Suriname. De laatste decennia zijn er vooral Chinese en Braziliaanse immigranten het land binnengekomen.

Al deze verschillende bevolkingsgroepen brachten niet alleen hun eigen taal, cultuur en religie met zich mee, maar ook hun eigen plantgebruik en ideeën over ziekte en gezondheid. In de loop der eeuwen hebben de bevolkingsgroepen zich vermengd. Creolen, mensen met zowel Afrikaanse als Europese voorouders, vormen nu de tweede bevolkingsgroep van Suriname. Er heeft ook veel uitwisseling plaatsgevonden van plantenkennis tussen de bevolkingsgroepen. Van oorsprong Javaanse planten worden nu verbouwd op kostgrondjes van Marrons in het binnenland, Indiaanse gebruiksplanten komen terug in Creoolse kruidenbaden. Veel Surinamers zijn vandaag de dag voor hun dagelijkse levensbehoeften nog steeds afhankelijk van wat hun erf of kostgrondje oplevert en van de flora (en fauna) in de bossen die

hen omringen. Planten leveren hen voedsel, medicijnen, onderdak, spullen voor huishoudelijk gebruik, cash inkomen en spirituele zingeving. De unieke Surinaamse combinatie van een hoge biodiversiteit, afhankelijkheid van natuurlijke hulpbronnen en een grote culturele diversiteit heeft geleid tot een grote verscheidenheid aan plantgebruik.

Etnobotanisch onderzoek in Suriname

Etnobotanie, de studie naar de relatie tussen mensen en planten, mag dan een vrij recente term zijn, de tak van wetenschap is een van de oudste ter wereld. Tweeduizend jaar voordat de Griek Dioscorides zijn *De Materia Medica* schreef (A.D. 77), waren Chinezen al begonnen met het documenteren van hun kennis over medicinale planten (Balick & Cox, 1996). De eerste botanici die Suriname aandeden waren ook op zoek naar nuttige planten. De oudste herbariumexemplaren voorzien van lokale namen en gebruik dateren uit ca. 1680 en zijn door een onbekende verzamelaar (misschien Hendrik Meyer?) geschonken aan de Leidse Professor Paul Hermann (van Ooststroom, 1939).

Na Maria Sibylla Merian (1705) die behalve haar beroemde insectentekeningen ook menig plantgebruik vastlegde, kwamen Carl Gustav Dahlberg (in 1748) en Daniel Rolander (1754-1756) naar Suriname. Deze twee Zweden legden een schat aan etnobotanische kennis vast. Dahlbergs catalogus uit 1771 werd nooit gepubliceerd, maar zijn collecties kwamen terecht bij Linnaeus, die de wetenschappelijke beschrijvingen publiceerde in *Plantae Surinamensis* (Alm, 1775). Rolanders uitgebreide reisverslag uit 1755 werd pas in 2009 voor het eerst vertaald en toegankelijk voor het grote publiek. Echte botanische expedities vonden pas plaats in de 19^e eeuw (Ek, 1991). In het begin van de 20ste eeuw bezochten de Utrechtse botanici F.A.F.C. Went en A.A. Pulle het land, wat resulteerde in de Flora of Suriname. Na 1986 werd dit project gecontinueerd door het nog steeds actieve internationale Flora of the Guianas programma, geleid vanuit het Nationaal Herbarium Nederland, nu onderdeel van het Nederlands Centrum voor Biodiversiteit Naturalis in Leiden. Hoewel de botanici in deze floraprojecten wel lokale namen noteerden (van het Klooster et al., 2003), besteedden ze weinig aandacht aan het gebruik en de domesticatie van de soorten die zij beschreven.

Met de publicaties van Stahel (1944), Geijskes (1954) en Ostendorf (1962) werden de nuttige planten van Suriname voor het eerst systematisch in kaart gebracht. Veel auteurs hebben nadien hun best gedaan om de traditionele Surinaamse kruidenkennis vast te leggen (May, 1982; Titjari, 1985; Heyde, 1985, 1987; Slagveer, 1990). Deze studies waren echter niet of nauwelijks gebaseerd op herbariumcollecties en zijn dus moeilijk achteraf verifieerbaar. Onderzoekers als Plotkin (1986), Tjong Ayong (1989) en Raghoenandan (1994) lieten wel herbariumvouchers achter van de planten gebruikt door respectievelijk de Trio Indianen, de Javanen en de Hindostanen.

Vanuit de antropologie is altijd veel aandacht geweest voor traditionele Surinaamse religies (Herskovits & Herskovits, 1934, 1936; Van der Elst, 1971; Wooding, 1972; Kloos, 1975; Price, 1983, 1990, 2008), ondanks het feit dat tot 1971 het uitoefenen van traditionele geneeskunst en het praktiseren van de winti-religie verboden was in Suriname (van Kempen, 2002). Na de publicatie van het standaardwerk over de Afro-Surinaamse religie (Wooding, 1972) en de boeken over winti en ritueel plantgebruik van Stephen (1979, 1986, 1998) en Sedoc (1992) kwam er meer erkenning voor deze traditionele godsdienst in de Surinaamse samenleving. Het medicinale en rituele plantgebruik van de Marrons is echter nog lang onderbelicht gebleven. Pas de laatste jaren begint hier verandering in te komen met het onderzoek van Hoffman (2009) en van 't Klooster (2009) aan de Boven Surinamerivier, het onderzoek van Ruyschaert en medewerkers (2006, 2007, 2009, 2011) in Brownsweg en Van Andel et al. (2007, 2008, 2010) in Bigiston, de Beneden Surinamerivier en Paramaribo.

Onderzoek en veldwerk

Het plantgebruik dat staat beschreven in dit boek is opgetekend tijdens veldwerk in Suriname, afkomstig van herbariumexemplaren uit het Nationaal Herbarium Suriname (BBS) en het Nationaal Herbarium Nederland (NHN) en uit de literatuur. Veldwerk in Suriname vond plaats tussen januari en juli 2006

(Van Andel) in de periodes februari-april en augustus-oktober in 2004 en 2005 en augustus-oktober in 2006 (Ruysschaert en medewerkers).

Veldwerk in Suriname bestond uit semi-gestructureerde interviews en verzamelexpedities in en rond Paramaribo, Bigiston (Marowijne), Klaaskreek, Nieuw Lombé en Marchalkkreek (Brokopondo) en de omgeving van de Rijdsijkweg (Pará) en markt surveys in Paramaribo en Albina (Van Andel et al., 2007; 2008; Van Andel & Havinga, 2008), en uit semi-gestructureerde interviews, verzamelexpedities en de inventarisatie van hectareplots rond Brownsweg en Powakka Gajapersad, 2005; Koppert, 2005; Van der Linden et al., 2005; Bavay et al., 2006; Van Kerckhove et al, 2006; Van de Putte et al., 2007; Vermeulen et al., 2007; Ruysschaert et al., 2009; Ruysschaert, 2011). Aanvullend onderzoek werd verricht onder Surinamers in Nederland (Van Andel & van 't Klooster, 2007; Van Andel & Westers, 2010).

Veldwerklokaties, gebaseerd op een kaart van H. Rypkema.

Alle informatie over planten en hun gebruik werd verzameld nadat wij onze informanten duidelijk de doelstelling van het project hadden uitgelegd en zij toestemming gegeven hadden om hun kennis voor publicatie te gebruiken. Indien nodig werd hierbij gebruik gemaakt van tolken Aucaans, Saramaccans

of Sranantongo. De belangrijkste informanten tekenden bovendien een schriftelijke verklaring (Prior Informed Consent), opgesteld door de onderzoekers in samenwerking met de afdeling Natuurbeheer van de Dienst 's Lands Bosbeheer (LBB). Informanten kregen een passende vergoeding voor hun medewerking. Voor het verzamelen en exporteren van herbariummateriaal zijn ten allen tijde de benodigde verzamelvegunning en exportvergunning van NB-LBB aangevraagd en verkregen. Duplicaten van alle tijdens het veldwerk verzamelde planten liggen in het Nationaal Herbarium Suriname (BBS). Nummers verzameld door Ruyschaert en medewerkers zijn tevens gedeponeerd in het Herbarium van de Universiteit Gent (GENT); nummers van Van Andel in het Nationaal Herbarium Nederland (L) te Leiden (NCB Naturalis).

Wetenschappelijke namen

Familienamen van de in dit boek behandelde planten volgen zo veel mogelijk het APG III systeem van de Angiosperm Phylogeny Group (2009). Wetenschappelijke namen en auteursnamen zijn gebaseerd op de Checklist of the Plants of the Guiana Shield (Funk et al., 2007) en The Plant List van de Royal Botanic Gardens Kew (www.theplantlist.org). Synoniemen staan alleen vermeld als ze genoemd worden in de literatuur over nuttige planten van de Guiana's.

Lokale namen

De lokale namen voor planten die in dit boek worden genoemd zijn opgetekend tijdens veldwerk, overgenomen van herbariumexemplaren of de literatuur (o.a. van 't Klooster et al., 2003; Flora of Suriname; Heyde, 1987; Stephen, 1979, 1998; Van Andel, 2000) en de online woordenboeken van het Summer Institute of Linguistics (www.sil.org/americas/suriname). Soms zijn er Guyanees Creoolse namen opgenomen, omdat de plant onder deze naam op de markt verschijnt. In een enkel geval, als er sprake was van gebruik door Surinaamse Chinezen, zijn er ook Chinese namen en karakters opgenomen. Een aantal lokale plantennamen worden in dit boek voor het eerst gedocumenteerd. Hun officiële schrijfwijze is dan niet bekend, de namen zijn fonetisch opgeschreven. In de meeste gevallen zijn de betekenissen van de lokale namen vernomen van de informanten die de namen zelf gebruikten; soms zijn ze afgeleid van woordenboeken of gebaseerd op onze eigen interpretatie. Lokale namen en begrippen zijn termen uit het Sranantongo, tenzij anders vermeld. De afkortingen van de talen zijn als volgt: Ak = Arekuna; Ar = Arawak; Au = Aucaans of Ndyuka; Bo = Boni of Aluku; Braz (Braziliaan), Ca = Caraïbisch; En = Engels; Fr = Frans, J = Javaans; Kw = Kwinti; Ma = Matawai; Ne = Nederlands; Pa = Paramaccaans; Sa = Saramaccaans; Sarn = Sarnami (Hindoestaans); SN = Surinaams-Nederlands; Sp = Spaans, Sr = Sranantongo; Way = Wayana. Minder vaak voorkomende talen zoals Trio, Sanskriet, Chinees of Apuku worden voluit vermeld.

Beschrijvingen

De beschrijvingen van de plantensoorten uit dit boek zijn gebaseerd op herbariumexemplaren uit het Nationaal Herbarium Nederland en op beschrijvingen uit de Flora of Suriname, Flora of the Guianas, Flora of Venezuelan Guayana (Berry et al., 2001), de Flora of Saül (Mori et al., 1997, 2002), Arnoldo's zakflora van de Antillen (van Proosdij, 2001), de PROTA en PROSEA Series en de ongepubliceerde manuscripten van de Nederlandstalige Zakflora van Suriname. Bij planten met een groot verspreidingsgebied en een variabel uiterlijk is de beschrijving aangepast aan herbariumexemplaren uit Suriname.

Gebruik

Het plantgebruik dat staat beschreven in dit boek is opgetekend tijdens veldwerk in Suriname of afkomstig van herbariumexemplaren of uit de literatuur. Er is gekozen om alleen planten op te nemen die in Suriname groeien, in het wild of door mensen gecultiveerd. Geïmporteerde planten of plantaardige producten zoals (knoflook, ui, fenegriek of asafoetida) worden niet behandeld. In de meeste gevallen is alleen plantgebruik vermeld dat daadwerkelijk in Suriname is gedocumenteerd. Veel van de in dit boek opgenomen soorten worden ook in de omliggende landen (of elders in de wereld) gebruikt op een andere manier. Van sommige plantensoorten is de farmacologische werking wetenschappelijk onderzocht. Alleen als er genoeg betrouwbare informatie beschikbaar was (afkomstig uit gerenommeerde wetenschap-

pelijke tijdschriften) over werkzame stoffen of het farmacologisch effect van deze planten, en als deze informatie aansloot bij het gebruik dat in Suriname was gedocumenteerd, is dit opgenomen bij de betreffende plantensoorten. Voor de meeste soorten waren er echter onvoldoende farmacologische gegevens beschikbaar om uitspraken te doen over de werkzaamheid van de medicinale recepten. Wij zijn ons ervan bewust dat er binnen de Surinaamse samenleving grote variatie bestaat in de recepten waarin medicinale planten worden gebruikt. Ongetwijfeld zullen veel lezers zich de preparatie, toepassing en samenstelling van kruidenmedicijnen of –baden anders herinneren dan zoals het in dit boek vermeld staat. Ook over de interpretatie van wintirituelen en de werking van magische planten bestaan veel verschillende meningen. De auteurs houden zich aanbevolen voor suggesties en aanvullingen.

Commercieel gebruik

Informatie over de verkoop van Surinaamse plantensoorten is afkomstig uit marktonderzoek in Nederland in 1999 (Van Andel & van 't Klooster, 2007) en 2007 (Behari-Ramdas, 2007) en in 2006 in Paramaribo (Van Andel et al., 2007). Het aanbod van Surinaamse kruiden op de markt is wisselend, vooral in Nederland. Nieuwe winkels gaan open (vooral op internet!), oude winkels sluiten hun deuren. De informatie over het commercieel gebruik dus niet altijd accuraat.

Dankwoord

Het onderzoek van Van Andel viel binnen het kader van het Flora of the Guianas-programma en werd mogelijk gemaakt door financiële ondersteuning van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO-ALW Open Competitie: nr. ALW1PJ/04052 en NWO Vernieuwingsimpuls: ALW-Vidi, nr. 016.101.337). De vervaardiging van een groot aantal botanische tekeningen werd gefinancierd door het Van Eeden fonds, het Hugo de Vriesfonds, de Alberta Mennega Stichting en het Van Leersum Fonds. Het onderzoek van Ruyschaert en medewerkers viel binnen een samenwerkingsovereenkomst tussen de Universiteit Gent (UGent) en het Centrum voor Landbouwkundig Onderzoek in Suriname (CELOS) en werd gefinancierd door het Bijzonder Onderzoeksfonds van de Universiteit Gent (BOF-UGent 011D09603). Aanvullende financiering werd verkregen van de Vlaamse Interuniversitaire Raad-Institutionele Samenwerking (VLIR-IUS), het Leopold III Fonds voor Natuuronderzoek en Natuurbehoud, de Commissie voor Wetenschappelijk Onderzoek van de Faculteit voor Bio-ingenieurswetenschappen van de Universiteit Gent (UGent CWO-FBI), de Alberta Mennega Stichting, het Fonds voor Onderzoek ten behoeve van het Natuurbehoud (FONA) en Synthesys. De publicatie van dit boek werd mogelijk gemaakt door Ron Smit en Peter Sanches van KIT Publishers, Amsterdam.

Het onderzoek in Suriname werd uitgevoerd in samenwerking met het Nationaal Herbarium Suriname (BBS), STINASU en CELOS. De auteurs zijn dank verschuldigd aan de Anton de Kom Universiteit van Suriname (ADEK), de Stichting voor Bosbeheer en Bostoezicht in Suriname (SBB), 's Lands Bosbeheer-Dienst Natuurbeheer (LBB-NB), het Fonds voor Gemeenschapontwikkeling in Suriname en de NGO Tjufanga. Speciale dank gaat uit naar Maureen Playfair, Caroline Chin en Dorothy Traag (BBS), Leon Comvalius, Jan Wirjosentono, Merdy Sewotaroeno, Rudi van Kanten, Minu Parahoe en Maria Callebaut (CELOS), Bryan Drakenstein en Ferdinand Baal (LBB-NB), Justus Leidsman (Tjufanga) en Wilco Finisie (CREP). We danken ook de bestuurders van alle dorpen in het binnenland voor hun interesse en toestemming om in hun gemeenschap te werken.

Behalve onze belangrijkste informanten, die op de fotopagina's staan vermeldt, hebben de volgende personen waardevolle informatie bijgedragen aan dit boek: Albertine Poeketie, Alvin Thomas, Amonee Finfin, André Akoni, Andre Mosis, Blacky Finfin, Brian Mawdo, Cyrill Samuels, Denise Meense, Dennis Mans, Derwish Maddoe, Edith Stoffer, Eduard Schmidt, Edwin Kaffee, Emilien Cayenie, Enro Parami, Erna Jozefzoon, Florine Waterberg, Fred Fitz James, Gerardus Lucien Kabulefudo, Griselda Waandels, Henry Harold Stieger, Hanriette van Eewijck, Herbert Dankerlui, Imro Leydsman, J. Leydsman, Joel Finissie, Jaquelline Alubutu, Juliette Solomon, Lando Patra, Lefienke Baisie, Leo Stura, Leonard Macintosh, Lien Tam, Lina Asudano Lonto, Linga Matiti, Lucenda Josefzoon, Lucia Mawdo, Maria Pokie, Marijke Kayen, Marlene Ceder, Martha Kadosu, Mavis Pinas, Myriam Eiflaar, Nauwtoe Ammain,

Oom Henk, Pandit Madho, Patty Prior, Purcy Alia, Renuka Sewnath, Ro Faria, Rowandie Sukking, Rudi Armaketo, S.C. van Ziehem, Sandra Plato, Santa Jankipersaudsing, Saskia Amimba, Silvie Kadosu, Silvie Waterberg, Sonoe Finkie, Stanley Finisie, Wetieman Asidé, Wewe Kan en Zwingly Waldemar Nyon. Naast de verkopers van de Vreedzaammarkt, Kwakoemarkt, Centrale Markt, Nieuwe Grond en Noodmarkt in Paramaribo en de markt in Albina, verschaften de volgende winkels ons waardevolle informatie: Amrish store, Bharat king, Bharat Lachmansing, Cultuurshop Thei, Etje's Little India, Fanowdoe sani, Glens koeltoeroe winkrie, Indian Gift house Maharani, Kotomisi Shop, Krishna's Bharat, Mahabier, Nowtoe Culturu Winkrie, Pandit Kokki, Pikien Nanga Gran Vanodoe Oso, Sabi wiri, Sangrafoe, Toko Kondreman, Toko Reigersbos en Tropische winkel Vanisha. Aanvullende gegevens werden verstrekt door 160 huishoudens in Brwonsweg en Powakka en meer dan 450 anoniem geïnterviewde Surinamers in Paramaribo, Den Haag en Amsterdam.

Alle studenten die deelgenomen hebben aan het onderzoek zijn wij zeer erkentelijk. Naast degenen op de fotopagina, wenssen wij ook Gilles Bavay en Arne Vermeulen te bedanken voor hun bijdrage. Speciale dank gaat uit naar Berto Poeketie, die in Suriname altijd klaar stond om te helpen en leden van zijn omvangrijke familie in te zetten als informant, bootsman, taxichauffeur, logeeradres, kokkin, kinderoppas, schoonmaakster of tolk. Verder danken wij Romeo Tjong A Hung, Selma Ebicilio, Cleren Sabajo, Liliën Jona en hun families voor hun gastvrijheid, hulp en steun. Onderzoek in Nederland werd verder ondersteund door de GGD Den Haag (Stans Kraetzer en Els Enting) en de Stichting Rainforest Medical (Hans Arends, Henk van Wilgenburg en Fenny Vlietstra).

Dit boek is grotendeels gebaseerd op de kennis van oudere mensen. Vaak wordt beweerd dat medicinale plantenkennis dreigt uit te sterven door ontbossing, migratie naar de stad, verlies aan traditionele religie, globalisatie en verbeterde toegang tot de moderne gezondheidszorg. Dit geldt ongetwijfeld ook voor Suriname. Wij hoorden onze informanten vaak klagen dat 'de jeugd van tegenwoordig' zich niet meer zou interesseren in traditionele geneeswijzen en de kruiden niet meer kon herkennen. Toch viel het ons op dat veel jonge Surinamers zich met medicinale planten bezig houden. De verkoopsters op de Vreedzaammarkt in Paramaribo, soms niet ouder dan 30, hebben een uitstekende plantenkennis. Met enige regelmaat worden er zelfs nieuwe medicinale planten ontdekt en uitgetprobeerd. Jongeren uit zowel Suriname als Nederland discussiëren actief over Surinaamse kruiden op online forums als www.culturu.com, www.suriname.nl, www.waterkant.net en www.mamjo.com.

Heel anders is het gesteld met de wetenschappelijke, taxonomische kennis over de Flora van Suriname. Dit boek had niet tot stand kunnen komen zonder de medewerking van een aantal gepensioneerde botanici, de meesten actief als gastmedewerkers aan het Nationaal Herbarium Nederland. Zij waren het die de moeilijkste planten voor ons op naam brachten, een vreemd houtje of een enkel zaad van de markt wisten te determineren, verloren gewaande beschrijvingen lokaliseerden, fondsen ter beschikking stelden, Latijnse etiketten vertaalden, tekeningen of foto's leverden of tijd vrijmaakten om de tekst van dit boek te redigeren. De volgende mensen hebben waardevolle bijdragen geleverd aan dit boek: Paul en Hiltje Maas, Lubbert Westra, Hendrik Rypkema, Marion Jansen-Jacobs, Pieter en Siela Teunissen, Jifke Koek-Noorman, Cees Berg, Max van Balgooy, Jan-Frits Veldkamp, Pieter Baas, Willem en Brigitta de Wilde, Ferry Bouman en Hans Scheffer. Sommigen hebben de publicatie van dit boek helaas niet meer mee kunnen maken: Bep Mennega (†), Wim Hekking (†) en Jan Lindeman (†).

Een groot aantal taxonomen in diverse herbaria hielpen met de identificatie van het plantenmateriaal. Patrick Van Damme, Paul Goetghebeur en de medewerkers van het Labo voor Tropische en Subtropische Landbouw en Etnobotanie en de Onderzoeksgroep Zaadplanten van de Universiteit Gent worden bedankt voor hun wetenschappelijke inbreng en steun bij het onderzoek.

Traditionele kennis mag dan verloren gaan, toch worden er op dit moment nog altijd tientallen malen meer jonge Surinamers door hun (groot-) ouders onderwezen in de kruidengeneeskunst dan dat er jonge botanici worden opgeleid om de Surinaamse Flora en het gebruik ervan wetenschappelijk te documen-

teren. De kennis van Marron- en Indianengemeenschappen in het diepe binnenland van Suriname is nog nauwelijks vastgelegd, terwijl de traditionele leefwijze van deze mensen wel in de verdrukking dreigt te geraken. Vooral op het gebied van de domesticatie van wilde plantensoorten en de diversiteit van traditionele landbouwgewassen is nog weinig bekend. Hartsinck's oproep uit 1770 is nog steeds relevant: er zijn nog altijd onderzoekers nodig om dit in kaart te brengen. Wij hopen dat dit boek een bijdrage kan leveren aan een hernieuwde interesse in de Surinaamse culturele en biologische diversiteit.

Samenstellers

Tinde van Andel
NCB Naturalis
Nationaal Herbarium
Nederland
Universiteit Leiden

Sofie Ruyschaert
Laboratorium voor
Tropische en Subtro-
pische Landbouw en
Etnobotanie Universi-
teit Gent, België

Foto's en illustraties

Hendrik Rypkema

Christiaan van der
Hoeven

Pieter en Siela Teunissen

Lubbert Westra en Paul Maas

Wim Hekking (t)

Chequita Bhikhi

Studenten

Sara Groenendijk

Gisla Doerga

Sanne de Korte

Inge van der Linde

Charlotte van 't
Klooster

Kobeke van de
Putte

Reinout Havinga

Daphne Koopmans

Lucienne Niekop

Joelaika Behari-
Ramdas

Karolien van
Kerckhove

Interviewers Paramaribo

Angela Grant

Irene Khedoe

Regina Burnet

Muriël Djaspan

Informanten Paramaribo

Obino Delobi

Henk Jeroe

Steven Hofwijks

Rayan Madhar

Maya Doebar

Ajani Ramdjanam-
singh

Irma Dongo

Li Huy Yan

Pandit Kresgangaram Panday

Soeparni Boetius

Stanley en Bibi Rensch

Informanten Pará en Brokopondo

Yolanda Amimba
Rijsdijkweg

Emmoline Amimba
Rijsdijkweg

Gheng Doekoe en Stefanus
'Dr. Pake'Schmidt, Onverwacht

Sole Ponika
Copieweg

Norbert Eersteling
Marchalkreek

Norena Friendwijk
Klaaskreek

Iwan Wachter
Klaaskreek

Frans Hoop
Klaaskreek

Eveline Nto Mateda
Nieuw Lombé

Albie Poeketie
Nieuw Lombé

Frits van Troon
Tonka eiland

Michel Alubutu,
Brownsweg

Gerry Eiflaar
Brownsweg

Ronald Armaketo,
Powakka

Martinus Jupitana
Powakka

Paulus Sabajo
Powakka

Informanten Nederland

André Kendo
Amsterdam

Bibi van Assen
Amsterdam

Ruud Parami
Amsterdam

Ruben Mawdo,
Bigiston

Edith Adjako,
Bigiston

Crispine Stura,
Bigiston

Linkerfoto: Hanna Mulder en VETC-ers, Den Haag

André Pakosie, Utrecht

Justicia calycina (Nees) V.A.W. Graham.

Synoniem: *Rhacodiscus calycinus* (Nees) Bremek.

Lokale namen: bruduwiwiri¹ (Sr), woko potëre (Ca), bë watra uwii², daanda, dang-dang (Sa).

Beschrijving: Kruid, tot 1 m hoog. Stengel met knopen. Plant bijna kaal of dicht bezet met korte, rode haren. Bladeren tegenoverstaand, zittend, 18-36 x 6-7 cm, voet aflopend, punt lang toegespitst. Bloeiwijze een eindstandige, tot 20 cm lang gesteelde pluim. Schutbladen draadvormig. Bloemen buisvormig, steenrood. Doosvrucht donkerbruin, knotsvormig, met twee bruine, lensvormige zaden.

Justicia calycina. Illustratie W. Hekking.

Voorkomen: algemeen, langs krekken, watervallen, wegbermen, als ondergroei in bos.

Verspreiding: de Guiana's, Amazonegebied.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens het wieden.

Gebruik: Wanneer de bladeren van de bruduwiwiri (*Justicia calycina*) of van de verwante soorten *J. segunda* en *J. cayennensis* worden gekookt, krijgt het water een opvallend rode kleur. De thee wordt gedronken bij bloedarmoede of na ernstig bloedverlies, vanwege de sterke gelijkenis met bloed. Bij hevige menstruatie of 'lage salie' (een veel gebruikte term voor lage bloeddruk en bloedarmoede) wordt een thee van 'drie tot vier soorten bruduwiwiri' gedronken. Mogelijk worden hier *J. calycina*, *J. segunda*, *J. cayennensis* en een onbekende vierde soort bedoeld. Van de thee worden twee tot drie glaasjes per dag gedronken, gedurende twee weken. Dit medicijn zou de patient 'meer bloed' geven, de weerstand verhogen, en de loomheid, duizeligheid, zwakte en doffe ogen die kenmer-

kend zijn voor 'lage salie' doen verdwijnen. Het kan zowel door mannen als vrouwen worden gebruikt.

In Brownsweg koken de Saramaccaners deze plant samen met een droog blad van de morisi palm (*Mauritia flexuosa*). Mensen met een sterk opgezwollen lichaam (oedeem) baden zich in het rode kruidenbad en drinken iets van het afkooksel. Kleine kinderen die na een jaar nog niet kunnen lopen, worden 'gezweept' met een tak van dit kruid om hen sneller te doen leren lopen. Vanwege de rode kleur van het afkooksel wordt deze plant af en toe ook in winti-kruidenbaden gebruikt, mogelijk in rituelen rondom de ingi winti's (Indianengeesten). *J. calycina* is iets minder algemeen dan *J. segunda* en wordt daardoor iets minder vaak gebruikt.

Commercieel gebruik: deze plant wordt af en toe op de markt in Paramaribo verkocht.

Betekenis naam: ¹⁾ bloedkruid; ²⁾ rood waterkruid.

ACANTHACEAE

Justicia pectoralis Jacq.

Lokale namen: tonkawiwiri¹, papawiwiri², man/uma pawintiwiri² (Sr), kumaruballi¹ (Ar), tone uwii³ (Au), papá uwii², tōne uwii³ (Sa).

Beschrijving: Kruid, rechtopstaand of kruipend, tot 50 cm hoog. Stengels geribd, dun, wortelend aan de verdikte knopen. Bladeren tegenoverstaand, variabel van vorm, eirond of lancetvormig, 4-12 x 0,5-2,5 cm, voet afgerond of spits, punt spits of toegespitst; bovenkant donker groen, onderkant licht groen. Bloeiwijze een eindstandige aar. Bloemen klein, zittend, wit met paarse vlekjes. Doosvrucht met 4 lensvormige zaden.

Justicia pectoralis: habitus en variatie in bladvorm. Illustratie H. Rypkema.

Voorkomen: af en toe voorkomend langs bosspaden, rivieren en kreken, ook in stadsparken.

Verspreiding: van Zuid Mexico tot Paraguay en het Caraïbisch gebied.

Domesticatie: wild, soms aangeplant op erven, nu minder vaak dan voorheen.

Gebruik: In Suriname onderscheidt men twee ‘soorten’ pawinti wiri: een mannelijke vorm met rondere blaadjes en een vrouwelijke vorm met lancetvormige blaadjes. Hoewel beide vormen apart worden verkocht, wordt er in recepten nauwelijks onderscheid gemaakt. Een thee van een gedroogde plant op een liter water wordt gedronken tegen nieraandoeningen. Een afkooksel van vers of droog blad met een paar handen vol blaka uma bladeren (*Cordia curassavica*) en zeven kalebasbladeren (*Crescentia cujete*) op 1,5 liter water wordt in plaats van water gedurende de hele dag gedronken tegen dysenterie. Een thee van vijf bladeren op een kopje water en wat citroengras (*Cymbopogon citratus*) wordt driemaal daags ge-

dronken tegen verkoudheid, hoest en bronchitis (Sedoc, 1992; Stephen 1978; Heyde, 1987). Saramaccaners drinken de thee van dit kruid tegen hartkwalen, hoge bloeddruk, maagpijn, darmklachten en te frequente menstruatie. De thee wordt soms gekookt met kwasibita (*Quassia amara*), markoesablad (*Passiflora* spp.) en luisawiwiri (*Eclipta prostrata*). Op een steen fijngevreven blad wordt vermengd met warme kokosolie en ‘s ochtends en ‘s avonds gemasseerd op verstuike of gekneusde ledematen, tot de pijn is verdwenen. Bij hoofdpijn en flauwvallen worden fijngevreven blaadjes op het voorhoofd gelegd. Het sap van in een zakdoek uitgeknepen blaadjes wordt in ontstoken ogen (‘oogvirus’) gedruppeld. Pawinti wiri geurt zowel in verse als gedroogde staat sterk naar coumarine, een kaneel-achtig aroma. Saramaccaners in Pikin Slee wrijven de fijngemaakte bladeren onder hun armen tegen zweetgeur (van ’t Klooster, 2009).

Een kruidenbad van *Justicia pectoralis* wordt aangeraden bij duizeligheid. Gekookt met knopowiwiri (*Hyptis lanceolata*) en makamaka (*Lantana camara*) wordt het bad gebruikt tegen koorts en

malaria. Arawaks in Powakka maken een kruidenbad tegen pijn door bladeren van pawinti wiri te stampen met die van bosguyaba (*Eugenia patrisii*), kulishiri (*Cupania scrobiculata*), cashew (*Anacardium occidentale*), katoen (*Gossypium barbadense*), sangrafu (*Costus spiralis* var. *spiralis*), kalebas (*Crescentia cujete*) en busi masusa (*Renalmia guianensis*), eventueel aangevuld met bier en een kwart flesje palm (alcohol).

Vanwege de aangename geur wordt het kruid in Brownsweg ook in genitale stoombaden gebruikt, voor een verhoogd genot voor de man baden vrouwen met pawinti wiri, kengesi (*Scleria secans*), seemai (*Mimosa pudica*), witte suiker, cacao, zout en stukjes suikerriet. Met malembelembe (*Piper marginatum*), dettol (*Iseria parviflora*), gaán bë baka pinja páu (*Vismia macrophylla*), makamaka (*Lantana camara*), pedreku (*Xylopiya discreta*), gran masusa (*Renalmia alpinia*) en yarakopi (*Siparuna guianensis*) wordt gebaad tussen drie dagen en drie maanden na de bevalling.

J. pectoralis wordt gezien als een belangrijke rituele plant en dient als ingrediënt in talloze kruidenbaden, in combinatie met andere magische kruiden, zoals kowru-ati (*Begonia glabra*), piëpië páu (*Lippia alba*), sangrafu (*Costus* spp.), konsakawiwiri (*Peperomia pellucida*) en séémái (*Mimosa pudica*). De baden dienen om vijanden te kalmeren, problemen met de politie op te lossen, familiewinti's gunstig te stemmen, geluk af te dwingen, nachtmerries en kwade geesten te doen verdwijnen en iemands ziel ('kra') te versterken door middel van zoet geurende kruiden. Tegen de magische ziekte fyofyo wordt het lichaam ingewreven met een mengsel van pawinti bladeren, alcohol en pemba, terwijl een mengsel van pemba met gemalen bladeren van bobi fyofyo (*Struchium sparganophorum*) over het lichaam van de patiënt wordt geblazen. Na de geboorte wordt de placenta begraven met *J. pectoralis* en andere sterk geurende kruiden als matu bonu uwii (*Miconia lateriflora* ssp. *lateriflora*) en pië pië páu (*L. alba*).

Pawinti wiri wordt ook geassocieerd met slangen-goden: zowel de fodu en papa winti's (*Boa constrictor* geesten) als de wenti en wátawenú (anaconda en watergeesten). De slangen worden vereerd en soms als huisdier gehouden en gevoerd, wat geluk zou brengen in het werk en de financiën

(Price, 2008; Vernon, 1985). Het doden van deze slangen heeft echter een eeuwige wraak (kunu) tot gevolg. Kruidenbaden om deze slangengoden op te roepen, gunstig te stemmen of om hun vloek enigszins te bezweren, bevatten naast pawinti wiri vaak andere planten en objecten die met (water-) slangen worden geassocieerd. Voorbeelden zijn fodukama (*Coccosypselum guianense*), sangrafu (*Costus* spp.), papagodo (*Lagenaria siceraria*), gronposren (*Portulaca oleracea*), papamoni (kaurischelpen), malembelembe (*Piper marginatum*) en papa-udu buba (Lauraceae sp. TVA 4791). Voor gedetailleerde recepten voor pawinti kruidenbaden, zie Stephen (1978; 1986) en Sedoc (1992). De naam 'papa' en de slangenverering komen oorspronkelijk uit de regio Grand Popo in Benin (West Afrika). Saramaccaners spelen speciale papa muziek tijdens begrafenissen (Price, 2008).

De naam töné wiri verwijst naar de goden van de stroomversnellingen, die gelieerd zijn aan albino's (Herskovits & Herskovits, 1934; Price & Price 1991). Met behulp van een töné obia, een magisch medicijn dat mogelijk *J. pectoralis* bevat, kunnen deze goden worden opgeroepen. Zij zorgen voor ernstige regenval, waardoor de stroomversnellingen onbevaarbaar worden. Volgens de overleveringen hebben de Saramaccaners op deze wijze in het verleden vijanden van zich af weten te schudden (Price & Price, 1991). Volgens een deskundige uit Marchalkreek moet je na het baden met töné wiwiri en andere bladeren in de kreek of rivier pemba en een flesje swit sopi (een zoete amandelsiroop) achterlaten als offer voor de 'weti gadu's' (albinogeesten). Wanneer je de rivier uitgaat, leg je een kruis van sangrafu scheuten (*Costus* spp.) dwars over het pad, zodat hetgene wat je van je afgewassen hebt daar blijft en niet over het pad naar je terug kan komen. Je mag die dag niet naar de rivier terugkeren.

Commercieel gebruik: regelmatig te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo en in Surinaamse kruidenwinkels in Nederland.

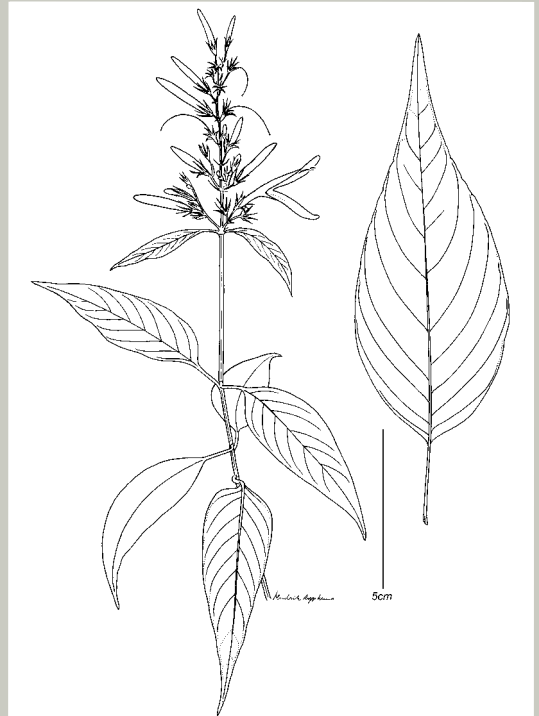
Betekenis naam: ¹⁾ naar de tonka boon (*Dipteryx odorata*), vanwege de geur; ²⁾ Papa verwijst naar slaven afkomstig uit Grand en Petit Popo in Benin (West Afrika); ³⁾ kruid van de geesten van de stroomversnellingen.

ACANTHACEAE

Justicia secunda Vahl.

Lokale namen: bruduwiwiri¹ (Sr), bë watra uwii² (Sa).

Beschrijving: Kruid of klimmende struik, tot 3 m hoog. Stengels rechtopstaand of klimmend, geribbeld, met knopen. Bladeren tegenoverstaand, kaal, 8-15 x 2,5-6,5 cm, voet afgerond, punt lang toegespitst; bladrand gegolfd. Bloeiwijze een eindstandige, veel vertakte pluim. Schutbladeren driehoekig. Bloemen roze. Doosvrucht met 4 lensvormige zaden.

Justicia secunda. Illustratie H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, in halfschaduw in secundaire vegetatie en langs wegen.

Verspreiding: Colombia, Venezuela, de Guiana's en het Caraïbisch gebied.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens het wieden.

Gebruik: Wanneer de bladeren van de bruduwiwiri (*Justicia secunda*) of van de verwante soorten *J. calycina* en *J. cayennensis* in water worden gekookt, krijgt het water een opvallend rode kleur. Waarschijnlijk vanwege de sterke gelijkenis met bloed, wordt het afkooksel gedronken na ernstig bloedverlies, om het bloed te zuiveren, bij zware menstruatie, sikkelcelanemie, bloeddruk en bloedarmoede. Bij hevig bloedverlies tijdens de menstruatie of na de bevalling varieert het recept van een hele pot thee per dag gedurende vier dagen tot tweemaal daags een klein glas van een aftreksel van zes planten, zolang het bloedverlies aanhoudt, de vrouw zich niet lekker voelt of het bloed een afwijkende kleur heeft. Voor 'lage salie', een algemene Surinaamse term voor lage bloeddruk, bloedarmoede, een laag haemoglobinegehalte of sikkelcelanemie, varieert het recept van drie tot

zeven droge of verse plantjes, gekookt op een liter water, driemaal per dag een glas warm te drinken gedurende drie dagen. Er wordt aangeraden na een paar potten thee de bloeddruk te laten controleren om een te hoge bloeddruk te voorkomen.

Thee van gekookte bruduwiwiri heeft de kleur van bloed. **Foto: T.van Andel.**

Bij hevige menstruatie of lage salie wordt een thee van 'drie tot vier soorten bruduwiwiri' aangeraden. Mogelijk worden hier *J. calycina*, *J. segunda*, *J. cayennensis* en een onbekende vierde soort bedoeld. Van de thee worden durende één tot twee weken twee tot drie glaasjes per dag gedronken

(Sedoc, 1992). Dit medicijn zou de patient ‘meer bloed’ geven, de weerstand verhogen, en de loomheid, duizeligheid, zwakte en doffe ogen die kenmerkend zijn voor lage salie doen verdwijnen. Het medicijn wordt zowel door mannen als vrouwen worden gebruikt, ook tijdens de zwangerschap. Surinamers in Nederland noemden de thee een middel om prostaatproblemen te voorkomen.

In Brownsweg drinken de Saramaccaners de thee van vijf tot tien bladeren tevens bij oogpijn, duizeligheid, hoofdpijn en stress. De thee wordt ingekookt met desi wiwiri (*Sphagneticola trilobata*) tot een rode hoestsyrop. Kleine kinderen die na een jaar nog niet kunnen lopen, worden ‘gezweept’ met een tak van dit kruid om hen sneller te doen leren lopen.

Mensen met een sterk opgezwollen lichaam (oedeem) baden zich in een rood kruidenbad van bruduwiwiri en een droog blad van de morisi palm (*Mauritia flexuosa*), gebruiken een droog bananenblad als washandje en drinken iets van het badwater. Een kruidenbad met bruduwiwiri wordt ook

toegepast bij reuma, tintelingen in de ledematen en stress. Een vaginaal stoombad met bruduwiwiri, kowru-ati (*Begonia glabra*) en suikerrietblad (*Saccharum officinarum*) zou het seksuele genot bij de man versterken.

Vanwege de rode kleur van het afkooksel wordt deze plant ook in winti-kruidenbaden gebruikt, mogelijk in rituelen rondom de ingi winti’s (Indianengeesten). *Justicia secunda* is iets algemener dan *J. calycina* en wordt daarom vaker gebruikt en verkocht. De derde soort bruduwiwiri, *J. cayennensis* (apuku dangdang, Sa) is veel kleiner, heeft paarse bloemen en komt in hoog bos voor (Wasshausen, 2006). In Brownsweg wordt de plant in rituele kruidenbaden voor apuku (bosgeesten) gebruikt.

Commercieel gebruik: deze soort wordt regelmatig op de markt in zowel Paramaribo als Nederland verkocht.

Betekenis naam: 1) bloedkruid; 2) rood waterkruid.

ACANTHACEAE

Ruellia tuberosa L.

Lokale namen: watrakanu¹ (Sr), patpatawá (Sarn), waterkanon¹ (SN)

Beschrijving: Kruid, tot 60 cm hoog. Wortels zwart, knolvormig verdikt. Stengels met lange afstaande haren. Bladeren tegenoverstaand, kortgesteeld, 4-12 x 2-7 cm, voet aflopend, punt afgerond; bladrand geschulpt. Bloeiwijze een okselstandige, rechtopstaande pluim. Bloemen trechtervormig, paars, ‘s ochtends opengaand, ‘s middags afvallend. Vrucht cilindrisch, zwart, met teruggebogen kelkbladeren. Als de rijpe vruchten nat worden, springen ze met een knal in twee helften uiteen en schieten de zaden weg.

Ruellia tuberosa. Illustratie W. Hekking

Voorkomen: zeer algemeen, in open vegetatie, in wegbermen en weilanden.

Verspreiding: West Indische eilanden, Noordelijk Zuid-Amerika.

Domesticatie: wild

Gebruik: In Paramaribo staan de wortels van dit kruid bekend om hun medicinale werking. Van een thee van drie tot een handvol gedroogde wortels op 1-3 liter water wordt driemaal daags een klein glaasje gedronken bij diabetes. De thee van de wortels en soms van de bladeren van watrakanu, al of niet gekookt met blad van de tamarinde (*Tamarindus indica*) of snekiwiviri (*Eryngium foetidum*) wordt koud of warm gedronken bij nierontsteking, diabetes, hoge bloeddruk en gonorrhoe.

ACORACEAE

Acorus calamus L.

Lokale namen: dringo, dlingu (J), kalmoes (SN).

Beschrijving: Meerjarig kruid, tot 1 m hoog; wortelstok stevig, lang, kruipend. Bladeren rechtopstaand, zwaardvormig, 5 x 75 cm lang, parallelnervig. Schutblad verticaal, bladachtig, afgeplat, aan één zijde scherpkantig, aan de andere zijde een groef waaruit de bloeikolf steekt. Bloeikolf schuin afstaand, kegelvormig, 5-10 cm lang, met dicht opeenstaande, geelgroene bloemen. Bes rood met meerdere zaden.

Voorkomen: af en toe gekweekt op Javaanse erven.

Verspreiding: vanuit uit India en China naar Europa gebracht. Door Javanen in Suriname geïntroduceerd.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: De sterk geurende en scherp smakende wortelstok is in Suriname alleen bij Javanen bekend. De knol wordt in stukjes van 10-15 cm gesneden en gedroogd. Behalve als specerij in boemboes (Javaanse kruidenpasta's) gebruiken Javanen de kalmoeswortel ook medicinaal. Een thee van de wortelstok wordt gedronken tegen buikkrampe, maagklachten en dysenterie. De wortel wordt samen met een blad van bengle (*Zingiber purpu-*

Het afkooksel wordt tevens op de huid gesmeerd bij huidparasieten (Tjong Ayong, 1989; Stephen 1978; Sedoc, 1992; Raghoenandan, 1994).

Commercieel gebruik: *Ruellia tuberosa* is niet op de markt in Paramaribo verkrijgbaar, misschien omdat het gemakkelijk zelf te plukken is langs wegbermen in de stad. De plant wordt wel naar Nederland geëxporteerd.

Betekenis naam: ¹⁾ waterkanon, naar de met een knal openspringende vruchten.

Acorus calamus. Illustratie: F. Köhler.

reum) toegevoegd aan een aantal jamu's (Javaanse kruidendrankjes), zie Tyong Ayong (1989: 165, 166). Een voorbeeld van zo'n drankje is de jamu sawanang, dat als wormkuur aan kinderen wordt gegeven, met name tegen aarsmaden ('bis-bis woron'). Dit mengsel wordt bereid door de wortels van kalmoes, mangrasi (*Eleusine indica*), gronposoren (*Portulaca oleracea*), klaroen (*Amaranthus dubius*), dadap srep (*Erythrina subumbrans*), een blad bengle en een blad van de purgeernoot (*Jatropha curcas*) fijn te stampen, met water te vermengen, in een doek te doen en het mengsel uit te persen boven de mond van het kind. Dit proces moet twee tot driemaal binnen een week worden herhaald.

Volgens een ander Javaans recept wordt een stuk kalmoeswortel met drie plantjes snekiwiviri (*Eryn-*

gium foetidum), het vruchtvlees van een kalebas (*Crescentia cujete*), een stukje blauwsel (Reckitt blue), drie zuurzakbladeren (*Annona muricata*), een stuk asafoetida, drie bladeren van dadap srep (*E. subumbrans*) en een takje bengle fijngemaakt. Met het smeersel wordt een kind met stuipen (als gevolg van koorts of epilepsie) ingewreven. Door de sterke geur zou het kind weer bijkomen. Hetzelfde medicijn zou ook werkzaam zijn tegen het boze oog. Om het kind te beschermen tegen dit soort kwade invloeden wordt de geraspte wortel-

stok ook direct achter het oor en op het voorhoofd van jonge kinderen gesmeerd. Bij verkoudheid wordt de wortel met anijszaad fijngestampt en op het hoofd van het kind gelegd (Tyong Ayong, 1989).

Commercieel gebruik: de wortel wordt soms verkocht op Javaanse groentenmarkten in Paramaribo. In Nederland is de gemalen wortel verkrijgbaar in natuurvoedingswinkels en drogisterijen.

ADOXACEAE

Sambucus canadensis L.

Synoniemen: *Sambucus simpsonii* Rehd. ex Sarg.; *Sambucus canadensis* L. var. *laciniata* Gray.; *Sambucus nigra* L. ssp. *canadensis* (L.) R. Bolli.

Lokale namen: flierwiri¹, flierblad¹ (Sr), vlier (SN).

Beschrijving: Grote struik, tot 4 m hoog. Takken hol, met dik merg. Bladstelen en nerven aan de onderzijde behaard. Bladeren tegenoverstaand, samengesteld, onevengeveerd; deelblaadjes tot 15 x 4 cm, onderste soms weer drietallig samengesteld; voet wigvormig, punt lang toegespitst; bovenkant dofgroen, onder-

Sambucus nigra ssp. *canadensis*.

Foto: C. van der Hoeven.

kant grijsgroen; bladrand gezaagd. Bloeiwijze schermachtig, veel vertakt, met veel kleine witte bloemetjes. Bes donkerpaars, eetbaar, maar die wordt in Suriname nooit gevormd.

Vorkomen: soms gekweekt als sierplant in tuinen.

Verspreiding: wild in Canada, de VS, geïntroduceerd in Venezuela, de Antillen en Suriname.

Domesticatie: gedomesticeerd, vermeerderd via stekken.

Gebruik: Deze struik wordt vooral in stadstuinen gekweekt en is daarom alleen bij inwoners van Paramaribo en omstreken bekend. In de jaren '70 werd de struik vaker in tuinen aangetroffen dan tegenwoordig. Een aftreksel van de bladeren in warm water dient als spoelmiddel na het trekken van tanden en kiezen (Stephen, 1979). Het sap van de bladeren vermengd met wat melasse en melk

wordt ingenomen bij astma, bronchitis, verkoudheid en hoesten. Het gezeefde afkooksel van enkele vlierbladeren op een halve liter water, vermengd met twee eetlepels uitgeperste gronposren (*Portulaca oleracea*) en gezoet met honing wordt door Sedoc (1992: 78) aangeraden bij bronchitis. Het sap van de bladeren, al of niet gekookt met zure oranje (*Citrus aurantium*), zachte kaars, gember en melasse, geldt als braakmiddel (Sedoc, 1992). Een ander braakmiddel wordt bereid door 300 ml vliersap met een mespuntje zout en vijf druppels kokosolie door elkaar te klutsen en op te drinken. Er wordt vaak gedacht dat men het benauwde gevoel van astma en het 'nest' van overvullig slijm in de longen en keel er uit moet braken om de ziekte te genezen.

De witte, geurende bloemschermen van de vlierstruik worden soms in winti-kruidenbaden gebruikt. Voor een uitgebreid recept voor een swit'-watra met vlierbloemen, zie Sedoc (1992: 140). Om de magische ziekte fyofyo bij een zwangere vrouw te genezen, raadt hij aan om de volgende ingrediënten in een blauwe pan te koken: vlierblad, blaka uma wiri (*Cordia curassavica*), smeriwiri (*Ocimum campechianum*), konsakawiwiri (*Peperomia pellucida*), piëpië páu (*Lippia alba*), aneisi wiri (*Piper marginatum*), zeven korrels kaseerzout (grof zeezout) en drie gevallen busi papaya bladeren (*Cecropia sciadophylla*). Als het water kookt, moet er sesamzaad (*Sesamum indicum*) en een blokje blauwsel (Reckitt blauw) aan worden toegevoegd. Het afkooksel wordt overgegoten in een aarden pot ('prapi') en aangevuld met een fles Parbo bier, Floridawater (soort parfum) en witte

lavendel (geurstof uit apotheek). Met een bos sisibiwiri (*Scoparia dulcis*) als bezem wordt de patiënte van hoofd tot tenen afgeveegd met de woorden: 'ala hebi taki, fyofyo anga takru prakseri fu libisma mi de sibi trowe' (al de ruzie, fyofyo en lelijke gedachten van mensen veeg ik eraf). Voor een kruidenbad voor de slangengod (pawinti), zie Sedoc (1992:177).

Commercieel gebruik: vlierblad of de levende struik is niet te koop in Paramaribo. In Nederland hebben de verkopers moeite de soort te herkennen. Soms wordt 'flier blad' aangeboden in Surinaamse winkels, maar het is lang niet altijd *Sambucus nigra* wat er in het pakketje zit.

Betekenis naam: 1) verwijst naar de Nederlandse vlier, *Sambucus nigra* L.

AGAVACEAE

Furcraea foetida (L.) Haw.

Lokale namen: ingisopo¹ (Sr), mola, kukui (Ar), mura (Ca), ingiisópu¹ (Au), ingisópu¹ (Sa), mauritiushennep (SN).

Beschrijving: Grote, rozetvormige plant tot 3,5 m in diameter, met soms een korte stam. Bladeren 40 tot 50, wijd uitstekend, dik, vlezig, heldergroen, tot 1-2 m x 10-15 cm, punt en bladrand gestekeld. Bloeiwijze tot 10 m hoog, groeiend vanuit het midden van de plant. Bloemen talrijk, 3 cm groot, wit, sterk geurend. In de oksels van de bloemsteeltjes vormen zich broedplantjes, die na afvallen tot planten uit kunnen groeien. Doosvrucht groen.

Furcraea foetida. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: wild op granietbergen en rotsen in stroomversnellingen, aangeplant in tuinen.

Verspreiding: noordelijk Zuid-Amerika en het Caraïbisch gebied.

Domesticatie: in Suriname bestaan wilde en domesticeerde vormen.

Gebruik: Deze plant bevat saponines, die in water opgelost een zeepachtig schuim geven. Dit schuim heeft een reinigende werking, die echter aanzienlijk minder is dan die van gewone zeep. Saponines hebben een bittere of scherpe smaak, werken prikkelend op de slijmvliezen en hebben een schimmeldodende werking (Hostettmann & Marston, 1995). Fijngestampde ingisopo bladeren, die een

eigenaardige geur afgeven, werden vroeger door Indianen gebruikt om hun kleren en lichaam te wassen. Sommige Surinaamse vrouwen wassen hun haar nog steeds met ingisopo als het droog is, uitvalt of gemakkelijk breekt. Arawaks uit Powakka doen dit alleen om roos of hoofdluis te behandelen. Ook verwarmen zij het blad tot het zacht wordt, stampen het fijn en smeren het op wonden, zweren en abcessen. Pijnlijke ledematen (als gevolg van stoten of gevechten) worden ingesmeerd met olie en verbonden met een opgewarmd blad. De Arawaks smeren het sap van de bladeren ook op aambeien en druppelen het bij oorpijn in het oor. Wellicht vanwege het zeepachtige schuim en de schimmelwerende werking verwerken Afro-Surinaamse vrouwen ingisopo in vaginale stoombaden. Ingewijden zeggen dat het sap wel erg jeukt, dus het blad moet wel eerst goed gekookt worden in een open pan, zodat de jeukende stof verdampt.

Powakka Arawaks wringen het sap uit geschilde, boven het vuur verwarmde ingisopo bladeren, mengen dit met melasse, zout en kokosolie en geven het aan kinderen met astma ('bezetting') te drinken. De thee van het blad of een eetlepel sap met melasse wordt gedronken tegen koorts en constipatie. Een lepel sap, geklutst met honing, limoensap, melasse, slaolie en/of sap van *Aloe vera* blad wordt ingenomen bij hoest en verkoudheid.

Volgens Sedoc (1992) wordt de wortels van de plant in cognac getrokken en ingenomen tegen leveraandoeningen ('leversiki'). Zelfs voor baby's tot zes maanden oud (!) schrijft hij tweemaal daags een paplepel van dit medicijn (aangelengd met water) voor. Een aftreksel van de wortels in alcohol met wortels van yorkapesi (*Senna occidentalis*) en kruidnagelen wordt gedronken tegen buikpijn. Getrokken in cognac, vermut of jenever en gemengd met slaolie of krapaolie (*Carapa* spp.) leveren de wortels een medicijn tegen syfilis, impotentie, baarmoederproblemen en buikpijn. Voor een gecompliceerd recept met ingisopo bij impotentie, zie Sedoc (1992: 94). In Powakka koken ze de wortels en drinken ze de thee tegen misselijkheid een aanhoudend braken. Het sap van de gestampde wortels geven ze aan hoogzwangere vrouwen om de bevalling op te wekken.

Marrons gebruiken ingisopo vooral in wintirituelen. Om een geest van een overleden persoon

Wild exemplaar van *Furcraea foetida* op de Volzberg. Foto: C. van der Hoeven.

(yorka) weg te jagen neemt men een bad van droge uma busi papaya bladeren (*Cecropia obtusa* of *C. peltata*), ingisopo blad, yorka oker (*Hibiscus bifurcatus* of *Abelmoschus moschatus*). Om de kwaadwillende yorka uit het huis te verdrijven, maakt de wintipriester ingisopo blad en maka titei, de stekelige lichtwortel van *Philodendron solimoense*, fijn in een kalebas met water. Dit water sprenkelt hij met een struikje sisibiwiri (*Scoparia dulcis*) rond het huis en het erf. Met dit 'was' kondre' ritueel kan hij het hele dorp purificeren. Wooding (1984:59) maakt melding van een malafide bonuman die een klant met de harde stekelige bladeren van ingisopo had geslagen om een kwade geest (kromanti apuku) uit te drijven. In Powakka strooien ze ingisopo blad rond het huis om zwarte magie af te weren en terug te zenden naar degene die het kwaad heeft verzonden.

De enigszins gelijkende *Agave americana* en *A. vivipara*, die geen felgroen maar grijsgroen met witgerand blad hebben, worden ook wel eens ingisopo genoemd, omdat de bladeren ook saponine bevatten en in het verleden als zeep werden gebruikt (Rolander, 2008).

Zowel uit bovenstaande *Agave* soorten als uit *Furcraea foetida* werd in vroeger een vlechtvezel gewonnen die vergelijkbaar was met sisal (gemaakt van *Agave sisalana*). Hoewel *Furcraea* in Guyana en elders in het Caribisch gebied nog steeds voor dit doel wordt gekweekt, is het niet bekend of er in Suriname nog vezels van deze plant worden gemaakt. Hoewel ingisopo van nature op rotsen in stroomversnellingen groeit, is de plant op sommige plaatsen bijna uitgeroeid,

omdat de vlezige bladeren onder de boten worden gelegd om ze makkelijker over de stenen te trekken (Mennega, 1976).

Commercieel gebruik: Ingisopo blad ligt vers op de Vreedzaammarkt; de levende plant wordt soms als sierplant in Paramaribo verkocht. Het diepgevroren blad is soms in Nederland verkrijgbaar.

Betekenis naam: ¹⁾ indianenzeep.

AMARANTHACEAE

Alternanthera brasiliana (L.) Kuntze

Lokale namen: weti ede¹ (Sr), kondolinga (Sa).

Beschrijving: Kruipend of rechtopstaand kruid. Jonge stengel wit behaard, knopen ingesnoerd, rood. Bladeren tegenoverstaand, dun, 4-13 x 1-5,5 cm, voet wigvormig, soms scheef, punt toegespitst; bovenkant schaars behaard, onderkant eerst dicht behaard, later kaler. Bloeiwijze een eind- of okselstandige kluwen, ca. 10 x 7 mm; schutbladen talrijk, dicht wit behaard; bloeisteel zeer kort tot 6 cm lang, aan de top dicht witbehaard. Bloemen wit. Doosvrucht eivormig, met een deksel openspringend. Zaden donker roodbruin.

Alternanthera brasiliana. Illustratie H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, in verstoorde, open vegetatie en langs bosranden.

Verspreiding: tropisch Amerika en het Caraïbisch gebied.

Domesticatie: wild, sporadisch gecultiveerd door Marrons.

Gebruik: *Alternanthera brasiliana* werd slechts éénmaal in gecultiveerde vorm aangetroffen, gezaaid op een erf in het Saramakkaanse dorpje Kapasikele aan de Beneden-Surinamerivier. De bovenstaande beschrijving is gebaseerd op het Surinaamse exemplaar (TvA 4849). De plant wordt ondersteboven gedroogd en later in een kruidenbad verwerkt om baby's mee te wassen,

zodat ze gezond en stevig worden en sneller leren lopen. Vaak worden Marronkinderen met dit soort kruidenbaden gewassen vanaf de derde dag na hun geboorte tot het moment dat ze kunnen lopen. Tijdens het bad krijgen ze ook iets van het badwater te drinken. De plant wordt ook in versterkende kruidenbaden voor volwassenen gebruikt.

De naam 'kondolinga' geven Saramaccaners in Brownsweg ook aan *Pfaffia glomerata*, een sterk gelijkend kruid in dezelfde familie met een iets kleinere, vertakte bloeiwijze. De plant wordt daar in kruidenbaden voor baby's gebruikt, maar ook

in genitale stoombaden na de bevalling (Ruischaert et al., 2009). De naam 'weti ede' wordt ook aan de verwante soort *Alternanthera sessilis* gegeven, een verwante soort met kleiner blad, een zittende bloeiwijze en kruipende stengels die voorkomt als onkruid op akkers in het kustgebied.

Van 'weti ede' wordt volgens Sedoc (1992) een thee gedronken tegen keelontsteking en jeuk. Gekookt met luisawiwiri (*Eclipta prostrata*) wordt de thee gedronken tegen witte vloed, en met so-propo wiwiri (*Momordica charantia*) tegen hoge bloeddruk. Gestampte bladeren met olie worden in de lies gewreven bij opgezette lymfeklieren. Aangezien er nooit een herbariumexemplaar is verzameld bij deze recepten, kan de 'weti ede' in deze recepten ook betrekking hebben op *Ageratum conyzoides* of *Cyanthillium cinereum* (beiden Asteraceae).

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Alternanthera brasiliensis hangt te drogen voor later gebruik, Nieuw Lombé. Foto: T. van Andel.

Betekenis naam: ¹⁾ withoofdje, naar de bloeiwijze.

AMARANTHACEAE

Amaranthus dubius Mart. exThell.

Lokale namen: weti/redi krarun (Sr), redi mboa (Sa), marsa (Sarn), bajem (J), witte/rode klaroen, Indische spinazie (SN).

Beschrijving: Eenjarig, rechtopstaand kruid, tot 2 m hoog. Stengels groen tot rood, sterk vertakt. Bladeren verspreid, 2,5-9 x 1-6 cm, voet spits tot afgerond, punt zwak uitgerand met een klein, spits puntje; onderkant soms met rode nerven; bladrand iets gekarteld. Bloeiwijze een oksel- of eindstandige, hangende aar, tot 25 cm lang, groenig-wit of roodachtig. Bloemen eenslachtig. Vruchtjes droog, met een deksel openspringend. Zaad 1, klein, donker roodbruin.

Amaranthus dubius, rode cultivar, aangeplant in Nieuw Lombé. Foto: T. van Andel.

Voorkomen: algemeen, in tuinen en verstoorde vegetatie.

Verspreiding: van origine Zuid-Amerikaans, nu een pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild, soms gekweekt als bladgroente, snel verwilderend.

Gebruik: De jonge bladeren van deze plant eet men vooral als groente. Ze worden aanbevolen bij bloedarmoede (Stephen, 1986). Een kompres ('tap dresie') van fijngemaakte of iets verwarmde bladeren wordt met zeep op steenpuisten gelegd, of vermengd met kokosolie, op gebroken ledematen aangebracht. Saramaccaners smeren het gezicht en de handen van kleine kinderen met deze bladeren in om hun gezondheid te bevorderen. Het blad wordt soms in kruidenbaden gebruikt voor apuku rituelen of een krin skin wasi (geluksbad).

De klaroen die in Suriname en Nederland het meest als groente wordt verkocht is de veel kleinere pikin of fini klarun (*Amaranthus blitum*), met vaak een uitgerande bladpunt. Deze soort, door de Saramaccaners 'pikin mboa' genoemd, wordt in kruidenbaden verwerkt tegen ogri ai, fyofyo en boze geesten op de kostgrond, en in rituelen gebruikt rondom de apuku, ingi en papa winti's.

Commercieel gebruik: soms verkocht op groentenkramen in Paramaribo, in Nederland alleen in gespecialiseerde Surinaamse kruidenwinkels.

AMARANTHACEAE

Amaranthus spinosus L.

Lokale namen: makaklarun¹ (Sr), mboya (Bo), maka mboa (Sa), bayem (J), tjauw reja bahdie (Sarn).

Beschrijving: Eenjarig, sterk vertakt kruid, tot 1,5 m hoog, met gepaarde, rechte stekels in de bladoksels. Bladeren verspreid, tot 9 x 3,5 cm, voet spits tot afgerond, punt zwak uitgerand met een klein, spits puntje; bladrand gegolfd. Bloeiwijze een dichte okselstandige kluwen of een eindstandige aarpluim. Bloemen een-slachtig, zeer klein, groenig. Vruchtjes droog, met een deksel openspringend. Zaad 1, klein, donker roodbruin.

Amaranthus spinosus. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: zeer algemeen, in open vegetatie, als onkruid in tuinen

Verspreiding: van origine uit Zuid-Amerika, nu een pantropisch onkruid

Domesticatie: wild

Gebruik: De penwortels van dit gestekelde kruid worden tegen kiespijn gebruikt (Stephen, 1979), maar het precieze recept is niet bekend. Een papje van gestampte wortels wordt op wonden, sneden in de huid en steenpuisten ('karbonkels') gelegd.

Hoewel de jonge bladtopen tot de meest smakelijke van alle klaroensoorten worden gerekend, wordt de soort vanwege de stekeligheid niet geteeld. Plotkin (1986) vermeldt dat maka klarun door de Saramaccaners in kruidenbaden wordt gebruikt, zonder echter verdere details te geven.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹) stekelklaroen.

AMARANTHACEAE

Cyathula prostrata (L.) Blume.

Lokale namen: apumutibku (Trio), maputuputu (Au), bululu (Bo), kinikini¹ (Bo, Sa), temeku (Sa).

Beschrijving: Kruidig, behaard kruid, tot 1 m lang. Stengel wortelend aan de knopen, knopen verdikt en roodachtig. Bladeren tegenoverstaand, 2-8,5 x 2,5-4 cm, voet en punt stomp. Bloeiwijze een lange, eindstandige, behaarde aar. Bloemen groenig-wit; bloemdekbladen dicht bezet met witte haren. Doosvrucht dunwandig, niet openspringend. Zaad 1, glimmend, lichtbruin.

Cyathula prostrata. Illustratie: H. Rypkema.

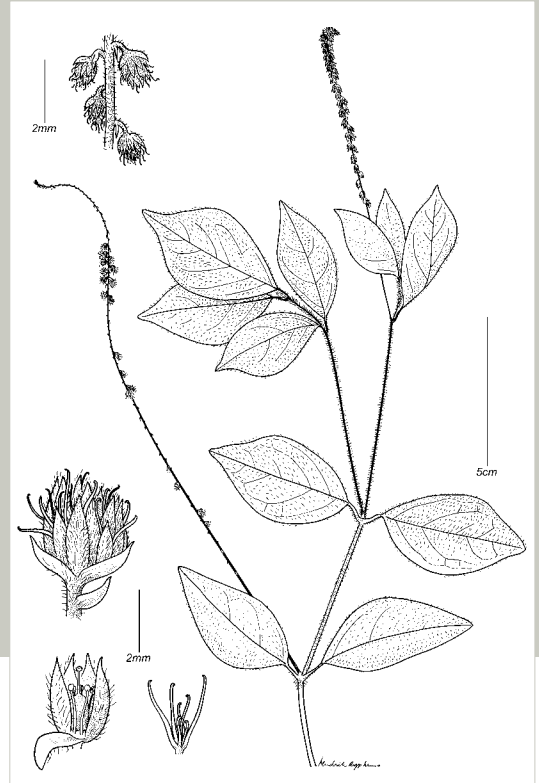
Voorkomen: algemeen, in recent verstoorde vegetatie, als onkruid op kostgrondjes.

Verspreiding: pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens het wieden.

Gebruik: Trio Indianen maken dit kruid fijn, koken het en wassen hun hoofd met het afkooksel tegen hoofdpijn. Ook binden ze de gekookte plant op botbreuken (Plotkin, 1986). Marrons gebruiken de plant voornamelijk in wintirituelen. Aukaners in Bigiston (Marowijne) maken een kruidenbad met *Cyathula prostrata*, kowru-ati (*Begonia glabra*), pemba, swit sopi en pompeia in koud water om de fodu winti te eren, zodat hij voor financiële vooruitgang zal zorgen. Deze plant wordt tevens in een kruidenbad met een iets andere receptuur gebruikt om een boosaardige fodu sneki (slangen-geest) juist weg te jagen.

Saramaccaners in Brownsweg baden volwassenen en baby's met deze plant samen met merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*) om aan te sterken, of maken een 'geluksbad' door mapindapinda (*Desmo-*

dium adscendens), goma wiri (*Solanum americanum*) en tabaksblad (*Nicotiana tabacum*) toe te voegen. Het kruid wordt ook soms gebruikt in vaginale stoombaden. Volgens een onbekend recept wordt de plant in 'kroi' toegepast, een magisch liefdesmedicijn waardoor (in dit geval) een man snel de vrouw van zijn gading kan krijgen, ongeacht het feit of zij hiervan is gediend.

De verwante, meer rechtop groeiende soort *Cyathula achyranthoides* wordt door de Saramaccaners 'masanki' genoemd. Van de thee ervan wordt drie-maal daags, voor een periode van drie dagen, een eetlepel ingenomen tegen hoge bloeddruk. Het recept zou afkomstig zijn uit Guyana.

Commercieel gebruik: de plant wordt zowel in Paramaribo als Nederland verkocht.

Betekenis naam: ¹⁾ knie-knie, vanwege de knopen op de stengel

AMARANTHACEAE

Gomphrena globosa L.

Lokale namen: stanfasti¹ (Sr), stanvaste, standvastig (SN).

Beschrijving: Eenjarig kruid, tot 1 m hoog. Stengel en bladeren behaard. Bladeren tegenoverstaand, tot 8 x 3,5 cm, voet aflopend, punt stomp. Bloeiwijze okselstandige of eindstandige, bolvormige hoofdjes, paarsrood, roze of wit, 2,5 cm in diameter. Vruchtjes blaasvormig, met een lange punt, niet openspringend. Zaad 1, bruin.

Gomphrena globosa. Foto: L. Westra.

Voorkomen: gekweekt in tuinen.

Verspreiding: van origine uit Azië, nu een pan-tropische sierplant.

Domesticatie: gecultiveerd, soms verwilderd.

Gebruik: Een aftreksel van de bladeren en bloemen van de witte cultivar wordt gedronken bij diabetes. Volgens Sedoc (1992) verlaagt deze thee de bloedsuikerspiegel van het bloed. Stanvaste figureert in een oud Surinaams liedje: *Fa yu kan tak' mi no moi? Na tu bromki meki mi. Rosuknop na mi mama, stanfasti na mi papa.* (Hoe kun je zeggen dat ik niet mooi ben? Twee bloemen hebben me gemaakt: rozeknop is mijn moeder, stan-

vaste is mijn vader). Stanvaste is ook de naam van een radiozender in Rotterdam die veel aandacht besteedt aan de Surinaamse (winti-) cultuur.

Commercieel gebruik: deze soort wordt alleen als sierplant op markt gebracht.

Betekenis naam: ¹⁾ moedig, dapper, maar ook 'blijvend', omdat het een plant is die niet verwelkt maar langzaam uitdroogt, waarbij de bloem nog lang haar kleur bewaart.

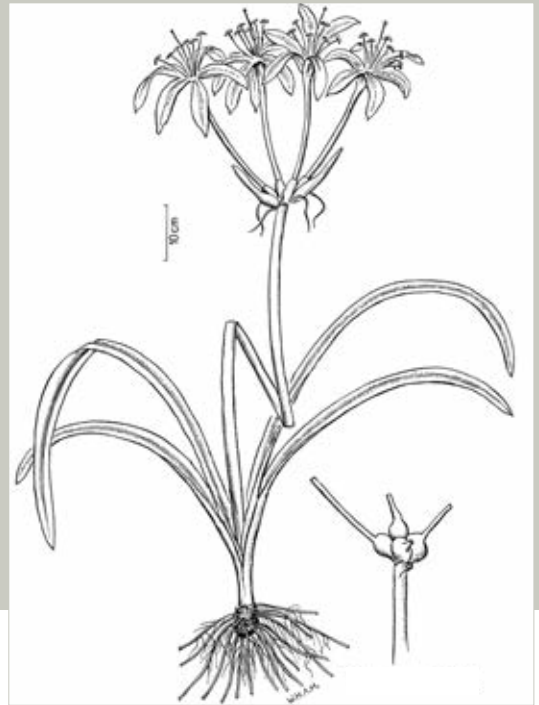
AMARYLLIDACEAE

Crinum erubescens L.f. ex Aiton.

Lokale namen: gadolaw¹ (Sr), makwaka (Ar), muulà (Ca), akomú lábu² (Sa), waterlelie (SN).

Beschrijving: Overblijvend kruid met bol. Bladeren grondstandig, vlezig, tot 100 x 6 cm, voet stengelomvattend, punt spits. Bloeiwijze een lange steel en een eidelings scherm omgeven door twee schutbladen. Bloemen 3-6, buisvormig, bloemdekbladeren van buiten rood, van binnen wit, helmraden rood. Doosvrucht groen, rond, tot 7 cm lang. Zaden 2-4, onregelmatig van vorm, ca. 5 cm lang.

Crinum erubescens. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: af en toe voorkomend in kustmoerassen en langs rivieren.

Verspreiding: tropisch Amerika, elders geïntroduceerd als sierplant.

Domesticatie: wild, soms gecultiveerd als sierplant.

Gebruik: Volgens een Caribisch Indiaanse uit Bigiston (Marowijne) werd de ui-vormige knol van deze plant in kleine stukjes gehakt en met limoen (*Citrus aurantifolium*) en koud water tot een kruidenbad verwerkt. Mensen die zich slecht voelden en koorts hadden, moesten zich ermee baden, het zou goed zijn voor iemand's ziel ('yeye'). Het kruidenbad moest echter niet te vaak worden gebruikt. Heyde (1987: 89) heeft het over 'akomoe laboe', een 'witte lelie in het bos in de binnenlanden gebruikt bij kruidenbaden', zonder verdere details te geven. Het betreft hier mogelijk *Crinum erubescens* of *Hymenocallis tubiflora*. In Noordwest Guyana wordt de geraspte knol met water en zout gemengd en ingenomen bij galstoornissen. Het mengsel is sterk laxerend en zorgt ervoor dat de patiënt heftig gaat braken. Volgens Guyanese Arawaks was dit ook de bedoeling, zodat het lichaam gereinigd werd (Van Andel, 2000).

Het is bekend dat *Crinum* knollen giftig zijn en consumptie ervan kan leiden tot buikkrampen,

Knol van *Crinum erubescens*, verkocht op de Vreedzaammarkt, Paramaribo. Foto: C. van der Hoeven.

diarree en overgeven (Nelson et al., 2007). Het is mogelijk dat *C. erubescens* in het verleden ook in Suriname op dergelijke wijze werd gebruikt. De naam 'gado law' ('God is gek') verwijst wellicht naar een heftig winti ritueel waarbij deze knol wordt geconsumeerd, maar het recept hebben we niet kunnen achterhalen.

Commercieel gebruik: de knol werd eenmaal op de markt in Paramaribo aangetroffen.

Betekenis naam: ¹⁾ God is gek; ²⁾ staart van een (sidder-?) aal of waterslang.

AMARYLLIDACEAE

Hymenocallis tubiflora Salisb.

Lokale namen: makwaka (Ar), busi ayun uwii¹ (Au), vlieslelie² (SN)

Beschrijving: Overblijvend kruid met grote bol, meer dan 5 cm in diam. Bladeren grondstandig, met duidelijke bladsteel en bladschijf, 30-35 x 10-12 cm, punt stekelpuntig. Bloeiwijze een lange steel en een eindelings scherm, omgeven door twee vliesachtige schutbladen. Bloemen 4-8, groot, wit, buisvormig met lange kelkklippen, helmraden en stijl groen, helmhokken bruin. Doosvrucht groen. Zaden met een sponsachtige zaad huid.

Hymenocallis tubiflora. Foto: T. van Andel.

Voorkomen: af en toe voorkomend in kustmoerassen en langs rivieren.

Verspreiding: Venezuela, de Guiana's, Trinidad en het Amazonebekken.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens het wieden of aangeplant als sierplant.

Gebruik: De gehele plant, inclusief bol, wordt in een houten vijzel gestampt, waarna koud water en wat sterke drank worden toegevoegd. Met dit kruidenbad wordt gebaad om een bakru (kwaad

aardige demon) uit te drijven. Heyde (1987: 89) heeft het over een 'akomoe laboe', een 'witte lelie in het bos in de binnenlanden gebruikt bij kruidenbaden', zonder verdere details te geven. Het betreft hier waarschijnlijk ofwel *Crinum erubescens* of *Hymenocallis tubiflora*. De knollen van *Hymenocallis* zijn giftig bij opname via de mond, en kunnen diarree en heftig braken veroorzaken.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ wilde ui; ²⁾ naar de vliezige bijkroon.

ANACARDIACEAE

Anacardium occidentale L.

Lokale namen: kasyu (Sr), mètèhè (Ar), oroi (Ca), akayu¹ (Way), kasún (Sarn, Au), sabana kadyú (Sa), jambu mente (J), cashew (SN).

Beschrijving: Kleine boom, tot 8 m hoog, met knoestige takken. Buitenste bast grijsbruin, binnenste bast oranjebruin met hars. Bladeren verspreid, enkelvoudig, 7-15 x 4,5-9 cm, voet spits, punt uitgerand; bladrand omgekruld. Bloeiwijze een grote, eindstandige pluim met duidelijke bracteeën. Bloemen wit tot paars-

Anacardium occidentale: vruchten en bloemen.

Foto's: P & S. Teunissen.

rood. Vruuchtsteeltje een tot 8 cm lange, peervormige rode of gele, sappige schijnvrucht. Vruucht een niervormige noot met één eetbaar zaad.

Vorkomen: algemeen, vooral op droge zandgronden en ritsen.

Verspreiding: van origine uit Noordoost Brazilië, nu over de gehele tropen gekweekt.

Domesticatie: gecultiveerd, verwilderde exemplaren duiden vaak op voormalige bewoning.

Gebruik: De cashewboom is vooral bekend vanwege de eetbare vruchtstelen en noten, maar hij wordt ook voor veel medicinale doeleinden gebruikt. De zure en wrange vruchtstelen worden gegeten of uitgeperst bij griep, keelontsteking ('soro neki'), longaandoeningen, wondjes in de mond en diarree. Een thee van de jonge bladeren, soms gekookt met guaveblad (*Psidium guajava*) drinkt men tegen buikpijn, dysenterie, misselijkheid en darmkrampen. De thee werd door Arawaks uit Powakka aangeraden bij baarmoederhalskanker. Drie cashewbladeren gekookt met drie zaadjes van de nengrekondre pepre (*Aframomum melegueta*), sangrafulblad (*Costus* spp.), en een zwartgeblakerde maïskolf werd gedronken tegen menstruatiepijn. Met de stoom van de kokende bladeren worden oogaandoeningen behandeld. Het sap van uitgeperste bladeren wordt op zweren en abscessen gesmeerd of in de mond van een baby met weinig eetlust gedruppeld. De hars uit de bast wordt wel op pijnlijke eeltplekken op de voet gewreven.

Een kruidenbad met cashewblad, purgeermoot (*Jatropha curcas*), mopé blad en bast (*Spondias mombin*) en gaán bē baka pinya páu (*Vismia macrophylla*) wordt door Saramaccaners gebruikt bij reuma ('waka waka siki'). Pasgeboren baby's worden met een bad van jonge cashewbladeren gebaad om hun navelstreng te doen opdrogen en om een gladde huid te krijgen. Het kind krijgt iets van het afkooksel te drinken, tegen verstopping, zuurte (korrelvormige ontlasting), verkoudheid, koorts, en als purgeermiddel om het meconium snel kwijt te raken. Marrons zien de zwarte ontlasting van pasgeborenen als iets onreins, iets dat een baby snel kwijt moet zien te raken.

Geschraapte cashewbast wordt op zweren, pijnlijke plekken en abscessen gelegd. Een thee van de bast (een stuk van ca. 10 x 5 cm), soms gekookt met een cashewblad, een stukje gember, zout of guavebast wordt gedronken tegen keelpijn, buik-

pijn, verstopping, diarree en dysenterie. Er wordt slechts kleine beetjes van de thee gedronken. De verse bast kauwt men soms als kauwgom tegen diarree of keelpijn. Arawaks koken zeven bloeiende takjes met witte bloemen (niet de rode) in water, drinken er iets van en baden ermee om af te vallen.

Grotere hoeveelheden van de thee van cashewbast worden gedronken om het bloedverlies tijdens de menstruatie te verminderen. Om de menstruatie uit te stellen of geheel te doen stoppen, drinken Indiaanse en Marronvrouwen tweemaal daags een glas van afkooksel van de basten van cashew, mopé (*Spondias mombin*) en mango (*Mangifera indica*). Een ander recept om hetzelfde te bewerkstelligen is een thee van jong cashewblad, sisibiwiri (*Scoparia dulcis*), merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*) en pemba. Cashewblad en -bast worden ook veelvuldig toegevoegd aan genitale stoombaden om de baarmoeder te reinigen na de bevalling, kraamvrouwenkoorts te voorkomen en om 'droog te worden'. Soms worden ze samen gekookt met blad van de guave (*Psidium guajava*) rivierguave (*Psidium guineense*), jamunblad en -bast (*Syzygium cumini*). De grote hoeveelheid looizuur in de bladeren en bast van de cashewboom zou het gebruik tegen diarree, ontstekingen en huidzweren kunnen verklaren.

Cashewbladeren spelen ook een rol in wintikruidenbaden. In een Aucaans recept worden ze gekookt met het blad van de mango (*Mangifera indica*), limoen (*Citrus aurantifolia*) en een beetje 'sopi' (sterke drank). Het afgekoelde mengsel dient om lang te leven en oud te worden ('wasi fu libi langa anga libi gaandi'). Een bad van cashewblad met blad van de papaja (*Carica papaya*), zuurzak (*Annona muricata*) en gran masusa (*Renealmia alpinia*) doet dienst om een kwelgeest van een persoon te scheiden. Voor een magisch bad om onschendbaar te worden tegen kogels, maken Aucaners een mengsel van koud water en cashewblad, fungus (door mieren verzamelde vezels van het blad van *Parinari campestris*), luisawiwiri (*Eclipta prostrata*) en buskruitpoeder ('podo kruyfi'). Dit soort baden worden ook wel een 'skin tapu' of 'feti obia' genoemd. Er wordt van gezegd dat ze het lichaam tijdens gevechten onschendbaar maken voor de vijand. Kogels, messteken, glasscherven en macheteaanvallen kunnen degene die met dit magische medicijn is behandeld

niet deren. Een ander Aucaans recept voor zo'n tapu is een kruidenbad van gescheurde bladeren van busi makoko tabaka (*Campyloneurum repens*), mango (*M. indica*) en cashew, koud water en een scheut sterke drank. Voor een Saramaccaans 'bezweringmiddel voor vooruitgang', zie Heyde (n.d.: 30).

De cashewnoot wordt omgeven door een dunne, harde schil, gevuld met olieachtige, scherp smakende, giftige stof, dat blaren op de huid kan veroorzaken. Het geroosterde zaad wordt gegeten, maar ook aangeraden tegen nieraandoeningen. In

Suriname komt ook de boscashew voor (*Anacardium giganteum*), een tot drie meter dikke woudreus met iets kleinere, zoetere vruchten.

Commercieel gebruik: geroosterd zaad en vruchstelen liggen op de Centrale Markt in Paramaribo. Blad en bast worden verkocht op de Vreedzaammarkt en soms geëxporteerd naar Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ grote mombin (*Spondias mombin*), volgens Veth (1990).

ANACARDIACEAE

Mangifera indica L.

Lokale namen: manja, manje (Sr), mangi (Ca), manya(n) (Au), mánjan, manyá (Sa), ám (Sarn), mangga (J), mango (SN).

Beschrijving: Grote boom, tot 40 m hoog, met sterk vertakte kroon. Buitenste bast grijs of bruin, met kleverig sap. Bladeren verspreid, enkelvoudig, leerachtig, 12-30 x 2,5-5,5 cm; voet spits; punt spits of toegespitst; jong blad roodbruin. Bloeiwijze een eindstandige pluim, buiten de bladeren stekend. Bloemen klein, geelbruin. Steenvrucht groen of roodgeel, eetbaar, met draderig vruchtvlees en een groot, afgeplat zaad.

Mangifera indica: bloemen (b) en vruchten (o).

Foto's: P. Westra (b) en P. & S. Teunissen (o).

Voorkomen: veel gekweekt, zowel in stadstuinen, in de districten en in het binnenland.

Verspreiding: oorspronkelijk uit Azië, nu in de gehele tropen gecultiveerd.

Domesticatie: gedomesticeerd, soms verwilderd in secundair bos.

Gebruik: Mangobomen worden vooral geplant voor de vruchten. In Suriname kweekt men verschillende cultivars, die verschillen in grootte, vorm, kleur, smaak en het vezelgehalte van de

vrucht (Ostendorf, 1962). Het blad en de bast hebben echter ook talloze medicinale en rituele toepassingen. Hindostanen druppelen het melkachtige sap van uitgeknepen bladeren in de ogen bij oogontsteking ('bilnie', Sarn). Drie verse of afgevallen bladeren worden op 1,5 liter water gekookt, soms met het blad van busi papaya (*Cecropia sciadophylla*) en morisi (*Mauritia flexuosa*), totdat de helft van de vloeistof is verdampt. De thee wordt gedronken tegen hoge bloeddruk. Een thee van zeven bladeren op één liter water drinkt men tegen hoofdpijn en de symptomen van diabetes. De jonge, roodbruine bladeren worden in de

zon gedroogd en tot poeder gemalen. Een theelepelt hiervan in een liter water gekookt wordt ook gedronken tegen diabetesverschijnselen (Raghoe-nandan, 1994).

Volgens een Hindostaans recept moet men bij koorts zeven soorten bladeren van vruchtbomen in water koken: mango, amandel (*Terminalia catappa*), pomerak (*Syzygium malaccense*), katahar (*Artocarpus altilis*), guave (*Psidium guajava*), jamoen (*Syzygium cumini*), en de zuurzak (*Annona muricata*). Met dit afkooksel moet de zieke een stoombad nemen (Raghoe-nandan, 1994).

De wortels van de mangoboom worden in een fles cognac, vermout of jenever getrokken samen met de wortels van awara (*Astrocaryum vulgare*) en mangrasi (*Eleusine indica*), geroosterde halfrijpe maïskorrels ('malata karu') en een roodgloeiende spijker. Dit geldt als een afrodisiacum (Stephen, 1979).

Een thee van geschraapte mangobast wordt gedronken tegen buikpijn en diarree. Een stuk mangobast van 12 x 1 cm, gekookt in een liter water met granaatappelbast (*Punica granatum*) en schusterdruij (*Coccoloba uvifera*) en een eetlepel anijszaad is een recept tegen kortademigheid (Sedoc, 1992). Om het bloedverlies tijdens de menstruatie te verminderen of de menstruatie uit te stellen (als geboortebeperving of omdat men bijvoorbeeld een belangrijk sociale gebeurtenis wil bijwonen), drinken Marronvrouwen een thee van de basten van mango, cashew (*Anacardium occidentale*), mopé (*Spondias mombin*) en soms rode katoenbladeren (*Gossypium barbadense*). Een ander recept om hetzelfde te bewerkstelligen is bestaat uit fijngewreven en in water opgelost mangobladd, merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*) en pemba. Hier-van moet drie dagen lang drie keer daags een glas gedronken worden.

Een bad van gekookte mangobast en/of bladeren zou verlichting bieden tegen griep en jeuk ('kraskrasi'), als gevolg van bijvoorbeeld mazelen. Mangobladd is een van de voornaamste bestand-

delen van genitale stoombaden in Suriname. Om na de bevalling de baarmoeder te reinigen en snel samen te laten trekken, een strakke buik te krijgen en koorts te voorkomen, moet de kraamvrouw binnen een dag een stoombad nemen van mango-bladd of -bast met twee of drie van de volgende soorten: *Siparuna guianensis*, *Vismia macrophylla*, *V. guianensis*, *Renealmia alpinia*, *Lantana camara*, *Syzygium cumini*, *Terminalia catappa*, *Piper marginatum*, *Isertia parviflora*, *Isertia parviflora*, *Inga edulis*, *Xylopia discreta*, *Cordia curassavica* en *Campomanesia aromatica*. Afhan-kelijk van het recept en de persoonlijke voorkeur wordt dit soort baden tweemaal per dag ('s ochtends vroeg en 's avonds voor het slapen) geno-men, van een week tot drie à zeven maanden na de bevalling. In de eerste weken wordt de buik gemasseerd, strak afgebonden en wordt er warme bita bij gedronken (zie *Phyllanthus amarus*).

Het hout van de mangoboom wordt tot zaagsel vermalen en met pipir hout (*Ficus religiosa*) onder het uitspreken van mantra's in het offervuur gestrooid tijdens in Hindoe-rituelen. Vers mangobladd gebruikt een pandit als lepel om heilig water te sprenkelen tijdens Hindostaanse bruiloften en religieuze bijeenkomsten, in Suriname vaak 'kerk-diensten' of kathaa (Sarn) genoemd. Van de hoofd-nerf van een mangobladd wordt een lusje geknoopt en als een ring om de vingers geschoven van de personen die een Hindostaanse gebedsdienst (pooja) organiseren. Na afloop worden de blade-ren in stromend water weggegooid. Mangoblade-ren worden ook in wintikruidenbaden gebruikt, om lang en gezond te leven of als beschermings-bad tegen kogels (zie *Anacardium occidentale*).

De bast, bladeren en vruchtschil van de mango bevat urushiol, een stof die huidirritatie kan veroorzaken (Oka et al. 2004).

Commercieel gebruik: mango's worden veel verkocht in Suriname, het bladd en de bast worden niet verhandeld, omdat er zo makkelijk aan te komen is. Vers mangobladd is in Hindostaanse winkels in Rotterdam en Den Haag verkrijgbaar.

ANACARDIACEAE

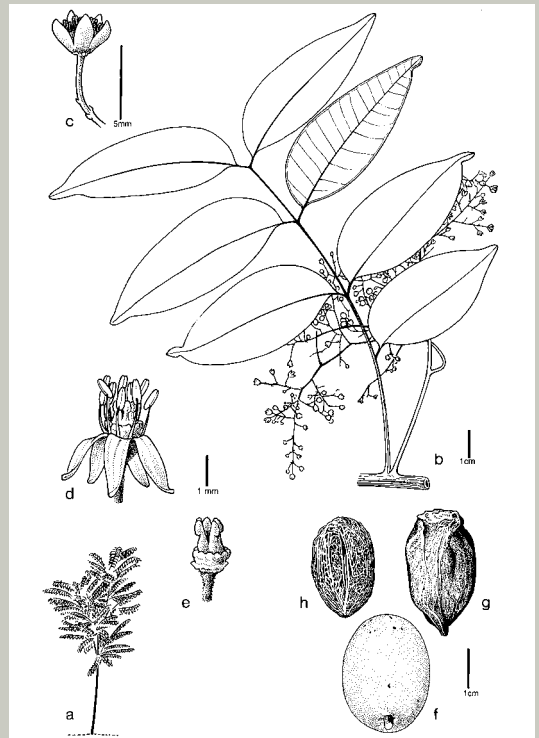
Spondias mombin L.

Lokale namen: mopé (Sr, Au, Sa, Pa), hubu (Ar), mo'pe (Ca), mompé (Sa).

Beschrijving: Boom, tot 25 m hoog. Buitenste bast lichtbruin, binnenste bast oranje, met vrijwel kleurloos sap. Bladeren verspreid, samengesteld, 30-40 cm lang, onevengeveerd; deelblaadjes 11-17, tegenoverstaand, asymmetrisch; voet scheef; punt kort toegespitst. Bloeiwijze een okselstandig of eindstandige, veelbloemige pluim. Bloemen klein, lichtgeel. Steenvrucht geel, vlezig, met eetbaar vruchtvlees en een drijvend zaad.

Spondias mombin: a. jonge boom; b. bloeiende tak; c. jonge bloem; d. tweeslachtige bloem; e. stijlen; f. verse vrucht; g. droge vrucht; h. zaad.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, vooral in moerasbos en langs rivieren.

Verspreiding: wild van Mexico tot Brazilië, elders gecultiveerd.

Domesticatie: wild, soms aangeplant in dorpen of gespaard tijdens het wieden.

Gebruik: De mopé is staat bekend om zijn zurige vruchten, die soms in grote getale in de rivieren drijven en op de stranden aanspoelen. Men zegt dat iemand die eens mopé heeft gegeten, altijd naar Suriname zal terugkeren. Het sap van jonge mopébladeren wordt in de ogen gedruppeld bij ooginfecties. De thee van de bast drinkt men bij diarree, urineweginfecties en trombose. Een thee van mopéblad, merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*), zeven zaadjes nengrekondreppe (*Aframomum melegueta*), en klei uit de bron van een kreek wordt gedronken om een miskraam te voorkomen. De dosis is één kopje, driemaal daags, vanaf de eerste tot de zevende maand.

Met een afkooksel van blad en/of bast met wat zout maakt men wonden schoon of spoelt men de

mond na het trekken van een kies. Een kompres van fijngemaakte bladeren van mopé en matu pinda uwi (*Sida cordifolia*) wordt op wonden gelegd. Fijngestampt mopéblad met blad van purgeernoot (*Jatropha curcas*) en zaden van pedreku (*Xylopia discreta*) worden met tyotyto-olie (gemaakt van de pitten van *Astrocaryum* spp.) vermengd en gewreven op door zandvlooien geïnfecteerde voeten (May, 1982). Gestampte mopébast met kokosolie vermengd wordt op de wangen gesmeerd van patiënten met de bof. Voor een kruidenbad met mopéblad tegen reuma, zie *Anacardium occidentale*. Mensen die vis hebben schoongemaakt, wassen hun handen met mopéblad om de visgeur te verwijderen. Door de aanwezigheid van onder andere looistoffen heeft mopébast antimicrobiële eigenschappen (Olugbuyiro et al., 2009), wat een aantal van de medicinale toepassingen zou kunnen verklaren.

Mopébast is een populair ingrediënt van genitale stoombaden, mogelijk omdat het looizuur een droogmakend en samentrekkend effect heeft op het vaginale slijmvlies. De bast wordt de eerste weken na de bevalling gebruikt, vooral als de kraamvrouw is uitgescheurd. Een Saramaccaans stoombad met mopéblad, makamaka (*Lantana*

camara), kisangula (*Maprounea guianensis*), aluau (*Trattinickia lawrancii*), malëmbëlëmbë (*Piper marginatum*), faya titei (*Davilla kunthii*) en gran masusa (*Renelalmia alpinia*) wordt genomen om de menstruatie direct te stoppen. Op de derde dag van de menstruatie moet met dit bad worden begonnen. De thee van mopéblad wordt ook gedronken om de menstruatie te verminderen of uit te stellen, zie *Anacardium occidentale*.

Tenslotte speelt de boom ook een rol binnen de wintireligie. De slangengeest Tata Loko zit graag in een mopéboom, de reden waarom sommige mensen de boom niet omhakken of stokken in de takken gooien om de vruchten te oogsten (Stephen, 1986). Hoewel *S. mombin* ook voorkomt in West Afrika, komt de naam 'Loko' komt waarschijnlijk van de West-Afrikaanse boom iroko (*Milicia excelsa*), die beschermt wordt door een grote slang. Mopéblad zit in kruidenbaden voor het zuiveren van de menselijke geest ('kra'), en om geesten van stroomversnellingen ('tönë') op te roepen. Michel Alubutu, wintipriester uit Brownsweg, maakte van mopéhout een speciale schaal ('obia boto'), waarin de magische Dungulálikruidenba-

den worden gemaakt. Dunguláli is een stroming binnen de Saramaccaanse traditionele religie met specifieke liederen, medicinale planten en offers. Rituelen hebben als hoofddoel om de kwaadwillende geesten van de doden van de levenden te scheiden (Price 1990; Price, 2008). Tijdens het mosonyo ritueel wordt de dader van een diefstal aangewezen door elke verdachte een ritueel bezworen krans van mopébladeren om de nek te leggen. De dader zou het gevoel krijgen te stikken van angst, dus hij zal zich snel kenbaar maken. Het ritueel wordt ook uitgevoerd met mosonyograsi (*Imperata brasiliensis*).

De veel gekweekte pomme cythère of pmoesteri (*Spondias dulcis*) is verwant aan de mopé, maar het boompje is veel kleiner, de vruchten zijn vele malen groter en hebben een grote vezelige pit. Het sap van de vrucht en de thee van de schil drinkt men tegen hoge bloeddruk.

Commercieel gebruik: Mopévruchten worden soms als ijs verkocht in Suriname; de bast en de bladeren liggen op de Vreedzaammarkt in Paramaribo en worden soms naar Nederland geëxporteerd.

ANACARDIACEAE

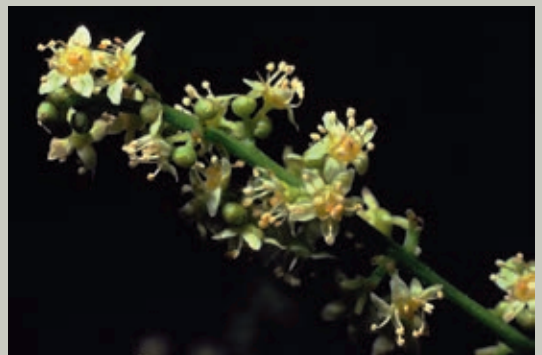
Tapirira guianensis Aubl.

Lokale namen: weti udu¹, zwarte/witte doka², basramopé³ (Sr), duka, waramia (Ar), (a)tapiriri (Ca), daanliba (Au), (a)ganjamai (Sa, Pa), matawaiinengé⁴, danliba (Sa), dyedu (Sa, Kw).

Beschrijving: Grote boom, tot 30 m hoog met lage plankwortels. Buitenste bast bruin of grijs, binnenste bast roze tot roodbruin, met hars. Bladeren verspreid, samengesteld, onevengeveerd, 20-45 cm lang; deelblaadjes 5-11, bijna tegenoverstaand, variabel in grootte; voet spits; punt toegespitst. Bloeiwijze een okselstandige, veelbloemige pluim. Bloemen eenslachtig, klein; kroonbladeren 5, wit. Steenvrucht eerst geel, dan blauwgroen, tenslotte zwart, eetbaar.

Tapirira guianensis: bloemen (b) en vruchten (o).

Foto's: L. Westra.

Voorkomen: algemeen, vooral in secundair, savanne- en ritsbos.

Verspreiding: tropisch Zuid-Amerika.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens het wieden.

Gebruik: Het dunne vruchtvlees van de zwarte vruchtjes wordt vooral door kinderen gegeten. Het sap ervan wordt gedronken als hoestdrank. De bast en de bladeren wordt veel gebruikt in kruidenbaden. Rondom Marrondorpen ziet de stam van deze boom er vaak zwaar gehavend uit. Het bad dienst ter algehele versterking van het lichaam. Volgens Arawaks in Powakka helpt het tegen rugpijn en word je er sterk van, vooral als je zware lichame-

lijke arbeid moet verrichten. Een Aucaner vertelde dat zijn stamgenoten deze boom meestal bij zijn Saramaccaanse naam noemen (ganjamai), omdat de Aucaanse naam niet uitgesproken mag worden. De reden hiervoor werd niet echt duidelijk, temeer omdat de Aucaanse naam wel door Saramaccaners gebruikt wordt. Van de stam worden kano's gemaakt.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ wit hout; ²⁾ Omdat de soort variabel is in uiterlijk en bladvorm, worden er soms twee varianten onderscheiden (zwart vs. wit of savanne vs. bos); ³⁾ bastaardmopé (*Spondias mombin*); ⁴⁾ Matawai marron.

ANNONACEAE

Annona muricata L.

Lokale namen: sunsaka (Sr), kaiedi (Ar), hurusulu (Ca), atuku (Au), alukutu¹ (Sa), salifá (Sarn), angka sabrang (J), prikkelappel², zuurzak (SN).

Beschrijving: Kleine boom, tot 10 m hoog. Jonge takken dicht bezet met aangedrukte haren. Bladeren verspreid, in 2 rijen, 3-25 x 3-8 cm; voet stomp; punt kort toegespitst; bovenkant glimmend donkergroen; onderkant dof lichtgroen. Bloemen groot, bol, meestal op de stam; kroonbladeren 6, dik, bleekgeel. Vrucht opgebouwd uit totaal vergroeide deelvruchten, tot 15-40 x 9-25 cm, enkele kilo's

Annona muricata. Foto: P. & S. Teunissen.

zwaar; schil dun, groen, bezet met zachte, kromme stekels; vruchtvlees sappig, wit, eetbaar. Zaden talrijk, plat, donkerbruin.

Voorkomen: veel gekweekt, zowel in de stad als in het binnenland.

Verspreiding: van oorsprong uit Midden-Amerika en de West-Indische eilanden, nu door de gehele tropen gekweekt.

Domesticatie: gedomesticeerd, soms verwilderd in weilanden.

Gebruik: De zuurzak wordt vooral aangeplant voor de eetbare vruchten, maar de onaangenaam

geurende bladeren van deze boom worden door alle Surinaamse bevolkingsgroepen gebruikt. Bij slapeloosheid, nervositeit ('senuwe'), verwardheid, depressie en zelfs dementie wordt een kussensloop gevuld met vers zuurzakblad. De patiënt ademt de geur van de bladeren in en komt zo tot rust. Bij hoofdpijn, hoge bloeddruk, koorts, nervositeit en hartproblemen wordt zuurzakblad met aneisi wiri (*Piper peltatum*), bibi uwii (*Adiantum* spp.) of rode katoen (*Gossypium barbadense*) fijn-gestampt en met koud water gemengd. Hiermee wast men het hoofd of er wordt een doek in ge-

drenkt die om het hoofd wordt gebonden. Ook drinkt men een thee van twee tot twaalf droge zuurzakbladeren met suiker.

Dronken mensen die hun hoofd deppen met een aftreksel van zuurzakblad schijnen weer een beetje bij te komen. Ook worden de bladeren voor het drinken gekauwd om dronkenschap te voorkomen. Het sap van fijngestampt zuurzakblad vermengd met wat hoepelolie (uit de bast van *Copaifera guianensis*) en jenever wordt in kleine beetjes gedronken tegen urineweginfecties en gonorrhoe ('droipie'). De vrucht (met name het binnenste gedeelte) wordt aan kinderen gegeven die nerveus zijn en daarom in hun bed plassen. Het sap van de zuurzak wordt aangeraden tegen examenstress. Een afkooksel van drie jonge vruchten op een halve liter water wordt op zweetvoeten en -handen gesmeerd. Onrijpe vruchten worden ook geraspt, met water, olie en azijn vermengd en als kompres op pijnlijke of ontstoken gewrichten gelegd, afgedekt met een pankukublad (*Nymphaea ampla*) of een noniblad (*Morinda citrifolia*).

De sterk geurende bloemen voegt men soms ook aan de thee van het blad toe, met pijpkaneel, nen-grekondrepepre (*Aframomum melegueta*) of anijszaad om de bevalling te bespoedigen en het bekken van de kraamvrouw te verwijden. Javanen drinken de thee van de gedroogde bloembladeren tegen hartritmestoornissen en na een hartaanval (Tjong Ayong, 1989). Voor een stoombad tegen koorts met zuurzakblad, zie *Mangifera indica*. In een Javaans recept tegen epilepsie en stuipen wordt een papje gemaakt van het vruchtvlees van een kalebas (*Crescentia cujete*), een stukje blauwsel (Reckitt blue), drie zuurzakbladeren, een stuk asafoetida, drie bladeren van *Erythrina subumbrans*, stuk djlinguwortel (*Acorus calamus*), een takje bengle (*Zingiber purpureum*) en drie plantjes snekiwiri (*Eryngium foetidum*). Met dit sterk geurend mengsel wordt het lichaam van het kind ingesmeerd (Tjong Ajong 1989). Voor een Hindostaans stoombad tegen koorts met zuurzakblad, zie *Mangifera indica*. Vanwege de sterke geur wordt zuurzakblad soms ook in genitale stoombaden gebruikt.

Het penetrante aroma van zuurzakblad helpt bij het verjagen van kwaadaardige geesten van recent

overleden mensen ('yorka's'). Om van een yorka bevrijd te worden, moet men een scheidingsritueel ('was' prati') ondergaan. Bijvoorbeeld een kruidenbad van dyindya masusa (*Zingiber zerumbet*), witte katoen (*Gossypium barbadense*), zuurzakblad, piëpië páu (*Lippia alba*), makamaka (*Lantana camara*), snekiwiri (*Eryngium foetidum*), yorkapesi (*Senna occidentalis*), een beetje pemba en wat sterke drank. De yorka zal zich hierna beter voelen en zijn nabestaande met rust laten. Andere recepten voor een 'prati watra' met zuurzakblad om de geest van overledenen van je af te schudden staan in Stephen (1979), Sedoc (1992) en Zaalman (2005).

Zuurzakblad wordt ook in kruidenbaden voor baby's gebruikt, om ze te beschermen tegen het boze oog ('ogri ai'), eerder te laten kruipen of lopen, tegen krampjes of als de baby veel huilt. Aan het bad worden ook vaak konsakawiri (*Peperomia pellucida*), zout, rijst, blauwsel, rode katoen (*Gossypium barbadense*) of seigetro (*Strachium sparganophorum*) toegevoegd. Het kind krijgt ook iets van het badwater te drinken. Voor een magisch ritueel met zuurzakblad om de bevalling te bespoedigen, zie Sedoc (1992).

Farmacologisch onderzoek heeft in extracten van *Annona muricata*-blad een aantal alkaloiden aangetoond met een antidepressieve werking (Hasrat et al. 1997; Bourne en Egbe, 1979).

Commercieel gebruik: vruchten worden op groentenkramen in Paramaribo verkocht, het blad is verkrijgbaar op de Vreedzaammarkt en in Suri-naamse kruidenwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ dit is tevens de Twi naam (uit Ghana) voor *A. muricata*. Waarschijnlijk hebben de Portugezen de boom al vroeg in Afrika geïntroduceerd. Op 11 juli 1755 beschrijft Daniel Rolander echter in zijn dagboek hoe kinderen van Afrikaanse slaven zuurzakbloemen aanzagen voor vruchten en vergiftigd werden na het eten van de kroonbladeren (Rolander, 2008). Kennelijk kenden niet alle Afrikanen de boom uit hun eigen land; ²⁾ oude Surinaamse naam, staat vermeld bij de collectie van de plant in het Hermann Herbarium (ca. 1680).

ANNONACEAE

Annona reticulata L.

Lokale namen: kasyuma (Sr), kashima (Ar), boeah nona (J).

Beschrijving: Kleine boom, tot 8 m hoog. Jonge takken asgriauw, schaars behaard. Bladeren verspreid, in 2 rijen, 7-21 x 2,5-5 cm; voet en punt spits. Bloeiwijze gesteeld, 2-10-bloemig, op jonge twijgen. Bloemen langwerpig; kroonbladeren 3, geelgroen, buitenkant grijs behaard. Vrucht bolvormig, opgebouwd uit totaal vergroeide deelvruchtjes, 8-12 cm in

Annona reticulata: vruchten. Foto: P. Maas.

diameter; schil dun, roodbruin, met zeshoekige vlakjes; vruchtvlies vuilwit, zoet, melig. Zaden talrijk, plat, donkerbruin.

Voorkomen: af en toe gekweekt in Suriname.

Verspreiding: van oorsprong uit Midden-Amerika en de West-Indische eilanden, nu door de gehele tropen gekweekt.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: Het zoete en ietwat melige vruchtvlies wordt uit de schil gelepeld en gegeten, ook om keelpijn te verzachten. Van een sterk extract van de zaden in water wordt een kleine hoeveelheid gebruikt tegen diarree en dysenterie (Sedoc, 1992). Dit kan gevaarlijk zijn, want het zaad is nogal giftig, net als de wortels (Duke et al., 2009).

Een papje van de fijngewreven schors wordt uitwendig op miltstreek gelegd bij een vergrote milt

(May, 1982), vaak een symptoom van malaria. Een aftreksel van de bast wordt gedronken tegen lepra. Hoewel algemeen wordt gedacht dat lepra of melaatsheid niet meer voorkomt in Suriname, worden er jaarlijks nog tientallen gevallen geregistreerd. Binnen deze chronische infectie van de huid en oppervlaktezenuwen onderscheidt men droge lepra, de milde vorm ('kokobé') en natte lepra, de ernstige vorm ('boasie'). Vroeger was lepra een veel voorkomende ziekte in Suriname. Het land kende een aantal leprozenkolonies, zoals Voorburg aan de Saramaccarivier, Batavia aan de Coppename en Groot-Chatillion aan de Suriname-rivier.

Commercieel gebruik: in Paramaribo worden de vruchten worden af en toe op de markt gebracht, in Nederland bijna nooit.

ANNONACEAE

Annona sericea Dun.

Lokale namen: kapuwerisunsaka¹ (Sr), koyechi (Ar), japopale, urusuru (Ca), ademenimu (Trio), busi atuku¹ (Sa, Pa), boszuurzak (SN).

Beschrijving: Kleine boom, tot 10 m hoog. Jonge takken dicht roest- of goudbruin behaard. Bladeren verspreid, in 2 rijen, 7-18 x 2,5-7,5 cm; voet stomp; punt kort toegespitst;

bovenkant kaal; onderkant zacht behaard, met roodachtige nerven. Bloeiwijze met 2-3 bloemen, tussen de bladeren. Bloemen crèmekleurig; kroonbladeren 3, dik. Vrucht eivormig, opgebouwd uit totaal vergroeide deelvruchtjes, ca. 3,5 x 2,5 cm; schil ruw, geelgroen, bezet met harde stekeltjes. Zaden talrijk, klein, zwart.

Annona sericea: blad en bloemen (l), vrucht (r).

Foto's: M. Polak (l) en L. Westra (r).

Voorkomen: algemeen, in hoog bos, savannebos en secundair bos.

Verspreiding: Colombia, Venezuela, Trinidad, de Guiana's, Brazilië en Bolivia.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Het vruchtvlees is eetbaar, maar wordt niet veel gegeten in Suriname. Marrons gebruiken

de bladeren van deze boom af en toe in stoombaden, zowel voor vaginale reiniging als bij koorts, waarbij het hele lichaam in de stoom wordt gehouden. Indianen nemen een kruidenbad van de gekookte bast tegen krampen (Plotkin, 1986).

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ zuurzak uit het (secundaire) bos.

ANNONACEAE

Annona squamosa L.

Lokale namen: kaner'apra' (Sr), casima (Ca), srikaja (J), kaneelappel, suikerappel, zoetzak (SN).

Beschrijving: Kleine boom, tot 7 m hoog. Jonge takken asgrauw, schaars behaard. Bladeren verspreid, in 2 rijen, 2,5-17 x 3-7 cm; voet spits; punt stomp toegespitst; onderkant vaak zeegroen. Bloeiwijze bijna zittend, met weinig bloemen, tegenover de bladeren. Bloemen langwerpig, geelgroen; kroonbladeren 6, de buitenste grijs behaard, veel groter dan de binnenste. Vrucht bol tot eivormig, met

Annona squamosa. Foto: L. Westra.

zeegroene tot geelgroene, vlezige schubben, 5-10 cm in diameter. Rijpe vruchten barsten open aan de boom, waardoor het witte vruchtvlees zichtbaar wordt. Zaden talrijk, donkerbruin tot zwart, eirond.

Voorkomen: af en toe gekweekt in Suriname.

Verspreiding: van Neotropische oorsprong, nu door de gehele tropen gekweekt.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: Deze boom wordt hier en daar aangeplant vanwege het naar kaneel smakende vrucht-

vlees. Men breekt de vrucht open, trekt het vruchtvlees uit elkaar en zuigt het van de zaden af. In 1755 eeuw werd de kaneelappel al in Suriname gekweekt, aangezien Rolander in zijn dagboek melding maakte van een 'caneel-afpel', die vrij zeldzaam was in het bos, maar algemeen in groentetuinen te vinden was. De melige vrucht werd door de lokale bevolking gegeten, maar zou dysenterie veroorzaken bij overmatig gebruik (Rolander, 2008). Een handvol bast en bladeren van de kaneelappel (soms samen met die van de

zuurzak *Annona muricata*) wordt in kokend water getrokken en 's avonds gedronken tegen slaapstoornissen en nervositeit. De thee schijnt ook te helpen tegen verkoudheid, hoestaanvallen, diarree, maagaandoeningen, een slechte spijsvertering en hartproblemen (Stephen, 1979).

Commercieel gebruik: de vrucht wordt sporadisch op de markt gebracht in Suriname.

Betekenis naam: ¹⁾ kaneelappel.

ANNONACEAE

Guatteria scandens Ducke.

Lokale namen: krintongo¹, apukutitei² (Sr), kasselerodang, kirikawa, kofiballi³ (Ar), mulewa (Ca), wanegu, upupede (Trio), kumataime, mulokju (Way), kiintongo¹ (Au), malakopesi, ndulu-ndulu (Bo), olijfrank (SN).

Beschrijving: Liaan. Buitenste bast schilferig, grijs, binnenste bast zwart, hout geel. Bladeren verspreid, in 2 rijen, 10-25 x 5-10 cm; voet rond en aflopend; punt toegespitst; bovenkant en onderkant kaal. Bloeiwijze gesteeld, aan dikke takken of aan de stam. Bloemen groen, bij rijpheid geel; kroonbladeren 6, vlezig, van buiten dicht roodbruin behaard. Deelvruchten besachtig, 15-35, gesteeld, ovaal, donkerrood tot zwart-paars, 13-20 x 5-9 mm; vruchtvlees zoet, eetbaar. Zaad 1.

Guatteria scandens. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, in hoog bos en moerasbos langs rivieren en krekken.

Verspreiding: de Guiana's en Noord-Brazilië.

Domesticatie: wild.

Gebruik: De vruchten van deze liaan zijn zoet, maar hebben een wrange nasmaak. Volgens de Aucaners maken ze je tong schoon en droog. De vruchten worden gebruikt als een magisch medicijn waarmee kinderen die voorheen niets konden proeven hun smaakvermogen weer terugkrijgen. De

bast en bladeren van deze liaan worden gebruikt in een kruidenbad om apuku (een bosgeest) een geliefde te laten oproepen. Stukken bast en blad worden tot pulp gestampt en met witte suiker, pompeia (een soort parfum) en bier in koud water gooid. Als je hiermee baadt, komt de door jou aanbeden persoon 'vrijwillig' naar je toe. Dit soort kruidenbaden wordt in Suriname 'kroi' genoemd, een bezweringsmiddel voor de liefde. Veel mensen zijn bang om door kroi betoverd te raken, maar volgens traditioneel genezers komen klanten vaak vragen of zij voor hen 'een kroi op iemand willen zetten'.

Bladeren van de kiin tongo worden met die van de kulakatinga (*Piper bartlingianum*) en apuku uwii (*P. anonifolium*) in een vijzel gestampt, en met bier en sterke drank in koud water opgelost. Door het baden met dit mengsel voelt de apuku zich goed en blijft hij tevreden. Kwade bosgeesten kunnen volgens wintideskundigen voor veel problemen zorgen, zoals onvruchtbaarheid, miskramen en ruzies tussen echtelieden. De bast en bladeren worden door Trio gerookt om buikpijn te verzachten. De Wayana roken dit waarschijnlijk

ook, met name bij klachten na het eten van een mulok vis (soort onbekend). De Trio's baden koortsige kinderen en hartpatiënten met het sap van de bladeren (Plotkin, 1986). De Boni Marrons brouwen van de bast een versterkende thee (Grenand et al., 2004).

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ schone tong; ²⁾ liaan van de bosgeest; ³⁾ lijkt op koffie.

ANNONACEAE

Guatteria schomburgkiana Mart.

Lokale namen: peprewiri¹, savannepedreku (Sr), araraballi, kurihi koyoko (Ar), yaroyaro, payurirang (Ca), pêpê uwii, peka, pêpêkusátu² (Sa), boszuurzak (SN).

Beschrijving: Boom, tot 28 m hoog. Jonge twijgen vaak dicht bezet met rechtopstaande haren. Bladeren verspreid, in 2 rijen, 6-20 x 2-6 cm; voet spits; punt geleidelijk versmald tot lange punt; onderkant dicht tot schaars bezet met rechtopstaande haren. Bloeiwijze gesteeld, okselstandig, 1-2-bloemig. Bloemen groen, bij rijpheid geel; kroonbladeren 6, van buiten dicht bezet met goudbruine aangedrukte haren. Deelvruchten besachtig, 5-15, bijna zittend, bolrond, 7-11 mm in diameter, paarszwart. Zaad 1.

Guatteria schomburgkiana: twijgen (b), onrijpe en rijpe bloemen (o). Foto's: L. Westra.

Voorkomen: algemeen, op savannes en in hoog savannebos.

Verspreiding: Zuid-Venezuela, de Guiana's, Brazilië en Peru.

Domesticatie: wild

Gebruik: Het vruchtvlees van de deelvruchtjes is zoet, maar wordt in Suriname niet veel gegeten. De bladeren van deze boom geuren sterk naar zwarte peper en worden voornamelijk gebruikt in genitale stoombaden, met name in de regio Brownsweg.

Het blad zou de vagina schoon, droog en stevig maken, voor een frisse geur zorgen en het plezier voor zowel de man als de vrouw verhogen. Een dergelijk bad zou de vrouw ook een gevoel van bevrijding geven en haar 'kra'(ziel) versterken.

Commercieel gebruik: de bladeren liggen soms op de Vreedzaammarkt in Paramaribo. Ze worden naar Nederland geëxporteerd en verwerkt als ingrediënt van kant-en-klare kruidenbultjes voor genitale stoombaden.

Betekenis naam: ¹⁾ peperblad; ²⁾ peper en zout.

ANNONACEAE

Xylopia discreta (L.f.) Sprague & Hutch.

Lokale namen: pegreku, (sei oso) pedreku¹ (Sr), kuyama (Ar), pêpêkusátu², sátukupêpê³, kunyé (Sa).

Beschrijving: Boom, tot 30 m hoog. Buitenste bast gegroefd, wit, binnenste bast roodbruin. Takken neerhangend, jonge twijgen roodbruin aangedrukt behaard. Bladeren verspreid, in 2 rijen, 3-6 x 0,5-1,2 cm; voet spits; punt toegespitst; bovenkant kaal; onderkant dicht bezet met zilvergrijze, aangedrukte haren. Bloeiwijze 1-2-bloemig, okselstandig; kroonbladeren 6, lichtgeel, langwerpig, buitenkant zilvergrijs behaard. Deelvruchten 2-4, bij rijpheid openspringend, 10-13 x 6-7 mm, groen tot roodbruin. Zaden 1-2, donkerbruin, met witte, vlezig zaadrok.

Xylopia discreta. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: vrij algemeen, in ritsbos moerassen en secundair bos, langs rivieren in het kustgebied.

Verspreiding: noordelijk Zuid-Amerika, de Guiana's en Noord-Brazilië.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens het wieden of aangeplant.

Gebruik: De sterk naar hars geurende, niet geheel rijpe vruchten en zaden van deze boom worden veelvuldig verwerkt in de onder kraamvrouwen populaire bittere kruidendrankjes ('bita'). Een paar tot twee eetlepels vol vruchtjes worden fijn-gestampt of in z'n geheel gekookt met ca. vijf gedroogde finibita plantjes (*Phyllanthus amarus*) op een liter water. Kort na de bevalling moet de kraamvrouw tweemaal daags (of vaker) een glas bita drinken. Dit zou helpen om de baarmoeder te reinigen, snel te doen samentrekken, naweëen te verzachten, het bloed te zuiveren en de vrouw snel weer op krachten te laten komen. Er wordt gezegd dat het ook goed is voor de baby, die de bita via de borstvoeding binnenkrijgt. Naast de bita's gebruiken vrouwen vaak genitale stoombaden en

binden een zwachtel strak om hun buik. Dezelfde bita's worden ook vaak tegen het eind van de menstruatie gebruikt, om de laatste bloedresten snel te verwijderen, of juist vlak ervoor, om menstruatie pijn te verzachten of te voorkomen.

Behalve de bovenstaande soorten wordt in deze bitters ook vaak loangotitei (*Aristolochia consimilis*), kwasibita (*Quassia amara*), batotobita (*Phyllanthus angulata*), en soms bergi bita (*Geissospermum laeve*), sinaasappelschil, zout, knoflook, gebrande maïskorrels en anijszaad meegekookt. De ingrediënten worden ook in alcohol getrokken (ca. 100 gr. kruidenmengsel in 200 ml alcohol), en dan vaak door mannen gedronken als potentieverhogend middel of tegen constipatie ('kou in de buik'). Van bita's wordt gezegd dat ze laxerend werken; er wordt zout toegevoegd om diarree te voorkomen.

De thee van de vruchtjes, eventueel met het sap van 10 tot 20 zure oranjies (*Citrus aurantium*), melasse, mintolie en nootmuskaat, wordt ook gedronken bij koorts en verkoudheid (Sedoc 1992). Een afkooksel van vier tot zeven plantjes gedroogde

krasiwiri (*Laportea aestuans*) en ca. 50 pedreku-zaadjes wordt ingenomen tegen hoest (Heyde, 1987). Gebrande en fijngestampte zaadjes worden met koffie vermengd (1 lepel pedreku op 5 lepels koffie) en gedronken tegen astma, hoest en bronchitis. Het pedrekupoeder kan ook vermengd worden met levertraan (verhouding 1:1) en een beetje water voor dezelfde aandoeningen. Acht zaden op een liter water gekookt is een medicijn tegen buikpijn, diarree en astma. Pedreku zaden worden ook fijngestampt met blad van purgeernoot (*Jatropha curcas*), mopé (*Spondias mombin*) en gemengd met tyoty-olie (uit de pitten van *Astrocaryum* spp.). Hiermee worden de voeten ingewreven tegen infecties veroorzaakt door zandvlooiën. Hetzelfde mengsel, maar dan met merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*) in plaats van mopéblad, wordt ingekookt tot een dikke zwarte pasta en op verstuikte of gebroken ledematen gesmeerd en verbonden. Deze behandeling tegen botbreuken wordt met name door traditionele genezers in de Marrondorpen in het binnenland toegepast. Zij staan erom bekend gecompliceerde of slecht geheelde botbreuken goed te kunnen genezen.

De vruchtjes, maar ook de bladeren van de pedreku zijn ook een vaak terugkerend ingrediënt in genitale stoombaden na de bevalling of menstruatie om laatste resten ‘vuil bloed’ te verwijderen en kraamvrouwenkoorts te voorkomen. Volgens Stephen (1979) kunnen dit soort ‘zitbaden’ ook trombose voorkomen. De vruchtjes worden in een mengsel gekookt met andoya (*Campomanesia aromatica*), mangrasi (*Eleusine indica*) en redi baka pinya páu (*Vismia guianensis*). De aromatische vruchtjes worden soms ook aan rituele kruidenbaden toegevoegd, om boze geesten te verjagen maar ook in een recept voor een kruidenbad om alle winti's te eren ('alakondre swit watra'), met man- en uma aneisi (*Piper arboreum* en *P. marginatum*), yarakopi (*Siparuna guianensis*), geraspte nootmuskaat en tal van geuroliën en soorten sterke drank (Zaalman, 2005).

Dieper in het binnenland groeit de hoogland pedreku (*Xylopiya frutescens*), die herkenbaar is aan de afstaande oranje haren langs de jonge twijgen, in plaats van de aangedrukte zilveren beharing van

Xylopiya discreta, aangeplant langs de Plutostraat, Paramaribo. Foto T. van Andel.

X. discreta. De vruchtjes lijken sterk op elkaar en worden identiek gebruikt.

Commercieel gebruik: de gedroogde vruchten worden in kleine zakjes (ca. 40 stuks) verkocht op de markt in Paramaribo en in veel Surinaamse winkels in Nederland. In bita flesjes van 200 ml zitten 50 tot 60 vruchtjes. In Nederland worden soms kant-en-klare bita-pakketten verkocht, waar finibita, loangotitei, pedreku en steranijs in zit. De meeste vruchten worden geoogst rondom Zanderij, maar omdat ze gedroogd lang houdbaar zijn, is het zelfs voor de Kwinti Marrons in Witagron (Coppename) de moeite waard om de vruchtjes voor de markt te verzamelen (Parahoe, 2001).

Betekenis naam: ¹⁾ pedreku die dichtbij huis groeit; ²⁾ peper en zout; ³⁾ zout en peper.

***Apium graveolens* L.**

Lokale namen: supuwiwiri¹ (Sr), ajmud (Sarn), sledri (J), soepgroente, selderij (SN).

Beschrijving: Meerjarig kruid, tot 1 m hoog, met vlezige penwortel en sterke geur. Stengels gegroefd, hol. Bladeren samengesteld, enkel of dubbel onevengeveerd; deelblaadjes omgekeerd driehoekig, gelobd, 3-6 x 2-4 cm; bladrand getand. Bloeiwijze een dicht, samengesteld scherm zonder omwindsel, eerste vertakkingen kort. Bloemen klein, groenig wit. Vruchtjes zeer klein, overlans geribd, kaal.

Apium graveolens. Foto: C. van der Hoeven.

Voorkomen: gecultiveerd in tuinen.

Verspreiding: oorspronkelijk uit de Mediterrane regio, nu wereldwijd gekweekt.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: De sterk geurende bladeren van soepgroente worden als keukenkruid gebruikt, maar in Suriname ook vaak medicinaal toegepast, vooral tegen hoge bloeddruk. Hiervoor wordt een thee getrokken van vier tot vijf bladeren op een liter water. Soms kookt men een tien bladeren van de wilde sopropo (*Momordica charantia*) mee. Soepgroente heeft een urinedrijvend effect: door het uitplassen van zouten daalt de bloeddruk. Vanwege de vochtafdrijvende werking wordt de thee van soepgroente ook gedronken tegen oedeem ('waterzucht'), diabetes, nierstenen, blaasontsteking en andere urineweginfecties. Bij overmatig gebruik kan de bloeddruk echter ook te snel dalen. Soepgroente wordt met monki monki kersi (*Eugenia uniflora*) gedronken tegen jicht, reuma en winderigheid. Men eet de stengels ook soms rauw tegen kortademigheid (veroorzaakt door roken), bij vitaminegebrek en om de eetlust op te wekken.

Soepgroente is ook een ingrediënt in een 'spesre watra', een sterk geurend kruidenbad dat de invloeden van boze machten moet wegnemen. Vol-

gens Sedoc (1992: 151) zijn deze kruidenbaden niet voor iedereen geschikt, maar vooral bedoeld voor mensen die zojuist uit de gevangenis zijn vrijgelaten. Naast soepgroente zijn overige ingrediënten basilicum, tijm, venkel, foelie, drie kaneelstokjes, een eetlepel kruidnagels, laurier, geraspte nootmuskaat, een eetlepel pimentkorrels ('lontai') en steranijs. Alles wordt fijngestampt in een vijzel, en in water getrokken met Floridawater (een soort parfum), drie druppels lavendelolie, halve fles melk of orgeade amandelsiroop), bloembladeren en champagne. Een levende witte duif wordt in het mengsel gedoopt en als spons gebruikt. Tijdens het baden spreekt men wensen en gebeden uit. Na afloop moet men de duif in oostelijke richting laten wegvliegen, of de nek omdraaien en er soep van koken.

Volgens Stephen (1986) moet er op een tafel met voedseloffers voor de voorouders ('kabratafra') nooit soepgroente, tomaat of ui gelegd worden, want dan komen de geesten van de overledenen niet spreken. 'Een papagaai spreekt immers ook niet als men hem deze gerechten voert', aldus Stephen.

Commercieel gebruik: op elke groentenmarkt in Suriname en Nederland te koop.

Betekenis naam: ¹⁾ soepkruid.

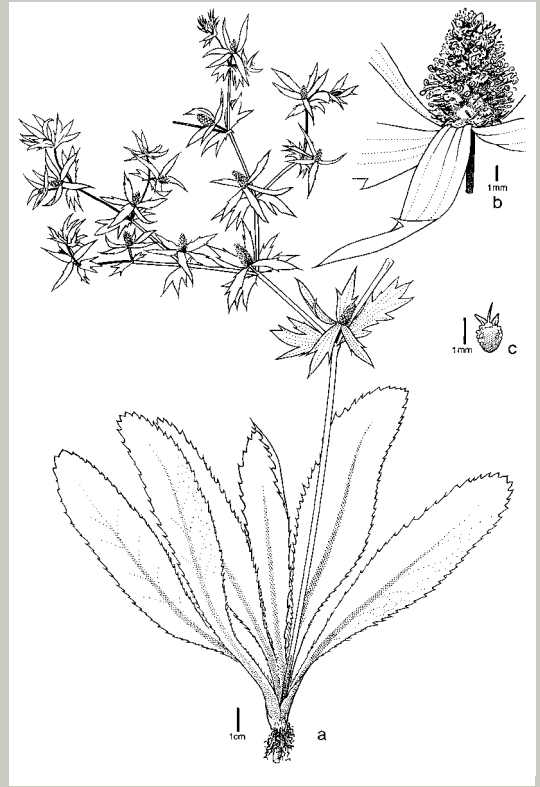
APIACEAE

Eryngium foetidum L.

Lokale namen: (uma) snekiwiri¹, stoipiwiri² (Sr), kakashi, papa sa'ki ialu (Ca), uma kwentu, bakru uwii, uma sneki uwii¹ (Au), mujeë kwéntu³ (Sa), janglipodiná (Sarn), ketji beling (J), stinkdistel, slangengras, slangenkruid (SN).

Beschrijving: Tweejarig kruid, ca. 50 cm hoog, met grote penwortel en sterke koriandergeur. Bladeren in een basale rozet, 25 x 4 cm; punt stomp; bladrand stekelig-gezaagd. Bloeiensengel een opgerichte, vorkvormig vertakte holle stengel; schutblaadjes diep ingesneden, stekelig gezaagd, 1-3 cm lang. Bloeiwijze een klein, cilindervormig hoofdje. Bloemen talrijk, zeer klein, groenig-wit. Vruchtjes rond, dicht bezet met blaasvormige schubben.

Eryngium foetidum. Illustratie H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, in grasland, langs wegen, in tuinen in het binnenland.

Verspreiding: wild in tropisch Amerika, nu wereldwijd gecultiveerd.

Domesticatie: wild, gespaard tijdens het wieden of aangeplant.

Gebruik: Deze sterk naar koriander geurende plant werd waarschijnlijk reeds lang voor de komst van de Europeanen door Surinaamse Indianen gebruikt. In de oudste plantencollectie uit Suriname, het Hermann herbarium (ca. 1680) staat bij een gedroogd exemplaar de naam 'Slangen Kruid' vermeld, alsmede het gebruik bij 'hysterische aanvallen'. Rolander (2008) noemt de soort, die ook toen al 'snecke-viriviri' heette, *Eryngium anti-hystericum*, omdat blanke plantersvrouwen de bladeren met knoflook tegen paniekstoornissen innamen. Zowel Europeanen, Indianen als slaven gebruikten in die tijd dagelijks een thee of aftreksel in alcohol van de hele plant of alleen de wortels tegen oedeem, koorts, hoofdpijn, slangenbeten en chronische ziektes.

Euwen later wordt de plant in Suriname nog voor dezelfde soort kwalen gebruikt. Voor paniekaanvallen, koortsstuipen en epilepsie bij kinderen wordt het gehele lichaam van de patiënt met een papje van de verse bladeren, soms met knoflook of seigotro (*Struchium sparganophorum*) in alcohol, water of kokosolie ingesmeerd. Volgens een Javaans recept wordt er behalve drie plantjes snekiwiri ook nog vruchtvlees van een kalebas (*Crescentia cujete*), een stukje blauwsel (Reckitt blue), drie zuurzakbladeren (*Annona muricata*), een stuk asafoetida, drie bladeren van dadap srep (*Erythrina subumbrans*), een stuk djlinguwortel (*Acorus calamus*), en een takje bengle (*Zingiber purpureum*) toegevoegd aan het smeersel (Tjong Ajong, 1989). Door de sterke geur zou het kind weer bijkomen. Ook wordt een beetje thee van snekiwiri aan het kind te drinken gegeven, de rest van het afkooksel wordt gebruikt om de patiënt te baden. Bij heftige stuipen geeft met het kind tevens een 'stoipi dresi' te drinken: een lepel melk met wat geraspt herten-gewei ('diatutu') of gevild bot van een zeekoe ('zeekoeston').

Bij buikkrampen en brandend maagzuur wordt een thee gezet van de bovengrondse delen van één plantje en binnen een halve dag opgedronken zonder erbij te eten. Voor dezelfde klachten worden de wortels van snekiwiri ook gekookt met sibiwiri (*Scoparia dulcis*) en drie tot vijf bladeren fukufukument (*Hyptis atrorubens*). Ook worden de wortels in alcohol getrokken en gedronken om 'de maag schoon te maken'. Een Saramaccas recept tegen maagzweren en 'verschuiving van de ingewanden' luidt als volgt: doe in een pot een aantal nengrekondrepere zaadjes (*Aframomum melegueta*), leg hierop drie snekiwiri blaadjes parallel naast elkaar, hierop een stukje fungu (vezels van *Parinari campestris*) van twee centimeter en kook het geheel in water. Zet de pot op drie opgerolde suikerrietbladeren, laat met lepel drie druppels afkooksel in de gedoopte vlam vallen, en drink het medicijn drie dagen lang uit een kalebas. Het parallel plaatsen van de blaadjes staat symbool voor het recht leggen van de ingewanden, terwijl het doven van de vlam lijkt te slaan op het verzachten van het brandend maagzuur.

Van een thee van de drie tot vier snekiwiri bladeren samen met die van blaka uma (*Cordia curasavica*) wordt tweemaal daags en half glas gedronken tegen menstruatiepijn of onregelmatige menstruatie. Na een dag zou dit de pijn verlichten, omdat de kruiden de baarmoeder zouden reinigen. Als de menstruatie niet op gang komt, wordt eerst een sterk laxemiddel ('kowru dresi', zie *Senna alata*) gedronken, en daarna driemaal daags een grote beker van de thee van snekiwiri met kinesi (*Scleria secans*). Dit zou de 'verstopping' weghalen waardoor de menstruatie uitblijft. Dezelfde thee wordt gedronken voor het verwijderen van vleesbomen in de baarmoeder en wellicht ook voor het opwekken van een abortus. Bladeren van de snekiwiri worden fijngestampt en met castorolie (van *Ricinus communis*), krapa-olie (*Carapa* spp.) of melasse op zweren en abscessen gesmeerd. De gehele plant wordt met knoflookteentjes en blad van de knoflookliaan (*Mansoa alliacea*) fijngestampt en twee dagen in een fles Palm (90% alcohol) getrokken. Het mengsel wordt vervolgens op reumatische gewrichten gesmeerd (Tjong-Ayong, 1989). Een hoestsiroop wordt gekookt van snekiwiri, fayadyan (*Hyptis lanceolata*) en een beetje peper (*Capsicum frutescens*). De thee van verse snekiwiri bladeren en een handvol gedroogde watrakanu wortels (*Ruellia*

tuberosa) en een kwart liter melasse wordt driemaal daags gedronken tegen gonorrhoe (Sedoc, 1992).

Vanwege de sterke geur speelt snekiwiri ook een grote rol in magische rituelen. Marrons smeren de plant op het lichaam van een pas bevallen vrouw om boze geesten te verjagen en kraamvrouwenkoorts te voorkomen. In een Indiaans recept worden bladeren worden met een wortel van dyindya masusa (*Zingiber zerumbet*) en bladeren van uma aneisi (*Piper marginatum*) in een kruidenbad vermengd om te baden tegen koorts en het oppeppen van de gemoedstoestand. Als men zich wil beschermen tegen zwarte magie of kwade intenties van andere personen, maakt men een bad met kaurieschelpjes ('papamoni'), een veertje uit een papegaaientaart, uma aneisi (*Piper marginatum*), snekiwiri, pemba, een fles amandelsiroop ('swit'sopi') en koud water.

Snekiwiri wordt ook in een 'prati watra' gedaan, een kruidenbad om te voorkomen dat de geest van een overleden familielid je lastig valt en de familie onderling ruzie krijgt. Andere ingrediënten zijn dyindya masusa (*Zingiber zerumbet*), witte katoenbladeren (*Gossypium barbadense*), zuurzakblad (*Annona muricata*), piëpië páu (*Lippia alba*), makamaka (*Lantana camara*), yorkapesi (*Senna occidentalis*), wat pemba en sterke drank. Zie Sedoc (1992: 138, 168) voor een ander recept met snekiwiri voor hetzelfde doel. Voor het gebruik van de plant in rituele baden voor 'pawinti' en andere slangengeesten, zie Stephen (1986: 161) en Sedoc (1992: 177). Samen met andere sterk geurende kruiden begraven Saramaccaners deze plant samen met de placenta na een bevalling. Wanneer een kind om onbekende reden ziek is en men het boze oog ('ogri ai') als oorzaak vermoedt, worden de bladeren met knoflook fijngestampt, en met een scheutje alcohol op het achterhoofd, achter de oren en bij de ellebogen aangebracht. Voor andere kruidenbaden met snekiwiri tegen het boze oog, fyofyo of andere magische kinderziekten, zie Wooding (1979:37) en Sedoc (1992: 175). Snekiwiri wordt ook als keukenkruid meegekookt met vlees of vis. Volgens Ostendorf (1962) eten Javanen en Chinezen de jonge bladeren als groente.

Commercieel gebruik: veelvuldig te koop op de zand soms vers, vaak diepgevroren verkrijgbaar.

Bij gebrek aan *Eryngium foetidum* worden in Nederland soms rozetvormende Asteraceae gebruikt.

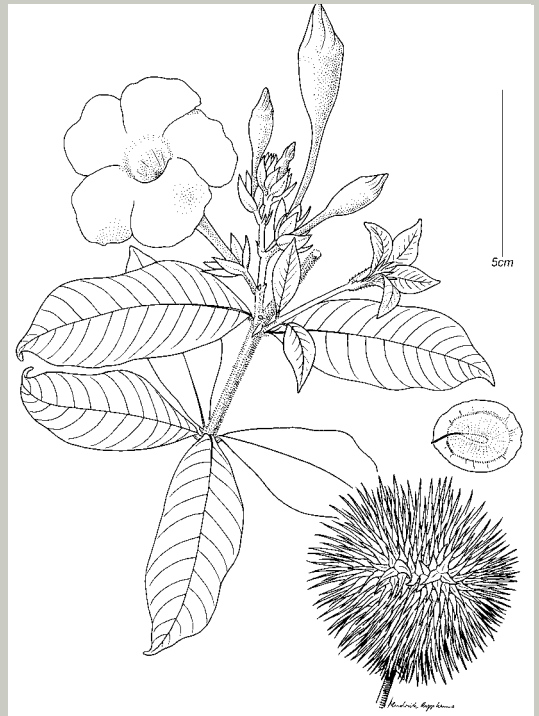
Betekenis naam: ¹⁾ slangenkruid; ²⁾ stuipenkruid; ³⁾ vrouwelijke kwentu (de mannelijke kwentu is *Elephantopus mollis*).

APOCYNACEAE

Allamanda cathartica L.

Lokale namen: werkensebita¹, man sabana merkiwiwiri, ingibromki², monimoni³, watra-mamakasabatiki⁴ (Sr), baredaballi⁵ (Ar), okoyumbo keraporang (Ca), busikasterol⁶ (Ma), bee kiin so⁷ (Sa, Au, Bo), dukaatbeursje³, wilkensbitter¹, wilkenskwasie¹ (SN).

Beschrijving: Liaan of struik met wit meksap. Bladeren in kransen van 4, leerachtig, bijna zittend, tot 15 x 4 cm; voet aflopend; punt spits; bovenkant glanzend; onderkant dofgroen. Bloeiwijze een okselstandige tros met een zigzag verlopende spil. Bloemen groot, geel, klokvormig, met teruggeslagen lobben. Doosvrucht bolrond, eerst groen, dan zwart, dicht bezet met zachte stekels, met twee kleppen openspringend. Zaden talrijk, geel, plat, gevleugeld.

Allamanda cathartica: habitus, vrucht en zaad.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: zeer algemeen, als liaan langs rivieren, in tuinen, als struikje op kleisavannes.

Verspreiding: van origine uit noordelijk Zuid-Amerika, nu gekweekt en verwilderd in vrijwel de gehele tropen.

Domesticatie: wild, via stekken gecultiveerd als sierplant in tuinen.

Gebruik: De medicinale werking van *Allamanda cathartica* is al lang bekend in Suriname. In 1771 schrijft Dahlberg in zijn catalogus: 'de Indianen bruiken de blaaderen daarvan gekookt in waater & doorgedaan voor Purgaties, men gebruikt dit ook in zogenoemde beljak' (Lanjouw & Uittien, 1935). Met het woord 'beljak' wordt buikpijn bedoeld ('belly ache'). Vanwege het Surinaamse gebruik als purgeermiddel heeft Linnaeus deze plant de soortnaam *cathartica* gegeven (Backer, 1936). De thee

van onderdelen van deze plant wordt ook nu nog gebruikt als braakmiddel, afrodisiacum en tegen geelzucht, malaria, hepatitis, gal- en miltaandoeningen. Door de vernietiging van rode bloedcellen door *Plasmodium*-parasieten, gaat malaria vaak samen met bloedarmoede en vergroting en verharding van de milt ('kuku'). Tegen deze gecombineerde aandoening wordt een thee getrokken van 25 gram (of een handvol) slabriki wortels (*Senna alata*) en 25 gram wilkensbitter wortels op 1 tot 3 liter water, waarvan drie- tot zesmaal daags een borrelglasje wordt ingenomen. Soms wordt een 30 cm lang stuk loangotitei (*Aristolochia consimilis*) meegekookt. Ook worden de beide soorten wortels met *Aloe vera* blad, kamille (*Matricaria recutita*) en een stukje asafoetida (sterk riekende pasta van *Ferula assafoetida*) in alcohol gedaan en drie dagen in de zon getrokken. Drie keer daags wordt een borrelglas van deze tinctuur aangeraden. In plaats van de wortels drinkt men soms ook een

thee van gedroogde wilkensbitter bladeren of bloemen tegen malaria, framboesia (tropische bacterie-infectie) of miltproblemen (Heyde, 1987; Stephen, 1979; Sedoc, 1992).

Ongeveer 20 bladeren worden op een liter water met wat zout gekookt en gedronken als braakmiddel en laxeermiddel. Dit nogal heftige medicijn 'trekt alles uit je buik', en wordt gezien als een manier om geelzucht ('gari'), malaria of verstopping ('kowru') uit het lichaam te verwijderen. Hoewel het middel diarree kan veroorzaken, wordt het op deze wijze leegmaken van maag en darmen noodzakelijk geacht om klachten als buikpijn, hoofdpijn, verkoudheid en slapeeloesheid te verhelpen. Het is echter bekend dat bijna alle delen van de plant giftig zijn, en de inname buikkrampen en diarree kunnen veroorzaken (Nelson et al., 2007).

Een tonicum of afrodisiacum voor mannen wordt bereid door Sedoc (1992: 94) volgens het volgende recept: drie bladeren en een handvol gedroogde wortels van switi aneisi (*Piper peltatum*), zeven gele bladeren en een handvol gedroogde wortels van blaka uma (*Cordia curassavica*), een handvol dubbeltjesblad (*Peperomia rotundifolia*), zeven

wortels van de zure oranje (*Citrus aurantium*), 14 awarawortels (*Astrocaryum vulgare*) van 10 cm lang, zeven ingisopowortels (*Furcraea foetida*), een handvol verse vlierbladeren (*Sambucus niger* ssp. *canadiensis*), zeven gwanatiki bladeren (*Tecomana stans*) en drie gedroogde wilkensbitter wortels op vijf liter water inkoken tot de helft. Hiervan driemaal daags een half borrelglas gedurende een week drinken.

De op gouden munten lijkende zaden werden in de 18^e eeuw gebruikt als fiches tijdens kaartspelen (Dahlberg, 1771; Rolander, 2008), maar dit gebruik lijkt nu geheel verdwenen.

Commercieel gebruik: niet verhandeld in Paramaribo. De bladeren zijn soms in Nederland verkrijgbaar.

Betekenis naam: ¹⁾ Wilkens bitter. Wie Wilkens was, is ons niet bekend; ²⁾ indianenbloem; ³⁾ de zaden lijken op goudstukken; ⁴⁾ cassaveplant van de watergeest; ⁵⁾ lijkt op een kam, naar stekelige vrucht; ⁶⁾ boscastorolie, vanwege het laxerend effect; ⁷⁾ Zo is je buik schoon, vanwege het laxerend effect.

APOCYNACEAE

Asclepias curassavica L.

Synoniem: *Asclepias nivea* L.

Lokale namen: konu bromki¹, kon'konibromki² (Sr), agiyápaniyá (Sarn), koningsbloempje, Johannesvlas, bastaard-ipecacuanha³, Frederikskatoen, Fridericibloem (SN).

Beschrijving: Overblijvend kruid, tot 1,5 m hoog met weinig vertakkingen en wit melksap. Bladeren kruisgewijs tegenoverstaand, 4,5-12 x 3 cm; voet stomp; punt toegespitst; bovenkant glanzend donkergroen; onderkant grijsgroen. Bloeiwijze schermachtig. Bloemen met 5 achterovergeslagen, donkerrode kroonlippen en bijkroon met 5 feloranje bekervormige aanhangsels. Kokervrucht gepaard, 10 cm lang, spoelvormig. Zaden talrijk, met wit zaadpluis, na openspringen van de vrucht door de wind meegevoerd.

Asclepias curassavica: vrucht, habitus, bloem en zaad. Illustratie H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, als onkruid langs wegen, als sierplant in tuinen.

Verspreiding: van origine uit Zuid-Amerika, nu pantropisch gekweekt.

Domesticatie: wild, soms gecultiveerd.

Gebruik: Hoewel het witte melksap giftig is bij inname en huidirritatie kan veroorzaken, wordt deze plant toch af en toe medicinaal gebruikt. Het sap wordt op wratten gedruppeld om deze te doen verdwijnen. Ook wordt het met suiker vermengd aan kinderen gegeven tegen wormen. Het fijnge-maakte blad wordt op wonden gelegd die slecht genezen en bij kiespijn in holle kiezen gestopt. Een thee van het blad drinkt men tegen koorts, astma, baarmoeder- en nieraandoeningen en om abortus te plegen (Heyde, 1987).

De wortels worden uitgeperst of in water gekookt. Een klein beetje van het bittere sap of afkooksel wordt ingenomen, hetgeen een heftig braken tot gevolg heeft. In de 18^e eeuw waren braakmiddelen onder Indianen erg populair (Rolander, 2008), waarschijnlijk omdat men zo de ziekteverwekkende stoffen uit het lichaam wilde verwijderen. Vandaag de dag worden braakmiddelen alleen gebruikt wanneer men denkt vergiftigd te zijn. Hin-

dostanen smijden de verse stengel in stukken van 1 cm en rijgen deze en tot een ketting geregen, die door een oom van moederszijde om de hals wordt gedaan van een kind met waterpokken (Raghoenandan, 1994).

De hele plant wordt in kruidenbaden gebruikt, om geluk af te dwingen of in een bad waarmee men een week na het overlijden van een familielid baadt om te voorkomen dat de geest van de overledene zijn nabestaanden lastig valt of ruzie in de familie veroorzaakt. Het kruidenbad bevat koningsbloem, zuurzakblad (*Annona muricata*), zure oranjeblad (*Citrus aurantium*), kalebasblad (*Crescentia cu-jete*), snekiwiri (*Eryngium foetidum*), knoflookliaan (*Mansoa alliacea*), tabaksblad (*Nicotiana tabacum*), sterke drank, water en een stuk kamfer. Met dit sterk riekende bad wassen de nabestaanden zich achter het huis, terwijl ze de naam van de overledene noemen en zeggen dat ze van hem willen scheiden (Zaalman, 2005; Sedoc, 1992).

Commercieel gebruik: niet verhandeld in Paramaribo. Af en toe naar Nederland geëxporteerd.

Betekenis naam: ¹⁾ koningsbloem; ²⁾ konijnenbloem; ³⁾ een substituut voet *Psychotria ipecacuanha*, een Braziliaanse Rubiaceae waarvan de wortels een sterk braakmiddel leveren.

APOCYNACEAE

Calotropis gigantea (L.) Dryand.

Lokale namen: ede ati wiwiri¹ (Sr), warayoballi (Ar), moedar, madár (Sarn), arka² (Sanskriet), bidari, widoeri (J).

Beschrijving: Robuste struik, tot 2 m hoog. Takken dik, grijsgroen, met veel wit melksap, eerst donzig wit behaard, later kaal. Bladeren kruiswijs tegenoverstaand, dik, tot 14,5 x 7 cm; voet soms hartvormig; punt spits of stomp; bovenkant kaal, lichtgroen; onderkant donzig behaard. Bloeiwijze eindstandig, trosvormig, veel-bloemig. Bloemen groot; kroon grijsgroen met 5 achterovergekrulde lobben; bijkroon paars. Kokervrucht glad, groen, 7-12 x 4 cm. Zaden talrijk, met zijdeachtig pluus.

Calotropis gigantea: bloem (b) en opengesprongen vrucht (o). Foto's: C. van der Hoeven (b) en H. Gemaat (o).

Voorkomen: algemeen als onkruid op braakliggend gebied in steden en op de kustvlakte.

Verspreiding: waarschijnlijk door Hindostanen geïntroduceerd uit India.

Domesticatie: aangeplant bij Hindoetempels, via stekken vermeerderd, snel verwilderend.

Gebruik: *Calotropis gigantea* is een heilige plant in India en wordt in Suriname vooral door Hindostanen gebruikt. Het melksap van deze plant wordt op een watje gedrupt en in een holle kies gestopt tegen kiespijn. Het watje moet elke drie dagen worden verversd om de rottingsverschijnselen te doen stoppen. Tegen ontstoken neusamandelen wordt een stukje gedroogde stengel in het vuur gehouden, even afgekoeld en in de neus gestoken, waarbij de damp moet worden opgesnoven (Raghoenandan, 1994). Het melksap wordt ook op de huid gesmeerd voor de behandeling van steen-

puisten, schurft en wonden (Ostendorf, 1962). Het melksap van de plant kan irriterend werken op de slijmvliezen en huidirritatie veroorzaken (Nelson et al., 2007).

Calotropis gigantea wordt reeds in de vroegste Hindoegeschriften genoemd en wordt als een heilige plant voor de Indiase liefdesgod Shiva beschouwd. De plant was één van de vijf pijlen waarmee Shiva de harten van jonge stervelingen doorboorde. De bladeren zijn ook één van de 21 bladeren waarmee de god Ganesha wordt bezongen. Voor de oorsprong van het mythische gebruik van *Calotropis*, zie <http://iu.ff.cuni.cz/pandanus/database/>.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ hoofdpijnblad; ²⁾ zonnestraal, bliksemflits.

APOCYNACEAE

Catharanthus roseus (L.) G. Don.

Lokale namen: kotomisi¹, kotowentje¹ (Sr), belá (Sarn), jongemansliefde, soldatenbloem (SN).

Beschrijving: Rechtopstaand kruid, tot 80 cm hoog, met houtige stam en weinig wit melksap. Bladeren kruisgewijs tegenoverstaand, 3-7 x 1,5 cm; voet stomp of aflopend; punt kort stekelpuntig; nerven opvallend lichter gekleurd dan het blad. Bloeiwijze okselstandig, 1-3 bloemig. Bloemen wit, roze, paarsrood of wit met rode kern. Kokervrucht gepaard, lijnvormig, ca. 2 cm lang. Zaden talrijk, ongevleugeld.

Catharanthus roseus. Foto: P. & S. Teunissen.

Voorkomen: veelvuldig gekweekte sierplant in tuinen, op braakliggend terrein.

Verspreiding: van origine uit Madagascar, nu overal in de tropen gekweekt.

Domesticatie: gecultiveerd en verwilderd.

Gebruik: Deze stinkende plant wordt vooral gekweekt als sierplant, maar de witbloemige cultivar

wordt ook in medicijnen verwerkt. De hele plant, inclusief de wortels (andere recepten noemen tien bladeren en tien bloemen) wordt in een liter kokend water getrokken. Tweemaal daags wordt een kopje van de thee gedronken tegen de symptomen van suikerziekte. De thee wordt ook ingenomen bij hoge bloeddruk en hartkwalen. Het aftreksel van deze plant wordt over de gehele wereld gedronken tegen diabetes. Het verse sap van de bladeren heeft dan ook een sterk bloedsuikerverlagende werking.

Ook stimuleert *Catharanthus roseus* de urineproductie, wat de werking tegen hoge bloeddruk verklaart. Vanwege het risico op ernstige bijwerkingen wordt het gebruik van deze thee voor zowel diabetes als hoge bloeddruk echter afgeraden. De plant bevat vele alkaloiden die buikpijn, ernstige diarree en uitdroging kunnen veroorzaken (Nelson et al., 2007). De meest bekende alkaloiden zijn vincristine en vinblastine, die in

chemotherapie tegen verschillende soorten kanker worden toegepast (Schmelzer & Gurib-Fakim, 2008).

Commercieel gebruik: niet verhandeld in Suriname, wel naar Nederland geëxporteerd.

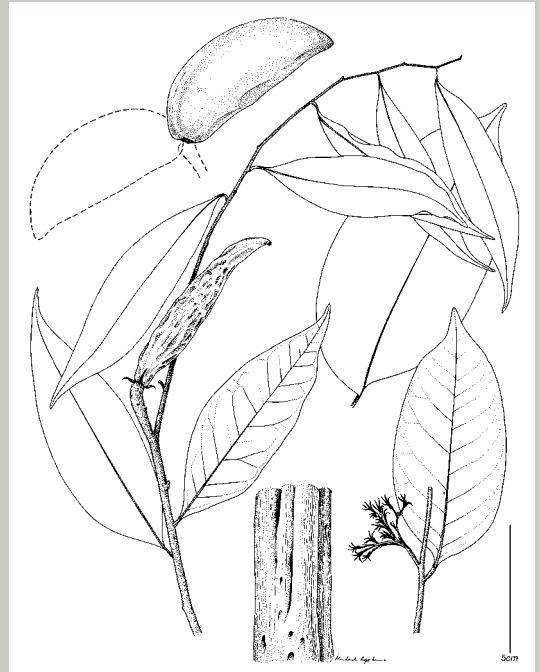
Betekenis naam: 1) naar de traditionele Creoolse klederdracht.

APOCYNACEAE

Geissospermum laeve (Vell.) Miers.

Lokale namen: bergi bita¹ (Sr), manyo kinaballi (Ar), atake (Ak), tiari tianari (Ca), watake (Way, Trio), bita udu¹ (Pa, Bo), lélétibita (Sa), bitterhout¹, boskinine², kinaboom² (SN).

Beschrijving: Boom tot 30 m hoog en 1 m dik, met sleufvormige groeigaten in de stam. Takken neerhangend; jonge twijgen viltig behaard met overvloedig wit melksap. Bladeren verspreid, in 2 rijen, dun, aanvankelijk behaard, later kaal, 13-15 x 4-5 cm; voet aflopend, iets scheef; punt toegespitst; bladrand gegolfd. Bloeiwijze tegenover het blad, 10-15-bloemig, gedrongen. Bloemen klein, goudbruin behaard. Kokervrucht gepaard, bruin fluweelachtig behaard, 13 x 5 cm. Zaden wit, schijfvormig, ca. 3 x 1,5 cm lang.

Geissospermum laeve: vruchten, tak met onvolgroeide vrucht, detail stam en bloeiwijze.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: niet algemeen, in hoog bos in heuveland.

Verspreiding: de Guiana's en Brazilië.

Domesticatie: wild, af en toe gespaard tijdens het kappen (o.a. op de Brownsberg).

Gebruik: De bast van deze boom smaakt zeer bitter er wordt in het binnenland als medicijn gebruikt. Een stuk schors van 10-15 cm lengte wordt gekookt op 1,5-3 liter water en driemaal daags in kleine hoeveelheden gedronken tegen buikpijn, diarree, ingewandswormen, diabetes, geslachts-

ziekten, slangenbeten, hoge bloeddruk en als koortswerend middel bij malaria. De bast wordt ook in alcohol getrokken, alleen of samen met andere bittere stukjes hout, zoals kwasibita (*Quassia amara*) en loangotitei (*Aristolochia consimilis*). Dit bittere drankje wordt preventief ingenomen om malaria te voorkomen, het bloed te zuiveren en als medicijn om malaria te genezen. Kwintivrouwen drinken in de eerste weken na de bevalling een aftreksel van bergi bita, wilde sopropo (*Momordica charantia*), loangotitei (*Aristolochia consimilis*) en batotobita (*Physalis angulata*) om aan te sterken en kraamvrouwenkoorts te voorkomen.

Geissospermum sericeum: vrucht met zaad.

Foto: C. Bhikhi.

Behalve de hierboven genoemde soort worden *Geissospermum argenteum* (met blijvende zilverkleurige beharing onderaan het blad) en *G. seri-*

ceum (met blijvende goudkleurige beharing onderaan het blad) door de lokale bevolking als identiek beschouwd en hetzelfde gebruikt. Vanwege het frequente gebruik bij malaria is *G. laeve* getest op de werking tegen de *Plasmodium* parasiet. Een aftreksel van de bast vertoonde in laboratoriumproeven een sterke antimalaria werking, maar was tegelijkertijd giftig voor proefdieren. Verdere studies moeten uitwijzen of de stof verantwoordelijk voor het antimalaria effect van de bast (flavopereirine) dezelfde is die de toxiciteit veroorzaakt (Muñoz et al., 2000).

Commercieel gebruik: de bast werd niet aangetroffen op de markt in Paramaribo, maar is sporadisch in Nederland te koop in gespecialiseerde Surinaamse kruidenwinkels.

Betekenis naam: ¹⁾ bittere boom die in de bergen groeit; ²⁾ vanwege het gebruik als medicijn tegen malaria.

APOCYNACEAE

Plumeria acuminata Ait.

Lokale namen: frangipane (Sr, SN), kambodja (J).

Beschrijving: Kleine boom met open kroon. Takken dik, wit, met grote bladlittekens en wit melksap. Bladeren gegroepeerd aan de toppen van de takken, meestal tegenoverstaand, dik, leerachtig, 15-20 x 5-10 cm; voet en punt stomp, nerven gelig, zijnerf opvallend parallel. Bloeiwijze schermachtig. Bloemen groot, zoetgeurend, wit met een geel hart. Vruchten worden zelden gevormd.

Plumeria acuminata. Foto: L. Westra.

Voorkomen: gekweekt in stadstuinen.

Verspreiding: van origine uit Mexico, nu door de gehele tropen gekweekt als sierplant.

Domesticatie: gecultiveerd, plant wordt vermeerderd via stekken.

Gebruik: Deze boom wordt meestal gekweekt voor de geurende bloemen. Het giftige melksap

brandt op de huid, en wordt daarom op wratten en likdoorns gedruppeld om ze te laten verdwijnen. Na een week zouden de eeltknobbels zijn verdwenen. Een thee van de bast wordt gedronken bij oedeem ('waterzucht'), gonorrhoe, moeilijke urine-losing en pusafscheiding uit de geslachtsdelen. Laboratoriumstudies hebben uitgewezen dat het blad van *Plumeria acuminata* een krachtige ontstekingsremmende werking heeft (Gupta et al. 2006).

De boom wordt vaak op Javaanse kerkhoven aan-geplant. Men gelooft dat ze bescherming biedt tegen demonen en boze geesten, vooral de ge-veesde de pontianak, een boosaardige vampier die eerst een geur van frangipane verspreid, gevolgd door een vreselijke stank. De pontianaks zijn de verschijningsvorm van vrouwen die in het kraam-bed zijn gestorven en op zoek zijn naar wraak. In

de Hindoecultuur wordt de frangipanebloem als symbool voor loyaliteit gezien. Vrouwen dragen soms op hun trouwdag een bloem in het haar om hun trouw aan hun echtgenoot te tonen.

Commercieel gebruik: alleen als sierplant ver-handeld in Suriname.

APOCYNACEAE

Tabernaemontana syphilitica (L.f.)

Leeuwenb.

Synoniemen: *Echites syphylitica* L.f.; *Bona-fousia syphilitica* (L.f.) Allorge

Lokale namen: kapuakrarun¹, kapuwatiki², merkikiki³ (Sr), yamorodan (Ar), wako (Ca), kapuawi² (Pa), kapiba uwii², kapiwa uwii, ketengépósu (Sa).

Beschrijving: Struik of kleine boom, ca. 2,5 m hoog, met veel wit melksap. Bladeren tegen-overstaand, gesteeld, glad, 4-14 x 12-30 cm; voet en punt toegespitst; bovenkant glanzend, donkergroen; onderkant bleekgroen, met sterk uitspringende nerven. Bloeiwijze vertakt, met schutblaadjes, veel bloemig. Bloemen wit, zoet geurend; kroonbuis en -slippen naar rechts gedraaid. Vrucht gepaard, groen, ca. 3,5 x 3,5 cm met veel geplooide zaden.

Tabernaemontana syphilitica.

Illustratie: T. Leeuwenberg (1994).

Voorkomen: algemeen, in moerasbos, langs rivier-oevers en op savannes.

Verspreiding: noordelijk Zuid-Amerika, inclusief de Guiana's en Bolivia.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Het gebruik van deze boom is slechts bij weinig mensen bekend. May (1982) vermeldt als enige het gebruik van de thee van de bladeren als een medicijn tegen malaria. Saramaccaners gebruiken de bladeren in een ritueel kruidenbad

voor slangengeesten ('pawinti'). Waarschijnlijk is het gebruikt van deze soort grotendeels verloren gegaan. Dahlberg (1771) beschrijft een recept van een thee van de bladeren tegen geslachtsziekten als volgt: "men neme een party van deeze blaaderen & takken & kookt die in twee stoopen waatere tot een ..., & men legt daarby een stuk afgebrande Eyzer, of smeedslag, als dit by elkander gekookt is dan doet men 't door een doek & roerd een weinig stroop daarbij, om 't smaakelyker te maaken, deeze drank word dan gegeven aan diegeene welke Venusziektens hebben, een Bierglas 's morgens & een dito 's avonds; dit helpt in kor-

ten tijd.” Naar aanleiding van het Surinaamse gebruik tegen geslachtsziekten heeft Linnaeus Jr. de soort beschreven als *Echites syphilitica* L.f.

Het witte melksap brandt zeer sterk als het in de ogen terechtkomt. Rolander noemt in 1755 het gebruik van *Tabernaemontana citrifolia* door Surinaamse Indianen. Van het giftige sap maakten ze een extreem bittere substantie die ze innamen om wakker te blijven tijdens stammenoorlogen. Het middel zou de strijders extra alert maken. Wanneer ze er teveel van namen, werden de mannen bij krankzinnig en bestormden ze de vijand met grote overmoed. In kleine doses werd het melksap

tegen koorts gebruikt. *T. citrifolia* komt echter niet voor in de Guiana's (Leeuwenberg, 1994), maar aangezien Rolander meldt dat de soort algemeen in rivierbossen voorkomt, is het mogelijk dat dit gebruik *T. syphilitica* of *T. undulata* betreft.

Commercieel gebruik: de bladeren worden af en toe op de markt in Paramaribo verkocht.

Betekenis naam: ¹⁾ spinazie van de capibara (*Hydrochoerus hydrochaeris*). Dit waterknaagdier eet graag van de bladeren; ²⁾ Capibaratak; ³⁾ melktak, vanwege het overvloedige witte melksap.

APOCYNACEAE

Tabernaemontana undulata Vahl

Synoniem: *Bonafousia undulata* (Vahl) A. DC.

Lokale namen: daguston¹, manbat' bati², merkitiki³, snekibita⁴, bobibobi⁵ (Sr), buri, hikuridan, pero ishi lokodo (Ar), mainapo, woriwori (Ca), pikin mapa⁶ (Pa), ketengépósu, bitapáú⁷, poosían uwij⁸ (Sa).

Beschrijving: Kleine boom, tot 10 m hoog, met wit melksap. Takken in kranen, horizontaal uitstaand. Bladeren tegenoverstaand, bijna zittend, 2,5-10 x 9-21 cm; voet toegespitst; punt lang toegespitst; bovenkant donkergroen; onderkant dof lichtgroen; nerven donkerder groen; bladrand gegolfd. Bloeiwijze okselstandig, met weinig bloemen. Bloemen roze of wit; kroonslippen stomp. Vrucht gepaard, niervormig, groen tot roodbruin, 4 x 3 x 2,5 cm, met een overlangse ribbel. Zaden zwart, gegroefd, ca. 1 x 0,4 cm.

Tabernaemontana undulata. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: zeer algemeen, in de ondergroei van hoog bos.

Verspreiding: de Guiana's, Trinidad, Noord-Brazilië.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Na het verwijderen van het melksap

zijn de vruchten van deze boom eetbaar, maar ze zijn niet echt geliefd. Saramaccaners koken de bladeren van dit boompje en maken met het afkooksel zweren op de huid schoon. De bladeren worden ook in kruidenbaden verwerkt om kwade geesten af te weren, met name bosgeesten (apuku). Het blad zou helpen de kracht van gevaarlijke bovennatuurlijke verschijnselen af te zwakken. Wellicht is het bittere melksap vroeger als gif ge-

bruikt. In 1755 noteerde Rolander dat Indianen het giftige sap van *Tabernaemontana citrifolia* innamen om wakker en alert te blijven tijdens stammenoorlogen. Bij een te hoge dosis werden de mannen bij krankzinnig en bestormden ze de vijand met grote overmoed. In kleine hoeveelheden gebruikten ze het melksap tegen koorts. *T. citrifolia* komt niet voor in de Guiana's (Leeuwenberg, 1994), maar aangezien Rolander meldt dat de soort zeer algemeen in rivierbossen voorkomt, is het mogelijk dat het hier *T. syphyllitica* of *T. undulata* betreft.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: 1) hondentestikel; 2) mannelijke bat'bati, de vrouwelijke is *Ambelania acida*, een zoete vrucht van dezelfde familie met zeer kleverig melksap; 3) melksaptak; 4) slangenbitter; 5) borsten, vanwege het overvloedige melksap; 6) kleine *Parahancornia fasciculata*, een eetbare vrucht van dezelfde familie; 7) bittere boom; 8) giftig blad.

APOCYNACEAE

Thevetia peruviana (Pers.) K. Schum.

Lokale namen: kaw ai¹, yoroyoro (Sr), seweyu (Ar), karawasi (Ca).

Beschrijving: Sterk vertakte struik, tot 4 m hoog, met wit melksap. Bladeren verspreid, ongesteeld, lijnvormig, 7-15 x 0,5-1,5 cm; voet en punt toegespitst; bovenkant glanzend groen; onderkant dof groen; bladrand naar beneden omgekruld. Bloemen alleenstaand of met enkele bijeen aan het eind van de twijgen, trechervormig, geel; kroonslippen overlappend, schroefvormig gedraaid. Steenvrucht kantig, afgeplat, ca. 3 x 3 cm, eerst geel, daarna rood. Zaden 2-4, afgeplat.

Thevetia peruviana: bloemen (l) en boom (r).

Foto's: L. Westra.

Voorkomen: algemeen gekweekt als sierplant, zowel in de stad als in het binnenland.

Verspreiding: van origine uit Midden-Amerika, nu door de gehele tropen gekweekt.

Domesticatie: gedomesticeerd, vermeerderd via stekken.

Gebruik: Alle delen van deze boom, vooral het melksap en zaden, zijn uiterst giftig. De consump-

tie van twee of drie bladeren of één enkele vrucht kan dodelijk zijn voor een mens. De giftige glucosides uit de zaden (o.a., thevetine, thevetoxine, peruvoside) veroorzaken hartritmestoornissen, duizeligheid, misselijkheid en diarree. De patiënt kan zelfs in coma raken na consumptie van deze plant. In de geneeskunde werd peruvoside vroeger in kleine doses verstrekt bij een hartstilstand, maar vanwege de toxiciteit is het middel moeilijk te doseren en wordt tegenwoordig niet meer toegediend (Schmelzer & Gurib-Fakim, 2008). Rolander citeert in 1755 een plantagehouder genaamd Benelli, die meent dat de bladeren van deze boom gekookt als spinazie een heerlijke groente opleveren. Later vertellen de slaven op dezelfde plantage hem dat het blad zeer giftig is. In de 18^e eeuw werd het melksap en wellicht ook het blad door slaven gebruikt om hun meesters te vergiften, zowel in Suriname als in Brazilië (Piso, 1648). Het is niet bekend of de plant tegenwoordig nog steeds met dit doel wordt gebruikt. Verse takken met bloemen en vruchten werden in 2006 wel naar Nederland verstuurd, maar de reden hiervoor werd ons niet duidelijk.

Javanen stampen de onrijpe vruchten en leggen het moes op pijnlijke eeltknobbels, waarna ze het omwinden met een doek. Na een aantal behandelingen zouden de knobbels verdwenen zijn (Tjong Ayong, 1989). Van oudsher maken Indianen rammelaars ('karawasi') door de gedroogde rijpe vruchten in een warimbo mandje (gevlochten van *Ischnosiphon arouma*) aan een stok vast te binden en die tijdens traditionele dansen in een bepaald ritme op de grond te stampen. De Marrons hebben dit gebruik overgenomen, maar zij snijden de rijpe vruchten in tweeën en bevestigen ze aan geweven katoenen enkelbanden die tijdens het dansen een rammelend geluid maken.

Katoenen enkelband met yoroyoro-zaden.

Foto: C. van der Hoeven.

De yoroyoro zaden worden ook toegevoegd aan een zogenaamde 'ingi paiman', een offer dat door Creolen wordt gebracht aan de Indianengeesten. Het offer bestaat uit een 'ingi kurkuru' (een mand gevlochten van kamina, *Heteropsis flexuosa*) met flessen swit'sopi (anijsstroop), gemberwijn, cognac, floridawater, een rode kam, een spiegel, een sigaar, brood met kaas, cassavebrood en drie yoroyoro zaden. De persoon die het mandje wil offeren moet dit doen op de plantage of het dorp waar zijn of haar Indiaanse voorouders vandaan kwamen. De inhoud van dit soort offermanden bestaat vaak uit typische Indiaanse gebruiksplanten of objecten die vroeger vaak met Indianen werden geruild tegen wild, vis of andere bosprodukten.

Commercieel gebruik: souvenirs waarin de zaden zijn verwerkt worden in Paramaribo verkocht, en zijn soms in Nederland verkrijgbaar. Verse bladeren worden af en toe naar Nederland uitgevoerd.

Betekenis naam: ¹⁾ koeienoog, deze naam geeft men ook aan het zaad van *Mucuna sloanei*.

ARACEAE

Alocasia plumbea van Houtte.

Synoniem: *Alocasia indica* (Roxb.) Scott var. *metallica* (Schott) Schott; *Alocasia macrorrhizos* (L.) G. Don

Lokale namen: blaka taya¹ (Sr), zwarte tajer (SN)

Beschrijving: Fors kruid, tot 2 m hoog; wortelstok wit, met irriterend wit sap. Stengel dik en vlezig. Bladsteel vlezig, schedevormig, paarszwart. Bladeren verspreid, pijlvormig, 32-76 x 23-50 cm; voet hartvormig, zijlobben puntig; punt afgerond en stekelpuntig; bovenkant glanzend paarszwart; onderkant donkergroen. Schutblad eerst donkerpaars, aan de binnenkant geel of roze, aan de buitenkant groen. Bloeikolf met eenslachtige bloemen; mannelijk gedeelte lang, bovenaan, roomwit; vrouwelijk gedeelte korter, onderaan, lichtgeel, zwak geurend. Bes rood.

Alocasia plumbea: bladeren (b) en detail bloeiwijze (o). Foto's: H. Rypkema.

Voorkomen: af en toe aangeplant in stadstuinen.

Verspreiding: oorspronkelijk uit tropisch Azië, nu in veel tropische landen gekweekt

Domesticatie: gedomesticeerd, soms verwilderd, vermeerderd via wortelstokken.

Gebruik: Als deze opvallende, metaalachtig glanzende plant in de tuin is geplant, staat hij meestal direct naast de voordeur. De plant zou kwade geesten, inbrekers en andere bezoekers met slechte bedoelingen ervan weerhouden het huis binnen te treden. De plant is makkelijk te stekken via de wortelstok, en groeit zelfs door nadat hij is ontworteld en op een composthoop is gegooid. Wellicht komt daar het volgende Surinaamse spreekwoord vandaan: 'Mi na blaka-taya: mi no bun fu nyan, ma mi no bun fu trowe tu'. Letterlijk betekent dit: 'Ik ben een zwarte tajer: ik ben niet eetbaar, maar ook niet geschikt om weg te gooien'.

Figuurlijk betekent dit: ook al is een familielid uit de gratie geraakt, het blijft familie. De in Suriname inheemse zwarte tajer (*Philodendron melinonii*) wordt echter vaker aangeplant als 'erfbewaker' dan *Alocasia plumbea*.

Commercieel gebruik: in Suriname niet verhandeld, elders in de wereld in tuincentra en via internet als sierplant verkocht.

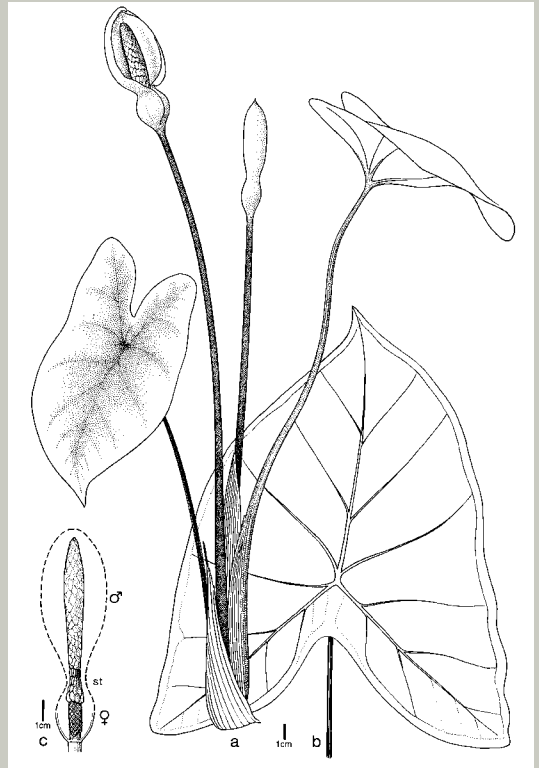
Betekenis naam: ¹⁾ zwarte tajer.

ARACEAE

Caladium bicolor (Aiton) Vent.

Lokale namen: yabafutu, krasitaya¹, pakira-taya² (Sr), kami jami taja, bina³ (Ar), turara³, tamusi tula'la⁴, (Ca), nati, hemit³ (Way), senti-imë (Ak); kaastaya¹ (Sa), kimpul, (lumbu) sambeng, tales (J), krastajer¹, wilde tajer (SN).

Beschrijving: Rechtopstaand kruid, tot 75 cm hoog; wortelstok knolvormig, met irriterend sap. Bladeren verspreid, pijlvormig, sterk variabel in vorm en kleur, 35 x 15 cm; voet schedevormig, zijlobben afgerond; punt toegespitst; bovenkant groen met roze nerven of witte, paarse, roze of gele vlekken. Schutblad met buisvormige, groene basis, en uitgespreid, wit bovendee, de bloeikolf geheel omvattend. Bloeikolf met eenslachtige bloemen, mannelijke bloemen bovenaan, vrouwelijke bloemen onderaan, met ertussen een dunne, steriele zone. Bes roze. Zaden talrijk.

Caladium bicolor: a. habitus; b. blad; c. bloeikolf, positie van schutblad aangegeven.

Illustratie: H. Rypkema.

Vorkomen: algemeen, in open vegetatie, als sierplant gekweekt in tuinen.

Verspreiding: Zuid-Amerika en de West-Indische eilanden, elders geïntroduceerd.

Domesticatie: wild, gespaard tijdens het wieden en aangeplant door middel van de wortelstok. Gedomesticeerd als kamerplant.

Gebruik: Vanwege het gekleurde en gevlekte blad wordt deze plant vaak op balkons en in tuinen gekweekt. Voor veel Surinamers is de krastajer echter niet zomaar een sierplant. Hoewel de plant ook in het wild groeit, wordt hij al eeuwen door Indianen uitgegraven en in dorpen geplant vanwege zijn magische krachten. Als een jager het bos in gaat, neemt hij een knolletje van de krastajer mee in zijn zak, om de kans te vergroten het dier van zijn keuze te schieten. Ook wrijft hij zijn lichaam of geweerloop in met het sap van de opengesneden knol, en fluistert daarbij een wens, zoals bijvoor-

beeld: 'Ik ga naar het bos en zal een pakira (halsband peccari, *Tayassu tajacu*) ontmoeten'. De legendarische Wayana strijder Kailawa had zijn bovennatuurlijke krachten te danken aan de magische planten (waaronder waarschijnlijk *C. bicolor*) die hij smeerde in de inkervingen in zijn huid (Boven, 2006).

Indianen onderscheiden een aantal verschillende 'soorten' *Caladium bicolor*, afhankelijk van de kleur, vorm en de tekening op het blad. Elke vorm heeft een aparte naam en wordt geassocieerd met een andere diersoort. Zo wordt de knol of het blad van een plant met witte stippen meegenomen als men een hert (*Mazama* spp.) wil schieten, omdat het blad lijkt op de witte stippen op de vacht van een jong hert. Ahlbrink (1931) suggereert dat bezweringsmiddelen voor de jacht echt werken omdat dieren op de geur van de tajerknol afkomen. Het is ook mogelijk dat de jager door het inwrijven van zijn lichaam met het tajersap zijn eigen geur maskeert, waardoor dieren hem minder snel opmerken.

Behalve als bezweringsmiddel voor de jacht, planten veel Indianen de krastajer ook op het erf om geluk te brengen en ruzies in de familie te voorkomen. Ook wordt de knol geraspt, met parfum vermengd en op het lichaam gewreven als men bepaalde problemen wil afhandelen, klanten voor een winkel wil trekken of anderszins geluk in het leven wil afdwingen. Eenmaal verwerkt tot een magisch medicijn heet de plant morang (Ca) of bina (Ar). Volgens een aantal Indiaanse mythes heeft de mens de bina's ontdekt toen een grote, mensenetende slang werd gedood en diens lichaam in brand werd gestoken. In de as ontsproten allerlei magische planten, waaronder verschillende soorten *Caladium*. De Indianen namen de knolletjes naar huis om vanaf die dag te gebruiken als bezweringsmiddel (Roth, 1915).

Het medicinale gebruik van de plant is minder bekend. Heyde (1987) noemt het gebruik van de wortelknol in Saramaccaanse kruidenbaden en door Indianen tegen hoge koorts en buikaandoe-

ningen, maar geeft geen verdere details. Javanen wrijven het blad fijn en persen het sap uit in snijwonden om het bloed te stelpen (Tjong Ayong, 1989). In de tijd van Ahlbrink (1931) stopten de Caraïben het blad en de knol van een rood-gederde krastajer in de mond van een kind om te voorkomen dat het zand at. Dit soort behandelingen moet vrij pijnlijk zijn, aangezien de calciumoxalaatkristallen in het sap huidirritatie en blaren veroorzaken. De jonge, scherp smakende bloeikolven (en soms de jonge bladeren) worden gestoofd en als groente gegeten door Javanen en Hindostanen.

Commercieel gebruik: de plant wordt niet verhandeld in Suriname, maar de plant is te koop in winti winkels in Nederland. De verse bloeikolven worden als groente verkocht op de Haagse markt.

Betekenis naam: ¹⁾ jeukende tajer; ²⁾ tajer om bosvarkens te vangen; ³⁾ bekoringmiddel, magische plant; ⁴⁾ grootvaders tajer.

ARACEAE

Colocasia esculenta (L.) Schott.

Lokale namen: taya, dasin, dasitaya, snesitaya (Sr), taya (Au), taja (Sa), arui (Sarn), kimpul, keladi, tales (J), Chinese tajer, hindoetajer (SN).

Beschrijving: Kruid, tot 2 m hoog, zonder stengel; wortelstok knolvormig, zetmeelhoudend, met slijmachtig sap. Bladeren verspreid, peltaat, rond tot pijlvormig, 13-60 x 10-35 cm; voet hartvormig of afgerond; punt spits of afgerond; bladsteel schedevormig. Schutblad geel of roomwit, 9-40 x 2-5 cm. Bloeikolf cilindervormig, korter dan het schutblad, wit met eenslachtige bloemen; mannelijk gedeelte bovenaan, langer dan het vrouwelijk gedeelte. Bes groen, glanzend. Zaad 1.

Colocasia esculenta: blad (b), knollen (o).

Foto's: P. & S. Teunissen.

Voorkomen: gekweekt in tuinen, verwilderd langs sloten.

Verspreiding: oorspronkelijk uit Maleisië, nu gekweekt door de gehele (sub-) tropen.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: In Suriname worden drie cultivars gekweekt: de Chinese tajer, tot 90 cm hoog, heeft harde, harige knollen die wit vlezig zijn van binnen, grijsgroene bladeren met witte nerven, een wit vlekje tegenover de aanhechting van de bijna witte bladsteel. De dasin heeft knollen met een aantal aanhangsels, blauwgroene bladeren en een paars-rood vlekje tegenover de aanhechting van de paars-rode bladsteel. De hindoetajer wordt tot 1,5 m hoog, heeft een geelgroene bladsteel en lichtgroene bladeren. Vermee­dering geschiedt via de wortelstok (Ostendorf, 1962). *Colocasia esculenta* wordt vooral voor de eetbare knollen gekweekt, maar wordt af en toe ook medicinaal toegepast. Javanen slaan de stengel plat en binden het kompres om een botbreuk. Ook verwarmen ze de stengel even en trekken hem heen en weer tussen de tenen bij (schimmel?) infecties (Tjong Ayong, 1989). Alle delen van de plant bevatten calciumoxalaat kristallen, die huidirritatie kunnen veroorzaken. Deze worden door verhitting of onderdompeling in koud water afgebroken.

Volgens een Hindostaans recept, moet iemand die aan geelzucht lijdt een rauwe tajerknol schillen en met zout opeten. Bij gezonde mensen veroorzaakt dit enorme jeuk, maar hepatitispatiënten zouden hier niets van voelen. De patiënt moet dagelijks een hele rauwe knol opeten, totdat jeuk optreedt: dan zou de ziekte genezen zijn (Raghoenandan, 1994). In een Aucaans recept wordt de tajerknol in een genitaal stoombad gekookt met jamoen blad (*Syzygium cumini*), yarakopi (*Siparuna guianen-*

sis), adoya (*Campomanesia aromatica*), piëpië páu (*Lippia alba*), malëmbëlëmbë (*Piper marginatum*), aneisi wiri (*P. arboreum*), mangoblad (*Mangifera indica*) en cashew bast (*Anacardium occidentale*). Het hete bad moet vanaf de eerste week na de bevalling tot 3 maanden erna tweemaal per dag worden genomen. De baarmoeder zou hiervan ‘weer netjes op de plaats gaan zitten’, zodat de buik weer plat wordt.

Gekookte tajerknollen komen ook terug in voedseloffers aan de voorouders of aan Mama Aisa (Moeder Aarde), samen met stukken suikerriet, melasse, bakbanaan, maïs en eieren. Dit soort offers bestaan uit gerechten die tijdens de slaventijd populair waren, en worden ook wel ‘ala mofon nyan’ (ieders eten), ‘sraf’ten nyan’ (slavenvoedsel) of ‘komfon nyan’ (winti-eten) genoemd. Een kalebas met een maaltijd voor de geesten wordt aan de rand van het bos neergezet op een palulue (*Heliconia*) of bananenblad.

De naam tajer wordt ook gebruikt voor verscheidene cultivars van de soort *Xanthosoma sagittifolium* (pomtajer, finga taya, boterblad, tajerblad). Deze is te onderscheiden van *Colocasia esculenta* door de veel grotere bladeren (tot 3 m, inclusief bladsteel), die nooit peltaat zijn (Ostendorf, 1962). Het gestoofde blad van *X. sagittifolium* is een populaire groente en wordt aangeraden tegen bloedarmoede en (de symptomen van) sikkelcelanemie. Van deze cultivar kan men de knol niet eten. Van de pomtajer gebruikt men juist alleen de geraspte knol, het blad bevat teveel calciumoxalaat om te kunnen eten.

Commercieel gebruik: tajerknollen zijn in Suriname op alle markten en in groentewinkels te koop, in Nederland in Surinaamse toko’s en soms op de markt in de randstad.

ARACEAE

Dieffenbachia seguine (Jacq.) Schott.

Lokale namen: donke¹, donking, dontje (Sr), pikin donken (Au), dief van Bagdad², schoonmoederplant, dovemansriet (SN).

Beschrijving: Terrestrisch kruid, tot 1 m hoog, met stinkend, sterk irriterend sap. Stengels geleded, eerst rechtopgaand, daarna het onderste deel liggend, tot 6 cm dik. Bladsteel schedevormig tot halverwege, randen omgekruld. Bladeren verspreid, 18-48 x 4-24 cm; voet spits; punt toegespitst; bovenkant met witte band langs de middennerf of wit gevlekt. Bloeiwijze okselstandig, tot 4-bloemig. Schut

Dieffenbachia seguine. Foto: S. Groenendijk.

blad groen, tot 25 cm lang, de bloeikolf omhullend. Bloeikolf cilindrisch, dun, tot 10 cm lang. Bes rood.

Voorkomen: algemeen, in drassige weilanden, de ondergroei van moerasbos en langs rivieren.

Verspreiding: de Guiana's, Trinidad, Brazilië.

Domesticatie: wild. Sommige vormen worden als kamer- en tuinplant gekweekt, maar die komen niet oorspronkelijk uit Suriname.

Gebruik: *Dieffenbachia seguine* is een plant die in Suriname vele doden op zijn geweten heeft. De naaldachtige calciumoxalaat kristallen in de bladeren en stengel veroorzaken een zeer pijnlijke huidirritatie. Krijg je het sap via de mond binnen, dan kunnen je mond en keel zo sterk opzwellen dat je stikt. Als de plant in weilanden groeit vormt hij een gevaar voor grazend vee. Vroeger straffen de plantagehouders hun slaven door ze het blad van deze plant te laten eten, wat een brandend gevoel in de mond teweeg bracht en het spreken onmogelijk maakte. Niet zelden stikten de slachtoffers doordat hun luchtpijp werd dichtgedrukt. Rolander (2008) vermeldt dat recent gearriveerde slaven de plant soms verwisselden met tajer *Colocasia esculenta* en overleden na consumptie van het blad.

Ondanks de toxiciteit wordt donken soms (met handschoenen!) geplukt en gebruikt voor medici-

nale of magische doeleinden. In een Hindostaans recept wordt eht sap van de stengel in een hevig bloedende snee gewreven om het bloeden te stoppen (Raghoenandan, 1994). De gehele plant, inclusief de wortels, wordt in melk gekookt en het slijmerige residu wordt op brandwonden en jeukende huid gesmeerd. Om een hond beter te laten jagen wordt de plant fijngemaakt en met koud water gemengd. Met dit bad wordt de hond gewassen. Dit is zeer pijnlijk, maar juist hierdoor leert het dier beter jagen. Het kruidenbad mag niet door mensen worden gebruikt, maar Aucaners sprenkelen het wel op de grond om hun omgeving spiritueel te reinigen ('limba goón') en tapijtslangen (*Boa constrictor*) te verjagen. In de 18^e eeuw werden de wortels van deze plant geschild en gekookt met ongebluste kalk, gezeefd en druppelsgewijs toegevoegd aan kokend suikersap als dit niet wilde kristalliseren (Rolander, 2008).

Commercieel gebruik: de wilde soort wordt niet verhandeld. Gekweekte vormen van *Dieffenbachia seguine* worden wereldwijd als sierplant verkocht.

Betekenis naam: ¹⁾ afgeleid van het Engelse 'dumb cane', omdat consumptie van het plant het spreken onmogelijk maakt; ²⁾ afgeleid van de Latijnse naam *Dieffenbachia*.

ARACEAE

Dracontium asperum K. Koch.

Lokale namen: snekitaya¹, snekikoti², jarara-cataja³ (Sr), eru kuku (Trio), sneki uwii (Au), beewee³, dewey³ (Sa), slangentajer (SN).

Beschrijving: Terrestrisch kruid, met een ondergrondse knol van ca. 8 cm diameter. Jaarlijks ontspruit één enkel blad. Bladsteel rechtopstaand, tot 3 m lang, ruw tot wrattig, bruin-groen gevlekt. Bladschijf driedelig, onregelmatig gespleten, ca. 1 x 1 m, bladslippen variërend in grootte en vorm, top toegespitst. Bloeiwijze verschijnt voor het blad; bloeisteel tot 13 cm lang, aan de basis omgeven door een massa schubben; schutblad donkerpaars van binnen, donkergroen van buiten, ca. 13 x 5 cm; bloeikolf cilindrisch, stomp, tot 5 cm lang, onaangenaam ruikend. Bessen omgekeerd kegelvormig. Zaad 1, niervormig, wrattig.

Dracontium asperum: blad (b) en bloeiwijze (o).

Foto's: P. & S. Teunissen.

Voorkomen: niet algemeen, in de ondergroei van moeras-, primair en secundair bos, soms op kostgrondjes.

Verspreiding: Suriname, Frans Guiana en het Braziliaans Amazonegebied.

Domesticatie: wild, soms door Indianen geplant.

Gebruik: De bladstelen van deze plant hebben hetzelfde vlekkenpatroon als de landspuntslang (*Bothrops atrox*). Om deze redenen maken Marrons en (Trio) Indianen de bladeren fijn en binden ze het bladmoes op slangenbeten. Ook wordt de plant gezien als een obia (magisch medicijn) om botbreuken te genezen. De wortelknol wordt fijn-gestampt met bladeren van de busi kiin katu (*Ficus schumacheri*) en vermengd tyotyolie, gewonnen uit gekookte pitten van de awara (*Astrocaryum vulgare*) of bugrumaka (*A. sciophyllum*). De pap

wordt tegen op het gebroken ledemaat gelegd en stevig verbonden.

Voor Indianen is *Dracontium* een magische plant: zij smeren met het blad een geweer in om het raak te laten schieten, ze eten de knollen om de liefde van een meisje te winnen en planten het gewas midden op een kostgrondje om een rijke oogst te krijgen (Ostendorf, 1962). Een smeersel van fijngevreven blad vermengd met rum wordt op het lichaam van kinderen gesmeerd als ze stui-pen hebben door hoge koorts of epilepsie.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹) slangentajer; ²) medicijn tegen slangenbeet; ³) Engler (1911: 42) vermeldde deze lokale namen; of ze nog in gebruik zijn is onbekend.

ARACEAE

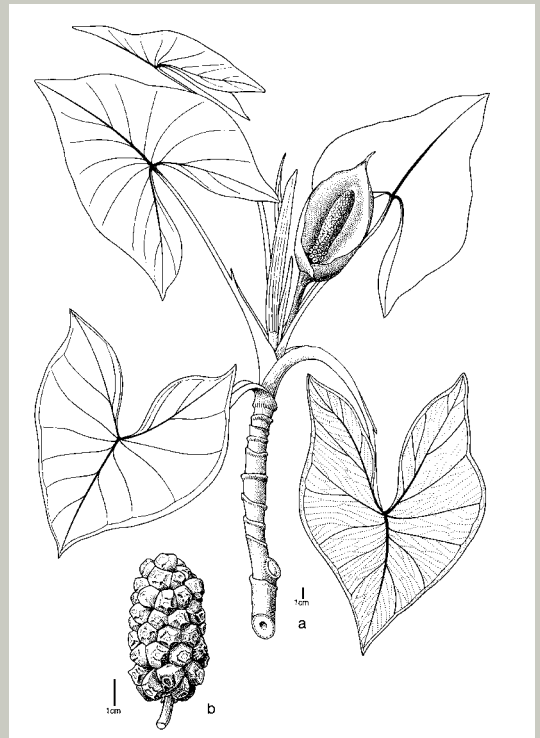
Montrichardia arborescens (L.) Schott.

Lokale namen: mokomoko (Sr, Sa, Au, Ca), watraman¹ (Sr), yurika (Ar), krukune (Trio), makmoko (Sarn).

Beschrijving: Meerjarig terrestrisch kruid, tot 4 m hoog. Stengel houtig, rechtopstaand, geled, bezet met stekels. Bladeren verspreid, leerachtig, pijlvormig, 30 x 25 cm; punt en lobben puntig, bladsteel schedevormig. Schutblad 13 x 7 cm, groen aan de buitenkant, wit aan de binnenkant, stekelpuntig. Bloeikolf eindstandig, cilindervormig, wit met een-slachtige bloemen; mannelijk gedeelte bovenaan, langer dan vrouwelijk gedeelte. Vrucht een zachte, groene bes, met 1 zaad.

Montrichardia arborescens: a. habitus; b. vruchten.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: zeer algemeen, in grote aantallen in brak- en zoetwatermoerassen, savannes en langs rivieren, vooral in het kustgebied.

Verspreiding: tropisch Amerika.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Deze veelvoorkomende moerasplant wordt door alle bevolkingsgroepen in Suriname gebruikt als bloedstelpend middel. Bij kap- of snijwonden, of als iemand op een spijker is getrapt, wordt een jonge stengel afgebroken en het sap in de wond gedruppeld. Ook wordt een schijf van de stengel afgesneden en als 'pleister' op de wond gelegd of een kompres van gestampte of geschraapte stengel op de wond gebonden met een reep stof. Kiemplanten worden fijngestampd en op aambeien gelegd. Bij een bloedneus ('brudunoso') wordt de top van de stengel (soms met houtskool) fijngewreven en in de neusgaten gepropt. Deze behandeling zou het bloeden doen stoppen en 'net als jodium' desinfecterend werken.

Het sap van de plant heeft een irriterende werking op de huid (Rietschel et al., 2008), waardoor deze

rood en opgezwollen raakt. Dit is waarschijnlijk de reden dat jongemannen soms met een mokomoko stengel op hun penis slaan om 'hem groter te laten groeien'. Een ander, minder pijnlijk afrodisiacum van dezelfde plant wordt bereid door een stuk dobrodua stam van 5 x 3 cm (*Strychnos melinoniana*) samen te koken gekookt met 10 wortels van de agbagomaka (*Smilax schomburgkiana*) en een 5 cm lang stuk mokomokostengel op een liter water (Heyde, 1987). Het blad van de mokomoko wordt in een kruidenbad tegen koorts verwerkt. Volgens Saramaccas traditioneel genezer Dr. Pake werken de bladeren ook tegen de ziekte van Parkinson, in combinatie met moderne medicijnen en therapie.

'Mokomoko jaagt al het slechte weg ('mokomoko yagi ala takru sani gwe'), wordt wel eens gezegd. Men legt het stekelige stammetje van de mokomoko dwars over een toegangspad, zodat kwade geesten zoals apuku's of yorka's het dorp niet binnen kunnen komen. Yorka's maken het leven van de nabestaanden onaangenaam door 'stekels op je pad te plaatsen' ('wai maka gi yu na pasi'). Stekelige planten worden daarom vaak ingezet om deze kwade geesten weer te verjagen.

Volgens Stephen (1986) kun je zwarte magie bedrijven door een bootje van mokomokostengels te fabriceren, dit te vullen met magische kruiden, peper, een muntstuk, lappen stof, en tijdens de bezweringsformules een gewerschot te lossen. Dit bootje laat men in de rivier wegdrijven, met de bedoeling om degene ziek te maken of te doden bij wiens erf het bootje aanspoelt. In het verleden vuurden boten uit het kustgebied gewerschoten af als zij nederzettingen van de Marrons naderden, om hun komst bij de dorpelingen aan te kondigen. Dit gebeurde ook voor hun eigen veiligheid; on-aangekondigde bezoekers werden als vijanden beschouwd (Price, 1990). Slaven ontsnapten van de plantages door kreken en rivieren over te steken met zelfgemaakte vloten van mokomokostam-

metjes. Indianen en gevluchte slaven kookten of roosterden in geval van extreme honger de vruchten van de mokomoko, hoewel ze bitter smaakten en brandden in de mond (Rolander, 2008). De rol van mokomoko als 'overlevingsplant' in het verleden is mogelijk de oorsprong van het magische gebruik van vandaag.

Commercieel gebruik: Mokomoko is zo gemakkelijk gratis te verzamelen rond Paramaribo dat het niet te koop wordt aangeboden. Het is wel af en toe in Nederland te vinden in gespecialiseerde winti winkels.

Betekenis naam: ¹⁾ waterman.

ARACEAE

Philodendron deflexum Poepp. ex. Schott.

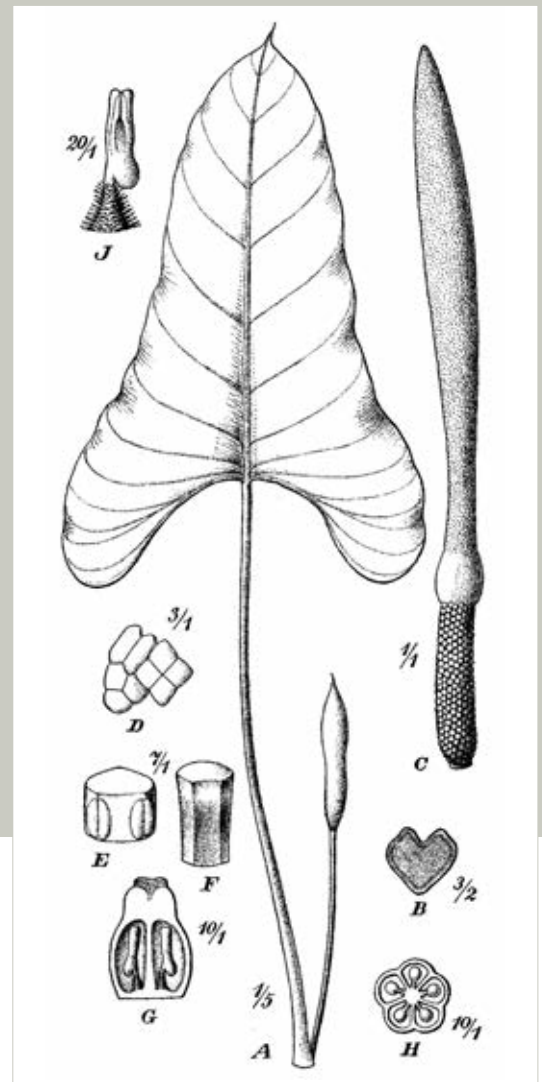
Synoniemen: *Philodendron megaphyllum* Schott, *P. myrmecophyllum* Engl.

Lokale namen: asyan tetei (Au).

Beschrijving: Epifitische klimmer, vaak groeiend in mierennest. Luchtwortels glad, grijs-groen, met kruidig geurend, plakkend sap. Stengel tot 3 cm dik. Bladsteel tot 50 cm lang, afgeplat aan de top, vaak met mieren erin. Bladeren verspreid, pijlvormig, 25-50 x 30 cm; voet hartvormig; lobben afgerond; punt stekelpuntig. Bloekolven okselstandig, met 1-6 bijeen, wit, de bovenste helft bezet met mannelijke bloemen; schutblad langwerpig, 8,5-15 cm lang, donkerrood aan de basis, wit aan de top. Bes groen, met meerdere zaden.

Philodendron deflexum: juveniel.

Illustratie: Engler & Krause (1912).

Voorkomen: algemeen, in hoog bos.

Verspreiding: de Guiana's, Braziliaans Amazonegebied.

Domesticatie: wild.

Philodendron deflexum, blad en bloeiwijze.

Illustratie: Engler & Krause (1912).

Gebruik: Hoewel deze epifyt hoog in de boomkronen groeit, reiken zijn luchtwortels soms tot op de bosbodem. Deze zijn makkelijk breekbaar en verspreiden een zoet-kruidige geur en een plakke-

rig sap. Het enige gebruik van deze soort dat ooit in Suriname is gedocumenteerd is dat van de Aucaans traditioneel genezer Ruben Mawdo uit Bigiston, Marowijne. Om iemand uit de wurg-greep van een noodlottige liefdesrelatie ('kroi') te verlossen bond hij de nog dichtgevouwen jonge bladeren van pina (*Euterpe oleracea*), kumbu (*Oenocarpus bacaba*) en awara (*Astrocaryum vulgare*) met de luchtwortels van *Philodendron deflexum* om een draitei. Dit laatste is een stuk van één of twee lianen die strak rond een klein boompje zijn gegroeid. Hij maakte een kruidenbad van seemai (*Mimosa pudica*) en wat zout. Terwijl de patiënt zich hiermee baadde, ontwarde hij de vastgeknoopte palmbladeren en draaide hij met kracht de vastgegroeide stukken liaan uit elkaar. Zoals het stuk hout uit de wurggreep van de lianen werd bevrijd, werd de patiënt bevrijd van de invloed van een verstikkende liefde.

Waarschijnlijk werden de luchtwortels vroeger door Indianen en Marrons als tijdelijk bindmate-riaal gebruikt.

Commercieel gebruik: de luchtwortels worden niet verhandeld, stukken draitei liggen op de Vreedzaammarkt in Paramaribo en zijn soms te koop in Surinaamse kruidenwinkels in Nederland.

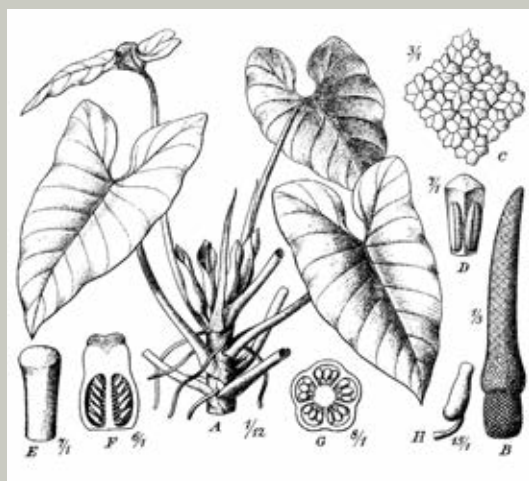
ARACEAE

Philodendron grandifolium (Jacq.)

Schott.

Lokale namen: sarsparilla, tayatitei¹ (Sr), babun taya², babun tongo³ (Au), baboentajer (SN).

Beschrijving: Epifitische klimmer. Luchtwortels dun, grijs, groeiend tot aan de bosbodem. Stengel tot 5 m lang en 3 cm dik. Bladsteel tot 75 cm lang, met enkele rode stippen. Bladeren verspreid, leerachtig, pijlvormig, 25-80 x 30-60 cm; voet hartvormig; lobben stomp; punt toegespitst. Bloeiwijze okselstandig, met 1-3 bijeen; steel tot 10 cm lang; schutblad 12-16 cm lang, met tonvormige basis, van buiten geelgroen, van binnen paarsrood; bloeikolf wit, tot 2 cm uit schutblad stekend. Bes met meerdere zaden.

Philodendron grandifolium.

Illustratie: Engler & Krause (1912).

Voorkomen: algemeen, in hoog bos.

Verspreiding: Venezuela, de Guiana's.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Deze epifyt groeit hoog in de boomkronen, maar de meterslange luchtwortels hangen soms tot op de bosbodem. Volgens Heyde (1987) wordt een stuk van vijf tot tien centimeter van de wortel gekookt op een liter water om de mond mee te spoelen als men last heeft van ontstekingen in de mond ('soromof'). De fijngestampde wortel wordt met een beetje zout gekookt en op pijnlijke insectenbeten gelegd; dit schijnt het gif van het insect eruit te trekken en de jeuk te doen stoppen.

De touwachtige luchtwortels werden in het verleden commercieel verzameld en onder de naam 'sarsaparilla' verkocht. Volgens Heyde (1987) verwarden de verzamelaars de wortels echter met die van de ondergrondse knol van de 'echte sarsapa-

rilla' (*Smilax schomburgkiana*), waarvan vroeger in Europa medicijnen tegen geslachtsziekten werden geproduceerd. Toch vermeldt ook Sedoc (1992: 88) dat een aftreksel van verse of gedroogde luchtwortels van 'sansarparilla' (*Philodendron* sp.) in vermoed wordt gedronken tegen syfilis. Ook luchtwortels van andere *Philodendron*-soorten worden tegen geslachtsziekten gebruikt, zoals *P. tessmannii* (Plotkin, 1986) door de Trio Indianen en *P. fragrantissimum* en *P. melinonii* ('tree sarsaparilla') door Arawaks en Warao uit Guyana (Van Anel, 2000).

De luchtwortels kunnen als bindmateriaal dienst doen, maar zijn lang niet zo sterk als die van kamina (*Heteropsis flexuosa*), dus ze worden alleen gebruikt als men geen kamina bij de hand heeft (Ostendorf, 1962).

Betekenis naam: ¹⁾ tajerliaan; ²⁾ liaan van de brul-aap; ³⁾ brulapentong.

ARACEAE

Philodendron melinonii Brongn. ex Regel.

Lokale namen: babuntaya¹ (Sr, Au), blaka taya², finga taya³, tinsensi-taya⁴, kromanti taya⁵, waktiman taya⁶ (Sr), diatatai⁷ (Au, Sar), baboentajer¹ (SN).

Beschrijving: Epifiet, op 8 tot 25 boven de grond groeiend, soms doorgroeiend op omgevallen bomen. Luchtwortels dun, bruinrood, met harsachtige geur. Stengel tot 6 cm dik, met waterig, irriterend sap en omgeven door dichte massa roodbruine vezels. Bladsteel eenzijdig sterk afgeplat, sponzig, met zijdelingse, roodachtige ribben, tot 80 cm lang. Bladeren verspreid, driehoekig, groen met rode stippen, 30-80 x 25-57 cm; voet soms hartvormig; punt

Philodendron melinonii, natuurlijke habitat.

Foto C. van der Hoeven.

toegespitst. Bloeiwijzen okselstandig, met 1-2 bijeen; schutblad wit met groene en rode stippen, 20-25 cm lang; bloeikolf iets korter, mannelijk gedeelte 2 keer zo lang als vrouwelijk gedeelte. Bes groen.

Voorkomen: algemeen, in hoog bos.

Verspreiding: Venezuela, de Guiana's en het Braziliaanse Amazonegebied

Domesticatie: wild, uit het bos verzameld en geplant in potten of op erven.

Gebruik: Deze grote epifiet, die van nature in het regenwoud groeit, wordt vaak uit het wild geoogst

Philodendron melinonii op het terras van een toeristenverblijf in de Commewijne. Foto T. van Andel.

en op het erf geplant in een bloempot op de veranda of direct in de grond naast de voordeur. De plant zou kwade geesten en inbrekers weerhouden het huis binnen te treden. In stadstuinen, naast winti tempels en zelfs ecotoeristische lodges in het binnenland staat vaak een blaka taya, niet zelden door de lokale bouwvakkers geplant. Waarom nou net deze soort wordt gecultiveerd om boosdoeners te weren, en niet de andere grote *Philodendron*-soorten die in wintirituelen worden gebruikt (zoals

P. deflexum, *P. solimoesense* of *P. grandifolium*), is vooralsnog onbekend.

Wellicht is *P. melinonii* makkelijker verder te kweken nadat hij van een boomtak is afgevallen dan de andere soorten. In Paramaribo wordt soms ook een andere blaka taja (*Alocasia plumbea*) voor hetzelfde doel aangeplant, maar deze soort is geïntroduceerd uit Azië. Volgens Plotkin (1986) voegen de Trio Indianen het sap van de stengel toe aan hun curaremengsel. Pijlgif met dit ingrediënt zou met name effectief zijn bij het schieten van slingerapen.

Commercieel gebruik: levende exemplaren worden in Suriname niet verhandeld. Met exemplaren uit Frans Guiana zijn onlangs kweekprogramma's begonnen voor de sierplantenhandel.

Betekenis naam: 1) brulapentajer, vanwege de roodbruine 'haren' rond de stengel; 2) zwarte tajer; 3) vingertajer; 4) tiencentstajer; 5) tajer van de luchtgoden; 6) wachterstajer, omdat hij voor het huis wordt geplant; 7) hertenliaan.

ARACEAE

Philodendron scandens K. Koch & Sello.

Lokale namen: abrasa¹, brasabrasa¹, bun ati², isriwiri³ (Sr), yaruka bura bura⁴ (Ar), okoyu rari⁵ (Ca), wakanimu (Trio), aye uwii³ (Au), abaasa¹, bandja páu kowru-ati⁶ (Sa).

Beschrijving: Hemi-epifytische klimmer, plat tegen de boomstam aangroeiend als juveniel, later iets losser afstaand. Bladsteel 3,5-20 cm lang. Bladeren verspreid, 14-43 x 10-28 cm; voet hartvormig; punt toegespitst; jong blad roodachtig. Bloeiwijze okselstandig, alleenstaand; schutblad 14-19 cm lang, groen van buiten, rood van binnen; bloeikolf wit, mannelijk en vrouwelijk gedeelte even lang, steriele gedeelte knotsvormig. Bes met meerdere zaden.

Philodendron scandens. Foto: C. van der Hoeven.

Voorkomen: algemeen, in hoog bos

Verspreiding: van Mexico tot Zuidoost Brazilië en het West Indische gebied.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Trio Indianen koken de bladeren van deze plant en leggen ze als een kompres op een 'maskita woron' (Plotkin, 1986). Deze zwelling wordt veroorzaakt door een parasitaire horzelsoort (*Dermatobia hominis*, Oestridae), waarvan de larve zich onderhuids ontwikkelt en ernstige infecties kan veroorzaken. Vaak wordt het gat waardoor de larve ('worm') ademhaalt met bladeren afgedekt, waardoor het dier sterft door verstikking of vergiftigd wordt door de plantensappen. De dode larve kan hierna makkelijk verwijderd worden.

Vanwege het opvallende uiterlijk (hartvormig blad dat tegen een boomstam aangedrukt zit), wordt *Philodendron scandens* vooral voor magische doeleinden gebruikt. Saramaccaners in Browns- weg baden met het blad om geluk te hebben in de liefde ('lobi suti sikin') of mengen het blad met olie of parfum en wrijven hun lichaam ermee in om de vrouw van hun dromen aan te trekken. Arawaks in Powakka baden juist met het blad om meer geluk te hebben tijdens de jacht op pingo's (witlip

peccari, *Tayassu pecari*), pakira's (halsband peccari, *Tayassu tajucu*) en konkoni's (agouti, *Dasyprocta leporina*). Een kruidenbad van deze plant wordt tevens gebruikt om baby's te baden, zodat ze sterker worden en beschermd blijven tegen het boze oog. Volwassen mannen nemen zo'n bad om extra kracht op te doen ter voorbereiding op worstelwedstrijden. Tijdens de dagenlange begrafenis- rituelen in Marrondorpen wordt vaak een partijtje geworsteld door de grafdelvers (Price & Price 1991). De omstrengelende groeivorm van de plant speelt hier wellicht een symbolische rol. De bladeren spelen tenslotte een rol in kruidenbaden om apuku en kromanti winti's op te roepen, maar de exacte recepten hiervoor zijn vooralsnog niet bekend.

Commercieel gebruik: de verse plant wordt verkocht op de Vreedzaammarkt in Paramaribo en in verscheidene wintiwinkels in Nederland. Buiten Suriname gekweekte exemplaren worden wereld- wijds als kamerplant verhandeld.

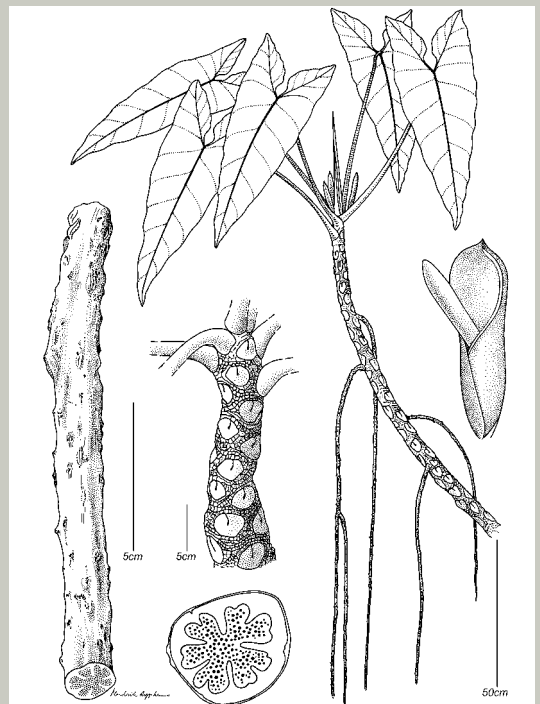
Betekenis naam: ¹⁾ omhelzing; ²⁾ goed hart; ³⁾ ijzerblad, een vertaling van de Aucaanse naam; ⁴⁾ Arawak naam uit Guyana; ⁵⁾ slangenbuik, Carib naam uit Guyana; ⁶⁾ kowru-ati (*Begonia glabra*) die aan de zijkant van een boom groeit.

ARACEAE

Philodendron solimoense A.C. Sm.

Lokale namen: makatitei¹ (Sr), maka tatay¹, babali lopu² (Au), báí báí lopu², gaán obia tatái³ (Sa), makamaka liaan¹ (SN).

Beschrijving: Epifiet, in boomkronen tot 30 m hoog. Luchtwortels groeiend tot aan de grond, wrattig, > 1 cm in diameter, met stervormig patroon en rood sap bij doorsnijden. Stengel tot 1 m lang, tot 6 cm dik, met opvallende, lichtgekleurde bladlittekens. Bladsteel tot 120 cm lang, afgeplat aan de basis. Bladeren verspreid, pijlvormig, 50-100 x 27-50 cm; voet hartvormig; lobben afgerond, elkaar soms overlappend; punt toegespitst. Bloeiwijzen okselstandig, allenstaand; steel 4-12 cm lang; schutblad tot 31 x 4,5 cm, groen van buiten, wit van binnen; bloeikolf wit, tot 30 cm lang. Bes bleekoranje.

Philodendron solimoense. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: niet algemeen, in hoog bos en moerasbos.

Verspreiding: (sub-) tropisch Zuid-Amerika.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Volgens een Saramaccaanse vroedvrouw wordt de luchtwortel in een genitaal stoombad gebruikt in de eerste weken na de bevalling. Hiervoor worden zaadjes nengrekondrepere (*Aframomum melegueta*) en korrels grof zout op een guala tampa blad (soort onbekend) gelegd, dat wordt dichtgevouwen en vastgezet met een naald gemaakt van de middennerf van een papaja blad (*Carica papaya*). Dit wordt met de luchtwortel in water gekookt: met het hete afkooksel wordt gebaad om bloedresten uit de baarmoeder sneller te verwijderen. De luchtwortel wordt fijngestamp met ingi sopu blad (*Furcraea foetida*) en met koud water gemengd. Met behulp van een struikje sibiwiri (*Scoparia dulcis*) als 'kwast' wordt het afkooksel rond het huis gespenkeld. Met dit ritueel, dat bekend staat als 'was kondre', worden boze geesten die zich rond het erf ophouden verjaagd. De stekelige luchtwortel zou ook bescherming bieden tegen kwaadaardige yorka's.

De lokale namen wijzen erop dat de luchtwortels in het verleden waarschijnlijk zijn gebruikt om (namaak-) geweren te maken. Gevluchte slaven

maakten vaak zelf wapens om op hun achtervolgers te schieten of hiermee te dreigen. Ze maakten hierbij gebruik van houtige lianen of luchtwortels van epifieten met de vorm van een geweerloop (bijv. *Abuta* sp., *P. solimoesense*, *Clusia grandiflora*), buskruit en de harde ronde zaden van 'weglopershagel' (*Canna indica*) als kogels. Stedman (1790) beschrijft op 15 augustus 1775 hoe Marrons te plantages aanvielen met zelfgemaakte musketten: 'dewyl het schietgeweer zeldzaam onder hen was, voegden zig verscheiden onder hunne gelederen, dragende een stuk hout, het welk ten naasten by als een snaphaan gehouwen was, op den schouder. Deeze list heeft dikwils de slaven der Plantagiën belet, om dezelve te verdedigen, wanneer deeze muitelingen ze kwamen plonderen'. De plantensoorten die destijds voor dit soort wapens gebruikt werden hebben vandaag de dag nog steeds een functie als bovennatuurlijk beschermingsmiddel tegen geweld en wraakzuchtige geesten van de overleden vijanden.

Commercieel gebruik: stukken luchtwortel zijn soms te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo.

Betekenis naam: ¹⁾ stekelige liaan; ²⁾ lawaaimakende geweerloop, donderbus; ³⁾ 'grote obia liaan', waarvan een belangrijk magisch medicijn wordt gemaakt.

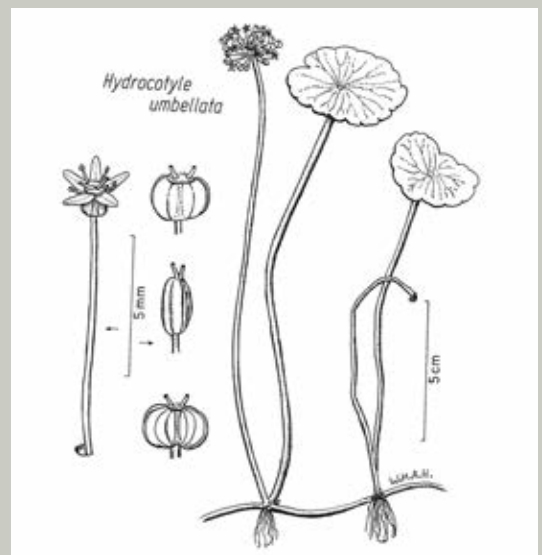
ARALIACEAE

Hydrocotyle umbellata L.

Lokale namen: (pikin) pankukuwiri¹ (Sr), matokotoko² (Au), waternavel (SN).

Beschrijving: Moerasplantje, tot 35 cm hoog. Wortelstok lang, kruipend, met sponzige schors. Bladsteel opgericht, tot 25 cm lang. Bladeren peltaat, rond, 1,5-6 cm in diameter. Bloeiwijze okselstandig, met langere steel dan de bladeren. Bloemen talrijk, klein, wit, op dunne steeltjes. Vruchtjes zijdelings afgeplat, geribd.

Hydrocotyle umbellata. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: algemeen, soms een tapijt vormend in ondiep water, drooggevalle moerassen of langs slootkanten.

Verspreiding: van origine Neotropisch, nu een invasieve soort elders in de wereld.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Dit waterplantje, dat men langs drassige straten van Paramaribo aantreft, wordt af en toe gebruikt in wintirituelen. Het betreft hier meestal kruidenbaden om water- en slangengeesten ('watra fodu') op te roepen of gunstig te stemmen. In dit soort baden spelen ook andere waterplanten een rol, zoals de grote pankuku wiri (*Nymphaea ampla*) en een aantal Podostemmaceae. Elke rivier en iedere stroomversnelling heeft zijn eigen watergeesten.

In een recept voor 'een ritueel bad om de geest van de doden van de levenden te scheiden ('prati watra') gebruikt Sedoc (1992) pankuku wiri, maar het is niet bekend of de grote (*Nymphaea*) of de kleine (*Hydrocotyle*) bedoeld wordt.

In de 18^e eeuw werd de hele plant en met name de wortels af en toe gebruikt als een laxeermiddel door Indianen, zo wordt vermeld in het dagboek van Rolander (1755). Dit gebruikt lijkt vandaag de dag vergeten.

Commercieel gebruik: soms verkocht op de medicinale plantenmarkt in Paramaribo, af en toe geëxporteerd naar Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ klein pannekoekblad, naar de platte, ronde vorm. Het grote pannekoekblad is *Nymphaea ampla*; ²⁾ modderkruid, vanwege de groeiplaats.

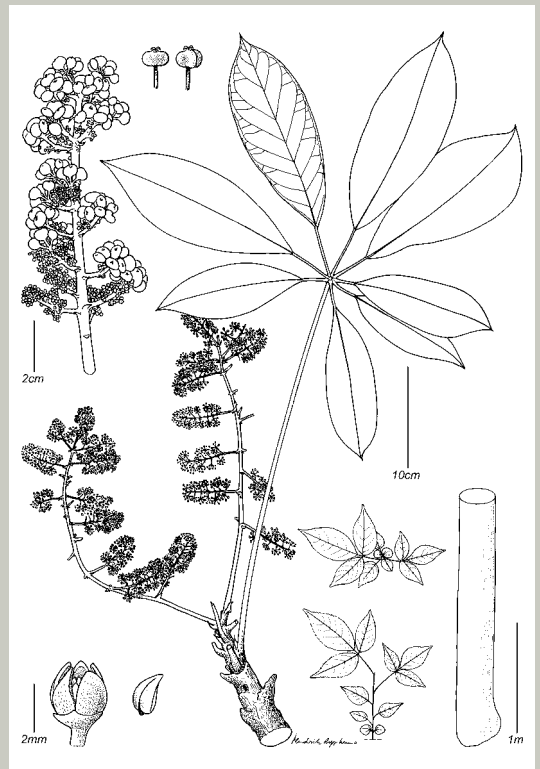
ARALIACEAE

Schefflera morototoni (Aubl.) Maguire, Steyerf. & Frodin.

Synoniem: *Didymopanax morototoni* (Aubl.) Dcne. et Planch.

Lokale namen: kasaba udu¹, bigi busi papaya udu², morototo (Sr), karohoro (Ar), morototo-ï (Ca), maramara (Trio, Way), malamala (Trio), (lebi) tutu udu³ (Au), adonképáú⁴, kobe, tutú páú⁴, atapélé, tutú uwii³ (Sa), toóbitutú⁵ (Sa, Pa), cassavehout, lucifershout⁶ (SN).

Beschrijving: Grote boom met brede kroon. Buitenste bast grijs, met kleurloos sap. Takken dik, wijd uitstaand, jonge twijgen goudbehaard. Bladsteel gestreept, met brede, ruwe voet en grote steunblaadjes in de oksel. Bladen verspreid, handvormig samengesteld; deelblaadjes 7-11, 10-30 cm lang; voet afgerond; punt stekelpuntig; bovenkant kaal; onderkant goudkleurig behaard; bladrand gewimperd. Bloeiwijze een 25-40 cm lange, grijsbehaarde pluim. Steenvrucht plat, ovaal, grijs, met 2 zaden.

Schefflera morototoni: bloem, vruchten, bloeiende tak, kiemplanten en stam. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: zeer algemeen, in secundair bos, open plekken in hoog bos en moerasbos.

Verspreiding: Midden- en Zuid-Amerika, inclusief de West Indische eilanden.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Trio Indianen drinken een aftreksel van het goudkleurige blad en de bast van deze boom bij malaria (Plotkin, 1986). Marrons gebruiken het blad in een thee bij verkoudheid en in een kruidenbad om algemene lichaamsspijnen te verzachten. Als behalve het blad ook de bast aan het bad wordt toegevoegd, kan men hiermee de bescherming van kromanti afroepen tegen aanvallen met hakmessen of kogels. Als god van de oorlog maakt kromanti zijn beschermeling onschendbaar voor wapens: na het nemen van zo'n kruidenbad zal deze niet gewond raken als men hem met een hakmes aanvalt. Dit soort bezweringsmiddelen voor strijders ('feti obia's') gaven slaven in de 17e eeuw de moed om van de plantages te vluchten en later, als vrije rebellen, de plantages te overvallen (Price, 1983). Ten tijde van de binnenlandse oorlog waren deze obia's zeer in trek bij leden van het Junglecommando (Thoden van Velzen, 2006). Kruidenbaden waarmee je jezelf onschendbaar kunt maken voor wapens zijn vandaag de dag erg populair onder jonge mannen die actief zijn in het criminele circuit, zowel in Nederland als in Suriname (Nortan, 2008).

Van het lichte, gemakkelijk te snijden hout maakten de Indianen vroeger trommels, zowel in Suriname (Ostendorf, 1962) als in Guyana (Van Andel, 2000). De naam 'trompetboom' onder de Marrons verwijst mogelijk naar het gebruik van het hout voor het vervaardigen van houten trompetten of signaalhoorns ('tútú'). Tijdens hun vrijheidstrijd gaven de Marrons met deze trompetten elkaar het sein tot aanvallen of terugtrekken (Stedman, 1790). In de 18e eeuw werd bij festiviteiten op dit soort trompetten geblazen en tot voor kort werden ze in een aantal traditionele Saramaccaanse dorpen gebruikt tijdens uitvaartdiensten en belangrijke bijeenkomsten (Price & Price, 1999). Het is mogelijk dat het oproepen van de oorlogsgod door

middel van een kruidenbad met de bast en de bladeren van *S. morototoni* terug te voeren is op het belang van deze boom tijdens de vrijheidstrijd van de Marrons. In het binnenland wordt de gedroogde bast met zakken tegelijk verzameld en door obiamannen bewaard voor later gebruik.

In de jaren '60 werd het hout nog gebruikt om lucifers van te maken. Indianen in Guyana gebruiken geschaafde krullen van het snel vlamvattende hout nog steeds om het vuur aan te maken (Van Andel, 2000). Trio Indianen gebruiken de zaadjes voor het vervaardigen van kettingen en schaamschortjes.

Schefflera morototoni langs de Surinamerivier, Nieuw Lombé.

Commercieel gebruik: het blad is te koop op de Vreedzaammarkt. Indiaanse sieraden van de zaden worden in toeristenwinkels in Paramaribo verkocht.

Betekenis naam: ¹⁾ cassavehout, de bladvorm lijkt op cassaveblad; ²⁾ hoogland bospapaya, vanwege de gelijkenis met *Cecropia*; ³⁾ toeter- of trompethout; ⁴⁾ drum- en dansboom; ⁵⁾ ruzie-trompet; ⁶⁾ vanwege het gebruik als luciferhout.

ARECACEAE

Areca catechu L.

Lokale namen: Chinese awara, pinangnoot (Sr), supari (Sarn), puga (Sanskriet), pinang, djambé (J), betelpalm, betelnoot (SN), 檳榔, binlang (Chinees).

Beschrijving: Slanke, solitaire palm, tot 30 m hoog. Stam ongestekeld, tot 15 cm dik, met ringvormige bladlittekens. Bladscheden tot 1 m lange kokers, die stam omgeven. Bladeren 8-12, geveerd, de bovenste slippen vaak samenhangend, tot 1,5 m lang; deelblaadjes talrijk, 30-75 x 3-7 cm. Bloeiwijze onder de basis van de buitenste bladkoker, 30-60 cm lang, vertakt. Bloemen eenslachtig, wit, geurend. Steenvrucht bij rijpheid oranjerood, 3-6 x 2-5 cm; vruchtwand vezelig. Zaad 1, met dunne schil en ruminaat endosperm.

Areca catechu. Illustratie F. Köhler.

Voorkomen: af en toe aangeplant op Javaanse en Hindostaanse erven.

Verspreiding: waarschijnlijk van origine uit Maleisië, veel in Azië gekweekt.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: Het zaad van de betelpalm heeft een bittere smaak en is in Azië al eeuwenlang bekend om zijn opwekkende werking. Het zaad wordt kleine brokjes gehakt en ingepakt in een stuk betelblad (*Piper betle*) en vermengd met kalk, kruidnagel, pruimtabak en gambir, het astringerende, bittere ingedikte sap van *Uncaria gambir*, een liaan uit Azië. De kalk zorgt ervoor dat een stof in de betelnoot (areciline) wordt omgezet in het werkzame arecaidine. Bij het kauwen wordt het speeksel vuurrood, bij chronisch gebruik verkleuren de tanden ook rood. Na het kauwen worden de smakeloos geworden resten uitgespuugd (van der Vossen & Wessel, 2000). Betelpruimen, ook wel sirihpruim genoemd, worden nog steeds gekauwd door oudere Javaanse vrouwen in Suriname.

Volgens Hindostanen in Nederland verhoogt het kauwen van de betelpruim de potentie, verfrist het

Areca catechu, aangeplant langs de Leidingen, Paramaribo. Foto: H. Rypkema.

Betelnoot, zoals verkocht in Hindostaanse winkels in Den Haag. Foto: S. Ramharakh.

de adem, werkt het tandvleesversterkend en bevordert het de spijsvertering (Ramharakh, 2005). Ook het vruchtvlies van de betelnoot wordt gekauwd, tegen hoesten, maar ook om de mond en de adem fris te laten ruiken (Slagveer, 1990).

Het zaad wordt zowel in Suriname als Nederland geofferd als symbolisch voedsel tijdens een pooja of katha, een Hindoeeceremonie die jaarlijks bij iemand thuis wordt gehouden voor het goede verloop van alle zaken rondom het gezin (Ramharakh, 2005). De zaden worden ook geofferd aan

de god Vishnu tijdens de Satyanarayan ceremonie. Hoewel de Hindostaanse en Javaanse contractarbeiders ongetwijfeld betelnooten naar Suriname hebben meegenomen, meldt Rolander al in 1755 dat de palm, die hij de 'meest nobele van alle bomen' noemt, staat aangeplant bij de plantage Capoeira aan de Pericakreek (Rolander, 2008).

Commercieel gebruik: het is niet bekend of de betelnooten in Suriname worden verhandeld. In Nederland zijn ze te koop in Hindostaanse winkels in Den Haag en Rotterdam.

ARECACEAE

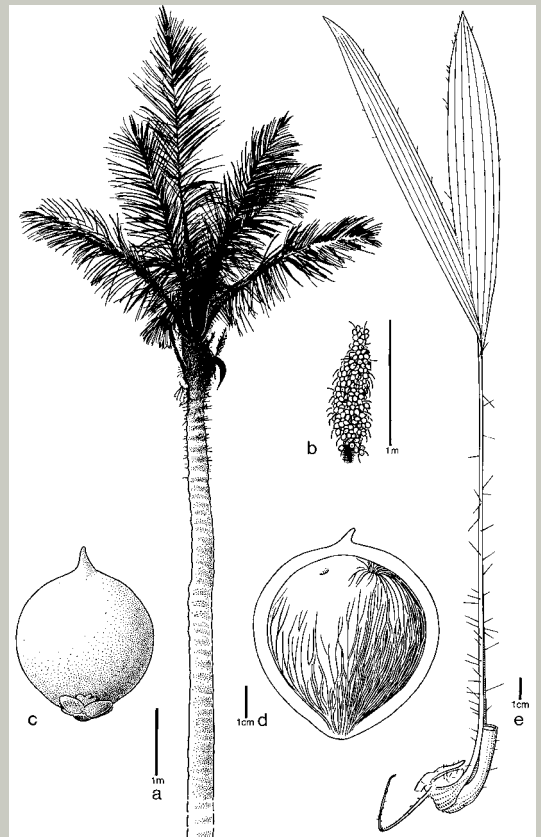
Astrocaryum aculeatum G. Mey.

Synoniem: *Astrocaryum tucuma* Mart.

Lokale namen: tukumaw, warau, nengrekondre awara¹ (Sr), akuyuru, arapipi (Ar), tukuma'ú (Ca), amaná (Sa).

Beschrijving: Solitaire palm, tot 20 m hoog. Stam tot 25 cm dik, ringvormige bladlittekens ca. 10 cm lang, met omlaag gerichte stekels. Bladsteel, bladschede, nerven en schutbladen bezet met platte, zwarte stekels. Bladeren 6-15, geveerd, steil omhoog gericht, ca. 4 m lang; deelblaadjes talrijk, onregelmatig ingeplant, lijnvormig, ca. 120 x 5 cm. Bloeiwijze tussen de bladeren, rechtopstaand, ca. 1 m lang. Bloemen wit. Steenvrucht geelgroen, kaal, ca. 6 x 4 cm, met stekelpuntje; vruchtvlies vetzig, donkergeel. Zaad 1, rond, zwart, zeer hard.

Astrocaryum aculeatum a. habitus; b. vruchttrros; c. vrucht; d. pit; e. kiemplant. **Illustratie: H. Rypkema.**

Voorkomen: geplant op kostgrondjes en rondom nederzettingen, in secundair bos.

Verspreiding: wellicht oorspronkelijk uit Brazilië (Henderson, 1995), gekweekt in noordelijk Zuid-Amerika en Trinidad.

Domesticatie: gedomesticeerd en verwilderd.

Gebruik: Deze palm wordt vooral door Marrons en Indianen in het binnenland gekweekt vanwege het gele, vette vruchtvlies, dat rijk is aan Vitamine A. In Suriname raadt men de vruchten aan bij diabetes. De harde, zwarte pitten worden in een vijzel tot kapot gestampt, het moes wordt met water gekookt en de bovendrijvende olie eraf geschept. Deze medicinale olie wordt (soms met gestampte bladeren van een variërend aantal planten-

soorten) ingekookt tot een dikke, zwarte, teerachtige pasta, die baáka fatu ('zwart vet') of tyotyó-olie genoemd. Vaker dan van *A. aculeatum* wordt tyotyó-olie gewonnen uit de pitten van bugrumaka (*A. sciophilum*) en awara (*A. vulgare*). Soms bestaat de tyotyó-olie ook uit een mengsel van verschillende palmoliën.

Bij gebroken ledematen wordt het blad van katyankama (*Phoradendron perrottetii* of *P. crassifolium*) fijngemaakt met onder andere een stuk luchtwortel van gaán tataí (*Coussapoa angustifolia*) en het blad of de geklopte stamvezels van de totobana (*Musa* sp.), een bananencultivar met kleine, rode bananen, en vermengd met tyotyó olie. Het zwarte mengsel wordt als een kompres op de breuk gelegd, gespalkt en verbonden. Soms breekt met tegelijkertijd de poot van een kip, die vervolgens dezelfde behandeling krijgt met tyotyó olie. Tijdens het genezingsproces mag de patiënt geen seksueel contact hebben en ook niet in de buurt komen van menstruerende vrouwen, want dan zou het medicijn zijn werking verliezen. Na een aantal dagen kijkt men of de kip weer kan lopen. Is dat het geval, dan mag ook de spalk van de gebroken ledemaat worden verwijderd.

Uit het vette vruchtvlees van de palm werd in het verleden een spijsolie bereid (Ostendorf, 1962). Het jonge, nog dichtgevouwen blad van de palm wordt gebruikt als vlechtmateriaal voor waaiers, om het vuur aan te wapperen en cassavebroden te keren tijdens het bakken. Er bestaat nogal wat variatie in grootte en kwaliteit van de vruchten van deze palm. Dit is waarschijnlijk het gevolg van een eeuwenlange domesticatie door de Indiase bevolking. Als deze palm ergens 'wild' in het bos wordt aangetroffen, is dit vrijwel altijd een aanwijzing voor vroegere bewoning van die locatie (Wessels-Boer, 1965).

Commercieel gebruik: de vruchten worden een paar weken per jaar op de markt in Paramaribo gebracht. De meeste tyotyó-olie die op de markt wordt verkocht is van awara (*A. vulgare*). De productie en verkoop van pure amaná olie voor cosmetische gebruik (o.a. haarolie) wordt sinds kort gestimuleerd door middel van een aantal ontwikkelingsprojecten in Indianen- en Marrondorpen (www.guyagrofor.alterra.nl).

Betekenis naam: ¹⁾ Afrikaanse awara. De soort komt echter niet van nature in Afrika voor.

ARECACEAE

Astrocaryum sciophilum (Miq.) Pulle.

Lokale namen: bugrumaka¹, pingomaka² (Sr), kalia (Ar), murumuru (Ca, Trio), kiamaka, tjemaka (Au), mumu (Bo, Way), mumúumaká, mumbúú (Sa).

Beschrijving: Solitaire palm, tot 12 m hoog. Stam meestal tot 2 m hoog, geheel bedekt met gestekelde bladresten. Bladsteel met ringen van 1-25 cm lange, zwarte, platte stekels. Bladeren 10-14, geveerd, ca. 1,5 m lang; deelblaadjes 75-95, regelmatig in hetzelfde vlak ingeplant, lijnvormig, tot 100 x 5 cm; onderkant grijsgroen. Bloeiwijze rechtopstaand, tot 25 cm lang; schutbladen ca. 70 cm lang, houtig, afgeplat, bruin behaard en gestekeld. Bloemen geel, vrouwelijke bloemen veel groter dan de mannelijke. Steenvrucht eivormig, ca. 6 x 4 cm, bruin, dicht bezet met korte stekels; vruchtvlees vezelig, dun. Zaad 1, langwerpig en puntig.

Astrocaryum sciophilum: habitus (b), losse vruchten (o). Foto's: B. Hoffman (b) en T. van Andel (o).

Voorkomen: zeer algemeen in het binnenland, soms dominant in de ondergroei van hellingbos beneden de 450 m. Zeldzamer in het kustgebied.

Verspreiding: noordelijk Zuid-Amerika, Suriname, Frans Guiana.

Domesticatie: wild.

Gebruik: De langwerpige pitten van deze palm bevatten 45% heldere olie, wat vroeger boegroevet werd genoemd. In 1951 begon het bedrijf Surocto N.V. met het opkopen van palmvruchten (waaronder bugrumaka) langs de Coppename-, de Saramacca- en de Marowijnrivier. Langs het Pad van Wanica stond een fabriek waar de pitten gekraakt werden, waarna ze naar Nederland verscheept werden voor de verwerking tot vet, als vervanging van de duurder cacao-eter. Een flink aantal Indianen en Marrons verdienden een inkomen door de vruchten in het bos te verzamelen (Price, 2008). Uiteindelijk waren de kosten voor het verzamelen uit het wild te hoog om het bedrijf rendabel te maken en sloot de fabriek in 1956 zijn deuren (Ostendorf, 1962).

In liederen ter ere van de Indiaanse geesten ('ingi winti') wordt nog aan deze werkzaamheden gerefereerd: 'Saramacca Ingi... mi na wan ingi, dis e koti bugru-maka, e koti obe-maka, e koti bambamaka' (Ik ben een Saramacca Indiaan, die kapt *A. sciophilum*, hij kapt *Elaeis guineensis*, hij kapt *Desmoncus polyacanthos*). De vruchten van de palm worden sporadisch gegeten door Indianen. In afgelegen gebieden als de Boven Coppename-rivier wordt bugrumakaolie nog gebruikt om mee te koken; elders gebruiken Marrons het alleen nog medicinaal. Die stampen de harde, zwarte pitten in een vijzel kapot, koken ze met water en schep- pen de olie die boven komt drijven eraf. De olie wordt met gestampte bladeren van een variërend aantal plantensoorten ingekookt tot een dikke, zwarte, teerachtige pasta, die baaka fatu of tyoty- o-olie wordt genoemd. Vroeger werd tyoty-olie vooral van bugrumaka gemaakt, maar omdat men daarvoor grote aantallen pitten in het bos moet verzamelen, maakt men het tegenwoordig steeds vaker uit de pitten van de gecultiveerde amaná (*A. aculeatum*) en awara (*A. vulgare*). Soms bestaat tyoty-olie ook uit een mengsel van verschil- lende palmoliën.

In een recept voor tyoty-olie voor verstuipte en- kels worden droge bladeren van de pedreku (*Xy- lopia discreta*), purgeernoot (*Jatropha curcas*) en merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*) ingekookt tot een dikke zwarte, teerachtige pasta. Deze wordt op het gewricht gelegd en verbonden (Heyde, 1987). Voor een medicijn tegen zandvlooien ('sika', *Tunga penetrans*) wordt het blad van van purgeernoot (*J. curcas*) en mopé (*Spondias mom- bin*) fijn gestampt met pedreku zaden (*X. discreta*) en met tyoty-olie gemengd. Hiermee worden de voeten ingewreven (May, 1982). De bugrumaka olie wordt ook direct op een wond gedruppeld of gesmeerd. De behandeling wordt dagelijks her- haald tot de wond is genezen.

Boot van Surocto haalt palmvruchten op in Corneliskondre, Marowijne.

Foto: B. Hoff, Rijksmuseum voor Volkenkunde, Leiden.

Een medicijn om een miskraam te voorkomen wordt vervaardigd door twee boomwortels te zoeken die over elkaar heen groeien. Door de plek waar de wortels elkaar kruisen wordt een spijker geslagen, de wortels worden losgesneden van de boom en het geheel (inclusief spijker) wordt gekookt met negen nengrekondrepere zaadjes (*Af- ramomum melegueta*) en drie punten van een bugrumakablade. De thee drinken vrouwen gedurende de zwangerschap, de wortels bewaren ze. Als de bevalling op gang komt, halen ze de spijker eruit, zodat de twee wortels los van elkaar raken. Als de kraamvrouw dan nogmaals van de thee drinkt, zal de baby spoedig geboren worden. Soms wordt er ook een ei meegekookt in de thee, wat door de kraamvrouw moet worden opgegeten vlak voor de bevalling.

Bugrumakazaden worden ook gebruikt om een bakru te 'vangen'. Dit is een kwaadaardige kabouter met opvallend groot hoofd, half van hout en half van vlees en bloed. Een bakru kan worden ingezet om zwaar werk te verzetten of financieel

voordeel te verkrijgen. De 'eigenaar' moet de bakru dan wel voortdurend te eten geven. Als hij hem verwaarloost zal deze wraak nemen door allerlei ziektes, dronkenschap of crimineel gedrag te veroorzaken bij zijn voormalige eigenaar. De bakru moet door een wintisspecialist worden uitgedreven door middel van kruidenbaden (met bakruwiri, zie *Petiveria alliacea*) of door hem symbolisch te betalen om te vertrekken. Of de bakru met de bugrumakapit moet worden gevangen of betaald is niet duidelijk.

Indianen en Marrons verbranden droge bugrumaka bladeren tijdens een ritueel voor een voorspoedige jacht. Als de jager de rook langs zijn naakte lichaam laten strijken, zullen de bosgeesten de

dieren op hem af sturen (Stephen, 1986). De sterk gelijkende paramaka palm (*A. paramaca*) is van de bugrumaka te onderscheiden door het ontbreken van een houtige stam en vruchten die openspringen als een ster, waardoor het donkergele vruchtvlees zichtbaar wordt.

Commercieel gebruik: bugrumaka zaden worden voor ca. 40 eurocent (2 SRD) per stuk op de Vreedzaammarkt in Paramaribo verkocht. De tyotyolie die men hier verkoopt is meestal vervaardigd uit awarapitten.

Betekenis naam: ¹⁾ stekelpalm met grote kogels; ²⁾ stekelpalm van de pingo's (witlip peccari, *Tayassu pecari*).

ARECACEAE

Astrocaryum vulgare Mart.

Synoniem: *Astrocaryum segregatum* Drude

Lokale namen: awara (Sr, Ca, Ar), awaá (Sa, Au), tyoty, awala (Au), dofokada (Kromanti).

Beschrijving: Klonale palm, tot 9 m hoog. Stam tot 18 cm dik, met 2-5 cm lange, ringvormige bladlittekens. Internodiën, bladsteel, blad-schede, nerven en schutbladen dicht bezet met zwarte, platte, ongelijke stekels. Bladeren 10-16, stijf omhoogstaand, geveerd, ca. 4 m lang; deelblaadjes ca. 100, onregelmatig, dicht opeen ingeplant, lijnvormig, tot 110 x 5 cm; onderzijde grijswit. Bloeiwijze tussen de bladeren, rechtopstaand, ca. 2,5 m lang; schutbladen rechtopstaand; puntig, bruin behaard. Bloemen wit. Steenvrucht oranje, rond, ca. 4,5 x 4 cm, met stekelpuntje; vruchtvlees vetig, oranjerood. Zaad 1, rond, zwart, zeer hard.

Astrocaryum vulgare: bloeiwijze, habitus en vrucht. **Illustratie: W. Hekking.**

Voorkomen: veel gekweekt op zandgrond in het kustgebied, minder in het diepe binnenland. Alleen in de buurt van nederzettingen, nooit in ongestoord bos.

Verspreiding: oorspronkelijk uit Brazilië, nu gekweekt in noordelijk Zuid-Amerika.

Domesticatie: gedomesticeerd, soms verwilderd.

Gebruik: Het feloranje vruchtvlies van de awara is rijk aan vitamine A, B3 en C, plantaardig vet en vezels (Longo et al., 2009). Het wordt vers gegeten of tot moes gestampt, waarna er sap uit wordt geperst, pannenkoeken van worden gebakken of olie van wordt bereid. Het vruchtvlies wordt aan-geraden bij hoest en ‘om de mond te zuiveren’. Olie uit reeds verrotte vruchten gebruiken Indianen als haarvet, om een boog mee in te vetten of verf mee te verdunnen (Ostendorf, 1962). De harde, zwarte zaden (‘awara koko’) worden in een vijzel kapotgestampt en met water gekookt. De olie die boven komt drijven wordt eraf geschept en, soms met gestampte bladeren van een aantal plantensoorten, ingekookt tot een dikke, zwarte, teerachtige pasta, die awaá fatu of tyotyto-olie wordt genoemd. De meeste tyotyto-olie wordt van awarapitten gemaakt, maar soms mengt men er olie uit de pitten van amaná (*A. aculeatum*) of bugrumaka (*A. sciophilum*) doorheen.

Bij botbreuken wordt tyotyto-olie vermengd met diverse plantensoorten als kompres op de breuk gelegd, waarna deze wordt gespalkt en verbonden. Andere plantaardige ingrediënten die in dit soort kompressen figureren zijn de wortel van sneki taya (*Dracontium asperum*), het blad van busi kiin katu (*Ficus schumacheri*), merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*), makamaka (*Lantana camara*), katyankama (*Phoradendron crassifolium*), totohana (*Musa* sp., rode bananencultivar), purgeernoot (*Jatropha curcas*), en mopé (*Spondias mombin*), de luchtwortel van gaán tatái (*Coussapoa angustifolia*) en de zaden van predreku (*Xylopiya discreta*).

Tyotyto-olie kan ook direct op een wond gedrup-peld of gesmeerd worden, deze behandeling wordt dagelijks herhaald tot de wond is genezen. Voor de behandeling van zandvlooien met tyotyto olie, zie *Astrocaryum sciophilum*. De luchtwortels aan de stambasis van de palm worden in alcohol ge-trokken, soms samen met geroosterde maïskorrels (‘malata karu’), mangowortels (*Mangifera indica*), mangrasi wortels (*Eleusine indica*) en een rood-gloeiende spijker (Stephen, 1979). Van deze drank moet driemaal daags een borrelglas genomen worden tegen impotentie. Voor een ander recept met awarawortels tegen impotentie, zie Sedoc (1992: 94).

Marronvrouwen gebruiken de luchtwortels om een miskraam te voorkomen: ze snijden negen punten

Gestampte awaravruchten. Foto: T. van Andel.

uit een maripablad (*Maximiliana maripa*), steken die in een verse awarawortel en koken het geheel met negen zaadjes nengrekondrepere (*Aframomum melegueta*). Het aftreksel moet in het begin van de zwangerschap een aantal keren per dag worden ingenomen. Vrouwen die graag zwanger willen worden moeten een thee van fijngestampte wortels van awara, maripa en pina (*Euterpe oleracea*) een paar keer per dag tijdens de menstruatie drinken. Dit zou hun vruchtbaarheid verhogen en een miskraam voorkomen. Voor een ander recept met awarawortels ter voorkoming van een miskraam, zie *Euterpe oleracea*. Een thee van awarawortels wordt ook vlak voor de bevalling ingenomen om de weeën te verkorten. Een recept van Heyde (1987) om onvruchtbaarheid bij een vrouw op te heffen is een aftreksel van drie tot vijf vruchten van babun udu (*Virola surinamensis*), een tot drie vruchten van de mani páu (*Symphonia globulifera*), de wortels van awara, pikin masusa (*Renalmia floribunda*), gran masusa (*R. alpinia*) en maripa (*M. maripa*).

Ook het jonge, nog dichtgevouwen awarablad (‘awara tongo’) wordt soms voor magische doeleinden gebruikt, hoewel minder dan pinatongo, omdat het vanwege de stekelige stam moeilijker te oogsten is. Voor een ritueel om onder een ver-

stikkende liefdesrelatie ('kroi') uit te komen met awara tongo, zie *Philodendron deflexum*.

'Yorka fyofyo' is een magische ziekte je kunt oplopen als je ruzie met iemand hebt gemaakt, maar het geschil niet meer kan bijleggen omdat de ander is overleden. Als de fyofyo-patiënt een zwangere vrouw betreft, waarvan het kind al lang geboren had moeten worden, moet zij op een vuilnishoop of midden op een pad waar veel mensen langslopen worden gewassen. Het kruidenbad bestaat uit sesamblad (*Seasmum indicum*), smeriwiri (*Ocimum campechianum*), een bosje samengebonden sisibiwiri (*Scoparia dulcis*), een ei, wat sterke drank, een awarapit en drie gloeiende stukken houtskool in een kalebas met water. De zieke wordt een band van mangrasi (*Eleusine indica*) om de buik gebonden en met het kruidenwater gebaad. Vervolgens wordt haar buik met blauwsel (Reckitt blue) ingewreven en onder het uitspreken van bepaalde gebeden wordt de band van gras losgetrokken. De buik wordt dan weer gewassen, waarna de fyofyo is verbroken en het kind snel geboren kan worden (Zaalman, 2005). Kinderen die aan het boze oog lijden worden gebaad met een kruidenbad van regenwater, fijngestampte houtskool, blauwsel, drie teentjes knoflook en drie awarapitten (Tjong Ayong, 1989).

De awarapalm komt vaak voor in Afro-Surinaamse volksverhalen. Zo tekende antropoloog Richard Price (1990: 403) een verhaal op van de Saramaccaanse Matjau clan, waarin een aantal gevluchte Indiaanse vrouwen het Marrondorp naderden en drie balletjes gesponnen katoen gooiden om hun goede wil te laten blijken. De Matjaus wisten dat het (betrouwbare) mensen waren die hun benaderden, ze gooiden immers niet met awarapitten en kwade geesten konden geen katoen spinnen. De grote awarapit figureert ook in het gezegde: 'Fosi ye swari a awara koko, luku efu a man psa yu bakasei'. Letterlijk vertaalt luidt dit: 'Voordat je een awarapit inslikt, bedenk dan dat die wel via de achterkant ook weer uit moet', oftewel: 'Bezint eer ge begint'.

Het stekelige schutblad van de awara kan gebruikt worden om zwarte magie te beoefenen (Stephen, 1986). Hierbij wordt het bootvormige schutblad gevuld met een offerkruiden en koperen munten, als betaalmiddel voor de kwade geest die men aan het werk wil zetten. De stekelige boot laat men met de rivier meedrijven; waar hij aanspoelt zal de geest aan wal komen en dood en verderf zaaien. Het beklimmen van de met scherpe dorens bezette awarapalm vergt grote moed. Alleen mensen die bezeten zijn van de oorlogsgod kromanti kunnen een awarapalm beklimmen zonder verwondingen op te lopen. De Saramaccaanse wintipriester Tooy vertelde Price (2008) een lied dat ooit door een aap gezongen werd voor de awaraboom, waarna de palm prompt al haar stekels liet vallen zodat de hij naar boven kon klimmen om zonder gevaar de oranje vruchten te plukken. Saramaccaners zingen het lied nog steeds, bij wijze van gebed, als het leven moeilijk is en men wel wat (bovennatuurlijke) hulp kan gebruiken. Een lied over de spin Anansi die een awarapalm beklimt en hierdoor flink gewond raakt werd vroeger gezongen als een man die lange tijd op de vlucht was geweest voor de politie uiteindelijk toch gepakt en gestraft werd (Herskovits & Herskovits, 1936).

Vroeger sneden de Indianen uit de harde pit ringen, die vroeger bij wijze van trouwring dienden voor hen die zich geen goud konden veroorloven. Van het jonge, nog dichtgevouwen blad van de palm vlechten Indianen waaiers, om het vuur aan te wapperen en cassavebroden te keren tijdens het bakken.

Commercieel gebruik: verse awara's zijn in het seizoen overall in Suriname te koop, tyotyolie wordt in plastic filmdoosjes voor 5 SRD (in 2006 ca. € 1,75) per stuk verkocht. Pitten en wortels van awara zijn te koop op de Vreedzaam- en Noodmarkt in Paramaribo. In Nederland zijn verse awara's soms en pitten en wortels wat vaker verkrijgbaar; tyotyolie werd tijdens onze survey in 2007 niet aangetroffen.

ARECACEAE

Cocos nucifera L.

Lokale namen: kokronto, kronto, krontonoto (Sr), koko (Ca), kokonto (Au), kökönötö (Sa), kelapa, klapa (J), shakti, nariyar, nariil (Sarn), klapper, kokospalm (SN).

Beschrijving: Solitaire palm, vaak ietwat scheef staand, tot 20 m hoog. Stam tot 70 cm dik, met ringvormige bladlittekens, bolvormig verdikt aan de basis. Bladschede stengelomvattend, inclusief bladsteel ca. 1 m lang. Bladeren 15-25, geveerd, tot 3 m lang; deelblaadjes ca. 100 per kant, gelijkmatig verdeeld, in één vlak, tot 70 x 5 cm; punt toegespitst, geelgroen. Bloeiwijze tussen de bladeren, tot 40 cm lang; schutblad 1 m lang; puntig, afvallend; aren 30-40, vertakt. Vrouwelijke bloemen ca. 3 cm, mannelijke bloemen ca. 1 cm in doorsnede, beiden geel. Vrucht rond, met 10-30 bijeen, tot 30 cm in doorsnede, groen of geel; schil 5 cm dik, vezelig. Zaad 1, kiemwit eerst vloeibaar, dan hard, vetrijk.

Cocos nucifera. Foto: C. van der Hoeven

Voorkomen: veel aangeplant in tuinen, grote plantages in Coronie.

Verspreiding: vermoedelijk afkomstig uit Zuid-oost Azië en de Pacific, nu gekweekt door de gehele tropen

Domesticatie: reeds voor de komst van Columbus gedomesticeerd in Zuid-Amerika.

Gebruik: Kokos was tot voor kort een van de belangrijkste landbouwproducten van Suriname, met grote plantages op de zand- en schelpritsen van Coronie. Door de lokale bevolking wordt hier nog steeds veel kokosolie ('kronto-oli') geproduceerd. Behalve in de keuken wordt kokosolie veel in kruidenmedicijnen gebruikt. De olie wordt gesmeerd op een droge huid, in het haar, op brandwonden, verstuikte of pijnlijke ledematen en als massage-olie op de buik van een kraamvrouw. Tal van plantensoorten wordt fijngestampt en met kokosolie vermengd tot een smeersel dat op het lichaam gewreven wordt bij ziekte, op wonden, tegen insecten, bij verstuikingen, om de gezond-

heid te bevorderen, een baby goed te laten groeien, te beschermen tegen het boze oog of om geluk af te dwingen. Gedroogde cananga bloemen (*Cananga odorata*) in kokosolie worden in de zon gezet en daarna in het haar gesmeerd om grijze haren te voorkomen. Voor tal van andere recepten voor uitwendig gebruik van kokosolie, zie Tjong Ayong (1989) en Titjari (1985).

Kokosolie wordt ook in kleine hoeveelheden ingenomen met geraspte nootmuskaat, melasse en citroensap tegen verkoudheid, bronchitis, koorts en griep (May, 1982). Javaanse kinderen met astma ('bezetting') krijgen een mengsel van kokosolie, honing en rode katoenblad (*Gossypium barbadense*) te drinken. De kokosnoot zelf wordt gegeten tegen puistjes in het gezicht of fijngekauwd en op gordelroos ('sneki siki') aangebracht (Tjong Ayong, 1989).

Van de vezelige schil van de kokosnoot (krontobuba) wordt thee gezet tegen diabetes en hoge bloeddruk. Een handvol vezels wordt getrokken op een halve liter water. Hiervan wordt twee- of

driemaal daags een kopje gedronken. Volgens een arts van het Academisch Ziekenhuis in Paramaribo verhoogt deze thee de urineproductie, waardoor het zoutgehalte in het bloed wordt verlaagd, met als gevolg een lagere bloeddruk. Een combinatie van de thee met plaspillen kan gevaarlijk zijn, omdat de bloeddruk te sterk kan dalen.

Bij diarree, dysenterie en buikpijn wordt het water uit een jonge kokosnoot gedronken, of een afkooksel van de noot in water met een pimentkorrel ('lontai') en een kruidnagel (Sedoc, 1992). Ook bij braken en koorts wordt het kokoswater aangeraden (Raghoenandan, 1994). Onvolgroeide kokosnoten hebben de reputatie een abortus op te wekken. Het verse kokoswater of de thee van gekookte, jonge kokosnoten, al of niet gemengd met Guinness bier en geraspte, onrijpe ananas met schil, wordt gedronken om een abortus op te wekken, een zwangerschap te voorkomen of een miskraam sneller geboren te laten worden. Er bestonden diverse meningen over de werkzaamheid van dit middel. Sommige vrouwen waarschuwden voor de kans op een gehandicapt kind of definitieve onvruchtbaarheid; een Surinaamse gynaecoloog was van mening dat het niet werkte. Een afkooksel van diverse jonge palmwortels, zoals kumbu (*Oenocarpus bacaba*), maripa (*Maxiliana maripa*), pina (*Euterpe oleracea*) en soms ook kokosnootwortel wordt juist door Marronvrouwen gedronken om een miskraam te voorkomen en de vruchtbaarheid te bevorderen.

Volgens pandit Kresgangaram Panday speelt de kokospalm een belangrijke rol in het Hindoeïsme, omdat de boom altijd vruchten draagt en alle on-

derdelen nuttig zijn voor de mens. Kokos is een vast ingrediënt van de offerspijzen ('prasaad') die tijdens Hindoeeceremonies worden bereid en gegeten. Kokoswater wordt ook in wintirituelen gebruikt: het wordt vaak toegevoegd aan geurende kruidenbaden om geluk af te dwingen (swit'watra). Voor uitgebreide recepten, zie Sedoc (1992: 140, 151). Voor een smeersel om geluk af te dwingen stampt men merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*) en mapindapinda (*Desmodium adscendens*) fijn, mengt dit met kokosolie en wrijft het lichaam ermee in. Mensen die bezeten zijn door Mama Aisa (de geest van Moeder Aarde) drinken kokoswater, terwijl degenen die door de Afrikaanse Abo winti in bezit zijn genomen liever kokoswater met een scheutje jenever hebben, omdat dit zou smaken naar de in West Afrika populaire palmwijn (Wooding, 1972).

De kokosnoot figureert ook in een aantal Suri-naamse gezegden ('odo's'), zoals 'yu sa si fa kron-towatra go na krantobere' (letterlijk: je zult zien hoe kokoswater naar de kokosbuik gaat), oftewel: 'je zult straks zelf de werkelijkheid ontdekken'. Een andere odo is 'Fu di asaw sabi dat en bakasei bradi mek' a e nyan kronto.' Letterlijk staat er: 'Omdat de olifant weet dat zijn achterwerk groot eet hij kokosnoten', wat betekent: 'als je weet wat je allemaal aan kan moet je het ook gewoon doen'.

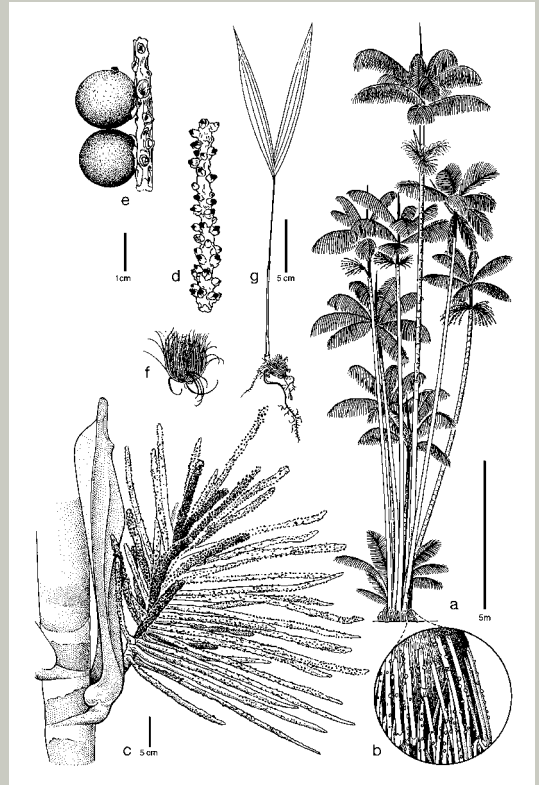
Commercieel gebruik: kokosnoten, kokoswater en kokosolie wordt op alle markten van Suriname verkocht. In Nederland zijn ze te koop in (Surinaamse) toko's en tropische marktkramen. Kokoswortel en -bast zijn verkrijgbaar in Surinaamse kruidenwinkels.

ARECACEAE

Euterpe oleracea Mart.

Lokale namen: pina¹, (swampu) prasara² (Sr), manaka (Ar), wasei (Ca), wapu (Way, Trio), apodo (sii)³, podosiri³, (Au), pina (Sa), palisadenpalm², palisadtboom³ (SN).

Beschrijving: Klonale palm, tot 12 stammen en talrijke spruiten per individu. Stam tot 20 m hoog, 18 cm dik, met luchtwortels aan de basis. Bladschedes een compacte, tot 1,5 m lange, groene koker; bladsteel ca. 33 cm lang. Bladeren 8-14; geveerd, tot 4 m lang; deelblaadjes 50-80 per kant, gelijkmatig verdeeld, in een vlak hangend, ca. 90 x 3 cm, toegespitst. Bloeiwijze onder de bladeren, eerst wijduitstaand, in vrucht hangend, rachillae 80-160, viltig wit behaard; schutbladen ca. 1 m lang; puntig, leerachtig, groen, kaal. Bloemen zeer klein, wit. Vrucht rond, paarszwart, ca. 1,5 cm in doorsnede. Zaad 1, met ruminaat endosperm.

Euterpe oleracea: a. habitus; b. luchtwortels; c. bloeiwijze; d. bloeiende rachilla; e. vruchten; f. oud zaad; g. zaailing. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: massaal in de oostelijke kustmoerassen, op klei, veen en in brakwater. In het binnenland minder algemeen, langs kreken en in moerasbos.

Verspreiding: Colombia, Venezuela, de Guiana's, Trinidad en Brazilië

Domesticatie: wild, vaak aangeplant op erven als fruitboom.

Gebruik: Het sap van de paars-zwarte vruchten, podosiri genoemd, is vooral onder Aucaners zeer populair. Om dit sap te bereiden weekt men de vruchten in warm water, waarna men de schillen en pitten verwijdert en suiker toevoegt. De vruchten worden commercieel geoogst en verkocht langs de Oost-West verbinding, in Albina en Paramaribo tot sap verwerkt en daar aan de man gebracht in gekoelde plastic zakjes. De drank wordt gekscherend ook wel Aucanersmelk genoemd, omdat het in de Marowijne als stapel-

voedsel met geroosterde cassavekorrels ('kwak') wordt gegeten. Baby's krijgen de parse puree al vanaf zes maanden te eten. 'Podosiri geeft je bloed', wordt nogal eens gezegd. Men raadt de drank aan bij bloedarmoede en lage bloeddruk. Hoewel dit laatste nooit wetenschappelijk is bewezen, bevat podosiri veel plantaardig vet, antioxidanten, vitamines en mineralen (Menezes da Silva et al., 2008). Wel waarschuwt men dat overmatige consumptie hoge bloeddruk en diarree veroorzaakt. Aucaners zien de consumptie van podosiri zien als onderdeel van hun identiteit, maar onder andere Surinamers is het sap stukken minder populair. Tot voor kort zagen ze het zelfs een beetje als armeluisvoedsel. 'A e nyan pina' (hij eet pina) is een uitdrukking waarmee een armoedig of gebrekkig persoon wordt aangeduid. Ook onder Saramaccaners is het drankje niet populair; zij houden meer van kumbu (*Oenocarpus bacaba*).

Van het jonge, nog ongeopende blad van de palm, 'pinatongo' genoemd, wordt gezegd dat het boze

krachten kan tegenhouden. Het dichtgevouwen blad wordt als een beschermende halsketting om de nek van baby's gelegd, vooral bij tweelingen, omdat die extra kwetsbaar zijn. Deze magische ketting ('tapu') moet blijven zitten totdat hij er vanzelf afvalt. Bij het sluiten van de Vreedzaammarkt pakken de koopvrouwen hun kruiden in zakken en bergen die op onder hun kraam. Hun houten tafel dekken ze af met een doek, met daar- onder enkele opgerolde pinatongo's. Wanneer een dief 's nachts onder het kleed kijkt, staat hij oog in oog met de opgevouwen palmladeren en zal hij het niet wagen verder te zoeken. Het nog dicht- gevouwen blad wordt voorzichtig geopend en over het pad gespannen dat als toegangsweg naar een dorp of erf dienst doet. Iedereen die het dorp wil binnenkomen moet onder het palmbiad doorlopen; kwaadwillende geesten en slechte personen zullen op deze wijze buitengehouden worden. Dit soort palmgordijnen, ook wel pina azan (Sa) of musina (Apuku taal) genoemd, zijn in vrijwel elk Marron- dorp te vinden. Ze hangen in de deuropening van wintitempels en doen dienst als versiering van de ruimte waar een winti prey wordt gehouden. Als er een *Boa constrictor* is gedood en deze moet be- graven worden, wordt er een vlaggenstok ('fodu faaka') met een pinatongo op het graf geplaatst. Bij gebrek aan pina kan men ook maripa tongo (*Maximiliana maripa*), kumbu tongo (*Oenocarpus bacaba*) of awara tongo (*Astrocaryum vulgare*) gebruiken.

Als een vrouw onvruchtbaar is, moet ze een pina- tongo kappen waar een patata titei (*Ipomoea* sp.) in groeit. Na een kleine vergoeding te hebben neergelegd bij de palm, kookt ze het blad in water met een groene banaan en een ei, net zolang tot de schil barst. Het afkooksel moet ze opdrinken. Als de barst in het ei verticaal loopt zal ze een jongen baren, loopt de barst horizontaal wordt het een meisje (Schoffelmee, 1986). Voor een ritueel met pinatongo om onder een verstikkende liefdes- relatie ('kroi') uit te komen, zie *Philodendron deflexum*. Bij het vermoeden van fyofyo tijdens de zwangerschap wordt een kruidenbad gemaakt met pinatongo, pemba, seigotro (*Struchium spar- ganophorum*) en alátúlábu (*Stachytarpheta* spp.). Marronvrouwen drinken tijdens de zwangerschap een thee van fijngestampte pinatongo, maripa wortels (*M. maripa*) en awarawortels (*A. vulgare*) om een miskraam te voorkomen. In weer een ander medicijn ter preventie van een spontane

Altaar voor de voorouders, beschermd door een pinatongo. Foto: C. van der Hoeven.

abortus wordt de pinatongo in stukjes geknipt en met morisi wortel (*Mauritia flexuosa*), fini uwiú katu blad (*Ficus schumacheri*) en nengrekondre- pepre (*Aframomum melegueta*) gekookt en ge- dronken. De gedroogde bloeiwijze van de palm wordt 'prasarasibi' genoemd, omdat hij de vorm heeft van een bezem en dienst tijdens kruidenba- den om bovennatuurlijk 'vuil' van het lichaam af te vegen. De bloeiwijze hangt vaak boven of achter de deur of aan het plafond om boze geesten te verdrijven. Als iemand tijdens een winti prey bezeten wordt door een leba winti (de geest die de toegangswegen van de plantage bewaakt), dan begint hij op één been springend met een prasara bezem de tent schoon te vegen om symbolisch voor de bezoekers het ongeluk weg te vegen. De leba krijgt dan wat te drinken aangeboden en er worden speciale liederen voor hem gezongen (Wooding, 1972). In een offer aan de lebawinti ('pasi leba pai') die langs de weg wordt geplaatst, bijvoorbeeld op de plek waar een vriend of fami- lielid is verongelukt, zit naast voedsel en drank ook meestal een prasara bezem. Hiermee kan de plaatselijke leba de weg schoonmaken, zodat de geest van de overledene ook van de plek des on- heils wordt weggeveegd (Sedoc, 1992; van der Pijl, 2007).

Een warme thee van ca 50 gram luchtwortels van de pinapalm en gedroogde maïsbladeren zou de urinelozing bevorderen. Marronvrouwen verwer- ken de wortels ook in een medicijn om een mis- kraam te voorkomen. Ze worden gekookt met de wortels van de maripa palm (*M. maripa*), die van de morisi palm (*M. flexuosa*) en de palulu (*Heli- conia* spp.). Het afkooksel moet tijdens de zwan- gerschap gedronken worden. Als vrouwen on-

vruchtbaar zijn, koken ze jonge pinawortels die de grond nog niet hebben geraakt in een warimbo mandje (gevlochten van *Ischnosiphon arouma*). Het aftreksel hiervan, dat ‘de ziekte in je buik die je onvruchtbaar maakt’ zou genezen, moet tijdens iedere menstruatie worden gedronken, totdat de vrouw zwanger is. Het hout en het blad van de palm worden in het binnenland gebruikt om hutten (‘pinakampu’) mee te bouwen. Daken worden gevlochten van pinablad, vloeren en muren van gespleten en platgeslagen stammen. De palmkool (palmhart), die in Guyana en Brazilië erg populair is en daar commercieel wordt geoogst, wordt in Suriname niet veel geteget.

Commercieel gebruik: pinatongo, wortels, bezems, vruchten en podosiri zijn te koop in Parama-

ribo en Albina, en in Surinaamse kruidenwinkels in Nederland. In Brazilië is de binnenlandse handel en export in palmhart en podosiri (daar açai genoemd) een miljoenenindustrie. In 2006 verscheepte Central Freight Services in Paramaribo zo’n 400 kilo bevroren podosiri per week naar Nederland. Recentelijk zijn er een aantal projecten gestart in Suriname om de productie en handel in podosiri te professionaliseren.

Betekenis naam: ¹⁾ armoede; ²⁾ pallisaden, dichte schuttingen van stammetjes die door ontsnapte slaven werden gebouwd rond hun nederzettingen om ze te beschermen; ³⁾ apodo is de boom, siri is het zaad (de vrucht); ³⁾ oude Surinaamse naam, staat vermeld bij de collectie van de plant in het Hermann Herbarium (ca. 1680).

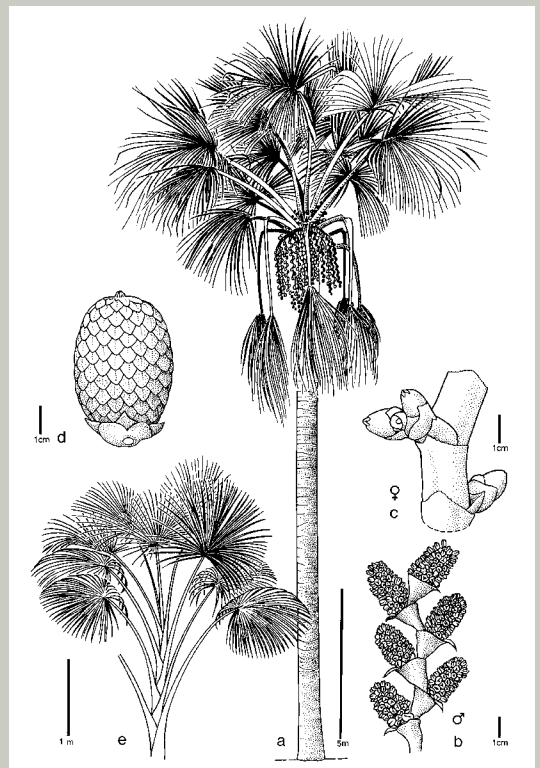
ARECACEAE

Mauritia flexuosa L.f.

Synoniem: *Mauritia vinifera* Mart.

Lokale namen: maurisi (Sr), ité, tibisiri (Ar), morishi, murisi (Ca), koi (Way, Trio), moisibon (Au), muusí (Sa), mauritiepalm, itapalm, waaierpalm (SN).

Beschrijving: Solitaire, tweehuizige palm, tot 35 m hoog. Stam tot 40 cm dik, met cirkelvormige bladlittekens en luchtwortels aan de basis. Bladschede en bladsteel tot 3 m lang. Bladeren 9-15, spiraalvormig ingeplant, handvormig samengesteld; segmenten 110 of meer, ca. 150 x 5 cm. Bloeiwijze tussen de bladeren, tot 3 m lang, rachillae 18-46, in twee rijen, schutbladen sterk gereduceerd. Mannelijke bloemen ca. 6 cm lang, oranje; vrouwelijke bloemen ca. 1 cm lang, bruingeel. Vrucht rond of langwerpig, ca. 5 cm lang, bedekt met roodbruine schubben; vruchtvlees oranjegeel, vlezig. Zaad 1.

Mauritia flexuosa: a. habitus; b. mannelijke bloemen; c. vrouwelijke bloemen; d. vrucht; e. zaailing.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, in moerassen en natte savannes, langs rivieren in het kustgebied. In het binnenland vaak gecultiveerd.

Verspreiding: tropisch Zuid-Amerika en Trinidad

Domesticatie: wild, geplant op erven als fruitboom.

Gebruik: Marrons en Indianen eten het stevige gele vruchtvlees van deze palm, in het kustgebied is het niet populair. Het bevat behalve plantaardige vetten veel vitamine A en wordt aangeraden tegen blindheid en een slechte leverfunctie ten gevolge van ondervoeding bij kinderen. In Suriname wordt alleen de wortel ('morisi lutu' of 'muusí tatái') medicinaal gebruikt. Om een miskraam te voorkomen drinken Marronvrouwen tijdens hun zwangerschap een thee van gestampte morisiwortel, in stukjes geknipte pinatongo (jong blad van *Euterpe oleracea*), fini uwí katu blad (*Ficus schumacheri*) en negen zaadjes nengrekondrepere (*Aframomum melegueta*). De negen zaadjes staan waarschijnlijk symbool voor de duur van de zwangerschap. In een ander medicijn ter bevordering van de vruchtbaarheid worden mosiriwortels gekookt met de wortels van de pinapalm (*E. oleracea*), de kumbu (*Oenocarpus bacaba*), de maripa (*M. maripa*), en de palulu (*Heliconia* spp.). Het afkooksel moet tijdens de menstruatie gedronken worden. Bij menstruatiepijn drinkt men een thee van morisiwortel met limoenwortel (*Citrus aurantifolia*).

Na een regenbui verzamelt zich flink wat water tussen de bladeren van de morisi palm. Dit 'muusí wáta' (Sa) wordt soms verzameld en verkocht om mee te baden tijdens wintirituelen. Ook gebruiken de Saramaccaners het gedroogde blad van de palm ('muusí máun', Sa) in kruidenbaden tijdens win-

tirituelen. Tata Morisi (vader mauritiepalm) is een bosindianengeest, die uit het niet meer bestaande dorp Pinarikondre langs de Surinamerivier afkomstig is. Het is echter niet bekend of men ter ere van Tata Morisi kruidenbaden met onderdelen van *M. flexuosa* bereidt.

Van de jonge palmbladeren trekken Indianen een raffia-achtige vezel ('ité siri, turisiri', Ar), waarvan ze de hangmatten, manden en kleden vlechten. In het verleden kaptten de Arawaks net voor de bloei trogvormige openingen in de stam, waaruit ze suikerhoudend sap taptten dat vergist werd tot een alcoholische drank. Ook de palmkool ('kabbes'), het binnenste, opgerolde jonge blad werd gegeten: vers, gestoofd of in azijn gelegd. In rotte stammen legt een snuitkever (*Rynchophorus palmarum*) haar eieren. De dikke, witte larven ('kabbesworm') eet men rauw of gebakken in hun eigen vet. De Aucaners produceerden vroeger ook zout uit de as van verbrande morisi bladeren (Dahlberg, 1771; Ostendorf, 1962; Koningsbloem, 2006). Het is niet bekend of deze palmproducten nog steeds worden geogst in Suriname.

Commercieel gebruik: morisi vruchten zijn niet vaak te koop in Paramaribo, de wortels worden op medicinale plantenkraampjes verkocht. Surinaamse kruidenwinkels in Nederland verkopen de wortels en soms zelfs flesjes met muusí wáta.

ARECACEAE

Maximiliana maripa (Corrêa) Drude

Synoniemen: *Attalea regia* (Mart.) W. Boer; *Maximiliana regia* Mart., *Attalea maripa* Mart.

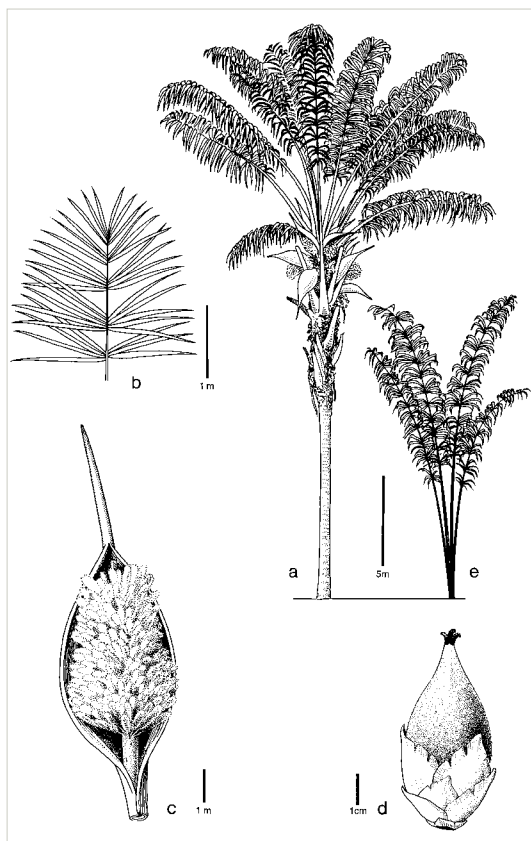
Lokale namen: maripa (Sr, Ca), kuruliti, kokorite (Ar), mariba (Trio), atjabisi' (Au), maipá (Sa).

Beschrijving: Solitaire palm, tot 20 m hoog. Stam tot 25 cm dik, bovenaan dicht bezet met bladresten. Bladschede ca. 85 cm lang; blad

steel ca. 3 m lang, met scherpe randen. Bladeren 10-15, spiraalsgewijs ingeplant, rechtopstaand, geveerd, tot 7 m lang; pinnae 170-260 paar, in groepjes van 4-9 bijeen, onregelmatig ingeplant, ca. 130 x 4 cm. Bloeiwijze tussen de bladeren; buitenste schutblad ca. 1 m lang, binnenste houtig, bootvormig, geribd, ca. 2 m lang, met 40 cm lange punt; bloemsteel ca. 50 cm lang, rachilla tot 350, geel. Vrucht bruin, ca. 6 x 3 cm; puntig, gekroond door kelk; vruchtvlees roze. Zaad 1-3, ca. 2,5 x 1 cm, olierijk.

Voorkomen: algemeen, in secundair bos, op zandritsen en in moerassen.

Verspreiding: noordelijk Zuid-Amerika, Trinidad, Peru, Brazilië en Bolivia.

Maximiliana maripa: a. habitus; b. bladtop; c. bloeiwijze met schutblad; d. vrucht; e: zaailing.

Illustratie: H. Rypkema.

Domesticatie: wild, maar vaak geplant en actief verspreid door de mens.

Gebruik: Het sappige roze vruchtvlies van de maripa is erg populair in Suriname, vooral in het binnenland. Hier wordt ook olie ('maipa sii fatu') uit de pitten gewonnen. Hiervoor moeten de zaden wel twee maanden in de zon liggen, waarna ze met een hamer kapot worden geslagen. De witte kernen worden eruit gehaald en in water gekookt tot het witte vet boven komt drijven. Het vet scheidt men eruit en smelt het later in een pan totdat al het water eruit verdamppt en de olie bruiner wordt. De olie wordt in flessen gegoten en later als bakolie gebruikt of op een droge huid gesmeerd. Vanwege het arbeidsintensieve productieproces in maripaolie vrij duur, en wordt het niet meer zo vaak gemaakt. Een oudere Aucaner vertelde dat in zijn jeugd jaren niemand bakolie kocht. Iedereen gebruikte maripavet: 'en dat vet is gezond, die mensen waren nooit ziek'.

Maripapitten liggen te drogen voor olieproductie, Boven Suriname. Foto: B. Hoffman.

Maripapitten worden gekraakt. Foto: CELOS.

In medicijnen tegen onvruchtbaarheid of om miskramen te voorkomen komen vaak palmwortels voor, waaronder die van de maripa. Marronvrouwen drinken een thee van de wortel tijdens de zwangerschap, 'om het kind goed te laten bewegen in je buik', aldus marktverkoopster Martha Kadosu. De thee van één wortel wordt gedronken (driemaal daags een glas, te beginnen na de derde maand van de zwangerschap). Ook wordt een thee van fijngestampte pinawortels of pinatongo

(jong blad van *Euterpe oleracea*), maripawortels en awarawortels (*Astrocaryum vulgare*) gekookt en gedronken tijdens om een miskraam te voorkomen. Soms voegt men er ook wortels van de morisi (*Mauritia flexuosa*), kumbu (*Oenocarpus bacaba*) of de palulu (*Heliconia* spp.) aan toe.

Van een maripabladd snijdt men negen punten gesneden die in een awarawortel (*A. vulgare*) worden gestoken. Die kookt men samen met negen zaadjes nengrekondrepere (*Aframomum melegueta*). Van deze thee worden meerdere slokjes per dag ingenomen, in het begin van de zwangerschap, om een miskraam te voorkomen. Het cijfer negen staat waarschijnlijk symbool voor de duur van de draagtijd. Voor een recept van Heyde (1987) met maripawortel tegen onvruchtbaarheid bij de vrouw, zie *Astrocaryum vulgare*.

Het enorme schutblad van de maripa ('maripaboto') wordt behalve als mand of doos ook voor magische doeleinden gebruikt. De 'boot' wordt met gebeden ingewijd en gevuld met offers en te water gelaten om watergeesten in stroomversnellingen gunstig te stemmen (Stephen, 1986). In sommige wintispecialzaken zijn kant-en-klare maripaboten te koop, gevuld met aardvruchten, drank en andere offerandes.

Op de markt in Albina werden zakjes met as van verbrande maripaschutbladen verkocht. Volgens de verkoper diende de as om op te snuiven, maar hij wilde niet verder uitwiden over het precieze gebruik. Franssen Herderschee (1905) beschrijft hoe Aucaners langs de Marowijne as mengen met snuiftabak voor ze het opsnuiven. In Suriname werden in het verleden ook de tanden gepoetst met as. Het is bekend dat Indianen vroeger maripastammen en blad verbrandden, de as overgoten met water en lieten bezinken, wat een fijn wit zout opleverde (Penard & Penard, 1903). Dat Marrons dit gebruik snel hebben overgenomen blijkt uit de overleveringen van de nazaten van het kamp van de weggelopen slaven Broos en Kaliko (Hoogbergen, 1996). Zij vertelden dat Afrikaanse slaven die het zout van de bakra's hadden geproefd na hun dood gedoemd waren om in Suriname te blijven, terwijl zij die alleen het zout uit de as van de maripa palm hadden gegeten na hun dood naar Afrika terugvlogen. Mogelijk speelt de maripa as nu nog steeds een rol in voorouder-rituelen.

Het jonge, nog dichtgevouwen blad van de maripa wordt maripatongo (Sr), maipa mosuku, tjabisi tongo (Au) of maipá azan (Sa) genoemd. Marrons spreiden het als een gordijn uit boven de toegangsweg van het dorp om boze geesten en kwaadwillende personen tegen te houden. Ook menstruerende vrouwen moeten om de poort heen lopen. De rituele betekenis van deze beschermende palmladeren blijkt uit het aantal spirituele namen ervan: de gordijnpoort wordt ook wel kifuna, nawa (Apinti taal), musina of aladi (Apuku taal) genoemd (Price, 2008). Een maripatongo wordt om de nek van baby's gehangen ter bescherming, of fijngestampt en aan kruidenbaden toegevoegd. Voor een complexe poort van maripabladd in een dungulali-ritueel om een boze yorka van een levende persoon te scheiden, zie Price (2008: 17, 18). In een kruidenbad voor veel winti's tegelijk ('alakondrewatra') beschreven door Zaalman (2005) gaan een schutblad en pitten van de maripa, dontwa (*Mikania mcrantha*), yarakopi (*Siparuna guianensis*), apukuroos (*Psychotria poeppigiana*), swit' sei tompu (willekeurige soort boombast van de kant waar de zon op schijnt), man en uma sangrafu (*Costus* spp.), enkele varensoorten, apuku krasiwiri (*Cnidioscolus urens*), aneisiwiri (*Piper* spp.), pawinti wiri (*Justicia pectoralis*) en smeri wiri (*Ocimum campechianum*).

De nog niet ontsproten bladeren van de maripa leveren palmhart (kabbes), die in het verleden veel gegeten werd als noodrantsoen (Hoogbergen, 1996). Het wordt vandaag de dag niet veel meer geoogst. De snuitkeverlarven die in rottende maripapalmen leven ('grugru') worden in de pan gebakken of geroosterd als lekkernij.

Commercieel gebruik: maripavruchten zijn soms verkrijgbaar in Suriname, schutbladen, pitten, wortels, olie en tongo alleen bij gespecialiseerde wintiwinkels of marktkraampjes. In 2006 kostte een flesje van 150 ml maripa-olie €3. en een 'boot' €5. Maripa-as werd alleen in Albina verkocht voor €1 per zakje van 100 gr. Verse wortels worden bosjes van ca. 15 stuks verkocht. Op de Vreedzaammarkt staan kraampjes die vooral in (palm) wortels zijn gespecialiseerd.

Betekenis naam: ¹⁾ afgeleid van kabbes (cabbage, palmkool of palmhart).

ARECACEAE

Oenocarpus bacaba Mart.

Lokale namen: kumbu (Sr, Sa, Au), lo (Ar), kumu (Ca, Way, Trio), komu (Au), kumú, tjanga (Sa).

Beschrijving: Solitaire, ongestekelde palm, tot 20 m hoog. Stam tot 25 cm dik, met luchtwortels aan de basis. Bladschedes een compacte, tot 1 m lange, groene koker vormend; bladsteel ca. 1 cm lang, eerst grijswit behaard, later kaal. Bladeren 10-17; geveerd, tot 6 m lang; deelblaadjes 100 per kant, gelijkmatig verdeeld, in één vlak hangend, ca. 150 x 5 cm, toegespitst, schaars behaard. Bloeiwijze onder

Oenocarpus bacaba: habitus (r), bloeiwijze en vruchten l).

Foto's: M. Jansen-Jacobs (r), P. & S. Teunissen (l).

de bladeren; steel rechtopstaand; rachilla hangend, ca. 200, geel tijdens de bloei, rood tijdens de vruchtzetting. Bloemen klein, geel. Vrucht rond, paarszwart, met wit waslaagje, tot 2 cm in doorsnede. Zaad 1, in bruin, vezelig, eetbaar pulp.

Voorkomen: algemeen in dunbevolkt gebied, rondom dorpen alleen gecultiveerde staat.

Verspreiding: de Guiana's, het Amazonegebied.

Domesticatie: wild, gecultiveerd.

Gebruik: De paars-zwarte vruchten weekt men in heet water, waarna het vruchtvlees eraf wordt gewreven en de vloeistof wordt gezeefd. De bruine, vettige drank wordt met suiker gedronken, vooral door Saramaccaners. Aucaners houden juist meer van podosiri (de drank van de vruchten van *Euterpe oleracea*). Kumbu wordt aangeraden bij bloedarmoede, maar overmatig gebruik zou weer een hoge bloeddruk veroorzaken. Wilde kumbu palmen worden zo vaak gekapt voor hun vruchten

dat ze in het bos rondom Marrondorpen een zeldzaamheid zijn. Wel wordt de palm vaak op het erf aangeplant. Uit het vruchtvlees kan een gelige olie geperst worden, die de karakteristieken van olijfolie heeft (Balick, 1979), maar ook voor cosmetische doeleinden kan worden gebruikt. De palmhart (kabbes) van de kumbu werd in het verleden veel gegeten, maar is heden ten dage niet meer zo populair. De Trio Indianen knijpen het sap uit de witte vezels van de palmkool en druppelen het op snijwonden om het bloed te stelpen en de wond te ontsmetten (Plotkin, 1986).

De luchtwortels aan de basis van de stam worden verwerkt in een medicijn om een miskraam te voorkomen. Ze worden gekookt met de wortels van de maripa palm (*Maxiliana maripa*), die van

de pina palm (*E. oleracea*), de morisi palm (*Mauritia flexuosa*) en de palulu (*Heliconia* spp.). Het afkooksel moet tijdens de zwangerschap gedronken worden. Als iemand door boze geesten bezeten is of door zwarte magie beïnvloed, wordt een rookpot gemaakt met asafoetida, kamferblokjes, wierrook en stinkende kruiden. Het slachtoffer wordt in de rook gezet en met de bloeiwijze van een kumbu palm (kumbu sibi) of een pina palm (parasara sibi) hard op het lichaam geslagen om het kwade uit te drijven. Deze behandeling heet 'brabakot' wan sma' (iemand barbecuen), zie Zaalman (2003: 126). Het jonge, nog ongeopende blad van de palm wordt magische krachten toegedicht, zie

E. oleracea. Voor een ritueel om onder een verstikkende liefdesrelatie ('kroi') uit te komen met kumbu tongo, zie *Philodendron deflexum*. Het kumbu blad wordt in het binnenland soms gebruikt voor tijdelijke dakbedekking. Volgens Ostendorf (1962) sneden Indianen pijlpunten uit de bladsteel.

Commercieel gebruik: het sap van kumbu vruchten wordt voor 10 á 15 SRD (ca. €4) per zakje gekoeld verkocht door podosiri verkoopsters op de Vreedzaammarkt in Paramaribo, waar ook de wortels verkrijgbaar zijn. Kumbu sap en wortels zijn sporadisch in Nederland te verkrijgen.

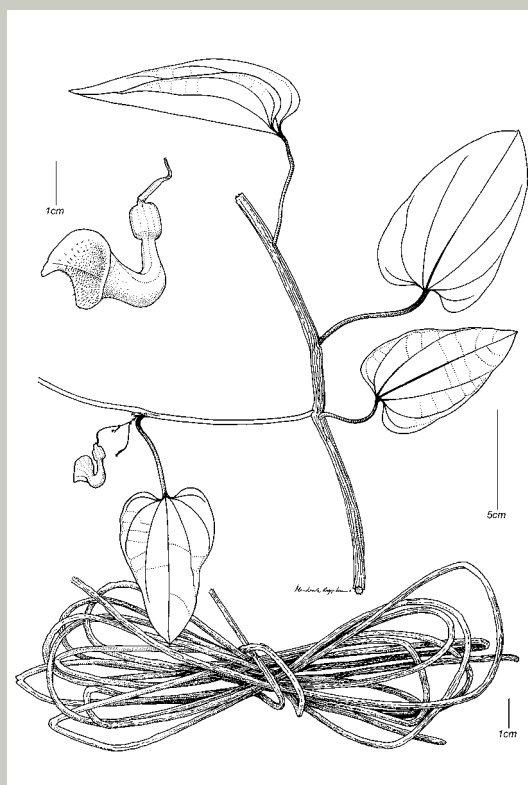
ARISTOLOCHIACEAE

Aristolochia consimilis Mast.

Lokale namen: loangotitei¹, loango bita² (Sr), loango tetei (Au), luángu tatái, gaán bita tatái (Sa).

Beschrijving: Houtige liaan; stengel enkele mm dik, met kurkachtige, sterk geurende bast. Bladsteel kronkelend, tot 6 cm lang. Bladeren stevig, 7-12 x 4-9 cm; voet hartvormig; punt toegespitst. Bloeiwijze okselstandig of op de stam, 1-3-bloemig. Bloemen 3 cm lang, basis blaasvormig, 0,8 cm in doorsnede, buis trompetvormig, ca. 2 cm lang, van buiten lichtroze met paarse nerven, van binnen geel met donkerbruine haren. Vrucht niet gezien. Deze beschrijving is gebaseerd op het enige fertiele exemplaar ooit in Suriname verzameld (TVA 5309).

Aristolochia consimilis (TVA5309): Bloem, habitus en bundel van de stengel. **Illustratie:** H. Rypkema.

Voorkomen: vrij algemeen, in jong en ouder secundair bos.

Verspreiding: Guyana, Suriname.

Domesticatie: wild, pogingen tot cultiveren door Marrons tot nu toe met beperkt succes.

Gebruik: Loangotitei is één van de meest ge-

bruikte medicinale planten van Suriname. Het gedroogde hout van de liaan, inclusief de kurkachtige, naar bitter medicijn geurende bast, wordt in kleine stukjes gesneden en in water gekookt. Vrouwen drinken dagelijks een glaasje van de extreem bittere thee om menstruatiepijn te verzachten en de duur van de menstruatie in te korten. Hetzelfde resultaat wordt bereikt als het hout in alcohol wordt getrokken. Volgens de gebruiksters

zorgt dit medicijn ervoor dat het bloed er sneller uitkomt en de ongesteldheid eerder over is. Om de bittere smaak af te vlakken kookt men loangotitei vaak samen met andere kruiden. Een tweede recept om de menstruatie snel te laten verlopen luidt als volgt: kook loangotitei met acht plantjes weti baka (*Rolandra fructicosa*), vijf twijgjes blaka uma wiwiri (*Cordia curassavica*), zes tot zeven bladeren van de rode katoen (*Gossypium barbadense*) en zout. Drink de thee driemaal daags gedurende de menstruatie, die hierdoor niet langer dan drie dagen zal duren. Volgens een jonge Saramaccaanse drinken vrouwen dit soort drankjes omdat ze geen zin hebben om langer dan drie dagen afgezonderd in een menstruatiehut te zitten. ‘Je mag er bijna niets mag doen en dat is saai’. In de Marrongemeenschap mag een menstruerende vrouw niet voor haar familie koken, in de rivier baden of bij haar man slapen (Price, 1993).

Wanneer de thee van loangotitei kort voor de bevalling wordt ingenomen, zou dit de geboorte bespoedigen. Kort na de bevalling zwachtelen veel Surinaamse kraamvrouwen hun buik strak in en drinken kruidenbitters (‘bita’s’). Het meest gebruikte recept is een warm afkooksel van loangotitei, zout, finibita (*Phyllanthus amarus*) en de zaden van pedreku (*Xylopia discreta*). Deze bita’s, die zeker twee weken na de bevalling dagelijks worden ingenomen, hebben de naam het bloed te zuiveren, de baarmoeder schoon te maken, de stoelgang te bevorderen en kraamvrouwenkoorts te voorkomen. Gebruiksters benadrukken dat het drinken van bita ook goed is voor de baby, die het via de borstvoeding binnenkrijgt. Andere populaire ingrediënten van dit type vrouwenbita’s zijn: kwasibita (*Quassia amara*), batotobita (*Physalis angulata*), kamferbita (*Unxia camphorata*), bradibita (*Leonotis nepetifolia*), wilde sopropo (*Momordica charantia*) en Pará bita (*Solanum leucocarpon*). Voor een magisch ritueel met loangi titei om de geboorte te bespoedigen, zie Sedoc (1992: 168).

Driekwart van de door Koopmans (2007) geïnterviewde vrouwen wist dat het regelmatig drinken van aftreksels van loangotitei en kwasibita een zwangerschap kon voorkomen. Tweemaal daags een glas bita met deze bestanddelen gedurende de menstruatiecycclus zou een effectief anticonceptiemiddel zijn. Vrouwen met een zwakke gezondheid zouden door het drinken van vier glazen bita op één dag (van één of meer van de bovengenoemde

Aristolochia consimilis: bloem. Foto: T. van Andel.

planten) een abortus kunnen opwekken in het begin van de zwangerschap. Bij vrouwen met een goede gezondheid werkte dit niet altijd. Wooding (1979:37) beschrijft hoe abortus wordt gepleegd door binnen de eerste drie maanden na de conceptie een afkooksel van *Aloe vera* blad, krapa-olie (*Carapa guianensis*), onrijpe ananas en loangotitei te drinken. Loangotitei is ook een bestanddeel van medicijnen tegen geslachtsziekten. Hiervoor worden drie takjes blaka uma (*C. curassavica*), drie plantjes luisawiri (*Eclipta prostrata*), weti-ede (*Cyanthillium cinereum*) een stuk loangotitei, zeven redi katoen bladeren (*G. barbadense*) en drie tot vier struikjes sisibiwiri (*Scoparia dulcis*) gekookt op anderhalve liter water. Dit aftreksel moet men een week lang dagelijks drinken. Het zou de menstruatie reguleren, en ‘takru siki’ (geslachtsziekten) zoals gonorroë (‘droipi’) en witte vloed genezen.

De liaan is ook een vast onderdeel van de zogenaamde ‘man batra’s’ (mannenflessen), de populaire alcoholische kruidenbitters voor mannen. Deze bita’s worden op de markt gebracht in flessen met een grote variëteit aan droge stukjes hout, zaden en bast, die de klant zelf met rum of dram moet aanvullen. Reeds in alcohol getrokken bita wordt ook wel per glas verkocht. Dit soort bita’s drinken mannen om de gezondheid te bevorderen, infectieziekten als malaria en tropische zweren te voorkomen, een laxerend effect hebben en de potentie te verhogen. In een fles van 200 ml zit vaak 100 gram plantaardig materiaal, waarvan ca. 50 gram *Aristolochia* hout.

Bij buikpijn, krampen, baarmoederontsteking na de bevalling en verstopping, vaak aangeduid met kowrubere (kou in de buik), drinkt men een thee van loangotitei, of drenkt men de liaan met bradibita (*Leonotis nepetifolia*) in rum of cognac (Sedoc, 1992: 80). Een heftiger laxerend middel (‘kowru dresi’) wordt geprepareerd door loangotitei samen te koken met senneblad (*Senna* spp.), rabarber (een zwartgroen poeder van gemalen

Chinese rabarber, *Rheum palmatum*), anijszaad (*Pimpinella anisum*), zeezout en epsomzout (magnesiumsulfaat). Kowru dresi wordt in flesjes van 125 ml verkocht, die in één keer moeten worden leeggedronken. Dit heeft een sterk laxerend effect. Consumenten wordt dan ook aangeraden een dag thuis te blijven, aangezien ze een groot deel van de dag op het toilet zullen doorbrengen.

Bij koorts, galstenen, jicht en malaria wordt ook een thee van loangotitei gedronken, samen gekookt met kamferbita (*Unxia camphorata*), wilkensbitter (*Allamanda cathartica*) of smeriwiri (*Ocimum campechianum*). Voor gedetailleerde recepten, zie Sedoc (1992: 84, 85, 101) en Stephen (1986: 125). Ook wordt loangotitei sporadisch gebruikt in kruidenbaden tegen koorts en genitale stoombaden na de bevalling om naweëën te verzachten.

Een aantal gebruikers wees op de bijwerkingen van het gebruik van loangotitei. Na een maand dagelijks gebruik zou je er brandend maagzuur van krijgen, soms word je misselijk na het drinken van bita en gebruik tijdens de zwangerschap zou een abortus kunnen veroorzaken. Al sinds de oudheid worden er diverse soorten *Aristolochia* gebruikt in de traditionele geneeskunde, met name om geboortes te bespoedigen. De geslachtsnaam *Aristolochia* is zelfs afgeleid is van het Griekse 'aristos' (best) en 'locheia' (geboorte). Aristolochiazuur, een stof die in veel soorten van het geslacht voorkomt, heeft een contraceptieve en abortieve werking, waarschijnlijk doordat het de baarmoeder doet samentrekken (El Tahir, 1991). Hoewel het gehalte aan aristolochiazuur van de Surinaamse *Aristolochia consimilis* nooit is vastgesteld, zou de werking van loangi titei om de baarmoeder 'schoon te maken' en zwangerschap te voorkomen verklaard kunnen worden door de aanwezigheid van deze stof. De Amerikaanse Food and Drug Administration heeft echter gewaarschuwd voor de risico's van botanische producten die aristolochiazuur bevatten, aangezien deze stof kankerverwekkend is en kan resulteren in permanente nierschade (Schwetz, 2001). Om deze reden heeft de Voedsel en Waren Autoriteit in Nederland het gebruik van kruiden die aristolochiazuur bevatten verboden (Martena, 2007).

Loangotitei wordt ook in wintikruidenbaden gebruikt, waarschijnlijk bij rituelen voor de uit

Afrika afkomstige Loango winti's. Deze naam is afkomstig van het vroegere koninkrijk Loango, dat zich uitstrekte van Zuid Gabon tot aan de mond van de Congo-rivier (Noord Angola). Hiervandaan zijn veel slaven naar Suriname vervoerd, met name naar het district Pará. Eén van de Saramaccaanse clans heet ook nog steeds Luángu, en er bestaan talloze liederen, gebeden, schrifttekens en uitdrukkingen in de esoterische Luángu-taal, die alleen door ingewijde wintipriesters wordt gesproken (Price, 2008). Hoewel deze soort in het Afrika niet voorkomt, is het niet bekend of de plaatselijke bevolking wel andere *Aristolochia*'s gebruiken. Volgens de Saramaccaanse boomkenner Frits van Troon, zelf een Luángu, heeft zijn clan deze plant ooit in Suriname ontdekt en haar naam eraan gegeven.

Een aantal verschillende soorten *Aristolochia* (*A. staheli*, *A. trilobata* en *A. surinamensis*) zijn onder de naam 'loangotitei' verzameld in Suriname (Feuillet & Poncy, 1998). De soort die op de markt wordt gebracht is echter altijd *A. consimilis*, hoewel deze tot voor kort alleen steriel is verzameld. De tijdens dit onderzoek in Suriname verzamelde nummers (TVA 5309, 5439, 5308, 4930, 5254, 5112) komen overeen met de als *A. consimilis* gedetermineerde steriele nummers Heyde 613 (Raleighvallen), Meyer & Mitro CI78 (Pikin Rio), Rozewijn CI824 (Gunsi) en Sandwith 1548 (Guyana) en het enige andere fertiele exemplaar (het type) uit Guyana van Jenmann (nr. 6916). Gebrek aan fertiele verzamelingen maakt een juiste identificatie van deze soort moeilijk.

Commercieel gebruik: rond 1974 was loangotitei in Paramaribo als 'het hele jaar door onder de markt te koop' (Sedoc, 1992). Omdat de liaan meestal gedroogd wordt gebruikt, kan hij langer bewaard blijven. In 2006 lag *Aristolochia* op meer dan de helft van alle marktkraampjes die oso dresi verkochten. Twaalf van de 29 onderzochte Surinaamse kruidenverkooppunten in Nederland verkocht in 2007 loangotitei, ondanks het feit dat de verkoop van *Aristolochia* in Nederland verboden is. Ook worden er kant-en-klare 'bitterpakketten' verkocht, met gedroogde finibita, pedrekuzaden en een stuk loangotitei voor tien euro.

Betekenis naam: ¹⁾ liaan van de Loango's;
²⁾ loango bitter

ASPHODELACEAE

Aloe vera (L.) Burm.f.

Synoniem: *Aloe barbadensis* Miller; *Aloe vulgaris* Lam.

Lokale namen: semprefisi¹ (Sr), aruweh² (Sa), ghiwkwár (Sarn), alue (J), aloë (SN).

Beschrijving: Overblijvend kruid, tot 1 m hoog. Wortelstok kort, dik. Bladeren in een basale rozet, dik, vlezig, grijsgroen met witte stippels, lijnvormig, 30-50 x 5-8 cm; punt stekelig; bladrand met witte, onscherpe stekels. Bloeiwijze een tot 1 m lange tros. Bloemen hangend, buisvormig, geel tot oranje, ca. 2,5 cm lang; meeldraden 6, geel. Vruchten of zaden worden zelden gevormd.

Aloe vera. Foto: H. Rypkema.

Voorkomen: aangeplant in stadstuinen of bloempotten.

Verspreiding: waarschijnlijk van oorsprong uit Jemen, Soedan en Somalië, nu gekweekt door de gehele tropen, ook als kamerplant in gematigde streken.

Domesticatie: gedomesticeerd, vermeerderd via scheuten aan de basis.

Gebruik: *Aloe vera* blad bevat twee soorten sap met verschillende medicinale eigenschappen. De geelgroene vloeistof die vrijkomt als de oppervlakte van het blad wordt aangesneden is irriterend en bevat de stof aloïne. Het transparante sap uit de vlezige binnenkant van het blad is verkoelend en wordt het meest in commerciële geneesmiddelen en cosmetica gebruikt. De manier van bereiding bepaalt dus in sterke mate de eigenschappen en effectiviteit van het medicijn. In Suriname wordt zowel de buiten- als de binnenkant van het *Aloe* blad gebruikt.

Een ongeschild blad wordt tot moes gestampt, met wat petroleum gemengd en op een ontstoken nagel ('fijt', 'setkoi') gelegd en verbonden. Soms wordt alleen het sap op de ontsteking gedruppeld. De transparante gel krabt men met een mes uit het blad en legt het als een kompres op een ont-

stoken wond. Soms wordt het blad fijngewreven met het sap van een zure oranje (*Citrus aurantium*) en vers geraspte bittere cassave (*Manihot esculenta*). De antibacteriële eigenschappen van het *Aloe* sap (Robson et al., 1982) en het giftige blauwzuur uit de cassave maken hierbij de bacteriën onschadelijk die de ontsteking veroorzaken.

Het blad wordt ook geschild, de gel-achtige binnenkant in blokjes gesneden en op (brand-) wonden en littekens gelegd. Clinische tests hebben uitgewezen dat creme met *Aloe vera* helpt om bacterie-infecties in brandwonden te genezen (Robson et al., 1982), hetgeen het gebruik tegen brandwonden en ontstekingen verklaart. Ook druppelt men het sap ervan op vlekken op de huid, huiduitslag en aambeien. De slijmerige *Aloe*-gel wordt ook gebruikt om in het haar te smeren tegen haaruitval, roos en om het haar voller te maken. Het geschilde blad legt men op het voorhoofd ter verkoeling bij koorts en hoofdpijn.

De dikke bladeren worden even boven het vuur geroosterd tot ze zacht zijn, dan geschild en uitgewrongen zodat het sap eruit loopt. Dit sap wordt gedronken tegen malaria, om ziektes te voorkomen en, vermengd met grapefruitsap, tegen de symptomen van diabetes. Het slijmerige, transparante sap vermengd met (kokos-) olie, nootmuskaat, honing of melasse, limoensap en eierdooier wordt

in kleine hoeveelheden ingenomen tegen griep, bronchitis, hardnekkige verkoudheid. Ook aan kinderen die last hebben van astma ('bezetting') geeft men dit mengsel (ongeveer 30 ml) te drinken. Het gewenste effect is dat ze slijm uitbraken of dit via de ontlasting uitscheiden, wat volgens veel mensen de astma doet verhelpen. Of zoals een Surinaamse moeder het uitdrukte: 'als het kind het ingenomen heeft, moet ze die godo (het nest, Sr) uitbraken. En als ze het niet uitbraakt dan poept ze het uit.' Dit *Aloe vera* mengsel staat ook bekend als 'bezette dresi' (astmamedicijn).

Een muru dresi (baarmoedermedicijn) wordt bereid door de wortels van een limoenboom (*Citrus aurantifolium*), krapata (*Ricinus communis*) en mannelijke papayaboom (*Carica papaya*) uit te graven en in vijf liter water te laten inkoken tot de helft. Na afkoeling wordt er het sap van drie tot zeven zure oranjies (*C. aurantium*), melasse en een eetlepel *Aloe* sap toegevoegd. Driemaal daags wordt een borrelglasje van dit mengsel aangeraden door Sedoc (1992). Volgens een Saramaccaans recept moet het gestampte *Aloe*-blad met hoepelolie (*Copaifera guianensis*) en castorolie (*R. communis*), jenever en een ei worden geklutst en ingenomen tegen benauwdheid, baarmoederkrampen en te frequente menstruatie. Tegen overmatige vaginale afscheiding ('witte vloed') worden vier takjes merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*), drie hele planten weti-ede (*Cyanthillium cinereum*) en een eetlepel geschild *Aloe*-blad gekookt in anderhalve liter water. Driemaal daags wordt een kop ervan aangeraden.

Het sap uit de schil van het blad bevat aloïne, wat de darmperistaltiek verhoogt en minder water onttrekt aan de ontlasting. Het is dan ook geen veras-

sing dat *Aloe vera* blad als laxeermiddel wordt gebruikt. Het sap van de schil wordt ook ingenomen bij aambeien (vaak een gevolg van constipatie), buikpijn en uitwendig op de aambeien aangebracht. Voor andere gedetailleerde recepten, zie Sedoc (1992:10) en Stephen (1979: 97). Opvallend is dat dit laxeermiddel wordt aangeraden tegen miltaandoeningen ('kuku'), vaak een gevolg van malaria. Het bittere *Aloe*-sap wordt ook op kinderduimen gesmeerd om ze van het duimzuigen af te helpen. Wooding (1979) beschrijft hoe abortus wordt gepleegd door binnen de eerste drie maanden na de conceptie een afkooksel van *Aloe vera* blad, krapa-olie (*Carapa guianensis*), onrijpe ananas (*Ananas comosus*) en de stengel van loangotitei (*Aristolochia consimilis*) te drinken. Een thee van *Aloe vera* wortels wordt ingenomen tegen galstenen (May, 1982).

Een enkele keer komt *Aloe*-blad ook in wintirituelen voor. Zo wordt een kwaadaardige bakru uitgedreven door middel van een kruidenbad met bakruwiwiri (*Justicia calycina*), *Aloe vera*, asafoetida, tabaksblad, bier, timmermanskrijt, knoflook, nengrekondrepepre (*Aframomum melegueta*), sibiwiri (*Scoparia dulcis*), kalebasblad (*Crescentia cujete*) en buskruit (Stephen, 1998).

Commercieel gebruik: *Aloe vera* wordt op de medicinale plantenmarkten in Paramaribo verkocht. Levende planten zijn te koop bij tuincentra; vers of diepgevroren blad in sommige Surinaamse kruidenwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ waarschijnlijk afgeleid van 'sempervirens', waarmee veel groenblijvende planten worden aangeduid; ²⁾ afgeleid van het woord *Aloe*.

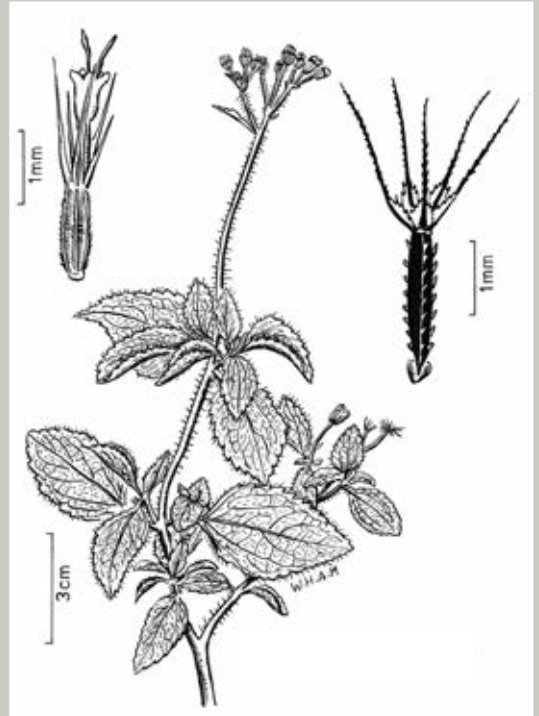
ASTERACEAE

Ageratum conyzoides (L.) L.

Lokale namen: weti ede¹, bokoboko wiri², bokiboontje, bonki-bonki (Sr), wedusan (J), bokkenkruid² (SN).

Beschrijving: Rechtopstaand, eenjarig kruid, tot 1 m hoog. Stengel rond, roodachtig, bezet met lage witte haren. Bladeren tegenoverstaand, lang gesteeld, 2-6 x 1-3,5 cm; voet spits; punt stomp; bladrand gekarteld. Bloeiwijze een eindstandige, gedrongen tuil; hoofdjes gesteeld. Omwindselblaadjes lancetvormig; buisbloempjes wit tot lila. Dopvruchten kaal, paarszwart, geschubd, uitlopend in 5 gekartelde naalden.

Ageratum conyzoides. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: zeer algemeen onkruid in tuinen en op open plekken.

Verspreiding: pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild.

Gebruik: een handvol van de stinkende bladeren wordt fijn gestampt tot een slijmerig moes en vermengd met verdunde azijn en een halve eetlepel terpentijnolie of slaolie tot een dik papje. Dit wordt op een abces of een (brand-) wond gesmeerd en met een warm gemaakt amandelblad (*Terminalia catappa*) of noniblad (*Morinda citrifolia*) afgedekt (May, 1982). Bij koorts wordt het lichaam ingesmeerd met fijn gestampte wortels. Tegen koorts, verkoudheid en keelpijn kan men ook een thee van de wortels innemen. Een thee van ca. 20 gedroogde bladeren op een halve liter water wordt ook gedronken bij jeuk over het gehele lichaam

(‘faya skin’). Het aftreksel wordt tevens in branderige ogen gedruppeld (May, 1982). Volgens Sedoc (1992) zal een thee van de gehele plant, inclusief de wortels, de urinelozing bevorderen en gonorrhoe (‘droipi’) genezen.

Uit *Ageratum conyzoides* zijn een aantal actieve plantenstoffen geïsoleerd. Extracten van de plant hebben een bewezen antibacteriële werking en pijnstillende werking. Ook lijkt de plant toekomst te hebben als biologisch afbreekbaar insecticide (Ming, 1999).

Commercieel: bokkenkruid wordt niet op de markt verkocht, maar soms wel naar Nederland geëxporteerd.

Betekenis naam: ¹) withoofd, vanwege het zaadpluis; ²) bokkenkruid, vanwege de onaangename geur van het blad, die aan geiten doet denken.

ASTERACEAE

Ayapana triplinervis (Vahl) R.M. King & H. Rob.

Synoniemen: *Eupatorium triplinerve* Vahl, *Eupatorium ayapana* Vent.

Lokale namen: sekrepatu wiwiri¹, kowru wiwiri² (Sr), zé pína (Sa), schildpadblad (SN).

Beschrijving: Overblijvend kruid, tot 1 m lang. Stengel rood, sappig, kruipend, wortelend op de knopen. Bladeren meestal tegenoverstaand, kruiswijs ingeplant, kort gesteeld, vlezig, 3-12 x 0,5-2 cm; voet aflopend; punt spits; 3 rode hoofnerven vanaf 1 cm boven de basis. Bloeiwijze een pluim; steel wit behaard; hoofdjes

Ayapana triplinervis. Foto: P. & S. Teunissen.

klokvormig, behaard aan de buitenkant. Bloempjes rood van boven, lichtgroen beneden, 6-13 mm lang. Dopvruchtjes 1,5 mm lang, met borstelvormige haren. In Suriname bloeit de plant bloeit vrijwel nooit.

Voorkomen: af en toe aangeplant in tuinen.

Verspreiding: oorspronkelijk uit Peru en Ecuador, nu in de gehele tropen gekweekt.

Domesticatie: gecultiveerd, vermeerderd via stekken.

Gebruik: Twee takjes vers of gedroogd schildpadblad worden op een liter water gekookt met 21 kruidnagels en piëpië páu (*Lippia alba*). Het afkooksel moet verdeeld over de dag worden opgedronken tegen chronische diarree (Sedoc, 1992). Voor kinderen wordt het medicijn gemaakt door zes blaadjes schildpadblad te koken op een halve liter water. Bij verkoudheid en bronchitis kookt men het geurige blad met twee eetlepels bruine suiker en wat geraspte nootmuskaat. Zonder toevoegingen zou de thee helpen tegen hoge bloeddruk. Met limoensap wordt de warme thee aangeraden tegen 'binnenkoorts' en 'koude koorts' (Sedoc, 1992). Het archaïsche begrip 'binnenkoorts' heeft in Suriname vaak de betekenis van griep. Volgens Rolander (2008) liep men deze ziekte op door te licht gekleed in de regen te lopen en daarna in de brandende zon. Met 'koude koorts' worden misschien koortsrillingen bedoeld. Thee van schildpadblad wordt ook gedronken om de algehele gezondheid te bevorderen en ziektes te voorkomen. Bij orale zweren kan men de mond spoelen met het sap, maar dit moet niet worden

doorgeslikt. De plant heeft antibacteriële en anti-parasitaire eigenschappen, wat het gebruik tegen diarree en mondzweren kan verklaren. Uit de bladeren van deze plant zijn natuurlijke coumarines geïsoleerd, welke een bloedverdunnend effect hebben (Duke et al., 2009).

Sedoc (1992) geeft een recept voor een kruidenbad voor de slangengeest ('pawinti watra'): doe schildpadblad, vlierblad (*Sambucus nigrum* ssp. *canadensis*), kowru hati (*Begonia glabra*), aneisi wiri (*Piper* spp.), sangrafu (*Costus scaber*), kalebasblad (*Crescentia cujete*) en pankuku wiri (*Nymphaea ampla*) in een aardewerken pot waar je op de bodem met krijt een kruis hebt getekend. Voeg water toe, melasse, vier flesjes bier, Florida-water, pemba en amandelsiroop ('orgeade'). Meng alles goed door en spreek een pawinti gebed uit.

Commercieel: niet verhandeld in Suriname. In Nederland af en toe verkrijgbaar in Surinaamse kruidenwinkels en op de markt in de Bijlmer. *Ayapana*-drankjes die op internet worden verkocht bevatten geen extract van *A. triplinervis* maar van een heel andere soort (*Aristeguieta gayana*, Asteraceae) uit Peru (Duke et al., 2009). Soorten van het geslacht *Eupatorium* (of *Ayapana*) bevatten toxische pyrrolizidine-alkaloiden en mogen volgens de Voedsel- en Waren Autoriteit niet in Nederland worden verkocht (VWA, 2003).

Betekenis naam: ¹⁾ schildpadblad: de sappige blaadjes en stengels worden meegekookt bij de bereiding van schildpadvlees; ²⁾ deze naam werd

alleen in een winkel in Almere gebruikt, vanwege het sappige blad.

ASTERACEAE

Bidens cynapiifolia Kunth.

Lokale namen: Jezus maka¹, jampanesi toriman² (Sr), tebeyu (Ar), wedakalu atupelu (Trio), upe (Way), gengi, gingi (Au), (gaán) pítí uwíí³, kimanamana (Sa).

Beschrijving: Rechtopstaand kruid, tot 1 m hoog. Stengel geribd, regelmatig vorkachtig vertakt, kaal. Bladeren verspreid, dubbelgeveerd, gesteeld, 4-9 x 4-9 cm; bladrand getand. Bloeiwijze meestal eindstandige, lang gesteelde hoofdjes; lintbloempjes 3-6, geel; buisbloempjes talrijk, geel. Dopvruchtje tot 1,5 cm lang, met 4 borstelvormige tanden.

Bidens cynapiifolia: bloem (b) en vrucht (o).

Foto's: P. & S. Teunissen.

Voorkomen: algemeen, als onkruid op erven en kostgrondjes en op open plaatsen.

Verspreiding: de Neotropen, India, Hawaiï.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Om een snijwond te ontsmetten wordt het blad fijngemaakt en met een beetje zout op de wond gelegd. Het blad heeft antibacteriële eigenschappen (Grenand et al., 2004). De gehele plant wordt ook in kruidenbaden gebruikt om de invloed van boze geesten teniet te doen. De vruchten bevatten kleine weerhaakjes, waarmee ze aan kleding blijven haken. Wellicht dat het magisch gebruik van de plant hierop gebaseerd is. De jonge, nog zachte bladeren van *Bidens* werden in het verleden

door Javanen als groente gegeten (Ostendorf, 1962).

Commercieel gebruik: de plant wordt op de Vreedzaammarkt in Paramaribo verkocht, en is sporadisch in gespecialiseerde winti winkels in Nederland verkrijgbaar.

Betekenis naam: ¹⁾ stekels van Jezus, naar de 'doornenkranz' op de vruchtjes; ²⁾ Javaanse verhalenverteller. Javanen aten het blad als groente en een toriman is een plant die zaadjes op de kleding achterlaat, en dus een verhaal verklapt (je hebt iets in de bosjes uitgespookt); ³⁾ groot plakkertjeskruid.

ASTERACEAE

Calea caleoides (DC.) H. Rob.

Synoniem: *Geissopappus caleoides* (DC.) Benth. ex Benth.

Lokale namen: wolo ta piki a gaidé déndu¹, wolo ta piki a gaidé liba¹, bóma uwíí² (Sa).

Beschrijving: Overblijvend kruid, tot 1 m hoog. Stengel rond, geribd, vertakt, behaard. Bladeren tegenoverstaand, kort gesteeld, 2-6 x 1-1,5 cm; voet en punt spits; beide zijden ruw behaard, 3-nervig; bladrand grof getand. Bloeiwijze eind- of okselstandig; hoofdjes gesteeld, ca. 5 mm in doorsnede; omwindselblaadjes dakpansgewijs in enkele rijen. Lint- en buisbloempjes geel. Dopvruchtje schaars behaard.

Calea caleoides: habitus en bloemdetails.

Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: niet algemeen, open plekken in het bos, op savannes, langs wegen

Verspreiding: Venezuela, de Guiana's.

Domesticatie: wild

Gebruik: Dit kleine plantje is in Suriname een populair ingrediënt in genitale stoombaden, die de vagina schoon, strak en stevig maken en een

lekkere geur afgeven. De Saramaccaanse naam suggereert een wild seksleven na gebruik van deze plant.

Commercieel gebruik: de plant wordt alleen op de Vreedzaammarkt verkocht.

Betekenis naam: ¹) man en vrouw maken lawaai onder/op de klamboe; ²) *Boa constrictor* blad.

ASTERACEAE

Chromolaena odorata (L.) R. King & H.

Rob.

Synoniem: *Eupatorium odoratum* L.

Lokale namen: isriwiwiri¹, pikin nengre lanser² (Sr), mauwelang (Ca), dipopa uwíí, dikbogbo, félu uwíí¹, sepáu, piki nèngè lansi² (Sa), ijzerblad (SN).

Beschrijving: Kruid of struik, soms woekerend, tot 2 m hoog. Stengel rond, geribd, jonge delen behaard. Bladeren tegenoverstaand, soms driehoekig, 2-9 x 0,5-6 cm; voet en punt spits; vaak 3-nervig; bladrand getand. Bloeiwijze een eindstandige tuil; hoofdjes gesteeld; omwindsel cilindrisch, met vele rijen donkere schubjes. Buisbloemen wit tot lichtblauw. Dopvrucht geribd, behaard.

Chromolaena odorata. Illustratie: H. Rypkema.

Vorkomen: zeer algemeen, op open plaatsen, langs wegen, op savannes.

Verspreiding: van origine uit Noord-Amerika, nu een pantropische invasieve soort.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens het wieden.

Gebruik: Bij verkoudheid, koorts en baarmoederontsteking na de bevalling ('kowrubere'), drinken Marronvrouwen een thee van de bladeren van deze struik. Ook nemen ze na de bevalling een genitaal stoombad van het sterk geurende blad gemaakt om de naweeën te verzachten en de baarmoeder na de geboorte weer 'te sluiten'. Baby's die puistjes over

hun hele lichaam ('pois' poisi') of een korrelige ontlasting ('atita' of 'zuurte') hebben worden ook gebaad met dit kruidenbad.

Om een bakru (kwaadaardige dwerg) weg te jagen wordt pikin nengre lanser met amo'mang (*Lycopodiella cernua*), kunami (*Clibadium surinamense*) en tabaksblad (*Nicotiana tabacum*) fijngestampt en met water gemengd. De wintpriester baadt degene die last heeft van de bakru terwijl hij de dwerg verdrijft door 'bakru, waiwaiwaiwai' te roepen. In 2006 nam een Aucaner uit Den Haag in de Marowijne een swit'watra om zichzelf geestelijk te reinigen en zijn gemoedstoestand te verbeteren. In dit bad zaten de volgende ingrediënten: pikin nengre lanser, pawintiwiri (*Justicia pectoralis*), sangrafu (*Costus scaber*), gaanma udu anu (*Piper aduncum*), malëmbëlëmbë (*P. marginatum*), andoya (*Campomanesia aromatica*), weti-edede (*Cyanthillium cinereum*), weti katun (*Gossypium barbadense*), piëpië páu (*Lippia alba*), yarakopi (*Siparuna guianensis*), makamaka (*Lantana camara*), smeriwiri (*Ocimum gratissimum*) en kowru-ati (*Begonia glabra*). Het bad werd aangevuld met een halve fles floridawater, 200 ml pompeia (een soort parfum), een pond witte suiker, een grote fles bier, en een flesje swit'sopi. Deze orgie van geuren kostte hem een paar honderd euro, maar het bad kon wel gedurende twee weken achtereen gebruikt worden, als het maar aangevuld werd met vers water. Het kruidenbad met alleen de planten en zonder de ingrediënten uit de winkel zou ook een gunstig effect hebben op je ziel en was bovendien veel goedkoper, vertrouwde de samensteller van het bad ons toe.

Commercieel: het verse blad wordt op de Vreedzaammarkt verkocht. In Nederland wordt het blad soms onder de (foutieve) naam 'flier' verkocht.

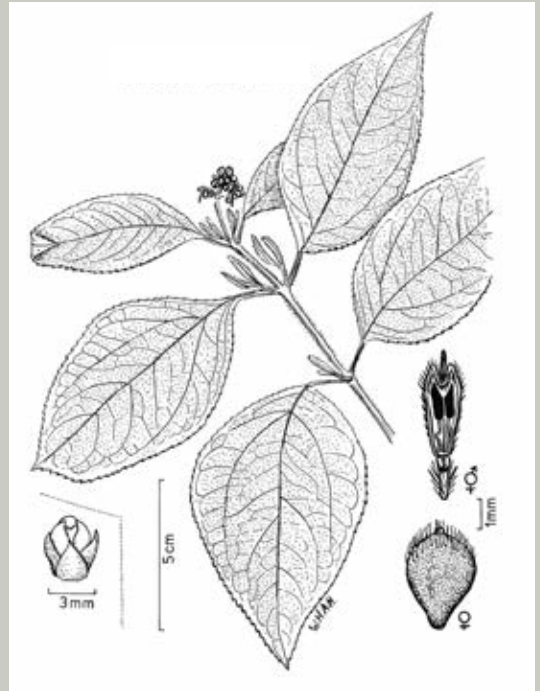
Betekenis naam: ¹⁾ ijzerblad; ²⁾ kinderlans, naar de driehoekige vorm van het blad.

ASTERACEAE

Clibadium surinamense L.

Lokale namen: wilde neku¹, nekuwiwiri², kon na mi³, sei pasi wiwiri⁴, koorsuwiri⁵, umakunami⁶, bastaardkunami⁷, (Sr), konali, kunami³ (Ar), kanamiran⁷ (Ca), kunani (Way), weli konami⁸ (Au), baaka bogo (Bo), bandja pási uwii⁴, neku, uwii ndeku² (Sa).

Beschrijving: Struik, tot 2 m hoog. Stengel rond, iets geribd, met afstaande haren. Bladeren tegenoverstaand, 4-14 x 3-7 cm; voet aflopend; punt toegespitst; beide zijden grijs-groen, ruw behaard; bladrand getand. Bloeiwijzen eindstandig, schermachtig; hoofdjes talrijk, zittend, ca. 4 x 3 mm; omwindselblaadjes als een bleekgroen urntje. Buisbloemen wit, helmknoppen zwart. Besvrucht zwartgroen, kaal.

Clibadium surinamense: bloemknop, habitus, detail bloemen. **Illustratie: W. Hekking.**

Voorkomen: algemeen, in jong secundair bos, langs wegen.

Verspreiding: Midden en Zuid-Amerika.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens het wieden (de wilde vorm) of aangeplant (de cultivar).

Gebruik: *Clibadium surinamense* lijkt sterk op *C. sylvestre*, die kort gesteelde hoofdjes heeft, aangedrukte haren op de stengel en iets minder ruw blad. De twee soorten worden vaak verward. Beiden komen in het wild voor en beiden worden gecultiveerd als visgif (Arrigiada, 1995; Van Andel, 2000). In het binnenland van Suriname onderscheidt men twee typen kunami: de wilde (weri kunami, bastaard/uma kunami) en de gecultiveerde (ware kunami, neku wiri), waarvan de laatste sterker geurt, zwartere bessen heeft en giftiger is. Het gaat hier echter om morfologische verschillen tussen de wilde soorten en de cultivars, het gevolg van het eeuwenlange selectieproces op toxiciteit door Indianen, en niet om verschillen tussen de soorten *C. surinamense* en *C. sylvestre*.

De fijngestampte twijgen en bladeren van de ge-

cultiveerde vormen van deze struik worden gebruikt als visgif, soms met geraspte cassave vermengd en tot balletjes gerold. Vissen slikken de balletjes in, raken in ademnood en komen snel daarna boven drijven. De Wayana mengen het blad met verbrand en tot poeder gewreven cassavebrood, stukjes pijlpunt en potscherven, wat katoenpluis en *Carapa* zaden (Veth, herbariumvoucher nr. 91). De stuiken worden soms geplant op nesten van bladsnijdersmieren, een ernstige plaag voor de landbouw in het binnenland. De mieren dragen de *Clibadium*-blaadjes naar het nest en vergiften zo de hele kolonie. Wilde *Clibadium*-soorten worden nauwelijks als visgif gebruikt omdat ze niet sterk genoeg zijn.

Marronvrouwen drinken de thee van drie bladeren wilde *Clibadium* op één liter water als geboortebeperving. Hiervan wordt een klein kopje per dag gedronken, zo lang een zwangerschap ongewenst is. Volgens gebruiksters kun je na het stoppen van de kuur na een jaar weer zwanger worden. Maar als je het langdurig inneemt of de dosis te sterk is, kun je er 'dronken' van worden en buikpijn van krijgen, aldus een Matawai-vrouw. De vrouwen voegen de bladeren ook toe aan genitale stoom-

baden. Een afkooksel van *Clibadium* met piëpië páu (*Lippia alba*) en liemswied (*Sphagneticola trilobata*) wordt gedronken bij verkoudheid.

Behalve als kruidenbad wordt een kunami aftreksel ook gedronken om kwade geesten uit te drijven. Volgens Stephen (1998) kan het drinken van (gecultiveerde) kunami thee vergiftiging veroorzaken, maar 'iemand die in trance is, is er immuun voor'. Tijdens de behandeling van wilde apuku's kan het aftreksel volgens Stephen veilig gebruikt worden. Hoewel met *Clibadium* gevangen vis geschikt is voor menselijke consumptie, is het niet bekend welk effect een directe orale opname van de werkzame stof (ichthyothereol) op het menselijk lichaam heeft.

In een recept voor een kruidenbad voor financiële vooruitgang stampte wintipriester Ruben Mawdo een hele plant kunami met een stuk nekustengel (*Lonchocarpus* spp.), adangraman (*Spigelia antihelmia*) en bumbi (*Tephrosia sinapou*) in koud water met een flesje bier, pompeia, suiker en swit' sopi. Dit kruidenbad vol visgiften reinigt je spiri-

tueel en dus komt het geld vanzelf binnen, net zoals vissen komen bovendrijven na het onderdompelen van het visgif in een kreek. Hoe je een bakru kunt wejagen door middel van een kruidenbad van kunami staat bij *Chromolaena odorata*. Kunamiblad wordt ook in het kippenhok gegooid om kippenluizen te verdrijven.

Commercieel gebruik: het blad van *C. surinamense* (zowel de wilde als de gecultiveerde vorm) wordt op de Vreedzaammarkt in Paramaribo verkocht. In Nederland is het soms verkrijgbaar in Surinaamse winkels, onder de naam 'sei pasi' of 'bandja pási uwii'. Het wordt soms toegevoegd aan kant-en-klare kruidenbuitjes voor genitale stoombaden.

Betekenis naam: ¹⁾ wild visgif; ²⁾ visgifblad; ³⁾ 'kom naar mij', een seksueel getinte verbastering van de Arawak naam, vanwege het gebruik in genitale stoombaden; ⁴⁾ blad dat langs de kant van de weg groeit; ⁵⁾ koortskruid; ⁶⁾ vrouwen visgif; ⁷⁾ bastaard visgif (niet de echte); ⁸⁾ gif waar vissen moe van worden.

ASTERACEAE

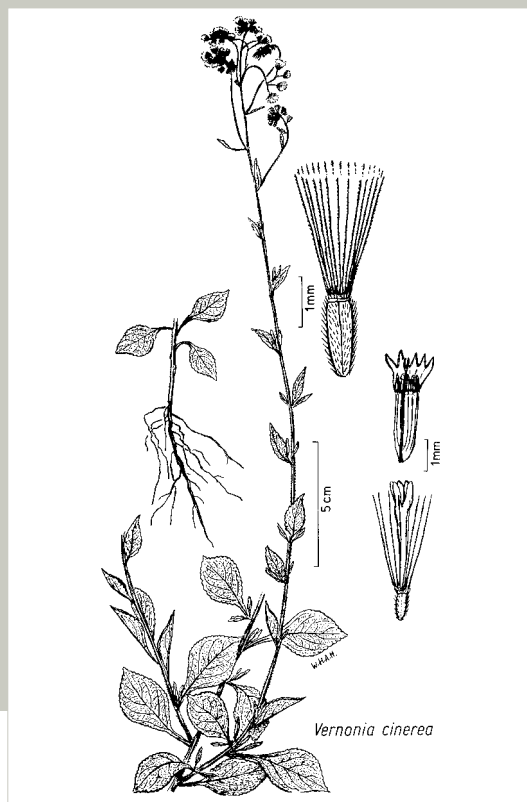
Cyanthillium cinereum (L.) H. Rob.

Synoniem: *Vernonia cineria* (L.) Less.

Lokale namen: doifi wiwiri¹, weti-ede² (Sr), khalaose tokon, murunya (Ar), sabana uwii weti ede³ (Au), kuniran (J).

Beschrijving: Rechtopstaand kruid, tot 80 cm hoog. Stengels ruw behaard. Bladeren verspreid, onregelmatig van vorm, 2-5 x 1,5-4 cm; voet aflopend; punt stomp; bladrand getand. Bloeiwijze een vorkachtig vertakte pluim met vele hoofdjes; lintbloempjes afwezig, buisbloempjes 10-15, roze of lichtpaars. Dopvruchtje kort, borstelig, bezet met lange witte haren.

Cyanthillium cinereum. Illustratie: W. Hekking

Voorkomen: zeer algemeen onkruid op erven en kostgrondjes, op braakliggend terrein.

Verspreiding: pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Kinderen met koorts, griep of kinderziektes worden met het sap van de bladeren ingewreven. Van dit kruid wordt ook een thee bereid die word gedronken bij hoge bloeddruk, nierstenen, koorts en verkoudheid. Traditioneel genezer Herbert Dankerlui maakte een drank tegen gonorrhoe, witte vloed en baarmoederklachten door drie twijgjes blaka uma (*Cordia curassavica*), drie plantjes luisawiri (*Eclipta prostrata*), een plantje weti ede, een stuk loangotitei (*Aristolochia consimilis*), zeven bladeren rode katoen (*Gossypium barbadense*) en drie struikjes sibiwiri (*Scoparia dulcis*) te koken op anderhalve liter water. Dit medicijn moest gedurende een week worden ingenomen.

Het zou tevens de menstruatie regelen en de baarmoeder schoonmaken. Onderzoek heeft uitgewezen dat extracten van *Cyanthillium cinereum* een ontstekingsremmende werking hebben (Kumar en Kuttan, 2009), hetgeen het gebruik tegen geslachtsziekten kan verklaren.

In een Aucaans kruidenbad om je ziel te zuiveren gaan de fijngestampte bladeren van *C. cinereum*, malëmbëlëmbë (*Piper marginatum*), piëpië páu (*Lippia alba*), makamaka (*Lantana camara*), pikin nenge lanser (*Chromolaena odorata*) en smeriwiri (*Ocimum campechianum*). De jonge planten zijn in hun geheel eetbaar (Ostendorf, 1962).

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ duifjeskruid; ²⁾ withoofd, naar het zaadpluis. Deze naam wordt ook gebruikt voor *Ageratum conyzoides* en *Erechtites hieracifolia*; ³⁾ savanne withoofd.

ASTERACEAE

Eclipta prostrata (L.) L.

Synoniemen: *Eclipta alba* Hassk., *Verbesina alba* L.

Lokale namen: (uma) luisawiwiri¹, rosa wiri, loso wiwiri (Sr), lusa (Au), (mujëë) tótóbiá (Sa), anúndeba² (Wátawenú), godong orang aring, todong oreng (J), bhangraiya (Sarn), Congo lanna³ (En).

Beschrijving: Opgericht kruid, 20-50 cm hoog. Stengels ruw behaard. Bladeren tegenoverstaand, zittend, 3,5-13 x 0,4-3 cm, ruw behaard; bladrand zwak gezaagd. Bloeiwijze okselstandige, lang gesteelde hoofdjes, ca. 1 cm in diameter; lintbloempjes talrijk, wit; buisbloempjes talrijk, wit tot geel. Vruchtje groen, wrattig, omgeven door behaarde omwindselblaadjes.

Eclipta prostrata. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: zeer algemeen onkruid in tuinen, op kostgrondjes en in open vegetatie.

Verspreiding: pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild, in Marrondorpen soms gespaard tijdens het wieden of actief gezaaid.

Gebruik: Dit algemene onkruid is bekend genees-

kruid in Suriname. De bladeren worden tussen de handen tot moes gewreven en uitgeknepen. Het zo verkregen sap wordt met zout gemengd en op wonden, zweren en open fractures gedruppeld. Dit brandt enorm, maar als het regelmatig herhaald wordt zou de wond in drie dagen genezen zijn. Ook kinderen smeren het sap op hun huid als ze zich gesneden hebben. Het sap wrijft men ook op de huid bij (luier-) uitslag, eczeem, huidschimmels, puistjes en vlekken op de huid. Bij besnijdenissen smeren Javanen smeren de fijngewreven bladeren op de wond (Tjong Ayong, 1989). Bij ontstekingen aan het tandvlees en in de mond en keel kun je spoelen met het sap van tien uitgeperste bladeren vermengd met een eetlepel melasse. Bij benauwdheid en astma wordt een stroop ingenomen van luisawiri sap, melasse, bruine suiker en eierdooier. Hoewel het sap bitter en scherp is, wordt het oraal aan baby's met koortsstuipen toegediend (Heyde, 1987) en kauwt men het blad bij slangenbeten. Ook wordt het blad met seigroto (*Struchium sparganophorum*) in alcohol gestampt en op het lichaam gewreven (Sedoc, 1992).

Marronvrouwen drinken het sap van luisawiri om de menstruatie te verminderen: volgens de traditie moet je vijfmaal per dag het vers geperste sap via een mes in je mond laten druppelen. Het sap kan ook vermengd worden met dat van uitgeperste bladeren van de rode katoen (*Gossypium barbadense*), blaka uma (*Cordia curassavica*), matungamaka (*Solanum subinerme* of *S. stramonifolium*), seigroto (*S. sparganophorum*) en witte klei. Een afkooksel van luisawiri wordt gebruikt als vaginaal stoombad, voor algehele reiniging en versteviging, maar ook om de menstruatie te doen stoppen. De thee van het kruid wordt eveneens gedronken bij te frequente menstruatie, maagkrampen en diarree. Voor een thee van luisawiri voor gonorrhoe, baarmoederproblemen en overmatige vaginale afscheiding, zie *Cyanthillium cinereum*. Farmacologisch onderzoek heeft uitgewezen dat extracten van *Eclipta prostrata* antibacteriële en antischimmel eigenschappen hebben, bloedingen doen stoppen en het afsterven van de huid (necrose) na een slangenbeet tegengaan (Abdel-Kader et al., 1998, Wiert et al., 2004; Pithayanukul, 2004). Dit kan het bovenstaande medicinale gebruik gedeeltelijk verklaren.

Al in 1756 merkte Rolander op dat Indianen, slaven en blanken het sap op hun huid smeerden of

in de ogen druppelden tegen oogontsteking. Het viel hem ook op dat oude Indianenvrouwen het sap in hun grijze haar smeerden om het weer zwart te kleuren. Zij wasten het haar van jonge kinderen ermee om de haargroei te bevorderen. Het is niet bekend of mensen vandaag de dag nog steeds hun haar verven met luisawiri, maar het sap wordt wel op de hoofdhuid gewreven tegen roos en haaruitval. De zwarte kleurstof wordt nog wel bij wintirituelen gebruikt. Een wit lapje, gedrenkt in het sap, wordt zwart als je het even in de zon legt. Dit stukje stof wordt legt men onder een kruidenbad om de magische kracht ervan te verhogen.

Saramaccaners in Pikin Slee wrijven een mengsel van *E. prostrata* en tot poeder vermalen verkoolde maiskolf en maripazaden (*Maximiliana maripa*) in sneetjes in hun huid om sierlittekens te maken (van 't Klooster, 2009). Meestal kleurt men objecten zwart met roet, maar iemand die bezeten is door een wraakgeest ('kunu') moet hier nooit mee in aanraking komen omdat dit brand en vernietiging tot gevolg heeft. Volgens Saramaccanese genezer Tooy wrijft een wintipriester eerst zichzelf en daarna de bezetene in met het sap van *E. prostrata* en *Aciotis purpurascens* terwijl hij 'anúndeba, anúndedjême, gódogódobii' zingt (Price, 2008: 249). Misschien dat de bloedstelpende en wondhelende werking van dit kruid eraan heeft bijgedragen dat het wordt toegevoegd aan verscheidene magische medicijnen die beschermen tegen gewapende vijanden. Voor een magisch bad om onschendbaar te worden tegen kogels ('skin tapu'), maken Aucaners een mengsel van koud water en cashewblad (*Anacardium occidentale*), fungus (door mieren verzamelde vezels van het blad van *Parinari campestris*), luisawiri en buskruitpoeder. In een kruidenbad om een kromantigeest op te roepen om je te beschermen tegen messteken, kogels en aanvallen met gebroken flessen, gaat luisawiri met buskruit, kromantikankan (*Heliotropium indicum*), dyadya uwii (*Rolandra fruticosa*), katyankama (*Phoradendron perrottetii*) en rode klei.

Strijders die hun kromanti tevreden willen stellen, zodat hij hen bijstaat in problematische tijden, baden met gestampt blad van krasiwiwiri (*Laportea aestuans*), luisawiri, piëpië páu (*Lippia alba*), makamaka (*Lantana camara*), smeriwiri (*Ocimum campechianum*), koud water en wat sterke drank. Voor een specifiek beschermingsmiddel tegen

glasscherven met luisawiri, zie *Codonanthe crassifolia* of tegen machete-aanvallen, zie *Physalis angulata* en *Parinari campestris*. De bovenstaande magische recepten komen allen van Aucaans genezer Ruben Mawdo, specialist op het gebied van ‘skin tapu’.

Als je vermoedt dat jouw ziekte is veroorzaakt door zwarte magie (‘wisi’) van je vijanden, dan stamp je het blad van seigotro (*Struchium sparganophorum*), prati lobi (*Lycopodiella cerna*) en bos sisibiwiri (*Scoparia dulcis*), en meng je het met water, blauwsel en een fles Parbo-bier. Met dit mengsel moet je om 12 uur ’s nachts baden, zodat je beschermd wordt tegen die zwarte magie en jouw ziekte teruggaat naar de persoon die hem gestuurd heeft. Behalve voor wisi wordt luisawiri in Brownsberg ook toegepast in kruidenbaden voor geluk (‘krinskin’), spirituele reiniging (‘poi’), het verstevigen van de ziel (‘kra’) en het verdrijven van het boze oog, yorka’s, lastige kromanti’s

en andere kwade geesten. Voor het gebruik van luisawiri in een bad voor de slangengeesten, zie *Eichornia crassipes*. Volgens de nazaten van het kamp van Broos en Kaliko (Hoogbergen, 1996) was luisawiri het belangrijkste kruid dat hun Afrikaanse stammoeder Ma Uwa gebruikte om haar obia’s te maken. Waarschijnlijk kende ze de plant nog uit Afrika, waar hij grotendeels voor dezelfde doeleinden wordt gebruikt als in Suriname.

Commercieel gebruik: *Eclipa prostrata* is te koop op de markt Vreedzaammarkt en in Surinaamse kruidenwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ man luisawiri is *Erechtites hieracifolia*; ²⁾ Wátawenú is een taal die door mensen gesproken wordt die in bezit genomen worden door watergeesten. De woorden komen wellicht uit verschillende Afrikaanse talen (Price, 2008); ³⁾ de Guyanese naam duidt erop dat de slaven de plant herkenden uit Afrika.

ASTERACEAE

Elephantopus mollis Kunth.

Synoniem: *Elephantopus tomentosus* L.

Lokale namen: sneki bita¹, man kwintu² (Sr), man kwéntu² (Au), man kuantu² (Bo), womi kwéntu² (Sa), godong tapak liman (J), olifantspoot (SN).

Beschrijving: Overblijvend kruid, tot 2 m hoog. Stengels rond, behaard. Jonge bladeren rozetvormend, veel groter dan stengelbladeren. Stengelbladeren verspreid, 3-20 x 1-6 cm; voet aflopend, soms stengelomvattend; punt spits; aan beide zijden behaard; bladrand gekarteld. Bloeiwijze lang gesteeld, wijdvertakt; hoofdjes met enige bijeen; omwindselblaadjes 3, hartvormig; buisbloempjes roze of lichtpaars. Vruchtjes geribd, bezet met witte haren.

Elephantopus mollis. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, op braakliggende grond, erven en kostgrondjes.

Verspreiding: pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild, gespaard tijdens het wieden, door Marrons gezaaid op kostgrondjes.

Gebruik: Voor een medicijn tegen slangenbeten wordt een rozet van man kwintu en een pol mangrasi (*Eleusine indica*) met wortel en al uit de grond getrokken en in slaolie of rum gedrenkt. Van dit aftreksel wordt een theelepeltje ingenomen en iets op de beet gemasseerd (Sedoc, 1992). Marrons drinken een thee van het blad bij buikpijn en constipatie ('stok' bere'). Soms wordt ook merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*) meegekookt. De thee moet na de maaltijd worden gedronken. Vrouwen drinken tweemaal per dag een half glas van de thee van drie bladeren om de baarmoeder te reinigen na de bevalling of tegen menstruatiepijn. De bladeren worden ook toegevoegd aan genitale stoombaden, om naweeën te stoppen en oude bloedresten te verwijderen. Javanen drinken dagelijks een glas van de thee om het bloed te zuiveren. en leggen het blad op het hoofd bij hoofdpijn of een zonnesteek. Ook verwerken ze de wortels van de plant in een 'jamu sawanang', waarin de gestampte wortelstokken van een aantal Zingiberaceae-soorten wordt uitgeperst en toegediend aan baby's met koorts en slechte eetlust (Tjong Ayong, 1989).

Een kruidenbad van de hele plant neemt men als men last heeft van 'wákáwáká siki', een Saramaccaanse term voor een ziekte die zich langzaam over het hele lichaam verspreidt en gekarakteriseerd wordt door pijn in de rug, heupen en gewrichten. Het betreft hier waarschijnlijk reuma. De Boni maken een tegengif van het blad, pamba en de zaadjes van nengrekondrepere (*Aframomum melegueta*). Het is niet bekend of dit gedronken moet worden of op het lichaam gesmeerd en bij welk gif het moet worden gebruikt (Fleury, 1991). De plant wordt ook aan kruidenbaden tegen zwarte magie toegevoegd, maar het recept hiervan is vooralsnog onbekend.

Commercieel gebruik: vers te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo. In Nederland niet vaak te vinden.

Betekenis naam: 1) slangenbitter; 2) mannelijke kwintu. De vrouwelijke is *Eryngium foetidum* (ook rozetvormend). Het Saramaccaans woordenboek (www.sil.org/americas/suriname/saramaccan) vermeldt een 'wákáwáká siki úwii', maar het is niet bekend of dit *Elephantopus mollis* betreft.

ASTERACEAE

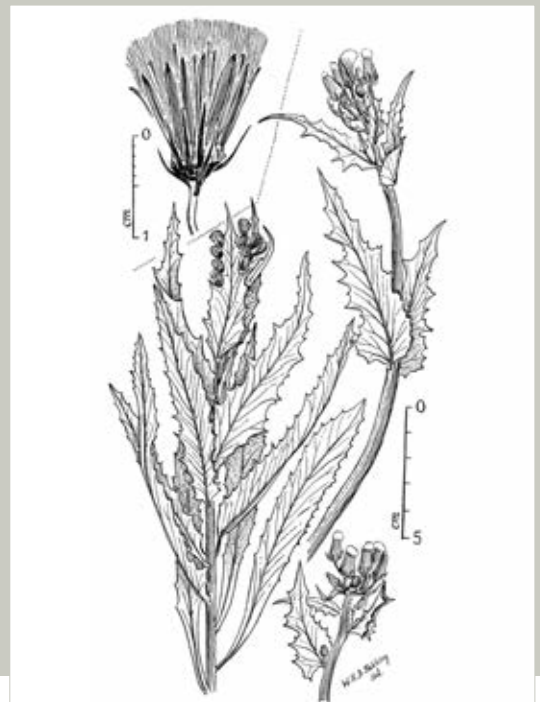
Erechtites hieracifolia (L.) Raf. ex DC.

Synoniem: *Senecio hieraciifolius* L.

Lokale namen: weti ede¹ (Sr), man luisa², malolo (Au), lonta uwii (Sa).

Beschrijving: Eenjarig kruid, tot 1,5 m hoog. Stengels dik, geribd. Bladeren verspreid, veerdelig ingesneden, tot 23 x 5 cm; voet aflopend, soms stengelomvattend; punt spits; bladrand getand. Bloeiwijze een lang gesteelde, eidelingse pluim met ca. 12 hoofdjes; omwindselblaadjes lijnvormig; buisbloempjes geel. Vruchtjes klein, bezet met talrijke witte pluisharen.

Erechtites hieracifolia. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: zeer algemeen, op savannes en vochtige plaatsen, onkruid op erven en kostgrondjes. Vaak op recent gebrande grond.

Verspreiding: pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens het wieden of gezaaid in Marrondorpen.

Gebruik: Saramaccaners wrijven de bladeren van deze plant tot een slijmerig moes en smeren het op het gezicht bij puistjes of een schilferige huid ('flaka flaka skin'). Dit kruid komt op als een stuk grond kort geleden is gebrand. Het witte zaadpluis verspreidt zich via de lucht. De associatie met vuur, lucht en de kleur wit is waarschijnlijk de reden waarom de plant in rituelen voor de kromanti winti's wordt toegepast. Deze luchtgoden houden van de kleur wit, bezitten een onoverwinnelijke strijdkracht en zijn onschendbaar voor kogels, messen, glasscherven en vuur. Mensen die van plan zijn tijdens wintirituelen een kromanti op te roepen, wassen hun voeten in een kruidenbad van *Erechtites hieracifolia*, zodat ze met blote voeten in het vuur kunnen dansen zonder pijn te voelen. De jonge bladtoppen zijn eetbaar en wer-

Vuurdans in een Marrondorp, Suriname, 1948.

Foto: G. Glaser, Tropenmuseum Amsterdam.

den in het verleden gestoofd als groente gegeten (Ostendorf, 1962).

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ withoofd, een veelgebruikte naam voor Asteraceae met wit zaadpluis; ²⁾ de vrouwelijke luisa is *Eclipta prostrata*.

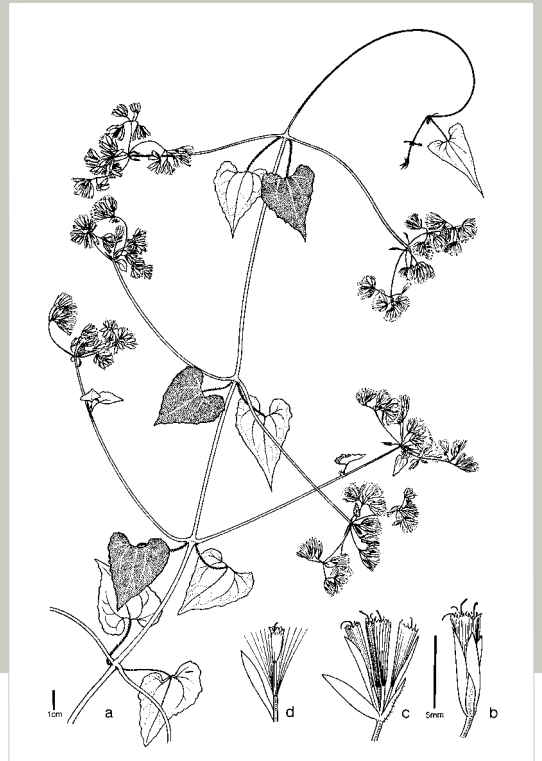
ASTERACEAE

Mikania micrantha Kunth.

Lokale namen: brokobaka¹ (Sr), wayamaka erepari² (Ca), tadapulu (Trio), kunanema (Way), düntwa (Au), adontoia (Par), dontwa (Sa).

Beschrijving: Klimmend kruid. Stengel schaars behaard. Bladeren tegenoverstaand, vlezig, lang gesteeld, 2-7 x 2-6 cm; voet hartvormig; punt spits; bovenkant kaal; onderkant behaard; bladrand gegolfd of getand. Bloeiwijze een eindstandige lang gesteelde, pluimachtige tuil; hoofdjes bijna zittend, 4-bloemig; omwindselblaadjes 4, groen. Bloempjes wit of groen, zoet geurend. Dopvruchtje 5-hoekig, zwart, met witte haren.

Mikania micrantha. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, langs wegen en rivieren, als onkruid op kostgrondjes, in weilanden.

Verspreiding: tropisch Amerika, Azië en de Pacific.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Een stuk van de sterk geurende liaan wordt in water gekookt en met het afgekoelde kruidenbad wordt gebaad bij huiduitslag, lichaamsspijn, koorts, rugpijn, jeuk ('kras'krasi'), puistjes, vlekken op de huid, mazelen en waterpokken ('pokken'). Bij de laatste twee kinderziekten wordt soms ook krasiwiri (*Laportea aestuans*) en/of kersenblad (waarschijnlijk *Eugenia uniflora*) toegevoegd. Bij schurft wordt het fijngeveven blad met een beetje water aangelengd en direct op de huid geveven. Een kompres van het blad met een beetje zout wordt ook op slecht genezende wonden gelegd. Marronvrouwen drinken de thee van een stuk liaan met een beetje zout tegen geslachtsziekten, menstruatiepijn, om het bloed te zuiveren en de baarmoeder te reinigen na de bevalling of een miskraam. Als ze van deze 'bita' twee tot driemaal per dag gedurende drie dagen een half glas drinken, heeft dit volgens gebruiksters het effect dat er weinig nabloedingen optreden.

Brokobaka wordt af en toe ook in kruidenbaden gebruikt door mensen die een watergeest ('watra

wenu') willen oproepen. De plant is geschikt voor verschillende watergeesten, zoals de watra-Aisa, watrakromanti, watrafodu en watrabarinya. De laatste is een donkere zeemeermin met lang, golvend, zwart haar. Een uitgebreid recept voor een alakondre watra met brokobaka staat in de Kulturuwaaier van Maynard et al. (www.radiostanvastec.com).

De sterk gelijkende soorten *Mikania congesta* en *M. cordifolia* worden ook brokobaka genoemd en identiek gebruikt. *M. congesta* heeft een geribde stengel, gedrongen bloeipluimen en iets sterker behaard blad. *M. cordifolia* heeft iets ruwere bladeren, duidelijk gesteelde hoofdjes en roodachtig zaadpluis. *M. micrantha* wordt echter het vaakst op de markt verkocht. De Saramaccaners uit Brownsweg gebruiken ook *M. psilostachya* (asako, Sa), en *M. guaco* (soitango tatái, Sa) voor kruidenbaden om baby's te baden en niet nader gespecificeerde rituele doeleinden.

Commercieel gebruik: *M. micrantha* wordt vers op de Vreedzaammarkt in Paramaribo verkocht, en in bevroren toestand in enkele Surinaamse winkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ gebroken rug, omdat het vee dat ervan eet slap wordt en een doorgezakte rug krijgt; ²⁾ cassavebrood van de leguaan, omdat dit dier de bladeren graag eet.

ASTERACEAE

Rolandra fruticosa (L.) Kuntze.

Lokale namen: brokopangi¹, trangawiri², wetibaka³ (Sr), dyadya uwi⁴ (Au), boóko koósu¹, boóko pángi (Sa).

Beschrijving: Struikachtig kruid, tot 1 m hoog. Stengel rond, houtig aan de basis, jonge delen wit behaard. Bladeren verspreid, kort gesteld, 3-6 x 1-3 cm; voet en punt spits; bovenkant groen, met verspreide, lange witte haren; onderkant dicht, witviltig behaard; bladrand iets omgekruld. Bloeiwijze een okselstandige, dichte kluwen; hoofdjes met veel bijeen; omwindselblaadjes geelbruin, stekelpuntig. Bloempjes groenig-wit. Vrucht geribd, met een getand kroontje.

Rolandra fruticosa. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: algemeen, op braakliggende grond, in grasvelden en op granietrotsen.

Verspreiding: tropisch Amerika.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens het wieden.

Gebruik: Bij lichaamsspijnen, maagpijn en rugklachten nemen Saramaccaners een kruidenbad met brokopangi, alátúlábu (*Stachytarpheta* spp.) en zuurgras (*Paspalum conjugatum*). Met een kruidenbad van brokopangi worden baby's gewassen om ze sterker te maken en sneller te laten lopen. Ook wordt het afkooksel gebruikt als genitaal stoombad om de vagina strakker te maken, menstruatie te doen stoppen en aan te sterken na de bevalling. Om de menstruatie snel te laten verlopen, drinken Marronvrouwen een afkooksel van een stuk loangotitei (*Aristolochia consimilis*) met acht plantjes brokopangi, vijf twijgjes blaka uma wiwiri (*Cordia curassavica*), zes tot zeven rode katoenbladeren (*Gossypium barbadense*) en zout. Drinken ze deze thee driemaal daags tijdens de menstruatie, dan zou deze niet langer dan drie dagen duren.

De plant speelt ook een rol in rituele kruidenbaden van de Marrons. Om een kromanti aan te roepen, moet je een kruidenbad maken met brokopangi, luisawiri (*Eclipta prostrata*), pikin fowru kaka (*Phthirusa stelis*), katyankama (*Phoradendron perrottetii*), buskruit en rode klei ('kukusa'). In een ander recept gaat er ook nog fungu (vezel van *Parinari campestris*) en kromantikankan (*Heliotropium indicum*) in het bad. De kromanti zal je hierna onkwetsbaar te maken voor vijandelijke aanvallen met messen, kogels en glasscherven. Volgens de Aucaanse marktverkoopster Irma Dongo kun je deze lucht- en oorlogsgoden aanroepen door een kruidenbad met louter kromanti-planten te nemen, zoals brokopangi, kaka foo kankan (*H. indicum*), katyankama (*P. perrottetii*), kwatakama buba (bast van *Parkia pendula*), pikin mii siki (bast van *Pseudopiptadenia suaveolens*), gaán tatái (*Coussapoa angustifolia*), yarakopi (*Siparuna guianensis*), pikin masusa (*Renealmia floribunda*),

andoya (*Campomanesia aromatica*), weti baka (*Pityrogramma calomelanos*), matu bonu uwii (*Miconia lateriflora* ssp. *lateriflora*), kulakatinga (*Piper barlingianum*) en seigotro (*Strachium sparganophorum*). Kromanti-planten zijn vaak epifieten, parasieten, zeer grote bomen, of hebben witte bloemen of blad met een witte onderkant. Deze eigenschappen (een witte kleur, hoog in het kronendak, zeer groot en sterk) staan symbolisch voor de luchtgod, die vernoemd is naar het Ghanees vissersdorp Kromantse, waar een Nederlands slavenfort gevestigd was. Vanuit dit vestingwerk, Fort Amsterdam of Fort Coromantine geheten, hebben de Nederlanders veel slaven ingescheept en naar het Caribisch gebied vervoerd. De Kromantijners, zoals ze in de koloniale tijd werden genoemd, stonden bekend als strijdlustig, sterk, rebels en zeer bekwaam in de (zwarte) magie en kruidengeneeskunst. Veel van hen hebben slavenopstanden georganiseerd in Suriname en Jamaica en kunnen beschouwd worden als de voorvaders van de huidige Marrons (Stedman, 1790; Bilby, 1983; Thoden van Velzen & van Wetering, 1988).

Rolandra fruticosa wordt door de Aucaners 'dyadya uwii' genoemd, wat verwijst naar de dyadya kromanti, één van de zeven kromanti obia's die ooit met de Afrikaanse voorouders mee naar Suriname zijn gereisd. Voor liederen over dyadya kromanti, zie Herskovits & Herskovits (1936). Behalve voor kromanti wordt brokopangi ook in kruidenbaden gebruikt voor diverse andere winti's, zoals apuku, fodu en watrawenu. Voor elke winti is de receptuur net weer even anders, hoewel bovenstaande planten er vaak in voorkomen.

Commercieel gebruik: brokopangi is te koop op de medicinale plantenmarkten in Paramaribo en in winti winkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ gebroken wikkelrok; ²⁾ sterk kruid, het is moeilijk kapot te trekken; ³⁾ witte rug, vanwege de witte onderkant van het blad; ⁴⁾ Naar een kromanti winti van Afrikaanse oorsprong. In het Sranantongo betekent het woord 'bekwaam' of 'waarachtig'.

ASTERACEAE

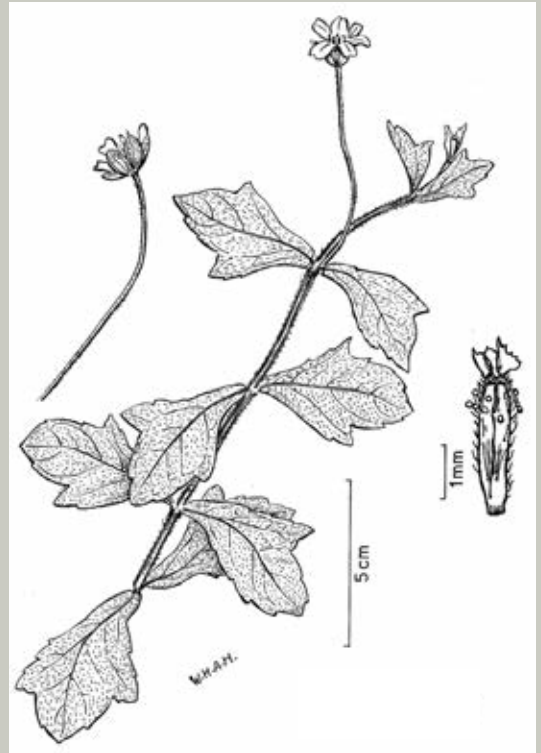
Sphagneticola trilobata (L.) Pruski.

Synoniem: *Wedelia trilobata* (L.) Hitchc.

Lokale namen: desi wiri¹, bakrublad, liemswied², mathijsse grassie, oranje disibel (Sr), azòkòpàmpá (Sa), paardenbloem, zonnebloem (SN).

Beschrijving: Kruidig, soms klimmend. Stengel tot 2 m lang, sappig, wortelend op de knopen. Bladeren vlezig, kruiswijs ingeplant, zittend, soms drielobbig, 5-12 x 1-5 cm; bovenkant ruw; bladrand grof gezaagd. Bloeiwijze okselstandig; hoofdjes lang gesteeld. Lintbloempjes ca. 10, geel, top in drieën gespleten; buisbloempjes 30-60, donkergeel. Vruchtjes groen, kurkachtig.

Sphagneticola trilobata. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: langs wegen in de stad, in tuinen als bodembedekker, als onkruid op akkers.

Verspreiding: pantropisch.

Domesticatie: rond 1920 geïntroduceerd als bodembedekker in koffieplantages (Ostendorf, 1962), nu een lastig onkruid.

Gebruik: Deze plant werd ooit in Suriname ingevoerd om als bodembedekker in koffieplantages te fungeren. Al snel bleek dat dit een slechte invloed op de koffiestruiken had, maar het kwaad was al geschied en de plant was niet meer weg te krijgen. Hoewel het liemswied snel kan gaan woekeren, wordt het nog steeds aangeplant als bodembedekker in stadstuinen. Een thee van de ge-

droogde bladeren, soms gekookt met nekuwiri (*Clibadium surinamense*) en piëpië páu (*Lippia alba*), wordt gedronken tegen verkoudheid en slijmerige hoest. Driemaal daags moet een half glas worden gedronken (Sedoc, 1992). De Arawaks in Powakka baden met het blad om boze geesten af te weren. Saramaccaners in Pikin Slee baden met de plant tegen jeuk en als afrodisiacum. Bij oogontsteking wassen ze hun ogen ermee (Van 't Klooster, 2009).

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹) van 'daisy', zoals de bloem in Guyana heet; ²) naar de landbouwleraar Liems, die de plant als bodembedekker adviseerde.

ASTERACEAE

Struchium sparganophorum

(L.) Kuntze.

Synoniemen: *Sparganophorus sparganophora* (L.) C. Jeffrey; *Sparganophorus vaillantii* Cranz.

Lokale namen: blaka uma¹, kromantiwiri², seigotro³ (Sr), yalati (Ca), bobi fyu fyu⁴ (Au), baáká mujëë¹, seegootoo³ (Sa).

Beschrijving: Vlezig kruid, ca. 40 cm hoog. Bladeren verspreid, 3-10 x 1-3 cm; voet wigvormig; punt pits; bladrand gekarteld. Bloeiwijze een okselstandige kluwen; hoofdjes zittend, zeer dicht bijeen; omwindselblaadjes enige rijen dik, dakpansgewijs liggend. Bloempjes wit. Vruchtje geribd, met dikke, getande, witte kroon.

Struchium sparganophorum. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: vrij algemeen, op verstoorde grond in moerassen, langs sloten en rivieren

Verspreiding: oorspronkelijk uit tropisch Amerika, nu ook in Azië, Afrika en de Pacific

Domesticatie: wild, soms aangeplant op erven.

Gebruik: De fijngestampte wortel doet dienst als braakmiddel, als men denkt vergiftigd te zijn. Een thee van de bladeren staat bekend als wormkuur, maar wordt ook gedronken bij koorts, lever- en miltaandoeningen (Stephen, 1979). Bij kinderen met koorts en stuipen worden de bladeren van seigotro met konsakawiwiri (*Peperomia pellucida*) en luisawiwiri (*Eclipta prostrata*) tot moes gewreven planten en met alcohol vermengd in een verse kalebas. Het lichaam van het kind wordt met dit mengsel ingesmeerd. Als de stuipen gepaard gaan met hevige koorts bindt men twee amandelbladeren (*Terminalia catappa*) op de rug om warmte te onttrekken. (Ostendorf, 1962). Voor andere recepten tegen stuipen met seigotro, zie Sedoc (1992: 96, 106) en Slagveer (1990: 35).

Van de traditionele Saramaccaanse vroedvrouw Lisa Asudano Lonto kwam een recept voor een menstruatie die meer dan drie dagen duurt: leg

rode katoenbladeren (*Gossypium barbadense*), luisawiwiri (*E. prostrata*), blaka uma (*Cordia curassavica*), matungamaka (*Solanum stramonifolium*) en seigotro in een cirkel op een wit bord met een bol pemba in het midden. Dan wrijf je een handvol van de bladeren samen tussen je handpalmen, knijp je het sap uit en drink je dit op. Gedurende drie dagen drink je dit sap dagelijks: de menstruatie zal na de derde dag stoppen.

Seigotro is een plant die wordt geassocieerd met de luchtgeesten ('kromantiwiri'). Daarom gaat hij vaak in kruidenbaden om deze krachtige strijdgeesten op te roepen, zie *Rolandra fruticosa*. In een ander recept wordt seigotro met yorkapesi (*Senna occidentalis*) en fungu (vezel van *Parinari campestris*) in een bad verwerkt om kromanti, apuku en papawinti op te roepen om je te hulp te komen bij problemen. In Klaaskreek wast men het hoofd met een kruidenbad van seigotro, bë baka pindjá páu (*Vismia guianensis*) en mujëë tilakata-tenga (*Piper divaricatum*) om van nachtmerries af te komen. Ook wordt de plant toegevoegd aan tal van andere kruidenbaden, om slangengeesten op te roepen, voor versterking van de eigen ziel en om jezelf van geestelijke verontreiniging of sombere gevoelens ('pói') te ontdoen. Volgens traditioneel genezer André Kendo is seigotro het

beste kruid om de magische kinderziekte 'fyofyo' te genezen, die het gevolg is van onenigheid tussen familieleden of partners. Seigotro blad wordt fijn-gewreven met mangrasi (*Eleusine indica*) en blaka uma (*Cordia curassavica*), en met grof zeezout ('kazeerzout', kosher zout), blauwsel, eventueel floridawater, bier, water en pamba gemengd. Met een bosje sibiwiri (*Scoparia dulcis*) wordt het kind van hoofd tot tenen met het kruidenwater bestreken. Men kan het kind achter een deur, op een deurmat of op een vuilnishoop wassen. Het kind wordt ook een slokje van het badwater gegeven. Dit bad zou ook helpen tegen het boze oog. In Brownsweg blazen de Saramaccaners ook fijn-gemaakte seigotro met pembapoeder op een persoon die aan fyofyo lijdt. Er staan nog meer recepten voor kruidenbaden met seigotro tegen ogri ai en verschillende vormen van fyofyo in Slagveer (1990: 35), Sedoc (1992: 76) en Starke en Burgzorg (2006: 6).

In het verleden werden overledenen in Paramaribo vaak gebalsemd met een kruidenmengsel wat 'oranjewerk' werd genoemd. Tabaksblad, zout, kamfer, koffie kruidnagels en seigotro werd vermengd met alcohol ('dram') en het sap van de

zure oranje (*Citrus aurantium*). Afleggers stopten dit mengsel in lichaamsholtes en wreven er het lijk mee in om het te conserveren. Soms vermelden mensen in hun testament dat ze na hun dood op deze traditionele manier willen worden afgelegd (van der Pijl, 2007: 397).

De reden waarom seigotro zo'n grote rol speelt in wintirituelen is onbekend, maar de plant komt ook in West Afrika voor en wordt ook daar voor magische doeleinden gebruikt (www.aluka.org). Wellicht herkenden de slaven deze plant toen ze in Suriname aankwamen en hebben ze het magisch gebruik ervan gecontinueerd.

Commercieel gebruik: de plant wordt vers verkocht op de medicinale plantenmarkt in Paramaribo en in sommige Surinaamse kruidenwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ zwarte vrouw. Deze naam wordt vaker gebruikt voor *Cordia curassavica*; ²⁾ plant van de luchtgeesten; ³⁾ slootkant, verwijzend naar de groeiplaats van de plant; ⁴⁾ borsten fyofyo. Fyofyo is een magische ziekte ontstaan door ruziënde familieleden.

ASTERACEAE

Tagetes erecta L.; *Tagetes patula* L.

Lokale namen: kuli bromki¹, genna (Sr), ghena (Sarn), Afrikaantje, stinkertje (SN).

Beschrijving: Eenjarig kruid, tot 1 m hoog. Stengel sterk vertakt, houtig aan de basis. Bladeren verspreid of tegenoverstaand, samengesteld of diep veervormig ingesneden, onaangenaam ruikend, afhankelijk van de soort of cultivar, ca. 7 x 3 cm; bladrand getand. Bloeiwijze een eindstandig hoofdje; bloemsteel aan het eind hol, opgezwollen; omwindsel dik, urnvormig. Afhankelijk van de soort of cultivar zijn de bloempjes geel, oranje, wit of bruin en de lintbloempjes glad of gekroesd.

Tagetes erecta, in een tuin aan de Leidingen, Wanica. Foto: H. Rypkema.

Voorkomen: vaak gekweekt op Hindostaanse erven, vooral de gele (*T. erecta*) en de oranje (*T. patula*) soort.

Verspreiding: oorspronkelijk uit Mexico, als sierplant wereldwijd gekweekt.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: *Tagetes* is waarschijnlijk door de Hindostanen uit India meegenomen. Hier worden de oranje bloemen in grote hoeveelheden gebruikt voor het decoreren van trouwerijen, religieuze evenementen en festivals. Op bijna elk Hindostaans erf in Suriname staan Afrikaantjes. Hindostanen wrijven de stinkende, jonge bladeren van deze plant in een kopje lauw water fijn, zeven het mengsel en drinken het met wat suiker tegen nierstenen. Ook druppelen ze het sap van jonge bladeren in het oor bij oorontsteking (Raghoenandan, 1994). Met de felgekleurde bloemblaadjes versiert men altaars, tempels en feestzalen. De bloem wordt ook geofferd tijdens een pooja (gebedsdienst) en er worden slingers ('mala's') van gemaakt die de bruidegom tijdens de huwelijksplechtigheden om zijn nek krijgt gehangen.

De kleur oranje wordt geassocieerd met blijheid, leven en onthechting. De bloem symboliseert de gunst die van de goden wordt gevraagd, het vertrouwen in het goddelijke en de kracht om hindernissen te overbruggen. Voor elke zegening wordt men geacht een bloem te offeren. (Bansidhar, 2006). De bloemen hebben inmiddels ook hun weg gevonden in de Afro-Surinaamse wintcultuur. In een zoetgeurend kruidenbad voor spirituele versterking ('swit'watra') drijven vaak gekleurde bloemblaadjes, waaronder die van Afrikaantjes. De onaangename geur van de bladeren van het Afrikaantje heeft de naam insecten, nematoden en ander ongedierte uit de tuin weg te houden. Daar-

Tagetes erecta bloemen tijdens een Hindostaanse gebedsdienst (b); bloem van *T. patula* (o).

Foto's: H. Rypkema (b) en P. & S. Teunissen (o).

om plant men vaak Afrikaantjes tussen de tomaten, boulangier, peper en tabakplanten.

Commercieel gebruik: in Suriname kan men levende plantjes kopen bij tuincentra; in Nederland zijn de gedroogde bloemblaadjes te koop in Hindostaanse winkels. Soms zijn de diepgevroren bladeren en bloemen ook te koop in wintwinkels.

Betekenis naam: ¹⁾ Hindostanenbloem.

ASTERACEAE

Tilesia baccata (L.f.) Pruski.

Synoniem: *Wulffia baccata* (L.f.) O. Kuntze.

Lokale namen: faya adyansa, pikin snesiwiri¹, sukrutanta², sukrudyarsa (Sr), warife (Ar), kamaraai (Ca), pikin nenge santu (Au), agbán neku, agbóbeku, guana uwii³, wei neku⁴ (Sa).

Beschrijving: Struik, tot 3 m hoog. Stengel vierkant, vaak klimmend, ruw behaard. Bladeren tegenoverstaand, 7-11 x 3-5 cm; voet spits; punt kort toegespitst; beide zijden ruw behaard; bladrand ondiep getand. Bloeiwijze meestal eindstandig; hoofdjes lang gesteeld, bolvormig. Lintbloempjes 8-15, geel, steriel, 1 cm lang; buisbloempjes talrijk, oranje, tweeslachtig. Vruchtjes glad, besachtig, groen, eetbaar, tussen oranje stroschubben.

Tilesia baccata: bloemen (b) en hoofdjes met stroschubben en vruchtjes (o). Foto's: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen in secundair bos en struikgewas.

Verspreiding: tropisch Zuid-Amerika.

Domesticatie: wild.

Gebruik: De bladeren van de sukrutanta worden gekookt en als thee gedronken om de symptomen van suikerziekte ('sukru siki') te temperen. Men zegt dat de thee het bloed zuivert. De dosis is ongeveer zeven gedroogde bladeren op een liter water, en tweemaal daags een kop thee. Een kruidenbad van de bladeren wordt genoemd als een middel om af te vallen. Samen gekookt met limoenblad (*Citrus aurantifolium*) en citroengras (*Cymbopogon citratus*) doen de bladeren dienst als vaginaal stoombad voor pasbevallen vrouwen. De hete stoom zou kraamvrouwenkoorts voorkomen en de baarmoeder reinigen en samentrekken. 'Als je zo'n stoombad niet neemt, dan verschuift je baarmoeder en daar krijg je daar laten klachten van, zoals buikpijn', aldus een Hindostaanse moeder. Vrouwen masseren na afloop van het bad hun buik vaak met kokosolie.

Saramaccaners uit Brownsweg maken een kruidenbad met sukrutanta en gaán leleti uwii (*Mabea piriri*) om baby's te baden tegen het boze oog. Als ouderen hier last van hebben voegen ze makamaka (*Lantana camara*) toe in plaats van *Mabea*. De Aukaners wassen hun jachthond met de sukrutantabladeren in koud water met een beetje sterke drank. Na deze behandeling zal het beest beter kunnen jagen. De vruchtjes van de sukrutanta zijn eetbaar, en worden vaak door kinderen gegeten. De bladeren bevatten een zwak visgif, maar omdat er meestal betere visvergiften voorhanden zijn (*Clibadium*, *Lonchocarpus*), worden ze hiervoor niet vaak gebruikt.

Commercieel gebruik: de plant wordt verkocht op de Vreedzaammarkt en sommige Surinaamse winkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹) Chineesjeskruid; ²) suikertante; ³) leguanenblad; ⁴) visgif waar de vissen alleen moe van worden.

ASTERACEAE

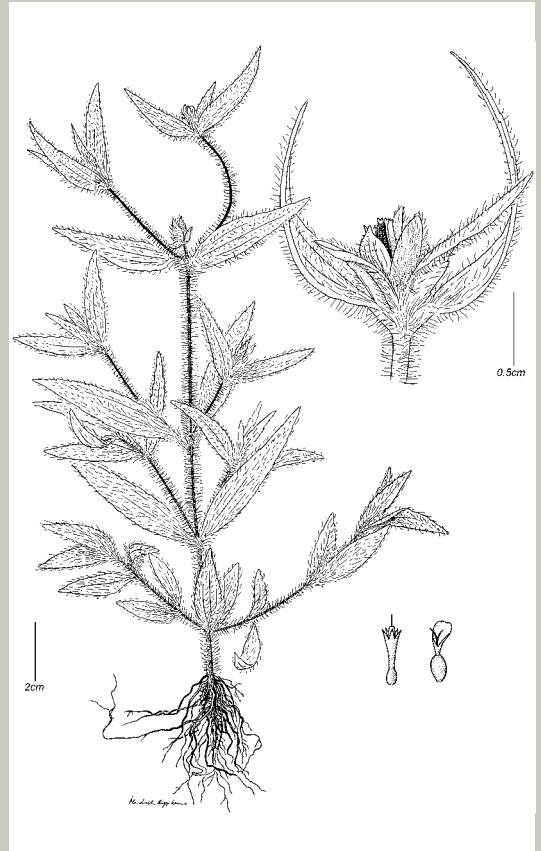
Unxia camphorata L.f.

Synoniemen: *Polymnia graveolens* Rol.,
Melampodium camphoratum (L.f.) Baker.

Lokale namen: kamfrubita¹, masangobita, sabanabita², sabana smeriwiri³ (Sr), fuku-fuku bita⁴ (Au), bambita, gaán pikí mii leleti wéti puma⁵, kánfú¹, pukupuku (Sa), kamferbladeren, kamferbitter (SN).

Beschrijving: Eenjarig kruid, tot 50 cm hoog, met kamfergeur. Stengel rond, jonge delen dicht bezet met lange, witte haren. Bladeren tegenoverstaand, bijna zittend, 2-3 x 0,5-1 cm; voet afgerond; punt spits; beide zijden dicht behaard. Bloeiwijze oksel- of eindstandig; hoofdjes alleenstaand of in kleine kluwens, kort gesteeld; omwindselblaadjes stijf, gelig. Bloemen geel. Vruchtje lensvormig, zonder zaadpluis.

Unxia camphorata: habitus, detail bloemen en vruchtje (boven). Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, op open, zandige plaatsen en savannes.

Verspreiding: noordelijk Zuid-Amerika.

Domesticatie: wild.

Gebruik: In 1771 schrijft plantagehouder Gustav Dahlberg over *Unxia camphorata* in zijn catalogus: 'de Neegers gebruiken deeze plant om zig daarmee te doen sweeten als zij verkoudt geworden zyn, of pyn in de rug & bonken hebben, zy kookten dan een party van deeze in water & zetten zig well toegedekt over het heete waater & vrijven zig met deeze plantjes overal daar zy de pyn voelen, waardoor zy sterk sweeten & daardoor gaat de pyn weg. Ik weete de naam niet, als men na de reuk zoude oordeelen, dan zou men dezelve 't Campherplantje noemen.' Dik tweehonderd jaar later heet het plantje niet alleen kamferbitter, maar het wordt nog steeds verwerkt in een kruidenbad tegen koorts en lichaamsspijnen. Marronmoeders gebruiken het kruidenbad om hun baby te wassen; ze geven het

kind dan ook een beetje van het badwater te drinken. Dit zou de gezondheid van de baby ten goede komen, hem sterker maken en beter doen drinken, en tevens dienst doen als laxemiddel en medicijn tegen parasieten, huiduitslag en diarree. De vrouwen zelf gebruiken het hete aftreksel als genitaal stoombad om de vagina strakker te maken, de baarmoeder na de bevalling te reinigen, kraamvrouwenkoorts te voorkomen en kleine wondjes aan de geslachtsorganen te genezen. Volgens Heyde (1987) gebruiken Saramaccaners het kruidenbad tegen 'anansi siki', waarmee ze slapende ledematen of tijdelijke verlamming bedoelen. Hebben ze last van slecht zicht door een oogaandoening, dan wassen ze hun gezicht driemaal daags met bovengenoemde samenstelling.

De thee van de sterk naar kamfer ruikende bladeren met een beetje zout wordt gedronken tegen buikpijn en diarree. Vrouwen die pas bevallen zijn krijgen tweemaal daags een aftreksel van een bosje kamferbitter, al of niet samen gekookt met een stuk loangotitei (*Aristolochia consimilis*) in een

liter water om hun baarmoeder te reinigen. De thee zou ook menstruatiepijn verzachten, bloedzuiverend werken en de menstruatie korter te laten duren. Dit drankje wordt ook gedronken bij het (ongewenst) uitblijven van de menstruatie. De thee moet niet voor het ontbijt gedronken worden, 'dan wordt je misselijk en val je om omdat het zo sterk is', aldus een gebruikster. Een Nederlandse Surinamer gaf aan de thee gedronken te hebben om zijn bloed te zuiveren nadat bij hem galstenen operatief verwijderd waren. In de 18^e eeuw werd deze thee in Suriname geroemd als een effectief remedie tegen syfilis. 'Indianen en zwarten zijn dol op deze plant', schrijft Rolander in zijn dagboek in 1755, 'maar overschrijd niet de juiste dosis, want de plant is giftig'.

Marrons nemen een kruidenbad met kamferbitter en merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*) tegen vermoeidheid, om meer geluk in het werk te krijgen en poi weg te wassen. Zaalman (2005) beschrijft een kruidenbad waarin de Tata Jaw kromanti wordt opgeroepen. Deze oorlogsgod van Ghanese oorsprong is tevens de god van de ijzersmeedkunst (Wooding, 1972) en wordt in Suriname ook wel

eens 'isri gado' (ijzergod) genoemd. Hij kan in het vuur dansen en veel jenever drinken zonder tekenen van dronkenschap te vertonen. Om Tata Jaw op te roepen baadt zijn medium zich met water waarin kamferbitter, pikin wet' ede wiwiri (waarschijnlijk *Erechtites hieracifolia*), bradi wiri fowrudoti (*Phoradendron* spp.), zeven kurken, platgeslagen bladeren van fungus páu (*Parinari campestris*) en een busi nanasi (*Guzmania pleios-ticha*) drijven. Het kruiden bad wordt op een blad van bradilifi (*Coccoloba mollis*) geplaatst en met pemba bestrooid. De persoon bezeten door Tata Jaw danst na het bad met een stuk van witgemaakte stengel van de sangrafu (*Costus* spp.), die antagoni wordt genoemd (Zaalman, 2005).

Commercieel gebruik: gedroogde kamferbitter is te koop op alle medicinale plantenmarkten in Suriname. In Nederland kan men het vinden in sommige Surinaamse winkels en op de markt in de Bijlmer.

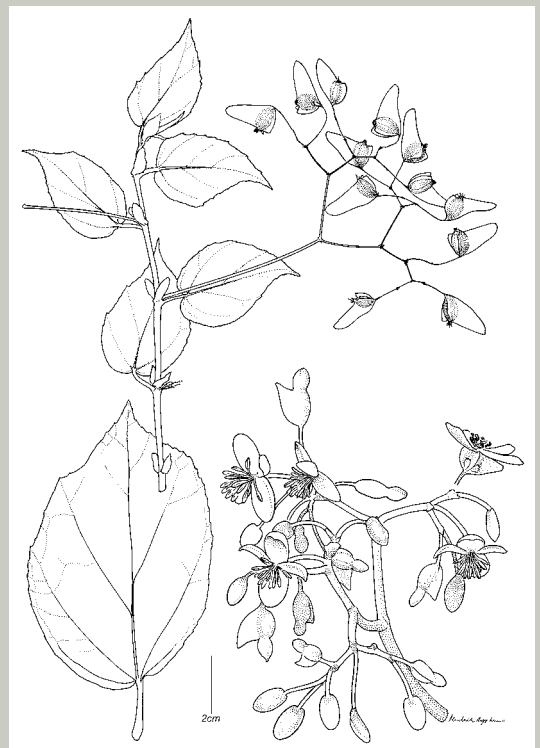
Betekenis naam: 1) kamferbitter; 2) savannebitter; 3) savanne geurkruid; 4) wollig kruid; 5) groot kinderroerstockje.

BEGONIACEAE

Begonia glabra Aubl.

Lokale namen: kowruwiwiri¹, (bigi busi) kowru-ati², kromanti kowru-ati³ (Sr), kolo ati⁴, kouo ati⁴ (Au), koto hatti (Bo), kōtōhátí⁵ (Sa), azijnblad⁶ (SN).

Beschrijving: Klimmend, epifitisch kruid, eenhuizig, wortelend op de knopen. Steunblaadjes overblijvend, tot 2 cm lang. Bladeren verspreid, vlezig, glanzend, variabel van vorm, 4-12 x 3-8 cm; voet scheef of hartvormig; punt spits; bovenkant donkergroen; onderkant grijs-groen; bladrand onregelmatig gezaagd. Bloeiwijze een okselstandige, veelbloemige pluim. Mannelijke bloemen 4-tallig, wit, meeldraden geel; vrouwelijke bloemen 5-tallig, wit. Doosvrucht groen of roodbruin, met één grote en twee kleinere vleugels. Zaden talrijk, zeer klein.

Begonia glabra: blad, habitus met vruchten en bloeiwijze. Illustratie: H. Rypkema

Voorkomen: in primair bos, zeldzaam in de buurt van menselijke bewoning, algemener in onbewoonde gebieden.

Verspreiding: van Mexico tot Bolivia, de Guiana's, Cuba, Jamaica, Trinidad.

Domesticatie: wild, soms gekweekt, vermeerderd via stekken.

Gebruik: De sappige, friszure bladeren van deze plant worden gekauwd als dorstlesser, tegen een zere keel en als kalmeringsmiddel tegen stress en driftbuien. Als je snel kwaad wordt of erg onzeker bent, kun je tien bladeren uitpersen in een kalebas of een thee van drie *Begonia* bladeren op een halve liter water drinken, gezoet met suiker of amandelsiroop, om tot rust te komen. Deze drank geeft men ook aan mensen om ze te kalmeren na emotionele wintirituelen of uit een heftige trance te halen. Als iemand boos op je is en je wilt deze persoon kalmeren, kun je een gesprek met hem aangaan terwijl je op een blad van de kowru-ati zuigt. Ook kun je het sap drinken om je te beschermen tegen de zwarte magie die je vijand op je los wil laten. Na een inspannend ritueel voor een slangengod drinkt men een kalebas met water, melasse, suikerrietsap of orgeade met het sap van gestampte kowru-ati, sangrafu (*Costus* spp.) en tonkawiri (*Justicia pectoralis*). Het sap van de plant wordt ook ingenomen om gewrichtspijnen te verlichten en misselijkheid tijdens de zwangerschap te verminderen.

Consumptie van *Begonia* is bekend uit Afrika, Azië, Midden- en Zuid-Amerika (Basurto-Peña et al., 2003). De zure smaak van het blad wordt veroorzaakt door de aanwezigheid van oxaalzuur, wat in kleine hoeveelheden onschadelijk is. *B. glabra* heeft een bewezen antibacteriële werking en bevat bovendien stoffen die tumorvorming tegen gaan (Laferrière, 1992). Naar de mogelijke kalmerende werking van het sap is nog geen onderzoek gedaan.

Waarschijnlijk heeft *B. glabra* haar magische reputatie te danken aan de essentiële rol die het heeft gespeeld tijdens de slavernij en de vrijheidsstrijd van de Marrons. In de droge tijd zorgde het gebrek aan schoon drinkwater voor hoge sterfte onder de plantagebevolking (Rolander, 2008). Een beetje koud water in een kalebas is in Suriname

nog altijd het belangrijkste plengoffer voor de voorouders. Zonder water konden gevluchte slaven onmogelijk grote afstanden afleggen in het bos en voorblijven op hun achtervolgers. Terwijl zijn soldaten werden geroosterd door de hitte, uitputting en dorst, vroeg Luitenant J.G. Stedman zich af waar de rebellen in de brakke moerassen van de Commewijne en op de hete zandsavannes hun drinkwater vandaan haalden (8-12 december 1773). Het antwoord lag in het verfrissende vocht in *Costus*-stengels en Dilleniaceae-lianen, de sappige bladeren van *B. glabra*, *Aciotis purpurascens* en *Peperomia pellucida*, en het regenwater dat achterbleef in epifitische Bromeliaceae, *Heliconia*-bloemen en bladstelen van de *Mauritia flexuosa* palm (Van Andel et al., in press). Al deze planten, die het hun voorouders ooit mogelijk maakten te ontsnappen aan de slavernij en te overleven in het bos, spelen nu een grote rol in de wintirituelen van hun nazaten.

Kowru-ati is één van de belangrijkste ingrediënten in wintikruidenbaden. Sofie Ruyschaert noteerde meer dan vijftig verschillende recepten voor kruidenbaden met *B. glabra* bij de Saramaccaners in Brownsweg. Het kruid werd toegepast bij het verdrijven van het boze oog, fyo fyo, zwarte magie, spirituele verontreiniging en nachtmerries. Maar ook om een groot aantal winti's gerust te stellen (apuku, aisa, fodu, bongo, awenu, papa), problemen met de politie op te lossen, geluk af te dwingen, de liefde van een ander te winnen ('kroi'), iemand tot rust laten komen na een inspannende wintisessie of ruzie. Als tijdens het baden de naam van de vijand wordt uitgesproken zou diens woede hiermee ook bekoelen. Kruidenbaden met kowru-ati worden vaak gebruikt om ernstig gestresste mensen tot bedaren te brengen. Hierbij gaat het nogal eens om bolletjesslikkers die op het punt staan om de reis naar Nederland te ondernemen met hun buik vol cocaïne.

Edwin Landveld, geïnterviewd door Hoogbergen (1996) vertelde dat bij de offerplaats van het wegloperskamp van Broos en Kaliko begin 19^e eeuw een kowru-ati plant groeide. De ontsnapte slaven smeerden zich in met witte klei, *Begonia* en andere kruiden. 'Dat noemde men koru-ati. De negers gebruikten koru-ati om een overdosis moed weg te werken. Anders zouden zij tot onbezonnen daden zijn overgegaan', aldus Landveld.

Begonia glabra zoals het in Paramaribo op de markt wordt verkocht. Foto: T. van Andel.

De plant is ook onderdeel van geestenmaaltijd ('kabratadra') die wordt klaargezet tijdens rouwplechtigheden en voorouderrituelen. Als iemand uit de gemeenschap een misdaad heeft begaan, wordt het dorp gepurificeerd door offers te brengen, gebeden op te zeggen en uit een kalebas water met melasse en pemba op de grond te sprenkelen met een takje kowru-ati (Stephen, 1986). Een mengsel van kwatakama buba (bast van *Parkia pendula*) en *B. glabra* wordt met een bezempje van sibiwiwiri (*Scoparia dulcis*) op het kostgrondje gesprendeld om de gewassen goed te laten groeien. Voor het gebruik van kowru-ati in bezweringsmiddelen voor de vooruitgang, gunstige jacht en de liefde, zie Heyde (1987), kruidenbaden voor papa wintirituelen en zuivering van de eigen ziel (Sedoc, 1992), ogri ai en fyofyo (Starke en Burgzorg, 2006) en fodu (Stephen, 1986).

Mensen die bezeten worden door een kwade bosgeest (apuku) en hierdoor veel problemen in de familie veroorzaken, worden gebaad met kruidenbaden vol apukuplantjes (bijv. *Renealmia floribunda*, *Piper* spp.), kruiden die kalmerend werken (zoals *B. glabra* en *Costus* spp.) en prikkelend geurende planten (*Ocimum campechianum*, *Siparuna guianensis*, *Cyperus prolixus*). Door middel van deze baden, gebeden en offers probeert de wintipriester uit te vinden met welk type apuku hij te maken heeft. Dan kan hij hem dwingen te vertellen waarom hij voor zoveel ellende zorgt. Het is zaak geen bijtende kruiden te gebruiken, omdat de apuku hierdoor nog kwader wordt en op wraak zal zinnen. De rustgevendende kruiden ('kowru-ati wiwiri's') zorgen ervoor dat de apuku kalmeert en zijn medium verder met rust laat. Voor meer details, zie Stephen (1979: 81), Sedoc (1992: 154) en Wooding (1972: 241).

In een Aucaans ritueel voor de plaatselijke winti van je geboortekreek, moet je een mand op je hoofd zetten met kowru-ati, drie eieren, Pompeia en pemba, en een pinatongo (jong blad van *Euterpe oleracea*) over je lichaam uitspreiden. Terwijl je in de kreek staat, moet je de drie eieren zover mogelijk weggooien, je met mand en al onderdompelen in het water en tenslotte alles van je afspoelen. Hierna zal de winti van je geboortegrond ('bun gado') goed voor je zorgen en je beschermen. Volgens kapitein Frans Hoop van Klaaskreek kun je een wens laten uitkomen door een aardewerken pot ('prapi') te vullen met water, kowru-ati, ganda pinda uwii (*Desmodium adscendens*) of amo' man (*Lycopodiella cernua*). Tijdens het bad moet je de wens uitspreken en vertellen hoeveel dagen je met het mengsel zal gaan baden. Als je je hier precies aan houdt, wordt de wens vervuld.

Door de populariteit van kowru-ati wordt het plantje in zulke grote getale geoogst dat het in de buurt van Paramaribo en in de bossen rondom grote Marrondorpen al bijna is verdwenen. In Nieuw Lombé werden er zelfs hele bomen omgehakt om de epifiet uit de kronen te halen. In 2006 werd veel kowru-ati geoogst in de buurt van de Brownsberg, maar men begon het ook al vanuit Djumu (Boven Surinamerivier) naar de stad te transporteren. Marktvrouwen klaagden dat de plant de laatste jaren steeds zeldzamer was geworden en de prijs sterk was gestegen. Van alle medicinale planten die in Suriname voor de markt worden verzameld, heeft *B. glabra* de meeste duurzaamheidsproblemen (Van Andel & Havinga, 2008). Hoewel veel Marrons de epifiet proberen te domesticeren, doen ze dit vooral voor eigen gebruik. Ze verstoppen het plantje goed tussen de bladeren van een oliepalm (*Elaeis guineensis*), want het wordt nogal eens gestolen. De commerciële oogst gebeurt nog steeds in het wild. Aangezien de plant gemakkelijk te stekken is en veel geld waard is, zou het kweken op grotere schaal economisch interessant kunnen zijn.

Commercieel gebruik: *B. glabra* lag in 2006 op een kwart van alle stalletjes op de medicinale plantenmarkt in Paramaribo. Het dagelijkse aanbod werd geschat op 132 kilo. Op de Noodmarkt werden ook levende planten in hangmandjes verkocht voor ongeveer € 10. In Albina verkochten Aucaanse vrouwen de plant direct aan de oever

van de Marowijne aan klanten uit Frans Guiana (€ 5 voor een handvol). Verzamelaars uit de regio Klaaskreek kregen in die tijd € 33 (toen 100 SRD) in Paramaribo voor een rijstzak vol *B. glabra*. De prijs in Nederland voor een AH-plastic zak bedroeg in 2007 zo'n € 36. Het blad wordt meestal in bevroren toestand verkocht.

Betekenis naam: ¹⁾ koeltekruid; ²⁾ koud hart van het diepe bos, in tegenstelling tot 'sei oso kowru-ati' (*Peperomia pellucida*), dat naast het huis groeit; ³⁾ een relaxte strijdgeest; ⁴⁾ kowru-ati betekent ook 'afkoelen' of 'tot rust komen' in tegenstelling tot 'atibron' (woede, letterlijk brandend hart); ⁵⁾ ook wel vertaald als 'vrede'; ⁶⁾ vanwege de zure smaak.

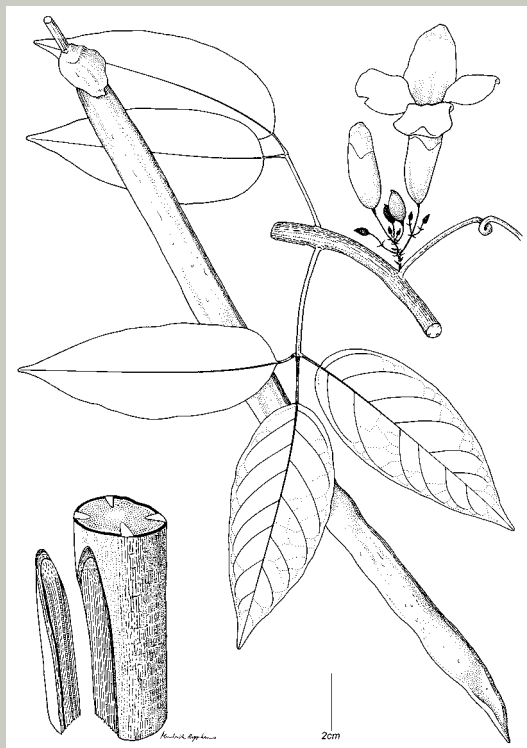
BIGNONIACEAE

Arrabidaea bilabiata (Sprague) Sandwith.

Synoniemen: *Adenocalymma bilabiatum* (Sprague) Sandw., *Memora bilabiata* Sprague

Lokale namen: duldul, prasara titei¹ (Sr), bokotaballi, bokota firoberu (Ar), tònôlôli², tiapotano (Ca), duludulu, duruduru³ (Au, Sar).

Beschrijving: Liaan. Hout op dwarse doorsnede de vorm van een 4-puntige ster. Bladeren tegenoverstaand, samengesteld, lang gesteeld; deelblaadjes 3, soms 2, het eindblaadje dan vervangen door een ongedeelde rank, ca. 12 x 7 cm; voet afgerond of zwak hartvormig; punt toegespitst. Bloeiwijze een okselstandige pluim. Bloemen trechtervormig; kroonbuis lichtgeel; kroonslippen wit. Doosvrucht peulvormig, plat, kaal, middenrib uitspringend, met 2 kleppen openspringend. Zaden langwerpig, met vliezige vleugel.

Arrabidaea bilabiata: hout, peul en habitus.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: niet algemeen, in moerasbos of langs rivieren.

Verspreiding: Colombia, Venezuela, de Guiana's en het Amazonegebied.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Een paar centimeter van het gedroogde hout van deze liaan wordt in stukjes gehakt en in water gekookt. Met melk en suiker geldt dit drankje als bevorderend voor de gezondheid voor mannen, vrouwen en kinderen. De thee stimuleert de urineproductie en werkt bovendien laxerend, daar-

om wordt het gedronken om 'de buik te reinigen' bij verstopping. Vrouwen drinken de bittere thee van duludulu met loangotitei (*Aristolochia consimilis*) of finibita (*Phyllanthus amarus*) om de baarmoeder schoon te maken, het bloed te zuiveren en af te slanken na de bevalling. 'Bita haalt het vuil uit je lichaam, maar je krijgt er wel maagzuur van als je er teveel van neemt', aldus een Aucaanse gebruikster.

Voor een populaire potentiedrank voor mannen wordt het hout met hout van kwasibita (*Quassia amara*) en dobrodua (*Strychnos melinonii*), kwatakama buba (bast van *Parkia pendula*) gebrande

Arrabidaea bilabiata: doorsnede stam.

Foto: C. van der Hoeven.

maïskorrels en anijszaad in een fles met alcohol getrokken. Deze ‘man batra’ zijn erg populair omdat ze de seksuele prestaties van de man zouden opkrikken en een langdurige erectie zouden veroorzaken. Kenners wezen erop dat het duludulu-hout wel goed gedroogd moet zijn voor gebruik. Het stinkende sap van de verse stam zou niet gezond zijn. Deze waarschuwing lijkt niet uit de lucht gegrepen, want het is bekend dat vee dat de verse blaadjes van *Arrabidaea bilabiata* heeft gegeten ernstige verlamingsverschijnselen aan de achterpoten kan oplopen. Het zakt door de poten en overlijdt meestal binnen een paar dagen (Gonzales et al., 2000).

Alle lianen van het geslacht *Arrabidaea* vertonen vier mergstralen bij doorsnede van het hout. Sommige worden ook duludulu genoemd en als zodanig gebruikt, zoals *A. patellifera*, die iets hariger en minder rond blad heeft. De Trio noemen deze soort ‘ademenimu’ en drinken de bladeren als thee tegen spierpijn, verstuingen en reuma (Plotkin, 1986). De jonge stengels van deze liaan werden waarschijnlijk vroeger gebruikt als touw waarmee palissaden werden gebouwd: dichte schuttingen van dunne stammetjes (palissadehout), vastgeknoopt met lianen. Ontvluchte slaven omheinden hun nederzettingen op efficiënte wijze met dit soort schuttingen om ze tegen vijanden te beschermen. Tekeningen van dit soort pallissadendorpen zijn terug te vinden in Stedman (1790).

Commercieel gebruik: stukken hout van duludulu zijn te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo. In Nederland zijn ze soms verkrijgbaar in Surinaamse kruidenwinkels. De liaan wordt voor de markt geogst in de regio Klaaskreek, waar hij al zeldzaam begint te worden. Sommige markt-vrouwen halen het hout uit Panboko aan de Boven Suriname-rivier.

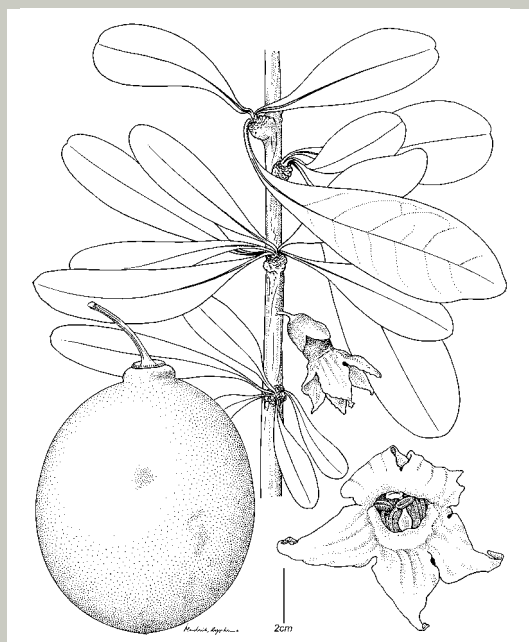
Betekenis naam: ¹⁾ palissadenliaan; ²⁾ fruitkraai (*Gymnoderus foetidus*); ³⁾ deze naam wordt ook wel eens gebruikt voor *Strychnos melinonii*, een andere liaan die in afrodisiaca wordt verwerkt.

BIGNONIACEAE

Crescentia cujete L.

Lokale namen: godo, krabasi¹ (Sr), iwida (Ar), kuwa-i (Ca), kaabasi (Au), kúya² (Sa), (batok) maja lola (J), kalbás, bilyati bel (Sarn), kalebas (SN).

Beschrijving: Struikachtige boom, 6-10 m hoog. Takken horizontaal uitgespreid. Bladeren verspreid, enkelvoudig, spatelvormig, spiraalsgewijs ingeplant of in groepjes bijeen, ca. 12 x 5 cm; voet aflopend; punt stomp of uitgerand. Bloemen met 1-3 bijeen, op de stam of oudere takken, 's nachts openend; kelk in 2 lobben gespleten; kroon klokvormig, tot 6 cm lang, 5-lobbig, geelgroen, met paarse strepen van binnen. Vrucht bol- tot eivormig, hard, glad, groen, 10-25 x 8-20 cm; schil houtig; vruchtvlees wit, onaangenaam geurend. Zaden talrijk, plat, ongeveulgeld.

Crescentia cujete: vrucht, twijg en bloem.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: in tuinen, op erven, vaak gecultiveerd in Marrondorpen in het binnenland.

Verspreiding: sinds pre-Columbiaanse tijd gekweekt in tropisch Amerika, nu ook gekweekt in Afrika en Azië.

Domesticatie: gedomesticeerd, vermeerderd via stekken.

Gebruik: De grijze, pappige pulp van de verse kalebas ('lala krabasi') is wordt op de huid gesmeerd bij wonden, eczeem, huidschimmels, tropische zweren en schurft. Men stampt ook de bladeren fijn en knijpt het sap uit boven wonden en zweren. Dit brandt vreselijk, maar de behandeling wordt herhaald tot de aandoening genezen is. Het vruchtvlies bevat blauwzuur en is daarom oneetbaar. Toch wordt het soms ingenomen als braakmiddel door mensen die denken dat ze vergiftigd zijn. Javanen smeren hun kinderen met het vruchtvlies in bij epilepsie en stuipen (Tjong Ayong, 1989). Voor een gecompliceerd Javaans recept tegen stuipen, zie *Annona muricata*. Rolander beschreef in 1756 hoe Indianen als slaven soms het bitterzoete vruchtvlies van onrijpe kalebassen aten bij wijze van braak- en laxemiddel. Hiermee probeerden ze koorts uit hun lichaam te verdrijven, wat volgens Rolander zeer effectief was. Ook kookten ze het vruchtvlies om later als klyma in te brengen tegen 'colica fibrosa' en 'misère', waarmee waarschijnlijk buikpijn en darmproblemen werd bedoeld (Rolander, 2008).

Het sap van de jonge vruchten wordt met suiker, honing of melasse en wat nootmuskaat, steranijs en muntolie ingekookt tot een bruine stroop, die dienst doet als hoestsiroop bij verkoudheid, astma, bronchitis en longontsteking. Door het langdurig koken vervliegt waarschijnlijk het giftige blauwzuur. Een afkooksel van 14 verse en 14 droge kalebasbladeren en zeven fukufukumenti bladeren (*Chenopodium ambrosioides*) op een liter water met wat geraspte nootmuskaat, anijszaad en een pijpje kaneel geldt als medicijn tegen hartkloppingen. Driemaal daags moet hiervan een borrelglas van worden gedronken. Voor een opwekkende tonic voor vrouwen met gedroogd kalebasblad, zie Sedoc (1992: 108). Hindostanen verbranden kalebasblad tot as, wrijven dit fijn en strooien het op brandwonden (Raghoenandan, 1994). Het sap van verse bladeren wordt ook op slecht genezende

wonden gedruppeld (May, 1982). Het blad heeft een bewezen antibacteriële werking (Verpoorte et al., 1982).

De houtige vruchten van de kalebas hebben in tropisch Amerika eeuwenlang dienst gedaan als kom, bord of lepel. Tot een paar decennia terug waren kalebassen het enige servies dat arme Surinamers bezaten. In vrijwel alle plengoffers en kruidenbaden worden ze gebruikt, en ook kruidenmedicijnen ('oso dresi') drinkt men het liefst uit een halve kalebas. Een ritueel bad nemen met een plastic bakje als waterschep wordt beschouwd als 'not done'. Ook de bladeren van de kalebasboom komen vaak terug als ingrediënt van rituele baden ('wasi').

Zo wordt het blad met de wortelstok van gran masusa (*Renealmia alpinia*), pikin masusa (*R. floribunda*), het hout van de knoflookkiaan (*Mansoa alliacea*) en wat sterke drank in koud water gemengd. Met dit bad kan de nabestaande van een pas overleden persoon zich baden, om niet langer lastiggevallen te worden door de geest van de gestorvene. In Brownsweg worden baby's beschermd voor het boze oog door ze te wassen met kalebasblad, konsakawiwiri (*Peperomia pelucida*), zuurzakblad (*Annona muricata*), andoya (*Campomanesia aromatica*), blauwsel, zout en broodkrumels. Zaalman (2005) geeft een recept om bovennatuurlijke boosdoeners af te weren met kalebasblad, knoflookkiaan (*Mansoa alliacea*), zure oranjeblad (*Citrus aurantium*), asafoetida, bamboeblad (*Bambusa vulgaris*), businengre kandra (hars van *Protium* spp.), adrangaman (*Spigelia anthelmia*), krapata blad (*Ricinus communis*), mangrasi (*Eleusine indica*), sibiwiri (*Scoparia dulcis*), tabaksblad (*Nicotiana tabacum*), zoete alcoholische drank, drie kaurischelpen, wierook en timmermanskrijt. Alle ingrediënten worden fijngestampt in water en vervolgens een tijdje laten trekken. Gedurende zeven dagen wordt tweemaal daags een bad genomen met het mengsel. Voor andere kruidenbaden met kalebasblad voor het uitdrijven van een bakru, zie Stephen (1979). Voor ogri ai, fyofyo, papawinti, spirituele vermoeidheid, en het wegjagen van apuku's en yorka's, zie Sedoc (1992).

Op kostgrondjes van Marrons staat wel eens een 'lembe': een standaard met daarop een kalebas met magische inhoud, zoals witte klei en de bast

Kalebas met kruidenmengsel als offer op een kostgrondje, Marchalkreek, Brokopondo.

Foto: S. Groenendijk.

van pikimíisíki (*Pseudopiptadenia suaveolens*) of kwatakama (*Parkia pendula*). Dit offer dient om tapijtslangen en andere kwade zaken van de akker weg te houden en de gewassen goed te laten groeien. Kalebasbomen staan vaak naast de altaars van de voorouders geplant. Bij een scheidingsritueel ('prati') wordt ook wel eens een groene kalebas op de drempel van een huis kapot gegooid of doorkliefd met een machete. De persoon die van het kwade moet worden gescheiden wordt over de gespleten kalebas getrokken. Iemand die een medium is van de krachtige sofia bada winti, maar niet volgens de rituele voorschriften leeft, kan volgens Zaalman (2005) last

krijgen van bloed in de ontlasting, bloeddorlopen ogen, kreupelheid en constante menstruatie, hetgeen uiteindelijk tot de dood kan leiden. Om hiervan te genezen moet het medium zich inwrijven met een mengsel van kalebaspulp, limoensap, timmermanskrijt, nengrekondrepere (zaadjes van *Aframomum melegueta*), houtskool en alcohol. Een kalebas met dit mengsel moet onder het bed gezet worden. Als het bloeden is gestopt moet het medium ritueel baden en voorgoed afstand doen van deze winti. Voor veel Surinamers in Nederland is de kalebas het laatste plantaardige element van een kruidenbad; de overige ingrediënten (blauwsel, zout, suiker, pompeia, floridawater, orgeade, aromatische oliën) zijn vaak volledig synthetisch.

Kalebassen worden in Suriname nog steeds als schaal gebruikt, maar ook om de boot te hozen, als lepel, doosje, spintol en voor het vervaardigen van muziekinstrumenten en toeristische objecten. Saramaccaners onderscheiden ten minste zeven verschillende kalebascultivars (gáan kúya, kuyèè, pempe kúya, koómbu kiiki, bakáa lúya, mátu kúya, bíngo kúya), elk met een iets andere vorm en toepassing. Voor een uitgebreide beschrijving van het gebruik en het versieren van kalebassen door Marronvrouwen, zie Price (1993).

Commercieel gebruik: in Suriname zijn gedroogde kalebassen overal op de markt en in toeristenwinkels te koop; verse vruchten en kalebasblad alleen op de medicinale plantenmarkten. Flesjes kalebasstroop zijn in apotheken in Paramaribo te vinden. In Nederland verkopen de meeste Surinaamse winkels schaaltes van halve kalebassen, soms zijn verse vruchten en bladeren diepgevroren verkrijgbaar.

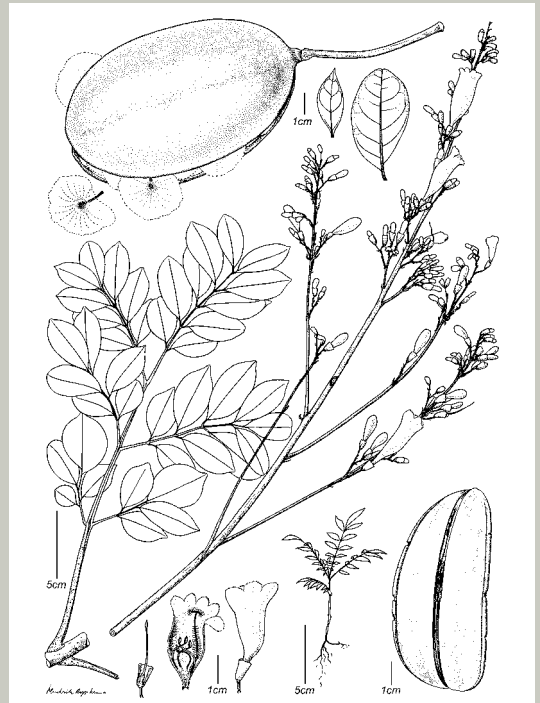
Betekenis naam: ¹⁾ afgeleid van 'kalebas', maar ook wel vertaald als 'baas van de ziel' (kra-basi), omdat tijdens wintirituelen een kalebas met water soms al voldoende is om iemand in trance te brengen.

BIGNONIACEAE

Jacaranda copaia (Aubl.) D. Don.

Lokale namen: gobaya, gubay (Sr, Auc), futui (Ar), kupaja, inamusere (Ca), maremare (Trio), yasi man bon¹ (Au, Pa), jáífi² (Sa), jacaranda (SN).

Beschrijving: Boom, tot 30 m hoog. Jonge bomen met bolvormige kroon op onvertakte stam. Bladsteel gezwollen aan de basis, gevleugeld aan de top. Bladeren tegenoverstaand, samengesteld, dubbelgeveerd; deelbladeren 3-5 paar, met elk 4-24 deelblaadjes, 2-7 x 1,5-3,5 cm; voet aflopend, scheef; punt afgerond of uitgerand. Bloeiwijze een eindstandige, ca. 35 cm lange, met schubharen bezette tros. Bloemen paars, gevormd in de droge tijd; kelk bekervormig; kroon van binnen wit. Doosvrucht houtig, ca. 15 x 9 x 2 cm, met 2 kleppen openspringend. Zaden talrijk, gevleugeld.

Jacaranda copaia: blad, bloeiwijze, bloemen, vrucht (vers en droog), zaailing. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, in secundair bos. Soms aangeplant in de stad.

Verspreiding: van Belize tot Brazilië, Peru, Ecuador en de Guiana's.

Domesticatie: wild, aangeplant als sierboom in tropische landen.

Gebruik: De stinkende bladeren worden tot moes gewreven, soms met zeep vermengd en als kompres op bus' yasi (bosyaws) gelegd. Deze parasitaire huidinfectie (Leishmaniasis) wordt veroorzaakt door *Leishmania*-parasieten, die worden overgebracht door kleine zandvliegjes. Hoewel volgens de Aucaanse 'bosdokter' Obino Delobi deze ziekte bijna verdwenen is in Suriname door het gebruik van 'doktermedicijnen', gebruiken binnenlandbewoners de bladeren nog steeds in een kruidenbad tegen huidzweren en puisten. Een klein beetje van het afkooksel wordt ook in de ogen gedruppeld bij oogontsteking ('oogvirus' of 'soro ai').

Rolander heeft het over een kleine boom, *Bignonia pulpifera*, met blauwe bloemen en vruchten die met houtige kleppen openspringen. Hij beschrijft hoe Indianen het zurige pulp van de onrijpe vruchten eten, wat 'de darmen en zenuwen stimuleert en een verkoelend effect heeft. De zaden zijn bitter als kinine' (Rolander, 2008). Hoewel *Jacaranda* de enige blauwbloeiende boom binnen de Bignoniaceae in de Guiana's is die houtige, tweekleppige vruchten heeft, is de consumptie van de vruchten niet (meer?) bekend als voedsel of als medicijn.

Het witte, zachte hout is niet sterk, maar wordt gebruikt voor triplex, fineer, bezemstelen, goedkope meubels en kistjes. Saramaccaners gebruiken het hout voor dwarsbalken. Vanwege de overdadig paars bloeiende kroon wordt de boom vaak aangeplant als sierboom.

Commercieel gebruik: alleen het hout wordt op kleine schaal verhandeld in Suriname.

Betekenis naam: ¹) naar het gebruik tegen bosyaws; ²) het Saramaccaanse woord voor paars (jáíffoló) betekent letterlijk 'Jacaranda-bloem'.

BIGNONIACEAE

Macfadyena unguis-cati (L.) A.H. Gentry.

Synoniem: *Dolichandra unguis-cati* (L.) L.G. Lohmann

Lokale namen: fowrufututei¹, prasaratitei² (Sr), kamoro (Ar), lele simiole³ (Ca), akinade (Trio), wakagamu (Way), kwaitaka nangra (Au), awawe ansa⁴, wajamáka finga⁵ (Sa).

Beschrijving: Liaan. Jonge planten klimmend met adventworteltjes; blaadjes veel kleiner dan bij volwassen planten. Bladeren tegenoverstaand, samengesteld; deelblaadjes 2, het eindblaadje meestal vervangen door een 3-spletige rank met klauwachtige delen, 1,5-5 x 0,5-2 cm; voet afgerond of zwak hartvormig; punt spits. Bloeiwijze een okselstandige pluim. Bloemen lang gesteeld, trechtervormig, asymmetrisch; kelk breed klokvormig; kroon ca. 6 cm lang, geel. Doosvrucht peulvormig, plat, tot 95 x 2 cm; met 2 kleppen openspringend. Zaden gevleugeld.

Macfadyena unguis-cati: bloemen (b), ranken met 'klauwtjes' (o). Foto's: F. & K. Starr, Wikipedia (b), C. van der Hoeven (o).

Voorkomen: niet algemeen, in secundair bos (juvenielen) en hoog bos.

Verspreiding: van Mexico tot Argentinië, inclusief de Guiana's en de West Indische eilanden.

Domesticatie: wild, in Brazilië, Afrika, Europa en de VS gekweekt als sierplant

Gebruik: Deze liaan is herkenbaar in het kronendak van het bos door grote aantallen gele bloemen. Alleen van de Marrons is het gebruik bekend. Om een miskraam te voorkomen koken vrouwen deze liaan, negen gevijlde punten van een maripablad (*Maximiliana maripa*) en negen zaadjes nengrekondreppe (*Aframomum melegueta*). Deze thee drinken ze in kleine hoeveelheden in het begin van de zwangerschap om een miskraam te voorkomen. Het cijfer negen staat waarschijnlijk symbool voor de duur van de draagtijd, de 'nagels' van

Macfadyena unguis-cati houden de baby symbolisch vast. Ook wordt de liaan toegevoegd aan genitale stoombaden. Als je man graag vreemdgaat ('uitloopt'), dan zullen de nagels van deze plant hem thuishouden, net zoals ze zich vasthouden aan kleding of aan boomstammen. Baby's worden ook in een kruidenbad met deze plant gewassen, opdat ze groot en sterk worden.

Commercieel gebruik: de plant ligt vers op de markt Vreedzaammarkt in Paramaribo, maar is buiten Suriname niet verkrijgbaar.

Betekenis naam: ¹) vogelpootliaan, naar de klauwachtige ranken; ²) liaan om pallissaden vast te knopen; ³) vleermuisliaan, vanwege de 'nageltjes'; ⁴) dit werd vertaald als 'grote hand liaan', waarschijnlijk in een esoterische (winti) taal, het zijn namelijk geen Saramaccaanse woorden; ⁵) leguanenvingers.

BIGNONIACEAE

Mansoa alliacea (Lam.) A.H. Gentry.

Synoniemen: *Bignonia alliacea* Lam.,
Pseudocalymna alliaceum (Lam.) Sandw.,
Pachyptera alliacea (Lam.) A.H. Gentry.

Lokale namen: konofruktutitei¹, bosgonofru², tingititei³, knoflookwiri⁴ (Sr), abuya mibia (Ar), wo'pole, wuporèng (Ca), kwipokan (Ak), akapota (Trio, Way), ayun tatai⁵ (Sa, Auc), abonenge tatai⁶, boningre uwii⁶ (Sa), wit bawang (J), knoflookliaan (SN).

Beschrijving: Liaan. Hout met sterke knoflookgeur, op dwarse doorsnede de vorm van een 8-puntige ster. Bladeren tegenoverstaand, samengesteld; deelblaadjes 2, het eindblaadje vervangen door een 3-spletige rank, ca. 9-20 x 4,5-11 cm; voet aflopend; punt toegespitst. Bloeiwijze een okselstandige, weinig-bloemige, tot 30 cm lange pluim. Bloemen trechtersvormig; kelk komvormig, 5-lobbig; kroon paarsroze, tot 8 cm lang, van binnen wit. Doosvrucht peulvormig, houtig, plat, ca. 40 x 2 cm, middenrib uitspringend; met 2 kleppen openspringend. Zaden met glasachtige vleugels.

Mansoa alliacea: peul, steunblaadjes, habitus, bloemen en doorsnede hout. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: plaatselijk algemeen, in secundair en primair bos

Verspreiding: Costa Rica, Puerto Rico, de Guiana's, Peru, Ecuador en Brazilië.

Domesticatie: wild, soms aangeplant op Marron erven.

Gebruik: Het sterk naar knoflook ruikende hout en blad van deze liaan wordt veel gebruikt in Suriname. Bij reuma en andere gewrichtspijnen worden zeven bladeren van de knoflookliaan, een gestampt snekiwiwiri plantje (*Eryngium foetidum*) en drie teentjes knoflook getrokken in een fles alcohol ('palm' of 'dram' van 90%). Het mengsel laat men twee dagen staan en vervolgens wordt het op de pijnlijke gewrichten gewreven (Tjong-Ayong, 1989). Een zelfde type medicijn wordt bereid door zeven stukken neku-hout (*Lonchocarpus* spp.) en zeven stukken knoflookliaan te

laten trekken in ca. 20 ml brandspiritus, liefst in de zon. Soms worden er nog zaadjes van nengrekondreppe (*Aframomum melegueta*), geraspte nootmuskaat en kruidnagel aan toegevoegd (Stephen, 1979). Een tinctuur van het in alcohol geweekte stukjes hout van de knoflookliaan wordt ook gebruikt om zwangere vrouwen te masseren als men het idee heeft dat de foetus niet goed groeit en beweegt. Het aftreksel moet in geen geval opgedronken worden.

De thee van de bladeren of een stukje hout van drie tot vijf cm lang wordt wel gedronken tegen hoge bloeddruk, koorts, buikpijn, stress, 'om het bloed te stimuleren' en om af te vallen. De thee heeft een laxerend effect en bevordert het zweten. Hiermee zouden ook boze geesten die buikklasten veroorzaken worden verdreven. Een aftreksel van een stuk hout van vijf cm in één glas water zou de bevalling vergemakkelijken. Het aftreksel wordt in de laatste maand van de bevalling dage-

lijks gedronken, met name door Saramaccaanse vrouwen. De bladeren van de knoflookliaan worden fijngestampt, vermengd met kokosolie en op het lichaam gesmeerd bij koorts. Het fijngehakte hout wordt in veelvuldig in warme stoom- en kruidenbaden verwerkt voor reuma, koorts en verkoudheid. De knoflookdamp zou de patiënt verlichting brengen (Ostendorf, 1962).

Het gebruik van *Mansoa alliacea* is al lang in Suriname bekend. Op 10 december 1755 schrijft Rolander in zijn dagboek over de ‘knoeffel-loek’ liaan, door slaven en Indianen zowel in- als uitwendig gebruikt tegen reuma, ‘hypochondrie’ en ‘hysterie’. Het zou laxerend en urinedrijvend werken, en het lichaam een knoflookgeur doen uitzweten. De blanken gebruikten het hout alleen in voetbaden. Vanwege de sterke knoflookgeur wordt het hout vaak in wintirituelen gebruikt. Om een bakru uit te drijven, wordt het hout met adrun-guman (*Spigelia anthelmia*) gestampt en vermengd met sterke drank en water, waarmee de patiënt een bad moet nemen. Een kruidbad met het knoflookhout, blaka masusa (*Renalmia alpinia*), mangrasi (*Eleusine indica*) en wat sterke drank kan gebruikt worden om je te beschermen tegen zwarte magie. Een bad van het hout met yorkapesi (*Senna occidentalis*) neemt iemand die lastig wordt gevallen door de getroebelde geest van een overledene. Een mengsel van gestampte bladeren van de knoflookliaan, kakanoto (*Jatropha curcas*), amo’man (*Lycopodiella cernua*), knoflook en wat sterke drank in water wordt met behulp van een bezempje (een struikje *Scoparia dulcis* of *Ertela trifolia*) rond het dorp gesprengeld om kwade geesten te verdrijven. Het zelfde ‘wasi kondre’ ritueel wordt gedaan met een kruidenmengsel van yorka oker (*Hibiscus bifurcatus*), tabaksblad en knoflookliaan.

Een vrij drastisch middel om een patiënt van een boze geest te verlossen bestaat uit het schrapen van de bast van de verse knoflookliaan, dit te mengen met alcohol en in het oog te druppelen. Dit brandt vreselijk, maar door te schreeuwen van de pijn raakt de bezetene zijn kwelgeest kwijt. Een recept van marktvrouw Yolanda Amimba om een yorka te verjagen luidt als volgt: zet een paar stekels van de stam van yorka maka (*Xylosma bentharii*) rechtop op de bodem van een pan. Voeg de luchtwortels van gáan tataí (*Coussapoa angustifolia*), de wortels van wátawenú (*Tanaecium nocturnum*) en het hout van de knoflookliaan toe. Kook dit in

Mansoa alliacea: hout (b), kruidenbad (o).

Foto's: C. van der Hoeven (b), T. van Andel (o).

water, drink er iets van en baadt met de rest van het afkooksel om de yorka kwijt te raken. Zorg dat je je niet prikt aan de stekels, wat dat brengt ongeluk. Om een kwade leba winti te verdrijven baadde Ruben Mawdo zijn klanten met een kruidenbad met fijngestampt hout van de schildpadladder (*Bauhinia surinamensis*), knoflookliaan, draititei (stuk met twee of meer inelkaar gedraaide lianen) en de wortelstokken van gran masusa (*Renalmia alpinia*) en pikin masusa (*R. floribunda*). Het bad beschermt tegen de kwade bedoelingen van deze straatgeest. Sedoc (1992) noemt een ander recept voor een prati watra, waarmee je zeven dagen na de dood van een familielid moet baden om te voorkomen dat diens yorka je lastig gaat vallen of de familie ondeling ruzie krijgt. Hierin worden knoflookliaan met koningsbloem (*Asclepias curassavica*) zuurzakblad (*Annona muricata*), zure oranjeblad (*Citrus aurantium*), kalebasblad (*Crescentia cujete*), snekiwiri (*Eryngium foetidum*), bladtabak (*Nicotiana tabacum*), sterke drank en een stuk kamfer met water vermengd. Hiermee was je je achter je huis, terwijl je de naam van de overledene noemt en zegt dat je van hem wilt scheiden. Opvallend is dat een aantal van deze ingrediënten (bladtabak, kamfer, zure oranje) ook door traditionele Surinaamse

afleggers gebruikt wordt om lijken te balsemen (van der Pijl, 2007). Andere recepten voor kruidenbaden met knoflookliaan om yorka's of andere bovennatuurlijke boosdoeners af te weren staan bij *Citrus aurantium*. Saramaccaners in Browns-weg gebruiken knoflookliaan weer in tal van andere recepten om boze geesten te verdrijven. Het stinkende hout wordt in de dakspanten van het huis gestoken om vleermuizen te verjagen. De liaan wordt soms als sierplant gekweekt: hij is gemakkelijk te stekken en bloeit meerdere malen per jaar overdadig met roze bloemen.

Commercieel gebruik: vers blad en hout zijn te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo, het hout wordt ook dieper in het binnenland verkocht

(ca. € 1 per meter). Kleinere stukken hout worden ook naar Nederland geëxporteerd. Op internet wordt *Mansoa alliacea*-tinctuur onder de naam 'ajos sacha' als pijnstillend middel tegen reuma en lichaamsspijnen verkocht.

Betekenis naam: ¹⁾ knoflookliaan; ²⁾ bosknoflook; ³⁾ stinkliaan; ⁴⁾ knoflookblad; ⁵⁾ uienliaan; ⁶⁾ voorouderliaan, mogelijk verwijzend naar de 'Abo-negers', slaven van de Bakundu-bevolking uit Kameroen. Volgens Hartsinck (1770) waren het bekwame gifmengers. Hoewel *M. alliacea* niet in die regio voorkomt, gebruiken de Kameeroenezen wel het sterk naar knoflook ruikende hout van *Afrostryax kamerunensis* tegen arthritis en reuma (Burkill, 1985).

BIGNONIACEAE

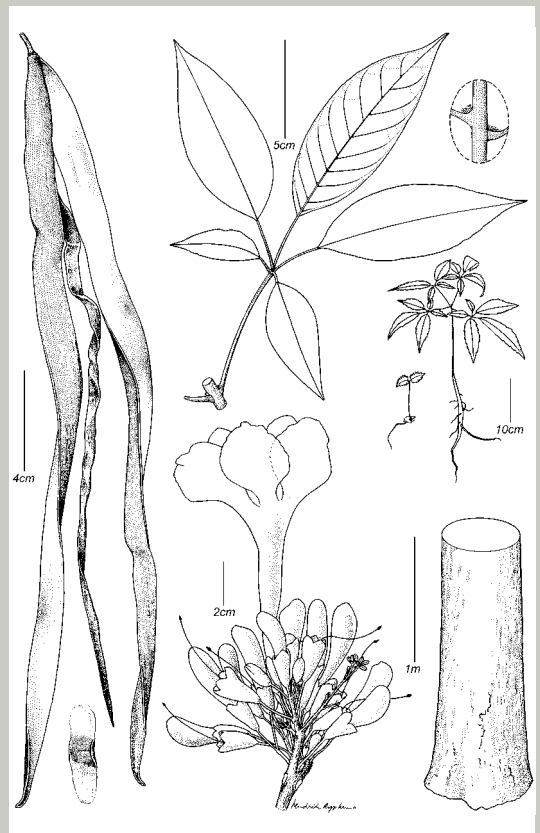
Tabebuia serratifolia (Vahl) G. Nicholson.

Lokale namen: grin-ati (Sr, Auc), hakia, wasiba (Ar), arawone, wehètè, woite (Ca), giyaati (Sa), Surinaams groenhart (SN).

Beschrijving: Boom, tot 30 m hoog, bladverliezend in de droge tijd. Bladeren tegenoverstaand, lang gesteeld, handvormig samengesteld; deelblaadjes 5-7, tot 18 x 7 cm; voet afgerond; punt toegespitst; bladrand gaaf of gezaagd. Bloeiwijze een eindstandige, behaarde, veelbloemige tros. Bloemen geel, rijk bloeiend als de boom kaal staat; kelk klokvormig, 5-lobbig; kroon trechtervormig, ca. 9 cm lang, 5-lobbig, van binnen behaard. Doosvrucht peulvormig, houtig, plat, 12-65 x 2 cm, met 2 kleppen openspringend. Zaden talrijk, met zilverachtige vleugels.

Tabebuia serratifolia: vrucht, zaad, blad, bloemen, detail bladnerf, zaailingen en stam.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: af en toe, in hoog bos, vaak op zandige plaatsen, zoals ritsen en oeverwallen.

Verspreiding: het Amazonegebied, de Guiana's en Trinidad.

Domesticatie: wild, soms aangeplant als sierboom.

Gebruik: De meeste Surinamers herkennen deze boom in de droge tijd aan zijn prachtige geel-

bloeiende kroon zonder bladeren. In Paramaribo staat hij langs een aantal straten aangeplant. De afgevallen bloemen worden opgeraapt en als thee bereid voor mannen. De thee heeft een sterk urine-drijvend effect, wat de potentie zou bevorderen. De tot poeder vermalen bast wordt verwerkt in de zogeheten 'man batra', een in alcohol getrokken mengsel van kwatakama buba (*Parkia pendula* bast), kwasibita hout (*Quassia amara*), gebrande maïskorrels, anijszaad en pedrekuvruchtjes (*Xylopija discreta*).

De bast en de bladeren worden ook in een zinken emmer gekookt en als bad gebruikt tegen zwakte en lichaamsspijnen. Het hout van de Surinaamse groenhart is zeer zwaar, hard en taai, veerkrachtig en duurzaam, maar laat zich moeilijk schaven. Het wordt gebruikt in de water- en scheepsbouw en voor vloeren.

Tabebuia serratifolia, aangeplant in Paramaribo.

Foto: T. van Andel

Commercieel gebruik: alleen het hout wordt verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ groenhart; ²⁾ de andere (Guyanese) groenhart is *Chlorocardium rodiei*.

BIGNONIACEAE

Tanaecium nocturnum (Barb.Rodr.)

Bureau & K. Schum.

Lokale namen: watrawenu¹ (Sr), ahmode ahtu (Trio), ëmëli (Way), wátawenú¹ (Sa).

Beschrijving: Liaan. Hout op dwarse doorsnede 8 gespleten mergstralen. Bladeren tegenoverstaand, samengesteld, met sterke amandelgeur; deelblaadjes 2, het eindblaadje vervangen door een ongedeelde rank, dun, lang gesteeld, 8-15 x 5-11 cm; voet afgerond; punt toegespitst, nerven handvormig. Bloeiwijze een eindstandige pluim, bezet met schubharen. Bloemen trechtervormig, zoetgeurend; kelk bekervormig; kroonbuis tot 13 cm lang, lichtgeel; lobben 5, wit. Doosvrucht worstvormig, houtig, ca. 16 x 4,5 x 4 cm, bezet met schubharen. Zaden talrijk, ca. 2 x 5 cm, gevleugeld.

Tanaecium nocturnum: peul, habitus en doorsnede hout. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: niet algemeen, in hoog bos langs rivieren.

Verspreiding: Panama, Colombia, Brazilië, Suriname, Frans Guiana.

Domesticatie: wild, gespaard tijdens het wieden, af en toe aangeplant door Marrons.

Gebruik: Deze sterk naar amandelen ruikende liaan is alleen bij mensen uit het binnenland bekend. De Trio en de Wayana schrapen de bast van het hout af, weken dit in warm of koud water en drinken het een aantal dagen achtereenvolgend tegen keelpijn en hoest (Veth, herbariumlabel; Plotkin, 1986). Heyde (1987) vermeldt dat Saramaccaners een aftreksel van de liaan bij zwakte na een bevalling drinken. Ook verwerken ze het in kruidenbaden bij koorts en voor geluksbaden ('opo-skin'). Een tonicum voor vrouwen wordt bereid uit *Desmodium asperum*, suikerriet, kowru-ati (*Begonia glabra*) en 'watie wanoe tetai' (*Tanaecium nocturnum*). Het recept geeft Heyde niet, maar het kan zijn dat hij met dit 'tonicum' een vaginaal stoombad bedoelt, aangezien de liaan hiervoor wel wordt gebruikt, vaak in combinatie met suiker en kowru-ati.

De amandelgeur van deze liaan wordt veroorzaakt door hoge concentraties blauwzuur (cyanide) in het blad. In Brazilië vervaardigen Indiaanse sjamanen een snuifpoeder van deze liaan, wat een hallucinerend effect heeft en hun toegang tot de geestenwereld verschaft. Er treden echter wel verlammingen op na langdurig gebruik van dit poeder als gevolg van cyanidevergiftiging (Prance et al., 1977). Vee dat van de plant eet vindt om deze reden ook vaak de dood (Gentry, 1973). Het is niet bekend of Surinaamse Indianen dit geestverruimende poeder ooit gebruikten, maar het zou kunnen dat het effect van deze plant heeft bijgedragen tot het gebruik ervan in rituelen voor de watra-

wenu. Dit zijn watergeesten, die onder leiding staan van de watra-mama, ook wel Mama Bosu of ondrowatra gronmama genoemd. Zij 'loopt' op een kaaïman, maar manifesteert zich ook als een mooie vrouw met lang haar en een gouden kam. Ze wordt vaak afgebeeld als een soort zeemeermin. Andere watergeesten, zoals Tata Bosu, de watra-ingi, watra-kromanti en watra-apuku manifesteren zich ook als een kaaïman of anaconda (Wooding, 1972). Maakt iemand een anaconda dood, dan zal de watergeest zich als een wraakgeest gaan gedragen en de familie van zijn moordenaar generaties lang lastigvallen (Price, 2008). Waarschijnlijk zal men zo'n wraakgeest ook weer moeten kalmeren met kruidenbaden van *T. nocturnum*.

Behalve voor watergeesten wordt de liaan ook gebruikt om geesten van overledenen te verjagen. Als je een stuk wátawenú kookt in een grote pot met ógi páu (*Bocoa prouacensis*), koeienhoorn ('kaw tutu'), en andere kruiden (waarschijnlijk *Lycopodiella cernua*), en je baadt 14 dagen met het telkens weer opgewarmde bad, dan ben je verlost van de kwade yorka. Voor een ander recept met watrawenu tegen yorka's, zie *Mansoa alliacea*.

Commercieel gebruik: de verse wortels en stukken van de liaan met blad worden op de Vreedzaammarkt markt in Paramaribo verkocht. In Nederland is de liaan soms onder de naam 'watoe wanoe' te koop.

Betekenis naam: ¹⁾ watergeest, aboma (*Boa constrictor*), anaconda (*Eunectes murinus*).

BIGNONIACEAE

Tecoma stans (L.) Juss. ex Kunth.

Synoniemen: *Tecoma mollis* H.B.K., *Bignonia stans* L.

Lokale namen: gwana tiki¹ (Sr), stansbladeren (SN)

Beschrijving: Struik of kleine boom, tot 10 m hoog. Bladeren tegenoverstaand, samenge-

steld, onevengeveerd, kaal; deelblaadjes 3-9, zittend, 2,5-15 x 0,8-5 cm; voet spits; punt toegespitst; bladrand gezaagd. Bloeiwijze een tot 15 cm lange, eindstandige tros. Bloemen geel; kelk bekervormig, met 5 spitse tanden; kroon trechtervormig, ca. 4 cm lang, 5-lobbig, van binnen met oranje strepen. Doosvrucht peulvormig, groen, rond, ca. 20 cm lang, bezet met lenticellen, met 2 kleppen openspringend. Zaden talrijk, met vliezige vleugels.

Tecoma stans. Foto: P. & S. Teunissen.

Voorkomen: als sierplant gekweekt in tuinen en langs wegen.

Verspreiding: van origine uit Midden-Amerika, elders gecultiveerd.

Domesticatie: gedomesticeerd, vermeerderd via stekken, soms verwilderd.

Gebruik: bij chronische diarree kookt men drie stansbladeren, drie stukjes pijpkaneeel van vier cm lang en een mespuntje zout in een liter water. Stephen (1979) raadt aan driemaal daags een kopje hiervan te drinken. Een middel tegen impotentie bij mannen wordt als volgt bereid: drie bladeren en een handvol gedroogde wortels van switi aneisi

(*Piper peltatum*), zeven gele bladeren en een handvol gedroogde wortels van blaka uma (*Cordia curassavica*), een handvol dubbeltjesblad (*Peperomia rotundifolia*), zeven wortels van de zure oranje (*Citrus aurantium*), 14 awarawortels (*Astrocaryum vulgare*) van 10 cm lang, zeven ingisopowortels (*Furcraea foetida*), handvol verse vlierbladeren (*Sambucus niger* ssp. *canadiensis*), zeven stansbladeren en drie gedroogde wilkensbitterwortels (*Allamanda cathartica*) worden op vijf liter water ingekookt tot de helft. Hiervan drinkt de man driemaal daags een half borrelglas gedurende een week. Na afloop moet hij een afrodisiacum drinken (Sedoc, 1992).

Bij onregelmatige menstruatie raadt Sedoc aan een handvol stansbladeren en een handvol fowrudoti (waarschijnlijk *Phthirusa stelis*) op een liter water te koken en de afgekoelde thee in plaats van water gedurende de dag te drinken. Bij geelzucht schrijft hij een thee van drie gedroogde bloemen op een liter water aan. Deze boom heeft grote, gele bloemen, groeit snel en is gemakkelijk te stekken. Om deze redenen wordt hij veel als sierboom aangeplant.

Commercieel gebruik: jonge boompjes zijn alleen in tuincentra te koop.

Betekenis naam: ¹⁾ leguantak.

BIXACEAE

Bixa orellana L.

Lokale namen: kusuwé (Sr, Ca, Au, Sa), kushamu (Ak), shirabuli (Ar), tunataletano kusuwé (Ca), wede whepwemu, wushamu (Trio), onot, onotoime (Way), kuswe, kanjá (Sarn), anatto, orleaanboom¹ (SN), roucou (Fr), achiote (Sp).

Beschrijving: Struik, tot 6 m hoog. Jonge twijgen roodbruin behaard. Bladeren verspreid, lang gesteeld, hartvormig, tot 15 x 10 cm; voet afgeknot; punt spits; nerven rood, handvormig. Bloeiwijze een eindstandige tros. Bloemen groot, roze in knop; kroonbladeren 5, wit tot roze; meeldraden talrijk, wit tot roze. Doosvrucht bezet met zachte stekels, rood of roodbruin, ca. 4 cm lang, met twee kleppen openspringend. Zaden talrijk, omgeven door felrood, vlezig pulp.

Bixa orellana.

Vorkomen: in stadstuinen en op erven in het binnenland gekweekt.

Verspreiding: al in pre-Columbiaanse tijd gecultiveerd van Mexico tot Bolivia, nu overal in de tropen gekweekt voor kleurstof en als sierstruik.

Domesticatie: gedomesticeerd. Vermeerdering via zaad of stekken. Er bestaat ook een cultivar met bleekgroene vruchten.

Gebruik: Al lang voor de komst van Columbus maakten de Indianen een felrode kleurstof uit de vlezige zaadrok van de *Bixa* vrucht. De rode pasta werd gemengd met *Protium*-hars, limoensap, krappa-olie (van *Carapa* spp.), castorolie (*Ricinus communis*) of gesmolten apenvet tot een soort zalf, waarmee ze hun gehele lichaam insmeerden, inclusief hun haar. Soms mengden ze de pasta ook met magische plantaardige bekoringsmiddelen (hemit, Way), waarna ze hun vijanden tegemoet traden als ze vrede wilden sluiten (Boven, 2006). Jachthonden wreven ze in met de rode verf tegen parasieten in hun vacht. De kleurstof, ook wel anatto of Orleaansekleurstof genoemd, was een van de eerste ruilproducten tussen de Europeanen en de Indianen in de Guiana's.

Volgens Stedman (1790) zagen de roodgeverfde Indianen eruit als gekookte kreeften. Toen een jongeman uit Cayenne hem uitlegde dat deze beschrijving zijn huid zacht hield, het zweten tegen ging en hem beschermde tegen insecten, en vervolgens vroeg waarom hij zijn eigen haar wit bepoederde, had Stedman hierop geen weerwoord. Vandaag de dag wrijven sommige Indianen en Marrons hun hond nog steeds in met kusuwé tegen (zand-) vlooiën. Ook zijn neus wordt ermee ingesmeerd, om hem beter te laten jagen. Als je je hond niet helemaal oranje wil verven, kun je hem ook wassen met water waarin iets van de rode pulp is opgelost. Hindostanen wrijven de oranje pulp soms op eczeem (Raghoenandan, 1994).

Hoewel de rode zaadjes gebruikt worden om rijstgerechten geel te kleuren, worden verse kusuwévruchten in Paramaribo en Nederland voornamelijk verkocht voor rituele doeleinden. De historisch belangrijke rol van *Bixa orellana* in de Indiaanse cultuur in Suriname wordt weerspiegeld in het gebruik van de vrucht in rituelen voor Indianengeesten, populair onder Creolen in het kustgebied.

Bixa orellana: bloemen (b), geopende vrucht met zaad (o). Foto's: T. van Andel (b), P. & S. Teunissen (o).

In een ingi swit'watra, een kruidenbad om de Indianengeest te verwennen, gaan behalve het blad en de vrucht van kusuwé ook andere 'rode' planten als gronposren (*Portulaca oleracea*), makamaka (*Lantana camara*), merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*), fayalobi bloemen (*Ixora coccinea*), popokaitongo (*Heliconia* bloemen), ingiwiri (*Nepsera aquatica*), sap van een rode suikerriet-cultivar (*Saccharum officinarum*), rode amandelsiroop ('redi swit'sopi'), smeriwiri (*Ocimum campechianum*), kowru-ati (*Begonia glabra*), piëpië páu (*Lippia alba*) en pemba. Met een rode zakdoek op het hoofd, een sigaar erbij en een glas cognac in de hand wordt de Indiaanse geest op zijn wenken bediend. Voor andere ingiwatra recepten met kusuwé, zie Stephen (1979: 78) en Sedoc (1992: 178).

Dat ook de Marrons hun lichaam insmeerden met kusuwé weten we uit een verslag van een missionaris die in 1788 roodgeverfde Saramaccaners de toegang tot de kerk weigerde totdat ze zich gewassen hadden (Price, 1990). Wintipriesters gebruiken nog steeds kusuwé om zichzelf of magische objecten ('obia's') rood te kleuren. Als

zwarte verf nemen ze roet of luisawiri sap (*Eclipta prostrata*), voor blauw Reckitt blue en voor wit pemba. Een magisch strijdobject ('kromanti-obia') dat nog nooit voor oorlogsdoeleinden is gebruikt, wordt niet overgoten met bloed van een offerdier maar met kusuwé. Iemand die bezeten is door een wraakgeest ('kunu') moet echter nooit in aanraking komen met deze kleurstof, want dit zou als gevolg hebben dat er bloed gaat vloeien. In plaats van kusuwé wordt het rode sap van swawiri (*Aciotis purpurascens*) gebruikt (Price, 2008).

Een thee van de bladeren van *B. orellana* wordt gedronken bij hevige misselijkheid, om te stoppen met overgeven. De dosis is drie verse bladeren op een liter water, gekookt met wat wandublad (*Cajanus cajan*) en het sap van vier gestampte bladeren van kromantikankan (*Heliotropium indicum*). Elk uur dient de patiënt een slok van de afgekoelde thee in te nemen (Heyde, 1987). Vreemd genoeg noemt May (1982) het sap van *Bixa* bladeren juist als emeticum om het braken op te wekken. De Wayana gebruiken dit braakmiddel bij vergiftiging met bittere cassave. De thee van de jonge, nog rode *Bixa* bladeren en soms de jonge vrucht wordt aangeraden bij pijnlijke menstruatie, na de bevaling en bij 'baarmoederstoornissen'. Ook wordt dit afkooksel gedronken bij infecties, dysenterie en als 'apfrodisiacum voor vrouwen'. De thee van vijf gram bast op een halve liter water drinkt men bij verkoudheid met koorts. Sap uit een vers

afgeplukte bladsteel wordt in het oog gedruppeld bij oogontsteking. De Wayana nemen een kruidenbad van de bladeren tegen spierpijn en koorts (Stephen, 1979; Heyde, 1987, DeFilipps et al., 2004).

Surinaamse Indianen beschilderen hun aardewerk met kusuwé; de kleur wordt met lokushars (van *Hymenaea courbaril*) gefixeerd (Ostendorf, 1962). De rode zaadjes worden in olie gebakken en vervolgens met rijst gekookt. Ook wordt het zaadpulp nog wel eens op de lippen gesmeerd als lippenstift.

Commercieel gebruik: vruchten en blad van kusuwé is te koop op medicinale marktkraampjes in Paramaribo, in Nederland zijn ze alleen verkrijgbaar in Surinaamse kruidenwinkels. Het rode poeder voor in de rijst is bij Aziatische toko's verkrijgbaar, maar dit is meestal een uit Brazilië afkomstig poeder, dat onder de naam 'achiote' of 'annato' wordt verkocht. Industrieel wordt de kleurstof onder codenummer E160b toegevoegd aan lippenstift, zeep, boter, kaas, gele vla en margarine.

Betekenis naam: ¹⁾ naar Francisco de Orellana, die werd aangevallen door met *Bixa* ingesmeerde Indianen toen hij in 1541 als eerste Europeaan de Amazone afvoer. Ook de wetenschappelijke naam verwijst naar deze Spanjaard.

BORAGINACEAE

Cordia curassavica (Jacq.) Roem. & Schult.

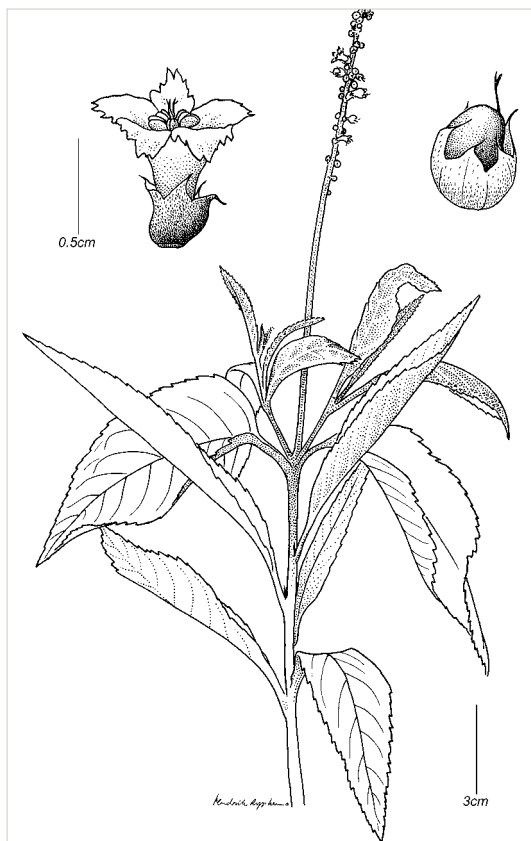
Synoniem: *Cordia macrostachya* (Jacq.) Roem. & Schult.

Lokale namen: blaka uma¹, blakamama wiwiri¹, kowruwiri² (Sr), kajakaja erepari³ (Ca), baaka uma, kow uwii² (Au), kasa sínkii⁴, kasa uwii⁵, wassai (Sa), datwin, bláksej⁶ (Sarn), black sage⁶ (En).

Beschrijving: Struik, tot 3 m hoog. Twijgen donkergroen tot zwart, ruw behaard. Bladeren verspreid, kort gesteeld, 4-15 x 1-6 cm; voet aflopend; punt spits; bovenkant ruw behaard; onderkant zachter behaard; bladrand gezaagd. Bloeiwijze een eindstandige, gesteelde, tot 10 cm lange, kortbehaarde aar. Bloemen zittend; kelk 5-tandig, ruw behaard; kroon buisvormig, wit, met 5 teruggeslagen slippen. Steenvrucht rood, vlezig, kaal, gekroond door overblijvende kelk. Steen 1, ca. 4 mm lang.

Voorkomen: algemeen, in open vegetatie aan de kust, in brakwatermoerassen en aan de benedenloop van rivieren.

Verspreiding: tropisch Amerika en de West Indische eilanden.

Cordia curassavica: habitus, bloem en vrucht.

Illustratie: H. Rypkema

Domesticatie: wild, gespaard tijdens het wieden, aangeplant op erven.

Gebruik: De sterk ruikende bladeren worden veel gebruikt in medicijnen voor vrouwenkwalen. Bij menstratiepijn drinkt men de thee van één twijgje of tien blaadjes, 's ochtend en 's middags een glas. Na een dag zou de pijn over moeten zijn. Een paar glazen per dag van deze thee zou een hoge bloeddruk tijdens de zwangerschap ook verlagen. Volgens een gebruikster maakt het 'je nieren schoon waardoor je veel moet plassen'. Maar ze waarschuwt ook voor een overdosis: 'als je teveel blaka uma gebruikt kan je bloeddruk te laag worden'. Soms wordt ook het verse sap van blaka uma met wat as of limoensap vermengd en gedronken om menstratiepijn te verzachten (Sedoc, 1992). Een gezichtsstoombad met blaka uma neemt men bij griep en bijholteontsteking. De thee van 20 gedroogde bladeren op een liter gezouten water geldt als middel tegen gonorrhoe (May, 1982). Herbert Dankerlui gebruikte blaka uma in zijn medicijnen tegen geslachtsziekten. Hiervoor kookte hij drie

takjes blaka uma, drie plantjes luisawiri (*Eclipta prostrata*), weti-edede (*Cyanthillium cinereum*), een stuk loangotitei (*Aristolochia consimilis*), zeven rode katoenbladeren (*Gossypium barbadense*) en drie tot vier struikjes sibiwiri (*Scoparia dulcis*) op anderhalve liter water. Van dit aftreksel moest de patiënt drie tot zeven dagen achtereens twee-maal daags een glaasje drinken. Deze thee was een baarmoedermedicijn ('murudresi') om de menstruatie te reguleren en het lichaam en de urine-wegen te reinigen. 'Je ziet dat het werkt omdat je urine gaat veranderen, de kleur wordt lichter en je gaat meer plassen', aldus Dankerlui. Het middel zou bovendien geslachtsziekten ('takru siki') zoals gonorrhoe en witte vloed genezen. Voor een middel met blaka uma tegen impotentie, zie *Tecoma stans*.

Een recept om de menstruatie snel te laten verlopen luidt als volgt: kook een stuk stengel van loangotitei (*A. consimilis*) met acht plantjes weti baka (*Rolandra fructicosa*), vijf twijgjes blaka uma, zes tot zeven rode katoenbladeren (*G. barbadense*) en zout. Drink de thee driemaal daags gedurende de menstruatie, die hierdoor niet langer dan drie dagen zal duren. In een ander recept om de menstruatie te verkorten wrijft men de katoenbladeren, luisawiri, blaka uma, matungamaka (*Solanum stramonifolium*) en seigotro (*Struchium sparganophorum*) fijn met pemba. Dan wordt het sap eruit geknepen en opgedronken. Dit wordt drie dagen herhaald, de menstruatie zou na de derde dag stoppen. Een bittere tonic tegen baarmoederproblemen bereid Sedoc (1992) door zeven wortels van slabriki (*Senna alata*), guave (*Psidium guajava*), en blaka uma te drogen en met zeven bladeren van de laatste plant in een fles wijn, cognac of jenever in de zon laten trekken. Tweemaal daags een borrelglaasje van deze tonic zou de problemen verhelpen. Een thee van een handvol gedroogde blaka uma wortels op een liter water zou de menstruatie reguleren. Bladeren van de plant komen ook terecht in genitale stoombaden, om de vagina en de baarmoeder na de bevalling te reinigen, naweeën en kraamvrouwenkoorts te voorkomen. Soms wordt ook een stuk busi sopropo (wilde *Momordica charantia*) of de bladeren van yarakopi (*Siparuna guianensis*), amandel (*Terminalia catappa*), mango (*Mangifera indica*), masusa (*Renealmia alpinia*), rode katoen of jamu (*Syzygium cumini*) aan dit bad toegevoegd. Marronvrouwen baden drie maanden lang tweemaal daags met deze baden. 'Het maakt je droog en laat je

krimpen', aldus een gebruikster. De baby's worden soms ook gebaad in de afgekoelde kruidenbaden. Verse twijgjes worden tot een borsteltje gekauwd en als tandenborstel gebruikt, ter voorkoming van tandbederf. Een half glas van de afgekoelde thee van vijf tot zeven vergeelde bladeren met zout of suiker wordt gedronken tegen hoest. Baby's krijgen twee eetlepels van het afkooksel te drinken (Raghoenandan, 1994).

Wanneer bij een hoogzwangere vrouw de bevalling maar niet op gang komt en men vermoedt dat bovennatuurlijke krachten de geboorte tegenhouden, wordt een kruidenbad samengesteld van een grote pol mangrasi (*Eleusine indica*), die naast een druk voetpad of kruispunt uit de grond wordt getrokken. Toegevoegd worden zeven bladeren van de blaka uma en de zuurzak (*Annona muricata*) en zeven handen vol aneisiwiri (waarschijnlijk *Piper marginatum*). In de teil of prapi gaan verder nog pemba, floridawater, sesamzaad, zeven korrels kaseerzout, een stukje loangotitei (*A. con-similis*) en sterke drank. Bij zonsopgang wordt een vers ei in het kruidenbad gedompeld en over de buik gewreven; na zonsondergang wordt dit herhaald, onder het uitspreken van de zin 'ala san' tai musu lusu' (alles wat vastzit moet loskomen). Dan breekt men het ei op de buik en laat het struif op de grond druipen. Daarna drinkt de vrouw een theelepel slaolie met drie druppels floridawater erin. De bevalling zal nu snel beginnen. Voor de rituele betaling van de magische graspol en bijbehorende gebeden, zie Sedoc (1992: 168). De rode akantamasi is een kwaadaardige geest die in een termietennest van rode aarde woont. Om hem weg te jagen wordt een kruidenbad gemaakt met gestampte bladeren van blaka uma, lebibaka leaves (*Luehopsis rosea*), buasiman weko (*Zygia latifolia*), rode klei, water en een

beetje sterke drank. Hiermee moet de persoon baden die door de rode akantamasi wordt lastiggevallend. Blaka uma wordt tevens toegevoegd aan kruidenbaden voor pawinti, geluk, en fyofyo (Sedoc, 1992). Voor een recept tegen fyofyo met blaka uma, zie *Sambucus canadensis*. Voor het gebruik van blaka uma bij kinderen met ogri ai, zie *Struchium sparganophorum*. De verse bladeren worden soms in het kippenhok gegoid om kippenluizen te verdrijven. *C. curassavica* wordt soms verward met de iets vooral op verlaten kostgrondjes voorkomende *C. schomburgkii*, eveneens blaka uma en kow uwii geheten. *C. curassavica* is te herkennen aan het langwerpige, zittende, gezaagde blad, terwijl *C. schomburgkii* ronder blad en een geknikte bladsteel heeft. Waarschijnlijk worden beide soorten voor dezelfde doeleinden gebruikt.

Commercieel gebruik: de twijgen met bladeren worden soms op de medicinale plantenmarkt in Paramaribo verkocht. In Nederland is *C. curassavica* te koop in een paar Surinaamse winkels, maar het wordt ook door Antilliaanse vrouwen verkocht en gebruikt. Ze noemen het 'basora pretu' in het Papiaments en maken er eveneens een thee van voor menstruatieklasten en een stoombad voor na de bevalling.

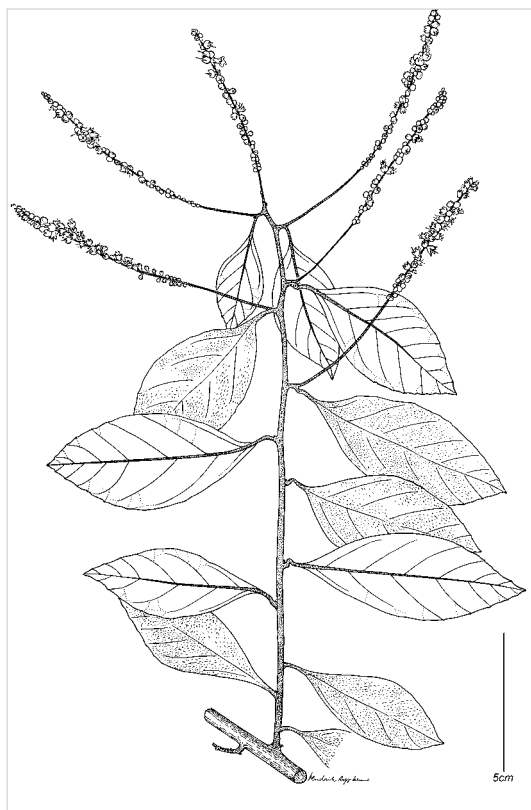
Betekenis naam: ¹⁾ zwarte vrouw, deze naam wordt ook aan *C. schomburgkii* en *Struchium sparganophorum* gegeven; ²⁾ kou blad, vanwege het gebruik tegen kraamvrouwenkoorts, ook gebruikt voor *C. schomburgkii*; ³⁾ cassavebrood van de dwergara (*Ara severa*). Deze papegaai eet van de vruchten; ⁴⁾ ruw lichaam; ⁵⁾ ruwe bladeren; ⁶⁾ zwarte salie, de Guyanese naam voor deze plant wordt in Nickerie gebruikt.

BORAGINACEAE

Cordia schomburgkii DC.

Lokale namen: blaka uma¹, fowrulosowiwiri², kowruwiwiri³ (Sr), kabuya koro diamaro (Ar), parakatai, wayamaka erepari⁴ (Ca), baaka uma, koo uwii³ (Au), danpuwi (Pa), kasa sinkii⁵, kasa uwii⁶ (Sa).

Beschrijving: Struikachtige liaan, tot 5 m hoog. Twijgen ruw behaard. Bladstelen vaak geknikt. Bladeren verspreid, 8-12 x 2-7 cm; voet stomp of spits; punt spits; bovenkant iets ruwer behaard dan onderkant; bladrand gaaf tot getand. Bloeiwijze een okselstandige, gesteelde, tot 17 cm lange, kortbehaarde aar. Bloemen zittend; kelk 5-tandig, kaal, groenig wit tot rood; kroon buisvormig, wit, met 5 kleine lobben. Steenvrucht rood, vlezig, behaard, gekroond door overblijvende kelk. Steen 1, ca. 5 mm lang.

Cordia schomburgkii. Illustratie: H. Rypkema

Voorkomen: algemeen, langs bosranden, op savannes en in secundaire vegetatie. Soms als dicht struikgewas op verlaten kostgrondjes.

Verspreiding: tropisch Amerika en de West Indische eilanden.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Bewoners van Paramaribo identificeren blaka uma vooral als *Cordia curassavica*, maar in het binnenland wordt met deze naam vaker *C. schomburgkii* bedoeld, omdat de laatste veel op verlaten kostgrondjes groeit. *C. schomburgkii* is goed te herkennen aan de liaan-achtige groei-vorm, het rondere blad en de geknikte bladstelen.

De twee soorten worden waarschijnlijk identiek gebruikt. De hieronder genoemde recepten komen allen van Marrons uit de regio Klaaskreek, Zanderij, Marowijne en Brownsweg. Zij koken de aangenaam geurende bladeren en drinken de thee tegen diabetes en hoge bloeddruk tijdens de zwangerschap. Een twijgje wordt tot een borsteltje gekauwd om de tanden mee te poetsen. Na de bevalling neemt de kraamvrouw met haar baby een versterkend bad in de gekookte bladeren van deze plant. De jonge moeder neemt tevens een vaginaal stoombad met blaka uma, yarakopi (*Siparuna guianensis* en/of *Lantana camara*) en masusablād (*Renealmia alpinia*) om de baarmoeder schoon te maken, naweeën en kraamvrouwenkoorts te voorkomen. Dit soort baden worden tot drie maanden na de bevalling tweemaal daags genomen. Als een moeder haar baby voor het eerst naar buiten neemt om aan de dorpelingen laat zien (een ritueel dat 'púu mii a döö' wordt genoemd bij de Saramaccaners), zijn zowel moeder als kind kwetsbaar voor kwade invloeden en jaloerse blikken. Daarom worden kraamvrouw en pasgeborene van te voren bestrooid met een mengsel van pemba, weti baka (*Pityrogramma calomelanos*) en blaka uma, om ze te beschermen. In Brownsweg wordt *C. schomburgkii* ook toegevoegd aan kruidenbaden voor geluk, tegen het boze oog bij kinderen en om apuku te verjagen. Verse bladeren gooit men in het kippenhok om kippenluizen te verdrijven.

Commercieel gebruik: de twijgen met bladeren worden soms op de medicinale plantenmarkt in Paramaribo verkocht en ook geëxporteerd naar Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ zwarte vrouw, deze naam wordt aan *C. curassavica* en soms ook aan *Struchium sparganophorum* gegeven; ²⁾ kippenluizenkruid; ³⁾ kou blad, vanwege het gebruik tegen kraamvrouwenkoorts, ook gebruikt voor *C. curassavica*; ⁴⁾ cassavebrood van de leguaan, die eet het blad; ⁵⁾ ruw lichaam; ⁶⁾ ruwe bladeren.

BORAGINACEAE

Cordia tetrandra Aubl.

Lokale namen: tafrabon¹, tafra udu² (Sr), kak-hòro, yuwana ro (Ar), alatuluka, araturuka (Ca), kiiki³ (Au), kiikiitafrabon (Pa), bogilobi, tunbalo (Sa), lasora (Sarn), tafelboom (SN).

Beschrijving: Kleine boom, tot 18 m hoog. Kroon plat; takken horizontaal. Twijgen grijs behaard. Bladeren verspreid, 10-25 x 4-8 cm; voet spits of afgerond, soms scheef; punt spits; bovenkant glanzend groen, ruw behaard; onderkant dofgroen, zacht behaard; bladrand gaaf. Bloeiwijze een eindstandige, schermachtige, viltig behaarde pluim. Bloemen klein, 5-talig; kelk behaard; kroonbladeren, teruggeslagen, vuilwit. Steenvrucht groenig wit of bleekgeel, ellipsvormig, kaal. Zaad 1, in plakkerig, eetbaar pulp.

Cordia tetrandra: habitus, bloeiende tak, bloemen en vrucht. **Illustratie: W. Hekking.**

Voorkomen: op natte plaatsen in het kustgebied, modderige rivieroeveren en in secundair bos.

Verspreiding: Colombia, Venezuela, de Guiana's, Peru, Brazilië en Bolivia.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens de kap of aangeplant als laanboom.

Gebruik: De afgevallen bladeren worden in de zon gedroogd. Een thee van tien bladeren op een liter kokend water (of één blad op een kopje heet water) wordt gedronken als bloedzuiverend middel, tegen de symptomen van hoge bloeddruk en diabetes. De dosis varieert van een tot drie kopjes per dag. De bladeren worden ook toegevoegd aan genitale stoombaden. De ruwe bladeren hebben

volgens een verkoopster een ruw makend effect op het vrouwelijke geslachtsorgaan. De boom wordt soms aangeplant als sierboom in Paramaribo. Het kleverige vruchtvlees wordt soms door kinderen gegeten, maar ook door vissen. Daarom vissen mensen vaak onder een tafelboom waarvan de rijpe vruchten in de rivier vallen.

Commercieel gebruik: de bladeren werden aangetroffen op de Noodmarkt in Paramaribo en in een enkele Surinaamse winkel in Nederland.

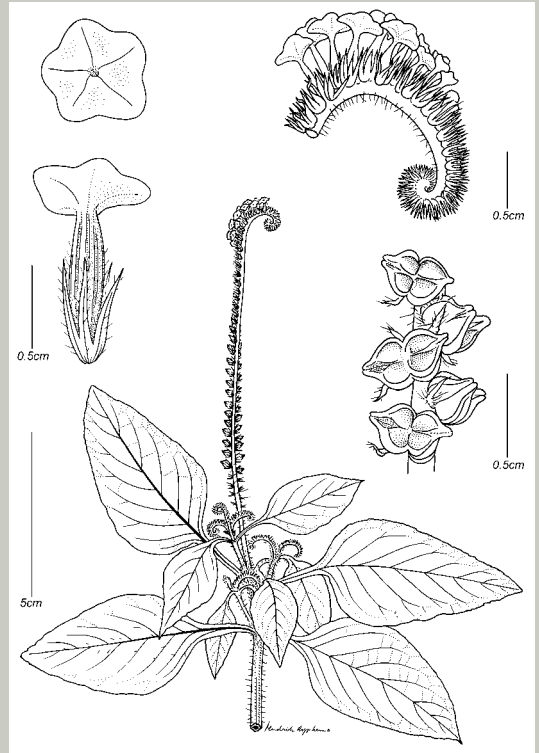
Betekenis naam: ¹) tafelboom, naar de platte kroon; ²) tafelhout; ³) roerstokje. Een stuk hout met dwars afstaande zijtakjes wordt vaak als roerstokje gebruikt.

BORAGINACEAE

Heliotropium indicum L.

Lokale namen: kaka (fowru) kankan¹, kromantikankan⁴, isriwiwiri² (Sr), kaka foo kankan¹, pikin foo kankan³, kumanti uwii⁴ (Au), koko dên⁵ (Sa).

Beschrijving: Kruid, tot 1 m hoog, bezet met stijve witte, afstaande haren. Stengel onderaan houtig. Bladeren aan de basis tegenoverstaand, meer naar boven verspreid, lang gesteeld, dun, slap, 4-9 x 1-5 cm; voet lang aflopend; punt spits, beide zijden verspreid behaard; bladrand gegolfd. Bloeiwijze een eindstandige, tot 30 cm lange schicht, met een opgerold uiteinde. Bloemen in twee rijen; kelk 5-tandig, behaard; kroon wit, buisvormig met een vlak uitstaande, ondiep gelobde zoom. Splitvrucht groen, in 4 hoekige nootjes uiteensplijtend.

Heliotropium indicum. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, in grasvelden, open vegetatie of zandige grond in het kustgebied.

Verspreiding: pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild, af en toe aangeplant op erven in Marrondorpen.

Gebruik: Het sap van gestampte bladeren wordt met een gelijke hoeveelheid slaolie ('zoetolie') gemengd. Een eetlepel hiervan wordt ingenomen tegen bronchitis. Tegen astma worden de gedroogde bladeren gerookt, puur of vermengd met tabak. Ook de thee van dit kruid met een stukje tingimoni hars (van *Protium* spp.) erin opgelost drinkt men tegen astma. De thee van 14 bladeren op een liter water schijnt de urinelozing te bevorderen, zweren in de mond te genezen en 'het bloed te verkoelen'. Kookt men de wortels van de plant ook mee, dan worden drie eetlepels per dag van de thee ingenomen tegen ingewandswormen (Sedoc, 1992). Ostendorf (1962) vermeldt het gebruik van de plant tegen zweren en dysenterie. Het blad, gekookt met de bladeren van wandu (*Cajanus cajan*) en sap van gestampt kusuwéblad

(*Bixa orellana*) neemt men in om heftig braken te stoppen (May, 1982). Extracten van de plant hebben wondhelende eigenschappen (Reddy et al., 2002). Volgens Stephen (1979) is de kaka fowru kankan een 'krachtige toverplant' die met olie op de huid wordt gewreven om geluk te brengen bij tentamens. Het plantje wordt ook verwerkt in een magisch smeersel dat bekend staat als 'bakra-opo'. Hierin gaat vaak ook de fijnge maakte wortel van *Maranta arundinacea*. Deze geparfumeerde kruidenzalfjes werden in het verleden gebruikt om de blanke gezagsdragers (politie, rechters, werkgevers en leraren) te beïnvloeden. Marrons smeerden zich vroeger goed in met dit soort obia's als ze naar de stad reisden voor zaken (Herskovits & Herskovits, 1936; Price & Price, 1991). Hoewel het establishment in Suriname nu niet meer wit is, worden bakra-opo's toch nog steeds vervaardigd, 'om net zoveel geluk in het leven te krijgen als blanken altijd hebben', aldus de verkoper van zo'n flesje. Onder Indianen in Guyana zijn deze 'white man bina's' ook populair, al zijn de ingrediënten ietwat verschillend (Van Andel, 2000). *H. indicum* wordt in een kruidenbad vermengd met limoen (*Citrus aurantifolium*), suikerriet, banaan, citroen-

gras (*Cymbopogon citratus*) en rode katoen (*Gossypium barbadense*) om boze geesten weg te jagen. Voor een kruidenbad met *H. indicum* voor kromanti en apuku voor een 'langa nefi tapu', een beschermingsmiddel tegen aanvallen met lange messen en kogels, zie *Rolandra fruticosa*.

Commercieel gebruik: het kruid wordt zowel op de medicinale plantenmarkt in Paramaribo, als in Surinaamse kruidenwinkels in Nederland

verkocht. Een kant-en-klaar flesje bakra-opo kost in Suriname € 5-10, in Nederland € 50. Omdat de plant kruiden toxische pyrrolizidine-alkaloïden bevat, heeft de VWA de verkoop van de plant in Nederland verboden (VWA, 2003).

Betekenis naam: 1) hanenkam, vanwege de gekrulde bloeiwijze; 2) ijzerkruid; 3) vogeltjeskam; 4) plant van de luchtgoden; 5) in Ghana gebruiken de Ga deze naam voor dezelfde plant.

BORAGINACEAE

Tournefortia ulei Vaupel.

Lokale namen: alamankina¹, (man) parabita² (Sr).

Tournefortia ulei: herbariumcollectie (r), vruchten (l). Foto's: NHN-Leiden (r), C. Bhikhi (b).

Beschrijving: Struikachtige liaan. Jonge twijgen aangedrukt behaard, met sterke Eucalyptusgeur. Bladeren verspreid, dun, 6-17 x 3-8 cm; voet spits of afgerond; punt toegespitst. Bloeiwijze een eindstandige, losse pluim, opgebouwd uit tot 10 cm lange, zich uitrollende

schichten. Bloemen klein, in twee rijen, kort behaard; kelk met 5 priemvormige lobben; kroonbuis ca. 4 mm lang, opgeblazen aan de top; kroonslippen driehoekig, groenig wit. Steenvrucht wit, vlezig, waterig, kaal, uiteenvallend in 4 éénzadige nootjes.

Voorkomen: vrij algemeen, langs bosranden en in secundaire vegetatie.

Verspreiding: Peru, Venezuela, de Guiana's, Bolivia en het Braziliaanse Amazonegebied.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Surinamers hebben vaak een treef ('trefu' of 'kina') voor een bepaald type voedsel, een persoonlijk voedseltaboe dat soms samengaat met allergie. Een treef 'erft' men van vaderskant. Soms wordt bij de geboorte van een kind al vastgesteld welk voedsel het tijdens zijn leven niet mag eten. Wil men zich laten bezitten door een bepaalde winti, dan moet men zich ook aan de voedseltaboes van die specifieke geest houden. Krijgt iemand toch etenswaren binnen waarvoor hij of zij een 'treef heeft', dan kan die persoon uitslag krijgen en zich ziek of ongelukkig voelen. Veel Surinaamse mannen hebben bijvoorbeeld een treef voor eten dat bereid is door een menstruerende vrouw. Mensen die een fodu winti 'hebben', mogen geen rijst eten. Hoewel het woord treef ontstaan is uit het Hebreeuwse woord 'tereefa' of 'treife' (verboden spijs), komt het geloof in persoonlijke voedseltaboes waarschijnlijk uit Afrika (Benjamins en Snelleman, 1917).

Alamankina is een plant die ziektes kan verhelpen die veroorzaakt zijn door het (per ongeluk) eten van verboden soorten voedsel. De bladeren wor-

den fijngewreven tussen de handpalmen, vermengd met tot poeder gemalen pamba en een beetje water, en vervolgens direct opgedronken. Dit zou de allergische reactie doen verminderen. Stephen (1998: 123) noemt alamankina een 'sterk magisch kruid' dat in geheime ritens wordt gebruikt om winti's op te roepen. De tekening bij deze beschrijving lijkt echter op *Amaranthus spinosus*. Elders vermeldt hij dat alamankina een struik van de familie Cucurbitaceae is, waarvan de bladeren worden gebruikt in kruidenbaden voor de bosfodu (Stephen, 1986: 161). Hoewel er binnen de Cucurbitaceae alleen klimplanten bestaan, is het best mogelijk dat er meerdere soorten in Suriname als 'alamankina' worden gebruikt. Er is echter slechts éénmaal een plant bij deze naam verzameld, en dat was *Tournefortia ulei*, die in 2006 als alamankina op de popki dyari markt werd verkocht.

Commercieel gebruik: sporadisch te koop op de medicinale plantenmarkt in Paramaribo.

Betekenis naam: ¹⁾ ieders treef; ²⁾ mannelijke bitter uit de Pará. De vrouwelijke is *Solanum leucocarpon*.

BROMELIACEAE

Ananas comosus (L.) Merr.

Synoniem: *Ananas sativus* Schult.

Lokale namen: nanasi, para nasi¹, duri nana, bofro ede², fin'ai n'nasi³, ingi n'nasi⁴, batjaw tere⁵ (Sr), hajaró nana⁶, warakaba⁷ (Ar), kami-kami⁷, maipjuri upuhpo, tokomo, (waraku) nana (Ca), nana, nanaeime, watrapeni, akei-nana, warino, kujari, enireimi (Trio), gádúbó⁸, naná (Sa), ajnás (Sarn), ananas (SN).

Beschrijving: Terrestrisch kruid, zonder stengel. Bladeren ca. 30, in een basale rozet, stijf, grijs-groen, gootvormig, tot 100 x 3 cm; puntig; bladrand vaak bezet met scherpe stekels. Bloeiwijze een dikke, samengestelde bloeikolf op een lange, centrale steel; schutbladen grijs, paars of rood, spiraalsgewijs ingeplant. Bloemen paars, 3-talig, buisvormig vergroeid. Schijnvrucht samengesteld, gevormd door de vlezig geworden bloeispij, schutbladen en

Ananas comosus. Foto's: P. & S. Teunissen.

bessen, met aan de top een dichte kroon van groene bladeren. Grootte, vorm, smaak en kleur zijn afhankelijk van de cultivar. Zaden worden zelden gevormd.

Ananas comosus: vrucht. Foto's: P. & S. Teunissen.

Voorkomen: commercieel gekweekt op zandgrond in de savannegordel, voor huishoudelijk gebruik in tuinen en op kostgrondjes in het binnenland.

Verspreiding: van origine uit Zuid-Brazilië en Paraguay, nu een belangrijk voedselgewas in de gehele tropen, met name in Zuidoost Azië.

Domesticatie: al in pre-Columbiaanse tijd gedomesticeerd door Indianen in tropisch Amerika.

Gebruik: In Suriname worden een flink aantal ananascultivars gekweekt, vaak kruisingen tussen commerciële en inheemse cultivars, vooral door Indianen. De cultivars verschillen in de aan- of afwezigheid van stekels langs de bladrand, vorm, grootte en smaak van de vrucht. Wilde, oneetbare ananassen komen spontaan voor op kostgrondjes; waarschijnlijk producten van kruisingen tussen cultivars. De bovenstaande lokale namen betreffen verschillende cultivars (Parahoe, 2001; Teunissen et al., 2003).

De vrucht eet men ook bij brandend maagzuur en bloedarmoede; het sap drinkt men bij vitaminegebrek, bloedarmoede en griep (Raghoenandan, 1994). Bij hoest neemt men voor het slapengaan een kopje met heet water aangelengd ananassap met honing en geraspte nootmuskaat (Sedoc,

1992). Het sap wordt ook wel bloedzuiverend genoemd. Sedoc raadt bij ingewandswormen aan een dag lang het ongezoete sap van een bijna rijpe ananas te drinken. Dit heeft een sterk laxerende werking, waardoor de wormen met de ontlasting worden uitgescheiden. Hij waarschuwt ervoor dat zwangere vrouwen het middel niet moeten gebruiken.

Toch is het meest bekende (en beruchte) medicinale gebruik van ananas het innemen van de onvolgroeide vruchten om abortus te plegen. Vrouwen die hun zwangerschap in de eerste drie maanden willen afbreken eten de onrijpe vrucht vers, in alcohol gedrenkt, of geraspt en gekookt met één of meer van de volgende ingrediënten: limoenen (*Citrus aurantifolium*), jonge kokosnoten, stout bier (Guinness), *Aloe vera*-blad, krapolie (*Carapa guianensis*), loangotitei (*Aristolochia consimilis*), hout van kwasibita (*Quassia amara*) of de knoflookkiaan (*Mansoa alliacea*). Volgens een Paramaccaanse vrouw moest je het aftreksel van groene ananas 'net zolang drinken tot de miskraam komt. Het lukt niet altijd op deze manier dus je kan beter naar de dokter gaan, want als het fout gaat krijg je een gehandicapt kind.' Ze waarschuwde dat het middel gevaarlijk en zelfs dodelijk kon zijn omdat de vrouw er een infectie door kon oplopen.

Ondanks het feit dat zwangerschapsonderbreking in Suriname officieel bij wet verboden is, worden er in het illegale circuit veel abortussen gepleegd. Uit onderzoek van ProHealth bleek dat ca. 17% van alle abortussen in Suriname met 'huismiddeltjes' wordt uitgevoerd (Jones, 2006, ICPD, 2006). Het eten van onrijpe ananassen is al zeer lang bekend in Suriname als een effectief middel voor vruchtafdrijving. Rolander meldt al in 1755 dat het sap van de groene schil bekend stond als menstratieopwekkend. Zwangere slavinnen pleegden abortus op foetussen van meer dan vier maanden oud, hoewel dit uitdrukkelijk door de autoriteiten verboden was.

Een Hindostaanse vertelde dat je een ongewenste zwangerschap zelfs kon beëindigen door de jonge bladtop van een ananas te planten in een gat in de grond met een cent en een waxinelichtje. Door middel van aanvullende gebeden zou de zwangerschap niet doorzetten. Vreemd genoeg meldden diverse Marronvrouwen geïnterviewd door Koop-

mans (2007) en de Korte (2006) dat een klein kopje thee van ananasschillen ook *tijdens* de zwangerschap werd gedronken om misselijkheid en zuurbranden te verlichten. Na de bevalling diende de thee juist om de baarmoeder schoon te maken en kraamvrouwenkoorts te voorkomen. Om vleesbomen in de baarmoeder 'schoon te maken' tijdens de menstruatie, kookten vrouwen een thee van onrijpe ananas samen met de halve knol van een kon'koni cassave (*Stigmaphyllon sinuatum*). Onrijpe ananas bevat een aantal stoffen die sterk purgerend werken en de baarmoeder samen laten trekken (Browner & Ortiz de Montelano, 1986). Hierdoor kan de menstruatie kunstmatig worden opgewekt.

Waarschijnlijk worden er in Suriname ook cultivars van *Ananas comosus* gekweekt vanwege de vezels in hun bladeren. De Indianen noemen de

planten, die slechts kleine, oneetbare vruchten produceren, soms kurawa of krawa. Ze maken touw van de vezels, op dezelfde manier als *Bromelia alata*.

Commercieel gebruik: rijpe ananassen worden in het seizoen overal in Suriname op de markt gebracht. Ananassen in Nederland komen niet uit Suriname. Onrijpe ananassen zijn verkrijgbaar op de Vreedzaammarkt in Paramaribo. Tijdens ons marktonderzoek werd een bloeiwijze met onrijpe vruchten in een Hindostaanse kruidenwinkel in Den Haag aangetroffen.

Betekenis naam: ¹⁾ ananas uit Pará; ²⁾ tapirkop; ³⁾ kleinoogananas; ⁴⁾ Indiaanse ananas; ⁵⁾ kabeljauwstaart; ⁶⁾ vrouwenananas; ⁷⁾ trompetvogel (*Psophia crepitans*); ⁸⁾ God's jongen.

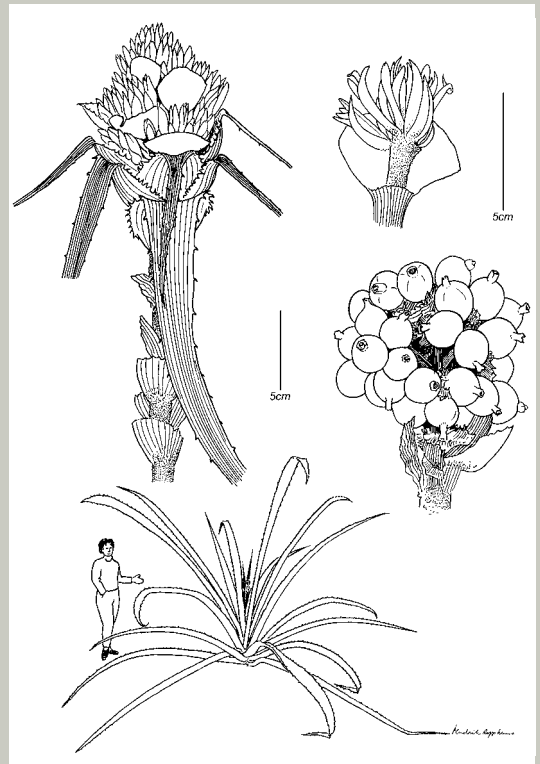
BROMELIACEA

Bromelia alata L.B. Smith.

Lokale namen: businansi¹, (ingi) singrasi (Sr), ökeli, karuada (Ar), kurawa, yarawa kurawari² (Ca), wirawaito (Trio), singaasi (Au), singáási (Sa), bosananas, pitta³, piet³, zeilgras (SN).

Beschrijving: Groot terrestrisch kruid, zonder stengel, tot 3 m hoog. Bladeren in een basale rozet, stijf, aan de basis rood, gootvormig, tot 400 x 7 cm; puntig; bladrand bezet met platte, gekromde stekels. Bloeiwijze een gedrongen, samengestelde bloeikolf op een korte, centrale steel; schutbladen rood, spiraalsgewijs ingeplant. Bloemen paarsblauw, 5 cm lang. Vruchten oranjegeel, eerst bruin behaard, later kaal, ca. 5 x 2,5 cm. Zaden talrijk, bruin, in wit, zoet vruchtvlees.

Bromelia alata: habitus, bloeiwijze, bloem met bractee en bracteole, vruchten. **Illustratie:** H. Rypkema.

Voorkomen: plaatselijk massaal in ritsbossen in het kustgebied, elders zeldzaam.

Verspreiding: Guyana en Suriname.

Domesticatie: wild, gecultiveerd, vooral door Indianen en Marrons.

Gebruik: Deze wilde plant wordt al eeuwen door

Indianen uit het wild verzameld en gekweekt voor de vezelhoudende bladeren. Het bladmoes wordt door een lus afgestroopt, de overgebleven vezels worden gewassen en in de zon te drogen gehangen. De Wayana en Trio kweken zelfs twee singrasi-cultivars: een met en een zonder getande bladrand (Heemskerk et al., 2007; Teunissen et al., 2003). Met de vezels weefden de Indianen vroeger de karakteristieke kuitbanden, een traditie die daarna door Marrons is overgenomen. Tegenwoordig dient de vezel voor het maken van vislijnen, touw, boogpezen en hangmatten.

De meeste Surinamers kennen singrasi alleen vanwege de toepassing in medicinale kompressen en wintirituelen. Bij rugklachten en hernia wordt een stuk kurk verbrand, waarna de as met gesneden cactusblad (*Opuntia cochinellifera*) op een dot in alcohol gedrenkt breeuwkatoen wordt gelegd. De rug wordt ingevet met olie of abomavet (van een anaconda), waarna het kompres op de pijnlijke plek wordt vastgeboden met mangrasi (*Eleusine indica*) of singrasi (*Bromelia alta*). Gedurende deze behandeling drinkt men een afkooksel van verse of gedroogde merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*) en een stuk gedroogd bananenblad van 30 cm lang op een liter water (Sedoc, 1992).

Zwangere vrouwen binden soms een aantal draadjes van singrasi losjes om hun buik als een magische bescherming tegen een miskraam. Of ze leggen drie tot een lus geknoopte singrasibundeltjes met vijf mangrasi (*Eleusine indica*) plantjes in een kalebas met een klont pemba. De lusjes worden vlak voor de bevalling losgemaakt om de geboorte voorspoedig te laten verlopen. Volgens een magisch anticonceptiemiddel van de Saramaccaanse vroedvrouw Lina Asudanoë Lonto moet je een stukje singrasi om een reepje binnenbast van een boom knopen, in heet water laten trekken en het aftreksel opdrinten. Berg het stukje bast daarna op in een kast en haal het er pas weer uit als je weer zwanger wilt worden. Knoop het lusje van vezels weer los en je bent weer vruchtbaar.

Van singrasi worden ook 'boeien' gemaakt ('singamunga'), magische banden voor om de bovenarm die de drager ervan onkwetsbaar maakt voor ziektes en ongeluk. Sommige van dit soort boeien, zoals de 'amafu obia' zijn zo sterk dat ze zelfs hun magische kracht behouden als de draagster menstrueert.

Singrasi-vezels zoals ze op de markt in Paramaribo wordt verkocht. Foto: C. van der Hoeven.

De oranje vruchtjes zijn smakelijk maar irriteren het mondslijmvlies. De vezels, in de oude literatuur (Hartsinck, 1770) vaak aangeduid met 'pita', 'piet' of 'pitte', worden ook gebruikt om pijlpunten vast te zetten of klompen brandbaar hars aan een stok te binden bij wijze van fakkel. De vezels worden met de hand op de dij gerold tot een draad, die vervolgens wordt dubbelgenomen. Van dit touw werden hangmatten geweven.

Vanwege hun grote, stekelige bladeren worden Bromeliaceae en Agavaceae niet graag door botanici verzameld. Bovendien zien de door Indianen en Marrons gedomesticeerde exemplaren er vaak anders uit dan hun wilde soortgenoten. In de literatuur bestaat daarom nogal eens verwarring over de botanische herkomst van Indiaanse vlechtvezels en worden namen als pita, singrasi, kurawa, hennep en bosananas niet alleen voor *Bromelia alta* gebruikt, maar ook voor de vezelcultivars van *Ananas comosus*, *A. lucidus*, *B. pinquin*, *B. plumieri* en *Agave americana*. Er is zeer weinig bekend over de traditionele vlechtvezels die vandaag de dag in het Surinaamse binnenland uit het wild worden verzameld of gecultiveerd.

Commercieel gebruik: kleine bundeltjes singrasi met een lusje erin zijn kant-en-klaar te koop op de medicinale plantenstalletjes in Paramaribo, en in sommige wintiwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ bosananas; ²⁾ de 'echte' kurawa is waarschijnlijk *Ananas lucidus*; ³⁾ van het Spaanse pita, hoewel in Latijns-Amerika met deze naam de vezels van *Aechmea magdalenae* worden bedoeld.

BROMELIACEAE

Guzmania pleiosticha (Griseb.) Mez.

Synoniemen: *Vriesea pleiosticha* (Griseb.) Gouda; *Mezobromelia pleiosticha* (Griseb.) Utley & H.Luther

Lokale namen: businanasi (Sr), bosananas (SN).

Beschrijving: Epifiet, zonder stengel, tot 1,5 m hoog. Bladeren ca. 30, in een basale rozet, 30-100 x 6-8 cm, grijsgroen; basis rood; punt afgerond of toegespitst, dicht bezet met schubharen; bladrand ongestekeld. Bloeiwijze rechtopstaand, ca. 50 cm lang, met twee rijen van ca. 10 bleekgroene aartjes; schutbladen talrijk, overlappend, grijsgroen. Bloemen met 3-10 bijeen; kroon ca. 3 cm lang, wit. Doosvrucht cilindervormig, groen, ca. 2,5 cm lang, omgeven door schutbladen. Zaden spoelvormig, met wit haar aan de basis.

Guzmania pleiosticha. Foto: E. Gouda.

Voorkomen: als epifiet in hoge bomen.

Verspreiding: van Costa Rica tot Peru, Venezuela, de Guiana's, Trinidad en het Braziliaanse Amazonegebied

Domesticatie: wild.

Gebruik: Deze plant groeit op de takken van bomen en vormt met zijn bladeren een waterreservoir, zodat hij niet uitdroogt als het weinig regent. Dit achterblijvende water deed dienst als waterbron voor gevluchte slaven, die hierdoor grote afstanden konden afleggen in het bos en hun achtervolgers konden afschudden (zie *Begonia glabra*).

Volgens ritueel specialist Ro Faria is het water uit de bosananas zuiver ('de plant vangt dauw') en heeft het magische krachten. Omdat ze hoog in het kronendak groeien, worden epifieten ook vaak in verband gebracht met luchtgoden. Zaalman (2005) beschrijft een kruidenbad voor de kromanti Tata Jaw, waarin 'sabana smeri wiwiri' (*Unxia camphorata* of *Ocimum campechianum*), weti-edede

(*Cyathillium cinereum*), bradiwiri fowrudoti (*Phoradendron* spp.), zeven kurken, een gehele bosananas en 'ponsu van fungu páu' (platgeslagen bladeren of vezels van *Parinari campestris*?) worden vermengd. Het getal zeven is een teken van zeven krachten binnen één winti. Het kruidenbad wordt en de bosananas worden met pemba bestrooid. De persoon bezeten door Tata Jaw danst vervolgens met een stuk witgemaakte sangrafu stengel (*Costus* sp.), die 'antagoni' wordt genoemd. De naam bosananas wordt voor veel wilde Bromeliaceae gebruikt, zowel voor terrestrische als epifitische soorten. Het is goed mogelijk dat behalve *Guzmania pleiosticha* nog diverse andere soorten identiek worden gebruikt.

Commercieel gebruik: de soort werd niet verkocht op de markt in Paramaribo, maar in 2007 werd een doos vol met deze planten aangetroffen bij de Surinaamse winkel Riedwijn in Amsterdam.

Betekenis naam: ¹⁾ bosananas.

Protium heptaphyllum (Aubl.) Marchand.

Lokale namen: businengre kandra¹, bus' kandra² (Sr), haiawa (Ar), sipyo (Ca), awayot (Way), tingimoni³ (Sr, Au), busi kadea², gangáise (Sa), boskaars, petroleumboom⁴ (SN).

Beschrijving: Boom, tot 20 m hoog. Bast lichtbruin, met kleurloze, aromatische hars. Bladsteeltjes aan beide einden verdikt. Bladeren verspreid, samengesteld, onevengeveerd; deelbladjes 5-7, tegenoverstaand, ca. 9 x 4 cm; voet stomp, scheef; punt toegespitst. Bloeiwijze een okselstandige, dichte kluwen. Bloemen eenslachtig, mannelijke en vrouwelijke bloemen samen in één bloeiwijze, zoetgeurend, 4-talig, lichtgeel. Steenvrucht rood, asymmetrisch, 3-lobbig, ca. 3,5 x 1,5 cm, openspringend. Kernen 1-3, omgeven door eetbaar wit pulp.

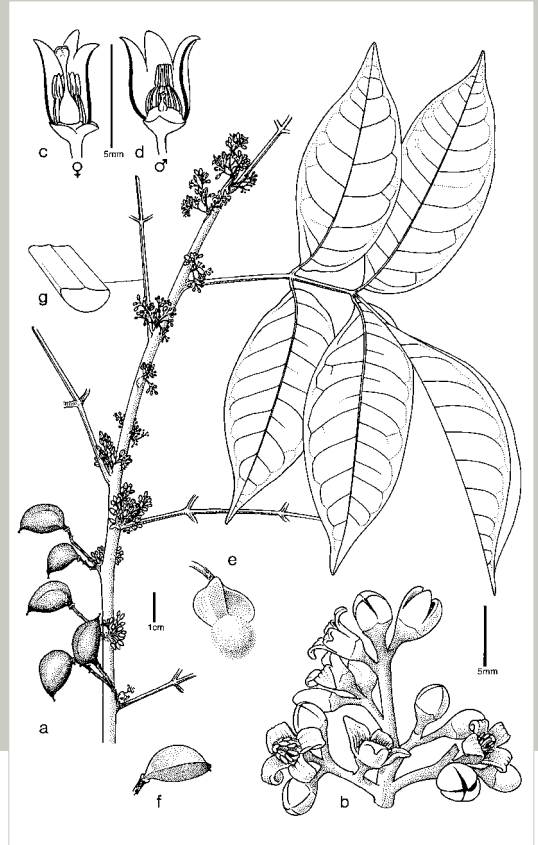
Vorkomen: algemeen, vooral in savanne en ritsbos, ook langs rivieren op hoge oevers.

Verspreiding: noordelijk Zuid-Amerika en de Guiana's.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens de kap, aangeplant door Indianen.

Gebruik: Van een aantal soorten *Protium* en *Tetragastris* wordt de zogenaamde tingimoni-hars geogost, maar in Suriname is *P. heptaphyllum* de belangrijkste leverancier (Ostendorf, 1962). Uit de aangekapte bast vloeit een doorzichtige, naar wierrook geurende hars, die witgrijs opdroogt. De hars vat gemakkelijk vlam en werd in het verleden als fakkels gebruikt door een brokje hars tussen het gespleten einde van een stokje te klemmen. Het brandt fel, met weinig roet en een aangename geur.

Tegenwoordig heeft de hars vooral medicinale en magische toepassingen. Een tot twee eetlepels fijngestampte of geraspte hars worden in water opgelost, hiervan wordt driemaal daags een glaasje gedronken bij longproblemen, bronchitis en astma. Volgens Sedoc (1992) wordt de gestampte hars

Protium heptaphyllum: a. fertiele tak; b. deel van bloeiwijze; c. en d. lengtedoorsnede bloemen; e: openspringende vrucht, met zaad en pulp; f: lege vrucht; g. bladsteel. **Illustratie: H. Rypkema.**

ook met tabak vermengd en gerookt tegen astma. Een vrouw uit de Marowijne die tijdens haar zwangerschap zo vaak moest braken dat ze hiervoor in het ziekenhuis in Paramaribo was opgenomen, kreeg van haar opa een thee van *Protium*-bladeren te drinken. Volgens haar moeder stopte hierna het overgeven en verliep de rest van de zwangerschap voorspoedig. Het blad wordt ook in genitale stoombaden verwerkt vanwege de lekkere geur en het reinigend effect.

Arawaks in Powakka bereiden een kruidenbad voor mensen met geestelijke stoornissen van de tingimonibladeren met kowru-ati (*Begonia glabra*), sangrafu (*Costus* sp.), de bloemen van angalampu (*Malvaviscus arboreus*) en fayalobi (*Ixora coccinea*), en het blad van gran masusa (*Renealmia alpinia*), kulishiri (*Matayba opaca*) en kromantiwiri (*Struchium sparganophorum*). Worden ze door boze geesten gekweld dan nemen ze een bad

met tingimoni-blad, rode katoen (*Gossypium barbadense*) en cashewblad (*Anacardium occidentale*). Ook planten Arawaks een tingimoni-boom om aardig gevonden te worden door hun omgeving.

Voor een patiënt die last heeft van koorts die veroorzaakt wordt door de geest van een overledene ('yorka koorsu') raadt Sedoc (1992) de volgende behandeling aan: stamp tingimoni hars, snekiwiri (*Eryngium foetidum*), kruidnagels, knoflook, een tabaksblad (*Nicotiana tabacum*) en een rode of een witte ui fijn. Doe alles in fles sterke drank en voeg drie lepels kamferspiritus en een lepel sterke azijn toe. Wrijf met dit mengsel het lichaam van de patiënt in.

De geurige hars steekt men aan tijdens voorouder-rituelen als symbool voor het vroegere gebruik als verlichting. Tijdens het uitroken van boze geesten wordt de hars samen met een blokje kamfer en stukjes pispensudu (*Pinus* sp., stukjes groengeverfd hout afkomstig van oude gebouwen in Paramaribo) aangestoken tussen de benen van een patiënt. Dit veroorzaakt sterk geurende, zwarte walmen, waardoor het kwaad uit het lichaam wordt verdreven (Zaalman, 2005). Volgens ritueel specialist Ro Faria werkt tingimonihars 'beter voor winti dan de synthetische korreltjeswierrook.'

Voor een kruidenbad met de hars om boosdoeners af te weren, zie *Citrus aurantium*.

Voor het beschilderen van hun traditionele aarde-werk lossen Indianen anatto (rode kleurstof van *Bixa orellana*) op in *Protium*-hars of krappaolie (van *Carapa guianensis*). De hars doet ook dienst als aanmaakblokje om het vuur aan te steken. Toen tijdens de binnenlandse oorlog elektriciteit schaars was, begonnen veel Marrons de hars weer te gebruiken voor verlichting. Bomen in de nabijheid van dorpen zitten vaak vol littekens van kapwonden.

Commercieel gebruik: Indianen uit Powakka verzamelen de hars in grote zakken (25-50 kg), die ze in 2006 voor een groothandelspijs van ca. € 25 (toen 75 SRD) doorverkochten aan verkopers van de Vreedzaammarkt. Het betreft hier waarschijnlijk een mengsel van hars van *Protium heptaphyllum*, *P. aracouchini* en *Tetragastris*-soorten. In Suri-naamse winkels in Nederland kost een klein klompje hars al € 3,50. Het verse blad is alleen in Paramaribo te koop.

Betekenis naam: ¹⁾ bosnegerkaars; ²⁾ boskaars; ³⁾ stinkend geld, met het inzamelen van de geurige hars wordt geld verdiend; ⁴⁾ vanwege de brandbare hars.

BURSERACEAE

Tetragastris altissima (Aubl.) Swart.

Lokale namen: businengre kandra¹, jawa², tingimoni³, redi sali (Sr), haiawa, yuriballi tataru (Ar), piriika (Ca), tingimoni³ (Au), kadea⁴ (Sa), rode salie, petroleumboom⁵ (SN).

Beschrijving: Boom, tot 35 m hoog. Bast grijs, schilferig, met kleurloze, aromatische hars. Bladsteel verdikt aan de basis, van boven plat.

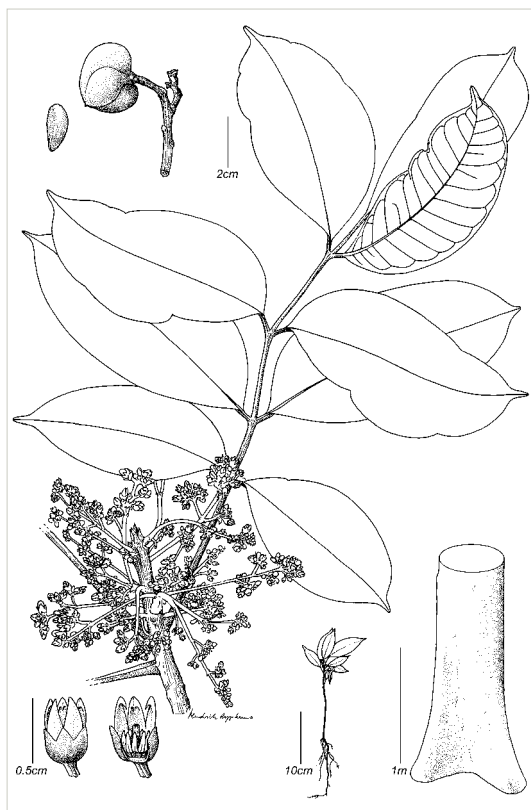
Bladeren verspreid, samengesteld, onevengeveerd; deelblaadjes 5-11, tegenoverstaand, ca. 8-19 x 3-8 cm; voet scheef; punt toegespitst. Bloeiwijze een stevige, okselstandige, fijn bruin behaarde pluim. Bloemen 5-tallig, eenslachtig, mannelijke en vrouwelijke bloemen samen in één bloeiwijze; kroonbladeren vergroeid, behaard, geelgroen. Steenvrucht rood, 2-5-lobbig, scheef, 2,5 x 1,5 cm, openspringend. Stenen 1-5, omgeven door eetbaar wit pulp.

Voorkomen: algemeen, in hoog bos.

Verspreiding: van Midden- tot noordelijk Zuid-Amerika, inclusief de Guiana's.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens de kap.

Gebruik: De bast van deze boom bevat een doorzichtige, naar wierrook geurende hars, die witgrijs opdroogt. De hars vat gemakkelijk vlam en werd in het verleden als kaars of fakkel gebruikt door een brokje hars tussen het gespleten einde van een stokje te klemmen. Dezelfde lokale namen

Tetragastris altissima: bloeiende tak, detail bloemen, vrucht, zaad, zaailing en stam.

Illustratie: H. Rypkema.

worden ook aan andere Burseraceae gegeven met brandbare hars, zie *Protium heptaphyllum*. De hars wordt vandaag de dag vooral medicinaal gebruikt. Bomen in de nabijheid van dorpen zitten vaak vol littekens van kapwonden. Een tot twee eetlepels fijngestampte of geraspte hars worden in water getrokken. Van de oplossing van een wordt driemaal daags een kopje gedronken bij longproblemen, bronchitis en astma. Volgens Sedoc (1992) wordt de gestampte hars ook met tabak vermengd en gerookt tegen astma. Toen tijdens de binnenlandse oorlog elektriciteit schaars was, begonnen veel Marrons de hars weer te gebruiken voor verlichting. De hars wordt niet alleen als aanmaakblokje gebruikt, men verdrijft er ook boze geesten mee. Als er een rituele vooroudermaaltijd wordt bereid, worden er op de vier hoekpunten van de tafel brokken hars aangestoken om de goede geesten welkom te heten. In het verleden was dit soort hars immers de (enige) verlichting van de slaven.

Een thee van de gekookte bast met wat zout wordt gedronken tegen buikpijn. De bast wordt door

Tetragastris panamensis: aangekapte bast met druppels hars (b), gehavende stam door veelvuldige oogst (o) in Onverwacht, Pará. Foto's: T. van Andel.

Saramaccaners ook in kruidenbaden voor de papawinti (slangengeest) gebruikt. De sterk gelijkende soort *Tetragastris panamensis*, met een iets puntigere vrucht en blaadjes met een afgeronde, meer symmetrische voet, wordt waarschijnlijk identiek gebruikt als *T. altissima*. Het hout van *Tetragastris*-soorten wordt voor zware vloerdelen, bruggen en trappen gebruikt. Als de rode vruchten zijn opengesprongen, is de witte pulp rond de zaden eetbaar.

Commercieel gebruik: Indiaanse verzamelaars brengen tingimoni hars in grote hoeveelheden op

de markt in Paramaribo. Het betreft hier waarschijnlijk een mengsel van *Protium*- en *Tetragastris*-hars.

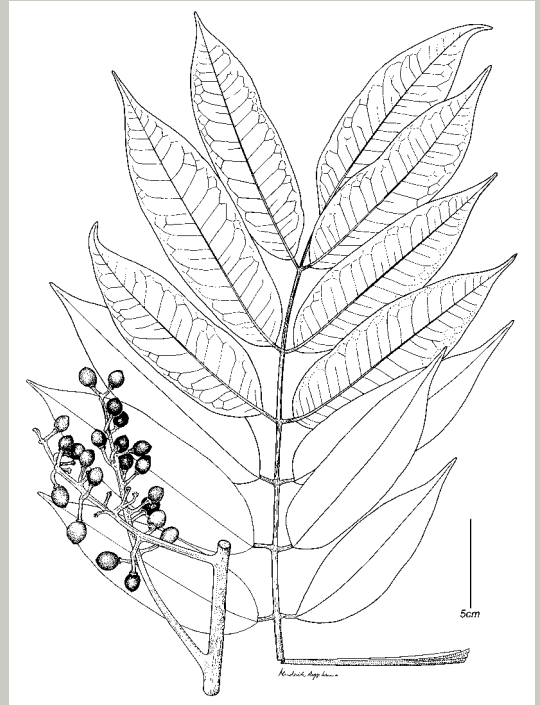
Betekenis naam: ¹⁾ bosnegerkaars; ²⁾ afgeleid van de Arawak naam; ³⁾ stinkend geld, met het inzamelen van de geurige hars wordt geld verdiend; ⁴⁾ kandelaar; ⁵⁾ vanwege de brandbare hars.

BURSERACEAE

Trattinickia lawrancei Standl.

Lokale namen: busi kandra¹, tingi moni (Sr), bigi musatika (Au), aluwáú² (Sa).

Beschrijving: Boom, tot 30 m hoog. Bast met kleurloze, aromatische hars. Jonge twijgen dik, scherp gegroefd, fijn bruin behaard. Bladeren verspreid, samengesteld, onevengeveerd; deelblaadjes 9-11, tegenoverstaand, asymmetrisch, ca. 10-22 x 4-8 cm; voet afgerond; punt toegespitst; bovenkant ruw behaard; onderkant dicht zacht behaard, oudere bladeren kaler en kleiner. Bloeiwijze een okselstandige, roestbruin behaarde, tot 25 cm lange pluim. Bloemen klein, eenslachtig, dicht behaard, mannelijke en vrouwelijke bloemen samen in één bloeiwijze; kelk 3-lobbig; kroon buisvormig, 3-lobbig, groen. Steenvrucht bruin, ca. 1,4 cm in doorsnede; puntig. Stenen 1-3, in harsachtig pulp.

Trattinickia lawrancei: tak met vruchten en blad.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: zeldzaam, in hoog bos, vooral op heuvels, juvenielen sporadisch in secundair bos.

Verspreiding: Colombia, Venezuela, Bolivia, Guyana, Suriname, Brazilië en Peru.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Deze boom is slechts van een paar collecties bekend in Suriname (WM 1644, Schulz 7846, LBB 13297, TvA 4926). Hij is verzameld bij de Volzberg, op de Brownsberg, bij de Rijdsdijkweg (Pará) en in het Watramiri bosreservaat. Bij kiespijn kookt men een aantal van de ruwe bladeren in water en spoelt men met het afkooksel de mond. Marktverkoopsters waarschuwden dat vloeistof niet ingeslikt mocht worden, want dit kon bij zwangere vrouwen tot een abortus leiden of zelfs tot volledige onvruchtbaarheid. Het is niet bekend of deze thee ook met opzet wordt gedronken om

abortus te plegen. De sterk naar wierrook geurende bladeren worden gekookt en als kruidenbad gebruikt bij een niet nader gespecificeerde ziekte. Voor een genitaal stoombad worden de bladeren ofwel apart gekookt, of samen met kisangula (*Maprounea guianensis*), malëmbëlëmbë (*Piper marginatum*), faya titei (*Davilla kunthii* of *D. nitida*), en gran masusa blad (*Renealmia alpinia*). Volgens gebruiksters kun je hier elke dag mee stomen, behalve de eerste drie dagen na je menstruatie.

Commercieel gebruik: het blad is af en toe op de Vreedzaammarkt in Paramaribo verkrijgbaar.

Betekenis naam: ¹⁾ boskaars, hoewel de hars uit de stam niet (vaak) wordt gebruikt; ²⁾ deze naam wordt voor meer Burseraceae gebruikt en waarschijnlijk afgeleid van de naam 'arouaou', door Caribs uit Galibi gebruikt voor *Protium heptaphyllum* (Plotkin et al., 1991).

Opuntia cochinellifera Steud.

Lokale namen: nopari¹ (Sr, Ca), watra mama kari² (Sr), cactus, nopal (SN).

Synoniem: *Nopalea cochinellifera* (L.) Salm-Dyck.

Beschrijving: Rechtopstaande schijfcactus, tot 2 m hoog. Leden plat, omgekeerd eirond, tot 22 x 8 cm, dik en vlezig, groen tot blauwgroen. Aureolen dicht bezet met lichtbruine borstel-haren, zonder stekels. Bloemen ca. 7 x 2 cm, roze tot paars; meeldraden talrijk, helmraden paars, helmknoppen geel, stijl groen. Vrucht vlezig, donkerpaars, bezet met aureolen, vruchtvlees paars. Zaden talrijk, paars.

Opuntia cochinellifera. Foto: T. van Andel.

Voorkomen: gekweekt als sierplant in tuinen.

Verspreiding: in 1847 vanuit Mexico naar Suriname gebracht (Ostendorf, 1962). Geweekt in de gehele tropen.

Domesticatie: gedomesticeerd. Makkelijk te stekken door een schijf in de grond te steken.

Gebruik: Deze cactus wordt als sierplant gekweekt maar heeft ook medicinale eigenschappen. Het blad wordt doorgesneden en de slijmerige binnenkant wordt op puistjes gesmeerd. De fijngesneden bladeren worden geweekt in azijn of spiritus en op kneuzingen en pijnlijke gewrichten aangebracht ter verkoeling (Ostendorf, 1962) of bij koortsige kinderen onder de voeten gebonden (Tjong Ayong, 1989). Bij rugklachten ('bak ati') en hernia wordt een stuk kurk verbrand, waarna de as met gesneden cactusblad op een dot in alcohol gedrenkt breeuwkatoen wordt gelegd. De rug wordt inge-

vet met olie, waarna het kompres op de pijnlijke plek wordt vastgeboden met mangrasi (*Eleusine indica*) of singrasi (*Bromelia alta*). Gedurende deze behandeling drinkt men een afkooksel van verse of gedroogde merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*) en een stuk gedroogd bananenblad van 30 cm lang op een liter water (Sedoc, 1992).

Deze cactus werd vroeger in plantages aangeplant om er de cochenilleluis op te kweken, een witte schildluis (*Dactylopius coccus*) die de rode kleurstof karmijn produceert. Na de opkomst van synthetische kleurstoffen is het economisch belang van cochenille in Suriname verdwenen. De cochenilleluis wordt in Midden-Amerika nog gekweekt voor de productie van natuurlijk pigment in verf, voedingsmiddelen (E120) en lippenstift.

Betekenis naam: ¹) van de Mexicaanse naam 'nopal' voor deze cactus; ²) de watergeest roept.

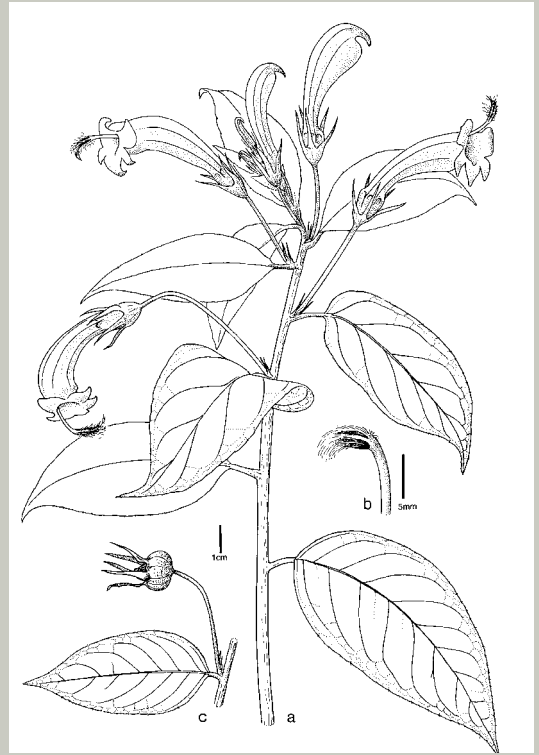
CAMPANULACEAE

Centropogon cornutus (L.) Druce.

Lokale namen: diaklarun¹, popokaikrarun², tigrinangra³ (Sr), emenaliballi⁴, karoshiri (Ar), karulu (Ca), drungudrungu⁵, siinzi tongo (Au), a suti góni⁶ (Sa), leeuwenbek (SN).

Beschrijving: Struik, tot 2 m hoog, met wit melksap. Stengel in de lengte gegroefd. Bladeren verspreid, kaal, dun, 6-12 x 2,5-6 cm; voet stomp of afgerond; punt toegespijst. Bloemen alleenstaand in de oksels van de bovenste bladeren, buisvormig; kelk bolvormig met duidelijke slippen; kroonbladeren roze, helmknoppen wit behaard. Bes bolvormig, groen, omgeven door kelkklippen. Zaden talrijk, klein, bruin.

Centropogon cornutus: a. habitus; b. vergroeide helmraden, c. vrucht. **Illustratie:** H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, maar niet talrijk, in verstoorte vegetatie, langs bospaden en krekken.

Verspreiding: Midden- en Zuid-Amerika en het Caribisch gebied.

Domesticatie: wild.

Gebruik: De bladeren van deze plant worden fijn-gemaakt tussen de handpalmen en met koud water gemengd. Met wat suiker toegevoegd wordt dit drankje ingenomen tegen keelpijn en heesheid, waarna de stem snel weer terug zou komen. De jonge bladeren worden gestoofd als groente door sommige Javanen en Marrons.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹) hertenspinazie, omdat deze dieren de bladeren eten; ²) papegaaiespinazie; ³) tijgernagel, vanwege de lange kelkklippen; ⁴) lijkt op rattenpeper, vanwege de gelijkenis van de bloemen met de langwerpige vruchten van *Capsicum frutescens*; ⁵) dronken; ⁶) hij schiet zijn geweer, omdat de vrucht openspringt met veel kleine zadjes.

CANNABINACEAE

Cannabis sativa L.

Lokale namen: asisi¹, dyonko², ganja³, grasi⁴, kali⁵ (Sr), maluwana (Sa), bháng, gányá³ (Sarn), hennep⁶, wiet⁷, marihuana⁸ (SN).

Beschrijving: Eenjarig, tweehuizig kruid, tot 3 m hoog. Stengel weinig vertakt, grijsgroen behaard. Bladeren verspreid, handvormig samengesteld, aromatisch; deelblaadjes meestal 3-7, tot 10 x 1,5 cm; voet spits; punt toegespitst; bovenkant donkergroen; onderkant dofgroen; bladrand scherp gezaagd. Mannelijke bloeiwijze een losse pluim; bloemen lichtgeel. Vrouwelijke bloeiwijze een dichte tros; schutbladen talrijk, bezet met aromatische klierharen; bloemkelk membraanachtig; kroon ontbrekend; stijlen 2, wit, ver uitstekend. Dopvrucht bruin. Zaad 1, geribd, rond, lichtbruin.

Cannabis sativa: mannelijke (linksboven) en vrouwelijke plant (rechts). **Illustratie:** F. Köhler.

Voorkomen: illegaal gekweekt in tuinen en op kleine veldjes in het bos.

Verspreiding: oorspronkelijk uit Centraal Azië, nu wereldwijd gekweekt.

Domesticatie: gedomesticeerd, in Suriname wordt alleen de narcotische cultivar geteeld.

Gebruik: Ganja, wiet of marihuana zijn de door hars samenklevende, kruidig geurende toppen van de vrouwelijke planten van *Cannabis sativa*. Het narcotische effect wordt veroorzaakt door de psychoactieve stof tetrahydrocannabinol (THC) in de hars, die vooral door de onbevruichte vrouwelijke plant geproduceerd wordt. Het roken van de vrouwelijke bloemen, al of niet vermengd met tabak, veroorzaakt over het algemeen aangename hallucinaties.

Suriname maakte kennis met *C. sativa* via de Hindostaanse contractarbeiders. Tussen 1907 en 1913 werd er jaarlijks zo'n 700 kg ingevoerd, totdat het in 1918 verboden werd (Benjamins en Snelleman, 1917). Het gebruik en de teelt van en marihuana is nog steeds verboden in Suriname. Toch wordt het gekweekt en gerookt, men name

door jonge mannen. Tijdens dit onderzoek werd marihuana ook regelmatig als medicinale plant genoemd. Het roken ervan ervaren mensen als bevorderend voor de geestelijke gezondheid en heilzaam bij stress en mentale problemen. Volgens een marihuanateler kon je de bladeren van de plant op je voorhoofd binden als je gek ('lauw') was, zodat je weer tot rust kwam. Volgens een Hindostaans recept bij verstoorde spijsvertering moet men een vers blad fijnwrijven en met een half glas water en wat suiker na de maaltijd innemen (Raghoenandan, 1994).

Commercieel gebruik: de handel in marihuana is verboden in Suriname, maar de drug wordt toch verkocht in het illegale circuit, soms vermengd met cocaïne ('blaka dyonko'). In Nederland is het toegestaan om kleine hoeveelheden marihuana te telen, te verkopen en te gebruiken. De wijdverbreide verkoop in coffeeshops leidt er echter toe dat de plant op grote schaal illegaal wordt geteeld. Door veredeling zijn er cultivars met steeds hoger THC-gehalte ontwikkeld ('Nederwiet' of 'kas-wiet'). De vezelcultivar (die nauwelijks THC bevat) wordt in Nederland op kleine schaal verbouwd voor ecologische textiel.

Betekenis naam: ¹⁾ as; ²⁾ een dutje doen, vanwege de slaapverwekkende werking; ³⁾ afkomstig van de Aziatische naam kan-cha; ⁴⁾ gras; ⁵⁾ kaal (bloot); ⁶⁾ hiermee wordt vooral de vezelcultivar

bedoeld; ⁷⁾ van het Engelse ‘weed’ (kruid); ⁸⁾ een Mexicaanse codenaam, afgeleid van de vrouwennamen Maria en Juana.

CANNACEAE

Canna indica L.

Synoniemen: *Canna coccinea* Miller, *Canna surinamensis* Bouché

Lokale namen: sakasiri¹, yoroyoro, kanan (Sr), baiakana (Ar), palaka (Way), saka sii¹ (Au), sakasi¹ (Pa), weglopershagel², canna (SN).

Beschrijving: Overblijvend kruid, tot 2 m hoog. Wortelstok kort. Bladschede open, vaak rood aangelopen. Bladeren verspreid, 20-50 x 10-18 cm; voet schedevormig; punt toegespitst; bladrand soms rood. Bloeiwijze eindstandig, soms vertakt. Bloemen (bijna) zittend, asymmetrisch; schutbladen tot 6 cm lang, bedekt met waslaagje; kelkbladeren 3, groen; kroonbladeren 3, roze, ca. 3,5 cm lang; steriele meeldraden 3-4, kroonbladachtig, ca. 5 cm lang, rood, soms met gele stippen; meeldraad 1, ca. 2 cm lang, geel met oranje vlekken; stijl rood, ca. 3 cm lang. Doosvrucht eerst groen, later zwart, wrattig, ca. 2 cm lang. Zaden talrijk, rond, zwart, hard.

Canna indica: wortelstok (b), vrucht, zaden en bloem (o). Foto's: T. van Andel (b), C. van der Hoeven (o).

Voorkomen: zeer algemeen in de kustvlakte, in secundaire vegetatie en langs wegen.

Verspreiding: wild in tropisch Amerika en de West Indische eilanden, elders aangeplant.

Domesticatie: wild, gekweekt als sierplant en vervolgens weer verwilderd.

Gebruik: In het verleden was *Canna indica* een belangrijk landbouwgewas in Suriname. De Indianen kookten pap van de knolvormige wortelstokken, die veel zetmeel bevatten. De plant werd in grote hoeveelheden rond plantages gekweekt om

de slavenbevolking te voeden. Nu wordt de pap van de wortelstokken nog door sommige Marrons gegeten. Rolander, die een *Canna* blad op zijn hoofd legde om zich te beschermen tegen de felle Surinaamse zon, beschrijft in 1755 hoe jagers het zaad gebruikten wanneer hun loden kogels op waren. Ook rapporteert hij hoe gevluichte slaven velden vol *Canna* in moerassen kweekten om

munitie te vergaren voor hun gewapende strijd. Ze doopten de zaden in giftige plantenextracten alvorens ze op hun achtervolgers af te vuren. Ook Dahlberg (1771) vermeldt dat 'de Wegloopers deeze Vruchten in plaatze van haagel gebruiken om daarmede te schieten'. De zaden hebben tegenwoordig slechts een symbolische functie: ze worden toegevoegd aan magische kruidenbaden die men neemt om onschendbaar te worden voor kogels.

C. glauca, een soort met grotere, lichtgele bloemen en blauwgroene bladeren, die vaak in sloten groeit, wordt ook weglopershagel genoemd en waarschijnlijk identiek gebruikt. De wortelstokken

van *C. glauca* bevatten ook veel zetmeel en werden wellicht vroeger ook gegeten. De zaden worden gebruikt in rammelaars en als kralen in kettingen en rozenkransen. *Canna indica* en cultivars ervan zijn geliefde sierplanten.

Commercieel gebruik: niet verhandeld in Suriname. De zaden worden op het Kwakoefestival in Amsterdam en in gespecialiseerde wintwinkels in Nederland verkocht.

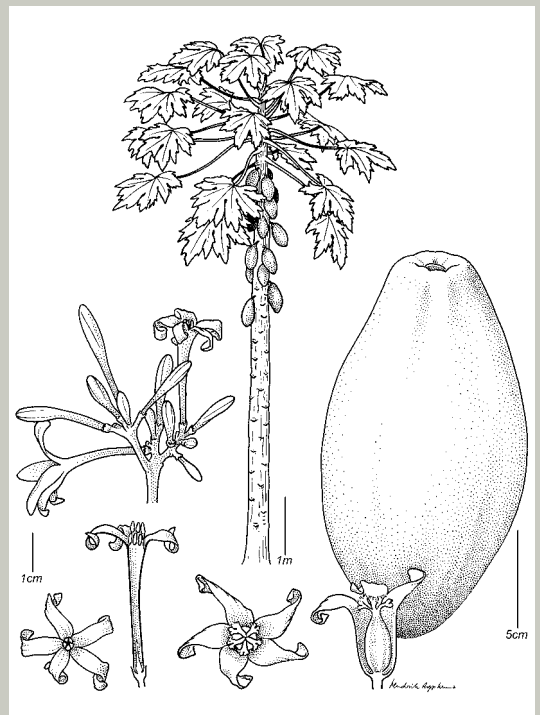
Betekenis naam: 1) rammelende zaden; 2) naar het gebruik van de zaden als kogels door gevluchte slaven.

CARICACEAE

Carica papaya L.

Lokale namen: papaya¹ (Sr), kapaja (Ca), papai (Au), mamáun² (Sa), kates (J), papaiyá (Sarn), mu-ka³ (Hongkong Chinees), papaja (SN).

Beschrijving: Boom, tweehuizig, tot 8 m hoog. Stam lichtbruin, zelden vertakt, met zacht hout en hoekige bladlittekens. Bladsteel tot 60 cm lang, hol. Bladeren verspreid, geconcentreerd aan de top van de stam, met wit melksap, diep handvormig ingesneden, tot 35 cm in doorsnede; lobben tot 25 cm lang, diep veervormig ingesneden; puntig. Mannelijke bloeiwijze een hangende pluim; bloemen trompetvormig, wit of geel. Vrouwelijke bloemen okselstandig, tot 5 cm lang, wit, gedraaid; stijl geel. Besvrucht rond of langwerpig, tot 40 cm lang en 6 kg zwaar; schil geelgroen; vruchtvlees dik, oranje. Zaden talrijk, zwart, rond.

Carica papaya: mannelijke en vrouwelijke bloemen, habitus en vrucht. Illustratie H. Rypkema.

Voorkomen: veel geplant in tuinen en op kostgrondjes.

Verspreiding: al voor de komst van Columbus door Indianen gekweekt, nu overal in de tropen geteeld.

Domesticatie: gedomesticeerd, vaak verwilderd

doordat vogels de zaden verspreiden.

Gebruik: Bijna alle onderdelen van de papaja-boom worden in Suriname voor medicinale doeleinden gebruikt. De sappige zoete vrucht wordt gegeten als fruit, maar ook aanbevolen bij hoge bloeddruk, maagpijn, constipatie ('hardlijvigheid' of 'tranga bere'), een verstoorde stoelgang, een

opgeblazen gevoel en aambeien. De vrucht (of het sap) zou 'je buik koel houden', de borstvoeding stimuleren en de spijsvertering bevorderen. Wel wordt gezegd dat veel papaja eten je lichaam waterig maakt ('yu watra a skin'), hetgeen andere kruidenmedicijnen zou 'verdunnen' en zo minder effectief maken.

De groene, onrijpe papaja wordt geraspt, even goed doorgeroosterd met een beetje zout of een tijdje laten trekken in een stenen pot zodat het vocht eruit trekt. Eenmaal afgekoeld wordt het als een soort zuurkool gegeten. Een Amsterdamse Surinamer vertelde dat zijn moeder dit gerecht maakte als ze geen andere groenten voorradig had. De consumptie van groene papaja of het sap ervan zou goed zijn voor de ogen en huid, ziektes voorkomen, diarree stoppen en de bloeddruk verlagen. Het werd ook genoemd als middel om abortus te plegen. De gekookte jonge vruchten schijnen een goed wormdrijvend middel ('woron dresi') te zijn, ze worden vaak aan jonge kinderen en honden gegeven. De jonge vrucht wordt in de hete as geroosterd, waarna het warme vruchtvlies op eelt, eksterogen en voetschimmel ('pritifinga') wordt gesmeerd.

De zaden en het melksap uit de bladsteel of jonge vruchten wordt door het eten van huisdieren gemengd om ze te ontwormen. Fijngestampte pitten vermengd met wat water zijn ook voor mensen als een veelgebruikt wormdrijvend middel. Het doorslikken van de pitten 'zorgt voor een goede stoelgang; het maakt je schoon van binnen', aldus een gebruikster. Een tot moes gestampte jonge vrucht smeert men op ringworm ('linga woron'), een veel voorkomende huidschimmel. Schijven van de groene vrucht worden op geïnfecteerde (brand-) wonden gelegd. De rijpe papaja smeert men in het haar tegen haaruitval of op het gezicht als 'natuurmasker'.

De bladeren worden fijngestampt en een nachtje buiten gezet om dauw op te vangen. De volgende ochtend drinkt men het sap met de dauwdruppels tegen inwendige parasieten. Het gestampte bladmoes wordt ook met wat zout aan kinderen gegeven die er bleek en mager uitzien en geen eetlust hebben. Het sap uit het blad wordt met een eetlepel as uit het houtvuur ('krofaya asisi') vermengd en ingenomen tegen misselijkheid. Een boven het vuur gedroogd blad bindt men op het hoofd tegen

hoofdpijn. De bittere thee van papajabladdrinkt men bij koorts, pijn, hoge bloeddruk, geslachtsziektes, spijsverteringsklachten, diabetes, malaria en om af te slanken. Volgens een Creoolse vrouw uit Amsterdam 'haalt deze thee verborgen ziekten naar buiten'. Javanen eten soms de gestoofde jonge bladeren of de mannelijke bloeiwijzen als groente. Dit bittere gerecht wordt ook na de bevalling gegeten door de kraamvrouw om misselijkheid te voorkomen en onaangename geuren als gevolg van bloedverlies te voorkomen. De groente zou ook heilzaam zijn tegen aambeien, overmatige galproductie en hepatitis (Tjong Ayong, 1989).

Voor de bereiding van een jamu puyang, een Javanees gezondheidsbevorderende drank, stamp met de volgende ingrediënten fijn: een stuk van de wortelstokken van temu lawak (*Curcuma zanthorrhiza*), temu giring (*C. heyneana*), temu ireng (*C. aeruginosa*), drie stukken kunir (*C. longa*), twee handen vol puyang (*Zingiber zerumbet*), drie tamarindezaden (*Tamarindus indica*), twee jonge papajabladeren en drie stukken papajawortel. Dit wordt vermengd met zout, het sap van drie limoenen en 2,5 liter water. Het mengsel wordt door een doek gezeefd en koel bewaard. Per dag drinkt met twee glazen (Tjong Ayong, 1989). Om de productie van moedermelk te stoppen als de baby is overleden, snijdt de kraamvrouw een holle bladsteel in stukjes en rijgt er een ketting van. Als ze die om haar hals hangt, zou de borstvoeding vanzelf stoppen. Wellicht heeft het opdrogende melksap in de stengel hier een symbolische functie. Het melksap smeert men ook op brandwonden, huidschimmel, slangenbeten, wratten en 'maskita woron', de larve van de horzel *Dermatobia hominis* die zich onderhuids ontwikkelt. De melk moet niet in contact met de ogen komen, wat dit zou (tijdelijke) blindheid kunnen veroorzaken.

De wortel van de papajaboom wordt in heet water getrokken en gedronken tegen rugpijn. De thee wordt ook gedronken door zwangere vrouwen 'als medicijn voor een luie buik', als ze hun ongebooren kind niet voldoende voelen bewegen. Bij kiespijn wordt de geraspte wortel tot een balletje gerold en in de holle kies gepropt. Tegen misselijkheid en overgeven tijdens zwangerschap krabben Marronvrouwen de bast van de papajaboom en mengen dit met pemba en water. Dit mengsel drinken ze tweemaal daags om de misselijkheid

te doen stoppen, maar het mag niet te lang achter elkaar ingenomen worden.

Een kruidenbad met bladeren van de papaja, zuurzak (*Annona muricata*), cashew (*Anacardium occidentale*) en gran masusa (*Renealmia alpinia*) bereidt men om een kwelgeest van een persoon te scheiden. Ook slaan nabestaanden met een papajabladd op de kist van de overledene om de geest goed te laten rusten en niet gaat dwalen. In Surinaamse kruidenmedicijnen wordt met de naam 'papaja' behalve *Carica papaya* ook wel eens bospapaja (*Cecropia* spp.) bedoeld. De bladeren hebben verschillende medicinale eigenschappen. Het is dus zaak goed na te gaan of het de gekweekte of wilde papaja betreft.

CECROPIACEAE

Cecropia peltata L.

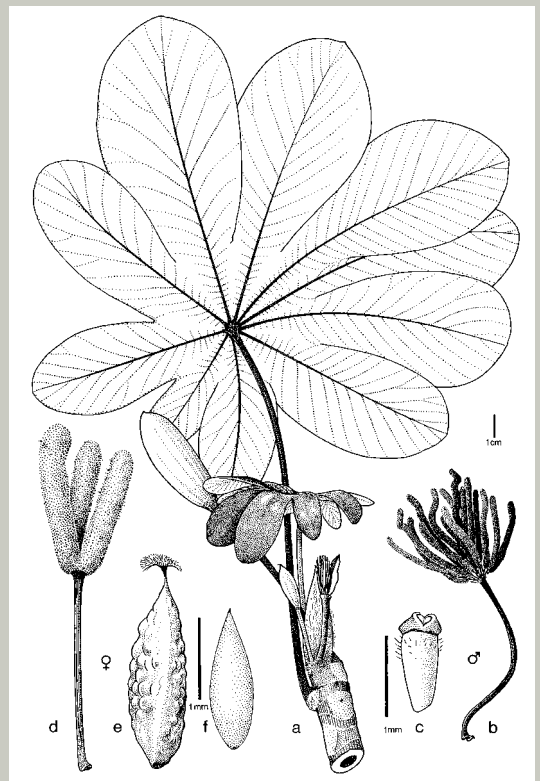
Lokale namen: uma busipapaya¹ (Sr), wanasoro (Ar), salasala, sarasara (Ca), uma busi papai¹ (Au), mujëë panpanti¹ (Sa), godong jara-an (J), vrouwelijke bospapaja (SN)

Beschrijving: Boom, tot 15 m hoog, tweehuizig, met steltwortels. Stam en takken met ringvormige bladlittekens, hol met tussenschotten, holtes bewoond door mieren. Steunbladen als spitse muts om de knop, behaard, tot 10 cm lang, afvallend. Bladeren verspreid, lang gesteld, peltaat, 15-60 cm in diameter, 8-10-lobbig; bovenkant ruw; onderkant zilver behaard. Bloeiwijze een eenslachtige, okselstandige, gesteelde bundel aren, omgeven door een dicht behaard schutblad. Mannelijke bloeiwijze met 12-25 aren, kaal; vrouwelijke bloeiwijze iets groter, met 4-6 aren, behaard, in vrucht tot 12,5 x 1,5 cm. Vruchtje buisvormig. Zaad 1, klein.

De groene vrucht en de bladeren bevatten het eiwitsplitsende enzym papaïne en worden daarom met taai vlees meegekookt om het malser te maken. Hetzelfde enzym zorgt voor een betere spijsvertering.

Commercieel gebruik: de vruchten worden op elke markt in Suriname verkocht. De verse bladeren zijn in Suriname nauwelijks te koop, waarschijnlijk omdat de meeste mensen de boom in hun tuin hebben. In Nederland zijn ze soms in bevroren toestand verkrijgbaar in Surinaamse winkels.

Betekenis naam: ¹⁾ afgeleid van de Caribische naam; ²⁾ van het Braziliaans-Portugese mamão; ³⁾ naam door Surinaamse Chinezen gebruikt.

Cecropia peltata: a. bloeiende tak; b. mannelijke bloeiwijze; c. mannelijke bloem; d. vrouwelijke bloeiwijze; e. vrucht; f. zaad. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, in secundair bos en struikgewas, open plekken in hoog bos.

Verspreiding: Midden- tot noordelijk Zuid-Ame-

rika, Trinidad, Jamaica, de Guiana's en Brazilië.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens het wieden.

Gebruik: Hoewel de vrouwelijke bospapaja minder vaak als medicijn wordt gebruikt dan de mannelijke (*Cecropia sciadophylla*), werden er toch enkele specifieke recepten genoemd. Het witte merg wordt met een mes uit de stam geschrapt en op snijwonden gesmeerd, zodat ze niet gaan ontsteken. De thee van de droge bladeren wordt gedronken tegen de symptomen van diabetes, hoge bloeddruk, als mild laxerend middel om af te slanken, of gewoon als thee als de theezakjes op zijn. Marronvrouwen voegen *Cecropia* blad toe aan genitale stoombaden en baden ook hun baby's met het blad zodat ze sterker worden. Vaak krijgt het kind ook iets van het badwater te drinken. Javanese moeders baden hun baby's met een afkooksel van de bladeren van *Cecropia* spp., tamarinde (*Tamarindus indica*), citrusvruchten, citroengras (*Cymbopogon citratus*), en aneisiwiri (*Piper marginatum*). In plaats van de twee laatste soorten wordt ook wel guaveblad (*Psidium guajava*) toegevoegd (Tjong Ayong, 1989).

Om een yorka te verdrijven, stampte wintipriester Ruben Mawdo de verse bladeren (die vol steekmieren zitten) fijn met het blad van ingisopo (*Furcraea foetida*) en yorka oker (*Hibiscus bifurcatus*)

in een houten vijzel en mengt ze met koud water. Ondertussen legde hij een bijl in het vuur tot het staal roodgloeiend was. De hete bijl gooide hij in het kruidenwater, dat meteen begon te koken. Wanneer het bad was afgekoeld waste hij de persoon die door de yorka werd lastiggevallen ermee. In een ander recept deed hij het blad van uma busipapaya met dat van waruma (*Ischnosiphon arouma*), gran masusa (*Renalmia alpinia*) en flink wat tenen knoflook in koud water. Hiermee baadde hij de nabestaande om een de yorka tot rust te laten komen. Traditioneel genezer Tooy gebruikte het witte poeder aan de onderkant van het blad als pemba tijdens wintirituelen (Price, 2008). Twee andere, minder vaak voorkomende *Cecropia*-soorten met gelobd blad die ook met uma busipapaya worden aangeduid (*C. palmata* en *C. peltata*) worden waarschijnlijk identiek gebruikt. *C. palmata*, door de Aucaners 'pikin papay' genoemd, komt vooral langs de Marowijne voor.

Commercieel gebruik: bladeren van de vrouwelijke bospapaja worden nauwelijks verkocht.

Betekenis naam: ¹⁾ vrouwelijke bospapaja.

CECROPIACEAE

Cecropia sciadophylla Mart.

Lokale namen: bofro busipapaya¹, kongo-pompu², man busipapaya³ (Sr), wanasoro wadilikoro (Ar), sorosoro (Ca), kudede (Trio), busi papai⁴ (Au), diapapaya⁵ (Par), womi pantii³ (Sa), hoogland bospapaja, man bospapaja (SN).

Beschrijving: Boom, tot 30 m hoog, tweehuizig, met steltwortels. Stam en takken met ringvormige bladlittekens, hol met tussenschotten, holtes bewoond door mieren. Steunbladen als spitse muts om de knop, schaars behaard, tot 50 cm lang. Bladeren verspreid, lang gesteel, handvormig samengesteld; deelblaadjes 11-15, gesteel, tot 60 x 10 cm; bovenkant kaal; onderkant schaars behaard. Bloeiwijze een eenslachtige, okselstandige, gesteelde bundel aren, omgeven door een dicht behaard schutblad. Mannelijke bloeiwijze met 8-15 aren; vrouwelijke bloeiwijze iets groter, met 4-6 aren, in vrucht tot 20 x 2 cm. Vruchtje buisvormig. Zaad 1, klein.

Cecropia sciadophylla: vruchten, bloemen, bladeren en zaden. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: algemeen, in verlaten kostgrondjes, secundair bos en open plekken in hoog bos.

Verspreiding: de Guiana's en het Amazonegebied.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens het wieden.

Gebruik: Van deze boom worden alleen de droge bladeren gebruikt die langs de stam naar beneden hangen. De op de grond liggende bladeren hebben een muffe geur, terwijl de verse vol venijnig bijtende mieren zitten. Een Creoolse man vertelde dat alleen het droge blad gebruikt werd omdat het opdroogt in de vorm van een gebalde vuist met de duim tussen de wijs- en de middelvinger. Zo'n vuist is een van oorsprong Romeins symbool voor de mannelijke vruchtbaarheid en bescherming tegen het boze oog, dat door de Portugezen werd geïntroduceerd in Zuid-Amerika (Voeks, 1997).

De thee van één tot vijf droge bladeren gekookt op een liter water (of één deelblaadje per kopje), wordt gedronken tegen impotentie, nierontsteking, nierstenen, hoge bloeddruk, malaria, gonorrhoe, blaasaandoeningen, verstopping, eiwit in de urine, borstkwalen, hartkloppingen en om aan te sterken na een ernstige ziekte. Bij nierproblemen wordt ook een handvol gedroogde kumis kutching bladeren (*Orthosiphon aristatus*) meegekookt, bij 'zenuwen op het hart' (stress) wat kanifro blad (*Coix lacryma-jobi*), suiker en een paar Hoffman-druppels. Bij diabetes wordt een thee getrokken van een eetlepel fijngestampte jamuzaden (*Syzygium cumini*) en een bospapajabladd op een halve liter water. Hiervan moet viermaal daags en half glaasje van worden gedronken (Sedoc, 1992). In het binnenland drinkt men ook wel thee van bospapajabladd als de theezakjes op zijn. Op een offer-tafel ('baka dyari tafra') die opgesteld wordt tijdens een rouwavond ('dede oso neti') of andere

vooroudervereringen ('kabraneti' of 'yorkaneti') hoort tussen de traditionele gerechten ook altijd een kan thee van bospapaja te staan (Zaalman 2005). Met een afkooksel van het uit de stam geschraapte witte merg worden slecht helende wonden schoongemaakt. De bladeren verwerkt men in kruidenbaden tegen reuma, om het lichaam aan te sterken, tegen spirituele verontreiniging, als geluksbad en als vaginaal stoombad. Voor een kruidenbad met *Cecropia*-blad om fyofyo te genezen, zie *Sambucus canadensis*.

Als er in kruidenmedicijnen sprake is van 'papajabladd', betreft het vaak de mannelijke bospapaja (*Cecropia sciadophylla*) in plaats van de gecultiveerde papaja (*Carica papaya*). De 'vrouwelijke' bospapaja's, een drietal soorten met gelobd in plaats van samengesteld blad, worden iets minder vaak gebruikt (zie *C. peltata*).

Volgens Geijskes (geciteerd in Ostendorf, 1962) knepen de 'bovenlandse Indianen' (waarschijnlijk de Wayana) repen *Cecropia* bast uit in een kom met water. Met het bruine, schuimende, slijmerige vocht vingen ze wespen. De bedwelmde insecten werden vervolgens in gevlochten matten gestoken, waarmee de wespenproef werd uitgevoerd, een recent in onbruik geraakte initiatieritueel onder de Wayana's (Boven, 2006).

Commercieel gebruik: het gedroogde blad wordt verkocht op de medicinale plantenmarkten van Paramaribo en in Surinaamse kruidenwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ tapirbospapaja; ²⁾ pomp uit Congo. *Cecropia* komt niet veel in Afrika voor, maar wel het sterk gelijkende geslacht *Musanga*; ³⁾ mannelijke bospapaja, de vrouwelijke is *C. peltata*, *C. obtusa* of *C. palmata*; ⁴⁾ bospapaja; ⁵⁾ hertenpapaja.

CECROPIACEAE

Coussapoa angustifolia Aubl.

Lokale namen: abrasa¹ (Sr), kulumemnamo-pisulum² (Way), gáan tatái³ (Sa, Au), nana (Par), baju uwii katu⁴ (Sa).

Beschrijving: Struikvormige hemi-epifiet (soms een boom), tweehuizig, met bruin melksap. Luchtwortels tot 30 m lang en 3 cm dik, houtig, bast met lenticellen. Steunblaadjes tot 2 cm lang. Bladeren verspreid, leerachtig; voet spits of stomp; punt afgerond, 2-11 x 1-6 cm, nervatuur rood, handvormig aan de basis. Bloeiwijzen eenslachtige, gesteelde, bolvormige hoofdjes aan de uiteinden van de twijgen. Mannelijke hoofdjes 3-5, groen. Vrouwelijke hoofdjes 1-2, in vrucht tot 2 cm in doorsnede, eerst geel, dan oranje.

Coussapoa angustifolia. Foto: P. Haripersaud.

Voorkomen: vrij algemeen, in hoog bos en hoog savannebos.

Verspreiding: Suriname (ten oosten van de Copenname), Frans Guiana en Noord-Brazilië.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Aan deze epifiet worden magische krachten toegekend, omdat men hem als een boomwurger ziet. Ondanks zijn dikke luchtwortels, die soms met dwarse 'armen' de boom omvatten, kan *Coussapoa* zijn gastheer nooit echt doodknippen (Berg, 1992). Toch gebruiken Marrons deze plant net als de echte wurgers (*Ficus* spp.) bij botbreuken en verlamming. De houtige wortels kookt men in een ijzeren ketel met stukken hout van kolada tetei (*Bauhinia* spp.), diatitei (*Davilla* spp.), ogi páu (*Bocopa prouacensis*) en het blad van gran masusa (*Renalmia alpinia*). De genezer baadt de verlamde persoon met een doorgesneden fleskalebas (*Lagenaria siceraria*). Als het een verlamde arm betreft, wordt na het bad de kalebas in de hand van de patiënt gelegd. Volgens Aucaans genezer Norbert Eersteling sluit na een behandeling van twee dagen de hand zich weer om de kalebas en kunnen de vingers weer normaal bewegen. Dit medicijn zou niet alleen de verlamming ongedaan maken, maar ook de patiënt in de toekomst tegen

slechte invloeden beschermen. Bij botbreuken stampte Eersteling de luchtwortels fijn met kantia-kama (*Phoradendron perrottetii* of *P. crassifolium*), tyoty-olie (van *Astrocaryum* spp.), en totabana uwii (blad van een donkerrode bananencultivar, *Musa* sp.). Hij legde het mengsel als een kompres op de breuk en spalkte deze. Daarna brak hij de poot van een kip, die vervolgens dezelfde kruidenbehandeling kreeg. Na acht dagen maakte hij de spalk van de kip los. Als het beest weer kon lopen zou ook de breuk van de patiënt genezen zijn. Volgens Wooding (1979) gelooft men dat het melksap (van de *Coussapoa* of de *Ficus*) het bot zacht maakt. Zoals het melksap langzaam stolt, zal het bot na enige tijd ook weer hard worden en geheeld zijn. Volgens Eersteling werden de *Coussapoa* luchtwortels rond Marchalkreek (Brokopondo) geoogst voor commerciële doeleinden, waardoor ze steeds moeilijker te vinden waren. Voor een recept met *Coussapoa* om een yorka te verjagen, zie *Mansoa alliacea*. Omdat de luchtwortels van deze plant uit het kronendak komen, wordt hij geassocieerd met kromanti, de god van de lucht en de strijd. Voor een kruidenbad met louter 'kromanti-planten', waaronder *Coussapoa*, zie *Rolandra fruticosa*. Volgens B. Veth (Herbariumlabel nr. 210) roken de Wayana deze plant, maar ze vermeldt er niet bij welk onderdeel en de reden waarom.

Commercieel gebruik: stukjes luchtwortel worden op de Vreedzaammarkt in Paramaribo verkocht en soms in gespecialiseerde winti winkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ omhelzing, omdat de luchtwortels de gastheer omarmen; ²⁾ hij is zo lang als de neus van de koningsgier (*Sarcoramphus papa*); ³⁾ grote liaan; ⁴⁾ deze naam wordt ook gegeven aan *Ficus schumacheri*.

CELTIDACEAE

Trema micrantha (L.) Blume.

Lokale namen: kapuweri kopi¹, kop'kopi¹ (Sr), kabuyakoro² (Ar), kunuriye (Ca), kumiglan (Way), kanusobi, misobisobi³, tontontiki⁴ (Au), musobisobi (Pa), píikuútu páu⁵, píikuútu uwíi⁵ (Sa).

Beschrijving: Dun boompje, tot 15 m hoog. Jonge twijgen behaard. Bladeren verspreid, in 2 rijen, handnervig, 4-18 x 1-6 cm; voet zwak hartvormig tot afgeknot, soms iets scheef; punt lang toegespitst.; beide zijden ruw behaard; bladrand gezaagd. Bloeiwijze een okselstandige kluwen. Bloemen eenslachtig,

Trema micrantha. Foto: P & S. Teunissen.

groenig wit; mannelijke bloemen zittend, zeer klein; vrouwelijke bloemen gesteeld. Steenvrucht eivormig, klein, oranje-rood. Zaad 1.

Vegetatie: zeer algemeen als pionier in secundaire vegetatie en in ondergroei van savannebos.

Voorkomen: Neotropen.

Domesticatie: wild.

Gebruik: De bladeren van deze kleine boom worden door Marrons gebruikt in kruidenbaden tegen koorts en om baby's te baden zodat ze sterk en gezond worden. Volgens kruidenkenner André Pakosie is de plant 'een bitter voor uitwendig gebruik'. De plant wordt waarschijnlijk ook bij wintirituelen gebruikt, maar de details hiervan zijn niet bekend. Een dikke tak van de boom doet dienst als stamper om bananenpuree ('tomtom')

of podosiri te maken, het sap van de vruchten van *Euterpe oleracea*.

Commercieel gebruik: de bladeren worden alleen bij Fytotheek Pakosie in Utrecht verkocht.

Betekenis naam: ¹⁾ een op kopi (*Goupia glabra*) lijkende boom in secundair bos; ²⁾ iets wat in het kostgrondje staat (Fanshawe, 1949); ³⁾ kippenluizen; ⁴⁾ bananenpureestamper; ⁵⁾ piikútu is de Saramaccaanse naam voor de viooltjes- en de bronsvleugelpapagaai (*Pionus fuscus* en *P. chalcopterus*). Píi kuútu betekent 'stille vergadering'. Feit is dat de kroon van *Trema micrantha* vaak vol zit met vogeltjes die rustig zitten te eten van de besjes.

CHENOPODIACEAE

Dysphania ambrosioides

(L.) Mosyakin & Clemants

Synoniemen: *Chenopodium ambrosioides* L.;
Chenopodium anthelminticum L.

Lokale namen: fukufukumenti¹, tingimenti², woronmenti³ (Sr), woron wiri⁴ (Bo) welriekende ganzevoet, wormzaad⁴ (SN).

Beschrijving: Rechtopstaand kruid, tot 1 m hoog, eenhuizig, met dikke penwortel. Stengels houtig, sterk vertakt, gegroefd; jonge plant melig behaard. Bladeren verspreid, variable van vorm, 0,6-12,5 x 1-5,5 cm; voet aflopend; punt stomp tot spits; onderkant bedekt met klieren; bladrand onregelmatig getand. Bloeiwijze een okselstandige, lange,

Dysphania ambrosioides. Foto: P. & S. Teunissen.

dunne tros. Bloemen zeer klein, lichtgroen. Doosvrucht niet openspringend, met dunne wand. Zaad 1, lensvormig.

Voorkomen: zeer algemeen, in open vegetatie.

Verspreiding: pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild, soms gekweekt voor medicinale doeleinden.

Gebruik: Deze plant heeft een onaangename, mosterdachtige geur en wordt wereldwijd in de traditionele geneeskunst gebruikt als wormdrijvend middel. In Suriname drinkt men een aftreksel van een takje van 30 cm lang in een halve liter water en wat castorolie (van *Ricinus communis*) tegen aarsmaden ('bisbis woron', *Enterobius vermicularis*), ingewandswormen en andere darmparasieten. Een dergelijk recept wordt 'worondresi' (wormkuur) genoemd. De thee wordt ook gedronken bij urineweginfecties. Het sap uit fijngevreven bladeren of de olie uit het gestampte zaad mengt men met melasse. Hiervan neemt men een eetlepel in tegen mijnwormen (Stephen, 1979; Ostendorf, 1962). De vluchtige olie uit het zaad, in de internationale Farmacopee bekend als 'Oleum Chenopodii', heeft een sterke kamfergeur en een bittere, brandende smaak en werd lange tijd als wormdrijvend middel gebruikt in Europa en de VS. De werkzame stof in de olie (ascaridole) is zeer effectief tegen de veelvoorkomende darm

parasieten als mijnwormen (*Ancilostoma*), zweepwormen (*Trichuris*), spoelwormen (*Ascaris*) en lintwormen (*Hymenolepsis nana*).

De laatste jaren raadt de medische wereld het gebruik van de olie echter af vanwege de schadelijke bijwerkingen, waaronder hartstoornissen, ademhalingsproblemen, slaperigheid, overgeven, huiduitslag en ongecontroleerde spiersamentrekkingen (Duke et al., 2009). Om deze redenen heeft de Voedsel- en Waren Autoriteit de verkoop van *D. ambrosioides* en de olie ervan in Nederland verboden (VWA, 2003).

Commercieel gebruik: de plant werd niet aangetroffen op de markt in Paramaribo, maar is soms wel te vinden in gespecialiseerde Surinaamse kruidenwinkels in Nederland. *D.ambrosioides* uit Mexico wordt in gedroogde vorm als specerij op het internet verkocht onder de naam 'epazote'.

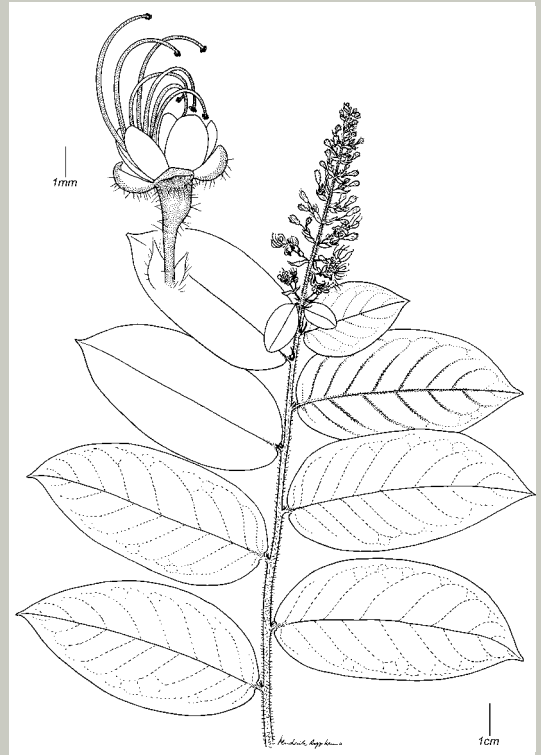
Betekenis naam: ¹) fukufuku betekent 'harig' in het Sranantongo, 'longen' in het Aucaans en 'zaagsel' in het Saramaccaans. Het is niet bekend waarom de plant zo heet, maar ook *Hyptis atrorubens* wordt zo genoemd; ²) stinkmunt; ³) wormmunt; ⁴) vanwege het gebruik tegen wormen.

CHRYSOBALANACEAE

Hirtella paniculata Sw.

Lokale namen: san yu wani mi bai gi yu?¹ (Sr), bokoboko tokoñ², karobandikoro, wayakoreli (Ar), areremai, kumbo etasi, tarewone, wunau (Ca), atyantesi, atyamtwefi (Au), golet-udu (Pa), andi kem bai dai?¹ (Sa), afspraak³ (SN).

Beschrijving: Struik of kleine boom, tot 4 m hoog. Jonge twijgen bezet met afstaande haren. Bladeren verspreid, 2,5-13,5 x 1,3-5,5 cm; voet afgerond of zwak hartvormig; punt kort toegespitst; bovenkant kaal, glanzend; onderkant vaak behaard op de hoofdnerf. Bloeiwijze eind- of okselstandige, behaarde trossen, tot 25 cm lang. Bloembodem klokvormig, donkerrood, behaard; kelk grijs behaard van binnen; kroon wit of roze; meeldraden paars of donkerrood, ver uitstekend. Steenvrucht knotsvormig, eerst rood, later zwart, geribd; vruchtvlies dun, vlezig. Zaad 1.

Hirtella paniculata. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, op open plekken op zandsavannes, rivieroeveren en eilandjes in rivieren.

Verspreiding: Colombia, Venezuela, de Guiana's en Noord-Brazilië.

Domesticatie: wild.

Gebruik: De bebladerde twijgen van deze struik worden gekookt en gebruikt in genitale stoombaden om de vagina strak, droog en stevig te maken. Volgens de gebruiksters is de man zo tevreden na de seksuele omgang met een vrouw die deze plant heeft gebruikt, dat hij spontaan aanbiedt om voor haar een cadeautje te kopen. Carib Indianen gebruiken de bast als zeep en tegen brandwonden. De vruchten zijn zoet en eetbaar en worden ook door vissen gegeten.

Commercieel gebruik: de plant wordt op de Vreedzaammarkt verkocht en af en toe in Surinaamse winkels in Nederland.

Hirtella paniculata, herkenbaar aan de paarse meeldraden. Foto: H. Rypkema.

Betekenis naam: ¹) wat wil je dat ik voor je koop?; ²) eten van de Amerikaanse oehoe (owrukuku, *Bubo virginianus*); ³) deze naam wordt meestal voor *Byrsonima spicata* gebruikt.

CHRYSOBALANACEAE

Licania membranacea Sagot ex Laness.

Synoniem: *Licania galibica* Benoist.

Lokale namen: busi sibi¹, goleti udu², koko³ (Par), gaán busi baaso¹, mindi busi baaso¹, matu baaso¹ (Sa).

Beschrijving: Boom, tot 32 m hoog. Jonge twijgen behaard, later kaal met lenticellen. Steunblaadjes lijnvormig, tot 7 mm lang. Bladeren verspreid, 8-19 x 3,7-7,8 cm; voet meestal stomp; punt toegespitst; bovenkant kaal, glanzend; onderkant kort wit behaard. Bloeiwijze een eind- of okselstandige, ijle, kort wit behaarde pluim. Bloemen klein; kelk kort wit behaard; kroon ontbrekend; meeldraden kort, geel. Steenvrucht peervormig, ca. 2,5 cm lang, bruin behaard, pulp dun, vlezig. Zaad 1, met harde vezelige wand.

Licania membranacea: met bloemen (b) en vruchten (o). Foto's: P. Haripersaud.

Voorkomen: zeldzaam, Beneden Surinamerivier.

Verspreiding: Venezuela, Trinidad, de Guiana's en het oostelijke Braziliaanse Amazonegebied.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Van deze boom zijn alleen recepten van de bewoners van Marchallkreek (Brokopondo) bekend. De soort werd slechts éénmaal (steriel) verzameld in Suriname (TVA5406), in primair bos op een rivieroever bij Profoso (Pomdansi), ter hoogte van Marchallkreek. De bladeren worden gekookt met rode katoen (*Gossypium barbadense*) voor een te lang durende menstruatie. 's Morgens en 's middags nemen vrouwen een glas van het aftreksel. 'Dan komt alles los en zal de menstruatie snel stoppen', aldus een gebruikster.

De bladeren worden gebruikt in een kruidenbad dat beschermt tegen zwarte magie ('wisi'). Een bebladerde tak wordt in het midden van een teil schoon water gezet. Er worden geen andere kruiden toegevoegd. Op één dag per jaar moet men tweemaal met het water baden, maar de houten

twijg (zonder zijtakjes) wordt de rest van het jaar als een talisman met zich meedragen, omdat deze beschermt tegen het kwaad. Soms stript men het blad van de twijgen en bindt de twijgen samen als een bezem, om het huis mee schoon te vegen. Hiervoor worden ook andere *Licania*-soorten gebruikt, zoals *L. leptostachya* (onitjatja, Sa). Arawaks uit Powakka verwerken het blad en de bloemen van *L. incana* in kruidenbaden voor mensen met mentale problemen.

Commercieel gebruik: de soort werd in 2006 eenmaal aangetroffen op de popki dyari markt in Paramaribo.

Betekenis naam: ¹⁾ bezem midden in het hoge bos groeit; ²⁾ hout om latwerk mee te maken; ³⁾ harde bal, naar de vruchten van veel *Licania*-soorten.

CHRYSOBALANACEAE

Parinari campestris Aubl.

Lokale namen: bongro¹, fayamama², (rode) fungu³, redi doifisiri⁴ (Sr), bohowada, buhurada (Ar), kupesini (Ca), paripoimë (Trio), fungu³ (Au), funguti⁵ (Pa), fúngúpáu⁵, krau krau⁶ (Sa), vonkhout (SN).

Beschrijving: Boom, tot 25 m hoog. Jonge twijgen viltig bruin behaard, oudere kaal, met veel lichte lenticellen. Steunblaadjes lancetvormig, tot 3 cm lang, half stengelomvattend, behaard. Bladeren verspreid, bijna zittend, 6-13 x 3-6,5 cm; voet hartvormig; punt toegespitst; bovenkant kaal; onderkant grijs-viltig behaard. Bloeiwijze een eind- of okselstandige kort bruin behaarde pluim. Bloembodem klokvormig; kelklobben bruin behaard van buiten, langer dan witte kroonbladeren. Steenvrucht ca. 5 x 2,5 cm, met witte lenticellen; pulp dun, vlezig, zuur. Steen plat, ovaal, hard. Zaden 2.

Parinari campestris. Illustratie: H. Rykema.

Voorkomen: algemeen, in hoog en dras bos, savannes, op oude ritsen, langs rivieroeveren. Als zaailing in secundair bos.

Verspreiding: Venezuela, Trinidad, de Guiana's en het Braziliaanse Amazonegebied.

Domesticatie: wild.

Gebruik: De viltige beharing aan de onderzijde van de bladeren wordt door een bepaalde mierensoort (fúngúhãnsi (Sa), *Dolichoderus mucronifer*) verzameld om er nesten van te maken. De nesten hangen als een viltige, bruine massa aan de takken. Deze sponsachtige substantie, in Suriname bekend als 'fungu', neemt nauwelijks water op en is brandbaar. Het wordt sinds oudsher door Indianen in het Amazonegebied gebruikt om het

vuur aan te maken of als lont (Prance, 1992). Tot in het begin van de 20^e eeuw maakt men in het binnenland van Suriname het vuur nog aan met tondeldozen, een cilindrische koperen doos met daarin een stuk fungu of een paddestoel (zie *Ganoderma applanata*) en een vuursteen met een stalen vuurslag (Benjamins en Snelleman, 1917). Ontsnapte slaven zorgden ervoor zo'n vuursteen mee te nemen tijdens hun vlucht (Stedman, 1790), en het is aannemelijk dat ze het vuur aanmaakten met de vezels van *Parinari campestris*. De belangrijke rol die fungu gespeeld heeft in het overleven van de rebellerende slaven heeft er waarschijnlijk toe bijgedragen dat de substantie vandaag de dag een magische kracht wordt toegedicht.

In een magisch kruidenbad om je voeten te beschermen tegen glasscherven gaat fungu, knop

uwii (*Hyptis lanceolata*), brokobatrapiwiri (*Codonanthe crassifolia*), luisawiri (*Eclipta prostrata*) en rode klei ('kukusa'). Als je je voeten hiermee wast, schijn je over glasscherven te kunnen lopen zonder verwondingen op te lopen. Voor een obia die de drager ervan beschermd tijdens gevechten met kapmessen of geweren, maakte Ruben Mawdo een kruidenbad van luisawiri (*E. prostrata*), fungu, merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*), drie gebroken flessen, water en een scheut sterke drank. Voor andere recepten van Mawdo waarin fungu figureert bij het aanroepen van kromanti ter bescherming tegen messen, kogels of glasscherven, zie *Eclipta prostrata*, *Rolandra fruticosa* en *Struchium sparganophorum*.

Zaalman (2005) noemt een kruidenbad voor de kromanti geest Tata Jaw, waarin 'sabana smeri wiwiri' (*Unxia camphorata* of *Ocimum campechianum*), pikin wet' ede wiwiri (*Cyathillium cinereum?*), bradiwiri fowrudoti (*Phoradendron* spp.), zeven kurken en 'ponsu van fungupáu' (platgeslagen bladeren of vezels van *P. campestris?*) worden vermengd. Het getal zeven is een teken van zeven krachten binnen één winti. De persoon bezeten door Tata Jaw danst vervolgens met een stuk met pemba witgemaakte sangrafu (*Costus* sp.) stengel, die 'antagoni' wordt genoemd. Ook beschrijft Zaalman een winti met de naam Tata Ma Fungu, een geest die de bewoners van een plantage beschermd, met name de kinderen. De winti werd soms geëerd met een draagorakel. De persoon die in bezit werd genomen door de Ma Fungu, kreeg een pak aan gemaakt van bladeren en werd later in het bos gebaad met regenwater uit een uitgeholde boomstam van 'fungupaw, die aan het water een bepaalde reuk gaf' (Zaalman, 2005: 712). Na het baden werd Ma Fungu gevraagd weer terug te keren naar het geestenrijk ('wintikondre'). Vanwege zijn bebladerde uiterlijk werd Ma Fungu ook wel 'Takru Bubu' of 'Bubulaas' genoemd en gebruikt om kinderen angst aan te jagen als ze niet wilden slapen. Wellicht is dit ritueel verwant aan het Mafungu altaar van de Saramaccanese Dombi clan, waar jagers vlees offeren om bescherming te zoeken tegen de gevaren van het bos. Mafungu priesters zijn verantwoordelijk voor de spirituele reiniging van het bos nadat hier personen zijn overleden. Ze bezitten ook de magische gave om mensen die in het woud zijn verdwaald weer terug te vinden (Price, 1983; 1990). De rol van *P. campestris* in deze rituelen is niet geheel duidelijk.

Parinari campestris: de door mieren verzamelde, sponsachtige vezelmassa van de bladeren.

Foto: C. van der Hoeven.

May (1982) noemt het gebruik van fungu tegen elephantiasis ('filaria been'), sterk opgezwollen ledematen als gevolg van een besmetting met een tropische draadworm die door muggen wordt verspreid (filariasis). De fungu wordt vermengd met slaolie tot een papje en op het gezwollen been gelegd om vocht te onttrekken. Hierna zou het been zijn normale formaat terug krijgen. Marronvrouwen gebruiken de behaarde bladeren van het vonkhout af en toe in genitale stoombaden. Ook figureren ze in een gecompliceerd recept tegen maagzweren en het 'verschuiven van ingewanden'. In een pot worden een paar zaadjes van nengrekondrepere (*Aframomum melegueta*) gestrooid, hierop worden drie blaadjes kwintu (*Eryngium foetidum*) recht naast elkaar gelegd, waarop weer een stukje fungu van twee cm lang geplaatst wordt. De pot wordt gevuld met water, gekookt en vervolgens op drie opgerolde suikerrietbladeren geplaatst. Drie druppels van dit medicijn laat men in het gedoofde vuur vallen, als symbool van het brandende maagzuur dat nu wordt geblust. De parallelle kwintu blaadjes staan voor het rechtleggen van de ingewanden. De patiënt moet gedurende drie dagen met een kalebas van het medicijn drinken. Na de eerste dag zou hij alweer kunnen eten.

Het dunne laagje vruchtvlies is eetbaar en ook de zaden van de fungu vrucht smaken zoet. Het hout van *P. campestris* wordt commercieel geoogst voor constructie, vloerdelen, spoorbielzen en palen. Het is ook zeer geliefd als brandhout.

Commercieel gebruik: reeds in de jaren veertig werden stukjes fungu verkocht op de markt in

Paramaribo (Stahel, 1944). Vandaag de dag is de vezel nog steeds verkrijgbaar bij speciale 'culturele' stalletjes op de medicinale plantenmarkten of in winkels als de Jeruzalembazaar en Mahabier. In Nederland is fungu te koop in Surinaamse wintiwinkels. Het verse blad van *P. campestris* werd alleen op de Vreedzaammarkt aangetroffen.

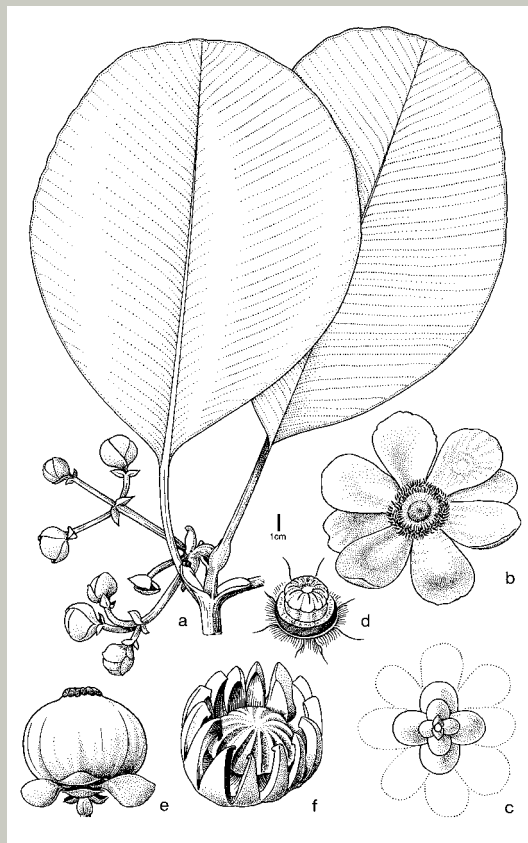
Betekenis naam: ¹⁾ prop, vanwege de vorm van de mierennesten; ²⁾ vuurmoeder; ³⁾ vonk, vanwege de brandbare bladvezels. De naam fungu wordt ook gebruikt voor andere Chrysobalanaceae met zeer goed brandbaar hout en voor de epifiet *Tillandsia usneioides*, waarmee vroeger ook het vuur mee werd aangemaakt; ⁴⁾ rood duivenzaad; ⁵⁾ vonkboom; ⁶⁾ dit is het geluid wat je hoort als je door de droge, afgevalen bladeren van deze boom loopt.

CLUSIACEAE

Clusia grandiflora Splitg.

Lokale namen: abrasa¹, kumudyoko, prespres² (Sr), kufa (Ar), kuapo-u, yuwayuwa (Ca), dada anapamwe (Way), baba'i lopu³ (Au), aiungeli-wawai, ingiwawai (Pa) katu tatai⁴ (Sa).

Beschrijving: Struik of boomwurgende epifiet, tot 7 m hoog. Luchtwortels tot 30 m lang en 12 cm dik, houtig; bast roodbruin, met lenticellen; latex lichtgeel, verkleurend tot bruin. Bladsteel 6 cm lang, basis verwijd. Bladeren tegenoverstaand, vlezig, stijf, ca. 25 x 16 cm; voet spits; punt afgerond. Bloemen eindstandig, solitair of met 3 bijeen, eenslachtig, zeer groot, zoetgeurend; mannelijke bloem: kroonbladeren 8, wit, van buiten roze, tot 6 x 4 cm, staminodiën geel, plakkerig. Vrouwelijke bloemen slecht bekend. Doosvrucht rond, vlezig, bleekgroen, ca. 12 cm in doorsnede, in 10-15 delen openspringend. Zaden talrijk, klein, met oranje zaadrok.

Clusia grandiflora: a. bloeiende tak; b. bloem; c. bloem, onderaanzicht; d. midden van bloem; e. jonge vrucht; f. opengespleten vrucht.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: verspreid in hoog bos, als struik op savannes.

Verspreiding: Venezuela, de Guiana's.

Domesticatie: wild, struikvormige exemplaren worden gespaard tijdens het kappen.

Gebruik: Op 15 augustus 1755 beschrijft Luitenant John Gabriel Stedman (1800) in zijn dagboek de krijgslisten van de Marrons tijdens het plunderen van de plantages. 'Dewyl het schietgeweer zeldzaam onder hen was, voegden zij verscheiden onder hunne gelederen, dragende een stuk hout, het welk ten naasten by als een snaphaan gehou-

wen was, op den schouder. Deze list heeft dikwils de slaven der Plantagiën belet, om dezelve te verdedigen, wanneer deeze muitelingen ze kwamen plonderen: zulks heeft zelfs meer dan eens een zoo grooten schrik verwekt, dat men hen hunne oude woonsteden, na de vrouwen en kinderen weggevoerd te hebben, zonder tegenkanting in brand liet steken.' De Marrons maakten dus geweren van hout, die weliswaar niet konden schieten, maar bedreigend genoeg waren voor de plantagebewoners om de plundersaars hun gang te laten gaan. Een aantal lianen en luchtwortels van epifieten, die vandaag de dag nog namen dragen als 'baba' i lopu' (donderbus) of 'gonilopu' (geweerloop) hebben mogelijk tijdens plunderingen dienst gedaan als namaakgeweer. De luchtwortels van *Clusia grandiflora* kunnen de diameter van een geweerloop bereiken. Stukjes luchtwortel worden nu alleen nog in kruidenbaden verwerkt die bescherming bieden tegen vuurwapengeweld.

Volgens onderwijzer Iwan Wachter uit Klaaskreek mag je 'vanuit de traditie van de Saramaccanese voorouders' nooit een exemplaar van deze plant omhakken, 'want dan loopt het slecht met je af.' Net als in wurgvijgen, waaronder men *Clusia grandiflora* ook rekent, huizen machtige geesten. 'De kerk maakt wel inbreuk op deze tradities, toch houden mensen zich eraan', aldus Wachter. Volgens Plotkin (1986), smeren de Trio pijnlijke gewrichten in met het heldere sap wat uit een doorgesneden luchtwortel komt.

Commercieel gebruik: stukjes luchtwortel worden soms op de medicinale plantenmarkt in Paramaribo verkocht. Niet in Nederland verkrijgbaar.

Betekenis naam: ¹⁾ omhelzing, omdat de plant zijn gastheer wurgt; ²⁾ perser, de plant perst zijn gastheer fijn; ³⁾ letterlijk: lawaailoop (donderbus); ⁴⁾ wurgvijg met luchtwortels.

CLUSIACEAE

Mammea americana L.

Lokale namen: mami¹ (Sr), mamaya (Ar), mamiëboom¹ (SN).

Beschrijving: Boom, tot 20 m hoog, éénhuizig, met dichte, donkergroene kroon. Stam tot 1 m dik; bast met harsachtig, geel sap. Bladeren tegenoverstaand, leerachtig, met klierpuntjes, ca. 15 x 8 cm; voet stomp; punt afgerond. Bloeiwijze okselstandig, 1-3-bloemig. Bloemen mannelijk, vrouwelijk of tweeslachtig, zoetgeurend, tot 4 cm in diameter; kroonbladeren 4-6, wit; meeldraden talrijk, geel. Bes bolrond, tot 20 x 20 cm; schil ruw, bruin; vruchtvlees oranjegeel, sappig, eetbaar. Zaden 1-4, ovaal, afgeplat, ca. 6 cm lang; zaadhuid vezelig, oranje-rood.

Mammea americana: habitus (b) en vruchten (o).

Foto: P. & S. Teunissen.

Voorkomen: sporadisch aangeplant in Paramaribo, als relict op oude plantages.

Verspreiding: van origine uit de Caribische eilanden, nu af en toe gekweekt in de tropen.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: Deze grote boom werd vroeger veelvuldig op plantages gekweekt om zijn grote, aromatische vruchten, die enigszins naar mango smaken. Het gele vruchtvlees wordt vers, maar ook gestoofd gegeten (Sedoc, 1992). Rolander (2008) kreeg van de geur alleen al hoofdpijn en waarschuwde dat overmatige consumptie van de vruchten tot diarree en dysenterie zou leiden. Nu wordt de boom nauwelijks meer aangeplant in Suriname. De schil en het zaad ('mami koko') zijn zeer giftig. De pulp van gestampte zaden,

maar ook de gele hars uit de bast werd vroeger op de voetzolen gesmeerd om zandvlooien te bestrijden (Stahel, 1944).

Commercieel gebruik: de vruchten worden niet (meer) verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ Linnaeus (Alm, 1755) heeft de boom *Mammea* genoemd naar de Surinaamse naam 'mami' en een collectie van Dahlberg (nr. 67).

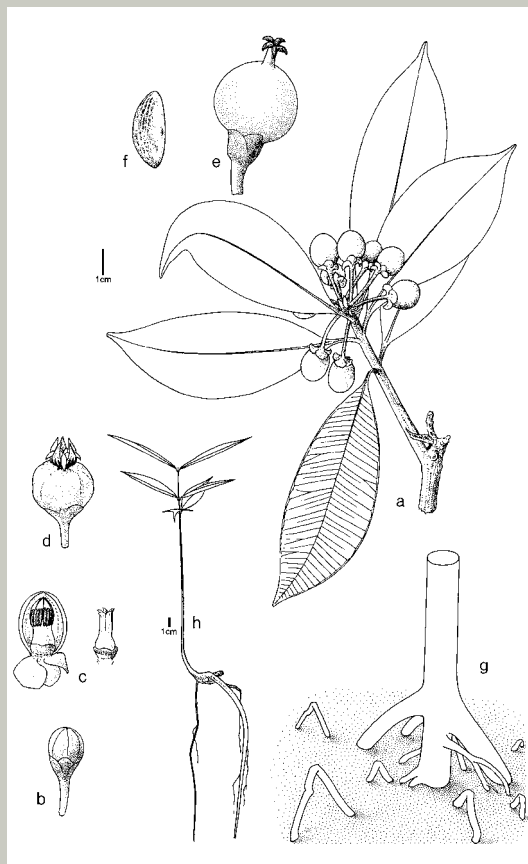
CLUSIACEAE

Symphonia globulifera L.f.

Lokale namen: masagri, matagri, hoogland/laagland mataki (Sr), mani (Ar), ananiyu, tapukeng mani (Ca), taa¹ (Au), mongo/sabana mataki (Pa), mani páu², tala¹ (Sa), malaquis-boom³ (SN).

Beschrijving: Boom, tot 25 m hoog. Stam met tot 80 cm hoge, kromme steltwortels. Bast bruin, schilferig, met lichtgeel, kleverig melksap. Takken horizontaal. Bladeren tegenoverstaand, leerachtig, 6-12 x 2-4 cm; voet meestal spits; punt toegespitst; bovenkant glanzend; onderkant dofgroen. Bloeiwijze okselstandig, kort, schermvormig; bloemsteeltjes rood. Bloemen 5-talig; kelk en kroon rood, nauwelijks openend tijdens de bloei. Bes bruin tot paars, met geel melksap, ca. 3 cm in doorsnede, gekroond door de stijl. Zaden 1-3.

Symphonia globulifera a. tak met vruchten; b. bloemknop; c. bloemknop, geopend; d. bloem; e: vrucht; f: zaad; g. stam met steltwortels; h. zaailing. **Illustratie: H. Rypkema.**

Voorkomen: zeer algemeen, in moerasbos, langs rivieren en in hoog bos.

Verspreiding: Zuid-Amerika, de West-Indische eilanden en West Afrika.

Domesticatie: wild.

Gebruik: In Suriname kent men met een 'laagland mataki', met geknikte steltwortels, die massaal in de kustmoerassen groeit, en een 'hoogland mataki', zonder steltwortels en met iets kleinere bladeren en bloemen, die af en toe voorkomt in hoog bos. Het betreft echter dezelfde soort, want *Symphonia globulifera* is genetisch zeer divers (Dick & Kress, 2009). In het binnenland staat de boom bekend als de leverancier van matakihars. Het dikke, gele melksap uit de stam wordt in brand

gestoken met droge bladeren eromheen. De gesmolten hars, zwart door het roet en de as van de bladeren, laat men in een pot water of een holle bospapaja- (*Cecropia* sp.) of bamboestengel stollen. Deze teerachtige substantie smelt men op een later tijdstip even boven een vlam en smeert het op de singrasivezels (*Bromelia alata*) die pijlpunten op hun plaats houden of in lekkende spleten van kano's.

Matakihars wordt ook gebruikt als een soort trekleister om stekels uit de huid te verwijderen (Stahel, 1944). Hoewel de hars met veel rookwalmen brandt, gebruikten de Marrons het in de jaren zestig nog wel voor verlichting (Ostendorf, 1962). Rolander (2008) beschrijft een boom die hij *Melochia candelaris* noemt, waarvan de slaven de wortels schillen, splijten en als tandenstoker gebruiken. Het frequente gebruik zorgde voor helderwitte tanden. Ook vermeldt hij dat Indianen van de hars donkerbruine kaarsen maken, waarmee ze 's avonds hun hutten verlichten. De naam *Melochia candelaris* is nooit gepubliceerd, maar Rolanders botanische beschrijving van de boom lijkt op die van *Symphonia globulifera*. Het is niet bekend of het hout nu nog als tandenstoker en de hars als verlichting worden gebruikt. Het grote belang dat Indianen hechten aan de matakihars heeft er wel voor gezorgd dat Marrons en

Creolen het als iets magisch gingen beschouwen. Blokjes matakihars worden nu gebruikt in kruidenbaden, waarschijnlijk in rituelen voor de ingiwinti's (Indianengeesten).

Eén tot drie vruchten van de mataki worden gekookt met drie tot vijf vruchten van babun-udu (*Virola surinamensis*), en de wortels van de pina-palm (*Euterpe oleracea*), awara (*Astrocaryum vulgare*), maripa (*Maximiliana maripa*), pikin masusa (*Renealmia floribunda*) en gran masusa (*R. alpinia*). Het afkooksel zou steriele vrouwen weer vruchtbaar maken. Het hout van deze boom is sterk en zwaar, en wordt soms als commercieel hardhout geogst. Marrons en Indianen maken er grote houten vijzels van.

Commercieel gebruik: een stukje mataki hars werd in 2006 verkocht op de Noodmarkt in Paramaribo voor € 5 (toen 15 SRD). Niet in Nederland verkrijgbaar.

Betekenis naam: ¹⁾ de naam is afgeleid van het Engelse 'tar' (teer); ²⁾ de naam is een samenvoeging van de Arawak naam en het Portugese woord voor boom (páu); ³⁾ deze naam werd door Dahlberg (1771) genoemd, maar lijkt nu in onbruik te zijn geraakt.

COMBRETACEAE

Combretum rotundifolium Rich.

Lokale namen: fremusunoto¹, keskeskankan², keskesbosru³, pus'pusitere⁴ (Sr), yariman (Ar), kararawa andikire⁵, sêkëma (Ca), bosowi⁶ (Pa), bofu wiri⁷, bofu kankan⁸ (Sa), apenborstel (SN).

Beschrijving: Liaan. Bast roodbruin. Bladeren tegenoverstaand, 4-17 x 2-11 cm; voet stomp of afgerond; punt spits of toegespitst; onderkant bezet met rode of gouden schubharen; nerven lichtgroen. Bloeiwijze een eind- of okselstandige, tot 18 cm lange, veelbloemige aar. Bloemen rood; in knop knotsvormig; bloembodem komvormig verdiept, ca. 1 cm lang, dicht roodbehaard; kelk 4-lobbig; kroon-

Combretum rotundifolium. Foto: T. van Andel.

bladeren 4, zeer klein; meeldraden 8, ver uitstekend, geel tot oranje-rood. Steenvrucht met 4 afstaande vleugels, bezet met rode schubharen. Zaad 1, spoelvormig.

Voorkomen: algemeen, langs rivieroever.

Verspreiding: de Guiana's en het Amazonegebied.

Domesticatie: wild, af en toe gekweekt als sierplant.

Gebruik: De bladeren van deze liaan worden door Marrons in kruidenbaden verwerkt voor algehele malaise en niet nader gespecificeerde ziektes. Van het hout worden wel eens bogen gemaakt. De

klimmende struik wordt in Paramaribo soms als sierplant in tuinen gekweekt.

Commercieel gebruik: de bladeren worden sporadisch verkocht op de markt in Paramaribo of in gespecialiseerde wintwinkels in Nederland.

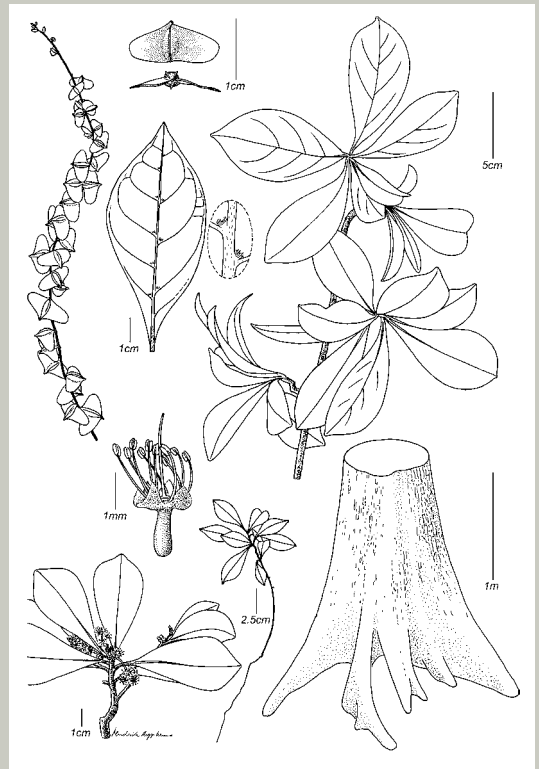
Betekenis naam: ¹⁾ vleermuisnoot; ²⁾ kam van de kapucijnaap (*Cebus apella*); ³⁾ apenborstel; ⁴⁾ poezenstaart; ⁵⁾ staart van de blauwgele ara (*Ara ararauna*); ⁶⁾ borstelkruid; ⁷⁾ tapirkruid (*Tapirus terrestris*); ⁸⁾ tapirkam.

COMBRETACEAE

Terminalia amazonia (J.F. Gmel.) Exell.

Lokale namen: busi amandra¹, gindya udu², sansan udu³ (Sr), fukadi (Ar), itju tano kuwa⁴, katurima, saraiyu (Ca), nagosi, nango wiri⁵ (Au), anangositi⁶ (Pa), a nango suti⁶, komanti kwatii (Sa), gemberhout, kalebashout, bosamandel (SN).

Beschrijving: Boom tot 40 m hoog; kroon met etagebouw. Stam met plankwortels; bast schilferig. Bladsteel rood behaard. Bladeren in schijnkransen aan het eind van de twijgen, spatelvormig, 4-10 x 2-5 cm; voet aflopend; punt toegespitst; onderkant met toefjes haren in de oksels van de zijnerf; twee klieren aan de bladbasis. Bloeiwijze een okselstandige aar. Bloemen klein, zoetgeurend; bloembodem verdiept; kelk 5-lobbig, geelgroen tot wit, komvormig; kroon ontbrekend; meeldraden uitstekend. Steenvrucht geelbruin, wit behaard, met 3 kleine en twee grotere vleugels. Zaad 1.

Terminalia amazonia: vruchten, bloemen, takken, zaailing en stam. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, in moerasbos, heuvelbos en langs rivieren, soms boven het kronendak uitstekend.

Verspreiding: van Mexico tot Bolivia en Midden-Brazilië.

Domesticatie: wild, aangeplant langs de Jodenbreestraat in Paramaribo.

Gebruik: Marronvrouwen koken de bladeren van de bosamandel samen met baddoek (*Clidemia capitellata*) en andoya (*Campomanesia aromatica*) en gebruiken het hete afkooksel als genitaal stoombad na de bevalling. Volgens Edith Adjako moet je de ketel met stoomkruiden de eerste dag goed doorkoken, de dagen daarna hoef je het restant alleen even aan de kook te brengen. 'Dan moet je stomen zodat de stoom naar binnen gaat. Je krijgt

geen koorts en je baarmoeder gaat niet zweren.’ Dit soort stoombaden gebruikt de kraamvrouw ook om aan te sterken en vieze geurtjes te voorkomen. De bladeren zijn zo populair dat ze soms van de langs de Jodenbreestraat aangeplante bomen worden geplukt. Een afkooksel van de bast wordt gebruikt om wonden schoon te maken. Het zeer zware hout is van hoge kwaliteit en wordt voor bruggen, finer en parket gebruikt.

Commercieel gebruik: de bladeren werden aangehouden op de Noodmarkt, Vreedzaammarkt en

de kruidenmarkt in Albina. In Nederland zijn ze bij sommige Surinaamse winkels en marktkraampjes te koop. Het hout heet in de internationale handel ‘nargusta’ of ‘roble coral’.

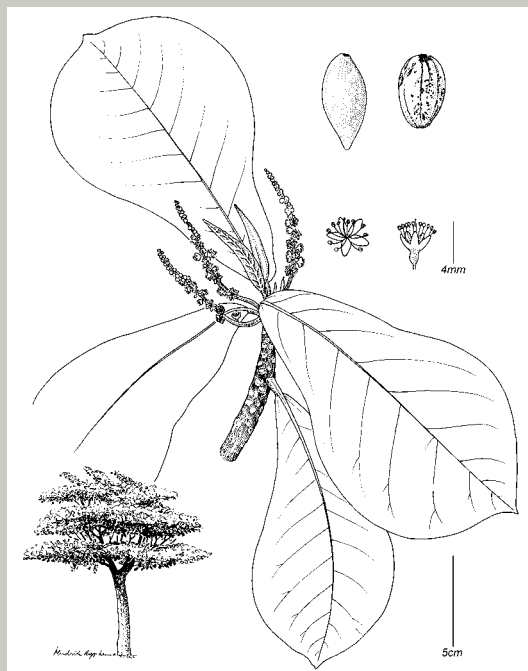
Betekenis naam: 1) wilde amandel, de gekweekte amandel is *Terminalia catappa*; 2) gemberhout; 3) haringhout; 4) kalebashout; 5) de Aucaanse en Paramaccaanse naam zijn afgeleid van de Saramaccaanse; 6) letterlijk: ‘zij gaat lekker’, waarschijnlijk doelend op het effect van het genitale stoombad.

COMBRETACEAE

Terminalia catappa L.

Lokale namen: amandra¹ (Sr) mantara (Ca), amánda páu² (Sa), ketapang (J), badám (Sarn), amandelboom, zeeamandel³, zoete amandel⁴ (SN).

Beschrijving: Boom, tot 35 m hoog, kort bladverliezend; kroon breed, met etagebouw. Bladstelen behaard. Bladeren in schijnkransen aan het eind van de twijgen, spatelvormig, roodkleurend voor ze afvallen, 8-25 x 3-16 cm; voet aflopend of zwak geoord; punt afgerond of kort toegespitst; onderkant schaars behaard; twee klieren aan de basis. Bloeiwijze een okselstandige, tot 30 cm lange aar. Bloemen klein; bloembodem verdiept, komvormig; kelk 5-lobbig, wit; kroon ontbrekend; meeldraden wit. Steenvrucht afgeplat, ovaal, groen, met twee ribben. Steen amandelvormig. Zaad 1, wit.

Terminalia catappa: habitus; bloeiende tak, bloem, vrucht en zaad. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: veel aangeplant als schaduwboom op terrassen en langs straten, maar ook in dorpen in het binnenland.

Verspreiding: oorspronkelijk uit tropisch Azië, nu over de gehele tropen gekweekt.

Domesticatie: gedomesticeerd, langs de kust verwilderd.

Gebruik: De witte zaden, in Suriname ‘amandelen’ genoemd, zijn eetbaar, net als het dunne

laagje vruchtvlees. De zaden worden ook gegeten bij vitaminegebrek en witte vloed. Ze werden in het verleden gebruikt om orgeade te maken, een traditionele Surinaamse amandelsiroop (Stephen, 1979). Hoewel deze stroop tegenwoordig vooral gemaakt wordt met amandelessence (een extract van de pitten van de Europese amandel *Prunus dulcis*), behoort een flesje orgeade nog altijd tot de standaarddranken die worden geofferd tijdens voorouderrituëlen of tussen de plankwortels van een kankantri (*Ceiba pentandra*) worden geplaatst. De gestampte zaden aangelengd met water (‘aman-

delmelk') wordt als geneesmiddel aangewend bij koorts, diarree en nierstenen, ook bij zuigelingen. De thee van de bladeren wordt gedronken bij hoge bloeddruk, darmstoornissen, diarree en bacillaire dysenterie (Stephen, 1979). Ook komen de bladeren in genitale stoombaden terecht. In een Hindostaans medicijn tegen koorts gaan de vers bladeren van amandel, pommerak (*Syzygium malaccense*), katahar (*Artocarpus altilis*), mango (*Mangifera indica*), guave (*Psidium guajava*), jamun (*Syzygium cumini*) en zuurzak (*Annona muricata*). Met dit geurige afkooksel wordt een gezichtsstoombad genomen (Raghoenandan, 1994). Bij abscessen wordt een kompres gemaakt van drie verse sangrafladeren (*Costus* spp.), fijngestampt in een vijzel met drie eetlepels sla- of kokosolie en een stukje blauwe zeep. Dit papje wordt op het abces aangebracht en afgedekt met een verwarmd jong amandelblad (Sedoc, 1992). Voor een recept voor koortsstuipen bij kinderen met amandelblad, zie *Struchium sparganophorum*.

De thee van een handvol wortels of een stuk bast op een liter water drinkt men bij dysenterie, darmontsteking en overvloedige vaginale afscheiding (May, 1982). De amandelbladeren en -wortels hebben een antibacteriële werking (Verpoorte et al., 1982), hetgeen het gebruik bij darminfecties en abscessen kan verklaren. De amandelboom wordt vaak aangeplant als schaduwboom boven terrassen. Hij is bovendien zeer tolerant voor zout water.

Commercieel gebruik: de boom staat zoveel aangeplant in Paramaribo dat het niet rendabel is het blad op de markt te brengen. Surinaamse winkels in Nederland verkopen het blad wel.

Betekenis naam: ¹⁾ amandel; ²⁾ amandelboom; ³⁾ vanwege de zouttolerantie groeit de boom vaak langs het strand; ⁴⁾ bitter amandelen zijn waarschijnlijk de geïmporteerde noten van *Prunus dulcis*.

COMMELINACEAE

Commelina diffusa Burm.f.

Synoniem: *Commelina nudiflora* L.

Lokale namen: weti/grun gadodede (mi sa dede)¹ (Sr, Au), tamakusi (Ca), tuwitëimë, ëwëtëimë (Way), te gádú-dêdê-mi-dêdê², wéti wan (Sa), kenághás (Sarn), hemeloojje³ (SN).

Beschrijving: Kruipend tot opgericht kruid. Stengel kaal, sappig, soms roodachtig, wortelend op de knopen. Bladschede gesloten, tot 1,5 cm lang, wittig, aan de bovenrand gewimperd. Bladeren verspreid, zittend, 4-7 x 1-1,5 cm; voet stomp of afgerond; punt spits. Bloeiwijze een eindstandige schicht; schutblad half cirkelvormig, groen, kaal, bovenrand gewim-

Commelina diffusa. Foto: P. Maas.

perd. Bloemen asymmetrisch, lang gesteeld; kroonbladeren 3, waarvan 2 felblauw, genageld, en 1 bleker, veel kleiner. Doosvrucht met 2 kleppen openspringend. Zaden 5, bruin, niervormig.

Voorkomen: zeer algemeen, onkruid in tuinen, in grasvelden en langs wegbermen.

Verspreiding: wereldwijd als onkruid in de (sub-) tropen.

Domesticatie: wild, soms aangeplant of gespaard

tijdens het wieden. Makkelijk te stekken.

Gebruik: Pas als God sterft, sterf ik ook: de lokale naam geeft aan dat dit plantje een woekereend onkruid is dat zelfs blijft doorgroeien als je het uit de grond trekt. De sappige stengels worden tot moest gestampt en vermengd met wat castorolie

(van *Ricinus communis*), krappa-olie (*Carapa* spp.), slaolie of melasse en op abcessen gelegd zodat ze openbreken (Sedoc, 1992). Met deze 'trekpleister' kun je ook diep in de huid doorgedrongen kogels verwijderen (May, 1982). Het sap uit de stengels wordt op wratten gedruppeld. Kinderen met huiduitslag baadt men met het afkooksel van deze plant. Een medicijn tegen galstenen wordt bereid door 40 kumis kutching bladeren (*Orthosiphon stamineus*) en een handvol gedroogde of verwelkte gadodede plantjes op een liter water te koken totdat het tot driekwart is ingekookt. Na afkoelen kan men de thee in plaats van water gedurende de dag drinken (Sedoc, 1992). In een Hindostaans recept tegen geelzucht kookt men gedroogde avocadobladeren (*Persea americana*) met een aantal gadodede plantjes en drinkt men het afkooksel als thee (Raghoenandan, 1994).

Vlak na de bevalling nemen Paramaccaanse vrouwen een bad met gadodede en bladeren van de gran masusa (*Renalmia alpinia*), limoen (*Citrus aurantium*), batotobita (*Physalis angulata*) en mango (*Mangifera indica*). Dit bad zorgt voor een lekkere geur en bovendien schijn je ervan af te vallen. Het mangoblad mag je maar een week lang (driemaal daags) gebruiken, anders zou je teveel gewicht verliezen. Een magisch kruidenbad om ervoor te zorgen dat de bevalling goed verloopt wordt gemaakt met gadodede en een 'konijnenkop' (schedel van een agoeti, *Dasyprocta leporina*). De zwangere vrouw baadt hiermee zo vaak ze wil, in de zesde maand van de zwangerschap. Tijdens het baden legt ze een ei op haar hoofd en laat het naar beneden vallen. Als het ei breekt, zal de bevalling voorspoedig verlopen. 'Als het ei niet stuk gaat, gaan ze bidden', aldus onze Paramaccaanse informante.

Zowel de witte (*C. diffusa*) als de rode gadodede (*Tripogandra serrulata*) gaan samen in een kruidenbad tegen het kwaad. Als iemand slechte bedoelingen met je heeft voel je je na dit bad weer stukken beter. In Brownsweg wordt de teil of aardewerken pot met het kruidenbad op een met luisawiwiri (*Eclipta prostrata*) zwart geverfd lapje geplaatst, en spreekt degene die zich baadt een aantal gebeden uit die de tegenspoed zullen opheffen. Kruidenbaden met gadodede en tal van andere planten gebruikt men in Brownsweg om spirituele onreinheid weg te wassen en problemen met de politie op te lossen.

Een kalebas met een afkooksel met gadodede en seemai (*Mimosa pudica*) wordt op een driepoot op een opengehakt, maar nog ongebrand kostgrondje geplaatst (zie *Crescentia cujete*). Dit zal de tapijtslangen (*Boa constrictor*) in de omgeving verjagen. Na drie dagen kan men het gekapte veld gaan branden zonder het risico te lopen slangen te doden door het vuur en zo een eeuwig durende vloek te veroorzaken.

Britta Veth verzamelde in 1991 tweemaal *Commelina diffusa* bij de Wayana. Op het etiket van het eerste exemplaar (nr. 48) vertelt de Indiaan Mimi-suku dat vrouwen die een abortus wensten slechts met hun machete dit kruid hoefden te kappen: vijf minuten later zouden ze een miskraam krijgen. Bij het tweede exemplaar (nr. 225) staat dat het eten van vissen die van dit kruid hadden gegeten (de plant groeit vaak op ondergelopen grond) buikpijn veroorzaakte vanwege het slijm dat in de stengels zit. Wayana-shamanen roken de bladeren tegen keelpijn.

De sterk gelijkende kruid *Commelina erecta* heeft iets langer, lancetvormig blad en een geheel behaard schutblad. Deze soort wordt in Brownsweg in kruidenbaden gebruikt met blauwsel en zout tegen het boze oog en om je ziel te reinigen. Ara-waks uit Powakka steken een blaadje van het kruid in hun broekzak als ze zenuwachtig zijn: het brengt geluk. Het plantje wordt met seemai (*M. pudica*) en pamba gemengd en met een struikje sisibiwiri (*Scoparia dulcis*) rondom het huis gesprekend als men een fodu slang (meestal *Boa constrictor*) van het erf wil verjagen. Het is zeer goed mogelijk dat *C. diffusa* en *C. erecta* door elkaar worden gebruikt, het verschil is immers moeilijk te zien.

Commercieel gebruik: de plant wordt vers op de Vreedzaammarkt in Paramaribo en in bevroren toestand in Surinaamse kruidenwinkels in Nederland verkocht.

Betekenis naam: ¹⁾ de rode gadodede is *Tripogandra serrulata*; ²⁾ 'pas als God sterft, dan sterf ik ook', omdat de plant bijna niet valt uit te roeien. Hij schiet wortel aan de stengelknopen en groeit gewoon door nadat hij uit de grond is getrokken; ³⁾ vanwege de blauwe bloemen.

COMMELINACEAE

Tripogandra serrulata (Vahl) Handlos.

Synoniem: *Commelina serrulata* Vahl.

Lokale namen: redi gadodede (mi sa dede)¹ (Sr), (Ar), tamakusi (Ca), lebi gadodede (Au)¹, lebi noniao (Bo), gádú-dêdê-mi-dêdê, bë wan¹ (Sa).

Beschrijving: Kruiwend tot opgericht kruid. Stengel kaal, sappig, paarsrood, wortelend op de knopen. Bladschede gesloten, tot 1,5 cm lang, lichtpaars, aan de bovenrand gewimperd. Bladeren verspreid, zittend, 4-8 x 1-2,5 cm; voet afgerond; punt spits; bladrand gewimperd. Bloeiwijze een eindstandige, lang gesteelde schicht; schutblad ontbrekend. Bloemen symmetrisch; bloemknoppen met paarse top; kroonbladeren 3, lila of wit; meeldraden 6, 3 korte wit behaard, 3 lange onbehaard; helmknoppen geel. Doosvrucht met 2 kleppen openspringend.

Groene *Commelina diffusa* en paarse *Tripogandra serrulata*, bij een winti tempel in Bigiston, Marowijne. Ernaast staat een teil die vaak voor krui-

denbaden met blauwsel is gebruikt (b). *Tripogandra serrulata*, detail bloem (o).

Foto's: S. Groenendijk (b), H. Rypkema (o).

Voorkomen: zeer algemeen, onkruid in tuinen, in grasvelden en langs wegbermen.

Verspreiding: wild in tropisch Amerika, elders aangeplant.

Domesticatie: wild, soms aangeplant of gespaard tijdens het wieden. Makkelijk te stekken.

Gebruik: Carib Indianen maken de paarse blaadjes van dit kruid fijn en wassen hun haar ermee. Het zou helpen tegen haaruitval en de haargroei bevorderen. Marrons vermengen de fijngewreven blaadjes met kokosolie en smeren dat in hun haar om het sneller te laten groeien. Het sappige kruid wordt tot moes gestampt en vermengd met wat castorolie (van *Ricinus communis*), krapa-olie (*Carapa* spp.) of melasse en op abcessen gelegd zodat ze openbreken (Sedoc, 1992). Als men na een gevecht gewond is geraakt en de pijlpunt of

kogel is diep in de wond blijven zitten, wordt de rode gadodede fijngestampt. Het slijm uit de stengels wordt op de wond gedruppeld, en deze wordt verbonden met de uitgeknepen plantenmassa. Als dit kompres gedurende vijf etmalen dagelijks wordt ververst, zou je het projectiel er gemakkelijk uit kunnen trekken (May, 1982).

Een thee van in de zon gedroogde rode gadodede drinkt men bij ongedefinieerde ziekteverschijnselen, lichaamsspijnen en hoge bloeddruk. Volgens Yolanda Amimba moet je het wel lang doorkoken, anders krijg je jeuk. In Nieuw Kofikamp wordt het sap uit de uitgeperste planten met pemba gemengd en aan kinderen met fyofyo gegeven, zo blijkt uit een herbariumlabel van Conservation International (CI 0470).

Het paarse kruid wordt toegevoegd aan kruidenbaden om yorka's weg te jagen. Samen gekookt

met bacoveblad (*Musa sp.*) kan men het bad gebruiken om een vloek ongedaan te maken. ‘Als mensen je dood wensen, ga je niet dood, je wordt juist flinker van’, aldus de Arawaks geïnterviewd door Sofie Ruyschaert in Powakka. In een kruidenbad om de slangengeest pawinti tevreden te stellen gaan behalve rode gadodede ook zeven waterhyacinthen (*Eichornia crassipes*, twee stukken akansa (dikke maïspudding in een bananenblad gewikkeld), sangrafu (*Costus spp.*), luisawiri (*Eclipta prostrata*), bier, pemba en melasse (Sedoc, 1992). Sedoc gebruikt het paarse kruid ook in een ‘ingi watra’, een kruidenbad voor de Indianengeesten die bij de grote Surinaamse rivieren wonen (de Marowijne, Cottica, Commewijne, Saracca, Coppename, Suriname en de Nickerie). Aan het bad worden ook toegevoegd: kusuwé blad (*Bixa orellana*), piëpië páu (*Lippia alba*), zeven bladeren en de geraspte rode en groene ingi taja

(*Maranta arundinacea*), een stuk gestampte zoete cassave, en ‘watra sinsin’ (waarschijnlijk *Mimosa pudica*). Het water met de gestampte plantenmassa wordt rood gekleurd met drie *Bixa* vruchten, en vervolgens wordt parfum of rode lavendelolie toegevoegd. Met dit mengsel baadt men om de Indianengeest te verwennen.

Commercieel gebruik: de plant wordt op de Vreedzaammarkt in Paramaribo verkocht en in bevroren toestand in Surinaamse kruidenwinkels in Nederland. Verse rode gadodede vindt men op de markt in de Bijlmer.

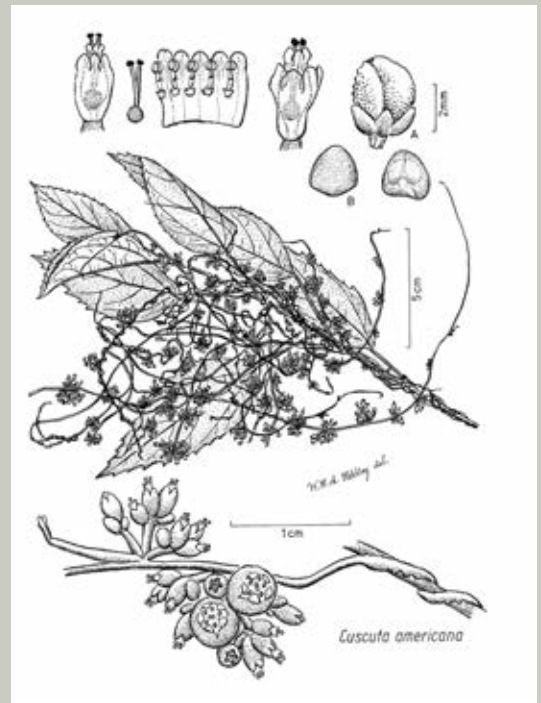
Betekenis naam: ¹⁾ pas als God sterft, dan sterf ik ook, omdat de plant bijna niet valt uit te roeien. De groene of witte gadodede is *Commelina diffusa* of *C. erecta*.

CONVOLVULACEAE

Cuscuta americana L.

Lokale namen: didibrinaititei¹, kiriwiri², lemkiwisi³ (Sr), duivelsnaagaren (SN).

Beschrijving: Parasiet. Stengels draadvormig, windend, lang, dun, geel tot oranje, met boorworteltjes de gastheer binnendringend. Bladeren sterk gereduceerd, schubvormig, zonder bladgroen. Bloeiwijze een okselstandige, kleine kluwen. Bloemen zeer klein, 5-talig, bijna zittend, geelwit; kroon buisvormig, met stompe, rechtopstaande lobben. Doosvrucht klein, bolvormig, opengaand met een cirkelvormige spleet. Zaden 4.

Cuscuta americana (b) en *C. umbellata* (l).

Illustratie: W. Hekking. Foto: P. & S. Teunissen.

Voorkomen: algemeen, groeiend op kruiden en struiken in wegbermen.

Verspreiding: tropisch Midden- en Zuid-Amerika.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Deze parasiet, die herkenbaar is als een warboel van oranje draden, wordt af en toe medicinaal gebruikt. Een stuk fijngemaakte stengel wordt als een kompres op zweren gelegd (Stephen, 1979). De thee van een handvol gele draden in een halve liter water drinkt men bij dysenterie en ontsteking aan de urinewegen. Het zou de productie van urine bevorderen. (Heyde, 1987). Volgens Stephen (1986) is het duivelsnaaigaren een magische plant. Als er een slang gedood is, die de drager was van een fodu-winti, moet het dier ritueel worden begraven om te voorkomen dat de geest een vloek uitspreekt over de familie van zijn moordenaar. Een uit klei gevormde slang wordt ritueel begraven met een stuk sangrafu (*Costus* spp.) en een stuk duivelsnaaigaren erop gelegd.

De sterk gelijkende soort *Cuscuta umbellata* heeft nog dunnere stengels en langere; puntige kroonlobben. De niet-verwante parasiet *Cassytha filiformis* (ook duivelsnaaigaren geheten) verschilt van deze soort door de drietallige bloemen, roodachtige stengels en witte besjes. Hij komt vooral op savannes en in moerassen voor. De drie soorten worden waarschijnlijk identiek gebruikt.

Commercieel gebruik: de plant wordt sporadisch verkocht op de medicinale plantenmarkten in Paramaribo en in Surinaamse wintiwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ duivelsnaaigaren, vanwege de kwaadaardige dradenmassa; ²⁾ moordkruid; ³⁾ hekserij van de limoenboom (*Citrus aurantifolium*), die vaak door deze parasiet wordt aangetast. Net als zwarte magie zuigt de plant met zuigorganen het leven uit zijn gastheer.

CONVOLVULACEAE

Ipomoea aquatica Forssk.

Synoniem: *Ipomoea reptans* Poir.

Lokale namen: dagublad¹ (Sr), dágúblad (Sa), kermi, karemwá (Sarn), kangkung (J), 蕹菜 (Chinees), waterspinazie² (SN).

Beschrijving: Eenjarig kruid, vaak in het water groeiend. Stengel 2-3 m lang, hol, gegroefd, drijvend, wortelend op de knopen. Bladeren verspreid, lang gesteeld, variabel in vorm, lancet-, hart- of pijlvormig, 4-15 x 2-8 cm; lobben spits, stomp, getand of ontbrekend. Bloemen solitair of in een okselstandige pluim, trechtervormig, ca. 6 cm lang, wit of lichtpaars, met donkerpaarse keel. Doosvrucht bolvormig, bruin, kaal. Zaden 1-4, zijdeachtig behaard.

Ipomoea aquatica: dichtgegroeide trens.

Foto's: P. & S. Teunissen.

Voorkomen: zeer algemeen, in trenzen en sloten in het kustgebied, soms het gehele wateroppervlak bedekkend.

Verspreiding: precieze oorsprong onbekend, door cultivatie en verwildering nu door de gehele (sub-)tropen verspreid.

Domesticatie: wild, een invasieve soort, maar ook als groente gekweekt.

Gebruik: Hoewel de wilde dagublad de waterlopen van Paramaribo verstopt en voor veel problemen zorgt, kweken inwoners van de stad de plant ook in hun tuin als groente. Het sappige groene blad wordt kort gekookt of geroerbakt. Gekookte dagublad (en het kooknat) zou goed zijn voor het hart, bloedarmoede verhelpen en mensen met psychische problemen, nerveuze spanningen, gejaagdheid, slapeloosheid, motorische onrust en hoofdpijn tot rust brengen (Stephen, 1979). Een handvol verse wortels worden in twee liter ko-

kend water gegooid en vijf tot tien minuten laten staan. Drie tot vier glazen van de ongezoete thee drinkt men bij aambeien. Het sap uit gestampte bladeren met wat zout zou heilzaam zijn tegen stress (May, 1982). De gekneusde bladeren worden ook als een kompres op steenpuisten gelegd.

Commercieel gebruik: de groente ligt soms op de Centrale Markt in Paramaribo. Dagublad dat in Nederlandse toko's ligt wordt geïmporteerd uit China.

Betekenis naam: 1) hondenblad; 2) deze op spinazie lijkende groente groeit in het water.

CONVOLVULACEAE

Ipomoea batatas L.

Lokale namen: bataat, swit'patata (titei)¹ (Sr), kashiri (Ar), napi (Ca), patata tetei (Au), switi batata uwii (Sa), ketèla rambat (J), bataat, naapje³, zoete aardappel (SN).

Beschrijving: Kruidachtige klimplant. Stengel dik, hoekig, groen of paars, wortelend op de knopen. Wortelknol afhankelijk van de cultivar bruin, geel, oranje, paars of zwart. Bladeren verspreid, lang gesteeld, zeer variabel in vorm (hartvormig, gelobd, rond) en beharing, soms met wit melksap, 5-15 cm in diameter. Bloemen solitair of in een okselstandige, weinigbloemige pluim, trechtersvormig, 4-7 cm lang, wit, roze of paars. Doosvrucht zelden gevormd, eivormig, bruin, kaal. Zaden 1-4, soms behaard, soms gevleugeld.

Ipomoea batatas: blad (b) en knollen (o).

Foto's: P. & S. Teunissen.

Voorkomen: voor de markt gekweekt in het kustgebied, voor eigen consumptie gekweekt op kostgrondjes in het binnenland.

Verspreiding: oorspronkelijk uit Zuid-Amerika, nu overal in de tropen gekweekt.

Domesticatie: reeds 5000 jaar geleden door India-

nen gedomesticeerd, de wilde vorm is niet meer bekend. Vermeerderd via stekken, soms verwilderd.

Gebruik: Deze zoete, roze of witte zetmeelhoudende knol wordt veel gekweekt en gekookt gegeten, het zou de gezondheid bevorderen en ziektes voorkomen. Sommige cultivars zijn van buiten

zwarte en van binnen knalpaars. Hiervan bereiden de Indianen een roze, zoete, vaak licht alcoholische drank. De knollen worden soms, gekookt of ongekookt, aan de voorouders geofferd in een mandje met andere aardvruchten en dranken. Marrons nemen een kruidenbad met de wortelknol of een stuk van de slingerende stengel om geluk af te dwingen. Javanen eten het jonge blad gestoofd als groente.

Een aantal, niet op soort gedetermineerde wilde *Ipomoea*-soorten worden in wintirituelen gebruikt, zoals de 'wilder patatatitei', genoemd in een kruidenbad voor pawinti (slangengeesten). De stengel wordt fijngestampt met sangrafu (*Costus* spp.), smeriwiri (*Ocimum campechianum*), gronposren (*Portulaca oleracea*), zeven busi masusa bladeren (*Renealmia floribunda*), blaka uma (*Cordia curasavica*) en snekiwiri (*Eryngium foetidum*). Terwijl hij de kruiden plukt, noemt de wintipriester de

naam van de persoon die hij gaat baden, en betaalt hij de planten met drie stukjes tabak, drie zaadjes nengrekondrepepre (*Aframomum melegueta*) en drie stukken timmermanskrijt. Voor een uitgebreide beschrijving van dit badritueel, zie Sedoc (1992: 177). Een *Ipomoea* soort genaamd kusai batáta tatái² wordt door Saramaccaanse vrouwen in Brownsweg gebruikt in genitale stoombaden, om aan te sterken na de bevalling.

Commercieel gebruik: zoete aardappelen zijn te koop op elke markt in Suriname. De verse stengel wordt soms op de Vreedzaammarkt voor wintirituelen verkocht.

Betekenis naam: ¹⁾ zoete aardappelliaan; ²⁾ herten zoete aardappelliaan; ³⁾ oude Surinaamse benaming voor zoete aardappels, afgeleid van het Carib.

COSTACEAE

Costus arabicus L.

Synoniem: *Costus niveus* Mey.

Lokale namen: weti sangrafu¹ (Sr), siwiyuru (Ca), misheweru (Trio), kanuwema (Way), singaafu, weti wan (Auc, Bo), fiko fiko, weti sangaáfu (Sa), wenteltrap² (SN).

Beschrijving: Overblijvend kruid, vaak onder de bloeiwijze vertakt, tot 3 m hoog. Wortelstok aromatisch. Stengel vaak schroefvormig; blad-schede gesloten; tongetje afgeknot, 2-10 mm lang. Bladeren verspreid, spiraalsgewijs ingeplant, 9-25 x 3-10 cm; voet meestal hartvormig; punt kort toegespitst; onderkant meestal kaal. Bloeiwijze eindstandig, gedrongen, eivormig, 3-20 x 2,5-6 cm; schutbladen dakpansgewijs overlappend, groen, ca. 3 cm breed. Bloemkroon wit; lip breed uitwaaiierend, wit met gele vlek. Doosvrucht wit, eivormig, gekroond door de kelk. Zaden talrijk, zwart, met witte zaadrok.

Costus arabicus. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: zeer algemeen, langs rivieroevers, bosranden en in moerassen.

Verspreiding: tropisch Zuid-Amerika en de West-Indische eilanden.

Domesticatie: wild, gespaard tijdens het wieden, aangeplant rondom altaars en wintitempels.

Gebruik: Rolander (2008) beschreef als een van de eersten hoe Indianen en slaven op de dikke *Costus*-stengels kauwden als ze door het bos liepen en dorst hadden. Het sap uit de stengels heeft een verfrissende gembersmaak. Ook nu nog kauwen mensen in het binnenland op de stengels als ze dorst of keelpijn hebben, of ze drinken het sap van een paar gestampte bladeren. Drie tot zeven witte sangrafubloemen en drie jonge bladeren worden fijngemaakt in een kalebas en met aromatische oliën vermengd op de borst gewreven bij pijn op de borst (Sedoc, 1992). De thee van de zwak naar gember geurende bladeren of een stuk stengel van ca. 40 cm lang drinkt men met wat suiker bij bronchitis, hoest, keelpijn en maag- of darmstoornissen. Bij oogontsteking druppelt men het sap uit de stengel of het regenwater dat zich in de bloeiwijze heeft verzameld in het oog. In een recept van Sedoc (1992) om naweeën te verzachten drinkt de kraamvrouw een glaasje zoete rode wijn, waarin tien droge sangrafu bladeren en tien plantjes bakruwiri (*Petiveria alliacea?*) zijn getrokken. Dezelfde medicijnen kunnen van de rode sangrafu (*C. scaber*) gemaakt worden.

Waarschijnlijk hebben *Costus* planten een essentiële rol gespeeld als drinkwaterbron tijdens de vlucht van de Marrons door de brakwatermoerassen en de hete zandsavannes, op weg naar het binnenland. Het sap uit deze stengels en uit andere vlezige bladeren (zie *Begonia glabra* en *Aciotis purpurascens*) stelde hen in staat om in de droge tijd lange afstanden te overbruggen, terwijl hun achtervolgers het aflegden vanwege de dorst. De Saramaccanese wintipriester Tooy vertelde dat toen de ontsnapte slaven het bos in vluchtten, ze plengoffers brachten aan hun goden om hen bij te staan tijdens hun barre tocht. 'De eerste vloeistof die ze gebruikten was water uit de paluluschutbladen (*Heliconia* spp.), dat was de 'rum' van die mensen, daarna gebruikten ze water uit de (bladstelen) van malëmbëlëmbë plant (*Piper marginatum*), gevolgd door sangrafu, suikerrietsap, rum en bier' (Price, 2008: 426). Hoewel volgens Tooy alleen de laatste drie dranken behouden zijn gebleven als plengoffers, behoren de genoemde planten nog steeds tot de belangrijkste wintikruiden. Sangrafusap staat symbool voor water, en dus voor spirituele reiniging en kalmering. Het is

volgens Stephen (1986) en Wooding (1972) een plant met bijzondere magische krachten die alle winti's kan temmen. Oftewel 'sangrafu na m'e was ala man' (met sangrafu kan iedereen gebaad worden). Als een menstruerende vrouw een sangrafu plant aanraakt, of nog erger, erover heen plast, verliest de plant al zijn kracht. De naam 'canne Congo' (Frans Guiana) en 'Congo cane' (Guyana) voor *Costus* wijst erop dat de slaven de plant bij aankomst in de Nieuwe Wereld herkennen uit hun moederland. Afrikaanse *Costus*-soorten worden in Ivoorkust, Ghana, Nigeria en Gabon voor tal van rituelen gebruikt (Burkill, 1985).

Naast de offerplaats van het wegloperskamp van Broos en Kaliko bij de Surnaukreek werd in de vroege 19^e eeuw al sangrafu geplant. Volgens nazaat Edwin Landveld, in 1981 geïnterviewd door Hoogbergen (1996), is sangrafu de basis voor alle obia's. 'Het is een van de geweldigste kruiden. Het geneest je sneller dan alle andere kruiden.' Ook Sedoc (1992) en Wooding (1972) noemen sangrafu 'de baas van alle kruiden'. De plant wordt naast wintitempels en voorouderaltaars geplant, terwijl men de stengels gebruikt voor het versieren van de ruimte waar een wintipré wordt gehouden. Een offer maakt men door drie sangrafu stengels in een driehoek op de vloer te leggen, een aantal drankflessen in het midden te plaatsen en het geheel met pemba te bestrooien.

De stengels en bladeren van *Costus* (zowel *C. arabicus*, *C. scaber* en *C. spiralis*) zijn basisingrediënten van talloze kruidenbaden, zoals alakondre (zie *Maximiliana maripa*), papawinti (zie *Ipomoea batatas* en *Tripogandra serrulata*), slangengeesten, het versterken van het zelfvertrouwen (Stephen, 1979: 71, 91), en het verjagen van kwaadaardige bosgeesten (Sedoc, 1992: 154, 177). Herskovits & Herskovits (1934) beschrijven hoe een Saramaccaner een termietennest vernielde waarin een akantasi-geest huisde. Zijn moeder werd ziek door de wraak van deze winti, maar ondanks herhaaldelijke kruidenbaden met sangrafu, serabaki (soort onbekend), 'chembe' (*Euphorbia thymifolia*) en gierenveren, stierf de vrouw alsnog.

Tijdens begrafenisrituelen van de Marrons worden *Costus* stengels voor de helft wit geverfd met pemba en voor de helft groen gelaten of zwart gemaakt met roet. Nabestaanden die zich willen scheiden van de geest van de overledene houden

de witte kant (het goede uiteinde) in hun hand, terwijl de zwarte kant (het slechte uiteinde) er met een kapmes wordt afgehakt en achterblijft boven de doodskist of ergens in het bos wordt gegooid. (Price, 1990). Ook tijdens een Creoolse wintipré dansen de door geesten bezeten bezoekers soms met een sangrafustengel, een gebruik dat al door Benoît (1839) werd beschreven. Stephen (1986) vermeldt ook dat Marrons hun overledenen een *Costus*-bloem in de hand klemmen alvorens de kist dicht te timmeren.

De uit Zuidoost Azië afkomstige *Costus speciosus* heeft ook witte bloemen en wordt in Paramaribo als sierplant gekweekt. Deze soort heeft echter felrode schutbladeren (in plaats van groene zoals *C. arabicus*), maar wordt soms toch 'witte sangrafu' genoemd en voor rituele doeleinden ge-

bruikt. De rode sangrafu (*C. scaber*) heeft behalve orangerode schutbladen ook oranjegele bloemen en geen hartvormige, maar een spitse bladvoet.

Commercieel gebruik: *Costus*-stengels met bladeren zijn op alle medicinale plantenmarkten van Paramaribo te koop. Wintiwinkels in Nederland hebben behalve bevroren bladeren ook levende *Costus*-plantjes in hun winkel staan. Nederlandse Surinamers kweken *C. arabicus* en *C. scaber* ook als kamerplant.

Betekenis naam: ¹⁾ de naam sangrafu komt wellicht van het woord 'nsanga-lavu', de naam die aan een aantal ritueel gebruikte *Costus*-soorten in het Congobekken wordt gegeven (Long, 2001); ²⁾ vanwege de spiraalsgewijs groeiende stengel.

COSTACEAE

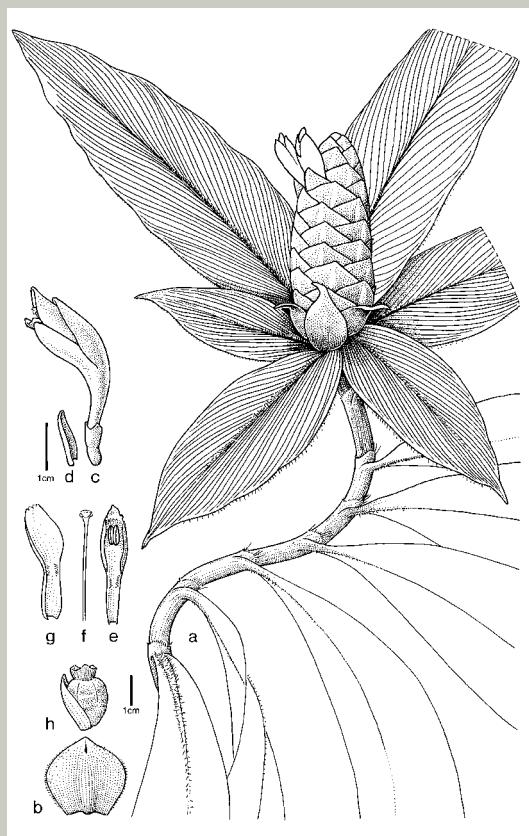
Costus scaber Ruiz & Pav.

Lokale namen: redi sangrafu¹ (Sr), lebi singaafu (Au), fiko fiko, sangaafú, bë wan (Sa), wenteltrap (SN).

Beschrijving: Overblijvend kruid, tot 3 m hoog. Wortelstok aromatisch. Stengel vaak schroefvormig. Bladschede gesloten; tongetje afgeknot, 5-15 mm lang. Bladeren verspreid, spiraalsgewijs ingeplant, 10-32 x 3-11 cm; voet spits; punt spits; bovenkant kaal, op behaarde middennerf na; onderkant meestal kaal. Bloeiwijze eindstandig, cilindervormig, 4-22 x 1,5-4,5 cm; schutbladen dakpansgewijs overlappend, orangerood, ca. 3 cm breed. Bloemkroon buisvormige, oranjegeel; lip buisvormig, geel. Doosvrucht wit, eivormig, gekroond door de kelk. Zaden talrijk, zwart, met witte zaadrok.

Costus scaber: a. bloeiende stengel; b. schutblad; c. bloem; s. schutblaadjes; e. meeldraad; f. stijl; g. lip; h. vrucht met schutblaadje.

Illustratie H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen langs bosranden, wegen en rivieroeveren.

Verspreiding: tropisch Amerika en de West-Indische eilanden.

Domesticatie: wild, gespaard tijdens het wieden, aangeplant voor religieuze doeleinden.

Gebruik: In veel Surinaamse recepten wordt geen onderscheid gemaakt tussen de verschillende types sangrafu die moeten worden gebruikt. Dus zullen de rode en de witte sangrafu (*C. scaber* en *C. arabicus*) in veel gevallen identiek gebruikt worden. Ook *C. spiralis* var. *spiralis* (rode schutbladen, roze bloemen, en vaak groeiend op wit zand), wordt 'rode sangrafu' genoemd en identiek gebruikt als de in het kustgebied vaker voorkomende *C. scaber*. De hieronder genoemde recepten hebben betrekking op *C. scaber*, *C. spiralis* var. *spiralis* of andere *Costus*-soorten.

Volgens een Indiaans recept uit Bigiston tegen hoest moet je de verse stammen van rode sangrafu roosteren en ronddraaien boven het vuur, uitknippen en een glas van het sap drinken. Een thee van de stengels met citroen en honing schijnt ook te helpen tegen keelpijn en bronchitis. In de 18^e eeuw werd het frizure sap en het afkooksel van de stengels gedronken tegen gonorrhoe (Plotkin et al., 1991) Water uit de bloeiwijze wordt in het oog gedruppeld als mensen slecht kunnen zien door een oogontsteking. Drie jonge sangrafu bladeren in een vijzel fijngestampt en vermengd met drie eetlepels sla- of kokosolie en een stukje blauwe zeep wordt op een abces gelegd om deze open te breken (Sedoc, 1992).

Twee weken na de bevalling maken Marronvrouwen een stoombad met *Costus*-bladeren om 'weer stevig en strak te worden van onderen'. In Browns-weg nemen vrouwen die kampen met onvruchtbaarheid een magisch kruidenbad om de bovennatuurlijke oorzaak van deze ziekte weg te nemen. In het water gaan nengrekondrepepre zaden (*Aframomum melegueta*), de rode bloeiwijze van *Costus spiralis* var. *spiralis* en zout.

Verschillende Afrikaanse *Costus*-soorten, waarvan sommigen (zoals *C. afer*) veel op *C. scaber* lijken, worden voor rituelen gebruikt in de landen van waaruit ooit slaven naar Suriname werden getransporteerd. Bovendien redde de plant de levens van vele weglopers door het drinkbare water in zijn stengel en bloeiwijze. Het gevolg is dat *Costus* nu een van de meest heilige planten in Suriname is geworden en figureert in tal van wintirituelen (zie ook *Costus arabicus*). 'Saiman, mi na saiman,

na mindri sangrafu na so me sai den obia', zingt de bosgeest Apuku, waarmee hij aangeeft dat hij een zaaier is die zijn geheime medicijn tussen de *Costus*-stengels heeft gezaaid (Sedoc, 1992: 153).

Om een boze slangengeest uit te bannen wordt een doods-kist van *Costus*-stammetjes gemaakt, waarin een symbolische (van klei vervaardigde) slang wordt begraven of in een boom 'geplant', door het kistje naast een boomstam af te breken (Stephen, 1986). Iemand die bezeten wordt door een Jaw Kromanti kauwt op sangrafu stengels en danst met een 'antagoni', 'sangrafu-tiki' of 'sutu tiki', een met pemba witgemaakt stuk *Costus*-stengel, waarmee hij schietbewegingen richting de zon maakt. Ook slaan mensen wel eens met zo'n stengel op een levende slang; die komt dan nooit meer terug.

Costus scaber in Surinaamse winkel in Nederland.

Foto: T. van Andel.

Tijdens een ritueel kruidenbad om een yorka te scheiden van zijn nabestaanden worden sangrafu-stengels die deels wit en deels zwart zijn geverfd in tweeën gehakt. Het witte (goede) deel van de stok neemt men mee terug naar het dorp, het kwade (zwarte) deel blijft in het bos achter. Het witgemaakte stokje wordt dan in de deuropening gehangen om de kwade geesten buiten te houden (Price & Price, 1991). Tijdens fodu-dansrituelen wordt naast suikerrietsap en *Begonia glabra* ook sangrafusap op een 'geestentafel' gezet (Stephen, 1986). Volgens Zaalman (2005) zal door het aanplanten van *Costus*-stengels rondom de tent waar wintirituelen worden gehouden de invloed van kwaadaardige geesten ('dyompodyompo sani' of 'takru sani') reduceren en zorgen voor rust ('kowru') in de tent. Op de dansvloer wordt een lint van de stengels kop aan staart aanelkaar gelegd ('sangrafuketi') als eerbetoon aan de binnen-

tredende winti's. Rode sangrafu straalt rust uit wordt daarom ook aangeplant rondom de grote boom die dienst doet als altaar van de wraaklustige Sofia-Bada winti (Zaalman 2005).

'Ala winti lobi singaafu' (alle winti's houden van sangrafu), zei Aucaans genezer Ruben Mawdo. In zijn kruidenbad om fodu winti's tevreden te stellen gingen sangrafu (*C. scaber*), gaan tibi (*Peperomia quadrangularis*), pamba, piëpië páu (*Lippia alba*), knopu uwii (*Hyptis lanceolata*), malëmbëlëmbë (*Piper marginatum*) en een stuk witte katoen. Als je hiermee baadt is de slangengod geneigd je met je leven te helpen. Volgens Mawdo werd *Costus* vooral gebruikt in swit watra's (zie *Chromolaena odorata*) en yeye watra's met ingiwiri (*Nepsera aquatica*), makamaka (*Lantana camara*), malëmbëlëmbë (*P. marginatum*) en Pompeia. Met hetzelfde bad, maar met andoya (*Campomanesia aromatica*) in plaats van *Nepsera*, kon Mawdo ook apuku op, kromanti of fodu-winti's oproepen.

Volgens Norbert Eersteling moest je na het baden voor de geesten van de rivier en de stroomversnelingen een kruis van sangrafuscheuten dwars over het pad naar het water leggen. Hetgeen wat je van

je afgewassen had bleef dan daar en kon niet over het pad naar jou terugkeren. Je mocht een dag niet naar de rivier of kreek komen. Iets dergelijks noeterden Thoden van Velzen & van Wetering (1988) langs de Tapanahoni, waar de bezittingen van een zwarte magiër ('wisiman', Sr) werden afgenomen en opgeslagen. De deur werd 'verzegeld' met een beschermende cirkel van sangrafustengels. In sommige recepten voor kruidenbad is er sprake van 'bendi hedi sangafu' of 'apukusangrafu', die snel zijn bloemen laat vallen. Het is niet bekend om welke *Costus*-soorten het hier gaat.

Commercieel gebruik: *Costus*-stengels met bladeren zijn op de medicinale plantenmarkten van Paramaribo te koop. Winti winkels in Nederland hebben behalve bevroren bladeren ook levende *Costus*-planten in hun winkel staan. Nederlandse Surinamers kweken *C. arabicus* en *C. scaber* ook als kamerplant.

Betekenis naam: ¹⁾ de naam sangrafu komt wellicht van het woord 'nsnaga-lavu', de Kikongo naam die aan een aantal ritueel gebruikte *Costus*-soorten in Angola, Congo en Gabon wordt gegeven (Long, 2001); ²⁾ vanwege de spiraalsgewijs groeiende stengel.

CRASSULACEAE

Bryophyllum pinnatum (Lam.) Oken.

Synoniem: *Kalanchoe pinnata* (Lam.) Pers

Lokale namen: kalabana, karikusibina¹ (Ar), ku'misako epiti² (Ca), afuondo³, afombugadu (Sa), mulsajiwan (Sarn), sosor bebek, tyotyor bebrk (J), wonderblad⁴ (SN).

Beschrijving: Rechtopstaand kruid, tot 1,5 m hoog. Stengels gezwollen op de knopen. Bladsteel paarsgroen, gedeeltelijk stengelomvatend. Bladeren zeer dik, vlezig, variabel in grootte en vorm, de onderste enkelvoudig, de bovenste onevengeveerd; deelblaadjes 3-5, 5-17 x 2-6 cm; voet en punt afgerond; bladrand gekarteld, waaruit jonge plantjes ontstaan. Bloeiwijze een tot 1 m lange, eindstandige pluim. Bloemen hangend; kelk buisvormig, lichtgroen, paars of rood aangelopen; kroonslippen rood. Kokervrucht niet vaak gevormd. Zaden talrijk.

Bryophyllum pinnatum: habitus (b); bladrand met jonge plantjes (p. 179).

Foto's: T. van Andel (b), C. van der Hoeven (p.179).

Voorkomen: veel gekweekt in tuinen, zowel in de stad als in het binnenland.

Verspreiding: afkomstig uit tropisch Afrika, nu over de gehele tropen gekweekt.

Domesticatie: gecultiveerd, maar snel verwildrend.

Gebruik: De vlezige bladeren van deze plant worden kort boven een vuurtje gehouden, het sap wordt eruit geknepen, vermengd met melasse, kokosolie, zout of limoensap en aan kinderen gegeven met astma, stuipen, verkoudheid, hoest, bronchitis, allergische aanvallen en kortademigheid. Het sap uit een warmgemaakt blad wordt op ontstoken wonden en huidzweren gedruppeld en op de hoofdhuid tegen roos. Pijnlijke spieren, ontstoken gewrichten, blauwe plekken of (sport-) blessures worden ingewreven met olie, afgedekt met een kort verwarmd blad en verbonden. Na een aantal keer herhalen zou de pijn verdwenen

zijn. Bij verstopping ('kouvassing in de buik') drinkt men een thee van drie tot vijf verse of gedroogde blaadjes gekookt op een liter water.

In een Hindostaans recept tegen overvloedige menstruatie worden twee of drie wonderbladen gestampt met vijf tot zes rode katoenbladeren (*Gossypium barbadense*), een handvol sapotilleblad (*Manilkara zapotilla*) en een (half) blokje blauwsel. Het geheel wordt gekookt in een liter water tot de helft is verdampt. 's Ochtends en 's avonds wordt een glas van het afkooksel gedronken. Het fijngevreven blad wordt ook als kompres op abscessen, steenpuisten en zweren gelegd (Raghoenandan, 1994). Javanen verwarmen de bladeren, bestrijken ze met kokosolie en leggen ze op de opengesprongen blaasjes veroorzaakt door gordelroos ('snekisiki'). Als de bladeren zijn opgedroogd wordt de behandeling hervat (Tjong Ayong, 1989). De Carib naam wijst op het gebruik van het blad tegen kruipworm (larva migrans), maar hier is geen verdere documentatie van bekend. Wonderblad is makkelijk te stekken door een blad plat op de aarde te leggen. Na een week vormen er zich jonge plantjes in de kartelingen van de bladrand. Kinderen leggen wel eens een blad in een schoolschrift om het te laten spruiten.

Commercieel gebruik: levende planten zijn te koop in tuincentra in Suriname en Nederland. Los blad is soms te koop op de Vreedzaammarkt en in bevroren toestand in Surinaamse kruidenwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ magische plant van de jaguar; ²⁾ geneesmiddel tegen kruipworm (larva migrans, *Ancylostoma brasiliensis*); ³⁾ verwonderd; ⁴⁾ vanwege de wonderlijke vegetatieve voortplanting.

CUCURBITACEAE

Cucumis sativus L.

Lokale namen: komkomro (Sr), angooki¹ (Au), khirá (Sarn), timun, ketimun (J), komkommer, Surinaamse augurk (SN).

Beschrijving: Eenjarig, eenhuizig, klimmend of kruipend kruid. Stengel hoekig, borstelig behaard. Ranken okselstandig, onvertakt. Bla-

deren verspreid, 5-lobbig, 10-15 x 5-20 cm; voet diep hartvormig; lobben spits, beide zijden ruw behaard; bladrand getand. Mannelijke bloemen solitair of in okselstandige, 5-7-bloemige kluis, bloembodem dicht behaard; kroon geel. Vrouwelijke bloemen solitair; bloembodem dicht behaard; kroon geel. Vrucht cilindervormig, eerst groenig wit, dan geel, 5-20 cm lang, vlezig, soms met wratten of stekels. Zaden talrijk, plat, wit.

Cucumis sativus: bloemen (l) en vruchten (r).

Foto's: P & S. Teunissen.

Voorkomen: veel gekweekt in tuinen, voor de markt en voor eigen gebruik.

Verspreiding: oorspronkelijk uit de Himalaya, nu wereldwijd gekweekt.

Domesticatie: in Suriname wordt vooral de gladde cultivar gekweekt.

Gebruik: Komkommers worden vers gegeten als frisse snack of in salades, en kort gestoofd als groente. Jonge vruchten, ingelegd in azijn als 'zuurgoed', worden dan vaak 'augurken' genoemd, hoewel de echte augurk (een wrattige cultivar van *Cucumis sativus*) niet in Suriname wordt gekweekt. Het sap uit de geraspte, uitgerste vrucht wordt gezeefd en gedronken tegen galstenen, hoge bloeddruk, nervositeit, hoofdpijn en trombose. Komkommers eten zou ook bij ge-

wrichtspijnen helpen. In een Hindostaans recept tegen nierstenen moet de patiënt gedurende twee weken dagelijks een jonge (onvolgroeide) komkommer eten met een lepel honing. 'Het kokommersap verdunt het bloed', aldus een gebruikster (Raghoenandan, 1994). Het hoge watergehalte in komkommers werkt urinedrijvend, waardoor mogelijk nierstenen en ureumkristallen in gewrichten worden opgelost en afgevoerd. De fijngemaakte vrucht met schil wordt ook op een ruwe, schilferige of puisterige huid gesmeerd en op brandwonden gelegd voor verkoeling.

Commercieel gebruik: komkommers worden in Suriname op de markt en in supermarkten verkocht. Komkommers in Nederland worden in het land zelf gekweekt in kassen.

Betekenis naam: ¹⁾ afgeleid van augurk.

CUCURBITACEAE

Cucurbita moschata Duchesne.

Synoniem: *Cucurbita pepo* L. var. *moschata* (Duchesne) Lam.

Lokale namen: pampun (Sr), ojama (Ar), awy`jama (Ca), pampun (Au), pampu (Sa), konhrá (Sarn), laboe, waloeh (J), flespompoen, muskaatpompoen(SN).

Beschrijving: Eenjarig, eenhuizig, klimmend of kruipend kruid. Stengel geribd, behaard.

Ranken okselstandig, 3-6-delig gespleten. Bladeren verspreid, lang gesteeld, gelobd, 12-28 x 7-30 cm; voet breed hartvormig; lobben stomp of spits; beide zijden behaard, soms met witte vlekken; bladrand getand. Bloemen solitair, okselstandig, zeer lang gesteeld, behaard; kroonbladeren geel, tot 10 cm lang. Mannelijke bloemen met lijnvormige kelkbladeren; vrouwelijke kelkbladeren genageld, breed uitlopend. Vrucht vlezig, zeer variabel in grootte, vorm en kleur: rond, peervormig, geribd, flesvormig, groen, oranje of geel. Zaden talrijk, bleekgeel, in draderig pulp.

Cucurbita moschata: bloemen (b) en vruchten (o).
Foto's: P. & S. Teunissen.

Voorkomen: veelvuldig gekweekt, voor de markt en eigen gebruik.

Verspreiding: waarschijnlijk van origine uit Mexico, nu vooral in de tropen als groente en sierplant gekweekt.

Domesticatie: al meer dan 5000 jaar voor de komst van Columbus werden pompoenen door Indianen gedomesticeerd. In Suriname kweekt men vooral de donkergroene muskaatpompoen met oranje vruchtvlees en de lichtbruine flespompoen.

Gebruik: Het oranje, witte of gele vruchtvlees wordt gestoofd gegeten of verwerkt in taart, soep of rijstgerechten. Men zegt dat pompoen goed is voor je ogen, wat kan kloppen omdat er veel bèta-caroteen (Vitamine A) in het vruchtvlees zit. Ook wordt de vrucht gegeten bij hepatitis, ingewandswormen en een verstoorde stoelgang (May, 1982; Heyde, 1987). Mensen die een magisch beschermingsmiddel ('tapu') dragen mogen geen pompoen eten, omdat het de bescherming zou opheffen. De jonge scheuten van de pompoenplant met de nog gesloten bloemen ('pampuntop') worden gestoofd als groente, maar ook gegeten bij hepatitis, maagontstekingen en zwangerschapskwalen. De thee van drie tot zeven gedroogde pompoenbloemen op een liter water wordt gedronken tegen diabetes, hoge bloeddruk, nachtblindheid, mazelen, waterpokken en hepatitis ('gal' of 'leverziekte') bij kinderen (Titjari, 1985). De onrijpe vrucht wordt met olie fijngevezen en op abscessen gelegd. Slagveer (1990) vermeldt dat het eten van 500 tot 800 (!) verse zaden in combinatie met een laxermiddel lintwormen uitdrijft.

Commercieel gebruik: pompoenen worden in Nederland en Suriname op de markt en in supermarkten verkocht. Flespompoenen zijn in Nederland alleen in toko's of Turkse en Marokkaanse winkels verkrijgbaar.

CUCURBITACEAE

Lagenaria siceraria (Molina) Standl.

Synoniem: *Lagenaria vulgaris* Ser.

Lokale namen: pun, papagodo¹, tingigodo², golu (Sr), horoto, kiromare (Ar), koro, pisawa (Ca), (a) godo (Au), kágo gólu³, tatái gólu⁴ (Sa), blontjeng, waloeh kendi (J), fleskalebas (SN).

Lagenaria siceraria: bloem (l) en jonge vrucht (r).

Foto's: B. Duyfjes.

Beschrijving: Eenhuizig, klimmend of kruipend kruid. Stengel gegroefd, kleverig behaard, stinkend. Ranken okselstandig, 2-delig gespleten. Bladeren verspreid, soms 3-9 lobbig, 5-30 cm in doorsnede; voet hartvormig; punt spits, beide zijden zacht behaard, nervatuur handvormig; twee klieren aan de bladbasis;

bladrand getand. Bloemen solitair; kroon wit, groengeaderd, tot 6 cm in doorsnede, behaard, 's avonds bloeiend. Mannelijke bloemen soms lang gesteeld; vrouwelijke bloemen kort gesteeld. Vrucht variabel in grootte en vorm, tot 20 x 80 cm, eerst groen, later wit. Zaden talrijk, lichtbruin, geribd.

Voorkomen: af en toe gekweekt, met name door Marrons in het binnenland.

Verspreiding: van origine uit tropisch Afrika, reeds in de prehistorie zijn vruchten door de zee verspreid over de wereld en door mensen gekweekt.

Domesticatie: in Suriname worden slechts twee van de vele cultivars gekweekt: een kleine, flesvormige (papagodo) en een grote, ronde (kágo gólu).

Gebruik: Hoewel de jonge vrucht en de scheuten als groente gegeten kunnen worden, gebruikt men deze kalebas in Suriname vooral voor medicinale en magische doeleinden. De droge vrucht van de grote kágo gólu wordt doormidden gesneden. De onderste helft dient dan als schaal of bassin om

(magische) kruidenbaden in te bereiden. De droge vrucht van de kleine papagodo werd eeuwenlang gebruikt als waterkruik, door een klein gaatje net onder het langwerpige uiteinde te maken. Het water blijft lekker koud in zo'n kalebas, aldus een verkoopster. Tegenwoordig wordt de droge vrucht in zijn geheel gebruikt als rammelaar voor baby's, maar ook tijdens wintirituelen. Volgens een Saramaccaanse legende vluchtte een voorouder genaamd Ayakô van zijn plantage met slechts een kalebas op zak, die hij Mása Lámba noemde. Telkens wanneer zijn familie honger had, zat er eten in deze magische kalebas. Deze kalebas heeft de Saramaccaanse Matjáú clan in deze moeilijke tijd het leven gered (Price, 1983).

Een aftreksel van de gestamppte pitten van de kleine kalebas in water helpt volgens Saramac-

Lagenaria siceraria: vruchten van de kágo gólu (b) en de tataí gólu (o). Foto: C. van der Hoeven.

caans genezer Henk Jeroe tegen zakbreuk, omdat de vrucht de vorm van een mannelijk geslachtsorgaan heeft. De in stukken gebroken droge kalebasvrucht kookt men in water met wat melasse. Van deze thee worden twee glazen per dag ge-

dronken tegen baarmoederinfecties (Sedoc, 1992). Volgens een andere recept van dezelfde auteur wordt kwasibitter hout (*Quassia amara*) verbrand, de as tot poeder gestampt en vermengd met het sap van enkele uitgeperste kalebasbladeren. Een watje wordt in het mengsel gedrenkt en in de anus gestopt tegen aambeien. Tijdens deze behandeling gebruikt men driemaal daags een theelepel van het kwasibita poeder, nu echter vermengd met een zelfde hoeveelheid krapa-olie (*Carapa guianensis*), om de ontlasting zachter te maken. De bladeren van *L. siceraria* hebben een sterk onaangename geur en zijn erg bitter. Ze spelen een rol in een papafodu rituelen (Stephen 1986).

Commercieel gebruik: de droge vruchten worden op de Vreedzaam-, Nood- en Kwakoemarkt in Paramaribo verkocht. In Nederland zijn zowel de kleine als grote cultivar te koop op Surinaamse en Ghanese marktkramen in de Bijlmer (Amsterdam Zuidoost).

Betekenis naam: ¹⁾ waterkruik, het woord 'papa' verwijst naar slaven afkomstig uit Grand Popo, Benin; ²⁾ stinkkalebas; ³⁾ grote, ronde cultivar; ⁴⁾ liaankalebas, de boomkalebas is *Crescentia cujete*.

CUCURBITACEAE

Luffa aegyptiaca Mill.

Synoniem: *Luffa cylindrica* (L.) M. Roem.

Lokale namen: effen sukwa¹ (Sr), sikwa (Ca, Au), sukba (Sa), ninwa, narwi (Sarn), bloestroe (J), zeefkomkommer² (SN).

Beschrijving: Klimmend, eenhuizig kruid. Stengels ruw, gegroefd. Ranken okselstandig, 2-6-delig vertakt. Bladeren verspreid, onaangenaam geurend, donkergroen, 5-15 cm in doorsnede, 3-5-lobbig; voet diep hartvormig; lobben puntig, beide zijden ruw behaard; blaasrand getand. Mannelijke bloemen met 6-25 bijeen in een lang gesteelde, okselstandige tros; kelk dicht behaard; kroonbladeren 5, felgeel; helmknoppen gekruld. Vrouwelijke bloemen solitair, okselstandig, geel. Vrucht cilindrisch, tot 35 x 8 cm, glad, groen met donkere strepen; vruchtvlees na rijping hard en vezelig, Zaden talrijk, zwart, iets gevleugeld.

Luffa aegyptiaca: bloem (b), vrucht (o).

Foto: B. Duyffjes.

Luffa aegyptiaca: vruchtvezels.

Foto: J. Mann, Wikipedia.

Voorkomen: gekweekt voor de markt en voor eigen gebruik.

Verspreiding: van oorsprong Afrikaans of Aziatisch, nu door de gehele tropen gekweekt.

Domesticatie: in Suriname worden twee soorten zeefkomkommer gecultiveerd: de bovengenoemde effen sukwa en de geribde sukwa (*Luffa acutangula*).

Gebruik: De jonge vruchten worden gestoofd als groente gegeten. Rijpe vruchten zijn oneetbaar,

aangezien het vruchtvles tot een harde vezel-massa uitgroeit. Het rottende vruchtvles wordt er afgewassen en de vezelcilinder in plakjes gesneden, die dienst doen als schuur spons om pannen mee schoon te maken. Het sap van jonge vruchten drinkt men tegen interne bloedingen. De thee van de bladeren wordt gedronken voor het urinedrijvend effect. De zaden zouden een laxerende werking hebben. De stinkende bladeren worden in water gemengd met gedroogde stukken yam (*Dioscorea* spp.), langevingerbanaan (*Musa* sp.) en aneisiwiri (*Piper* spp.). Met dit kruidenbad wordt er na de begrafenis gebaad om de geest van overledene 'van je af te schudden' (Stephen, 1979). De geribde sukwa (*Luffa acutangula*) heeft lichtgroen, vrijwel driehoekig blad, lichtgele bloemen, een vrucht met 10 scherpe richels en ongevleugelde zaden, en wordt waarschijnlijk identiek gebruikt.

Commercieel gebruik: beide soorten sukwa worden op groentemarkten in Paramaribo verkocht. Soms zijn ze in exotische groentewinkels in Nederland ook verkrijgbaar.

Betekenis naam: ¹⁾ vanwege de gladde, niet geribde schil; ²⁾ naar de zeefachtige vezels in de vrucht.

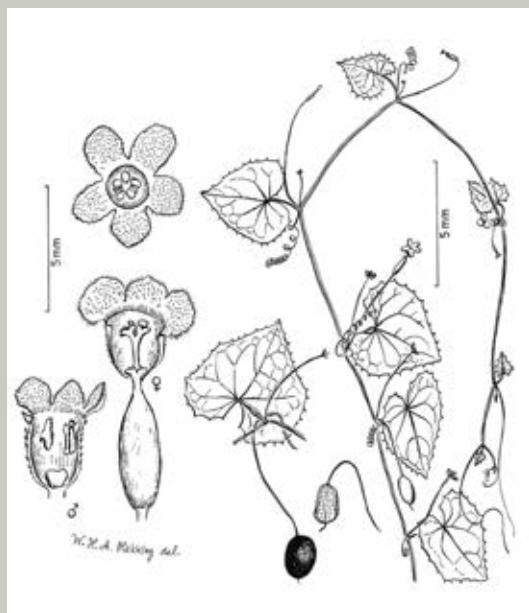
CUCURBITACEAE

Melothria pendula L.

Synoniem: *Melothria fluminensis* Gardner.

Lokale namen: busikomkomro¹, snekikomkomro² (Sr), wayoma wati³ (Ca), janglikhirá, soldyar-ráj (Sarn), boskomkommer (SN).

Beschrijving: Klimmend, eenhuizig kruid, tot 4 m lang. Stengels dun. Ranken okselstandig, onvertakt. Bladeren verspreid, lang gesteeld, dun, zwak 3-lobbig, 5-10 x 4-9 cm; voet diep hartvormig; punt spits, beide zijden ruw behaard; nervatuur handvormig. Mannelijke bloemen klein, geel, met 5-15 bijeen in een dichte, okselstandige tros. Vrouwelijke bloemen met 1-2 bijeen in dezelfde bladoksel, lang gesteeld, klein, geel; vruchtbeginsel langwerpig. Bes cilindervormig, sappig, ca. 1,4 x 1 cm, groen gestippeld, later donkerpaars. Zaden 2-4, wit.

Melothria pendula: bloemen, habitus met vruchten. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: verspreid, in verstoorde vegetatie.

Verspreiding: van origine uit (sub-) tropisch Amerika, nu een invasieve soort in Azië.

Domesticatie: wild.

Gebruik: De kleine besvruchtjes worden rauw gegeten of in azijn gelegd, hoewel dit een sterk laxerend effect schijnt te hebben. Om deze reden wordt de verse of gedroogde plant in water gekookt en in kleine hoeveelheden toegediend aan

baby's met constipatie of 'zuurte'. Deze aandoening, door Marrons 'atita' (Sa) genoemd, is een korrelige, oranje, zuur ruikende ontlasting die krampjes en luieruitslag veroorzaakt. Baby's hebben er veel last van, dus moeders doen er van alles aan om zuurte te verhelpen.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ boskomkommer; ²⁾ slangenkommmer; ³⁾ de Guyanese Carib naam betekent 'lijkt op pompoen'.

CUCURBITACEAE

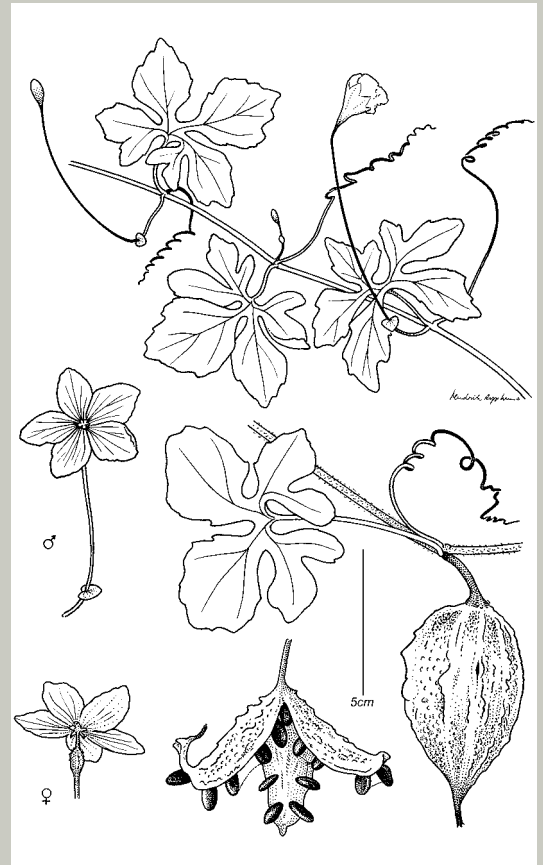
Momordica charantia L.

Lokale namen: (busi) sopropo (Sr), bakulusopropo, sopolopó (Sa), karailá (Sarn), pare alasan (J), wilde sopropo, bossopropo, springkomkommer (SN).

Beschrijving: Eenjarig, éénhuizig, klimmend kruid. Stengel gegroefd. Ranken okselstandig, onvertakt. Bladeren verspreid, lang gesteeld, diep 3-7-delig ingesneden, 1-15 x 2-16 cm; voet diep hartvormig; lobben kort stekelpuntig, beide zijden ruw behaard, nervatuur handvormig; bladrand getand. Bloemen solitair, okselstandig, lang gesteeld; mannelijke bloemen ca. 2 cm in doorsnede, lichtgeel; vrouwelijke bloemen kleiner, dicht behaard, lichtgeel; vruchtbeginsel behaard, geribd. Vrucht langwerpig, vlezig, 8-ribbig, met wratten bedekt, oranjegeel, openspringend. Zaden talrijk, in kleverig, felrood pulp.

Momordica charantia: bloemen, ranken, onrijpe vrucht en rijpe, opengesprongen vrucht met zaad.

Illustratie: H. Rykema.

Voorkomen: de wilde vorm is een zeer algemeen onkruid, ook in steden, klimmend in hekwerk. De gedomesticeerde vorm is een bekende Surinaamse groente.

Verspreiding: wilde vorm een pantropisch onkruid, gedomesticeerde vorm als groente gekweekt in Azië, Afrika en het Caribisch gebied.

Domesticatie: wild en gedomesticeerd.

Gebruik: De gekweekte sopropo heeft een veel grotere (tot 30 cm lange), minder snel rijpende vrucht dan de bovenbeschreven wilde sopropo. Ondanks de verschillen behoren beide vormen nog wel tot dezelfde soort. De gekweekte (onrijpe) vrucht wordt gestoofd gegeten. Surinamers zeg-

gen dat het eten van deze zeer bittere groente helpt tegen diabetes en bloedarmoede, vooral als deze veroorzaakt wordt door sikkelcelanemie. De veel kleinere vruchtjes van de wilde sopropo zijn wel eetbaar, maar worden nauwelijks gegeten. Ze zijn zo mogelijk nog bitterder dan de gekweekte vrucht en bovendien veel sneller rijp.

Wilde sopropo is wel één van de meest frequent gebruikte medicinale planten van Suriname, terwijl de bladeren van de gekweekte sopropo nauwelijks gebruikt worden omdat ze 'niet sterk genoeg' zijn. Een stuk van het zeer bitter smakende wilde klimplantje wordt gedroogd en gekookt. De thee drinkt men bij hoge bloeddruk, malaria, hepatitis, een gebrek aan eetlust, buikkrampen, astma, bloedarmoede, ingewandswormen, diarree, en om een hoge bloedsuikerspiegel te voorkomen. Volgens een Creoolse informant 'neutraliseert de plant de consumptie van teveel vet en alcohol'.

Kraamvrouwen drinken de thee van wilde sopropo driemaal daags om hun baarmoeder te reinigen na een miskraam of bevalling, om koorts en ontstekingen te voorkomen. De thee, vaak gekookt met loangotitei (*Aristolochia consimilis*), pedreku (*Xylopia discreta*), batotobita (*Physalis angulata*) en een beetje zout wordt ook gedronken bij menstruatiepijn. Wilde sopropo wordt gekookt in een emmer, en met het afgekoelde kruidenbad worden kinderen gebaad die last hebben van huiduitslag, waterpokken, mazelen of schurft. De gekookte bladeren wrijft men tijdens het baden over de huid. Soms wordt het blad van niem (*Azadirachta in-*

dica), sinaasappel (*Citrus sinensis*) en tulsie (*Ocimum tenuiflorum*) meegekookt. Een kompres van fijngestampt sopropoblad met azijn wordt aangebracht op kneuzingen. Het mag echter niet direct met de huid in contact komen: de pijnlijke plek moet eerst worden afgedekt met een lapje (Stephen, 1979). Hoewel Zaalman (2005) het gebruik van de plant in een krinskinwatra vermeldt, wordt wilde sopropo nauwelijks voor rituele doeleinden gebruikt.

Momordica charantia bevat een aantal farmacologisch actieve eiwitten, die in laboratoria werkzaam zijn gebleken tegen sommige tumoren en het *Herpes simplex* virus. De consumptie van de vrucht verlaagt de bloedsuikerspiegel, hoewel het exacte mechanisme nog niet is achterhaald. Extracten van het blad hebben een remmende werking op schimmels, virussen en bacteriën, waaronder de diarree veroorzakende darmparasieten *Escherichia coli*, *Salmonella paratyphi* en *Shigella dysenteriae* (Njoroge & van Luijk, 2004). Deze eigenschappen kunnen een aantal van de medicinale gebruiken verklaren.

Commercieel gebruik: de gekweekte vrucht wordt veel verkocht op de markt in Suriname en in tropische groentewinkels in Nederland. De gedroogde wilde plant wordt af en toe op de medicinale plantenmarkt in Paramaribo aangeboden, maar hij groeit zo algemeen in de stad dat mensen hem liever (gratis) zelf verzamelen. In Nederland is hij vaker verkrijgbaar in Surinaamse winkels.

CYCLANTHACEAE

Evodianthus funifer (Poit.) Lindm. subsp. *funifer*.

Lokale namen: pikin kamina (Sr, Au), inyamu-yakawariyi (Ca).

Beschrijving: Hemi-epifiet. Luchtwortels zowel kort en klimmend als dun en hangend. Stam

meestal onvertakt, houtig, omgeven met overblijvende bladbases. Bladeren verspreid, lang gesteeld, tot halverwege gespleten, sterk geplooid, 30-75 cm lang. Bloeiwijze met drie schutbladen, direct onder de witte, cilindervormige bloeikolf. Bloemen eenslachtig; vrouwelijke bloemen met draadvormige, witte staminodiën, omgeven door vier mannelijke bloemen. Besvruchten vergroeid, groenig wit. Zaden talrijk, oranje, zeer klein.

Voorkomen: algemeen, in hoog bos.

livia, inclusief de Guiana's.

Verspreiding: van Nicaragua tot Brazilië en Bo-

Domesticatie: wild.

Evodianthus funifer subsp. *funifer*: habitus, bloeiwijze en vrucht. **Illustratie: H. Rypkema.**

Gebruik: De luchtwortels van deze kleine kamina zijn dunner en veel minder sterk dan die van de man kamina (*Thoracocarpus bissectus*). Toch worden ze soms gebruikt om pakketjes van bladeren met vis of aas dicht te knopen. De plant wordt niet veel medicinaal gebruikt, het enige recept dat we hebben verzameld was afkomstig van Ruben Mawdo. Ongeveer 20 stuks bladeren worden tot een klein pakketje gevouwen en dichtgebonden met een stuk van de luchtwortel. Het pakje wordt in een zinken emmer met water gekookt en afgekoeld. Met dit kruidenbad kun je baden tegen allerlei soorten koorts, inclusief malaria. Je moet ook iets van het afkooksel drinken.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ kleine kamina; ²⁾ de Carib naam (uit Guyana) betekent 'anamu kamina', naar de boskip *Tinamus major*.

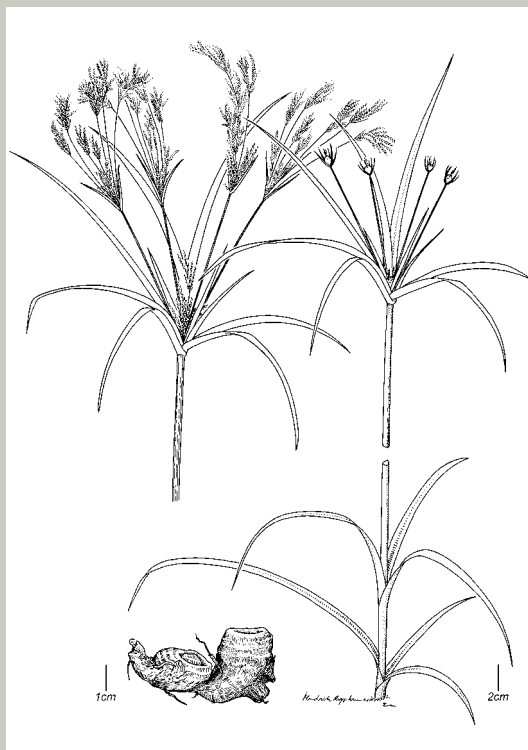
CYPERACEAE

Cyperus prolixus Kunth.

Lokale namen: (nengrekondre) adru¹ (Sr), shikishiki², yawahü yadala³ (Ar), turara⁴ (Ca), gáan anduu⁵ (Au), (gaan) anduu (Au, Bo), masakusaku (Sa), kankergras⁶ (SN).

Beschrijving: Polvormend, overblijvend kruid, tot 2 m hoog. Wortelstok dik, donkerbruin, behaard, aromatisch. Stengels stug, driekantig. Bladeren verspreid, 40-130 x 10-15 mm lang, langer dan de stengel; bladrand ruw. Bloeiwijze een groot, eindstandig, samengesteld scherm, omgeven door langere, bladvormige schutbladeren. Aartjes samengedrukt, lichtbruin. Nootje langwerpig, donkerbruin.

Cyperus prolixus met wortelstok. Linker bloeiwijze normaal ontwikkeld, rechter bloeiwijze besmet met de schimmel *Balansia cyperi*. **Illustratie: H. Rypkema.**

Voorkomen: in open vegetatie en moerassen.

Verspreiding: Midden- en Zuid-Amerika.

Domesticatie: wild (onbesmette exemplaren) en gecultiveerd (met schimmel geïnfecteerde exemplaren) door middel van wortelstokken.

Gebruik: De wilde, onbesmette vorm van *Cyperus prolixus*, door Aucaners aangeduid als de ‘echte anduu’ of ‘gáan anduu’ komt algemeen voor, maar wordt nauwelijks gebruikt. De exemplaren van deze soort die worden gekweekt in Marrondorpen en op Creoolse erven in de stad lijken altijd besmet te zijn met de schimmel *Balansia cyperi*, herkenbaar aan de grijze knolletjes in de bladoksels en de gemutileerde bloeiwijze. De met schimmel aangetaste exemplaren produceren geen zaden, de plant kan dus alleen vegetatief via de wortelstokken worden vermeerderd. Geïnfecteerde planten produceren meer en grotere wortelstokken dan onbesmette exemplaren, met hoge concentraties van *Balansia cyperi*. Deze schimmel produceert ergotalkaloiden, stoffen die bloedvaten en de baarmoeder doen samentrekken en sterke hallucinaties kunnen veroorzaken (Plowman et al., 1990). Het is dus de schimmel, en niet de plant zelf, die zowel het medicinale gebruik als de domesticatie van de soort verklaart.

Cyperus prolixus: aartje met schimmelinfectie.

Foto: H. Rypkema.

De sterk naar wierrook geurende wortelstokken worden in alcohol getrokken en op pijnlijke spieren en gewrichten gesmeerd. Een of twee geraspte knollen worden gekookt op een liter water, soms samen met een handvol granaatappelschillen (*Punicum granatum*), om een de thee te bereiden

voor maagklachten en menstruatiepijn (May, 1982). In de tijd van Stahel (1944) werden de wortelstokken ook gegeten, vanwege hun naar amandelen smakend zetmeel en olierijk merg. Het is niet bekend of dit nog steeds gebeurt. Baby's worden gebaad met een kruidenbad van de geraspte knol om ze lekker te laten ruiken en ze te beschermen tegen epilepsie-aanvallen en bovennatuurlijke kwade invloeden. Een vaginaal stoombad van twee geraspte wortelknollen wordt volgens markt vrouwen gebruikt door vrouwen die veel seksuele contacten hebben of om een ‘man onder zich te krijgen’ (te kunnen overheersen). De knollen hebben een pijnstillende en een spierverslappende werking (Rakotonirina et al., 2001; Ngo Bum et al., 2001), hetgeen het gebruik tegen pijn en epilepsie zou kunnen verklaren. De alkaloiden in dit soort kruidenbaden zouden tevens een anti-conceptiewerking kunnen hebben (Plowman et al., 1990).

De knollen zijn ook opvallend geliefd in wintkruidenbaden. Het is niet bekend of de geraspte knol bij uitwendig gebruik een hallucinerende werking heeft, waardoor mensen sneller in trance raken tijdens dit soort badrituelen. Voor een pawinti-kruidenbad vulde markt koopvrouw Irma Dongo een prapi met water, legde ze konsakawiwiri (*Peperomia pellucida*) op de bodem, en vervolgens geraspte adru, papa-udu buba (Lauraceae sp. TVA 4791); pawintiwiri (*Justicia pectoralis*), weti swawiri (groene vorm van *Aciotis purpurascens*), sangrafu (*Costus* spp.), malëmbëlëmbë (*Piper marginatum*), gaman udu anu (*P. aduncum*), en bovenop kowru-ati (*Begonia glabra*).

Sedoc (1992) gebruikt adru in een kruidenbad voor apuku, in een swit'watra voor net vrijgekomen gevangenen en in een bad voor Mama Aisa. Voordat hij een offertafel dekt, raspt hij nootmuskaat en adruwortels en strooit hij dit geurige mengsel over de tafel, onder het tafelkleed. In het ‘zuiveringswater’ waarin de handen, tafels, stoelen en de ruimte waar de offertafel wordt opgesteld ritueel worden gereinigd, gaan geraspte adru, smeriwiri (*Ocimum campechianum*), reseda bloemen en blad (*Lawsonia inermis*), kowru-ati (*Begonia glabra*), een beetje as, floridawater, twee druppels rozenolie, bier en bloemblaadjes naar keuze. De geraspte knol wordt ook aan een plengoffer voor Moeder Aarde toegevoegd, wat tijdens het uitspreken van gebeden en gezang met een

bezempje van *Scoparia dulcis* over de grond wordt gesprekeld. Voor een kruidenbad met de wortelstok om slangengoden op te roepen, zie *Nymphaea ampla*.

Cyperus articulatus wordt in Suriname 'fini adru' (kleine adru) of ook 'nengrekondre adru' genoemd en als zodanig gebruikt. Deze plant is iets kleiner dan *C. prolixus* en heeft ronde, bies-achtige stengels. De paar herbariumexemplaren (uit Guyana) in de NHN collectie waarbij het gebruik op het etiket was vermeld, waren allen door Indianen gecultiveerd en hadden door schimmel aangetaste bloeiwijzen. Van een *Cyperus*-soort met de Saraccaanse naam 'apengupengu' wordt ook een afkooksel gedronken om bloedstolsel uit de baarmoeder te verwijderen. Dit gebruik wijst op de aanwezigheid van *Balansia cyperi*, maar aangezien de plant nooit is verzameld, blijft de soort onbekend en weten we ook niet of hij gecultiveerd wordt.

Commercieel gebruik: al in de jaren '40 waren de verse wortelstokken van *C. prolixus* in Paramaribo 'altijd op de markt te verkrijgen' (Stahel, 1944: 73), en dat is nog steeds het geval. De knollen worden voor de markt gekweekt in dorpen in het Commewijne district. In Nederland zijn de knollen meestal gedroogd verkrijgbaar in Surinaamse kruidenwinkels. Wortelstokken van andere *Cyperus*-soorten worden niet op de markt gebracht.

Betekenis naam: ¹⁾ Afrikaanse adru. Hoewel *C. prolixus* niet op dit continent voorkomt, worden de wortelknollen van *C. articulatus* in veel Afrikaanse landen als medicijn en parfum gebruikt; ²⁾ van het Arawak woord 'mashishikiri', wat geest betekend; ³⁾ geestennes, vanwege de scherpe bladeren; ⁴⁾ magische plant. Alle hier genoemde Indiaanse namen komen uit Guyana; ⁵⁾ grote adru (wilde, onbesmette variant); ⁶⁾ vanwege de grijze gezwellen in de bloeiwijze.

CYPERACEAE

Scleria secans (L.) Urb.

Synoniem: *Scleria flagello-nigrorum* Berg.

Lokale namen: babunefi¹ (Sr), okoinu (Ak), sawayu (Ca), shonemoui-uh (Trio), orohoy (Way), kengesi, babunu faka¹ (Sa), razorgrass (En).

Beschrijving: Overblijvend, klimmend kruid. Wortelstok kruipend. Stengels driekantig, zeer scherp, vertakkend, tot 10 m lang. Bladeren verspreid, ca. 0,3 x 25 cm; onderkant behaard; bladrand zeer scherp. Bladschede aan de randen behaard, tongetje kort, stomp. Bloeiwijze minstens 4 okselstandige, paarsachtige pluimpjes. Nootje 3 mm lang, rond, paarsgeklekt.

Scleria secans. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: zeer algemeen, woekerend op verlaten kostgrondjes.

Verspreiding: Jamaica, Venezuela, Brazilië en de Guiana's.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Dit woekerende onkruid met zijn vlijmscherpe bladeren en stengels maakt het lopen door een verlaten kostgrondje tot een hachelijke onderneming. Het veroorzaakt pijnlijke krassen op de huid, die snel gaan ontsteken. Tijgerbalsem erop smeren schijnt de pijn te verzachten. Toch gebruiken Saramaccaners en Trio Indianen de plant voor medicinale en magische doeleinden.

Als bij een pubermeisje de eerste menstruatie zich maar niet aandient, kan dit opgewekt door een thee te zetten van kingesi, kalamaka (*Mimosa myriadena*) en een jonge ananasvrucht. Na het drinken 'ga je geluiden horen, je weet dat het komt, dan ga je menstrueren, dan wordt je vruchtbaar', aldus Aucaans genezer Obino Delobi. Het is waarschijnlijk de jonge ananas die de menstruatie opwekt; de andere planten hebben wellicht een symbolische functie omdat je je gemakkelijk tot bloedens toe snijdt aan hun scherpe stekels of bladeren. Als bij volwassen vrouwen de menstruatie niet op gang komt, nemen ze vaak een laxeremiddel ('kowru dresi'), want 'dat maakt heel veel los'. Vervolgens drinken ze drie bekers thee per dag van kingesi en snekiwiri (*Eryngium foetidum*). Dit zou de menstruatie ook op gang brengen en

bovendien vleesbomen in de baarmoeder verwijderen. De thee, die een sterk laxerend en urinedrijvend effect heeft, wordt mogelijk ook voor het opwekken van een abortus gedronken. Volgens Plotkin (1986) drinken de Trio een thee van de plant tegen koorts.

Jagers die vaak mis schieten of een dier niet met één schot kunnen doden, kunnen gebaat zijn bij het bezweringsmiddel van Iwan Wachter uit Klaaskreek. Een bosje kingesi wordt fijn gestampt in een vijzel met de bast van prokoni (*Inga alba*) en in water gekookt. Een beetje van dit afkooksel giet je in de loop van je geweer, die je daarna afsluit met een kurk. Drie dagen laat je het wapen met de afgesloten loop naar beneden in huis tegen een deurpost staan, daarna leg je het in een gat naast je huis dat door regenwater is uitgesleten. Als je nu weer gaat jagen, zul je raak schieten en het wild met één kogel doden.

Commercieel gebruik: kleine bosjes kingesi zijn te koop op de Vreedzaammarkt en in Glenn's culturu winkri in Paramaribo. Ook in Nederland is het soms verkrijgbaar.

Betekenis naam: ¹⁾ mes van de brulaap.

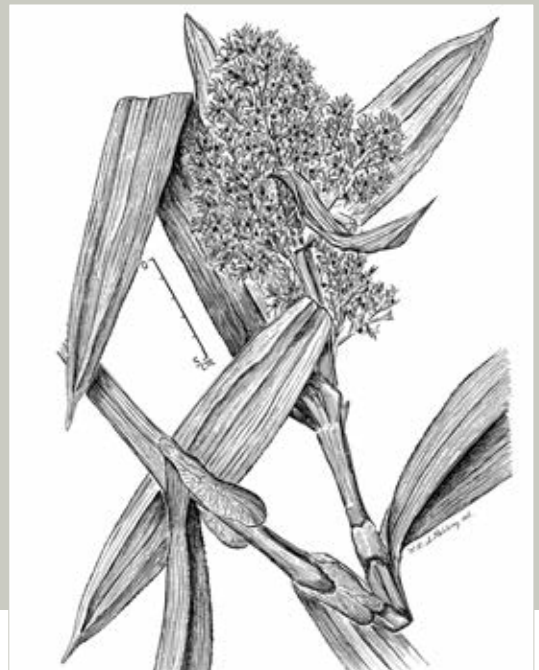
CYPERACEAE

Scleria stipularis Nees.

Lokale namen: babunnefi¹ (Sr), gaán babunufaka¹, gaan kingesi (Sa).

Beschrijving: Overblijvend kruid, tot 3 m hoog. Bladeren verspreid, lichtgroen, 2,5-4 cm breed; punt spits; bladrand zeer scherp. Bladschede zeer groot, kaal, soms gevleugeld; tongetje van de onderste bladeren tot 4 cm lang, met brede, vliezige rand. Bloeiwijze samengesteld uit 25 cm lange, lichtbruine pluimen. Nootje ca. 3,5 mm lang, driehoekig, donkerpaars, met een scherp puntje.

Scleria stipularis. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: algemeen, langs wegen, rivieren en in moerassen.

Verspreiding: Venezuela, de Guiana's.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Dit breedbladige kruid met zeer scherpe bladeren wordt af en toe door Marrons in kruidenbanden gebruikt om sterker te worden of om de strijdgod kromanti aan te roepen voor het leveren van (bovennatuurlijke) fysieke krachten. Tijdens

het plukken van de plant moet je je wens uitspreken en die zonodig tijdens het baden herhalen. Soms wordt behalve de grote babunnefi ook nog de kleine (*S. secans*) aan dit soort baden toegevoegd.

Commercieel gebruik: kleine bosjes babunnefi worden verkocht op de Vreedzaammarkt en in Glenn's culturu winkri in Paramaribo. Ook in Nederland is het soms verkrijgbaar.

Betekenis naam: ¹⁾ (groot) mes van de brulaap.

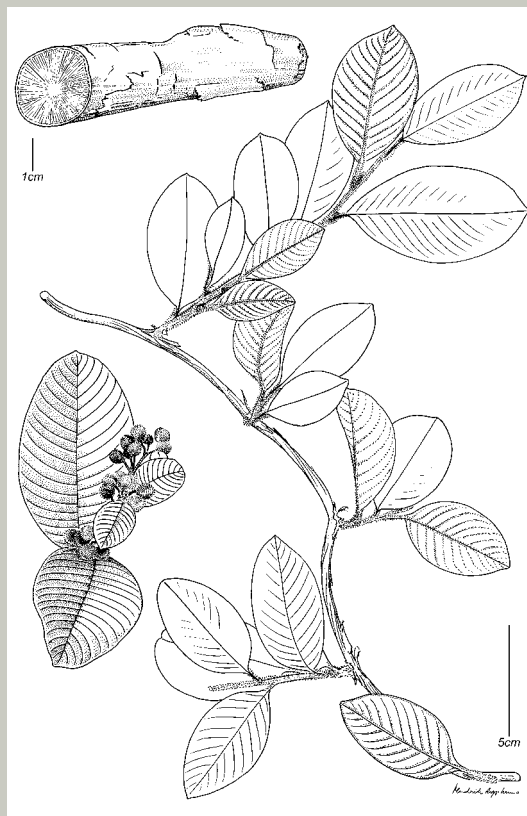
DILLENIACEAE

Davilla kunthii A. St.-Hil.

Synoniem: *Davilla aspera* (Aubl.) Benoist

Lokale namen: brontitei¹, diatitei², fayalobi³ (Sr), kabuduli (Ar), tameyu'u (Ca), diatetei² (Au), sansipampía⁴, fajatatái⁵, tatái asso (Sa), brandliaan, schuurpapier (SN), kapadula⁶ (En).

Beschrijving: Liaan. Stam tot 5 cm dik, met helder, drinkbaar water; bast roodbruin, schilferig; hout op doorsnede rode en witte concentrische ringen. Jonge twijgen met lange, witte haren. Bladeren verspreid, stevig, 5-20 x 2,5-10 cm; voet en punt stomp of afgerond; bovenkant zeer ruw behaard; onderkant zachter roodbruin behaard; jonge bladrand getand. Bloeiwijze eind- of okselstandig, veelbloemig, pluimachtig. Bloemen groen of geel; kelk- en kroonbladeren overlappend, dicht behaard van buiten; meeldraden talrijk, geel. Doosvrucht omgeven door 2 leerachtige, oranjegele kelkbladeren. Zaad 1, zwart, met witte zaadrok.

Davilla kunthii: stam en twijgen. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, in verstoord savannebos.

Verspreiding: Midden- en noordelijk Zuid-Amerika, de Guiana's.

Domesticatie: wild.

Gebruik: De zeer ruwe bladeren van deze liaan kunnen gemene krassen op je huid veroorzaken

als je door verlaten kostgrondjes loopt. Van die krassen kun je huidzweren oplopen. De bladeren worden gebruikt in genitale stoombaden na de bevalling, om de kraamvrouw aan te sterken en koorts en infectie te voorkomen. Maar de bladeren, die aanvoelen als schuurpapier, hebben ook de naam het vrouwelijke geslachtsorgaan te doen krimpen en net zo ruw maken als het blad zelf. Dit zou het seksuele genot van zowel de man als

de vrouw verhogen, hoewel sommige vrouwen zeiden de plant niet te vaak te gebruiken uit angst het geslachtorgaan van de man erdoor te beschadigen. Andere soorten die meegekookt worden in zo'n stoombad zijn *kisangula* (*Maprounea guianensis*), *aluau* (*Trattinickia lawrancei*), *malëmbëlëmbë* (*Piper marginatum*) en *gran masusa* (*Renealmia alpinia*). Met dit bad kan elke dag worden gestoomd, behalve de eerste drie dagen na de menstruatie. De bladeren komen ook terug in magische kruidenbaden, hoofdzakelijk in Saraccaanse *dungulali* rituelen. Hierbij spelen veel Dilleniaceae een rol, zie *Davilla nitida*.

Commercieel: de twijgen met bladeren (voor stoombaden) worden vers verkocht op de Vreedzaammarkt. In Guyana zijn Dilleniaceae zeer po-

pulaire afrodisiaca. Een aantal soorten worden onder de naam 'kapadula' in Georgetown op de markt gebracht (Van Andel, 2000). Soms verkopen Hindostaanse winkeliers in Nederland wel eens Dilleniaceae hout onder de naam 'kapadula'.

Betekenis naam: ¹⁾ brandliaan, naar de pijnlijke krassen die de bladeren en stengels op de huid veroorzaken; ²⁾ hertenliaan; ³⁾ brandende liefde. De naam is een ironische verwijzing naar de nationale bloem van Suriname (*Ixora coccinea*) en het schurende (brandende) gevoel tijdens de geslachtsgemeenschap na het gebruik van het blad in genitale stoombaden; ⁴⁾ schuurpapier; ⁵⁾ vuurliaan; ⁶⁾ in Nickerie gebruikt men de Guyanese naam, die weer is afgeleid van het Arawak.

DILLENiaceae

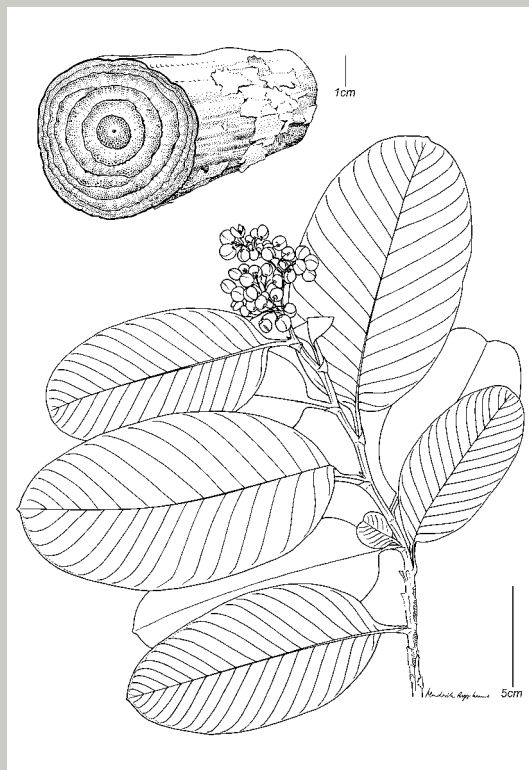
Davilla nitida (Vahl) Kubitzki.

Lokale namen: *cacaotitei*¹, *skraatititei*², *kane-rititei*³ (Sr), *kabuduli* (Ar), *tameyu'u* (Ca), *diaté*, *skáati tatay*² (Au), *fajatatai*⁴ (Sa), *schuurpapier*⁵ (SN).

Beschrijving: Liaan. Stam tot 5 cm dik, met helder, drinkbaar water; bast roodbruin, schilferig; hout op doorsnede rode en witte concentrische ringen. Bladeren verspreid, stevig, 7-15 x 3-8 cm; voet en punt stomp of afgerond; beide zijden zeer ruw behaard. Bloeiwijze eind- of okselstandige, veelbloemige, behaarde pluimen. Bloemen groen; kelkbladeren overlappend, dicht behaard van buiten; meeldraden talrijk, geel. Doosvrucht omgeven door 2 overlappende, leerachtige, oranje kelkbladeren. Zaad 1, zwart, met witte zaadrok.

Davilla nitida: stam en bloeiende tak.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: zeer algemeen, op savannes en in het kustgebied.

Verspreiding: van Mexico tot Bolivia, inclusief de Guiana's.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Als de dikke, houtige stam van deze liaan wordt doorgesneden, stroomt er helder, drinkbaar water uit. Het wordt gedronken als men dorst heeft in het bos, maar ook als medicijn bij hart-

kwalen en hoge bloeddruk. Omdat het water zoetig is, koken mensen er ook pap in, of koken ze van het hout een bruine, op chocolademelk lijkende thee. Marrons koken de twijgen ook samen met de luchtwortels van gaán tatái (*Coussapoa angustifolia*) en het hout van kolada (*Bauhinia* spp.) in een ijzeren ketel. Met het afkooksel worden verlamde ledematen gewassen.

Het drinkbare water uit lianen van de Dilleniaceae werd opgemerkt door Stedman (1790), die planten 'water withy' noemt, wat vertaald werd als 'waterwillige' in de vertaling van J. Allart (1800). 'Men snyd dezelve met den sabel in langwerpige stukken, en dadelyk neemt men er een in den mond. Deeze plant verschaft op die manier een frisschen, aangenaamen en gezonden drank, die in de brandende bosschen van Guiana van groote nuttigheid is.' Dilleniaceae hebben ongetwijfeld een belangrijke rol gespeeld als watervoorziening tijdens de vlucht van de Marrons naar het binnenland. Dit kan een reden zijn waarom de familie zo belangrijk is in de Saramaccaanse dungulalirituelen, die bescherming bieden tegen kwaadaardige machten, zoals de geesten van recent overledenen. In Brownsweg werden een aantal soorten Dilleniaceae (*Davilla* spp., *Doliocarpus* sp., *Tetracera* spp.) in een kruidenbad verwerkt, waarmee de dungulalipriester zich baadt om te voorkomen dat het kwaad wat hij bij een patiënt weghaalt niet op hemzelf terecht komt. Voordat hij het bad neemt, verbranden de priester en zijn volgelingen (allen in het rood gekleed) een rode fijngestampte vezel-

massa genaamd dungulalitabak in een vuur, hetgeen een verstikkende rook veroorzaakt die de slechte krachten moeten verdrijven (Ruyschaert, 2011). Voor een beschrijving van het dungulaliritueel in Frans Guiana, waarbij deze tabak in een pijp wordt gerookt, zie Price (2008) en *Musa* sp.

Net als bij *Davilla kunthii* worden ook de ruw aanvoelende bladeren van deze soort in vaginale stoombaden gebruikt, omdat men een soortgelijk gevoel wil bewerkstelligen tijdens de geslachts-gemeenschap. *D. kunthii*, te onderscheiden van *D. nitida* door een dichte, roodbruine beharing aan de onderkant van de bladeren, wordt identiek gebruikt, maar komt iets minder vaak voor in het kustgebied en ligt daardoor minder vaak op de markt.

Commercieel: de twijgen met bladeren (voor stoombaden) worden vers verkocht op de Vreedzaammarkt. In Guyana zijn Dilleniaceae zeer populaire afrodisiaca. Een aantal soorten worden onder de naam 'kapadula' in Georgetown op de markt gebracht (Van Anel, 2000). Soms verkopen Hindostaanse winkeliers in Nederland wel eens Dilleniaceae hout onder de naam 'kapadula'.

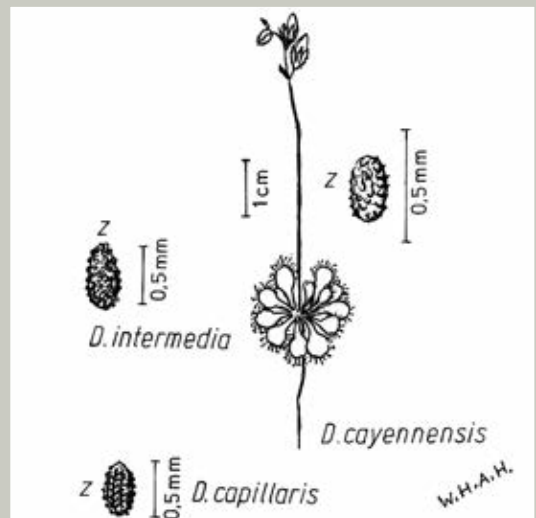
Betekenis naam: ¹⁾ cacaoliaan; ²⁾ chocoladeliaan, naar de bruine drank die van het hout gekookt wordt; ³⁾ kaneelliaan, naar de kleur van de drank; ⁴⁾ vuurliiaan, naar de pijnlijk krassen die blad en stengel op de huid achterlaten; ⁵⁾ vanwege de ruwe bladeren.

DROSERACEAE

Drosera capillaris Poir.

Lokale namen: yebero, yebero bina¹ (Ar), zonnedaauw (SN).

Beschrijving: Zeer klein, insectenetend plantje, inclusief bloeiwijze tot 20 cm hoog. Bladsteel tot 4-20 mm lang, behaard. Bladeren een platte rozet vormend, rood, lepelvormig, 3-10 x 1,5 mm lang; bladrand met klierharen bezet. Bloeiwijze een eenzijdige, zich uitrollende schicht, 1-5 per plant, 2-20 cm lang, 2-9-bloemig. Bloemen zeer klein, roze in knop; kroon wit. Doosvrucht papierachtig, openspringend. Zaden talrijk, zeer klein.

Drosera spp. met uitvergroete zaden.

Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: plaatselijk algemeen, in kale, zeer natte witzandsavannes.

Verspreiding: tropisch Amerika.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Dit kleine rode kruidje werd in het verleden door Indianen voor ontstoken ogen gebruikt. De blaadjes werden kort boven het vuur opgewarmd, in een schoon doekje gelegd en uitgeknepen. Het sap werd in het oog gedruppeld. Volgens Stephen (1979) is de thee van dit kruid een heil-

zaam middel tegen hoest, astma en bronchitis. Het zou urinedrijvend werken en prostaatproblemen verminderen. In Suriname komen tenminste drie soorten *Drosera* voor, die alleen aan de hand van hun minuscule zaadjes van elkaar zijn te onderscheiden. Als dit plantje nog als medicijn wordt verzameld, worden waarschijnlijk alle drie de soorten gebruikt.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ tranende ogenmiddel.

ELAEOCARPACEAE

Sloanea grandiflora Sm.

Synoniem: *Sloanea dentata* L.

Lokale namen: boskusuwé, rafunyanyan¹, raferinya (Sr), shirabuliballi² (Ar), kusuweran² (Ca), busi kusuwé (Sr, Au).

Beschrijving: Boom, tot 20 m hoog, met enkele knievormige steltwortels. Steunblaadjes tot 3 cm lang, blijvend, gezaagd. Bladeren verspreid, 30-40 x 16-22 cm; voet stomp of hartvormig; punt meestal afgerond; bladrand gegolfd. Bloeiwijze een okselstandige, roze, viltig behaarde tros; schutbladen gezaagd. Bloemkelk komvormig, 5-tandig, roze; kroon ontbrekend; meeldraden talrijk, geel. Doosvrucht rond, tot 5 x 5 cm, groen, met lange, gekrulde stekels, met 4 kleppen opspringend, van binnen glad, rood. Zaden 2-5; zaadrok oranje.

Sloanea grandiflora. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, in kreekbos en savannebos.

Verspreiding: noordelijk Zuid-Amerika.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Een kruidenbad van de bladeren en vruchten wordt gebruikt door Aucaners om jachthonden mee te wassen. Ze zouden hierdoor meer schildpadden kunnen opsporen. Dit soort bezwe-

ringsmiddelen voor de jacht worden veel door Indianen gebruikt, maar het is niet bekend of Surinaamse Indianen behalve de echte kusuwé (*Bixa orellana*) ook de boskusuwé hiervoor gebruiken.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ papegegaaienvoer, omdat die de zaden graag eten; ²⁾ beide Indianennamen betekenen 'lijkt op *Bixa orellana*'.

EUPHORBIACEAE

Acalypha hispida Burm.f.

Lokale namen: pus'pustere¹ (Sr), poezenstaart¹, rode kattenstaart¹ (SN).

Beschrijving: Struik, tot 4 m hoog, tweehuizig. Jonge delen zacht behaard. Bladeren verspreid, lang gesteeld, 12-20 x 8-10 cm; voet afgerond of zwak hartvormig; punt toegespitst; beide zijden schaars behaard; bladrand gezaagd. Bloeiwijze een eenslachtige, okselstandige aar; mannelijke bloeiwijze slecht bekend; vrouwelijke bloeiwijze tot 50 x 2,5 cm lang. Bloemen sterk gereduceerd, met vele, draadvormige, felroze stijlen. Vrucht zelden of nooit

Acalypha hispida. Foto: J. Opiola, Wikipedia.

gevormd omdat mannelijke planten nauwelijks worden aangeplant.

Voorkomen: af en toe in tuinen gekweekt als sierplant.

Verspreiding: oorspronkelijk uit Maleisië, nu een populaire sierplant in de tropen en in tropische kassen.

Domesticatie: gedomesticeerd, makkelijk te vermeerderen via stekken.

Gebruik: Deze struik met z'n hangende, roze bloeiwijzen wordt vaak als sierplant gekweekt. Een thee van de bladeren wordt gedronken bij hoge bloeddruk, diabetes en nierstenen. De thee

lijkt een urinedrijvend effect te hebben. De bladeren hebben een bewezen werking tegen bacteriën (Adesina et al., 2000). Het melksap kan ernstige huidirritatie veroorzaken, terwijl het innemen van het (verse?) blad misselijkheid, braken en diarree teweeg kan brengen. De wilde soort *A. scandens*, vaak langs rivieren groeiend, lijkt op *A. hispida*, maar heeft iets dunnere bloeiwijze.

Commercieel gebruik: de plant wordt wereldwijd als kamerplant verkocht.

Betekenis naam: ¹⁾ vanwege de zachte, roze, staartvormige bloeiwijze.

EUPHORBIACEAE

Acalypha wilkesiana Müll.Arg.

Lokale namen: tufesiwiwiri¹ (Sr), bruinblad, heiningblad², erfstruik, limietstruik² (SN).

Beschrijving: Struik, tot 3 m hoog. Jonge delen goudbruin behaard. Bladeren verspreid, varia-

bel van grootte, kleur en vorm, ca. 15 x 12 cm; voet hartvormig, spits, afgerond of uitgerand; bladrand gezaagd of gekarteld, bladkleur roodbruin met roze, groen met rood en geel gevlekt, of groen met witte rand. Bloeiwijze eenslachtig; vrouwelijke bloeiwijze een okselstandige, ca. 10 cm lange aar; bloemen sterk gereduceerd, schutbladen getand, met vele draadvormige, roze of witte stijlen. Vrucht slecht bekend.

Voorkomen: algemeen gekweekt als heg of sierplant, zowel in de stad als in het binnenland.

Verspreiding: van origine uit Maleisië, nu een

veel gekweekte sierplant in de (sub-) tropen.

Domesticatie: in Suriname worden een aantal cultivars gekweekt. Vermeerderd via stekken.

Twee cultivars van *Acalypha wilkesiana*: bruinblad (l) en heiningblad (r). Foto's: P. & S. Teunissen.

Gebruik: De verschillende cultivars van *Acalypha wilkesiana* worden voornamelijk als sierstruik aangeplant of om erven af te bakenen, maar ze hebben in de loop der jaren ook andere toepassingen gekregen. De bladeren van de tufesiwiwiri (de bruine cultivar) worden even opgewarmd, met olie ingesmeerd en op pijnlijke plekken gelegd, zoals verstuikingen of door filaria wormen opgezwollen ledematen (Ostendorf, 1962).

De Foresters, een Creoolse uitvaartvereniging in Paramaribo, spelden het hartvormige heiningblad op hun linkerborst tijdens begrafenisplechtigheden. Ook leggen de leden een blad op de kist van de overledene. 'Het hart van de liefde', zoals ze het noemen, staat symbool voor nieuw leven. 'De dood is het einde van het aardse leven en het begin

van een nieuw leven', legden ze uit aan antropologe Yvon van der Pijl (2007: 471). De struik wordt vaak als omheing rond een erf gepland, of rond gebouwen waar Creoolse afleggersverenigingen hun werkzaamheden uitvoeren. Ook in Marron-dorpen heeft deze plant zijn intrede gedaan. Tijdens de begrafenisstoet van een kapitein in Nieuw Lombé in 2006 braken de aanwezigen ter plekke de toppen uit de *Acalypha* struiken die op de erven langs de uitvaartroute groeiden. Tijdens het zingen van 'waka bun, tata, waka bun' (het ga je goed, vadertje) wuifde de mensenmassa ritmisch mee met de groene twijgen.

Betekenis naam: ¹⁾ tweegezichtenblad, naar de contrastende kleuren van het blad; ²⁾ vanwege het gebruik als erfafscheiding.

EUPHORBIACEAE

Aparisthium cordatum (A. Juss.) Baill.

Lokale namen: bradilifi¹, kapuwerikusuwé² (Sr), maba balli³ (Ar), sauranani (Ca), busi kusuwé², kusingé udu (Au), matu kusuwé², kusuwé u matu², tösikojó⁴ (Sa).

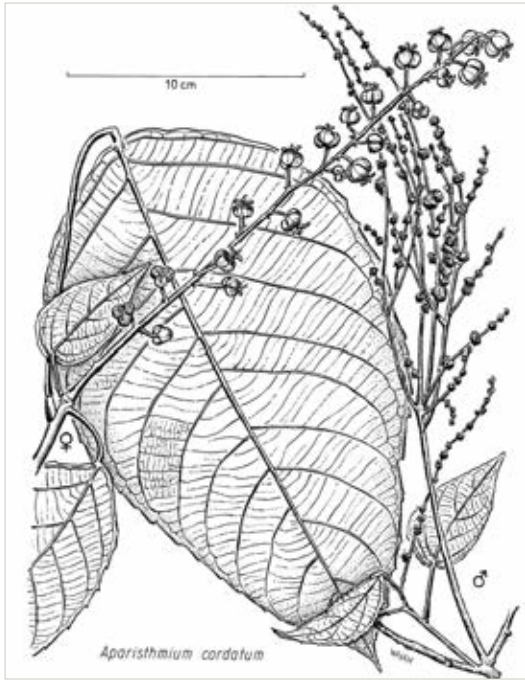
Beschrijving: Struik of kleine boom, tot 10 m hoog, tweehuizig. Stam knoestig. Jonge delen geelachtig behaard. Bladeren verspreid, lang

gesteeld, 10-37 x 4-24 cm; voet afgerond of zwak hartvormig; punt toegespitst; bladrand getand; klieren langs bladrand en hoofdnerf. Mannelijke bloeiwijze een tot 35 cm lange, okselstandige pluim; bloemen zeer klein, lichtgroen, in dichte groepjes bijeen. Vrouwelijke bloeiwijze een eindstandige, tot 25 cm lange tros. Bloemen klein, behaard, lichtgroen. Doosvrucht 3-lobbig, gesteeld, groen met rood, gekroond door stijlen.

Voorkomen: in secundair bos, langs wegen en in de ondergroei van hoog bos.

Verspreiding: tropisch Zuid-Amerika.

Domesticatie: wild.

Aparisthium cordatum. Illustratie: W. Hekking.

Gebruik: Met de bladeren van deze struik maken Marronvrouwen een kruidenbad om hun baby mee te baden zodat hij sterk wordt. Als het afkooksel nog heet is, gebruiken ze het als genitaal stoombad na de bevalling.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ breedblad; ²⁾ kusuwé uit het secundaire bos. De vorm van het blad lijkt op dat van *Bixa orellana*. Deze naam wordt ook aan *Sloanea grandifolia* gegeven; ³⁾ naam voor meerdere Euphorbiaceae; ⁴⁾ kojó is een schaamschortje dat vroeger door jonge Marronmeisjes werd gedragen; wie of wat tösi betekent is niet bekend.

EUPHORBIACEAE

Caperonia palustris (L.) A.St.-Hil.

Lokale namen: granyaba, swamputé (Sr).

Beschrijving: Eenjarig kruid, tot 1 m hoog, eenhuizig. Stengels hol, wittig en sponzig aan de basis, schaars bezet met stekels. Jonge delen dicht bezet met klierharen. Bladeren verspreid, aromatisch, variabel in grootte en vorm, 5-15 x 0,5-3 cm; voet stomp of afgerond; punt spits; bovenkant ruw behaard; onderkant minder ruw; bladrand scherp gezaagd. Bloeiwijze een okselstandige, tot 10 cm lange, met klierharen bezette tros. Bloemen eenslachtig, 5-tallig, groen; kelk en kroon aanwezig; meeldraden 10; stijlen 3-8-delig. Doosvrucht 3-lobbig, groen, wrattig, behaard.

Caperonia palustris. Foto: F. Xavier (Wikipedia)

Voorkomen: algemeen, in water drijvend, op natte standplaatsen, in rijstvelden en op kleigrond in het kustgebied.

Verspreiding: tropisch Amerika, de West-Indische eilanden en tropisch Afrika.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Dit stekelige kruid werd in het verleden als thee gedronken bij gebrek aan theezakjes, met name door Marrons. Volgens Stephen (1979) en

Sedoc (1992) is driemaal daags een glas thee van het gedroogde kruid heilzaam bij nierstenen, nier- en blaasontstekingen. In Suriname is het kruid nauwelijks bekend, maar in Guyana is het populair en wordt het op de markt gebracht als een kruid met bloedzuiverende eigenschappen.

Commercieel gebruik: niet verhandeld in Paramaribo. In Nederland troffen we éénmaal een bundel granyaba aan in de boedel van de Surinaamse winkel van Lien Tam in Amsterdam. De nieuwe eigenaren kenden de plant niet.

Betekenis naam: ¹⁾ moerasthee, omdat de plant in het water groeit.

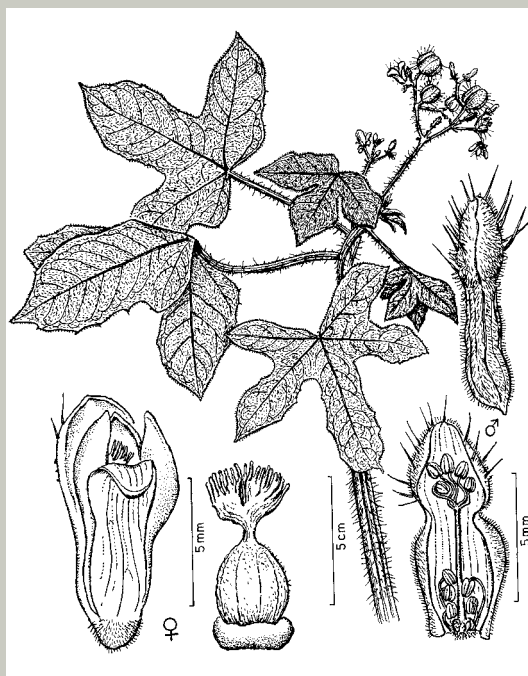
EUPHORBIACEAE

Cnidoscolus urens (L.) J.C. Arthur.

Synoniem: *Jatropha urens* L.

Lokale namen: weti/apuku krasiwiri¹ (Sr), ujedi (Ar), weruto (Ca), kaasi uwii (Au), joóka lalú² (Sa), (Surinaamse) brandnetel³ (SN).

Beschrijving: Struik, tot 2 m hoog, eenhuizig, geheel bezet met witte brandharen. Twijgen dik, sappig, met wit melksap. Bladeren verspreid, lang gesteeld, 6-15 cm in diameter, 3-5-lobbig; voet breed hartvormig; lobben spits; bovenkant schaars; onderkant dicht en zacht behaard; bladrand getand of gegolfd. Bloeiwijze eindstandig, tuilvormig. Bloemen eenslachtig; kelk wit; kroon ontbrekend. Doosvrucht bolvormig, bruingroen, ca. 1 cm in doorsnede, dicht bezet met lange, witte brandharen. Zaden 3, glanzend.

Cnidoscolus urens. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: in open vegetatie, op savannes en kale rotsplaten, ook in stedelijke omgeving.

Verspreiding: Midden-Amerika, de West-Indische eilanden en noordelijk Zuid-Amerika.

Domesticatie: wild, soms aangeplant of opzettelijk niet weggewied.

Gebruik: Als je de bladeren van deze struik aanraakt, kun je een pijnlijke huiduitslag oplopen. Toch worden juist deze bladeren gebruikt om jeuk te verminderen. Voor kinderen die last hebben van jeuk en huiduitslag door mazelen maakt men een lauw bad met krasiwiri, brokobaka (*Mikania micrantha*) en kersenbladeren (*Eugenia uniflora*). Ze moeten ook een slokje van het badwater drin-

ken. Een thee van drie verwelkte bladeren op een glas water (of een afkooksel van een handvol bladeren op een liter water) wordt gedronken tegen aambeien (Sedoc, 1992). Volgens Sedoc helpt de thee tevens om frigiditeit bij vrouwen te verhelpen. Na het drinken van de thee zou de seksuele lust weer toenemen, als tijdens de kuur maar veel knoflook gegeten wordt. Omdat 'krasi' in het Sranantongo niet alleen 'jeuk', maar ook 'geil' betekent, circuleren er op Surinaamse internetfora berichten over het toevoegen van krasiwiri aan vaginale stoombaden. Wij zijn dit gebruik in Suriname echter niet tegengekomen. Wel vermeldt May (1982) dat de thee van de bladeren door Indiaanse vrouwen kort voor de bevalling wordt gedronken om de geboorte te bespoedigen. De thee zou ook werken tegen hoest. Rolander noteerde in de 18^e

eeuw dat de thee van de plant door Indianen en Joden als een purgeermiddel werd gebruikt. Net als veel andere planten met stekels en brandharen, wordt krasiwiri ook geassocieerd met yorka's, de geesten van de overledenen. Een thee van de wortels wordt in Brownsweg gedronken als iemand last heeft van een yorka die zijn nabestaanden komt lastigvallen als de rouwrituelen niet naar behoren zijn uitgevoerd. Voor een alakondrewatra gebruikt Zaalman (2005) behalve krasiwiri ook yarakopi (*Siparuna guianensis*), apukuroos (*Psychotria poeppigiana*), swit' sei tompu (een stuk boombast dat aan de zonnige kant van de stam is geoogst), twee soorten sangrafu (*Costus* spp.), een

aantal ongespecificeerde soorten varens, maripa schutblad en zaad (*Maximiliana maripa*), aneisiwiri (*Piper* spp.), pawintiwiri (*Justicia pectoralis*) en smeriwiri (*Ocimum campechianum*).

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ wit- of bosgeestjeukkruid, vanwege de witte bloemen en de brandharen; ²⁾ yorka oker, vanwege de prikkende, op okerblad (*Abelmoschus esculentus*) lijkende bladeren; ³⁾ het kruid *Laportea aestuans* wordt net zo genoemd en soms hetzelfde gebruikt.

EUPHORBIACEAE

Croton matourensis Aubl.

Lokale namen: tabakabron¹ (Sr), huriaballi, wakaladan hororodikoro (Ar), kamara kuyuru, kusapuran, muruwabo, tokowé (Ca), ingi udu² (Par), atamakapáu, matumbú údu, tabaka brom udu¹ (Sa), without (SN).

Beschrijving: Boom, tot 25 m hoog, eenhuizig. Jonge twijgen dicht bezet met bruingele sterharen. Steunblaadjes tot 2 cm lang, priemvormig. Bladeren verspreid, 9-24 x 5-7,5 cm; voet stomp of afgerond; punt spits; bovenkant kaal of met schubharen; onderkant dicht bezet met schubharen, hoofdnerf met sterharen en klieren langs de bladrand. Bloeiwijze een eindstandige, tot 20 cm lange aar; mannelijke bloemen talrijk, 5-talig, dicht behaard; vrouwelijke bloemen 8-16; kelkbladeren 5, dicht behaard; kroon ontbrekend. Doosvrucht houtig, rond, bruingroen beschud. Zaden 3, glanzend.

Croton matourensis: takken, bloemen en vrucht.

Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: algemeen, in hoog bos en savannebos, juvenielen in secundair bos en op kostgronden.

Verspreiding: de Guiana's en Brazilië.

Domesticatie: wild.

Gebruik: In Marrondorpen worden de twijgen en bladeren van dit boompje boven het vuur gedroogd en gekookt in een ketel voor het bereiden

van genitale stoombaden. Het hout is erg sterk en geschikt voor balken om een hangmat op te hangen. De grote hoeveelheid Indiaanse namen voor dit boompje wijst erop dat de plant door Caribs en Arawaks wordt of werd gebruikt. Hier is echter geen informatie over beschikbaar.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ tabaksbloem; ²⁾ Indianenhout.

EUPHORBIACEAE

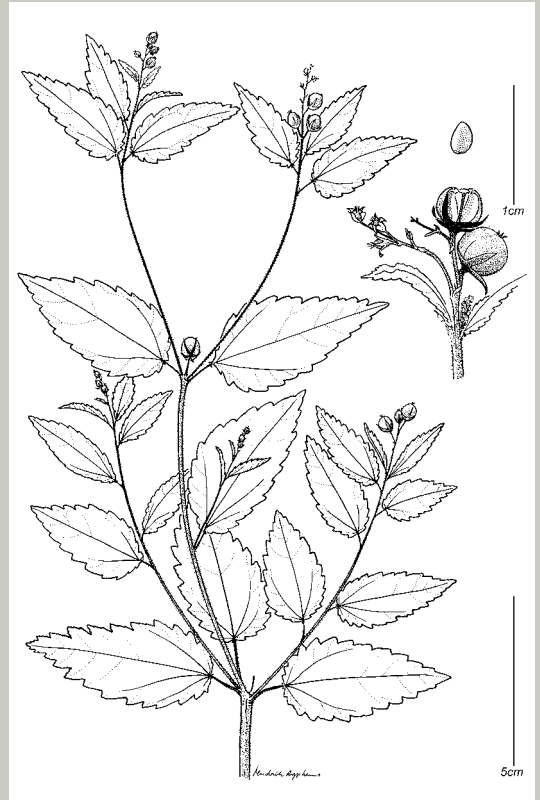
Croton trinitatis Millsp.

Synoniemen: *Croton miquelianus* Ferguson,
Croton chamaedryfolius Griseb.

Lokale namen: smeriwiri¹, pikin nenge
leleti², savannepeper³ (Sr), pikin mii leleti² (Sa).

Beschrijving: Eenjarig, struikachtig kruid, tot
60 cm hoog, eenhuizig, met wit latex. Jonge
delen bezet met sterharen. Bladeren ver-
spreid, kort gesteeld, 2-4 x 0,7-1,5 cm; voet
stomp of afgeknot; punt spits; bovenkant
schaars; onderkant dicht behaard; bladrand
(dubbel-) gezaagd. Bloeiwijze een eind- of
okselstandige tros; mannelijke bloemen 4-5-
tallig, dicht behaard, wit; vrouwelijke bloemen:
kelkklippen lijnvormig, dicht behaard, wit;
kroon zeer klein; stijlen 3, 2-delig. Doosvrucht
rond, geelgroen, behaard, gekroond door stij-
len. Zaden 3, glanzend.

Croton trinitatis. Illustratie: H. Rypkema.

Vorkomen: algemeen, in open vegetatie en op
savannes.

Verspreiding: de Guiana's en Brazilië.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Een aftreksel van dit kruid wordt als
thee gedronken, of als middel tegen nierstenen,
blaas- en nierbekkenontsteking (May, 1982).
Jonge moeders en hun baby's worden gebaad met
het afkooksel van dit kruid om sterk te worden.
Kinderen die moeite hebben met leren lopen

krijgen dit kruidenbad ook, maar het is zaak hun
hoofd er niet mee te wassen, want daar worden
ze koppig van, aldus Norbert Eersteling. Een
kruidenbad van deze plant kan ook dienen om
boze geesten af te weren.

Commercieel gebruik: de plant is soms te koop
op de Vreedzaammarkt in Paramaribo.

Betekenis naam: ¹⁾ geurend kruid, deze naam
wordt meestal voor *Ocimum campechianum* ge-
bruikt; ²⁾ kinderroerstokje, vanwege de takjes die
in kransen staan.

EUPHORBIACEAE

Euphorbia cotinifolia L. subsp. *cotinoides* (Miq.) Christenh.

Synoniem: *Euphorbia cotinoides* Miq.

Lokale namen: alaso (Ar), kunaparu (Ar, Ca),
arasu (Ca), pötöpu, redi alasa (Sa).

Beschrijving: Kleine boom, tot 3 m hoog, een-
huizig, met wit, giftig, bijtend melksap. Blade-
ren in 3-tallige kransen, soms tegenoverstaand,
afhankelijk van de cultivar groen of paarsrood,
lang gesteeld, 3-8 x 2-6 cm, kaal; voet en punt
afgerond. Bloeiwijze een eind- of okselstandig
scherm. Bloemen klein, eenslachtig, bleekgeel.
Doosvrucht 3-lobbig, ca. 4 mm in diameter.
Zaden 2-3, bruin, ca. 2,5 x 2 mm.

Euphorbia cotinifolia. Foto: NHN, Leiden.

Voorkomen: af en toe gekweekt in Indianen- en Marrondorpen.

Verspreiding: Midden- en Zuid-Amerika, elders in de tropen gekweekt als sierplant.

Domesticatie: gedomesticeerd. In de Guiana's worden een rood- en een groenbladige cultivar van de ondersoort *E. cotinifolia* subsp. *cotinoides* gekweekt.

Gebruik: Deze kleine boom is vooral bekend als visgif. De twijgen en jonge bladeren worden in palulublad (*Heliconia* so.) gerold en in een kreek gelegd, waarna het pakket met scherpe stokken wordt doorgeprikt en het melksap met giftige tri-terpenen zich met het water vermengt (Zaalman et al., 2006). De vissen verschijnen na een tijdje naar adem happend aan de oppervlakte. Het water wordt zwart: de vissers zorgen dat ze er niet in vallen, want dan zal hun huid gaan schilferen. Daarom vissen ze vanaf de kant (Ahlbrink, 1931). Kunaparu, en vooral de rode cultivar, was in het verleden 'in elk Indianendorp te vinden' (May, 1982). De laatste tijd is de plant uit de gratie geraakt omdat het melksap blaren op de huid en zelfs blindheid kan veroorzaken als je het in je oog krijgt. Vissen gevangen met dit gif moet onmiddellijk van hun ingewanden worden ontdaan om te voorkomen dat ze oneetbaar worden.

Het melksap heeft een sterk laxerende werking. Het wordt soms op ontstoken nagels ('fijt') gesmeerd. Het is niet ondenkbaar dat het melksap in het verleden in Suriname als gif werd gebruikt. Tijdens een marktonderzoek werd kunaparu éénmaal in een Surinaamse winkel in Amsterdam te koop aangeboden. De eigenaren deden geen mededeling over de toepassing van deze giftige plant (Van Anandel & van 't Klooster, 2007).

Commercieel gebruik: niet verhandeld in Suriname. Sporadisch verkocht wintiwinkels in Nederland. In de VS wordt de rode cultivar onder naam 'red spurge', 'tropical smoke bush' of 'Caribbean copper plant' als sierplant verhandeld.

EUPHORBIACEAE

Euphorbia hirta L.

Synoniemen: *Chamaesyce hirta* (L.) Millsp.,
Euphorbia pilulifera L.

Lokale namen: abetre (dyuka)¹, sabana merkiwiri² (Sr), adyasi, adiansi³ (Au), gaan filili (Bo), bobi bobi⁴, fíófío uwií⁵, man tjembe uwií⁶ (Sa), meneerkebloem (SN).

Beschrijving: Eenjarig, kruipend of rechtopstaand kruid, tot 50 cm lang, eenhuizig, weinig vertakt, met wit melksap. Stengel bezet met lange gele haren, Bladeren tegenoverstaand, kort gesteeld, variabel van vorm, 1-3,5 x 0,5-1,5 cm; voet scheef; punt spits; bovenkant met donkerrode vlekken; onderkant grijsachtig, sterk behaard; bladrand gezaagd. Bloeiwijze een dichte, okselstandige kluwen. Bloemen klein, eenslachtig, roodachtig; kelk en kroon ontbrekend, omgeven door een komvormig, behaard omwindsel. Doosvrucht drielobbig, kortbehaard, ca. 1 mm in diameter. Zaden 3, gerimpeld, rose-bruin.

Euphorbia hirta. Foto: P. & S. Teunissen.

Voorkomen: zeer algemeen, in tuinen, op kale grond.

Verspreiding: pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens het wieden.

Gebruik: Vroedvrouw Lina Asudano Lonto uit Marchalkreek maakte een kruidenbad voor zwangere vrouwen om de bevalling snel en zonder al teveel pijn te laten verlopen. De volgende ingrediënten werden met koud water gemengd: karu páu kakisa (bast van een maisplant), adiansi, musansi kakisa (bast van *Pseudopiptadenia suaveolens*) en bë baka pindjá páu (*Vismia guianensis*). In een ander recept voor een zelfde type kruidenbad gingen behalve adiansi ook masusa kakisa (schil van de wortelstok van *Renealmia alpinia*),

baju uwii katu (blad van *Ficus schumacheri*) en bë baka pindjá páu (*V. guianensis*). Adiansi wordt in Brownsweg ook aan genitale stoombaden toegevoegd. De Boni Marrons drinken een thee van het kruid tegen darmkrampen en dysenterie (Fleury, 1991). Een kruidenbad met het plantje neemt men om nachtmerries te doen stoppen of zich te beschermen tegen kwade invloeden. Om de gevolgen van fyofyo te verminderen, moet er ook nog rijst en pemba aan het kruidenbad toegevoegd worden. Tijdens het baden praat men tegen de persoon waar men ruzie mee heeft.

Euphorbia hirta bevat een groot aantal farmacologisch actieve stoffen, en heeft een bewezen werking tegen diarree, amoebes, de dystenterie veroorzakende bacterie *Shigella dysenteriae*, darmkrampen en de schimmel *Candida albicans* (Schmelzer & Gurib-Fakim, 2008). Dit kan het gebruik tegen dysenterie en in stoombaden kunnen verklaren.

Commercieel gebruik: niet verhandel in Paramaribo, waarschijnlijk omdat het zo algemeen voorkomt. In Nederland soms in gespecialiseerde wintiwinkels verkrijgbaar.

Betekenis naam: ¹⁾ hij maakt (de Aucaners) beter, naar het medicinale gebruik onder Marrons; ²⁾ savanne melkkruid; ³⁾ afgeleid van het Saramaccaanse woord voor spin; ⁴⁾ borsten, vanwege het overvloedige melksap; ⁵⁾ fyofyo kruid; ⁶⁾ de gewone (uma tjembe uwii) is *Euphorbia thymifolia*.

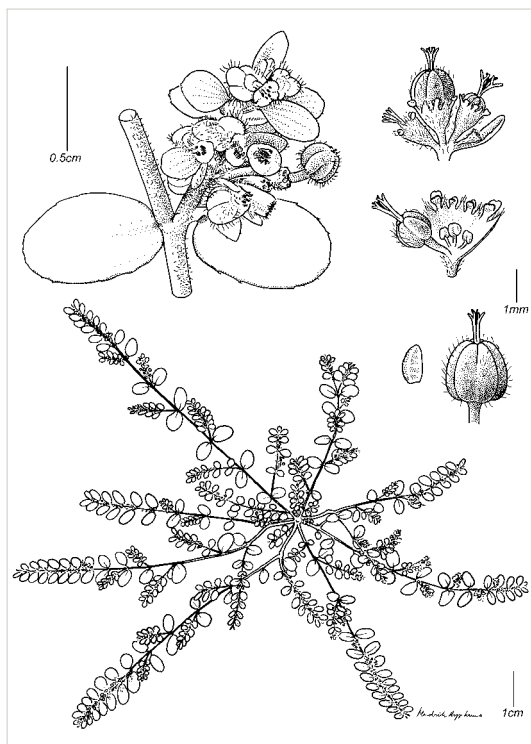
EUPHORBIACEAE

Euphorbia thymifolia L.

Synoniem: *Chamaesyce thymifolia* (L.) Millsp.

Lokale namen: horigrón¹, merkiwiri², ston-tapuiri³ (Sr), oligón¹ (Au), filili⁴ (Au, Bo, Kromanti), bobibobi⁵, fyo fyo uwii⁶, goón awa, tjembê uwii (Sa), flat of the hours⁷ (En).

Beschrijving: Eenjarig, plat liggend kruid, roodachtig groen tot paarsrood, takken straalsgewijs uitgespreid, tot 25 cm lang, eenhuizig, paarsrood, met wit melksap. Bladeren tegenoverstaand, in twee rijen, bijna zittend, ca. 8 x 4 mm; onderkant behaard; voet scheef; punt afgerond; bladrand gezaagd. Bloeiwijze eind- of okselstandige, dichte kluwens. Bloemen eenslachtig, omgeven door een trechtersvormig omwindsel met 4 klieren en 4 bladachtige aanhangsels. Doosvrucht rood of groen, 3-lobbig, kort behaard, ca. 1 mm in doorsnede. Zaden 3, kegelvormig, roodbruin.

Euphorbia thymifolia: habitus, bloeiwijze, bloemen, vrucht en zaad. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: zeer algemeen onkruid in tuinen, pionier op kale grond.

Verspreiding: van origine uit Zuid-Amerika, nu een pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens het wieden.

Gebruik: De gehele plant wordt fijngewreven in olie en op huidvlekken gesmeerd om deze te doen verdwijnen. Verstuikingen, botbreuken en slecht helende wonden behandelen Marrons met tyotyolie: de olie uit awara (*Astrocaryum vulgare*) of bugrumaka (*A. sciophyllum*) wordt ingekookt met gedroogde en fijngestampde bladeren van pedreku (*Xylopia discreta*), purgeernoot (*Jatropha curcas*) en merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*). De dikke, zwarte pasta die nu onstaat wordt op het gewricht of de wond gesmeerd en verbonden. Zowel in Suriname als in Nederland gaan veel verhalen de ronde over wonderbaarlijke genezingen door de behandeling met dit soort kompressen door Mar-rongenezers.

In een Aucaans recept wordt het plantje gekookt met man kwintu (*Elephantopus mollis*). Het bittere afkooksel wordt na de maaltijd gedronken tegen maagpijn. In een ander recept wordt het gekookt met baaka futu (*Nephrolepis biserrata*) en pemba. Aan het afkooksel wordt een beetje sterke drank toegevoegd en vervolgens opgedronken. Een handvol gedroogde merkiwiri op anderhalve liter water gekookt drinkt men bij diarree. Gekookt met een stuk bananenblad (ca. 30 cm lang) zou de thee werken tegen rugpijn. Ook in Creoolse recepten wordt een thee van merkiwiri genoemd tegen maagpijn, diarree, ingewandswormen, blaasontsteking en nieraandoeningen. De thee heeft volgens May (1982) een urinedrijvend effect.

De thee van merkiwiri met limoensap zou werken tegen overvloedige vaginale afscheiding (witte vloed of 'eiwitten'), mogelijk als gevolg van een Herpesvirus. Het gebruik van dit plantje tegen geslachtsziekten is al oud: ook Dahlberg (1771) was het opgevallen dat dit "plantje welke platt op de grond neederlegt" werd gebruikt tegen 'Venus ziekten'. Vier handen vol van het kruid werd met een zelfde hoeveelheid *Commelina* sp. gekookt in '2 stoop water' en wat melasse om het wat smakelijker te maken. De patiënt moest drie-maal daags een bierglas vol drinken 'tot de gene-zinge toe' (Lanjouw & Uittien, 1935). Marronvrouwen drinken uitgerperste merki wiri; of gekookt met brandnetel (*Laportea aestuans*) tegen zure oprispingen tijdens de zwangerschap. 'Na deze thee moet je veel plassen'. Volgens Erna Jozefzoon kun je bovendien de bevalling spoedig laten verlopen en langdurige weeën voorkomen door merkiwiri te koken met zeven zaadjes nengrekondrepepre (*Aframomum melegueta*) en dit ongeveer anderhalve maand voor de bevalling te drinken. Aan dezelfde thee worden mopé blad (*Spondias mombin*) en modder uit een kreek ('baka kreki') toegevoegd om de baarmoeder te reinigen na een miskraam. 'De klontjes komen er uit en als je het niet zou doen zou je ziek worden in je buik', aldus Jozefzoon. Een thee van merkiwiri met een drietal rode schutbladeren van een bananenbloem (*Musa* sp.) drink je in de zevende maand van de zwangerschap om de geboorte rustig te laten verlopen. De zwangere vrouw moet ook een bananenbloem in stukjes breken en aan een winti 'betalen' om een voorspoedige bevalling af te dwingen. In een drank tegen menstruatiepijn gaan behalve merkiwiri ook de limoenwortel (*Citrus*

Euphorbia thymifolia: bloeiende tak. Foto: H. Rypkema.

aurantifolium), pingupingu (*Cyperus* sp.), gemberblad (*Zingiber officinale*) en agbagomaka lutu (*Smilax schomburgkiana*). Als je dit afkooksel gedurende drie dagen driemaal daags drinkt, zou de pijn overgaan, want ‘het ding wat in je buik zit dat gaat naar buiten’, aldus Lina Asudano Lonto uit Marchallkreek. Merkiwiri kan ook worden fijngewreven in een kalebas met limoenwortels, pamba (of modder uit een kreek) en sterke drank, voor hetzelfde effect. Als de menstruatie te lang duurt, drinken Marronvrouwen het mengsel van fijngewreven merkiwiri, water, pamba en mangoblاد (*Mangifera indica*). Als je driemaal daags een glas ervan drinkt gedurende drie dagen zou de menstruatie stoppen zonder verdere bijwerkingen.

Bij baarmoederklachten raadt Sedoc (1992) aan merkiwiri te koken met feifingawiri (*Paullinia pinnata*) en popokainangra (*Uncaria guianensis*). Met driemaal daags een half glas gedurende zeven dagen zouden de problemen verholpen zijn. Hetzelfde afkooksel wordt aan baby's gegeven die last hebben van zuurte. Merkiwiri wordt ook aan genitale stoombaden toegevoegd. De sterke associatie van *E. thymifolia* met menstruatie komt ook weer terug in het wintigelooft. Een machtige Saramaccaanse kromanti genaamd Saka Amafu, die werd opgeroepen met een houten trompet kort voordat de oorlog met de blanken was beëindigd, placht (door middel van zijn medium Antamá) te zeggen: ‘overall waar tjembê uwii (*E. thymifolia*) groeit, daar groei ik ook, en wanneer vrouwen ongesteld zijn, ben ik dat ook’. Deze winti was zo machtig dat menstruerende vrouwen hem niet konden deren. Antamá gaf zijn dochter een medicijn met tjembê uwii, waardoor zij nooit meer ongesteld werd. Hierdoor

was ze geschikt een aantal essentiële obia's te bewaren en medium te worden van enkele belangrijke winti's (Price, 2008).

Een voorbeeld van een ‘oorlogs-obia’ is het kruidenbad van Ruben Mawdo met luisawiwiri (*Eclipta prostrata*), fungu (*Parinari campestris*), merkiwiri, drie gebroken flessen en een beetje sterke drank. Dit bad zou beschermen tegen kapmessen en kogels. Merkiwiri fijngestamp met akubabobi (*Spermacoce verticillata*), limoenblad (*C. aurantifolium*) en wat sterke drank wrijf je op je huid als bescherming tegen bakru's. *E. thymifolia* wordt in tal van andere magische kruidenbaden gebruikt tegen ogri ai, fyofyo, yorka's, boze geesten, nachtmerries, depressie en problemen met de politie. De plant komt ook terecht in baden voor slangengeesten (Stephen, 1986), indianengeesten (Sedoc, 1992) en om een akantasi te verjagen (zie *Costus arabicus*). In Brownsweg stampmen de plant fijn met seemai (*Mimosa pudica*), mapindapinda (*Desmodium* spp.) en smeert het geheel met kokosolie op de huid om meer geluk in het leven te krijgen.

In *E. thymifolia* zijn flavonoiden en looizuren aangetroffen met een ontstekingsremmende, haemostatische en pijnstillende werking. Bovendien hebben extracten van de plant een bewezen werking tegen bacteriën (*Escherichia coli*, *Shigella flexneri*), schurft (*Sarcoptes scabiei*), schimmels en virussen, waaronder het *Herpes simplex* virus (Schmelzer & Gurib-Fakim, 2008). Deze bevindingen lijken een aantal van de bovengenoemde medicinale toepassingen te verklaren.

De eigenaar van een kruidenwinkel in Almere vertelde dat hij soms moeite had om *E. thymifolia* uit Paramaribo te importeren als er tijdens de regentijd veel erven waren overstromd. In dat geval gebruikte hij het Nederlandse plantje *Oxalis corniculata*. Dit had ook donkerrood blad en groeide net zo plat op de grond als *E. thymifolia*; daarom zou het soortgelijke magische krachten bezitten.

Commercieel gebruik: verse en gedroogde merkiwiri is verkrijgbaar op de meeste medicinale marktkramen van Paramaribo en in verscheidene Surinaamse kruidenwinkels in Nederland.

Betekenis naam: 1) houdt de grond vast, vanwege de platte groeiwijze; 2) melkkruid, naar het witte

melksap; ³⁾ bovenop de steen, omdat het kruid op kale grond groeit; ⁴⁾ de Kromanti-naam (Price, 2008) wordt vrij algemeen voor deze soort ge-

bruikt; ⁵⁾ borsten, vanwege het melksap; ⁶⁾ naar het gebruik tegen deze magische ziekte; ⁷⁾ deze naam komt van Sedoc (1992: 50).

EUPHORBIACEAE

Jatropha curcas L.

Synoniem: *Curcas purgans* Medik.

Lokale namen: pokawiwiri¹, (groene) sketnoto², scheefnoto² (Sr), kakanoto² (Au), poóka (Sa), djarak pager³ (J), purgeernoot, purgatinoten⁴, schijtnoten (SN).

Beschrijving: Struikachtige plant, 1-4 m hoog, eenhuizig. Bast schilferig, met waterig melksap. Bladeren verspreid, lang gesteeld, 3-5-lobbig, ca. 6-14 cm in doorsnede; voet hartvormig; lobben en punt spits. Bloeiwijze een eind- of okselstandige, schermachtige tros. Bloemen eenslachtig, 5-talig; kroon wit; meeldraden geel. Doosvrucht bolvormig, ca. 3 x 2 cm, eerst groen, dan geel, dan zwart en openspringend. Zaden 3, zwartgevekt, 2-3 cm lang.

Jatropha curcas. Illustratie: Flora Brasiliensis (1906).

Voorkomen: gekweekt in tuinen, soms op braakliggende gronden.

Verspreiding: van origine uit Mexico, elders in de (sub-) tropen gekweekt.

Domesticatie: gedomesticeerd en weer verwilderd.

Gebruik: ‘Deze noot is zeer goed om te eten, mits men er een dunne en witte schil, die er om zit, af doet; want zonder dat veroorzaakt zy oogenblikkelijk de geweldigste braking en buik-ontlasting’, schreef J.G. Stedman op 9 mei 1776 over de zaden van *Jatropha curcas*. Ook Dalhberg (1771) vermeldde de zaden, die hij ‘purgatienuuten’ noemde, omdat hij de lokale benaming ‘schijtnoten’ niet fatsoenlijk vond (Lanjouw & Uittien, 1935). ‘Deeze amandelen purgeeren & vomeeren & smaak en niet onaangenaam’. Vijf tot zeven zaden moest je volgens Dahlberg innemen om een purgatie te bewerkstelligen, maar niet voordat het witte vlies om

de zaden was weggehaald, ‘also deeze vlies veel snyding & pyn in de ingewanden veroorzaakt’. De zaden van *J. curcas* worden in Suriname nog steeds als laxemiddel gebruikt om darmparasieten te verwijderen. ‘Je hebt de hele dag diarree als je een kakanoto eet’, aldus Henk Jeroe. De zaden en de olie die erin zit bevatten echter giftige diterpenen en het toxische eiwit curcine. Consumptie hiervan leidt vaak tot ernstige irritatie van het maagdarmkanaal (Schmelzer & Gurib-Fakim, 2008). Volgens Duke et al. (2009) moeten er niet meer dan twee zaden per keer worden ingenomen, vier of vijf zaden zouden de dood kunnen veroorzaken. De plant wordt te giftig geacht om veilig te gebruiken. Het is dan ook geen wonder dat de gedroogde zaden in een cirkel rond het erf worden gestrooid om te voorkomen dat kwaadwillende geesten (yorka’s en bakru’s) het huis binnendringen.

May (1982) vermeldt de verwerking van de olie uit het zaad met een afkooksel van Brazielhout

(*Caesalpinia sappan*) en enige druppels terpentine tot een zalf voor wonden die ontstaan zijn door bijtende vloeistoffen. Bij verstuikingen of steekwonden veroorzaakt door een mes of de stekel van een pijlstaartrog kookt men het blad van deze struik met een stel verse limoenen. Het gekookte blad wordt op de wond gelegd en verbonden. Ook druppelt men het sap van verse bladeren op de wond. Het melksap uit de bladeren heeft een bloedstelpende en antibacteriële werking (Schmelzer & Gurib-Fakim, 2008).

Marrons stampen de bladeren fijn met die van mopé (*Spondias mombin*) en pedreku (*Xylopiya discreta*) en mengen dit met gekookte tyoty-olie (uit de pitten van *Astrocaryum vulgare* of *A. sciophylum*). Dit mengsel smeren ze op hun voeten als deze geïnfecteerd zijn door zandvlooien. Als de olie voor botbreuken en verstuikingen dienst moet doen, wordt het mopéblad vervangen door plantjes merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*). In beide gevallen moeten de ledematen strak worden verbonden. Een afkooksel van de wortels en bladeren van *J. curcas* wordt gedronken door vrouwen met vruchtbaarheidsproblemen en uitwendig gebruikt voor snijwonden. Een kruidenbad van *J. curcas* blad gekookt met blad van de cashew (*Anacardium occidentale*), bē baka pinja páu (*Vismia cayennensis*) en blad en bast van de mopé

zou werken tegen reuma en andere niet nader gespecificeerde ziektes.

De bladeren van *J. curcas* met die van abongila (*Sesamum indicum*) en tabak (*Nicotiana tabacum*) worden fijngestampt met knoflook, sterke drank en water. Met dit kruidenbad stuur je een bakru weg. Wrijf je de bladeren fijn met die van knoflookliaan (*Mansoa alliacea*), amo'man (*Lycopodiella cernua*), teentjes knoflook, water en sterke drank, dan kun je de vloeistof met een bezempje van *Scoparia dulcis*) rond je erf sprenkelen om bakru's te verjagen.

Commercieel gebruik: het verse blad van *J. curcas* en de gedroogde vruchten met de zaden liggen te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo. Wortels, zaad en blad zijn soms te koop in gespecialiseerde Surinaamse kruidenwinkels in Nederland. In de farmacologie staat de olie uit de zaden bekend als 'oleum infernale'. *J. curcas* wordt in sommige tropische landen massaal aangeplant voor de productie van biobrandstof ('curcas oil'). In Suriname vindt dit nog niet plaats.

Betekenis naam: ¹⁾ afgeleid van de Saramaccaanse naam; ²⁾ schijtnoten. De rode schijtnoot is *Jatropha gossypifolia*; ³⁾ hegplant; ⁴⁾ door Dahlberg gecensureerde naam.

EUPHORBIACEAE

Jatropha gossypifolia L.

Lokale namen: rode kakanoto¹, poppetjes viriviri² (Sr), kakanoto¹ (Au, Sa), amiomio³ (Sa), rode schijtnoten (SN).

Beschrijving: Struikachtige plant, tot 2 m hoog, eenhuizig, met bruingeel melksap. Stengels dik en sappig, basis houtig. Bladsteel bezet met vertakte klierharen. Bladeren verspreid, lang gesteeld, diep 3-5-delig gelobd, 8-15 x 7-10 cm; voet hartvormig; lobben en punt afgerond; bladrand gezaagd, met klieren bezet. Bloeiwijze een okselstandige, schermachtige tros. Bloemen eenslachtig; kroon donker bruin

Jatropha gossypifolia. Foto: P. & S. Teunissen.

rood; meeldraden geel. Doosvrucht bolvormig, groen, ca. 1 cm in doorsnede, openspringend. Zaden 3, langwerpig, ca. 8 x 5 mm, bruin.

Voorkomen: in open vegetatie, gekweekt als medicinale plant.

Verspreiding: van Mexico tot Paraguay, de Guiana's en de West-Indische eilanden. Gekweekt en verwilderd in Afrika.

Domesticatie: soms wild, meestal gecultiveerd.

Gebruik: Het gebruik van deze plant is al vrij oud. Rond 1700 zaf Merian hoe de thee van de bladeren 'tot purgatiën en clisteren' werden gebruikt (Merian, 1705). In 1755 merkte Rolander op dat het jonge blad werd gekookt en met room en ongezoeten boter en gegeten om de darmen te laxeren, het bloed te zuiveren en 'droge koliek', 'misère' en 'bellyack' (alle drie te vertalen met buikpijn) te genezen. Dahlberg (1771) vermeldde dat de plant geschikt was voor het gebruik in klisma's waarmee de darmen werden gereinigd. Het is niet bekend of de bladeren vandaag de dag nog worden gegeten of in klisma's verwerkt worden. Wel doen de zaden nog steeds dienst als laxemiddel. Een kompres van de bladeren wordt op verstuikingen, wonden, zweren en opgezwollen ledematen gelegd. In Brownsweg gaat het blad

ook in kruidenbaden om boze geesten te verdrijven die een baby lastig vallen of om nachtmerries te doen stoppen. Zo'n bad bestaat uit het blad van *J. gossypifolia*, rode katoen (*Gossypium barbadense*), kromantikankan (*Heliotropium indicum*), limoenblad (*Citrus aurantifolium*), citroengras (*Cymbopogon citratus*), bananenblad en een stuk suikerriet. Hiermee wordt het kind twee dagen gebaad. Er zijn meerdere recepten mogelijk.

Hoewel er in *J. gossypifolia* stoffen zijn aangetroffen die de groei van tumoren tegengaan (Kawanga, 2007), wordt deze plant als giftig geclassificeerd (Duke et al., 2009).

Commercieel gebruik: het verse blad en de gedroogde vruchtjes met zaden van *J. curcas* liggen te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo. Zaad en blad zijn sporadisch te koop in gespecialiseerde Surinaamse kruidenwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ rode schijtnoot; ²⁾ poppetjeskruid, deze 18e eeuwse naam, genoteerd door Dahlberg, is in onbruik geraakt; ³⁾ deze naam wordt ook aan *Ricinus communis* gegeven.

EUPHORBIACEAE

Manihot esculenta Crantz.

Lokale namen: bita ksaba (Sr), khali iwi¹ (Ar), y'kere¹ (Ca), kasaba (Au), kasába (Sa), ketèla poehoen (J), bittere cassave, maniok (SN).

Beschrijving: Struik, 2-5 m hoog, eenhuizig. Wortel knolvormig, zetmeelhoudend, tot 10 x 80 cm. Stengels dik, wit, met dwarse richels. Bladeren verspreid, lang gesteeld, variabel van vorm en kleur, handvormig ingesneden, 3-11-lobbig; lobben 8-17 x 1-5 cm; punt spits; bovenkant glanzend; onderkant blauwgroen. Bloeiwijze een eïstandige pluim, mannelijke bloemen bovenaan, enkele vrouwelijke bloemen onderaan. Bloemen groenig, lang gesteeld. Doosvrucht bolvormig of ovaal, met 6 overlangse vleugels, met 6 kleppen open-springend. Zaden 3, gevlekt.

Manihot esculenta. Foto: B. Hoffman.

Voorkomen: algemeen, op kostgrondjes. Indianen en Marrons kweken vooral de bittere cassave; Javanen, Creolen en andere bevolkingsgroepen vooral de zoete.

Verspreiding: van origine uit Brazilië. De bittere variant vooral in Zuid-Amerika gekweekt, de zoete door de gehele tropen.

Domesticatie: gedomesticeerd, vermeerderd via stekken. In Suriname worden tientallen cultivars gekweekt, vooral van de bittere cassave.

Gebruik: lang voor de komst van Columbus was bittere cassave al het stapelvoedsel van Indianen in Zuid-Amerika en het Caribisch gebied. Ze hebben zeer veel cultuurvormen ontwikkeld, die verschillen in uiterlijk, groeiduur en blauwzuurgehalten van de knollen. De knollen van zoete cassave bevatten weinig cyanide en hoeven na het schillen alleen gekookt te worden. Zoete cassave wordt niet medicinaal gebruikt, al worden de knollen soms verwerkt in rituele maaltijden, offers of kruidenbaden voor Indianengeesten (Sedoc, 1992). Bittere cassave heeft sterk giftige knollen, die eerst geschild en geraspt moeten worden, waarna het blauwzuur er met een uit *Ischnosiphon arouma* gevlochten holle buis ('matapi') uitgeperst moet worden. Het geperste cassavemeel wordt gedroogd en gezeefd voordat het gebakken kan worden of gefermenteerd tot bier. Het cassavemeel wordt soms in grote brokken boven het vuur gerookt totdat ze een bruine kleur hebben. Van deze klonten (kokori, Sr) maakt men balletjes die in de soep worden gekookt (afiingi sii, Au). Deze soep is volgens Norbert Eersteling goed om te eten als je koorts hebt. Wooding (1972) noemt okersoep met kokori en meerval ('katfisi') als favoriete maaltijd van de apuku, akantasi en adumankama winti's.

Het blauwzuur in de verse wortels is de basis van het medicinale gebruik van bittere cassave. Het giftige sap dat uit de matapi loopt wordt volgens Ostendorf (1962) door Indianen op brandwonden gesmeerd. Geraspte cassavewortel wordt vermengd met sap van de zure oranje (*Citrus aurantium*), fijngemaakt *Aloe vera* blad, alcohol, fijngestampte glasscherven, castorolie (van *Ricinus communis*) of krapa-olie (van *Carapa* spp.) en een stuk oud brood. Dit kompres wordt op slecht helende wonden, abcessen, schimmelinfecties en zweren gelegd. Dit is erg pijnlijk, maar schijnt goed te wer-

ken, omdat het blauwzuur de bacteriën of schimmels doodt die de infectie veroorzaken.

Het dodelijke sap uit de bittere cassavewortels is in het verleden vaak gebruikt om zelfmoord te plegen, vooral door Indiaanse en Afrikaanse slaven die weigerden de wreedheden van de koloniale mogendheden te ondergaan. Rolander beschreef hoe er in het 18^e eeuwse Suriname nog af en toe mensen werden vergiftigd door middel van dit sap (Rolander, 2008). Als tegengif wordt een mengsel van suikerrietsap en anatto (*Bixa orellana*) in water genoemd (DeFilipps et al., 2004). Stephen (1979) raadt een halve theelepel 'cassavesap' aan tegen maagzuur. Waarschijnlijk bedoelt hij hier het ingekookte, stroperige, zwarte kasripo, waaruit al het blauwzuur verdwenen is.

Edith Adjako vertelde over een magisch kruidenbad om een miskraam te voorkomen. In een teil met koud water uit een kreek deed ze een aantal wisselende soorten kruiden, een gestampte wortel en wat takjes met bladeren van de bittere cassave, bier, meer dan een pond zout en pemba. Deze witte klei moest ze tijdens haar zwangerschap verzamelen op een eilandje in de Marowijne waar de gramman fodu (een slangengeest) woonde voordat er mensen kwamen. Ze moest de geest toestemming vragen om de klei op te graven, anders zou hij boos worden. Het bad jeukte in het begin behoorlijk, (ze moest dit vanaf de twee maand van de zwangerschap dagelijks doen), maar dat nam later af. De cassave zou voorkomen dat mensen over haar of het kind roddelden, want dat de gezondheid van beiden in gevaar zou brengen. Na het baden bleef de klei plakken aan de bodem van de teil. Zo vast zou haar baby ook in haar buik blijven zitten, totdat het moment van de bevalling zou aanbreken. Na een voorspoedige zwangerschap beviel ze van een gezonde dochter.

Een soortgelijk kruidenbad, maar dan met alleen met cassavebladeren, water, een kilo zout en bier werkt volgens Ruben Mawdo als bescherming tegen mensen die je willen vermoorden. Het werkt echter niet tegen zwarte magie. Bosdokter Obino Delobi had in zijn tuin een cassavestruik geplant die wel vijf meter hoog was en een behoorlijke dikke stam had. Deze 'cassaveboom' was afkomstig van Indianen uit het grensgebied met Brazilië en werd gekweekt om kwade geesten van het erf te weren.

Commercieel gebruik: zoete cassaveknollen, cassavebrood, cassavezetmeel (gomma), kasripo en kokori zijn op alle markten in Paramaribo verkrijgbaar en in tropische winkels en groentekramen in Nederland. Bittere cassaveknollen zijn alleen op medicinale plantenmarkten in Paramaribo te koop en in gespecialiseerde wintwinkels in Nederland.

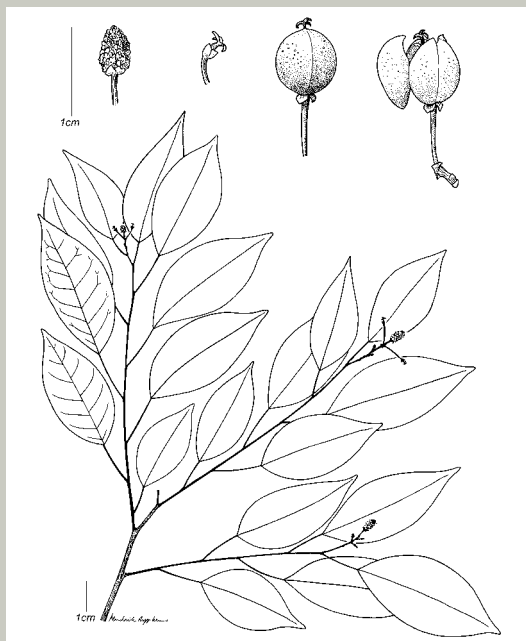
Betekenis naam: ¹⁾ dit zijn algemene Indiaanse namen voor 'cassaveplant'. Lanjouw (1939) noteerde 44 Indiaanse namen voor verschillende cassavecultivars. Een uitgebreide lijst met Aucaanse en Saramaccaanse namen voor cassavecultivars en cassavegerechten zijn te vinden in de online SIL woordenboeken (<http://www.sil.org/americas/suriname>) en Geijskes (1954).

EUPHORBIACEAE

Maprounea guianensis Aubl.

Lokale namen: dagu-ati¹, dèki-ati², pikintiki³, teihatti (Sr), awati (Ar), (itutano) pirapisi (Ca), bisangula (Au), boniboni udu, kisangula, gingepáu (Sa).

Beschrijving: Struik of kleine boom, tot 25 m hoog, eenhuizig. Bladeren verspreid, dun, kaal, 2-7 x 1,5-3,5 cm; voet stomp; punt spits; bovenkant glanzend groen; onderkant blauwgroen; twee klierachtige vlekken aan bladbasis. Bloeiwijze een okselstandig, lang gesteeld, eivormig aartje. Bloemen zeer klein, geel; mannelijke bloemen talrijk, bovenaan; vrouwelijke bloemen 1-3, gesteeld, onderaan. Doosvrucht rond, rood, openspringend, gekroond door 3 stijlen. Zaden 3, donkerbruin.

Maprounea guianensis: bloeiende tak, en (vlnr) bloeiwijze, vrouwelijke bloem, vrucht en openspringende vrucht. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen op zandige bodem. Juvenielen vaak in secundair bos en op savannes.

Verspreiding: tropisch Zuid-Amerika.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens het wieden.

Gebruik: De kleine bladeren van dit boompje worden gekookt en met het afkooksel kun je je mond spoelen als je kiespijn hebt. Volgens een gebruiker worden je tanden er koud van als je de vloeistof even in je mond houdt. Je moet het na afloop wel weer uitspugen. Met de thee kun je ook je mond wassen als je uitslag of vervelling rond je lippen hebt of ontstekingen in je mond.

kruidenbaden om baby's mee te wassen, want hiervan zouden ze sterk worden. Ook koken ze het blad voor genitale stoombaden, alleen of met gran masusa (*Renealmia alpinia*), malëmbëlëmbë (*Piper marginatum*), aluau (*Trattinickia lawrancei*), fayatatái (*Davilla* spp.) en mopéblad (*Spondias mombin*). Dit bad zou de menstruatie doen verminderen of zelfs geheel doen stoppen, jeuk en huidvlekken genezen en de kraamvrouw na de bevalling doen aansterken.

Commercieel gebruik: verse bladeren worden op de Vreedzaammarkt in Paramaribo verkocht en onder de naam 'kisangula' verkocht in Surinaamse winkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ hondenhart; ²⁾ dikhart; ³⁾ klein stokje.

Marronmoeders verwerken de bladeren ook in

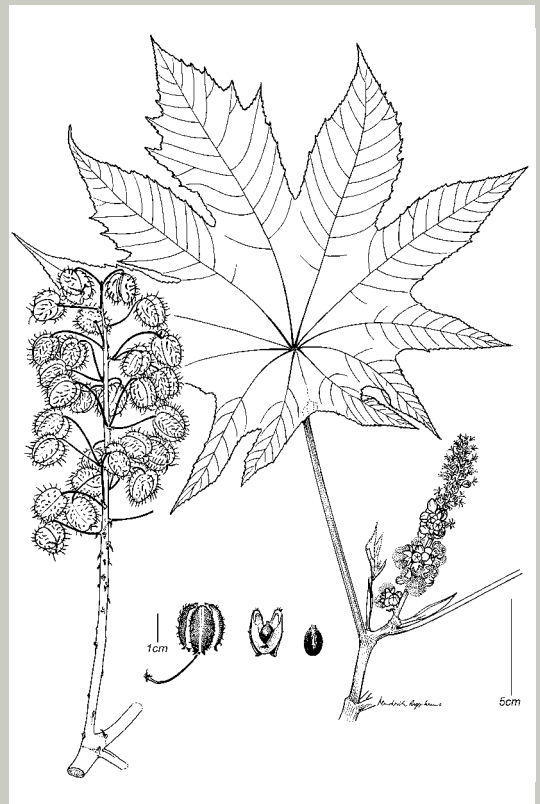
EUPHORBIACEAE

Ricinus communis L.

Lokale namen: krapata¹, feififinga², kastrolí (Sr), karapa tarë¹ (Ca), kaapata¹ (Au, Sar), amiomio³ (Sa), renr (Sarn), djarak kepyar (J), castorolieplant, wonderolieplant⁴, wonderboom⁴ (SN).

Beschrijving: Struik, tot 10 m hoog, eenhuizig. Bladeren verspreid, lang gesteeld, peltaat, handvormig ingesneden, 7-11-delig, 10-60 cm in doorsnede; lobben puntig; bladrand gezaagd, met klieren. Bloeiwijze een eindstandige pluim. Bloemen eenslachtig; vrouwelijke bloemen bovenaan, stijlen 3, vertakt, veervormig, rood; mannelijke bloemen onderaan, meeldraden vergroeid tot een geel kwastje. Doosvrucht eivormig, 3 cm in doorsnede, roodbruin, bedekt met gekromde stekels. Zaden 3, langwerpig, plat, zwart glimmend of gemarmerd.

Ricinus communis: vruchten, zaad en bloeiende tak. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: gekweekt als medicinale plant, verwilderd op braakliggend terrein.

Verspreiding: van origine uit Oost Afrika, nu wereldwijd verspreid.

Domesticatie: gedomesticeerd en verwilderd. Ooit zijn er diverse cultuurvormen ingevoerd.

Gebruik: In Suriname kweekt men twee cultuurvormen: de 'rode' (met donkerrood blad en rode vruchten) en de 'witte' (met groene bladeren en vruchten). Beiden worden hetzelfde genoemd en gebruikt. De olie uit de zaden ('wonderbonen') staat bekend als castorolie of wonderolie. Om deze olie te verkrijgen stamp je de zaden fijn en kook je ze in water, net zolang tot alleen de olie overblijft. Wonderolie wordt al eeuwenlang wereldwijd toegepast als lampolie, laxeermiddel en om weeën op te wekken bij vrouwen in barensood. In Suriname werd *Ricinus communis* in 1719 voor het eerst getekend door Maria Sibylla Merian, die hem 'olyboom' noemde. Stedman (1800), die de plant als 'Palma-Christi' en 'wonderboom' kende,

noteerde het volgende: 'Men perst uit deeze noten de oly, aan welke men in Surinamen den naam geeft van carapat. Derzelve smaak gelykt veel naar die van olyf-olie.'

Een Aucaanse vrouw vertelde dat ze hoogzwanger en met hoge bloeddruk werd opgenomen in een ziekenhuis in Paramaribo. Hoewel ze hevig bloedde, kon ze wegens plaatsgebrek niet geholpen worden. Een verpleegkundige raadde haar aan een beetje wonderolie met cola te mengen en te drinken om de weeën op te wekken. Na een aantal uren diarree en hevige buikpijn daalde het kind in en kwam de bevalling op gang. Ze waarschuwde dat het innemen van wonderolie gevaarlijk was in een eerder stadium van de zwangerschap, omdat het kind dan vroegtijdig kon komen. Het is niet ondenkbaar dat de olie ook af en toe wordt gebruikt om abortus te plegen.

Wonderolie wordt ook met melasse, eierdooyer, jenever, limoensap of krijt vermengd in een baarmoedermedicijn ('muru dresi') tegen onvruchtbaarheid. Het effect is waarschijnlijk dat de baar-

moeder zich snel samentrekt, wat een hevige menstruatie als gevolg heeft. Een zelfde type drankje wordt volgens Herbert Dankerlui ook ingenomen vlak voor de menstruatie, om deze op gang te laten komen en kort maar hevig te laten verlopen, zodat je er snel weer vanaf bent. Een van de weinige genitale kruidenbaden die Marronvrouwen tijdens de bevalling gebruiken bevat konsakawiwiri (*Peperomia pellucida*), okerblad (*Abelmoschus esculentus*) en een paar druppels wonderolie. Volgens een gebruikster ging hiervan de vagina makkelijker open tijdens de geboorte en was er minder kans op uitscheuren en hechtingen.

Wonderolie wordt gemengd met een geklutst ei, nootmuskaat en fijngemaakt *Aloe vera* blad en ingenomen tegen griep, constipatie en astma. Veel Surinamers gruwelen bij de herinnering hoe ze als kind maandelijks een lepel wonderolie moesten drinken tegen ingewandswormen. De olie met een beetje konsakawiwiri (*P. pellucida*) wordt ook als klisma aan kinderen met verstopping gegeven. Ook smeren vrouwen de olie in hun haar, wimpers en wenkbrauwen om die voller te doen lijken en op wratten of op droge, jeukende of gevoelige plekken op de huid. De zaden van *R. communis* bevatten behalve de olie ook het dodelijke gif ricine. De consumptie van een paar (geplette) zaden kan voor kinderen al fataal zijn; de dodelijke dosis voor volwassenen is 4-8 zaden. Ricine zit niet in wonderolie, maar blijft achter in de pulp van de uitgerpste zaden.

Volgens Sedoc (1992) wordt een thee van de gedroogde wortels van de plant gedronken tegen overmatige galproductie. Ook zijn ze onderdeel van een muru dresi tegen baarmoederproblemen. Een handvol verse wortels wordt dan met de wortels van een limoenboom (*Citrus aurantifolia*) en van een mannelijke papajaboom (*Carica papaya*) en soms wat *Aloe vera*-blad in vijf liter water ingekookt tot de helft. Dit afkooksel wordt met het sap van een aantal zure oranjies (*Citrus aurantium*) en melasse gemengd. Hiervan moet driemaal daags een borrelglasje van worden gedronken. Sedoc vermeldt ook hoe een laxemiddel wordt bereid door een handvol krapatawortels met een handvol wilkenbita wortels (*Allamanda cathartica*), zeven gedroogde yorkapesi bloemen (*Senna occidentalis*), wat senneblad (*Senna* sp), 'roebarber' (Chinese rabarberwortel, *Rheum palmatum*, dat als een groenig-zwart poeder wordt verkocht), kamille-

bloemen (*Chamaemelum nobile*) en twee tot drie eetlepels Epsomzout ('dringi soutu', magnesium-sulfaat) in een liter water te koken. Dit zogenaamde 'kowru dresi', dat een mengsel is van een aantal sterk laxerende stoffen, wordt door Sedoc aangeraden tegen miltproblemen. Het wordt ook gedronken om het lichaam periodiek 'te reinigen', iets wat door veel Surinamers gezond wordt geacht.

De bladeren van de krapatastruik smeert men met olie in en legt men op reumatische gewrichten of door filariawormen aangetaste lymfevaten. Ook worden ze toegevoegd aan kruidenbaden, zoals een swit'watra of in het geval van een 'yorka kunu'. Dit laatste betreft een vloek van een overleden persoon, bijvoorbeeld iemand die vermoord is en zich wil wreken. Om zich te beschermen tegen deze wraakgeest baadt men zich met krapatabladeren en indigo (*Indigofera suffruticosa*). Voor het gebruik van krapatablad in kruidenbaden om boosdoeners af te zweren, zie *Citrus aurantium*.

Met een magisch kruidenmengsel dat 'firi obia' (Sr) of 'kii fo' (Au) wordt genoemd, kan de verdachte van een misdrijf worden aangewezen. Hiervoor maakt men krapatabladeren fijn met pamba en alcohol. Een aantal rauwe eieren werd in het mengsel gelegd. Eén voor één pakt de 'rechter' de eieren uit het mengsel en knijpt erin terwijl hij de naam van een van de verdachten uitspreekt. Breekt het ei, dan is deze persoon onschuldig. Blijft het heel, dan is de persoon schuldig.

Commercieel gebruik: verse bladeren en zelfgemaakte wonderolie zijn op de medicinale plantenmarkten van Paramaribo verkrijgbaar. De olie (Surinaams fabrikaat) wordt in Surinaamse winkels in Nederland verkocht. Industrieel vervaardigde wonderolie komt uit China, India en Brazilië en wordt in drogisterijen als laxemiddel verkocht, maar vooral toegepast bij de productie van biodiesel, plastic, inkt, verf en smeermiddelen.

Betekenis naam: ¹⁾ van het Spaanse woord voor teek (garrapata), omdat de zaden hier op lijken. *Ricinus* is het Latijnse woord voor teek; ²⁾ vijfvinger, naar het handvormig samengesteld blad. Deze naam wordt vaker gebruikt voor Sapindaceae; ³⁾ deze naam wordt ook voor *Jatropha gossypifolia* gebruikt; ⁴⁾ naar het wonderbaarlijke effect van de olie.

***Abrus precatorius* L.**

Lokale namen: kokriki (Sr), anakoko (Ca), paternosterboontje¹, weesboontje (SN).

Beschrijving: Klimplant. Stengels tot 3 m lang, iets houtig. Bladeren verspreid, samengesteld, kort gesteeld, evengeveerd; deelblaadjes 16-30, tegenoverstaand, 7-20 x 4-7 mm; voet en punt afgerond. Bloeiwijze een eindstandige, 3-8 cm lange tros. Bloemen ongesteeld, vliedervormig, op knobbeltjes aan de hoofdas; kroon geel tot lichtpaars. Peulen met een aantal dicht opeen, tot 4 x 1,5 cm, ruw behaard, openspringend en omkrullend. Zaden 3-5, klein, hard, rood met zwarte vlek.

Voorkomen: niet algemeen, op open plaatsen en zandritsen in het kustgebied.

Verspreiding: pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Kokriki is bekend vanwege de harde, rood-zwarte zaadjes, die veel in kralensnoeren worden verwerkt. De zaden bevatten echter de giftige stof abrin, die bij het binnendringen van de cel de eiwitsynthese zeer snel blokkeert. Een paar microgram abrin in het bloed kan dodelijk zijn (Rutten, 2003). Het vergif zit onder een harde zaadhuid, maar als de zaadjes aan een ketting zitten zijn ze geperforeerd. Voor een volwassene zijn ongeveer 10 ingeslikte zaadjes fataal, voor een klein kind al één of twee. Na een paar dagen krijgt het slachtoffer last van misselijkheid en hevige diarree, waarna de dood intreedt. De enige remedie is direct na inname van de zaden de maag te laten uitpompen. Als je de zaden in melk kookt en daarna droogt zijn ze minder giftig. Vanwege de opvallende kleur en de giftige werking worden de zaadjes in West Afrika voor hekserij gebruikt: om kwade geesten op te roepen of te verdrijven en mensen te vergiften. Volgens McClure (1982) hebben de Afrikaanse slaven de zaadjes in de vorm van kettingen meegenomen om zich te beschermen tegen kwade krachten tijdens hun ongewisse reis. Het is niet bekend in hoeverre deze

Abrus precatorius: blad, bloemen en zaden.

Foto's: P. & S. Teunissen.

toepassing bewaard is gebleven binnen de Afro-Surinaamse tradities, hoewel de zaadjes wel in magische rituelen worden gebruikt. Indianen in de Guiana's gebruiken de rood-zwarte boontjes ook als gelukszaadje of als kraal in halskettingen. Rolander beschrijft hoe *Abrus precatorius* in 1755 als sierplant in tuinen werd gekweekt vanwege de mooie zaadjes.

Een thee van de bast wordt gedronken tegen buikpijn, hoest, keelpijn, astma, mondschimmel en kanker. Een afkooksel van een handvol verse bladeren in twee liter water drinkt men driemaal daags met suiker en kaneel, bij hoest, zware ver-

Kralensnoer van *Abrus precatorius* zaden.

Foto: C. van der Hoeven.

koudheid en keelpijn. Volgens Ahlbrinck (1931) wisten de Carib Indianen zich met een aftreksel van de bladeren tegen koorts. De wortel schijnt bij

het kauwen naar zoethout te smaken. Een aantal andere Fabaceae worden ook met de naam 'kokriki' aangeduid, zoals *Adenanthera pavonina* (effen rood zaad), *Ormosia coccinea* en *O. costulata* (sabana kokriki), beiden met iets grotere rood-zwarte zaden.

Commercieel gebruik: de zaadjes worden per stuk verkocht op alle Surinaamse markten, door Indiaanse sieradenverkopers in Paramaribo en Galibi, en in Surinaamse winkels in Nederland. Vaak betreft het een mengsel van *Abrus*, *Adenanthera* en *Ormosia* zaadjes.

Betekenis naam: ¹⁾ kraaltjes werden verwerkt in katholieke gebedsnoeren.

FABACEAE

Acacia tenuifolia (L.) Willd.

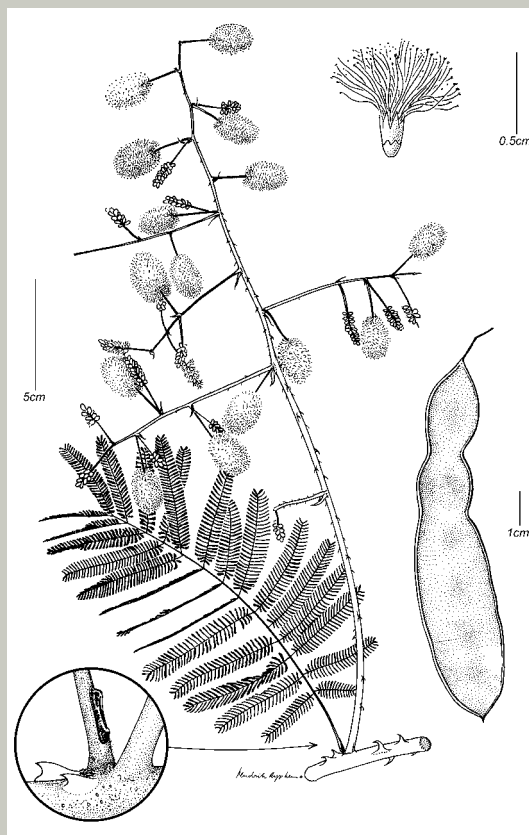
Synoniem: *Acacia paniculata* Willd.

Lokale namen: waktipikinso¹ (Sr), wayamaka amosaikiri³ (Ca), patigriki (Trio), karaka (Way), pikin akalamakka², akaamaka (Sa), wacht een beetje¹ (SN).

Beschrijving: Liaan of klimmende struik, grotendeels bezet met gebogen, geelbruine stekels. Bladsteel tot 2,5 cm lang, met een ovale, platte klier. Bladeren verspreid, samengesteld, driemaal geveerd, bij aanraking dichtvouwend; deelblaadjes zeer talrijk, ca. 3 x 0,5 mm. Bloeiwijze een okselstandige, samengestelde pluim; hoofdjes bolvormig. Bloemen 12-45 per hoofdje, eerst wit, dan geel. Peul plat, 10-15 x 2-4 cm, eerst groen, dan donkerbruin, in twee delen opensplijtend. Zaden 5-10.

Acacia tenuifolia: bloeiende tak, bloem, peul en uitvergroting van de klier op de bladsteel.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, langs rivieroeveren en wegbermen, soms in hoog bos.

Verspreiding: van Mexico tot Argentinië, het Caribische gebied en India.

Domesticatie: wild.

Gebruik: De Trio en Wayana drinken een aftreksel van het blad in koud water tegen koorts. Met het sap uit de gekapte stam baden ze zich tegen koorts

en buikpijn (Plotkin, 1986). Saramaccaners drogen de bladeren van deze stekelige klimplant en verwerken ze in een kruidenbad om kleine kinderen in te baden. Volgens Wewe Kan uit Brownsweg worden ze hierdoor alert en krijgen ze een sneller reactievermogen. De sterk gelijkende klimplant *Mimosa myriadenia* wordt ook akalamaka genoemd en iets vaker gebruikt. Deze is te herkennen aan de langwerpige (in plaats van bolvormige) aren en peulen die niet opensplijten maar in segmenten afbreken.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ kleren blijven aan deze steke-
lige liaan vast zitten, wat de voortgang ernstig
belemmert; ²⁾ akala is een soort pannenkoek, maka
een stekel. De grote akalamaka is *Mimosa myri-*
adenia; ³⁾ leguanennagels, vanwege de gekromde
stekels.

FABACEAE

Adenanthera pavonina L.

Lokale namen: kokriki¹ (Sr), anakoko¹ (Ca).

Beschrijving: Kleine boom, tot 12 m hoog. Bladeren verspreid, samengesteld, dubbelgeveerd, tot 35 cm lang; deelblaadjes verspreid, 10-18 per as, 2-4 x 1,2-2 cm; voet en punt afgerond; bovenkant donkergroen; onderkant lichtgroen. Bloeiwijze een losse, okselstandige tros, elke aar tot 25 cm lang. Bloemen lichtgeel. Peul gekruld, 16-30 x 1,4 cm, met twee kleppen openspringend. Zaden 9-13, hard, glanzend rood, ca. 1 cm in doorsnede.

Adenanthera pavonina. Foto: Tauólunga, Wikipedia.

Voorkomen: af en toe aangeplant in parken en tuinen, soms verwilderd.

Verspreiding: oorspronkelijk uit India, door de gehele tropen gekweekt.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: De harde, oranje-rode zaadjes worden veel in Indiaanse sieraden verwerkt. Ook worden ze los verkocht, als gelukszaadjes en voor wintirituelen. Ze zijn niet giftig, zoals die van *Abrus precatorius*, maar zelfs eetbaar na lang koken. Het kookwater van de zaden wordt in ontstoken ogen gedruppeld. De boom wordt hier en daar voor de sier aangeplant.

Commercieel gebruik: de zaadjes worden verkocht (ca. 75 gram voor ca. € 1) op alle medicinale plantenmarkten en door Indiaanse sieradenver-

Kralensnoer van *Adenanthera pavonina* zaden en een jaguartand. Foto: C. van der Hoeven.

kopers in Paramaribo en Galibi, en in Surinaamse winkels in Nederland. Vaak betreft het een mengsel van *Abrus*, *Adenanthera* en *Ormosia* zaadjes.

Betekenis naam: ¹⁾ beide namen worden ook voor *Abrus precatorius* en een aantal *Ormosia*-soorten met rood-zwarte zaadjes gebruikt.

FABACEAE

Arachis hypogaea L.

Lokale namen: pinda¹ (Sr, Au), owruyaripinda² (Sr), akunepy (Ca), gaán pinda², baáka pinda³, gaán/langa/piki wójo³, kitete kitete pakasa⁴, luango síi⁵ (Sa), katjang tanah, katjang brol (J), aardnoot, pinda (SN).

Beschrijving: Eenjarig kruid, tot 50 cm hoog. Bladsteel behaard, gootvormig, onderaan vergroeid met de grote, priemvormige steunblaadjes. Bladeren verspreid, samengesteld, evengeveerd; deelblaadjes 4, 1-7 x 1-3 cm; voet spits of stomp; punt afgerond. Bloemen okselstandig, in kleine groepjes bijeen, geel, met 3 cm lange, op bladsteel lijkende kelkbuis. Vruchtbeginsel op een steeltje, na bevruchting uitgroeïend tot wel 10 cm lang en zich in de grond borend. Peul dik, lichtbruin, tot 7 cm lang; schil dun, houtig, netvormig. Zaden 1-4, wit; zaadhuid vliezig, bruinrood.

Arachis hypogaea. Illustratie: F. Köhler.

Voorkomen: vooral door Javanen en Marrons gekweekt op zandritsen langs de kust en op kostgrondjes in het binnenland.

Verspreiding: oorspronkelijk uit Brazilië, nu in de hele (sub-) tropen gekweekt.

Domesticatie: gedomesticeerd. Er worden in Suriname een aantal cultivars gekweekt.

Gebruik: Al voor de komst van Columbus werden pinda's door Indianen in Zuid-Amerika en de Caribische eilanden gecultiveerd. De Portugezen introduceerden het gewas in de zestiende eeuw in Afrika, waar het in korte tijd erg populair werd. West-Afrikaanse pinda's werden als proviand op slavenshippen meegenomen richting de Nieuwe Wereld. Later namen de Javaanse contractarbeiders hun eigen landrassen mee. De commerciële pindacultivars die nu in Suriname worden verbouwd zijn uit Indonesië afkomstig. Dus voor zo-

wel Indianen, Creolen, Javanen en Afro-Surinamers geldt de pinda dus als een traditioneel gerecht. Om deze reden worden pindagerechten daarom vaak geserveerd tijdens ceremoniële gebeurtenissen. Voor een Creoolse 'kra tafra' (rituele maaltijd voor het versterken van de eigen ziel) wordt vaak pindasoep gekookt. Marrons bereiden pindarijst ('pinda alisi', Sa) tijdens begrafenissen en de feestelijke ceremonie die de rouwperiode van een jaar afsluit ('broko dei'). Er is weinig bekend over de traditionele pindacultivars die op dit moment door Indianen en Marrons worden gekweekt. Marrons verbouwen ook de 'awoo pinda' (pinda van de voorouders), maar dat is de van oorsprong Afrikaanse aardnoot *Vigna subterranea*.

De gehele pindaplant wordt gebruikt in magische kruidenbaden, zoals het door Heyde (1987) genoemde Saramaccaanse bezweringsmiddel om in de gunst te geraken. Behalve pindaplanten gaan er ook dandan (waarschijnlijk *Mourera fluviatilis*),

bai páu buba (bast van een onbekende boom), en seemai (*Mimosa pudica*) in het bad, waarmee zeven achtereenvolgende dagen mee moet worden gebaad, terwijl men zich strikt aan rituele voorschriften houdt.

Een owruyarpinda of gaán pinda is een uitgegroeide pindaplant op een dichtgegroeid kostgrondje. Die exemplaren worden verwerkt in kruidenbad voor geluk, waar ook kowru-ati (*Begonia glabra*), seemai (*M. pudica*), en 'mapinda-pinda' ingaan. Het laatste is het enigszins op een pindaplant lijkende kruid *Desmodium adscendens*. Traditioneel genezer Tooy noemt het gebruik van pinda's (de zaden) in een kruidenbad om het seksuele uithoudingsvermogen van mannen te bevorderen (Price, 2008).

Commercieel gebruik: in de schil gekookte en gebrande pinda's worden op de Centrale Markt in Paramaribo verkocht; de verse planten op de Vreedzaammarkt. Consumptiepinda's in Nederland komen meestal uit China en de VS, hoewel in sommige toko's Surinaamse pindakaas te koop is.

Betekenis naam: ¹⁾ van het Congo woord 'mpinda'; ²⁾ grote of oudjaarspinda, een doorgeschoten pindaplant op een verlaten kostgrondje; ³⁾ zwarte, grote, lange, en kleinoogpinda: van deze vier Saramaccaanse pindacultivars heeft Conservation International herbariummateriaal verzameld (duplicaten in BBS); ⁴⁾ Apuku naam voor Saramaccaanse cultivar (Price, 2008); ⁵⁾ Loangozaad, verwijst naar pinda's verbouwd door afstammelingen van slaven uit Angola.

FABACEAE

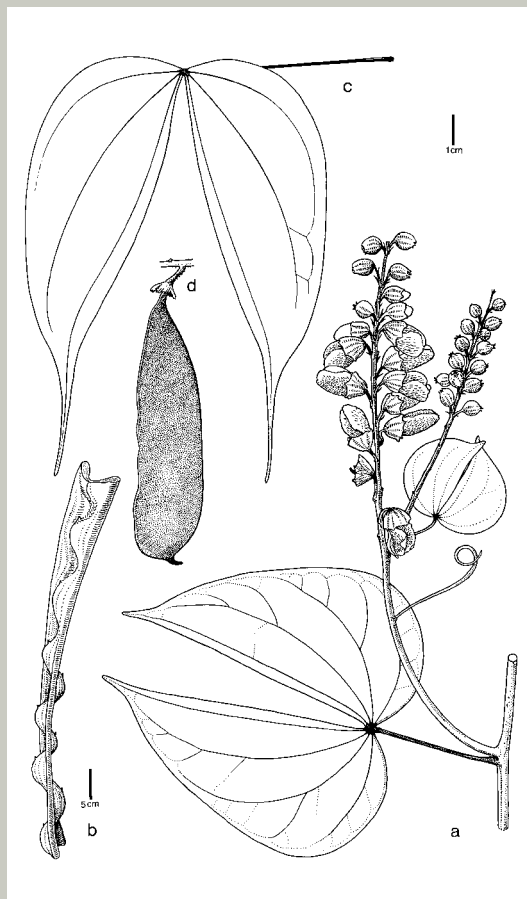
Bauhinia guianensis Aubl.

Synoniem: *Bauhinia outimouta* Aubl.

Lokale namen: sekrepaturapu¹ (Sr), hikori müdükona¹ (Ar), wajamu menepuru¹ (Ca), morogogo ehe (Trio), kuyulehu-hanukutpu (Way), weti kolada tetei² (Au), kokomaskada¹ (Pa), logososikáda¹ (Sa), schildpadtrap (SN).

Beschrijving: Houtige liaan, reikend tot in het kronendak. Stam afgeplat, sterk golvend. Ranken houtig, haakvormig. Jonge takken roestbruin behaard. Bladeren verspreid, samengesteld, 2-delig tot aan de basis, 7 x 3 cm; voet hartvormig; punt soms zeer lang toegespitst; bovenkant glanzend; onderkant eerst roestbruin behaard, later grijsgroen. Bloeiwijze een eindstandige, roestbruin behaarde tros. Kelk roestbruin tot groen, klokvormig; kroonbladen 5, lichtgeel, genageld, van buiten behaard. Peul plat, roestbruin behaard, ca. 6,5 x 2,5 cm, in tweeën opensplijtend. Zaden 3-5.

Bauhinia guianensis, a. bloeiende tak; b. stam; c. blad; d. peul. **Illustratie:** H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen in hoog bos, langs rivieroeveren; zaailingen in secundair bos.

Verspreiding: het Amazonegebied en de Guiana's.

Domesticatie: wild.

Gebruik: De typische trapvormige stam van de liaan wordt voor een aantal medicinale en magische doeleinden gebruikt. Bij verlamming, ernstige spierpijn, stijfheid ('tranga skin') of slap geworden spieren na een botbreuk, kookte Norbert Eersteling het hout van deze liaan met de luchtwortels van gáan tatái (*Coussapoa angustifolia*), een wortelknol van gran masusa (*Renealmia alpinia*), bladeren van diatitei (*Davilla* sp.) en hout van ogii páu (*Bocoa prouacensis*). Bij een verlamming in de arm liet hij de patiënt proberen een fleskalebas (*Lagenaria siceraria*) met de hand te omsluiten. Na twee dagen baden met dit kruidenbad zou patiënt zijn vingers weer om de kalebas kunnen klemmen. De Trio koken het hout en baden zich met het afkooksel bij koorts. Ze drinken de thee van het hout tegen ingewandswormen. De Wayana drinken een thee van het hout en de bladeren tegen krampen (Plotkin, 1986). Aucaners uit de Cottica verwerken stukjes *Bauhinia* hout in alcoholische bitters tegen impotentie.

Bauhinia surinamensis, waarvan de bladeren soms niet helemaal maar tot aan een derde of de helft van het blad zijn ingesneden, wordt voor dezelfde doeleinden gebruikt. De bladeren van deze liaan sluiten zich 's nachts. Het verhaal gaat dat als je

na zes uur 's avonds de bladeren of het hout kapt, je de weg zult kwijtraken in het bos. Pas na zeven uur 's ochtends mag je de liaan weer met je kapmes aanraken. Een kruidenbad van het fijngestampte hout van *Bauhinia* spp., knoflookliaan (*Mansoa alliacea*), draititei (meerdere soorten in elkaar gedraaide lianen), de wortelknollen van gran masusa (*R. alpinia*) en pikin masusa (*R. floribunda*) werkt volgens Ruben Mawdo als een beschermingsmiddel tegen het kwaad ('tapu fu ogii'). Het bad zou ook een slechte leba winti kunnen verjagen. Een bad van *Bauhinia*-hout, fijngestampt met luchtwortels van gaán tatai (*C. angustifolia*), en bast van de kwatakama (*Parkia pendula*) en pikin mii siki (*Pseudopiptadenia suaveolens*) met een beetje sterke drank zorgt ervoor dat kwade invloeden niet in je buurt kunnen komen. Het hout wordt in Brownsweg ook voor kromanti- en yorka-kruidenbaden gebruikt, maar hiervan ontbreken de details.

Commercieel gebruik: het hout van verscheidene soorten *Bauhinia* wordt op de Nood- en Vreedzaammarkt in Paramaribo verkocht. Het is af en toe verkrijgbaar in Surinaamse winkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ schildpadtrap; ²⁾ witte schildpadladder, de rode is *Bauhinia surinamensis*.

FABACEAE

Bocoa prouacensis Aubl.

Synoniemen: *Swartzia prouacensis* (Aubl.) Amsh., *Swartzia minutiflora* Kleinhoonte.

Lokale namen: gandoe, isri-ati¹ (Sr), itikiboroballi hohorodikoro (Ar), itjatanu alianao, aliana-oeu, wepetano tamune (Ca), ogii páu² (Au), aie udu¹ (Par), (h)ógi páu², isiati¹, neku udu³, wajewu (Sa), (grootbladig) ijzerhart, ijzerhout (SN).

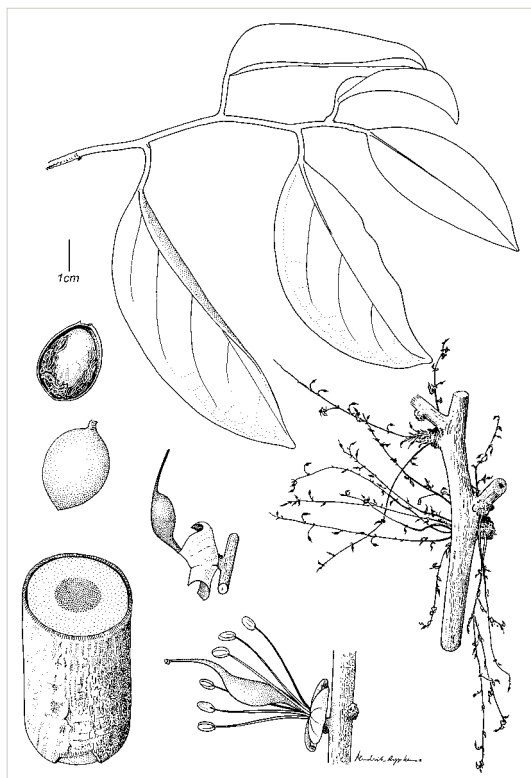
Beschrijving: Boom, tot 30 m hoog. Stam recht, donker bruingroen met rechthoekige schubben. Spinthout lichtbruin, kernhout donkerbruin tot zwart. Bladeren verspreid, enkelvoudig, 9-18 x 4,5-8 cm; voet afgerond of stomp; punt afgerond of spits. Bloeiwijze een korte tros, okselstandig of op oude twijgen. Bloemen klein; kelk vliezig, wit, drietallig; kroon ontbrekend. Peul ovaal, leerachtig, kaal, ca. 3 x 2 x 1 cm, openspringend. Zaden 1-2, geelbruin, met een witte zaadrok als een ingesneden kapje, hangend aan een tot 3 m lange, draadvormige navelstreng.

Voorkomen: niet algemeen, in hoog bos, in heuvelland.

Verspreiding: Suriname en Frans Guiana.

Domesticatie: wild.

Gebruik: *Bocoa prouacensis* wordt ijzerhout genoemd omdat het hout loodzwaar is en zeer sterk,

Bocoa prouacensis: hout, bloem, jonge vrucht, vrucht, zaad, blad en bloeiwijze.

Illustratie: H. Rypkema.

maar tamelijk bros. Het is geschikt draai- en hout-snijwerk; in het binnenland bouwen ze er huizen mee. Het zwarte spinthout is zo zwaar dat het zinkt in water. De Indianen maken er soms bogen uit, en vroeger vervaardigden ze er knotsen van, waarmee ze hun vijanden de hersens insloegen. Marrons beschouwen *B. prouacensis* als een slechte boom en associëren hem met de dood. Waarom deze boom zo'n slechte naam heeft, hebben wij niet kunnen achterhalen. Het zou te maken kunnen hebben met het gebruik in Indiaanse oorlogsknotsen, waar de Marrons vast een heilig ontzag voor hadden, met het verassend zwarte kernhout, of met de typische verschijning van de boom als hij in vrucht staat. Als de peulen openspringen, laten de zaden namelijk niet meteen los, maar komt de boom vol te hangen met aan lange dunne draden bengelende zaden.

Na Oгии (het gevaar), de belangrijkste bosgeest die al in het Surinaamse binnenland aanwezig was toen de voorouders van de Aucaners daar arriveerden, heeft deze bevolkingsgroep decennialang in z'n greep gehouden. Deze winti was bijzonder

Houten knots (aputu, Ca) van voor 1952.

Collectie Tropenmuseum, nr. 2160-303, Amsterdam.

destructief van aard, tenzij hij bezworen werd door een kundig medium. De Aucaanse profeet Akule voorspelde dat wanneer een bepaalde boom bij de nederzetting Maipa ondoelbaar langs de Sarakreek tot bloei zou komen, Na Oгии weer zou herrijzen (Thoden van Velzen & van Wetering, 1988). Welke boom dit was, vermelden de antropologen er helaas niet bij. Het bos langs de Sarakreek grotendeels opgegaan in het Brokopondo stuwmeer, maar hier groeide vroeger wel veel *B. prouacensis* (van Donselaar, 1989).

Frits van Troon vertelde dat traditionele grafdelvers van deze boom een geslepen stok maken, waarmee ze driemaal in de grond prikken voordat ze een graf graven. Het stuk ijzerhout doet geen dienst als schop, maar wordt na het steekritueel in het graf achtergelaten en met de kist mee begraven.

Een stuk ijzerhout wordt in een ijzeren ketel gekookt met de luchtwortels van gaán tatái (*Coussapoa angustifolia*), kolada (*Bauhinia* spp.), een wortelstok van gran masusa (*Renealmia alpinia*) en een stuk diatitei (*Davilla* spp.). Mensen die verlammingen in hun armen of benen hebben worden met dit kruidenbad gebaad. Na een paar dagen zou de patiënt zijn ledematen weer kunnen bewegen. Saramaccaners in Pikin Slee nemen kruidenbad met het blad van *B. prouacensis* wanneer ze last hebben van vermoeidheid na het werk (van 't Klooster, 2009). Een kruidenbad dat bescherming biedt tegen geesten van overledenen of andere duistere krachten wordt gemaakt van een stuk ijzerhout, takken van watrawenu (*Tanaecium nocturnum*), een koeienhoorn (kaw tutu) en amo'-man (*Lycopodiella cernua*). Het mengsel moet in een grote ijzeren ketel worden gekookt en gedurende 14 dagen warm gebruikt worden.

Commercieel gebruik: de stukjes hout (ca. 160 gr) van *Bocoa prouacensis* die op de Vreedzaammarkt verkocht worden, zijn te herkennen aan

het gele spinhout en het zwarte of diep donkerbruine kernhout. Bladeren en hout zijn sporadisch verkrijgbaar in Surinaamse winkels in Nederland. Een extract van *B. prouacensis* (uit Guyana) wordt verwerkt in Clarins antirimpelcreme, die in drogist in Europa te koop is.

Betekenis naam: ¹⁾ ijzerhout, vanwege het zware hout; ²⁾ slechte boom, boom van de dood; ³⁾ visgifhout. Het is niet bekend of *B. prouacensis* ooit gebruikt is om vissen mee te vergifigen.

FABACEAE

Caesalpinia pulcherrima (L.) Sw.

Synoniem: *Poinciana pulcherrima* L.

Lokale namen: dyupinda¹, krerekrere, sabina-bloem (Sr), ayoo uwii² (Au), jodenpinda, pauwenbloem (SN).

Beschrijving: Struik of kleine boom, tot 6 m hoog, met een losse kroon. Takken gestekeld. Bladeren verspreid, dubbelgeveerd, tot 30 cm lang; deelbladeren 5-9 paar, tegenoverstaand; deelblaadjes 6-12 paar, tegenoverstaand, 0,8-3 x 0,3-1 cm; voet afgerond; punt stekelpuntig. Bloeiwijze een eind- of okselstandige, grote trossen. Bloemen groot; kroonbladeren oranje, geel of rood, met ver uitstekende, tot 6 cm lange meeldraden. Peul plat, paarsrood, 10 x 2 cm, in twee delen openspringend. Zaden 6-8, afgeplat, bruin.

Caesalpinia pulcherrima. Illustratie: M.S. Merian (1705).

Voorkomen: veel gekweekt in stadstuinen.

Verspreiding: van origine uit het Caribisch gebied, nu overal in de tropen aangeplant.

Domesticatie: in Paramaribo worden een aantal cultuurvormen (met rode, gele of oranje bloemen) als sierboom gekweekt in tuinen.

Gebruik: Volgens Ostendorf (1962) worden de zaden uit de nog niet geheel rijpe peulen van de zaadhuid ontdaan en door kinderen gegeten. De smaak lijkt iets op die van pinda's. De boom wordt al eeuwen voor de sier in Suriname gekweekt. Maria Sibylla Merian schilderde een exemplaar in haar boek *Verandering der Surinaamsche insecten* en noteerde er bovendien het volgende bij: "Het zaad wordt gebruikt voor vrouwen die in baarens-

nood zyn, om den arbeid voort te zetten. De Indianen, die niet wel gehandeld worden, als ze by de Hollanders in dienst zijn, dryven daar mede haare kinders af, niet willende dat haare kinders slaven zyn, gelyk als zy. De zwarte slavinnen van Guinea en Angola, moeten al heel heuslyk getracteerd werden, of sy begeeren geen kinders in dezen haren slaaffen staat, krygen ook geen, ja sy brengen haar zelve by wylen om het leven, wegens het gewoonlyke harde tractement dat men haar aandoet, want sy zyn van gevoelen, dat sy in haar Land van haare vrienden in een vreijen staat wederom herbooren zullen werden, gelyk sy my uit haar eigen mond onderrecht hebben" (Merian, 1705: 46).

Volgens Schiebinger (2004) is het gebruik van deze plant door slavinnen voor abortus en zelf-

Caesalpinia pulcherrima in een tuin in Paramaribo.

Foto: T. van Andel.

moord eeuwenlang opzettelijk verzwegen door wetenschappers, medici en plantagehouders, omdat zij dit soort middelen ongepast vonden. Toch beschrijft Dahlberg in 1771 over de ‘boontjes’ van deze boom, die ‘sterk afdrijvende zijn’ en gebruikt worden door vrouwen die niet meer menstrueren en hun vrucht willen ‘afzetten’. ‘Alzo is zy gevaarlijk in de handen van diegeenen daarmede quaad wil doen’, aldus Dahlberg, die overigens wel een nauwkeurig recept geeft. Twee handen vol blad en 20 rijpe zaden (zonder peulen), werden twee dagen in brandewijn getrokken. De ‘patiënt’ moest ‘s ochtends en ‘s avonds een theekopje van

de drank innemen, en hierbij voldoende beweging hebben om het zweten te bevorderen (Lanjouw & Uittien, 1935). Vier handenvol van het blad werden in bier gekookt en aan koeien gegeven die moeite hadden met kalveren.

May (1982) vermeldt dat de thee van krekerre bladeren bespoedigend werkt bij de geboorte. Counter (2006) citeert een aantal Marronvrouwen die herinneren hoe hun voorouders de gekookte wortels innamen om abortus te plegen. Vandaag de dag gebruiken Surinaamse vrouwen deze plant niet meer om een ongeboren vrucht uit te drijven, en zelfs niet om de baarmoeder te reinigen. Wel wordt een thee van de rode bloemen of 15 gedroogde bladeren gebruikt tegen nierstenen en om te spoelen bij tandvleesontsteking. Een theelepeltje van de fijngestampte bast van de roodbloemige cultivar lost men op in een half glas water. Dit astringerende vocht drinkt men tegen diarree en buikloop (May, 1982). De bladeren van de geelbloeiende cultivar worden tot moes gestampt en op de buik gelegd tegen buikaandoeningen (Heyde, 1987). De bladeren van *Caesalpinia pulcherrima* hebben een laxerende werking. Ze bevatten behalve ontstekingsremmende stoffen ook het giftige blauwzuur (Duke et al., 2009), maar het is niet bekend welke stof de abortus veroorzaakt. De felgekleurde bloemen drijven vaak rond in kruidenbaden voor geluk of om Mama Aisa (Moeder Aarde) te eren.

Commercieel gebruik: de boom is in Paramaribo als sierplant te koop. De bloemen zijn sporadisch verkrijgbaar in Surinaamse winkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ Jodenpinda; ²⁾ deze naam wordt alleen door Counter (2006) genoemd.

FABACEAE

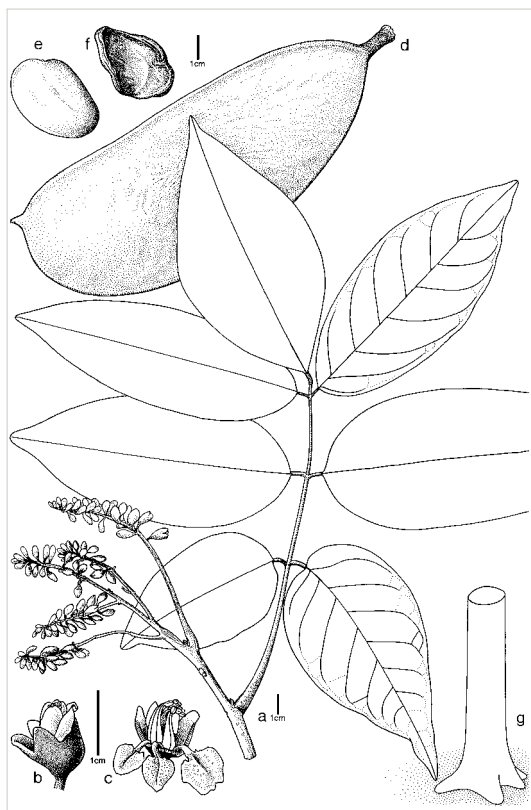
Cajanus cajan (L.) Millsp.

Synoniem: *Cajanus indicus* Spreng.

Lokale namen: loangopesi¹, wandu² (Sr), arhar dhall (Sarn), goedé (J), duivenboon³, duiven-erwt³ (SN).

Beschrijving: Struik, tot 3 m hoog. Bladeren verspreid, samengesteld, aan beide zijden zacht behaard; deelblaadjes 3, 2,5-13,5 x 1-5,5

cm; voet en punt spits; bovenkant donkergroen, bedekt met kleine, gele klieren; onderkant grijs-groen. Bloeiwijze een okselstandige, tot 12 cm lange, zacht behaarde tros. Bloemen vlinder-vormig; kroonbladeren geel, vlag soms rood gestreept. Peul behaard, met klierpuntjes, 2-10 x 1-1,5 cm, schuin ingesnoerd tussen de zaden, met twee spiraalvormig, omkrullende kleppen openspringend. Zaden 4-9, bolvormig, wit, lichtbruin of paarszwart, ca. 5 mm in doorsnede.

Clathrotropis brachypetala: a. bloeiende tak; b. bloem; c. bloem met deel van de kelk en kroon verwijderd; d. peul; e. zaad; f. gedroogd zaad; g: stam. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: af en toe in dras bos, langs rivieren.

Verspreiding: de Guiana's en Trinidad

Domesticatie: wild.

Gebruik: De stinkende bast en bladeren van deze boom bevatten een flink aantal giftige alkaloiden (Hatfield et al., 1980). Indianen in de Guiana's gebruiken deze bast tegen lastige bacteriële infecties als bosityaws, huidzweren en abscessen. Ze baden zich met het afkooksel van de bast bij een jeukende huid, veroorzaakt door luizen, vlooien, schurft of teken. In het verleden gebruikten Indianen de bast als visgif, wat gezien de toxiciteit van de alkaloiden niet ongevaarlijk was.

Commercieel gebruik: de bast of bladeren worden niet verhandeld. Het hout wordt gebruikt voor meubelhout en de bouw, en wordt geëxporteerd naar China en Europa.

Betekenis naam: ¹⁾ tapirhout; ²⁾ visgifhout, lijkend op het visgif neku of haiari (*Lonchocarpus* spp.); ³⁾ ruggenwervel van de tapir; ⁴⁾ lijkt op kuleku, de naam 'kureku' behoort toe aan de eveneens giftige boom *Alexa imperatricis*.

FABACEAE

Clitoria ternatea L.

Lokale namen: kembang telang (J).

Beschrijving: Klimplant. Stengels dun, windend. Steunblaadjes blijvend, priemvormig. Bladeren verspreid, samengesteld, onevengeveerd; deelblaadjes 5, 3 x 1,5 cm; voet spits; punt afgerond. Bloemen afzonderlijk in bladoksels, door draaiing van de bloemsteel gekeerd, ca. 4 cm in doorsnede; kroonbladeren wit aan de basis, helderblauw aan de uiteinden. Peul plat, 10 x 1 cm, groen. Zaden 9.

Clitoria ternatea. Foto: C. van der Hoeven.

Voorkomen: af en toe gekweekt in stadstuinen.

Verspreiding: oorspronkelijk uit Azië en Afrika,

geïntroduceerd als sierplant in Suriname.

Domesticatie: gedomesticeerd, soms verwilderd.

Gebruik: Deze klimplant, die een groot aantal werkzame stoffen bevat, wordt al eeuwen gebruikt in de Indiase Ayurvedageneeskunde voor een veelvoud aan ziektes (Mukherjee et al., 2008). In Suriname is hij vooral bij Javanen bekend. Die wrijven de bloemen met de hand fijn, mengen ze

met water en druppelen het sap in ontstoken ogen die met pus zijn dichtgeplakt (May, 1982). De lian wordt langs schuttingen geleid als sierplant vanwege de felblauwe bloemen.

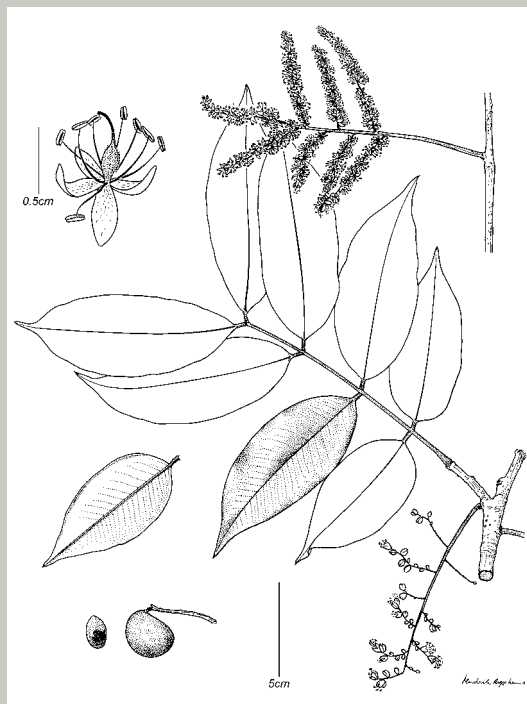
Commercieel gebruik: niet verhandeld.

FABACEAE

Copaifera guyanensis Desf.

Lokale namen: opru-udu¹, opro-oli² (Sr), kopa-juwa, kupa-i (Ar), apauwa (Ca), pansjimuti (Par), opo oli², kupawa (Sa), hoepelhout, hoepelolie (SN).

Beschrijving: Grote boom, tot 50 m hoog. Buitenste bast donker grijsbruin met rode lenticellen en korte, verticale scheuren, binnenste bast rood, repend. Bladeren verspreid, samengesteld, evengeveerd; deelblaadjes 3-4, 4-12 x 3-5,5 cm; voet afgerond; punt toegespitst; beide zijden kaal, zeer veel fijne zijnerven. Bloeiwijze een okselstandige, gelig behaarde pluim. Kelkbladeren klein, lichtgeel; kroonbladeren ontbrekend. Peul kaal, eerst rood, dan zwartbruin, eivormig, 2,5 x 2 cm, openspringend. Zaad 1, zwart; zaadrok rood.

Copaifera guyanensis: bloeiende tak, bloeiwijze, vrucht, zaad en bloem. **Illustratie:** H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen in moerasbos, langs rivieren, en in hoog bos.

Verspreiding: Panama, Colombia, de Guiana's, Brazilië.

Domesticatie: wild.

Gebruik: De Portugezen schreven al in de 16^e eeuw over het gebruik van *Copaifera*-olie door Braziliaanse Indianen en introduceerden het een eeuw later in Europa als medicijn tegen overmatige vaginale afscheiding (Cascon & Gilbert, 2000). Om deze medicinale olie, in Suriname bekend als hoepelolie, te oogsten hoef je slechts een klein gaatje in de bast te kappen en een dag later terug te komen en de harsachtige olie te verzamelen.

Het is niet nodig om de boom te kappen of grote stukken bast te verwijderen. Volgens May (1982) stookte men in het verleden wel vuurtjes onder aan de stam om meer olie te kunnen bemachtigen, wat de boom uiteindelijk fataal werd. Dit wordt nu nauwelijks meer gedaan. Hoepelolie wordt op de huid gesmeerd bij insectenbeten, puistjes, snij- of kapwonden, gonorroe en aambeien. Ook neemt men de olie in kleine hoeveelheden in bij keelpijn, menstruatiespijn en, geklutst met eigeel en sterke drank, bij witte vloed. Ook mengt men het met sinaasappelsap als een gezondheidsdrankje om ziektes te voorkomen. De olie bevat een aantal sesquiterpenen en diterpenen, die een ontstekingremmende, pijnstillende en ontstekingsremmende werking hebben. De hoeveelheid werkzame stof hangt wel af van de soort *Copaifera* en verschilt binnen

Bloem van *Copaifera guianensis*. Foto: H. Rypkema.

de soort ook per boom (Cascon en Gilbert, 2000). Een stuk van de verse, rode bast van vier bij vier centimeter wordt gekookt en van het afkooksel wordt viermaal daags een kopje gedronken bij diabetes ('sukru siki') en hoge bloeddruk ('brudu hei'). Een thee van de gedroogde bast wordt gedronken tegen malaria en geelzucht, maar ook gewoon als thee. Arawaks uit Powaka baden zich

met een afkooksel van de bast om beter op bosvarkens te kunnen jagen. Het roodbruine, vrij zachte en lichte hout werd wegens zijn taatheid en buigzaamheid vroeger veel gebruikt voor het maken van hoepels om suikervaten. Soms worden er nog kano's van gemaakt, maar die zijn niet echt duurzaam. Volgens de Wet Bosbeheer mag hoepelhout niet gekapt worden (Zschuschen, 2010).

Commercieel gebruik: hoepelolie is in flesjes van 10 ml op alle medicinale plantenmarkten van Suriname te koop voor ca. € 2,50. De verse bast wordt op de Vreedzaammarkt verkocht als 'opo oli buba' (Sa); een stuk van ca. 10 x 10 cm kostte ca. € 1,50. De olie en de bast zijn soms in Nederland verkrijgbaar bij Surinaamse kruidenwinkels. Onder de naam 'copaiba balsam' wordt hoepelolie op het internet verkocht als middel tegen uiteenlopende kwalen.

Betekenis naam: ¹⁾ hoepelhout, vanwege het gebruik voor hoepels; ²⁾ hoepelolie.

FABACEAE

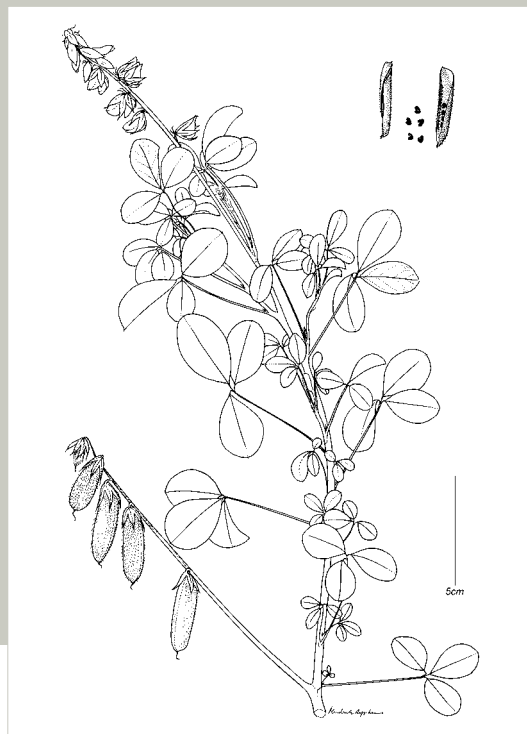
Crotalaria incana L.

Lokale namen: snekibita¹ (Sr), okoyu makarë² (Ca).

Beschrijving: Rechtopstaand kruid, tot 2 m hoog. Stengels paarsrood, sterk behaard. Bladeren verspreid, samengesteld; deelblaadjes 3, 2,5-5 x 2-4 cm; voet spits; punt afgerond, met een zeer klein puntje. Bloeiwijze een eindstandige tros. Bloemen vlindervormig, geel; vlag soms met een roodbruine vlek. Peul opgezwollen, tot 3,5 x 1 cm, sterk behaard, met talrijke, rammelende zaden.

Crotalaria incana: habitus en droge peul met zaden.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: zeldzaam, in verstoorde vegetatie.

Verspreiding: Peru, Ecuador, Colombia, Venezuela, Brazilië, Guyana, Suriname en het Caribisch gebied.

Domesticatie: wild, sporadisch aangekweekt in Marrondorpen.

Gebruik: Bij een slangenbeet worden een pol mangrasi (*Eleusine indica*) en jonge snekibita plant worden uit de grond getrokken en in een fles rum of slaolie getrokken. Het slachtoffer moet een theelepel van het aftreksel innemen en een beetje op de wond wrijven. Sedoc (1992) schrijft dat de tanden van het slachtoffer op elkaar gedrukt moeten worden, maar vermeldt niet waarom. Marrons planten de struik op hun erf om kwade invloeden

te weren. *Crotalaria incana* is van andere *Crotalaria*'s te onderscheiden door de harige peulen en de paarsrode stengels.

Commercieel gebruik: sporadisch te koop aangeboden in wintiwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ slangenmedicijn; ²⁾ slangenrammelaar.

FABACEAE

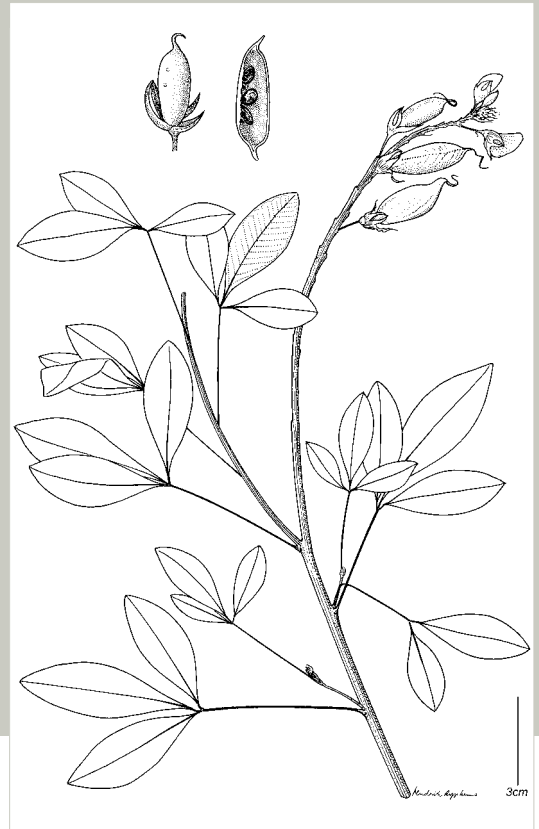
Crotalaria micans Link.

Synoniem: *Crotalaria anagroides* Kunth.

Lokale namen: ogri-aipesi¹ (Sr), okoyu makarë² (Ca), apuku baasi³ (Au), síngi uwíí⁴, jojo⁵ (Sa).

Beschrijving: Rechtopstaand kruid, tot 3 m hoog. Stengel aan de basis vaak onvertakt. Takken broos, jonge delen grijs viltig behaard. Steunblaadjes draadvormig. Bladeren verspreid, samengesteld; deelblaadjes 3, 2-8 x 1-2,5 cm; voet en punt spits. Bloeiwijze een eindstandige tros. Bloemen vlindervormig, geel, binnenzijde met bruine strepen. Peul opgezwollen, olijfgroen, 3 x 1,5 x 1 cm, iets behaard, met talrijke, rammelende zaden.

Crotalaria micans: habitus, vrucht en open-gemaakte vrucht met zaden. **Illustratie:** H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, langs wegbermen, op witzand savannes.

Verspreiding: pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild, aangeplant door Marrons.

Gebruik: Volgens kruidenverkoopster Sole Ponika is deze plant de 'baas onder de apukuplant'. Iemand die een kruidenbad neemt waar *Crotalaria micans* in zit zou direct door de bosgeest apuku in bezit worden genomen. Bij kruidenbanden met andere apukuwiri's (zoals bijvoorbeeld *Heliconia* spp. of *Piper anonifolium*) duurt het langer voordat iemand in trance raakt. Ook de droge, opgeblazen peulen worden voor wintirituelen gebruikt.

De bladeren worden met drie pollen mangrasi (*Eleusine indica*) in een kruidenbad verwerkt om zich te beschermen tegen de geest van een overledene. Carib Indianen gebruiken de zaden soms in rammelaars, maar het schudden van de peulen zou slangen aantrekken. Marrons planten de struik in hun tuin om het boze oog af te weren. Deze soort is van *Crotalaria incana* en *C. pallida* te onderscheiden door de meer langwerpige deelblaadjes en minder behaarde peulen.

Commercieel gebruik: de verse plant wordt verkocht op de Vreedzaammarkt in Paramaribo.

Gedroogde peulen werden aangetroffen in een wintwinkel in Amsterdam.

Betekenis naam: ¹⁾ boze oog-boon, vanwege het gebruik tegen deze kwade kracht; ²⁾ slangen-

rammelaar; ³⁾ de baas van de bosgeesten; ⁴⁾ zingende plant, naar het geluid van de rammelende zaadjes in de droge peulen; ⁵⁾ afgeleid van yoro-yoro, rammelaar (Sr).

FABACEAE

Crotalaria pallida Aiton.

Synoniemen: *Crotalaria saltiana* Andr.,
C. mucronata Desv., *C. striata* DC.

Lokale namen: tyo tyo¹, yooka pesi² (Sa).

Beschrijving: Rechtopstaand kruid, tot 2 m hoog. Jonge takken kort behaard. Bladeren verspreid, samengesteld, lang gesteeld; deelblaadjes 3, zeer dun, 2,5-6 x 1,5-4 cm; voet spits; punt afgerond of uitgerand met een zeer klein puntje. Bloeiwijze een lang gesteelde, kort behaarde, eindstandige tros. Bloemen vlindervormig, geel, bruinrood gestreept. Peul opgezwollen, eerst behaard, later kaal, groen, soms rood aangelopen, tot 4 x 0,8 cm, met talrijke, rammelende zaden.

Crotalaria pallida. Foto: T. van Andel.

Voorkomen: algemeen, als onkruid in tuinen, langs wegbermen.

Verspreiding: van origine uit Afrika, nu een pantropisch onkruid,

Domesticatie: wild.

Gebruik: Dit is waarschijnlijk de meest algemene soort uit het geslacht *Crotalaria*, aangezien hij als onkruid langs de straten van Paramaribo groeit. Een kruidenbad van de plant wordt gebruikt om een bakru te verjagen. Deze kwaadaardige kabou-

ter kan iemand rijkdom en voorspoed brengen, maar als hij niet goed genoeg beloond wordt met offers, kan hij het zijn 'eigenaar' knap lastig maken. Deze soort is van *C. micans* te onderscheiden door de rondere blaadjes met ingedeukte top.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ verwijst naar tyoty-olie (van *Astrocaryum* zaden), maar *Crotalaria pallida* wordt daar niet in verwerkt; ²⁾ spookerwt, deze naam wordt vaker voor *Senna occidentalis* gebruikt.

FABACEAE

Dalbergia monetaria L.f.

Lokale namen: gwègwètitei¹ (Sr), aturijaran² (Ca), yenodeka (Way), aseifi (Au), maneko (Par), mándeku³ (Sa).

Beschrijving: Struik of liaan. Bladeren verspreid, samengesteld, onevengeveerd; deelblaadjes 1-5, meestal 3, verspreid, leerachtig, glanzend, kaal, kort gesteeld, 6-12 x 3,5-6 cm; voet afgerond; punt toegespitst. Bloeiwijze een gedrongen pluim, okselstandig of op twijgen. Bloemen kort gesteeld, klein, wit, met onaangename geur. Peul plat, rond, leerachtig, groengeel, 3 x 3 x 0,5 cm. Zaad 1, plat.

Dalbergia monetaria: vruchten (l) en bloeiende tak (r). Foto's: C. Bhikhi.

Voorkomen: zeer algemeen, langs rivieren en krekens, in de getijdenzone.

Verspreiding: midden- en noordelijk Zuid-Amerika, de West Indische eilanden en het Amazonegebied.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Een afkooksel van het blad wordt gedronken als men problemen heeft met urineren. 'Als je het drinkt ga je weer veel plassen', aldus Aucaans genezer Ruben Mawdo. De Wayana laten de bast in koud water trekken en drinken het aftreksel bij bloed in de ontlasting (Plotkin, 1986). Het geslacht *Dalbergia* is vernoemd naar de Zweed Carl Gustav Dahlberg, eigenaar van de Surinaamse plantages Brouwershaven (Perica) en

Carlsburg (Boven Cottica). Hij verzamelde ca. 180 Surinaamse planten op alcohol, en schreef er een Nederlandse catalogus bij met beschrijvingen, lokale namen en gebruiken (Dahlberg, 1771). Linnaeus heeft een groot deel van Dahlbergs collectie beschreven (Alm, 1755). In ruil voor zijn collectie vroeg Dahlberg of Linnaeus zijn naam voor het nageslacht wilde bewaren, hetgeen resulteerde in het geslacht *Dalbergia*. Stedman (1790), die een hekel had aan de puissant rijke plantagehouder, beschreef hoe Dahlberg zijn slaaf Baron leerde lezen en schrijven, mee naar Nederland nam en de vrijheid beloofde. Hij kwam zijn belofte echter niet na en verkocht na terugkomst in Suriname Baron aan een Joodse plantage-eigenaar. Baron vluchtte de bossen in, werd de leider van een groep rebellen, en zwoer nooit meer de wapens neer te zullen leggen voordat hij zijn handen in

Dahlbergs bloed gewassen zou hebben. Dit is hem niet gelukt, maar de nazaten van Baron en zijn medestrijder Boni verkregen hun vrijheid na een bloedige strijd en wonen nu nog langs de Marowijnerivier (Hoogbergen, 1985).

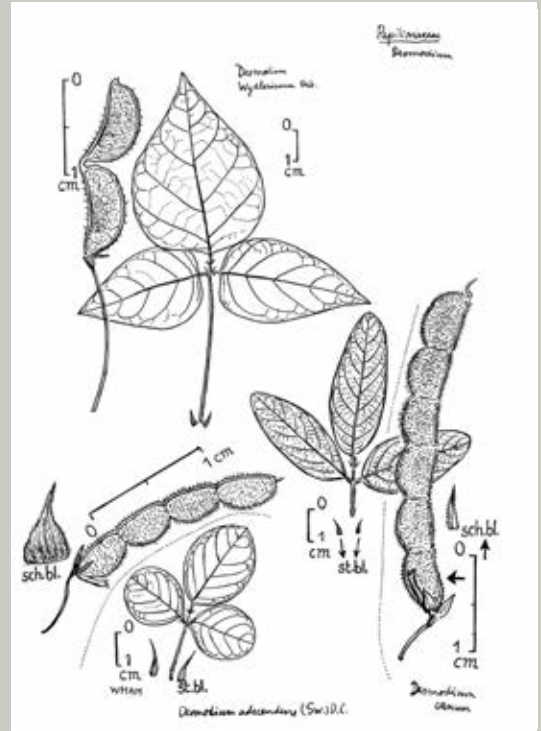
Commercieel gebruik: niet verhandeld.

FABACEAE

Desmodium adscendens (Sw.) DC.

Lokale namen: konkruman¹, torban, toriman², fufuruman³, pikin pinda⁴ (Sr), tebeyu (Ar), (Ca), mapindapinda⁵, man pindapinda⁵ (Au, Sar), gandáa pinda uwii⁶ (Sa), verklikker (SN).

Beschrijving: Kruiwend, half opgericht kruid, tot 75 cm hoog. Jonge delen behaard. Steunblaadjes lancetvormig, zeer lang, gestreept. Bladeren verspreid, samengesteld, onevengeveerd; deelblaadjes 3, 2-3 x 1-2 cm, het bovenste blaadje het grootst; voet spits; punt afgerond; bovenkant meestal kaal; onderkant behaard. Bloeiwijze een eindstandige, rechtopstaande tros. Bloemen gesteeld, vlinder-vormig, rose. Peul zittend, 4-6-ledig, tot 3 cm lang, de bovennaad recht, de ondernaad ingesneden; leden dicht bezet met gekromde haren die blijven kleven.

Desmodium adscendens, *D. incanum* en *D. wyderianum*. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: zeer algemeen, in weilanden, langs wegbermen en op open plekken.

Verspreiding: pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild, soms gespaard bij het wieden.

Gebruik: Een thee van dit kruid wordt soms gedronken buikpijn, koorts en pijnlijke urinelozing. Hindostanen koken de fijngemaakte wortels in water en drinken dit tegen diabetes en hoge bloeddruk (Raghoenandan, 1994). Ook wordt de plant met seemai (*Mimosa pudica*) gekookt en als genitaal stoombad gebruikt.

Het feit dat de peultjes van dit kruid aan je kleding blijven plakken draagt bij aan het geloof in de genezende kracht van de plant. Volgens Saramaccans genezer Henk Jeroe is deze plant in staat om ziektes aan zich vast te laten kleven en zo de patiënt ervan te verlossen. Op dezelfde manier blijft het geluk aan iemand kleven die zich met een kruidenbad wast waar mapindapinda in zit. Saramaccaners wrijven de blaadjes fijn en bewaren ze met alcohol, parfum of kokosolie in een fles. Hiervan wrijven ze iets op hun huid om geluk af te dwingen. Ook mengen ze het kruid in een geluksbad ('fu wasi krin skin'), om een wens te doen uitkomen of de partner van hun dromen te krijgen. Meestal voegen ze er dan nog andere in-

grediënten aan toe, zoals seemai (*M. pudica*), stukjes geschild suikerriet, merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*), kowru-ati (*Begonia glabra*), witte suiker of stukjes zelfgemaakte chocola. Behalve de veel voorkomende *Desmodium adscendens*, worden andere, sterk gelijkende soorten van hetzelfde geslacht (*D. incanum*, *D. barbatum*) op dezelfde manier gebruikt. *D. adscendens* wordt elders in de wereld vaak tegen astma gebruikt, en bevat stoffen die allergie aanvallen kunnen onderdrukken (Addy & Dzandu, 1986, Duke et al., 2009).

Commercieel gebruik: de verse plantjes worden op de Nood- en Vreedzaammarkt in Paramaribo

verkocht. In bevroren of gedroogde toestand zijn ze soms in Surinaamse winkels in Nederland verkrijgbaar. Op internet worden veel verschillende kruidenpreparaten van *Desmodium adscendens* onder de naam ‘amor seco’ verkocht voor een veelheid aan ziektes.

Betekenis naam: 1) verklikker, omdat de peultjes aan je broekspijpen verraden dat je in het veld hebt rondgelopen; 2) verrader, verhalenverteller, om dezelfde reden; 3) dief; 4) kleine pinda, vanwege de gelijkenis met *Arachis hypogaea*; 5) mannelijke pinda, de vrouwelijke is *Desmodium barbatum*; 6) dorpspinda, omdat het kruid op erven groeit.

FABACEAE

Dimorphandra conjugata (Splitg.)

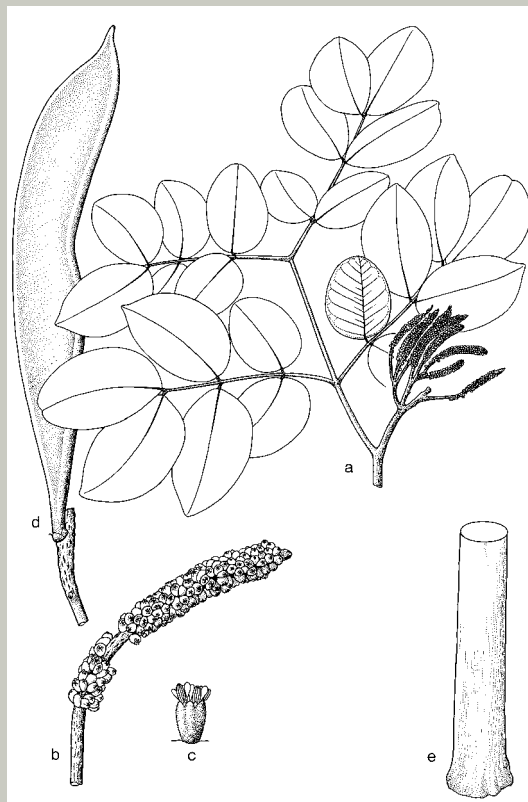
Sandwith.

Lokale namen: boskasyu¹ (Sr), dakama (Ar, Sr), akayuran¹ (Ca), kadyu matu¹ (Sa), to kill someone², kill my darling² (En).

Beschrijving: Boom, tot 12 m hoog. Bladeren verspreid, samengesteld, dubbelgeveerd; deelbladjes 5-25 x 3-15 cm; voet en punt afgerond; bovenkant glanzend; onderkant geelgroen, met enkele sterharen. Bloeiwijze een dichte, eindstandige, rechtopstaande pluim, met een groot aantal bruin behaarde aren. Bloemen zittend; kelk cilindervormig, bruin behaard; kroonbladeren wit, behaard, meeldraden 5, uitstekend. Peul langwerpig, plat, leerachtig, tot 20 x -4 cm, in twee delen opensplijtend. Zaden plat, ovaal, 10 x 12 mm.

Dimorphandra conjugata: a. bloeiende tak, b. bloeiwijze, c. bloem, d. vrucht, e. stam.

Illustratie: H. Rykema.

Voorkomen: plaatselijk dominant op zandsavannes (‘dakamabos’), met een dikke strooisellaag van dode bladeren.

Verspreiding: van Centraal Guyana tot West Suriname.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Indianen koken de bast van deze boom en drinken het afkooksel tegen astma. Ze gebruiken het afkooksel ook om wonden, zweren en schimmelplekken te ontsmetten. De gedroogde en tot poeder gewreven bast strooien ze op wonden

en zweren om deze sneller te laten genezen. Het is niet bekend of deze recepten nog veel worden gebruikt, maar *Dimorphandra conjugata* is begin 2009 in Paramaribo op de markt gebracht als een nieuw ingrediënt in vaginale stoombaden onder de spectaculaire Engelse naam 'to kill someone'. De bladeren worden alleen of met die van brokopi (*Bellucia grossularioides*) en andoya (*Campanesia aromatica*) gekookt en als stoombad gebruikt voor het reinigen en strak maken van de vagina na bevalling en menstruatie.

Commercieel gebruik: niet lang na de introductie op de Vreedzaammarkt in 2009 verschenen de

bladeren van deze boom op de markt in de Bijlmer. Surinaamse webwinkels verkopen nu kant en klare stoombadpakketten met deze plant voor € 8,50. Dakamahout is donker roodbruin, zeer hard en zwaar. Het wordt commercieel gekapt, maar ook plaatselijk tot houtskool verwerkt en verkocht.

Betekenis naam: ¹⁾ bos- of wilde cashew, omdat de vorm van de deelblaadjes lijkt op het blad van *Anacardium occidentale*; ²⁾ deze naam is recentelijk door markt vrouwen in Paramaribo verzonnen om aan te geven dat de seks na het gebruik van deze plant 'killing' is, in de positieve zin van het woord.

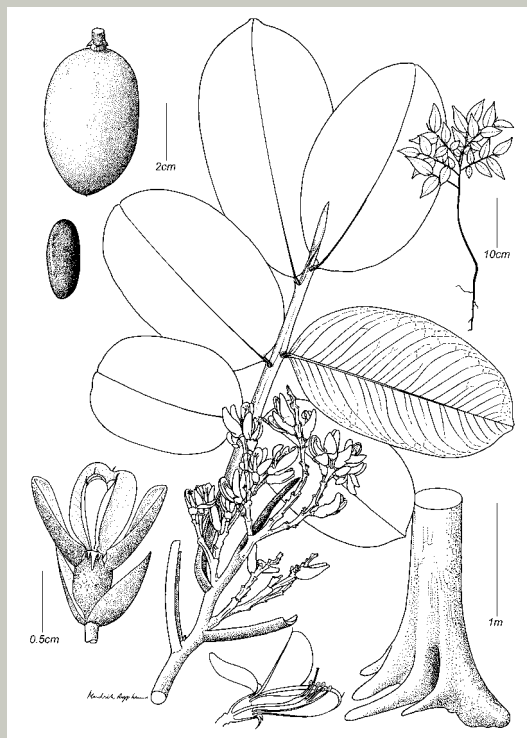
FABACEAE

Dipteryx odorata (Aubl.) Willd.

Lokale namen: serapi, tonkasiri¹ (Sr), kumaru² (Ar), karapaposi, tonka (Ca), tónka (Pa, Sa), tonkaboon (SN).

Beschrijving: Boom, tot 35 m hoog. Stam met lage, dikke wortellijsten; bast grijs, met grote schilfers. Jonge twijgen geelbruin behaard. Bladeren verspreid, samengesteld, onevengeveerd, bladas plat, gevleugeld; deelblaadjes 4-7, verspreid, 8-18 x 4-7,5 cm; voet asymmetrisch, afgerond; punt stomp. Bloeiwijze een eindstandige dicht bruin behaarde pluim. Bloemen zoetgeurend; kroonbladeren roze; vlag wit. Peul dik, vlezig, niet openspringend, 5 x 3 x 3 cm. Zaad 1, dik, naar vanille geurend, tot 3 cm lang, omgeven met kleverig, eetbaar pulp.

Dipteryx odorata: bloeiende tak, bloem, vrucht, zaad, stambasis, zaailing. **Illustratie:** H. Rypkema.

Voorkomen: niet algemeen, in hoog bos en savannesbos.

Verspreiding: Venezuela, Colombia, de Guiana's en Brazilië, elders aangeplant.

Domesticatie: wild, gespaard tijdens het kappen, aangeplant.

Gebruik: Tonkabonen bevatten cumarine, een sterk naar vanille ruikende stof die vroeger industrieel werd gebruikt als geurstof in parfum, sigaretten en snuiftabak. Men prepareert de zaden voor de markt door ze 24 uur in alcohol te laten trekken en ze dan te drogen. De zaadhuid is daarna zwart, gerimpeld en bedekt met witte cumarinekristallen. In het verleden werden tonkabonen verzameld en geëxporteerd voor tabaksindustrie. Kappler (1854) vertelt hoe Aukaners tonkabonen

verzamelen als ruilmateriaal voor goederen van de blanken. Omdat cumarine een sterk bloedverdundend effect heeft, wordt het in trombosemedicijnen verwerkt, maar ook in rattengif, omdat een hoge dosis interne bloedingen veroorzaakt (Duke et al., 2009). Het gebruik in voedingsmiddelen is daarom in Amerika verboden, maar in Europa worden de bonen nog verwerkt in ijs, bonbons en gebak als alternatief voor vanille.

In Suriname worden de tonkabonen niet in de keuken gebruikt, maar fijngestampt en vermengd met vaseline, gel of wax en in het haar gesmeerd. Dit zou helpen tegen haaruitval, roos, en een droge, jeukende hoofdhuid. Juvet, een klein fabriekje in Paramaribo, verwerkt de zaden tot 'tonkavet', naar vanille geurende haarcrème, haarolie en shampoo. Olie waarin tonkazaden zijn getrokken wordt in het binnenland ook op het lichaam gewreven als parfum en om meer geluk in het leven te krijgen. Bij verkoudheid kookt men een paar zaden in water en drinkt het afkooksel met suiker. Het pulp

rond de zaden in de verse vrucht is eetbaar. De bast wordt soms in wintkruidbaden verwerkt. Het hout is zeer zwaar, sterk en hard, maar moeilijk te bewerken. Het doet dienst als bouwhout. Vanwege het economisch belang van de soort in het verleden, wordt bij het uitgeven van houtconcessie nog steeds bepaald dat er geen tonkabonen mogen worden gekapt.

Commercieel gebruik: geprepareerde tonkabonen worden voor ca. € 0,25 per stuk op medicinale plantenmarkten in Paramaribo verkocht. Tonkavet uit Suriname is in vele Afro-Hairshops te koop in plastic kuipjes, zowel in Suriname als in Nederland, waar het voor € 5,95 per 250 gr. wordt verkocht. De grootste commerciële coumarineproducten zijn echter Venezuela en Nigeria.

Betekenis naam: 1) tonkazaad; 2) de naam cumarine is afgeleid van de Arawak naam voor deze boom.

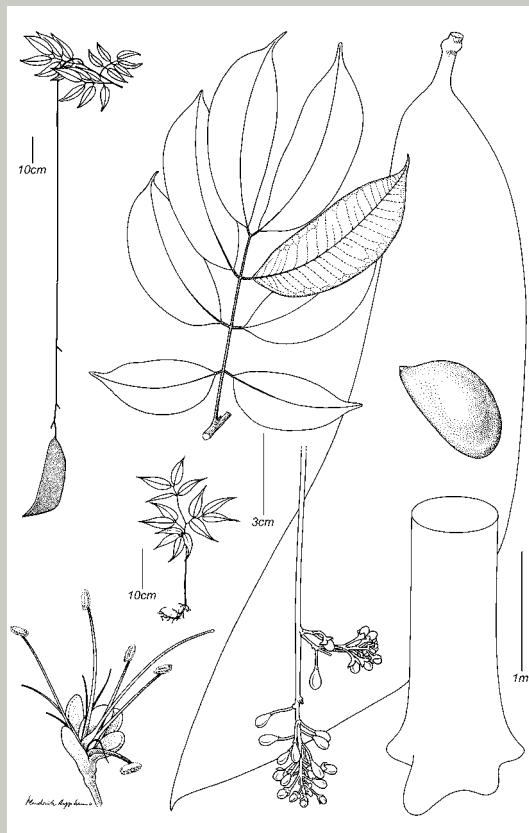
FABACEAE

Eperua falcata Aubl.

Lokale namen: babun/zwarte/witte/redi walaba¹, biri-udu² (Sr), walaba (Ar), parëwë, toto amote (Ca), panga³ (Au), biüdu² (Bo, Sa), watabi udu² (Pa), bijlhout (SN).

Beschrijving: Grote boom, tot 40 m hoog. Stam donker bruingrijs, met veel lenticellen en lage plankwortels. Jonge twijgen behaard. Bladeren verspreid, samengesteld, evengeveerd; deelblaadjes 6-8, tegenoverstaand, asymmetrisch, 9-14 x 3-8 cm; voet stomp tot afgerond; punt toegespitst. Bloeiwijze een eindstandige tros, hangend aan een tot 2 m lange steel. Bloemknoppen roodbruin behaard; kelk 4-tallig; kroonblad 1, roze of wit; meeldraden tot 5 cm lang, wit; helmknoppen bruin. Peul leerachtig, bruinrood, maanvormig, plat, ca. 30 x 8 cm, met een knal openspringend. Zaden 2-5, plat, roodbruin, 4 cm lang.

Eperua falcata: blad, bloeiwijze, bloem, peul, zaad, stam en zaailing. **Illustratie: H. Rypkema.**

Voorkomen: zeer algemeen langs rivieren, soms dominant op arme zandgrond.

Verspreiding: Venezuela, de Guiana's en Brazilië.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens het kappen.

Gebruik: Walabahout is zwaar, hard en duurzaam. Het wordt gebruikt voor dwarsliggers, palen, buitentrappen, vloeren en funderingen (Ostendorf, 1962). In Guyana en Frans Guiana wordt het hout nog veel gespleten tot shingles ('singri'), kleine plankjes voor wand- en dakbedekking. Shingles zijn in Suriname in onbruik geraakt. In het hout zit een bruine, kleverige, onaangenaam ruikende olie, die op reumatische gewrichten, wonden en zweren wordt gesmeerd. De olie schijnt ook goed te branden, een reden waarom walabahout vaak voor Hindostaanse crematies wordt gebruikt. Een blok wallabahout werd op de markt in Albina verkocht onder de foutieve naam 'payaa udu' (*Brosimum rubescens*), om te verbranden en zo boze geesten uit je huis te roken ('smoko oso').

De Boni spoelen bij kiespijn hun mond met een afkooksel van de bast (Grenand et al., 2004). Een

kruidenbad van de bast en de bladeren van walaba en een stuk pikin fowrukaka (*Phthirusa stelis* of *Oryctanthus florulentus*) in koud water zou volgens Ruben Mawdo bescherming bieden tegen aanvallen met kapmessen. Men kan je wel raken met het wapen, maar het ketst af op je huid zonder je te verwonden. Een zelfde soort 'tapu' maakte hij door 30 tot 40 walaba zaden in een houten vijzel fijn te stampen met de bast, bladeren en lege peulen van dezelfde boom, twee eieren en rode klei. Het mengsel smeert je op je huid om onschendbaar te worden voor kapmessen. Arawaks uit Powaka gebruiken de zaden als een bezweringsmiddel voor de jacht, om scherp te schieten, maar hoe precies is niet bekend. De zaden worden ook als aas gebruikt om mee te vissen.

Commercieel gebruik: Walaba is in de internationale houthandel geliefd voor palen, spoorblijzen en steigers die in het water staan. De bast of bladeren worden niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ andere, minder algemene *Eperua*-soorten heten ook walaba, maar ook daar is de lokale naamgeving niet consistent; ²⁾ (water-) bijlhout, vanwege de bijlvormige peulen; ³⁾ afgeleid van plank.

FABACEAE

Erythrina subumbrans (Hassk.) Merr.

Synoniem: *Erythrina lithosperma* Miq.

Lokale namen: kofimama¹ (Sr), dadap serep (J), koffie mamma² (SN).

Beschrijving: Boom, tot 25 m hoog, met brede kroon, loofverliezend in de droge tijd. Stam en takken gestekeld. Bladeren verspreid, samengesteld; deelblaadjes 3, kaal, 8-16 x 6-14 cm; voet afgerond of zwak hartvormig; punt toegespitst; het bovenste deelblaadje het grootst. Bloeiwijze een eindstandige, lang gesteelde,

Erythrina subumbrans. Foto: D. Narasimhan, Wikipedia.

bruin behaarde tros. Bloemen talrijk, met drie bijeen; kroonbladeren vuurrood; vlag ca. 3 x 3 cm, met witte strepen aan de binnenkant; meeldraden 10, basaal vergroeid. Peul plat, gekromd, tot 15 cm lang, met bovenin 1-5 zaden.

Voorkomen: vroeger gekweekt in de cultuurtuin in Paramaribo, nu sporadisch op Javaanse erven.

Verspreiding: van origine uit India, Sri Lanka en

Zuidoost Azië, nu door de gehele tropen gekweekt.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: Deze boom is vooral bij Javaanse Surinamers bekend. De boom wordt voor de sier aangeplant en diende vroeger als schaduwboom voor koffie, maar heeft ook medicinale toepassingen. Bij buikpijn, verkoudheid en winderigheid bij kinderen verwarmt men de bladeren, smeert ze in met kokosolie, legt ze op de buik en wikkelt er een doek omheen. Om de navel van een pasgeboren baby te laten indrogen, raspt men een kunirwortel (*Curcuma longa*), mengt men dit met kokosolie en brengt men het aan op de navel van het kind. Dit wordt afgedekt met het blad van *Erythrina subumbrans* en verbonden met een navelband. Deze behandeling moet vaak worden herhaald om ontsteking van de navel en de buik te voorkomen.

Als jonge kinderen koortsstuipten hebben, wordt een papje van het blad met kalebasulp (*Crescentia cujete*), drie zuurzakbladeren (*Annona muricata*), een stukje dlinguwortel (*Acorus calamus*), een takje bengle (*Zingiber purpureum*), drie bladeren van snekiwiri (*Eryngium foetidum*), een stukje asafoetida en wat blauwsel gemaakt en op het lichaam van het zieke kind gewreven. De bladeren en de wortels van deze boom worden ook verwerkt in jamu's, Javaanse gezondheidsdrankjes op basis van wortelstokken uit de gemberfamilie. Alle bovenstaande recepten zijn afkomstig van Tjong Ayong (1989). Stengels van *Erythrina subumbrans* hebben een sterke antibacteriële werking (Rukachaisirikul et al., 2007).

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ koffiemoeder, vanwege de beschermende rol als schaduwboom boven koffieplantages.

FABACEAE

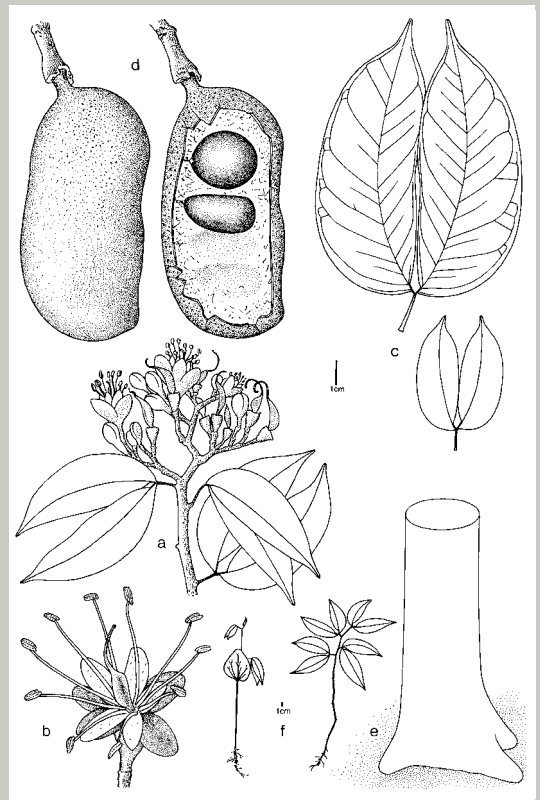
Hymenaea courbaril L.

Lokale namen: loksi, rode/zwarte/witte lokus (Sr), kawanari, shimiri (Ar), semiri (Ca), loka (Au), kakanyanbosu, lókisi (Sa), rode lukas (SN).

Beschrijving: Boom, tot 45 m hoog. Stam tot 1 m dik. Bast wrattig, met kleurloos sap dat verhard tot een doorzichtige hars. Bladeren verspreid, samengesteld; deelblaadjes 2, sikkelvormig, zittend, tot 10 x 5 cm, met klierpuntjes; voet scheef; punt kort toegespit. Bloeiwijze een eindstandige pluim. Bloemen asymmetrisch; kelk leerachtig; kroonbladeren wit; meeldraden 10, ver uitstekend. Peul dik, houtig, bruin, tot 14 x 6 x 2 cm, niet opensprijtend. Zaden 2-4, plat, roodbruin, ingebed in een melig, geelbruin, eetbaar pulp.

Hymenaea courbaril: a. bloeiende tak; b. bloem; c. blad; d. peul; e. stam; f. zaailingen.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: plaatselijk algemeen, in hoog bos, op rivieroeveren en zandritsen.

Verspreiding: midden- en noordelijk Zuid-Amerika, de Guiana's en de West Indische eilanden.

Domesticatie: wild, af en toe aangeplant.

Gebruik: Van de bast van deze boom, in Suriname bekend als 'loksi buba', wordt een thee getrokken, die veel looizuren bevat. De thee geldt als bloedzuiverend en bevorderend voor de gezondheid, maar wordt ook aangeraden bij hoge bloeddruk, bloedarmoede, diarree, dysenterie, menstruatiepijn, longaandoeningen, blaasontsteking en als tonicum bij gebrek aan energie. De thee moet niet te sterk zijn, omdat dit constipatie kan veroorzaken. Soms worden kruidnagelen, suiker of piëpië páu (*Lippia alba*) toegevoegd voor de smaak. De bast bevat looistoffen en allerlei diterpenen en antimicrobiële stoffen (Verpoorte en Bihal, 1987), maar de exacte werking ervan is niet goed bekend. Zwangere Aucaanse vrouwen die een problematische bevalling willen voorkomen nemen kruidenbad van de gestampte lokusbast met koud water en bier. Ze wassen zich met een rauw ei in de schil, dat ze in het water dopen. Breekt het ei, dan zal de geboorte voorspoedig verlopen. Blijft het ei heel, dan is het lichaam onrein en zijn er boosaardige krachten in het spel. Een vrouw zal in dit geval meerdere kruidenbaden moeten nemen totdat het ei breekt.

Uit de bast vloeit een hars, die na het rotten van de boom zeer lang ondergronds houdbaar blijft en uithardt tot een soort amber. In het verleden werd

deze 'Amerikaanse copal' verzameld en geëxporteerd voor de productie van vernis. Binnenlandbewoners noemden de hars 'loksimoni', omdat ze er geld mee verdienden. Nu wordt de hars af en toe bij bepaalde voorouderrituelen aangestoken. Indianen fixeerden de kleuren op hun aardewerk met de hars, en gebruikten de brokken als fakkels, hoewel de vlam sterk walmt (Ostendorf, 1962). De houtige peulen bevatten een geelbruin poeder, dat naar zweetvoeten stinkt, maar toch zoet smaakt. Het droge pulp wordt als snack gegeten, maar ook als medicijn bij longinfecties, dysenterie en verstopping. Het roodbruine hout is zwaar, hard, goed bestand tegen termieten. Het wordt gebruikt voor betimmeringen, kozijnen, vloeren, trappen en meubels. De beste kano's zijn van lokushout, omdat ze onder water elastisch blijven. De Trio maakten vroeger zelf kano's van de bast van deze boom (Ostendorf, 1962).

Commercieel gebruik: het hout wordt geëxporteerd onder de naam 'rode lokus' of 'jatoba'. Lokushars en -bast wordt op de medicinale plantemarkten van Paramaribo verkocht, en is soms in Surinaamse winkels in Nederland verkrijgbaar. Medicinale extracten van *Hymenaea courbaril* worden op internet onder de naam 'jatoba' aangeboden; de grondstoffen ervan komen meestal uit Brazilië.

FABACEAE

Indigofera suffruticosa Mill.

Synoniemen: *Indigofera anil* L., *Indigofera tinctoria* Lunan.

Lokale namen: busblauw¹, iningo (Sr), basra wiwiri nejuru² (Ca), inigo (Au), indigo (SN).

Beschrijving: Eenjarige struik, tot 2 m hoog. Takken zilverachtig behaard. Bladeren verspreid, samengesteld, onevengeveerd; deelblaadjes 9-15, 15-25 x 5 x 10 mm; voet en punt afgerond; onderkant behaard. Bloeiwijze een okselstandige, veelbloemige tros; bloemen wit met roze; kiel geel; 9 meeldraden vergroeid, 1 los. Peulen gekromd, rond, 10-20 x 2-3 mm, eerst groen, dan zwart. Zaden 3-6, 1 x 1,5 mm.

Indigofera suffruticosa. Foto: G.S. Hilton, Tropicos.

Voorkomen: wild, soms aangeplant in tuinen, als relict op oude plantages.

Verspreiding: wild in (sub-) tropisch Amerika, elders geïntroduceerd.

Domesticatie: wild, gedomesticeerd en weer verwilderd.

Gebruik: *Indigofera suffruticosa* is een van de plantensoorten die de blauwe kleurstof indigo levert. Het pigment wordt gewonnen door de bladeren in water te laten fermenteren en het bezinksel met ureum te binden en de zo verkregen kleurstof tot koeken te persen. De indigostruik werd in het begin van de 18^e eeuw als plantagegewas in Suriname geïntroduceerd. De wijk Blauwgrond in Noord-Paramaribo was vroeger een plantage waar de kleurstof werd geproduceerd. Lang voordat aan het eind van de 19^e eeuw de kleurstof gesynthetiseerd werd en de wereldmarkt voor natuurlijke indigo instortte, was de teelt van *Indigofera* in Suriname reeds op zijn retour. Lopend door verlaten indigoplantages beschrijft Rolander in 1755 hoe de productie van de kleurstof niet meer economisch rendabel was, omdat de giftige dampen van de rottende bladeren teveel slaven het leven hadden gekost. Hij zag hoe de plant als onkruid van de velden werd getrokken en verzuchtte hoe de tijden toch konden veranderen.

Vandaag de dag groeit indigo nog als onkruid in de buurt van de voormalige plantages. Soms planten mensen het aan als magische plant. Volgens Norbert Eersteling gebruikten Marrons de bladeren vroeger als zeep. De saponines in de fijngeveven bladeren vormen in water een soort zeep. In Brownsweg baden Saramaccaners zich met een kruidenbad van het blad van indigo en krapata (*Ricinus communis*) om zich te beschermen tegen de wraakgeest van iemand die kort geleden is vermoord. Wooding (1979) beschrijft een kruidenbad tegen het boze oog met daarin sesamzaad, nengrekondrepere (*Aframomum melegueta*), zeven stukken krijt, zeven korrels kazeerzout (ongeraffineerd zeezout), koperen munten, sne-

kiwiviri (*Eryngium foetidum*) en indigoblad. Het slachtoffer moest gewassen worden met een struikje sibiwiri (*Scoparia dulcis*), terwijl gebeden werden uitgesproken voor het welzijn van diens ziel. Symptomen van het boze oog zijn een gebrek aan eetlust, braken en zwakte. De ziekte wordt veroorzaakt door jaloezie blikken van anderen. Vooral kleine kinderen kunnen er last van hebben.

Afro-Surinamers namen vroeger waarschijnlijk veel vaker kruidenbaden met indigo om zich tegen kwade geesten te beschermen. Het gebruik van de kleur blauw als bescherming tegen het boze oog is al bekend uit het oude Egypte, en is waarschijnlijk met de slaven meegekomen naar Suriname. Op plantages in Charleston (VS) verfdde de Afrikaanse Gullah-slaven indigo op hun deuren en luiken om boze geesten buiten te houden (Opala, 1986). In 1936 observeerden Herskovits en Herskovits al dat blauwsel (blokjes Reckitt's Blue) de rol van indigo had overgenomen in de magische kruidenbaden van de Creolen in Paramaribo.

Blauwsel is nu het belangrijkste ingrediënt in kruidenbaden tegen het boze oog en *fyofyo*, hoewel blauwe bloemen als *Commelina diffusa* and *Stachytarpheta* spp. ook nog in dit soort baden figureren. Zowel de verse als rottende indigobladeren stinken enorm, hetgeen ook een bijdrage leverde aan het verjagen van geesten. Archer (1934) vermeldt op een herbariumexemplaar dat Carib kinderen de wortels als visgif gebruikten om kleine visjes te vangen. Hoewel de wortels naar neku (*Lonchocarpus* spp.) roken, was het gif niet sterk. Arawaks in Guyana gebruiken het blad tegen koorts.

Commercieel gebruik: indigoblad wordt niet verhandeld. Blauwsel is in elke Surinaamse winkel te koop, zowel in Nederland als in Suriname, maar niet om de lakens te wassen!

Betekenis naam: ¹⁾ bosblauw; ²⁾ bastaard blad-neku, deze Carib naam werd genoteerd door Archer (herbariumvoucher nr. 2819).

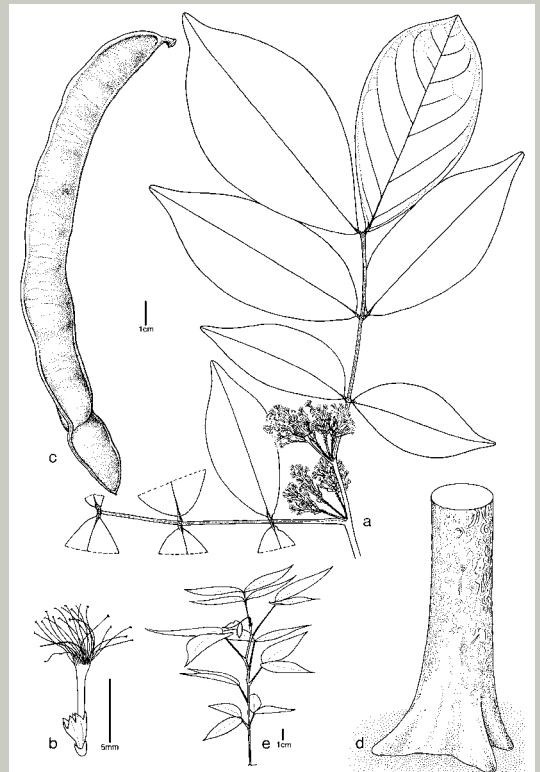
FABACEAE

Inga alba (Sw.) Willd.

Lokale namen: rode prokoni (Sr), maporokon (Ar), apurukuni (Ca), shang-arapu-emu (Trio), lebi weko (Au, Bo), abonkini waki (Sa), pleisterboom¹ (SN).

Beschrijving: Grote boom, tot 40 m hoog. Stam tot 1,20 m dik, met plankwortels. Bast bruin-rood tot oranje, met lenticellen en slijmerig, helder sap dat snel zwart oxideert. Jonge twijgen behaard. Bladeren verspreid, samengesteld, evengeveerd,; deelblaadjes 6, 10 x 5 cm; voet stomp tot wigvormig; punt spits of toegespitst; bladas meestal ongeveugeld, met interpetiolaire klieren. Bloeiwijze een okselstandige pluim met aren. Bloemen wit. Peul groenbruin, plat, 15-20 x 2 cm. Zaden 5-10, pulp wit, dun, bitterzoet.

Inga alba: a. bloeiende tak; b. bloem; c. peul; d. stam; e. kiemplant. **Illustratie:** H. Rypkema.

Frequent gekapte *Inga alba* bast, Kennedyweg, Pará. **Foto T. van Andel (r).**

Voorkomen: algemeen, in hoog, secundair en savannebos.

Verspreiding: van Zuid-Mexico tot midden Brazilië en Bolivia.

Domesticatie: wild, af en toe aangeplant of gespaard tijdens de kap.

Gebruik: De bast van *Inga alba* is zo'n populair medicijn dat exemplaren in de buurt van dorpen er soms zeer gehavend uitzien. Toch kapt men de bast meestal maar van één kant, zodat de boom zich na enige tijd wel weer herstelt. De bast staat bekend als een zeer goed middel tegen gonorrhoe ('droipi' of 'mannengesiki'). Een stuk bast wordt gedroogd, tot poeder gestampd, in een mengsel van alcohol en water gekookt en opgedronken. De vochtige, witte binnenbast wordt ook afgeschraapt en met een beetje zout op wonden gelegd om het bloeden te stoppen. De bast moet drie dagen als een pleister op de wond blijven zitten om deze te ontsmetten en te genezen. De bast wordt ook op zweren en abscessen gelegd. De bast heeft een zwakke antimicrobiële werking (Verpoorte &

Dihal, 1987). De fijngestampte bast wordt ook veel in kruidenbaden verwerkt om kwade geesten te verjagen. Voor het gebruik van de bast in een magisch kruidenbad om raak te schieten tijdens de jacht, zie *Scleria secans*.

Indianen gebruiken sap uit de witte binnenbast om op aardewerk te smeren voordat het wordt gebakken, om het steviger te maken en om de rode of zwarte kleur te behouden (Ahlbrink, 1931; Van Andel, 2000). Het hout wordt snel door termieten aangetast, maar wordt toch gebruikt voor binnen-

betimmeringen, goedkope meubels en kratten (Ostendorf, 1962). In het binnenland maakt men er soms kano's van. De witte pulp om de zaden is eetbaar, maar een beetje bitter.

Commercieel gebruik: de verse bast wordt op de Vreedzaammarkt in Paramaribo verkocht onder de naam 'prokonibuba'.

Betekenis naam: ¹⁾ vanwege het gebruik van de bast op wonden.

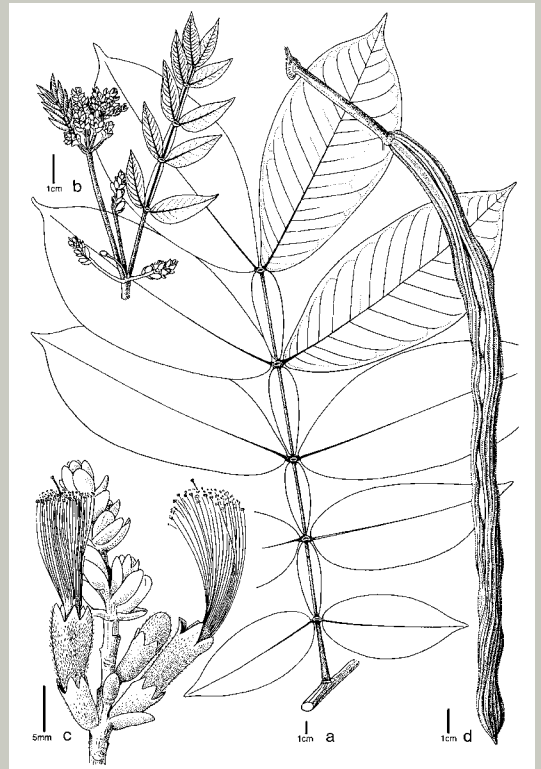
FABACEAE

Inga edulis Mart.

Lokale namen: kowsbantswit' bonki¹, swit'-boontje (Sr), korokoroshiri (Ar), payawa, wara potëre (Ca), tetei weko² (Au, Bo), geli weko (Pa), lókisi waki, tatái waki² (Sa), zoetboontjes³ (SN).

Beschrijving: Boom, tot 25 m hoog. Stam tot 40 cm dik, met plankwortels. Jonge twijgen gegroefd, fijn bruin behaard. Bladeren verspreid, samengesteld, evengeveerd; deelblaadjes 4-12, tot 13 x 6 cm; voet stomp; punt toegespitst; blad aan beide zijden bruin viltig behaard; bladas breed gevleugeld; klieren zittend. Bloeiwijze okselstandig; aartjes geelbruin behaard. Bloemen wit of lichtgeel, zoetgeurend. Peul grijsgroen, cilindervormig, geribd, tot 30-100 x 3,5 cm. Zaden 15-20, in zoet, wit, sponzig pulp.

Inga edulis: a. blad; b. bloeiwijze met jong blad; c. bloemen; d. vrucht. **Illustratie:** H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, in secundair bos, op open plekken, aangeplant op erven.

Verspreiding: noordelijk Zuid-Amerika tot de Atlantische kust van Brazilië.

Domesticatie: wild, vaak geplant en weer verwilderd rond dorpen en kostgrondjes.

Gebruik: *Inga edulis* is populair vanwege de lange peulen, waarin veel eetbaar wit pulp zit. De vruch-

ten van de gekweekte vorm kunnen wel meter lang worden, veel langer dan die van de wilde soortgenoten. De bladeren worden met die van weti baka pinya páu (*Vismia guianensis*) gekookt in een zinken emmer. Het afkooksel wordt iets afgekoeld en als genitaal stoombad gebruikt vlak na de bevalling. Hiermee wordt dagelijks gebaad totdat de kraamvrouw geen bloed meer verliest. Volgens gebruiksters maakt zo'n bad de baarmoeder weer schoon.

Commercieel gebruik: de peulen worden in Paramaribo soms op de markt verkocht. Niet in Nederland verkrijgbaar.

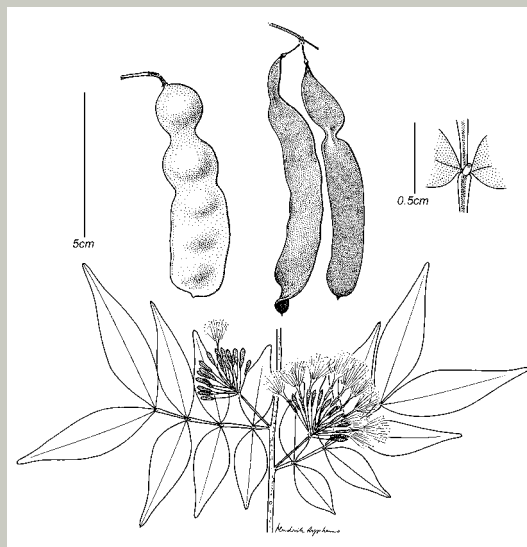
Betekenis naam: ¹⁾ kousenbandzoetboontje, vanwege de lange vrucht; ²⁾ liaan-*Inga*, vanwege de vorm van de vruchten; ³⁾ oud-Surinaamse naam vermeld door Merian (1705).

FABACEAE

Inga heterophylla Willd.

Lokale namen: apukusibi¹, swit'boontje² (Sr), ampuku koloku uwii³ (Au), apukú waki⁴, djëme⁵, fini uwii waki⁶ (Sa).

Beschrijving: Struik of kleine boom. Bast grijs, met lenticellen. Bladeren verspreid, samengesteld, evengeveerd; deelblaadjes 4-14, tot 5 x 2 cm; voet scheef; punt toegespitst; bladas dun, zeer smal gevleugeld; klieren klein, kort gesteeld. Bloeiwijze een okselstandig 30-40 bloemig hoofdje. Bloemen wit. Peul afgeplat, 12 x 1,5 cm, met een puntje. Zaden 6-14, in dun, wit pulp.

Inga heterophylla: bloeiende tak, interpetiolaire klier, rijpe en onrijpe peulen. Illustratie: H. Rypkema.

Vorkomen: algemeen, in secundair bos, langs wegen en in struiksavannes.

Verspreiding: Midden-Amerika, Venezuela, Trinidad, de Guiana's en Brazilië.

Domesticatie: wild.

Gebruik: De twijgen met de bladeren van deze boom worden in zijn geheel gekookt en het afkooksel gebruikt als genitaal stoombad. Een gewoon kruidenbad van het blad wordt soms door zwangere vrouwen in de zevende maand genomen voor een goed verloop van de zwangerschap. Dezelfde bladeren figureren ook (in combinatie met andere soorten) in een bad om een kwade apuku te kalmeren en weer blij te maken. Van iemand die door deze bosgeest is bezeten wordt het gezicht gewassen, zodat hij zijn boosheid laat varen. Ook zou het bad tegenwerking door vijanden ongedaan kunnen maken. Het dunne, witte pulp rond de zaden is eetbaar.

In plaats van *I. heterophylla* worden soms andere *Inga*-soorten met kleine blaadjes (*I. virgultosa*, *I. lateriflora*) onder de naam fini uwii waki voor genitale stoombaden verkocht.

Commercieel gebruik: de verse twijgen worden op de Vreedzaammarkt in Paramaribo verkocht, en door diverse Surinaamse winkels in Nederland. De fijn-gemaakte blaadjes worden in kant-en-klare stoombad buideltjes via het internet verkocht.

Betekenis naam: ¹⁾ apukubezem; ²⁾ zoet boontje, de algemene naam voor *Inga* spp., vanwege de eetbare pulp om de zaden; ³⁾ apukugeluksblad; ⁴⁾ apuku-*Inga*. Het algemene woord 'waki' voor *Inga* komt waarschijnlijk van het Guyanees Engelse 'whitey' (witje, naar het witte, eetbare vruchtpulp); ⁵⁾ kreunen, zuchten, vanwege het gebruik als seksuele stimulans in het stoombad; ⁶⁾ kleinbladige *Inga*.

FABACEAE

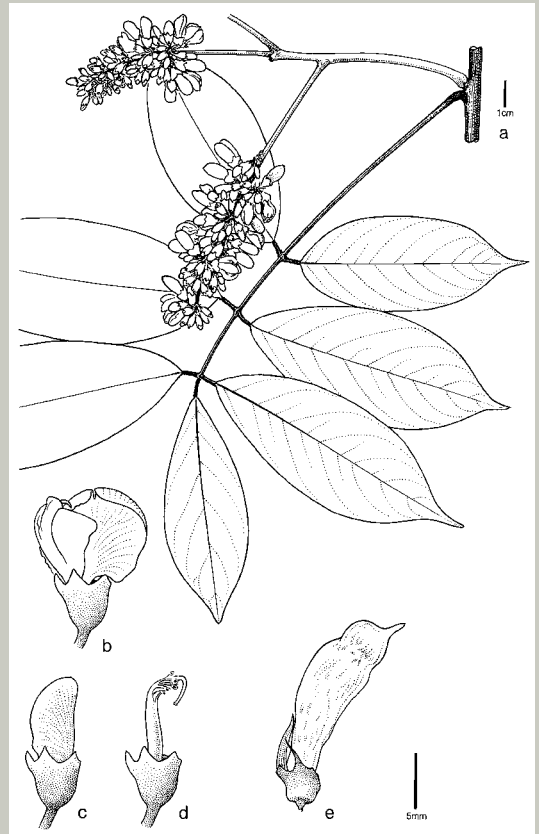
Lonchocarpus chrysophyllus Kleinh.

Lokale namen: man-neku¹, titeineku² (Sr), haiari, kumaruballi, wakorokoda (Ar), inyeku, kumata (Ca), hali hali (Way), neko (Au), ma neku¹ (Bo), ndekú (Sa).

Beschrijving: Liaan, tot 20 m hoog. Stam tot 20 cm dik. Bast bruingroen, met sterk onaangename geur. Jonge twijgen goudbruin behaard. Bladeren verspreid, samengesteld, onvengeveerd; deelblaadjes 7, tegenoverstaand, 15-30 x 7-10 cm; voet stomp of afgerond; punt toegespitst; bovenkant donkergroen, kaal; onderkant goudbruin behaard, nerven boogvormig. Bloeiwijze een okselstandige, veelbloemige, goudbruin behaarde tros. Bloemen vlindervormig; kelk goudbruin behaard; kroon paars; vlag met een wit vlek. Peul niet bekend.

Lonchocarpus chrysophyllus: a. bloeiende tak; b. bloem; c. bloem met alleen de kiel; d. meeldraadbus; e. jonge vrucht.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: zeldzaam, in moerasbos of langs rivieren, aangeplant in tuinen of in het bos.

Verspreiding: tropisch Amerika, de Guiana's en de West Indische eilanden.

Domesticatie: wild (in dunbevolkte gebieden). Rondom dorpen in het binnenland vrijwel altijd aangeplant en zorgvuldig beschermd.

Gebruik: De nekuliaan is in de Guiana's het meest bekend als visgif. In de wortels van deze liaan zit rotenon, een stof die vissen het ademen belemmert. De wortels worden boven een kreek tot vezels geslagen ('ponsu'), die vervolgens in het water worden uitgespoeld. Kort daarna komen de eerste vissen bovendrijven. Mensen kunnen de vis zonder problemen eten, omdat rotenon niet gemakkelijk via de huid of het maagdar kanaal ons lichaam binnenkomt. Langdurig contact met rotenon kan wel huidontstekingen of irritatie aan ogen en luchtwegen veroorzaken. Volgens een oude mythe hebben de Indianen het vissen met

neku van de tapirs afgekeken. Die houden namelijk ook van vis. De dieren eten voor het vissen grote hoeveelheden neku en laten vervolgens hun uitwerpselen in een kreek vallen. Even later zouden ze de bovendrijvende vis komen ophalen (Stephen, 1979).

Een paar stukken stengel van deze liaan worden met stukjes hout van de knoflookliaan (*Mansoa alliacea*) en de fijngestampte zaden van nengrekondreppe (*Aframomum melegueta*) in een fles met alcohol gedaan. Soms wordt er nog asafoetida, krijt, nootmuskaat of kruidnagel aan toegevoegd. Nadat het mengsel enige dagen heeft getrokken smeert men het op pijnlijke spieren of reumatische gewrichten. Een eetlepel van het aftreksel neemt men in bij vermagering en slechte eetlust (Tjong Ayong, 1989). Een thee van de bladeren wordt gedronken tegen astma en bronchitis.

Een geluksbad om jezelf ritueel te reinigen en financieel gewin te behalen ('kiin skin anga moni kon') werd door Ruben Mawdo als volgt bereid:

een groot stuk nekuliaan met de wortel werd fijn-gestampt met bumbi (*Tephrosia sinapou*), kunami (*Clibadium surinamense*) en adunguman (*Spigelia anthelmia*), en aangevuld met koud water, een flesje bier, pompeia, suiker en swit'sopi. Dit kruidenbad vol gifplanten lijkt symbool te staan voor het succesvol binnenhalen van geld. Een ander kruidenbad met nekubladeren, nu aangevuld met koffie, cacao, thee, ijs, water en suiker, wordt gebruikt door iemand wiens relatie is stukgelopen. Na het baden met dit mengsel zal de liefde tussen beide partners weer opbloeien. Het is een soort 'kroi', een bezweringsmiddel voor de liefde. Volgens Norbert Eersteling gebruiken vrouwen dit bad om na een ruzie de boosheid van hun man te laten wegzakken.

Heyde (1987) beschrijft een Saramaccaans bezweringsmiddel voor een gunstige jacht. Men moet in de vroege ochtend baden met een bad van manneku, 'wiwi nekoë' (*T. sinapou*), pikin 'masiesa' (waarschijnlijk *Renealmia floribunda*) en 'kotto hattie' (*Begonia glabra*). De jager zal hierna geluk hebben en met een flinke buit thuiskomen. Volgens Saramaccaans genezer Ruud Parami geeft een kruidenbad met neku je positieve energie.

Andere *Lonchocarpus*-soorten, die identiek worden gebruikt en ook neku worden genoemd, maar minder vaak op de markt komen, zijn *L. heptaphyllus* (een boom met schuine, dichter opeenstaande bladnerven en platte peulen met 1-2 zaden), *L. floribundus* (liaan, iets rond blad) en *L. negrensis* (liaan, klein rond blad). De soorten lijken sterk op elkaar en zijn slecht bekend omdat er weinig fertiele herbariumexemplaren zijn verzameld.

Commercieel gebruik: hout, wortels en bladeren van diverse *Lonchocarpus*-soorten worden op de medicinale plantenmarkt in Paramaribo verkocht. Soms zijn ze ook in Surinaamse kruidenwinkels in Nederland verkrijgbaar. Zonder bloemen en vruchten is echter moeilijk te zien welke soort het is.

Betekenis naam: ¹⁾ mannelijke neku. De vrouwelijke kan verschillende andere *Lonchocarpus*-soorten zijn; ²⁾ liaan-neku, te onderscheiden van 'bladeren-neku' (*Clibadium surinamense* of *T. sinapou*), waarvan juist het blad als visgif wordt gebruikt.

FABACEAE

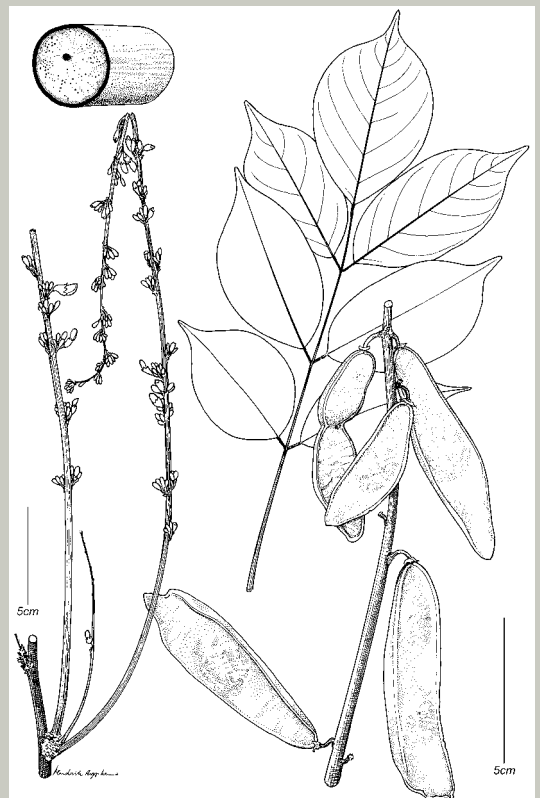
Lonchocarpus negrensis Benth.

Synoniem: *Derris amazonica* Killip

Lokale namen: pikin neku¹, gwégwétitei² (Sr), inekuran³ (Ca), ingi neku⁴ (Par).

Beschrijving: Liaan, tot in het kronendak klimmend. Stam rond. Jonge twijgen roestbruin behaard. Bladeren verspreid, samengesteld, onevengeveerd, onaangenaam geurend; deelblaadjes 7-9, tegenoverstaand, 6-12 x 3-5 cm; voet stomp of afgerond; punt toegespitst; bovenkant kaal; onderkant goudbruin behaard op de boogvormige nerven. Bloeiwijze een okselstandige, tot 60 cm lange, roestbruin behaarde tros. Bloemen vlindervormig; kelk bruin behaard; kroon roze of paars; vlag met een gele vlek. Peul plat, 8 x 2 cm, fluweelachtig behaard.

Lonchocarpus negrensis: bloeiwijze, hout, blad, peulen. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: vrij zeldzaam, in oeverbos in heuvel-land.

Verspreiding: tropisch Amerika, de Guiana's en de West Indische eilanden.

Domesticatie: wild.

Gebruik: In het binnenland zullen de wortels en stengels van pikin neku als visgif worden gebruikt, hoewel deze *Lonchocarpus*-soort vrij zeldzaam is. Collecties uit Suriname zijn alleen bekend van de oevers van de Tapanahoni-, Lucie-, Boven-Saramaccarivier, de Pikin Rio en van Tonka eiland (Brokopondomeer). Toch werden de blaadjes van deze liaan op de Noodmarkt in Paramaribo aangetroffen. Marronvrouwen koken de blaadjes met de wortels van dezelfde liaan en drinken het afkooksel om de menstruatie te verminderen of in z'n geheel te doen stoppen. Vrouwen nemen hun toevlucht tot zo'n middel als ze een belangrijk evenement dreigen te missen omdat ze ongesteld zijn. Het afkooksel wordt ook gedronken om een zwangerschap te voorkomen. Heyde (1987) noemt een Saramaccas bezweringsmiddel voor de voor-

uitgang, waar een mengsel van seemai (*Mimosa pudica*), nekubladeren, awoo pinda uwii (*Vigna subterranea*), mapindapinda (*Desmodium adscendens*) en 'vania aliesie' (vanillerijst?) op het lichaam wordt gewreven. De bladeren van *Lonchocarpus negrensis* worden ook in kruidenbaden gebruikt om iemand te bevrijden van een ondraaglijk zware (psychische) last op de schouders ('hebi skin').

L. negrensis is van andere nekusoorten (*L. chrysophyllus*, *L. heptaphyllus* en *L. floribundus*) te onderscheiden door zijn kleinere, rondere blad, ronde stengels en zeer lange bloeiwijze. De soorten lijken echter sterk op elkaar en zijn onvolledig beschreven omdat er weinig fertiele herbarium-exemplaren zijn verzameld.

Commercieel gebruik: af en toe verkocht op de Noodmarkt in Paramaribo.

Betekenis naam: ¹⁾ kleine neku; ²⁾ ga weg-liaan, ook gebruikt voor *Dalbergia monetaria*; ³⁾ lijkt op neku; ⁴⁾ indianenvisgif.

FABACEAE

Machaerium lunatum (L.f.) Ducke.

Synoniem: *Drepanocarpus lunatus* G.F.W. Mey.

Lokale namen: brantimaka¹, marsing² (Sr), bariribada³, bodori (Ar), anuwana mēnepuru, atulia (Ca), eripoime, mīkakējee, tawarija (Trio), até tatái, paata (Sa).

Beschrijving: Struik, tot 5 m hoog, met wijduitstaande takken die vaak op het water drijven. Twijgen met dik, rood sap en gepaarde, gekromde stekels. Bladeren verspreid, samengesteld, onevengeveerd; deelblaadjes 5-11, verspreid, 2-5 x 0,5-1,5 cm; voet en punt afgerond. Bloeiwijze een eindstandige, 15 cm lange pluim. Bloemen vlindervormig, blauwpaars. Peul afgeplat, groen, bruingeaderd, tot 4 x 2 cm, tot een slakkenhuisvormige ring gekromd.

Machaerium lunatum: bloem, meeldraadbus, peulen en bloeiende tak. **Illustratie:** W. Hekking.

Voorkomen: massaal groeiend langs de benedenloop van rivieren, in de getijdenzone en in brakwatermoerassen.

Verspreiding: Midden-Amerika, de Guiana's, noord-Brazilië, de West-Indische eilanden en West Afrika.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Deze struik hangt men zijn takken in het water en vormt met zijn gekromde stekels een ondoordringbaar struikgewas. Vissers gebruiken het lichte hout van de takken om hun netten drijvende te houden (Ostendorf, 1962). Een thee van de bladeren van brantimaka wordt gedronken tegen hoge bloeddruk, maar dit medicijn mag volgens Sedoc (1992) niet langer dan een week worden gebruikt. Hij vermeldt dat de thee van 13 jonge vruchtjes op een liter water helpt bij baarmoederproblemen als hiervan driemaal daags een half glas van wordt ingenomen. Het blad doet ook dienst als bloedstelpend middel. Het wordt eerst goed fijngestampd en daarna boven de bloedende plek uitgeknepen, maar kan ook als kompres op de wond worden gelegd en daarna verbonden. Trio Indianen smeren het rode sap dat uit de vers gekapte stengels komt op snijwonden en (leishmaniasis) zweren. Ze mengen het sap met water en baden er zieke kinderen mee. De Trio gebruiken een aantal andere, niet op soort gedetermineerde *Machaerium*-soorten als medicijn. De thee van de bast drinken ze tegen koorts en het sap gebruiken ze om wonden te ontsmetten (Plotkin, 1986; Hoffman, 2009).

Om erachter te komen of iemand door een woeste akantasi bezeten is, moet deze persoon een kruidenbad nemen waarin brantimaka is verwerkt. Als hij sterk op dit bad reageert, is het zeker dat het een akantasi is die hem lastig valt. Iemand die door deze winti wordt bezeten, raakt buiten zinnen en rent halfnaakt door de brantimakastruiken om zichzelf te kastijden zonder zich te verwonden. Achter het ondoordringbare brantimakamoeras bevindt zich het termietennest waar de geest in huist. Boomwortels die in een termietennest groeien vanwege de voedselrijke grond, worden soms geparasiteerd door een spuugbeestje (een insect uit de orde Delphasidae). Dit insect veroorzaakt schuimvlokken aan de buitenkant van het nest. Zo'n schuimend termietennest wordt door veel mensen gevreesd: het is een teken dat de akantasi kwaad is. Kostgrondjes worden niet in de buurt van zo'n nest aangelegd om de akantasi niet te verstoren. Brantimakabladeren en stukken termietennest worden dus symbolisch aan een kruidenbad toegevoegd als hulpmiddel om de diagnose te stellen. Is de persoon niet door een akantasi bezeten, dan zal hij na het nemen van dit kruidenbad niet in trance raken.

Commercieel gebruik: droog brantimakablاد is soms te koop in wintiwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ brandstekel; ²⁾ deze naam, genoteerd door Dahlberg (1771), lijkt in onbruik te zijn geraakt; ³⁾ haviksnagel, vanwege de stekels.

FABACEAE

Mimosa myriadena (Benth.) Benth.

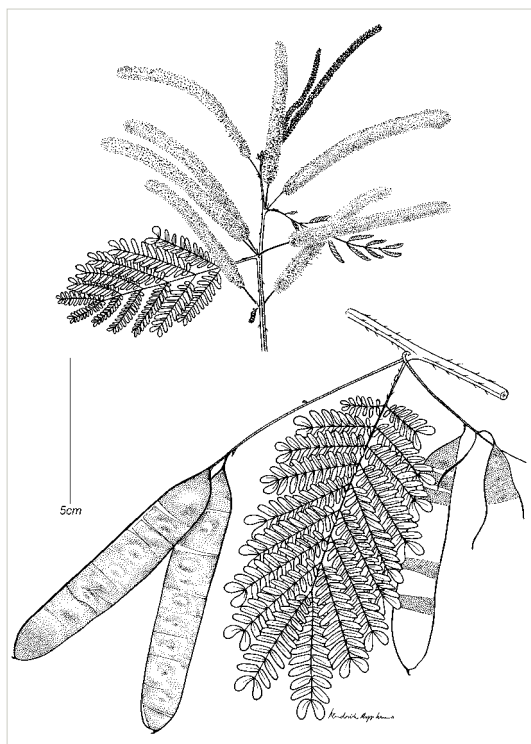
Lokale namen: waktipikinso¹ (Sr), yuwánahi² (Ar), kifundu maka (Pa), akalamaka³, akaam-aka, gaán kamaka tatai⁴ (Sa), wacht-een-beetje¹ (SN).

Beschrijving: Liaan, dicht bezet met gekromde stekels. Stengels roestbruin behaard, kantig,

de ribben voorzien van rijen stekels. Bladsteel stekelig, met aan de basis een schijfvormige klier. Bladeren verspreid, samengesteld, driemaal geveerd, deelbladen 5-33; deelblaadjes 6-42 per as, 3-10 x 1-2 mm. Bloeiwijze een grote, behaarde pluim, bestaande uit 7,5 cm lange aren. Bloemen wit. Peul plat, vliezig, 5-10 x 1-2 cm, roodgroen, uiteenvallend in tot 14 leden met 1 zaad.

Voorkomen: vrij algemeen, in oeverbos, langs wegen en bosranden.

Verspreiding: het Amazonegebied en de Guiana's.

Mimosa myriadena: bloeiende tak, peulen.

Illustratie: H. Ryckema.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Een kompres van de jonge twijgen en bladeren wordt op verstuikingen en uitgerekte

pezen gelegd. Om de menstruatie op te wekken (bij jonge meisjes, onvruchtbaarheid of bij pijn in de baarmoeder) kookt een Marronvrouw het blad en/of de wortel van deze klimplant samen met een jonge ananas en kingesi blad (*Scleria* spp.) in een pot water. Driemaal per dag moet een vrouw iets van het afkooksel drinken. Volgens vroedvrouw Lina Asudano Lonto zal de vrouw kort hierna 'geluiden in haar buik' horen, waarna de menstruatie op gang komt en ze (weer) vruchtbaar wordt. De bladeren worden ook verwerkt in genitale stoombaden en in kruidenbaden om baby's te wassen om ze groot en sterk te maken. De andere akalamaka (*Acacia tenuiflora*) heeft ronde bloeiwijzen en opspringende peulen. De twee soorten worden waarschijnlijk vaak voor dezelfde doeleinden gebruikt.

Commercieel gebruik: de wortel van deze klimplant werd in 2006 onder de naam 'akalamakalutu' op markt in Nieuwe Grond (Indira Gandhiweg) verkocht. Elders werd de wortel niet aangetroffen.

Betekenis naam: ¹⁾ wacht eventjes. Kleren blijven aan deze stekelige liaan vast zitten, wat de voortgang ernstig belemmert; ²⁾ leguanennagels, vanwege de gekromde stekels; ³⁾ akala is een soort pannenkoek, maka een stekel; ⁴⁾ de kleine akalamaka is *Acacia tenuifolia*.

FABACEAE

Mimosa pudica L.

Lokale namen: syensyen tapyukoto (yu masra e kon)¹, makasinsin², tapyupangi³ (Sr), haburiballi⁴ (Ar), aporomu (Ca), séémáí⁵ (Au, Sa), 含羞草, hánxiū cǎo⁶ (pinyin Chinees), kruidje-roer-me-niet (SN).

Beschrijving: Kruipe struik, tot 1 m hoog. Stengels rood, met gekromde stekels onder de lijnvormige steunblaadjes. Jonge delen behaard. Bladeren verspreid, samengesteld, dubbelgeveerd, na aanraking dichtklappend; deelblaadjes 15-30 per as, 5-13 x 1-2,5 mm, lijnvormig. Bloeiwijze een okselstandig, gesteelde hoofdje. Bloemen roze. Peulen tot 30

Mimosa pudica, aangeplant in een tuin in Klaaskreek. Foto: T. van Andel.

per hoofdje, groen, ca. 12 x 4 mm, met roodbruine randborstelharen, brekend in 3-4 stukken. Zaden 3-4 per peul.

Voorkomen: zeer algemeen, als onkruid in grasvelden of op open grond en langs wegen.

Verspreiding: van origine uit Zuid-Amerika, nu een pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild, gespaard tijdens het wieden en aangeplant.

Gebruik: Nog voordat Linnaeus dit kruid wetenschappelijk had beschreven, werd het al bij wijze van curiositeit in Europese kassen gekweekt vanwege de wonderlijke blaadjes die dichtklappen na de geringste aanraking. Rolander, die het kruidje als '*Mimosa sensitiva*' kende uit de Europese oranjeriëën, zag het in het wild groeien in Paramaribo. Surinaamse Indianen en slaven vertelde hem dat het plantje de hand die hem wilde plukken probeerde te ontvluchten, en dat hij het daarom niet zomaar uit de grond mocht trekken. Wanneer het sap uit de bladeren door iemands eten werd vermengd, zou deze persoon ernstige koorts krijgen, bleek wegtrekken, en naar adem snakkend een langzame gruweldood sterven. Twee slaven zag Rolander (2008) aan dit vergif overlijden. De plant bevat het toxische alkaloïde mimosine (Duke et al., 2009), wat mogelijkwijs de oorzaak kan zijn van de kwalijke reputatie van *Mimosa pudica*.

Hedendaagse Arawak-vrouwen uit Powaka nemen een kruidenbad met deze plant, floridawater en mapindapinda (*D. adscendens*) om hun man onder de duim te houden. Als een vrouw de fijngemaakte bladeren door het eten van haar man roert, wordt hij suffig en impotent, en heeft hij geen kracht meer om haar te mishandelen. Arawakstrijders mengden vroeger het blad met de tabak die ze hun vijanden lieten roken, waarna deze in slaap vielen en geen gevaar meer vormden. Volgens Rolander, die over exact hetzelfde gebruik door Braziliaanse Indianen las in Piso (1658), zou dit een pijnloze maar zekere dood tot gevolg hebben. Saramaccaners gebruiken het kruid in veel verschillende combinaties in kruidenbaden tegen nachtmerries, problemen met de politie, voor rituele reiniging, om geluk af te dwingen, een baan te krijgen of de partner van hun dromen te veroveren. In plaats van het aan hun vijanden toe te dienen, baden ze juist zichzelf met het blad en merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*) om de ander te kalmeren.

De eigenschap samen te krimpen bij aanraking

zou ook een reden kunnen zijn waarom de twijgen met bladeren van deze plant samen met mapindapinda (*D. adscendens*) gekookt worden in een genitaal stoombad om de vagina te vernauwen. Een thee van de wortel geeft men aan alcoholisten om van de drank af te raken. Een aftreksel van de gehele plant zou gunstig werken bij slaapstoornissen en hoge bloeddruk (Heyde, 1987).

Volgens schoolmeester Iwan Wachter uit Marchallkreek kon je deze plant gebruiken om dingen beter te onthouden. Hiervoor moest je een plant uit de grond trekken en in een emmer met rivierzand precies onder de dakrand zetten. Na een regenbui, als de emmer was gevuld, moest je met het 'kruidenbad' je hoofd wassen. Volwassen en leerlingen met concentratieproblemen zouden hierdoor dingen beter kunnen onthouden. Het blad van *M. pudica* wordt gemengd met water en gadodede (*Comelina diffusa* of *Tripogandra serrulata*) en op een plek gesprenkeld waar slangen graag komen. Hierdoor kun je de geest (fodu sneki) die zich via magische slangen manifesteert verjagen. In de droge tijd plaatst men een kalebas met dit kruidenbad ook op de plek waar men een kostgrondje wil maken, om tapijtslangen (*Boa constrictor*) te verjagen voordat het bos wordt afgebrand. Als zo'n slang per ongeluk door de brand wordt gedood, kan de fodu wraak nemen op de familie van degene die het vuur aanstak. Voor het gebruik van *M. pudica* in een kruidenbad voor Indianengeesten, zie *T. serrulata*. Voor een smeersel voor op de huid om geluk af te dwingen met deze plant, zie *Desmodium adscendens* en voor een kruidenbad met hetzelfde doel, zie *Arachis hypogaea*.

Mimosa pudica is in de Surinaamse poëzie ver-
eeuwigd door het gedicht 'Sinsin' van Albert
Helman (1994):

Sinsin tap' i koto! Yu n' ab' syen fu bigisma?
Sinsin, tap' yu koto! Yu n' e si bakra pasa?
Esesi m' e tap' mi koto, lib' mi, gwe, no mer' mi, no.
Mi a no wan f' den motyowentye d' e tan piri den
gogo.'

Sinsin, tap' i koto! Luku dya, yu freir' e kon.
Luku fa wan blaw kaperka na yu tap' wan' kon
sidon!
'Blaw kaperka na mi freiri, a kan bos' mi alaten.
Nono, mi n' e tap' mi koto, fu kaperka mi n' ab'
syen.'

Vrij vertaald: 'Kruidje trek je rokje dicht! Schaam je je niet voor grote mensen? Kruidje trek je rokje dicht! Zie je die blanke niet voorbijkomen?' 'Haastig trek ik mijn rok dicht. Laat me, ga weg, blijf van mijn lijf. Ik ben niet zo'n hoer die haar billen laat zien.' 'Kruidje trek je rokje dicht! Kijk, daar komt je vrijer aan. Kijk hoe een blauwe vlinder boven op je wil gaan zitten!' 'Blauwe vlinder is mijn vrijer, hij mag mij altijd zoenen. Nee, mijn rok sla ik niet dicht, voor een vlinder schaam ik me niet.'

In Suriname komen drie variëteiten van de soort *Mimosa pudica* voor: *M. pudica* var. *hispida*, *M. pudica* var. *tetandra* en *M. pudica* var. *unijuga*. Het verschil zit hem vooral in de beharing van de

stengels en de peulen. De variëteiten zijn moeilijk met het blote oog te onderscheiden en worden waarschijnlijk alle drie hetzelfde genoemd en gebruikt

Commercieel gebruik: de plant wordt op medicinale plantenmarkten in Paramaribo en in Surinaamse winkels in Nederland verkocht.

Betekenis naam: ¹⁾ schaam je, doe je rok dicht (je meester komt eraan), verwijzend naar een slavin die zich moet beschermen tegen de avances van haar eigenaar; ²⁾ stekelig schaamkruid; ³⁾ doe je pangi (wikkeldoek) dicht; ⁴⁾ haviksnagel, naar de stekels; ⁵⁾ gevoelig persoon; ⁶⁾ schaamtegras.

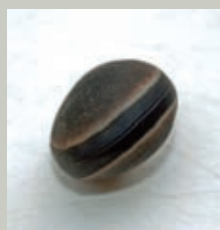
FABACEAE

Mucuna sloanei Fawc. & Rendle.

Synoniem: *Dolichos urens* L. ex Jacq.

Lokale namen: fayaston¹, kawai² (Sr), kurumu enuru³ (Ca), kokomandyari (Au), kokomandalu (Pa), faja sitón¹, até tatay⁴ (Sa).

Beschrijving: Houtige liaan. Stam dik, zacht, met drinkbaar water. Jonge twijgen aangedrukt behaard. Bladeren verspreid, samengesteld, onevengeveerd, lang gesteeld; deelblaadjes 3, asymmetrisch, 8-15 x 4-9 cm; voet scheef afgeknot; punt spits; bovenkant verspreid behaard; onderkant dicht zilver behaard. Bloeiwijze een hangende, okselstandige, schermachtige tros. Bloemen geel, tot 6 cm lang, na drogen zwart. Peul afgeplat, 10-18 x 4-6 cm, met dwarse lamellen en gevleugelde randen, bezet met borstelige brandharen. Zaden 2-4, groot, glimmend, met zwarte rand.

Mucuna sloanei: bloemen en peulen (b), zaad (l).

Foto's: M. Jansen-Jacobs (b), C. van der Hoeven (l).

Voorkomen: af en toe in secundair bos en dras bos langs rivieren, op erven.

Verspreiding: tropisch Amerika en West Afrika.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens het wieden of aangeplant.

Gebruik: Deze liaan is vooral bekend om zijn grote bruine zaden, die wel op een koeienoog lijken. Om gezwollen ledematen door filariawormen te behandelen, maalt men de zaden tot poeder, mengt ze met slaolie en smeert men ze op de pijnlijke plekken, vooral in de liezen. Soms stampen men een blokje blauwsel of het nest van een leemwesp ('doti oso') fijn en voegt dit aan het smeersel

toe (Sedoc, 1992). Marrons uit Nieuw Kofikamp geven iemand die een beroerte heeft gekregen een zaad in de mond om op te zuigen. Het mag niet worden doorgeslikt. Een afkooksel van de bladeren drinken ze tegen astma (Rozewijn, ACT, herbarium nr. 095). Javanen laten de zaden weken in een glas water en drinken het water tegen stotteren.

Surinaamse kinderen spelen met de zaden het spelletje 'fayaston'. De deelnemers zitten in een kring en wrijven een zaad krachtig over de grond, waardoor het heet wordt. Men pakt het hete zaad op en legt deze snel voor zijn buurman neer. Wanneer iemand een zaad krijgt terwijl de vorige er nog ligt, krijgt hij een klap op zijn vingers. Het spel kan ook met hete steentjes uit een vuur worden gespeeld. Het doorgeefspelletje heeft een zeer wrede oorsprong. Opzichters van suikerplantages straffen hun slaven door ze een gloeiende steen in hun hand te leggen, die ze zo lang mogelijk moesten vasthouden. Het bijbehorende liedje verwijst er nog naar: 'Faya siton, no bron mi so, no bron mi so. Agen masra Jantji e kiri suma pikin'. Vrij vertaald betekent dit: 'Vuursteen, brand me toch niet zo. Alweer vermoordt Meester Jantje iemands kind.' Om degenen te herdenken die dit wrede lot moesten ondergaan, wordt het spelletje ook gespeeld tijdens een zogenaamde 'yorka neti', een nacht vol rituelen ter ere van de voorouders (Zaalman, 2005). Het geloof dat je iemand ongeluk toebrengt als je hem brandt met een warm gezeven *Mucuna* zaad heeft ook zijn oorsprong in de wrede strafmethode.

De zaden worden gebruikt als kralen in kettingen. De liaan doet soms ook dienst als sierplant van-

wege de grote gele bloemen. De zaden van *Mucuna urens*, een verwante soort met onbehaard blad en donkerpaarse bloemen, worden ook kawai of fayaston genoemd en identiek gebruikt. De soort is echter zeldzaam in het kustgebied en komt vooral diep in het binnenland voor. De kawai zaden op de markt zijn dus vooral van *M. sloanei*. Een derde soort, *M. pruriens*, wordt door Aucaners langs de Kennedyweg gekweekt. Ze noemen hem 'titei kofi' (koffieliaan) omdat ze de zaden roosteren, malen en als koffiesurrogaat drinken. De zaden van *M. pruriens* zijn een belangrijke producent van L-dopa, een veel gebruikte component van 'smart drugs' en medicijnen tegen de ziekte van Parkinson. De zaden bevatten ook serotonine, nicotine en psychoactieve bestanddelen (Duke et al., 2009).

Commercieel gebruik: *Mucuna*-zaden worden op diverse markten en wintwinkels in Paramaribo in glazen potten te koop aangeboden. In 2006 kostten ze 2 SRD (€ 0,60) per stuk. Ook Surinaamse winkels in Nederland verkopen ze. Extracten van *M. pruriens* worden op het internet onder de naam 'velvet bean' verkocht als afrodisiacum, diureticum, kalmerend middel en medicijn tegen diabetes. De brandharen van de peulen, die ernstige uitslag en blaren op de huid kunnen veroorzaken, worden (buiten Suriname) verwerkt in jeukpoeder.

Betekenis naam: ¹⁾ vuursteen, gloeiende steen; ²⁾ koeienoog; ³⁾ gierenoog; ⁴⁾ deze naam werd eenmalig gedocumenteerd door M. Sauvain (nr. 178) in Banafokondre, Boven-Suriname. Até is de Ga naam voor *Mucuna* zaden in Ghana.

FABACEAE

Pachyrhizus erosus (L.) Urban.

Synoniem: *Pachyrhizus bulbosus* (L.) Kurz.

Lokale namen: benkowang, ponkowang (J), 豆薯, dòushǔ (Mandarijn Chinees), yamtoon (SN), yam bean (En).

Beschrijving: Klimmend kruid, 2-6 m hoog. Wortelknol eetbaar, tot 30 x 25 cm; schil licht-

bruin; binnenkant wit, sappig. Stengel windend; jonge delen behaard. Bladeren verspreid, samengesteld, onevengeveerd; deelblaadjes 3, sterk asymmetrisch, tot 6 x 6 cm; bovenkant behaard; bladrand gegolfd. Bloeiwijze een okselstandige, behaarde tros. Bloemen vlinder-vormig, blauwpaars; vlag met groene vlek in het midden. Peul plat, 6-13 x 1,2 cm, behaard, ingesnoerd tussen de zaden.

Pachyrhizus erosus. Illustratie: F. Blanco (1883).

Voorkomen: af en toe gekweekt door Javanen.

Verspreiding: van origine uit Mexico, nu vooral gekweekt in Zuidoost Azië.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: Deze traditionele Mexicaanse groente werd geïntroduceerd in Zuidoost Azië, waar hij in korte tijd zeer populair werd. De Javanen namen de plant vervolgens weer mee naar Suriname. Zij eten de geschilde knol vers, gekookt of in een pittige fruitsalade (rujak). De knol is sappig en heeft een zoete radijsachtige smaak. Javaanse diabetespatiënten eten de knol regelmatig om hun bloedsuikergehalte te verlagen. De bladeren, peulen en zaden van de plant zijn giftig en worden niet gebruikt.

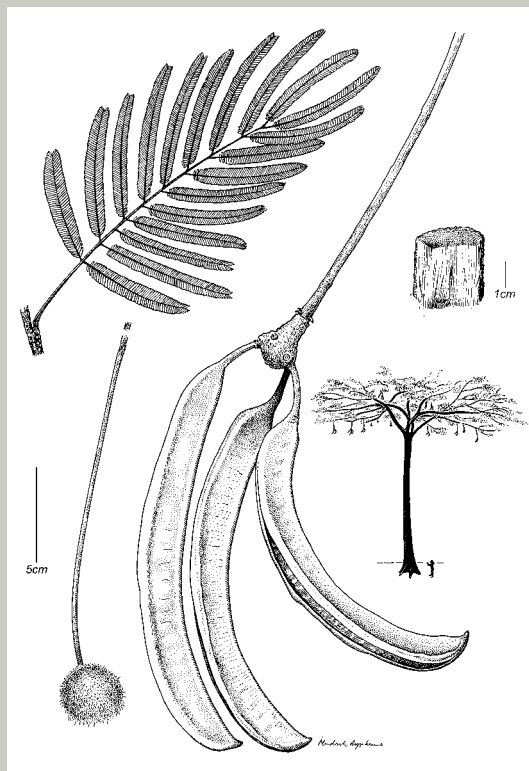
Commercieel gebruik: de verse knollen zijn te koop bij Javaanse groenteverkopers op de Noodmarkt en de Javaanse Saoena markt op zondag langs de Jozef Israëlsstraat in Paramaribo. In Nederland zijn de knollen vers, diepgevroren of in blik te koop in Chinese toko's. Ze worden aangeduid met 'yam bean' en komen uit China.

FABACEAE

Parkia pendula (Willd.) Benth. ex Walp.

Lokale namen: bigi-udu¹, kwatakama² (Sr), darina³, ipana, riariadan⁴ (Ar), apakaniran, arawata murërë, erejururan³, kararawa etapatë⁵ (Ca), ankarani, kunkui iputu (Trio), kwatakama² (Au), awha, gaán páu¹, saandu (Sa), gwinda⁶ (Apuku), kwakwadabankama⁶ (Kromanti).

Beschrijving: Grote boom, tot 40 m hoog, met platte, brede kroon. Stam tot 1 m dik, met plankwortels. Buitenste bast roodachtig; binnenste bast oranjebruin, met waterig, bruin sap. Twijgen vrij dik, met veel lenticellen. Bladsteel met grote klier aan de top. Bladeren verspreid, samengesteld, dubbelgeveerd, met 10-20 paar fijn behaarde zijassen; deelblaadjes tot 100 paar per as, lijnvormig, 3-7 x 1 mm. Bloeiwijze 4 cm dikke, peervormige hoofdjes, met 3-5 bijeen aan een 40-70 cm lange steel. Bloemen roze tot rood, geurig. Peul plat, kaal, 14-24 x 2 cm, de randen verdikt. Zaden 15-30.

Parkia pendula: blad, peulen, stuk bast, habitus en bloeiwijze. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, in hoog bos.

Verspreiding: van Midden-Amerika tot het zuidelijke Amazonegebied.

Domesticatie: wild, vaak gespaard tijdens de kap.

Gebruik: De bast van deze enorme boom wordt gekookt en het afkooksel gedronken bij langdurige diarree met bloed en slijm. Volgens Norine Friendwijk uit Klaaskreek werkt deze thee ook tegen geelzucht en maagpijn. Een afkooksel van de bast doet tevens dienst als genitaal stoombad. De bast wordt met andere ingrediënten, zoals het hout van kwasibita (*Quassia amara*), tot poeder gestampde bast van grinati (*Tabebuia serratifolia*) en gebrande maïskorrels, in een fles alcohol ('batra') getrokken en gedronken als afrodisiacum en als medicijn tegen gonorrhoe. In een flesje van 200 ml zit ca. 100 gr plantaardig materiaal, waarvan 60 gr *Parkia* bast.

Binnenlandbewoners geloven dat deze woudreus met zijn enorme plankwortels de woonplaats is van een groot aantal geesten. De luchtgoden (kromanti) huizen in de kroon, terwijl de bosgeesten (apuku) zich verschuilen tussen de plankwortels. Als iemand deze winti's verstoort, zullen ze wraak nemen door hem ziek te maken of op andere wijze hem het leven zuur te maken. Als remedie wordt de bast van de boom in kruidenbaden verwerkt, waarmee de het slachtoffer wordt gebaad om de bosgeesten die hem lastig vallen tot rust te brengen. Door zo'n stuk bast te oogsten, kun je ook de kracht van die winti's gebruiken om je te beschermen tegen kwade invloeden van anderen (mensen of geesten). Als iemand bijvoorbeeld 'een fles voor je heeft gezet' (een fles met zwarte magie op je erf heeft verstoppt om jou schade te berokkenen), was je jezelf met een kruidenbad met kwatakamabast en het blad van wanapu (*Tephrosia sinapou*) om die toverij af te weren. In een recept van Ruben Mawdo worden de bast van *Parkia*, pikinmiisiki (*Pseudopiptadenia suaveolens*), het hout van kolada (*Bauhinia guianensis*) en de luchtwortels van gaán tataí (*Coussapoa angustifolia*) fijn gestampt en in een teil met koud water en een scheut sterke drank dooreen geroerd. Als je hiermee baadt kan het kwaad niet in je buurt komen; de geesten die in bovengenoemde planten zitten zullen je beschermen. Ook maakte Mawdo een bad om een 'lebi akantamasi' (Au) weg te jagen, de geest die een

termietennest van rode aarde bewoont. In dit bad gingen de bladeren van *Parkia pendula*, tabaksblad, pikin masusa (*Renealmia floribunda*), koud water en sterke drank. Voor het gebruik van *Parkia*-bast in een kromantikruidenbad, zie *Rolandra fruticosa* en voor een apukubad, zie Stephen (1979:81).

Parkia bast is ook een ingrediënt in het kruidenmengsel dat in een kalebas op een houten driepoot wordt geplaatst om tapijtslangen (*Boa constrictor*) te verjagen waar mensen van plan zijn een kostgrondje te branden. Zo'n constructie heet een 'lembe' (Au) of een 'kostgrond tapu' (Sr). Voordat Marrons de bast van woudreuzen als *Parkia* of *Pseudopiptadenia* oogsten, zingen ze vaak een lied waarin ze de geesten van de bomen om toestemming vragen en danken voor hun medewerking.

Parkia pendula is van de andere twee Surinaamse *Parkia*-soorten te onderscheiden door de veel kleinere deelblaadjes, de rode bast (*P. nitida* heeft een gelige bast) en de gladde peul (*P. ulei* is behaard). Marrons en Indianen weten ze goed te onderscheiden. De bast van *P. pendula* (kwatakama) kan inwendig worden gebruikt, maar die van *P. nitida* en *P. ulei* beslist niet. De laatste twee soorten, die ook wel agrobigi (Sr), dodomisinga (Par) of tontu awa (Sa) genoemd worden, verwerkt men wel in tal van magische kruidenbaden.

Commercieel gebruik: het hout van de drie soorten *Parkia* wordt commercieel gekapt, waardoor de soort dichtbij Paramaribo zeldzaam is geworden. Het hout is vrij zacht en licht, maar betrekkelijk sterk en wordt voor kisten en binnenbetimmering gebruikt (Ostendorf, 1962). Norbert Eersteling uit Marchalkreek vertelde dat hij van zijn voorouders had geleerd deze boom nooit om te hakken, terwijl jongeren en 'mensen uit de stad' de boom wel kaptten of de bast kwamen oogsten zonder hierbij de vereiste rituele voorschriften in acht te nemen. De verse bast wordt onder de naam kwatakamabuba (Sr) of gaán páu kakisa (Sa) op de medicinale plantenmarkten van Paramaribo en Albina verkocht, alsmede in enkele Surinaamse winkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ grote boom; ²⁾ bed van de slingeraap; ³⁾ zowel de Arawak als de Carib naam wijzen op de gelijkenis met *Hymenobium flavum*; ⁴⁾ lijkt op *Senna multijuga*, waarschijnlijk van-

wege de kleine deelblaadjes; ⁵) voedsel van de blauwgele ara; ⁶) Spirituele namen gedocumen-

teerd door Price (2008) voor de boom waar de kromantigod Saka-Amafu in huist.

FABACEAE

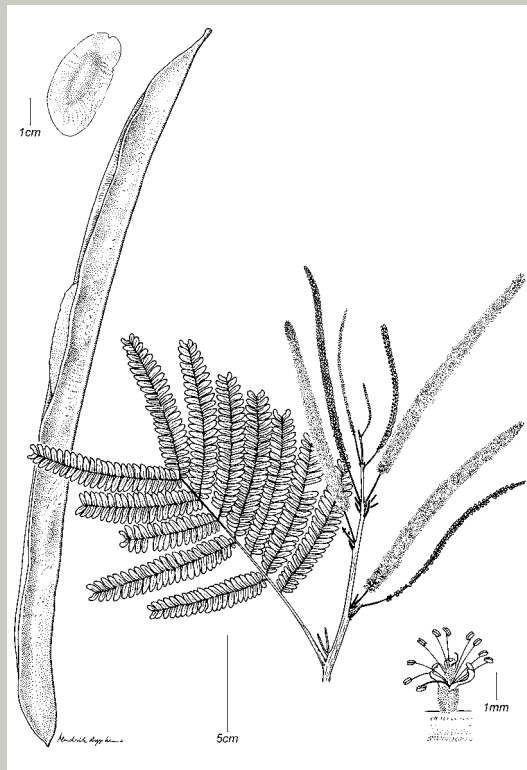
Pseudopiptadenia suaveolens

(Miq.) Grimes.

Synoniemen: *Newtonia suaveolens* (Miq.) Brenan, *Piptadenia suaveolens* Miq.

Lokale namen: muserki (Sr), pikinmisiki¹ (Au), ipana hariraro, ipana diamaro, ipana hishikoro² (Ar), warekone³ (Ca), alimiao (Par), musansi (kakisa), piki mii siki¹ (Sa), amanamana kutjimbe⁴, lukutjaibiala⁴ (Apuku).

Beschrijving: Boom, 35-60 m hoog, met plankwortels en zeer platte kroon. Bast geelbruin, onaangenaam ruikend, met oranje sap. Bladsteel tot 6 cm lang, met platte klier aan de basis. Bladeren verspreid, samengesteld, dubbelgeveerd; 6-10 paar zijassen met elk 20-30 paar deelblaadjes, 4-7 x 1-2 mm; voet scheef, hoeken afgerond. Bloeiwijze een okselstandige, dunne aar, tot 13 cm lang. Bloemen licht geelgroen, onaangenaam geurend. Peul zeer plat, recht, donkerbruin, 60 x 1,5 cm. Zaden plat, gevleugeld.

Pseudopiptadenia suaveolens: zaad, peul, bloeiende tak en bloem. Illustratie: H. Rypkema.

Vorkomen: algemeen, in hoog bos en savannebos.

Verspreiding: Midden-Amerika, de Guiana's en het Amazonegebied.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens de kap.

Gebruik: Marrons stampen de de verse, stinkende bast fijn en laten hem in een teil met koud water trekken. Hiermee wassen ze kleine kinderen die koortsig en ziek zijn omdat een geest van een recent overleden persoon ze lastig valt. De stank van de bast jaagt de kwade yorka weg. Volgens Lina Asudanoë Lonto zou een kruidenbad tijdens de zwangerschap met de bast van deze boom, adiansi (*Euphorbia hirta*), karu páu kakisa (bast van de stengel van een maïsplant), en de bladeren van bë baka pinya páu (*Vismia guianensis*), de geboorte voorspoedig laten verlopen.

Deze woudreus, met zijn plankwortels en platte kroon, wordt gezien als een verblijfplaats van verschillende bosgeesten. Een kruidenbad met de bast ervan zal daarom die bosgeesten gerust stellen als ze kwaad zijn of iemand lastig vallen. Als je de bast oogst, moet je wel eerst permissie vragen, een lied zingen en niet te lang rond de boom blijven hangen om de rust van de geesten niet te verstoren. De bast wordt gebruikt in kruidenbaden om kwaadaardige bosgeesten (apuku) te 'pacificeren', om onkwetsbaar te zijn voor zwarte magie, tapijtslangen te verjagen van de plek waar je een cassaveveld wilt aanleggen (zie *Parkia pendula*), de luchtgoden op te roepen (zie *Rolandra fruticosa*), en om geluk in het leven af te dwingen. Volgens Aucaans genezer André Akoni houdt een kruidenbad met de bast van deze zeer sterke magische boom en met het hout van de knoflookliaan (*Mansoa alliacea*) het lichaam en de geest schoon.

Commercieel gebruik: de verse bast wordt onder de naam ‘pikinmisiki’ (Sr) of ‘musansi kasisa’ (Sa) op de Vreedzaammarkt in Paramaribo en in Surinaamse winkels in Nederland verkocht.

Betekenis naam: ¹⁾ het kleine kind is ziek; mii is

het woord voor kind in het Yoruba (Nigeria). Volgens Hanna Mulder is de juiste vertaling ‘kinderhuid’; ²⁾ stinkende *Parkia*; ³⁾ ‘wareko’ is een gifkikker; ⁴⁾ deze Apuku namen voor de boom werden gebruikt in rituelen rondom deze bosgeesten door Saramacaans gezener Tooy (Price, 2008).

FABACEAE

Senna alata (L.) Roxb.

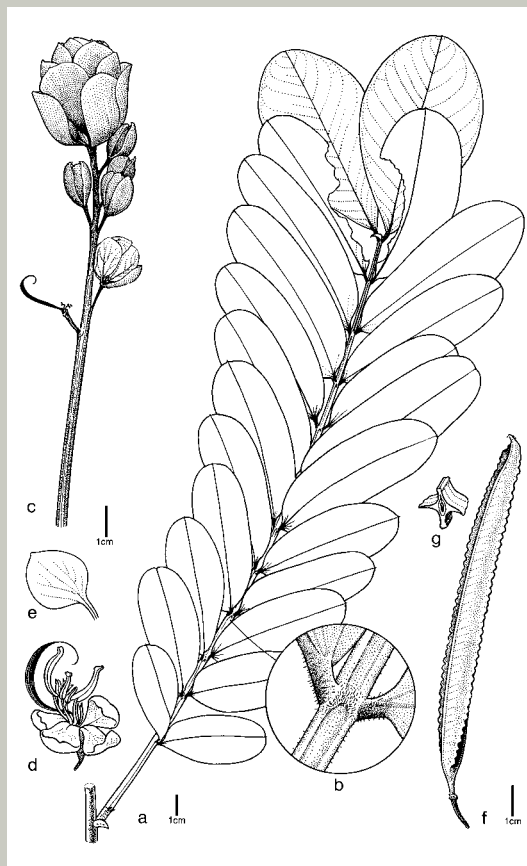
Synoniem: *Cassia alata* L.

Lokale namen: slabriki, sibritii, tingifowruwiri¹ (Sr), jefodu, nyofó udu (Au), dyonfo udu, yungudu, jonkugbegbe (Sa), senneblad² (SN).

Beschrijving: Struik, tot 4 m hoog. Jonge twijgen behaard. Bladeren verspreid, samengesteld, evengeveerd, onaangenaam geurend; deelblaadjes tot 24, tegenoverstaand, 10 x 5 cm; voet afgerond of afgeknot; punt afgerond; bovenkant kaal; onderkant behaard. Bloeiwijze een grote, kort behaarde tros in de bovenste bladoksels; schutbladeren geel, snel afvallend. Bloemen asymmetrisch; kelk oranjegeel; kroonbladeren geel, bruin geaderd, genageld. Peul bruin tot zwart, ca. 15 x 1,5 cm, kaal, met vier overlangse, gegolfde vleugels. Zaden ca. 50, bruin.

Senna alata: a. blad; b. detail bladas; c. bloeiwijze; d. bloem; e. kroonblad; f. peul; g. doorsnede peul.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, snelgroeïende pionier in open vegetatie, langs wegen en rivieren.

Verspreiding: waarschijnlijk van origine uit de Guiana's, nu een pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens het wieden.

Gebruik: Reeds halverwege de 18e eeuw maalden de Afrikaanse slaven in Suriname de gedroogde bladeren van slabriki fijn, mengden ze met wat water en gaven ze aan mensen die last hadden van constipatie (Rolander, 2008). Ook vandaag de dag

zijn de bladeren en wortels van slabriki een belangrijk onderdeel van de kowrudresi-flesjes, het zelfgemaakte vloeibare laxemiddel wat in veel Surinaamse winkels te koop is. Kowrudresi's zijn erg populair onder alle bevolkingsgroepen. Men drinkt ze bij een 'luie darm', 'kowrubere' of 'tranga bere' (slechte spijsvertering of verstopping), maar ook 'om je van binnen schoon te maken', een periodieke darmreiniging. Men mengt het fijngestampte slabrikiblad met een beetje castorolie (van *Ricinus communis*) en neemt een lepeltje in of kookt het blad met Chinees rabarberpoeder (van de wortel van *Rheum officinale*), loangotitei (*Aristolochia consimilis*), anijszaad, zeezout en

bitterzout (magnesiumsulfaat). De zwarte vloeistof verkoopt men in flesjes van 20 ml, die in één keer opgedronken moeten worden. De rest van de dag breng je dan grotendeels op de WC door. Eind december nemen veel mensen een laxeer-middel om het nieuwe jaar schoon te beginnen. Traditioneel genezer Obino Delobi waarschuwde tegen het regelmatig innemen van kowrudresi. Als men last van verstopping had, was het volgens hem veel beter om veel fruit te eten, zoals banaan en papaja.

Het laxerend effect van *Senna alata* is gebaseerd op de anthraquinonen (sennosides en senna glycosides) in het blad. Deze irriteren het darmslijmvlies en zorgen zo voor een verhoging van de peristaltiek. Overmatig gebruik van plantaardige anthraquinonen kan leiden tot melanositis coli, een zwarte verkleuring van het rectumslijmvlies (Müller-Lissner, 1993). Volgens farmacoloog Henk van Wilgenburg (pers. comm.) heeft het veelvuldig gebruik van laxeremiddelen in tropische landen een oorsprong in de behandeling tegen ingewandswormen. Door de darmen te purgeren worden vaak ook (restanten van) wormen uitgedreven, wat mensen het idee geeft van alle parasieten af te zijn. De zaden van slabriki worden inderdaad ook fijngestampt en met water vermengd als wormafdrijvend middel ingenomen. Volgens Sedoc (1992) zou een afkooksel van twee verse slabriki bladeren met twee wortels van sibi-wiri (*Scoparia dulcis*) op een halve liter water ook filariawormen uit het lichaam verdrijven. Of dit werkt is de vraag, aangezien deze parasieten zich doorgaans in de lymfevaten ophouden en niet in de darmen. De wortels voegt men soms ook toe aan alcoholische bitters voor de mannelijke potentie.

Surinamers die in 2006 in de Bijlmer werden geïnterviewd noemden het gebruik van kowrudresi ook bevorderend voor de gezondheid: het zou de mannelijke potentie op peil houden, ziektes voorkomen en reinigend werken bij mensen die veel vlees, snoep en andere ongezonde etenswaren had gegeten (Van Anandel en Westers, 2010). Een thee van slabrikiblad wordt tevens gedronken bij hoge bloeddruk, struma (vergroete schildklier), nierstenen, overmatige galproductie en hepatitis ('gari'). Het sap van het fijngestampte blad wordt vermengd met Guinness gedronken tegen aambeien (Sedoc, 1992). Het laxeren lijkt bij al deze medicijnen het gewenste effect.

De wortels van de struik worden gedroogd en gekookt tegen slijmerige diarree met darmkrampen, een aandoening die lijkt op dysenterie, maar merkwaardigerwijs soms ook met 'kowrubere' wordt aangeduid. Een baarmoedermedicijn bereid men door zeven wortels van slabriki, guave (*Psidium guajava*), blaka uma (*Cordia curassavica*), en zeven vergeelde bladeren van de laatste struik in een fles zure wijn, cognac of jenever te doen en goed in de zon te laten trekken (Sedoc, 1992). Heftige laxeremiddelen kunnen inderdaad ook de baarmoeder doen samentrekken, zodat bloedresten worden uitgescheiden. Dit is waarschijnlijk de bedoeling van dit middel. Volgens gebruiksters mochten zwangere vrouwen geen thee van slabriki drinken, omdat dan de baby dood zou gaan. Na de bevalling drinken kraamvrouwen de thee wel. 'Je krijgt dan geen koorts en je baarmoeder gaat niet zweren', aldus Edith Adjako.

Voor een braakmiddel wordt een twintigtal bladeren fijngestampt, uitgeperst en met zout ingenomen. Hierna moet flink veel water gedronken worden. Hiervan moet je overgeven, een drastische remedie als je vermoedt te zijn vergiftigd. Een thee van tien bladeren werkt volgens Ruben Mawdo juist om heftig braken te doen stoppen. Bij een vergrote milt ('kuku'), vaak een gevolg van een malariabesmetting, raadt Heyde (1987) aan 25 gr. slabriki wortels en evenveel wilkensbitter wortels (*Allamanda cathartica*) te koken op een liter water. Hiervan zou zesmaal daags een borrelglaasje moeten worden ingenomen. Waarschijnlijk heeft ook dit medicijn een laxerend effect. Sedoc (1992) vermeldt een middel tegen dezelfde aandoening waarbij zeven slabrikibloemen met zeven kromantiwiwiri plantjes (*Struchium sparganophorum*) worden gestampt met 10 gr *Aloe vera*-blad en rabarberpoeder. Tweemaal daags moet een eetlepel van dit laxatief worden ingenomen. Kleine kinderen met korrelige ontlasting ('zuurte') krijgen soms ook een aftreksel van de bloemen te drinken.

Een kruidenbad van de bladeren wordt vaak genoemd als heilzaam tegen huidschimmel ('lota'), schilferige huid, eczeem, jeuk, puistjes en witte vlekken op de huid. Een kompres van de fijngestampte bladeren, soms vermengd met konsakiwiri (*Peperomia pellucida*) wordt om dezelfde reden op de huid aangebracht. Extracten van *Senna alata* hebben een bewezen werking tegen

een aantal soorten huidschimmels (Adedayo et al., 1999), wat het wereldwijd gebruik van de plant tegen deze huidziekten verklaart. Slabrikibladere komen tenslotte ook terecht in kruidenbaden om boze geesten, nachtmerries en yorka's weg te jagen. Voor hetzelfde effect kun je ook wat verse bladeren voor je huis leggen.

Commercieel gebruik: Slabriki groeit zoveel in en rondom Paramaribo dat het nauwelijks op de markt verschijnt. De plant is goed herkenbaar en gemakkelijk zelf te oogsten. In Nederland zijn

de bloeiende takken en de wortels soms wel in Surinaamse kruidenwinkels verkrijgbaar. Gedroogd 'senneblad', wat in zakjes in zowel Surinaamse als Nederlandse apotheken verkocht wordt, is vaak afkomstig van andere (eveneens laxerende) *Senna*-soorten.

Betekenis naam: ¹⁾ gierenblad. Kennelijk stinken deze vogels net zo als *Senna alata*, want ook in Guyana heet de soort John Crow's bush; ²⁾ meerdere soorten *Senna* heten zo.

FABACEAE

Senna occidentalis (L.) Link.

Synoniem: *Cassia occidentalis* L.

Lokale namen: yorkapesi¹ (Sr), arapo (Ca), kumanti sanga², misi konde uwii (Au), alibialibi uwii³, komantí sangu² (Sa), spookerwt (SN).

Beschrijving: Overblijvend, struikachtig kruid, 1-2 m hoog. Stengel vaak houtig. Bladsteel met knotsvormige klier aan de basis. knotsvormige klier aan de basis. Bladeren verspreid, samengesteld, evengeveerd; deelblaadjes 8-12, 2-9 x 1-3,5 cm; voet afgerond; punt spits; bladas rood. Bloeiwijze een okselstandige, gesteelde, weinig-bloemige tros. Bloemen geel, ca. 2 cm in doorsnede; kroonbladeren 4, genageld. Peul plat, roodachtig groen met verdikte randen, ca. 8-14 x 0,8 cm. Zaden in 1 rij, bruin.

Senna occidentalis. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: algemeen, in open vegetatie en op erven.

Verspreiding: pantropisch.

Domesticatie: wild, gespaard tijdens het wieden en aangeplant.

Gebruik: *Senna occidentalis* is een van de meest bekende medicinale planten van Zuid-Amerika. Rolander zag de plant op 24 juni 1755 'overall,

overdadig bloeiend en onaangeraakt, zijn misselijkmakende geur wijd verspreidend' (Rolander, 2008). Hij vermeldt hoe een kompres van de kwalijk ruikende jonge bladeren op ringworm (een schimmelinfectie op de huid) werd gelegd. Ook werden de bladeren in die tijd gekookt of tot poeder vermalen en gebruikt om de darmen te purgeren. Vandaag de dag wordt vooral de wortel gebruikt. Men kookt een handvol gedroogde wortels op een liter water en drinkt de thee tegen buikpijn, koorts, darmkrampen, onregelmatige menstruatie,

baarmoederproblemen, brandend maagzuur, leverproblemen en als laxermiddel. Volgens marktvrouw Martha Kadosu maakt de thee van de wortels 'je schoon van binnen, je kunt er veel van drinken, maar je moet de thee van de bladeren niet gebruiken!'.

De wortel wordt in alcohol getrokken als 'bita' en afrodisiacum. Kleine stukjes yorkapewortel werden aangetroffen in potentievergogende kruidenbitters voor mannen. Wortels van yorkapesi en ingisopo (*Furcraea foetida*) trekt men in alcohol met wat kruidnagelen als een medicijn tegen buikkrampen (Sedoc, 1992). Dezelfde schrijver vermeldt ook het gebruik van de wortels voor 'leversiki' bij baby's (het geelkleuren vlak na de geboorte door de afbraak van hemoglobine). Hiervoor trekt men de wortels in cognac (!), lengt het iets aan met water, een geeft men de baby er tweemaal daags een paplepel van te drinken.

Van de gedroogde bloemen van de yorkapesi wordt ook een thee getrokken. Deze geeft men aan baby's te drinken die last hebben een korrelige ontlasting die gepaard gaat met darmkrampjes en luiersuitslag. Ook de bloemen en bladeren van *Senna chrysoarpa* (een savannestruikje met ronde peulen, iets grotere bloemen en behaarde stengels) worden hier soms voorgebruikt. Bij een opgezwollen milt kookt men de bloemen van *S. occidentalis* samen met de wortels van krapata (*Ricinus communis*) en wilkensbitter (*Allamanda cathartica*) op een liter water. Aan het afkooksel voegt men in de apotheek gekocht gedroogd senneblad (*Senna* sp.), 2-3 eetlepels Epsomzout, rabarberpoeder en kamillebloemen (*Matricaria chamomilla*) toe. Sedoc (1992) raadt driemaal daags een borrelglas van dit laxermiddel aan. Of dit werkt tegen miltproblemen (vaak veroorzaakt door verwaarloosde malaria) blijft de vraag. Henk Jeroe bereidde een thee van het blad, de zaden, de wortels en de bloemen van de yorkapesi tegen longaandoeningen. Als kinderen koorts hebben worden ze soms met een mengsel van de fijngewreven bladeren en pemba ingesmeerd.

De zaden worden gebrand in een koekenpan, gemalen en als surrogaat voor koffie gebruikt. Deze drank zou ook helpen tegen verstopping ('a puru kowru ooktu') en overmatige galproductie. De zaden zijn wel giftig en kunnen nierproblemen en gastro-enteritis (buikgriep met braken en diarree) veroorzaken. Het is echter mogelijk dat de toxische bestanddelen verdwijnen bij het branden van het zaad (Duke et al., 2009).

Yorkapewortels komen ook in kruidenbaden terecht die men neemt om kwade geesten en het boze oog te verdrijven. De bladeren gebruikt men in kruidenbaden met knoflookliaan (*Mansoa alliacea*) of fini uwii katu (*Ficus schumacheri*) om een lastige yorka te verjagen. Er moet niets van dit kruidenbad worden gedronken! In een recept van Ruben Mawdo wordt yorkapesiblad vermengd met het blad van djindja masusa (*Zingiber zerumbet*), witte katoen (de groene cultivar van *Gossypium barbadense*), atuku (*Annona muricata*), piëpië páu (*Lippia alba*), makamaka (*Lantana camara*), snekiwiri (*Eryngium foetidum*), wat pemba en een scheut sterke drank. Hiermee baad je om de yorka die je lastig valt zich weer goed te laten voelen, zodat hij vredig naar het dodenrijk vertrekt. In Brownsweg stampt men het blad fijn, mengt het met alcohol en smeert het op het lichaam om yorka's af te weren. Ook wordt het blad samen met andere kruiden in het gat gegooid waar men een placenta begraaft na de geboorte van een baby. Yorkapesi is ook een kromantiplant: voor het gebruik in kruidenbaden voor de luchtgoden, zie *Struchium sparganophorum*.

Commercieel gebruik: verse wortels en twijgen worden verkocht op de Vreedzaammarkt in Paramaribo en in Surinaamse winkels in Amsterdam en Almere.

Betekenis naam: ¹⁾ spookerwt; ²⁾ kromanti rent heen en weer, naar de trancebewegingen van een kromantimedium na een kruidenbad met deze plant; ³⁾ alibí (Sa) betekent nier of boon.

FABACEAE

Senna quinquangulata (Rich.) Irwin & Barneby.

Synoniem: *Cassia quinquangulata* L.C. Rich.

Lokale namen: yorkapesi¹ (Sr), kasoroballi, lokonañjò (Ar), arapari (Ca), yókapesi¹, mamatawe, gaan pesi² (Au), malokopesi (Pa), amöatawé, okobuka, akubagoón³ (Sa).

Beschrijving: Kleine boom of klimmende struik. Hout geel. Stengel 5-kantig. Bladeren verspreid, samengesteld, evengeveerd; deelblaadjes 4, 3-12 x 2-6 cm; voet scheef; punt toegespitst; bladas afgeplat, met spoelvormige klieren tussen elk paar blaadjes. Bloeiwijze een eindstandige, sterk vertakte, behaar-

Senna quinquangulata. Foto: H. Rypkema.

de pluim. Bloemen bleekgeel, ca. 1,5 cm in doorsnede; kroonbladeren 5, van buiten behaard; 7 fertiele en 3 steriele meeldraden; stijl groen. Peul cilindrisch, ca. 15-30 x 1 cm, gaderd, openspringend. Zaden talrijk.

Verspreiding: noordelijk Zuid-Amerika.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Als je de bladeren van dit struikje in een pan kookt wordt het water blauwzwart. De thee van een handvol bladeren in vier liter water zou helpen tegen maagkrampen. Door het drinken van deze thee zouden onvruchtbare vrouwen weer een baby kunnen krijgen. Het afkooksel wordt ook gebruikt in genitale stoombaden, om baby's te wassen zodat ze stevig worden, en als kruidenbad als je veel pech hebt, om boze geesten weg te jagen, en om meer geluk in de liefde te krijgen. Het badwater en de handdoek worden helemaal zwart na gebruik. Het gebruik van deze plant komt

nu alleen voor onder Marrons; in het verleden maakten Arawak Indianen er een soort verf van.

Commercieel gebruik: verse twijgen zijn te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo. De plant is soms in bevroren toestand verkrijgbaar in Surinaamse winkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ spookerwt, deze naam wordt vaker gebruikt voor *Senna occidentalis*; ²⁾ grote boon; ³⁾ (groeit op) het kostgrondje van Akuba. Verwijst naar het voorkomen in secundair bos; Akuba was waarschijnlijk een Afrikaanse slavin. Deze naam wordt ook aan de pionierboom *Banara guianensis* gegeven.

FABACEAE

Sesbania grandiflora (L.) Pers.

Synoniemen: *Agati grandiflora* (L.) Desv., *Robinia grandiflora* L.

Lokale namen: kamanturi, turi (J), agati (Sarn).

Beschrijving: Kleine, sterk vertakte boom, tot ca. 4 m hoog. Jonge twijgen kort grijsbehaard. Bladeren verspreid, samengesteld, evengeveerd; deelblaadjes 20-50, tot 2-5 x 1,5 cm; voet afgerond; punt uitgerand. Bloeiwijze een okselstandig, 1-3-bloemig trosje. Bloemen zeer groot; kelk lichtgroen; kroon wit of felroze, vlezig; helmhokken geel. Peul zeer dun, rond, eerst groen, na rijpen geel, hangend, tot 50 x 0,8 cm. Zaden ca. 30, niervormig, door tussenschotten gescheiden.

Sesbania grandiflora. Foto: T. van Andel.

Voorkomen: af en toe aangeplant door Javanen en Hindostanen.

Verspreiding: van origine uit India en Zuidoost Azië, nu vooral gecultiveerd in Azië en Afrika.

Domesticatie: gekweekt, snel verwilderend door vallende zaden. Ook te vermeerderen via stekken.

Gebruik: Deze kleine boom staat soms op Javaanse of Hindostaanse erven, zowel in Paramaribo als buiten de stad. De grote witte bloemen worden kort gekookt of roergebakken als groente; ze smaken een beetje naar witte kool. Soms wordt ook het blad en de jonge peulen gestoofd gegeten. De rijpe peulen en zaden eet men in Suriname niet. Javanen drinken de thee van de astringerende bast

Bloem van *Sesbania grandiflora*. Foto: T. van Andel.

tegen buikaandoeningen. Bij keelpijn gebruiken ze het sap van de uitgeperste bladeren als gorgel-drink. Volgens Nelson et al. (2007) bevatten alle delen van deze plant de giftige pyrrolizidine alkaloiden, die schade aan de lever kunnen veroorzaken. Het boompje is ook geschikt als groenbester en als schaduwboom, maar hij wordt in Suriname snel door fowrudoti (bijv. *Phthirusa stelis*) geparasiteerd (Ostendorf, 1962).

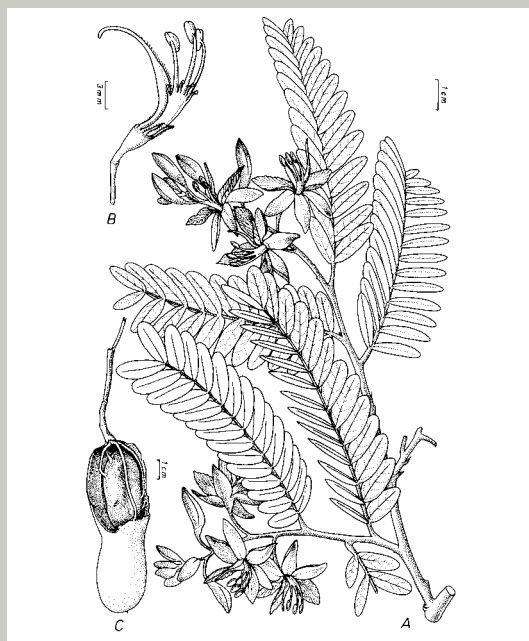
Commercieel gebruik: de verse bloemen liggen soms op de Nood- en de Kwakoemarkt in Paramaribo. In Nederland zijn ze sporadisch verkrijgbaar in gespecialiseerde Aziatische toko's onder de Molukse naam 'kembang turi' of de Thaise naam 'dok kae'.

FABACEAE

Tamarindus indica L.

Lokale namen: tamalen (Au, Sr), tamaren (Ca), imli (Sarn), asem (J), tamarinde (SN).

Beschrijving: Boom, tot 20 m hoog, met brede kroon. Buitenste bast bruin, ruw, met grijze afvallende plakken. Bladeren verspreid, samengesteld, evengeveerd; deelblaadjes 10-20 paar, 15-20 x 5 mm; voet asymmetrisch; punt afgerond. Bloeiwijze een eind- of okselstandige, behaarde, hangende tros. Bloemknoppen rood; bloemen ca. 1 cm in doorsnede, snel afvallend; kroonbladeren geel of wit, rood geaderd; meeldraden gekromd. Peul bruin, knobbelig, niet openspringend, iets gekromd, 5-15 x 2 cm. Zaden 2-3, omgeven door een zurig, bruin, eetbaar pulp.

Tamarindus indica. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: vaak aangeplant als laanboom in Paramaribo, ook op erven als fruitboom.

Verspreiding: van origine uit Afrika, nu over de gehele tropen aangeplant.

Domesticatie: gedomesticeerd, soms verwilderd.

Gebruik: Op het Onafhankelijkheidsplein in Paramaribo staat een rij met meer dan 200 jaar oude tamarindebomen, waarvan de zaden hoogstwaarschijnlijk zijn meegekomen met de slavenschepen. Rolander beschrijft op 24 juni 1755 hoe de tamarindepeulen werden verzameld en verkocht door zwarte kinderen in de stad. Het sap vond hij in het hete klimaat heerlijk verkoelend, het herstelde zijn zwakke gezondheid en verbeterde zijn stoelgang (Rolander, 2008). Ook Stedman (1800) roemt de verfrissende drank, 'die in veele ziekten, en vooral in de koorts word aangepreezen'. Tamarindestroop, gemaakt door kokende suikerstroop met het bruine pulp te mengen, is nog steeds erg populair in Suriname. De stroop wordt aangelengd met ijskoud water tot een drankje of onverdund over schaaftijs gegoten. Volgens Tjong Ayong (1989) koken Javanen het vruchtpulp in water en drinken het afgekoeld bij menstruatiepijn en overmatige vaginale afscheiding. Het zure pulp (vers en als drank) werkt volgens Stephen (1979) laxerend en bloedzuiverend bij huidandoeningen, brandend maagzuur en geelzucht. De laxerende werking van tamarindevruchten wordt toegeschreven aan de grote hoeveelheid wijnsteen- en appelzuur in de pulp (Irvine, 1961). Een thee van tamarindebladeren is volgens Stephen (1979) ook zweetbevorderend, waardoor het afkoelend werkt

bij koorts. Javanen koken de bladeren met de wortels van watrakanu (*Ruellia tuberosa*) en drinken de afgekoelde thee bij suikerziekte en hoge bloeddruk. Ze verwerken het blad ook met de wortelstokken van diverse gemberachtigen (*Curcuma* spp.) in gezondheidsbevorderende 'jamu' drankjes (Tjong Ayong 1989).

Een lauw kruidenbad van tamarindeblad is een bekend middel tegen jeuk en huidirritatie bij mazelen, waterpokken en rode hond. Marronvrouwen die net zijn bevallen gebruiken tweemaal daags een heet stoombad met blad van tamarinde, guave (*Psidium guajava*) en jamun (*Syzygium cumini*). De stoom zou de vagina en baarmoeder reinigen en de kraamvrouw snel laten herstellen en op haar vroegere gewicht terugbrengen. De werking van dit soort kruidenbaden is waarschijnlijk toe te schrijven aan de looizuren in het blad, die een antimicrobiële, wondhelende en een samentrekkende werking hebben (Havinga et al., 2010). Sommige Surinamers bekijken tamarindebomen met gemengde gevoelens: plantage-opzichters gebruikten de knobbelige twijgen vroeger om slaven af te ranselen (Stedman, 1790; Price, 1990).

Commercieel gebruik: de vruchten zijn op de fruitmarkten van Paramaribo te koop, maar het blad wordt niet verkocht, waarschijnlijk omdat het makkelijk gratis te plukken is in de stad. Kant-en-klare jamu drankjes worden door Javanen verkocht. In Nederland verkopen Surinaamse winkels het (bevroren) blad soms wel. In Aziatische toko's verkopen ze de gehele peulen of de vruchtpulp in samengeperste blokken zonder zaden, onder de naam 'asempasta'.

FABACEAE

Tephrosia sinapou (Buchholz) A. Chev.

Synoniem: *Tephrosia toxicaria* (Sw.) Pers.

Lokale namen: kunami¹ (Sr), yaurokunan² (Ar), asityuna (Ca), wanapu (Ca, Sar), sinapu, uwii neku³ (Au), bumbi (Au, Sar, Sr), Suriname poison (En).

Beschrijving: Struik, tot 3 m hoog. Twijgen bezet met zachte, geelbruine haren. Bladeren verspreid, samengesteld, onevengeveerd; deelblaadjes ca. 21, tegenoverstaand, ca. 5 x 1 cm; voet en punt afgerond; bovenkant kaal; onderkant aangedrukt behaard. Bloeiwijze een eindstandige, dicht goudgeel behaarde tros. Bloemen vlindervormig, wit; kiel en zwaarden soms lichtpaars, vlag van binnen soms roze met geelgroene vlek. Peul groen, geel behaard, ca. 7 x 0,5 cm, opensplijtend en omkrullend. Zaden ca. 10, bruin.

Tephrosia sinapou: bloeiende tak, peulen met zaad en habitus. **Illustratie: H. Rypkema.**

Voorkomen: af en toe aangeplant door Indianen en Marrons.

Verspreiding: gekweekt in Midden- en Zuid-Amerika, het Caribisch gebied en Afrika.

Domesticatie: waarschijnlijk al in pre-Columbi-aanse tijd door Indianen gedomesticeerd.

Gebruik: Deze plant staat bij de binnenlandbe-woners bekend als visgif. De zwarte wortels worden met een hamer of een stuk hout in stukken geslagen en in de kreek gegooid. Het water kleurt wit en de vissen komen bovendrijven. De wortels bevatten rotenon en tephrosine, wat aangrijpt op het ademhalingsstelsel van de vissen. Deze manier van vissen met gif heet in Suriname ‘ponsu fisi’. *Tephrosia sinapou* is een door de mens ver-spreide soort die in voor de komst van Columbus al door Indianen werd gecultiveerd (Quigley, 1956). In Suriname wordt de struik gekweekt, maar ook vaak verwilderd op oude kostgrondjes aangetroffen. In het oudste herbarium van Suri-name, het Hermann herbarium uit ca. 1690, is de plant ingelegd onder de naam ‘woenaboe’ (van Ooststroom, 1939).

Tephrosia sinapou, gekweekt op een erf in Nieuw Lombé, Brokopondo. **Foto: T. van AnDEL.**

Indianen in Guyana gebruiken het sap van de wortel uitwendig bij eczeem en huidzweren veroorzaakt door huidkanker en AIDS (Van AnDEL, 2000), maar het is niet bekend of Surinaamse Indianen dit medicijn ook toepassen. Het sap uit de wortels schijnt goed te werken tegen hoofdluis; hetgeen aannemelijk is omdat rotenon ook als insecticide bekend staat.

Marrons gebruiken de plant met name voor magische doeleinden. Baden met het blad van bumbi en kwatakamabuba (*Parkia pendula* bast) beschermt je tegen bakru’s, yorka’s en wisi, bijvoorbeeld ‘als iemand een fles voor je heeft gezet’. Het begraven van een fles met een dubieuze inhoud in iemands tuin is een beproefd middel om die persoon de stuipen op het lijf te jagen (Stephen, 1998). Met een kruidenbad van deze plant met andere visgiften, zoals neku (*Lonchocarpus* spp.), kunami (*Clibadium surinamense*), adrunnguman (*Spigelia anthelmia*), koud water, bier, parfum en swit’sopi kun je volgens Ruben Mawdo een zwaar gemoed (‘hebi skin’) van je schouders afwassen en je financiële problemen oplossen.

Het blad van *Tephrosia* wordt volgens Heyde (1987) ook gebruikt in een Saramaccaans bezweringsmiddel voor een gunstige jacht. Het blad wordt dan in een kruidenbad verwerkt met pikin masusa (*Renealmia floribunda*) en kowru-ati (*Begonia glabra*). Als je hiermee baadt zul je meer dieren vangen.

Commercieel gebruik: de verse twijgen met bladeren zijn te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo en in gespecialiseerde Surinaamse winkels in Nederland (voor gebruik in kruidenbaden). De wortels worden niet op de markt gebracht.

Betekenis naam: ¹⁾ afgeleid van de Arawak naam voor visgif; ²⁾ kunami om yarau (Ar) mee te vangen, een kleine zoetwatervis (*Hoploerythrinus unitaeniatus*) die in Suriname ook wel 'warapa' wordt genoemd; ³⁾ visgif bladeren.

FABACEAE

Vigna subterranea (L.) Verdc.

Synoniemen: *Voandzeia subterranea* (L.) DC., *Glycine subterranea* L.

Lokale namen: dyukapinda¹ (Sr), agobo² (Au), awoo gobo pinda², awoo pinda uwii³, gobogobo² (Sa), bosnegerpinda (SN), Bambara groundnut⁴, Congo goober² (En).

Beschrijving: Eenjarig kruid. Stengel kruipend, wortelend aan de knopen. Bladsteel tot 20 cm lang. Bladeren verspreid, samengesteld, onvengeveerd, rechtopstaand; deelblaadjes 3, 3-8 x 1,5-4 cm; voet spits; punt uitgerand; Bloeiwijze een korte, okselstandige tros. Bloemen vlindervormig, met twee bijeen; kroonbladeren geel, 8 mm lang. Vruchtbeginsel na bevruchtig uitgroeiend en zich in de grond borend. Peul scheef-bolvormig, ca. 2 cm in doorsnede, met twee kleppen openspringend. Zaden 1, soms 2, rond, ca. 1,5 cm in doorsnede, zwart, bruin of rood.

Vigna subterranea: kiemende zaden (b) en plantjes (o) in Stonhuku, Gran Rio. Foto: S. Dilrosun.

Voorkomen: sporadisch gekweekt door Marrons, op kostgrondjes in het binnenland.

Verspreiding: van origine uit West Afrika, door slaven geïntroduceerd in Suriname.

Domesticatie: volgens Geijskes (1952) wordt er in Suriname maar één cultivar gekweekt.

Gebruik: Deze van oorsprong Afrikaanse aardnoot werd als voedsel op slavenschepen meegenomen naar de Nieuwe Wereld. Vooral in het Amerikaanse South Carolina werden de nootjes door slaven in hun tuintjes gekweekt. Surinaamse Marrons namen de zaden mee tijdens hun vlucht van de plantages naar het binnenland. Waarschijnlijk zijn ze nu een van de weinige bevolkingsgroepen op het Ameri-

kaanse continent die het gewas nog kweken. Dahlberg noemt de plant niet in zijn catalogus, maar stuurt in 1792 een aantal zaden op naar Linnaeus, die ze opkweekt en de soort als eerste beschrijft (Amshoff, 1939). Missionarissen van de Evangelische Broedergemeenten vermelden rond 1770 dat het gewas door Saramaccaners wordt geplant, hetgeen in de jaren '70 nog steeds het geval is (Price, 1991). De enige botanische collectie uit Suriname is echter die van F.L. Splitgerber (nr. 776) uit Paramaribo van 1858. De plant wordt niet genoemd in de Checklist of the Plants of the Guiana Shield (Funk et al., 2007). In 1999 ontdekte Charlotte van 't Klooster een exemplaar in de diepvries van een Saramaccaanse winkel in Amsterdam (van 't Klooster, 2000). De foto's van Sean Dilrosun bewijzen dat de soort nog steeds door Sara-

maccaners wordt gekweekt. De zaden worden gekookt, gebakken of geroosterd gegeten. Het is niet bekend of Marrons er net als in Afrika een soort meel van stampen en dat met olie vermengen tot een soort pindakaas, wat als saus wordt gegeten. Awoo pinda's bevatten minder olie en zetmeel dan de gewone pinda (*Arachis hypogaea*). Net als zoals 'pinda-aleisi' (rijst met *Arachis hypogaea*) worden gerechten met awoo pinda mogelijkwijs tijdens begrafenissen geserveerd, zoals ook in West-Afrika het geval is (Brink & Belay, 2006).

De gehele plant of de bladeren worden waarschijnlijk ook in wintirituelen gebruikt. Heyde (1987) beschrijft een Saramaccaans voor de vooruitgang, waarbij het lichaam wordt ingewreven met een mengsel van zeven bladeren van seemai (*Mimosa pudica*), zeven bladeren van de neku liaan (*Lonchocarpus* sp.), een plantje van de awoo pinda, mapindapinda (*Desmodium adscendens*), 'vania' (mogelijk vanillepeulen van de *Vanilla* orchidee) en 'aliesie' (dit betreft waarschijnlijk de Afrikaanse rijst *Oryza glaberrima*).

Tijdens voorouderrituelen wrijven de Marrons hun lichaam in met voedselgewassen die hun voorvaderen kweekten, om zo op spirituele wijze met hen in contact te komen. Ook hier speelt de awoo pinda mogelijk een rol. Ook Stephen (1979) noemt

Vigna subterranea: zaden (uit West Afrika).

Foto: T. van Andel.

de awoo pinda als een rituele plant, maar geeft verder geen details over het gebruik.

Commercieel gebruik: het blad van deze aardnoot werd éénmaal aangetroffen in de Saramaccaanse winkel Pikin Nanga Gran Vanodoe Oso in Amsterdam Oost. Niet in Suriname verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ Aucanerspinda; ²⁾ het woord 'gobo', 'goober' (VS) of 'gubagubs' (Jamaica) is afgeleid van het woord 'nguba' voor *V. subterranea* in de Kikongo taal uit Zaïre; ³⁾ voorouderpinda; ⁴⁾ aardnoot van de Bambara, een ethnische groep in Mali, West Afrika.

FABACEAE

Zygia inaequalis (Humb. & Bonpl. ex Willd.)

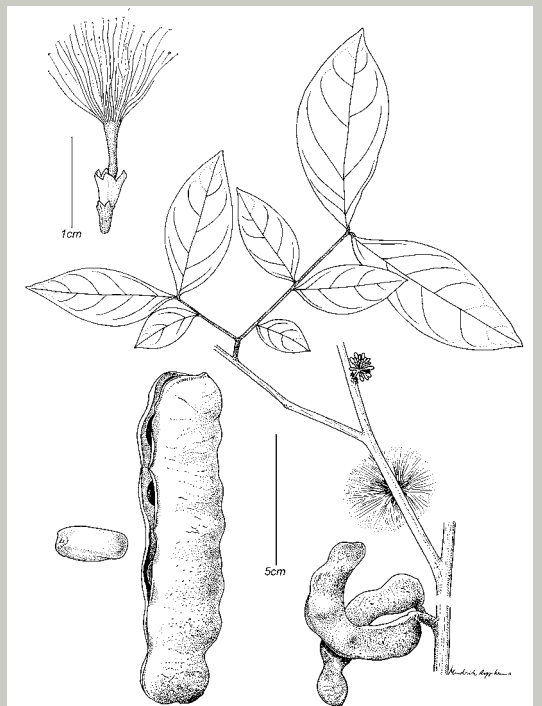
Pittier.

Synoniem: *Inga inaequalis* Humb. & Bonpl. ex Willd.

Lokale namen: yaraní (Ca), koia weko (Au).

Beschrijving: Struik of boom, tot 25 m hoog. Jonge delen schaars behaard. Bladsteel kort, met schotelvormige klier aan de top. Bladeren verspreid, samengesteld, dubbelgeveerd, met 5-9 deelblaadjes, 6-18 x 2,5-5,5 cm; voet ietwat scheef; punt stomp of spits. Bloeiwijze een stel kort gesteelde aartjes op oudere, kale takken. Bloemen lichtgeel. Peul groenbruin, houtig, met 1-2 bijeen, gekromd, 9-27 x 1,5-2,5 cm. Zaden rond, tot 2 cm in doorsnede.

Zygia inaequalis. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: niet algemeen, in laagland rivierbos en langs krekken.

Verspreiding: noordelijk Zuid-Amerika.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens de kap.

Gebruik: Als je een kostgrondje aan wilt leggen in het Surinaamse binnenland, zul je een stuk oerwoud moeten omkappen en platbranden, voordat je kunt beginnen met planten. Volgens Marrons moet je bij het uitkiezen van een geschikte plek altijd goed opletten of er geen termietennesten in de buurt voorkomen. Daarin huist namelijk de Akantamasi of Akantasi, een bosgeest die er niet van houdt om gestoord te worden. Boomwortels die in zo'n termietennest groeien vanwege de vruchtbare aarde, worden soms door spuugbeestjes geïnfecteerd. Die produceren een soort schuim

dat uit gaten in het termietennest tevoorschijn komt. Dit is volgens bosbewoners een teken dat de gevreesde Akantasi kwaad is. De geest zou ook na het branden van het kostgrondje uit een rokend gat in de grond kunnen komen. Akantasi kan mensen in bezit nemen, kwellen en ziek, blind en zelfs doodmaken (Herskovits & Herskovits, 1934; Price, 1991). Een van de mogelijkheden om een slachtoffer van deze kwaadaardige geest te bevrijden is hem baden met een kruidenbad, vervaardigd uit gestampte koia weko bast en kukusa (Au), een soort rode klei. Dit recept was alleen bekend bij Aucaans genezer Ruben Mawdo. Deze boom wordt mogelijkwerwijs alleen in de Marowijneregio gebruikt. De witte pulp in de vruchten van deze boom wordt soms door kinderen gegeten.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

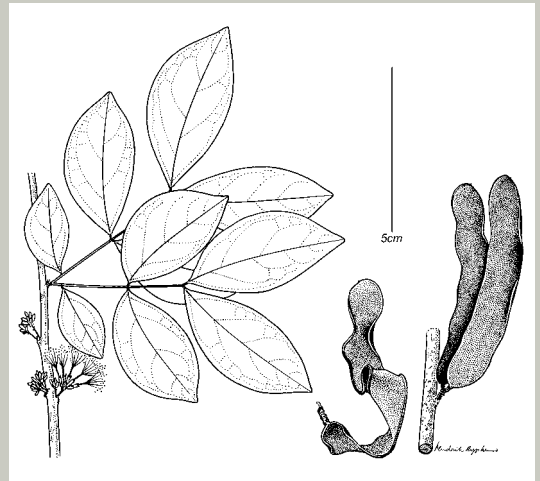
FABACEAE

Zygia latifolia (L.) Fawc. & Rendle var. *latifolia*.

Synoniem: *Inga inaequalis* Willd.

Lokale namen: kokobesibonki¹, muserki, pesiweko (Sr), alikyu (Ar), ayarani (C), buasiman weko¹ (Au), bwasyiman weko¹ (Par).

Beschrijving: Kleine boom, tot 15 m hoog. Jonge delen behaard. Bladsteel kort, met schotelvormige klier aan de top. Bladeren verspreid, samengesteld, dubbelgeveerd, deelblaadjes 4-6, 5-13 x 2-5,5 cm; voet stomp, top spits. Bloeiwijze een stel kort gesteelde aartjes, okselstandig of op oudere, kale takken. Bloemen roze-wit. Peul bij rijping bruin, met 1-3 bij-

Zygia latifolia. Illustratie: H. Rypkema.

een, 7,5-42 x 1,8-3 cm. Zaden rond, tot 2,5 cm in doorsnede.

Voorkomen: niet algemeen, in laagland rivierbos en mangrovemoerassen, tot 400 m inland.

Verspreiding: Mexico, de Antillen, de Orinoco delta, de Guiana's tot aan Brazilië.

Domesticatie: wild, soms gespaard van de kap.

Gebruik: Als je denkt dat iemand zwarte magie ('wisi') tegen jou heeft gebruikt, dan kook je de bladeren van deze boom in een zinken emmer met water en een scheut alcohol. Je drinkt wat van het afkooksel en wast je lichaam met de rest. Je kunt ook een stuk kibriwiri (*Psychotria ulviformis*) meekoken. Na deze behandeling zal de wisi je lichaam met de ontlasting en urine verlaten en ben

je genezen, volgens Ruben Mawdo. Om de rode Akantasi winti te verjagen, een kwade geest die huist in termietennesten van rode aarde, maak je een kruidenbad door de bladeren van deze boom fijn te stampen met die van lebi baka (*Lueheopsis rosea*), blaka uma (*Cordia curassavica*) en rode klei, en het geheel te mengen met koud water en een scheut sterke drank. Als je hiermee driemaal daags gedurende zes dagen mee baadt, zal de winti je voorlopig niet meer lastig vallen.

Naast de deurpost van Mawdo's huis stond maandenlang een kruidenbad met daarin een dichte bierfles, een stuk pangi stof, mangrovebladeren (*Rhizophora racemosa*), bladeren van buasiman weko (*Zygia latifolia*) en een pond buskruitpoeder.

Ook dit bad zou bescherming bieden tegen zwarte magie en iemand een lang leven bezorgen. Dageelijks kwamen dorpelingen langs de tobbe om snel even hun hoofd te wassen met het kruidenbad. Indianen in Guyana baden met een kruidenbad van de bast tegen algemene lichaamsspijnen. Ook zieke baby's worden ermee gewassen. De witte pulp in de vruchten van deze boom wordt soms door kinderen gegeten.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ leprozen-*Inga*. Zowel 'kokobe' (lepra) als 'bwasima' (lepralijder) verwijzen naar een mogelijk gebruik in het verleden van deze soort tegen lepra.

GENTIANACEAE

Chelonanthus alatus (Aubl.) Pulle.

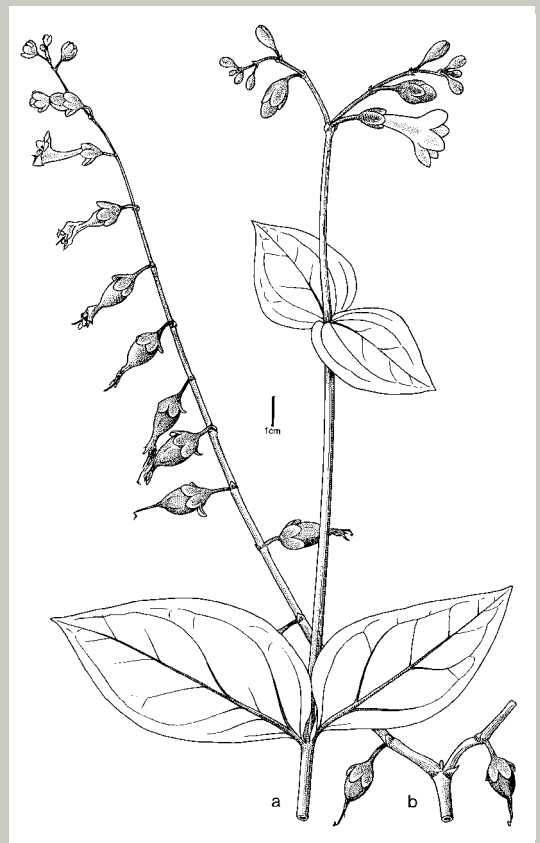
Synoniemen: *Irlbachia alata* (Aubl.) Maas subsp. *alata*, *Lisianthus alatus* Aubl.

Lokale namen: diatabaka¹, diabita², sabanatabaka³, sabanabita, tabakawiwiri⁴ (Sr), yuliballi⁴ (Ar), kuraya (Ca), balawi bita, saka sii⁵ (Au), dagu yesi⁶ (Sa), hertentabak (SN).

Beschrijving: Kruid, tot 2 m hoog. Stengel 4-hoekig, aan de basis soms met 4 vleugels. Bladeren tegenoverstaand, zittend, vlezig, ca. 10 x 5 cm; voet aflopend; punt spits. Bloeiwijze een eindstandige, in 2 delen gevorkte, tot 25-bloemige pluim. Bloemen 5-talig, trechtervormig, tot 4,5 cm lang, geelgroen. Doosvrucht groen, houtig, ca. 15 x 5 mm, gekroond door stijlrestanten, met 2 kleppen openspringend. Zaden talrijk, vierkant, zeer klein.

Chelonanthus alatus: a. habitus; b. vruchten.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, als onkruid op kostgronden en in open vegetatie.

Verspreiding: van Zuid-Mexico tot Bolivia en Brazilië.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Een thee van dit veelvoorkomende onkruid wordt af en toe gedronken als 'bita', een bitter drankje dat laxerend werkt en zo 'het lichaam

reinigt van slechte invloeden van kwaadwillende personen⁷. Men drinkt de thee ook bij verkoudheid, buikpijn, overvloedige menstruatie en symptomen van suikerziekte, geelzucht ('gari') en algemene malaise. De soort is niet zo populair in Suriname als in de andere twee Guiana's, waar de thee regelmatig wordt ingenomen tegen koorts, malaria, overmatige galproductie en maagproblemen. Het sap gebruikt men uitwendig tegen zweeren en voetschimmel (Van Andel, 2000; Grenand et al., 2004). In Suriname worden de bladeren gestampt of opgewarmd en als kompres aangebracht bij wonden, puistjes, jeuk, infecties, kneuzingen en breuken. Met een afkooksel wordt ook een bad genomen. Saramaccaners in Brownsweg voegen de soort soms ook toe aan hun babybaden. Laboratoriumonderzoek heeft uitgewezen dat een

extract van deze plant de groei van malariaparasieten met meer dan 50% wist te reduceren (Bertani et al., 2006). Surinaamse wintipriesters stoppen de zaden soms in rammelaars gemaakt van een kalebas (*Crescentia cujete*) en schudden ermee om de geesten op te roepen.

Commercieel gebruik: niet verhandeld in Paramaribo, sporadisch verkrijgbaar in Surinaamse wintiwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ hertentabak, waarschijnlijk eten deze dieren van het blad; ²⁾ hertenmedicijn; ³⁾ savannetabak; ⁴⁾ wilde tabak, de groeiwijze van deze plant lijkt inderdaad op *Nicotiana tabacum*; ⁵⁾ rammelaarzaden; ⁶⁾ hondenoer, naar de vorm van het blad.

GENTIANACEAE

Coutoubea ramosa Aubl. var. *ramosa*.

Lokale namen: diabita¹, sabanabita² (Sr), kibiwara tokoñ³ (Ar), asepatono (Ca), lokosi bita, lokoti bita (Sa).

Beschrijving: Kruid, tot 1,5 m hoog. Stengel houtig, sterk vertakt. Bladeren tegenoverstaand, zittend, 2,5-15 x 0,2-3 cm; voet aflopend; punt toegespitst. Bloeiwijze eind- of okselstandig, samengesteld uit 2-3, tot 17 cm lange, veelbloemige aren. Bloemkelk groen, 4-tandig; kroon trompetvormig, wit of lichtroze, keel donkerpaars; lobben 4, korter dan de buis; helmhokken wit. Doosvrucht donkergroen, met 2 kleppen openspringend. Zaden zeer klein.

Coutoubea ramosa var. *ramosa*.

Foto: C. van der Hoeven.

Voorkomen: af en toe voorkomend in de ondergroei van hoog bos, langs rivieren, wegen, op kostgrondjes en zandsavannes.

Verspreiding: Colombia, Venezuela, de Guiana's, Bolivia en het Braziliaanse Amazonegebied.

Domesticatie: wild.

Gebruik: De stengels en bladeren van dit kruid worden gekookt en als thee gedronken. Het afkooksel is erg bitter. Mensen drinken er maar een klein beetje van als ze buikpijn, hoofdpijn of

koorts hebben, hun bloed willen zuiveren of hun stoelgang stimuleren. Een kruidenbad van deze plant gebruikt men bij puistjes en vlekken op de huid. Gestampte bladeren worden ook samen met kokosolie op wonden gewreven. Volgens Heyde (1987) baden Saramaccaners met een aftreksel van lokoti bita en kamferbita (*Unxia camphorata*) hun tijdelijk verlamde of slapende ledematen, een aandoening die ze 'anansi siki' (spinnenziekte) noemen. Ook wassen ze hun gezicht met dit kruidenbad als ze last hebben van oogaandoeningen of slecht zicht. In Brownsweg worden baby's met een kruidenbad van deze soort gebaad om ze 'steviger' te maken. De sterk gelijkende *C. ramosa*

var. *racemosa*, met iets langere, eindstandige bloeiwijzen en bloemen waarvan de kroonlobben langer zijn dan de kroonbuis, wordt waarschijnlijk identiek gebruikt.

Commercieel gebruik: de verse plant wordt op de Vreedzaammarkt in Paramaribo verkocht voor 3 SRD (€ 0,75) per stuk, en is soms ook in Surinaamse kruidenwinkels in Nederland verkrijgbaar.

Betekenis naam: ¹⁾ hertenmedicijn, waarschijnlijk eten herten van de plant; ²⁾ medicijn wat op de savanne groeit; ³⁾ voedsel van de capybara (*Hydrochoerus hydrochaeris*).

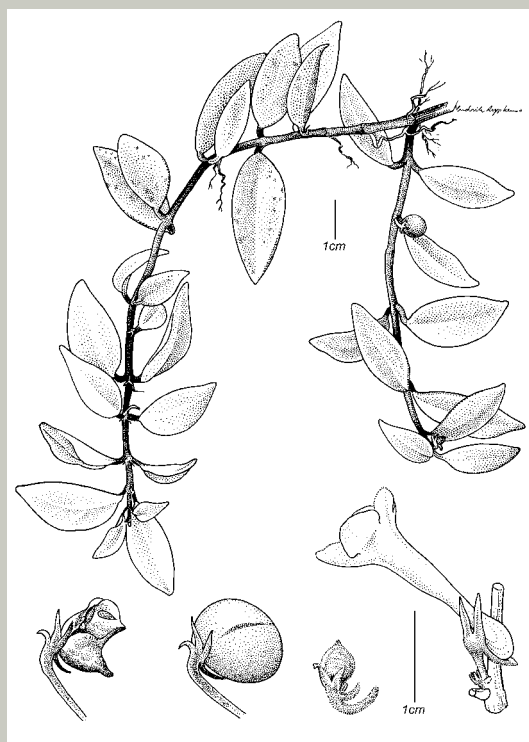
GESNERIACEAE

Codonanthe crassifolia (H. Focke) C.V. Morton.

Lokale namen: brokobatraviwiri¹, ingisopo² (Sr), lei uwii³, bókobatá uwii¹ (Au).

Beschrijving: Epifiet, vaak groeiend in een mierennest. Stengels tot 2 m lang. Bladeren tegenoverstaand, dik, vlezig, groen, vaak rood aangelopen, 2-8,5 x 0,5-4 cm; voet afgerond of wigvormig; punt stomp of spits; bovenkant gegroefd; onderkant gekield, in doorsnede driehoekig; bladrand gaaf. Bloemen okselstandig, met 1-4 bijeen; kelk 5-lobbig; kroon wit of geel, soms iets rood gestreept, ca. 2 cm lang; meeldraden 4. Bes rood, rond, ca. 1 cm in doorsnede.

Codonanthe crassifolia: stengel, bloemknoppen, vrucht en bloem. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: zeer algemeen, in hoog bos, maar ook in oude aangeplante laan- en fruitbomen.

Verspreiding: van Zuid-Mexico tot de Guiana's, Bolivia en Brazilië.

Domesticatie: wild in Suriname, elders als sierplant gedomesticeerd.

Gebruik: *Codonanthe crassifolia* is in Europa en de VS een bekende kamerplant die in hangmandjes wordt gekweekt. In Suriname groeit hij wild in het bos. Indianen in Guyana druppelen het sap uit de vlezige blaadjes in ontstoken of troebele ogen, maar verder wordt de plant nauwelijks gebruikt. Langs de Marowijne is de epifiet echter het hoofdbestanddeel van een belangrijke 'obia' (magisch medicijn) die drager ervan beschermt tegen glasscherven. Aucaans genezer Ruben

Mawdo mengde de blaadjes met die van knopuwii (*Hyptis lanceolata*), fungus (vezel van *Pari-nari campestris*), kukusa (rode klei) en luisawiri (*Eclipta prostrata*) in koud water. Als hij in dit kruidenbad zijn voeten wuste kon hij erna door glasscherven lopen zonder zichzelf te snijden. Mawdo nam geregeld zo'n bad. Hij had een bak vol gebroken flessen in de ingang van zijn 'winti oso' geplaatst, zodat alleen hij (blootsvoets over de scherven) zijn tempel kon betreden. Als je de vlezige blaadjes van deze epifiet doormidden breekt, lijken de stukjes op groene glasscherven. In scholen in het binnenland veegden de kinderen

vroeger hun lei schoon met het sappige binnenste van de doorsgesneden blaadjes. De sterk gelijkende, maar minder vaak voorkomende soort *Codonanthe calcarata*, met een 2-lobbige kelk en aan de top gezaagde blaadjes, wordt waarschijnlijk identiek gebruikt.

Commercieel gebruik: niet verhandeld in Suriname. In Nederland en elders in de wereld als kamerplant verkocht.

Betekenis naam: ¹⁾ gebroken flessenblad; ²⁾ indianenzeep; ³⁾ leukruid.

HAEMODORACEAE

Xiphidium caeruleum Aubl.

Lokale namen: dagu titei¹ (Sr), ebesere bina², waioriballi³ (Ar), sararan⁴ (Ca), dagu té¹ (Au), dagu labu¹ (Sa).

Beschrijving: Kruid, tot 40 cm hoog. Wortelstok kort, kruipend, met tot 50 cm lange uitlopers. Bladeren lijnvormig, stijf uitstaand, gerangschikt als een platte waaier, 20-40 x 2-2,5 cm; voet schedevormig; punt spits; bladrand met kleine, bruine stekeltjes. Bloeiwijze een eindstandige, gesteelde, losse, tot 10 cm lange, behaarde pluim. Bloemen 3-talig, wit. Doosvrucht eerst groen, later rood of oranjebruin, rond, ca. 1 cm in doorsnede. Zaden talrijk, zwart, wrattig.

Xiphidium caeruleum: bloeiende plant, bloem en vrucht. **Illustratie: W. Hekking.**

Voorkomen: algemeen, als onkruid op kostgrondjes, langs bos- en savanneranden, op rotsen en in secundair bos.

Verspreiding: tropisch Zuid-Amerika en de West-Indische eilanden.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Arawaks raspden de wortelstok en smeren de pulp op voetschimmel. Aucaners koken de bladeren van dit kruid en wassen er mensen mee die erg zwak zijn en niet meer kunnen lopen worden. Dit zou de patiënten weer kracht geven, zodat ze snel weer kunnen lopen. Ze gebruiken het blad ook in een bezweringsmiddel voor de liefde, door het met mapindapinda (*Desmodium adscendens*) fijn te wrijven in Floridawater (parfum) en op de huid te smeren. Als je partner van plan is je te

verlaten, moet je dit smeersel op je huid aanbrengen en de naam van je geliefde uitspreken. Hij of zij komt dan snel weer bij je terug.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

HELICONIACEAE

Heliconia psittacorum L.f.

Lokale namen: apukupalulu¹ (Au, Sr), obia², (sabana-) palulu, popokaiwiri³, popokaitongo⁴ (Sr), hariti, warero (Ar), konosarang⁵, kurewako anuru⁶ (Ca), pikinpa-alu⁷ (Pa), akata palulu⁸ (Sa), papagaaienbek, papagaaietong (SN).

Beschrijving: Kruid, tot 2 m hoog. Bladsteel tot 40 cm lang. Bladeren verspreid, 40-55 x 1,5-10 cm; voet stomp of spits; punt lang toegespitst. Bloeiwijze eindstandig, rechtopstaand, tot 10 cm lang; spil rood; steel rood, tot 55 cm lang; schutbladen 2-5, smal bootvormig, oranje-rood, met een waslaagje aan de buitenkant, 6-15 cm lang, in een hoek van 10°-45° van de spil afstaand. Bloemen oranje, met groene punt, tot 4 cm lang, recht. Vrucht besachtig, rond, lang gesteeld, eerst oranjegeel, later blauw. Zaden 1-3.

Betekenis naam: ¹⁾ hondenstaart; ²⁾ medicijn voor scheuren in de voet (schimmel); ³⁾ lijkt op de orchidee 'waiori' (*Catasetum discolor*); ⁴⁾ lijkt op *Cyperus ligularis* ('sara').

Heliconia psittacorum. Foto: P. Maas.

Voorkomen: algemeen, in sloten en op natte savannes, soms in moerasbos.

Verspreiding: tropisch Zuid-Amerika en de West-Indische eilanden.

Domesticatie: wild, gespaard en gecultiveerd als sierplant.

Gebruik: De oranje bloemen van deze plant zijn een ingrediënt van een ingi swit'watra, een geurend kruidenbad om de Indianengeest te eren. De meeste andere bestanddelen van dit bad zijn ook rood, zoals gronposren (*Portulaca oleracea*), merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*), kusuwé (*Bixa orellana*), ingiwiri (*Nepsera aquatica*), het sap van ingi ken (rode cultivar suikerriet) en rode anijsdrank (Sedoc, 1992). Volgens Rolander had deze *Heliconia* soort in de 18e eeuw een slechte reputatie onder de Indianen, maar waarom dat zo was

vertelt hij er niet bij (Rolander, 2008). Het Indiase gebruik is waarschijnlijk verloren gegaan, maar de associatie van deze plant met Indianen leeft nog voor in het gebruik van de bloemen in Creoolse kruidenbaden voor de ingi winti's.

In Suriname komen een aantal verschillende soorten *Heliconia* voor. Er woedt nogal eens een discussie over welke soort nou de kleine palulu is en welke de grote, welke de popokaitongo en welke de apukutasi. Wetenschappelijk zijn ze wel uit elkaar te houden: *H. psittacorum* heeft oranje bloemen, smal blad en groeit veel in sloten, *H. richardiana* heeft gele schutbladen, en groene, geknikte bloemen, *H. acuminata* iets grotere, rode schutbladen en *H. bihai* nog grotere rode schutbladen en zeer groot blad. De lokale namen zijn niet altijd consistent, met als gevolg dat de meeste *Heliconia* soorten voor soortgelijke doeleinden worden gebruikt. Het blad van *H. psittacorum* is echter te

klein om als provisorische dakbedekking te dienen, zoals wel veel met *H. acuminata* en *H. bihai* gebeurt. Wel wordt het blad van *H. psittacorum* opgerold en op het hoofd geplaatst als daarop iets zwaars wordt gedragen. Zo'n rol heet een 'tya'tyari' (drager) en wordt ook wel eens op de grond onder een aardewerken pot met een kruidenbad geplaatst. Offers voor de geesten legt men ook op een palulu-blad, aangezien de voorouders dit blad als bord gebruikten. Saramaccaners in Brownsweg baden soms met een afkooksel van de bladeren bij lichaamsspijn. In Powakka wordt een thee van de wortelstok van *H. acuminata* gedronken bij duizeligheid.

In de schutbladen van *Heliconia* bloemen blijft water achter als het heeft geregend. Volgens de Saramaccaanse wintipriester Tooy gebruikten weggelopen slaven dit water als plengoffer aan de bosgeesten, direct na hun vlucht (Price, 2008: 426). Het lijkt erop dat dit gebruik nog steeds in ere wordt gehouden, aangezien kleine flesjes 'palulu-water' op de markt verkocht worden voor wintitrituelen. *H. psittacorum* wordt soms als sierplant gekweekt, maar het is ook een berucht onkruid vanwege de moeilijk te verwijderen wortelstokken.

Commercieel gebruik: flesjes van 500 ml met troebel 'palulu watra' zijn te koop op de Vreedzaammarkt voor 15 SRD (ca. € 4). Marrons vrouwen het verse blad van diverse *Heliconia*-soorten op als een bundel en verkopen die voor ca. € 1. De bloeiwijze zit er altijd bij, zodat de klant zeker weet dat het een *Heliconia* is. Surinaamse wintiwinkels in Nederland verkopen de bundels in bevroren toestand voor € 6. Diverse *Heliconia*-soorten worden gekweekt voor de internationale snijbloemenhandel door de firma Para Flor bij Onverwacht (Pará). Ze zijn te koop in bloemstalletjes langs de Waterkant, waar ze vaak worden aangeschaft door toeristen vlak voor hun vertrek.

Betekenis naam: ¹⁾ wilde banaan van de bosgeest; ²⁾ magisch medicijn; ³⁾ papegaaienblad; ⁴⁾ papegaaientong; ⁵⁾ lijkt op *Renealmia alpinia*; ⁶⁾ 'kurewako' is een papagaai; ⁷⁾ kleine palulu; ⁸⁾ een akata is een onderzetter voor een last die men op het hoofd draagt. Die wordt vaak van een opgerold bananen- of *Heliconia*-blad gemaakt.

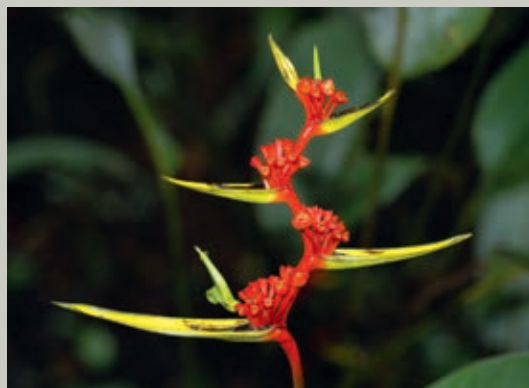
HELICONIACEAE

Heliconia richardiana Miq.

Synoniem: *Heliconia glauca* Poiteau ex Verlot

Lokale namen: apukupalulu (pikin wan)¹⁾, apukutasi²⁾, palulu (Sr), hariti, harichabana (Ar), pariri³⁾ (Ca), apuku paálu¹⁾ (Au).

Beschrijving: Kruid, tot 1,5 m hoog. Bladsteel tot 40 cm lang. Bladeren verspreid, 30-60 x 10-14 cm; voet meestal spits, scheef, soms stomp. Bloeiwijze eindstandig, rechtopstaand, tot 20 cm lang, spil rood; steel rood, tot 30 cm lang; schutbladen 5-7, smal bootvormig, geel of groen, 6-15 cm lang. Bloemen geel of groen,

Heliconia richardiana. Foto: C. van der Hoeven.

sterk geknikt aan de basis, tot 3,5 cm lang. Vrucht besachtig, rond, lang gesteeld, oranje-rood. Zaden 1-3.

Voorkomen: algemeen, langs bosranden en in de ondergroei van bossen.

Verspreiding: Venezuela, de Guiana's en Brazilië.

Domesticatie: wild, gespaard en gecultiveerd als sierplant.

Gebruik: *Heliconia richardiana* is van andere *Heliconia*-soorten te onderscheiden door de gele schutbladen en de groene, geknikte bloemen. Toch heerst er verwarring wat betreft de lokale namen en worden de meeste *Heliconias* identiek gebruikt. De grotere bladeren dienen als provisorische dakbedekking voor boskampjes of om een gat in een palmladerendak te dichten. De wortels van sommige (niet nader gespecificeerde) *Heliconia*-soorten worden gekookt met de luchtwortels van de palmen kumbu (*Oenocarpus bacaba*), maripa (*Maxiliana maripa*), pina (*Euterpe precatoria*) en morisi (*Mauritia flexuosa*) in een Saramaccas medicijn om een miskraam te voorkomen. Arawaks uit Powakka dragen een vers blad van deze plant in hun broekzak als geluksamulet. Ze drinken een thee van de bladeren bij symptomen van suikerziekte en baden met het afkooksel bij malaise.

Dokter Pake uit Onverwacht gebruikt de wortels in een medicijn tegen aambeien. In de schutbladen van de bloemen blijft water achter als het heeft geregend. Dit vocht druppelen Marrons in hun ogen bij staar en verminderd zicht. Ook gieten ze het op de grond als plengoffer aan de bosgeesten. Volgens Wooding (1972: 246) drinkt de Aisa winti (Moeder Aarde) geen alcohol maar 'water dat in de oksels van paralu is opgeslagen'. Waarschijnlijk bedoelt hij hier palulu mee. *Heliconia*'s wor-

den met apuku's (bosgeesten) geassocieerd en komen daarom terug als ingrediënt in diverse kruidenbaden waarmee het opvliegende temperament van deze winti's wordt getemperd. Andere ingrediënten in zo'n soort apuku watra zijn apukuroos (*Psychotria poeppigiana* en *P. bracteocardia*), ampuku uwii (*Piper anonifolium*), en diverse andere apukuwiri's, kruiden die diep in het woud groeien en zodoende met bosgeesten in verband worden gebracht.

Commercieel gebruik: flesjes met 'palulu-water' zijn te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo voor ca. € 4. Marrons vouwen het verse blad van diverse *Heliconia*-soorten op als een bundel en verkopen die voor ca. € 1. De bloeiwijze zit er altijd bij, zodat de klant zeker weet dat het een *Heliconia* is. Surinaamse wintiwinkel in Nederland verkopen de bundels in bevroren toestand voor € 6. Diverse soorten *Heliconia* worden gekweekt voor de internationale snijbloemenhandel door de firma Para Flor bij Onverwacht (Pará). Ze zijn te koop in bloemenstalletjes langs de Waterkant, waar ze vaak worden aangeschaft door toeristen vlak voor hun vertrek.

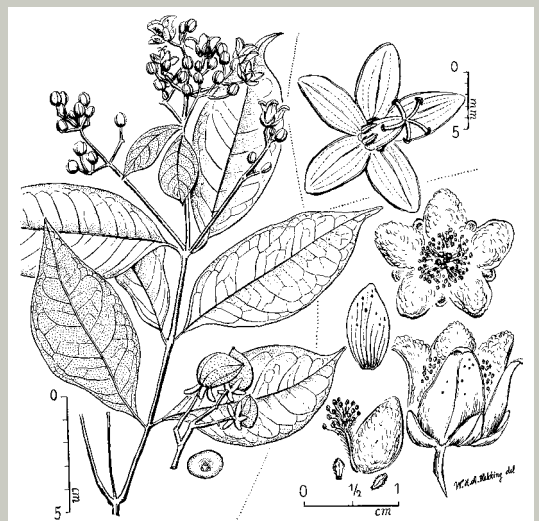
Betekenis naam: ¹⁾ kleine wilde banaan van de bosgeest; ²⁾ dakbedekking van de bosgeest, de gewone tasi is *Geonoma baculifera*; ³⁾ wilde banaan.

HYPERICACEAE

Vismia cayennensis (Jacq.) Pers.

Lokale namen: blengitiwiri, uma pinya¹, pinya udu (Sr), warohaja sarerokuna (Ar), saiparara, suwinani (Car), ösiepit (Way), weri sepi (Trio), (gaán) weti baka pindjá páu² (Au, Sar), pindia udu (Bo), mujeë pindjá páu¹ (Sa).

Beschrijving: Struik of kleine boom, tot 8 m hoog, met oranje latex. Bladeren tegenoverstaand, 8-13 x 2,5-4 cm; voet spits; punt toegespitst; beide zijden kaal, groen, bezet met zwarte klierpuntjes; na drogen licht oranjebruin. Bloeiwijze een eindstandige pluim. Bloemen 5-talig; kelk groen, spits; kroonbladeren van buiten geelgroen, van binnen wollig, wit behaard; stijl oranje. Bes eivormig, groen tot rood, ca. 1 cm lang, gekroond door stijl; kelk

Vismia cayennensis. Illustratie: W. Hekking.

langs het steeltje teruggeslagen. Zaden talrijk, cilindervormig, wrattig.

Voorkomen: zeer algemeen, in secundair bos, in savannebos en op rivieroever.

Verspreiding: Venezuela, de Guiana's, Trinidad, Bolivia en het Braziliaanse Amazonegebied.

Domesticatie: wild, in Marrondorpen aangeplant en gespaard tijdens het wieden.

Gebruik: De jonge twijgen van dit boompje worden door Marronvrouwen gekookt, vaak in combinatie met andere planten. Het hete afkooksel wordt gebruikt als genitaal stoombad en met het afgekoelde bad worden de geslachtsdelen gewassen. Dit doen ze meestal dagelijks, om de vagina te reinigen, strakker en droger te maken, en om geslachtsziektes te voorkomen of te behandelen. Deze baden worden ook na de bevalling gebruikt. Vanwege het veelvuldige gebruik van *Vismia* voor stoombaden, staan ze vaak als struikjes op erven, door veelvuldige oogst gemutileerd. *V. cayennensis* is van andere *Vismia*-soorten te onderscheiden door het groene (in plaats van oranje) blad, bezet met zwarte klierpuntjes. Diverse soorten *Vismia*

worden in Afrika en Zuid-Amerika gebruikt tegen huidschimmels, zowel op de huid als bij vaginale besmetting met *Candida albicans* (Duke et al., 2009). *V. cayennensis* bevat bovendien de stof vismiophenone D, die een HIV-remmende werking heeft (Fuller et al., 1999). Deze eigenschappen zouden het gebruik in genitale baden kunnen verklaren.

De bladeren worden ook in een 'krin skin wasi' gebruikt, een ritueel kruidenbad om bovennatuurlijk vuil van het lichaam af te wassen, waardoor men meer geluk in het leven krijgt. Het hout wordt soms voor dwarsbalken gebruikt.

Commercieel gebruik: verse twijgen met bladeren zijn te koop op de Vreedzaam- en Kwakoe-markt in Paramaribo en soms in Surinaamse kruidenwinkels in Nederland.

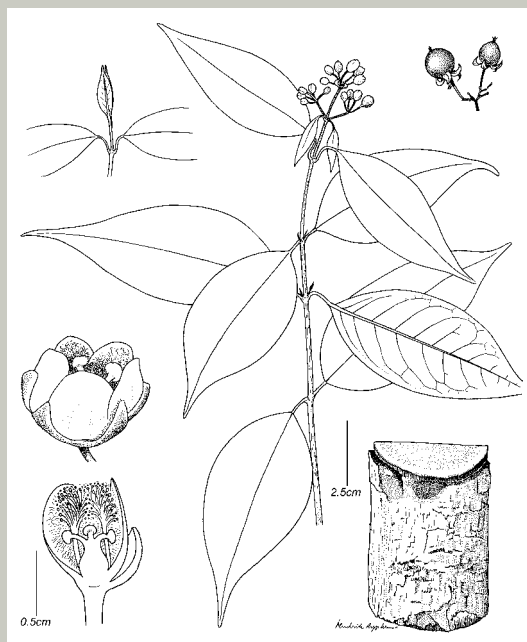
Betekenis naam: 1) vrouwelijke pinya. De mannelijke is *V. guianensis*; 2) witte rug pinya, omdat de bladeren groen zijn in plaats van oranjebruin, zoals bij andere *Vismia*-soorten.

HYPERICACEAE

Vismia guianensis (Aubl.) Choisy.

Lokale namen: man pinya¹, kakabrudu², pikin pinya, bus'apra³, redi baka pinya⁴ (Sr), warahaja (Ar), wakere suwinani (Ca), weri sepi tikorijan (Trio), lebi baka pinja⁴ (Au), pindya udu (Pa), bë baka pindjá páu² (Sa), bosappel, fijnbladige pienja (SN).

Beschrijving: Kleine boom, tot 9 m hoog, met oranje latex. Jonge twijgen kort oranjebehaard. Bladeren tegenoverstaand, 6-10 x 3-4 cm; voet stomp of afgerond; punt toegespitst; bovenkant kaal, groen; onderkant kort oranje behaard, met zwarte klierpuntjes; na drogen oranje. Bloeiwijze een eindstandige pluim. Bloemen 5-talig; kelk groen, lancetvormig; kroon van buiten geelgroen, van binnen wollig, wit behaard; stijl oranje. Bes rond, groen, ca. 1 cm lang, gekroond door stijl; kelk langs het steeltje teruggeslagen. Zaden talrijk, wrattig.

Vismia guianensis: bloeiende tak, vruchten, bast, bloem (doorsnede), bloem en jonge bladeren.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: zeer algemeen, in secundair bos, in savannebos en op rivieroever.

Verspreiding: Venezuela, de Guiana's, Trinidad, Bolivia en het Braziliaanse Amazonegebied.

Domesticatie: wild, in Marrondorpen aangeplant en gespaard tijdens het wieden.

Gebruik: De oranje latex uit de bast van deze boom wordt als een trekzalf op abscessen en zweren met pus gelegd om ze open te breken en het wondvocht te laten wegstromen. Ook smeert men het op wonden, puistjes, jeukende plaatsen en huidvlekken veroorzaakt door schimmels. Het gekookte blad kan ook als een kompres op zweren en andere infecties gelegd worden. Arawaks in Powakka gebruiken ook andere *Vismia*-soorten voor dezelfde doeleinden (o.a. *V. latifolia*, *V. macrophylla* en *V. sandwithii*, allen ook 'warahaja' genoemd). De bladeren van man pinya zijn een van de meest frequent gebruikte ingrediënten in genitale stoombaden. Marronvrouwen nemen aan het eind van de zwangerschap een kruidenbad met *Vismia guianensis* bladeren, de bast van een maïsplant, adiansi (*Euphorbia hirta*) en musansi kakisa (de bast van *Pseudopiptadenia suaveolens*). Door dit bad zou de bevalling snel en voorspoedig verlopen. Vanwege het veelvuldige gebruik in dit soort stoombaden, staat ook *V. guianensis* vaak aangeplant in Marrondorpen, door regelmatige

oogst tot een struikvorm teruggebracht. Diverse *Vismia*-soorten worden in Afrika en Zuid-Amerika gebruikt tegen huidschimmels, zowel op de huid als vaginale besmetting met *Candida albicans* (Duke et al., 2009). Deze eigenschappen zouden het gebruik van bladeren en latex kunnen verklaren.

De bladeren figureren ook in kruidenbaden voor de geestelijke gezondheid van baby's, om boze geesten te verjagen en nachtmerries te doen stoppen. Als het blad wordt gekookt met het blad van cashew (*Anacardium occidentale*), purgeernoot (*Jatropha curcas*) en het blad en de bast van mopé (*Spondias mombin*), wordt het kruidenbad gebruikt voor reuma ('waka waka siki'). *V. guianensis* soort is van andere *Vismia*'s te onderscheiden door de oranje kleur van het jonge blad.

Commercieel gebruik: verse en gedroogde twijgen met bladeren worden verkocht op alle medicinale plantenmarkten van Paramaribo en in diverse Surinaamse kruidenwinkels in Amsterdam en Rotterdam. Ook worden ze verwerkt in kant-en-klare kruidenbultjes voor genitale stoombaden die op internet te bestellen zijn.

Betekenis naam: ¹⁾ de vrouwelijke pinya is *V. cayennensis*; ²⁾ bloedpoeper, vanwege de dikke orangerode latex die uit de bast komt als je hem aankapt; ³⁾ bosappel; ⁴⁾ rode rug pinya, vanwege de oranje onderkant van het blad.

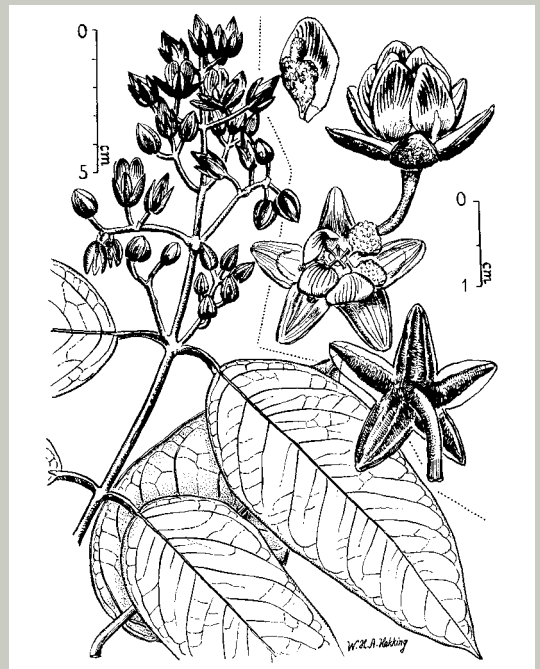
HYPERICACEAE

Vismia japurensis Reichardt.

Lokale namen: uma / bigi pinya¹ (Sr), hiaro waraya¹ (Ar), gaán pindjá páu² (Sa).

Beschrijving: Boom, tot 13 m hoog. Bast schilferig, met oranje latex. Jonge twijgen kort bruin behaard. Bladeren tegenoverstaand, 10-14 x 4-7 cm; voet afgerond; punt spits; bovenkant kaal, groen; onderkant oranjebruin behaard. Bloeiwijze een eindstandige, roestbruin behaarde pluim. Bloemen 5-talig; kelk roestbruin behaard; kroonbladeren van buiten bruin, van binnen wollig, geelbehaard. Bes rond, groenbruin, ca. 1 cm lang, gekroond door stijl; kelk langs het steeltje teruggeslagen. Zaden talrijk, cilindervormig, wrattig.

Vismia japurensis. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: niet algemeen, langs rivieren, op savannes, vaak op wit zand.

Verspreiding: Colombia, Ecuador, Venezuela, Guyana, Suriname en het Braziliaanse Amazonegebied.

Domesticatie: wild, in Marrondorpen aangeplant en gespaard tijdens het wieden.

Gebruik: Om botbreuken te behandelen worden de jonge, oranje bladeren van deze boom kort verwarmd en op de breuk gelegd. De bladeren worden ook in genitale stoombaden gebruikt. De boompjes worden aangeplant in Marrondorpen en zo vaak geoogst dat ze eruit zien als struikjes van minder dan een meter hoog.

De enigszins gelijkende *Vismia macrophylla* ('bigi pinya', Sr), die veel voorkomt in secundair bos, wordt iets minder vaak maar wel op dezelfde manier gebruikt als de boven beschreven soort.

V. macrophylla heeft echter veel grotere bladeren (tot 30 cm lang), dicht met sterharen bezet, en met een duidelijk hartvormige voet. Ook deze soort wordt soms geplant of gespaard tijdens het wieden in Marrondorpen. De bladeren worden gebruikt in genitale stoombaden, babybaden, kruidenbaden voor apukurituelen en in bezweringsmiddelen om geluk af te dwingen. De jonge, nog tegen elkaar geplakte blaadjes worden met zoete anijsstroop in een fles gedaan en gedronken voor men het bos in gaat om slangenbeten te voorkomen. Een thee van de bladeren wordt gebruikt bij buikpijn.

Commercieel gebruik: het verse blad van *V. japurensis* wordt voor ca. € 1 per bundel op de Vreedzaammarkt in Paramaribo verkocht.

Betekenis naam: ¹⁾ vrouwelijke pinya. Om onderscheid tussen de verschillende *Vismia*-soorten te maken, worden de termen mannelijk, vrouwelijk, groot en klein nogal eens door elkaar gehaald; ²⁾ grote pienja.

IRIDACEAE

Eleutherine bulbosa (Mill.) Urb.

Synoniem: *Eleutherine plicata* (Sw.) Herb.

Lokale namen: bakra-opo¹ (Sr, Au), warakaba bina² (Ar), soasoa³ (Ca), hemit⁴ (Way), come back bush⁵ (En).

Beschrijving: Overblijvend kruid, tot 60 cm hoog, met kleine, paarsrode bol. Bladeren 2-5 per plant, 20-60 x 1-2 cm, met overlangse vouwen. Bloeiwijze vertakt, op een verticale stengel, met onderaan een bladachtige schede. Bloemen openen aan het eind van de middag en bloeien de hele nacht; kroonbladeren wit; helmraden geel. Doosvrucht groen, omgeven door schutbladen.

Eleutherine bulbosa: bollen (l) en bloem (b).

Foto's: P. & S. Teunissen (l) en C. van der Hoeven (b).

Voorkomen: niet algemeen, in grasvelden, af en toe gecultiveerd rondom huizen.

Verspreiding: van Mexico tot noordelijk Zuid-Amerika, de Guiana's, Haïti en Trinidad. Elders geïntroduceerd.

Domesticatie: wild en gecultiveerd. Vermeerderd via bollen.

Gebruik: Dit kruidje staat soms in stadstuinen aangeplant vanwege de sierlijke, zoetgeurende bloempjes. In het binnenland wordt het echter voor heel andere redenen gekweekt. Indianen in de Guiana's beschouwen dit kruidje als één van de krachtigste bezweringsmiddelen. Het rode knolletje wordt gesneden of in stukken gesneden, vermengd met parfum en op het lichaam gewreven. Hierdoor krijgt de drager meer geluk in de liefde, krijgt hij zijn verloren gewaande familieleden of geliefden weer terug of staan de autoriteiten aan zijn kant tijdens rechtzaken of problemen met de politie. Zo'n bekoringsmiddel, vaak een mengsel van de knollen van *Eleutherine bulbosa*, ingi tajer (*Maranta arundinacea*), kokosolie en andere magische plantendelen, wordt een 'bakra-opo' genoemd. 'Als je dit op je lichaam of voetzolen smeert, krijg je net zoveel geluk als bakra's altijd hebben', aldus een verkoper van het middel in Paramaribo.

Volgens Herskovits & Herskovits (1936) is een bakra-opo echter een tovermiddel waarmee je de wil van blanken kunt beïnvloeden, waardoor je politieagenten, rechters en andere hoogwaardig-

heidsbekleders (posten die vroeger altijd werden bekleed door blanken) naar je hand kunt zetten. Indianen in Guyana noemen deze magische planten dan ook 'white man bina'. Over het gebruik van *E. bulbosa* in Suriname is niet zoveel bekend; er liggen geen collecties uit dit land in het Nationaal Herbarium Nederland. Toch werd de plant door Ruyschaert en medewerkers aangetroffen op een erf in Powakka en door Boven (pers. comm.) bij de Wayana aan de Lawarivier. Ook stond het kruidje op een erf geplant in het Saramaccaanse dorpje Kapasikele (Beneden-Surinamerivier) en in het Aucaanse deel van Bigiston (Marowijne rivier). Volgens Ruben Mawdo wreven mensen het knolletje over hun huid, zowel als bekoringsmiddel als om bakru's weg te jagen. Het gebruik van het knolletje blijft met veel mysterie omgeven.

Commercieel gebruik: *E. bulbosa* wordt niet los verhandeld. Een flesje bakra-opo kost in Paramaribo ca. 20 SRD (€ 6).

Betekenis naam: ¹⁾ bezweringsmiddel voor de blanke; ²⁾ magische plant van de trompetvogel (*Psophia crepitans*), die als hij tam is voortdurend achter je aan loopt. Na gebruik van deze plant zal jouw geliefde ook zo in je buurt blijven hangen; ³⁾ een kleine bruine boomkruiper (*Dendrocolaptes* sp.) die altijd eenzaam om zijn partner roept. Caribs in Guyana gebruiken het vogeltje zelf ook in bezweringen om een verloren liefde terug te winnen; ⁴⁾ algemene Wayana-term voor magische plant; ⁵⁾ vertaald naar het Indiaanse gebruik in Guyana.

LAMIACEAE

Hyptis atrorubens Poit.

Lokale namen: menti, (busi) fugufugument¹ (Sr), fukufuku menti (Au, Sar), dyanafaya², dagu pai pina³ (Sa).

Beschrijving: Overblijvend, kruipend kruid. Stengels paarsachtig, wortelend op de knopen, tot 3 m lang. Jonge delen dicht behaard. Bla-

deren tegenoverstaand, 2-4 x 1-3 cm; voet spits; punt spits; beide zijden behaard; onderkant paars aangelopen; bladrand gekarteld. Bloeiwijze een okselstandig, veelbloemig hoofdje, ca. 1 cm in doorsnede; schutbladen lichtgroen. Bloemen zittend; kelk 5-tandig, behaard; kroon wit, 2-lippig, bovenlip met roodpaarse stippen. Splitvrucht groen, in 4 nootjes uiteenvallend.

Voorkomen: algemeen, langs wegen, op rotsen, kale laterietbodems en stenige grond.

Verspreiding: tropisch Amerika, geïntroduceerd in tropisch Afrika.

Hyptis atrorubens (l) bloem (r). Foto's: P. & S. Teunissen.

Domesticatie: wild, soms gecultiveerd in tuinen.

Gebruik: Deze kruipende plant wordt fijnge-stampt, het sap met wat water vermengd, gezeefd en gedronken tegen zware verkoudheid. Het sap vermengd met citroensap en zout vormt volgens Stephen (1979) een goed middel tegen 'nerveuze maagstoornissen', misselijkheid, maagkrampen, verkoudheid ('fat'kowru'), eiwit in de urine en ingewandswormen. Als men de wormen wil verdrijven moet de thee iets sterker gezet worden. De hete thee van 10-12 bladeren op een halve liter water kan men zowel drinken of gebruiken om de neus en voorhoofdsholtes mee te stomen (Sedoc, 1992). De thee wordt tevens gedronken tegen diabetes, ingekookt met snekiwiri (*Eryngium foetidum*) en beetje peper (*Capsicum anuum*) als hoestdrank, en, gekookt met een flinke handvol

kalebasblad (*Crescentia cujete*), nootmuskaat, anijs en kaneel, tegen hartkloppingen.

Commercieel gebruik: af en toe verhandeld op de Vreedzaammarkt in Paramaribo of in Surinaamse kruidenwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ 'fugufugu' betekent 'wollig' in het Sranantongo, terwijl 'fukufuku' 'longen' in het Aucaans en 'zaagsel' in het Saramaccans betekent. Het is niet bekend waarom de plant zo wordt genoemd, wel worden *Chenopodium ambrosoides* en *Plectranthus amboinicus* beide ook 'fukufukument' genoemd; ²⁾ deze naam wordt vaker geassocieerd met *Hyptis lanceolata*; ³⁾ de hond betaalt de armoede, waarschijnlijk een verbastering van 'gadu pai pina' (*Hyptis mutabilis*).

LAMIACEAE

Hyptis lanceolata Poir.

Lokale namen: knopowiwiri¹, fayadyan (Sr), djánáfája, yorka knopo² (Sa).

Beschrijving: Overblijvend, rechtopstaand kruid, tot 2 m hoog. Stengel 4-hoekig. Bladeren tegenoverstaand, lang gesteeld, 6-12 x

1-3 cm; voet wigvormig; punt spits; beide zijden alleen behaard op de nerven; bladrand grof gezaagd. Bloeiwijze een okselstandig, gesteeld hoofdje, ca. 1,5 cm in doorsnede; schutblaadjes lancetvormig, behaard. Bloemen klein, zittend; kelk groen, met 5 priemvormige tanden; kroon 2-lippig, wit. Splitvrucht groen, in 4 zwarte nootjes uiteenvallend.

Voorkomen: algemeen, als onkruid in tuinen, in open vegetatie.

Verspreiding: tropisch Amerika, geïntroduceerd in Afrika.

Domesticatie: wild, in Marrondorpen gespaard tijdens het wieden of opzettelijk gezaaid.

Gebruik: De blaadjes van dit veel voorkomende kruid worden in de zon gedroogd en daarna ge-

Hyptis lanceolata. Illustratie: H. Rypkema.

kookt. De thee drinkt men tegen zware verkoudheid, soms met limoensap. Het zou ook goed werken als zweetdrijvend middel (May, 1982). Het fijngemaakte blad met wat suiker en koud water wordt gedronken tegen maagpijn. In Powakka voegt men er geraspte nootmuskaat, eigeel, melasse en de *Hibiscus*-bloemen aan toe als middel tegen bronchitis. Marrons wrijven het blad tussen hun handen, persen het sap eruit en drinken dit met wat zout tegen verkoudheid en slijmerige hoest. Ze koken het blad ook in met snekiwiri (*Eryngium foetidum*) en Spaanse peper (*Capsicum anuum*) tot een hoestdrank. Javanen wrijven het fijngemaakte blad op het lichaam tegen koorts (Tjong Ayong, 1989). Volgens Heyde (1987) worden ontstoken wonden behandeld met een kompres van de gekookte bladeren. Het sap van de blaadjes wordt ook rechtstreeks op wonden gedruppeld om het bloeden te stoppen, vaak samen met louisa wiri (*Eclipta prostrata*). Marrons ver-

zorgen kneuzingen met warme bladeren van deze soorten. Een heet kruidenbad van de plant dient als vaginaal stoombad en een lauwwaterbad met knopowiri en bradibita (*Leonotis nepetaefolia*) zou verlichting brengen bij een jeukende huid. Het blad bevat (zoals bij veel *Hyptis*-soorten) tal van essentiële oliën en heeft een zwak antibacteriële werking, waardoor het rustgevend en antiseptische gebruik verklaard zou kunnen worden (Verpoorte en Dihal, 1987).

Om je voeten te beschermen tegen glasscherven, kun je ze wassen met een mengsel van knopowiri, brokobatrawiri (*Codonanthe crassifolia*), fungus (vezel van *Parinari campestris*), kukusa (rode aarde) en luisawiri (*Eclipta prostrata*). Je kunt nu volgens Ruben Mawdo in gebroken glas lopen zonder jezelf te snijden. Volgens Heyde (1987) wordt het sap van luisawiri en knopowiri in de ogen gedruppeld tijdens kromanti-rituelen. De plant wordt door Mawdo ook verwerkt in een kruidenbad om de slangengeest (fodu) te behagen. Andere ingrediënten zijn gaan tibi (*Peperomia quadrangularis*), pemba, singaafu (*Costus scaber*), piëpië páu (*Lippia alba*), malëmbëlëmbë (*Piper marginatum*) en witte pangi-stof. De slangengeest is na zo'n bad tevreden en zal de persoon die gebaad heeft voorspoed en rijkdom brengen. Voor een ander fodu-kruidenbad, zie Stephen (1986: 71). *H. lanceolata* is ook een bestanddeel van kruidenbaden voor Indianengeesten (Stephen, 1979: 78), geluk, bos- en watergeesten, of om je ritueel te scheiden van een overledene. Knopowiri wordt samen met andere aromatische planten met de placenta begraven na een geboorte. De iets minder algemene, op kleigrond voorkomende *Hyptis brevipes* heeft behaard blad en iets langere bloeisteeltjes, maar wordt ook knopowiwiri genoemd en mogelijk identiek gebruikt.

Commercieel gebruik: de verse plant wordt in grote bossen op de Vreedzaammarkt in Paramaribo verkocht, en is ook soms in Surinaamse kruidenwinkels in Nederland verkrijgbaar.

Betekenis naam: ¹⁾ knoepkruid, vanwege de bolle bloeiwijze; ²⁾ geestenknoop.

LAMIACEAE

Hyptis mutabilis (Rich.) Briq.

Lokale namen: gado pai pina¹, koorsuwiwiri² (Sr), pikin nenge lansi³ (Au).

Beschrijving: Rechtopstaand kruid, tot 2 m hoog. Stengel scherp 4-hoekig, met enkele kleine gekromde stekeltjes. Bladeren tegenoverstaand, lang gesteeld, met klierpuntjes, 2-6 x 1-5 cm; voet stomp of wigvormig; punt spits; bladrand grof gezaagd. Bloeiwijze een eindstandige, losse pluim, opgebouwd uit 2-7-bloemige, gesteelde kransjes; schutbladen behaard. Bloemkelk buisvormig, 5-tandig, behaard; kroon paars, keel wit, bovenlip 2-lobbig, met zwarte stip. Splitvrucht groen, in 4 zwarte nootjes uiteenvallend.

Hyptis mutabilis. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: algemeen, als onkruid in tuinen, in open vegetatie, langs bosranden.

Verspreiding: tropisch Amerika, geïntroduceerd in Europa.

Domesticatie: wild, in Maroondorpen aangeplant rond huizen.

Gebruik: Het afkooksel van deze plant wordt door de Boni gedronken bij hoofdpijn en flauwvallen (Fleury, 1991). Het blad bevat (zoals bij veel *Hyptis*-soorten) tal van essentiële oliën, waardoor het rustgevend en antiseptische gebruik verklaard kan worden (Grenand et al., 2004). De plant wordt ook in kruidenbaden gebruikt voor papa winti-rituelen (slangengeesten) of om lastige yorka's te verdrijven. In Brownsweg verwerken de Sara-maccaners gado pai pina in een kruidenbad met nengrekondreppep zaadjes (*Aframomum melegueta*), slabriki (*Senna alata*), rode katoen (*Gossypium barbadense*), knoflook, assafetida en andere kruiden om boze geesten af te weren. Ze gebruiken ook een verwante aromatische (*H. recurvata*) in hun kruidenbaden om winti's gunstig te stemmen.

Hyptis mutabilis: bloemen. Foto: C. van der Hoeven.

Commercieel gebruik: de plant wordt af en toe vers verkocht op de Vreedzaammarkt in Paramaribo en in gespecialiseerde Surinaamse wintiwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ God betaalt de armoede; ²⁾ koortsblad, waarschijnlijk wordt het blad ook bij koorts gebruikt; ³⁾ kinderlans.

LAMIACEAE

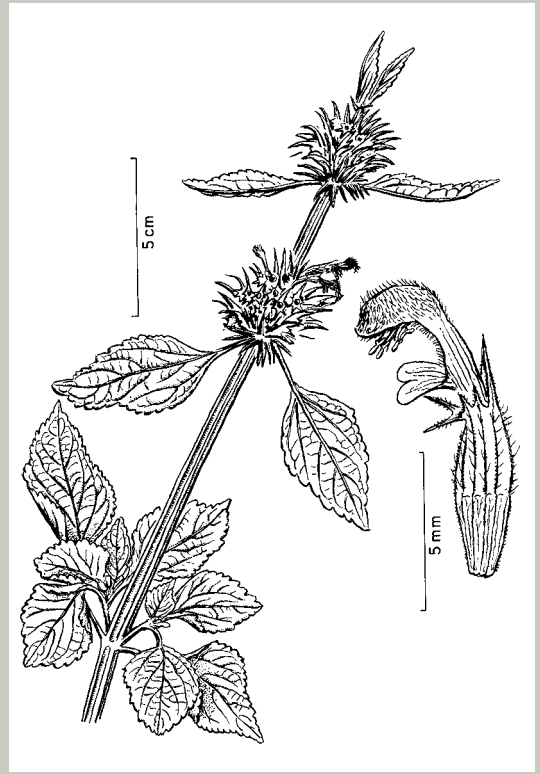
Leonotis nepetifolia (L.) R. Br.

Synoniem: *Phlomis nepetifolia* L.

Lokale namen: bradibita¹, ponsu² (Sr), koro-rewa (Ca).

Beschrijving: Rechtopstaand kruid, tot 2 m hoog. Stengel scherp 4-hoekig, behaard, meestal onvertakt. Bladeren tegenoverstaand, lang gesteeld, 4-12 x 2,5-9 cm; voet zwak hartvormig, aflopend; punt spits; bovenkant eerst behaard, later kaler; onderkant behaard; bladrand gekarteld. Bloeiwijze een dichte, bolvormige, veelbloemige krans, tot 5 cm in doorsnede; schutbladen behaard, stekelig. Bloemkelk behaard, 8-tandig; kroon oranje, dicht behaard, tot 2,5 cm lang. Nootjes 4, klein, driehoekig, met scherpe randen.

Leonotis nepetifolia. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: tamelijk algemeen, langs wegbermen.

Verspreiding: van oorsprong uit tropisch Afrika en Zuid-India, nu een pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild, wellicht af en toe gespaard of aangeplant.

Gebruik: Dit grote kruid met opvallende oranje bloemen komt vooral in het kustgebied voor. We vinden de plant alleen terug in Creoolse medicijnrecepten, Marrons en Indianen lijken de plant nauwelijks te gebruiken. De bladeren worden gedroogd, gekookt en met een beetje zout gedronken tegen schurft, yaws, eczeem, jeuk en andere huid-aandoeningen. Soms kookt men fayadyan (*Hyptis lanceolata*) ook mee (Sedoc, 1992). Met het afkooksel maakt men ook de zweren schoon, bij jeuk neemt men er een bad mee. Het gebruik en de naam van de plant zijn al vrij oud: Dahlberg beschreef al in 1771 hoe het blad van 'brada bitta viriviri' op deze wijze 'jass..zeeren & andere uit-slag' kon genezen. Volgens May (1982) kunnen de fijngestampte bladeren, eventueel met wat krapa-olie (*Carapa* spp.) tussen twee stukjes stof

gelegd op wondjes worden geplaatst om deze te genezen. Het sap brandt heel erg, maar zou toch heilzaam zijn. Bij diaree en hevige darmkrampen kookt men een gehele bradibita plant in twee liter water en drinkt men driemaal daags een glas van de warme thee (May, 1982).

De thee zou volgens Hanna Mulder ook heilzaam zijn bij baarmoederproblemen. Na de bevalling drinken sommige vrouwen een thee van bradibita (één gedroogd blad per kopje water). Ze drinken het zes weken lang, 's morgens en 's middags, om 'het vuil, de troep die binnen is gebleven bij de bevalling er uit te trekken. Het maakt je binnenste schoon', aldus een gebruikster, die aangaf *Leonotis nepetifolia* te prefereren boven andere bita's (zoals *Phyllanthus amarus* of *Aristolochia consimilis*), 'want bradibita is lekker'. De gedroogde bladeren worden soms ook met een stuk loangotitei (*A. consimilis*) in jenever, rum of cognac getrokken. Hiervan wordt een borrelglaasje per keer ingenomen bij buikklachten (Sedoc, 1992).

Commercieel gebruik: niet aangetroffen tijdens de markt surveys in Paramaribo in 2006. Spora-

disch verkrijgbaar in Surinaamse winkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ breedbladige bitter, de naam 'bradibita' wordt ook wel eens aan *Solanum leucocarpon* gegeven. De fijnbladige bitter is *Phyllanthus amarus*.

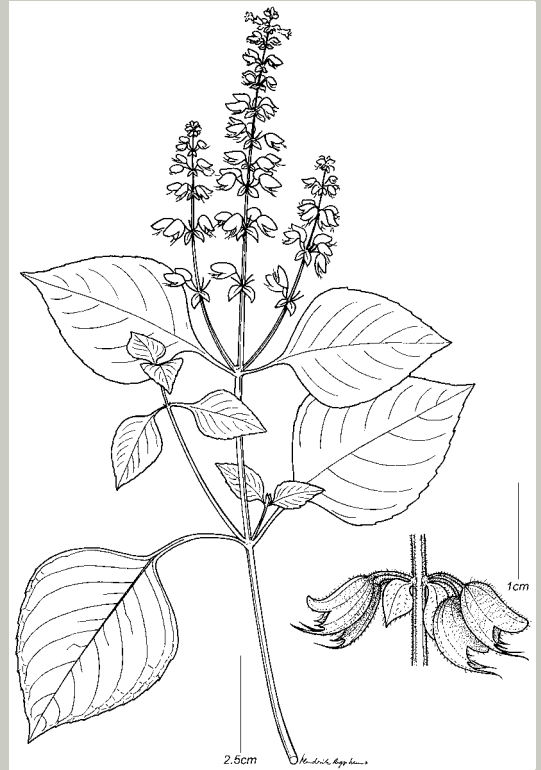
LAMIACEAE

Ocimum campechianum Mill.

Synoniem: *Ocimum micranthum* Willd.

Lokale namen: (uma) smeriwiri¹, kra smeriwiri² (Sr), imjare'urang, pasiri (Ca), basiliko³ (Au, Ca), smeij uwii⁴ (Au), sume wiwi⁴ (Bo), bonu uwii⁵ (Sa), basilicum (SN).

Beschrijving: Eenjarig kruid, tot 50 cm hoog. Stengel sterk vertakt, 4-hoekig, iets houtig aan de basis. Bladeren tegenoverstaand, dun, sterk naar basilicum geurend, groen, 2-5 x 1-3 cm; voet en; punt spits; bovenkant vrijwel kaal; onderkant kortbehaard, met klierpuntjes; blaasrand gezaagd. Bloeiwijze een eindstandige tros, opgebouwd uit 6-bloemige kransen. Bloemkelk groen, iets opgeblazen, 4-tandig; kroonbuis paars; lobben wit; meeldraden wit, uitstekend. Splitvrucht uiteenvallend in 4 zwarte nootjes.

Ocimum campechianum: habitus en kelken.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: niet algemeen, in open vegetatie, langs bospaden. Gekweekt in tuinen en op erven.

Verspreiding: tropisch Amerika.

Domesticatie: wild, maar meestal in gecultiveerde staat aangetroffen.

Gebruik: 'Door boschnegers als kruidenrij in 't eten. Voor kruidenbaden gebruikt', schreef J.W. Gonggrijp op het etiket toen hij deze plant in 1918 verzamelde in Poligoedoe, Tapanahoni. Hij was een van de weinigen die de moeite nam het lokale gebruik te noteren van deze populaire medicinale plant, waarvan veel herbariumexemplaren in tuinen of dorpen verzameld zijn zonder enige melding van hun domesticatiegraad of toepassing.

Herskovits & Herskovits (1936) was het gebruik van het sterk naar basilicum geurende kruid wel opgevallen: Creoolse vrouwen kregen tijdens de bevalling af en toe een drankje van gekookte smeriwiri om de geboorte te bespoedigen. Nazaten van het kamp van Broos en Kaliko vertelden aan Hoogbergen (1996) dat de weglopers al in de 19e eeuw smeriwiri bij hun offerplaats kweekten.

Vandaag de dag wordt de plant nog steeds als specerij toegevoegd aan soep of vleesgerechten, maar ook in tal van medicinale en magische medicijnen verwerkt. Het sap van de uitgeknepen blaadjes druppelt men in wonden. Een hete thee van een handvol bladeren met citroensap drinkt men tegen koorts, om de zweetproductie te bevorderen en zo het lichaam af te koelen (Heyde,

1987). Ook zou de thee volgens Henk Jeroe werkzaam zijn tegen ingewandswormen, die via de ontlasting worden afgescheiden of uitgebraakt. De bladeren worden in Brownsweg gestampt met suiker en sterke drank. Hiermee wordt het lichaam ingesmeerd om koorts te verminderen. Zuigen op de gestampte bladeren met wat zout of het sap als neusdruppels te gebruiken zou verkoudheid kunnen genezen. Een doek, gedrenkt in de thee wordt als kompres op het hoofd gelegd tegen hoofdpijn (Stephen, 1979). Met dezelfde thee kunnen ontstoken ogen uitgewassen worden. Saramaccaners stampen de wortels van smeriwiri en jorkapesi (*Senna occidentalis*) samen met sterke drank en drinken dit bij buikpijn. Smeriwiri wordt ook verwerkt in een kruidenbad tegen hoge bloeddruk en tintelingen in de ledematen. Soms wordt ook wat van het badwater gedronken. De zaadjes, die slijmerig worden als je ze natmaakt, wrijft men op de huid tegen 'takru woron', waarschijnlijk een horzellarve die zich onderhuids ontwikkelt. Een heet afkooksel van de bladeren doet dienst als genitaal stoombad. Het blad wordt getrokken in de zon in een fles rode wijn met twee stukjes loangotitei (*Aristolochia consimilis*) en drie rode katoenbladeren (*Gossypium barbadense*). Dit drankje zou de eetlust opwekken (Sedoc, 1992).

De aangenaam geurende bladeren worden aan kruidenbaden toegevoegd om geesten gunstig te stemmen (Stephen, 1986). De bosgeest apuku zou door de geur worden gedwongen om te spreken (door middel van een medium), en zo uit te leggen waarom hij de familie kwaad doet (Wooding, 1972: 240). Een Aucaans swit'watra bevat bijvoorbeeld pikin nenge lanser (*Chromolaena odorata*), kowru-ati (*Begonia glabra*), yarakopi (*Siparuna guianensis*), smeriwiri, sabana uwii weti ede (*Cyanthilium cineria*), piëpië páu (*Lippia alba*), makamaka (*Lantana camara*) en malëmbëlëmbë

(*Piper marginatum*). Voor andere kruidenbaden (pawinti, fyofyo, apuku, ingi, kra, allakondre) met *Ocimum campechianum*, zie Sedoc (1992: 147, 151, 169, 177), Stephen (1979: 78, 90) en Zaalman (2005: 198, 682). Sedoc beschrijft ook een 'zuiveringswater' om je handen te wassen voordat je aan een rituele maaltijd begint ('kra tafra'). In een kalebas zit water, een beetje as, kazeerzout, bier, aneisiwiri (*Piper* spp.), smeriwiri en floridawater. Omdat de ziel ('kra') van schoon houdt, worden de tafels en stoelen in de ruimte voor de maaltijd besprenkeld met een kruidenwater met smeriwiri, geraspte adru (*Cyperus prolixus*), rese-dabloemen (*Lawsonia inermis*), as, floridawater, twee druppels rozenolie, kowru-ati (*Begonia glabra*) en andere mooie bloemen. Als er een kip wordt geofferd, wordt ook deze eerst gewassen met een kruidenmengsel met smeriwiri. Om kromanti op te roepen en te vragen om je niet te laten vallen in problematische tijden door middel van *Ocimum campechianum*, zie *Eclipta prostrata*. Voor een bezweringsmiddel in de liefde met deze plant, zie *O. gratissimum*. In Brownsweg gebruikt men het kruid in tal van kruidenbaden om de geest te zuiveren, geluk te brengen, tegen ogri ai, tönë (geesten van stroomversnellingen), bongo, en door apuku veroorzaakte problemen met alcoholisme. De plant wordt samen met andere aromatische planten begraven met de placenta na een geboorte.

Commercieel gebruik: het verse kruid en de zaadjes worden op de medicinale plantenmarkten in Paramaribo verkocht. In Surinaamse kruidenwinkels in Nederland is de plant soms ook verkrijgbaar.

Betekenis naam: ¹⁾ vrouwelijk geurkruid; ²⁾ geurkruid voor de ziel; ³⁾ van het Portugees; ⁴⁾ magisch kruid.

LAMIACEAE

Ocimum gratissimum L.

Synoniem: *Ocimum micranthum* Willd.

Lokale namen: smeriwiri¹ (Sr), man sume uwii², gaan busi sume uwii³ (Au), brinda tulsii⁴ (Sarn), African basil (En).

Beschrijving: Struik, tot 3 m hoog. Stengel sterk vertakt, 4-hoekig, houtig aan de basis. Bladeren tegenoverstaand, ruw, met klierpuntjes, sterk naar tijm geurend, 5-13 x 3-9 cm; voet en punt spits; bovenkant vrijwel kaal; onderkant behaard op de nerven; bladrand gezaagd. Bloeiwijze een eindstandige, tot 30 cm lange tros, opgebouwd uit 6-10-bloemige kransen. Bloemkelk groen, iets opgeblazen, behaard; kroon lichtgroen of geelgroen. Splitvrucht uiteenvallend in 4 ronde, iets ruwe nootjes.

Ocimum gratissimum, aangeplant in Bigiston, Marowijne. Foto: S. Groenendijk.

Voorkomen: af en toe aangeplant op erven.

Verspreiding: van origine uit Afrika en India, nu pantropisch.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: Voorafgaand aan het veldwerk voor dit boek was *Ocimum gratissimum* slechts éénmaal verzameld in Suriname, en wel door Sauvain (nr. 384) in Tabiki, Marowijne. Hoe deze Afrikaanse basilicumsoort in het binnenland van Suriname terecht is gekomen, is niet bekend. Aucaans genezer Ruben Mawdo gebruikte de sterk naar tijm geurende bladeren als bezweringsmiddel voor de liefde in een kruidenbad met piëpië páu (*Lippia alba*), uma smeriwiri (*Ocimum campechianum*), malëmbëlëmbë (*Piper marginatum*), bier en Pompeia. Het effect van dit bad was volgens Mawdo dat andere mensen jouw geliefde zouden vertellen dat je een goed persoon was. Hierna zou deze persoon van je gaan houden. Mawdo verwerkte de bladeren ook in de swit'watra die hij op verzoek van zijn klanten bereidde. Voor een uitgebreid recept van zo'n kruidenbaden voor geluk met *Ocimum gratissimum*, zie *Chromolaena odorata*.

Pandit Madho uit Nieuw Charlesburg (Paramaribo) had verschillende *Ocimum*-soorten rond de Hindu tempel op zijn erf aangeplant. De meeste zaden had hij uit India meegebracht. De bladeren van deze soort gebruikte hij om te offeren tijdens de 'pooja', een Hindostaanse gebedsdienst.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ geurend kruid; ²⁾ mannelijk geurkruid, de vrouwelijke is *Ocimum campechianum*; ³⁾ groot bosgeurkruid, naam genoteerd door Sauvain; ⁵⁾ deze naam van Pandit Madho komt waarschijnlijk uit India.

LAMIACEAE

Ocimum tenuiflorum L.

Synoniem: *Ocimum sanctum* L.

Lokale namen: kuli smeriwiri¹ (Sr), kemangen (J), tulsie², kali tulsi³ (Sarn), groene tulsie, paarse tulsie (SN), Sri tulsi⁴, Rama tulsi⁵, Lakshmi tulsi⁶, Krishna tulsi⁷ (En).

Beschrijving: Eenjarig, struikachtig kruid, tot 60 cm hoog. Stengel sterk vertakt, houtig aan de basis. Jonge twijgen bezet met afstaande, witte haren. Bladeren tegenoverstaand, dun, sterk geurend, groen of paarsachtig, 2-5 x 1-3 cm; voet stomp of wigvormig; punt stomp; beide zijden behaard; bladrand gezaagd. Bloeiwijze een lange, eindstandige paarsige tros; schutbladen wit behaard; kelk 4-tandig; kroon groen, paars aangelopen; meeldraden paars. Splitvrucht uiteenvallend in 4 bruine nootjes.

Voorkomen: vaak aangeplant op Hindostaanse erven en bij tempels.

Verspreiding: oorspronkelijk uit Azië, in het West-Indische gebied geïntroduceerd.

Ocimum tenuiflorum: habitus (l) en bloeiwijze (r).

Foto's: H. Rypkema.

Domesticatie: gedomesticeerd, snel verwildere-
rend door middel van zaad.

Gebruik: Tulsie, waarschijnlijk de meest heilige plant in het Hindoeïsme, werd door de Indiase contractarbeiders meegenomen naar Suriname. Vooral de cultivar met groene bladeren (Sri, Lakshmi of Rama tulsie) is in veel Hindostaanse tuinen te vinden. Deze vorm geldt volgens pandit Kresgagaram Panday als de incarnatie van de godin Lakshmi en symboliseert bescherming, gezondheid en vruchtbaarheid. De cultivar met paarse bladeren (Krishna tulsie) wordt geassocieerd met de God Vishnu en staat af en toe bij tempels aangeplant. Zaden worden soms uit India meegebracht. Een gezonde tulsieplant op het erf beschermt het huis, de bewoners, de tempel en zijn bezoekers tegen boze geesten. Je moet daarom de plant goed verzorgen: mocht hij doodgaan dan zou dit ongeluk in het huishouden brengen. Gaat het slecht met de tulsie, dan moet je er snel een nieuwe naast planten (Ramharakh, 2005). Volgens Deo Makhan was Tulsie een vrouw die erg van haar echtgenoot hield. Toen haar man overleed, had ze zoveel verdriet dat ze zichzelf in brand stak en overleed. God heeft toen een tulsieplant laten groeien op die plek. Daarom wordt de plant als symbool voor huiselijk geluk beschouwd. Santa Jankipersadsing offerde iedere dag een enkel blaadje tulsie, een blad bill patr (*Aegle marmelos*) en een *Hibiscus*-bloem bij haar huisaltaar aan Vishnu (in zijn incarnatie als Krishna).

De sterk aromatische plant wordt al duizenden jaren in de Ayurveda geneeskunde gebruikt als een levenselixer die de processen in het lichaam

balanceert (Claus et al., 2003). Hindostaanse Surinamers zetten thee van tulsie bladeren en drinken deze (soms met melk) als dorstlesser of tegen hoesten, uitslag om de mond, koorts, blaasontsteking en keelpijn (Ramharakh, 2005; Raghoenandan, 1994). Een theelepelt sap van fijngevreven bladeren wordt ingenomen bij koorts. Het eten van een paar verse bladeren of als specerij door de maaltijd zou de spijsvertering bevorderen. Het sap van de fijngevreven bladeren drinkt men bij koorts, druppelt men op huidvlekken of bij oorpijn in het oor of (soms vermengd met aluinpoeder) in ontstoken wonden of leishmaniasis-zweren (Raghoenandan, 1994). Een kruidenbad met bladeren van de sinaasappel (*Citrus sinensis*), tulsie, sopropo (*Momordica charantia*) en neem (*Azadirachta indica*) zou werkzaam zijn tegen koorts en de gezondheid bevorderen.

Rondom Hindoetempels, zoals die van pandit Madho aan de Amsoistraat in Nieuw Charlesburg (Paramaribo), vindt men soms ook nog andere, uit India geïmporteerde tulsie-soorten, zoals brinda tulsie (*Ocimum gratissimum*) en mohini tulsie, een sterk naar citroen geurende en behaarde cultuurvorm van *O. basilicum*.

Commercieel gebruik: de verse bladeren worden verkocht op de Centrale en Vreedzaammarkt in

Paramaribo. Levende tulsieplantjes (in Nederland opgekweekt) zijn te koop in Hindostaanse winkels in Rotterdam en Den Haag.

Betekenis naam: ¹⁾ Hindostaans geurkruid; ²⁾ de onvergelijkbare (Sanskriet); ³⁾ de groene

cultivar; ⁴⁾ heilige tulsie; ⁵⁾ gelukzalige tulsie; ⁶⁾ Lakshmi is de Hindoe godin van licht, rijkdom en geluk; ⁷⁾ paarse cultivar. Krishna is een van de meest aanbeden goddelijke persoonlijkheden in het Hindoeïsme. Door sommigen wordt hij als een incarnatie van de God Vishnu beschouwd.

LAMIACEAE

Orthosiphon aristatus (Blume) Miq.

Synoniemen: *Orthosiphon stamineus* Benth., *Orthosiphon grandiflorus* Bold.

Lokale namen: kumis kucing (J), kattensnor, Javathee, rattenbaard, koemis koetjing, Indi-sche nierthee (SN).

Beschrijving: Overblijvend kruid, tot 1,5 m hoog. Twijgen 4-hoekig, schaars behaard, donkerpaars. Bladeren tegenoverstaand, 2-10 x 1-5 cm; voet wigvormig; punt spits, beide zijden kort behaard, met klierpuntjes; bladrand gezaagd. Bloeiwijze een eindstandige, tot 15 cm lange, paars behaarde tros, opgebouwd uit 6-bloemige schijnkransen; steunblaadjes zittend, behaard. Bloemkelk paars; kroon wit, tot 2 cm lang; lobben teruggeslagen; meeldraden ver uitstekend, wit; helmhokken paars. Splitvrucht uiteenvallend in 4 ruwe nootjes.

Orthosiphon aristatus. Foto: H. Rypkema.

Voorkomen: af en toe aangeplant op erven.

Verspreiding: van oorsprong uit Zuidoost Azië, waarschijnlijk door Javanen in Suriname geïntroduceerd.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: Deze sierplant is uit Indonesië ingevoerd omdat de bladeren en stengeltoppen een populair middel tegen nierkwalen zijn. Het kruid werd eerst vooral door Javanen gekweekt, maar heeft ondertussen ook onder Creolen, Hindostanen en Marrons bekendheid verworven. Een thee van de gedroogde bladeren geldt als een probaat middel bij nierstenen en eiwit in de urine. Volgens de Javaanse

Soeparni Boetius lossen de nierstenen op door deze thee. Het was wel belangrijk dat je de plant stiekem ergens vandaan haalde. Als je vroeg of je hem mocht plukken zou het medicijn niet werken. Het droge blad wordt ook toegevoegd aan van oorsprong Creoolse urinedrijvende kruidenmedicijnen, zoals de thee tegen blaasontsteking van het droge blad van *Cecropia sciadophylla* dat in de struiken is blijven hangen. Ook wordt het kumis kutching met de bast van simarupa (*Simarouba amara*) gekookt en als 'bitter' gedronken om de eetlust op te wekken, of met wat gadodede (*Comelina diffusa* of *Tripogandra serrulata*) gekookt en gedronken tegen galstenen (Sedoc, 1992). *Orthosiphon aristatus* heeft een bewezen werking als urinedrijvend middel (Adam et al., 2009), waar-

door het overtollig vocht en ureum (bestanddeel van nierstenen) uit het lichaam verwijderd wordt.

Commercieel gebruik: levende planten worden verkocht op de Tourtonnemarkt, droge bladeren op de Vreedzaammarkt en in sommige apotheken

in Paramaribo. In Nederland zijn de droge bladeren in Surinaamse kruidenwinkels, Chinese supermarkten, reformwinkels en kruidenapotheken te koop. Ook via internet worden de extracten verkocht. De plant wordt in Suriname niet voor industriële doeleinden gekweekt.

LAMIACEAE

Plectranthus amboinicus (Lour.)

Spreng.

Synoniem: *Coleus amboinicus* Lour.

Lokale namen: dekmenti¹, fugufugumenti² (Sr), podína (Sarn), Cubaanse oregano (SN), broadleaf thyme³ (En).

Beschrijving: Kruid, tot 1 m hoog. Stengels 4-hoekig, behaard. Bladeren tegenoverstaand, lang gesteeld, vlezig, grijsgroen, met sterke tijmgeur, 4-10 x 3-9 cm, cm; voet afgeknot, dan aflopend; punt stomp; beide zijden dicht aangedrukt behaard; bladrand gekarteld. Bloeiwijze een eindstandige aar, tot 45 cm lang, opgebouwd uit tot 20-bloemige, dichte kluwens;

Plectranthus amboinicus. Foto: P. & S. Teunissen.

schutbladen behaard. Bloemkelk klokvormig, behaard; kroon paars of blauw, behaard; meeldraden geel, buisvormig vergroeid, ver uitstekend. Splitvrucht uiteenvallend in 4 lichtbruine nootjes.

Voorkomen: af en toe gekweekt in stadstuinen.

Verspreiding: oorspronkelijk uit de Seychellen, India en Zuidoost Azië, nu wereldwijd gekweekt.

Domesticatie: gedomesticeerd, soms weer verwilderd. Vermeerderd via stekken.

Gebruik: De dikke, sterk naar tijm geurende bladeren worden als specerij gebruikt in vleesgerechten. Een thee van de bladeren drinkt men bij verkoudheid, hoest, keelpijn, ingewandswormen, aarsmaden, hartkloppingen, maagklachten en darmkrampen. Hindostanen drinken bij misselijkheid een eetlepel van het sap uit de fijngewreven verse bladeren om het braken te stoppen (Raghoeendan, 1994). De geurende bladeren worden ook verwerkt in kruidenbaden om het lichaam af te koelen bij koorts. De werking wordt verklaard door de hoge concentratie essentiële oliën in deze plant (Grenand et al., 2004).

De naam 'fugufugumenti' wordt behalve voor deze plant ook gebruikt voor twee heel andere soorten, *Dysphania ambrosioides* en *Hyptis atrorubens*. In veel Surinaamse medicijnrecepten wordt slechts de lokale naam vermeldt, zodat het niet duidelijk is welke plant moet worden gebruikt. Voorzichtigheid is hierbij geboden, aangezien *Dysphania* vanwege de schadelijke bijwerkingen verboden is in Europa en de VS.

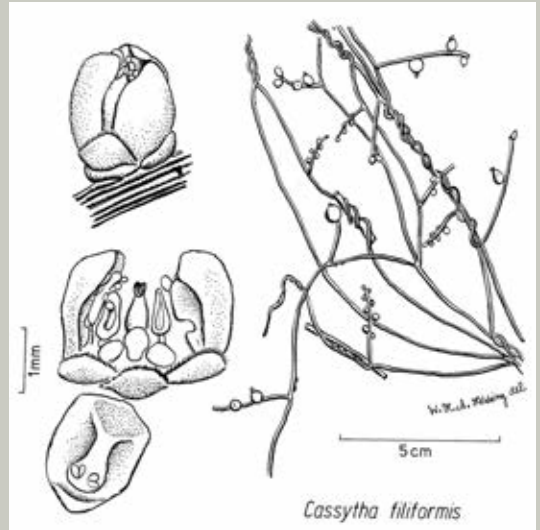
Commercieel gebruik: nauwelijks verhandeld in Suriname. Als kamer- en tuinkruid verhandeld in tuincentra in Nederland. Het blad is soms in Surinaamse winkels in Nederland verkrijgbaar.

Betekenis naam: ¹) dikke munt; ²) wollige munt; ³) breedbladige tijm, Guyanese naam.

***Cassytha filiformis* L.**

Lokale namen: didibri naaititei¹, kiri (man) wiwiri², lemkiwisi³ (Sr), kumekume e muh (Trio), duivelsnaaigaren (SN).

Beschrijving: Parasiet. Stengels draadvormig, windend, lang, dun, geelgroen tot roodachtig, met zuignapjes aan de gastheer bevestigd. Bladeren sterk gereduceerd, ca. 1 mm lang. Bloeiwijze aarvormig, op de zijas van de stengel. Bloemen klein, bijna zittend, lichtgeel, drietallig. Bes wit, ca. 7 mm in doorsnede.

Cassytha filiformis. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: algemeen, als ‘gordijnen’ groeiend op kruiden en struiken in wegbermen.

Verspreiding: pantropisch.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Wanneer er per ongeluk een fodusneki is gedood (een *Boa constrictor* of een andere magische slang), wordt deze op sommige plaatsen in Suriname ritueel begraven. Stukken sangrafu (*Costus* spp.) en duivelsnaaigaren worden in de vorm van een slang gelegd en begraven onder het uitspreken van gebeden. Als mensen te weinig respect voor dit soort slangen tonen, kunnen de slangengeesten de gemeenschap onheil brengen. Behandelt men deze fodu winti's echter met de juiste rituelen, dan kunnen zij voor rijkdom en voorspoed zorgen (Stephen, 1986). Arawaks uit Powakka binden een stukje stengel van de plant rond de pols van jonge baby's. Dit zal het kind beschermen tegen boze krachten of mensen die het willen ontvoeren. Ook stoppen ze zeven stukjes van de stengel in een fles parfum, waarmee iemand zich inwrijft als hij problemen heeft met de politie. De verdachte zal hierdoor eerlijk zijn tegenover de agenten en daardoor hoogstwaarschijnlijk zijn straf ontlopen.

Een stuk fijngemaakte stengel wordt als een kompres op zweren gelegd (Stephen, 1979). De thee van een handvol gele draden in een halve liter water drinkt men bij dysenterie en ontsteking aan de urinewegen. Het zou de productie van urine bevorderen. (Stephen, 1979; Heyde, 1987). De Trio baden met de stengels tegen rugpijn (Plotkin, 1986). De sterk gelijkende parasiet *Cuscuta americana* (ook duivelsnaaigaren geheten) verschilt van deze soort door de bolvormige bloeiwijze en de minder hoog klimmende, iets lichter gekleurde stengels. De plant wordt waarschijnlijk identiek gebruikt.

Commercieel gebruik: de plant wordt sporadisch verkocht op de medicinale plantenmarkten in Paramaribo en in Surinaamse wintiwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹) duivelsnaaigaren, vanwege de kwaadaardige dradenmassa; ²) moordblad; ³) zwarte magie van de limoenboom (*Citrus aurantifolium*), die vaak door deze parasiet wordt aangetast. Net als wisi (zwarte magie) zuigt de plant het leven uit zijn gastheer.

LAURACEAE

Cinnamomum camphora (L.) J. Presl.

Synoniem: *Camphora camphora* (L.) H. Karst.

Lokale namen: kamfri (Sr), kapur¹ (Sarn), kamferboom (SN), 樟樹, zhang shu (Chinees).

Beschrijving: Boom, tot 30 m hoog. Bast geelbruin met verticale spleten. Bladeren verspreid, leerachtig, met kamfergeur, 6-12 x 2,5-5,5 cm; voet scheef; punt lang toegespitst; bovenkant glanzend donkergroen; onderkant dof lichtgroen. Bloeiwijze een okselstandige pluim. Bloemen 6-talig, wit; meeldraden geel, met 4 klepjes openspringend. Bes paarszwart, rond, 1 cm in doorsnede, kapje zeer klein. Zaad 1.

Cinnamomum camphora. Illustratie F. Köhler.

Voorkomen: sporadisch geplant in tuinen.

Verspreiding: oorspronkelijk uit China, Taiwan en Japan, elders gekweekt.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: Deze Aziatische boom wordt nu nauwelijks meer aangeplant in Suriname. Vroeger werd kamfer verkregen door het hout van de kamferboom in water te koken en daarna te destilleren. De zo verkregen witte, wasachtige kristallen werden vanwege hun penetrante geur en giftige eigenschappen gebruikt om insecten te weren (in mottenballen), als desinfecteermiddel, bij het balsemen van lijken en voor medicinale toepassingen. Kamfer is echter al meer dan honderd jaar gesynthetiseerd, waardoor het gebruik van natuurlijke kamfer grotendeels verloren is gegaan. Tijjari (1985) vermeldt het gebruik van de 'hars' (niet bekend of hier natuurlijke of synthetische kamfer mee wordt bedoeld) tegen astma (de rook?) en vermengd met olie of vaseline tegen luizen in het haar. Opgelost in alcohol of citroensap wordt de 'hars' op een stijve nek, reumatische gewrichten of zenuwontstekingen gesmeerd.

Raghoenandan (1994) beschrijft hoe Hindostanen synthetische kamferblokjes in alcohol fijnmalen en deze zelfgemaakte kamferspiritus op pijnlijke plekken smeren. Bij nierstenen branden ze een kamferblokje totdat het zo klein is geworden dat het (afgekoeld) in de urinebuis van de man kan worden ingebracht. Synthetische kamferblokjes worden tijdens Hindostaanse pooja's gebruikt om het offervuur of diya's (aardewerken lampjes) aan te steken. Bij de traditionele Creoolse methode om lijken af te leggen worden alle lichaamsopeningen dichtgestopt met tabaksblad, en wordt het dode lichaam ingewreven met een mengsel van alcohol (90%), sap van de zure oranje (*Citrus aurantium*), zout, kruidnagelen en kamfer (van der Pijl, 2007). Kamferblokjes zijn ook onderdeel geworden van rituele kruidenbaden ('yorka prati') om de nabestaanden te beschermen tegen de geest van de overledene. Het is niet bekend of hiervoor in het verleden de bast van de kamferboom werd gebruikt. Kamfer wordt snel door de huid opgenomen. In grotere hoeveelheden is de stof giftig en kan epilepsie-achtige aanvallen en verwarring veroorzaken.

Commercieel gebruik: natuurlijke kamfer wordt niet verhandeld in Suriname; kamferblokjes zijn in vrijwel elke winkel te koop. Het gebruik van

kamferbevattende lippenbalsem en geneesmiddelen tegen jeuk en spierpijn wordt in de Verenigde Staten afgeraden.

Betekenis naam: ¹⁾ het woord 'kamfer' stamt af van het Maleise woord 'kapur' (krijt), vanwege de witte kleur.

LAURACEAE

Cinnamomum verum J. Presl.

Synoniem: *Cinnamomum zeylanicum* Breyn.

Lokale namen: kaneri¹ (Sr), dalcini (Sarn), kaneelboom, kaneelbast (SN).

Beschrijving: Kleine boom, tot 15 m hoog. Bast met sterke kaneelgeur. Jonge twijgen geelgroen. Bladeren tegenoverstaand, leerachtig, aromatisch 7-18 cm lang; voet stomp; punt spits; nervatuur handvormig, geelgroen. Bloeiwijze een okselstandige pluim. Bloemen 6-talig, groen, met typische geur; kelk en kroon ontbrekend; meeldraden met 4 klepjes openspringend. Bes paars, 1 cm lang, kapje groen. Zaad 1.

Cinnamomum verum. Illustratie: F. Köhler.

Voorkomen: sporadisch geplant in tuinen.

Verspreiding: oorspronkelijk uit Sri Lanka, nu vooral in Indonesië gekweekt.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: De geurige bast van de kaneelboom werd 4000 jaar geleden al verhandeld in het oude Egypte. Het is niet bekend of de Hindostaanse contractarbeiders de boom naar Suriname hebben meegenomen. Er staan nog een aantal kaneelbomen in het land aangeplant, maar de meeste kaneelbast en -poeder die in kruidenmedicijnen verwerkt wordt is geïmporteerd uit Azië. De opgerolde bast bevat een aromatische olie met een zoete, kruidige geur en wordt als specerij bij het eten gebruikt, maar komt ook in traditionele geneesmiddelen terecht. Een pijpje kaneel wordt vaak toegevoegd bij aftreksels (van andere planten) tegen hoest en verkoudheid (May, 1982). Oudere Hindostanen en Javanen malen kaneelbast fijn en rollen het met stukjes betelnoot (*Areca catechu*), kruidnagel en limoen in een paanblad

(*Piper betle*). Dit pakketje wordt gekauwd als betelpruim, of opgelost in water en gedronken tegen urinewegproblemen. Ook koken Hindostanen kaneelbast met een eetlepel ghee (geklearde boter) in water en nemen het in om de weeën op te wekken als de bevalling niet op gang komt. Kaabey drank, een Surinaams kruidenmengsel voor de bloedzuivering en vochtbalans dat in Nederland op de markt wordt gebracht, bevat naast kaneelbast onder andere het kruid *Phyllanthus amarus* en de bast van de Braziliaanse boom *Tabebuia avellanedae*. Geïmporteerde kaneelbast wordt ook in Creoolse wintkruidenbaden gebruikt, zoals het uit veel verschillende specerijen vervaardigde spesre of hebi watra en het zoetgeurende kruidenbad voor Moeder Aarde (Sedoc, 1992: 150, 151).

Marrons verkopen in Paramaribo een naar kaneel geurende bast die 'papa udu buba' of 'kaneri buba' (kaneelbast) wordt genoemd. Volgens Frits van Troon en Dr. Pake betrof het een wilde boom van de Lauraceae familie die in de buurt van de bë wojo pasi in Brownsweg groeide. Inwoners van

Brownsweg ontkenen dat de boom in hun omgeving groeide, maar hij zou wel in Boven-Suriname bij het dorp Gunsi te vinden zijn. Volgens Thomas Polimé komt deze soort ook langs de Boven Tapanahonrivier voor. Hoewel we de bast op de markt hebben verzameld (Lauraceae sp. TVA 4791) is het ons niet gelukt de bijbehorende boom te vinden. Een aantal Lauraceae (*Aniba* spp., *Licaria* spp.) worden ‘kaneelhart’ of ‘kaneelpisi’ genoemd, maar hun geur vertoont niet direct gelijkenissen met die van kaneel. De bast zou echter ook van de geïntroduceerde *Cinnamomum verum* afkomstig kunnen zijn. Deze ‘kaneri bubu’ wordt verwerkt in een kruidenbad voor papa-winti, met konsakawiwiri (*Peperomia pellucida*) op de bodem van de teil, en adru (knol van *Cyperus prolixus*), pawinti wiri (*Justica pectoralis*), weti swa wiri (*Aciotis purpurascens*, groene vorm), singafu (*Costus* spp.), malëmbëlëmbë (*Piper marginatum*),

gaman udu anu (*P. aduncum*), en kowru hati (*Begonia glabra*) bovenop.

Een baby (of volwassene) die ergens heel erg van geschrokken is wordt ook met een kruidenbad van (gekookte) kaneri bubu gewassen. Het kruidenbad zou ook goed zijn voor je ziel (yeye).

Commercieel gebruik: pijpkaneeel en kaneeelpoeder is te koop in vrijwel elke supermarkt in Nederland en Suriname. In 2006 werd kaneri bubu gedroogd, in stukjes van ca. 10 cm lang met drie stuks bijeen verkocht voor 5 SRD (ca. € 1,50) op de Vreedzaam- en Noodmarkt in Paramaribo en op de overdekte markt in Albina.

Betekenis naam: ¹⁾ het woord ‘kaneel’ komt van het Franse ‘canelle’ dat ‘stukje riet’ betekent of een ander hol buisje.

LAURACEAE

Ocotea guianensis Aubl.

Lokale namen: yoroyoropisi¹, sorfupisi², zilverpisi², zwarte pisi (Sr), beradi, hohoradikoro, tetero sierwaballi, shirva (Ar), tokene mania (potano) wewe, tokkewe (Ca), wi (Trio), kapé apisi, weti-apisi³(Pa), weti baka apisi³, dang apisi (Sa), zilverbladceder² (SN).

Beschrijving: Boom, tot 25 m hoog. Bast grijs; hout wit, zacht. Jonge twijgen geribd, dicht zilvergrijs behaard. Bladeren enkelvoudig, verspreid, 11-6 x 2-4 cm; voet aflopend; punt spits; bovenkant donkergroen; onderkant zilvergrijs behaard. Bloeiwijze een okselstandige pluim, zilvergrijs behaard. Bloemen talrijk, tweeslachtig, zeer klein, van buiten dicht behaard, van binnen kaal, geel, geurend, meel-

Ocotea guianensis. Foto: T. van Andel.

draden met 4 klepjes openspringend. Bes eivormig, ca. 12 x 7 mm, tot ca. de helft omgeven door een kapje. Zaad 1.

Voorkomen: niet algemeen, in hoog bos en op witzand.

Verspreiding: de Guiana's, Brazilië.

Domesticatie: wild.

Gebruik: De jonge twijgen met hun zilverkleurige bladeren worden fijngewreven in koud water tot dat het water dik en slijmerig wordt en je er draden van kunt trekken. Als je met dit water je haar wast, kun je er gemakkelijk rasta-dreadlocks van draaien. Volgens Saramaccaners in Brownsweg zou dit ook de haargroei bevorderen en luizen en vlooien verjagen. De bast wordt soms ook aan de

‘shampoo’ toegevoegd. Soms wassen mensen hun lichaam ook met dit water. Volgens DeFilipps et al., (2004) wordt een afkooksel van de jonge twijgen door vrouwen gebruikt tijdens de bevalling ‘zittend in een bad’. Wat hiermee bedoeld wordt is onduidelijk. Mogelijk gebruikt een traditionele vroedvrouw het slijmerige water om de baby makkelijker uit het geboortekanaal te begeleiden. Hetzelfde wordt namelijk gedaan met een slijmerig afkooksel van okervruchten (*Abelmoschus esculentus*) door Indianen in Guyana. Zij gebruiken het oker afkooksel overigens ook om zich een rastakapsel aan te meten. Trio Indianen mengen het slijm van *Ocotea guianensis* bladeren door hun pijlgif, wellicht om de curare beter aan

de pijlpunten te laten kleven. In Brownsweg werd de boom ook vermeld in een recept om de bevaling op gang te brengen, maar het precieze recept bleef onduidelijk. Het hout wordt tot planken gezaagd.

Commercieel gebruik: een verse twijg met bladeren werd in 2006 voor 5 SRD (€ 1,50) op de Vreedzaammarkt in Paramaribo verkocht.

Betekenis naam: ¹⁾ rammelaar-pisi. Pisi (urine, Sr) is een algemene naam voor bomen uit de Lauraceae familie, waarvan de bast een onaangename geur heeft; ²⁾ naar de zilverkleurige onderkant van het blad; ³⁾ witte rug pisi.

LAURACEAE

Persea americana Mill.

Lokale namen: advocaat¹, afkati (Sr), awo'ka (Ca), afkátí (Sarn), avocado (SN).

Beschrijving: Boom, tot 35 m hoog. Bladeren verspreid, 7-30 x 4-22; voet spits of afgerond; punt stomp; bovenkant glanzend groen of paarsgroen; onderkant dof grijsgroen. Bloeiwijze een eindstandige, tot 10 cm lange, grijs-behaarde pluim. Bloemen tweeslachtig, klein, geelgroen. Bes peervormig, 7-20 x 10-15 cm, tot 1 kilo zwaar; schil groen of donkerpaars, glad of bobbelig; vruchtvlies lichtgroen, vetrijk, eetbaar. Zaad 1, rond, tot 5 cm in doorsnede.

Persea americana: habitus (b) en vruchten (o).

Foto's: P. & S. Teunissen.

Voorkomen: veel aangeplant in tuinen en op erven, zowel aan de kust als in het binnenland.

Verspreiding: oorspronkelijk uit Mexico, nu door de gehele (sub-) tropen gekweekt.

Domesticatie: al 10.000 jaar geleden door Indianen uit Midden-Amerika gedomesticeerd.

Gebruik: Het vetrijke vruchtvlies van de avocado wordt veel gegeten in Suriname. Er worden een aantal verschillende cultivars gekweekt, allen met

een dunne, leerachtige schil. De vrucht is bijzonder voedzaam en bevat veel onverzadigde vetten, vezels, eiwit, kalium en ijzer. Het vruchtvlies past dus in een cholesterolarm dieet. Het eten van onrijpe avocado's zou echter een abortus kunnen opwekken (Stephen, 1979). De thee van gedroogde bladeren drinkt men tegen hoge bloeddruk, hepa-

titis, blaasontsteking en stress ('zenuwen'). Adeboye et al. (1999) ontdekten een bloeddrukverlagend effect bij ratten na het toedienen van blad-extracten.

Een thee van avocadobast zou werkzaam zijn tegen diarree (Heyde, 1987). Een afkooksel van zeven afgevallen bladeren op een liter water met een beetje zout zou volgens Sedoc (1992) helpen bij een onregelmatige menstruatie. Hetzelfde recept werd door Crispine Stura uit Bigiston genoemd als middel om heftig braken te stoppen. Een Hindostaans recept voor geelzucht wordt bereid door enkele droge bladeren te koken met een paar gadodede plantjes (*Commelina diffusa*)

LAXMANNIACEAE

Cordyline fruticosa (L.) A. Chev.

Synoniemen: *Cordyline terminalis* Kunth, *Dracaena terminalis* L.

Lokale namen: man tasi uwii¹ (Au), bë ingi tasi² (Sa), andong (J), limietstruik³ (SN).

Beschrijving: Struik, tot 3 m hoog. Stam houtig, met ringvormige bladlittekens, slechts aan de basis vertakt. Bladeren opgedrongen aan de top, verspreid, leerachtig, afhankelijk van de cultivar groen of paarsrood, met roze, witte of gele strepen, 30-60 x 10-15 cm; voetschedevormend; punt spits. Bloeiwijze een tot 30 cm lange, roze pluim. Bloemen roze of geel,

Voorkomen: veel aangeplant op begraafplaatsen, ook in tuinen als sierplant of heg.

Verspreiding: van origine uit Polynesië, nu in de hele tropen gekweekt, als kamerplant in gematigde streken.

Domesticatie: gedomesticeerd. Er bestaan verschillende kleurvarianten, vermeerderd via uitlopers aan de basis.

Gebruik: Deze struik met opvallende roze bladeren staat vaak aangeplant op Javaanse begraafplaatsen. In Zuidoost Azië en de Pacific wordt

en het afkooksel als thee te drinken (Raghoenandan, 1994). Het blad en het zaad van de avocado bevatten echter cyanide en het vetzuur persine, wat vooral bij dieren vergiftiging kan veroorzaken.

Commercieel gebruik: avocadovruchten zijn op de meeste markten in Suriname en Nederland te koop. De gedroogde bladeren zijn soms te koop in Surinaamse winkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ alle namen zijn afgeleid van het woord 'avocado'. Dit woord is afgeleid van het woord 'āhuacatl', dat 'teelbal' betekent in de Mexicaanse Indianentaal Nahuatl.

Cordyline fruticosa op een begraafplaats in Uitkijk.

Foto: P. & S. Teunissen.

kort gesteed, klokvormig, 6-slippig, zoetgeurend. Bes rond, rood.

deze plant al eeuwenlang op erven geplant om de bewoners te beschermen tegen kwade invloeden en om geluk te brengen. De plant is mogelijkere wijs door de Javaanse contractarbeiders in Suriname geïntroduceerd. Andere bevolkingsgroepen in het land hebben het Javaanse gebruik van de plant enigszins overgenomen. Creolen en Marrons planten *Cordyline fruticosa* ook op het erf en soms ook naast een graf of een wintempel.

Volgens Ruben Mawdo kan de yorka (geest van de overledene) via de rechte stengel van deze struik makkelijk naar de hemel opstijgen. Bij de begrafenis van een kapitein in het Saramaccaanse

dorp Nieuw Lombé zwaaiden de aanwezigen met de roze bladeren van deze struik, terwijl ze zingend de kist naar de begraafplaats begeleidden. Mawdo maakte met deze bladeren een ‘tapu fu wisi’, een kruidenbad om je lichaam tegen zwarte magie te beschermen. Het blad werd met een paar pratilobi planten (*Lycopodiella cernua*) in water met een scheut sterke drank en bier gekookt. Na het afkoelen diende het bad als bescherming tegen je vijanden die je door middel van hekserij willen vermoorden. Bij dysenterie (‘bloederige afgang’) wordt een vingerlang stuk van de wortel tot vezels

geslagen. Als je hier op kauwt heeft dit een stoppende en samentrekkende werking (May, 1982).

Commercieel gebruik: de plant wordt wereldwijd als sierplant verkocht in tuincentra.

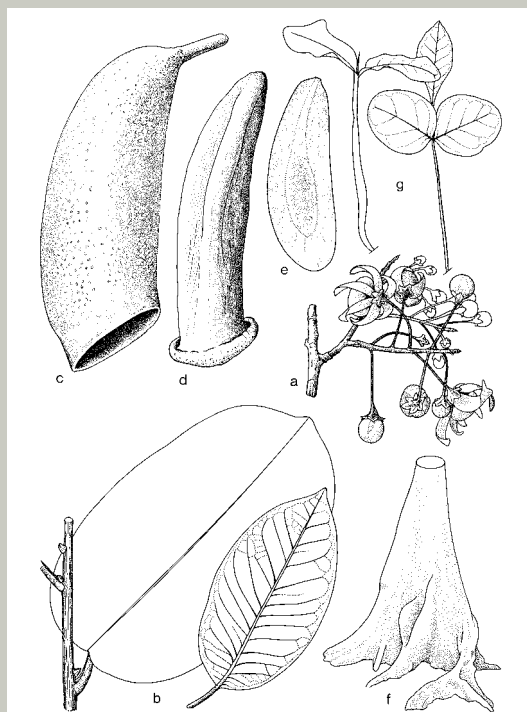
Betekenis naam: ¹⁾ mannelijke tasi, vanwege de gelijkenis met *Geonoma baculifera* (‘tasi’). De plant wordt niet voor dakbedekking gebruikt; ²⁾ Indianen-tasi, om de rode kleur; ³⁾ naar het gebruik als erfafscheiding.

LECYTHIDACEAE

Couratari stellata A.C. Sm.

Lokale namen: (blaka) ingipipa¹ (Sr), wadara (Ar), ulemari², urimari, watara (Ca), ulamara (Trio, Way), pono (Trio), luabí (Au), dyumu² (Sa).

Beschrijving: Hoge boom, tot 45 m hoog. Stam met hoge plankwortels; buitenste bast met lenticellen; binnenste bast geel, vezelig, repend. Bladsteel gegroefd. Bladeren verspreid, leerachtig, 8-20 x 4-10 cm; voet afgerond of stomp; punt stekelpuntig of afgerond; bovenkant kaal; onderkant met sterharen; bladrand gekarteld. Bloeiwijze een eindstandige, bruin behaarde tros. Bloemen asymmetrisch; kelk blijvend; kroonbladeren langwerpig, net als de meeldraadkap paarsrood. In de droge tijd bladverliezend en bloeiend met opvallend paarse kroon. Vrucht klokvormig, donkerbruin, houtig tot leerachtig, tot 6 x 3 cm. Zaden talrijk, gevleugeld.

Couratari guianensis. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: verspreid, in hoog bos.

Verspreiding: van Panama tot Brazilië, inclusief de Guiana's.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Deze boom is vooral bekend om zijn houtige vruchten, die aan pijpenkoppen doen denken en vaak op de bosbodem te vinden zijn. De vruchten werden in het verleden ook daadwerke-

lijk als pijp gebruikt. Nu gebeurt dat nog sporadisch tijdens wintirituelen, met een stukje plastic pijp of hol bamboestokje als steel en gestopt met losse tabak. De binnenste bast splijt in papierachtige laagjes als je er met een stok op klopt. Indianen gebruiken de dunne baststrookjes om hun tabak in te rollen; de sigaar wordt met een reepje bast dichtgebonden. Behalve als genotsmiddel speelt tabak ook een belangrijke rol in de traditionele Indiaanse geneeskunst in de Nieuwe Wereld. Aluman (1999: 178-186) beschrijft zo'n ritueel

Traditionele Indiaanse sigaar met *Couratari*-bast.

Foto: Coupy's webshop.

van de Surinaamse Karaïben als volgt: 'Indien geconstateerd werd dat er nog wat leven in de persoon was, maakte de pyjai (Indiaanse medicijnman) een heel lange ulemari-sigaar, van de 'ingi pipa' boom aan en blies heel zwaar en lang met de rook op de genoemde (pijnlijke) lichaamsplek. Dit werd een paar keren herhaald en de dode kwam langzaam weer tot leven. In tabak zit de sterke, goede geest. Vandaar ook dat de pyjai altijd met zijn sigaren rondloopt'.

Vandaag de dag zijn er in Suriname nog maar weinig Indiaanse sjamanen die tabaksrituelen toepassen. Bovendien zijn kant-en-klare sigaretten nu overal in het binnenland verkrijgbaar. Toch wordt de traditionele, in *Couratari* bast gerolde 'ingi sigara' nog wel gerookt, en dan vooral door Creolen tijdens rituelen voor de 'ingi winti' (Indianengeest).

Er komen een aantal *Couratari*-soorten voor in Suriname, allen ingi pipa genoemd, waarvan de vruchten en bast op de zelfde wijze gebruikt als die van *C. stellata*. Van sommige soorten zijn de bloemen wit, en de vorm van de vruchten verschilt ook per soort. De kwaliteit van het hout loopt nogal uiteen. In Brownsweg maakt men schalen van *Couratari*-hout voor kruidenbaden. De bast van *Couratari* wordt af en toe medicinaal toegepast; de recepten zijn mogelijk beperkt tot één soort. Bonuman Herbert Dankerlui uit Paramaribo kookte ingi pipa (*Couratari* sp., soort onbekend) bladeren met drie ongebruikte naalden en schreef de thee voor bij prostaatproblemen. In een recept uit de Marowijne werd de geschraapte bast van *C. stellata* met een beetje zout in water gekookt en gedronken tegen buikpijn. Trio Indianen gebruiken de bast van *C. guianensis* met die van *Amasonia campestris* in een kruidenbad tegen koorts (Plotkin, 1986).

Commercieel gebruik: de droge vruchten en Indiaanse sigaren zijn te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo en in wintispesiaalzaken in Suriname en Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ zwarte Indianenpijp, de andere *Couratari*-soorten hebben iets lichtere bast en vruchten; ²⁾ de Surinaamse Oelamarivier is naar deze boom genoemd, net als het Saramaccaanse dorp Djoemoe.

LECYTHIDACEAE

Gustavia augusta L.

Lokale namen: watramamabobi¹, laagland konkoni-udu² (Sr), lanaballi³ (Ar), akuri ereparä², arïpawana (Ca), kapiwa uwi⁴ (Au), ingitapupa (Ma), tapuhupa (Pa), (womi) tapupa, konkoni bita², kwatii, kaká dyumu⁵ (Sa), stinkhout⁵ (SN).

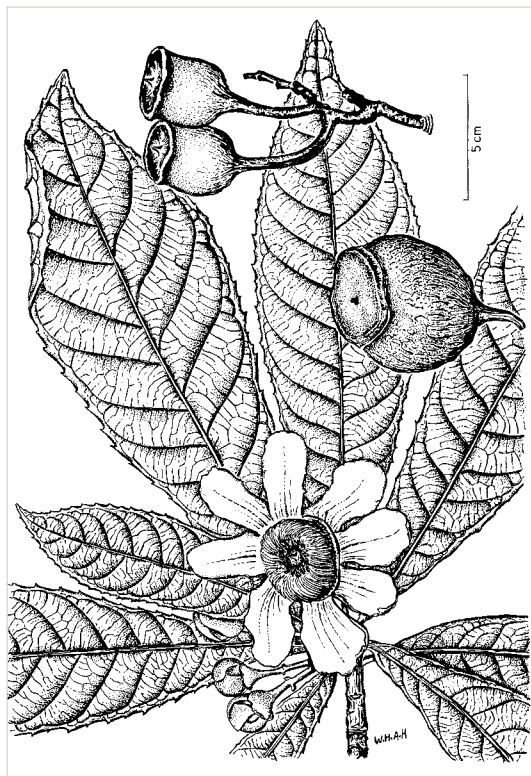
Beschrijving: Boom, tot 10 m hoog. Bladeren opeen staand aan het eind van de twijgen, verspreid, kaal, 16-40 x 4-13 cm; voet aflopend; punt stomp of spits; bladrand gezaagd. Bloeiwijze een eindstandige 1-10-bloemige tros. Bloemen zeer groot, tot 20 cm in diameter; kroonbladeren 8, roze van buiten, wit van binnen; meeldraden talrijk, geel. Doosvrucht geelgroen, bolvormig met afgeplatte top, ca. 5 cm in doorsnede. Zaden zwart, niervormig, met gele, dikke zaadstreng.

Voorkomen: zeer algemeen, in moerasbos.

Verspreiding: noordelijk Zuid-Amerika.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Deze kleine boom wordt alleen door binnenlandbewoners gebruikt, vooral door Marrons. Die binden repen van de bast om een ontstoken lichaamsdeel om te zorgen dat de infectie niet verder het lichaam in trekt. Ze baden ook

Gustavia augusta. Illustratie: W. Hekking.

(snij)wonden met een afkooksel van de bast om een snellere genezing te bewerkstelligen. Een thee van de bast wordt gedronken als ‘kowru dresi’ (laxeermiddel), ‘om alle rommel uit je buik te halen’. Het sap van de jonge bladeren of een thee van het blad wordt ingenomen tegen misselijkheid gedurende de zwangerschap.

Gustavia hexapetala: vruchten en zaad.

Foto: C. Bhikhi.

De sterk gelijkende *Gustavia hexapetala* (hoogland watramamabobi) heeft blijvende kelkbladeren aan de vrucht en komt in beter gedraineerde bossen voor. Saramaccaners in Brownsweg associëren de boom met watergeesten, noemen hem ‘wata wanu’, en maken van de bast en bladeren een kruidenbad om geluk af te dwingen en meer kracht te krijgen.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ ‘borsten van de watergeest’, vanwege de vorm van de vruchten; ²⁾ de vruchten worden gegeten door agouti’s (konkoni (Sr), akuri (Ca), *Dasyprocta leporina*); ³⁾ ‘lijkt op *Genipa americana* (Rubiaceae)’. Deze boom heeft soortgelijke bladeren en groeit ook in het water; ⁴⁾ capibara blad, dit waterknaagdier (*Hydrochoerus hydrochaeris*) eet het blad graag; ⁵⁾ naar poep stinkende *Couratari*, het hout schijnt onaangenaam te ruiken.

LOGANIACEAE

Spigelia anthelmia L.

Lokale namen: drunguman¹, adangraman¹, bongoma, kromantikankan² (Sr), tebejuballi (Ar), koroka (Ca), foto duunguman³ (Au), adongoman¹, dongoma¹ (Sa), wormkruid⁴, kruisbladklokje (SN).

Beschrijving: Rechtopstaand, eenjarig kruid, tot 50 cm hoog. Bladeren aan de basis tegen-

overstaand, aan de top in kransen van 3-4, zittend, 3-9 x 0,5-5 cm; voet aflopend; punt spits; bovenkant ruw; onderkant glad. Bloeiwijze een eindstandige, tot 12 cm lange aar, met 1-6 bijeen, soms vertakt. Bloemen 5-tallig; kelk blijvend; lobben lijnvormig; kroon tot 1,5 cm lang, bleekroze. Doosvrucht groen, tweelobbig, knobbelig. Zaden bruin, zeer ruw.

Voorkomen: zeer algemeen, als onkruid in tuinen en open vegetatie.

Verspreiding: pantropisch onkruid.

Spigelia anthelmia: habitus (b) en detail bloeiwijze (o). Foto's: H. Rypkema.

Domesticatie: wild, maar door Marrons soms actief aangeplant of gespaard tijdens het wieden.

Gebruik: Dit veel voorkomende onkruid is zeer giftig. Het blad wordt gebruikt voor het verdrijven van kakkerlakken (Ostendorf, 1962), maar staat ook bekend als effectief wormdrijvend middel voor zowel mensen als huisdieren. De recepten hiervoor variëren van het koken van de gehele plant met wortels en al en een dosis van driemaal daags een eetlepel tot het koken van slechts twee blaadjes op een liter water. Eind 18e eeuw werd dit recept al opgetekend door Rolander, bij wie het opviel dat niet alleen Indianen, maar ook slaven en Euro-

peanen bekend waren met de wormdrijvende eigenschappen van de plant. Hoewel Indianen hem waarschuwen voor de giftigheid van de plant, genas hij de dochter van een plantagehouder van ingewandswormen met een afkooksel van *Spigelia anthelmia*. Hij mengde het rode kookwater met suiker en citroensap om de bittere smaak te maskeren en gaf tegelijkertijd een laxeermiddel gemaakt van *Senna*-bladeren of *Allamanda cathartica* (Rolander, 2008). In het Surinaamse binnenland worden de gestampte bladeren van de plant af en toe gebruikt als visgif.

S. anthelmia bevat een aantal alkaloiden, waaronder spigeline en ryanodine. De hoogste concentraties zitten in de wortels en de vruchten. Deze stoffen vertragen het samentrekken van de hartspier. Een te hoge concentratie van deze stoffen kan bij mensen duizeligheid, verwijde pupillen, stuipen, braken en een deliriumachtige toestand veroorzaken, met de dood tot gevolg (Rutten, 2003). De effecten van deze plant zijn in Suriname goed bekend. Als je teveel van deze plant hebt gedronken, loop je volgens Ruben Mawdo te waggelen als een dronkenman, waarna je dood neervalt. André Pakosie weigert de bladeren in zijn Utrechtse winkel te verkopen, want 'één blad kan voldoende zijn om iemand later op de dag dood te laten gaan'. Toch wordt de verse plant naar Nederland verscheept. Volgens traditioneel genezer André Kendo roken sommige Surinaamse jongeren in Amsterdam het blad, 'daar wordt je high van!'

Mogelijkerwijs is deze plant in het verleden in Suriname gebruikt om vijanden mee te vergiften. Tegenwoordig komt de plant vooral voor in kruidenbaden tegen bovennatuurlijke vijanden en 'drai baka obia', waarmee kwade krachten teruggedrukt worden naar degene die ze gezonden heeft. Drunguman wordt met knoflookkiaan (*Mansoa alliacea*) fijngestampt en met en een halve liter sterke drank in een teil water gemengd. Soms wordt er pratilobi (*Lycopodiella cernua*) aan toegevoegd. Het kruidenbad zou beschermen tegen zwarte magie, en mensen die behekt zijn genezen. 'Dan gaat je belager dronken worden', aldus traditioneel genezer Enro Parami. De plant figureert ook in kruidenbaden, voor spirituele reiniging als 'iets niet goed gaat', om geluk te brengen en als bescherming tegen geesten van overledenen (yorka's), bakru's (kwaadaardige dwergen), slan-

gengeesten (fodu), en de akantasi winti, een bo-vennatuurlijk wezen dat in termietennesten leeft.

De sterk gelijkende *Spigelia hamelioides* (busi drunguman) kan tot 1 m hoog worden, heeft grotere (tot 15 x 5 cm), gesteelde bladeren en een iets langere bloeiwijze. Deze wilde plant, die vooral in het binnenland voorkomt, wordt af en toe aangeplant in Marrondorpen. In Bigiston stond hij rondom een wintitempel geplant, waarschijnlijk om aan kwaadwillenden het signaal af te geven dat men hier verstand had van gevaarlijke planten. *S. hamelioides* wordt op dezelfde manier gebruikt als *S. anthelmia*.

Commercieel gebruik: de verse planten zijn te koop op de Vreedzaam- en Noodmarkt in Paramaribo en in sommige Surinaamse kruidenwinkels in Nederland. De gehele plant, de wortels en het zaad worden via internet te koop aangeboden. De plant wordt verwerkt in homeopathische geneesmiddelen tegen zenuwpijnen, hartklachten, nervositeit en spastische aanvallen.

Betekenis naam: ¹⁾ dronkenman; ²⁾ door Ostendorf (1962) vertaald als 'geestenkam', mogelijkkerwijs duidend op het gebruik van deze plant in het verleden door strijders onder invloed van de oorlogsgod kromanti; ³⁾ stads dronkenman, te onderscheiden van de busi duunguman (*S. hamelioides*); ⁴⁾ vanwege het gebruik tegen wormen.

LOGANIACEAE

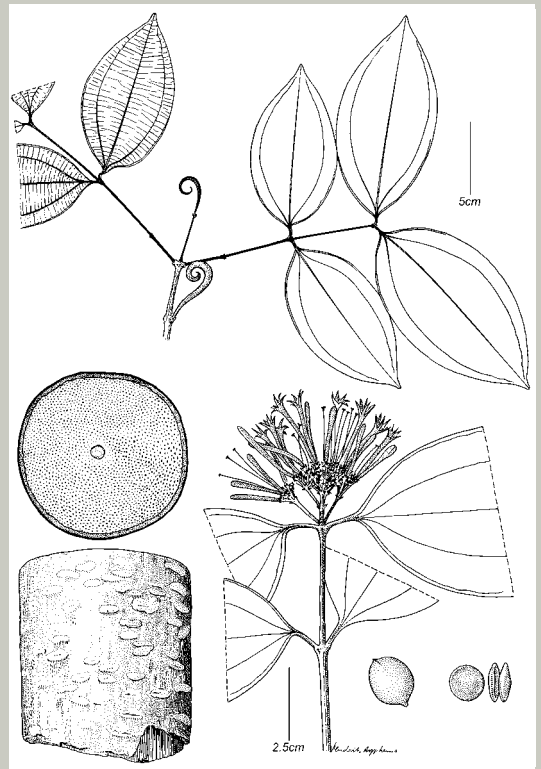
Strychnos melinoniana Baill.

Lokale namen: dobrudua¹ (Sr, Au, Sar), kwabanaro, uraridan² (Ar), urali² (Ca), paruisiyon (Pa), devildoer¹ (En).

Beschrijving: Liaan. Stam tot 6 cm dik; bast bruin met langwerpige, oranje lenticellen; hout geel, met veel kleine gaatjes, sterk onaangenaam geurend. Ranken haakvormig, houtig. Bladeren tegenoverstaand, kort gesteeld, glanzend, kaal, 8-30 x 3-10 cm; voet afgerond; punt toegespitst; hoofdnerf 3-5, handvormig. Bloeiwijze een eindstandige, dicht behaarde, tot 1,5 cm lange tros. Bloemen buisvormig, wit. Bes rond, tot 3 x 2 cm, met stekelpuntje; schil dun, vruchtvlees eetbaar, zoet. Zaden 2.

Strychnos melinoniana: blad met ranken, bloeiwijze, vrucht, zaden, bast en doorsnede stam.

Illustratie: H. Rykema.

Voorkomen: niet algemeen, in moeras- en savanobos.

Verspreiding: de Guiana's.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Van deze liaan is een van Surinames bekendste afrodisiaca. Het stinkende hout behoort tot de standaard ingrediënten van de zogenaamde 'man batra'. Dit is een fles vol kleine stukjes hout, wortels, bast en zaden, die men in alcohol moet laten trekken. Andere populaire bestanddelen zijn kwatakama-bast (*Parkia pendula*), kwasibita-hout

(*Quassia amara*) pedreku-vruchtjes (*Xylopija discreta*) en gebrande maïskorrels Een borrelglaasje per dag zou oude mannen hun ‘verloren jeugdeigenschappen’ teruggeven, zoals een verkoper het uitdrukte. Deze bitters, waarvan de recepten nogal variëren, worden voorgeschreven bij impotentie, maar ook als algemeen gezondheidsbevorderende drank, laxans en preventief middel tegen allerlei kwalen. Een afkooksel of aftreksel van een stukje hout wordt gedronken bij rugpijn, diarree, maagproblemen, buikpijn, menstruatieklachten en om meer kracht te krijgen. Dobrodua is zeer populair onder jonge Surinaamse mannen en er doen de wildste verhalen de ronde over langdurige erecties en het eindeloze uithoudingsvermogen na het gebruik van deze lian.

De alkaloiden die zijn aangetroffen in een aantal *Strychnos*-soorten hebben een stuiptrekkende, strychnineachtige werking, ‘vandaar het gebruik als afrodisiacum’, aldus Fanshawe (1954). Strychnine is een zeer bittere stof die spiersamentrekkingen en hartkloppingen veroorzaakt en 15-60 minuten na inname een verlamming produceert die uiteindelijk door ademhalingsstilstand tot de dood leidt. Een aantal soorten van het geslacht *Strychnos* werd tot voor kort door Indianen gebruikt als basisingrediënt voor het dodelijke pijlgif curare. Industrieel gebruik als rattengif is verboden, aangezien het gemakkelijk voor criminele doeleinden kan worden gebruikt. De werking van geringe doses strychnine als seksueel opwekkend middel wordt door wetenschappers echter in twijfel getrokken (Lewis & Elvin-Lewis, 2003). De aanwezige β -carbolines in *Strychnos* extracten zouden wel een hallucinerend effect kunnen bewerkstelligen.

Vrijwel al het dobrodua-hout dat in Suriname op de markt wordt verkocht en in flessen wordt verwerkt is *S. melinoniana*. Ondanks de commerciële oogst van het hout zijn er langs de benedenloop van de Surinamerivier nog wel grote lianen van deze soort te vinden. Er komen in het land ook nog andere, zeldzamere *Strychnos*-soorten voor, die mogelijk identiek gebruikt worden. Een sporadisch op de markt gebrachte soort is de ‘pepre dobrodua’, met lichtbruine (in plaats van oranje)

Strychnos sp. TVA4788 (dobrodua, pepre wan), op de markt in Paramaribo. Foto: C. van der Hoeven.

lenticellen op de bast, en een zeer sterke pepergeur. De bladeren (en dus de soortnaam) zijn vooralsnog onbekend. In Powakka wordt *S. erichsonii* soms gebruikt bij slangenbeten. Het binnenste wordt van de stam geschrapt en rechtstreeks op de beet aangebracht.

Commercieel gebruik: vers hout van *S. melinoniana*, gedroogd hout in flessen en reeds in alcohol getrokken bitters zijn te koop op de Vreedzaam- en de Noodmarkt in Paramaribo, in Surinaamse winkels in Nederland en op de markt in Amsterdam Zuidoost. *S. melinoniana* is het hoofdbestanddeel van de ‘dobroduwa drank’ in de mannenlijn van Fytotheek Pakosie. In Amsterdamse smart shops en via internet worden *Strychnos* extracten verkocht als ‘natuurlijke Viagra’. Als de ingrediënten uit Suriname afkomstig zijn, betreft het vrijwel altijd *S. melinoniana*. Komt het hout uit Guyana dan is de kans groot dat het *S. mitscherlichii* is (Van Andel, 2000), terwijl in Frans Guiana vooral *S. erichsonii*, *S. guianensis* en *S. glabra* bekend staan als afrodisiacum (Grenand et al., 2004). *S. toxifera* uit Guyana bevat de meest giftige vorm van curarine (Fanshawe, 1954). Een juiste Latijnse naam ontbreekt echter vaak op de verpakking van dit soort potentiëmiddeltjes, die verkocht worden onder suggestieve namens als ‘love potion nr. 69’ en ‘pick big thee’.

Betekenis naam: ¹⁾ van het Creools Engelse ‘devildoer’ (boosdoener), vanwege het duivelse effect; ²⁾ curare-boom.

Phthirusa stelis (L.) Kuijt.

Lokale namen: pikin fowrudoti¹ (Sr), kudibiu suru¹ (Ar), pikin foo kaka¹ (Au), a lutu be folu (Sa), bándá (Sarn, kemlandingan (J), mistletoe (En).

Beschrijving: Klimmende, tweehuizige, parasitaire struik, met wortels aan de waardplant vastgehecht en daaraan voedingsstoffen onttrekkend. Bladeren tegenoverstaand, geelgroen (na drogen olijfgroen), ca. 6 x 3 cm; voet stomp of afgerond; punt toegespitst. Bloeiwijze een eind- of okselstandige, tot 15 cm lange, samengestelde tros. Bloemen eenslach-

Phthirusa stelis. Foto: P. Maas.

tig, in groepjes van 3 bijeen, geelwit tot bleekrood; mannelijke bloemknoppen stomp; vrouwelijke puntig. Bes oranjerood, tot 1 x 0,5 cm. Zaad 1.

Voorkomen: algemeen, zowel in bossen als in boomgaarden in het kustgebied en in stadstuinen.

Verspreiding: van Costa Rica tot Bolivia, inclusief de Guiana's.

Domesticatie: wild, soms met opzet niet verwijderd.

Gebruik: Deze parasitaire plant wordt af en toe medicinaal gebruikt. Sedoc (1992) noemt een recept tegen onregelmatige menstruatie van een afkooksel van gwanatikilblad (*Tecoma stans*) en fowrudoti (waarschijnlijk *Phthirusa stelis*) op een liter water. De patiënte moet dit als drinkwater innemen. Sedoc beschrijft ook een medicijn tegen baarmoederproblemen met zeven bladeren fowrudoti, zeven bladeren rode katoen (*Gossypium barbadense*), rozijnen, melasse en Hoffmandruppels. Hierna moet een laxeremiddel worden ingenomen. Een papje van de gekookte bladeren wordt op wonden, schurft en andere huidaandoeningen gelegd, en als kompres op pijnlijke plaatsen, verstuikte ledematen en botbreuken.

Javaanse mannen eten om jong te blijven voor hun 25ste verjaardag een paar bladeren van een *Phthirusa* parasiet die aan een bamboeplant is vastgegroeid (Tjong Ayong, 1989). Hindostanen drinken een klein glaasje van de thee van een jonge tak van een oudere plant in een liter water en zout tegen diarree (Raghoenandan, 1994). Volgens Henk

Jeroe kan je van een fowrudoti die in een amandelboom (*Terminalia cattapa*) groeit thee zetten tegen ontstoken amandelen. Heyde (1987: 88) vermeldt een kruidenbad voor lichaamsweerstand bij baby's met 'a loto be foloe', waarmee waarschijnlijk *P. stelis* mee wordt bedoeld, aangezien Saramaccanese moeders in Brownsweg hun kinderen met deze plant baadden (Ruysschaert et al., 2009). De parasiet komt daar ook terecht in genitale stoombaden.

Volgens wintideskundige Ro Faria groeit deze parasiet als een soort kankergezwell op een boom: hij zuigt de levenssappen eruit en verzwakt zo zijn gastheer. Om deze reden kan de plant de mens juist tegen kanker beschermen. In een kruidenbad met zeven geesten olie (synthetisch parfum) zou fowrudoti het spirituele kankergezwell dat bezit heeft genomen van iemands ziel ('yeye') ongedaan kunnen maken. Traditionele genezers raden de plant nogal eens aan bij uitbehandelde kankerpatiënten die van hun de dokter of het ziekenhuis geen heil meer verwachten. Een kruidenbad met fowrudoti wordt ook voorgeschreven bij een be-roerte.

Wintigenezer Ruben Mawdo liet de parasiet op zijn erf groeien omdat hij de plant in een kruidenbad met dyadya uwii (*Rolandra fruticosa*), luisawiri (*Eclipta prostrata*), kantiakama (*Phoradendron perottetii*), kukusa (rode klei) en buskruit vermengde om de strijdgod kromanti aan te roe-

pen. Deze winti kon door middel van dit kruidenbad bescherming bieden tegen kapmessen, gewerschoten en glasscherven.

Een aantal andere, minder algemene Loranthaceae, zoals de roestbruin behaarde *Phthirusa pyrifolia*, *Oryctanthus alveolatus* of *O. florulentus* (met rode bloemen) en *Struthanthus syringifolius* (met soortgelijke blaadjes en gesteelde bloeiwijzen), worden ook 'pikin fowrudoti' genoemd en waarschijnlijk identiek gebruikt. Parasieten van de familie Viscaceae worden door Marrons duidelijk als een andere soort beschouwd en 'kantiakama' genoemd (zie *Phoradendron perottetii*).

LYTHRACEAE

Lawsonia inermis L.

Lokale namen: reseda, resida bromki (Sr), mehendi, mehndi, maindie (Sarn), henna (SN).

Beschrijving: Struik, tot 3 m hoog. Stam sterk vertakt; twijgen dun. Bladeren tegenoverstaand, kort gesteelde, 1,5-5 x 0,5-2 cm; voet aflopend; punt stekelpuntig. Bloeiwijze een eind- of okselstandige pluim. Bloemen 4-talig, ca. 1 cm in diameter; kelk groen, slippen als een kruis uitstaand; kroonbladeren roze, rood of wit; meeldraden wit, wijd uitstaand. Doosvrucht klein, bruin, rond in 4 delen opensprijtend. Zaden talrijk, driehoekig.

Lawsonia inermis: rode (b) en witte cultivar (o).

Foto's: P. & S. Teunissen.

Voorkomen: af en toe gekweekt in Hindostaanse tuinen.

Verspreiding: van oorsprong uit Afrika en Azië, nu veel gekweekt in India, Pakistan en het Midden-Oosten.

Domesticatie: in Suriname kweekt men cultuurvormen met rode en met witte bloemen.

Gebruik: Hindostanen maken de bladeren van deze struik met wat limoensap fijn in een blender om een rode kleurstof te verkrijgen, waarmee de

Commercieel gebruik: verse *Phthirusa stelis* is te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo, gedroogde exemplaren zijn soms verkrijgbaar bij Surinaamse kruidenwinkels in Nederland. Een extract van *Struthanthus syringifolius* wordt in de homeopatie als zenuwversterkend geneesmiddel aangeprezen.

Betekenis naam: ¹⁾ vogelpoep. Vogels eten de vruchten van de meeste parasieten en verspreiden de zaden via hun uitwerpselen.

handen van het bruidspaar worden versierd tijdens bruiloften. Volgens Santa Jankipersadzing werd resedablad tijdens rituelen geofferd aan de Hindoe-goden en diende de struik tevens als sierplant, hoewel hij vaak door een zwarte schimmelziekte werd aangetast. De plant vermeerdert zichzelf snel door middel van zaad, en kan soms een lastig onkruid worden. Hindostanen stampen de jonge toppen van de twijgen tot een pap, waarmee ze kloven

in de voetsoelen ('prit' futu', Sr) insmeren of bij hoofdpijn op het voorhoofd aanbrengen. Het rode afkooksel van bladeren, bloemen en vruchten gebruiken ze om de mond te spoelen bij kiespijn (Raghoenandan, 1994). Het afkooksel wordt ook gebruikt als gorgeldrank bij keelpijn en wondjes in de mond (Titjari, 1985). Met een thee van het blad kunnen wonden gereinigd worden, terwijl een afkooksel van het blad met tabak en zout als mondspoeling bij kiespijn dienst doet (May, 1982).

Deze Aziatische plant heeft ondertussen ook zijn weg gevonden in de Creoolse wintireligie. Sedoc (1992) geeft het recept voor een zuiveringswater ('kaseri watra') om de tafels, stoelen en de ruimte ritueel te reinigen waar men een rituele maaltijd ('kra tafra') zal gaan gebruiken. In een nieuwe

kalebas (*Crescentia cujete*) worden de bloempjes en bladeren van de hennaplant, met smeriwiri (*Ocimum campechianum*), kowru-ati (*Begonia glabra*), een stuk geraspte nengrekondre adru (*Cyperus prolixus*), een beetje as, twee druppels rozenolie, Floridawater, bier en bloemen naar keuze vermengd. Met dit water besprenkelt men de ruimte. De schrijver vermeldt ook een kruidenbad tegen vermoeidheid, waarin hennabloemen en –blad met kalebasblad, piëpië páu (*Lippia alba*), konsakawiwiri (*Peperomia pellucida*), parfum, water en blauwsel vermengd worden.

Commercieel gebruik: als sierplant in tuincentra in Paramaribo verkocht. Hennapoeder in zowel Suriname als Nederland wordt geïmporteerd uit India.

LYTHRACEAE

Punica granatum L.

Lokale namen: granatapa¹, granakibon² (Sr), anár³ (Sarn), granaatappel⁴ (Ne).

Beschrijving: Struik of kleine boom, tot 7 m hoog. Takken dun, soms gestekeld. Bladeren meestal tegenoverstaand, 1-8 x 0,5-2 cm; voet stomp; punt afgerond; jong blad rood. Bloemen met 1-5 bijeen aan het eind van de twijgen, tot 7 cm in diameter; kelk vergroeid, rood, 5-8-lobbig; kroonbladeren 5-8, oranje-rood; meeldraden talrijk, rood; helmhokken geel. Vrucht rond, tot 15 cm in diameter, gekroond door de overblijvende kelk; schil leerachtig, rood, soms gelig, opensplijtend bij rijping. Zaden talrijk, in eetbare, rode, sappige pulp.

Punica granatum. Foto: Wikipedia.

Voorkomen: af en toe gekweekt in tuinen in en rondom Paramaribo.

Verspreiding: oorspronkelijk uit Perzië; eeuwen geleden gedomesticeerd in de Mediterrane regio. Nu overal in de (sub-) tropen gekweekt.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: Rond 1965 werd de granaatappel vooral in het district Coronie gekweekt, nu staan er nog enkele boompjes aangeplant in stadstuinen. Het sappige vruchtvlees rond de zaden wordt gegeten, maar de vliesjes ertussen zijn hard en bitter. Granaatappels zijn een bron van kalium en Vitamine

C, maar bevatten ook veel polyfenolen. Deze stoffen werken ontstekingsremmend en hebben een anticarcinogene werking (Reddy et al., 2007). Tannines (looizuren) zijn ook polyfenolen. Looizuur is ook de stof die de wrange smaak van de vliezen en schillen (en in mindere mate het vruchtvlees) veroorzaakt. Verse granaatappels worden aangeraden om de gezondheid te bevorderen en bij bloedend tandvlees, longaandoeningen en tuberculose (May, 1982). De thee van gedroogde vruchtschillen (of een aftreksel ervan in alcohol) drinkt men bij buikklachten, wondjes in de mond en diarree. Als met de schillen met wat geraspte adru-wortels (*Cyperus prolixus*) worden meegekookt, zou dit afkooksel verlichtend werken bij menstruatiepijn. May (1982) geeft een recept tegen buikloop: kook gedroogde granaatappelschillen met anijszaad, zout en knoflook in water. Week een stuk gebrande maïskolf in het afkooksel, laat het afkoelen en drink elke dag een kalebasje vol. Een Creoolse man uit de Bijlmer kookte granaatappelschil met cashewvruchten en dronk het afkooksel tegen keelpijn. De vitamines in de vrucht en het looizuur in de schil zijn mogelijke verklaringen voor medicinaal gebruik. Een herbarium-exemplaar van *Punica granatum* uit 1900 van Johan R. de la Parra vermeldt dat de schillen wer-

den gebruikt tegen lintwormen. Stephen (1979) raadt een thee van de bast met woronmenti (*Dysphania ambrosioides*) aan tegen wormen, aarsmaden en andere darmparasieten. Een stuk bast van een granaatappelboom, mango (*Mangifera indica*) en schusterdruij (*Coccoloba uvifera*) worden op een liter water gekookt met een eetlepel anijszaad. De afgekoelde thee drinkt men bij kortademigheid (Sedoc, 1992). Reddy et al. (2007) toonden aan dat extracten van granaatappels antimicrobiële activiteit vertoonden tegen de ziekteverwekkende bacteriën *Escherichia coli*, *Pseudomonas aeruginosa* en *Staphylococcus aureus* en de schimmel *Candida albicans*. Bovendien had het extract een malariaonderdrukkende werking.

Commercieel gebruik: de verse vruchten worden verkocht op de Centrale markt in Paramaribo. Granaatappels in Nederland komen meestal uit Iran; de gedroogde schillen zijn te koop in Iraanse kruidenwinkels in de Randstad.

Betekenis naam: ¹⁾ granaatappel; ²⁾ granaatboom; ³⁾ van het Hindi 'anar'; ⁴⁾ afgeleid van het Latijnse woord 'granatum' voor korrel, naar de structuur van het vruchtvlees.

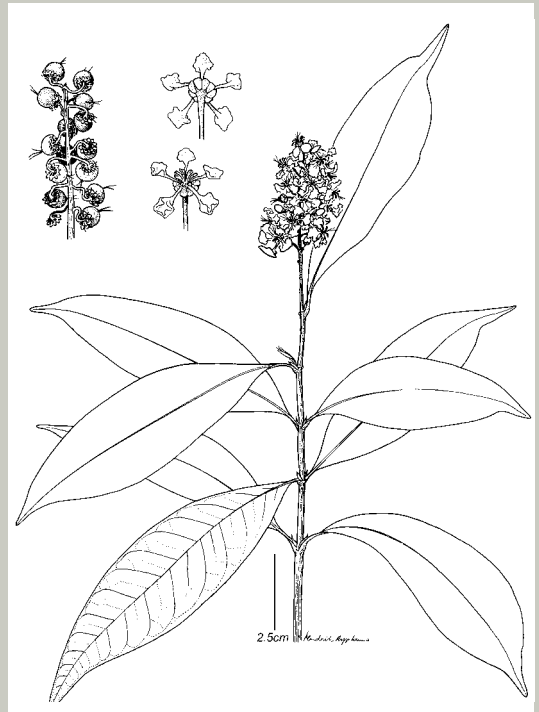
MALPIGHIACEAE

Byrsonima spicata (Cav.) Rich. ex Kunth.

Synoniemen: *Byrsonima coriacea* (Sw.) DC.
var. *spicata* (Cav.) Nied.

Lokale namen: busi apra¹, lontukasi², sabana apra¹, savannekwari (Sr), hicha, huria (Ar), mure'i, krupa (Ca), matu apa¹, sabana mangu (Sa), afspraak³, bosappel¹, kaashout² (SN).

Beschrijving: Boom, tot 40 m hoog. Buitenste bast donkergrijs; binnenste bast donkerrood. Jonge twijgen dicht roodbruin behaard. Jong blad samengekleefd. Bladeren tegenoverstaand, tot 18 x 6 cm; voet wigvormig; punt toegespitst; kleine nerven fijn en dicht opeen. Bloeiwijze een eindstandige, veelbloemige, roestbruin behaarde tros. Bloemkelk overblijvend, met 2 klieren; kroonbladeren 5, genageld, geel, rood bij het verwelken. Steenvrucht rond, geel; vruchtvlees sappig, eetbaar. Steen 1, wit, wrattig, met 3 zaden.

Byrsonima spicata: vruchten, bloemen en bloeiende tak. **Illustratie: H. Rypkema.**

Voorkomen: algemeen, in ritsbos, secundair bos en op savannes.

Verspreiding: tropisch Zuid-Amerika en de West-Indische eilanden.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Indianen in de Guiana's drinken een thee van de bast tegen diarree en dysenterie en leggen de fijngemaakte (en soms opgewarmde) bast op wonden. Arawaks in Powakka maken een thee van de bladeren tegen hoofdpijn en eten de vruchtjes bij suikerziekte. Marronvrouwen gebruiken een afkooksel van de bladeren als genituaal stoombad na de bevalling, maar ook voor een stimulerend seksleven. Baby's worden soms ook met het afkooksel gebaad. De vruchten, bast en bladeren van een aantal *Byrsonima*-soorten bevatten veel looistoffen (Grenand et al., 2004; Morton, 1987). Deze hebben een antimicrobiële werking en veroorzaken een samentrekkend gevoel als het in contact komt met de slijmvliezen. Dit verklaart waarschijnlijk waarom de bladeren populair zijn in genitale stoombaden. Behalve de bovenge-

noemde soort wordt ook *B. crassifolia* voor dezelfde doeleinden gebruikt, maar de naam 'afpraak' is voorbehouden aan *B. spicata*. Van *B. crassifolia* is bekend dat de bast kwalijke darmbacteriën als *Salmonella* en *Shigella* uitschakelt en werkzaam is tegen een aantal huidschimmels, waaronder *Candida albicans*, die onder andere vaginale afscheiding veroorzaakt. Voor een overzicht van de werkzame stoffen in *B. crassifolia*, zie Grenand et al. (2004).

Commercieel gebruik: het verse blad van *B. spicata* is onder de naam 'afpraak' te koop op de Vreedzaam- en Noodmarkt in Paramaribo en in sommige Surinaamse winkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ savanne- of bosappel, naar de eetbare vruchtjes; ²⁾ rond kaasje, omdat de vruchtjes afgeplat, rond en geel zijn en enigszins naar kaas ruiken; ³⁾ 'Je volgende afspraak is automatisch gemaakt: zo lekker was je', luidt de verklaring van deze naam door een verkoopster van de Vreedzaammarkt in de *Parbode* (Corinde, 2010).

MALPIGHIACEAE

Hiraea faginea (Sw.) Nied.

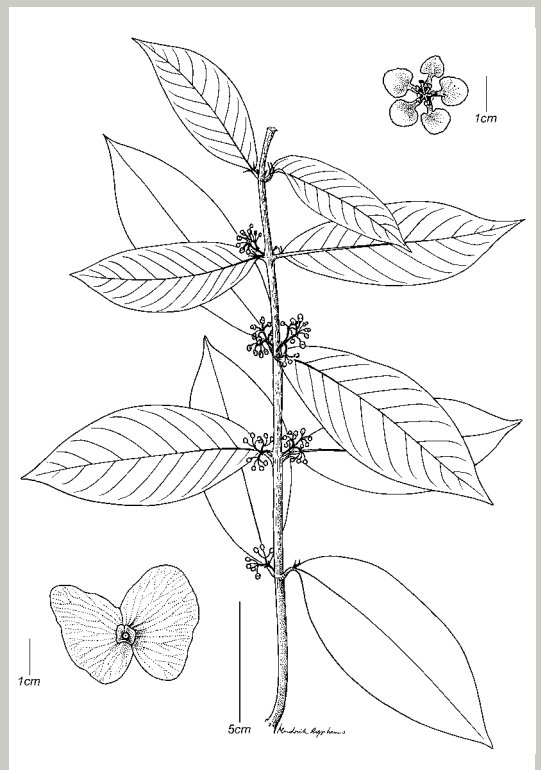
Synoniem: *Hiraea chrysophylla* A. Juss.

Lokale namen: watra ingi¹ (Sr), tariki (Ca), alátu páu², aláta tatái³ (Sa).

Beschrijving: Liaan. Jonge twijgen goudgeel behaard. Bladeren tegenoverstaand, 5-10 x 2,5-5 cm; voet stomp, twee rechtopstaande klieren aan de bladbasis; punt toegespitst; bovenkant groen, kaal; onderkant goudgeel behaard; bladrand met zeer kleine klierpuntjes. Bloeiwijze een okselstandige tros, bestaande uit 4-bloemige schermen. Bloemknoppen rond; kelk met 8 tot 10 klieren; kroonbladeren 5, genageld, geel. Vrucht gevleugeld, behaard, met drie bijeen; achterste vleugel 2 x 5 mm; zijvleugels 2, 1 cm lang, met 3 leerachtige lobben.

Hiraea faginea: vrucht, bloeiende tak en bloem.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: af en toe voorkomend langs rivieren, zowel aan de boven- als aan de benedenloop, in het water groeiend.

Verspreiding: Noord-Brazilië en de Guiana's.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Deze goudgeel behaarde liaan wordt door Marronvrouwen langs de rivieroever verzameld, gekookt en gebruikt in genitale stoombaden. In het Saramaccaanse dorp Kapisikele (beneden Surinamerivier) werd de liaan in grote hoeveelheden geoogst voor de markt. Saramaccaners in Brownsweg drinken een thee van de liaan om de algemene gezondheid te bevorderen en meer kracht te krijgen. De bladeren worden ge-

kookt met drie pollen mangrassi (*Eleusine indica*) en drie nengrekondrepepre-zaadjes (*Aframomum melegueta*) en gedronken om de potentie te verhogen. Het effect zou vergelijkbaar zijn met een afrodisiacum van dobrudua (*Strychnos* spp.). Met een koud kruidenbad van deze plant kunnen volgens André Pakosie Indiaanse watergeesten worden opgeroepen.

Commercieel gebruik: de verse plant ligt soms op de Vreedzaammarkt in Paramaribo; in bevroren toestand is hij soms verkrijgbaar in Surinaamse winkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ Indiaanse watergeest; ²⁾ ratenboom; ³⁾ rattenliaan.

MALPIGHIACEAE

Malpighia glabra L.

Synoniem: *Malpighia puniceifolia* L.

Lokale namen: (switi) kersi¹ (Sr), geribde kers, kersenboom, West-Indische kers (SN), Barbados cherry (En).

Beschrijving: Struik of kleine boom, tot 6 m hoog. Takken horizontaal spreidend. Jonge twijgen fijn behaard. Bladeren tegenoverstaand, 2-7 x 1-4 cm; voet spits; punt stomp of afgerond; bovenkant donkergroen, glanzend. Bloemen kort gesteeld, in kleine groepjes in de bladoksels; kelkbladeren 5, groen, bezet met groene klieren; kroonbladeren 5, roze tot paars, genageld, aan de rand gerafeld; helmknoppen geel. Bes rond, 3-lobbig, ca. 2 cm in doorsnede, rood; vruchtvlees geeloranje, sappig, zuur. Zaden 3, rond, met drie knobbelige vleugels.

Malpighia glabra: bloemen (b) en vruchten (o).

Foto's: T. van Andel (b) en M. Silva, Wikipedia (o).

Voorkomen: vaak gekweekt in tuinen.

Verspreiding: oorspronkelijk uit de Caribische eilanden en noordelijk Zuid-Amerika. Nu in geheel tropisch Amerika gekweekt.

Domesticatie: in Suriname komt alleen de gedomesticeerde vorm voor.

Gebruik: De vruchten van deze boom, in Suriname bekend als kersen, eet men vers. Omdat ze

vrij zuur kunnen zijn, worden ze vaak ingekookt met suiker tot een siroop. Deze kersenstroop is zeer populair in Suriname. De vrucht bevat uitzonderlijk veel vitamine C, en ook aanzienlijke hoeveelheden vitamine A, B1 en B2 (Morton, 1987). Om deze reden raadt men de vrucht aan bij griep, gorgelt men een zere keel met het vruchtensap (of de aangengende siroop). Verse vruchten knijpt men uit op puistjes, die hierdoor zouden verdwijnen.

Commercieel gebruik: de verse vruchten liggen soms op de markt, de gekoelde siroop is in veel supermarkten in Paramaribo te vinden. Af en toe

is de siroop ook in Nederland verkrijgbaar. De levende struik is soms bij tuincentra te koop. Vanwege het hoge vitamine C-gehalte worden de vruchten verwerkt tot allerlei voedingssupplementen en onder de naam 'acerola' op de markt verkocht. De extracten voor deze producten komen meestal uit Brazilië.

Betekenis naam: 1) de andere Surinaamse 'kers' is *Eugenia uniflora* (Myrtaceae). Die wordt minder vaak gekweekt, en de vruchten komen vrijwel nooit op de markt. De zoete kersen die in Europa worden verkocht behoren tot de soort *Prunus avium* (Rosaceae).

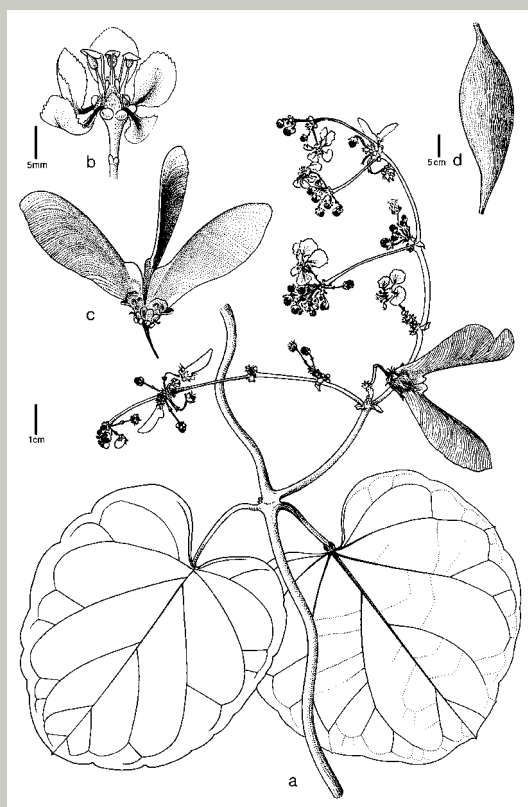
MALPIGHIACEAE

Stigmaphyllon sinuatum (DC.) A. Juss.

Synoniemen: *Stigmaphyllon fulgens* A. Juss., *Stigmaphyllon hypoleucum* Miq.

Lokale namen: konkonikasaba¹, wer' ati (dia) titei², koratiwiri (Sr), kalia (Ar), akuli ëkererë¹ (Ca), matukru (Trio), djangáfútu tatái³, fungu ans' tatái⁴, gon / ondo doti kasaba⁵, matu kasaba⁵, hati wee tatái², kuku, kusaí tatái³, (Sa), konijnenkassave¹ (SN).

Beschrijving: Liaan, tot 30 m lang. Wortelstok knolvormig, bruin, ca. 40 x 12 x 12 cm, van binnen wit. Bladsteel tot 13 cm lang, met twee zittende klieren aan de top. Bladeren tegenoverstaand, variabel in grootte en vorm: driehoekig, rond, hart- of niervormig, tot 21 x 20 cm; bovenkant kaal; onderkant zilverachtig behaard. Bloeiwijze een okselstandige, rode, tot 35-bloemige tros. Bloemen 5-talig; kelkbladeren met twee klieren; kroonbladeren geel met rood, genageld. Vrucht opgebouwd uit 3 gevleugelde samara's; vleugels leerachtig, donkerrood.

Stigmaphyllon sinuatum: a. fertiele tak; b. bloem; c. vrucht; d. wortelknol. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, als onkruid op kostgrondjes, op wit zand en in secundair struikgewas.

Verspreiding: noordelijk Zuid-Amerika en het Amazonegebied.

Domesticatie: wild, soms aangeplant of gespaard tijdens het wieden.

Gebruik: Deze liaan is vooral bekend om zijn sterk op cassavewortels lijkende ondergrondse knollen, die wel een paar kilo zwaar kunnen wor-

den. Volgens Saramaccans genezer Dr. Paké eten knaagdieren van de wortel als ze zich niet lekker voelen. De wortelknol is niet geschikt voor menselijke consumptie, maar kent wel tal van medicinale toepassingen. De geraspte knol of de gestampte bladeren perst men in een doekje uit om het sap als druppels te gebruiken bij oogpijn. De wortel wordt samen met die van de bittere cassave (*Manihot esculenta*) en neku (*Lonchocarpus* sp.) geraspt en op bosyaws aangebracht. Het gif in de wortels doodt waarschijnlijk de parasiet die deze zweren veroorzaakt.

Als de in plakken gesneden knol in water wordt gekookt, krijgt het kookvocht een rode kleur. De rode vloeistof wordt soms op de huid gesmeerd om vlekken weg te werken (May, 1982). Marronvrouwen koken een halve wortelknol met groene ananas en drinken het afkooksel tijdens de menstruatie, tegen buikpijn en 'om vleesbomen schoon te maken'. Ook koken ze de knol met de wortelstok van agbagomaka (*Smilax schomburgkiana*) en het blad van parabita (*Solanum leucocarpon*). Tweemaal daags een glas van deze 'muru dresi' (baarmoedermedicijn) zou helpen bij overgangsklachten, buikpijn, menstruatieproblemen en vleesbomen. Volgens onze informantes was dit recept ongevaarlijk.

Bij 'zenuwstress' wast men het hoofd met een koel kruidenbad waar stukjes wortel in zijn verwerkt. Een bad van de (al of niet gekookte) bladeren schijnt te werken bij reumatische klachten, trillende ledematen, verlamming en algehele malaise.

Wortelknol van *Stigmaphyllon sinuatum*.

Foto: T. van Andel.

De bladeren worden tevens gebruikt in vaginale stoombaden. Ook wast men er baby's mee, om ze te sterk te laten worden. Gebruikers waarschuwen niets van het badwater te drinken, dat zou de dood tot gevolg hebben. De Indianen in Guyana drinken echter wel de thee van het blad tegen kraamvrouwenkoorts en malaria (Van Andel, 2000) en in Powakka drinken Arawaks tweemaal daags een thee van de bladeren en de stengel bij pijn.

Commercieel gebruik: de zware wortelknollen worden vers verkocht op de Vreedzaammarkt in Paramaribo en in sommige Surinaamse winkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ 'konijnen' (agoeti's, *Dasyprocta aguti*) eten van de wortel; ²⁾ hoofdpijn (herten) liaan; ³⁾ djangafutu en kusai zijn benamingen voor een type hert, dat waarschijnlijk van de plant eet; ⁴⁾ fungu mierenliaan; ⁵⁾ ondergrondse of boscassave.

MALVACEAE

Abelmoschus esculentus (L.) Moench.

Synoniem: *Hibiscus esculentus* L.

Lokale namen: oker, okro (Sr), okoro (Ca), okóo (Au), laki, lalu (Sa), bhindi (Sarn), okra, althea¹, quingombo^{1,2} (SN), gumbo² (En).

Beschrijving: Eenjarig kruid, tot 2 m hoog. Jonge delen dicht behaard. Bladeren verspreid, hartvormig; lobben spits; beide zijden schaars bezet met irriterende haren; bladrand gezaagd. Bloemen solitair, okselstandig, kort gesteeld; schutbladen draadvormig, dicht behaard; kelk 5-tandig, behaard; kroonbladeren tot 4 cm lang, dun, geel, met rode basis; meeldraden buisvormig vergroeid, geel. Doosvrucht langwerpig, eerst groen, behaard en vlezig, daarna bruin, kaal en houtig, tot 7 cm lang. Zaden talrijk, niervormig.

Abelmoschus esculentus: bloem (b) en vruchten (m, o). Foto's: C. van der Hoeven (b) en S. Dilrosun (m,o).

Voorkomen: gekweekt in stadstuinen en op kostgrondjes.

Verspreiding: oorspronkelijk uit Ethiopië, al door de oude Egyptenaren gekweekt, met de slavenscheperen vanuit West-Afrika meegenomen naar het Amerikaanse continent.

Domesticatie: in Suriname wordt een aantal okercultivars gekweekt, met diep of ondiep gelobde, al of niet rood aangelopen bladeren.

Gebruik: Oker staat vooral bekend om zijn vruchten, die gekookt als groente of in soep ('okra-

brafu', Sr) en saus worden gegeten. Als de vruchten in plakjes worden gesneden of te lang gekookt, worden ze slijmerig. In zijn dagboek uit 1755 geeft Rolander een levendige beschrijving van de glibberige okersoep, die in die tijd als een geheime lekkernij gold onder deftige blanke dames. De soep zou oude en zieke mensen nieuwe kracht geven, en 'diegenen die uitgeput waren door seks weer revitaliseren' (Rolander, 2008).

Het slijm van de okerplant heeft een aantal medicinale toepassingen. De basis of de top van de jonge okervrucht wordt afgesneden en de vrucht wordt in een glas water gezet. Het slijmerige water druppelt men in de ogen bij oogontsteking (Raghoenandan, 1994). Vrouwen in de laatste maanden van de zwangerschap wordt aangeraden salade van gekookte okers of slijmerige okersoep te eten 'om de baby makkelijk naar buiten te laten komen'. Hoogzwangere vrouwen drinken soms een thee van okerbloemen, een aftreksel van de bladeren in alcohol of een mengsel van drie fijn-gewreven okerbladeren en witte swit'sopi om de bevalling op gang te laten komen en snel te laten verlopen. In Brownsweg worden de wortels van oker gekookt met een oneven aantal nengrekondrepepe-zaadjes (*Aframomum melegueta*) en gedronken om de bevalling vlot te laten verlopen en goed te kunnen persen. Soms voegen Marronvrouwen ook nog andere ingrediënten toe, zoals de bladeren van malembelembe (*Piper marginatum*) en merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*).

Volgens Edith Adjako zou een vaginaal kruidenbad met lang gekookte oker en konsakawiwiri (*Peperomia pellucida*) en een paar druppels castorolie ook helpen om het geboortekanaal te openen en de bevalling zonder inscheuren te doen verlopen. Traditionele vroedvrouwen gebruiken ook een slijmerig okeraftreksel om hun handen in te dopen als zij tijdens een bevalling de baby eruit moeten trekken. Het eten van de glibberige groente wordt daarom ook geassocieerd met een soepele bevalling.

Het slijmerige aftreksel van de bladeren in water kun je in je haar smeren tegen roos of om dreadlocks in je kapsel te draaien. Fijn-gewreven okerbladeren met buskruit vermengd en op de huid gesmeerd geldt als een magische bescherming tegen kogels. Volgens Ruben Mawdo kon je het slijmerige mengsel langere tijd in een pot bewaren.

Price (2008: 228) vermeldt een Saramaccaans recept voor 'asilapáu kandu' (Sa), bestaand uit een bal van fijngeperste okerbladeren die onder het bed bewaard moet worden. Stukjes van de bladmassa in rum gedrenkt zou een lustopwekkende werking hebben; een man kon zo wel drie vrouwen hebben. 'Okravruchten staan immers ook stijf van de stam af', zo luidde de verklaring van traditioneel genezer Tooy bij dit recept.

Okersoep met meerval en 'kokori tomtom' (balletjes van boven het vuur gerookt cassavemeel) wordt als voedseloffer bereid voor de apuku, akan-tasi en adumankama winti's. Volgens Wooding (1972) is dit voedsel voor mensen lagere sociale

status, dus ook geschikt voor de winti's uit de onderklasse van het geestenrijk.

Commercieel gebruik: verse en gedroogde okervruchten zijn op veel Surinaamse markten te vinden en in diverse toko's in Nederland. De verse bladeren zijn niet vaak verkrijgbaar.

Betekenis naam: ¹⁾ oude naam vermeld door Maria Sibylla Merian (1705); ²⁾ naam van de Portugese slavenhandelaren voor een slijmerige stoofschotel van de groente, afgeleid van het Angolese 'ki ngombo' en in het West Indische gebied verworden tot 'gumbo'.

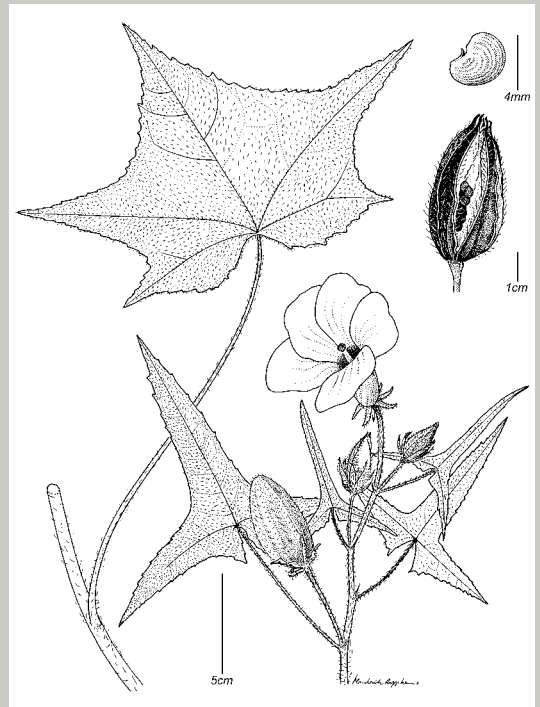
MALVACEAE

Abelmoschus moschatus Medik.

Synoniemen: *Hibiscus abelmoschus* L.; *Hibiscus moschatus* (Medik.) Salisb.

Lokale namen: yorka okro¹ (Sr), yooka okoo¹ (Au), yorka lalu¹ (Sa), reguluh (J), bhindi (Sarn), muskusoker², wilde oker (SN).

Beschrijving: Eenjarig kruid, tot 1 m hoog. Jonge delen dicht bezet met zilverwitte, irriterende haren. Bladeren verspreid, lang gesteeld, variabel in grootte en vorm, ca. 8 x 9 cm, diep of ondiep 3-5-lobbig; voet hartvormig; lobben spits; beide zijden behaard; bladrand getand. Bloemen solitair, okselstandig, lang gesteeld; schutbladen draadvormig, behaard; kelk behaard; kroon tot 8 cm lang, dun, geel, met donkerrode basis; meeldraden buisvormig vergroeid, geel. Doosvrucht langwerpig, eerst groen, daarna zwart, houtig, behaard, tot 5 cm lang. Zaden talrijk, niervormig, bruin.

Abelmoschus moschatus: blad, zaad, rijpe vrucht, bloeiende tak. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: sporadisch gekweekt of verwilderd in tuinen en op erven.

Verspreiding: oorspronkelijk uit India, door de Hindostanen geïntroduceerd in Suriname.

Domesticatie: gekweekt, maar ook weer verwilderd. Makkelijk verspreid via zaad.

Gebruik: Het blad bevat irriterende haren, maar wordt toch medicinaal gebruikt. Drie verse bladeren van bun atimama (*Cissus* sp.), katoen (*Gossypium barbadense*) en yorka oker worden fijngestamp. Het bladmoes wordt met een lepel melasse vermengd en op een abces aangebracht om het te laten rijpen en openbarsten. Volgens (Sedoc, 1992: 136) wordt gezegd dat de geest van een gestorven

familieid (yorka) de nabestaanden lastig kan vallen en ‘stekels op je pad plaatsen’ (‘wai maka gi yu na pasi’, Sr). Om deze reden bevatten kruidenbaden tegen yorka’s vaak planten met scherpe stekels of brandharen. De yorka oker wordt daarom in kruidenbaden gebruikt waarmee men kwade geesten van zojuist overleden personen wil verjagen.

Javanen gebruiken het zaad tegen overmatige lichaamsbeharings bij baby’s. Hiervoor stampen ze een kilo rijst fijn met een beetje water en een handvol yorka okerzaden en evenzoveel kencur knolletjes (*Kaempferia galanga*) en glabet zaden (soort onbekend). Van dit mengsel maken ze balletjes van 2,5 cm doorsnede, met een gaatje om ze sneller te laten drogen en ze te bewaren voor later gebruik. Een balletje lost men op in een beetje water en het mengsel smeert men dagelijks over het lichaam van de baby. Op latere leeftijd krijgt het kind geen beharing op armen en benen, iets wat kennelijk als onaantrekkelijk wordt beschouwd (Tjong Ayong, 1989).

Het sterk naar muskus ruikende zaad wordt fijn-gestampt, vermengd met kokosolie en op de huid bij mazelen, waterpokken, rode hond en ‘huid-

uitslag veroorzaakt door psychische factoren’ (May, 1982). De zaden werden ooit door Hindoestanen als substituuut voor dierlijke muskus gekweekt (Ostendorf, 1962), maar als parfum bleken ze niet geschikt omdat ze huidirritatie veroorzaakten. Indianen in de Guiana’s gebruiken het zaad als antigif tegen slangenbeten. Een kettinkje van de zaadjes om de hals gedragen zou de slangen al op afstand houden (Grenand et al., 2004; Van Anel, 2000). *Hibiscus bifurcatus*, een wilde plant met het zelfde type blad en irriterende haren, maar roze bloemen, wordt ook yorka oker genoemd, maar minder vaak gebruikt en niet verkocht. In Brownsweg werd deze naam ook genoemd bij *Cnidocolus urens*.

Commercieel gebruik: de droge vruchten met het zaad en de verse bladeren zijn verkrijgbaar op de Nood- en Vreedzaammarkt in Paramaribo, en soms in gespecialiseerde wintwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ geestenokra, vanwege de irriterende haren en de gelijkenis met de eetbare okra, *Abelmoschus esculentus*; ²⁾ vanwege de naar muskus ruikende zaden. De naam *Abelmoschus* is afgeleid van het Arabische ‘abu-l-mosk’, wat ‘vader van muskus’ betekent.

MALVACEAE

Ceiba pentandra (L.) Gaertn.

Lokale namen: kankantri¹, lokoboom² (Sr), kumaka (Ar, Ca, Way), kapulu yumi, makau (Ca), kankantii¹ (Au), kakatri¹ (Bo), djendjenkumaka, gaanmassa³, kodobaku (Sa), gidionsu⁴, loko² (Apuku), randoe (J), wilde kapokboom (SN).

Beschrijving: Zeer grote boom, tot 50 m hoog. Kroon schermvormig; takken dik, horizontaal. Stam tot 2,5 m dik, met hoge, rechte plank-

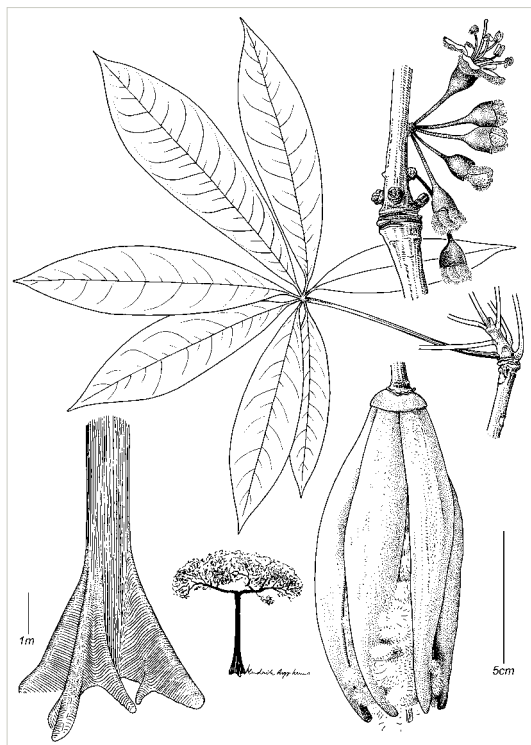
wortels en kegelvormige stekels. Dode bast grijs; levende bast geelgroen. Bladeren verspreid, handvormig samengesteld, lang gesteeld, in droge tijd afvallend; deelblaadjes 5-9, tot 20 x 5 cm; voet spits; punt toegespitst. Bloemen in bundels aan oude takken, bloeiend als boom kaal staat; kelk urnvormig; kroonbladeren 5, wit, van buiten behaard. Doosvrucht spoelvormig, houtig, bruin, ca. 20 cm lang, met 5 kleppen openspringend. Zaden talrijk, met zacht, vuilwit pluis.

Voorkomen: algemeen langs rivieroeveren en op zandritsen, verspreid in hoog en dras bos, maar ook in buitenwijken, langs wegen, op begraafplaatsen en voormalige plantages.

Verspreiding: tropisch Amerika, de West-Indische eilanden en West Afrika.

Domesticatie: wild, maar vaak gespaard tijdens de kap.

Gebruik: Toen Luitenant John Gabriel Stedman op 10 augustus 1776 aan een oude slaaf vroeg waarom hij toch telkens offers onder ‘den wilden Catoen-boom’ bracht, antwoordde deze als volgt:

Ceiba pentandra: blad, bloemen, vrucht met zaadpluis, habitus, stam. **Illustratie: H. Rypkema.**

‘Massera... zie hier de reden. Dewyl wy geen tempel hebben, om onzen Godsdienst in te oefenen, en deeze boom de grootste en schoonste is, die op de kust van Guinée groeit, verzamelen zig onze landslieden onder zyne takken, die hen voor de hitte der zon en voor den regen beveiligen, om aldaar onzen Gadoman, of Priester te hooren prediken. Wy hebben voor dien boom zulk een eerbied, dat men dien nooit omver hakt, om welke reden het ook zy’. Of het nu vanwege zijn enorme omvang is, de veilige beschutting van de plankwortels of het nachtelijke geritsel in de kroon door de vleermuizen die de bloemen komen bestuiven, de kankantri wordt door zowel Afrikanen, Indianen als Afro-Amerikanen als een verblijfplaats van geesten gezien. Slaven die in het Caraïbisch gebied aankwamen moeten de boom direct hebben herkend (Voeks, 1997), en zo het vertrouwen hebben gekregen dat hun Afrikaanse voorouders hen bij zouden staan in dit nieuwe, beangstigende continent.

Een aantal Surinaamse winti's zou in de kankantri huizen: de tap-kromanti (luchtgeesten) houden zich op in de brede kroon, de slangengeest Tata Loko verblijft tussen de takken, terwijl de kleine,

Ceiba pentandra langs de ringweg rond Paramaribo. **Foto: H. Rypkema.**

donkere bosgeest Apuku zich vaak tussen de plankwortels verstopt (Stephen, 1998). Volgens Saramaccaners woont de vruchtbaarheidsgod Gedeonsu in deze boom, samen met Dyombie, zijn kwaadaardige zoon (Herskovits & Herskovits, 1934). In Guyana is men van mening dat de boom wordt bewoond door de geesten van wrede Nederlandse slavenhouders, die hun schatten hebben begraven tussen de enorme wortels. De bovennatuurlijke bewoners van de *Ceiba pentandra* laten de mensen meestal met rust, tenzij ze stokken naar de boom gooien, hem bevuilen met ontlasting of omhakken. Er gaan veel verhalen de ronde over gruwelijke ongelukken en ernstige ziektes die ten deel vielen aan degenen die een kankantri hebben omgehakt. Het resultaat is dat de boom vaak als enige overblijfsel van het vroegere bos te zien is langs wegen en op oude plantages.

Surinamers van verschillende etniciteiten en religies respecteren de heilige kankantri. Men plaatst offers tussen de wortels of neemt een kruidenbad met de bast van de boom om de geesten die erin wonen te pacificeren. De kankantri speelt een rol in talrijke Surinaamse legendes, gedichten en liederen.

De plankwortels van de boom dienden in het verleden hoogstwaarschijnlijk beschutting aan weggelopen slaven, die op deze wijze aan vervolging konden ontsnappen. Als de wortels worden aangekapt, stroomt er een kleine hoeveelheid drinkbaar water uit (Ostendorf, 1962), hetgeen de vluchtelingen zeker van pas moet zijn gekomen. Het sap van de tot moes gestampte bladeren met limoensap en zout zou werken tegen gonorrhoe (Sedoc, 1992). In het verleden werd het zaadpluis verzameld om kussenslopen mee te vullen.

Commercieel gebruik: onderdelen van de kankantri komen niet vaak op de markt terecht. De bladeren werden eenmaal aangetroffen in een Surinaamse kruidenwinkel in Rotterdam.

Betekenis naam: ¹⁾ 'kankan' betekent fors in het Sranantongo, maar in plaats van 'grote boom' lijkt de lokale naam afgeleid van het Engelse 'cotton

tree'. In oude geschriften (Blom, 1786) vindt men de naam 'kattentrie'; ²⁾ mogelijk bestaat er een verband tussen de slangengeest Loko en de Afrikaanse heilige boom *Milicia excelsa* (Moraceae), door de Nigeriaanse Yoruba 'iroko' genoemd; ³⁾ grote meester; ⁴⁾ *Ceiba pentandra* wordt in Bénin (West Afrika) *gué dehunsu* genoemd (Burkill, 1985).

MALVACEAE

Gossypium barbadense L.

Lokale namen: weti katun¹, blaka katun², redi katun³, (Sr), jaho khalemeru (Ar), mauru, mau-lu tubulu, mau lu ta' mune¹ (Ca), lebi poka, lebi katun³ (Au), bë maáun uwii³ (Sa), kapas wulong, kapok abang (J), witte / zwarte / rode katoen, West Indische katoen (SN), Sea island cotton⁴ (En).

Beschrijving: Struik, tot 3 m hoog. Jonge delen bezet met zwarte klierpuntjes. Steunblaadjes draadvormig. Bladeren verspreid, lang gestield, 3-5-lobbig, groen of paarsrood, 10-15 cm in diameter; voet hartvormig; lobben spits of stomp; bovenkant schaars behaard; onderkant kaal (rode cultivar) of bezet met witte sterharen (groene cultivar). Bloemen solitair, okselstandig; schutbladen 3, groot, hartvormig, van boven franjeachtig ingesneden; kroonbladeren tot 9 cm lang, dun, geel, met donkerrode basis; meeldraden buisvormig vergroeid. Doosvrucht tot 5 cm lang, groen of paarsrood, 3-kantig. Zaden talrijk, zwart, met dik, wit zaadpluis.

Gossypium barbadense: roodbladige cultivar.

Foto's: P. & S. Teunissen.

Voorkomen: veelvuldig gekweekt in tuinen, zowel in de stad als in het binnenland.

Verspreiding: reeds 3000 jaar geleden gekweekt door Indianen in Peru, nu een belangrijk vezelgewas in de tropen en subtropen.

Domesticatie: de rode katoen wordt in Suriname vaker aangeplant dan de groene, vanwege zijn medicinale toepassingen.

Gebruik: Katoen werd in de periode 1780-1860 op Surinaamse plantages vlak achter het Matapi-

castrand verbouwd voor de export. Hierna daalde de export snel; het natte klimaat van Suriname leende zich niet voor grootschalige commerciële teelt (Ostendorf, 1962). Hoewel Indianen in het binnenland vandaag de dag nog wel katoenvezels spinnen om er hangmatten mee te weven, is de katoenplant bij de meeste Surinamers vooral populair als medicinale plant, en dan vooral de roodbladige cultivar. Alle recepten met katoenbladeren die hieronder genoemd worden hebben betrekking op rode katoen, tenzij anders vermeld.

De rode thee van drie katoenbladeren op een liter water is een populair middel tegen blaasontsteking, prostaat- en nierproblemen. Een thee van katoenbladeren met mira udu (*Triplaris surinamensis*) en citroengras (*Cymbopogon citratus*) helpt volgens Dr. Pake om overtollig vocht uit het lichaam te verwijderen. De thee zou ook werken tegen gonorrhoe en urinewegontstekingen. Volgens traditioneel genezer Herbert Dankerlui maakt rode katoen de blaas en de urinewegen schoon: 'Je gaat er veel van plassen: je plas wordt als dunne thee-water, want het wordt schoon.'

Veel Surinaamse vrouwen drinken thee van katoenblad tegen menstruatiepijn en om de menstruatie op te wekken. 'Je mag liters ervan drinken als je wilt', aldus een informante. Een aftreksel van gestampte bladeren zou de menstruatie doen stoppen. De bladeren worden ook samen gekookt met de bast van cashew (*Anacardium occidentale*), mopé (*Spondias mombin*), of mango (*Mangifera indica*) bij overmatig bloedverlies (bijvoorbeeld door vleesbomen in de baarmoeder) of om de menstruatie te doen stoppen of uit te stellen. Dit laatste doen vrouwen soms als er een belangrijke sociale gebeurtenis op komst is, waar ze gedurende hun menstruatie niet aan mogen deelnemen. Traditionele Marronvrouwen moeten hun 'onreine periode' in een afgescheiden hut doorbrengen, iets wat jonge vrouwen soms erg saai vinden. Zij drinken dan bovenstaande middeltjes om te zorgen dat hun menstruatie nooit langer dan drie dagen duurt (Koopmans, 2007).

In andere recepten om de menstruatie te reguleren worden behalve katoen ook merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*), guaveblad (*Psidium guajava*) en eitwitblad (*Microtea debilis*) meegekookt. Als er met de katoenbladeren tevens blaka uma (*Cordia curassavica*), luisawiri (*Eclipta prostrata*) en sibiwiri (*Scoparia dulcis*) worden meegekookt, zou de thee ook werkzaam zijn teven gonorrhoe en overmatige vaginale afscheiding ('witte vloed').

Volgens de Surinaamse gynaecoloog C. van Lierop heeft de thee van rode katoenbladeren een vergelijkbaar effect als ergometrine: het spierweefsel van de baarmoeder trekt samen en er komt bloed en slijm uit, of restanten van de placenta na een bevalling. In Suriname noemt men dit 'de baarmoeder reinigen'. Op deze wijze wekt men een menstruatie kort en hevig op, waarna het ook snel

weer is afgelopen. De thee zou ook een abortus kunnen opwekken in het vroege stadium van de zwangerschap. Uit onderzoek van Mans et al. (2004) blijkt inderdaad dat extracten van rode katoen glad spierweefsel doen samentrekken, hoewel het precieze mechanisme achter dit verschijnsel nog onbekend is. Thee van katoenbladeren wordt ook gedronken tegen hoge bloeddruk, duizeligheid, diabetes, (met zout) bij diarree en om het bloed te zuiveren. Hasrat et al. (2004) vonden dat het afkooksel van het blad de bloeddruk bij proefdieren verlaagde. Marronvrouwen baden hun baby's met een kruidenbad van rode katoenblad en gaanma udu anu (*Piper aduncum*) om ze sterker te laten worden en als ze last hebben van 'zuurte' (korrelvormige ontlasting), koorts, buikkrampen of huidproblemen. Het kind krijgt soms ook een beetje rode katoenthee (zonder *P. aduncum*) te drinken. Volwassenen gebruiken het lauwe afkooksel van katoenblad om hun geslachtsdelen te wassen bij jeuk, gonorrhoe en vaginale afscheiding. De bladeren worden ook toegevoegd in hete vaginale stoombaden om de baarmoeder en vagina te reinigen na de bevalling of menstruatie.

Het sap afkomstig uit fijngeknepen bloemknoppen, opgewarmde bladeren of jonge vruchten druppelt men in het oog om beter te kunnen zien en oogontsteking te behandelen. Bij oorpijn warmt men een jonge vrucht of een aantal bladeren even op en knijpt deze in het oor uit. De warme olie van de katoenvrucht zou de oorontsteking genezen. Fijngestampte katoenbladeren worden verhit, met olie of water vermengd en op wonden, abscessen, wratten en kneuzingen gelegd. Het uit de bladeren geperste sap mengt men met een ei, castorolie en melasse. Hiervan neemt men een theelepeltje in bij bronchitis. Bij hoofdpijn wordt ook wel eens een pluk zaadpluis aangestoken en de rook opgesnoven. Rode katoenbladeren of het zaadpluis komen ook vaak voor in recepten voor wintikruidenbaden, zoals een Aisa swit'watra (Sedoc, 1992: 150), een krin skin watra (Zaalman, 2005: 127), en in tal van recepten om kwade geesten te verjagen en om kinderen te beschermen tegen het boze oog. Blad van de 'witte' katoencultivar wordt af en toe gebruikt in kruidenbaden om de yorka's tevreden te stellen en hun nabestaanden met rust te laten, maar ook om aan te sterken en lichaamspijn te verzachten. In een recept van Ruben Mawdo wordt het groene katoenblad vermengd met de wortel van dyindya masusa (*Zingiber zerumbet*), zuurzakblad

(*Annona muricata*), piëpië páu (*Lippia alba*), makamaka (*Lantana camara*), snekiwiri (*Eryngium foetidum*) en yorkapesi (*Senna occidentalis*). De ingrediënten worden in koud water met wat witte klei vermengd tot een kruidenbad. Voor een recept van een swit'watra met witte katoen, zie *Chromolaena odorata*.

Katoenpluis wordt ook geofferd tijdens Hindoe-ceremonies. Volgens Pandit Kresgangaram Panday staat een pluk katoenvezel symbool voor kleding en andere lichaamsbedekking. Met het offeren van een plukje katoenpluis (of een klosje garen of dotje watten) op een paanblad (*Piper betle*) dank je de goden voor het bezitten van kleding.

MALVACEAE

Hibiscus bifurcatus Cav.

Lokale namen: yorka oker¹, iguanawiwiri², watra okro³ (Sr), jahoballi (Ar), snoi (Ca), guana uwí², liba okro⁴, yooka ookóo¹ (Au), leguanen-oker², spookoker¹, wilde oker (SN), fork-bracted rosemallow (En).

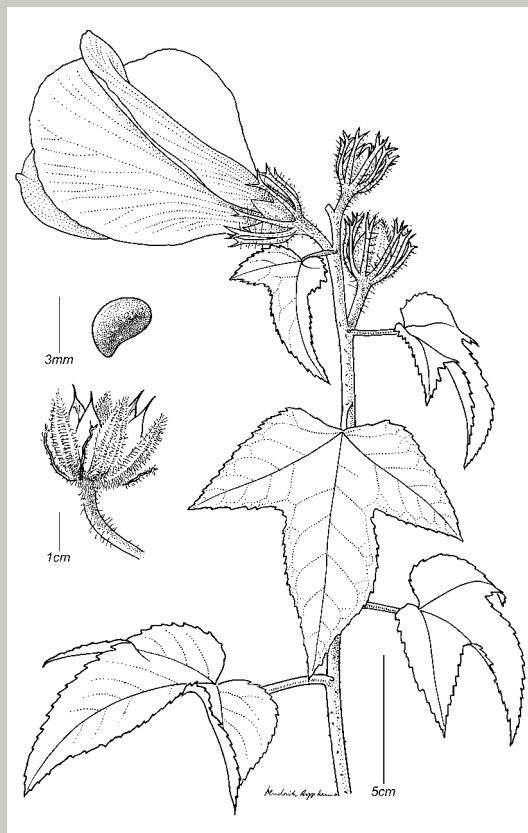
Beschrijving: Kruid, tot 2 m hoog, bezet met kleine stekeltjes. Bladeren verspreid, 3-lobbig, ca. 7 x 7 cm; voet hartvormig; lobben spits; bovenkant schaars behaard; onderkant op de nerven gestekeld; bladrand getand. Bloemen solitair, okselstandig; schutbladen draadvormig, gevorkt aan de top, dicht behaard; kelk behaard; kroon tot 7 cm lang, dun, roze, met paarse basis; meeldraden buisvormig vergroeid, roze. Doosvrucht eivormig; puntig, behaard. Zaden klein, kaal.

Hibiscus bifurcatus: bloeiende tak, vrucht, zaad.

Illustratie: H. Rypkema.

Commercieel gebruik: bladeren van de rode en witte katoen liggen op de Vreedzaammarkt in Paramaribo. Rode katoen is in Surinaamse winkels in Nederland te koop. Homeopatische extracten van katoenblad worden op internet te koop aangeboden voor baarmoederklachten.

Betekenis naam: ¹) witte katoen (heeft groen blad); ²) zwarte katoen (heeft paarsrood blad); ³) rode katoen (heeft ook paarsrood blad); ⁴) naar de Sea Islands bij South Carolina en Georgia (VS), waar katoenplanters uit Barbados zich hadden gevestigd.

Voorkomen: op rivieroever, eilandjes in de rivier en in open moerasvegetatie en rijstvelden.

Verspreiding: van Honduras tot noordelijk Zuid-Amerika, de Guiana's en de West-Indische eilanden.

Domesticatie: wild, soms gekweekt op erven in Marrondorpen.

Gebruik: Deze wilde *Hibiscus* is bezet met prik-kende haren en venijnige stekeltjes, en wordt hierom in verband gebracht met de geesten van de

overledenen. Deze ‘leggen stekels op het pad’ van hun nabestaanden: ze maken hen het leven zuur door wroeging en verdriet. Aucaners langs de Marowijne planten dit kruid rond hun huis om kwade geesten van het erf te weren. Een kruidenbad met de bladeren, vermengd met droge bospapaya-bladeren (*Cecropia* spp.) en ingisopublad (*Furcraea foetida*) doet dienst om het lichaam tegen yorka’s te beschermen. Ook mengen Marrons de yorka okerbladeren met tabaksblad (*Nicotiana tabacum*) en knoflookliaan (*Mansoa alliacea*) in water. Dit sprenkelen ze rond het dorp tijdens het ‘wasi kondee’ ritueel, dat het dorp moet vrijwaren van kwade krachten.

Price (2008: 179) beschrijft een zogenaamde ‘court charm’, waarbij de aangeklaagde een paar

yorka okerbladeren moet kauwen en achter in zijn mond houden wanneer hij tot de rechter of advocaat spreekt tijdens een rechtszaak. Vrijspraak is dan het logische gevolg. Dit soort magische middelen is onder Indianen in Guyana ook erg populair (Van Anel, 2000) en lijkt in Suriname en Frans Guiana door de Marrons te zijn overgenomen. Boni Marrons vermengen het sap van de bladeren met water en maken hiermee de mond van hun baby schoon als die last heeft van spruw.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: 1) okra van de geesten; 2) leguankruid, die eten waarschijnlijk de bladeren; 3) water-okra, omdat de plant vaak langs het water groeit; 4) rivier-okra.

MALVACEAE

Hibiscus sabdariffa L.

Lokale namen: syuru¹, roselle² (Sr), shuru¹ (Ar), sisjuru¹, sisu’ru¹ (Ca), osele² (Sa), (rode) zuring, Surinaamse zuring³ (SN), sorrel (En).

Beschrijving: Eenjarig kruid, tot 2 m hoog. Stengel donkerrood, houtig. Steunblaadjes draadvormig. Bladeren verspreid, lang gesteeld, onderste enkelvoudig, bovenste 3-5-lobbig, groen met rode nerven of geheel paarsrood, 6-12 x 2-10 cm; voet spits; lobben stomp of spits; bladrand getand. Bloemen solitair, okselstandig, kort gesteeld; kelk rood, vlezig, vergroeid met 8-12-tandige, rode bijkelk; kroon tot 4 cm lang, crème of geel, met een donkerrode basis; meeldraden buisvormig vergroeid. Doosvrucht rond, groen, behaard, ca. 2 cm lang, geheel omgeven door uitgegroeide, sappige rode kelk. Zaden 3-4, niervormig, lichtbruin.

Hibiscus sabdariffa: bloem (b) en kelken (o).

Foto’s: C. van der Hoeven (b) en Mbopar, Wikipedia (o).

Voorkomen: af en toe aangeplant in tuinen.

Verspreiding: oorspronkelijk uit de regio India-Maleisië, lang geleden geïntroduceerd in Afrika.

Zaden waarschijnlijk met de slavenshipen meegenomen naar Suriname. Nu in de hele tropen gecultiveerd.

Domesticatie: in Suriname worden een aantal cultivars gekweekt (met paarsrood of groen blad, met witte of rode kelk). Vermeerdering gebeurt via stekken, soms verwildert de plant via zaad.

Gebruik: De vlezige rode kelken rond de onrijpe vruchten worden in water met suiker gekookt. De gekoelde 'hibiscusthee' is een verfrissende drank. In Suriname maakte men vroeger siroop, jam en zelfs bier van de kelken, maar volgens Ostendorf (1962) hebben deze producten aan populariteit ingeboet. Volgens Sedoc (1992) echter drinkt Mama Aisa, de godin van de aarde, graag het ge-giste sap van de rode kelken. Wellicht wordt zuringbier nog wel gedronken tijdens in voorouder-rituelen, zoals wel vaker het geval is bij gerechten uit vroeger tijden.

Het sap van de fijngevreven bladeren druppelt men in ontstoken ogen. De wortel is een ingrediënt van alcoholische 'bitters'. De thee van de bladeren zou helpen tegen hoge bloeddruk.

Commercieel gebruik: niet verhandeld. Hibiscus-thee (uit China en Thailand) is overal in Europa en de VS te koop, vooral in biologische winkels.

Betekenis naam: ¹⁾ waarschijnlijk afgeleid van het Nederlandse woord 'zuring'; ²⁾ afgeleid van het Franse 'roselle'; ³⁾ Nederlandse zuring behoort tot het geslacht *Rumex*.

MALVACEAE

Lueheopsis rosea (Ducke) Burret.

Lokale namen: katun udu¹ (Sr), buradaballi² hororodikoro (Ar), kusuwé waton¹ (Ca), lebi baka³, sindje amajni (Au) dyabaa udu⁴ (Bo, Pa), suku udu (Pa), alátupoto, maaō¹ (Sa).

Beschrijving: Boom, tot 40 m hoog. Stam met plankwortels. Jonge twijgen dicht bezet met goudbruine sterharen. Steunblaadjes draadvormig. Bladeren verspreid, 6-16 x 3-7 cm; voet stomp of afgerond; punt lang toegespitst; bovenkant kaal; onderkant dicht oranjebehaard; bladrand grof getand; nerven handvormig. Bloeiwijze een eindstandige, tot 2,5 cm lange tros, bezet met sterharen. Bloemen 5-tallig; kelk bruin behaard; kroonbladeren van buiten wit behaard, van binnen roze; meeldraden talrijk, geel. Doosvrucht houtig, half openspringend met 5 kleppen, kort behaard. Zaden talrijk, gevleugeld.

Lueheopsis rosea: fertiel exemplaar (b), juveniel (o). Foto: P. Haripersaud.

Voorkomen: niet algemeen, in hoog bos.

Verspreiding: de Guiana's, Bolivia en het Braziliaanse Amazonegebied.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Aucaners langs de Marowijne stampen de jonge, rode bladeren van deze boom met die van blaka uma (*Cordia curassavica*) en buasiman weko (*Zygia latifolia*) fijn in een vijzel met rode klei ('kukusa'). Dit mengen ze met koud water en een scheut sterke drank. Met dit kruidenbad baden ze zich als ze zich bedreigd voelen door de rode akantamasi, een kwaadaardige geest die huist in termietennesten en zich soms in een miereneter (*Tamandua tetradactyla*) kan veranderen.

Commercieel gebruik: niet verhandeld als medicinale plant. Het hout van *Lueheopsis rosea* wordt sporadisch op de markt gebracht in Suriname.

Betekenis naam: ¹⁾ katoenhout; ²⁾ lijkt op *Pari-nari* (Chrysobalanaceae); ³⁾ rode rug, vanwege de kleur van de onderkant van de bladeren; ⁴⁾ pape-gaaienhout.

MALVACEAE

Lueheopsis rugosa (Pulle) Burret.

Lokale namen: katun udu¹, basrakusuwé² (Sr), kayowaballi diamaro, koyechiballi³, shirabuliballi², tukuleru kauta (Ar), kuseweran², omosé⁴, apoponanu epitjè (Ca), papokwe (Trio), dyabaa udu⁴ (Au, Bo, Pa), alátu poto, matu kusuwé².

Beschrijving: Boom, tot 30 m hoog. Stam met plankwortels. Jonge twijgen dicht bezet met bruine sterharen. Bladeren verspreid, 10-17 x 7-11 cm; voet afgerond; punt stomp of toegespitst; bovenkant schaars; onderkant dicht bruin behaard; bladrand zwak getand; nerven handvormig. Bloeiwijze een eindstandige, tot 20 cm lange, aangedrukt behaarde tros. Bloemen 5-talig, zittend; kelk van buiten wit behaard, van binnen roze; kroonbladeren roze, behaard; meeldraden talrijk, wit. Doosvrucht houtig, half openspringend met 5 kleppen, kort behaard. Zaden talrijk, gevleugeld.

Lueheopsis rugosa. Foto: P. Haripersaud.

Voorkomen: verspreid voorkomend in hoog bos.

Verspreiding: de Guiana's.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Trio Indianen raspen de binnenste bast in koud water en baden hiermee bij koorts. Het sap uit de geraspte bast wordt in kapwonden gedruppeld om deze te genezen (Plotkin, 1986).

Aucaners in het Marowijnegebied verbranden het hout van deze boom tot as. Zowel mannen als vrouwen snuiven de as op, bij wijze van snuiftabak. 'Je gaat je er goed bij voelen, je wordt er niet raar in je hoofd van', vertelde een gebruiker. Er is weinig gedocumenteerd over snuiven van as in Suriname. Plotkin et al. (1980) observeerden hoe bosarbeiders de as van de bast van *Sterculia* spp. met tabaksbladeren en water vermengden, het sap eruit knepen en opsnoeven. Plotkin probeerde het

middel zelf uit, en voelde een korte periode van extase, gevolgd door duizeligheid, een licht gevoel in het hoofd en braakneigingen. De Marrons die wij spraken snoven de as puur. Slechts beperkt aantal boomsoorten, vaak ‘asisi udu’ (ashout) genoemd, zijn geschikt om snuifbare as te produceren, zie *Casearia arborea*, *Palicourea guianensis* en *Solanum leucocarpon*.

Marrons maakten vroeger hun eigen zout (‘adin’, Sar) uit as van plantendelen, zoals uit de houtige schutbladeren van de maripa palm (*Maximiliana maripa*). Het verhaal ging, dat als je je hele leven alleen maar zelfgemaakt zout had gegeten, je geest na je dood terug naar Afrika zou vliegen. Had je ooit mineraalzout (‘bakra sowtu’) gegeten, dan

was je geest voor eeuwig gedoemd in Suriname te blijven (Hoogbergen, 1996). Sommige wintiaanhangers hebben vandaag de dag nog steeds een voedseltaboe (‘treef’) voor mineraalzout. Of zij hun voedsel kruiden met as, en of de as van *Lueheopsis* of andere soorten asisi udu daarvoor wordt gebruikt, is niet bekend.

Commercieel gebruik: in 2006 werd het hout verkocht op de markt in Albina.

Betekenis naam: ¹⁾ katoenhout; ²⁾ lijkt op *Bixa orellana*; ³⁾ lijkt op *Rollinia exsucca*, vanwege de slijmerige binnenbast; ⁴⁾ lijkt op *Sterculia* sp.; ⁵⁾ papegaaienhout.

MALVACEAE

Quararibea guianensis Aubl.

Lokale namen: lèlètiki¹ (Sr), kibiwara wadilikodo (Ar), maipuri, kakau uru, apesulu (Ca), paaraimë (Trio), kiiki² (Au), uma tiki³ (Sa).

Beschrijving: Struik of kleine boom. Takken in kranen van 4. Bladeren verspreid, enkelvoudig, kort gesteeld, 13-25 x 6-13 cm; voet stomp; punt spits, na drogen sterk geurend. Bloemen solitair, tegenover de bladeren staand; kelk buisvormig, ca. 3 cm lang, 3-slippig, van binnen dicht behaard; kroonbladeren lintvormig, tot 8 cm lang, wit; meeldraden vergroeid in een tot 12 cm lange buis. Vrucht houtig, rond

Quararibea guianensis. Foto: D. Plouvier.

met een punt, oranje zacht behaard, omgeven door blijvende kelk, niet openspringend. Zaden 1-2, in vezelig vruchtvlees.

Vorkomen: algemeen, langs rivieroeveren, in het water groeiend.

Verspreiding: de Guiana's en het Braziliaanse Amazonegebied.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Omdat de takken van deze boom in kranen staan, worden jonge twijgen als roerstokje of garde gebruikt. Met deze stokjes roert men in het binnenland de klonten uit de soep of de chocolademelk. Ze worden nog gebruikt bij het bereiden van ‘fos-ten kuku’, gerechten uit de tijd van de

voorouders, die men tijdens wintirituelen offert en eet. De stokjes doen soms ook dienst als spintol om katoenvezel te spinnen. Volgens Thoden van Velzen & van Wetering (1988: 423) hebben alle opvallend gevorkte stokken (‘a-hala’, Au) de gave om bovennatuurlijke krachten te bezitten. Het is niet bekend of de twijgen van *Quararibea guianensis* ook tot deze categorie worden beschouwd.

Marrons in Frans Guiana vermengen de as van het hout van deze boom met fijngesneden tabaksblad, een beetje water en een vleugje parfum. De massa knijpen ze uit en snuiven het vocht wat eruit druipt

op. Waarschijnlijk versterken de alkalische stoffen uit de as de werking van de tabak (Grenand et al., 2004; Plotkin et al., 1980). De droge bladeren van deze boom hebben zelfs na jarenlang opslag in een herbarium een sterke fenegriekgeur. Er zijn geen gebuiken van bekend.

Commercieel gebruik: roerstokjes van *Quararibea guianensis* zijn te koop op de Noodmarkt. Een

compleet voorbeeld van een voedseloffer met roerstokje wordt tentoongesteld in Glenn's kultuur winkrie in Paramaribo.

Betekenis naam: ¹⁾ roerstokje; ²⁾ de Aucaanse naam slaat niet op moord ('kiri'), maar is mogelijk een verbastering van de Carib naam ('kirikiri') voor de verwante geslachten *Pachira* en *Eriotheca*; ³⁾ vrouwenstokje.

MALVACEAE

Theobroma cacao L.

Lokale namen: kakaw, skrati¹ (Sr), kakau (Ar, Ca), sukuáti¹ (Sa), cacao (SN).

Beschrijving: Boom, tot 8 m hoog. Bladeren verspreid, in 2 rijen, 20-45 x 6-15 cm; voet afgerond; punt toegespitst; jonge bladeren eerst rood, daarna wit, slap hangend. Bloemen in

groepjes bijeen op de stam of oudere takken, lang gesteeld; kelkbladeren wit of roze, spits; kroonbladeren lichtgeel, spatelvormig, aan de top teruggeslagen. Vrucht langwerpig; puntig, 10-ribbig, van lichtgroen tot geel, oranje of donkerrood. Zaden ca. 40, plat, ovaal, bruin, in 5 rijen, omgeven door zoetzuur, wit, eetbaar pulp.

Theobroma cacao: vrucht en zaden (l), blad en bloemen (r). Illustraties: F. Köhler.

Voorkomen: gekweekt in tuinen en op erven, af en toe nog aanwezig op (verlaten) plantages.

Verspreiding: wilde cacao groeit langs rivieren in het Amazonegebied. Cacao werd lang voor de komst van Columbus door Indianen gedomesti-

ceerd. Nu op grote schaal gekweekt voor de wereldhandel in Ivoorkust, Ghana, Indonesië, Nigeria en Brazilië.

Domesticatie: gedomesticeerd, vermeerderd via stekken. In het binnenland schijnt nog wilde cacao voor te komen.

Gebruik: Eind 19^e eeuw was cacao een belangrijk plantageproduct in Suriname. De Kwatta chocolade was populair in Nederland en België. Door een schimmelziekte zakte de export in de eerste helft van de 20ste eeuw snel in (Ostendorf, 1962). De commerciële cacaoteelt is nu vrijwel geheel verdwenen, hoewel er recentelijk een aantal nieuwe initiatieven zijn gestart met de productie van chocola van Surinaamse bodem. In het binnenland maken Marrons nog vaak chocolademelk van zelfgekweekte cacao. Ze persen de ongezoete cacaomassa tot staafjes en verpakken deze in plastic voor de verkoop. Deze 'chocola-stokjes' zijn niet alleen bedoeld om chocolademelk mee te maken, ze worden ook in wintirituelen gebruikt. Ruyschaert en medewerkers verzamelden in Brownsweg talrijke recepten voor spirituele kruidenbaden waarin zelfgemaakte chocolade werd verwerkt. Zo bevat een Saramaccaans kruidenbad voor spirituele reiniging de volgende ingrediënten: een paar 'chocoladestokjes', wat witte suiker, papa uwii (*Justicia pectoralis*), een stuk suikerriet, konsakawiwiri (*Peperomia pellucida*), mapinda-

pinda (*Desmodium* spp.) en kowru hati (*Begonia glabra*) en een fles swit'sopi in een teil met koud water. Een dergelijk kruidenbad wordt een 'krin skin watra' genoemd. Het pulp rond de cacaozaden is zoet en verfrissend en wordt lokaal veel gegeten. Het slijmerige schaafsel van de vruchtschil legt men ook op snijwonden om infecties tegen te gaan. Ook oude, slecht helende wonden zouden hiervan genezen. Een thee van de gedroogde zaden werd in het verleden gedronken ter behandeling van de eerste stadia van lepra (May, 1982). Deze ziekte komt nu nauwelijks nog voor in Suriname. Cacaozaden worden ook geroosterd en van hun zaadhuid ontdaan. Een kopje vol van deze vliesjes wordt in anderhalve liter water gekookt en gedronken tegen bloedarmoede (Sedoc, 1992). Cacaoboter wordt in Suriname niet uit de zaden gewonnen.

Commercieel gebruik: Verse cacaovruchten worden af en toe op de markt gebracht in Suriname, in Nederland zijn ze niet verkrijgbaar. Samen-geperste, ongezoete cacaostaafjes worden op de Vreedzaammarkt in Paramaribo verkocht. Gedroogde cacaobonen worden soms voor medicinale doeleinden verkocht in wintispecialzaken in de Randstad. Nederland importeert vrijwel alle cacao-poeder uit West Afrika.

Betekenis naam: ¹⁾ afgeleid van het Nederlandse 'chocola'.

MALVACEAE

Waltheria indica L.

Synoniem: *Waltheria americana* L.

Lokale namen: fugufuguwiiwiri¹, malva², marfa², weratiwiiwiri (Sr), haro banaro (Ar), bisisuma, dusu sma, matu pinda uwii³ (Sa), kamferblad, soldatenthee, wilde marva (SN).

Beschrijving: Struikachtig kruid, tot 1,5 m hoog, alle delen zeer zacht behaard. Steunblaadjes draadvormig. Bladeren verspreid, 2,5-10 x 1,5-5 cm; voet afgerond, zwak hartvormig; punt stomp; bovenkant grijsgroen; onderkant grijs; bladrand gezaagd; nervatuur handvormig. Bloeiwijze een dichte, eind- of okselstandige kluwen; schutbladen talrijk, dicht behaard. Bloemen klein, geel tot oranje. Doosvrucht kegelvormig, 6 mm lang, behaard. Zaad 1.

Voorkomen: algemeen, op open, schrale grond en zandsavannes.

Verspreiding: pantropisch.

Domesticatie: wild.

Gebruik: 'Deze plant wordt in grote hoeveelheden aangeplant in tuinen voor medicinaal gebruik.

Waltheria indica. Illustratie: W. Hekking.

Het afkooksel zuivert het bloed en vernietigt ziektes. De rode thee is sterk urinedrijvend en laxerend. Samen met bananenblad gekookt geneest de thee gonorrhoe, ook al eet men daarna schildpad- of hagedissenvlees'. In de tijd dat Rolander deze observaties deed (1755) tierden de geslachtsziekten welig in Suriname. Dat men van de oorzaak nog weinig wist, blijkt wel uit de bijbehorende dieetvoorschriften. Vandaag de dag kweekt bijna niemand deze plant meer in zijn tuin, hoewel hij

nog wel medicinaal wordt gebruikt bij buikpijn, nierstenen, geelzucht, hoge bloeddruk, hartkloppingen, koorts en kortademigheid

De bladeren, fijngewreven met die van mopé (*Spondias mombin*) en vermengd met kokosolie smeert men op wonden. Het poeder van fijngestampte, droge bladeren wordt op wonden gestrooid om ze op te laten drogen. Arawak in Powakka stampen de bladeren in een beetje water en brengen het aan op slangenbeten. Ze baden ook met een afkooksel bij puistjes. Om pijn te verzachten worden opgewarmde bladeren als kompres op kneuzingen gebonden. Als kleine kinderen last hebben van mondinfecties ('soro mofo') wrijven ouders met marfa-bladeren over hun tong. Marronmoeders wassen hun baby's met een kruidenbad van deze plant om ze sterk te maken, huidirritaties en darmproblemen (o.a. zuurte) te genezen en ze te beschermen tegen het boze oog en fyofyo. Een heet afkooksel van de plant doet dienst als genitaal stoombad. Marfa is soms ook een ingrediënt van wintikruidenbaden.

Commercieel gebruik: verse bladeren worden verkocht op de Vreedzaammarkt in Paramaribo. In Nederland verwerkt André Pakosie de plant in een van zijn spirituele badwaters voor geestelijk welzijn.

Betekenis naam: ¹⁾ wollig kruid, vanwege de zacht behaarde bladeren; ²⁾ met deze naam wordt ook vaak *Lippia alba* bedoeld; ³⁾ bospinda.

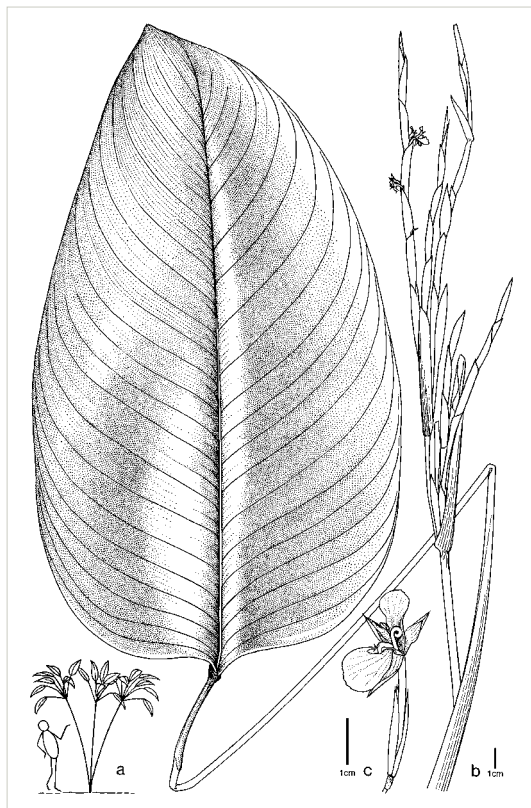
MARANTACEAE

Ischnosiphon aromum (Aubl.) Körn.

Lokale namen: apukupalulu¹, makrekrewiri², pagara³ / heigrón⁴ warimbo (Sr), itiriti, tjiritji, onabana, mokoro (Ar), waluma (Ca), makeeke uwii², weiman⁵ (Au), (gaán) babadua⁶ (Au, Sar), baluma (Sa).

Beschrijving: Kruid, tot 3,5 m hoog. Stengel rechtopstaand, onvertakt, kaal, ca. 2 cm in doorsnede. Bladeren waaivormig gegroeped,

boven aan de stam. Bladsteel tot 45 cm lang, gewricht ca. 4 cm lang. Bladeren verspreid, ca. 30 x 15 cm; voet afgeknot; punt toegespitst, sterk asymmetrisch; bovenkant glanzend groen; onderkant dofgruijs tot paarsgroen. Bloeiwijze een eindstandige aar, ca. 40 cm lang, met 3-9 bijeen; schutbladen spiraalsgewijs ingeplant. Bloemen 2 per schutblad, asymmetrisch; kroon 3-lobbig, ca. 5 cm lang, geel tot roze. Doosvrucht met 3 kleppen openspringend. Zaad 1, met zaadrok.

Ischnosiphon arouma: a. habitus; b. bloeiwijze met blad; c. bloem. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen in secundaire vegetatie, langs kreken en bosranden.

Verspreiding: Panama, Colombia, Venezuela, de Guiana's, de West Indische eilanden en het Amazonegebied.

Domesticatie: wild, gespaard tijdens het wieden, soms geplant.

Gebruik: Indianen slijten de stengel van deze plant in dunne repen en vlechten er manden, vierkante zeven en buisvormige cassavepersen ('matapi's') van. Van warimbo gevlochten mandjes ('baskita', Sr of 'kurukuru', Ar) worden door Creolen vaak aangeschaft om er voedseloffers voor de winti's in te verpakken. De Marrons hebben het gebruik van bittere cassave, matapi's en cassavebrood van de Indianen geleerd. Anders dan de Indianen gebruiken zij ook vaker onderdelen van *Ischnosiphon arouma* voor medicinale en magische doeleinden. Om hun menstruatie te doen stoppen, drinken Marronvrouwen een thee van zeven warimbobladeren en de wortel. Een

Vlechtwerk van het type 'kurukuru', waar voedseloffers in worden gebracht. Foto: Coupy's webshop.

voetbad van bananenbladeren, waarin een oud stuk matapi is meegekookt, zou werken als middel tegen opgezwollen voeten tijdens de zwangerschap. Volgens een dorpsvertegenwoordiger uit Powakka zou een thee van warimbobladeren een tijdelijke anticonceptie-werking hebben. Baden met een afkooksel zou helpen bij slapeloosheid. Heyde (1987) beschrijft een kruidenbad tegen zwarte magie met pipa páu ahun (*Paspalum conjugatum*), 'gron hati' (waarschijnlijk *Geophila cordifolia*) en *Ischnosiphon arouma*. Drie nachten en daarna zeven dagen moet hiermee gebaad worden, terwijl men zich strikt aan de rituele voorschriften houdt. Warimbobladeren werden door bonuman Michel Alubutu uit Brownsweg voor de slangengeest papawinti gebruikt. De bladeren worden ook toegevoegd aan kruidenbaden om andere winti's gerust te stellen, om sterker te worden, vermoedheid tegen te gaan en boze geesten zoals yorka's te verjagen. Een Aucaans kruidenbad van de bast van uma busipapaya (*Cecropia obtusa*), met warimboblad, knoflook, blaka masusa (*Renealmia alpinia*) zou een yorka tot rust laten komen.

Commercieel gebruik: warimbomandjes en matapi's zijn in soorten en maten te koop in toeristenwinkels en op de markt in Paramaribo, en in sommige Surinaamse (web-) winkels in Nederland. Verse bladeren worden zelden verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ dakbedekking van de bosgeest, omdat het blad voor daken van boshutten wordt gebruikt; ²⁾ makreelblad, omdat gerookte

vis in de bladeren wordt verpakt; ³) een pagara (Sr) of pagaal (van het engelse 'packall') is een vierkante mand met een deksel, uit warimbostengels gevlochten; ⁴) hoogland warimbo; ⁵) vermoeide

man; ⁶) grote babadua, de kleine is *Ischnosiphon gracilis*. Babadua is een Ashanti-naam die in Ghana aan verscheidene Marantaceae wordt gegeven.

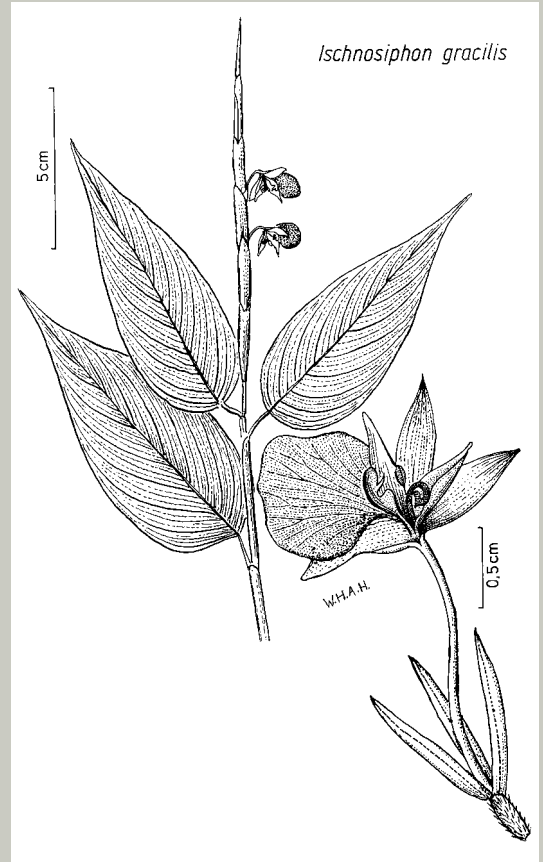
MARANTACEAE

Ischnosiphon gracilis (Rudge) Körn.

Lokale namen: knopo¹ / pikin² / ingi³ / liaan⁴ / heigron⁵ warimbo (Sr), itiriti, tjiritji, kushi aromate, warakaba koro mukru⁶ (Ar), waruma (Ca), warumimu (Trio), wamimu (Way, Trio), (swampu) pikin weiman² (Au), pikin babadua² (Sar, Au), fini uwii babadua², baluma (Sa).

Beschrijving: Klimmend kruid, tot 6 m hoog. Stengels geleded, sterk vertakt; bladschede kaal; knopen met 3 bladloze bladschedes. Bladeren verspreid, kaal, in 2 rijen, kort gesteeld, tot 10 x 3,5 cm; voet afgerond; punt zwak asymmetrisch, toegespitst; onderkant grijs-groen. Bloeiwijze eindstandig, aarvormig; schutbladeren overlappend. Bloemen ca. 3 cm lang; kelkbladeren 3, wit; kroon buisvormig; staminodiën 3; kroonbladachtig, lichtgeel, met lila vlek, verkleurend naar roze of paars-bruin; meeldraad 1. Doosvrucht met 3 kleppen openspringend. Zaad 1, met zaadrok.

Ischnosiphon gracilis. Illustratie: W. Hekking.

Vorkomen: plaatselijk algemeen, op vochtige plaatsen, open plekken en langs bosranden.

Verspreiding: zuidelijk Venezuela, de Guiana's, Brazilië.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Net als van *Ischnosiphon arouma* wordt van deze soort de stengel in repen gespleten, het merg eraf geschaapt, en als vlechtmateriaal gebruikt. In sommige Guyana beschouwen Indianen *I. arouma* de meest geschikte soort voor het vlechten van manden, terwijl in Brazilië *I. gracilis* de voorkeur geniet. In Suriname gebruikt men beide soorten. Twee andere soorten worden ook pikin

babadua genoemd: *I. puberulus* (ook met klimmende stengel, maar met veel groter blad en een zacht behaarde bladschede) en *I. petiolatus* (stengel klimt niet, maar staat rechtop, de grote bladeren zitten als een waaier aan de top). De laatste twee zijn als vlechtvezel minder geschikt. Men maakt er alleen manden van als er geen betere *Ischnosiphon* soort voorhanden is. De bladeren van zowel *I. gracilis*, *I. puberulus* als *I. petiolatus* komen in magische kruidenbaden terecht, al werkt *I. gracilis* volgens Ruben Mawdo niet zo goed als de andere twee. De baden dienen om yorka's te verjagen, een middel waar vooral kersverse weduwen mee gebaat zijn als de geest van hun overleden man hen 's nachts lastig valt. Het bad wordt ook gebruikt om baby's mee te baden. Volgens een

dorpsvertegenwoordiger uit Powakka zou ook de thee van *I. puberulus*-bladeren een tijdelijke anti-conceptie-werking hebben. Gestampte bladeren worden op het gezicht gewreven om beter te kunnen slapen. De bladeren worden ook als onderzetter voor kruidenbaden gebruikt, of met andere geheime ingrediënten gemengd en in een obia-flesje gestopt, dat men in de deuropening of rond het erf hangt ter bescherming van huis en haard. Exacte recepten van deze babadua-obia hebben wij niet kunnen achterhalen.

Volgens Plotkin (1986) koken de Trio het blad en gebruiken het afkooksel als drank en als bad bij de ziekte 'akuruku', waarbij men pijn in de zijkant

van de romp voelt tijdens het ademen. Wayana's baden zich met het blad tegen lichaamsspijnen die het gevolg zijn van een vloek.

Commercieel gebruik: verse bladeren zijn soms op de Vreedzaammarkt te koop en sporadisch is wintiwinkels in Nederland.

Betekenis naam: 1) knopenwarimbo, vanwege de typische stengel; 2) de grote is *Ischnosiphon arouma*. Babadua is een Ashanti-naam die in Ghana aan verscheidene Marantaceae wordt gegeven; 3) Indianenwarimbo; 4) vanwege de klimmende stengel; 5) hoogland warimbo; 6) trompetvogelknie warimbo, vanwege de knopen in de stengel.

MARANTACEAE

Maranta arundinacea L.

Lokale namen: ararutu¹, redi / weti kuyake taya², redi / weti ingi taya³ (Sr), aru aru¹ (Ar), pejawejary, paranakirimorang⁴, pirinta epityi⁵ (Ca), ingitajer³ (SN), arrowroot¹ (En).

Beschrijving: Eenjarig kruid, tot 1,5 m hoog. Wortelstok overblijvend, knolvormig, zetmeelhoudend, tot 30 x 1,5 cm; schil wit (groene cultivar) of roze (paarse cultivar). Stengel schaars behaard; bladschedes open. Bladeren aan de basis lang gesteeld, in een waaivormige rozet, 20-30 x 8-12 cm; voet afgerond; punt spits, vrijwel symmetrisch, afhankelijk van de cultivar groen of paarsrood. Bladeren hoger op de centrale bloeistengel kleiner.

Maranta arundinacea: rode cultivar (l), groene cultivar (r). Foto's: C. van der Hoeven.

Bloeiwijze eindstandig, aarvormig; schutbladen overlappend, groen of donkerpaars. Bloemen wit, tot 3 cm. Doosvrucht oranjegroen. Zaad 1, met zaadrok.

Voorkomen: op kleine schaal gekweekt door Indianen en Marrons.

Verspreiding: van oorsprong uit Zuid- en Midden Amerika, commercieel geteeld in de West-Indische eilanden, Australië en Zuidoost Azië.

Domesticatie: Arrowroot is al 7000 jaar geleden gedomesticeerd door Indianen in Midden- en Zuid-Amerika. In Suriname kweekt men een paarse en een groene cultivar. Vermeerderd via de wortelstok.

Gebruik: De gezwollen wortelstokken van deze planten bevatten zetmeel. Indianen teelden de plant tot voor kort om pap van te koken voor baby's. Het droge zetmeel gebruikten ze als talkpoeder. G. Versteeg verzamelde de plant in 1904 langs de Marowijnerivier onder de naam 'pringjaepite' (waarschijnlijk 'pirinta epityi', Carib voor medicijn tegen reumatiek of artritis). Hij noteerde op zijn etiket: 'bij kneuzing met ondergrondse deelen wrijven met 't afkrabsel.' Dit gebruik is hierna niet meer gedocumenteerd.

Volgens Stephen (1979) is de pap van een eetlepel meel opgelost in een kopje warm water verzachtend en voedzaam bij maag- en darmproblemen. Sedoc (1992) vermeldt een drank voor herstellende zieken, waar rozijnen, drie stukjes kwasibita hout (*Quassia amara*), sibiwiri wortels (*Scoparia dulcis*) en twee eetlepels ingitajer-meel in een fles rode of witte ongezoete wijn zijn getrokken. Het is niet bekend of Indianen vandaag de dag nog vaak zetmeel bereiden uit *Maranta arundinacea*.

Marrons kweken de wortels nog wel. Ze raspen ze en mengen ze met haveremout ('Quaker oats'), maar gebruiken de rode en witte wortels veel vaker voor magische doeleinden. Geraspt, met olie en parfum vermengd en op de huid gesmeerd zouden de wortels geluk brengen. De drager zou makkelijker een baan vinden, geld verdienen, of een partner aan de haak slaan. Zowel Creolen als Marrons maken met geraspte wortels een smeersel dat 'bakra-opo' genoemd wordt, een bezweringsmiddel om de wil van blanken te beïnvloeden (Herskovits & Herskovits, 1936). 'Als je iets van dit smeersel 's ochtends bij het opstaan onder je voetzolen wrijft, van je tenen naar je hiel, krijg je net zoveel geluk als de blanken altijd hebben', aldus de Aucaanse kruidendokter Obino Delobi, die het middel verkocht op zijn kraam. Dit gebruik is waarschijnlijk overgenomen van de Indianen. Caribs en Arawaks in Noordwest Guyana noemen de wortel 'white man bina', en gebruiken hem als geluksamulet bij problemen met de politie, rechters en andere autoriteiten. Dit soort hoogwaardigheidsbekleders waren in de koloniale tijd immers altijd blanke mannen. Mogelijkerwijs is dit gebruik ook bij de Wayana's bekend. Karin Boven fotografeerde de groene cultivar van *Maranta arundinacea* als magische plant in een Wayana dorp aan de Lawa Rivier.

Een bad om Indianengeesten aan te roepen en gunstig te stemmen bevat volgens Sedoc (1992) geraspte rode en groene ingitajer, zeven bladeren van de groene en paarse cultivar, drie plantjes rode gadodede (*Tripogandra serrulata*), blad en vruchten van de kusuwé (*Bixa orellana*), marfa (*Waltheria indica* of *Lippia alba*), een stuk gestampte zoete cassave, watra sinsin (*Mimosa pudica?*), parfum en rode lavendelolie. Dit roodgekleurde water met typische Indiaanse gebruikplanten (*Bixa*, cassave, *Lippia*) lijkt een eerbetoon aan de etnobotanische kennis die de Creolen van de In-

Wortelstokken van *Maranta arundinacea*: rode (b) en groene cultivar (o). Foto's: C. van der Hoeven.

dianen hebben overgenomen. De wortel komt ook terecht in kruidenbaden voor geluk ('krin skin') en voor de slangengeest papawinti.

Maranta amplifolia wordt mogelijkerwijs ook als magische plant gebruikt in het binnenland. Sauvain (nr. 612) verzamelde deze soort onder de naam 'alla lutu' langs de Marowijne, maar noteerde er geen gebruik bij. Diverse, van oorsprong wilde *Calathea* en *Maranta*-soorten met zetmeelrijke knollen worden mogelijkerwijs door Indianen in het binnenland gekweekt (Jonker-Verhoef & Jonker, 1957; Silvia Vieira, pers. comm., Grenand et al., 2004). Er is hier echter nauwelijks onderzoek naar gedaan.

Commercieel gebruik: de verse wortels te koop op de Vreedzaam- en Noodmarkt in Paramaribo en in diverse Surinaamse kruidenwinkels in Nederland. Prijzen per wortel variëren tussen € 1 en € 5. Zetmeel van de plant (uit Azië of de Caraïben) wordt industrieel verwerkt in koekjes, pudding, gelatine en gebak.

Betekenis naam: ¹⁾ Arrowroot is afgeleid van het Arawak woord 'aruaru' (maaltijd der maaltijden); ²⁾ rode of witte toekantajer; ³⁾ rode of witte india-mentajer; ⁴⁾ bezweringsmiddel voor blanken; ⁵⁾ prinhaepite, naam genoteerd door Versteeg in 1904.

MAYACACEAE

Mayaca longipes Mart. ex Seub.

Lokale namen: sarasaranest (Sr), watáa amóoman¹ (Au).

Beschrijving: Waterplant, dichte matten vormend. Stengels geworteld in de bodem en geheel onder water groeiend. Bladeren spiraalsgewijs ingeplant, draadvormig, zittend, ca. 1,5 cm lang, groen. Bloemen okselstandig, 3-tallig; bloemsteel tot 5 cm lang, boven het water uitstekend; kelk groen; kroon wit; helmhokken oranje. Doosvrucht ondergedoken, groen, rond, met 3 kleppen openspringend. Zaden 2-25.

Voorkomen: algemeen, in vijvers, het Brokopondo stuwmeer en rivieren met niet al te sterke stroming.

Verspreiding: van de Mississippi (VS) tot aan Bolivia, inclusief de Guiana's.

Domesticatie: wild in tropisch Amerika, elders gekweekt als aquariumplant.

Gebruik: Deze waterplant heeft voor sommige Marrons een magische betekenis. De droge, opgerolde 'nestjes' van de bladeren worden in een kruidenbad verwerkt. Ze zuigen zich vol water en zetten uit als een dik pakket. Als je een wens doet tijdens het baden, komt deze uit. De waterplant wordt beschouwd als een bezweringsmiddel voor in tijden van oorlog ('gaan toko obia fu feti' of 'ania obia', Au). Als je op de vlucht bent door het oerwoud, achtervolgd door vijanden, kan deze plant je helpen om te ontkomen. Hij stelt je namelijk in staat onder water te kunnen lopen, en zo ongemerkt een rivier over te kunnen steken. Een stekelrog ('tyubula', Au) of een monster dat op een steen lijkt ('tano', Au), draagt je ongedeerd naar de overkant van de rivier. De legende gaat dat Jungle Commandoleider Ronnie Brunswijk deze plant gebruikte om tijdens de Binnenlandse Oorlog om aan de troepen van zijn rivaal Desi Bouterse te ontsnappen.

Wayapi Indianen in Frans Guiana mengen de gedroogde planten met hars van Burseraceae ('tin-

Mayaca longipes. Collectie (b) van Versteeg uit de Tapanahoni (1904) en foto's: C. Bhikhi .

gimoni', Sr), en offeren dit met bananen en jobs-tranen (*Coix lacryma-jobi*) aan de watergeesten om

een succesvolle visvangst af te dwingen (Grenand et al., 2004). Misschien ligt hier de oorsprong voor het magische gebruik van de plant door Marrons. Een andere, veel voorkomende soort, *Mayaca fluviatilis*, heeft iets kortere blaadjes (5 mm lang) en bijna zittende, roze bloempjes. Deze soort werd aangetroffen in een Surinaamse winkel in Amsterdam, abusievelijk onder de naam 'okokowa' (*Selaginella* spp.). Waarschijnlijk worden deze twee soorten, samen met de iets zeldzamere *M. sellowiana* (blaadjes 3 mm, roze bloempjes, langere bloemsteeltes) identiek gebruikt.

Commercieel gebruik: gedroogde pakketjes *Mayaca*-bladeren worden op de Vreedzaammarkt in Paramaribo verkocht, soms ook verkrijgbaar in wintiwinkels in Nederland. Via Internet, dierenwinkels en tuincentra wordt *M. fluviatilis* als aquariumplant verkocht. In de Verenigde Staten wordt het als hinderlijk onkruid bestreden in waterwegen.

Betekenis naam: ¹⁾ water-*Lycopodiella*, omdat het plantje in steriele toestand lijkt op de magische wolfsklauw *Lycopodiella cernua*.

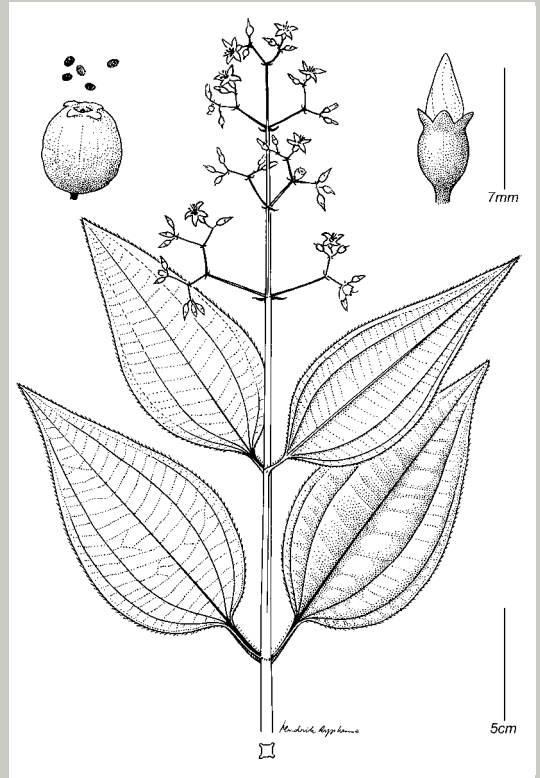
MELASTOMATACEAE

Aciotis purpurascens (Aubl.) Triana.

Synoniem: *Aciotis fragilis* (DC.) Cogn.

Lokale namen: weti / redi swa wiwiri¹, busi syuri wiwiri² (Sr), weti / lebi swa uwii¹, pata futu (Au) bëmiindjá úwii³, sombo uwii, pimpe⁴ (Sa), aumesafu, so awi¹ (Bo), anundedjeme⁵ (Wátawenú), azijnblad (SN).

Beschrijving: Kruidachtige struik, tot 1 m hoog. Stengel vierkant, vaak rood met groene lijsten. Bladeren dun, 8-15 cm x 2,5-5,5 cm; voet afgerond; punt toegespitst; bovenkant glanzend groen; onderkant paarsrood, soms grijsgroen; bladrand bezet met haren. Bloeiwijze eindstandig, rood. Bloemen klein, wit of roze; meeldraden wit; helmknoppen paars; stijl geel. Doosvrucht onregelmatig openspringend, groen. Zaden talrijk, klein, bruin. De soort die eerst beschreven werd als *Aciotis fragilis* (weti swa wiwiri), waarvan de onderkant van het blad grijsgroen is, wordt nu beschouwd als een variant van *A. purpurascens* (Berry et al., 2001).

Aciotis purpurascens: bloeiende tak, vrucht met zaad, bloemknop en doorsnede stengel.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, op beschaduwde en open plaatsen, langs bosranden en wegbermen.

Verspreiding: van Costa Rica tot de Guiana's en het Amazonegebied.

Domesticatie: wild, gespaard tijdens het wieden, gezaaid in Marrondorpen.

Gebruik: Rolander merkte eind 18e eeuw al op dat Surinaamse slaven de rijpe bessen van *Melastoma pusilla* aten om hun dorst te lessen en hun tanden schoon te maken. Als de bessen nog niet rijp waren, aten ze de bladeren, die zuur en bitter smaakten. De plant in kwestie betrof *Aciotis purpurascens*, het azijnblad. Binnenlandbewoners kauwen nog steeds op de sappige, zure bladeren

en stengels als ze dorst hebben, kiespijn of een slechte adem hebben of om de honger te onderdrukken. Net als *Begonia glabra* en *Peperomia pellucida* wordt deze plant gezien als ‘een soort kowru-ati’, een sappig kruid waarop je kunt kauwen om na een wintisessie tot rust te komen en uit de trancetoestand te ontwaken. Waarschijnlijk hebben deze vochtrijke planten tijdens de slavernij een belangrijke rol gespeeld als geheime waterbron en noodvoedsel voor bosarbeiders en gevluchte slaven. Nu dienen ze als ‘antistresskruid’, en om de winti’s die iemand hebben bezeten weer mild te stemmen.

Volgens Ruben Mawdo druppelen Aucaners een beetje sap uit de fijngeknepen bladeren op de grond voordat ze gaan jagen, ‘fu gi gaan gado a switi mofo’ (om iets lekkers te geven aan de grote God). Na afloop van de jacht koken ze rijst met het vlees van hun jachtbuit en leggen iets van de maaltijd op een bananenblad op de grond voor de goden als dank. ‘Op deze manier vang je altijd veel dieren’, aldus Mawdo. De plant houdt volgens hem tevens de fodu (slangengeesten) op afstand.

Bladeren van de rode variant maakt men fijn in een kalebas met water en geeft men te drinken aan oudere mannen die problemen hebben met urineren. Het middel is zo rood als bloed en heeft volgens de gebruikers een urinedrijvend effect. Dr. Pake raadde dit medicijn aan bij een patiënt met prostaatproblemen om zijn urinelozing te verbeteren. ‘Drink het op en je gaat weer beter plassen; je plas wordt ook rood’. Het rode sap van de bladeren wordt ook op brandwonden gedruppeld, of met een beetje water en krijt of witte klei vermengd en gedronken tegen koorts. Een thee van de bladeren zou werken tegen overmatige vaginale afscheiding, rugpijn, hoofdpijn en puistjes. Arawaks in Powakka stampen de (al of niet verwarmde) bladeren van azijnblad fijn en smeren ze op kloven in de voetzolen en op pijnlijke plaatsen.

Met een afkooksel van de bladeren wordt gebaad bij verkoudheid, koorts en om meer kracht te krijgen. Marrons in Brownsweg stampen soms de bladeren in een beetje water in een kalebas en drinken het bij benauwdheid en astma. Een kruidenbad met rood azijnblad, wetibaka (*Rolandra*

fruticosa), papawiwiri (*Justicia pectoralis*), malëmbëlëmbë (*Piper marginatum*), kowru-ati (*Begonia glabra*), djanafaja (*Hyptis lanceolata*), seigotro (*Struchium sparganophorum*), andoya (*Campomanesia aromatica*) en matu bono uwii (*Miconia lateriflora* ssp. *lateriflora*) zou kwaadaardige slangengeesten weggagen. Voor een kruidenbad om die fodu-slangen juist op te roepen en te bezweren, zie Stephen (1986: 71). Azijnblad komt ook terecht in kruidenbaden om boze geesten te verjagen of te kalmeren en voor ‘tönë’ (Saramaccaanse geesten van stroomversnellingen), swit’watra (geurige kruidenbaden ter ondersteuning van de eigen ziel), de bosgeest apuku en uiteraard de ingi winti, de Indianengeest, omdat die met de kleur rood wordt geassocieerd.

Volgens de Saramaccaanse wintipriester Tooy, geïnterviewd door Price (2008), moet iemand die in bezit is genomen door een wraakgeest nooit ingesmeerd worden met rode kleurstof van kusuwé (*Bixa orellana*). Die oorlogskleur zou bloedvergieten veroorzaken. Ook moet er geen roet op het lichaam terecht komen, want dat zou vuur en vernietiging teweeg brengen. In plaats daarvan moet de bezeten persoon rood gekleurd worden met azijnblad en zwart met het sap van luisawiri (*Eclipta prostrata*). Voor de bijbehorende gezangen, zie Price (2008: 249).

De roodbladige *Aciotis purpurascens* wordt het meest gebruikt, maar de ‘witte’ (groenbladige) variant, die vroeger *A. fragilis* werd genoemd, ligt soms ook op de markt. Surinamers zien deze variant als een aparte soort. Voor een recept voor een kruidenbad voor de slangengeest pawinti, waarin de weti swa wiwiri is verwerkt, zie *Cyperus prolixus*.

Commercieel gebruik: rood azijnblad is vaak op de Vreedzaammarkt en de Noodmarkt in Paramaribo te koop, het groene iets minder vaak. Diepgevroren rood blad is te koop in diverse Suri-naamse winkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ wit of rood zuurblad; ²⁾ boszuring; ³⁾ rode urine blad, de kleurstof plas je ook weer uit; ⁴⁾ de groenbladige variant; ⁵⁾ esotherische naam, gebruikt door watergeesten (Price, 2008).

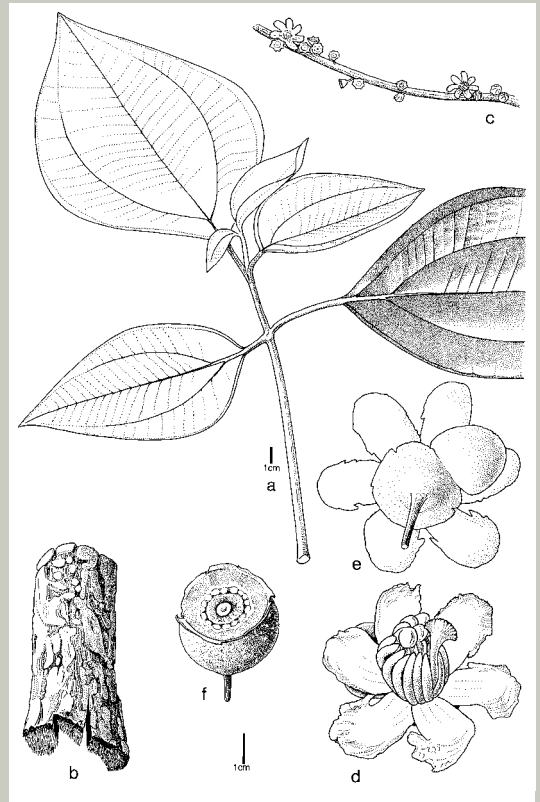
MELASTOMATACEAE

Bellucia grossularioides (L.) Triana.

Lokale namen: brokokwen, bofro udu¹, boilo udu, brokopipi², maneko (Sr), itara, kwasepére (Ar), asakali, maipuri itarari, purumoto (Ca), (lebi) mesepu³ (Pa), djëmê⁴, kobee, musupu³, atossi kojó, pipá páu⁵ (Sa), (bos-) mispel³, mespelboom³, papajahout⁶ (SN).

Beschrijving: Boom, tot 30 m hoog en 30 cm in diameter. Bast met een beetje oranjerood sap. Bladeren leerachtig, kaal, 15-35 x 10-20 cm; voet stomp tot afgerond; punt toegespitst; bladrand iets getand, omgerold. Bloeiwijze okselstandig of op de takken. Bloemknoppen roze; bloemen groot, wit, helmknoppen geel, stijl wit. Bes 3 cm groot, lichtgeel, met blijvende kelkklippen, eetbaar. Zaden talrijk, klein, bruin.

Bellucia grossularioides: a. bladeren; b. bast; c. bloeiende tak; d. bloem; e. bloem van onderen; f. vrucht. **Illustratie:** H. Rypkema.

Vorkomen: algemeen, in secundair bos.

Verspreiding: van Zuid Mexico tot aan Bolivia, inclusief de Guiana's.

Domesticatie wild.

Gebruik: De zachte gele vruchten zijn eetbaar, maar als je ze van de bosbodem opraapt zijn ze vaak al half verrot. Indianen in Frans Guiana smeren de fijnge maakte bladeren in koud water op steenpuisten (Grenand et al., 2004). Bij Marrons zijn de bladeren een populair ingrediënt in genitale stoombaden. Het verhaal gaat dat de bladeren de vrouw van onderen zo strak maken, dat het geslachtsorgaan van de man hierdoor wordt afgeknepen. Het oranje sap uit de bast wordt door traditionele Indianen gebruikt als kleurstof voor peddels, kalebassen en aardewerk.

Commercieel gebruik: de bladeren zijn te koop op de Vreedzaam- en Noodmarkt in Paramaribo en diverse Surinaamse winkels in Nederland. Ze worden ook verwerkt in kant-en-klare kruidenzakjes voor genitale stoombaden (zoals Daily Use). De vruchten worden niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ tapirboom. Tapirs (*Tapirus terrestris*) eten de vruchten graag; ²⁾ gebroken penis, vanwege het straktrekkende effect van de bladeren in een vaginaal stoombad; ³⁾ (rode) mispel. Veel eetbare Melastomataceae worden mispel genoemd; ⁴⁾ kreunen, verwijzend naar het gebruik als afrodisiacum. De naam wordt ook voor *Myrciaria floribunda* gebruikt; ⁵⁾ pijpboom; ⁶⁾ mogelijk vanwege het zachte hout.

MELASTOMATACEAE

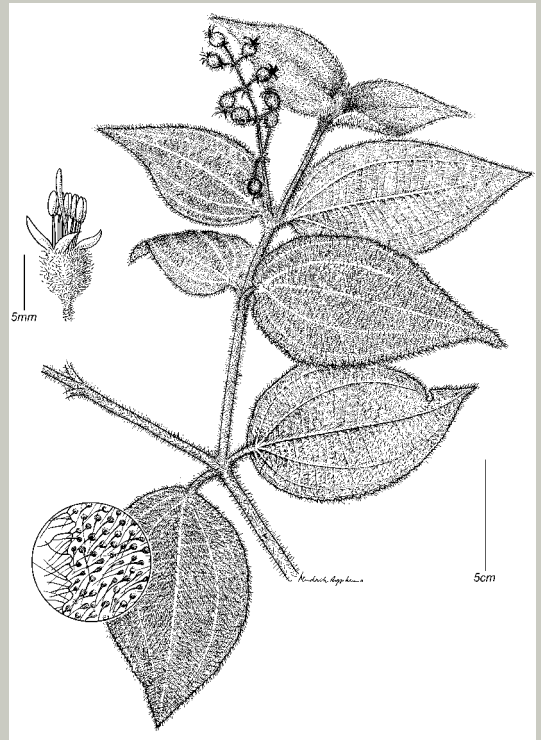
Clidemia capitellata (Bonpl.) D. Don.

Synoniem: *Clidemia capitellata* (Bonpl.) D. Don var. *dependens* (Pav. ex D. Don) J.F. Macbr.

Lokale namen: baddoekwiri¹, wasdoek¹ (Sr), hotua bana (Ar), wasduku¹, jafu jafu, bë kódjítánda².

Beschrijving: Struik, tot 2 m hoog; takken en onderkant van het blad dicht bezet met lange stijve haren en korte sterharen. Bladeren 8-11 x 4-7 cm; voet stomp; punt kort toegespitst; bovenkant bobbelig, met borstelharen; bladrand gezaagd, met lange haren. Bloeiwijze okselstandig, trosvormig, met klierharen. Bloembodem behaard; kroonbladeren wit. Bes paarszwart.

Clidemia capitellata. Illustratie: H. Rypkema

Voorkomen: algemeen, langs wegen en bosranden, van Mexico tot Zuidoost Brazilië, inclusief de Guiana's.

Domesticatie wild, soms gezaaid op erven in Marrondorpen.

Gebruik: De twijgen en bladeren van deze struik worden gekookt en het hete bad wordt door vrouwen gebruikt om hun geslachtsdelen te stomen en na afkoeling mee te wassen. Soms worden ook adoya (*Campomanesia aromatica*) en anango suti (*Terminalia amazonia*) meegekookt. Dit soort baden zijn zeer populair zijn onder Marronvrouwen en zouden kraamvrouwenkoorts en baarmoeder-

ontsteking na de bevalling voorkomen. De paarse vruchten zijn eetbaar.

Commercieel gebruik: de twijgen met bladeren zijn te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo en werden eenmaal aangetroffen in de Surinaams-Chinese winkel Toko Tsang in winkelcentrum Kraaiennest (Amsterdam Zuidoost).

Betekenis naam: ¹) handdoek, vanwege de zachte, haren op het blad die op de lusjes van badstof lijken. Verscheidene Melastomataceae met behaard blad worden zo genoemd; ²) rode kódjítánda, de witte is *Miconia lepidota*.

MELASTOMATACEAE

Clidemia hirta (L.) D. Don.

Synoniem: *Clidemia hirta* (L.) D. Don. var. *elegans* (Aubl.) Griseb.

Lokale namen: uma snekiwiri¹ (Sr), tamakushi (Ca), fukufuku uwii², fuuku baka (Au), atuku wiwi (Bo), sukuma uwii³ (Pa), fukufuku kpgitanda, sopo uwii⁴, jafu jafu, kódjítánda (Sa), schuimblad (SN).

Beschrijving: Struik, tot 2 m hoog, overal sterk behaard. Haren op bladknoppen rood. Bladeren tegenoverstaand, het ene blad vaak groter dan het andere, 5-16 x 3,5-8 cm; voet hartvormig; punt spits; bladrand gekarteld. Bloeiwijze klein, okselstandig. Bloemen wit. Bes behaard, eerst glanzend groen, dan blauwzwart.

Voorkomen: algemeen, in secundaire vegetatie.

Verspreiding: Neotropen, geïntroduceerd en soms een invasieve soort in Afrika en Azië.

Domesticatie: wild, gezaaid op erven in Marrondorpen.

Gebruik: Als de bladeren van deze struik worden fijngevreven in water ontstaat er schuim. De twijgen en bladeren worden gekookt en het hete bad wordt door vrouwen gebruikt om hun geslachtsdelen te stomen en na afkoeling mee te wassen. Dit soort baden worden vooral door Marronvrouwen gebruikt na de bevalling om koorts en ontstekingen te voorkomen en snel weer op krachten te komen. Soms wordt ook wat van het badwater gedronken om de baarmoeder te reinigen. Volgens Grenand et al. (2004) gebruiken Saramaccaners en Creolen in Frans Guiana het kruidenbad ook om bloedarmoede ten gevolge van malaria te bestrijden. In Brownsweg worden de bladeren fijn gestampt met seigotro (*Struchium sparganophorum*), makamaka (*Lantana camara*) en koud water vermengd als kruidenbad tegen boze geesten. Ze voegen de bladeren ook toe aan een kruidenbad voor baby's met konsakawiwiri (*Peperomia pellucida*) en de nog dichtgevouwen jonge pinabladeren (*Euterpe oleracea*) om hun algemene gezondheid te bevorderen en zich goed te laten voelen. De blauwzwarte besjes zijn eetbaar, en worden soms gegeten bij griep, hoest en heesheid.

Commercieel gebruik: de bladeren zijn te koop op de Vreedzaam- en Noodmarkt in Paramaribo en in sommige Surinaamse kruidenwinkels in Nederland.

Clidemia hirta: habitus (b) en bloem (o).

Foto's: C. van der Hoeven

Betekenis naam: ¹⁾ vrouwelijk slangenkruid; ²⁾ harig, wollig kruid; ³⁾ schuimblad; ⁴⁾ zeepkruid.

MELASTOMATACEAE

Miconia lateriflora Cogn. subsp. *lateriflora*

Lokale namen: kaneriwiri¹ (Sr), (gaan) busi sume uwii² (Bo, Au), matu bonu uwii³ (Sa).

Beschrijving: Struik, tot 3 m hoog. Takken rond, soms geribd, kaal. Bladstelen dun, roodachtig. Bladeren dun, kaal, 8-16 x 3,5-9 cm; voet spits; punt scherp toegespitst; bovenkant glanzend, donkergroen; onderkant dof, lichtgroen; bladrand zwak gekarteld met haartjes tussen de lobben. Bloeiwijze een kleine, roodachtige, wijduitstaande pluim met weinig bloemen. Kroonbladeren en meeldraden wit. Bes klein, blauwzwart.

Miconia lateriflora ssp. *lateriflora*.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: niet algemeen, in primair laaglandbos.

Verspreiding: Amazonegebied, de Guiana's en Trinidad.

Domesticatie wild.

Gebruik: Een warm ligbad met de gekookte, zoet geurende bladeren van dit plantje zou stijve spieren weer soepel maken. Vanwege de sterke geur wordt het blad ook in spirituele kruidenbaden verwerkt. Volgens oudere Saramaccaners zitten bosgeesten graag op deze plant. Je kunt ze verjagen door jezelf te baden met deze bladeren, weti baka (*Pityrogramma calomelanos*), swa wiwiri (*Aciotis purpurascens*), malëmbëlëmbë (*Piper marginatum*), kowru-ati (*Begonia glabra*), dyanafaya (*Hyptis lanceolata*), seigotro (*Struchium sparganophorum*), andoya (*Campomanesia aromatica*) en papawiri (*Justicia pectoralis*). Voor een recept met *M. lateriflora* ssp. *lateriflora* waarmee de oorlogsgod kromanti kan worden aangeroepen om

bescherming te bieden tegen kogels en messen, zie *Rolandra fruticosa*. Het blad komt ook terug in kruidenbaden voor slangengoden, watergeesten en algemene spirituele reiniging.

De plant is niet algemeen: hij groeit in de ondergroei van ongestoord regenwoud. Traditionele genezers moeten er soms lang naar zoeken, diep in het bos. Als ze hem niet kunnen vinden is de gewone smeriwiri (*Ocimum campechianum*) een geaccepteerd alternatief.

Commercieel gebruik: de bladeren worden voor een relatief hoge prijs verkocht op de Vreedzaammarkt in Paramaribo, en zijn soms verkrijgbaar in gespecialiseerde wintiwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹) kaneelblad, vanwege de kruidig-zoete geur; ²) geurkruid van het diepe bos; ³) met de term *bonu* bedoelt men vaak winti of magie, maar in het Saramacaans betekent het 'bot'. Een bonuman (wintipriester) is dus eigenlijk iemand die botbreuken geneest.

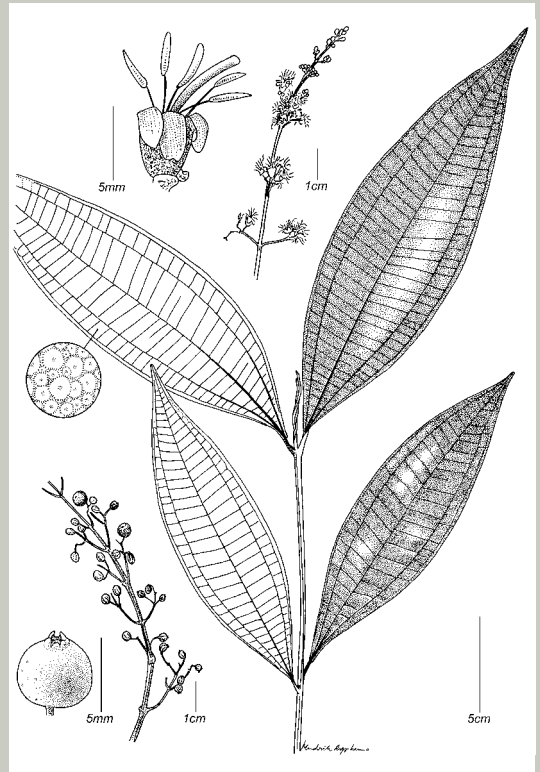
MELASTOMATACEAE

Miconia lepidota Schrank & Mart. ex DC.

Lokale namen: blaka mispel (Sr), itara balli, yabeletokon, sakwasepere kurero, kabuya koro¹ (Ar), mainapo weri¹ (Ca), weti kódjítánda², lena opo na mi tapu³, lena uwii, mama lena (Sa), kleine mispel (SN).

Beschrijving: Boom tot 12 m hoog. Jonge takken afgeplat, net als bloeiwijzen en onderkant van het blad geheel bedekt met grijsachtig roze schubharen. Bladeren leerachtig, 10-20 x 5-10 cm; voet iets aflopend; punt toegespitst; bovenkant donkergroen, kaal; onderkant dicht bezet met schubharen. Bloeiwijze een eindstandige, veelbloemige pluim. Kroonbladeren, meeldraden en stijl wit. Bes klein, bolrond, zwarte, met talrijke witte schubjes.

Miconia lepidota: bladeren, vruchten, detail bloem en bloeiwijze. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: vrij algemeen, langs wegen, bosranden, in secundair en savannebos.

Verspreiding: de Guiana's en het Amazonegebied.

Domesticatie wild.

Gebruik: Net zoals veel andere Melastomataceae worden de twijgen en bladeren van deze struik gekookt en het hete afkooksel gebruikt als genitaal stoombad om de vagina schoon, strak en droog te maken. Bij *Miconia lepidota* lijkt dit echter niet zonder gevaar: de bladeren bevatten stoffen die acute huidirritatie veroorzaken en zo toxisch zijn

voor het weefsel dat Gunatilaka et al. (2001) er vanaf zagen de soort verder te gebruiken in hun onderzoek naar plantenmedicijnen tegen kanker. Toch verwerken Marrons de bladeren ook in kruidenbaden 'om sterk van te worden'.

Commercieel gebruik: de verse bladeren zijn alleen aangetroffen op de Vreedzaammarkt in Paramaribo.

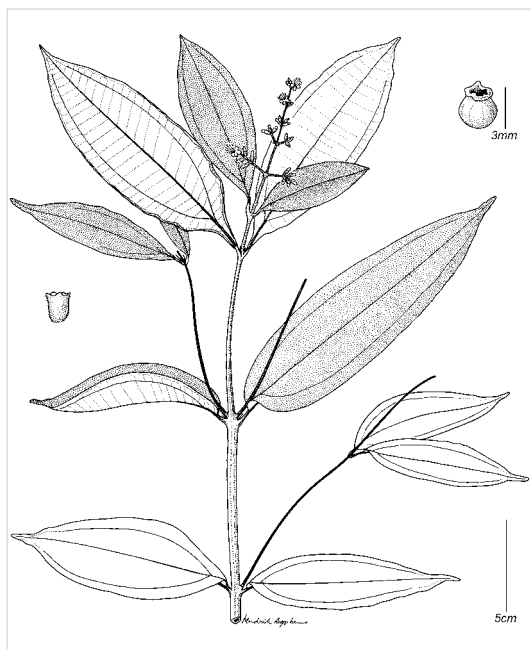
Betekenis naam: ¹⁾ 'iets wat op het kostgrondje groeit', ofwel een pioniersoort; ²⁾ algemene naam voor Melastomataceae; ³⁾ 'Lena, sta op van me', aldus een marktverkoopster (Corinde, 2010).

MELASTOMATACEAE

Miconia prasina (Sw.) DC.

Lokale namen: a suku trobi¹ (Sr), otokoko² adaketeh, selele beletere (Ar), kënorö epë, pirito (Ca), santo, suku toobi¹ (Au), mesupu, nyamasuwi (Pa), apitobi¹, kódjítánda, matapi tiki³ (Sa).

Beschrijving: Struik of kleine boom, tot 12 m hoog. Jonge takken roodachtig, hoekig, aanvankelijk bezet met kleine sterharen. Bladsteel vaak gevleugeld. Bladeren leerachtig, ca. 6-25 x 2,5-10 cm; punt lang toegespitst; voet aflopend; bovenkant donkergroen, kaal; onderkant lichtgroen; bladrand gaaf tot zwak getand. Bloeiwijze een eindstandige, wijdvertakte pluim. Kroonbladeren, meeldraden en stijl wit. Bes klein, lichtpaars tot zwart.

Miconia prasina: bloeiende tak, bloemkelk en vrucht. **Illustratie:** H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, langs wegen en bosranden.

Verspreiding: Midden- en Zuid-Amerika.

Domesticatie: wild.

Gebruik: De bladeren van deze struik zijn ook een populair ingrediënt in genitale stoombaden. Volgens de marktverkoopsters in Paramaribo was de plant geschikt voor dagelijks gebruik. 'Ook wanneer je net een kind hebt gebaard of gewoon je man bij je wilt houden'. Baby's wordt soms ook met een afkooksel van de bladeren gebaad. Indianen in Frans Guiana leggen een kompres van de bladeren op wonden veroorzaakt door de stekel van een zoetwatervis (DeFilipps et al., 2004).

Commercieel gebruik: de verse bladeren zijn te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo, Aucaanse vrouwen uit het Marowijnegebied verkopen ze ook op de markt van St. Laurent du Maroni (Frans Guiana). Ze worden soms ook in Nederland verkocht.

Betekenis naam: ¹⁾ Zij zoekt ruzie. Deze naam suggereert dat de gebruikster van deze plant uit is op heftige seks, ook al heeft haar partner misschien geen zin; ²⁾ *Columba purpureotincta*, een paarse duif; ³⁾ cassavepers, waarmee (het geslachtsorgaan van) de man vastgegrepen wordt.

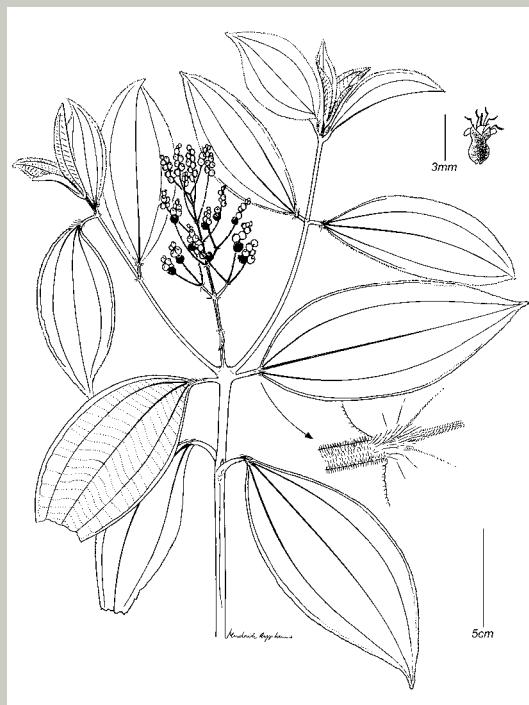
MELASTOMATACEAE

Miconia racemosa (Aubl.) DC.

Lokale namen: a djompo pasi¹, busi ingi², man baddoek³ (Sr), obeiah uwii⁴ (Au), yaakopi⁵ (Sa), mispel (SN).

Beschrijving: Struik of kleine boom, 2-4 m hoog, met schilferige bast. Takken hoekig, dicht behaard op de knopen. Jonge bladeren dicht behaard. Bladsteel stevig, vooral aan de basis bezet met lange haren. Bladeren dun, 12-23 x 6-11 cm; voet stomp of afgerond; punt toegespitst; nerven aan beide zijden van het blad behaard; bladrand gegolfd tot gekarteld, bezet met lange haren. Bloeiwijze een roodachtige, eindstandige, vertakte pluim. Bloemen roze. Vrucht een kleine, paarszwarte bes.

Miconia racemosa: tak met bloemen en vruchten, bladbasis, detail bloem. **Illustratie:** H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, in secundair bos.

Verspreiding: Venezuela tot Brazilië, Guiana's en Trinidad.

Domesticatie: wild.

Gebruik: De twijgen en bladeren van deze struik worden gekookt in een ijzeren ketel of zinken emmer en als genitaal stoombad gebruikt. De bladeren zijn ook onderdeel van een geheim recept voor een kruidenbad waarmee magie kan worden bedreven. Het bad kan je in contact laten treden met Indianengeesten diep in het bos. Precieze details zijn niet bekend.

Commercieel gebruik: de verse bladeren liggen op de Vreedzaam- en Noodmarkt in Paramaribo, en zijn soms te koop in Surinaamse winkels in Nederland. Wij troffen ze ooit in Rotterdam aan: 50 gram bevroren blad kostte € 7,50.

Betekenis naam: ¹⁾ hij springt over de weg (hij ontvlucht?); ²⁾ (geest van de) bosindiaan; ³⁾ de vrouwelijke baddoek is *Clidemia hirta* (of *C. capitellata*); ⁴⁾ magische plant; ⁵⁾ met deze naam wordt meestal *Siparuna guianensis* bedoeld, maar aangezien beide planten in genitale stoombaden verwerkt worden, worden de namen soms door elkaar gebruikt.

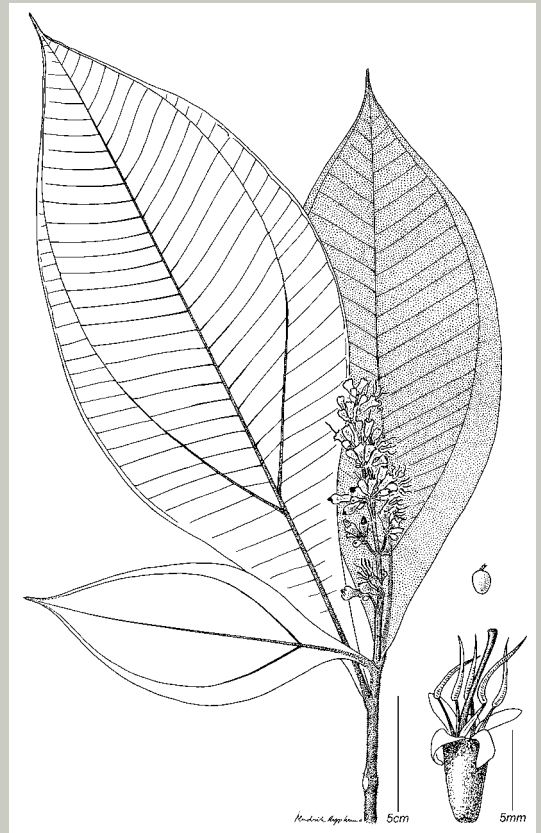
MELASTOMATACEAE

Miconia tomentosa (Rich.) D. Don ex DC.

Lokale namen: musudei brasa¹, mespru² (Sr), sarero kuno, wakaradan, waraia (Ar), saipara (Ca), pulimu (Trio), shekwemu, musude baasa¹ (Au), elena, pipa páu (Sa), bastaard / kleine mispel, bladdermispel (SN).

Beschrijving: Kleine boom, tot 7 m hoog, met schilferige bast. Jonge takken; onderkant bladeren en bloeiwijze dicht bezet met bruine sterharen. Bladeren dun, zittend, 20-40 x 10-25 cm; voet aflopend tot stengelomvattend; punt toegespitst; bovenkant kaal en dof; onderkant lichter, dicht behaard; bladrand gaaf. Bloeiwijze een smalle, eindstandige pluim, lang gesteld; steel lang en hoekig. Kroonbladeren wit tot lila; meeldraden paars; stijl wit. Bes klein, roze tot donkerblauw, bedekt met bruine sterharen.

Miconia tomentosa: bloeiende tak, bloem en vrucht. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: zeer algemeen, in hoog bos, secundair en oeverbos, en op savannes.

Verspreiding: Midden- en Zuid-Amerika.

Domesticatie: wild.

Gebruik: De twijgen en bladeren van deze kleine boom worden net als veel andere Melastomataceae gebruikt in genitale stoombaden voor de dagelijkse hygiëne. Trio Indianen wrijven het blad en de bast fijn in koud water en wassen hier hun haar mee als ze last hebben van roos en een jeukende

hoofdhuid. De bladeren worden door zowel Marons als Indianen in magische kruidenbaden verwerkt, maar verdere details hierover zijn niet bekend.

Commercieel gebruik: de verse bladeren zijn te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo.

MELASTOMATACEAE

Nepsera aquatica (Aubl.) Naudin.

Lokale namen: busi speldekноп¹, ingiwiri² (Sr), atita uwii³, sabana (swa) uwii⁴ (Au), saka wivi (Bo), atabuli⁵, beibi uwii⁶, jengéjenge⁷ (Sa), vergeet mij nietjes (SN).

Beschrijving: Struikachtig kruid, tot 2 m hoog, met vierhoekige stengel. Bladstelen rood. Bladeren papierachtig, 2-5 x 1,5-3 cm; voet rond tot hartvormig; punt spits; onderkant kaal of behaard; bladrand gezaagd. Bloeiwijze eindstandig, roodachtig, ijl. Bloemkelk roodachtig; kroonbladeren wit; meeldraden paars. Doosvrucht openspringend, met veel kleine zaden.

Nepsera aquatica: bloeiende tak, bloem en vrucht.

Illustratie: H. Rypkema.

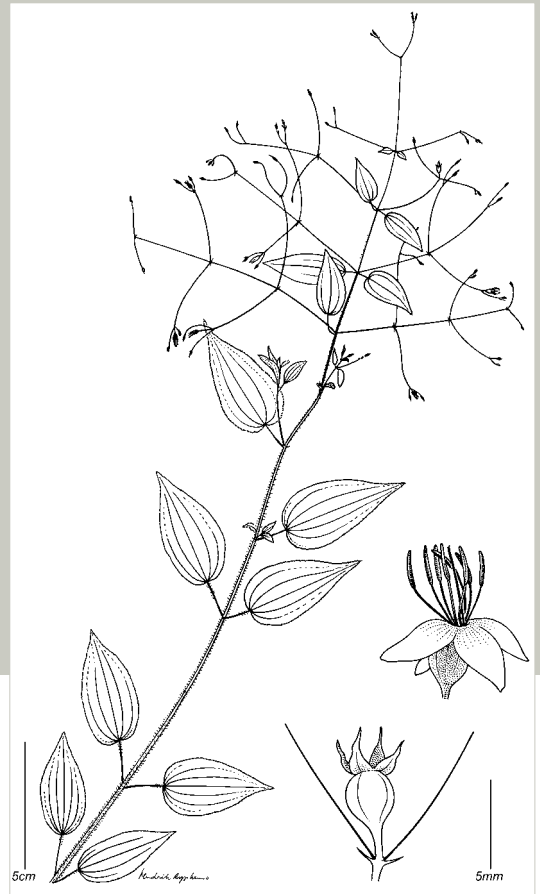
Voorkomen: algemeen, in open vegetatie.

Verspreiding: van Midden-Amerika tot Ecuador en Brazilië, inclusief de Guiana's.

Domesticatie wild.

Gebruik: Deze plant staat vooral bekend als medicijn tegen zuurte ('suri', Sr of 'atita', Sa). Deze ziekte, die zich vooral bij baby's manifesteert, heeft niets te maken met het oprispen van maagzuur (reflux). Een kind dat last heeft van zuurte produceert korrelige, zuur ruikende ontlasting, en heeft daarbij last van darmkrampen en luiersuitslag. Om deze aandoening te verhelpen, koken vrouwen een bosje ingiwiri in een liter water, laten het afkoelen, en baden hun baby ermee. Het kind krijgt ook wat van het afkooksel te drinken. Een pas bevallen Marronvrouw neemt soms met haar baby een kruidenbad van deze plant, om zichzelf

Betekenis naam: ¹) omhelzing in de vroege ochtend, vanwege het gebruik als afrodisiacum; ²) mispel, een algemene naam voor Melastomataceae.

en haar baby aan te sterken of tegen baarmoederpijn. Een heet bad van ingiwiri met alátúlábu (*Stachytarpheta jamaicensis*) dient als genitaal stoombad. Als thee gedronken zou ingiwiri verzachtend werken bij menstruatiepijn.

Een kruidenbad van koud water met ingiwiri, makamaka (*Lantana camara*), malëmbëlëmbë (*Piper marginatum*), sangrafu (*Costus scaber*) and Pompeia parfum zou de eigen ziel versterken. 'Het is een bad om je goed te voelen', zei Iwan Wachter uit Klaaskreek. 'Je kunt je dan onder de mensen begeven zonder schaamte'. De rode

blaadjes van de ingiwiri worden verwerkt in kruidbaden waarmee Indianengeesten worden opgeroepen. Deze ingi winti's zijn erg populair onder Creolen in Paramaribo en de Pará. Men zegt dat deze geesten 'van Indiaanse afkomst zijn', en zich ophouden in het bos (busi ingi), rivieren en kreken (watra ingi). Rood en wit zijn de lievelingskleuren van deze geesten, niet toevallig dezelfde kleuren als de traditionele klederdracht van de Carib Indianen. Ingi winti's drinken graag sterke drank en men kan ze oproepen met ofwel rode planten (waaronder *Nepsera aquatica*) of met typische Indiaanse cultuurplanten als cassave, ingitajer (*Maranta arundinacea*) en kusuwé (*Bixa orellana*). Waarschijnlijk zijn ingi winti's te herleiden tot voormalige inheemse rivier- en bosgoden, die nu door Indianen nauwelijks meer aanbeden worden. Het plantgebruik in de verering van ingi winti's lijkt op een eerbetoon aan de etnobotanische kennis die de Creolen van de inheemse Surinaamse bevolking heeft geleerd. Voor een uitgebreid Creools recept van een 'ingi swit'watra', een kruidenbad ter ere van de Indianengeest zie Sedoc (1992: 179). Voor een Aucaans recept van een swit'watra met ingiwiri, zie *Chromolaena odorata*. Stephen (1986:71) beschrijft een kruidenbad met deze plant om een fodu (slangengeest) op te roepen.

Volgens de Saramaccaanse genezer Richard Culimore werkt de wortel van ingiwiri tegen kanker

Nepsera aquatica: detail bloem. Foto: H. Rypkema.

en maagzweren, maar meer details hierover zijn niet bekend (van 't Klooster, 2000).

Commercieel gebruik: de verse planten liggen op de Vreedzaam- en Noodmarkt in Paramaribo. Ze worden vers verkocht op de markt in de Amsterdamse Bijlmer en in gedroogde vorm in enkele Surinaamse kruidenwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ vanwege de ijle bloeiwijze en kleine vruchtjes; ²⁾ indianenkruid; ³⁾ zuurte kruid; ⁴⁾ savanne (zuur-) kruid; ⁵⁾ 'het beweegt', omdat de tere bloempjes bewegen in de wind; ⁶⁾ babykruid; ⁷⁾ een rijstcultivar die makkelijk te pellen is. De dunne bloeiwijze heeft wel iets weg van een rijstaar.

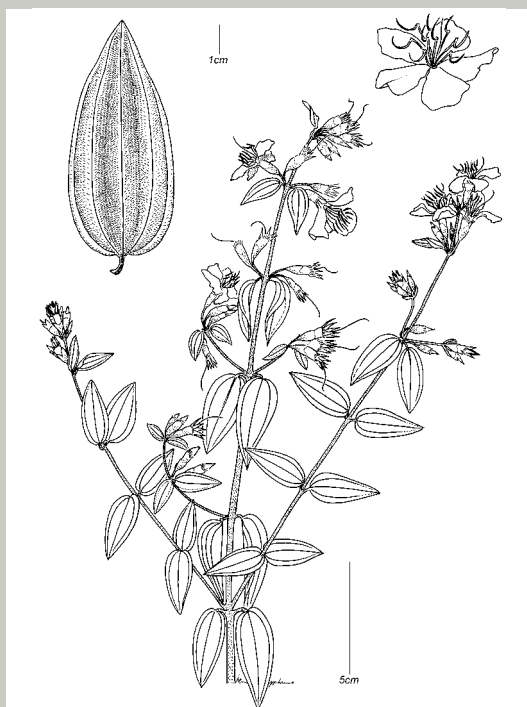
MELASTOMATACEAE

Tibouchina aspera Aubl. var. *aspera*

Lokale namen: badakasai (Ar), bandja pasi¹, gasa skin², agbookoo pim³, bonbon gasa⁴, gogogasa, wasduku⁵ (Sa).

Beschrijving: Sterk vertakte struik, tot 3 m hoog. Stengels en bladeren zeer ruw. Bladeren stijf, 2-8 x 1-3,5 cm; voet afgerond; punt spits; bovenkant donkergroen, met plat aangedrukte haren; onderkant lichter groen, bedekt met schubharen; bladrand gaaf. Bloeiwijze trosvormig. Bloemen groot; kroonbladeren paars; meeldraden wit; stijl rood. Doosvrucht rood.

Tibouchina aspera var. *aspera*: habitus, blad en bloem. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, op savannes.

Verspreiding: van Midden-Amerika tot het Amazonegebied, inclusief de Guiana's.

Domesticatie wild.

Gebruik: De bladeren van deze struik zijn zo ruw als schuurpapier. Het idee is dat als een vrouw haar geslachtsdelen wast met een kruidenbad van de gekookte bladeren, haar vagina even droog en ruw zal aanvoelen. Dit wordt in de Marroncultuur als iets zeer wenselijks gezien. Bovendien zorgt het bad volgens gebruiksters in Brownsweg voor een frisse geur en een goed gevoel. De bladeren worden ook in hete stoombaden na de bevalling gebruikt om beter te herstellen. Kersverse moeders baden de baby ook met het badwater en geven het er iets van te drinken. Arawaks in Powakka gebruiken een aftreksel van de wortels en de bla-

deren bij menstruatiepijn. Ze baden ook met de gestampte bladeren in water om lichaamspijn te verzachten. Indianen elders in de Guiana's zetten een thee van het blad tegen pijn in de borst en droge hoest (DeFilipps et al., 2004).

Commercieel gebruik: vers en gedroogd blad wordt verkocht op de Vreedzaammarkt in Paramaribo. In Nederland wordt het soms verwerkt in kant-en-klare kruidenbultjes voor stoombaden van het merk Daily Use.

Betekenis naam: ¹⁾ (groeit) langs de kant van de weg; ²⁾ ruwe huid, vanwege de ruwe bladeren; ³⁾ gebroken penis, omdat de plant de vagina nauwer maakt; ⁴⁾ ruwe vagina. Deze naam wordt ook wel eens gebruikt voor de eveneens ruwbladige en soms identiek gebruikte liaan *Petrea volubilis* (Verbenaceae); ⁵⁾ washandje, vanwege het gebruik voor genitale stoombaden.

MELIACEAE

Azadirachta indica A. Juss.

Synoniem: *Melia azadirachta* L.

Lokale namen: niem¹ (Sr), nim¹ (Sarn), imba (J), tak van vele jaren (SN), neem¹ (En).

Beschrijving: Boom, tot 20 m hoog, met open kroon. Stam tot 1 m dik; bast lichtgrijs, schilferig. Bladeren verspreid, even of onevengeveerd; deelblaadjes 9-19, verspreid of tegenoverstaand, asymmetrisch, 3-6 x 0,5-3 cm; voet scheef; punt lang toegespitst; bladrand grof gezaagd. Bloeiwijze een okselstandige, veelbloemige pluim. Bloemen tweeslachtig of mannelijk, 5-talig; kroonbladeren wit, helmhokken geel. Steenvrucht eivormig, 1,5 cm, geelbruin, openspringend. Zaad meestal 1, omgeven door vezelig, lichtgeel pulp.

Azadirachta indica: habitus, bloeiende tak, bloem en vrucht. **Illustratie: H. Rypkema.**

Voorkomen: aangeplant als straatbeplanting en op erven van Hindostanen.

Verspreiding: van oorsprong uit tropisch Azië, nu door de gehele tropen aangeplant.

Domesticatie: gecultiveerd, verwilderd, eenvoudig te vermeerderen via stekken.

Gebruik: Volgens pandit Kresgangaram Panday kan niem 27 soorten ziekten genezen. Een Hindostaanse informant verzekerde ons: ‘Niem is voor alles’. De bittere thee van ongeveer 15 deelblaadjes op een liter water wordt gedronken om hoge bloeddruk te verlagen, de symptomen van diabetes te onderdrukken, ingewandswormen, blaasontsteking en malaria te voorkomen. Het afkooksel zou niet alleen de koorts verlagen, maar het zou ook muggen op een afstand houden. Sommige mensen drinken de thee dagelijks om de gezondheid te bevorderen, het bloed te zuiveren en stress te verminderen. De thee schijnt ook werkzaam te zijn tegen diarree. Gekookt met loangotitei (*Aristolochia consimilis*) zou de thee menstruatiepijn verzachten. ‘De niembladeren maken je nieren schoon waardoor je veel moet plassen’, meent een gebruikster. ‘Maar als je het een maand lang elke dag gebruikt, houd je er maagzuur aan over’. Toch kauwen sommige Hindostanen zelfs op de verse bladeren om hun gezondheid te bevorderen.

Het verse sap van niembladeren met zout wordt in kleine hoeveelheden ingenomen bij diabetes en jeugdpuistjes. De fijngewreven wortel of bast wordt ook uitwendig op puistjes aangebracht (Raghoenandan, 1994). De geroosterde bladeren, tot poeder gewreven en met kokosolie vermengd, smeert men ook op acne, schurft en huidvlekken. Een koel bad van gekookte niembladeren of –bast zou verlichtend werken bij huidschimmels, eczeem, waterpokken, uitslag, wondjes, mazelen en jeuk. Ook legt men de bladeren tussen de lakens van een waterpokkenpatiënt. De geroosterde en tot poeder vermalen bast wordt ook op wondjes en zweren gestrooid. De gedroogde twijgen doen dienst als tandenstoker: dit schijnt bacterieremmend te werken. Een vaas met een bloeiende tak zou zelfs de lucht in huis zuiveren en ‘bacteriën verjagen’. Hindostanen stampen ook de ge-

droogde zaden, mengen ze met kokosolie en smeren dit op insectenbeten (Raghoenandan, 1994). Het afkooksel van niembladeren wordt ook op planten gespoten die last hebben van luizen of schimmel.

Neem mag dan voor veel aandoeningen gebruikt worden, maar wat weten we over de werkzaamheid? Er is veel onderzoek gedaan naar de farmacologische bestanddelen van *Azadirachta indica*. Verscheidene onderdelen van de boom hebben medicinale eigenschappen of zijn werkzaam tegen bacteriën, malariaparasieten en insecten (Biswas et al., 2002; Subapriya and Nagini, 2005). De overmatige inname van niembladeren kan echter tot leverschade leiden (Ibrahim et al., 1992).

Tijdens de dhurga pooja (een gebedsdienst voor vrouwelijke energie) offeren Hindostanen niembladeren terwijl ze de mantra’s (gebeden) uitspreken. De pandit legt de niemblaadjes op een paanblad (*Piper betle*), samen met mangoblاد (*Mangifera indica*), bill patr (*Aegle marmelos*) en pipir (*Ficus religiosa*). Het geheel vormt een offer voor de God Ghanesh, die moet zorgen voor regen en een goede oogst. Hindoes associëren niemblad met de God Vishnu en met de oerkracht van de eerste Shakti mantra. Een Hindostaans kruidenbad voor een goede gezondheid bevat de bladeren van niem, sopropro (*Momordica charantia*), sinaasappel (*Citrus sinensis*) en tulsi (*Ocimum tenuiflorum*).

Commercieel gebruik: verse niembladeren zijn af en toe te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo. In Nederland is het gedroogde blad te koop in diverse Hindostaanse winkels in Den Haag en Rotterdam, in sommige Afro-Surinaamse kruidenwinkels en op de markt in de Bijlmer. In India vervaardigde zeep, tandpasta en insecticide wordt wereldwijd verkocht, ook in Suriname.

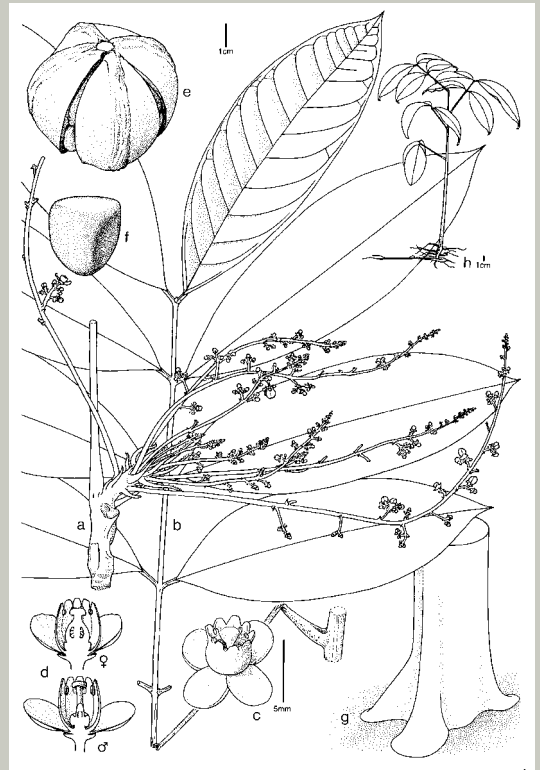
Betekenis naam: ¹⁾ van het Hindi woord ‘nim’.

MELIACEAE

Carapa guianensis Aubl.

Lokale namen: hoogland / witte krapa (Sr), karaba (Ar), karapa (Ca), karapa (Trio), kalapa (Au), kaapà (Sa), Demerara mahonie (SN), andiroba (Braz), crabwood (En).

Beschrijving: Boom, tot 35 m hoog. Stam tot 1 m dik, soms met plankwortels; bast roodbruin, met bruin, bitter sap. Bladeren verspreid, evengeveerd, lang gesteeld, aan het eind van de twijgen; deelblaadjes 8-16, tegenoverstaand, ca. 30 x 10 cm; voet spits of afgerond; punt toegespitst. Bloeiwijze een eind- of okselstandige, tot 50 cm lange pluim. Bloemen bijna zittend, eenslachtig, 4-talig, crèmekleurig, zoetgeurend. Doosvrucht houtig, donkerbruin, rond, met 4 richels, in 4 delen opensplijtend. Zaden 4-8, roodbruin, kantig, ca. 4,5 cm in doorsnede.

Carapa guianensis. a. bloeiwijze; b. blad; c. bloem; d. lengtedoorsnede vrouwelijke bloem (boven) en mannelijke bloem (beneden); e. vrucht; f. zaad; g. stam; h. zaailing. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: zeer algemeen in dras bos in West Suriname, minder algemeen in het midden en oosten van het land.

Verspreiding: van Belize tot tropisch Zuid-Amerika en Trinidad.

Domesticatie: wild, soms geplant of gespaard tijdens het kappen.

Gebruik: Zowel *Carapa guianensis* (hooglandkrapa) als *C. procera* (rode krapa) leveren de bekende Surinaamse krapa-olie. *C. procera* komt vooral in dras bos in het midden en oosten van het land voor. De boom heeft een rode schilferbast, duidelijk gesteelde, 5-tallige bloemen en een vrucht die met 5 kleppen openspringt. Er lijkt geen verschil te zijn in de olie van de twee soorten (Ostendorf, 1962). Krapa-zaden worden door Marrons en Indianen verzameld, in water gekookt, een aantal dagen laten staan (tot ze beginnen te

rotten) en vervolgens in een vijzel fijngestampt. De zaadmassa legt men dan in de zon, op een gootvormig stuk golfplaat, boomschors of in een maripaboot (schutblad van *Maximiliana maripa*). De goudbruine olie, die door de warmte uit de massa vrijkomt, schept men eraf of perst men eruit met een kleine cassavepers. Voor een liter olie is ongeveer vijf kilo zaden nodig.

Carapa vruchtschil en zaden. Foto: C. Bhikhi.

Vrijwel alle Surinaamse bevolkingsgroepen smeren krapa-olie op hun huid, om wondjes en insectenbeten te ontsmetten en tegen eczeem, puistjes, (luier-) uitslag, pigmentvlekken, jeuk, huidschimmel, zwangerschapsstriemen, mazelen, waterpokken of een droge huid. De bittere, scherp ruikende olie wordt ook gebruikt ter preventie en behandeling van huidparasieten als zandvlooien (sika, *Tunga penetrans*), grasluizen (*Trombicula* sp.), muggen, hoofdluis en teken ('kupari'). Indianen vermengden vroeger de olie met kusuwé, de rode zaadpulp van *Bixa orellana*, en smeerden hier hun hele lichaam mee in. Dit mengsel wrijven Kwinti Marrons op het hoofd van pasgeboren baby's die last hebben van berg. Zij beschouwen de huidschilfers als 'bere doti', vuil afkomstig uit de buik van hun moeder. Surinamers in Nederland vertelden dat ze krapa-olie gebruikten tijdens de baby-massage. Het zou tevens de baby beschermen tegen boze geesten.

De olie zou de haargroei bevorderen en haaruitval tegengaan. Ook mengt men krapa-olie met gaspte nootmuskaat om er pijnlijke spieren of reumatische gewrichten mee te masseren. Voor de behandeling van gewrichtspijnen vermengt men de krapa-olie ook met abomavet (gesmolten vet van een *Boa constrictor*) of krapévet (van de soepschildpad, *Chelonia mydas*). In Powakka mengen Arawaks de olie met die van maripapitten (*Maximiliana maripa*) en de bladeren van man kwintu (*Elephantopus mollis*) en wrijven dit op op pijnlijke ledematen. De olie wordt ook inwendig gebruikt. Vanwege de bittere smaak wordt hij vaak vermengd met honing of limoensap en in kleine hoeveelheden ingenomen tegen bronchitis, hepatitis, aambeien, zuurte (korrelige ontlasting bij baby's), buikpijn, stress, constipatie, ingewandswormen en nierstenen. Als baby's last hebben van

kleine infecties in de mond, wordt een beetje krapa-olie in hun mond gedruppeld. Wooding (1979: 37) beschrijft hoe vrouwen in de Pará een abortus opgewekken door *Aloe vera* blad in water te koken met krapa-olie, in stukken gesneden onrijpe ananas en loangotitei (*Aristolochia consimilis*). Het bittere medicijn moest tijdens de eerste drie maanden van de zwangerschap worden ingenomen. Van de bast van de krapa-boom wordt een thee getrokken tegen suikerziekte, huidproblemen en (bloederige) diarree. Ook kauwen op het binnenste afschraapsel van de bast zou hier tegen helpen. Volgens Arawaks in Powakka zou dit ook 'het eerste hulpmiddel in het bos' zijn bij acute buikpijn. Men baadt met een afkooksel van de bast bij jeuk, huidproblemen en wonden.

Er is weinig bekend over mogelijke werkzame stoffen in de olie of bast van *Carapa*-soorten. De aanwezigheid van limmonoiden ('andirobine') en triterpenen is waarschijnlijk verantwoordelijk voor een ontstekingsremmende werking (http://carapa.org/fr/usages/proprietes_medicinales.htm). Het roodbruine hout wordt commercieel geogst in Suriname. Het wordt vooral verwerkt in vloerdelen en meubels. Het wordt onder de Braziliaanse naam 'andiroba' op de markt gebracht.

Commercieel gebruik: Krapa-olie is te koop op vrijwel alle markten in Suriname: de Centrale, de Vreedzaam-, Kwakoe- en Noodmarkt, Nieuwe Grond en Albina. Krapa-bast vind je alleen op de Vreedzaammarkt. Krapa-olie is ook te koop in diverse Surinaamse kruidenwinkels in de Randstad. Prijzen schommelen rond de tien euro per liter. In Suriname wordt alleen onbewerkte krapa-olie geproduceerd. In Brazilië wordt de olie van zijn scherpe geur ontdaan, geparfumeerd en gebruikt als basis voor diverse cosmeticaproducten.

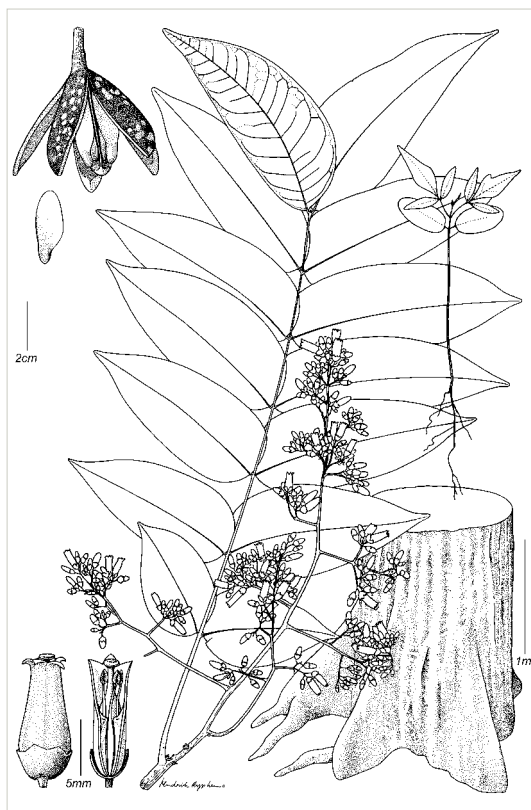
MELIACEAE

Cedrela odorata L.

Lokale namen: sedre (Sr), akuyali (Ar), akakasinya, samariyapo (Ca), shemiu (Trio), sédé (Au, Pa), sedu (Sa), zwamp- / loofhoutceder¹, samarihout, zwampoeder (SN).

Beschrijving: Boom, tot 40 m hoog. Stam tot 1 m dik, met rechte plankwortels. Bast donker bruinigrijs, met overlangse barsten. Bladeren

verspreid, evengeveerd; deelblaadjes 12-18, tegenoverstaand, kort gesteeld, asymmetrisch, 5-14 x 3-6 cm; voet afgerond, scheef; punt stomp toegespitst. Bloeiwijze een eindstandige, fijn behaarde pluim, tot 40 cm lang. Bloemen tweeslachtig; kelk komvormig; kroon buisvormig, groenig wit. Doosvrucht houtig, donkerbruin met lichte vlekken, in 5 delen openspringend. Zaden talrijk, met papierachtige vleugel, ca. 3 cm lang.

Cedrela odorata: bloem; bloem (lengtedoorsnede); bloeiende tak; openspringende vrucht; zaad; stam; zaailing. **Illustratie: H. Rypkema.**

Vorkomen: algemeen, verspreid in hoog bos in heuvelland, in het kustgebied zeldzaam door overexploitatie.

Verspreiding: van Zuid Mexico tot Noord Argentinië.

Domesticatie: wild, soms aangeplant vanwege het waardevolle hout.

Gebruik: Het lichte, roodbruine, geurende hout is goed bestand tegen termieten en andere insecten. Het is geschikt voor constructie, buitendeuren, doodskisten, fineer en muziekinstrumenten. Het zachte cederhout is bij Marrons het meest geliefd voor het maken van houtsnijwerk en traditionele drums. Bij zagerijen en werkplaatsen waar houtsnijwerk wordt gemaakt, verzamelen mensen soms de schaafsels van het cederhout. Die worden ge-

Cederhouten haarkam met siersnijwerk uit Suriname. **Foto: Tropenmuseum Amsterdam.**

kookt of geweekt in een teil met water in de zon. Een bad van deze cederkrullen ('sedre kruru', Sr) zou werkzaam zijn tegen huiduitslag, zwerende wondjes en jeuk (May, 1982). Javanen roosteren een stukje vers hout boven het vuur en laten de olie die vrijkomt op littekens van brand- en snijwonden, hechtingen en puisten (Tjong Ayong, 1989).

Een heet bad van de krullen (of van het zaagsel) doet dienst als zweetbad. De patiënt kan ook een slok van het badwater nemen (May, 1982). De zeer bittere bast wordt geweekt in koud water en gedronken tegen koorts, hoofdpijn, ingewandswormen, malaria en diabetes. Het bestanddeel gedunine, aanwezig in de bast en het hout, is werkzaam tegen malaria, zelfs tegen *Plasmodium falciparum*-parasieten die resistent zijn tegen chloroquine (Duke et al., 2009).

Commercieel gebruik: na decennia van overexploitatie staat de boom nu op de CITES-lijst (Appendix III) en als 'kwetsbaar' op de rode lijst van de IUCN. Dit betekent dat er alleen in cederhout gehandeld mag worden met een speciale vergunning. Houtsnijwerk van cederhout is echter een belangrijke bron van inkomsten voor Marrons.

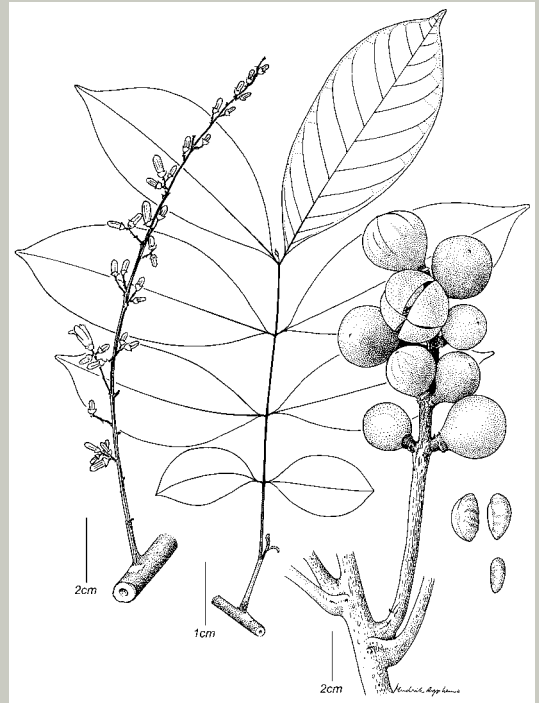
Betekenis naam: ¹⁾ in Nederland verstaat men onder cederhout vaak naaldbomenhout. Het Suri-naamse cederhout heeft een soortgelijke geur.

MELIACEAE

Guarea gomma Pulle.

Lokale namen: grootbladige / redi doifisiri¹, goma udu² (Sr), karaballi wedakoro-abo³ (Ar), siwaruwa, temoka, yare ewé, yukutona (Ca), djankoi mata (Au), kódjó udu⁴ (Au, Sa), kuyaké futa, kodyani, womi safeka, safukali, safékíta (Sa), gommahout (SN).

Beschrijving: Boom, tot 25 m hoog. Bast diep gegroefd. Jonge twijgen behaard. Bladeren verspreid, evengeveerd; bladas eindigend in een bladknop; deelblaadjes 8-18, 14-30 x 3-7 cm; voet spits of afgerond; punt spits of toegespitst. Bloeiwijze een okselstandige, geelbruin behaarde pluim, tot 40 cm lang. Bloemkelk bruin behaard, 3-5-lobbig; kroonbladeren 4-6, wit, van buiten fijn behaard. Doosvrucht rond of peervormig, houtig, roodbruin, ca. 2,5 cm in doorsnede, meestal met 5 kleppen openspringend. Zaden 5, omgeven door dun, oranje pulp.

Guarea gomma: bloeiwijze, blad, tak met vruchten en zaden. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: verspreid in hoog bos, meer algemeen langs de beneden Suriname en Marowijnrivier.

Verspreiding: Suriname, Frans Guiana, Zuid-Venezuela en het Amazonegebied.

Domesticatie: wild, af en toe gespaard tijdens het kappen.

Gebruik: De wortels en bast van deze boom bevatten een bittere stof die heftig braken veroorzaakt. Het uitbraken van gal werkt volgens sommigen tegen geelzucht. 'Twee à drie kopjes thee (van de wortel) drinken, na tien minuten dan ga je sterk overgeven, dat trekt de gal ('gari') uit je buik', aldus de Aucaner Richard Macdonald uit Bigiston. Een hoge dosis van de thee zou gedronken worden om een abortus op te wekken. Hoewel de stof die het braken veroorzaakt niet bekend is, lijkt hij in meer *Guarea*-soorten voor te komen. Ook *G. guidonia* en *G. pubescens* worden in de Guiana's als braakmiddel ingenomen (DeFilipps et al., 2004; Van Andel, 2000). Volgens Grenand et al. (2004) bevatten een aantal *Guarea*-soorten mogelijk giftige triterpenen.

Een heet stoombad van de bladeren wordt door vrouwen in Brownsweg gebruikt tegen naweeën, voor de dagelijkse hygiëne en om af te slanken. Een kruidenbad van de bladeren, gekookt met rode gadodede (*Tripogandra serrulata*) en een gloeiend hete stenen vuistbijl zou werkzaam zijn tegen lichaamsspijnen, reuma en algemene zwakte. Dit soort bijlen wordt nogal eens gevonden bij het maken van een kostgrondje. Ze heten in Suriname 'donderstenen', omdat ze tijdens zwaar onweer naar beneden zouden vallen en tijdens hun val boomstammen zouden splijten. Marrons maken een kruidenbad van de bladeren en / of de bast van *Guarea gomma* om de fontanel van een baby mee te wassen. Dit zou het kind goed laten slapen en het beschermen tegen epilepsie op latere leeftijd. Door jezelf te baden met de bast zou je tevens in contact kunnen komen met de geest van een anaconda. In Brownsweg verwerkte een traditioneel genezer de bladeren in een beschermingsamulet ('tapu') voor kleine kinderen.

Commercieel gebruik: niet verhandeld, maar in Marchalkreek (Beneden Surinamerivier) werd de bast wel geruild tegen een halve zak rijst.

Betekenis naam: ¹⁾ rood duivenzaad; ²⁾ stijfselehout; ³⁾ op krapa (*Carapa guianensis*) lijkend braakmiddel; ⁴⁾ knuppelhout.

MORACEAE

Artocarpus altilis (Parkinson ex F.A. Zorn)
Fosberg.

Synoniemen: *Artocarpus communis* J.R. Forst. & G. Forst., *Artocarpus incisus* (Thunb.) L.f. var. *seminiferus* Duss

Lokale namen: bredebon¹, nyamsi-bredebon², siri bredebon³ (Sr), borótobon¹ mashibero (Ar), pererepun¹, sapape (Ca), belibon¹ (Au), beibo (Sa), bilpooth⁵, katahar⁶ (Sarn), sukun⁵, kaluweh⁶ (J), kastanje⁴, broodvrucht, broodboom, man-van-woord (SN), breadfruit⁵, breadnut⁶ (En).

Beschrijving: Boom, tot 35 m hoog, eenhuizig, met dikke, lichtgekleurde stam en wijd uitstaande takken. Steunblaadjes 10-25 cm lang, behaard, de top geheel omgevend. Wit melksap. Bladeren verspreid, tot 50 x 20 cm; voet spits; bladrand diep veervormig ingesneden; lobben puntig. Bloeiwijzen eenslachtig, okselstandig. Mannelijke bloeiwijze knotsvormig, tot 30 cm lang, lichtgeel; vrouwelijke bloeiwijze rond, in vrucht groen, 15-30 cm in diameter, vruchtvlees wit. De ene cultuurvorm heeft een vrucht met brede, stompe stekels en grote, bruine, hoekige zaden. De andere heeft een gladdere vrucht zonder zaden.

Artocarpus altilis: zaadvormende cultuurvorm. Boven de mannelijke bloeiwijze, onder de vrouwelijke bloeiwijze met jonge vrucht. Foto's: H. Rypkema.

Voorkomen: veelvuldig gekweekt in tuinen, zowel in de stad als in het binnenland.

Verspreiding: oorspronkelijk uit Tahiti, via Jamaica verspreid over het West-Indische gebied. Nu door de gehele tropen gekweekt.

Domesticatie: in Suriname worden zowel de vorm met gestekelde vruchten (met zaden) als de gladdere vorm (zonder zaden) gekweekt. De zaadloze vorm wordt via worteluitlopers vermeerderd.

Gebruik: Van de gestekelde vruchten eet men de

zaden, die in gezouten water worden gekookt. Nadat de bruine schil eraf is gepeld kan men het witte zaad eten. De gladdere vrucht, die een iets bobbelige schil heeft, wordt geschild en geroosterd, gefrituurd, gekookt of gebakken. Gekookte broodvrucht wordt aangeraden als voedsel voor zieken. Volgens Saramaccans genezer Henk Jeroe blijven de ziekteverwekkende bacteriën aan het witte melksap van de vrucht kleven, zodat ze na een tijdje het lichaam verlaten. De stekelloze vruchten worden ook geschild, gedroogd en tot meel vermalen. Dit meel, vermengd met lauwwater, wordt ingenomen bij ziekte en zwakheid.

Artocarpus altilis: vrucht van de ongestekelde cultivar (l), zaden van de gestekelde cultivar (r).

Foto's: P & S. Teunissen.

Het melksap smeert men op abscessen en kneuzingen. Ook gebruikt men het als lijm om vogeltjes te vangen. Hindostanen koken een vers blad met dat van de amandel (*Terminalia catappa*), pome-rak (*Syzygium malaccense*), mango (*Mangifera indica*), guave (*Psidium guajava*), jamun (*Syzygium cumini*) en zuurzak (*Annona muricata*). Het hete afkooksel gebruiken ze als stoombad tegen koorts (Raghoenandan, 1994).

Commercieel gebruik: gladde en gestekelde broodvruchten, en de zaden zijn te koop in grote supermarkten en op de Centrale Markt in Paramaribo. In Nederland zijn ze af en toe verkrijgbaar op de markt in de Amsterdamse Bijlmer en in de grotere toko's.

Betekenis naam: ¹⁾ broodboom; ²⁾ jambroodboom (zaadloze variant); ³⁾ zaadbroodboom (cultivar met gestelde vruchten); ⁴⁾ de zaden vertonen enige gelijkenis met kastanjes; ⁵⁾ zaadloze cultivar; ⁶⁾ cultivar met zaden.

MORACEAE

Artocarpus heterophyllus Lam.

Lokale namen: kulibredebon¹ (Sr), mulki katarah, koa, panas (Sarn), nangka (J), 波羅蜜 bōluómi (Chinees), nankablad (SN), jackfruit (En).

Beschrijving: Boom, tot 10 m hoog, eenhuizig. Steunblaadjes tot 8 cm lang, de top geheel omgevend. Wit melksap. Bladeren verspreid, leerachtig, tot 25-10 cm; voet spits; punt stomp; bladrand gaaf. Bloeiwijzen eenslachtig, op de stam of dikke takken, lichtgeel; mannelijke bloeiwijzen knotsvormig, tot 10 cm lang; vrouwelijke bloeiwijze ellipsvormig. Vrucht groen, tot 90 x 50 cm en 35 kilo zwaar, bezet met kegelvormige stekels en talrijke donkerbruine zaden.

Jackfruits groeiend aan de stam. Foto: P. Maas.

Voorkomen: gekweekt op Hindostaanse en Javanse erven.

Verspreiding: omstreeks 1900 vanuit India geïntroduceerd in Suriname (Ostendorf, 1962). Waarschijnlijk als voedsel meegenomen door de Indiase contractarbeiders.

Domesticatie: in Suriname worden twee cultivars gekweekt: een met stevig en een met pappig vruchtvlees.

Gebruik: Onrijpe vruchten worden door Javanen en Hindostanen geraspt als groente gegeten. De rijpere vrucht wordt geschild, in stukjes gesneden en in curry gaargekookt. Ook de geschilde pitten kan men in stoofgerechten verwerken. De rijpe, zoetige vrucht eet men vers of verwerkt in stoofgerechten. Het kleverige melksap doet dienst als vogellijm, maar wordt ook op de bulten van maskitaworon gesmeerd om de larven van deze horzel te doden (Tjong Ayong, 1989). Hindostanen binden bij koorts een stukje wortel van de boom met rood garen aan het oor (Raghoenandan, 1994).

Een thee van gedroogde bladeren wordt door Hindostanen gedronken tegen hoge bloeddruk. De dosis is één afgevallen blad op een liter water. De thee zou volgens een Rotterdamse verkoper ook

een reinigend effect op het lichaam hebben, maar hij kon niet bevestigen of de thee een laxerende werking had. Wel zei hij dat sommige mensen 'allergisch' waren voor de thee. Bij Hindostaanse rouwplechtigheden (13 dagen, zes maanden en een jaar na een crematie) worden 50 jackfruitbladeren met tandenstokers (in Suriname met printa's of kokosprikkers) aan elkaar verbonden tot een rond bord. Hierop serveert men vegetarische gerechten voor de overleden persoon. Het 'bord' van de jackfruitbladeren zet men op een schone plek neer als een voedseloffer (Ramharakh, 2005).

Jackfruit (*Artocarpus heterophyllus*) is van de broodboom (*A. altilis*) te onderscheiden door het kleine en gaafrandige blad, en een veel grotere, langwerpige vrucht met kegelvormige stekels die aan de stam groeit.

Commercieel gebruik: de vrucht is af en toe te koop op de Centrale Markt in Paramaribo, de bladeren worden daar niet verhandeld. Het droge blad is wel te koop bij Hindostaanse religieuze winkels in Rotterdam (zoals Etje's Little India), en in Afro-Surinaamse winkels met veel Hindostaanse klanten. In sommige Aziatische winkels verkoopt men de rijpe vrucht in blik.

Betekenis naam: ¹⁾ Indiase broodboom.

MORACEAE

Brosimum acutifolium Huber.

Synoniem: *Piratinera acutifolia* (Huber) Pittier.

Lokale namen: hiari (Ar), takini (Ca), tahini (Trio), etahpin (Way), weti paaya (Par), waïti (Sa).

Beschrijving: Boom, tot 35 m hoog, tweehuizig. Bast met lichtbruin tot rood melksap. Jonge takken lichtbruin behaard. Steunblaadjes klein, behaard. Bladeren verspreid, vaak omgekruld na het drogen, 3-20 x 2-7 cm; voet stomp tot spits; punt stekelpuntig; bovenkant ruw; onderkant dicht en zacht behaard. Bloeiwijze eenslachtig, gesteeld; mannelijke bloeiwijzen rond, ca. 6 mm in doorsnede; vrouwelijke bloeiwijze bolrond, ca. 1 cm in doorsnede, geelgroen, in vrucht rond tot schijfvormig, 2-3 cm in doorsnede, oranjegeel, bedekt met ronde schubjes.

Brosimum acutifolium. Foto: P. Haripersaud.

Vegetatie: zeldzaam, in hoog bos.

Vorkomen: Centraal en Oost Suriname, Frans Guiana en ten oosten van Pará (Brazilië).

Domesticatie: wild.

Gebruik: Het melksap van deze boom werd in het verleden veel door Indiaanse piai (geestenbezoekers of shamanen) verzameld en gedronken voor het hallucinerende effect. Hierdoor kwamen ze in contact met de geestenwereld. In de (antropologische) literatuur wordt het takini vaak omschreven als rood sap. Volgens Moraceae specialist Cees Berg is het melksap waterig tot crèmekleurig. Moretti et al. (2006) vermelden echter dat bij een diepe snee in de bast er na het witte sap ook een donkerrood sap uitkomt, precies zoals de Caribs aan Kloos (1975) vertelden. Het eerste, geelwitte sap noemden de Caribs giftig en ziekteverwekkend. De later verschijnende, bruinrode druppels verzamelden ze op een dotje katoen en persten ze in een fles uit (Kloos, 1975: 95). Het melksap is in hoge dosis giftig. Na inname van een vol glas raak je bewusteloos en krijg je hallucinaties.

Het innemen van takini was tot voor kort onderdeel van de inwijding van jonge piai. De Goeje (1928) beschrijft hoe een pot vol met (warm?) melksap buiten de hut van de leerling werd geplaatst, die de dampen moest opsnuiven. Volgens Kloos (1975) nam de leerling echter niet meer dan twee borrelglasjes van het sap in. Een oudere medicijnman begeleidde de leerlingen meestal bij hun trance, verklaarde hun droombeelden, praatte met de geestverschijningen en zong voor ze. Volgens medicijnman Albertus Sehoe uit Langamankondre (Marowijne) maakt een piai een snede in de bast en verzamelt het melksap in een kalebas. Na het drinken van de takini zie je geesten op je af komen die je moet verslaan. Ook ontmoet je goede geesten, jakoewa genaamd, die je leren hoe je mensen moet genezen, geesten moet aanroepen en de juiste gebeden uit te spreken (Zaalman et al., 2006). In een Arawakse mythe over de eerste medicijnman Harliwanli groeide een takiniboom uit een zaad dat een papegaai had laten vallen. Via deze boom konden de medicijnman en zijn familie naar de bovenwereld reizen (de Goeje, 1942).

Het geestverruimende melksap wordt momenteel alleen nog door Caribs en Marrons langs de Marowijne gebruikt (Grenand et al., 2004; Zaalman

et al., 2006). In Christiaankondre, Beneden Marowijnerivier, kappen de Caribs de takiniboom nooit 'omdat deze boomsoorten gevaarlijk kunnen zijn, als men ze niet weet te hanteren'. Volgens Sehoe is de takini een zeer giftige boom voor zowel mens als dier. De piai kan het gif alleen innemen omdat hij een geest heeft die hem ertegen beschermt. Men kan dus ook testen of iemand daadwerkelijk een medicijnman is door hem van het melksap te drinken te geven en kijken of hij het overleeft. 'Je mag de takiniboom niet alleen (zonder anderen) benaderen. Een boom mag maar één keer gebruikt worden. Een gebruikte boom heeft geen kracht, het heeft geen goede geesten meer, alleen slechte geesten', aldus Sehoe (Zaalman et al., 2006: 100). Door middel van het drinken van het sap en het roken van de bast kan een shamaan de beschermgeest van de takiniboom temmen en voor zijn eigen doelen gebruiken (Moretti et al., 2006). Volgens Heyde (1987) trekken Indianen de geraspte takinibast in alcohol en lengen dit met water aan. Dit medicijn geven ze aan ernstig zieken die lijden aan pijnkrampen en zeer hoge koorts.

De werkzame stof in het takini-sap is bufotenine, dat psychotropische eigenschappen heeft. Opmerkelijk is de concentratie bufotenine in het rode sap veel hoger dan in het witte melksap, hetgeen de kennis van de shamanen bevestigt. Een dosis van 500 ml sap is voldoende om een geestverruimend effect te bewerkstelligen (Moretti et al., 2006).

In literatuur over takini wordt de soort vaak aangeduid als *Helicostylis tomentosa* (Heyde, 1987; Kloos, 1975, Ostendorf, 1962). Dit berust echter op een vroegere misidentificatie die door veel auteurs is overgenomen, zonder het herbariummateriaal te raadplegen (Moretti et al., 2006). *H. tomentosa* heeft langer gesteelde bloeiwijzen en onregelmatig gevormde, gele, fluweelachtig behaarde, eetbare vruchten (Berg, 1992). De bast en het sap van de Braziliaanse ondersoort *Brosimum acutifolium* ssp. *obovatum* wordt onder de naam 'mururé' op de markt gebracht als medicijn tegen reuma en artritis. Deze ondersoort bevat echter geen bufotenine (Moretti et al., 2006).

Commercieel gebruik: takini wordt niet verhandeld. Mururé latex en bast (van *B. acutifolium* ssp. *obovatum*) wordt echter op het internet te koop aangeboden als medicijn tegen reuma en (onrecht) als shamanistisch middel.

MORACEAE

Ficus nymphaeifolia Mill.

Lokale namen: abrasa¹, merki udu² (Sr), kumakaballi³ (Ar), kuasini (Ca), liba tapu katu⁴ (Au), katu⁴, kalèkwè (Sa).

Beschrijving: Boom, tot 30 m hoog, of boomwurger met luchtwortels. Veel wit melksap. Steunblaadjes 1-2,5 cm lang, vergroeid als een spits mutsje, afvallend. Bladeren verspreid, (zeer) lang gesteeld, 9-25 x 7,5-18 cm; voet hartvormig; punt kort stekelpuntig; bovenkant kaal; onderkant soms schaars bezet met aangedrukte, bruine haren; nerven lichter gekleurd. Vijgen meestal zittend, in paren in de bladoksels, groen, rond, 1-2,5 cm in doorsnede, schaars behaard.

Ficus nymphaeifolia. Foto: P. Haripersaud.

Voorkomen: algemeen langs de Surinamerivier, elders zeldzaam in rivier- savanne- en moerasbosten oosten van de Coppenerivier.

Verspreiding: Midden-Amerika, het Amazonegebied, de Guiana's, de West-Indische eilanden en Bahia (Brazilië).

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens het kappen.

Gebruik: In het binnenland worden deze bomen door veel Marrons als heilig beschouwd, vooral als ze met hun luchtwortels een andere boom dood knellen. Dit geldt niet alleen voor *Ficus nymphaeifolia*, maar ook voor andere wurgende *Ficus*-soorten. Men gelooft dat er geesten van de voorouders in dit soort bomen wonen. Als er problemen in het dorp zijn, raadplegen mensen deze geesten door offers tussen de wortels van de boom te plaatsen. Ook bindt men vaak een doek om de stam. Niemand mag de boom met een kapmes of een bijl aanraken. Ook mag er geen kostgrondje

in de buurt van een wurgvijg gemaakt worden, omdat de geesten hierdoor verstoord raken. Mensen die dit taboe niet in acht nemen zullen last krijgen van hoofdpijn, rugpijn, en andere problemen. De bladeren en de bast van deze wurgvijg worden verwerkt in kruidenbaden om in contact te komen met de geesten die in de boom wonen. Indianen smeren het witte melksap op pijnlijke ledematen of drinken en doek in het sap die ze vervolgens strak om een gebroken of verstuikt lichaamsdeel binden.

Commercieel gebruik: in 2006 werden de bladeren van deze boom voor 1 SRD (ca 25 cent) per stuk verkocht op de Noodmarkt in Paramaribo.

Betekenis naam: ¹⁾ omhelzing, omdat de boom zijn gastheer omknelt; ²⁾ melksapboom; ³⁾ 'lijkt op *Ceiba pentandra*'. Hoewel deze soorten helemaal niet op elkaar lijken, worden ze wel beiden als heilig beschouwd; ⁴⁾ rivier katu. Katu is een algemene naam voor (wurg) *Ficus*-soorten.

MORACEAE

Ficus religiosa L.

Lokale namen: bo¹, pipal², pipir² (Sarn, Sanskriet), Bodhi tree¹, sacred fig (En).

Beschrijving: Boom, tot 30 m hoog en 1 m dik, zonder luchtwortels. Crème melksap. Steunblaadjes tot 8 mm lang, vergroeid als een spits mutsje, afvallend. Bladsteel tot 10 cm lang. Bladeren verspreid, hartvormig, 10-17 x 8-12; voet afgeknot; punt zeer lang toegespitst; nerven lichter van kleur. Vijgen zittend, rond, 1-1,5 cm in doorsnede, bruin tot paarszwart.

Ficus religiosa. Foto: P. Haripersaud.

Voorkomen: af en toe aangeplant op Hindostaanse erven.

Verspreiding: geïntroduceerd uit India.

Domesticatie: gedomesticeerd. Vermeerderd via stekken.

Gebruik: Siddartha Gautama, een spirituele leraar uit het oude India, zat onder deze boom toen hij het licht zag. Boeddhisten zien Gautama als de verpersoonlijking van Boeddha. Hindostanen beschouwen de boom ook als heilig, omdat hun God Krishna hem als verblijfplaats heeft gekozen. Een aantal eeuwenoude exemplaren van *Ficus religiosa* doen in India dienst als tempel of altaar. Waarschijnlijk hebben de Hindostaanse contractarbeiders de boom meegenomen uit India. In Suriname wordt hij nog steeds beschouwd als een symbool voor geluk, voorspoed en gezondheid, aldus Santa Jankipersadsing uit Leidingen (Wanica). Daarom planten mensen hem vaak in de tuin, met behulp van een stekje. De vijgjes zijn namelijk onvruchtbaar, omdat het Indiase vijg-wespje die de bloempjes moet bevruchten niet is meegekomen naar Suriname (Berg, pers. comm.).

Tijdens een Hindostaanse gebedsdienst ('pooja') maakte pandit Kresgangaram Panday een offer

met de vijgenbladeren en de bladeren van de eveneens uit India afkomstige soorten paan (*Piper betle*), mango (*Mangifera indica*), niem (*Azadirachta indica*) en bill patr (*Aegle marmelos*). Met dit offer vroeg hij de God Ghanesh te zorgen voor regen en een goede oogst.

Het zaagsel van deze heilige vijgenboom wordt in het vuur gestrooid tijdens Hindostaanse gebedsdiensten. Het geldt als een substituut voor 'sakel' (Sarn) een uit India geïmporteerd zaagselmengsel van Aziatische bomen, dat speciaal wordt geproduceerd om in het vuur te strooien tijdens Hindoerituelen. In dit heilige vuur ('hawan', Hindi) gooit men soms ook wat droge takjes van *F. religiosa* om kwade geesten te verdrijven.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ deze naam, uitgesproken als 'boe', komt uit het Singalees (Sri Lanka), en komt terug in het woord Boeddha ('de ontwaakte') en Bodhi ('de verlichte'); ²⁾ dezelfde naam wordt voor *F. religiosa* gebruikt in de Indiase talen Hindi, Sanskriet, Urdu en Punjabi.

MORACEAE

Ficus schumacheri (Liebm.) Griseb.

Lokale namen: kromanti obia¹, gado obia² (Sr), kumakaballi³ (Ar), busunkin katu⁴ (Au, Pa), baju uwii katu, fini uwii katu⁵, busiki⁴ (Sa), sikufuamba⁶ (Apuku).

Beschrijving: Boom of struik, tot 25 m hoog, soms klimmend of groeiend als epifiet. Wit melksap. Twijgen zeer dun, roodachtig. Steunblaadjes draadvormig, ca. 5 mm lang, afvallend. Bladeren verspreid, kaal, 2,5-9 x 0,7-2 cm; voet spits of afgeknot; punt spits; bladeren van juvenielen veel langer en langwerpiger dan blad van volwassen individuen. Vijgen kort gesteeld, meestal in paren in de bladoksels, rond, 4 mm in doorsnede, groen met rode, paarse of bruine stippen.

Ficus schumacheri. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, in verschillende bostypen, vaak langs rivieren.

Verspreiding: Venezuela, Trinidad, de Guiana's en Pará (Brazilië).

Domesticatie: wild, maar veelvuldig aangeplant in Marrondorpen.

Gebruik: Marrons planten jonge exemplaren van deze vijgensoort vaak op hun erf, in de grond als een struik of aan de stam van een boom als een epifiet. Deze exemplaren hebben dunne, sliertige bladeren. De volwassen, wilde individuen hebben veel bredere bladeren en worden niet altijd herkend als een 'busiki'. *Ficus schumacheri* wordt geassocieerd met de Afrikaanse luchtgod Busiki, die over zee is meegereisd met de slaven naar Suriname. Deze mannelijke zeegod kan bliksem en donder veroorzaken, stenen vuistbijlen laten regenen, en houdt van schone witte dingen, marine-uniformen, garnalen, pijlstaartroggen en bladeren (met wit melksap?) die langs de rivier groeien. De oorlogsgod Busiki mag geen lachende vrouwen aankijken, maar is niet bang voor menstruatiesbloed. Hij heeft bovendien kennis van vele magische medicijnen, *kromanti-obia* genoemd (Price, 2008).

Deze eigenschappen komen terug in het gebruik van *Ficus schumacheri*. De bladeren zijn onderdeel van magische kruidenbaden om het lichaam af te laten koelen of spiritueel te reinigen. Het blad wordt fijngestampt met de wortelknol van snekitaya (*Dracontium asperum*) en vermengd met tyoty-olie (van *Astrocaryum* spp.), op gebroken ledematen gesmeerd en strak verbonden. De fijn-gewreven bladeren vermengd met kokosolie smeert men op eczeem, reumatische gewrichten of verlamde ledematen.

Een recept om de vrouwelijke vruchtbaarheid te bevorderen van de traditionele vroedvrouw Lina Asudano Lonto uit Marchalkreek (Brokopondo) luidt als volgt: stamp de wortels van morisi (*Mauritia flexuosa*) en pina (*Euterpe oleracea*), het blad van busiki en negen zaadjes nengrekondrepere (*Aframomum melegueta*) fijn en kook dit in water. Drink het drankje als je dorst hebt tijdens de menstruatie. Je wordt snel zwanger en voorkomt hiermee een miskraam. Dezelfde vroedvrouw maakte ook koude kruidenbaden voor hoogzwangere vrouwen om de bevalling spoedig en minder pijnlijk te laten verlopen. Dit bad bestond uit de bladeren van *F. schumacheri*, maïsstengels, adiansi (*Euphorbia hirta*) en bë baka pinya pau (*Vismia guianensis*).

Alle grote wurgvijgen worden als heilig beschouwd door Marrons. Ze hakken niet in de stam, kappen hem niet om en maken geen kostgrondje in de buurt. Met de wraak van de geesten die in de boom wonen valt namelijk niet te spotten. Price (1990: 234) beschrijft hoe de missionarissen van de Evangelische Broedergemeente in de 19^e eeuw een *katu* omhakten langs de Boven Suriname-rivier, om de Saramaccaners tot het Christendom te bekeren. Hij vertaalt het woord 'katu' met 'silk cotton' (*Ceiba pentandra*), maar het was waarschijnlijk een wurgficus. Vlak na het vellen van die heilige boom stierven er een aantal dorpsbewoners en missionarissen korte tijd na elkaar, hetgeen het evangelisatieproces niet heeft bevorderd.

Commercieel gebruik: de bladeren worden verkocht op de Vreedzaammarkt in Paramaribo en in gespecialiseerde wintwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ magisch medicijn van de luchtgod; ²⁾ Gods medicijn; ³⁾ lijkt op *Ceiba pentandra*. Hoewel deze soorten helemaal niet op elkaar lijken, worden ze wel beiden als heilig beschouwd; ⁴⁾ wurgvijg van de busuki-geest; ⁵⁾ fijnbladige *Ficus*; ⁶⁾ Apuku is de taal die door bosgeesten wordt gesproken, of door mensen die door hen bezeten zijn (Price, 2008: 265). Mogelijkerwijs zijn dit (Afrikaanse?) plantennamen uit het verleden die nu niet veel meer gebruikt worden.

MUSACEAE

Musa sp., *Musa* × *paradisiaca*

Lokale namen: (apra) bacove¹, bana², bakuba³, swa bak'ba⁴, koropa bana, ingi bak'ba⁵, loweman bana⁶, pikin-misi-finga⁷, sukrubak'ba (Sr), manyokina (Ar), mutapere⁵, matuku, paruru, pomere, taposa (Ca), baana², bakuba³, pulatena⁸, pratna⁸ (Au), bakúba³, benteo-pu-bakuba⁹, dungulali tabaka, taangati¹⁰, totobana¹¹ (Sa), bakwá, kela, kayla (Sarn), pisang (kepok), gedang (J), banaan, bakbanaan, plantaan⁸, meelbanaan² (SN).

Beschrijving: Boomachtig kruid, tot 4 m hoog. Wortelstok knolvormig. Schijnstam gevormd door dikke, elkaar als kokers omsluitende bladstelen, afstervend na de bloei. Bladeren spiraalsgewijs ingeplant, tot 200 x 60 cm, vaak gescheurd; voet schedevormig; punt toegespitst; jong blad opgerold. Bloeiwijze zeer groot, hangend aan dikke steel; schutbladen paarsrood, leerachtig, omkrullend. Bloemen eenslachtig, 6-talig, buisvormig vergroeid, lichtgeel; vrouwelijke bloemen aan de basis; mannelijke aan de top. Vrucht vlezig, eetbaar. Zaden ontbrekend.

Musa sp.: bananenbloem met onvolgroeide vruchten (b), verschillende bananencultivars op de Tourtonnemarkt, Paramaribo: links de rode ingi bak'ba of totobana, midden de sukrubak'ba en rechts de bana of bakbanaan.

Foto's: S. Groenendijk (b) en P. & S. Teunissen (o).

Voorkomen: veelvuldig gekweekt op erven, in tuinen, commerciële plantages en op kostgrondjes.

Verspreiding: oorspronkelijk uit Zuidoost Azië, voor het eerst gecultiveerd in Papua Nieuw Guinea. Door slavenschepen naar de Nieuwe Wereld gebracht. Nu in de hele tropen gekweekt.

Domesticatie: in Suriname worden verscheidene cultivars gekweekt, vermeerderd via uitlopers aan de basis van de schijnstam.

Gebruik: Zowel de banaan ('bacove', Sr) die je direct kan eten, als de bakbanaan ('bana', Sr) die je eerst moet koken, roosteren of bakken, worden in Suriname hoofdzakelijk als voedselgewas verbouwd. De lokale namen hierboven slaan op de vele cultuurvormen van de banaan die gekweekt worden. Buiten het overzicht van Ostendorf (1962) is er weinig gedetailleerde informatie over de cultivars die op dit moment in het binnenland worden gekweekt. Na jaren van verlies lijkt de export van bananen uit Suriname de laatste jaren weer enigszins winstgevend.

Bijna alle onderdelen van de bananenboom kennen ook medicinale of magische toepassingen. In een van de oudste gedocumenteerde recepten uit Suriname worden de bladeren van malva (*Waltheria indica*) met bananenblad gekookt. De rode thee werkt volgens Rolander urinedrijvend, stimuleert de spijsvertering en helpt tegen gonorrhoe (Rolander, 2008). Een afkooksel van twee gedroogde bananenbladeren, een aantal suikerrietwortels en drie pollen mangrasi (*Eleusine indica*) op een liter water zou de geboorte bespoedigen (Sedoc, 1992). In de laatste dagen van de zwangerschap zou hiervoor driemaal daags een half glas van de thee gedronken moeten worden. Hindostanen drinken de thee van het blad tegen hoge bloeddruk (Raghoenandan, 1994). Carib Indianen gebruikten een kruidenbad met bananenblad en kutu'pu (*Serjania paucidentata*) tegen koorts. Mensen met verhoging worden ook wel eens in bananenbladeren gewikkeld om af te koelen. Marronvrouwen nemen een kruidenbad van droge bananenbladeren als genitaal stoombad, of, met een oude matapi of droge morisi-bladeren (*Mauritia flexuosa*) meegekookt, als middel tegen opgezwollen ledematen tijdens de zwangerschap. Ze verwerken droge bananenbladeren ook in kruidenbaden om hun baby's sterker te maken en ze sneller te laten lopen, zelf aan

te sterken, hoge bloeddruk te verlagen en koorts en lichaamsspijnen te verlichten. Soms wordt ook wat van het badwater gedronken.

Het sterk astringerende sap uit een doorgekapte bananenstam wordt in snijwonden gedruppeld, waarna de wond wordt verbonden met het geschraapte stamweefsel en afgedekt met een vers blad. Ook drinkt men het als tegengif na een slangenbeet. Nadat het gif uit de wond gezogen is wordt deze verbonden met een schijfje van de sappige stengel (Stephen, 1979). Na een tijdje ontwikkelt het sap uit de stam zich tot een bruine, geleachtige massa. Dit smeert men op oude, moeilijk te genezen wonden (May, 1982). Javanen smeren de massa in hun haar tegen roos en haaruitval, of wrijven het op huidschimmel, blaren en steenpuisten (Tjong Ayong, 1989). Een lepel sap uit een bananenstam is volgens Sedoc (1992) een uitstekend middel tegen bloederige diarree. Een Matawai-vrouw vertelde hoe het afkooksel van een (bak-) banaan stam met pemba wordt gekookt en gedronken om de menstruatie te doen stoppen. In een Saramaccaans recept voor hetzelfde doel worden oude, half verrotte bananenbladeren gestampt met luisawiri (*Eclipta prostrata*), merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*) en gomawiri (*Solanum americanum*) in het leerachtige schutblad van de bananenbloem. De vrouw moet vervolgens iets van dit mengsel drinken via de punt van een niet meer gebruikt mes, tot haar menstruatie stopt.

De werking van deze medicijnen berust waarschijnlijk op de grote hoeveelheid looizuur die zich ophoopt in de stam, bladeren en het slijmerige sap van de bananenboom (Hegnauer, 1963). Een lepel sap uit de bananenstam wordt tevens ingenomen bij buikpijn, nierproblemen en pijnlijke urinelozing ('tap'pisi'). Het sap vermengd met abomavet (van de anaconda, *Eunectes murinus*) smeert men op verlamde lichaamsdelen (May, 1982). Water dat zich heeft opgehoopt in de bloem van de bananenboom druppelt men in het oog bij staar en slecht zicht. Volgens Obino Delobi is de thee van de leerachtige rode schutbladen van de bananenbloem erg bitter en wrang, maar werkt hij tegen maagpijn en hartproblemen. Een Aucaanse vrouw die een aantal miskramen had gehad moest van een traditioneel genezer drie van deze schutbladen koken met merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*), nengrekondreppepre (*Aframomum melegueta*) en timmermanskrijt. De pan moest op een rol van

bananenbladeren rusten (niet op de grond), en het afkooksel moest ze langs een mes in haar mond laten lopen. Kort na deze behandeling werd ze zwanger. Tijdens de zwangerschap moest ze geregeld een bananenbloem in stukjes breken om de winti te betalen, zodat haar bevalling goed zou verlopen.

De verse, onrijpe bakbanaan is buitengewoon wrang en wordt geraspt gegeten bij diaree, griep en braken. Dit papje wordt ook op verse wonden gelegd om het bloeden te stelpen. Ook kookt men de vrucht en drinkt men het kookwater bij buikgriep. Het afkooksel van een groene bakbanaan, een rauw ei en een gebroken stuk matapi in water drinken Marronvrouwen in het laatste stadium van de zwangerschap om de bevalling soepel te laten verlopen. Soms voegt men merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*), seigotro (*Struchium sparganophorum*) en een (oneven) aantal nengrekondre pepre-zaadjes (*Aframomum melegueta*) toe. Als de weeën te lang aanhouden, krijgt de zwangere vrouw de opdracht een banaan ('bacove') te eten en rondjes te blijven lopen. Het sap van een rijpe banaan laat men in de zon gisten, waarna het zure vocht wordt ingenomen bij buikpijn. Gedroogde, gekookte of verrotte bananschillen worden fijngemaakt en op voetschimmel, ringworm, steenpuisten of zweren gesmeerd.

Zowel de zoete als de bakbanaan spelen een rol in voedseloffers, een vast onderdeel binnen de wintireligie. Zo beschrijft Zaalman (2002) een offer voor de Indiaanse watergeest van de Commewijnrivier, bestaande uit een samengeknoopte doek ('tai-tai') met wat witte rijst, een hardgekookt ei en drie groene bananen. Eten voor de winti's wordt vaak op een bananen- of *Heliconia* blad geplaatst, omdat de voorouders die gebruikten als bord. Verse bananen of gekookte en gestampte bakbananen worden met suikerriet, maïs, zwarte rijst (*Oryza glaberrima*) en diverse dranken geofferd als 'ala mofo nyan' (letterlijk 'eten voor alle monden'), een voedseloffer waar allerlei verschillende winti's tevreden mee zijn. Mama Aisa, de godin van de aarde, eet graag pindasoep met tot balletjes gestampte bakbanaan (Wooding, 1972), terwijl Leba, de god van de kruispunten houdt van akansa, een maïspudding gewikkeld in een bananenblad en in water gaargekookt. Voor gedetailleerde beschrijving van zo'n 'leba pai' (offer voor Leba), zie Zaalman (2005: 407) en Sedoc (1992: 159).

Volgens wintideskundige Ro Faria heeft de bananenboom een spirituele betekenis, omdat hij weer terug groeit als je hem kapt en als paraplu tegen de regen beschermt. Bananenbladeren dienen als onderzetter voor ketels met kruidenbaden of komen terug als ingrediënt in zeer bewerkelijke baden voor de pawinti (slangengeesten), krin skin (spirituele reiniging) en het verdrijven van boze geesten, zoals die van overledenen familieleden. Het verhaal gaat de ronde dat de Leba zich ook vaak onder bananenbomen schuilhoudt, en dat je daarom nooit tegen zo'n boom mag plassen of spugen.

Een paar Saramaccaanse wintipriesters, zoals Michel Alubutu in Brownsweg en Tooy in Cayenne maken nog gebruik van de 'dungulali obia', een serie rituelen met magische planten, rook en gezangen. Hiermee scheidt de medicijnman de geesten van de doden van de levenden, maakt hij strijders onschendbaar voor wapens of zorgt hij ervoor dat de kwade geesten die hij bij patiënten uitdrijft niet hemzelf gaan lastigvallen (Ruyschaert, 2011; S. Price 1983; R. Price, 2008). Tijdens het dungulali-ritueel wordt er een speciale tabak gerookt in een pijp of op de grond verbrand. Deze dungulali tabaka, die een dikke, stinkende rook verspreidt, wordt in Frans Guiana gemaakt van de bladeren van totobana, een donkerrode bananencultivar met een zure smaak. In Brownsweg bestond de dugulali tabaka echter uit een rode, vezelige massa, waarschijnlijk gestampt hout van lianen van de Dilleniaceae familie. Dungulali wordt gezien als een zeer krachtige obia. Strijders die een vijand gedood hebben hoeven na dit ritueel niet bang te zijn dat de geest van de dode hen achterna komt (Price, 2008).

De bladeren van totobana komen ook terecht in prati watra, kruidenbaden om de nabestaanden ritueel te reinigen na het overlijden van hun naaste. Volgens Price werden Saramaccaners vroeger niet in een doods-kist begraven, maar in lappen gerold en daarna op een bananenblad in het graf gelegd. Saramaccaners verwerken het blad van de totobana tevens in een kompres voor botbreuken (zie *Coussapoa angustifolia*). Met de vezels uit de stam wordt het kompres op zijn plaats gehouden.

Commercieel gebruik: diverse cultivars bananen, bakbananen en bananenmeel zijn op Surinaamse markten en in winkels te koop, de rode totobana is minder vaak verkrijgbaar. Op de Vreedzaammarkt

worden bananenblad en zelfs verrotte bananenschillen verkocht. Bananen in Nederland komen zelden uit Suriname. Bakbanen zijn in supermarkten in de Randstad en in tropische winkels te koop. Bananenblad is minder vaak verkrijgbaar, diepgevroren akansa vind je in de Surinaamse winkel Riedwijn en het blad van totobana werd tot een paar jaar geleden verkocht in de winkel Pikin Nanga Gran Vanodoe Oso, beiden in Amsterdam.

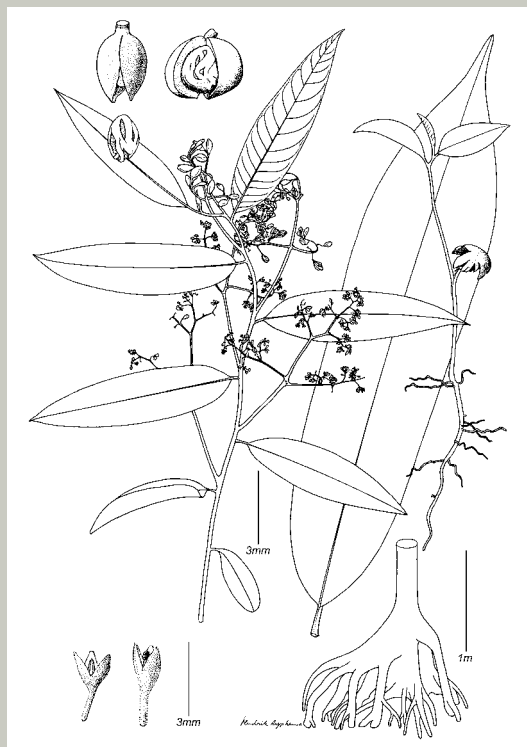
Betekenis naam: ¹⁾ (appel-) banaan; ²⁾ bakbanaan; ³⁾ zoete banaan; ⁴⁾ zure banaan; ⁵⁾ indianenbanaan, waarschijnlijk een rode cultivar; ⁶⁾ weglopersbanaan, een cultivar die gevluchte slaven van plantages hebben meegenomen en die door hun nakomelingen nog steeds wordt gekweekt; ⁷⁾ dametjesvingers, zeer kleine, zoetje banaantjes; ⁸⁾ bakbanaan, van het Spaanse plátano; ⁹⁾ cultivar met twaalf kammen aan één tros; ¹⁰⁾ sterk hart, banaan met harde stukken erin; ¹¹⁾ rode cultivar, voor rituele doeleinden gekweekt.

MYRISTICACEAE

Viola surinamensis (Rol. ex Rottb.) Warb.

Lokale namen: babun udu¹, babuntri¹ (Sr), dalli (Ar), warusi (Ca), we de (Trio), mutomba (Au), busi mulomba (Pa), (swampu) moonba, bo-onba, sipadu (Sa), baboenhout¹ (SN).

Beschrijving: Boom, tweehuizig, tot 25 m hoog. Bast met rood sap. Takken naar beneden hangend. Jonge twijgen roestbruin behaard. Bladeren verspreid, in twee rijen, 11-18 x 2-5 cm; voet afgerond; punt toegespitst; bovenkant glanzend, donkergroen; onderkant dof, lichtgroen. Bloeiwijze een okselstandige, geelbruin behaarde pluim; mannelijke bloeiwijze tot 13 cm lang; vrouwelijke bloeiwijze tot 9 cm lang. Bloemen klein, eenslachtig, geelgroen. Doosvrucht eirond, tot 15 x 17 mm, donkergeel, met twee kleppen openspringend. Zaden bruin, nootmuskaatachtig, met felrode zaadrok.

Viola surinamensis: bloeiende tak, vrucht met zaad en zaadrok, zaailing, stam en bloemen.

Illustratie H. Rypkema.

Voorkomen: zeer algemeen, langs rivieren, in moerasbos.

Verspreiding: Noord-Brazilië, de Guiana's en de West Indische eilanden.

Domesticatie: wild.

Gebruik: In een recept van Heyde (1987) worden drie to vijf vruchten van deze boom gekookt met

een tot drie vruchten van mani páu (*Symphonia globulifera*), en de wortels van de pina palm (*Euterpe oleracea*), awara (*Astrocaryum vulgare*), pikin masusa (*Renalmia floribunda*), gran masusa (*R. alpinia*), en maripa (*Maximiliana maripa*). De thee zou onvruchtbare vrouwen helpen om toch zwanger te raken. In het verleden werden de zaden nog als substituut voor nootmuskaat gebruikt, maar volgens Rolander waren na een week alle geur en smaak uit de gedroogde zaden van de

inheemse ‘moschatboom’ verdwenen (Rolander, 2008).

Het rode sap uit de bast wordt door Trio Indianen gebruikt voor huiduitslag, kiespijn, anale jeuk en schimmel in de liezen (Plotkin, 1986). Arawaks in Powakka krabben het binnenste van de bast en binden dit samen met het sap op wonden om ze beter te laten genezen. Ze smeren het sap in de mond bij infecties en druppelen het in de ogen om beter te kunnen zien. Met een afkooksel van de bast maken ze ontstoken ogen schoon, of ze drinken deze thee bij astma en (bloederige) diarree. *Virola sebifera*, ook ‘babun udu’ genoemd, wordt voor dezelfde doeleinden gebruikt. Saramaccaanse vrouwen in Brownsweg voegen de bladeren van *V. surinamensis* soms toe in baden om hun baby’s sneller te doen lopen. In Peru en Brazilië verwerken Indianen de bast en het gestolde sap tot een

hallucinerend snuifpoeder of een dikke pasta die in kleine beetjes wordt opgegeten. *Virola*-bast bevat geestverruimende tryptamines en is een vast bestanddeel van de ayahuasca-drug. In de Guiana’s wordt de bast niet voor dit soort doeleinden gebruikt.

Commercieel gebruik: de vruchten werden in 2006 eenmaal aangetroffen op de Vreedzaammarkt in Paramaribo. In Nederlandse smart shops en op internet wordt de bast van *Virola surinamensis* te koop aangeboden als hallucinerend middel. Het hout wordt commercieel geogost voor de productie van triplex.

Betekenis naam: ¹⁾ de roodbruine kleur van de jonge bladeren, de bast en het hout verwijzen naar de kleur van de babun, de rode brulaap of (*Alouatta seniculus*).

MYRTACEAE

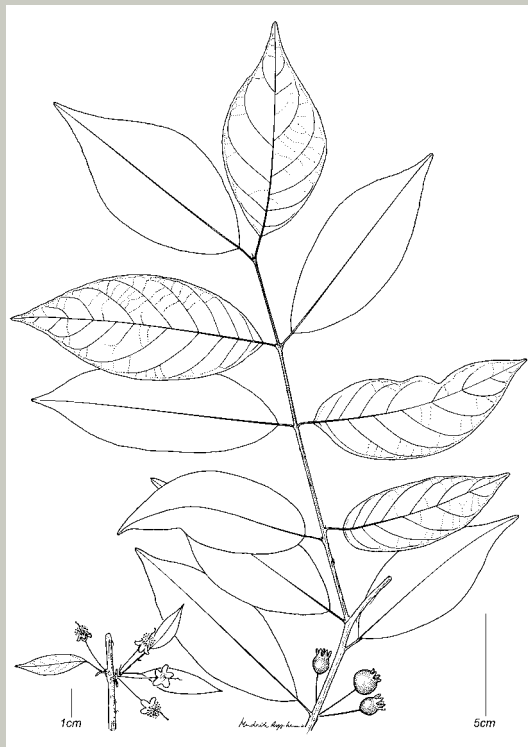
Campomanesia aromatica (Aubl.)

Griseb.

Synoniem: *Psidium aromaticum* Aubl.

Lokale namen: andoya (kers), bakruwiwiri¹, granta, sekrepaturkersi², seitompuwiri³, zwarte yamboka (Sr), pokopoko uru, sokoi (Trio), takamarima (Way), andoya, busi ngobaya⁴, man pali udu⁵ (Au), adója, (weti) alasa⁶ (Sa), afspraak⁷, schildpadkers, boskers, bosguave (SN).

Beschrijving: Struik of kleine boom. Jonge twijgen kort behaard. Bladeren tegenoverstaand of in kransen van 3, aromatisch, bobbelig, met klierpuntjes, 3,5-11 x 1-5 cm; voet stomp of afgerond; punt spits; jonge bladeren rood. Bloemen solitair, okselstandig, lang gesteld, zoetgeurend; kelk behaard; kroon wit; meeldraden talrijk, wit. Bes rond, gelig tot blauwpaars, ca. 1 cm in doorsnede, gekroond door de overblijvende kelk; vruchtvlees aromatisch, eetbaar. Zaden 1-5, niervormig, oranje.

Campomanesia aromatica: bloeiwijze en tak met vruchten. **Illustratie:** H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, in secundair bos, op zandsavannes en in savannebos.

Verspreiding: Trinidad, de Guiana’s en Brazilië.

Domesticatie: wild, in Marrondorpen veelvuldig aangeplant rondom huizen en offerplaatsen.

Gebruik: De bladeren van deze boom hebben een frisse citroenachtige geur, en worden daarom door Marrons in tal van kruidenbaden verwerkt. De aromatische olie in het blad verdampt als de bladeren in heet water worden gekookt. Dit geeft een fris gevoel en lekkere geur tijdens het baden. Andoya is vooral bekend als ingrediënt van vaginale stoombaden. Het blad wordt alleen of met bijvoorbeeld uma aneisi (*Piper marginatum*), yarakopi (*Siparuna guianensis*) en mangoblاد (*Mangifera indica*) in water gekookt en als heet stoombad na de menstruatie of bevalling gebruikt. Er zijn veel verschillende recepten voor dit soort baden in omloop (zie bijv. *Clidemia hirta*). Marronvrouwen nemen een dagelijks bad met andoya vanaf de eerste dag tot drie of zes maanden na de bevalling. Dit zou de baarmoeder weer ‘op zijn plaats brengen’ en voorkomen dat je een slappe buik krijgt. Het zou bovendien de huid van de vagina strakker en droger maken, een lekkere geur verspreiden, kraamvrouwenkoorts voorkomen en de jonge moeder snel weer op krachten laten komen. Na een miskraam zou het bad de baarmoeder schoonmaken. Vanwege de populariteit worden andoya-bladeren in grote hoeveelheden verzameld. Handelaars stropen zelfs de bladeren af van de spruiten van omgekapte bomen om te verkopen. Hoewel de boom in Suriname nog zeer algemeen is, staat hij in Brazilië als ‘kwetsbaar’ op de rode lijst van de IUCN (www.iucnredlist.org).

Op erven in Marrondorpen is andoya vaak zichtbaar als een kort gesnoeide struik; elk blaadje dat de boom produceert gaat in het stoombad. De boom werd genoemd in de top vijf van de meest populaire medicinale planten in het Saramaccaanse dorp Pikin Slee aan de Boven Surinamerivier (van 't Klooster, 2009). Trio's drinken een aftreksel van andoya in koud water voor hoofdpijn en koorts. De Saramaccaners baden er juist mee voor koorts en om aan te sterken.

Wayana's maken met dit aftreksel kleine huidzweeren schoon (Plotkin, 1986). De geurige bladeren zijn ook zeer populair in spirituele kruidenbaden. Boze geesten worden verjaagd met baden vol andoya-bladeren en amoman (*Lycopodiella cernua*). Yorka's verdrijf je met een bad van andoya, makamaka (*Lantana camara*), gaán páu kakisa (bast

De oogst van *Campomanesia aromatica*-spruiten van gekapte stronken op een kostgrondje in de Pará. Foto: S. Groenendijk.

van *Parkia pendula*, en piëpië páu (*Lippia alba*). Een kruidenbad om de oorlogsgod kromanti aan te roepen met andoya staat beschreven bij *Rolandra fruticosa*.

Een krin skin watra (spirituele reiniging) gebeurt met een bad met andoya, kowru-ati (*Begonia glabra*), suikerrietstengels, makamaka (*Lantana camara*), malëmbëlëmbë (*Piper marginatum*) en fayalobi bloemen (*Ixora coccinea*). Voor een Aucaans swit'watra met andoya, zie *Chromolaena odorata*. Een recept voor het aanroepen van een bosgeest met andoya staat bij *Piper brownsbergense*. Baby's die te lijden hebben onder het boze oog worden gedurende een dag gewassen met andoya, kalebasblad (*Crescentia cujete*), zuurzakblad (*Annona muricata*), konsakawiwiri (*Peperomia pellucida*), blauwsel, zout, brood of rijst. In Pikin Slee baadt men met andoya, yarakopi (*Siparuna guianensis*), staartveren van een papagaai en kaurischelpjes tegen de kwade krachten zoals yorka's (van 't Klooster, 2009). Andoya-struikjes worden soms rondom gebedsplaatsen en voorouderaltaars geplant. Samen met andere sterk geurende kruiden begraven Saramaccaners andoya-bladeren samen met de placenta na een bevalling.

De minder vaak voorkomende, maar sterk gelijkende *Campomanesia grandiflora* (ook 'andoya' of 'man pali udu' (Au) genoemd), wordt langs de Marowijne identiek gebruikt. *C. grandiflora* heeft plattere twijgen, rondere bladeren en veel grotere, oranje bessen en wordt ook soms door Marrons aangeplant.

Commercieel gebruik: verse andoya-bladeren zijn te koop op de Vreedzaam- en Noodmarkt in

Paramaribo, en in diverse Surinaamse kruidenwinkels in Rotterdam, Den Haag, Amsterdam en Almere. Verpakte stoombadpakketjes onder de naam 'andoja' van de firma Odany Jewa zijn zowel in Suriname als Nederland te koop.

Betekenis naam: ¹⁾ demonenkruid. Deze naam wordt vaker gebruikt voor *Priva lappulacea* en

Petiveria alliacea; ²⁾ schildpadkers; ³⁾ scheutenkruid, omdat de boom na de kap weer jonge twijgen produceert aan de zijkant van de stam; ⁴⁾ bosguave; ⁵⁾ mannelijk peddelhout; ⁶⁾ van het Portugese arazá, een algemene naam voor eetbare Myrtaceae; ⁷⁾ vanwege het effect als afrodisiacum, hoewel deze naam eigenlijk is voorbehouden aan *Byrsonima spicata*.

MYRTACEAE

Eugenia florida DC.

Synoniem: *Eugenia atropunctata* Steud.

Lokale namen: gowasimanwelkom¹ (Sr), aköki (Sa).

Beschrijving: Struik of kleine boom, tot 5 m hoog. Jonge twijgen iets afgeplat, bruin behaard. Bladeren tegenoverstaand, met klierpuntjes, 6-10 x 2-3 cm; voet stomp; punt toegespitst. Bloeiwijze een okselstandige, tot 4 cm lange, 6-20-bloemige tros. Bloemen kort gesteeld, 4-talig; kelkbladeren groen, gewimperd; kroonbladeren wit; meeldraden talrijk; wit. Bes rond, iets afgeplat, eerst groen, rood dan paarszwart, ca. 1 cm in doorsnede, gekroond door kelk. Zaad 1, hard, lichtbruin.

Eugenia florida: tak met vruchten (b) en met bloemen (o). Foto's: P. Haripersaud.

Voorkomen: algemeen, in oeverbos, ritsbos en hoog bos op wit zand.

Verspreiding: de Guiana's, Brazilië.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Deze kleine boom wordt alleen door Marrons in het binnenland gebruikt. De bladeren, die essentiële oliën bevatten (Apel et al., 2004), worden gebruikt in vaginale stoombaden. De aromatische olie in het blad verdampt als de bladeren in heet water worden gekookt. Dit geeft een fris gevoel en lekkere geur tijdens het baden. De Surinaamse naam verwijst naar het gebruik als een soort afrodisiacum. In Brownsweg komt het geu-

rige blad terecht in kruidenbaden voor het oproepen van de waterkromanti, een strijdgod die zich ophoudt bij rivieren, net zoals dit boompje. De kleine vruchtjes zijn eetbaar, ze hangen vaak vlak boven de rivier. In Brazilië maken ze er sap, likeur en jam van.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ ga jezelf wassen om je man welkom te heten, naar het gebruik in stoombaden om de man te plezieren.

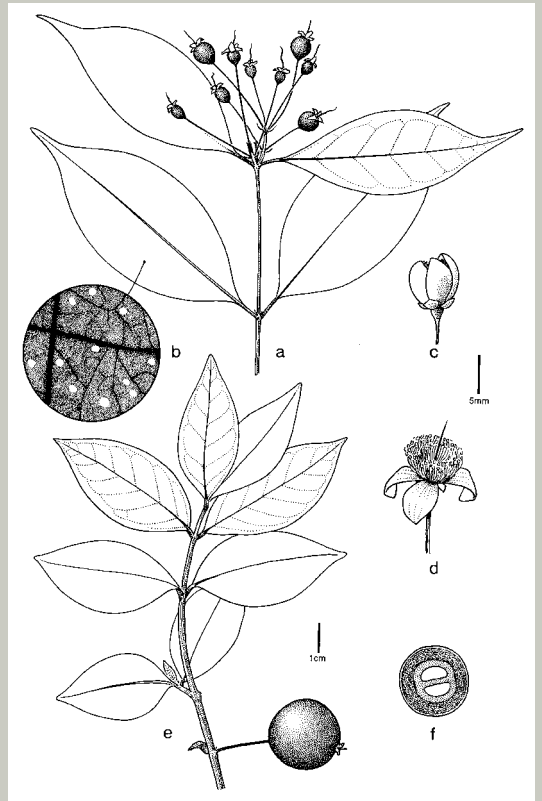
MYRTACEAE

Eugenia patrisii Vahl.

Lokale namen: busikersi¹, sekrepaturersi² (Sr), hichu, simorowiballi (Ar), akami enuru³, kwapitsyano (Ca), gobo, logoso futu⁴, alasa⁵ (Sa), boskers, schildpadkers (SN), turtle berry (En).

Beschrijving: Struik of kleine boom, tot 15 m hoog. Jonge twijgen behaard. Bladeren tegenoverstaand, met klierpuntjes, 6-14 x 3-5 cm; voet spits; punt toegespitst. Bloeiwijze een okselstandige, 2-6-bloemig bundeltje; bloeistelen dun, tot 5 cm lang, met klierpuntjes; schutbladen lijnvormig. Bloemen 4-talig; kroonbladeren dun, wit, zoetgeurend; meeldraden talrijk, wit. Bes rond of peervormig, zeer lang gesteeld, groengeel tot rood, sappig, eetbaar, ca. 2 cm in doorsnede. Zaad 1-3, rond.

Eugenia patrisii: a. tak met jonge vruchten; b. klierpuntjes in het blad; c. jonge bloem; d. bloem; e. tak met rijpe vrucht; f. doorsnede van een vrucht. **Illustratie:** H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, in de ondergroei van hoog bos.

Verspreiding: de Guiana's en het Braziliaanse Amazonegebied.

Domesticatie: wild, soms aangeplant.

Gebruik: volgens Yolanda Amimba dronken Saramaccaners een thee van de bladeren als ze ziek waren, maar voor welke aandoening dit precies was werd niet duidelijk. De bladeren worden gekookt en in genitale stoombaden gebruikt, net als veel andere Myrtaceae. De zure, sappige rode vruchten zijn eetbaar. Volgens Frits van Troon geven mensen kinderen de vruchtjes te eten als ze

last hebben van verstopte darmen. In Brazilië maakt men jam, ijs, sap en snoepjes van de vrucht. Het zeer sterke hout worden door Indianen in Guyana gebruikt voor de frames van draagmanden ('mutete') en de assen van katoenspindels. Arawaks in Powakka gebruiken de jonge boompjes om, al zittend erop, druk uit te oefenen op de matapi bij het persen van cassave. Ze zetten een thee van de bladeren en de bast samen met de bast van bruinhart (*Vouacapoua americana*) en babun udu (*Virola surinamensis*) en drinken deze bij astma. Ze voegen de bladeren ook toe aan een kruidenbad als ze zich onwel voelen en veel lichaamsspijn hebben.

Commercieel gebruik: verse bladeren worden soms verkocht op de Vreedzaammarkt in Paramaribo.

Betekenis naam: ¹⁾ boskers; ²⁾ schildpadkers. Landschildpadden zijn dol op de vruchten; ³⁾ oog van de trompetvogel (*Psophia crepitans*); ⁴⁾ schildpadvoet; ⁵⁾ van het Portugese arazá, een algemene naam voor eetbare Myrtaceae.

MYRTACEAE

Eugenia uniflora L.

Lokale namen: monkimonkikersi¹, switi kersi² (Sr), geribde kers, Surinaamse kers, kriekjes-over-zee, kerseboom (SN), pitanga (Brazilië), Surinam cherry (En).

Beschrijving: Kleine boom of sterk vertakte struik, tot 8 m hoog. Bladeren tegenoverstaand, kort gesteelde, met klierpuntjes, 4-7,5 x 2,5 cm; voet afgerond; punt stomp; bovenkant glanzend, donkergroen; onderkant lichtgroen; jonge bladeren rood. Bloemen okselstandig, solitair of in bundels van 4-8 bijeen, 4-talig; kelkbladeren groen, gewimperd; kroonbladeren wit; meeldraden talrijk; helm

Eugenia uniflora. Foto: P. Maas.

hokken bleekgeel. Bes rond, 8-ribbig, rood tot paars, glanzend, sappig, eetbaar, ca. 3 cm in doorsnede, gekroond door de kelk. Zaden 1-2.

Voorkomen: af en toe gecultiveerd in tuinen rondom Paramaribo.

Verspreiding: oorspronkelijk uit Brazilië, nu gecultiveerd in de tropen en subtropen.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: Rolander verzamelde in 1755 een takje van de 'kirs-baar', een boompje dat in tuinen werd gekweekt voor de zure, rode vruchten die bij alle bevolkingsgroepen populair waren. Hij vermeldt dat het boompje rondom de plantage Capoeira in het wild groeide. Misschien was de kers daar toen verwilderd, want de op dit moment in Suriname voorkomende exemplaren zijn allen gedomesticeerd. De wilde vorm (endemisch in Brazilië) heeft iets spitsere, langer gesteelde blaadjes en kleinere vruchten. De kersen zijn rijk aan vitamine C, maar zijn toch minder geliefd dan de West-Indische kers (*Malpighia glabra*).

De bladeren van de monkimonkikersi worden wel veel als medicijn gebruikt. Een thee van gekookt

blad drinkt men bij verkoudheid, hoofdpijn, griep, zere keel, bloedarmoede en koorts. Soms wordt er kruidnagel (*Myristica fragrans*) citroengras (*Cymbopogon citratus*), een stukje gemberwortel (*Zingiber officinale*), piëpië páu (*Lippia alba*) en sap van limoenen (*Citrus aurantifolia*) of zure oranje (*C. aurantium*) toegevoegd. Een lauwe kruidenbad van de kersenbladeren, brokobaka (*Mikania micrantha*) en weti krasiwiri (*Laportea aestuans* met groene stengel) zou verlichting bieden bij de jeuk en mazelen (Sedoc, 1992). Een thee van de vruchten gekookt met soepgroente (*Apium graveolens*) zou helpen tegen jicht, terwijl het kauwen op de geschildte wortels keelpijn zou verzachten (Titjari, 1985). De twijgen en bladeren bevatten antibacteriële stoffen (Verpoorte et al., 1982).

Commercieel gebruik: het blad is af en toe te koop in Surinaamse winkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ apenkers; ²⁾ zoete kers.

MYRTACEAE

Melaleuca cayaputi Powell.

Lokale namen: Albina uma (Sr).

Beschrijving: Boom, tot 25 m hoog. Bast wit-tig, schilferig. Takken hangend. Bladeren verspreid, kaal, stijf, grijsgroen, met sterke eucalyptusgeur, 4-12 x 0,5-2 cm; voet aflopend; punt spits, nervatuur schijnbaar parallel. Bloeiwijze een eindstandige, dichte aar. Schutbaden driehoekig, breed, afvallend. Bloemen 5-talig; kelk groen; kroonbladeren wit; meeldraden talrijk, ver uitstekend, wit. Doosvrucht rond, houtig, zittend, ca. 3 mm in doorsnede, met 3 kleppen openspringend. Zaden talrijk, klein, lijnvormig.

Melaleuca cayaputi: vaak geogoste boom in Paramaribo (b) en bloemen (o). **Foto's: T. van Andel.**

Voorkomen: in moerassen rondom Albina. Enkele exemplaren aangeplant in Paramaribo.

Verspreiding: oorspronkelijk uit Australië, geïntroduceerd in Frans Guiana. Nu een invasieve soort langs de Marowijne ter hoogte van Albina.

Domesticatie: gedomesticeerd, verwilderd.

Gebruik: Deze Australische boom werd volgens de Surinaamse botanicus Pieter Teunissen ooit door de Katholieke nonnen in Frans Guiana aangeplant om cajaput-olie uit de bladeren te winnen. De sterk naar *Eucalyptus* ruikende olie wordt geïnhaleerd bij neusverkoudheid en bronchitis, en op pijnlijke spieren en gewrichten gesmeerd omdat dit een verwarmend effect heeft. De boom is verwilderd en vormt nu bosjes in moerassen rondom Albina. In Paramaribo zijn de bladeren populair als ingrediënt in genitale stoombaden vanwege hun frisse Vicksgeur. Ook zou dit bad overmatig bloedverlies tijdens de menstruatie tegengaan. De bladeren worden in Albina geogost, of van een van de weinige aangeplante exemplaren in Paramaribo afgeplukt. Het exemplaar langs de Sophie Redmondstraat vertoont sporen van een veelvuldige oogst. *Melaleuca cayaputi* bevat etherische oliën en antibacteriële en ontstekingsremmende bestanddelen (Doran, 1999).

Commercieel gebruik: Albina uma is te koop op de Vreedzaam- en Noodmarkt in Paramaribo. Cajaput-olie is verkrijgbaar bij Mahabier, hoewel de olie waarschijnlijk uit Azië komt. In Nederland is het blad te koop in Sangrafu (Rotterdam) en via internet in de kant-en-klare stoombad mengsels van Daily Use. Cajaput-olie (uit Indonesië) is te koop bij de drogist en reformwinkel.

Betekenis naam: ¹⁾ vrouw uit Albina.

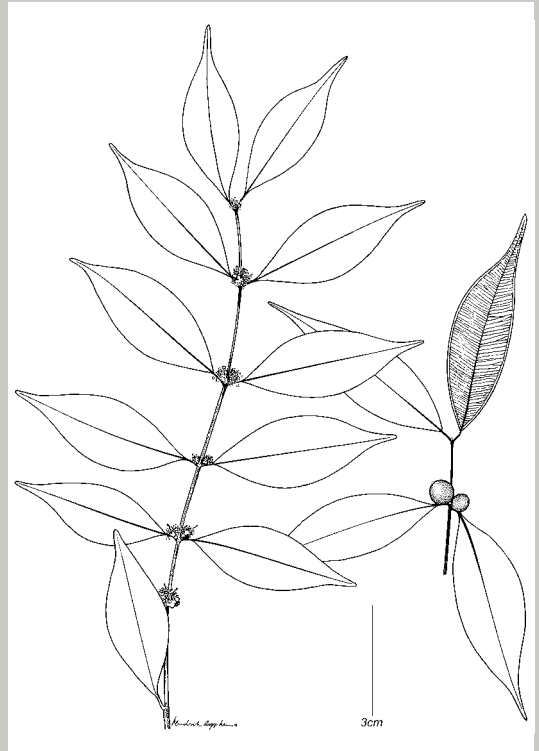
MYRTACEAE

Myrciaria floribunda (West ex Willd.)

O. Berg.

Lokale namen: powisipepre¹ (Sr), ibibanaro, kakirio hariraro tataru, kakirio ibikorobana (Ar), seitaperan (Ca), busi nguyaba² (Au), bus-ibanda (Pa), apeka, a piki a bonbon³, djëmë⁴, matu guyaba², logoso futu⁵ (Sa), boskers, kleinbladige / witte bosguave (SN).

Beschrijving: Struik of kleine boom, tot 10 m hoog. Bast oranjebruin, in repen afvallend. Jonge twijgen iets afgeplat, met klierpuntjes. Bladeren tegenoverstaand, kort gesteeld, met klierpuntjes, 2-7 x 1-2,5 cm; voet spits; punt lang toegespitst. Bloeiwijze een okselstandige, dichte, 2-5-bloemige kluwen. Bloemen zittend, 4-talig; kelk van buiten met klierpuntjes, van binnen behaard; kroonbladeren behaard, wit; meeldraden talrijk. Bes rond, donkergeel tot rood, bobbelig, ca. 1 cm in doorsnede, eetbaar. Zaad 1. De vruchten van deze soort zijn vaak misvormd.

Myrciaria floribunda: tak met bloemen en tak met vruchten. **Illustratie:** H. Rypkema.

Vorkomen: zeer algemeen, in de ondergroei van hoog bos, op bauxiet.

Verspreiding: de West-Indische eilanden, de Guiana's en Brazilië.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Marronvrouwen koken de kleine, scherp geurende blaadjes en gebruiken het hete afkooksel als genitaal stoombad. Ze baden ook hun baby's met de plant om ze beter te doen groeien en zuurte tegen te gaan. Met een kruidenbad van de blaadjes in koud water baadt men om sterk te worden ('fu tranga skin'). Arawaks in Powakka gebruiken

ze de bladeren en de bast als thee bij astma. De vruchtjes zijn eetbaar, maar worden niet veel gegeten.

Commercieel gebruik: de bladeren worden verkocht op de Vreedzaammarkt in Paramaribo, en zijn ook een ingrediënt van de kruidenbultjes voor stoombaden van Daily Use.

Betekenis naam: ¹) peper van de zwarte hokko (*Crax alector*); ²) bosguave; ³) de vagina is klein, vanwege het effect van het genitale stoombad; ⁴) kreunen, naar aanleiding van het gebruik als vrouwelijk afrodisiacum; ⁵) schildpadvoet.

MYRTACEAE

Pimenta racemosa (Mill.) J.W. Moore.

Synoniem: *Pimenta acris* (Sw.) Kostel.

Lokale namen: beirum¹ (Sr), berenblad¹, bay-boom (SN), bayrum, bayberry, West Indian bay tree, spice leaf (En).

Beschrijving: Struik of boom, tot 12 m hoog. Stam schilferig. Twijgen kaal, 4-hoekig. Bladeren tegenoverstaand, leerachtig, kruidig geurend, 5-10 x 3-6 cm; voet aflopend; punt stomp, afgerond of uitgerand; vele duidelijke zijnerfjes; bladrand vaak omkrullend. Bloeiwijze een okselstandige, veelbloemige pluim. Bloemen klein, 5-talig; kelk groen; kroonbladeren wit, snel afvallend; meeldraden talrijk; helmhokken geel. Bes rond, ca. 9 mm in doorsnede, gekroond door de kelk, met enkele zaden.

Pimenta racemosa. Illustratie: W. Hooker (1832).

Vorkomen: sporadisch aangeplant in tuinen.

Verspreiding: oorspronkelijk uit Venezuela en de West-Indische eilanden, nu gekweekt in de hele tropen.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: Het meest recente Leidse Herbarium-exemplaar van *Pimenta racemosa* uit Suriname stamt uit 1954 en werd door Jan Lindeman verzameld (nr. 5763) op de Plantage Dordrecht, aan de Surinamerivier. Het is niet bekend of deze soort nog steeds in Suriname gekweekt wordt. Toch worden de leerachtige, kruidig geurende bladeren genoemd in enkele medicinale recepten. Het blad bevat essentiële oliën, die in het verleden eruit werden gedestilleerd en met alcohol vermengd tot 'bayrum'. Dit middel deed dienst als parfum, haarolie, smeersel tegen huidziekten en om muskieten op een afstand te houden. De bladeren voegt men bij gebrek aan laurier soms toe aan pekervlees of vis (May, 1982). Een thee van het droge blad zou helpen tegen winderigheid.

Sedoc (1992: 151) beschrijft een specerijenbad ('spesre watra') waarin 14 droge of verse berenbladeren in een aardenwerken kom ('prapi') of koperen teil met koud water gemengd worden met een handvol smeriwiri (*Ocimum campechianum*), anijsblad (*Piper marginatum*), een handvol laurierblad (*Laurus nobilis*, geïmporteerd), twee eetlepels geraspte adruknollen (*Cyperus prolixus*), een eetlepel foelie en een geraspte nootmuskaat (beiden *Myristica fragrans*, geïmporteerd), fukufukument (*Hyptis atrorubens*), drie flessen stoutbier, het water uit twee kokosnoten, Floridawater, wat amandelolie en parfum. Dit is een swit'watra voor mensen die net uit de gevangenis komen, om zichzelf te bevrijden van negatieve invloeden. Het baden dient te gebeuren met een levende witte duif. Die doop je in het badwater en je gebruikt hem als spons terwijl je een wens uitspreekt. Vervolgens laat je die duif wegvliegen in oostelijke richting of je draait hem de nek om en trekt er een soep van. Vooral het hart opeten, raadt Sedoc aan.

Ook geeft hij het recept voor een 'frokta watra', een soort geluksbad tegen werkloosheid, voor succes op het werk, en om te voorkomen dat je op je werk onderdrukt wordt. De instructies luiden als volgt: koop drie vruchten waarvan je houdt op de markt, accepteer geen wisselgeld, laat de markt-koopvrouw het houden. Spreek tegen de vruchten, spreid een krant die blanken (of andere succesvolle mensen) lezen uit op de tafel, plaats een emailen schaal of groot blik erop, gooi de fijn-gesneden vruchten erin, met lavendelolie, castorolie, Floridawater, amandel- en rozenwater, Pompeia, een handvol berenblad, nootmuskaat, kandijnsuiker, een fles rode swit'sopi, konsakawiwiri (*Peperomia pellucida*), geroosterde koffiebonen, een fles honing, zeven korrel kaseerzout, sigarenas en water. Tijdens het baden moet je brood met kaas eten. Dit gecompliceerde geluksbad noemt hij een bakra-opo, een bad dat je geluk en voorspoed brengt, 'zoals de bakra's (blanken) dat hebben'. Veel van de ingrediënten verwijzen naar rijkdom (weigeren wisselgeld) of naar Neder-

landers (koffie, brood met kaas, kranten en sigaren). Traditionele genezers maken dit soort baden op bestelling.

Pimenta racemosa wordt nogal eens verward met de sterk verwante soort *P. dioica*, ook uit de West-Indische eilanden. Van deze soort, die bekend staat als allspice (En), lontai² (Sr) of piment (SN), oogst men de gedroogde, onrijpe vruchten (pimentkorrels). De boom komt niet in Suriname voor.

Commercieel gebruik: Bayrum extract, geproduceerd op de West-Indische eilanden, wordt industrieel verwerkt in parfum, deodorant en scheerzeep. Uit Jamaica geïmporteerde pimentkorrels zijn te koop in goed gesorteerde supermarkten in Suriname en Nederland, en op de Centrale Markt in Paramaribo.

Betekenis naam: ¹⁾ afgeleid van het Engelse Bayrum; ²⁾ rond oog (vrucht van *P. dioica*).

MYRTACEAE

Psidium guajava L.

Lokale namen: gujaba, gujave (Sr), mariaba (Ar), kujapa (Ca), ngobaya, (Au), gujába (Sa), guave (SN), dyambu klutuk, dyambu bidji (J), gobha, amroed, safari (Sarn), guava (En).

Beschrijving: Kleine boom. Bast met papierdunne schilfers. Jonge twijgen 4-hoekig, kort behaard. Bladeren tegenoverstaand, kort gesteld, stijf, 4-12 x 3,5-4,5 cm; voet afgerond; punt stomp; beide zijden behaard. Bloemen okselstandig, met 1-3 bijeen; knoppen rond, behaard; kelk groen, in 3-5 delen opensplijgend; kroonbladeren wit, tot 2 cm lang, teruggeslagen, meeldraden talrijk, wit. Bes rond of peervormig, geelgroen of roze, 3-6 cm in doorsnede, gekroond door de kelk; vruchtvlees roze of lichtgeel, eetbaar. Zaden talrijk, klein, hard.

Psidium guajava: bloem (b), onrijpe vrucht en blad (o). Foto's: P. & S. Teunissen (b) en R. Tjin (o).

Voorkomen: aangeplant in tuinen en op erven, zowel in de stad als in het binnenland.

Verspreiding: waarschijnlijk van oorsprong uit Mexico, nu gekweekt in de hele tropen.

Domesticatie: er worden een aantal cultivars gekweekt, die ook weer verwilderen.

Gebruik: De melige, typische geurende vruchten worden vers gegeten of tot sap en gelei verwerkt. De bladeren en bast bevatten zeer veel looizuur, wat de boom beschermt tegen insectenvraat en aantasting door micro-organismen. Looizuur heeft de eigenschap eiwitten te binden of te verschrompelen en kleine bloedvaten te doen samentrekken. De stof is eenvoudig waarneembaar: looizuur (in bijvoorbeeld sterke thee of wrange rode wijn) trekt je mond samen en geeft een droog gevoel. Omdat looizuur makkelijk te proeven is, zijn looizuurhoudende plantendelen populair in de kruidengeneeskunde (Etkin, 1981; Havinga et al., 2010).

De bittere thee van guavebast, -wortels, -bladeren en jonge vruchten, soms gekookt met de eveneens astringerende basten van cashew (*Anacardium occidentale*) of de schusterdruif (*Coccoloba uvifera*), drinkt men tegen diarree, dysenterie, koorts, verkoudheid en buikkrampen. Soms wordt ook met een afkooksel gebaad. Een thee van de jonge bladeren zou ook werkzaam zijn bij misselijkheid en braken. Het kauwen van verse guavebladeren en het inslikken van het sap is een beproefd middel tegen keelpijn, brandend maagzuur en diarree. De looizuren in het blad beschermen het slijmvlies in de mond en de darmen en bevorderen de genezing (Etkin, 1981). Het is dan ook niet vreemd dat guaveblad veel gebruikt wordt in genitale stoombaden, om de baarmoeder te doen krimpen na de bevalling, de vagina droog en strak te maken en bloedresten te verwijderen. In deze baden gaat behalve guaveblad vaak ook het blad en de bast van cashew, jamu (*Syzygium cumini*) en de rivierguave (*P. guineense*).

Tot moes gestampte guavebladeren vermengd met krapa-olie (van *Carapa* spp.), castorolie (van *Ricinus communis*) of melasse worden op

ontstekingen en abscessen gelegd om deze open te breken. Guavewortels trekt men met de gedroogde bladeren en wortels van blaka uma (*Cordia curassavica*) en de wortels van slabriki (*Senna alata*) in alcohol. Sedoc (1992) schrijft tweemaal daags een glaasje voor van dit medicijn bij baarmoederproblemen. Een afkooksel van twee bladeren van de rode katoen (*Gossypium barbadense*), guave en eiwitblad (*Microtea debilis*) zou de menstruatie opwekken. 'De stolsels worden eruit gehaald, het vuile bloed gaat eruit en de geur gaat weg', aldus gebruikster Sandra Plato. Het drinken van het sap van de fijngestampte bladeren vermengd met blauwsel en pemba zou de menstruatie doen stoppen.

In een Aucaans kruidenbad om baby's te beschermen tegen het boze oog gaan behalve guaveblad ook pikin masusa (*Renealmia floribunda*), gran masusa (*R. alpinia*) en een beetje sterke drank. Volgens Marlene Ceder krijgen pasgeboren baby's ook vaak een lepeltje 'dresie watra' met anijs en een stukje guaveblad. De precieze reden hiervoor was niet bekend.

Behalve de gedomesticeerde guave komen er in Suriname ook wilde guavesoorten voor, zoals eerder genoemde *P. guineensis*, met iets kleinere, gele vruchten. Deze soort wordt savanne- rivier- of bosguave genoemd (liba guyaba¹ of sula guyaba², Au) en groeit veel langs rivieren, maar wordt in het binnenland ook af en toe aangeplant. De vruchten zijn eetbaar en de bladeren worden op dezelfde wijze als de gewone guave gebruikt.

Commercieel gebruik: verse guavebladeren worden niet veel verkocht in Paramaribo, waarschijnlijk omdat de meeste mensen de boom op hun erf hebben staan. Het blad wordt wel verkocht in Surinaamse kruidenwinkels in Nederland. De verse vruchten zijn in Suriname wel te koop. Guaveproducten op de Nederlandse markt komen meestal uit Noord-Afrika. *P. guineense* wordt niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ rivierguave; ²⁾ stroomversnellingguave.

MYRTACEAE

Syzygium cumini (L.) Skeels.

Lokale namen: dyamun¹, djamu¹, kulidroifi² (Sr), jamún¹ (Sarn), djamu duwet (J), jamoen¹ koeliedruif² (SN).

Beschrijving: Boom, tot 30 m hoog. Takken hangend. Jonge twijgen afgeplat. Bladeren tegenoverstaand, kaal, dik, met klierpuntjes, tot 15 x 5 cm; voet spits; punt toegespitst; zijnerven talrijk, zeer fijn. Bloeiwijze een okselstandige, dichte pluim. Bloemen klein; kroonbladeren wit, met paarse rand, snel afvallend; meeldraden talrijk, wit. Bessen ovaal, glanzend, blauwzwart, tot 3 cm lang; vruchtvlies paarsroze, eetbaar. Zaad 1.

Syzygium cumini: bloemen (b) en vruchten (o).

Foto's: P. & S. Teunissen.

Voorkomen: aangeplant op erven, vooral in de stad en in het kustgebied

Verspreiding: oorspronkelijk uit India, Pakistan en Indonesië. Door Hindostanen geïntroduceerd in Guyana, Suriname en Trinidad.

Domesticatie: gekweekt, maar snel verwilderend in grasland, op zandgrond of in moerassen.

Gebruik: De blauwzwarte vruchten zijn eetbaar, maar hebben een wat wrange smaak. Er wordt ook sap van gemaakt, wat vervolgens vergist wordt tot een knalroze, licht alcoholische drank, jamoenwijn genoemd. Volgens Arawaks 'geven de vruchten je meer bloed'. De drank wordt tevens aangeraden bij buikpijn en darmproblemen. De gedroogde, gegiste of verbrande en tot poeder gestampte vruchten neemt men in tegen diarree (Raghoenandan, 1994). Javanen koken de vruchtschillen in regenwater en drinken het afkooksel tegen bloedspuwen (Tjong Ayong, 1989).

Een thee van de bladeren (en soms ook de bast, de zaden of de bloemen) drinkt men bij diabetes ('sukru siki'). Soms wordt het blad van de man busipapaya (*Cecropia sciadophylla*) meegekookt. Volgens May (1982) zijn fijngestampte jamoen

zaden een goed middel tegen spanning, nervositeit en bedplassen bij kinderen. Voor een Hindostaans stoombad bij koorts, zie *Mangifera indica*.

Bij een bloedende snijwond wordt het binnenste deel van de verse jamoenbast wordt afgeschraapt en met een lapje op de wond gebonden. Elke twee dagen moet het kompres worden verschoond, nadat eerst de wond is schoongemaakt. Een afkooksel van de bast of het sap van jonge bladeren drinkt men tegen diarree en dysenterie. Het binnenste van de bast wordt ook afgeschraapt, getrokken in water en gedronken bij buikpijn. Net als veel andere Myrtaceae bevat jamoen veel looizuur. Daarom gebruiken vrouwen in het binnen-

land het blad of de bast in genitale stoombaden. Ze koken dit samen met yarakopi (*Siparuna guianensis*), amandelblad (*Terminalia catappa*), mangoblad (*Mangifera indica*). Vlak na de bevaling nemen ze een heet zitbad met dit afkooksel en binden ze een doek strak om hun buik. Volgens gebruikster Edith Adjako wordt je buik hiervan snel weer plat, je verliest overtollig vocht, je baarmoeder krimpt weer tot zijn oorspronkelijke vorm en ‘al het vuil komt eruit’. Als je tijdens de bevalling bent uitgescheurd moet je ook mopé-bast (*Spondias mombin*) met het water meekoken. ‘Als je het niet gebruikt ga je stinken’. Na een aantal weken verandert de samenstelling van het bad. Voor een stoombad ‘om droog te worden’, met jamoenbast, -bladeren of -wortel, zie *Psidium guajava*. Een overzicht van de werkzame stoffen in jamoen wordt gegeven door Jadhav et al. (2007).

Veel Hindoes beschouwen jamoen als het fruit van de goden, omdat de mythologische koning en godheid Rama 14 jaar lang in het bos wist te overleven door het eten van de jamoenvruchten, toen hij uit Ayodhya was verbannen. Mogelijk wordt hij daarom vaak afgebeeld met een blauwe huidskleur.

Commercieel gebruik: Jamoenwijn wordt nu commercieel gebotteld in Suriname en is soms in Nederland verkrijgbaar. De bladeren of bast zijn nauwelijks op de markt verkrijgbaar, kennelijk zijn die in Paramaribo voldoende gratis voorhanden. Via internet worden kruidenmedicijnen en voedingssupplementen op basis van jamoen verkocht.

Schilderij van Rama uit het British Museum (Londen), omstreeks 1820, schilder onbekend.

Betekenis naam: ¹⁾ afgeleid van het Hindi. Een oude naam voor India is ‘Jambu Dvipa’ (eiland van jamoen); ²⁾ verwijzend naar de Hindostaanse contractarbeiders, die de vrucht meenamen naar Suriname.

NELUMBONACEAE

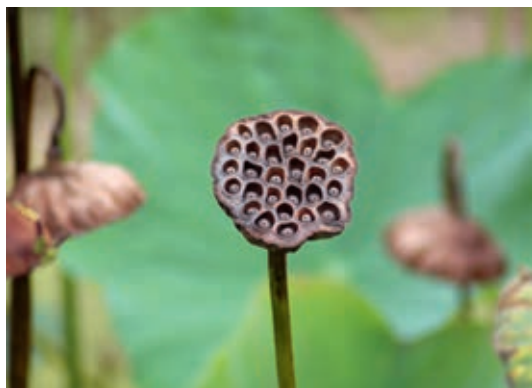
Nelumbo nucifera Gaertn.

Synoniem: *Nelumbium speciosum* Willd.

Lokale namen: lotus (Sr), kamal¹, kereli (Sarn), heilige lotus (SN).

Beschrijving: Waterplant. Wortelstok lang, horizontaal, met knopen. Bladstelen lang, rond, met melksap. Bladeren bijna rond, peltaat, tot 38-45 cm in doorsnede; bovenkant blauwgroen, soms met rode stip in het midden; onderkant dof lichtgroen; jong blad drij-

vend, ouder blad boven het water uitstekend. Bloemen solitair, okselstandig, ver boven het water staand; bloemdekbladeren 18-28, roze, de buitenste groen of bruin; meeldraden talrijk, geel, met witte aanhangsels. Schijnvrucht omgekeerd kegelvormig, sponzig, eerst groen, dan bruin, houtig; deelvruchtjes talrijk, rond.

Nelumbo nucifera: bloem en blad (b), vrucht (o).

Foto's: C. van der Hoeven.

Voorkomen: algemeen, in kanalen en sloten in en rondom Paramaribo en Nickerie.

Verspreiding: oorspronkelijk uit India en Indonesië. Door de Hindostaanse contractarbeiders geïntroduceerd in Guyana en Suriname.

NYMFAEACEAE

Nymphaea ampla (Salisb.) D.C.

Synoniem: *Nymphaea speciosa* Mart. & Zucc.

Lokale namen: pankukuwiri¹, watraliele (Sr), tookooghagba (Sa), mureru (Ca), waterlelie (SN).

Beschrijving: Waterplant. Wortelstok dik, kruipend. Bladstelen zeer lang, met luchtkanalen. Bladeren drijvend, bijna rond, 15-45 cm in

Domesticatie: gekweekt, vaak verwilderd.

Gebruik: Deze waterplant wortelt in modderige bodem, maar de bladeren blijven altijd schoon. De microscopische structuur op het blad werkt water- en vuilafstotend: een regendruppel rolt er zo af. Dit zelfreinigende vermogen, het lotuseffect genoemd, is de reden waarom de lotusbloem een symbool is van zuiverheid, schoonheid en eeuwige jeugd in het hindoeïsme en het boeddhisme. Tijdens religieuze bijeenkomsten serveren Hindoes vegetarische gerechten op een lotusblad. Zij geloven dat door de bewegingen op het blad (het eten blijft niet plakken) zuurstof zich met het voedsel vermengt en zo de spijsvertering bevordert. Volgens Santa Jankipersadsing werken verwarmde lotusbladeren ook verzachtend op pijnlijke ledematen.

Pandit Kresgangaram Panday vertelde dat de lotus als eerst bloem op aarde werd geschapen. Brahma, de goddelijke schepper, werd geboren op een lotusblad dat uit de navel groeide van Vishnu, de beschermende godheid. Hindoes offeren vaak lotusbladeren aan Vishnu, maar ook aan Shiva, god der vernietiging.

Commercieel gebruik: lotusproducten worden niet verhandeld in Suriname, maar soms wel (uit India geïmporteerd) in Hindostaanse winkels in Den Haag, Rotterdam en Amsterdam.

Betekenis naam: ¹⁾ afgeleid van het Hindi.

doorsnede; bovenkant groen, rood, bruin of zwart gevlekt of gestreept; onderkant bruin roze of grauw groen; bladrand onregelmatig, bochtig getand. Bloemen solitair, okselstandig, boven het water staand, overdag bloeiend, in knop 8 x 3 cm; kelkbladeren van buiten groen met donkere streepjes, van binnen wit; kroonbladeren 6-20, wit; meeldraden talrijk, geel. Bes rond, zwart, tot 7 cm in doorsnede, met getande rand. Zaden talrijk, klein.

Voorkomen: algemeen, in ondiep water in het kustgebied, ook in brak water.

Verspreiding: van Florida en Texas (VS) tot Brazilië.

Nymphaea ampla: blad en bloemen.

Illustratie: W. Hekking.

Domesticatie: wild, soms gekweekt in vijvers.

Gebruik: Een kompres van fijngestampt waterlelieblad wordt op een steenpuist of abces gelegd om de ontsteking te verminderen. Ook kan het blad met castor- of krapa-olie worden ingesmeerd en op de infectie worden gelegd. Het zou als een soort trekpleister werken (Heyde, 1987). Om hoofdpijn te verzachten stampen men twee verse (natte) bladeren fijn, voegt wat alcohol, koud water en wat limoen- of zure oranjesap (*Citrus aurantium*) toe, legt het geheel op een doek en bindt deze losjes om het hoofd (Sedoc, 1992). De bladeren kunnen ook rechtstreeks op het hoofd gelegd worden. Bij reuma worden vijf onrijpe zuurzakvruchten (*Annona muricata*) geraspt, met water en azijn aangelengd en op een waterlelieblad gesmeerd. Dit blad bindt men op de pijnlijke gewrichten. Een thee van ca. 25 gram waterleliebloemen en een stuk van de wortelstok op een liter water met enkele kruidnagelen zou werkzaam zijn bij diarree (Sedoc, 1992). Surinaamse Chinezen wassen met gekookte bladeren hun haar tegen roos en haaruitval. Een verwarmd blad wordt op door filariawormen opgezwollen ledematen aangebracht (May, 1982).

Waterplanten worden vaak geassocieerd met watergeesten. Om deze reden komen ze vaak voor in kruidenbaden om geesten van kreken en rivieren te eren. Stephen (1986) noemt een kruidenbad om de geest van een *Boa constrictor* (foduwinti) op te roepen. Hierin zit behalve waterlelieblad ook konsakawiwiri (*Peperomia pellucida*), ingiwiri (*Nepsera aquatica*), gron posren (*Portulaca oleracea*), fayadyan (*Hyptis lanceolata*), sangrafu (*Costus* spp.), piëpië páu (*Lippia alba*), yarakopi (*Siparuna guianensis*), merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*), man en uma aneisi (*Piper arboreum* en *P. marginatum*), kopie medja (soort onbekend), papawintiwiri (*Justicia pectoralis*), papawinti kunsuwiri (*Coccocypsalum guianense*), redi baka swawiri (*Aciotis purpurascens*), kowru-ati (*Begonia glabra*), adruknollen (*Cyperus prolixus*), gaán tatái (*Coussapoa angustifolia*), bier en witte klei. Drie tot zeven dagen achtereen moet iemand met dit kruidenwater baden.

Sedoc (1992) beschrijft een kruidenbad voor een andere slangengeest, pawinti. Hierin gaat waterlelieblad, vlierblad (*Sambucus canadensis*), kowru-ati (*B. glabra*), aneisiwiri (*Piper* sp.), sangrafu (*Costus* sp.), krabasiwiri (*Crescentia cujete*), sekrepatuwiri (*Ayapana triplinervis*), water, Floridawater, krijt, melasse, orgeade en vier flessen bier. Maya Indianen uit Midden-Amerika consumeerden onderdelen van de *N. ampla* als hallucinogeen. Zij beschouwden de waterlelie daarom als een heilige plant (Emboden, 1978). Het is niet bekend of dit gebruik bekend is (geweest) bij Surinaamse Indianen.

Een andere, veel voorkomende waterlelie is *Nymphaea amazonum* ssp. *amazonum*, te onderscheiden door iets kleiner, gaafrandig blad en een krans van haren aan de top van de bladsteel. Hij bloeit 's nachts (in plaats van overdag zoals *N. ampla*), maar wordt waarschijnlijk identiek gebruikt en heet in de volksmond ook pankukuwiri. In Powakka en Brownsweg wordt een veel kleinere kleine *N. rudgeana* gebruikt. Arawaks kneuzen de bloemen en smeren ze op gezwollen ogen. De bloemen worden bestoven door een zwarte kever, die gestampt en op de ogen gewreven wordt om slaperigheid overdag tegen te gaan. Met een afkooksel van de bladeren baden ze bij koorts. In Brownsweg wordt een kruidenbad gemaakt van *N. rudgeana*, pratilobi (*Lycopodiella cernua*) en bibi uwi (*Adiantum* sp.) om je te be-

schermen tegen personen die je willen tegenwerken.

Commercieel gebruik: Yolanda Amimba vertelde dat haar klanten op de Vreedzaammarkt soms de bladeren bij haar bestelden, maar tijdens ons

marktonderzoek in Paramaribo zijn wij ze niet tegengekomen. In Nederland is het blad sporadisch te vinden in wintiwinkels.

Betekenis naam: ¹⁾ pannenkoekblad, vanwege de platte, ronde vorm.

OLEACEAE

Jasminum multiflorum (Burm.f.)

Andrews.

Synoniem: *Nyctanthes multiflora* Burm.f.

Lokale namen: melati gambir, pontjosoedo (J), tjemelie, cameli (Sarn), 毛茉莉, mao mo li (Chinees), jasmijn¹ (SN).

Beschrijving: Klimmende struik. Takken lang, overhangend. Jonge twijgen vierkant, dicht behaard. Bladeren tegenoverstaand, kort gesteld, 2-7 x 1-5 cm; voet hartvormig; punt spits; beide zijden behaard. Bloeiwijze trosachtig, aan het einde van korte zijtakjes. Bloe-

Jasminum multiflorum. Foto: C. van der Hoeven.

men geurloos; kelk behaard, overblijvend, met 6 priemvormige tanden; kroon wit, buisvormig, slippen 7-8, iets achterovergebogen. Vrucht slecht bekend.

Voorkomen: vaak gekweekt in tuinen in en rond Paramaribo.

Verspreiding: oorspronkelijk uit India, nu over de gehele wereld gekweekt.

Domesticatie: gedomesticeerd, vermeerderd via stekken.

Gebruik: De jasmijnstruik wordt voornamelijk gekweekt voor zijn mooie witte bloemen. Toch zijn er ook enkele medicinale toepassingen bekend. De fijngewreven bladeren laat men een nachtje buiten staan en dauw opvangen. Een theelepeltje van het zo verkregen vocht wordt ingenomen tegen koorts. Fijngewreven bloemen bladeren word aangebracht rondom ontstoken ogen (Tjong Ayong, 1989). Javanen zetten thee van de bladeren en bloemen en drinken deze tegen koorts en verkoudheid (Stephen, 1979). Voor Boeddhisten en Hindoes zijn de witte bloemen een symbool van reinheid en daarom populair als offergave. Jasmijnbloemen spelen een symbolische rol tijdens de traditionele Javaanse paardendans (djarang

kebang), maar ook bij geboorte, besnijdenis, huwelijk, sterfgevallen en offerfeesten (Stephen, 1998). In Creoolse kruidenbaden komen deze bloemen terug als men een Javaanse winti op wil roepen. Voor uitgebreide recepten voor een kruidenbad met jasmijnbloemen voor Mama Aisa (Moeder Aarde) of het versterken van de eigen ziel, zie Stephen (1979: 91) en Sedoc (1992: 140). Geurende bloemen, zoals die van de jasmijn, worden aan dit soort swit'watra's toegevoegd als symbool van liefde, blijdschap en bloei (Zaalman, 2005). De Arabische jasmijn (*Jasminum sambac*) heeft iets breder blad en kleinere, lekker geurende bloemen, met soms dubbele kroon. Deze soort wordt ook af en toe gekweekt in Suriname. Omdat de bloemen zeer zoet ruiken, worden ze waarschijnlijk vaker in kruidenbaden gestrooid dan *J. multiflorum*. Fijngestampte jasmijnbloemen worden met kokosolie vermengd en als geurend haarvet gebruikt. Het smeersel zou tevens verlichting brengen bij hoofdpijn. Hindostanen smeren het fijngewreven blad en bloemen op de oogleden om staar te verhelpen. De bloemen wrijven ze op hun huid bij insectenbeten (Raghoenandan, 1994).

Commercieel gebruik: Jasmijn wordt in Suriname slechts als sierplant verhandeld. In Azië verwerkt men de bloemen in parfums en thee.

Betekenis naam: ¹⁾ afkomstig van het Perzische ‘yasmin’, dat ‘geschenk van God’ betekent.

ONAGRACEAE

Ludwigia nervosa (Poir.) Hara.

Lokale namen: Paraklem¹, uma smawiwiri², panta (Sr), paranamklem¹ (Sr, Au), urio dakheté (Ar), aimara mykarary³ (Ca), kwaitaka futu (Pa), kontaka futu⁴, wisi wasi⁵ (Sa).

Beschrijving: Struik, tot 5 m hoog, sterk vertakt, met schilferende, rode bast. Jonge delen wit behaard. Bladeren verspreid, kort gesteeld, 2-16 x 2-4 cm; voet afgerond of stomp; punt spits; nerven lichtgroen, uitspringend; bladrand rood getand. Bloemen alleenstaand, okselstandig; kroonbladeren 4, geel, genageld. Doosvrucht 5-15 x 4-8 mm, groen, 4-hoekig, bij rijping houtig, gekroond door 4 overblijvende kelkbladeren. Zaden talrijk.

Ludwigia nervosa. Foto: C. van der Hoeven.

Voorkomen: op natte savannes en in sloten, talrijk op wit zand langs de Afobakkaweg.

Verspreiding: van Zuid-Mexico tot Bolivia en Paraguay.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Deze savannestruik is berucht vanwege het gebruik in genitale stoombaden. Stomen met het gloeiend hete afkooksel van de bladeren zou de vagina zo strak en stevig maken dat de man ‘klem komt te zitten’. De Aucaanse muziekgroep Masanga 2000 heeft zelfs een liedje gemaakt op de Paranamklem (Patra, 2006). Na de bevalling baden moeder en baby ook met met een afkooksel van de plant. Omdat *L. nervosa* alleen in het savannegebied voorkomt, worden dieper in het binnenland ook de gelijkende soorten *L. erecta* en *L. octovalvis* gebruikt. Deze zijn iets kleiner van stuk en hebben smallere en kleinere blaadjes. *L. octovalvis* is bovendien veel hariger (Zardini & Raven, 1991). Saramaccaners in Brownsweg stampen de

Ludwigia-soorten fijn in een kalebas met water en witte klei en sprenkelen dit vervolgens op hun erf om slangen te verjagen. Ze gebruiken ze ook in rituele kruidenbaden.

Commercieel gebruik: verse twijgen van *L. nervosa* zijn te koop op de Vreedzaam- en Noodmarkt in Paramaribo, en in gedroogde vorm in sommige Surinaamse kruidenwinkels in Nederland. Ze worden soms ook verwerkt in voorverpakte kruidenpakketjes voor genitale stoombaden, zoals die van Daily Use en Coupy’s webshop.

Betekenis naam: ¹⁾ de plant groeit veel op de savanne achter de aluminiumfabriek in Paramaribo (Pará); ²⁾ vrouwenplant; ³⁾ strottehoofd van de haimara, een grote riviervis (*Hoplias macrophthalmus*); ⁴⁾ volgens Saramaccaners in Brokopoondo is dit de originele naam van deze plant. Paranamklem is een commerciële naam; ⁵⁾ kruidenbad tegen zwarte magie (hoewel hiervan geen gebruik bekend is).

OXALIDACEAE

Averrhoa bilimbi L.

Lokale namen: bilambi¹, Fransman birambi² (Sr), brámbi (Sarn), bilimbing, blimbing wuluh (J), Franse birambi, lange / ronde / zure birambi¹ (SN).

Beschrijving: Boom, tot 20 m hoog. Takken gevorkt. Bladeren geconcentreerd aan het eind van de twijgen, verspreid, samengesteld, onvengeveerd; deelblaadjes 10-20 paar, verspreid, bijna zittend, 6-10 x 1,5-2,5 cm; voet afgerond; punt toegespitst; bovenkant vrijwel kaal; onderkant behaard. Bloeiwijze een veelbloemige, tot 11 cm lange tros, op de stam of oudere takken. Bloemen 5-talig, donkerrood, bruin of paars; kelk behaard; kroon kaal, meeldraden wit. Bes cilindervormig, geelgroen, tot 9 cm lang, met 5 stompe ribben. Zaden 6-7, in sappig, zeer zuur vruchtvlies.

Averrhoa bilimbi: bladeren (b), bloemen en vruchten (o). Foto's: P. & S. Teunissen.

Voorkomen: af en toe gekweekt in tuinen in het kustgebied.

Verspreiding: waarschijnlijk van oorsprong uit de Molukken, nu gekweekt door heel Zuidoost Azië. In 1793 geïntroduceerd in Jamaica, van daaruit verspreid naar Midden- en Zuid-Amerika.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: De extreem zure vruchten worden niet graag vers gegeten, maar onrijp geplukt en met azijn, rode peper, pimentkorrels en suiker 'op zuur gezet'. Dit eet men dan bij de maaltijd als pittig tafelzuur. De rijpe (gelige) vruchten bevatten oxaalzuur en Vitamine C. Het sap van overrijpe of verrotte birambi's wrijft men op huidschimmels, zwellingen, jeukende uitslag en huidkloven. Men drinkt het sap of eet de ingemaakte birambi's bij diarree: het zou de darmwerking vertragen (May, 1982). Birambi's worden ook gegeten om de

symptomen van een hoge bloeddruk en diabetes te onderdrukken. Hindostanen koken drie vruchten in een glas water en drinken dit tegen hoge bloeddruk (Raghoenandan, 1994). De thee van de gedroogde bladeren drinkt men ook bij diabetes, hoge bloeddruk, hoest en geelzucht. Op alcohol getrokken bladeren blijken in laboratoriumproeven inderdaad een bloedsuikerverlagend effect te bewerkstelligen (Pushparaj et al., 2000).

Commercieel gebruik: verse birambi's zijn te koop op de Centrale en Noodmarkt in Paramaribo. In Nederland zijn ze niet vaak te koop. Wel kan men ingelegde birambi's in (on-line) toko's vinden.

Betekenis naam: ¹) afgeleid van de Maleise naam 'belimbing'; ²) deze naam wordt ook wel eens gebruikt voor de oranje, stervormige *Averrhoa carambola* (stervrucht) en de geelgroene, ronde vrucht van *Phyllanthus acidus*, ook wel bekend als grosella of gooseberry.

PASSIFLORACEAE

Passiflora coccinea Aubl.

Lokale namen: (sneki) markusa¹ (Sr), marudi yore², urimere kuye (Ar), merékuya¹ (Ca), maakusa¹ (Au), (a) makudjá¹ (Sa), markisa¹ (J), passiebloem³ (SN).

Beschrijving: Liaan. Stengel roestbruin behaard. Ranken okselstandig. Bladsteel met 2 klieren. Bladeren verspreid, 6-14 x 3-7 cm; voet afgeknot of zwak hartvormig; punt spits; bovenkant kaal; onderkant roestbruin behaard; bladrand fijn gezaagd, bezet met klieren. Bloemen solitair, okselstandig, lang gesteeld, felrood, tot 12 cm in diameter; schutbladen tot 6 x 3,5 cm, rood of oranje; rand gezaagd; kelkslippen puntig; kroon spreidend; ringvormige

Passiflora coccinea. Foto: C. van der Hoeven.

bijkroon paars tot wit; helmhokken wit. Vrucht ca. 5 cm in doorsnede, oranjegeel, behaard. Zaden talrijk.

Voorkomen: algemeen, in secundaire vegetatie.

Verspreiding: Venezuela, de Guiana's en het Amazonegebied van Peru, Bolivia en Brazilië.

Domesticatie: wild, in de VS soms als sierplant gekweekt.

Gebruik: Toen de Afrikaanse slaven in Suriname aankwamen hebben zij op de plantages contacten opgebouwd met plaatselijke Indianen. Van hen leerden ze hoe ze Zuid-Amerikaanse landbouwgewassen als cassave moesten verbouwen en verwerken, en welke wilde planten ze konden gebruiken om te eten en zichzelf te genezen. Tijdens deze kennisoverdracht hebben ook elementen uit de traditionele Indiaanse godsdienst hun weg gevonden in de wintireligie. Veel Creolen hebben bovendien Indiaanse voorouders. De ingi winti is daarom een populaire gast op winticeremonies in het kustgebied. Deze Indianengeest houdt van de kleur rood. Om deze reden gebruikt men tijdens de rituelen rode lappen stof en planten met rode bladeren of bloemen. *Passiflora coccinea* is daar één van.

De felrode bloemen worden verwerkt in een kruidenbad met pikin klarun (*Amaranthus blitum*), fayadyan (*Hyptis lanceolata*), gronposren (*Portulaca oleracea*), koorsuwiri (waarschijnlijk *Lantana camara*), piëpië páu (*Lippia alba*), snekiwiri

(*Eryngium foetidum*), smeriwiri (*Ocimum campechianum*), papawiri (*Justicia pectoralis*), witte klei, gemberbier, orgeade en zoete rode wijn. Meestal raken personen tijdens het nemen van dit kruidenbad al bezeten door een ingi winti (Stephen, 1979). Arawaks in Powakka baden met een afkooksel van de bladeren bij koorts

Behalve *P. coccinea* wordt ook *P. glandulosa* voor dit soort kruidenbaden gebruikt. Deze liaan komt meer in primair woud voor; de bloemen zijn roze, hebben veel kleinere schutbladjes en groeien op de houtige stam. De Saramaccaners noemen deze soort 'apuku makodja' (markusa van de bosgeest), om aan te geven dat hij diep in het bos groeit. De bloemen, verwerkt in kruidenbaden, zouden de geesten van overledenen op een afstand houden. Als mensen last hebben van tapijtslangen (*Boa constrictor*) op hun erf of in hun dromen, stampen ze het blad met kowru-ati (*Begonia glabra*), water en witte klei en smeren ze hun lichaam ermee in.

In 2007 werden in een Surinaamse winkel in Amsterdam diepgevroren *Passiflora* bladeren te koop aangeboden. Het blad was diep ingesneden, drielobbig en had klieren op de bladsteel, maar was te beschadigd om op soort te determineren (*Passiflora* sp. TvA 5589). Volgens André Kendo werd het blad gekookt, en de thee als 'bitter' gedronken, om de gezondheid te bevorderen. Vol-

gens Fleury (1991) drinken de Boni een thee van *Passiflora* tegen hartproblemen. De vruchten van bovengenoemde passiebloemen worden niet gegeten. Saramaccaners in Brownsweg gebruiken ook nog *P. vespertilio* ('seufangi makudjá', Sa) met witte bloemen en driehoekige blad. Die bladeren stampen men in water met pimba en wakibladeren (*Inga* spp.). Dit wordt op het lichaam gesmeerd bij verlamningsverschijnselen. De kleinere, kleverig behaarde *P. foetida* ('pikin makudjá', Sa) stampen men fijn in water en sprenkelt dit stinkende vocht op het erf om yorka's en tapijtslangen weg te jagen. Men baadt ook met een afkooksel van *P. foetida* bij jeuk, puistjes (vooral bij baby's) en om weeën te verzachten. De thee wordt gedronken bij een hoge bloeddruk. De vruchtjes zijn eetbaar.

Commercieel gebruik: Yolanda Amimba zei af en toe de bladeren van *P. glandulosa* op de Vreedaammarkt te verkopen, maar ze zijn tijdens de survey niet aangetroffen. *P. coccinea* wordt niet verhandeld. Bladeren van *Passiflora* sp. TvA 5589 werden eenmaal aangetroffen in een Saramaccaanse winkels in Amsterdam.

Betekenis naam: ¹⁾ (slangen) passievrucht. Mar-kusa is een algemene naam voor passievruchten, afgeleid van de Carib naam; ²⁾ marudikeel. De bloemen lijken op de rode keelflap van deze bosvogel (*Penelope purpurascens*); ³⁾ Verwijzend naar de passie van het Christendom. De stampers lijken op de spijkers waarmee Jezus Christus aan het kruis werd genageld; de bijkroon doet denken aan zijn doornenkroon.

PEDALIACEAE

Sesamum indicum L.

Synoniem: *Sesamum orientale* L.

Lokale namen: abongra, tili¹, bonjera², bowangala³ (Sr), boangila (Au), abongila, wanja (Au, Sa), waja (Sa), til¹ (Sarn), widjèn (J), sesam⁴ (SN), sesame, benniseed⁵ (En).

Beschrijving: Rechtopstaand kruid, tot 2 m hoog, onaangenaam ruikend en geheel bedekt met kleverige klierharen. Penwortel tot 90 cm lang. Stengel vierkant, met zwarte klieren. Bladstelen tot 17 cm lang. Bladeren onderaan tegenoverstaand, bovenaan verspreid, zacht behaard, 10-21 cm x 5-13 cm; voet stomp; punt spits; bladrand soms gezaagd. Bloemen okselstandig, dicht behaard; kelk 5-tandig; kroon vergroeid, klokvormig, wit, roze of paars; onderste lob langer; centrum met geel of paarse vlekken. Doosvrucht overlangs gegroeefd, 3 x 1 cm, bruin, openspringend. Zaden talrijk, afgeplat, tot 3 x 1 mm, afhankelijk van de cultivar wit, grijs, bruin, rood of zwart.

Sesamum indicum. Illustratie: W. Hekking

Voorkomen: gekweekt op kostgrondjes, als onkruid langs wegen.

Verspreiding: gedomesticeerd in India, vandaar

verspreid naar Afrika, via slavenscheperen meegenomen naar Amerika.

Domesticatie: gecultiveerd en verwilderd.

Gebruik: In Suriname worden een aantal cultivars van *Sesamum indicum* gekweekt, waarvan de kleur van de bloemen en het zaad variëren. De olierijke zaadjes worden verwerkt in Creoolse abongrakoekjes. Marrons stampen het zaad fijn en mengen het met okrasoep of cassavepap (Ostendorf, 1962), en persen sesamolie uit de zaden voor gebruik in de keuken. De olie van de witte zaadjes wordt vermengd met kokosolie en doet dienst als babyolie.

Sesamzaad komt ook terug in Hindostaanse gerechten. Bij een crematie bereidt men 'pindhs', eivormige balletjes van rijstmeel, honing, melk, geklaarde boter ('ghee'), suiker en sesamzaad. Die balletjes worden in doeken gerold en naast de dode in de kist geplaatst. Sesam wordt gezien als een symbool voor onsterfelijkheid. In een ceremonie voor de Hindoegod Shiva giet men scheutjes melk met sesamzaad op de grond. Volgens Joelaika Behari-Ramdas moet iemand die veel pech heeft in het leven en nauwelijks vooruitgang boekt (een verschijnsel dat 'gareh' (Sarn) wordt genoemd, vergelijkbaar met het Saramaccaanse 'poi') bij zeven waterputten een liter water verzamelen, daar een kruidenbad van maken met bloemen, sesamzaad en nog wat andere ingrediënten die de pandit voorschrijft. Die moet hem met het water baden en de bijbehorende ceremonie voor hem uitvoeren. Kort daarna zal hij zich niet meer belemmerd voelen in het leven.

Sesamzaad speelt ook een rol in wintirituelen. De zaadjes worden met rijstkorrels en pitten van de kakanoto (*Jatropha curcas*) op het dak of in een cirkel rond het huis gestrooid. Dit zou kwade geesten, zoals yorka's, bakru's of een azeman op een afstand houden. De laatste is een West-Afrikaanse vleermuisgeest, die zich 's nachts als een vuurbal door de lucht verplaatst en het bloed van slapende mensen drinkt. De geesten moeten eerst alle zaadjes tellen voor ze het huis mogen binnengaan. Aangezien ze snel de tel kwijtraken zal het zonlicht hen 's morgens overvallen en onschadelijk maken. Als je droomt dat je luizen in je haar hebt of dat je sesamzaad of rijstkorrels van de grond opraapt, is dat volgens Sedoc (1992) een teken dat je een fyofyo onder de leden hebt. Dit is een magische ziekte die wordt veroorzaakt door een onopgeloste ruzie tussen familieleden. Fyofyo onder zwangere vrouwen is volgens veel Surinamers zeer gevaarlijk: het kind kan pas geboren

worden als de ruzie is uitgesproken en de fyofyo met de juiste rituelen is weggenomen.

Sesamzaad wordt ook in kruidenbaden gestrooid waarmee je die fyofyo kan wegwassen (Zaalman, 2005: 682). Op een vuilnisbelt wordt de patiënt gebaad met een kalebas met alcohol, een ei, houtskool, sesamzaad, smeriwiri (*Ocimum campechianum*), en een verwarmde awarakoko (pit van *Astrocaryum vulgare*). Met een struikje sibiwiri (*Scoparia dulcis*) wordt het lichaam afgeveegd. Als de patiënt hoogzwanger is, smeert men de buik in met blauwswel en bindt men een bundel mangrasi (*Eleusine indica*) om de buik. Na de juiste gebeden wordt de ring van gras losgeknoopt, de persoon helemaal schoongewassen en gemasseerd. De bovennatuurlijke kracht die de baby 'vasthield' is nu losgemaakt; het kind zal nu spoedig en zonder problemen ter wereld komen. Voor andere recepten met sesamzaad in kruidenbaden voor het boze oog, zie Stephen (1979: 89), Wooding (1979: 37) en fyofyo, zie Sedoc (1992: 168, 175), Starke en Burgzorg (2006: 3). Een thee van gedroogde wortelstokken van busi masusa (*Reinealmia floribunda*) en een eetlepel sesamzaad zou zorgen voor een veilige en snelle bevalling (Sedoc, 1992).

Bonuman Ruben Mawdo stampte de stinkende bladeren van de sesamplant met het eveneens onaangenaam geurende blad van kakanoto (*Jatropha curcas*) en tabak (*Nicotiana tabacum*) fijn en mengde het met water, knoflook en een scheut sterke drank. Met dit bad zou hij een kwaadaardige bakru dwerg kunnen verjagen.

Sesamzaad is rijk aan linolzuur, ijzer, magnesium, calcium en andere mineralen, en bevat bovendien fyto-oestrogenen, plantaardige stoffen die lijken op menselijke geslachtshormonen (Mkamilo & Bedigian, 2007; Wu et al., 2006). Het gebruik van sesamzaad bij het bespoedigen van de bevalling zou hier iets mee te maken kunnen hebben, maar hier is nog geen onderzoek naar gedaan.

Commercieel gebruik: sesamzaad is te koop op de Centrale markt en in supermarkten in Paramaribo. In de rituele winkel van Mahabier zijn de diverse kleuren apart verkrijgbaar. Verse planten liggen op de Vreedzaammarkt. Sesamzaad en -olie op de Nederlandse markt wordt geïmporteerd uit China, India en Sudan.

Betekenis naam: ¹⁾ afgeleid van het Sanskriet 'tila' voor sesamzaad; ²⁾ oude Surinaamse naam genoteerd door Stedman (1790); ³⁾ oude naam vermeld bij de collectie van deze plant in het

Hermann Herbarium (ca. 1680); ⁴⁾ van het Arabisch 'simsim'; ⁵⁾ van 'benne', uit de West-Afrikaanse Mandinka taal uit Sierra Leone.

PHYLLANTHACEAE

Phyllanthus amarus Schumach. & Thonn.

Lokale namen: finibita¹, dyaribita² (Sr), asikunaran³ (Ca), nono ati (Trio), finibita (Au), aheni, ahéu (Sa), bitá (Sarn), godong menirang (J), Surinam bitters⁴ (En).

Beschrijving: Rechtopstaand, eenjarig kruid, 25-60 cm hoog. Takken kaal, horizontaal uitstaand. Bladeren verspreid, in twee rijen, bijna zittend, 4-11 x 2-6 mm, kaal. Bloemen eenslachtig, 1 mannelijke en 1 vrouwelijke bijeen in dezelfde bladoksels, zeer klein, groenachtig. Doosvrucht gesteeld, glad, groen, in drie delen openspringend. Zaden 6, in de lengte geribd.

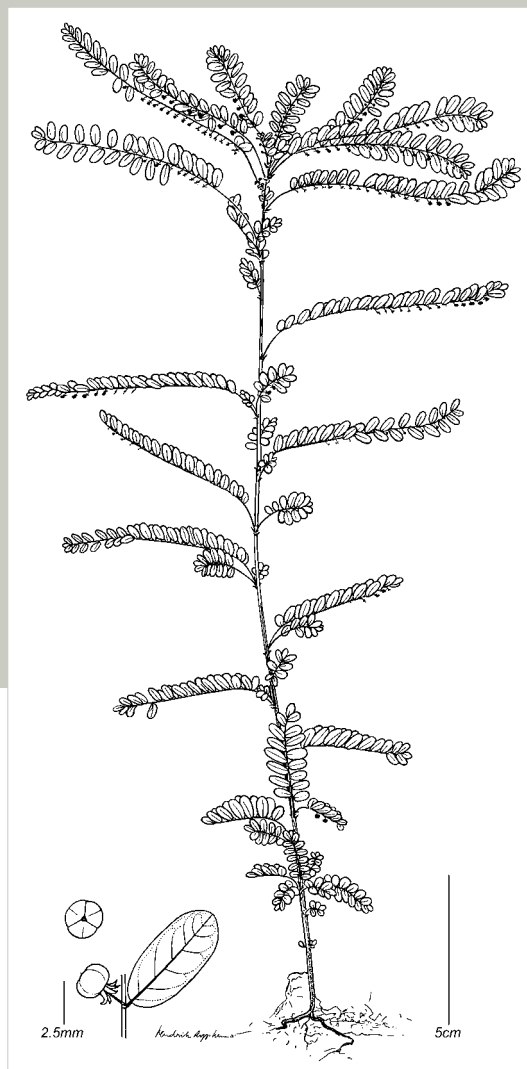
Phyllanthus amarus. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: zeer algemeen onkruid in tuinen, pionier op kale grond.

Verspreiding: pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild, gespaard tijdens het wieden, gezaaid.

Gebruik: Dit zeer algemene onkruid is een van de meest gebruikte medicinale planten uit Suriname. Ook onder Surinaamse Nederlanders is het erg populair. Het plantje komt meestal terecht in de zogenaamde 'bitters', afreksels van bittere kruiden, bast, hout en zaden in alcohol of water. Vrouwen uit alle Surinaamse bevolkingsgroepen drinken finibita rondom de menstruatie en bevalling. Een thee van een handvol gedroogde blaadjes met wat zout wordt aangeraden om menstruatiespijn te voorkomen, te verzachten, zwangerschapsmisselijkheid te bestrijden, de baarmoeder te reinigen na de bevalling, miskraam of een abortus, na-weeën te verzachten, kraamvrouwenkoorts ('kro-wrubere') te voorkomen, oude bloedresten snel

kwijt te raken en de borstvoeding te stimuleren. Marronvrouwen drinken deze bittere thee tot wel anderhalve maand na de bevalling. De thee zou ook laxerend werken. Vaak kookt men behalve finibita ook pedreku vruchten (*Xylopia discreta*) and loangotitei (*Aristolochia consimilis*), batotobita (*Physalis angulata*) en kwasibita (*Quassia amara*) mee. In Nederland voegt men soms ook wat steranijs toe. Een thee van finibita en de wortelstok van gran masusa (*Renalmia alpinia*) zou een bevalling op gang brengen. Een Creoolse

vrouw uit de Bijlmer vertelde dat de thee van finibita, sisibiwiri (*Scoparia dulcis*) met een teentje knoflook en een gedroogde sinaasappelschil haar had geholpen bij haar buikpijn na een keizersnede.

Herskovits en Herskovits (1936) noteerden dat Creoolse vrouwen abortus pleegden door een fles stout bier (Guinness) met een eetlepel zout, limoen-sap en 'een plant genaamd bitter' leeg te drinken. Tijdens ons onderzoek hoorden we ook dat je met finibita een abortus kon opwekken tijdens de eerste weken van een zwangerschap.

De thee van finibita wordt tevens gedronken tegen hoge bloeddruk, koorts, malaria, nierstenen, buikpijn, diarree, slechte eetlust, slapeloosheid, constipatie, diabetes, stofwisselingsproblemen, griep, overgeven, hepatitis, blaasaandoeningen, voedselvergiftiging en een opgeblazen gevoel. Het afkooksel zou tevens bloedzuiverend werken, puistjes en huiduitslag voorkomen en genezen, ingewandswormen uitdrijven en het schadelijke effect van slangen- en hondenbeten teniet doen. Een Surinaamse vrouw uit de Bijlmer gebruikte finibita 'voor het schoonmaken van de buik bij baby's'. Een kruidenbad met finibita neemt men tegen huidschimmels en jeuk.

Volgens Calixto et al. (1998) hebben *Phyllanthus amarus*-extracten een urinedrijvend effect, verslapen ze krampen in glad spierweefsel (zoals aanwezig in baarmoeder en darmen), werken ze pijnstillend bij brandend maagzuur en verminderen ze de groei van het Hepatitis B-virus. Met dit onderzoek kunnen een aantal van de bovenstaande medicinale gebruiken worden verklaard (geelzucht, darmkrampen, hoge bloeddruk, en menstruatiepijn). Van het effect van regelmatige inname van *P. amarus* rondom de menstruatie bij menselijke proefpersonen is echter niets bekend.

PHYTOLACCACEAE

Microtea debilis Sw.

Lokale namen: eiwitwiri¹, fladiot² (Sr), semechi wadzili (Ar), ai bulu wiwiri (Bo), eiwitblad¹ (SN), flat-on-the-earth² (En).

Phyllanthus amarus in gedroogde vorm, zoals verkocht in Surinaamse winkels in Nederland.

Foto: R. Havinga.

De door Ostendorf (1962) genoemde populaire drank bita sopi, bestand uit *Citrus*-schillen, finibita, sterke drank en andere ingrediënten, wordt als zodanig niet meer op de markt gebracht. Wel komt de plant voor in de bittere tonics die Aucaners op Sabonier Plage langs de Marowijne (Frans Guiana) in strandtentjes verkopen. Deze alcoholische kruidendranken zijn vooral populair als afrodisiacum.

De iets minder vaak voorkomende *Phyllanthus urinaria* ('kon'konibita' of ook 'finibita' genoemd) heeft een rode stengel, iets hariger blaadjes, een bijna zittend, wrattig vruchtje en overdwarsgestreepte zaadjes. Deze soort af en toe als vervanger voor *P. amarus* gebruikt.

Commercieel gebruik: hoewel finibita op alle markten van Paramaribo te koop wordt aangeboden, plukken de meeste mensen het waarschijnlijk uit hun tuin. In Nederland is het de meest frequent verkochte medicinale plant uit Suriname: in bijna de helft van de 31 Surinaamse winkels in de Randstad wordt het kruidje verkocht (Behari-Ramdas, 2007).

Betekenis naam: ¹) fijnbladige bitter; ²) tuinbitter; ³) lijkt op *Tephrosia sinapou*; ⁴) Guyanese naam.

Beschrijving: Eenjarig kruid, liggend of rechtopstaand, met dunne penwortel. Bladeren verspreid, 8 x 3 cm; voet aflopend; punt spits. Bloeiwijze een eindstandig, dun, gebogen trosje. Bloemen zeer klein, wit, na de bloei groenachtig. Vrucht een stekelige groene dopvrucht, met één glad zwart zaad.

Microtea debilis: bloeiwijze en habitus.

Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: algemeen, op open plekken, langs wegen.

Verspreiding: Neotropen.

Domesticatie: wild, gecultiveerd.

Gebruik: Dit kleine plantje wordt vooral gebruikt tegen eiwit in de urine. Als de nieren beschadigd zijn of door een ziekte niet goed werken, komen

er eiwitten in de urine terecht, die normaal achter zouden moeten blijven in het bloed. Men kookt de blaadjes in water of overgiet het gedroogde plantje met kokend water en drinkt de thee bij nieraandoeningen, als iemand moeite heeft met urineren, om de symptomen van hoge bloeddruk, diabetes, geelzucht, bloedarmoede en 'eiwittekort' te onderdrukken, maar ook bij overmatige vaginale afscheiding ('witte vloed') tijdens de zwangerschap. 'Als je na de bevalling te zoutarm bent, moet je de thee drinken, want zo ga je veel plassen', aldus een Saramaccanese vrouw in Brownsweg. Een oude Carib Indiaan uit Bigiston had het plantje speciaal naast zijn huis geplant voor eigen gebruik. 'Als je niet kan plassen, dan drink je dit, en alle dingens komt eruit', vertelde hij. De plant wordt om deze reden ook wel eens op alcohol getrokken en in kleine beetjes ingenomen.

Volgens Sandra Plato kon je bij uitblijvende menstruatie eiwitblad koken met guaveblad (*Psidium guajava*) en rode katoen (*Gossypium barbadense*). Na een week lang een glas per dag drinken 'ga je reinigen', dan werd de menstruatie opgewekt.

Commercieel gebruik: rond 1960 werd de plant al op de markt in Paramaribo verkocht (Ostendorf, 1962). Nu liggen de verse exemplaren nog steeds voor 1 SRD op de Vreedzaammarkt. Af en toe vind je gedroogde of diepgevroren exemplaren in Surinaamse winkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ vanwege het gebruik tegen eiwit in de urine; ²⁾ afgeleid van de Engelse naam. De plant groeit vaak plat op de grond.

PHYTOLACCACEAE

Petiveria alliacea L.

Lokale namen: alataatere¹, bakruwiwiri², yor-kabasi³, tingiwiri⁴ (Sr), ndongu-ndongu (Bo), goldenroet⁵ (SN), gully root⁶ (En).

Beschrijving: Kruid of kleine struik, tot 1 m hoog met sterke knoflookgeur. Stengel geribd,

jonge delen kort en zacht behaard. Bladeren verspreid, 16 x 7 cm; voet spits; punt toegespitst. Bloeiwijze eindstandige, dunne aar tot 45 cm lang; spil paarsachtig, behaard. Bloemen klein, stervormig, wit, alleen 's ochtends open. Vrucht een langwerpige dopvrucht, stijf tegen de bloeispil aangedrukt, met 4 haakvormige borstels aan de top.

Voorkomen: algemeen, langs wegen en als onkruid op open plekken.

Verspreiding: Neotropen en Afrika.

Petiveria alliacea: blad, bloemen en habitus.

Illustratie: W. Hekking.

Domesticatie: wild, gecultiveerd.

Gebruik: Deze plant stinkt zo sterk naar knoflook dat het geen verbazing hoeft te wekken dat hij gebruikt wordt om kwade geesten af te weren. Als iemand in bezit genomen is door een bakru, een kwaadaardige demon, dient deze uitgedreven te worden omdat hij zijn medium grote schade kan berokkenen. Om zo'n bakru te vangen, baadde traditioneel genezer Herbert Dankerlui de persoon met water waarin bakruwiri, blaastoriman (*Priva lappulacea*), witte klei, *Aloe vera*, asafoetida, tabak, bier, timmermanskrijt, knoflook, nengrekondreppepre (zaad van *Aframomum melegueta*), sibiwiri (*Scoparia dulcis*), kalebasblad (*Crescentia*

cujete) en buskruit in was verwerkt. Volgens Irma Dongo doet zo'n bakru zich soms voor als bosgeest (apuku) of luchtgod (kromanti). Dit kruidenbad zal hem ontmaskeren, de knoflookgeur zal hem verdrijven. Volgens Ostendorf (1962) zou de geur ook kippenluizen verdrijven: men gooit de planten in het kippenhok of wrijft de beesten in met een aftreksel de bladeren.

In een recept van Sedoc (1992) tegen aambeien worden drie maïskolven gedroogd in de zon en fijngestampt met vier bladeren van de bakruwiri. Het poeder wordt gemengd met twee eetlepels krapa-olie (*Carapa guianensis*), amandelolie of slaolie. Hiermee smeert men de aambeien in. Een thee van de bladeren zou ook helpen tegen aambeien. Bij verkoudheid en bijholteontsteking raadt hij aan te inhaleren boven een heet afkooksel van de verse bakruwiri bladeren. Naweeën zouden verminderen door het drinken van een glaasje zoete rode wijn, waarin tien droge sangrafu-bladeren (*Costus* sp.) en tien bakruwiwiri-bladeren zijn getrokken. Het sap van de bakruwiri mengt hij met castorolie (van *Ricinus communis*). Dit is volgens hem 'een uitstekende laxans voor galsteenlijders'.

In het gehele Caribisch gebied wordt een thee van deze plant gedronken om een abortus op te wekken tijdens de eerste weken van de zwangerschap. Voor een overzicht van de werkzame stoffen in *Petiveria alliacea*, zie Alegre & Clavo (2007).

Commercieel gebruik: de verse plant is verkrijgbaar op de Vreedzaammarkt in Paramaribo en in een beperkt aantal Surinaamse kruidenwinkels in Nederland. Op internet zijn diverse pillen te koop onder de namen 'anamu' of 'mapurite', met *P. alliacea* als basis

Betekenis naam: ¹) rattenstaart, vanwege de lange bloeiwijze; ²) demonenkruid, om kwaadaardige bakru's te verjagen; ³) baas van de geest van de overledenen; ⁴) stinkkruid; ⁵) afgeleid van de Engelse term; ⁶) naam uit Guyana en Jamaica.

PHYTOLACCACEAE

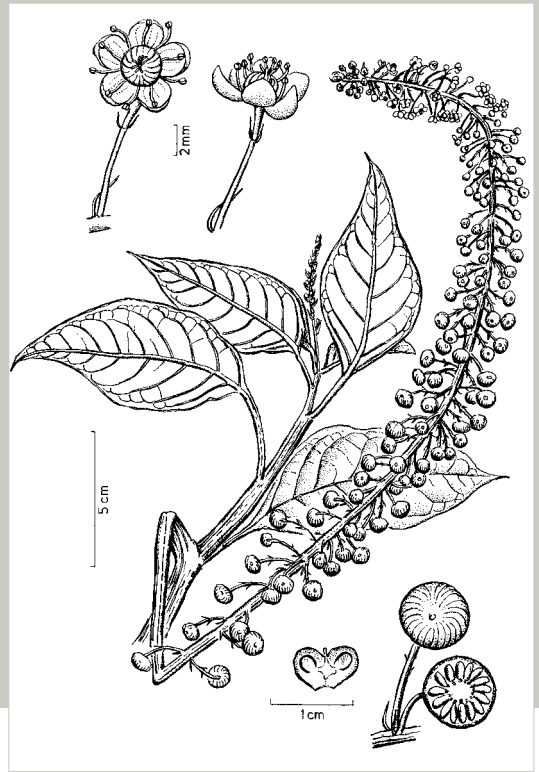
Phytolacca rivinoides Kunth & C.D.

Bouché.

Lokale namen: blakawiwiri¹, gogomango (Sr), karuruwari (Ca), panarapana (Trio), makoko² (Au, Sa), baka uwii, atëë, gbökeléle, gbökëe (Sa).

Beschrijving: Struikachtig kruid tot 3 m hoog. Stengel gekant. Bladeren verspreid, dun, kaal, grootte 21 x 8 cm; voet stomp of spits; punt spits, nerven roze. Bloeiwijze een felpaarse tros, eindstandig of tegenover de bladeren, tot 65 cm lang, dicht bezet met roze tot witte bloempjes. Vrucht een paarszwarte, afgeplatte bes met rood sap. Zaden tot 18, zwart.

Phytolacca rivinoides: habitus, bloemen, vruchten en zaad. **Illustratie: W. Hekking.**

Voorkomen: algemeen onkruid op open terrein, vooral na kap en brand.

Verspreiding: Midden- en Zuid-Amerika en de West-Indische eilanden.

Domesticatie: wild, gespaard tijdens het wieden.

Gebruik: Dit kruid komt vaak voor op pasgebrande kostgrondjes, het zaad ontkiemt beter als het door brand is aangetast of een vogelmaag heeft gepasseerd. Indianen gebruiken de paarse vruchten als lokaas voor vissen (Ostendorf, 1962). De sappige bladeren van dit kruid worden als groente gestoofd of in de soep verwerkt. De smaak lijkt op die van spinazie. Gogomango wordt vaak aangeraden bij een lage bloeddruk ('lage salie'), een tekort aan vitaminen, voor zwangere vrouwen, bloedarmoede of sikkelcelanemie, een relatief vaak voorkomende bloedziekte onder Afro-Surinamers. Het sap van gekneusde bladeren zou helpen om

braakneigingen tegen te gaan en beter te plassen. Gestampte bladeren in water met melasse en kokosolie vormen een beproefd hoestdrankje. In Brownsweg worden de vruchtjes verbrand tot poeder, op een zwart lapje gesmeerd en tussen de billen gestoken bij aambeien. In Guyana raadt men de groente juist aan bij diabetes. Trio's wassen hun haar met de bladeren tegen luizen, vlooien en roos (Plotkin, 1986).

Commercieel gebruik: rond 1960 kwamen de verse bladeren nog in grote hoeveelheden op de markt (Ostendorf, 1962), nu zie je ze nauwelijks meer.

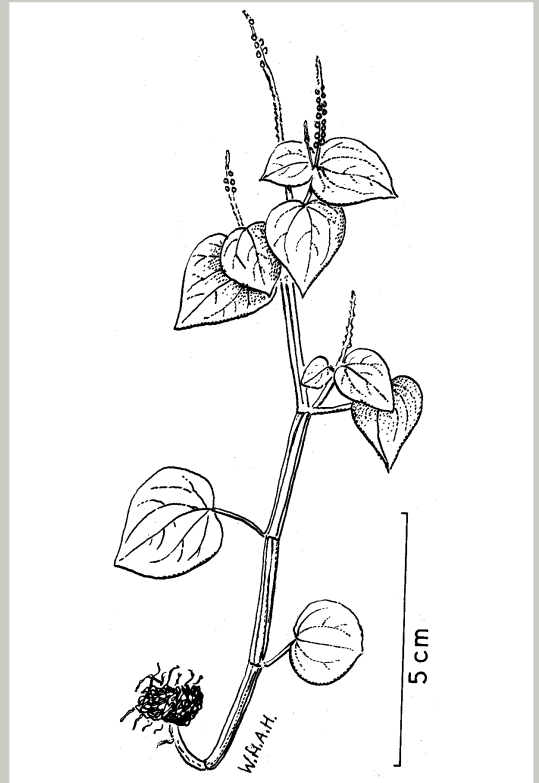
Betekenis naam: ¹⁾ zwart kruid; ²⁾ de Makoko's waren slaven afkomstig uit het huidige Congo-Brazzaville. Het is niet bekend of zij de plant vaak aten of anderszins gebruikten.

Peperomia pellucida (L.) Kunth.

Lokale namen: konsakawiwiri¹, sei oso kowru-ati², soro aiwiri³ (Sr), sakusaku⁴ (Ca), konsaka uwii¹ (Au), dende gigi⁴, gaanda koto hati², sa rugo kolo ati, komsáká úwii¹ (Sa), godong sapu regel, sapu rakim rangu rangu (J), soldaten-salade⁵ (SN).

Beschrijving: Rechtopstaand kruid, zowel terrestrisch als epifytisch groeiend, 10-30 cm hoog. Stengels sappig, kaal, roodachtig groen. Bladeren verspreid, sappig, glasachtig, kort gesteeld, 1-4 x 1-3,5 cm; voet stomp of hartvormig; punt spits of stomp; onderkant van het blad dofgroen. Bloeiwijze een eindstandige aar, 1-6 cm lang. Bloemen zeer klein, lichtgroen. Vruchtjes groen, min of meer bolvormig, geribbeld.

Peperomia pellucida. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: zeer algemeen op donkere en vochtige plekken in tuinen, als epifiet op boomtakken.

Verspreiding: Pantropisch.

Domesticatie: wild, opzettelijk niet weggewied, aangeplant in potten en op erven.

Gebruik: Dit sappige kruid staat bekend als middel tegen oogontsteking. De gewassen plantjes wikkelt men in een schoon doekje dat men boven het ontstoken oog uitknijpt. Het sap brandt wel, maar het rode en jeukende oog zou snel over zijn. In tropische landen komt oogontsteking (conjunctivitis) door bacteriën veel voor. Onderzoek heeft uitgewezen dat extracten van *Peperomia pellucida* zowel pijnstillend werken als de groei van bacteriën en schimmels tegengaan (Aziba et al., 2001; Bojo et al., 1994; Singh et al., 1983). Het fijngestampte plantje legt men ook op open zweren en wonden die slecht helen, jeukende of pijnlijke plekken, kneuzingen en ontstekingen, eventueel vermengd met gestampte slabriki-bladeren (*Senna alata*). Het sap uit konsakawiwiri met een beetje pamba, zout of suiker drinkt men bij zwanger-

schapsmisselijkheid, baarmoederproblemen, hartklachten, hoge bloeddruk, koorts, maagklachten, eiwit in de urine en verkoudheid. Het sap met melasse, slaolie, limoensap en zout geeft men in kleine hoeveelheden aan kinderen met astma ('bezetting'). De fijngestampte plant propt men tussen de tenen als men last heeft van voetschimmel ('pfitfinga' of 'konsaka'). Het sap smeert men soms op de geslachtsdelen als afrodisiacum. Een kruidenbad van de bladeren zou helpen bij duizeligheid, epilepsie en hoofdpijn. Alleen het hoofd natmaken is soms al voldoende.

Marronvrouwen koken tegen het eind van hun zwangerschap een paar plantjes konsakawiwiri met oker (*Abelmoschus esculentus*) en een paar druppels castorolie (van *Ricinus communis*) en drinken dit om de bevalling soepel en snel te laten verlopen, zonder uitscheuren of andere complicaties. Een thee van konsakawiwiri zou werkzaam zijn tegen urinewegontstekingen, hoge bloeddruk, gonorrhoe, ingewandswormen, koortsstuipen, depressiviteit, verlamningsverschijnselen en stress. Crispine Stura, een oudere Carib Indiaanse uit Bigiston, kweekte het plantje voor haar man, die

aan ‘zenuwen’ leed. Een flinke bos van de plantjes kneep ze uit en gaf het sap aan haar echtgenoot, die hier volgens haar echt van opknapte.

De sappige bladeren en stengels van konsakawiwiri zijn eetbaar. In de tijd van Stahel (1944) werden de plantjes nog als groente gegeten. In Frans Guiana worden ze nog steeds in salade verwerkt (Grenand et al., 2004), in Suriname gebeurt dit nog sporadisch. Net als kowru-ati (*Begonia glabra*), sangrafu (*Costus* spp.) en swawiri (*Aciotis purpurascens*) werden de bladeren vroeger door Afrikaanse slaven gekauwd als dorstlesser tijdens de zware werkzaamheden op de plantages. Kauen op zo’n sappig plantje zou ook tegen kiespijn werken. Het feit dat deze planten enige verlichting brachten in het ellendige leven van de voorouders, is waarschijnlijk de reden waarom ze vandaag de dag een belangrijke rol spelen in wintirituelen.

Sofie Ruyschaert en medewerkers noteerden in Brownsweg tientallen recepten voor kruidenbaden met *Peperomia pellucida*. Saramaccaners mengen de planten in baden om winti’s (fodu, bongo, apuku, awenu) op te roepen of te verjagen, magische ziekten als fyofyo en ogri ai te genezen, spiritueel vuil weg te wassen, problemen met de politie te verhelpen of simpelweg een beetje meer geluk in het leven te krijgen. Een voorbeeld van zo’n Saramaccaans geluksbad is een teil water met konsakawiwiri, witte suiker, staafjes zelfgemaakte cacao, een stuk suikerriet, papawiri (*Justicia pectoralis*), mapindapinda (*Desmodium adscendens*), kowru-ati (*Begonia glabra*) en een fles swit’sopi. Diverse Creoolse kruidenbaden met *Peperomia pellucida* zijn beschreven door Stephen (1979; 1986) en Sedoc (1992). *P. pellucida* wordt ook samen met de placenta begraven.

Het verse of gedroogde kruid wordt ook veel aan kruidenbaden toegevoegd om iemand tot rust te laten komen, na een heftige wintisessie of een angstaanval. De gestreste persoon krijgt ook het sap van de plant te drinken, soms verwerkt met orgeade (amandelsiroop) of swit’sopi (anijssiroop). ‘Deze plant is zenuwstillend, voor heet bloed. Het is een verkoelende plant, die werkt op een verhit lichaam of geest’, aldus spiritueel deskundige Marlene Ceder. Volgens een Saramaccaanse uit Brownsweg kan iemand die ergens erg van geschokken is weer tot rust gebracht worden door een klein beetje sap van konsakawiwiri met wat water en suiker te drinken uit een doorzichtig glas.

Peperomia pellucida. Foto: T. van Andel.

Of *P. pellucida* hier slechts een symbolische rol speelt is niet met zekerheid te zeggen. Het is niet bekend of de plant rustgevend eigenschappen heeft, en er is nooit medisch onderzoek gedaan naar de fysieke effecten van Surinaamse kruidenbaden. Een body lotion om de liefde van een man of vrouw te winnen wordt gemaakt door kokosolie te mengen met de bloeiwijzen van de brandnetel (*Laportea aestuans*), kowru-ati (*Begonia glabra*), konsakawiwiri en Floridawater. Een beschermend amulet (‘obia’) tegen het boze oog bij kinderen maakt je door stukje brood, een paar zaadjes nengrekondrepepre (*Aframomum melegueta*), *Peperomia pellucida*, wat blauwsel en een stukje timmermanskrijt in een stukje blauwe stof te knopen en met een veiligheidsspeld aan de kleren van het kind vast te maken (Starke & Burgzorg, 2006). Het boze oog (‘ogri ai’) wordt veroorzaakt door jaloezie en zou symptomen als braken, duizeligheid en diarree veroorzaken.

Commercieel gebruik: de verse planten liggen op de Vreedzaammarkt in Paramaribo. In Nederland vindt met de diepgevroren exemplaren in Surinaamse wintiwinkels. Via internet worden medicinale extracten van *Peperomia pellucida* (uit Azië en Brazilië) verkocht.

Betekenis naam: ¹⁾ voetschimmelkruid; ²⁾ koudhart (rustgevend) kruid dat rondom het huis of in het dorp groeit, tegenover het rustgevend kruid dat in het bos groeit (*Begonia glabra*). De eerste soort gebruikt men om dorpswinti’s tot rust te brengen, de laatste meer voor opgewonden bosgeesten; ³⁾ zwerende ogenkruid; ⁴⁾ door Heyde (1987:92) geciteerd als ‘tenteh gigi’; ⁵⁾ verwijzend naar het gebruik als groente door (in het bos gelegerde?) soldaten.

PIPERACEAE

Peperomia rotundifolia (L.) Kunth.

Lokale namen: afusensiwiri¹, ditibriwiri, pikin fowrusopo², tinsensiwiri¹, silfiseniwiwiri¹ (Sr), wadi bejo (Ar), kupari pjoran³ (Ca), pikin kuku⁴, (Au), ditibi, tisiyi (Sa), dubbeltjesblad¹, stuiversblad¹ (SN).

Beschrijving: Epifytisch kruid, hangend in dikke trossen, soms kruipend op stenen. Jonge stengels groen met rode stippen, internodiën 0,3-2 cm lang. Bladeren verspreid, soms bijna peltaat, glasachtig, vlezig, 10-12 x 10-12 mm; voet en punt afgerond; bladrand schaars gewimperd. Bloeiwijze eindstandig, geel tot rood, 2-6 cm lang. Vruchtjes rond, bruin.

Peperomia rotundifolia: habitus (b) en detail (o).

Foto's: H. Rypkema.

Voorkomen: zeer algemeen, in bos maar ook in bomen in stedelijke omgeving.

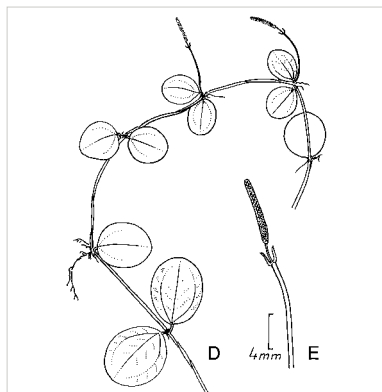
Verspreiding: Neotropen.

Domesticatie: wild.

Gebruik: De sappige, lensvormige blaadjes kun je inkoken met bruine suiker, kaneel en een beetje kokosolie. De zo verkregen stroop doet dienst als hoestsiroop, tegen slijm in de keel, astma en bronchitis. Een thee van de plant met boter en suiker wordt gedronken bij griep. Volgens Sedoc (1992) werkt een aftreksel van de plant in water tegen hoge bloeddruk en stress. Ook beschrijft hij een medicijn tegen baarmoederproblemen van een handvol *Peperomia rotundifolia* gekookt in het sap van tien zure oranjes (*Citrus aurantium*) en een halve liter water. Na afkoeling voegt hij een eetlepel krapa-olie toe. Hiervan moet per keer een borrelglasje gedronken worden. Een afrodisiacum voor mannen met dit plantje wordt vermeld onder *Allamanda cathartica*. Norbert Eersteling kookte een handvol van de plant in een aardenwerken pot ('doti patu') met drie voorgekauwde zaadjes van nengrekondrepere (*Aframomum melegueta*). Het afkooksel gaf hij aan mensen met hartproblemen. Emmoline Amimba

wist het recept van een gelukssmeersel ('koloku batra'), waarbij *P. rotundifolia* met toriman (*Desmodium adscendens*) in een fles met alcohol of parfum werd getrokken. Het mengsel smeerde je op je huid om geluk te krijgen.

Tata Tinsensi of de Tinsensi Obia is ook de naam van een winti, waarvan de door Zaalman (2003) beschreven bonuman August het medium is. Voordat deze winti zijn orakel uitspreekt, wenst hij betaald te worden met dubbeltjes. Of hij een connectie heeft met *P. rotundifolia* wordt uit dit boek niet duidelijk. De veel zeldzamere soort *P. quadrangularis*, met iets dunner, groter en tegenoverstaand blad, wordt in het Aucaans 'gaan tibi' genoemd. Het enige bekende gebruik van deze

Peperomia quadrangularis. Illustratie: H. Rypkema.

soort komt van bonuman Ruben Mawdo. In een kruidenbad om de slangengeest fodu tevreden te

houden gaan rode sangrafu (*Costus scaber*), gaan tibi, piëpië páu (*Lippia alba*), knopu uwí (*Hyptis lanceolata*), malëmbëlëmbë (*Piper marginatum*), witte klei en een stuk witte stof.

Commercieel gebruik: van *P. rotundifolia* zijn de verse plantjes zijn te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo en soms in Surinaamse wintiwinkels in Nederland. *P. quadrangularis* wordt niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ vanwege de muntvormige blaadjes verwijst de naam van deze plant naar halve centen, dubbeltjes, stuivers of zilveren centen; ²⁾ kleine vogeltjeszeep; ³⁾ verwijst naar de kupari teek (Ixodidae); ⁴⁾ klein koekje.

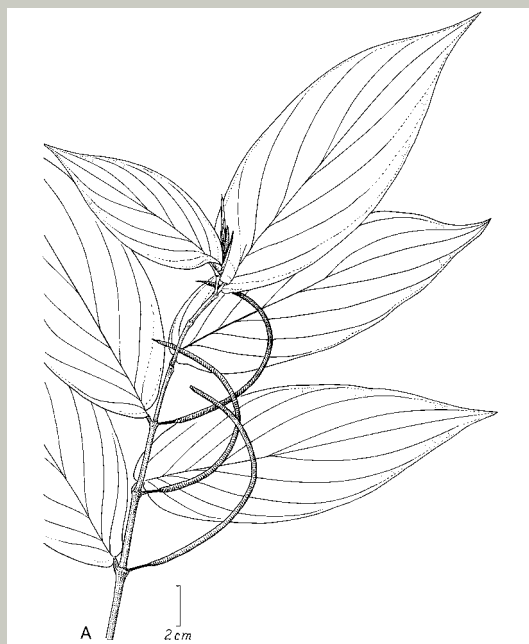
PIPERACEAE

Piper aduncum L.

Lokale namen: man aneisi¹, oposaku² (Sr), kakoro (Ar), watnle (Way), gaanma udu anu³ (Au), gabana udu (Sa), man anijs¹ (SN), bushiman lembelembe⁴ (En).

Beschrijving: Struik of kleine boom, tot 7 m hoog. Stengel met roodachtige knopen. Bladeren verspreid, kort gesteeld, hangend, geelgroen, soms met klierpuntjes, ruw behaard, 12-24 x 3-8 cm; voet scheef; punt lang toegespitst; bovenkant ruwer behaard dan onderkant. Bloeiwijze omgekruld, 8-15 cm lang, wit tot groen. Bloemen klein, ringvormig ingeplant. Vruchtjes groen, met 3 stempels.

Piper aduncum. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, op open of beschaduwde plaatsen.

Verspreiding: Neotropen.

Domesticatie: wild, aangeplant in Marrondorpen en Creoolse stadserven.

Gebruik: De bladeren van deze struik zijn ruw en hebben een sterke pepergeur. Het blad wordt samen met postelein (*Portulaca oleracea*) gekookt en als

lauw kruidenbad gebruikt voor baby's die last hebben van zuurte ('atita' (Au): korrelige ontlasting, darmkrampen en luierruptslag). Het kind geeft men ook een kleine hoeveelheden van het badwater te drinken. Soms worden er ook wat rode katoenbladeren (*Gossypium barbadense*) meegekookt, maar dan mag de baby er niets van binnenkrijgen. Marktverkoopster Irma Dongo maakte een kruidenbad om de slangengeest papa winti te eren met konsakawiwiri (*Peperomia pellucida*) op de bodem van de teil, en kaneribuba (Lauraceae sp. TVA

4791), adru (knol van *Cyperus prolixus*), pawintiwiri (*Justica pectoralis*), weti swawiri (*Aciotis purpurascens*, groene vorm), sangrafu (*Costus* spp.), malëmbëlëmbë (*Piper marginatum*), gaman udu anu (*P. aduncum*), en kowru-ati (*Begonia glabra*) er bovenop, aangevuld met water. Voor een Aucaans swit'watra met *P. aduncum*, zie *Chromolaena odorata*.

Commercieel gebruik: vers blad is te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo en soms in Surinaamse winkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ deze naam wordt vaker gebruikt voor *P. arboreum*. De vrouwelijke is *P. marginatum*; ²⁾ deze naam, geschreven als 'oposakoe', staat vermeld bij de collectie van de plant in het Hermann Herbarium (ca. 1680), maar lijkt nu niet meer in gebruik; ³⁾ hand van de granman, het opperhoofd van de Marrons; ⁴⁾ Guyanese naam.

PIPERACEAE

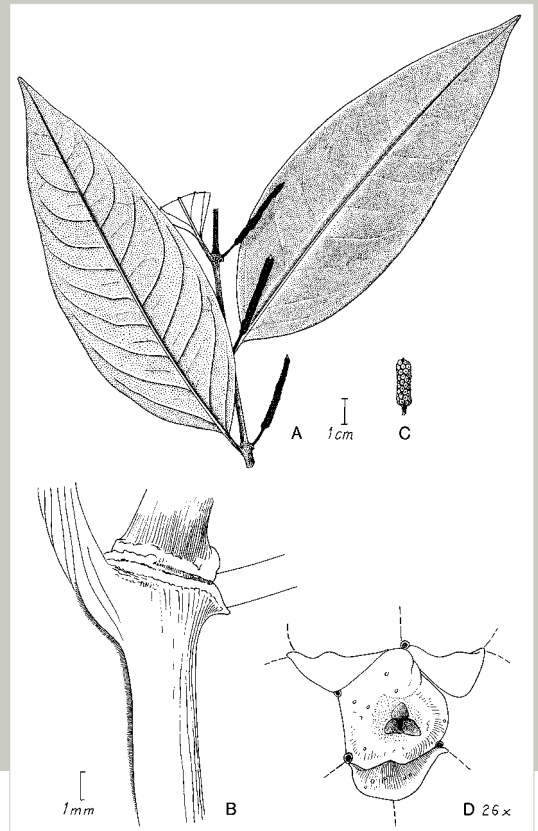
Piper anonifolium (Kunth) Steud. var. *anonifolium*.

Lokale namen: ampukuwiri¹, man aneisi (Sr), pikin kolakatinga, ampuku uwii¹, akamikini², kinikini², babadua³ (Au), malëmbë tökö (Sa).

Beschrijving: Struik, tot 3 m hoog. Jonge stengels met een dunne rij haren onder elke bladsteel. Bladsteel 1 cm lang, enigszins schedevormig. Bladeren verspreid, dun, na drogen zilverkleurig, 8-16 x 2-4,7 cm; voet spits, soms scheef; punt spits. Bloeiwijze rechtopstaand, 2,5-4 cm lang, lichtgeel tot groen, met een puntje. Vruchtjes afgeplat, groen, met 3 stempels.

Piper anonifolium var. *anonifolium*: a. habitus; b. stengel met knoop; c. aar met vruchtjes; d. detail vruchtje met 3 stigma's.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: niet algemeen, in de ondergroei van hoog bos en moerasbos.

Verspreiding: de Guiana's, Venezuela, en het Amazonegebied van Brazilië en Bolivia.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Volgens de Aucaanse bonuman Ruben Mawdo leefde de bosgeest Apuku in deze plant. Voordat hij een blad van de struik plukte zong hij eerst een lied voor hem ('Apuku-ooo, Apuku-ee'). Een schedel van een agoeti die (toevallig?) naast

de plant lag, mocht niet worden opgepakt. Apuku's wonen diep in het bos en weten veel van medicinale planten, maar zijn onbetrouwbaar en houden er niet van gestoord te worden. De sterk naar anijs geurende bladeren van diverse *Piper*-soorten worden in kruidenbaden verwerkt om dit soort bosgeesten op te roepen of juist te kalmeren. De bladeren van *P. anonifolium* met die van kiin tongo (*Guatteria scandens*) en kulakatenga (*P. bartlingianum*) met bier en swit'sopi verwerkte Mawdo in een koud bad. Hiermee moest iemand

zich baden die door een bosgeest was bezeten, zodat de 'Apuku zich weer goed zou voelen'.

De bladeren van *P. anonifolium* worden ook verwerkt in genitale stoombaden en kruidenbaden voor slangengeesten en geesten van albino's en stroomversnellingen (töné, Sa).

PIPERACEAE

Piper arboreum Aubl.

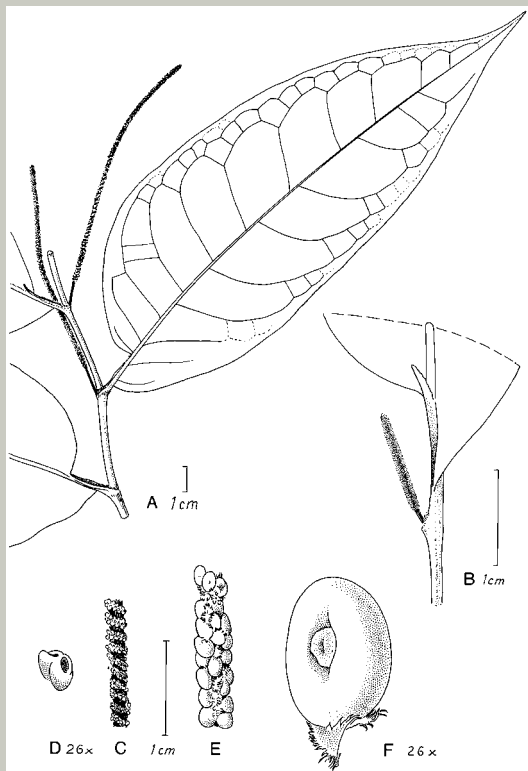
Lokale namen: man aneisi¹, apukuwiri² (Sr), pikin kamikindi³ (Au), mukai katenga, akajatenga, apuku pepe⁴, kolakatenga (Bo), abaon dèku, kakakaringa, kulakatinga, malëmbê tökö⁵ (Sa).

Beschrijving: Struik of kleine boom, 2-7 m hoog. Stengel met dikke knopen, sterk vertakt. Bladsteel tot 2 cm lang, diep schedevormig. Bladeren verspreid, 10-25 x 6-11 cm; voet zeer scheef; punt spits tot lan toegespitst; bovenkant glanzend groen; onderkant lichtgroen, jonge bladeren roodachtig. Bloeiwijze rechtopstaand, 5-10 cm lang, licht geelgroen. Bloemen spiraalsgewijs ingeplant. Vruchtjes donkergroen, afgeplat, met 3-4 stempels.

Piper arboreum. a. habitus; b. bladsteel en bloeiwijze; c. detail bloeiwijze; d. stamper; e. vruchtjes; f. detail vruchtje met bractee. **Illustratie:** H. Rypkema.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹) bosgeestenkruid; ²) trompetvogelknie / kniekniet, naar de knopen in de stengel. Deze naam wordt aan meerdere *Piper*-soorten gegeven; ³) deze naam wordt meestal aan de eveneens magische plant *Ischnosiphon gracilis*.

Voorkomen: algemeen, in de ondergroei van hoog bos, moeras- en secundair bos.

Verspreiding: van Mexico tot Zuid-Brazilië, Paraguay en de West-Indische eilanden.

Domesticatie: wild, geregeld aangeplant in tuinen, in de stad en in het binnenland.

Gebruik: De bladeren van deze veel voorkomende struik zijn vanwege hun anijsgeur geliefd in kruidenbaden. Behalve in genitale stoombaden worden ze verwerkt in diverse spirituele kruidenbaden, om bijvoorbeeld een slangengeest op te roepen (Stephen, 1986: 71), een geest van een overledene van je af te schudden (Stephen, 1979: 91) of om

de bosgeest Apuku of de termietengeest Akantamasi gunstig te stemmen. Een kruidenbad ('krin skin watra') uit Brownsweg met man aneisi (*P. arboreum*), uma aneisi (*P. marginatum*), merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*) en een scheut sterke drank, zou geluk brengen. Baden met de bladeren van *Piper* zorgt voor verfrissing en zou vermoeidheid tegengaan. Marrons voegen de plant soms ook toe aan hun versterkende babybaden. De wortels hebben een scherpe pepersmaak: de thee ervan zou werkzaam zijn tegen hoest.

Commercieel gebruik: verse bladeren zijn te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo en diverse Surinaamse kruidenwinkels in Amsterdam en Rotterdam

Betekenis naam: ¹⁾ mannelijke anijsplant, de vrouwelijke is *P. marginatum*; ²⁾ bosgeestenplant; ³⁾ kleine trompetvogelknie, vanwege de knopen

in de stengel; ⁴⁾ bosgeestenpeper; ⁵⁾ een algemene naam voor meerdere *Piper*-soorten.

PIPERACEAE

Piper betle L.

Lokale namen: paanblad¹ (Sr), pán ptr¹ (Sarn), sirih², suruh³ (J), betelblad (SN).

Beschrijving: Tweehuizige klimplant, 5-20 m lang. Stengel verdikt, wortelend op de knopen, bezet met lenticellen. Bladsteel tot 2,5 cm lang. Bladeren verspreid, leerachtig, glanzend groen, 5-20 x 2-11 cm; voet hartvormig of stomp; punt lang toegespitst. Bloeiwijze tegenover het blad, hangend; mannelijke aar tot 12 cm lang; vrouwelijke aar tot 5 cm lang. Vrucht een groene, vlezige bes.

Piper betle in een tuin in Wanica: habitus (b) en detail stengelknoop en bladsteel (o).

Foto's: H. Rypkema.

Voorkomen: af en toe gekweekt in Javaanse of Hindostaanse tuinen.

Verspreiding: van oorsprong uit de Indo-Maleisische regio, nu gekweekt in heel tropisch Azië. Door Javaanse contractarbeiders meegenomen naar Suriname.

Domesticatie: al 8000 jaar geleden gedomesticeerd in Azië.

Gebruik: Waarschijnlijk zijn er nog enkele Javaanse ouderen in Suriname die betelpruimen kauwen. Om zo'n pruim te maken legt men stukjes betelnoot (*Areca catechu*) met wat kalk en een blokje gambir (pasta van het blad van *Uncaria gambir*, uit Indonesië geïmporteerd) in een betelblad (*Piper betle*) en rolt men het geheel op. De pruim wordt tussen wang en tandvlees gedrukt, waardoor een rood sap vrijkomt dat een gevoel van euforie geeft, honger stilt en de hartstocht

verhoogt. Betelblad bevat essentiële oliën met een scherpe smaak. Het blad is werkzaam tegen bacteriën en schimmels en zou ook een antitumor werking hebben, maar andere ingrediënten in de betelpruim zijn juist weer kankerverwekkend. Veel gevallen van slokdarmkanker in Azië zijn terug te voeren op het kauwen van betelpruimen (van der Vossen & Wessel, 2000).

Piper betle blad met rijst en bloemen als offer tijdens een Hindostaanse pooja, Wanica.

Foto: H. Rypkema.

Paanbladeren worden geofferd tijdens een katha, een jaarlijkse hindoeeceremonie bij iemand thuis voor een voorspoedig verloop van de zaken in diens huishouden. Pandit Kresgangaram Panday legde rijst, bloemen, sandelhoutpoeder, vermiljoenpoeder, hrdi (poeder van de wortel van *Curcuma longa*) en een paar sprietjes dhuba gaas (*Cynodon dactylon*) op een vers paanblad en vouwde het offer later dicht.

Tijdens een gebedsdienst voor de God Ghanesh, die verantwoordelijk is voor regen en goede oogst, offert een pandit vijf soorten bladeren: niem (*Azadirachta indica*), paanblad, mangoblad (*Mangifera indica*), bill patr (*Aegle marmelos*) en pipir (*Ficus religiosa*).

Paanblad heeft ook medicinale toepassingen: Javanen rollen het jonge blad op of maken het fijn en proppen het in hun neus bij een bloedneus. Hindostanen kauwen op de verse bladeren tegen een slechte adem en tandbederf. Ook drinken ze een thee van het blad tegen hoge bloeddruk (Raghoenandan, 1994) of hinderlijke lichaamsgeuren (Ramharakh, 2005).

Commercieel gebruik: niet verhandeld in Suriname. Het paanblad dat verkocht wordt in Hindostaanse en Indonesische winkels in Rotterdam is waarschijnlijk geïmporteerd uit India of Bangladesh, 's werelds grootste producenten van *Piper betle*.

Betekenis naam: ¹⁾ afgeleid van het Hindi en Urdu; ²⁾ afgeleid van het Bahasa Indonesia; ³⁾ Javaans dialect.

PIPERACEAE

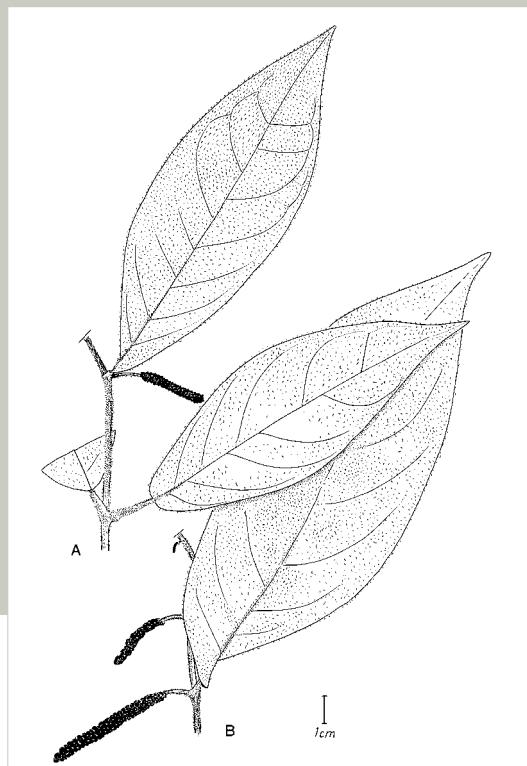
Piper brownsbergense Yunck.

Lokale namen: ampuku aneisiwiwiri¹ (Sr), blaka kulakatenga (Au), womi tilakatenga (Sa).

Beschrijving: Kleine struik, 0,2-1,5 m hoog. Jonge stengel dicht bezet met lange, gele haren. Bladeren verspreid, kort gesteeld, met klierpuntjes, 11-21 x 4-11 cm; voet enigszins hartvormig, vaak scheef; punt toegespitst; bovenkant vrijwel kaal; onderkant behaard. Bloeiwijze hangend onder de bladeren, tot 5,5 cm lang. Vruchtjes groen; puntig, met 3 stempels.

Piper brownsbergense. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: niet algemeen, in de ondergroei van hoog bos.

Verspreiding: de Guiana's en het Braziliaanse Amazonegebied.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Deze *Piper*-soort komt alleen diep in het bos voor, dus het is bijna vanzelfsprekend dat Marrons de sterk geurende bladeren gebruiken om bosgeesten op te roepen. Als je je baadt met een kruidenbad van dit blad, malëmbëlëmbë (*Piper marginatum*), piëpië páu (*Lippia alba*), sangrafu (*Costus scaber*), makamaka (*Lantana camara*) en parfum, zal je bezeten worden door een welwillende apuku. Als je er andoya bladeren (*Campomanesia aromatica*) aan toevoegt, kan het kruidenbad ook kromanti en fodu winti's oproepen. Er komen in Suriname tientallen *Piper*-soorten voor (Görts-van Rijn, 2007), waarvan er sommige sterk op elkaar lijken. In het binnenland heerst dan soms ook verwarring over welke *Piper* de woonplaats van de bosgeesten is en welke lokale naam daarbij hoort. *P. divaricatum*, *P. demerarum*, *P. adenandrum*, *P. avellanum*, *P. bartlingianum* en *P. hispidum* werden verzameld onder soortgelijke lokale namen (kulakatenga, ampuku wiri, aneisi wiri, malëmbê tökö, kamikindi), met hetzelfde gebruik. De verschillen tussen deze *Piper*-soorten staan nauwkeurig beschreven en getekend in Görts-van Rijn (2007).

Arawaks in Powakka maken een kruidenbad met *P. demerarum*, *Costus spiralis* en onalibano (soort onbekend) om boze geesten te verjagen. Saramaccaners in Klaaskreek wassen hun hoofd met *P. divaricatum*, seigotro (*Struchium sparganophorum*) en bë baka pinja pau (*Vismia guianensis*) als ze nachtmerries hebben. De scherpsmakende wortels van *P. bartlingianum* (petpë, Way) en *P. poiteanum* (arakompani, Way) werden in het verleden door Wayana's gebruikt voor de vervaardiging van pijlgif (curare). *P. bartlingianum* wordt door Saramaccaners toegevoegd aan kruidenbaden om aan te sterken, bescherming te bieden tegen kwade intenties van anderen, geluk te hebben bij de jacht en lichaamspijn te verzachten. Een thee van de wortels drinkt men bij buikpijn. Nazaten van gevluchte slaven vertelden Hoogbergen (1996) dat een in de 19^e eeuw een magische plant genaamd 'kuli-katinga' bij de offerplaats van hun voorouders was geplant.

Commercieel gebruik: sommigen van de bovengenoemde *Piper*-soorten verschijnen af en toe op de Vreedzaammarkt in Paramaribo en in Surinaamse wintiwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ bosgeest-anijsplant.

PIPERACEAE

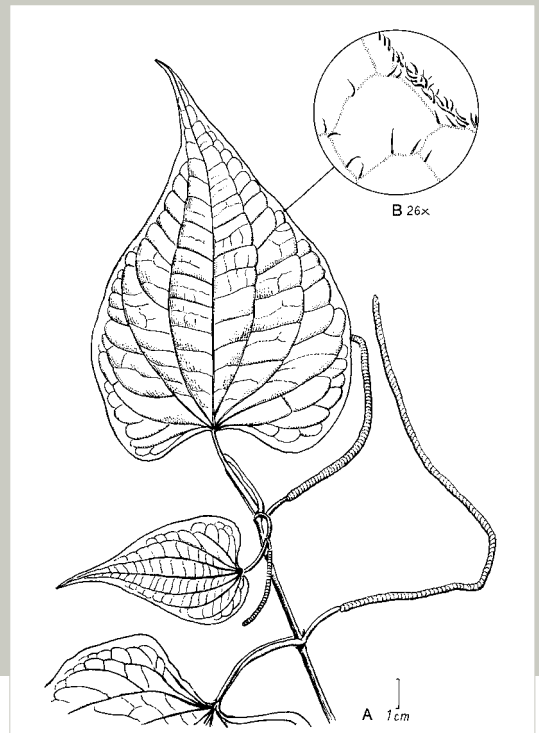
Piper marginatum Jacq.

Lokale namen: uma aneisi¹, bosaneisi, ma aneisi¹, aneisiwiri (Sr), warakabakoro, karbu-jaro (Ar), papa sa'k'i yali, papasaka yarë (Ca), malimbelimbe² (Au), malëmbëlëmbë² (Sa), godong suruhan (J), anijsblad (SN).

Beschrijving: Struik, tot 3 m hoog. Bladsteel tot 4 cm lang, schedevormig. Bladeren verspreid, na 10-12 x 8-15 cm; voet diep hartvormig; punt toegespitst; bladrand gewimperd. Bloeiwijze rechtopstaand en gekruld, wit, 10-13 cm lang. Vruchtjes groen, langwerpig, met 3 stempels.

Piper marginatum. a. habit, b. detail nervatuur.

Illustratie W. Hekking en H. Rypkema.

Voorkomen: zeer algemeen, in moerasbos en secundair bos.

Verspreiding: van Mexico tot Ecuador, Brazilië en de West-Indische eilanden.

Domesticatie: wild, vaak aangeplant in tuinen. Vermeerderd via stekken.

Gebruik: Deze sterk naar anijs geurende plant is een van de meest geliefde medicinale planten van Suriname. Het hete afkooksel van de bladeren met citroengras (*Cymbopogon citratus*), limoenblad (*Citrus aurantifolium*) en makamaka (*Lantana camara*) dient als stoombad om te inhaleren bij griep, verkoudheid, hoest, koorts en bijholteontsteking. Een thee van het blad drinkt men bij verkoudheid, bronchitis, buikkrampen, diarree, koorts, hoge bloeddruk, geelzucht en urinewegontstekingen. Volgens Saramaccaans genezer Henk Jeroe heeft de thee een slijmoplossende en urinedrijvende werking. Het sap van de bladeren wordt soms in de ogen gedruppeld bij infecties.

Het jonge blad wordt fijngezeven, met water vermengd en opgedronken tegen heftig braken. Bij hoofdpijn zou het helpen om een grote bos uma aneisi 's nachts onder je kussen te leggen. Het hoofd nat maken met water waarin gestampt anijsblad met zuurzakbladeren (*Annona muricata*) zijn gedrenkt zou ook helpen. Een kruidenbad met uma aneisi neemt men bij verkoudheid, jeuk, koorts, huidirritatie, overgeven en baarmoederproblemen. Het bad helpt je tot rust te komen, zei een Javaanse. Baby's baadt men met dit kruidenbad als ze last hebben van koorts, uitslag, diarree, pijn of verkoudheid. Soms wordt er blad van tamarinde (*Tamarindus indica*), *Citrus*-vruchten, guave (*Psidium guajava*) of citroengras (*Cymbopogon citratus*) meegekookt. Ze krijgen ook iets van het badwater te drinken. Een bad met aneisi wiri, snekiwiri (*Eryngium foetidum*) en de wortel van ingi masusa (*Zingiber zerumbet*) zou werkzaam zijn tegen koorts en spanningen. Javanen in Lelydorp gooien het blad in de kippenren als de beesten last hebben van luizen (Tjong Ayong, 1989).

Een thee van de wortels van uma aneisi wordt genoemd als afrodisiacum voor mannen (Sedoc, 1992) en als medicijn tegen baarmoederproblemen (Stephen, 1979). In Brownsweg drinken vrouwen

een afkooksel van de anijsbladwortels en papajawortels (*Carica papaya*), samen met nengrekondreprepre-zaadjes (*Aframomum melegueta*) bij menstruatiepijn. Om een vlotte bevalling in te leiden worden de papajawortels vervangen door merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*) en de wortels van oker (*Abelmoschus esculentus*). Een heet afkooksel van uma aneisi met andoya (*Campomanesia aromatica*), yarakopi (*Siparuna guianensis*) en mangoblad (*Mangifera indica*) wordt door vrouwen als genitaal stoombad gebruikt na de menstruatie, bevalling of keizersnede. Laboratoriumonderzoek heeft uitgewezen dat *P. marginatum* schimmelwerende stoffen bevat (Reigada et al., 2007). Volgens Edith Adjako moest een Aucaanse vrouw zich de eerste drie maanden na de zwangerschap uitsluitend met warm water uit een emmer wassen en niet zomaar in een rivier of kreek. Op de eerste dag van de vierde maand na de bevalling gaat ze zich weer zoals gewoonlijk baden in de rivier, maar voor ze het water betreedt, moet ze zich eerst insmeren met uma aneisi, om haar geur voor de watergeesten te verbergen. Na de menstruatie of bevalling moet ook het huis en het erf worden gereinigd. Dit gebeurt door uma aneisi te mengen met water en pemba in een kalebas en dit met een bezempje van *Scoparia dulcis* in en rond het huis te spreken. Dezelfde reinigingsrituelen worden uitgevoerd na het overlijden van een familielid.

Tijdens het púu miíi a döö ritueel, wanneer een Saramaccaanse baby een week na de geboorte voor het eerst aan de dorpelingen wordt getoond, sprenkelt men eerst een kruidenbad met uma aneisi, makamaka (*Lantana camara*) en piëpië páu (*Lippia alba*) over moeder en kind heen. Het rituele bad moet ze beschermen tegen boze invloeden van buitenaf en ze een gezond en succesvol leven bezorgen.

‘Uma aneisi heeft geurige bladeren: daar worden geesten blij van’, verklaart Stephen (1986: 107) het veelvuldige gebruik van *P. marginatum* in rituele kruidenbaden. Volgens Saramaccaans genezer Tooy was het eerste plengoffer dat de weggelopen slaven aan hun voorouders brachten het regenwater dat zich in de bloeiwijze van een palulu had verzameld (zie *Heliconia psittacorum*), het tweede was het water uit de petiolen van *P. marginatum* (Price, 2008). De reden voor de populariteit van deze plant in wintirituelen is wellicht behalve de

geur ook een historisch gebruik als bron voor drinkwater. Na een regenbui blijft er inderdaad een kleine hoeveelheid water achter in de bladstelen. Tijdens het Saramaccaanse dungulaliriteel worden de testikels van geofferde kip op bedje van *P. marginatum* bladeren gelegd (Price, 2008).

Ruben Mawdo maakte kruidenbaden voor het versterken van de eigen geest met sabana uwii weti ede (*Cyanthillium cinerium*), uma aneisi, piëpië páu (*L. alba*), makamaka (*Lantana camara*), pikin nengre lanser (*Chromolaena odorata*) en smeriwiri (*Ocimum campechianum*). Soms voegde hij er ook nog kowru-ati (*Begonia glabra*) en yarakopi (*Siparuna guianensis*) aan toe. Voor een pawinti kruidenbad met *P. marginatum*, zie *Cyperus prolixus*. Creolen in Nederland maakten een 'owru yari wasi': een geurig bad van uma aneisi, een fles floridawater en het synthetisch parfum zeven geesten. Zo'n bad wast alle tegenspoed van het afgelopen jaar weg, zodat men fris het nieuwe jaar kan beginnen. *P. marginatum* wordt in tal van kruidenbaden gebruikt, zowel in de stad als in het binnenland, voor het oproepen van winti's (Mama Aisa, pawinti, fodu, apuku, kromanti), het verjagen van boze dromen en geesten (yorka's), voor geluk, om een geliefde aan te trekken, fyofyo of

het boze oog af te weren. Na de geboorte wordt de placenta vaak samen met anijsblad begraven.

Dat *P. marginatum* al heel lang een rol speelt in het rituele leven van de Marrons wordt duidelijk uit de beschrijving van Price (1990) van het altaar voor de Mandanfo obia in Sentea (Gaánlío, Boven-Suriname). De heilige plaats was in de laat 18^e eeuw afgesloten met stengels van malëmbëlëmbë, om te voorkomen dat een rouwende (en dus onreine) vrouw de heilige plaats zou betreden.

Commercieel gebruik: verse planten zijn te koop op de Vreedzaam- en Noodmarkt in Paramaribo en de markt in Amsterdam Zuidoost, gedroogde en bevroren exemplaren worden verkocht in diverse Afro-Surinaamse en Hindostaanse winkels in de Randstad.

Betekenis naam: ¹⁾ vrouwelijke anijsplant, de mannelijke is (meestal) *P. arboreum*; ²⁾ Malembelembe is een dorp in Bandundu, Congo-Kinshasa. Volgens Herskovits & Herskovits (1934) is het de naam van een geest. Het is niet duidelijk of de plant, de geest en de Congolese plaats iets met elkaar te maken hebben.

PIPERACEAE

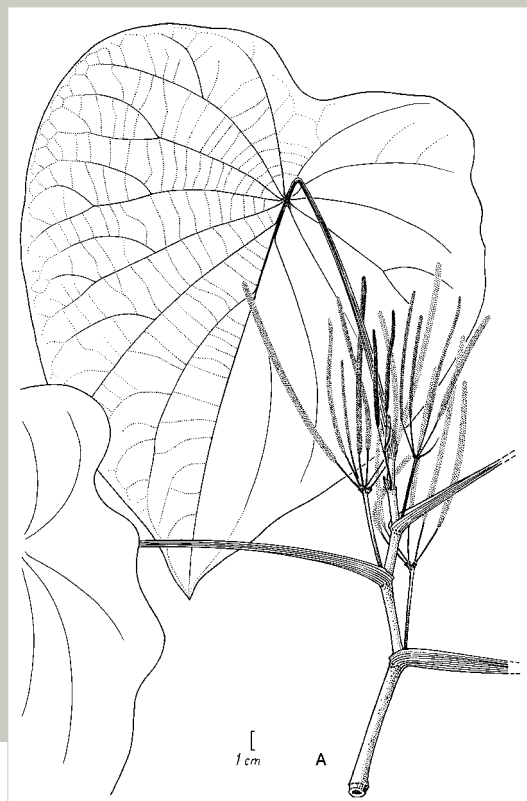
Piper peltatum L.

Synoniem: *Potomorphe peltata* (L.) Miq.

Lokale namen: switi aneisi¹, aneisiwiri², busipepe³ (Sr), doboribanaro (Ar), gaán malëmbëlëmbë⁴, gaán malombelombe, gamal (Sa), anijsblad (SN), cowfoot-leaf⁵ (En).

Beschrijving: Groot kruid, tot 3 m hoog, met een sterke anijsgeur. Stengel met zwarte klierpuntjes, vooral op de knopen. Bladsteel 8-20 cm lang, schedevormig. Bladeren verspreid, peltaat, bezet met klierpuntjes, 16-30 x 18-40 cm; voet afgerond tot diep hartvormig; punt spits. Bloeiwijze rechtopstaand, schermvormig, met meerdere, 5-10 cm lange, witte aren. Vruchtjes groen, driekantig.

Piper peltatum. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: zeer algemeen, in open vegetatie.

Verspreiding: tropisch Zuid-Amerika.

Domesticatie: wild, soms gespaard of aangeplant in tuinen.

Gebruik: De grote, sterk naar anijs geurende bladeren worden in heet water getrokken. De thee zou verzachtend werken bij ernstige buikkrampen, ‘zenuwaandoeningen’, en ‘kouvating in de buik’, waaronder men in Suriname zowel constipatie als baarmoederontsteking rekent. Een vaginaal stoombad met het hete afkooksel van de bladeren zou helpen om kraamvrouwenkoorts te voorkomen en menstruaties pijn verzachten. Door de essentiële oliën die in het blad zitten (Grenand et al., 2004), heeft het bad een verkoelend effect en laat het een frisse geur achter. Indianen in de Guiana’s wrijven het blad daarom op pijnlijke gewrichten, op de rug bij hernia en op het voorhoofd bij hoofdpijn (Van Andel, 2000; DeFilipps et al., 2004).

Een thee van de gedroogde wortels wordt aangeraden bij baarmoederpijn. De wortels gekookt met bladeren van blaka uma (*Cordia curassavica*), vlier (*Sambucus canadensis*), gwanatiki (*Tecoma stans*), dubbeltjesblad (*Peperomia rotundifolia*), de wortels van zure oranje (*Citrus aurantium*), awara (*Astrocaryum vulgare*), wilkensbitter (*Alamanda cathartica*) en ingisopo (*Furcraea fo-*

tida), is volgens Sedoc (1992) een effectief tonicum voor mannen tegen impotentie. Vanwege de sterke geur wordt de plant ook in spirituele kruidenbaden gebruikt, om negatieve krachten van vijanden af te weren (‘limbobaka’, Sa) of invloed van kwade geesten af te wassen (van ’t Klooster, 2009). In een bad ter versterking van de eigen geest verwerkte Ruben Mawdo behalve *P. peltatum* ook piëpië páu (*Lippia alba*), sangrafu (*Costus scaber*), uma aneisi (*P. marginatum*), makamaka (*Lantana camara*) en parfum. In Brownsweg beschermen de Saramaccaners hun baby’s tegen de geesten van de stroomversnellingen door ze te baden met *P. peltatum*, swa wiri (*Aciotis purpurascens*) en merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*) en matu bonu uwii (*Miconia lateriflora* ssp. *lateriflora*).

Commercieel gebruik: niet verhandeld in Paramaribo. Sporadisch verkocht door wintiwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ zoete anijs; ²⁾ anijsblad; ³⁾ bospeper; ⁴⁾ grote malëmbëlëmbë. De kleine is *P. marginatum*. Malembelembe is een dorp in Bandundu, Congo-Kinshasa. Volgens Herskovits & Herskovits (1934) is het de naam van een geest. Het is niet duidelijk of de plant, de geest en de Congolese plaats iets met elkaar te maken hebben; ⁵⁾ koevoet, naar de vorm van het blad (Guyanees Creoolse naam).

PLANTAGINACEAE

Plantago major L.

Lokale namen: hin kan tsjoi (Hong Kong Chinees), grote weegbree (SN).

Beschrijving: Overblijvend kruid, tot 50 cm hoog. Bladeren in een basale rozet; bladsteel tot 20 cm lang; bladschijf 5-20 x 4-9 cm; voet aflopend; punt stomp; bladrand onregelmatig gegolfd; nervatuur handvormig. Bloeiwijze een eindstandige, tot 15 cm lange aar op een tot 20 cm lange steel. Bloemen klein, 4-talig, dicht opeenstaand, bruingroen; kroonbladeren vliezig; helmhokken eerst paarsbruin, dan

Plantago major. Foto: A. van Heerden.

geel. Doosvrucht met een deksel openspringend. Zaden ca. 4, donkerbruin.

Voorkomen: als onkruid in tuinen in Paramaribo, op kale, compacte grond.

Verspreiding: van oorsprong uit Europa, Noord en Centraal Azië, nu een kosmopolitisch onkruid.

Domesticatie: wild, soms aangeplant en weer verwilderend.

Gebruik: De weegbree behoorde tot een van de eerste planten die de Nieuwe Wereld bereikte na de Europese kolonisatie van het continent. Indianen in Noord-Amerika noemden het onkruid 'de voetstap van de blanken', omdat hij overal verscheen waar zij waren geweest. De weegbree heeft zich over de hele wereld kunnen verspreiden omdat het zaad vaak tussen graankorrels zit en de plant snel open plekken kan koloniseren. Wanneer de weegbree Suriname heeft bereikt weet niemand. Er zijn er slechts twee collecties van *Plantago major* bekend: een van Lanjouw uit 1938 (nr. 635) en een van Focke (zonder datum, nr. 813). De soort figureert niet in de lijst met algemene onkruiden van Suriname (Everaarts en Teunissen, 1989). Ook hebben wij geen Surinaamse naam voor het onkruid kunnen achterhalen.

In een verlaten tuin in Ma Retraite groeide veel weegbree tussen het schelpenzand. Volgens buurvrouw Soeparni Boetius kweekten de vorige bewoners, recent in Suriname aangekomen Chinezen,

de plant als groente. Na hun vertrek bleef de weegbree als onkruid opkomen. In Azië wordt de plant inderdaad als groente gegeten, maar ook veelvuldig medicinaal toegepast (www.proseanet.org). We wezen Li Huy Yan, een recent uit Hongkong aangekomen Chinese op de plant en vroegen haar naar het gebruik. Ze trok een paar van de weegbreeplanten uit de grond, sneed de bloeiwijzen en wortels eraf, waste de bladeren en kookte ze in water. De geelgroene thee met flink wat suiker was volgens haar werkzaam bij hoest, niezen en verkoudheid. De Chinese naam hierboven is van haar afkomstig.

De laatste jaren kent Suriname een groeiend aantal Chinese immigranten. Hoewel veel van hen groentetuintjes aanleggen in Paramaribo is er weinig tot niets bekend over planten die ze uit China meenemen om in Suriname op te kweken. Het is te verwachten dat hun invloed op de Flora van Suriname de komende jaren zal toenemen, net zoals de nuttige planten van de Afrikaanse slaven en de Hindostaanse en Javaanse contractarbeiders tegenwoordig een vast onderdeel vormen van de Surinaamse farmacopee.

Commercieel gebruik: niet verhandeld in Suriname. Homeopatische weegbree-extracten zijn via internet en in Nederlandse natuurdrogisterijen te koop.

POACEAE

Bambusa vulgaris Schrad. ex J.C. Wendl.

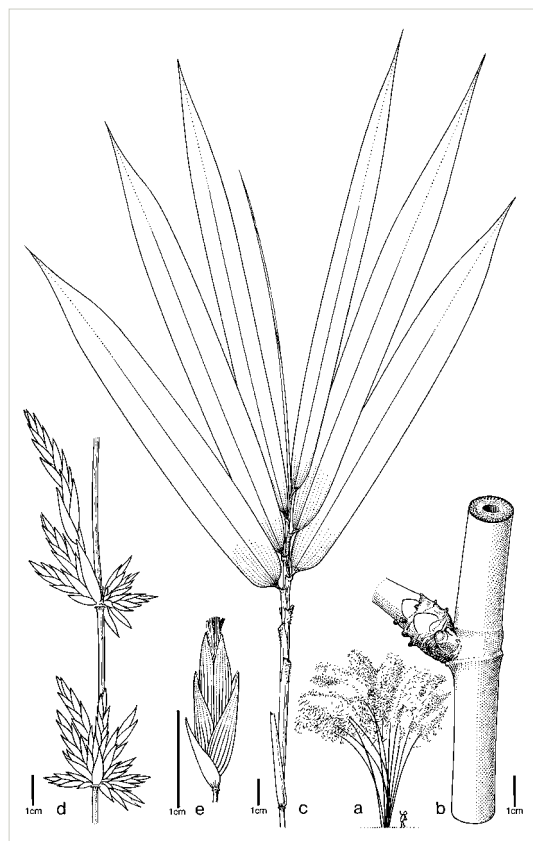
Synoniem: *Bambusa surinamensis* Rupr.

Lokale namen: bambusi (Sr), kamwata (Ar), iripara, kuwama, kwama (Ca), kwama (Sa), zume¹ (Papa/Apinti), pring gading² (J), bāns³ (Sarn), Surinaamse bamboe (SN).

Beschrijving: Zeer grote, houtige bamboe, tot 20 m hoog. Stengel tot 12 cm dik, hol, ongestekeld, eerst opgericht, later hangend; knopen zeer dik. Bladeren om de stengel ca. 40 cm lang, driehoekig, snel afvallend, bruin behaard. Bladeren aan de zijtakken met 7-9 bijeen; bladschede aan de top bruin behaard; tongetje ca. 1 mm lang; bladschijf kaal, 15-25 x 1,5-4 cm; voet afgerond; punt spits; bladrandscherp. Bloeiwijze zelden gevormd, een serie losse kluwens op bladerloze takken van ten minste 50 cm lang; aartjes lichtbruin, zittend, 5-7-bloemig.

Voorkomen: algemeen, soms in dichte bossen op rivieroever, in het binnenland vaak een teken van (voormalige) menselijke bewoning.

Verspreiding: van oorsprong uit Zuidoost Azië, lang geleden in Suriname geïntroduceerd.

Bambusa vulgaris: a. habitus; b. stengel; c. blad; d. bloeiwijze; e. aartje. Illustratie: H. Rypkema.

Domesticatie: aangeplant, door lang overblijvende wortelstokken verwilderend.

Gebruik: De houtige stengels van dit enorme gras worden veel gebruikt voor tijdelijke constructies, schuttingen, afdakjes en bezems. Javanen en Chinezen eten de jonge scheuten (rebung, J) als groente (Sedoc, 1992). Arawak vrouwen in Guyana drinken thee van bamboebladeren na de bevalling om hun baarmoeder te reinigen, of direct na de bevalling als de placenta niet snel genoeg uitgedreven wordt. Surinaams-Chinese vrouwen

drinken de thee om af te vallen na de zwangerschap. De hete thee van gedroogde bamboebladeren wordt ook aangeraden bij koorts en malaria. De patiënt gaat er flink van zweten. Marrons nemen een kruidenbad met het blad bij malaria en koorts, vooral als ze het idee hebben dat deze aandoeningen door kwade geesten zijn veroorzaakt. Een Hindostaanse Surinamer vertelde dat hij dagelijks een paar verse bamboebladeren kauwde omdat dit goed voor zijn gezondheid was. Dit gebruik zijn we niet vaker tegengekomen. Hindostanen verbranden ook jonge stengels tot houtskool, stampen dit tot poeder en mengen hiervan een theelepeltje in een glas water als medicijn tegen diarree. Ook splijten ze een stengel naast het lichaam van een patiënt onder het uitspreken van gebeden om deze van reuma te genezen (Raghoenandan, 1994).

Bamboebosjes in het oerwoud of langs afgelegen rivieren zijn meestal een aanwijzing van vroegere bewoning. Indianen geloven dat er geesten in dit soort bosjes leven: 's nachts piepen en kraken de bamboestammen in de wind. Ook Marrons benaderen deze bamboebosjes met de nodige terughoudendheid (Price, 2008). Voor een gecompliceerd kruidenbad met bamboeblad om boosdoeners af te weren, zie *Crescentia cujete*.

Commercieel gebruik: de bladeren worden niet verhandeld in Suriname, maar wel sporadisch verkocht in wintiwinkels in Nederland. De wereldhandel in bamboe (*B. vulgaris* is een van de vele soorten) wordt gedomineerd door China.

Betekenis naam: ¹⁾ de geheime naam voor bamboe in de Saramaccanese papa of apinti drumtaal. Dit woord mag je niet uitspreken in het bos, want dan zul je verdwalen; ²⁾ gele bamboe; ³⁾ van basinibans (Hindi).

POACEAE

Coix lacryma-jobi L.

Lokale namen: dyombikrara¹, kanifro, kunoflo-siri² (Sr), aruwepe, tawasi (Ca), djali, teboe (J), jobstranen (SN), jumbie beads¹, buck beads³ (En)

Beschrijving: Overblijvend gras, tot 2 m hoog. Stengels opgericht, onvertakt, kaal. Bladschede kaal, iets opgeblazen; tongetje 1 mm lang. Bladschijf 20-40 x 2-4 cm, plat; voet geoord; punt spits; bladrand ruw. Bloeiwijze eind- of okselstandig, lang gesteeld, samengesteld uit een grijze, eivormige, harde kraal; vrouwelijke bloeiwijze gereduceerd, omsloten door de kraal; mannelijke bloeiwijze ontspruitend uit de top van de kraal, tot 4 cm lang; aartjes 6-9 x 1,5-2 mm, geelgroen.

Coix lacryma-jobi: ketting van de zaden (o).

Foto's: B. Hoffman (b) en C. van der Hoeven (o).

Voorkomen: algemeen, langs wegen en in open vegetatie.

Verspreiding: van oorsprong uit Oost Azië, nu een pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens het wieden of aangeplant.

Gebruik: De glimmende, grijze pitten worden als kralen verwerkt in kettingen en andere sieraden. In India worden ze ook gemalen als graan in tijden van schaarste, maar hoewel dit in Trinidad nog wel gebeurt (onder de naam 'adley'), is het niet bekend of dit gebruik in Suriname ooit heeft bestaan (Ostendorf, 1962). De plant wordt af en toe medicinaal gebruikt. Een aftreksel van de wortels in heet water dronk men vroeger als wormdrijvend middel (May, 1982). Het is niet bekend of het medicijn nog vaak wordt gebruikt. Dezelfde schrijver beveelt een thee van *Coix*-bladeren met die van de bospapaya (waarschijnlijk *Cecropia sciadophylla*) aan 'bij zenuwen op het hart'.

Commercieel gebruik: sieraden van de zaden, gemaakt door Indianen, zijn te koop in toeristen-

winkels in Paramaribo en in sommige Surinaamse winkels in Nederland. In Brazilië worden op grote schaal sieraden van de zaden geproduceerd voor de toeristenindustrie.

Betekenis naam: ¹) geestenkralen; ²) knoflookteentje; ³) Indianenkralen (Guyanese naam).

POACEAE

Cymbopogon citratus (DC.) Stapf.

Lokale namen: strungrasi¹ (Sr), kawari erepari² (Ca), lungasi (Au), sutungaasi¹, amanda, asonuma (Sa), (godong) sereh (J), sithalghás (Sarn), citroengras, zuurgras (SN).

Beschrijving: Polvormend, overblijvend gras, met sterke citroengeur. Stengels vrijwel kaal, tot 3 m hoog. Bladschedes dik, aan de basis overlappend, geelgroen, wit bepoederd; tongetje tot 2 mm lang. Bladschijf 50 x 1 cm of langer, plat. Bloeiwijze zelden gevormd, slap, pluimachtig, zigzag-vormig, ca. 40 x 15 cm; bladschedes bootvormig, kaal; aartjes 7-9 per schutblad, zittend, ca. 5 mm lang, lancetvormig; kafnaalden ontbrekend; onderste gluma paars, gegroefd; tweede lemma met witte haren.

Cymbopogon citratus: bladbasis, habitus, bloeiwijze, aartje en bloem. **Illustratie: H. Rypkema.**

Voorkomen: vaak aangeplant in tuinen en op erven.

Verspreiding: van oorsprong uit tropisch Azië, nu door de gehele tropen gekweekt.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: De stugge, naar citroen geurende bladeren van dit gras worden veel gebruikt. De thee van een paar citroengrasbladeren met honing of suiker is een bekend middel tegen griep, verkoudheid, koorts, hoesten en bronchitis. Soms wordt er limoenblad (*Citrus aurantium*), makamaka (*Lantana camara*), gemberwortel (*Zingiber officinale*), kruidnagels of monkimonkikersi-blad (*Eugenia uniflora*) meegekookt en het sap van zure oranje (*Citrus aurantium*) of melk toegevoegd. De thee van citroengras zou ook werken bij hartkloppingen en buikpijn. Een heet stoombad van citroengras, aneisiwiri (*Piper* spp.) en makamaka (*Lantana camara*) gebruikt men om te inhaleren bij een verstopte neus. Men baadt ook met het mengsel bij verkoudheid, koorts, griep en pijn.

Javanen maken voor baby's met koorts, jeuk of uitslag een kruidenbad van citroengras, tamarindeblad (*Tamarindus indica*), guave (*Psidium guajava*) en anijsblad (*Piper marginatum*). Het kind wordt met het afgekoelde water gewassen. Ook volwassenen met puisten, jeuk of schrammen op het lichaam zouden gebaat zijn bij deze behandeling (Tjong Ayong, 1989). Marrons baden ook hun baby's met de aromatische plant. Vrouwen uit allerlei Surinaamse bevolkingsgroepen nemen na de bevalling een heet stoombad met citroengras, soms samen gekookt met limoenblad (*Citrus aurantifolium*). Hiervan zou de baarmoeder inkrimpen en niet verzakken, en worden vieze geurtjes gemaskeerd. De buik wordt vervolgens gemaskeerd met kokosolie.

Dr. Pake kookte citroengras met het blad van mierenhout (*Triplaris surinamensis*) en rode katoen (*Gossypium barbadense*) voor patiënten met gonorrhoe, 'een ontstoken buik' en moeilijkheden met urineren. 'Al die viezigheid plas je er dan uit, het werkt om overtollig vocht uit het lichaam te halen', aldus Pake. Sporadisch komt citroengras

in kruidenbaden terecht om boze geesten weg te jagen.

Commercieel gebruik: in Suriname nauwelijks verhandeld, de meeste mensen hebben het gras in hun tuin staan. In Nederland is Aziatisch citroengras te koop in toko's en grote supermarkten. In de

Filippijnen wordt op grote schaal citroengras gekweekt voor de industriële verwerking tot muggenolie en bestanddelen voor de cosmetica en aromatherapie.

Betekenis naam: ¹⁾ citroengras, vanwege de geur; ²⁾ paardenvoer.

POACEAE

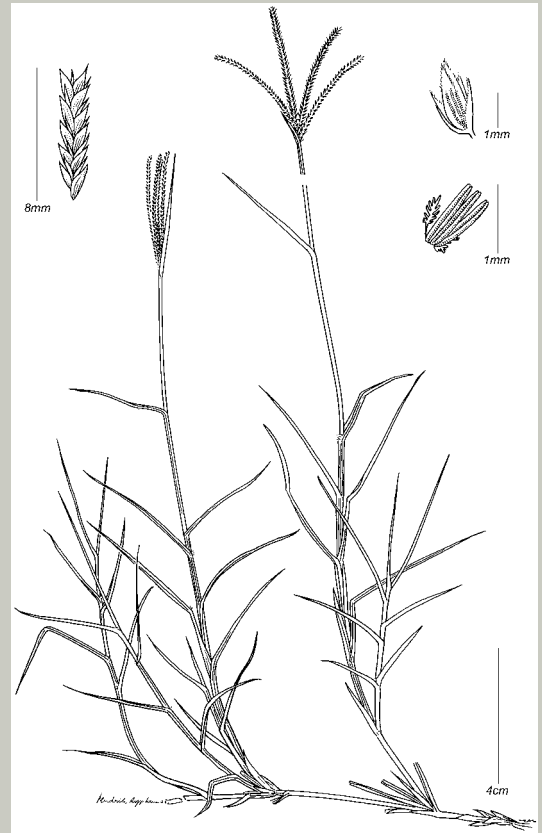
Cynodon dactylon (L.) Pers.

Synoniem: *Panicum dactylon* L.

Lokale namen: dubagras¹, tigrigrassie, tigriston² (Sr), dubahghás¹ (Sarn), grinting (J), Bermuda grass, doob ghas¹ (En).

Beschrijving: Overblijvend gras, zodenvormend met wortelstokken en uitlopers. Stengels kruipend tot opgericht, tot 40 cm hoog. Bladschede gekield, soms paars aangelopen, aan de top bezet met lange, witte haren; tongetje 0,5 mm lang, harig. Bladschijf 2-8 cm x 1-4 mm, iets v-vormig; punt spits; beide zijden en bladrand ruw. Bloeisteel kaal, tot 7 cm lang. Bloeiwijze eindstandig, handvormig; aartrosen met 3-5 bijeen, tot 6 cm lang; aartjes dicht opeen, in 2 rijen, 1-bloemig; kafnaalden ontbrekend; meeldraden gelig; stijl donkerpaars.

Cynodon dactylon: habitus, bloeiwijze, bloem, meeldraden en stijl. **Illustratie: H. Rypkema.**

Voorkomen: open plekken in de stad, geplant als gazon en bij Hindostaanse tempels.

Verspreiding: kosmopolitisch, in (sub-) tropen en warme gematigde streken.

Domesticatie: wild en gecultiveerd.

Gebruik: dubagras is goed bestand tegen droogte omdat het wortelsysteem wel tot twee meter diep reikt. Het vormt een dik tapijt en doordat het wortelt op de uitlopers is het moeilijk uit te roeien. Voor Hindoes staat dubagras daarom symbool voor standvastigheid, onsterfelijkheid, geboorte en

voortplanting. Het is een heilig gras, geliefd bij goden, mensen en dieren. Het wordt vooral geofferd aan Ganesh, de god met de olifantskop, die kennis en wijsheid vertegenwoordigt, hindernissen wegneemt en reizigers beschermt. Tijdens Hindostaanse bruiloften legt men een cirkel van rijst en dubagras om het bruidspaar heen. Ook geeft men de bruid een plukje van het gras mee wanneer ze naar de woning van haar echtgenoot verhuist.

Het gras speelt ook een rol bij het Hindostaanse moeran-ritueel. Als een baby ongeveer drie weken oud is, scheert men het haar af en vangt dit op in een kommetje van deeg. Hierop legt men een paar

Bij het moeran ritueel wordt het afgeschoren babyhaar in een lap deeg gerold. Foto: S. Ramharak (2005).

plukjes dubagras, waarna het geheel wordt dichtgevouwen en in stromend water gegooid. Het idee hierachter is dat dubagras overal goed groeit, dus het haar van het kind zal ook weer mooi aangroeien. Het gras wortelt goed in de grond: zo zal het kind straks ook stevig in het leven staan (Ramharakh, 2005).

Hindostanen gebruiken dubagras ook bij een magische behandeling van geelzucht. Een kommetje met mosterdolie wordt op het hoofd van de patiënt gezet, terwijl men met een plukje dubagras cirkels in het kommetje draait en de mosterdolie over

het lichaam van de patiënt uitsmeert (Mahabir, 1991; Ramharakh, 2005).

Bij gekneusde ledematen koken Hindostanen het gras met stukken van de cactus (*Hylocereus lemai-rei*), groene hrdi wortel (*Curcuma longa*) en een ui in olie. Het kompres binden ze op de pijnlijke plek. Ook snijden ze het dubagras fijn, koken het in een aarden kom met een smalle opening en laten de hete stroom langs hun anus stromen bij aambeien. Bij lichaamspijnen, vermoeidheid en reuma zou het helpen om 's ochtends vroeg naakt door een veldje met dubagras te rollen. 'Er komt veel zuurstof vrij uit het gras, waardoor het lichaam tot rust komt', aldus R. Khedoe, geïnterviewd door Raghoeendan (1994). Het gras houdt veel dauwdruppels vast, iets wat dit gebruik, ook bekend bij Javanen, misschien kan verklaren (Tjong Ayong, 1989).

Commercieel gebruik: niet verhandeld in Suriname. Hindostaanse winkels in Den Haag en Rotterdam verkopen bloempotjes met vers, in kassen opgekweekt dubagras.

Betekenis naam: ¹⁾ afgeleid van durva (Sanskriet), doob en doorva (Hindi); ²⁾ tiggersteen.

POACEAE

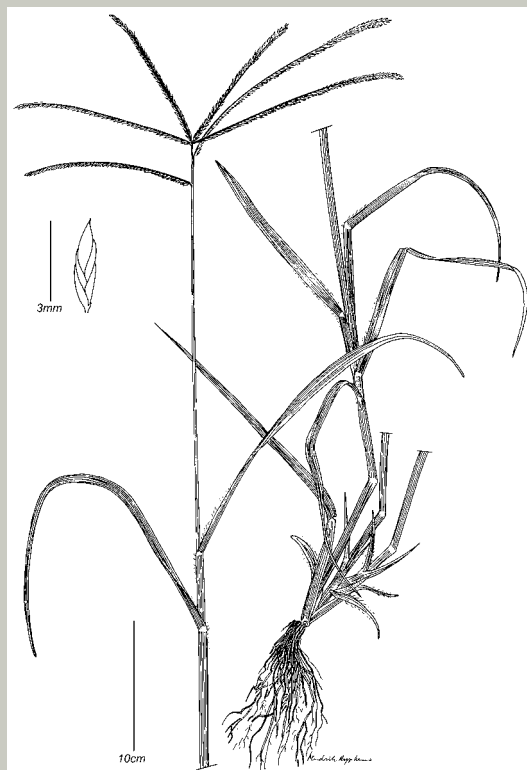
Eleusine indica (L.) Gaertn.

Lokale namen: mangrasi¹, mansella (Sr), kwe-akuwanupa (Trio), pumenetu (Way), mangaasi (Au), nanga asi², sida sida (Bo), gaán womi hati³, masikásiká, masigasiga (Sa), suket lulan-gan (J), goose grass (En).

Beschrijving: Polvormend, eenjarig gras, tot 1 m hoog. Stengels rechtopstaand. Bladschede bovenaan bezet met lange, witte haren; tongetje ca. 1 mm lang, gerafeld. Bladschijf 12-30 cm x 2-8 mm, dun, vlak tot gevouwen; voet met enkele lange haren; bladrand aan de top ruw. Bloeiwijze eindstandig, handvormig, met 2-6, tot 15 cm lange, groengele aartrossen; aartjes in 2 rijen, 4-6 x 2 mm, zittend, afgeplat, zonder naald, kaal, met 4-7 volledige en 1 steriel bloempje per aartje.

Eleusine indica: habitus, aartje en bladbasis.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, op open plekken.

Verspreiding: waarschijnlijk van oorsprong uit Afrika, nu een pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild, gespaard tijdens het wieden, aangeplant in Marrondorpen.

Gebruik: Een thee van de wortels van dit gras zou werkzaam zijn bij impotentie. Stukjes van het gras worden ook met wortels van awara (*Astrocaryum vulgare*) en mango (*Mangifera indica*), geroosterde maïskorrels en hout van dobrodua (*Strychnos melinoniana*) in alcohol getrokken en als afrodisiacum gedronken. In Brownsweg kookte men drie pollen mangrasi met de bladeren van alátu páu (*Hiraea faginea*) en drie zaadjes van nengrekondrepepre (*Aframomum melegueta*). Dit drankje zou een vergelijkbare lustopwekkende werking hebben. In Albina en St. Laurent du Maroni verkopen Marrons een grote variëteit aan dit soort potentiedrankjes. Sedoc (1992) laat een pol mangrasi met snekibita (*Crotalaria incana*) in alcohol of slaolie trekken en schrijft een theelepeltje van dit aftreksel voor bij slangenbeten. Ook zou de beet met het mengsel moeten worden ingesmeerd. Het gras wordt ook fijngesneden en met azijn vermengd op een kompres tegen kneuzingen en rugpijn (Stephen, 1979). Voor een kompres met het gras tegen hernia, zie *Bromelia alata*. Mangrasi wordt ook toegevoegd in kruidenbaden om zich beter te voelen en pijn of koorts te verlichten. Een thee van drie pollen gras op een liter water drinkt men bij lendenpijn, opgezwollen lymfeklieren, buikpijn, hoofdpijn en menstruatiepijn. Door het hoofd met een aftreksel van mangrasi te wassen, zou haaruitval tegengegaan worden. Javanen verwerken de wortels van dit gras in diverse jamu's, gezondheidsbevorderende drankjes (Tjong Ayong, 1989: 165, 166). In Brownsweg is mangrasi een belangrijk ingrediënt in kruidenbaden voor baby's om ze sterk te laten worden. Marronvrouwen voegen de plant soms ook toe aan hun vaginale stoombaden. Als een menstruatie te lang duurt, koken de Arawaks in Powakka zeven pollen mangrasi met zeven witte bloemen, zeven mangotwijgen (*Mangifera indica*) en slabrikiblad (*Senna* spp.) in 2,5 liter water. Dit wordt drie keer per dag gedronken tot de menstruatie stopt.

Eleusine indica is een veelgebruikte plant in wintirituelen. Volgens de Saramaccaanse genezer Ruud

Parami is mangrasi 'niet zomaar een gras. Dit is een heel belangrijk gras!'. Een mogelijke verklaring voor de rol van het gras in wintirituelen is dat het zaad van dit gras is meegekomen met de slavenscheperen. Het gras is een van de genetische voorouders van finger millet (*E. coracana*), ooit een belangrijk voedselgewas in de droge streken van West Afrika (Werth et al., 1994; Carney & Rosomoff, 2009). Nomaden in de Sahel cultiveren het graan nog steeds. Ze maken er pap en bier van, vooral in tijden van voedselschaarste. *E. indica* is een van de belangrijkste onkruiden in veldjes met finger millet (de Wet, 2006), dus de kans is groot dat het zaad is meegekomen met het graan dat als proviand werd meegenomen op de slaventransporten. Stedman (1790) beschreef hoe marrons in de 18^e eeuw millet verbouwden, hoewel de exacte soort millet niet meer te achterhalen valt. Wel blijkt dat ontsnapte slaven het onkruid *E. indica* al in de 17^e eeuw een magische rol toedichtten. Price (1990: 210) beschrijft hoe Marrons 'mazingaziga grass' om hun musketten bonden voor rituele bescherming alvorens ze tijdens een begrafenis af te vuren. Ook bonden de grafdelvers het gras rond hun middel voordat ze het huis van een overledene binnengingen.

Sedoc (1992: 132) geeft ook een recept voor een 'tapu', een magisch object dat je boven je deur of raam hangt om het kwade buiten te houden maar het goede binnen te laten. In een emaille pot doet hij een eetlepel zout, zeven op de grond gevallen limoenen ('fadon lemki'), een scheut sterke drank, een stukje asafetida, bladtabak, een paar kaurieschelpen, een handvol nengrekondrepepre zaadjes (*Aframomum melegueta*), zeven stukjes krijt, een pol mangrasi, kamferspiritus, de ingewanden van een haring of een beetje water waarin een haring heeft gelegen, sterke azijn, een stuk hars van busikandra (*Protium* spp.), een eetlepel kruidnagelen, een beetje vloeibaar kwik en een verrot ei. De pol mangrasi moet bij een kruispunt tijdens het uitspreken van een gebed in een keer uit de grond worden getrokken. De pot wordt in een blauwe doek gewikkeld en opgehangen. Deze ongetwijfeld heftig stinkende obia kun je ook gebruiken om zwarte magie van een vijand onschadelijk te maken. Je gooit jouw pot tegen het magische object dat je vijand op je erf heeft geplaatst om je kwaad te doen.

Als Saramaccaners dromen van een overleden persoon, of als hun lukuman (ziener) hen heeft

verteld dat ze problemen met een yorka hebben, baden ze met een kruidenbad met alátúlábu (*Stachytarpheta* spp.), dongoman (*Spigelia anthelmia*), makamaka (*Lantana camara*) en een pol mangrasi, die rechtop in het kruidenbad moet staan. De teil met bad zetten ze op een bananenblad, en ze moeten er een kleine fles rum bij offeren. Als je het idee hebt dat je leven is vastgelopen en je het gevoel hebt dat je letterlijk een verkeerde weg bent ingeslagen, adviseert Sedoc (1992: 159) je naar een kruispunt te gaan. Hier trek je een mangrasi pol in één keer uit de grond, en strooit zeven zaadjes nengrekondrepere (*A. melegueta*) en zeven stukjes timmermanskrijt in het gat, terwijl je gebeden uitspreekt en je problemen kenbaar maakt. De pol gras neem je mee naar huis, je besproeit hem met alcohol en verwerkt hem in een speciaal kruidenbad.

Bij de magische ziekte fyofyo, waarbij een kind maar niet geboren wil worden, mengt men mangrasi, pemba, cassavewortel, water en bier in een pan. De vader van het ongeboren kind moet het mengsel op zijn zwangere vrouw gooien. Stukjes mangrasi worden tot strikjes geknoopt en op de buik, boven het hoofd of in een kalebas gelegd die tegen de zwangere wordt aangehouden, en vervolgens weer losgeknoopt door haar familieleden. Men wrijft de vrouw in met een rauw ei, en laat dit vanaf haar hoofd naar beneden vallen. Als het ei stuk gaat, zal volgens Edith Adjako de bevalling spoedig beginnen. Valt het ei niet kapot, dan moet het ritueel worden herhaald. Vergelijkbare Creoolse recepten tegen fyofyo met mangrasi

zijn te vinden in Stephen (1979: 90), Zaalman (2005: 682) en Sedoc (1992: 168). De laatste spreekt hierbij een gebed uit voor het gras: 'Mangrasi, vandaag heb ik je nodig, je moet iets voor me doen. Je bent een gras dat lang leeft. Mensen gebruiken je om te binden en om los te maken. ... Zoveel voeten lopen over je heen en toch leef je nog, je gaat niet dood, zo moet het ongeboren kind ook blijven leven'. In Powakka wordt een hoogzwangere vrouw die niet kan bevallen, ook gebaad met gestampte mangrasi, sibiwiri (*Scoparia dulcis*), anijsblad (*Piper maginatum*) en een ei om de bevalling op te wekken. Voor een kruidenbad met het gras om bovennatuurlijke boosdoeners af te weren, zie *Crescentia cujete*. Een bad met mangrasi om het lichaam te beschermen tegen geweld staat beschreven bij *Mansoa alliacea*. Voor andere magische recepten met mangrasi, zie Zaalman (2005: 97, 167), Stephen (1986: 84) en Sedoc (1992: 48, 76).

Commercieel gebruik: verse planten zijn te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo. Alcoholische bitters met het gras verkoopt men op Sabonier Plage in Frans Guiana voor een euro per borrelglas. De gedroogde plant is te koop in diverse Surinaamse winkels in Nederland; in de Rotterdamse winkel Sabi Wiri vonden we dozen vol *E. indica*.

Betekenis naam: ¹⁾ mannengras, vanwege het gebruik als afrodisiacum; ²⁾ met een paard, mogelijk verwijzend naar een spiritueel medium (paard) van een geest; ³⁾ groot mannenhart.

POACEAE

Guadua latifolia (Humb. & Bonpl.) Kunth.

Synoniem: *Bambusa latifolia* Humb. & Bonpl.

Lokale namen: bambusi (Sr), kamwata (Ar), kuwama, kwama (Ca), tsape (Au), pama, kwama (Sa), bamboe (SN).

Beschrijving: Houtige bamboe, tot 11 m hoog. Stengel tot 13 cm dik, hol, eerst opgericht, top hangend; knopen met tot 3 cm lange stekels. Takken in kransen van 3. Bladschede iets behaard, aan de top met lange witte haren; tongetje tot 1 mm lang; bladschijf kaal, 17-24 x 2-5 cm; voet afgerond, dan aflopend; punt toegespitst. Bloeiwijze een aarvormige pluim, aan het eind van een bebladerde stengel; aartjes bijna zittend, 4-9 cm lang, 8-10-bloemig; lemme's gewimperd.

Guadua latifolia, op een erf in Klaaskreek, Brokopondo. Foto: T. van Andel.

Voorkomen: algemeen, soms dichte bossen ('bamboe kapuweri') vormend in moerassen, op rivieroever, zand- of schelpenritsen.

Verspreiding: Venezuela, de Guiana's, Trinidad en Noordelijk Brazilië.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens het wieden.

Gebruik: Deze bamboesoort is kleiner dan *Bambusa vulgaris* en heeft stekels op de knopen. Indianen gebruikten de holle stengels vroeger als doosjes om verf en pijlpunten te bewaren en om fluiten van te maken. Saramaccaners gebruiken de bladeren in een kruidenbad tegen malaria. Indianen in Frans Guiana verbranden de bladeren onder de hangmat van een persoon die door een vijand is vergiftigd of behekst (Grenand et al., 2004). Mogelijk wordt het blad in Suriname ook voor dit soort rituelen gebruikt.

Commercieel gebruik: niet verhandeld in Suriname. De bladeren werden eenmaal aangetroffen in de Surinaamse winkel Lien Tam in Amsterdam.

POACEAE

Imperata brasiliensis Trin.

Lokale namen: mosonyograsi (Sr), tifi ede (Au), kangaa, monsonyo, sé (Sa), kush¹ (Sarn), kushagras, staartgras (SN).

Beschrijving: Polvormend, overblijvend gras, tot 1 m hoog, met ondergrondse uitlopers. Stengels opgericht, kaal. Bladschede aan de top behaard; tongetje 1 mm lang, gewimperd. Bladeren aan de basis van de plant; bladschijf 20-42 x 0,5-2 cm, plat; voet wit behaard; punt spits. Bloeiwijze eindstandig, cilindervormig, tot 15 cm lang, zijdeachtig zilverwit behaard, op een tot 30 cm lange, kale steel. Aartrossen

Imperata brasiliensis. Foto: H. Rypkema.

opgericht; aartjes met 2 bijeen, lancetvormig, met lange witte haren.

Voorkomen: algemeen, hele velden vormend langs wegen, kanaaloevers, op zandsavannes, verlaten kostgrondjes en moerassen.

Verspreiding: van Mexico tot Brazilië, inclusief de Guiana's en de West-Indische eilanden.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Dit gras wordt beschouwd als hardnekkig onkruid; het is goed bestand tegen branden. Hindoes in Suriname beschouwen dit gras als het heilige kushagras. Boeddha zat op een geweven mat van kushagras toen hij onder de heilige vijgenboom (*Ficus religiosa*) het licht zag. Volgens de Veda's (de heilige geschriften van het hindoeïsme) is kushagras de eerste plant die op aarde werd geschapen. Men vlecht matten van dit gras om erop

te mediteren. In India is kushagras een andere soort (*Poa cynosuroides*), maar die komt in Suriname niet voor. *Imperata brasiliensis* moet dus gezien worden als een substituut. Het sterk gelijkende gras *I. contracta* heeft een veel langere (tot 40 cm lange) bloeiwijze en wordt identiek genoemd en gebruikt.

Tijdens Hindostaanse gebedsdiensten nemen de deelnemers plaats op een kussen van kushagras, waardoor de ceremonie rustig en vredig verloopt. Ook knoopt de pandit een bundeltje gras aan de vier hoeken van de korf met het offervuur ('hawan kun', Sarn), ter bescherming van het vuur. Tijdens de jaarlijkse katha-ceremonie voor het goede verloop van alle zaken in het huishouden, dragen de deelnemers een ring van het gras om hun ringvinger, wat zou helpen de gedachten, de gezondheid en het lichaam bij elkaar te houden (Ramharakh, 2005). Tijdens het maken en het omdoen van de ring worden gebeden ('mantra') uitgesproken.

Volgens Ostendorf (1962) stond het gras vroeger bekend als 'een berucht tovermiddel, waarmee de Creolen misdadigers meenden te kunnen aanwijzen'. Stephen (1986: 68) beschrijft dit 'monsojo-ritueel', waarbij men personen die verdacht werden van een misdaad een krans van ritueel geprepareerde mopé-bladeren (*Spondias mombin*) om de nek legde. De schuldige zou het gevoel krijgen te stikken en zichzelf door zijn nervositeit verraden. In Brownsweg wordt dit kangaa-ritueel nog steeds toegepast. Iemand die een misdaad ontkent, krijgt een krans van *I. contracta* om de nek gehangen en wordt opgetild. Als de verdachte omvalt is hij of zij onschuldig. Ook Price (1990: 373) beschrijft het gebruik van dit soort botanische leugendetectoren bij de Saramaccanese Abaisa clan.

Saramaccaners in Brownsweg maken een kruidenbad met *I. contracta* en amoroman (*Lycopodiella*

cernua). Hiermee baden ze zes dagen om van hun 'poi' (spirituele vervuiling) af te komen. Een bad om boze geesten te verjagen bevat behalve mosonyo ook nengrekondrepere zaden (*Aframomum melegueta*), slabriki (*Senna alata* of *S. reticulata*), dagukakawiri (*DiCLIPTERA* sp. KVP36), djönkü gbegbé (*Spermacoce latifolia*), rode katoen (*Gossypium barbadense*), gado pai pina (*Hyptis mutabilis*), bibi uwii (*Adiantum fuliginosum*), twee bollen knoflook, asafoetida en parfum. De persoon moet een tak van matunga maka (*Solanum stramonifolium* of *S. subinerve*) gebruiken om zich af te sponzen, hetgeen gezien de stekels wel vrij pijnlijk zal zijn. Het gras wordt ook gebruikt voor baden om baby's aan te sterken. Voor ze het gras voor deze baden plukken moeten ze eerst een stok in de grond prikken en een rituele betaling verrichten.

Herskovits & Herskovits (1934) beschrijven hoe Saramaccaners vierkante matten weefden van een heilig gras genaamd 's'a', met kaurischelpen, papegaaienvaren en knopen, die symbool stonden voor wensen. Mogelijkerwijs was dit gras *Imperata*, wat vandaag de dag 'sé' genoemd wordt. Hindostanen in Guyana gebruiken de naam 'kush-kush' voor het reukgras (*Vetiveria zizanioides*), herkenbaar aan de grote, grijsgroene pollen en brede bloeiwijze. Ook in India wordt dit gras soms met 'kusha grass' aangeduid.

Commercieel gebruik: verse pollen van *I. brasiliensis* zijn te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo. In Hindostaanse winkels in Nederland is het kushagras *P. cynosuroides* en uit India geïmporteerd (Ramharakh, 2005). Ayurvedische extracten van zowel *P. cynosuroides* als *V. zizanioides* zijn op internet verkrijgbaar.

Betekenis naam: ¹⁾ afgeleid van 'khus gháns' (Hindi).

POACEAE

Oryza glaberrima Steud.

Lokale namen: blaka alési¹, busi aleisi² (Sr), baaka alisi¹ (Au), baáka alísi¹, mátú álisi² (Sa), Afrikaanse rijst, zwarte rijst (Ne), African rice (En).

Beschrijving: Eenjarig, polvormend gras, tot 120 cm hoog. Bladschede cilindervormig, tot 25 cm lang, oortjes kaal; tongetje ca. 4 mm lang, afgeknot; bladschijf plat, 20–25 cm x 6–9 mm; bovenkant ruw, onder kant glad. Bloeiwijze een eindstandige, stijve, tot 25 cm lange, compacte tros; aartrossen opgericht, bij rijpen roodbruin. Aartjes ca. 9 x 4 mm, met 1 fertiel bloempje; meeldraden geel; gluma ontbrekend; lemma behaard; kafnaald ca. 1 cm lang, stijf, scherp, met rode basis. Rijstkorrel ca. 9 mm x 3 mm, vliesje rood of paarsachtig.

Oryza glaberrima bloeiwijze (MJ7075) (b).

Foto: M. Jansen-Jacobs.

O. glaberrima halm en zaad (met lange kafnaalden) uit Nieuw Lombé (TvA 5287) (m) en (o) gepelde en ongepelde zaden van *O. glaberrima*. Foto's: C. van der Hoeven.

Voorkomen: alleen gekweekt op kostgrondjes van Marrons in het binnenland.

Verspreiding: gecultiveerd in West Afrika en het binnenland van Suriname.

Domesticatie: Marrons verbouwen een aantal verschillende cultivars.

Gebruik: Afrikaanse of zwarte rijst werd meer dan 3000 jaar geleden in de Niger delta gedomesticeerd. Tijdens de slavenhandel werd deze rijst veel in West Afrika gekweekt en zodoende als proviand ingeslagen door de slavenhandelaars en naar het Amerikaanse continent meegenomen. Daar werd het gewas meer dan honderd jaar lang door slaven verbouwd, totdat de uitvinding van mechanische pelmolens de overgang naar Aziatische rijst (*O. sativa*) inluidden. Werd Afrikaanse rijst vorige eeuw nog in Brazilië, Jamaica en El Salvador gekweekt (Carney, 2001), nu zijn het alleen

nog de Marrons in Suriname en wellicht in Frans Guiana die het gewas in ere houden (Van Andel, 2010). Afrikaanse rijst heeft een lagere opbrengst per hectare dan Aziatische rijst en moet met de hand in een houten vijzel worden gepeld om te voorkomen dat de korrels breken. De rijst groeit wel goed op droge en arme grond en concurreert beter met onkruid dan de commerciële Aziatische cultivars. Volgens Marrons smaakt Afrikaanse rijst ook veel beter. Er zijn aanwijzingen dat Marrons een aantal cultivars van *O. glaberrima* verbouwen (Price, 1993; Baumgart et al., 1998; Hoffman, pers. comm.) maar er is weinig bekend over de oorsprong van deze cultivars (Afrika of Suriname?) en hun genetische eigenschappen.

Vanwege de Afrikaanse oorsprong van het gewas en de cruciale rol die het heeft gespeeld in het overleven van de Marrons, speelt zwarte rijst een symbolische rol in voorouderverering. Tijdens begrafenissen worden veel verschillende rijstge-rechten klaargemaakt, niet alleen voor de gasten maar ook voor de geesten van de overledenen. Ongepelde rijstkorrels worden in kleine hoeveelheden in Paramaribo verkocht voor voorouderri-tuelen. Tijdens spirituele bijeenkomsten wrijven de Marrons hun lichaam in met voedselgewassen die hun voorvaderen kweekten om zo met hen in contact te komen.

‘Rond 1800 ontdekte Gbagidi tijdens het jagen langs de bovenloop van de Pikin Río een mysterieus moeras vol bananen, rijst en andere gewassen. Nadat hij iets van de gewassen had geoogst en terug wilde keren, zag hij hoe zijn favoriete jachthond in het drijfzand van het moeras weg-zonk’ (Price, 1990: 250). Deze legende verhaalt hoe een Saramaccaner per ongeluk de akker van een buitengewoon machtige bosgeest verstoorde. ‘Zo hebben de Marrons hun zwarte rijst ontdekt. Al het zaaigoed dat de mensen nu gebruiken is afkomstig van de rijst op dat veldje midden in het bos’, vertelden Albie Poeketie en Frits van Troon, onafhankelijk van elkaar, over de oorsprong van *Oryza glaberrima*. Andere legendes verhalen over een slavin die de rijstkorrels in haar haar verstopte voordat ze het bos in vluchtte (Carney, 2005).

Volgens van Troon zijn sommige cultivars van mátú álisi ook veel sneller rijp dan de gewone Aziatische rijst. In het voormalige dorp Kadju (Surinamerivier) plantte zijn moeder vroeger een cultivar die je binnen vier maanden kon oogsten. ‘Dat was handig voor de bosnegers vroeger. Ze moesten snel eten hebben en niet lang wachten, ook als ze weer moesten vluchten, hadden ze tenminste al rijst’, aldus van Troon. Veel van dit soort cultivars zijn mogelijk al verdwenen, nog voordat wetenschappers ze hebben kunnen verzamelen en bestuderen. De diversiteit in de rijstcultuur van de Marrons wordt bedreigd door de introductie van pelmachines en moderne cultivars met een hogere opbrengst, het tekort aan arbeidskrachten door migratie naar de stad en het verlies van traditionele religie.

Commercieel gebruik: zakjes van ca. 40 gram ongepelde zwarte rijst worden voor ca. € 1 verkocht op de Vreedzaam- en Noodmarkt in Paramaribo. Ze zijn te bestellen bij Surinaamse winkels in Nederland. Webwinkels bieden soms ook ‘blaka aleisi’ te koop aan, maar dat betreft een Indonesische rijstvariëteit met zwarte, langwerpige korrels. *O. glaberrima* is verder alleen te koop op West-Afrikaanse markten.

Betekenis naam: ¹⁾ zwarte rijst, vanwege de donkere korrels; ²⁾ bosrijst of wilde rijst, verwijzend naar het moeras midden in het bos waar de Saramaccaners de rijst ontdekten.

POACEAE

Oryza sativa L.

Lokale namen: alési, bambusi alési, skrifimankoti (Sr), aresi (Ca), alisi (Au), kuli alísi, watalanti alísi (Sa), patarkha dhán, cáwr, bhát (Sarn), kretek, padi pulu, padi ketang, padi wulu, pari, bras, gabha (J), Aziatische rijst (Ne).

Beschrijving: Eenjarig, polvormend gras, tot 1,5 m hoog. Stengels opgericht, kaal. Bladschede cilindervormig, kaal, fijn gegroefd; oortjes behaard; tongetje tot 2,5 cm lang, gespleten; bladschijf plat, 15-30 x 1-1,5 cm; punt spits, beide zijden ruw. Bloeiwijze een eindstandige, gebogen pluim, opgebouwd uit ca. 20-40 cm lange aartrossen; aartjes afgeplat, ca. 9 x 4 mm lang, 1-bloemig, geel tot lichtbruin, vaak behaard, soms stekelpuntig; kafnaald afwezig of tot 7 cm lang, dun, gegolfd. Rijstkorrel variabel in grootte en kleur, vliesje bruin.

Voorkomen: op grote schaal gekweekt voor de export, vooral rond Nickerie. Voor eigen gebruik gekweekt door Javanen en Hindostanen in het kustgebied, in het binnenland door Marrons.

Verspreiding: oorspronkelijk uit tropisch Azië, nu een stapelvoedsel in de gehele tropen, vooral in Azië gekweekt.

Oryza sativa. Illustratie: F. Köhler.

Domesticatie: in Suriname worden een groot aantal cultivars gekweekt, vooral in het binnenland.

Gebruik: In 1755 verzamelde Rolander het eerste exemplaar van *Oryza sativa* in Suriname. Volgens hem groeide het gewas ‘per ongeluk’ tussen de koffiestruiken, aangezien de plantage-eigenaren de plant niet herkenden. De rijst die zij aten importeerden ze volgens hem uit het Zuiden van de VS. Toch moet er rond die tijd wel Afrikaanse rijst aanwezig zijn geweest (zie *Oryza glaberrima*). Bovendien noteerde een Nederlandse gouverneur in 1750 dat de rijst die in Essequibo geplant werd geen rode schil had zoals die uit South Carolina, die je er zo moeilijk af kon pellen (Carney & Rosomoff, 2009). Die opmerking duidt op de aanwezigheid van Aziatische rijst in het 18e eeuwse Guyana. Na 1930 kwam de commerciële rijstbouw op gang in de polders rond Nickerie. De overstromde kleigronden aan de Surinaamse kust zijn zeer geschikt voor de rijstcultuur. Na decennia van succes kan Suriname vandaag de dag nauwelijks meer concurreren met producenten uit Azië. Voor een overzicht van oude Surinaamse cultivars, zie Stahel (1944) en Ostendorf (1962). Informatie over de huidige rijstcultuur in Suriname is te vinden bij het Anne van Dijk Rijst Onderzoekscentrum in Nickerie (www.adron.info).

Marrons in het binnenland kweken nog veel rijst voor eigen consumptie. Ze planten veel verschillende cultivars, elk met andere eigenschappen en Saramaccaanse namen, zoals bijvoorbeeld de cultivars adjámtoo, ahunjön, akökí, aláláhintóóbi, dabisán en majaja, genoteerd door Baumgart et al. (1998) in Abenaston aan de Boven Surinamerivier. Price (1993) telde meer dan 70 namen voor rijstcultivars in Dangogo (Pikin Rio), maar het is niet bekend welke van de bovenstaande cultivars tot *O. sativa* en welke tot *O. glaberrima* behoren. Meer onderzoek is nodig naar de unieke genetische diversiteit op de rijstveldjes van de Marrons.

Rijst heeft ook tal van medicinale toepassingen. Bij diarree en buikklasten drinkt men een glaasje van het afgekoelde kooknat (‘rijstewater’) waarvan het schuim is afgeschapt. Het zou ook werken bij vlekken in het gezicht, impotentie en bedplassen bij kinderen (May, 1982). Bij voetschimmel wast men de voeten met het rijstewater. Bij een langdurige bloedneus overgiet men een handvol koude rijstkorrels met heet water, laat dit afkoelen en snuift het op door de neus. In Suriname wast men vaak de rijst alvorens hem te koken. Het zetmeel dat neerslaat in dit waswater smeert men op de huid bij puistjes en acne en op de hoofdhuid bij roos. Het eerste waswater drinken Hindostanen bij nierstenen (Raghoenandan, 1994). Javanen wassen hun haar met de as van rijststengels tegen roos en een jeukende hoofdhuid. De aangebrande rijstkoek onder in de pan (‘bronbron’) wordt gedroogd en daarna in regenwater gekookt en gedronken door hoogzwangere vrouwen om de weeën op te wekken. Javanen drinken de thee ook bij diarree of wassen hun gezicht er mee tegen puistjes (Tjong Ayong, 1989). Voor een Javaans recept met rijstmeel tegen overmatige lichaamsbeharings bij baby’s, zie *Abelmoschus moschatus*.

Rijst heeft een belangrijke rol gespeeld in de overlevering van de West Afrikaanse cultuur in Suriname (Carney, 2001). Daarom komt het gewas (gekookt of rauw, gepeld of ongepeld) terug in veel voorouderrituelen. Een voedseloffer (‘gi doti njan’) bevat gekookte rijst met dyaripesi (*Vigna unguiculata*), kokosolie, gedroogde meerval en twee gekookte eieren. Met schone handen mengt men dit voedsel door elkaar en gooit iets in elke hoek van het erf. Zaalman (2005) strooit in een ritueel genaamd ‘ala mofonyanyan’ (voedsel voor alle goden) een handvol ongekokte rijstkorrels

rond met de woorden ‘wai maka, wai ogri’ (verwijder stekels, verwijder het kwaad). ’s Nachts houden mensen kwade krachten van hun erf door rijstkorrels rond hun huis te strooien. Geesten zijn verplicht elke rijstkorrel te tellen voor ze iemand kunnen lastig vallen. Dat zal ze bezighouden tot de dageraad ze doet vluchten. Net als in Europa gooit men in Suriname bij bruiloften rijstkorrels over het bruidspaar om ze geluk toe te wensen.

Mensen die belaagd worden door kwade geesten nemen een kruidenbad om zich van hen los te maken. Zo’n ‘hebi watra’ bevat maïskorrels, ongepelde en gepelde rijstkorrels, asafoetida, grof zeezout (‘kazeerzout’), sterke drank en blauwsel. Een levende zwarte kip gebruikt men als spons. Een stuk stof wordt tijdens het baden boven hun hoofd kapot gescheurd om de persoon symbolisch te scheiden van het kwade dat hem of haar in zijn macht houdt (Stephen, 1986). Plengoffers bevatten soms ook ongeslepen rijstkorrels.

Marrons binden gedorste rijsthalmen samen tot bezempjes (‘alisi basoo’, Sa). Hiermee sprenkelen ze kruidenwater rond het dorp om het ritueel te

reinigen na een begrafenis. De bezempjes doen ook dienst om magische kruidenbaden op het lichaam te vegen. Een thee van gedorste halmen, merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*), en ‘bezemkruiden uit bos’ (*Licania* spp. of *Scoparia dulcis*) drinkt men tegen de magische ziekte fyofyo. De voeten van jonge kinderen worden driemaal per dag gebaad met een kruidenbad van gedorste rijsthalmen, droog morisi-blad (*Mauritia flexuosa*) en droog bananenblad (*Musa* sp.) en pindaschillen (*Arachis hypogaea*) om ze sneller te leren lopen.

Commercieel gebruik: rijst is een belangrijk exportproduct van Suriname. Gepelde rijst is te koop in elke Surinaamse winkel; ongepelde rijst (‘lala padi’) verkoopt men op de Centrale en Vreedzaammarkt in Paramaribo en in sommige Surinaamse winkels in Nederland. Behalve als kippenvoer dienen de ongepelde korrels voor voedseloffers.

Betekenis naam: de bovenvermelde namen zijn slechts enkele van de meer dan honderd lokale namen voor rijstcultivars in Suriname.

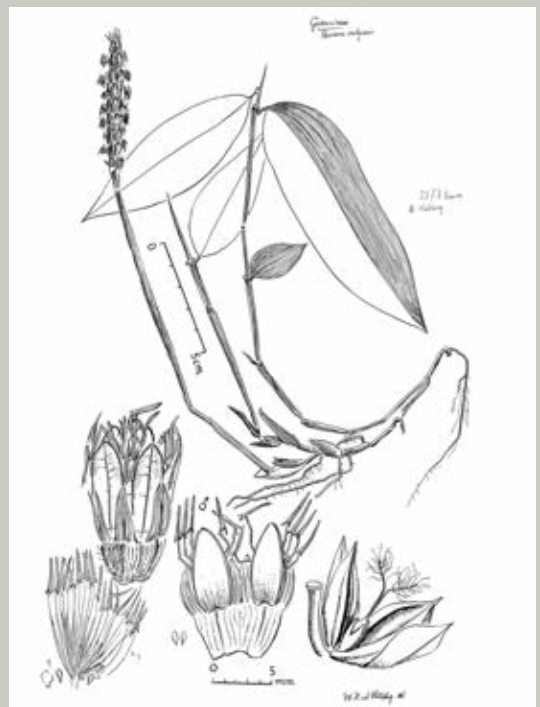
POACEAE

Pariana radiciflora Sagot ex Döll.

Synoniem: *Pariana vulgaris* Titin

Lokale namen: leru basamberu (Ar), takakushi (Ca), kumu (Way), asumatu pempé ma, pikin kwama uwíí¹ (Sa), kleine bamboe (SN).

Beschrijving: Polvormend, overblijvend gras, tot 1 m hoog. Stengels rechtopstaand, onvertakt. Bladeren 4-12 per stengel. Bladschede bovenaan bezet met enkele lange haren; tongetje tot 3 mm lang; bladschijf 12-23 x 2,5-8 cm; voet afgerond; punt toegespitst; bovenkant donkergroen; onderkant lichtgroen. Bloeiwijze een tweeslachtige samengestelde tros, op een aparte, bladerloze stengel; aartros cilindervormig, 6-11 x 1-4 cm; aartjes dicht op een, eenslachtig; mannelijke aartjes gesteeld; meeldraden geel, ver uitstekend; vrouwelijke aartjes zittend.

Pariana radiciflora. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: algemeen, in de ondergroei van hoog bos of secundair bos.

Verspreiding: noordelijk Zuid-Amerika, de Guiana's en Brazilië.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Saramaccaners in Klaaskreek koken de bladeren van dit gras in water en gebruiken

het afgekoelde brouwsel als kruidenbad om het lichaam aan te sterken. Een beetje van het afkooksel wordt gedronken bij opgezwollen ledematen. Wayana's inhaleren de rook van deze plant als ze last hebben van lichaamsspijnen.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ kleine bamboe.

POACEAE

Paspalum conjugatum Berg.

Lokale namen: tifi ede¹ (Sr), longaasie² (Au), bosukbata ahún³, kposukwatahún³, pípápáu ahún⁴ (Sa), zuurgras (SN), buffalo grass (En).

Beschrijving: Overblijvend, kruipend gras, tot 80 cm hoog. Stengels opgericht, kaal, met lange uitlopers, wortelend op de paarse knopen. Bladschede kaal, langs de rand gewimperd; tongetje 15 mm lang; bladschijf 8-20 cm x 4-12 mm, kaal of schaars behaard; voet afgerond; punt spits. Bloeisteel tot 10 cm lang. Bloeiwijze 2-3, aan de basis vergroeide, tot 12 cm lange aartrossen; aartjes in 2 rijen, overlappend, tot 1,8 mm lang, lichtgeel, afgeplat; bovenste kafnaald kaal, onderste lemma langs de rand ruw behaard, waardoor de aartjes aan kleding blijven kleven.

Paspalum conjugatum. Foto: Field Museum, Chicago.

Voorkomen: algemeen, in open gebieden, dichte mattend vormend in grasvelden.

Verspreiding: pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Dit gras komt vaak als onkruid op in kostgrondjes. Als je een hardnekkige splinter in je huid hebt, moet je het blad van dit gras fijnstampen met een beetje zout en kaarsvet. Dit kompres leg je op de splinter en na een tijdje trek je hem er volgens Ruben Mawdo in één keer uit. Heyde (1987) beschrijft een middel tegen snij-

wonden met fijngestampte 'tella owi' en 'bosobata'. Waarschijnlijk gaat het hier om *Chromolaena odorata* (felu uwii, Sa) en *Paspalum conjugatum* (bosukbata ahún, Sa).

Bij lichaamsspijnen maken Saramaccaners een kruidenbad met alátúlábu (*Stachytarpheta* spp.), broko panji (*Rolandra fructifera*) en *P. conjugatum*. In Brownsweg wordt het gras ook verwerkt in genitale stoombaden en versterkende kruidenbaden voor baby's. De plant zou gebruikt worden om winti's op te roepen of gerust te stellen, maar meer details hierover konden niet achterhaald worden. Heyde (1987) beschrijft een kruidenbad

tegen zwarte magie met *P. conjugatum*, ‘gron hatti’ (een hartvormig blad dat over de grond kruipt, waarschijnlijk een *Geophila*-soort) en ‘ma kre-kre wii’ (*Ischnosiphon arouma*). Na drie nachten en zeven dagen baden en strikt de rituele voorschriften aanhouden is het gevaar geweken. Palikur Indianen uit Frans Guiana wassen hun haar met dit gras tegen haaruitval (Grenand et al., 2004).

Commercieel gebruik: het gras is te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo, en af en toe bij wintiwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ tandenhoofd; ²⁾ ren-gras, vanwege de lange uitlopers; ³⁾ beschuitgras. De naam werd ook gebruikt voor *Axonopus compressus*; ⁴⁾ pijpgras.

POACEAE

Saccharum officinarum L.

Lokale namen: ken¹, (ingi) tyèn², tjing¹ (Sr), shikaro³ (Ar), asikaru³ (Ca), ababusi, ken¹, tyen¹, sigalu³ (Au), keni¹, tjeeni¹, tjengi¹ (Sa), santrá, pawrá (Sarn), tebu (J), suikerriet (Ne).

Beschrijving: Overblijvend, polvormend gras, tot 6 m hoog. Stengels rechtopstaand, tot 4,5 cm dik, internodiën geel, groen of paars. Bladschede los; tongetje vliezig; bladschijf blauwgroen, 70-150 x 3-6 cm; voet stengelomvattend; punt toegespitst; bladrand ruw; middennerf dik, geel. Bloeiwijze een eindstandige, dichte, tot 60 cm lange pluim; aartrossen talrijk, 5-10 cm lang, kaal of behaard; aartjes in paren, ca. 4 mm lang, bezet met witte haren.

Saccharum officinarum. Illustratie: F. Köhler.

Voorkomen: vroeger het belangrijkste landbouwgewas van Suriname, nu alleen op kleine schaal verbouwd.

Verspreiding: oorspronkelijk uit Nieuw-Guinea, nu overal in de (sub-) tropen gekweekt.

Domesticatie: gedomesticeerd, vermeerderd via stekken.

Gebruik: Suikerriet werd in 1640 door de Fransen in Suriname geïntroduceerd. Voordat de kolonie in 1667 door de Zeeuwen werd veroverd, waren er al zo'n 50 suikerplantages in het land (van Lier, 1977). Nadat de Zeeuwen de kustmoerassen inpolderden en met suikerriet beplantten nam de export nog grotere vormen aan. Suikerrietstengels worden met de hand gesneden, waarna ze machinaal

worden fijngemalen, gekookt, gezeefd en ingedampt tot een bruine suikerstroop (melasse). Deze stroop wordt verder geraffineerd tot kristalsuiker of vergist tot alcohol. Suikerriet is een arbeidsintensief gewas: de uitbreiding van suikerplantages in Amerika was de motor achter de trans-Atlantische slavenhandel. Na de afschaffing van de slavernij in 1863 kampten de Surinaamse plantagehouders met een groot gebrek aan arbeidskrachten. Als gevolg hiervan werden er contractarbeiders uit India en Indonesië geronseld. De suikerplantages en de hieraan gerelateerde volksverhuizingen hebben een grote stempel gedrukt op de geschiedenis van Suriname (van Lier, 1977; McLeod, 1987, 1998). In 1986 kwam met de sluiting van de suikerfabriek Mariënborg een einde aan dit tijdperk. Vandaag de dag wordt suikerriet in Suriname alleen nog gekweekt voor de nationale markt en

eigen consumptie. Een roodbruine cultivar, ‘ingityen’ of ‘abaibusi’ genaamd, wordt vooral gekweekt voor medicinale en rituele doeleinden.

Melasse wordt vaak gebruikt als zoetstof in kruidenmedicijnen. Bij zware verkoudheid drinkt men een mengsel van melasse, fukufukumenti (*Hyptis atrorubens*), muntolie, slaolie en het sap van zure oranje (*Citrus aurantium*). Met de stroop dept men wondjes in de mond, brandwonden op de huid, of schimmelinfecties in de mond van baby’s. Melasse doet dienst als hoestsiroop en laxerend middel, of wordt vermengd met geklutst ei, nootmuskaat, castorolie (van *Ricinus communis*) en *Aloe vera* blad als medicijn tegen griep en asthma.

Een thee van jonge bladeren van de ingityen met zout en limoensap drinkt men ‘om de urineblaas schoon te maken’ bij nierontstekingen en pijn bij het plassen (‘tap pisi’). De thee zou ook werken tegen maagklachten en de symptomen van diabetes (Stephen, 1979). Stukken geschild suikerriet zijn onderdeel van de alcoholische kruidenbitters om de potentie te bevorderen en het bloed te zuiveren. Ze worden ook toegevoegd aan genitale stoombaden en kruidenbaden voor baby’s. Een tonicum voor vrouwen met suikerriet staat beschreven bij *Tanaecium nocturnum*. Een thee van de gekookte stengel met schil drinkt men tegen hartklachten. Hindostanen koken een stuk suikerriet met schil en drinken het afkooksel bij geelzucht en hartproblemen (Raghoenandan, 1994). Een afreksel van bananenbladeren en wortels van het suikerriet in water zou bespoedigend werken bij geboorten (May, 1982).

Veel Surinamers hebben voorouders die op de suikerplantages gewerkt hebben en daar de nodige gruwelen moesten meemaken. Daarom spelen suikerriet en de afgeleide producten ervan een symbolische rol in wintirituelen. Stukken suikerriet worden met (bak-) bananen, rijst en tajerknollen aan Mama Aisa of aan de voorouders geofferd. De suikermolengeest (‘miri fodu’) is een winti die wordt geëerd met plengoffers van melasse, lika (een iets dikkere suikerstroop) of kronti (zeven dagen oud, licht gegist suikerrietsap). Deze geest neemt vaak de gedaante aan van een slang. Als men denkt dat de suikermolengeest iemand lastigvalt krijgt deze persoon een kruidenbad met suikerrietbladeren. Raakt hij of zij in trance, dan kan

men de geest vragen wat het probleem is. Andere winti’s die van suikerrietsap houden zijn Leba, de geest van de kruispunten en toegangswegen naar de plantage en ingi winti’s (Indianengeesten). Bij de meeste plengoffers vermengt men wat melasse met water in een kalebas en sprenkelt iets van dit mengsel op de grond onder het prevelen van gebeden (Stephen, 1986). Tijdens Saramaccaanse begrafenissen en feesten drinkt en offert men vers suikerrietsap (‘kenwatra’) of gefermenteerd sap (‘apenkunsu’ of ‘djamkamisa’, Sa), zie Price (1990; 2008). Suikerrietsap wordt ook geofferd tijdens Hindostaanse pooja’s. Als houthakkers vroeger het giftige sap van de possentri (*Hura crepitans*) in hun ogen hadden gekregen, druppelden ze er vers suikerrietsap in om blindheid te voorkomen (May, 1982).

Stukken suikerrietstengel zijn een vaak terugkerend ingrediënt in kruidenbaden voor krin skin en kra, een middel om spiritueel vuil te verwijderen, boze geesten te verjagen, de eigen geest te versterken en zo meer geluk in het leven te krijgen. In Browns-weg circuleren veel verschillende recepten; behalve suikerriet worden er ook vaak konsaka wiri (*Peperomia pellucida*), kowru-ati (*Begonia glabra*), papawiri (*Justicia pectoralis*), sangrafu (*Costus* spp.), cacao, swit’sopi, papegaaienvaren en kaurischelpen in dit soort baden verwerkt. Ingingtyen-stengels komen terecht in kruidenbaden voor de Indianengeesten (zie *Bixa orellana*).

Commercieel gebruik: op de Centrale Markt van Paramaribo stond jarenlang een suikerrietpers waar je het verse groene kenwatra per glas kon kopen. Verse stengels zijn er nog steeds te koop. Het verse blad wordt op de Vreedzaammarkt verkocht. Huisgemaakte melasse het meest verkochte product op de medicinale plantenmarkten van Paramaribo. Surinaamse winkels in Nederland verkopen het ook. Suikerriet levert 60% van de wereldproductie van suiker, de rest komt van suikerbieten (*Beta vulgaris*). Brazilië, India en Cuba zijn nu de belangrijkste producten van rietsuiker. In Brazilië komen de laatste jaren steeds meer suikerplantages om te voldoen aan de vraag naar biobrandstof.

Betekenis naam: ¹⁾ allen afgeleid van het Engelse woord ‘cane’; ²⁾ Indianensuikerriet; ³⁾ afgeleid van het woord ‘suiker’.

POACEAE

Zea mays L.

Lokale namen: karu¹ (Sr, Sa), marisi, yokotana (Ar), awasi (Ca), kalu¹ (Au), karu¹ (Sa), dja-goeng (J), koren¹ (SN), mais (Ne).

Beschrijving: Polvormend, eenjarig, eenhuizig gras, tot 3 m hoog. Stengels rechtopstaand, dik. Bladschedes overlappend, langs de rand behaard; tongetje 4 mm lang, gewimperd; bladschijf 30-100 x 2-15 cm, stug, vrijwel kaal; voet geoord; punt spits. Bloeiwijze eenslachtig; mannelijke bloeiwijze een eindstandige, tot 30 cm lange, behaarde pluim; aartjes in paren, 6-8 x 3 mm lang; 2-bloemig; meeldraden geel; vrouwelijke bloeiwijze een okselstandige, tot ca. 20 cm lange kolf, omhuld door grote schutbladen; aartjes in paren, in 4-16 lengterijen op de dikke sponsige as van de kolf, stijlen zeer lang, ver uitstekend. Zaden variërend in grootte en kleur.

Zea mays. Illustration: F. Köhler.

Vorkomen: vooral voor eigen gebruik gekweekt op kostgrondjes in het binnenland.

Verspreiding: in de pre-Columbiaanse tijd op grote schaal gecultiveerd door Indianen, nu wereldwijd gekweekt.

Domesticatie: in Suriname worden meerdere cultivars gekweekt.

Gebruik: Maïs wordt vooral door Indianen en Marrons verbouwd, die de kolven koken, roosteren of er pap van koken. Aucaners maken ‘kalukofi’ van gedroogde en verkoalde maïskorrels, in water gekookt tot een soort koffie. Geraspte maïs omwikkeld met bananenbladeren en gekookt in zout water noemen ze ‘kalugiin’. Gekookte en gestampte maïspuree in bananenblad gewikkeld heet doku of akansa. Fijngestampte geroosterde maïskorrels met suiker noemen ze anzwé of asogili (Koningsbloem, 2006; Lucia Mawdo, pers. comm.). Maïs was al door de Portugezen in West Afrika geïntroduceerd voordat de slavenhandel echt op gang kwam (Carney & Rosomoff, 2009). Sommige van deze gerechten kunnen dus een Afrikaanse oorsprong hebben. Dit soort traditio-

nele gerechten wordt ook vaak aan de voorouders geofferd (Zaalman, 2002).

Geroosterde, halfrijpe maïskorrels (‘malata karu’) zijn een standaard ingrediënt in de ‘man batra’, flessen met op alcohol getrokken bittere kruiden en zaden die als afrodisiacum gedronken worden. Volgens sommigen haalt de gebrande maïs ‘de verstopping’ uit het geslachtsorgaan van de man waardoor de impotentie wordt veroorzaakt. Bovendien werkt het drankje laxerend. Verkoalde maïskorrels in koud water getrokken gelden als middel tegen diarree (Sedoc, 1992). Gedroogde en fijngestampte maïskorrels vermengd met bakruwiri (*Petiveria alliacea*) en krapa-olie (*Carapa* spp.) of slaolie smeert men op aambeien (Stephen, 1979). Saramaccaners maken sierlittekens door sneetjes te maken in hun huid met een scheermes en het sap van luisawiri (*Eclipta prostrata*) te vermengen met verbande en tot poeder gestampte maïskolven (‘kaaba’, Sa) en maripa-vruchtschillen (*Maximiliana maripa*) en dit in de wondjes te smeren.

Lina Asudanoë Lonto uit Marchallkreek raadde een kruidenbad aan voor tijdens de zwangerschap,

om de bevalling voorspoedig te laten verlopen. Het bad bevatte karu páu kákisa (bast van een maïsplant), adiansi (*Euphorbia hirta*), musansi kákisa (bast van *Pseudopiptadenia suaveolens*) en bë baka pinya páu (*Vismia guianensis*). Een thee van sinaasappelschillen en droge maïs zou werkzaam zijn tegen menstruatiepijn. In een Saramaccas recept voor hetzelfde doel wordt een zwart geroosterde maïskolf gekookt met drie bladeren van cashew, merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*) en drie zaadjes nengrekondrepere (*Aframomum melegueta*). Een aftreksel in koud water van een gehele maïsplant (de zaden mogen er niet uitvallen!) drinken Marronvrouwen om een miskraam te voorkomen.

Een thee van de ‘haren’ (stijlen) van de jonge maïskolf (‘karu barba’), soms gekookt met een stuk loangotitei (*Aristolochia consimilis*), pinawortels (*Euterpe oleracea*) of gedroogde maïsbladeren drinkt men bij blaasontsteking, nierproblemen en jicht. De thee werkt urinedrijvend (Duke et al., 2009), wat de bovenstaande aandoeningen inderdaad zou kunnen verlichten.

Gedroogde maïskolven, van hun zaden ontdaan, noemt men in Suriname ‘korenspier’ of ‘karutiki’. Ze doen dienst als een voodoooppetje (‘kar’ tiki-bakru’) om vijanden mee te bezweren. Men steekt er naalden in, hangt ze bij de ingang van een kost-

grondje om dieven te weren of plaatst ze in een winkel om de verkoop te bevorderen. Zwarte magie kan men beoefenen door een maïskolf te omwickelen met kleding van een recent overleden persoon, die met aarde van het graf in een kalebas te stoppen en het geheel op een kruispunt kapot te gooien, zodat de geest van de overledene maximale schade gaat toebrengen aan zijn omgeving (Wooding, 1972; Stephen, 1986). Iemand die door wisi is verlamd wordt onder zijn voeten gewreven met zo’n lege maïskolf, waarna hij hevige prikkelingen en pijnen voelt en na een tijdje weer kan lopen (Wooding, 1984). Maïskorrels zijn ook terug te vinden in kruidenbaden voor Mama Aisa en in hebi watra’s (zie *Oryza sativa*).

Commercieel gebruik: verse en gedroogde maïs voor consumptie en kippenvoer is te koop op de Centrale Markt in Paramaribo; kale maïskolven en batra’s met gebrande maïskorrels op de medicinale plantenmarkten. Gedroogde maïskolven en batra’s zijn te koop in diverse Surinaamse kruidenwinkels in Nederland en op de markt in de Bijlmer. Diepgevroren akansa wordt verkocht bij Riedwijn in Amsterdam. Natuurlijke diuretica met maïsstijlen worden in natuurwinkels en op internet onder de naam ‘corn silk’ verkocht.

Betekenis naam: ¹⁾ van het Engelse ‘corn’.

PODOSTEMACEAE

Mourera fluviatilis Aubl.

Lokale namen: danwiwiri¹, kumarunyan², morokonyan³ (Sr), dang uwii¹ (Au, Sa), mokomokodang (Sa).

Beschrijving: Waterplant, op rotsen vastgehecht, meestal onder water groeiend. Stengels ruw, wrattig. Bladeren lijkend op groenwieren, hard, donkergroen, glazig, tot 40 x 30 cm; bovenkant bobbelig, ruw; onderkant kaal; bladrand gekroesd. Bloeiwijze eindstandig, boven het water uitstekend, trosachtig; bloeispij plat, groen, tot 65 cm lang. Bloemen 40-90, in twee rijen aan weerszijde van de bloeispij; bloemdekbladen 2-5, onopvallend; meeldraden talrijk, roze, ver uitstekend, aan de basis vergroeid. Doosvrucht gesteeld, ca. 1 cm lang.

Mourera fluviatilis. Foto: P. Maas.

Voorkomen: plaatselijk algemeen, op rotsen in stroomversnellingen en watervallen. Massaal bloeiend in de droge tijd (augustus-september), als de rotsen boven water komen te staan.

Verspreiding: de Guiana's en Brazilië.

Domesticatie: wild.

Gebruik: In de droge tijd zijn de rotsen van de stroomversnellingen bedekt met massa's van deze roze bloemen. De gekroesde bladeren werden vroeger door Indianen verbrand omdat de as veel zouten bevatte en als keuzenzout dienst deed (Ostendorf, 1962). Het is niet bekend of Indianen dit gebruik nog in ere houden. Volgens Heyde (1987) stampen binnenlandbewoners de gedroogde planten tot poeder, mengen ze het met krapa-olie en gebruiken ze het als haarvet. Ook beschrijft hij een 'Saramaccaans bezweringsmiddel om in de gunst te geraken'. Hierin wordt de waterplant 'dangdang' in een kruidenbad met bai pau puba (bast van een onbekende boom), simai (seemai, *Mimosa pudica*) en owru pinda (*Arachis hypogaea* of *Vigna subterranea*?) vermengd. Zeven achtereenvolgende dagen moet iemand hiermee baden en daarbij strikt de rituele voorschriften aanhouden.

Mourera fluviatilis is de grootste en meest opvallende soort van de Podostemaceae in de Guiana's. Kleinere en minder opvallende leden van deze familie, zoals de talrijke *Apinagia*-soorten, worden soms ook (pikin) dang uwii of kumarunyanyan genoemd en waarschijnlijk op dezelfde wijze gebruikt.

Commercieel gebruik: niet verhandeld in Suriname. In Nederland slechts éénmaal aangetroffen in de Saramaccaanse winkel Pikin Nanga Gran Vanodoe Oso in Amsterdam. De cosmeticamerken Clarins en l'Occitane verwerken *M. fluviatilis* in gezichtscrèmes omdat bestanddelen in de plant de huid zouden hydrateren en repareren. De precieze werking geven de bedrijven niet prijs; in hun reclamefolders prijzen ze de eigenschappen van een plant 'die zijn evenwicht bewaart onder het geweld van sterk stromend water'. Ze oogsten de plant in stroomversnellingen in Frans Guiana.

Betekenis naam: 1) damkruid, stroomversnellingsplant; 2) voedsel van de kumaru of kumalu (*Myleus rhomboidalis*), een zoetwatervis die bij stroomversnellingen leeft; 3) voedsel van de morocot (*Piaractus brachypomus*), een zoetwatervis die planten en zaden eet.

POLYGONACEAE

Coccoloba gymnorachis Sandw.

Lokale namen: apukú tatá¹, góni lopu², túbá-kagóni³ (Sa).

Beschrijving: Klimmende struik of liaan. Stam met concentrische ringen en rood sap. Steunblaadjes vergroeid tot een ingesneden, kort behaard kokertje. Bladeren verspreid, 6-14 x 4-6 cm; voet spits; punt toegespitst. Bloeiwijze een okselstandige, tot 23 cm lange tros. Bloemen klein, 5-talig, groenig wit. Vrucht donkergroen, 1,5 x 1 cm. Zaad 1.

Coccoloba gymnorachis.

Foto: Nationaal Herbarium Nederland.

Voorkomen: niet algemeen, in hoog bos, savanne- en moerasbos.

Verspreiding: Venezuela, de Guiana's en Brazilië.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Het hout van deze liaan wordt volgens Frits van Troon verwerkt in een 'murudresi', een baarmoedermedicijn tegen menstruatiespijn en onvruchtbaarheid. De stam van de volgroeide liaan heeft twee afgeplatte, ronde richels en lijkt met enige fantasie op een dubbelloops jachtgeweer. De lokale naam wijst erop dat het hout vroeger is gebruikt tijdens de vlucht van de Marrons en hun plunderingen op de plantages (zie *Philodendron solimoesense*). Het hout wordt nu in stukjes gehakt en volgens marktvrouw Saskia Amimba in kruidenbaden gebruikt 'fu dungru sani', om duistere krachten uit te bannen. Saramaccaners in Brownsweg baden met de liaan, fijngestampt met knoflookliaan (*Mansoa alliacea*), pikin masusa (*Renealmia floribunda* of *R. guianensis*) en bibi uwii (*Adiantum* spp.) om de bosgeest Apuku tevreden te stellen of te verjagen. De opvallende petroleumachtige geur van het blad zou het magische gebruik kunnen verklaren. De zoetzure vruchten zijn eetbaar, maar wel een beetje wrang.

In Brownsweg werden nog twee andere *Coccoloba* soorten verzameld, ook met een opvallende geur. Van *Coccoloba* sp. SRU0823 (ook apukú tatái genoemd,) wordt volgens Frits van Troon een afkooksel van het hout gedronken bij buikpijn. Met de in water gestampte bladeren van *Coccoloba* sp. SRU0987 ('lapati', 'suwági tatái' of 'walutu', Sa) wast men het hoofd om luizen te bestrijden. Verwarmde bladeren worden in de nek van kinderen gelegd om ze sneller te leren praten. Men baadt ook met een aftreksel van de bladeren en de stam om aan te sterken.

Commercieel gebruik: het hout van *C. gymnorrhachis* werd eenmaal aangetroffen op de Popki Dyari markt te Paramaribo.

Betekenis naam: ¹⁾ bosgeestenliaan; ²⁾ geweerloop, naar de vorm van de doorgesneden stam; ³⁾ letterlijk: 'tweeruggeweer', een dubbelloops jachtgeweer.

POLYGONACEAE

Coccoloba mollis Casar.

Lokale namen: bradilifi¹ (Sr), matora. haritsiba (Ar), ombapato, patura (Ca), baulifi¹ (Au, Sa).

Beschrijving: Boom, tot 15 m hoog, met kromme steltwortels. Jonge twijgen hol, dicht bruin behaard. Steunblaadjes vergroeid tot een gespleten kokertje, bij juvenielen tot 10 x 5 cm, behaard, later afbrekend. Bladeren verspreid, 15-50 x 10-30 cm; voet hartvormig; punt kort toegespitst; bovenkant eerst behaard, later kaal; onderkant dicht en zacht behaard; nerven roodbruin. Bloeiwijze een eindstandige, bruin behaarde pluim, opgebouwd uit ca. 15 cm lange aren. Bloemen klein, wit tot geel. Vrucht eivormig, groen, ca. 1 cm in doorsnede. Zaad 1.

Coccoloba mollis, jong exemplaar op verlaten kostgrondje. Foto: T. van Andel.

Een door kromanti bezeten persoon loopt over een tapijt van bladeren van *C. mollis*.

Foto: www.culturu.com.

Voorkomen: zeer algemeen, in secundaire vegetatie langs wegen.

Verspreiding: Ecuador, Colombia, Venezuela, de

Guiana's, Brazilië, Peru en Bolivia.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Aucaanse kraamvrouwen wassen zichzelf en hun baby met een kruidenbad van deze bladeren om aan te sterken. Kruidenbaden voor de yawkromanti worden op een tapijt van bradilifibladeren gezet. De yawkromanti is een van de belangrijkste vliegende goden binnen de wintireligie. Als een persoon die door deze oorlogsgod bezeten is de danszaal binnenkomt, loopt hij over een speciaal voor hem op de vloer uitgespreid tapijt van bradilifi-bladeren, bestrooid met pemba. De bladeren moeten wolken voorstellen, waar de luchtgod over loopt (Zaalman, 2005; www.culturu.com). Arawaks in Powakka drinken het afkooksel van een oud blad met citroengras (*Cymbopogon citratus*) drie keer per dag gedurende één dag bij pijn in de borst. In Brazilië drinkt men een paar druppeltjes per dag van de in alcohol gedrenkte wortels. Dit zou werken tegen geheugenverlies, stress, slapeloosheid, bloedarmoede, slechte ogen en impotentie (Lorenzi, 2002).

Commercieel gebruik: niet verhandeld. In Brazilië wordt het wortelextract veel verkocht.

Betekenis naam: ¹⁾ breed blad. De naam wordt ook voor *Aparisthmium cordatum* gebruikt.

POLYGONACEAE

Coccoloba uvifera (L.) L.

Lokale namen: droifi¹, sistridroifi (Sr), matora, matula (Ar), lesora (Sarn), schusterdruif, babydruif, zeedruif, zusterdruif, stranddruif (SN), sea grape (En).

Beschrijving: Grote struik of kleine boom, tot 8 m hoog. Steunblaadjes vergroeid tot een vliezig, rood kokertje. Bladeren verspreid, dik, leerachtig, kort gesteeld, ca. 10-30 cm in diameter; voet hartvormig; punt afgerond; nerven rood; blad vlak voor afvallen geheel rood kleurend. Bloeiwijze een eindstandige, tot 30 cm lange, aarvormige tros. Bloemen tweeslachtig, 5-talig, klein, wit. Schijnvrucht in volle, hangende trossen, tot 2 cm in doorsnede, eerst groen, dan blauwpaars. Zaad 1.

Coccoloba uvifera. Foto: P. Maas.

Voorkomen: algemeen, langs stranden, vaak gekweekt in het kustgebied

Verspreiding: wild langs de droge kusten van Florida tot Peru en Brazilië, inclusief de West Indische eilanden. Elders ingevoerd en genaturaliseerd.

Domesticatie: gekweekt en weer verwilderd.

Gebruik: De vruchten van dit boompje zijn eetbaar. Ze zijn zoetzuur, maar wel wrang vanwege het looizuur dat erin zit. Het astringerende sap uit

de bast bevat ook veel looizuur. Een thee van de bast drinkt men bij diarree en darmproblemen. Samen gekookt met de bast van de wortel van de guaveboom (*Psidium guajava*) wordt de thee voorgeschreven bij chronische diarree en dysenterie (May, 1982). De thee van stukken bast van de zeedruif, mango (*Mangifera indica*) en granaatappel (*Punica granatum*) en een lepel anijszaad drinkt men bij kortademigheid (Sedoc, 1992).

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ druif.

POLYGONACEAE

Triplaris weigeltiana (Rchb.) Kuntze.

Synoniem: *Triplaris surinamensis* Cham.

Lokale namen: dreiten¹, mira-udu², trommelviriviri³ (Sr), kadaburichi, yekuna (Ar), tasi (Ca), apije (Trio), do udu⁴ (Pa), doón udu⁴ (Sa), mierenhout, mierenboom, drytimehout¹ (SN).

Beschrijving: Boom, tot 20 m hoog, tweehuizig. Stam met hoge, smalle plankwortels; kroon ijl, piramidevormig; bast grijs, ondiep gegroefd. Twijgen dik, rond, hol, bewoond door mieren. Steunblaadjes vergroeid tot een behaard kokertje, snel afvallend, een ringvormig litteken achterlatend. Bladstelen plat. Bladeren verspreid, hangend, 20-35 x 5-9 cm; voet afgerond; punt toegespitst. Bloeiwijze okselstandig, samengesteld uit aren. Bloemen klein, een-slachtig, wit; vrouwelijk bloemdek uitgroeiend tot een kom met 3 vliezige, roze of witte, tot 4 cm lange vleugels. Zaad 1.

Triplaris weigeltiana: gevleugelde vrucht, fertiele tak, mannelijke en vrouwelijke bloeiwijze.

Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: zeer algemeen, in secundair bos langs wegen, op nieuw gevormde rivieroeveren.

Verspreiding: Ecuador, Peru, Brazilië en de Guiana's.

Domesticatie: wild.

Gebruik: De twijgen van deze boom zitten vol

venijnig stekende mieren. Saramaccaners gebruiken de bladeren in een kruidenbad om sterker te worden. Dr. Pake schreef een afkooksel van mierenhoutblad met rode katoen (*Gossypium barbadense*) en citroengras (*Cymbopogon citratus*) voor bij vochtophoping, gonorroe en andere urinewegontstekingen. Volgens hem ging je van de thee veel urineren, 'dan plas je alle viezigheid uit je ontstoken buik'. Een thee van de bast drinkt men bij

dysenterie. Rolander beschrijft hoe men in de 18^e eeuw een heerlijke pap van de zaden kookte. Nu eet niemand die zaden meer. De slaven maakten trommels van het hout en vereerden de boom als een beschermheilige (Rolander, 2008). Ook dit gebruik is later niet meer gedocumenteerd. Toen Rolander in Suriname verbleef stierven er veel mensen in de droge tijd door gebrek aan schoon drinkwater. Als de rijpe vruchten van het mierenhout als helikoptertjes door de lucht dwarrelden, wist men dat de droge tijd bijna voorbij was en er snel betere tijden zouden aanbreken.

PONTEDERIACEAE

Eichhornia crassipes (Mart.) Solms in D.C.

Lokale namen: badawaro (Ar), musiri, opono payuri (Ca), pirengnesi¹ (Au), tokóógbagba (Sa), aladjiméédjji², bedésidá² (Wátawenú), waterhyacinth (SN).

Beschrijving: Los drijvende waterplant, met veervormige wortels. Bladstelen tot 30 cm lang, spons-achtige opgeblazen in jonge toestand. Bladeren dik, kaal, 5-9 x 5-9 cm, drijvend boven het wateroppervlak. Bloeiwijze een 4-15 cm lange aar met 8-15 bloemen. Bloemdekbladen roze tot paars, de bovenste met een oranje vlek; meeldraden behaard, paarsblauw. Doosvrucht ca. 1,5 cm lang; zaden ge-

Voorkomen: in langzaam stromend of stilstaand water, moerassen, sloten en kanalen.

Verspreiding: oorspronkelijk uit Zuid-Amerika; elders gekweekt of een invasieve soort.

Domesticatie: wild, in Europa en de VS gekweekt in vijvers en aquaria.

Gebruik: de prachtige bloemen van de waterhyacinth hebben mensen ertoe bewogen de plant buiten zijn oorspronkelijke habitat te kweken. Door zijn razendsnelle voortplanting via zaden en uitlopers heeft de plant binnen een aantal decennia vele waterwegen in de wereld volledig geblokkeerd. De stroming en de scheepvaart worden belemmerd, zuurstof en zonlicht dringen niet meer tot

Commercieel gebruik: niet verhandeld in Suriname. Eenmaal aangetroffen in een Saramaccaanse kruidenwinkel in Amsterdam.

Betekenis naam: ¹) droge tijd, omdat de boomkronen in deze tijd vol spectaculair gekleurde vruchten zitten; ²) mierenhout, vanwege de steekmieren in de twijgen; ³) trommelblad, een vergeten naam uit de tijd van Rolander; ⁴) drumhout, omdat men er vroeger trommels van maakte.

Eichhornia crassipes. Foto: P. Maas.

vleugeld. De plant vermeerdt zich vegetatief via uitlopers.

het water door, waardoor er sterfte optreedt onder vissen en andere waterdieren. Bovendien vormt het tapijt van waterhyacinthen een ideale voedingsbodem voor malariamuggen en platwormen die bilharzia veroorzaken. Volgens Saramaccaners mag de waterhyacinth dan wel niet in staat zijn de bodem of de oever te raken, hij kan wel een hele rivier verstikken. Het is dus een plant die je niet zomaar kunt minachten (Price, 2008). Traditionele Marrongenezers laten levende waterhyacinthen drijven op kruidenbaden die hen in staat stellen te communiceren met de watergeesten. Ze kweken de plant daarom soms in een teil met water naast hun tempel.

Sedoc (1992: 138) beschrijft een kruidenbad met zeven waterhyacinthen, twee stukken akansa

Traditioneel genezer Michel Alubutu uit Browns-
weg strooit witte klei over een kruidenbad met
blad van *Ricinus communis* en een waterhyacinth.

Foto: S. Ruysschaert.

(bananenpudding), redi gadodede (*Tripogandra
serrulata*), sangrafu (*Costus* spp.), luisawiwiri
(*Eclipta prostrata*), bier, pemba en melasse. Hier-
mee wekt men de gunst voor de slangengeest
pawinti. Volgens Saramaccaanse wintprijester
Tooy, geïnterviewd door Price (2008) leefde er
een grote anaconda genaamd Mènde onder de
rotsblokken van de Gáanlio, zo'n 50 meter bene-
denstreams van het graf van Eilerts de Haan. Die

slang werd gedood door Adánibósu, een van de
eerste Marrons die het gebied betrad. De rivier zat
vol waterhyacinth, waardoor het water ondrink-
baar en onbevaarbaar was. Adánibósu strooide een
mand vol visgif in het water en zong een speciaal
lied. De vissen kwamen bovendrijven, de water-
planten en de slang verdwenen, de rivier werd
begaanbaar en het water drinkbaar. De vluchte-
lingen konden zich nu veilig vestigen op de oever.
De onschadelijk gemaakte slang Mènde vertoont
zich echter nog altijd als wraakgeest onder de
huidige nakomelingen van Adánibósu. Tooy legde
ook uit dat een gevaarlijke groep gevluchte slaven
(Kótoliko-nênge) zich onder de waterlelies schuil-
hielden en voorbijvarende kano's vastgrepen om
de inzittenden aan hun goden te offeren. Het ge-
bruik van waterhyacinthen in kruidenbaden inter-
preteerde Tooy later ook als volgt: 'de waterlelie
heeft geen peddel, hij kan de richting waarheen hij
drijft niet zelf bepalen en is hiervoor afhankelijk
van de welwillendheid van anderen. De stuurloze
plant zingt een klaaglied voor Moeder Dígbeónsu
(een geest) om hem te beschermen. Je zingt dit
lied als je je geboortegrond hebt verlaten en een
andere plek zoekt om je voorgoed te vestigen. Je
vraagt die plaats om je goed te ontvangen en be-
scherming te bieden' (Price, 2008: 383). De drij-
vende waterhyacinth als metafoor voor de onwor-
telde vluchteling, onzeker over zijn toekomst in
een nieuw land.

Commercieel gebruik: niet verhandeld in Suri-
name. Als aquarium- en vijverplant verkrijgbaar
in Nederlandse tuincentra.

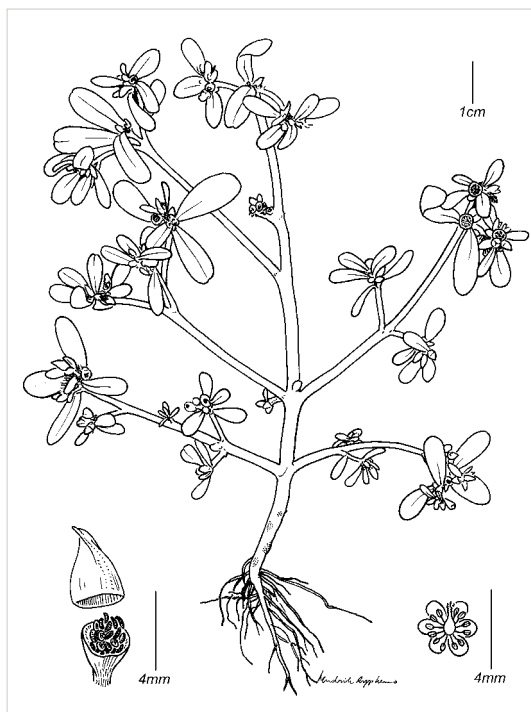
Betekenis naam: ¹⁾ piranhanest; ²⁾ de naam voor
waterhyacinth in de taal van de anacondageest
(Price, 2008).

PORTULACACEAE

Portulaca oleracea L.

Lokale namen: (gron) posren¹, gronpossi (Sr),
sakusaku, pindyalang (Ca), posen¹ (Au), posin¹
(Bo), bembé, benben, pose¹ (Sa), lonia (Sn),
krokot (J), porseleinblad (SN), postelein (Ne).

Beschrijving: Eenjarig kruid, liggend, soms op-
gericht, tot 25 cm hoog. Stengels sappig, sterk
vertakt, soms paarsrood. Bladeren verspreid,
vlezig, zeer kort gesteeld, 0,6-4 x 0,2-2 cm,
glanzend donkergroen; voet wigvormig; punt
stomp of afgeknot; enkele witte haren in de
bladoksels. Bloemen klein, alleenstaand of
in eindstandige groepjes, geel. Doosvrucht
eivormig, met een dekseltje openspringend.
Zaden zwart.

Portulaca oleracea: vruchtje, habitus en bloem.

Illustratie: H. Rypkema

Voorkomen: zeer algemeen, op open plekken, als onkruid op akkers.

Verspreiding: van oorsprong uit Afrika, nu een bijna pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild, soms gecultiveerd of gespaard tijdens het wieden.

Gebruik: Postelein wordt als groente gestoofd en aangeraden tegen bloedarmoede. Een afkooksel van enkele vlierbladeren (*Sambucus canadensis*) wordt met twee eetlepels sap van uitgeknepen postelein stengels vermengd, gezeefd en met honing gedronken tegen bronchitis (Sedoc, 1992). De verse blaadjes worden ook gegeten tegen dezelfde aandoening. Sap van de stengels wordt ook in ontstoken ogen gedruppeld (Wooding, 1979). De fijngestampte bladeren worden met zeepschilfers en wat melasse, zout, slaolie, krapa-olie (*Carapa* spp.) of castorolie (*Ricinus communis*) vermengd

en als kompres op abscessen en zweren gelegd om deze rijp te maken. Het schijnt te werken als een soort trekpleister. De fijngevreven bladeren met kokosolie vermengd worden op verstuite ledematen, opgezwollen ledematen en stijve of pijnlijke gewrichten, rug of nek aangebracht. Marrons baden en masseren hun baby's met een mengsel van gekookte postelein en kokosolie, niet alleen om de groei te bevorderen, maar ook om koorts, krampjes en verlammingen te behandelen en de symptomen van fyofy te verminderen. Ook zou de navelstreng van een pasgeborene hiervan sneller opdrogen. In het laatste geval moet de baby er wel drie tot viermaal daags mee gewassen worden. Als kleine kinderen 'zuurte' hebben (een korrelige ontlasting met luierslag als gevolg) wordt postelein gekookt met gaanma udu anu (*Piper aduncum*). De baby wordt in het lauwe afkooksel gebaad en krijgt er een klein beetje van te drinken. Tenslotte wordt postelein in een aantal verschillende kruidenbaden gebruikt. Sedoc (1992) geeft een recept voor een bad om een Indianengeest te eren met postelein, koorsuwiri (*Lantana camara*), marfawiri (*Lippia alba*), fayalobi (*Ixora coccinea*), popokaitongo (*Heliconia*-bloemen), smeriwiri (*Ocimum campechianum*), kowru-ati (*Begonia glabra*), merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*), kusuwé-blad (*Bixa orellana*), ingiwiri (*Nepsera aquatica*), orgeade, bier, rode swit'sopi, parfum, sap van ingityen (*Saccharum officinarum*) en pemba. Het mengsel moet een tijdje trekken in een Indiaanse aardewerken kom. Tijdens het baden moet men een rode zakdoek op het hoofd binden. Voor recepten met postelein in kruidenbaden voor pawinti, zie Sedoc (1992: 177), fodusneki (Stephen, 1986: 71) en rituele reiniging (Zaalman, 2005: 97).

Commercieel gebruik: af en toe als medicinale plant op de markt in Paramaribo gebracht; vers verhandeld op de markt in Amsterdam Zuidoost en in bevroren toestand in Surinaamse kruidenwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ allen afgeleid van het woord 'postelein'.

Ziziphus jujuba L.

Lokale namen: kakaston¹, bedara-olijf, biega stong² (Sr), bedara (Sarn), widara (J), zǎo (Chinees), olijf, pruim, Chinese olijf, gele amalang³, Javaanse snoepjes (SN); Chinese jujube (Ne), dong⁴, dunks⁴, Indian jujube⁴ (En).

Beschrijving: Struik of kleine boom, tot 10 m hoog. Bast grijs, gebarsten; kroon dicht; takken spreidend, gestekeld. Jonge twijgen bruin behaard, zigzagvormig. Bladeren verspreid, 2-8 x 1-4; voet stomp; punt afgerond; bovenkant glanzend groen; onderkant lichtbruin, viltig behaard; bladrand fijn getand; nervatuur handvormig. Bloemen gesteeld, in okselstandige groepjes, 4-5-talig, stervormig; kelk viltig behaard; kroonbladeren wit, elk een meeldraad omsluitend. Steenvrucht ovaal, eerst groen, dan donkerrood of paarszwart, 1,5-3 cm lang; vruchtvlees hard, zuur. Steen 1.

Ziziphus jujuba. Bloemen (b), vruchten (o).

Foto's: P. & S. Teunissen.

Voorkomen: aangeplant door Hindostanen in Kwatta en langs de Weg naar Zee, op verlaten percelen in Paramaribo.

Verspreiding: duizenden jaren geleden gedomesticiseerd in de regio India, Pakistan en Iran. Elders ingevoerd en verwilderd.

Domesticatie: gedomesticiseerd, verwilderd.

Gebruik: De onrijpe vruchten zijn zuur en lijken op olijven. Het witte vruchtvlees wordt in rijpe toestand zoet, wat pappig. Ze worden vers of gedroogd gegeten, er zit veel vitamine C in. Onrijpe vruchten worden gepekeld en later gekookt in suikerstroop en citroenzuur. Soms worden ze in kleurstof gedoopt of verder op smaak gebracht met sinaasappelschil, kruidnagel, venkel en andere kruiden. De naar salmiak smakende pruimen worden in Chinese winkels verkocht, los of in snoeppapier gewikkeld. Sommige smaken worden uit China ingevoerd, anderen in Suriname bereid. De gezouten pruimen eet men bij wijze van keelpas-

tille bij griep en keelpijn. Hindostanen offeren de vruchten aan de goden tijdens religieuze plechtigheden (Mahabir, 1991). Een thee van de bladeren wordt aangeraden als laxemiddel en als urinedrijvend middel tegen leveraandoeningen, galproblemen en hoge bloeddruk. Een thee van de bast wordt aanbevolen bij buikkrampen, diaree en darmstoornissen (May, 1982; Mahabir, 1991). De sterk gelijkende *Ziziphus mauritiana* met een gele, zoete vrucht, wordt ook olijf genoemd en identiek gebruikt.

Commercieel gebruik: in de tijd van Stahel (1940) lagen de vruchten nog op de markt in Paramaribo, nu zie je ze niet veel meer. De gezoute, gekleurde en gepekeld vruchten worden los of verpakt in winkels als Soeng Ngie & Co (Paramaribo) of Wah Nam Hong (Rotterdam) verkocht. Deze vruchten zijn dan meestal afkomstig uit China.

Betekenis naam: ¹⁾ kaksteen, de zoute variant; ²⁾ grote steen (bigiston), naam van de verpakte

vruchten uit Soeng Ngie, met een salmiakachtig smaakpoeder; ³⁾ gele gesuikerde vruchten;

⁴⁾ namen uit Guyana en Trinidad voor *Z. mauritiana* en waarschijnlijk ook voor *Z. jujuba*.

RHIZOPHORACEAE

Rhizophora mangle L.

Lokale namen: mangro (Sr), kakutiru¹ (Ar), kunapo (Ca), mangu (Au), mangrove (Ne).

Beschrijving: Boom, tot 8 m hoog, met hoge, knievormig gebogen steltwortels en hangende luchtwortels. Bladeren tegenoverstaand, dik, leerachtig, 5-15 x 2,5-7,5 cm, glanzend; voet spits; punt stomp, afgeknot, soms zwak uitgerand. Bloeiwijze okselstandig, vorkachtig vertakt, weinig-bloemig. Bloemknop puntig; bloemen ca. 2 cm in doorsnede; kroonbladeren wit, van binnen dicht behaard. Vrucht kegelvormig, 2-3 cm lang, aan de boom kiemend; wortelkiem tot 30 cm lang, de top van de vrucht doorbrekend. Gevallen kiemplanten staan loodrecht in de modder.

Rhizophora mangle: a. habitus; b. blad; c. bloem bovenaanzicht; d. bloem zijaanzicht; e. knop; f: vrucht; g. kiemplanten. **Illustratie:** H. Rypkema.

Voorkomen: langs de benedenloop van rivieren, op strandwallen, in zout- en brakwatermoerassen.

Verspreiding: Neotropen, inclusief de West-Indische eilanden, West-Afrika en de Pacific.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Mangrovebossen houden met hun steltwortels de grond vast en beschermen het achterland tegen afkalving door de zee. Het hout is zwaar en hard, maar scheurt snel. Men gebruikt het graag als brandhout of houtskool ('mangrokrofaya'). Mangrovebast bevat tot 25% looizuur en wordt in de omringende landen veel gebruikt om koeienhuiden mee te looien, maar dat wordt in Suriname niet veel meer gedaan (Ostendorf, 1962). De looizuurhoudende bast wordt wel gewaardeerd om zijn medicinale eigenschappen. Van de thee van

de bast drinkt men een paar kleine glaasjes per dag tegen diarree en dysenterie (Sedoc, 1992). Je kunt ook met de thee gorgelen tegen keelpijn. Kauwen op een verse mangrovewortel zou acute diaree snel doen stoppen. Een Aucaans kruidenbad dat beschermt tegen zwarte magie bevat behalve mangrovebladeren ook blad van buasiman weko (*Zygia latifolia*), een bierfles, een pond buskruitpoeder en een stuk pangi (stof waarvan wikkelrokken worden gemaakt). De sterk gelijkende *Rhizophora racemosa* groeit iets verder stroomopwaarts dan *R. mangle*, heeft stompe bloemknoppen, een rode middennerf en iets sterker vertakte bloeiwijze. Deze soort wordt ook 'mangro' genoemd en identiek gebruikt.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

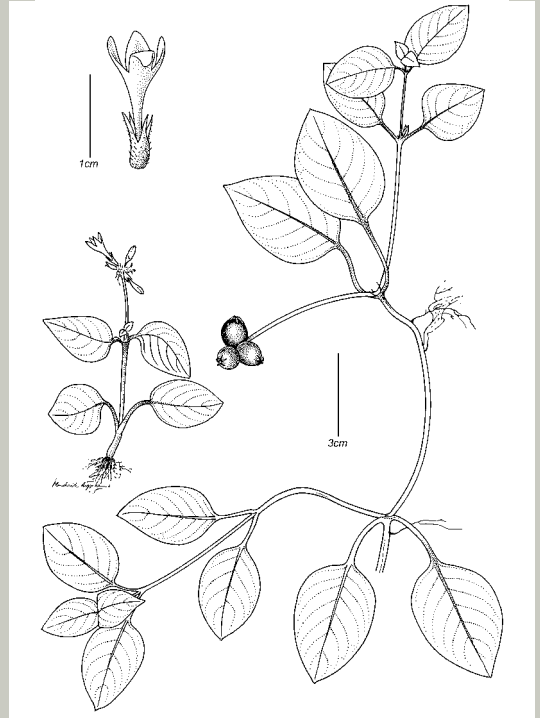
Betekenis naam: ¹⁾ boom op vele poten.

Coccocypselum guianense (Aubl.)

K. Schum.

Lokale namen: blawbeskakaw¹, fodubediwiri², fodunoso³, pawintikunsuwiri⁴ (Sr), sivorodorakan (Ar), tókoro pomiri⁵ (Ca), fodu kama², womi azau zapatu⁵ (Sa).

Beschrijving: Eenjarig, kruipend kruid. Stengel behaard, paarsgroen, wortelend op de knopen. Steunblaadjes lijnvormig, tot 2 cm lang. Bladeren tegenoverstaand, 2-3,5 x 1,5-2,5 cm; voet afgerond of kort aflopend; punt spits; bovenkant behaard; onderkant dicht behaard, paars aangelopen. Bloeiwijze een lang gesteeld, behaard, 4-6-bloemig hoofdje; schutbladen lijnvormig. Bloemkelk behaard; kroon buisvormig, 4-lobbig, van buiten wit, van binnen blauw. Bessen met 3-6 bijeen, eerst lichtpaars, later felblauw, ca. 1,5 cm lang. Zaden talrijk, zeer klein.

Coccocypselum guianense: habitus met vruchten, bloeiwijze en bloem. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: af en toe voorkomend langs krekten, in hellingbos, op bemoste rotsen of aan de rand van de savanne.

Verspreiding: van Midden-Amerika tot Venezuela, de West-Indische eilanden, de Guiana's en Noord-Brazilië.

Domesticatie: wild.

Gebruik: De bladeren van dit kruipende plantje lijken op een slangenkop en vormen een zacht bedje op de bosbodem waar slangen graag op slapen. Je kunt de plant niet zomaar plukken: eerst moet je een ei kapot slaan en de juiste gebeden opzeggen voordat de slang ermee instemt dat je het kruid weghaalt (Stephen, 1979). Het plantje wordt dan ook gebruikt in kruidenbaden om slangengeesten op te roepen of tevreden te houden. Een bad van *Coccocypselum guianense* met sangafu (*Costus* spp.), piëpië páu (*Lippia alba*), womi amoman (*Dicranopteris flexuosa*) en kibriwiri (*Psychotria ulviformis*) kan een bosgeest oproepen. Heyde (1987) noemt een kruidenbad met 'vodoe-nosoe' (*C. guianense*) met 'awaa muye

konda' (soort onbekend) en bosroos (*Psychotria poeppigiana*) voor een slangengeest. Voor een gedetailleerd bad met *C. guianense* voor een fodu-slang, zie *Aciotis purpurascens*. Op een herbarium-exemplaar uit 1997 van Andre & Rozewijn (ACT nr. 005) uit Nieuw Kofikamp staat dat fijngewreven bladeren op verse wonden worden gelegd om ze te ontsmetten. Kauwen op de plant zou de tong en mondholte verdoven. In Powakka wrijft men de (gestampte) bladeren op huidschimmel en, vermengd met olie, op pijnlijke voeten.

Commercieel gebruik: verse plantjes zijn te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo en in gespecialiseerde Surinaamse wintiwinkels in Nederland. Buiten Suriname wordt de plant soms in kassen als sierplant gekweekt voor in hangmandjes of als bodembedekker.

Betekenis naam: ¹⁾ blauwbescacao; ²⁾ slangenbed; ³⁾ slangenneus; ⁴⁾ slangenkussenkruid; ⁵⁾ kwartelpeper, omdat de bosvogel *Odontophorus gujanensis* (Phasianidae) de besjes eet; ⁶⁾ mannelijke olifantspoot. De vrouwelijke is *Psychotria ulviformis*.

RUBIACEAE

Coffea sp.

Lokale namen: kofi¹ (Sr), ka'pe (Ca), kufi (Ar), kofi (Au, Sar), kopi (J), koffie (Ne).

Beschrijving: Struik of kleine boom, tot 15 m hoog. Jonge twijgen glanzend, lichtbruin. Steunblaadjes driehoekig, tot 2 mm lang. Bladeren tegenoverstaand, kaal, 14-30 x 5,5-12 cm; voet spits; punt stomp of spits. Bloeiwijze een okselstandige, zittende, 5-10-bloemige kluwen. Bloemen (bijna) zittend, zoetgeurend; kelk ringvormig, groen, met gegolfde rand; kroon wit, buisvormig, 5-8-lobbig; meeldraden en stijl uitstekend. Bes vlezig, bijna zittend, 12-25 x 9-17 mm, eerst groen, dan rood. Zaad 1, bruin. In Suriname kweekt men *Coffea arabica* (struik met kleinere, toegespitste bladeren en 5 kroonlobben) en *C. liberica* (boompje met grote bladeren en 6-8 kroonlobben).

Coffea arabica. Illustratie: F. Köhler.

Voorkomen: overblijvend op verlaten plantages; af en toe aangeplant in tuinen of erven, ook in het binnenland.

Verspreiding: oorspronkelijk uit Ethiopië en Yemen (*C. arabica*) of Liberia (*C. liberica*), nu door de gehele tropen gecultiveerd.

Domesticatie: gedomesticeerd. Binnen de soorten bestaan verschillende cultivars.

Gebruik: Omstreeks 1712 kwamen de eerste *C. arabica*-plantjes aan in Suriname: het begin van een succesvolle koffiecultuur die haar hoogtepunt aan het eind van de 18^e eeuw bereikte. Daarna ging het bergafwaarts met de koffiëplantages omdat de overvloedige regen en het gebrek aan arbeidskrachten tijdens de pluk de koffievelden steeds minder rendabel maakten. De introductie van *C. liberica*, een slechtere kwaliteit koffie maar beter bestand tegen een nat en heet klimaat en een langere oogstperiode, heeft het tij nooit echt kunnen keren. Op de voormalige plantage Peperpot zijn nog in rijen aangeplante koffiestruiken te zien. De vervallen koffiefabriek wordt nu opgeknapt om dienst te doen als toeristische attractie.

Als een van de eerste botanici in Suriname doolde Rolander in 1755 veel rond op koffiëplantages. De blanken dronken 'een waterig afkooksel van de zaden', noteerde hij, maar de hete drank veroorzaakte in dit klimaat volgens hem 'hypochondrie' en was dus niet aan te raden. De Afrikaanse slaven op de plantages aten de rijpe bessen, de zaden spuugden ze uit. Hoewel het vruchtvlees lekker zoet smaakte, kregen ze er diarree en dysenterie van als ze er teveel van aten, aldus Rolander (2008). Koffie wordt nu op kleine schaal gekweekt en gebrand voor eigen gebruik, vooral door Marrons. Niemand eet vandaag de dag nog koffiebessen in Suriname, maar Aucaners gebruiken de koffiebladeren af en toe voor magische kruidenbaden om geluk af te dwingen.

Een afgekoeld kruidenbad van gekookte koffiebladeren zou ook helpen bij 'snekisiki', een huidziekte (mogelijk gordelroos) waarbij de huid droog en schilferig wordt. Een afkooksel van ongebrande koffiebessen zou urinedrijvend werken (Sedoc, 1992).

Commercieel gebruik: verse koffiebladeren zijn soms te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo. Er zijn plannen in Suriname voor kleinschaal-

lige koffieproductie op plantages die door toeristen worden bezocht.

Betekenis naam: ¹⁾ alle namen zijn afgeleid van het Nederlandse woord koffie, dat weer komt van

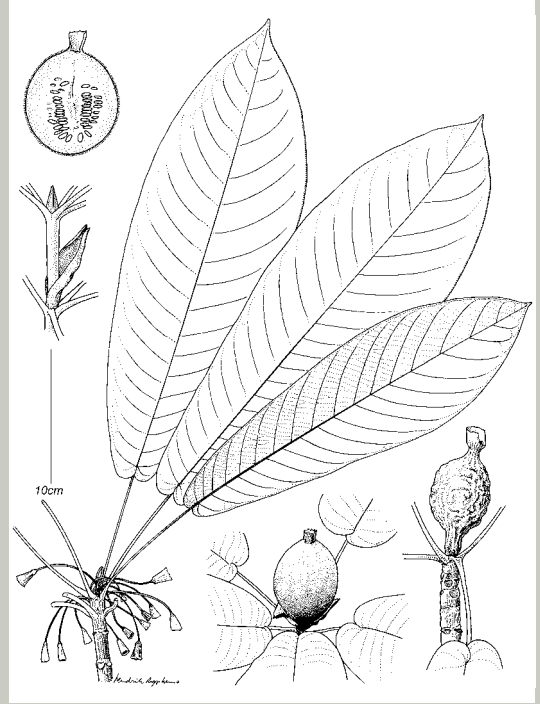
het Arabische 'qahwah' (hongerstillende drank) of van het Ethiopische Kaffa-gebergte, waar *C. arabica* in het wild voorkomt.

RUBIACEAE

Duroia aquatica (Aubl.) Bremek.

Lokale namen: marmadosi¹ (Sr), kumaramara (Ar), kaurè-e (Ca), menu-emu (Trio), tutpwamu (Way), fankoba (Au), mamadosu (Pa), maamaadósu¹, sindja-udu² (Sa), grootbladige bosmarmeldoos¹ (SN).

Beschrijving: Boom, tot 12 m hoog. Jonge twijgen grijs behaard. Steunblaadjes vergroeid tot een 3-7 cm lang, dicht behaard mutsje. Bladeren in kransen van 4-5, lang gesteeld, 35-50 x 13-22 cm; voet hartvormig; punt toegespitst; bovenkant kaal; onderkant grijs behaard. Bloeiwijze eindstandig, eenslachtig; mannelijke bloeiwijze een zittend, 15-26-bloemig scherm; bloemen lang gesteeld, behaard; kroon, wit, 6-lobbig. Vrouwelijke bloemen solitair, zittend, goudbruin behaard. Bes houtig, behaard, ca. 10 x 6 cm; vruchtvlees lichtgeel. Zaden talrijk, zwart.

Duroia aquatica: bloeiende tak, steunblaadjes, verse, gedroogde en doorgesneden vrucht.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: niet algemeen, in secundair en hoog bos.

Verspreiding: de Guiana's.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Saramaccaners koken de bast van deze boom en wassen hun kleine kinderen met het afgekoelde kookvocht om ze te beschermen tegen het boze oog, kinderziektes en zwarte magie. Het kind moet ook wat van het afkooksel drinken. 'Na dit bad kan niemand de baby meer ziek maken', aldus Albie Poeketie, die de bast voor zijn kleinkind oogstte. Wayana's koken de bladeren in een

gesloten pot en laten de stoom langs de liezen ontsnappen om een zakbreuk te verhelpen (Plotkin, 1986). De vruchten van deze boom zijn eetbaar: de bruine, geleachtige pulp kun je er met een lepelje uitlepelen. In Brownsweg baden Marrons met een afkooksel van de bladeren van de verwante soort *Duroia eriopila* ('gaan maamaadósu', Sa) bij pijn.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

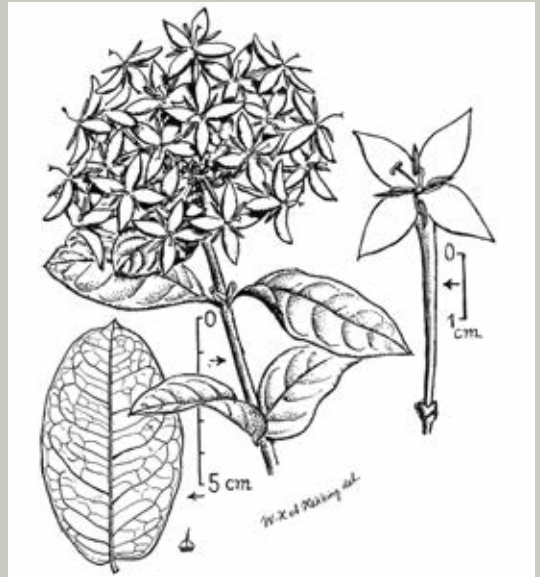
Betekenis naam: ¹⁾ marmeladedoos, naar de jamachtige vruchtmoes. Afgeleid van de oud-Surinaamse naam 'marmelade-doosies-boom' (Merian, 1705); ²⁾ ashout.

RUBIACEAE

Ixora coccinea L.

Lokale namen: fayalobi¹ (Sr), pauwenkers (Ne), jungle flame (En).

Beschrijving: Struik, tot 3 m hoog. Steunblaadjes driehoekig, ca. 4,5 mm lang. Bladeren tegenoverstaand, leerachtig, kort gesteeld of zittend, 2,5-8 x 0,7-5 cm; voet hartvormig, stomp of afgerond; punt stomp, afgerond of stekelpuntig; bovenkant donkergroen; onderkant lichtgroen. Bloeiwijze eindstandig, zittend, schermvormig, 3-50-bloemig. Bloemen zittend, meestal felrood, soms oranje of geel; kroonbuis tot 3,5 cm lang; lobben 4, puntig. Steenvrucht rond, eerst groen, dan rood, ca. 7 mm in doorsnede.

Ixora coccinea. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: veelvuldig gekweekt in tuinen, vaak als heg, zowel in de stad als in het binnenland.

Verspreiding: oorspronkelijk uit Zuidoost Azië, nu door de gehele tropen gekweekt.

Domesticatie: in Suriname wordt vooral de cultivar met rode bloemen gekweekt.

Gebruik: Hoewel hij oorspronkelijk uit Azië komt, is fayalobi de nationale bloem van Suriname. De struik met de vuurrode (soms ook oranje of gele) bloemen staat veel aangeplant. De bloemen worden geofferd tijdens Hindostaanse plechtigheden. De naam *Ixora* verwijst naar de Indiase godheid Ishwara met drie ogen en zestien handen.

De fayalobi heeft na zijn introductie in Suriname ook zijn weg gevonden in de Creoolse cultuur. Vrouwen strooien de rode bloemen in een magisch kruidenbad 'om een man aan je te binden'. Stephen (1998) verwerkt de bloemen in een bad met allerlei andere rode bladeren en Indiaanse gebruiksplanten ter ere van de ingi winti (zie *Bixa orellana*). Fayalobi komt ook terug in kruidenbaden voor

Mama Aisa en voor het versterken van de eigen ziel. Volgens Zaalman (2005: 256) dienen de bloemen 'als symbool van liefde, vreugde, blijdschap, bloei en de realiteit'. In een Aucaans kruidenbad om meer geluk in het leven te krijgen gaan fayalobi, kowru-ati (*Begonia glabra*), andoya (*Campomanesia aromatica*), suikerrietstengels, koorsuwiri (*Lantana camara*) en malëmbëmbë (*Piper marginatum*). Baden met een kruidenbad met fayalobi zou de algemene gezondheid bevorderen en geestelijke problemen oplossen. Marronvrouwen koken de bloemen en bladeren ook in genitale stoombaden. Het afkooksel, dat helemaal rood wordt, was volgens gebruiksters 'goed om bloedstolsels weg te halen'. Af en toe produceren de fayalobistruiken ook kleine vruchten, die worden dan door kinderen gegeten.

Commercieel gebruik: levende struiken zijn te koop in tuincentra in Paramaribo, takjes met bloemen zijn sporadisch te krijgen in Surinaamse winkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ vurige liefde.

RUBIACEAE

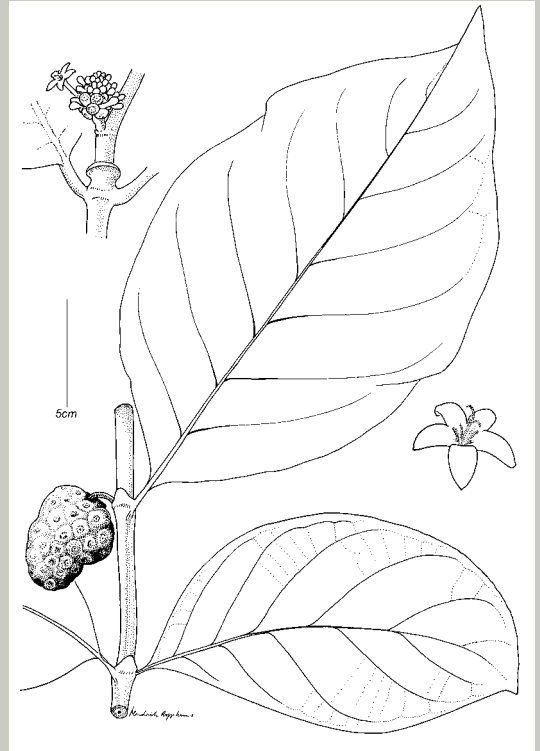
Morinda citrifolia L.

Lokale namen: noni¹, didibri-apra⁵, penwiri² (Sr), mengkudu³, patye⁴ (J), duivelsappel⁵ (SN).

Beschrijving: Struik, tot 6 m hoog. Twijgen 4-hoekig. Steunblaadjes vergroeid, driehoekig, tot 2 cm lang, overblijvend. Bladeren tegenoverstaand, 25-40 x 9-15 cm; voet spits; punt toegespitst; bovenkant glanzend donkergroen; onderkant lichtgroen. Bloeiwijze okselstandig, in paren, van welke zich er een verder ontwikkelt als een lang gesteeld, bol, groen hoofdje. Bloemen wit, buisvormig, 5-6-lobbig. Verzamelvrucht onregelmatig van vorm, bleekgroen tot roomwit, opgebouwd uit segmenten, tot 15 cm lang; vruchtvlees glazig, wit. Zaad 1 per segment, glanzend, bruin.

Morinda citrifolia, met bloeiwijze, bloem en vrucht.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: vaak aangeplant in tuinen en op erven in het kustgebied.

Verspreiding: oorspronkelijk uit Zuidoost Azië, verspreid via de Pacific naar de West-Indische eilanden en Suriname.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: Deze plant is waarschijnlijk door Javaanse contractarbeiders meegenomen naar Suriname, die de jonge bladeren en de rijpe en onrijpe vruchten als groente aten. De wortelbast leverde ze een gele kleurstof die als textielverf werd gebruikt (Ostendorf, 1962). Javanen prakken de rijpe vrucht fijn met een vork en eten hem met een eetlepel suiker bij hoest (Tjong Ayong, 1989). Mensen in Azië gebruikten de plant al eeuwen, maar noni is in de jaren '90 wereldwijd gepromoot als medicinale plant. Het sap van de naar kaas of ranzige boter ruikende vruchten zou de meest uiteenlopende ziektes kunnen genezen, van diabetes tot slaapproblemen, huidziektes, HIV en kanker. De vrucht bevat weliswaar vezels en vitamines, maar niet meer dan een gewone sinaasappel. Onderzoek naar de bestanddelen van noni hebben

weliswaar tal van stoffen opgeleverd, maar tot nu toe is er weinig inzicht op de werking hiervan op het menselijk lichaam. Claims dat noni kanker zou genezen of voorkomen zijn vooralsnog niet bewezen. Nonifabrikanten die hun product met onbewezen claims aan de man brachten hebben boetes opgelegd gekregen (Prins, 2004).

De stinkende vruchten zijn in Suriname echter onverminderd populair. Ze worden luchtdicht in een fles of pot bewaard tot het sap eruit stroomt. Ook wrijft men twee tot drie vruchten door een zeef en lengt het sap aan met water. Een lepeltje van het onaangenaam smakende sap zou goed zijn voor de potentie, de stoelgang, de huid, 'eigenlijk voor alles, zelfs kanker', aldus een gebruiker uit Blauwgrond, Paramaribo. 'Eerst krijg je er wel huiduitslag van, maar dat trekt later weg'. Een Hindoestaan uit Den Haag vertelde dat de nonivrucht hem hielp om stress en astma te voorkomen en tot rust te komen. Volgens Marlene Ceder was nonisap populair onder kankerpatiënten en mensen met HIV/AIDS om hun weerstand te verhogen. Nonibladeren worden even boven het vuur opgewarmd, met kokosolie, brandspiritus of *Eucalyptus*-olie ingewreven en op abscessen, brandwonden of gezwollen ledematen gelegd.

Tegen reumatische gewrichten ('lamatiki'), raspt Sedoc (1992) vijf onrijpe zuurzakvruchten (*Annona muricata*), lengt ze aan met wat water en azijn en smeert het mengsel op een noniblad of een pankukuwiri (*Nymphaea ampla*). Dit blad legt hij op het pijnlijke gewricht.

Commercieel gebruik: Nonisap van Surinaamse bodem is te koop in supermarkten in Paramaribo. Bladeren en vruchten worden diepgevroren verkocht in Surinaamse kruidenwinkels in Nederland, het sap (uit Azië) is te koop in natuurdrogisterijen. In Hawaï en Tahiti wordt noni op plantages gekweekt voor de wereldhandel.

Betekenis naam: ¹⁾ de naam is afkomstig uit Hawaï; ²⁾ pijnblad; ³⁾ kudu is Javaans voor de

Rijpe nonivriucht. Foto: C. van der Hoeven.

onrijpe vrucht; ⁴⁾ de rijpe vrucht; ⁵⁾ duivelsappel. Surinaamse kinderen wordt geleerd niet in de buurt van deze vrucht te komen omdat hij gevaarlijk zou zijn.

RUBIACEAE

Palicourea guianensis Aubl.

Lokale namen: asisi-udu¹, bofrokasabatiki², panapana, pinpin (Sr), imoro³, kamadan⁴ (Ar), maipuri keraporë⁴ (Ca), pafamung (Trio), tudatuda (Way), aiowato, pagapaga (Au), aieato (Pa), awáámújeekónda, bewhè, pangapanga (Sa).

Beschrijving: Boom, tot 12 m hoog. Twijgen 4-hoekig. Steunblaadjes vergroeid, 2-lobbig; lobben afgerond, tot 5 mm lang. Bladeren tegenoverstaand, 13-43 x 6-18; voet spits; punt toegespitst; bovenkant groen; onderkant paars-groen. Bloeiwijze een grote, eindstandige, rode of oranjegele, veelbloemige pluim; bloemsteel tot 15 cm lang, 4-hoekig, rood. Bloemkelk geel; kroon buisvormig, geel, aan de basis rood, dicht behaard; meeldraden en stijl wit. Steenvrucht vlezig, ca. 5 x 3 mm, zwart. Stenen 2-4, geribd.

Palicourea guianensis. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: algemeen, in secundair bos, langs wegen.

Verspreiding: noordelijk Zuid-Amerika, inclusief de Guiana's en Trinidad.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Marrons verbranden het hout van deze boom tot as, zeven het en mengen het met tabak. Het geeft de sigaret een peperige smaak. De as

mengen ze ook men water en snuiven het daarna op. Vrouwen snuiven de as niet, maar druppelen wat van het asmengsel op hun tong. Mogelijk wordt de as ook met snuiftabak vermengd. De as heeft volgens gebruikers geen hallucinerend effect, 'je voelt je er gewoon lekker door'. Traditionele genezers voegen een zakje as aan een kruidenbad toe om hun cliënten van een kwade apuku te bevrijden. In Suriname werden in het verleden ook de tanden gepoetst met as. Indianen maakten vroeger zout door as van bepaalde bomen te overgieten met water en te laten bezinken. De Afrikaanse slaven herkenden dit gebruik waarschijnlijk nog uit hun vaderland. In Ghana wordt 'potash' (kaliumzout) van verbrande plantenresten nog steeds in de keuken gebruikt. Veel slaven weigerden zelfs om mineraalzout te gebruiken, omdat ze geloofden dat ze dan na hun dood niet meer naar

Afrika konden terugvliegen. Er zijn maar een paar boomsoorten geschikt om as van te maken die gesnoven kan worden: *Maximilana maripa*, *Paliourea guianensis*, *Casearia arborea* en *Solanum leucocarpon*. Mogelijk speelt de as nu nog steeds een rol in voorouderrituelen. In Brownsweg worden de bladeren toegevoegd aan kruidenbaden om geesten op te roepen of tevreden te stellen.

Commercieel gebruik: zakjes as van ca. 100 gram worden verkocht op de Vreedzaammarkt in Paramaribo en in een beperkt aantal Surinaamse kruidenwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ ashout; ²⁾ tapircassavehout, omdat tapirs graag de bladeren eten; ³⁾ onrijp; ⁴⁾ tapirvoedsel.

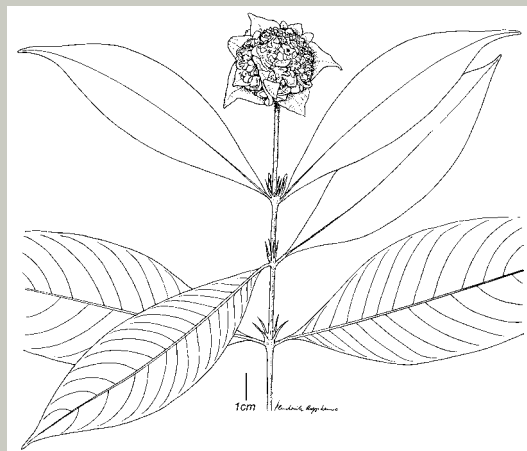
RUBIACEAE

Psychotria bracteocardia (DC.) Müll. Arg.

Synoniem: *Cephaelis pubescens* Hoffmans ex Schult.

Lokale namen: (man) apukuroos¹, bakra-opo² (Sr), (man) apuku loso¹ (Au), bosroos (SN).

Beschrijving: Struik, tot 1,5 m hoog. Jonge twijgen 4-hoekig, dicht behaard. Steunblaadjes vergroeid, 2-lobbig; lobben spits, 7 mm lang. Bladeren tegenoverstaand, 9-18 x 3-6; voet spits; punt toegespitst; bovenkant schaars; onderkant dicht behaard. Bloeiwijze een eindstandig, gesteeld hoofdje; omwindselblaadjes 4, dicht behaard, eerst groen, later paars, aan de basis vergroeid, ca. 2 x 1,5 cm; punten te

Psychotria bracteocardia. Illustratie: H. Rypkema.

ruggeslagen; binnenste schutbladen kleiner, behaard. Bloemen klein, paars; meeldraden wit. Steenvrucht blauw, ca. 4 mm lang. Stenen 2, geribd.

Voorkomen: af en toe voorkomend in secundair en primair bos.

Verspreiding: Colombia, Venezuela, de Guiana's, Trinidad en Brazilië.

Domesticatie: wild.

Gebruik: De bladeren van deze struiken verspreiden een rozengeur als je ze fijnwrijft. De bladeren en de bloeiwijzen worden verwerkt in kruidenbaden om de bosgeest Apuku te vereren. In dit soort baden gaan allerlei planten die worden geassocieerd met bosgeesten, zoals de 'vrouwelijke' apukuroos (*Psychotria poeppigiana*), apukudyindya (*Zingiber zerumbet*), apukupalulu (*Heliconia* spp.), apukusibi (*Licania* sp.?), sangrafu (*Costus* sp.),

man aneisi (*Piper* sp.), ingisopo (*Furcraea foetida*) en bruin bier. In het binnenland worden ook andere *Psychotria* soorten die (vegetatief) op elkaar lijken gebruikt voor (apuku-) kruidenbaden, zoals *P. apoda* ('akra', Sa), *P. officinalis* ('womi bobi fyofyo', Sa) en *Psychotria* sp. KVK0103 ('asanti', Sa).

Commercieel gebruik: verse bladeren met bloeiwijze (om hem te onderscheiden van *P. poeppigiana*)

na) worden verkocht op de Vreedzaammarkt in Paramaribo. Gedroogde exemplaren zijn soms verkrijgbaar in Surinaamse kruidenwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ bosgeestenroos, vanwege de roosachtige bloeiwijze; ²⁾ bezweringsmiddel voor blanken. Details voor dit gebruik zijn niet bekend.

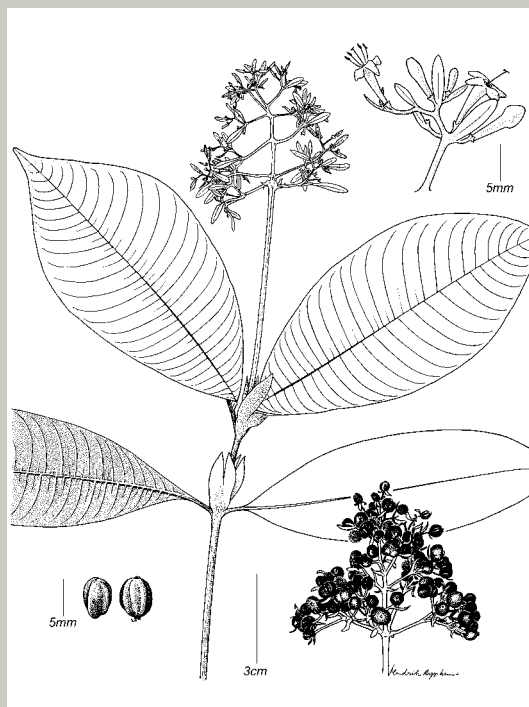
RUBIACEAE

Psychotria capitata Ruiz & Pavon.

Lokale namen: kantamasi¹, kromantiwiwiri² (Sr), akantasi¹, posian, dangdang (Sa).

Beschrijving: Struik, tot 3 m hoog. Steunblaadjes vergroeid, 3-8 mm lang, behaard, 2-lobbig; lobben stomp, tot 15 mm lang. Bladeren tegenoverstaand, dun, 6-25 x 1,7-8,5 cm; voet wigvormig; punt toegespitst; onderkant met lichtgroene nerven. Bloeiwijze een eindstandige, gesteelde, paarse pluim; schutbladen paarsgroen, lancetvormig, tot 12 mm lang. Bloemen wit, buisvormig, 4-lobbig; meeldraden wit, ver uitstekend. Steenvrucht eivormig, blauw- of paarszwart, geribd, ca. 5 mm lang. Stenen 2, geribd.

Psychotria capitata: habitus met bloeiwijze, bloemen, vruchttros en zaden. **Illustratie:** H. Rypkema.

Voorkomen: af en toe voorkomend in de ondergroei van primair en secundair bos.

Verspreiding: de Guiana's, Trinidad en Brazilië.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Deze struik wordt door Marrons geassocieerd met de kantamasi, een kwaadaardige geest die in termietennesten huist. Als men een akkertje aanlegt vlakbij zo'n nest, kan de kantamasi kwaad worden en zich wreken op de familie van de eigenaar van de akker. De woede van de winti is te zien als schuimbelletjes op het termietennest, in werkelijkheid veroorzaakt door insecten die parasiteren op de boomwortels die in het nest groeien

vanwege de voedselrijke aarde. Als iemand per ongeluk een termietennest verstoort, moet de geest tot bedaren gebracht worden door middel van kruidenbaden met *Psychotria capitata*. Vaak geeft men mensen een kruidenbad tussen de plankwortels van een kankantri (*Ceiba pentandra*).

Volgens Zaalman (2005) is de kantamasi in principe een kwaadaardige geest, maar door middel van de juiste rituelen kun je hem voor je laten werken ('wroko obia'). Personen die een medium zijn voor een kantamasi en hem kunnen 'besturen' worden door de gemeenschap als zeer machtig en gevaarlijk beschouwd. De plant wordt ook verwerkt in kruidenbaden om andere geesten tevreden te houden, zoals de bosgeest Apuku en de lucht-

god Kromanti. Moeders baden hun baby's met het blad zodat ze sneller beginnen met lopen.

Commercieel gebruik: verse bladeren worden af en toe verkocht op de Vreedzaammarkt in Parama-

ribo. Soms in gedroogde vorm verkrijgbaar in wintiwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ termietengeest; ²⁾ luchtgodenkruid.

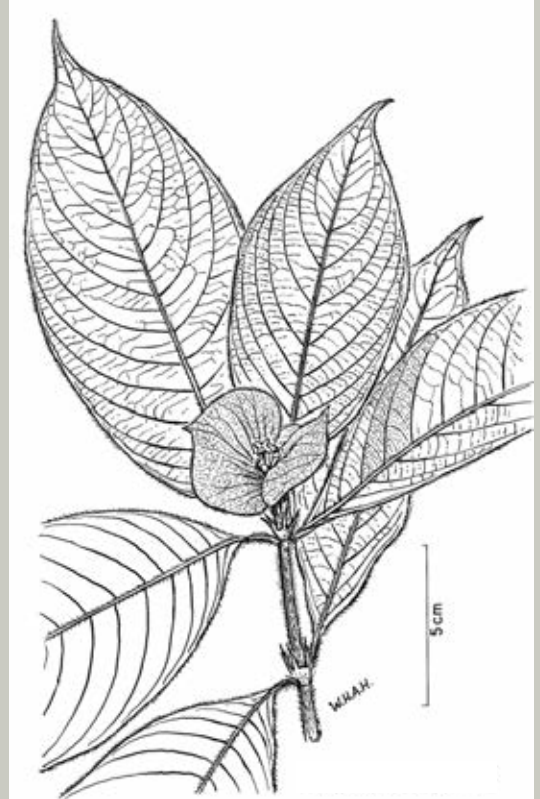
RUBIACEAE

Psychotria poeppigiana Müll. Arg.

Synoniem: *Cephaelis tomentosa* (Aubl.) Vahl

Lokale namen: (uma) apukuroos¹ (Sr), yonunema (Ak), kujata enaka, paipaijodapiri², pakira ponapiri, parambarang wokuru³ (Ca), kurilu enapeda (Trio), peyaotipu (Way), (uma) apukuloso¹ (Au), dangdang, siki woyo wiwiri⁴ (Sa), bosroos, hoerenlippen⁵ (SN).

Beschrijving: Struik, tot 3 m hoog. Jonge twijgen bezet met lange haren. Steunblaadjes vergroeid, 2-lobbig; lobben spits, dicht behaard, 11 mm lang. Bladeren tegenoverstaand, 7-16 x 4-8; voet spits; punt toegespitst, beide zijden behaard. Bloeiwijze een eindstandig, gesteeld hoofdje; omwindselblaadjes 2, felrood, behaard, aan de basis vergroeid, ca. 3,5 cm in diameter; punten teruggeslagen; binnenste schutbladen kleiner, dicht behaard. Bloemen klein, wit of geel, behaard, 5-lobbig. Steenvrucht blauw, ca. 3,5 mm lang. Stenen 2, geribd.

Psychotria poeppigiana. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: algemeen, in secundair bos en verstoord primair bos.

Verspreiding: van Mexico tot aan Bolivia en Brazilië, de Guiana's en Trinidad.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Deze struik met opvallende rode omwindselblaadjes wordt net als *Psychotria bracteocardia* geassocieerd met bosgeesten. *P. poeppigiana* komt vaker voor en wordt daarom ook vaker gebruikt. De bladeren en de bloeiwijze worden verwerkt in kruidenbaden om bosgeesten op te roepen of te kalmeren, zie *P. bracteocardia*. Voor een kruidenbad voor diverse winti's tegelijk ('ala-

kondre watra') met apukuroos, zie *Maximiliana maripa*. Het regenwater dat zich in de bloeiwijze verzameld knijpt men uit in de gehoorgang bij oortontsteking. Een thee van de gehele bloeiwijze drinkt men bij kinkhoest. De Trio gebruiken dit afkooksel om het hoofd te wassen bij hoofdpijn, of om het lichaam te baden bij spierpijn, reuma en verstuite ledematen. De Wayana baden met een afkooksel van de bast tegen huiduitslag (Plotkin, 1986). In Brownsweg gebruikt men ook wel eens *P. rosea* (ook apukuroos genoemd vanwege de opvallende bloeiwijze) voor rituele kruidenbaden.

Commercieel gebruik: de verse takken met bloeiwijze zijn te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo en in sommige Surinaamse kruidenwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ vrouwelijke bosgeestenroos; ²⁾ verwijzend naar de schreeuwpiha, *Lipaugus vociferans*; ³⁾ drank van de blauwe morphovlinder;

⁴⁾ zieke ogenkruid; ⁵⁾ vanwege de glanzend rode omwindselblaadjes.

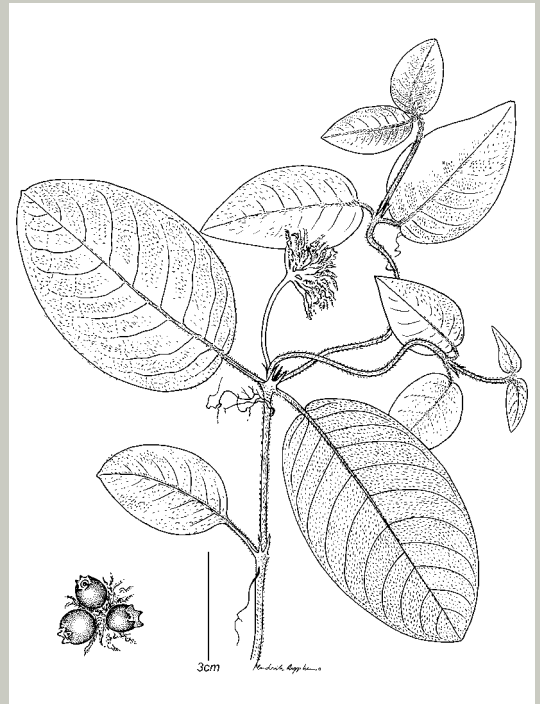
RUBIACEAE

Psychotria ulviformis Steyerem.

Synoniem: *Cephaelis alba* (Aubl.) Willd.

Lokale namen: kibriwiwiri¹ (Sr), talaha, ukupuru (Trio), nsawsafatu², gumbisapatu³, oligon⁴, dubinsapatu (Au), azaunsapatu², tjubí uwii¹ (Sa).

Beschrijving: Kruid. Stengel dicht paarsbruin behaard, wortelend op en tussen de knopen. Steunblaadjes vergroeid, vliezig, 2-lobbig; lobben spits, wit behaard, tot 4,5 mm lang. Bladeren tegenoverstaand, 3-9 x 1,5-6,5 cm; voet afgerond; punt stomp of afgerond; bovenkant vooral op de nerven bruin behaard; onderkant paars of zilverachtig behaard; jong blad wit behaard. Bloeiwijze een okselstandig, gesteeld hoofdje, 1-2,5 cm in doorsnede; schutbladen paarsgroen, behaard. Bloemen zeer klein, wit, buisvormig, 5-lobbig. Steenvrucht vliezig, eivormig, 4-8 x 4-7 mm, helderblauw. Stenen 2.

Psychotria ulviformis: habitus met bloeiwijze en vruchten. **Illustratie:** H. Rypkema.

Voorkomen: niet algemeen, tussen dood blad op de bodem van primair bos.

Verspreiding: Ecuador, Venezuela, de Guiana's en Brazilië.

Domesticatie: wild, Marrons proberen de soort te domesticeren.

Gebruik: Alleen als er blauwe besjes aanzitten is dit plantje zichtbaar op de bosbodem. Normaliter zijn de roodbruine blaadjes nauwelijks te onderscheiden van dorre bladeren. Kibriwiwiri is het duurste kruid op de Surinaamse markt, omdat het door veelvuldige oogst zeldzaam is geworden, maar misschien ook omdat het gewoonweg 'duur is om te zien' (Havinga & Van Anandel, 2008). Kibriwiwiri wordt gebruikt in bezweringen om jezelf onzichtbaar te maken voor je vijanden en de po-

litie. Daarvoor moet je een stuk van de plant op je huid binden met touw en zwarte kleren dragen, of baden met een kruidenbad met kibriwiwiri, drie handenvol merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*), sangafu (*Costus* spp.), seemai (*Mimosa pudica*), makamaka (*Lantana camara*), papawiri (*Justicia pectoralis*), pratilobi (*Lycopodiella cernua*), rode gado dede (*Tripogandra serrulata*), konsaka wiri (*Peperomia pellucida*) en kowru-ati (*Begonia glabra*). Met dit kruidenwater baden drugssmokkelaars 's nachts om 12 uur zonder dat iemand ze ziet. Volgens de markt vrouwen die kibriwiwiri verkopen kan de politie de volgende dag op het vliegveld de bolletjes die ze geslikt hebben niet vinden. 'Ze zetten kowru-ati in het bad om niet zenuwachtig over te komen', aldus een verkoperster. Een ander verzekerde ons dat de politie je wel ziet na het gebruik van deze plant, maar dat je hen niet opvalt, net zoals je het plantje achteloos

voorbij loopt in het bos. Als men daadwerkelijk problemen heeft met de politie baadt men drie of vier keer per dag met dit mengsel gedurende anderhalve week. Het kruid wordt ook verstopt tussen partijen cocaïne om deze onzichtbaar te maken. Er zijn een aantal genezers in Paramaribo actief om drugsrunners met kruidenbaden gerust te stellen voordat ze de overtocht wagen naar Nederland. Rechercheur John Pel van de Regiopolitie Amsterdam-Amstelland bevestigde desgevraagd dat in Nederland opgepakte bolletjesslikkers af en toe amuletten en zakjes planten op hun lichaam droegen en ervan overtuigd waren dat deze hen onzichtbaar maakten.

Kibriwiri was mogelijk ook het bestanddeel van de 'tjubi obia' (Sa), een magisch middel waarmee de voorouders van de Saramaccaners zich onzichtbaar maakten voor hun vijanden. Dit middel gaf talloze slaven de moed om hun plantages te ontvluchten. Ook de tinamoe (*Tinamus major*) zou in het bezit zijn van deze obia, omdat deze boskip ooit in een plas modder is gevallen en sindsdien onzichtbaar is voor jagers (Price & Price, 1991). Ma Amba, de moeder van de gevluchte slaven Broos en Kaliko, maakte ook 'kibri obias', die de drager ervan onzichtbaar maakten. Dit magische medicijn werd ook wel 'brin-obia' genoemd. Het maakt blind: een persoon loopt langs je heen, maar je ziet hem niet (Hoogbergen, 1996).

Als iemand je door middel van zwarte magie iets aan wil doen, kun je dit ongedaan maken door een kruidenbad te nemen van kibriwiri en het blad van buasiman weko (*Zygia latifolia*), gekookt in een zinken emmer met een scheut alcohol. Je moet je lichaam ermee afspoelen en iets ervan drinken, dan zal alle wisi je lichaam via de urine of ontlasting verlaten. Het werkt ook tegen vergiftiging, aldus Ruben Mawdo. Kibriwiri heeft net zo'n schutkleur als een tapijtslang (*Boa constrictor*). Daarom komt het plantje ook terug in gecompliceerde rituelen in de fodocultus, waarbij bepaalde

De 'onzichtbare' blaadjes van *Psychotria ulviformis* met blauwe bessen, Brownsberg, Suriname.

Foto: D. Koopmans.

slangen worden aanbeden om hun 'eigenaar' voor spoed en rijkdom te bezorgen (Stephen, 1986).

Saramaccaners in Frans Guiana gebruiken de in alcohol gedrenkte plant als kompres op slangenbeten (Grenand et al., 2004). De enigszins gelijkende, maar grotere en opvallendere bodemkruiders *P. spaerocephala* en *P. variegata* zullen wellicht af en toe als substituuut voor *P. ulviformis* worden gebruikt. Volgens Mawdo werkt de obia dan niet goed.

Commercieel gebruik: het gedroogde kruid is te koop op de Vreedzaam- en Noodmarkt in Paramaribo, de markt in Albina en in gespecialiseerde Surinaamse kruidenwinkels in Nederland. Een stukje van 25 gram kost al gauw 10 to 15 euro. Deze hoge prijs is ook de reden dat Marrons de plant proberen te domesticeren. De grote vraag naar het kruid onder drugssmokkelaars zal ongetwijfeld de prijs ook opdrijven.

Betekenis naam: ¹⁾ verstopkruid; ²⁾ olifantenschoen. De grijs-paarse onderkant van de blaadjes lijkt op de voetool van een olifant; ³⁾ Aucaanse naam volgens André Pakosie; ⁴⁾ houdt de grond vast, een naam die meestal aan *Euphorbia thymifolia* gegeven wordt.

RUBIACEAE

Sipanea pratensis Aubl.

Lokale namen: witbaka¹ (Sr), warokoma kubia (Ar), nepoko, palambalam wokuru² (Ca), (matu) boma uwii³ (Sa).

Beschrijving: Rechtopstaand of liggend kruid. Stengel behaard, soms wortelend op de knopen. Steunblaadjes lijnvormig, behaard. Bladeren tegenoverstaand, kort gesteeld, 3-6,5 x 0,7-1,8 cm; voet en punt spits; beide zijden aangedrukt behaard. Bloeiwijze eindstandig, gedrongen, pluimachtig; schutbladen en kelklobben lijnvormig, behaard. Bloemen zittend; kroon buisvormig, wit, roze of geel, 5-lobbig, van buiten behaard. Doosvrucht behaard, geribd, ca. 7 mm lang, gekroond door de kelk. Zaden donkerbruin, rond, klein.

Sipanea pratensis: bloeiende tak en vrucht.

Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: zeer algemeen, langs wegen, op savannes en granietrotsen.

Verspreiding: Colombia, Venezuela, de Guiana's, Trinidad, Dominica en Brazilië.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Van dit veel langs wegen groeiende kruid plukken mensen de bladeren, drenken ze in alco-

hol en drinken dit tegen buikpijn. Een thee van de bladeren wordt gedronken tegen hoge bloeddruk.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: 1) witte rug; 2) drank van de blauwe morphovlinder; 3) bosslangenkruid.

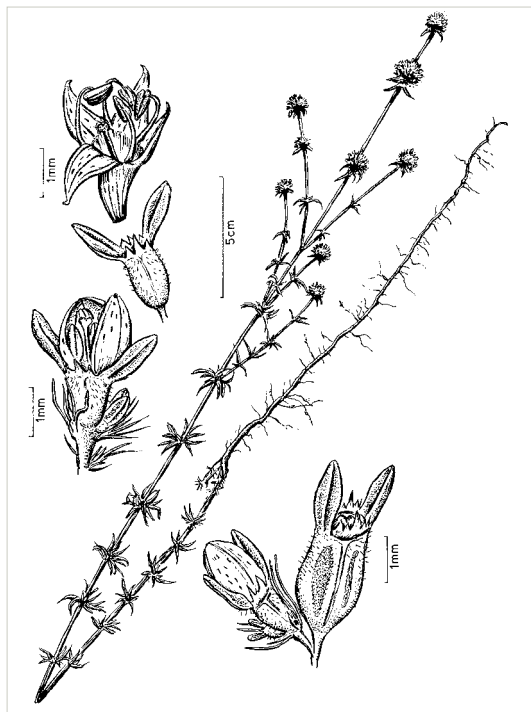
RUBIACEAE

Spermacoce verticillata L.

Synoniemen: *Borreria verticillata* (L.) G. Mey.; *Borreria suaveolens* G. Mey.

Lokale namen: knopowiwiri¹ (Sr), sikisikidan, kolaoekondo (Ar), maluwa (Ca), akuba bobi², oselin (Au), djönkú gbegbé (Sa).

Beschrijving: Rechtopstaand, struikachtig kruid, tot 1,5 m hoog. Stengels 4-hoekig, aan de basis houtig; bast paarsbruin. Steunblaadjes vergroeid, met 5-6 tot 1,5 mm lange tanden. Bladeren tegenoverstaand, zittend, schijnbaar in kransen staand, 1,5-5 x 0,1-1 cm; voet en punt spits. Bloeiwijzen eind- en okselstandige, veelbloemige, ronde, groene hoofdjes. Schutbladen 1-4. Bloemen zeer klein, dicht opeen, wit. Splitvrucht ca. 2 mm lang. Zaden zeer klein.

Spermacoe verticillata: details bloemen, habitus en vruchtjes. **Illustratie: W. Hekking.**

Voorkomen: zeer algemeen, als onkruid op kostgrondjes, langs wegen.

Verspreiding: pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens het wieden.

Gebruik: Dit veel voorkomende onkruid gebruiken Marronvrouwen om hun baby's te wassen, zodat ze groot en sterk worden. Als ze een beetje van het badwater drinken zou dat ook helpen tegen

zure ontlasting. Volgens Richard Macdonald uit Bigiston geven mensen hun kinderen ook een kruidenbad met deze plant als ze een beetje dom zijn. Dit zou ook werken bij volwassenen die niet al te snugger zijn. Het kruid wordt als zeer krachtig beschouwd omdat het erg moeilijk uit de grond te trekken is. Daarom verwerkt men het ook in magische kruidenbaden om zich te beschermen tegen kaplassen. In Powakka kauwt men op een stuk van deze plant om geluk te hebben bij commerciële activiteiten. Een Saramaccaans kruidenbad om boze geesten weg te jagen bevat knopowiwiri, nengrekondrepepre zaadjes (*Aframomum melegueta*), slabriki (*Senna alata*), dagukakawiri (*Dicliptera* sp. KVP36), rode katoen (*Gossypium barbadense*), gado pai pina (*Hyptis mutabilis*), bibi uwii (*Adiantum fuliginosum*), monsonyo (*Imperata brasiliensis* of *I. contracta*), twee bollen knoflook en een stuk asafoetida. De persoon moet zich afborstelen met een stuk matunga maka (*Solanum stramonifolium*). Ruben Mawdo stampde de knopowiwiri fijn met limoenblad (*Citrus aurantifolium*), oligon (*Euphorbia thymifolia*) en een scheut sterke drank. Dit mengsel moest je op je huid wrijven om je te beschermen tegen 'takru sani bakru's', een kwaadaardige dwergen van een meter hoog. In Brownsweg gebruiken de Marrons *Spermacoe latifolia* op dezelfde manier.

Commercieel gebruik: de bevroren planten werden eenmaal aangetroffen in een Saramaccaanse winkel in Amsterdam.

Betekenis naam: ¹⁾ knoepkruid, vanwege de knoepvormige bloeiwijze. De naam wordt ook gegeven aan *Hyptis lanceolata*; ²⁾ borsten van Akuba (mogelijk een Afrikaanse voorouder).

RUBIACEAE

Uncaria guianensis (Aubl.) J.F. Gmel.

Lokale namen: fowrunangra¹, popokainangra² (Sr), buribada (Ar), akukereya amoisaijërë, panapana (Ca), opu maka, popokai nanga² (Au), ampu maka (Pa), popokai hunia², úpúbái, báibái lopu³ (Sa), godong tykar ayam (J), vleermuisnagel (SN).

Beschrijving: Liaan. Stengel 4-hoekig, kaal, klimmend met houtige, scherpe haken. Steunblaadjes rechtopstaand, afvallend. Bladeren tegenoverstaand, kaal, 5-9 x 2,5-4,5 cm; voet afgerond; punt toegespitst. Bloeiwijze eind- of okselstandige, gesteelde hoofdjes, ca. 3 cm in doorsnede; schutbladen 2, behaard, halverwege de bloeisteel. Bloemen zittend; kelk 5-lobbig, behaard, groen; kroon 5-lobbig, van buiten dicht wit behaard, van binnen kaal, donkerrood. Doosvrucht lichtbruin, spoelvormig, in 2 delen opensplijtend, gekromd. Zaden talrijk, klein, gevleugeld.

Uncaria guianensis: bloeiende tak, bloem en vruchten. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, in secundaire vegetatie, langs rivieren.

Verspreiding: Venezuela, de Guiana's, Trinidad, Brazilië en Bolivia.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Enkele bladeren van deze liaan laat men in een pan boven het vuur drogen en wrijft deze vervolgens fijn tot poeder. Dit poeder wordt op wonden gestrooid om ze sneller te laten genezen. Zeven bladeren worden in een halve liter water gekookt en drie eetlepels per dag van het afkooksel worden gedronken tegen dysenterie (Heyde, 1987). De verse bladeren worden ook fijngestampd, met zout en kokosolie vermengd en op een snijwond gelegd om deze te ontsmetten. De thee van de bladeren met zout kun je ook gebruiken om je mond te spoelen bij keelpijn, tandvlees- en kaakontsteking of om te ontsmetten na het trekken van een kies. Je moet de vloeistof een

aantal minuten in je mond houden en vervolgens uitspugen. De thee zou ook helpen bij verkoudheid, astma, menstruatiepijn, buikklachten, verlamingsverschijnselen en om beter te kunnen plassen. Marrons drinken een afkooksel van de bladeren om tijdens de menstruatie 'de buik te reinigen'. Javanen koken zes bladeren en zes haken van de plant met zout en een beetje spinrag. Driemaal per dag nemen ze een theelepel in tegen diaree, hoesten en verstopping ('kowrubere'). De twijgen met bladeren worden gekookt en het hete afkooksel, dat een lekkere geur schijnt te hebben, wordt gebruikt als genitaal stoombad, om de baarmoeder te reinigen en de vagina strak en droog te maken. Het zou volgens Marronvrouwen 'een man aan je vasthaken zoals de haken van de liaan doen'. De plant bevat veel looizuur (Ostendorf, 1962), hetgeen de onsmettende en straktrekkende werking van de bovenstaande medicijnen kan verklaren, maar er zijn ook tal van andere werkzame stoffen in *Uncaria guianensis* en de sterk gelijkende *U. tomentosa* gevonden (Duke et al., 2009). De bladeren van *U. tomentosa* zijn van onderen grijs behaard en de steunbladjes zijn teruggeslagen.

Een baarmoedermedicijn wordt bereid door het blad van *U. guianensis*, merkiwiwiri (*Euphorbia thymifolia*) en feiffingawiwiri (*Paullinia pinnata*), te koken en driemaal daags een half glaasje van het afkooksel gedurende zeven dagen te drinken (Sedoc, 1992). Een kruidenbad met deze plant neemt men om geestelijk en lichamelijk aan te sterken en pijn te verzachten. Het bad zou je ook beschermen tegen de geest van een overledene.

Commercieel gebruik: verse stukken liaan zijn te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo. Het gedroogde blad is te koop in Surinaamse kruidenwinkels in Nederland en wordt verwerkt in de kant-en-klaare kruidenbultjes voor vaginale stoombaden.

Betekenis naam: ¹⁾ vogelnagel; ²⁾ papegaaien-nagel; ³⁾ lawaaijerige geweerloop. Misschien is het hout in het verleden gebruikt om nepgeweren mee te maken.

RUTACEAE

Aegle marmelos Correa.

Lokale namen: bel¹, bill patr¹ (Sarn), modjo (J), slijmappel (Ne), bael¹ (En).

Beschrijving: Boom, tot 15 m hoog. Bast kurkachtig, met helder, gomachtig sap. Stekels houtig. Bladeren verspreid, samengesteld, onaangenaam geurend; deelblaadjes 3, met klierpuntjes, 4-10 x 2-5 cm; voet spits; punt stomp; bladrand gekarteld; jong blad bruinroze. Bloeiwijze een okselstandige, 4-7-bloemige tros. Bloemen zoetgeurend; kroonbladeren 4-5, geelgroen, teruggeslagen; meeldraden talrijk, geelgroen. Vrucht rond of peervormig, 5-20 cm in doorsnede; schil houtig, grijsgroen of gelig; vruchtvlees bleek oranje, zoet, wrang, plakkerig. Zaden 10-15, behaard.

Aegle marmelos: bloemen (b) en vruchten (o).

Foto's: P. & S. Teunissen.

Voorkomen: af en toe aangeplant op Hindostaanse erven rondom Paramaribo.

Verspreiding: waarschijnlijk door de contractarbeiders uit India meegenomen naar Suriname.

Domesticatie: gedomesticeerd, vermeerderd via zaad.

Gebruik: De vrucht van deze boom lijkt op een sinaasappel, maar heeft een harde schil. De zoete, slijmerige pulp is eetbaar. De onrijpe vruchten zijn erg wrang en worden gegeten bij dysenterie en buikklachten. De boom wordt echter vooral gekweekt in Suriname voor de bladeren. Volgens pandit Kresgangaram Panday staan de drie deelblaadjes van de slijmappel symbool voor de heilige drie-eenheid in het Hindoeïsme: Brahma, Vishnu en Shiva. Tijdens de feestdag ter ere van

de heilige Shiva de vernietiger ('Maha Shivrati', Sarn) offert men 108 bladeren terwijl men de mantra's uitspreekt. Volgens de legende vindt er elk jaar op een maanloze nacht in februari een nacht van Shiva plaats. De god zal tijdens deze nacht plaats nemen in de Shiva lingam, een stenen offertafeltje dat symbool staat voor de oermaterie en de energie van waaruit Shiva het leven heeft geschapen. Sommige Hindostanen offeren elke dag een blaadje van de slijmappel op hun huisaltaar. Dit zou hen beschermen tegen ziektes, ongelukken en problemen.

Commercieel gebruik: niet verhandeld in Suriname. De blaadjes zijn wel te koop in Hindostaanse winkels zoals het Indian Gift House Maharani in Rotterdam.

Betekenis naam: ¹⁾ afgeleid van het Hindi.

RUTACEAE

Citrus aurantifolia (Christm. & Panzer)

Swingle.

Lokale namen: lemiki, swirilemki (Sr), limóna (Ar), alemki (Ca), lemiki (Au), lémiki (Sa), kágdi nebwá, jeruk petyel, jeruk nipis (J), lemmetje (SN), limoen (Ne), West Indian lime (En).

Beschrijving: Boom, tot 5 m hoog. Twijgen met stijve, scherpe stekels. Bladsteel smal gevleugeld. Bladeren verspreid, aromatisch, met klierpuntjes, 4-8 x 2-5 cm; voet afgerond; punt spits; bladrand gekarteld. Bloeiwijze een korte, okselstandige, 1-7-bloemige tros. Bloemen klein; kelk komvormig, 4-6-lobbig; kroonbladeren 4-6, wit; meeldraden wit; helmhokken geel. Vrucht rond met een stomp puntje, 2-5 cm in doorsnede; schil groen tot geel, aromatisch; vruchtvlees bleekgeel, in segmenten verdeeld, zeer zuur. Zaden talrijk, wit.

Citrus aurantifolia: bloem (b), blad en vruchten (o). Foto's: P. & S. Teunissen.

Voorkomen: veel aangeplant in tuinen, zowel aan de kust als in het binnenland.

Verspreiding: van oorsprong uit Zuidoost Azië. Door de Spanjaarden geïntroduceerd in de Nieuwe Wereld, nu door de gehele tropen gekweekt.

Domesticatie: in Suriname wordt vooral de cultivar West Indian lime gekweekt.

Gebruik: Het zure sap knijpt men uit boven de vis, wast er de kip mee of mengt het met suiker om er limonade ('zuur water') van te maken. De gehele vruchten worden soms met zout en azijn ingemaakt; de schil aan kruidenbitters toegevoegd voor de smaak. Limoensap bevat veel vitamine C en is onderdeel van veel kruidenmedicijnen tegen verkoudheid, hoest, astma, dysenterie en griep. Limoensap met honing, Spaanse peper of alcohol is een beproefd middel tegen keelpijn en heesheid. Een hoestdrank wordt bereid door 15 ontpitte vruchten te koken met een stuk gemberwortel, een half pond suiker en wat zaadjes nengrekondrepe

pre (*Aframomum melegueta*). Sedoc (1992) raadt aan hier om het uur een eetlepel van in te nemen. Limoensap vermengd met as drinkt men tegen zwangerschapsmisselijkheid. Het sap smeert men uitwendig op insectenbeten, beurse plekken, gezwellen en verwondingen van een pijlstaartrog. Bij een beet van een giftige slang moet je volgens Stephen (1979) vijf limoenpitten stampen met knoflook en op de wond leggen. De wond gaat pijn doen en er komt een blaar op. Als die blaar knapt, komen de gifstoffen eruit. In Powakka laat men limoenen uur trekken in water met snekiwiri (*Philodendron linnaei* of *Elephantopus mollis*) en zout. Hiervan wordt een beetje gedronken en op de beet gesmeerd. Het middel zou ook een preventieve werking hebben. Rolander (2008) noteerde in de 18^e eeuw hoe slaven de striemen van zweepslagen insmeerden met een mengsel van limoensap en buskruit om deze te genezen. Bij kiespijn spoelt men soms de mond met een mengsel van limoensap, sterke drank en kwik. De rotte kies wordt vervolgens dichtgestopt met een stuk knoflook en een stuk limoenschil.

In de eerste weken van hun zwangerschap plegen sommige vrouwen abortus door het sap van zeker zes limoenen te mengen met een grote lepel zout, stout bier (Guinness) en finibita (*Phyllanthus amarus*). Volgens Herskovits & Herskovits (1936) had dit middel een sterk purgerend effect en waren de vrouwen er een paar dagen ziek van. Verscheidene vrouwen vertelden ons dat dit middel nog steeds wordt gebruikt. Javaanse vrouwen drinken een afkooksel van limoenwortels om abortus te plegen (Tjong Ayong, 1989).

Een handvol verse wortels van de limoenboom, krapata (*Ricinus communis*) en een mannelijke papaja (*Carica papaya*) kookt men in vijf liter water in tot de helft. Na afkoeling mengt men er zure oranjesap (*Citrus aurantium*), *Aloe vera* sap en melasse doorheen. Van dit mengsel drinken vrouwen met baarmoederproblemen driemaal daags een borrelglasje (Sedoc, 1992). Marronvrouwen koken of stampen limoenwortels met de wortels van de morisipalm (*Mauritia flexuosa*) of met die van agbagomaka (*Smilax schomburgkiana*), pingupingu (waarschijnlijk *Cyperus ligularis*), gemberblad en wortel (*Zingiber officinale*) en merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*). Dit middel zou werken tegen menstruatiepijn, en achtergebleven bloedstolsels na een miskraam uitdrijven. 'Het ding wat in je buik zit, dat gaat naar buiten', aldus Lina Asudanoë Lonto.

De vruchten, maar vooral de bladeren van de limoenboom kookt men met mangoblad (*Mangifera indica*), gran masusa (*Renealmia alpinia*), guaveblad (*Psidium guajava*) en yarakopi (*Siparuna guianensis*) voor gebruik in genitale stoombaden na de bevalling, miskraam of abortus. Dit zou ook zwangerschapsjeuk voorkomen en ervoor zorgen dat de dingen beter gaan in het leven van de vrouw. Limoenblad wordt vooral toegevoegd omdat het lekker ruikt. Een stoombad voor het hele lichaam met limoenblad en feififingawiwiri (*Paullinia pinnata*) zou werkzaam zijn tegen koorts en verkoudheid. Een stoombad voor de neus met limoenblad neemt men bij verkoudheid en bijholteontsteking (Sedoc, 1992). Stedman (1797) vermeldt het gebruik van opgewarmde limoenen tegen voetschimmel en blaren.

In Afrika kauwt men vaak op twijgjes van de limoenboom voor een frisse adem en om het gebit te reinigen. Volgens McClure (1982) was dit ge-

bruik ook gemeengoed op slavenscheperen. Rolander merkte in 1755 op dat slaven op de geschilde en gespleten takjes kauwden om hun tanden en tandvlees schoon te maken, hetgeen ze volgens hem extreem witte tanden opleverde. Vandaag de dag zie je tijdens wintirituelen en culturele manifestaties in Paramaribo nog wel eens in kotomisi gestoken Creoolse vrouwen kauwen op limoentakjes.

Limoengeur zou boze geesten afschrikken. Daarom verwerkt men de bladeren of de limoenen zelf in talloze kruidenbaden ter bescherming tegen zwarte magie, kwade geesten, nachtmerries, vijandige bezweringen en magische ziektes als epilepsie. Voor recepten, zie *Spermacoce verticillata*, *Crescentia cujete*, *Anacardium occidentale* en *Eleusine indica*. Een gecompliceerd recept met limoenen om onder een verstikkende liefdesrelatie uit te komen wordt beschreven door Sedoc (1992: 157). Rijpe, iets verschrompelde limoenen die op de grond gevallen zijn noemt men 'fadon lemki'. Er worden bijzondere krachten aan toegeschreven. Dertig van dit soort limoentjes perst men uit in een fles, die wordt aangevuld met alcohol, een beetje kwik en een aantal hagelkorrels. Dit middel werkt volgens Ruben Mawdo als een antigif tegen zwarte magie. Als iemand je heeft behekst of gif door je eten heeft gemengd, drink je een slokje van deze fles en dan komt de zwarte magie er via de urine of ontlasting weer uit.

Soms vervangt men limoensap in bovenstaande recepten door citroensap (*Citrus limon*), maar citroenbomen worden veel minder vaak aangeplant in Suriname.

Commercieel gebruik: limoenen zijn te vinden op elke markt in zowel Suriname als Nederland. Verse bladeren, wortels en fadon lemki zijn te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo. Gedroogd blad (van de kaffirlimoen) wordt in Nederland verkocht als specerij in de Indonesische keuken.

Betekenis naam: alle bovengenoemde namen (behalve de Javaanse) zijn uiteindelijk afgeleid van het Arabische 'lima'.

RUTACEAE

Citrus aurantium L.

Lokale namen: swa alanya¹ (Sr), suwa alanya¹ (Au), alándja (Sa), zure oranje (SN), zure sinaasappel (Ne), sour orange, bitter orange, Seville orange (En).

Beschrijving: Boom, tot 9 m hoog. Twijgen afgeplat; stekels buigzaam, onscherp, tot 8 cm lang. Bladsteel breed gevleugeld. Bladeren verspreid, dun, met klierpuntjes, 6,5-14 x 4-10 cm; voet en punt spits; bovenkant donkergroen; onderkant bleekgroen; bladrand fijn getand. Bloemen okselstandig, solitair of in kleine groepjes, zoetgeurend; kroonbladeren wit; meeldraden geel. Vrucht rond, iets afgeplat, oranje, tot 8 cm in doorsnede, soms hol van binnen; schil dik, ruw, aromatisch; vruchtvlees oranje, in segmenten verdeeld, bitter en zeer zuur. Zaden talrijk, wit.

Citrus aurantium. Illustratie: F. Köhler.

Voorkomen: af en toe gekweekt in tuinen, zowel aan de kust als in het binnenland.

Verspreiding: van oorsprong uit Zuidoost Azië, nu door de gehele (sub-) tropen gekweekt.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: Deze bittere en extreem zure sinaasappel is niet echt geschikt om zo te eten, maar hij wordt vaak medicinaal toegepast. Het sap vermengt men met versgeraspte bittere cassavewortel, as en sap van *Aloe vera*-blad en legt dit op ontstoken wonden. Dit kompres is zeer pijnlijk, maar schijnt wel effectief te zijn. Het zure oranjesap mengt men ook met hoepelolie (van *Copaifera guianensis*) of slaolie, zout en suiker of melasse. Dit drinkt men om de gezondheid te bevorderen, ziektes te voorkomen en om griep, hoofdpijn, diarree, keelontsteking en hepatitis te behandelen. Een baby die geel ziet na de geboorte krijgt ook wat zure oranjesap te drinken en wordt gebaad met water met een beetje van dit sap.

Stephen (1979) vermeldt een recept voor een laxermiddel ('kowrudresi') met het sap van zes zure oranjes, vier stuks steranijs, een eetlepel

anijszaad, een halve eetlepel asafoetida, een koffielepel epsomzout (magnesiumsulfaat), een stukje *Aloe vera*-blad, een theelepeltje kamillebloemen en 200 ml rum of brandewijn. Het mengsel wordt aan de kook gebracht, de alcohol erbij gegoten en laten afkoelen. Tweemaal daags een borrelglas zou voldoende moeten zijn voor een laxerend effect. Een ander laxermiddel wordt bereid door een pakje senneblad (*Senna* sp.) uit de apotheek te koken in een halve liter ongepasteuriseerde koemelk totdat het klonterig wordt. Het gezeefde mengsel wordt met zure oranje en zout gegeten.

Een afkooksel van dubbeltjesblad (*Peperomia rotundifolia*) met het sap van tien zure oranjes in een halve liter water en een eetlepel krapa-olie geldt als medicijn tegen baarmoederklachten ('murudresi'). Voor een andere murudresi met zure oranje, zie *Citrus aurantifolia*. Takken met bladeren van de zure oranje worden gekookt met limoenblad (*C. aurantifolia*) en citroengras (*Cymbopogon citratus*) en gebruikt als vaginaal stoombad tegen menstratiepijn en om de baarmoeder te reinigen na de bevalling. Een medicijn tegen impotentie met wortels van de zure oranje staat beschreven bij *Piper peltatum*.

Bij verlamming als gevolg van een beroerte wrijft men het lichaam in met een mengsel van zure oranjesap en kokosolie. De patiënt krijgt wat van het sap met nootmuskaat te drinken. Voor een kruidenbad met het blad van zure oranje om bovennatuurlijke boosdoeners af te weren, zie *Crescentia cujete*.

Bij de traditionele Surinaamse manier om lijken af te leggen worden alle openingen van de dode dichtgestopt met tabaksbladeren. Het lichaam wordt ingesmeerd met een mengsel van alcohol (palm, 90%), zure oranjesap, tabaksblad, zout, kruidnagelen en kamfer. Hoewel sommige mensen hun voorkeur voor de traditionele aflegmethode in hun testament laten vastleggen, worden lijken nu steeds vaker met formaline ingespoten (van der Pijl, 2007). Dezelfde planten die gebruikt worden bij het afleggen komen ook weer terug in de 'prati watra', het kruidenbad waarmee je een week na het overlijden van een familielid moet baden om te voorkomen dat diens geest je gaat lastig vallen of dat de familie ondeling ruzie krijgt. In dit bad gaan water, knoflookliaan (*Mansoa alliacea*), koningsbloem (*Asclepias curassavica*) zuurzakblad (*Annona muricata*), zure oranjeblad, kalebasblad (*Crescentia cujete*), snekiwiri (*Eryngium foetidum*), bladtabak (*Nicotiana tabacum*), sterke drank en een stuk kamfer (Sedoc, 1992).

Zure oranje bevat amfetamine-achtige stoffen die een soortgelijke werking hebben als ephedrine: het samentrekken van bloedvaten, verhoging van de bloeddruk en hartslag (Bui et al., 2006). Het consumeren van grote hoeveelheden is daarom niet aan te bevelen.

De gewone (zoete) sinaasappel (*Citrus sinensis*) is te onderscheiden van de zure oranje doordat de boom en de vrucht iets groter zijn en vooral veel zoeter. Sinaasappelsap wordt ook veel door kruidenmedicijnen gemengd, puur gedronken bij griep en verkoudheid en vermengd met suiker en water als verfrissende drank. Bladeren van de sinaasappelboom worden soms aan kruidenbaden toegevoegd voor de geur. Een afkooksel van gedroogde maïsstengel en sinaasappelschil drinkt men bij menstruatiepijn. Sap van de grapefruit (*Citrus × paradisi*), herkenbaar aan de ongestekelde twijgen en de grote gele vrucht met roze of geelgroen vruchtvlies, drinkt men ook bij verkoudheid, hoge bloeddruk, diarree en suikerziekte. Een thee van de schillen wordt gedronken bij hepatitis. De bladeren verwerkt men in een kruidenbad tegen koorts en stress.

Commercieel gebruik: verse zure oranjes en het blad zijn te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo. De diepgevroren vruchten werden in 2006 aangetroffen in de Hindostaanse winkels van de firma Lachmansingh in de Randstad. Extracten van zure oranje worden (buiten Suriname) industrieel verwerkt in afslankmiddelen als hongeronderdrukkend middel, maar er zijn ernstige bijwerkingen gesignaleerd (http://en.wikipedia.org/wiki/Bitter_orange). Zure oranje wordt commercieel gekweekt in het Middellandse zeegebied voor de productie van marmelade.

Betekenis naam: ¹⁾ zure oranje.

RUTACEAE

Ertela trifolia (L.) Kuntze.

Synoniem: *Monniera trifoliata* L.

Lokale namen: kofimisa¹, tomentosakofi (Sr), serebe yariti, sereba neku², haiari² (Ar, Ca), uriri yarite (Ca), was kondee uwii³ (Au), kofinansa, kofi mese (Sa), Surinaamse jaborandi⁴ (Ne).

Beschrijving: Eenjarig kruid, tot 50 cm hoog. Stengel aan de basis verhout. Jonge twijgen wit behaard. Bladeren verspreid, handvormig samengesteld; deelblaadjes 3, met klierpuntjes, 2-5 x 0,5-1,5 cm; voet en punt spits, beide zijden wit behaard; bladrand gewimperd. Bloeiwijze okselstandig, lang gesteeld, eenmaal vertakt. Bloemen klein, asymmetrisch; kelkbladeren 5, behaard, waarvan 1 groter, de bloem als schutblad omgevend; kroon vergroeid, wit, 2-lippig. Doosvrucht groen, behaard, in 5 delen uiteenvallend, met elk 1 wrattig, niervormig zaad.

Ertela trifolia: details bloemen, habitus, vrucht en zaden. **Illustratie: W. Hekking.**

Voorkomen: plaatselijk algemeen, op open plaatsen, als onkruid op kostgrondjes.

Verspreiding: Noordelijk Zuid-Amerika, de Guiana's en het Amazonegebied.

Domesticatie: wild, soms aangeplant door Marrons.

Gebruik: De wortels van dit kruid zijn zeer giftig en worden soms door Indianen gebruikt als visgif. De extreem bittere wortel stopte men in de 18^e eeuw in rotte kiezen tegen de pijn. Volgens Rolander was het kruid populair bij de Indianen omdat de thee zweet- en urinedrijvend was, wat volgens

hen gifstoffen uit het lichaam zou verwijderen (Rolander, 2008). Nu drinken Marrons de thee als een bitter laxermiddel en baden ze hun baby's met de bladeren om ze aan te sterken als ze griep hebben. Ze geven de kinderen ook iets van het badwater te drinken om 'de buik schoon te maken en de eetlust op te wekken'. Ook volwassenen baden met de plant, omdat het 'zowel van binnen als van buiten zou werken'. Huiduitslag zou hiermee ook verholpen worden. De Boni gebruiken kruidenbaden van deze plant tegen hoofdpijn, koorts, malaria en buikpijn (Fleury, 1991). Om bakru's en andere kwade geesten te verjagen maakt men een kruidenbad met bladeren van de kakanoto (*Jatropha curcas*), knoflookkiaan (*Mansoa alliacea*), pratilobi (*Lycopodiella cernua*), knoflook en een beetje sterke drank. Het kruidenwater wordt met een struikje kofimisa als bezempje rond het dorp gesprendeld. Deze plant bevat een groot aantal verschillende alkaloiden waarvan er sommigen een zelfde soort werking lijken te hebben als de stof pilocarpine (Grenand et al., 2004), die hevige zweetaanvallen en een sterk verhoogde speekselproductie veroorzaakt.

Commercieel gebruik: verse plantjes zijn te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo en in sommige Surinaamse kruidenwinkels in Nederland.

Betekenis naam: 1) volgens de legende heeft een slaaf genaamd Kofi deze plant ontdekt; 2) verwijst naar het gebruik als visgif; 3) was het dorp-kruid; 4) de soort is minder sterk als de Braziliaanse jaborandi (*Pilocarpus* sp., Rutaceae), een plant die grote hoeveelheden pilocarpine bevat en als geneesmiddel wordt gebruikt tegen een droge mond, voor pupilvernauwing en het stimuleren van de zweetproductie.

RUTACEAE

Zanthoxylum pentandrum (Aubl.)

R.A. Howard.

Synoniem: *Fagara pentandra* Aubl.

Lokale namen: prityari (Sr), karinadan¹ hiraro (Ar), awaratara², arimikiran³, lemikiran³ (Ca), alugaw, wededoi (Trio), tja maka (Au), hé⁴ (Sa).

Beschrijving: Boom. Stam grijs, met kegelvormige, scherpe stekels; binnenste bast oranjegeel. Twijgen gestreept, gestekeld. Bladeren verspreid, samengesteld, onevengeveerd; deelblaadjes 9-11, 5-16 x 2,5-8 cm, met klierpuntjes; voet scheef, afgerond; punt toegespitst, rand van jong blad gekarteld. Bloeiwijze een eindstandige, dichte, veelbloemige pluim. Bloemen zeer klein, 5-talig, wit. Vruchtje omgeven door blijvende kelk, in 5 delen uiteenvallend; deelvruchtjes paarszwart, bobbelig, met 2 kleppen openspringend. Zaad 1.

Zantholylum pentandrum: stekelige stam (l) en bladeren (r). Foto's: C. van der Hoeven.

Voorkomen: vrij zeldzaam, in hoog bos.

Verspreiding: Venezuela en de Guiana's.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Marktvrouw Yolanda Amimba oogste de wortels van deze zeldzame boom om ze op de Vreedzaammarkt te verkopen, maar ze wist niet waarvoor haar klanten ze gebruikten. Mogelijk worden de wortels in alcohol gedrenkt en gedronken als afrodisiacum voor mannen, net als in Frans Guiana (DeFilipps et al., 2004). Indianen in Frans Guiana maken de bast fijn en stoppen deze in een rotte kies. De Trio wrijven de fijngemaakte bast op zweren veroorzaakt door leishmaniasis en baden

met de gekookte bast tegen koorts. Saramaccaners zouden de bast ook medicinaal gebruiken, maar details zijn hierover niet bekend. Het hout van de bast bevat berberine, een stof die in de klinische behandeling van leishmaniasis wordt toegepast (Kalla et al., 1996; Grenand et al., 2004). Het taai en veerkrachtige hout wordt gebruikt voor meubels en paneel- en inlegwerk (Ostendorf, 1962).

Commercieel gebruik: de wortels zijn soms te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo.

Betekenis naam: ¹⁾ kippenboom; ²⁾ brulapenboom; ³⁾ lijkt op limoen; ⁴⁾ mogelijk afgeleid van het Ewe woord 'xe' (spreek uit: hè) of het Ashanti 'yea' voor *Zanthoxylon zanthoxyloides* in Ghana, waar men de wortel in alcohol laat trekken voor een medicijn tegen gonorrhoe.

SALICACEAE

Banara guianensis Aubl.

Lokale namen: pikinfowrudroifi¹ (Sr), bimiti yoreloko (Ar), mumbo etase puté (Ca), bitatiki², boni-udu³ (Pa), masengikon, akubagon⁴ (Sa).

Beschrijving: Struik of kleine boom, tot 10 m hoog. Jonge twijgen behaard, met lenticellen. Bladeren verspreid, kort gesteeld, 6-15 x 3,5-7 cm; voet afgerond tot zwak hartvormig; punt toegespitst; bovenkant glanzend groen; onderkant dof grijsgroen, behaard; bladrand gezaagd; klieren op elke tand en aan de bladbasis. Bloeiwijze een eindstandige, pyramidevormige, tot 10 cm lange, kort grijs behaarde pluim. Bloemkelk grijs behaard; kroon wit, grijs behaard; meeldraden talrijk, geel. Bes rond, gekroond door stijl, eerst groen, dan zwart. Zaden talrijk, klein, donkerbruin.

Banara guianensis: bloemen en vruchten.

Foto's: M. Alford.

Voorkomen: algemeen in secundair bos, op ritsen en rivieroevers.

Verspreiding: van Costa Rica tot noordelijk Zuid-Amerika, de Guiana's en Trinidad.

Domesticatie: wild.

Gebruik: De bladeren van deze boom worden verwerkt in een kruidenbad tegen jeuk, huiduitslag en puistjes op het lichaam. Een drankje van gestampte bladeren in water zou als bita werken bij buikpijn en verkoudheid. Saramaccaners uit Brownsweg vertelden dat mensen die plots ernstig ziek werden, bijvoorbeeld in een boot, snel wat water en sap van deze bladeren in hun mond gedruppeld kregen, zodat ze op tijd een genezer zou-

den bereiken. Heyde (1987:89) vermeldt 'akunagung' als 'een in het onderbos groeiende plant tegen winti behandeling', zonder verdere details te geven. In Frans Guiana drinkt men thee van de bladeren omdat dit goed zou zijn voor de lever (Grenand et al., 2004).

Commercieel gebruik: de bladeren zijn soms te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo. Niet in Nederland verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ vogeltjesdruif; ²⁾ bittertak; ³⁾ Bonihout; ⁴⁾ Akuba's kostgrondje. Akuba was in de 17^e een veel voorkomende naam onder vrouwelijke slaven die op woensdag geboren waren. De vrouw van de spin Anansi heette ook zo. *Banara guianensis* groeit veel op oude kostgrondjes.

SALICACEAE

Casearia arborea (Rich.) Urb.

Lokale namen: doifinyanyan¹, redi-udu² (Sr), bimiti yoreloko, wakukwatokon (Ar), aresikjé' iaku, akukwai erepari³, piritiaraipo (Ca), kapee páu, kapewèpáu (Sa).

Beschrijving: Kleine boom, tot 16 m hoog. Twijgen dun. Bladeren verspreid, in 2 rijen, 6-8 x 2-2,5 cm; voet afgerond of spits; punt toegespitst; bovenkant kaal; onderkant grijs behaard; bladrand fijn gezaagd. Bloeiwijze een okselstandig schermpje. Bloemen gesteeld, 5-talig, geelgroen, grijs aangedrukt behaard. Doosvrucht tot 1 cm lang, groen, gekroond door 1 stijl, omgeven door blijvende kelkbladeren. Zaden ca. 3, omgeven door een oranje, vlezige zaadrok.

Casearia arborea. Foto: S. Paton, Smithsonian Institute.

Voorkomen: verspreid in secundair bos en de ondergroei van hoog bos en ritsbos.

Verspreiding: Midden-Amerika, de West-Indische eilanden, de Guiana's, en het Braziliaanse Amazonegebied.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Marrons verbranden het hout van dit boompje tot as. De gezeefde as snuiven ze direct op of ze mengen het met snuiftabak, op dezelfde wijze als *Palicourea guianensis*. Volgens Saraccaans genezer Tooy 'hadden de gevluchte slaven vroeger geen maggiblok. As was hun bouillonblok, het werd 'adin' (Sa) genoemd. Een theelepeltje as voegden ze toe aan de gekookte okra voor de smaak.' (Price, 2008: 226). Het hout wordt ook binnenshuis verbrand voor 'smoko oso': om boze geesten met de rook te verjagen. De as wordt ook toegevoegd aan 'hebi watra', kruidenbaden om kwade bosgeesten te verdrijven.

Een bottendokter uit Pikin Slee maakte een magisch medicijn ('bióngo', Sa) om botbreuken te genezen. Eerst legde hij een mengsel van gekookte bladeren van zuurzak (*Annona muricata*), cas-

Productie van as van *Casearia arborea* in Bigiston, Marowijne. Foto: S. Groenendijk.

hew (*Anacardium occidentale*), *Casearia arborea* en mango (*Mangifera indica*) op de breuk. Dit kompres ververste hij elke drie dagen. Ook smeerde hij een mengsel van *Astrocaryum*-vet en fijn-gestampte bladeren van mopé (*Spondias mombin*), pikin foo kaka (*Phthirusa stelis*), *C. arborea* en alutubolo (*Phoradendron* cf. *bathyoryctum*) op de breuk. Dit mengsel werd hard en fixeerde de breuk, die bovendien werd gespalkt met houtjes en vastgezet met luchtwortels van *Heteropsis*. Deze constructie moest zes weken blijven zitten. Hierna werd de spalk verwijderd, maar moest de patiënt nog een tijd blijven smeren met het vette

plantenmengsel (van 't Klooster, 2009). In Browns-
weg verwerkt men de bast en de bladeren van *C.*
javitensis ('kánusubi' of 'uma udu', Sa) in kruiden-
baden om kromanti's en apuku's gerust te stellen
en yorka's weg te jagen.

Commercieel gebruik: het droge hout is soms te
koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo, waar

ze ook de as verkopen in zakjes van 100 gram
voor ca. € 1,25.

Betekenis naam: ¹⁾ duivenvoer; ²⁾ rood hout;
³⁾ cassavebrood van de gewone woudduif. (*Columba cayennensis*). Waarschijnlijk eten duiven
van de vruchten.

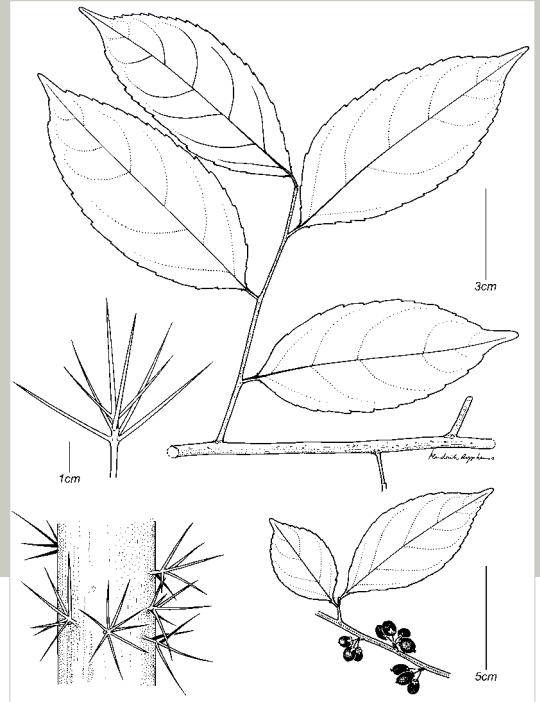
SALICACEAE

Xylosma tessmannii L.

Lokale namen: boslemki¹, yorkamaka² (Sr).

Beschrijving: Kleine boom, tot 10 m hoog,
tweehuizig. Stam met vertakte, scherpe ste-
kels. Twijgen grijs, met lenticellen. Bladeren
verspreid, 9-14 x 3-6 cm; voet stomp; punt
toegespitst; bladrand gezaagd. Bloeiwijze
okselstandig, schermachtig. Bloemen een-
slachtig, gesteeld, geelgroen, sterk geurend.
Bes ca. 1 cm lang, geel, gekroond door stijl.

Xylosma tessmannii: stekels, bladeren en
vruchten. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: zeldzaam, in secundair bos en de
ondergroei van hoog bos.

Verspreiding: noordelijk Zuid-Amerika.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Er bestaan slechts van enkele collecties
van deze soort uit Suriname, afkomstig langs het
pad van Wanica, de Rijdsdijkweg (Pará) en het
Jodensavanne-Mapane gebied. Om een yorka, de
kwaadaardige geest van een overleden familielid,
te verjagen, zet je een paar stekels van de stam
van deze boom rechtop op de bodem van een pan.
Voeg een paar luchtwortels van gaán tataí (*Cous-
sapoa angustifolia*), de wortels van wátawenú
(*Tanaecium nocturnum*) en het hout van de knof-
lookliaan (*Mansoa alliacea*) toe. Kook dit in water,
drink er iets van en baadt met de rest van het af-

kooksel. De yorka zal je hierna niet meer lastig
vallen. Zorg wel dat je jezelf niet prikt aan de
stekels, want dat brengt ongeluk. Ook het blad van
deze boom wordt verwerkt in kruidenbaden om
yorka's kwijt te raken, maar de details daarvan
zijn ons niet bekend.

Commercieel gebruik: takjes bladeren en losse
stekels zijn af en toe te koop op de Vreedzaam-
markt in Paramaribo. Niet in Nederland verkrijg-
baar.

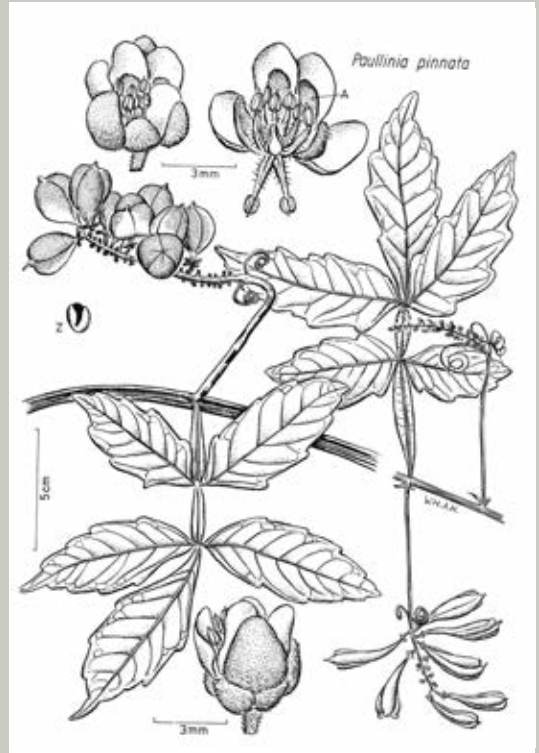
Betekenis naam: ¹⁾ boslimoen, vanwege de ste-
kels; ²⁾ geestenstekel.

***Paullinia pinnata* L.**

Lokale namen: feififingawiwiri¹ (Sr), yesikushi² (Ar), kamasuri, kutupuran (Ca), kutupu (Way), feififinga¹ (Au), vijfvingerblad, boter, melk en kaas³ (SN)

Beschrijving: Liaan, met ranken aan de basis van de bloeiwijzen. Bladeren verspreid, samengesteld, onevengeveerd; deelblaadjes 5, iets leerachtig, 4-8 x 2-4,5 cm; voet spits; punt toegespitst; bladrand grof, onregelmatig gekarteld. Bloeiwijze een okselstandige, tot 10 cm lange tros. Bloemen wit, iets asymmetrisch. Doosvrucht knotsvormig, rood, met 3 kleppen openspringend. Zaad 1, zwart, omgeven met witte, eetbare zaadrok.

Paullinia pinnata: habitus, details bloemen en vruchten. **Illustratie: W. Hekking.**

Voorkomen: zeer algemeen, langs rivieren.

Domesticatie: wild.

Gebruik: De witte, ietwat melige zaadrok rond het zaad is eetbaar, maar wordt niet veel gegeten in Suriname. In het verleden stampte men de zaden fijn, mengde ze met cassavemeel en gooide dit in het water als visgif. De bladeren kookt men in een emailen pot; het afkooksel laat men afkoelen en drinkt dit gedurende de dag bij diabetes. Volgens gebruikers zou dit de symptomen verlichten en het moment waarop je met insuline-injecties moest beginnen lang kunnen uitstellen. De thee zou ook werkzaam zijn bij hoge bloeddruk en 'zuurte', stofwisselingsproblemen, buikpijn en luieruitslag bij baby's. Bij blauwe plekken, wonden en kneuzingen drinkt men iets van de thee en wast men de pijnlijke plekken met het afkooksel. Baby's worden ook met het afkooksel gebaad, om de zuurte te genezen en groot en sterk te worden. Een baarmoedermedicijn ('murudresi') wordt bereid door feififinga te koken met merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*) en popokainangra (*Uncaria guianensis*) en hiervan gedurende een week driemaal daags een half glas van te drinken (Sedoc, 1992).

De bladeren van feififinga komen ook terecht in genitale stoombaden en rituele kruidenbaden. De plant zou een krachtige obia zijn, maar details van het gebruik zijn ons niet bekend.

De saponinen in de wortels en zaden zijn giftig voor vissen en veroorzaken vermoedelijk ook psychoactieve en toxische verschijnselen bij mensen (Rutten, 2003). Misschien dat hierin de reden van het magische gebruik gezocht moet worden. Van een andere Sapindaceae-liaan (*Serjania paucidentata*), die ook feififinga genoemd wordt maar gevleugelde zaden heeft, worden de fijnge-stampte wortels gebruikt als visgif. In Powakka baadt men kleine kinderen met een afkooksel van drie stukjes stam van deze liaan om ze weer braaf te laten worden. Onlangs is ontdekt dat de wortels van *Paullinia pinnata* een antibacteriële werking hebben en effectief zijn tegen de gevreesde ziekenhuisbacterie *Staphylococcus aureus* (MRSA), die resistent is tegen veel typen antibiotica (Annan et al., 2006).

Commercieel gebruik: sporadisch verkocht op de Vreedzaammarkt..

Betekenis naam: ¹⁾ vijfvingerblad; ²⁾ oog van het gordeldier: het zwarte zaad in de witte zaadrok lijkt net een oog; ³⁾ naar de smaak van de zaadrok.

SAPINDACEAE

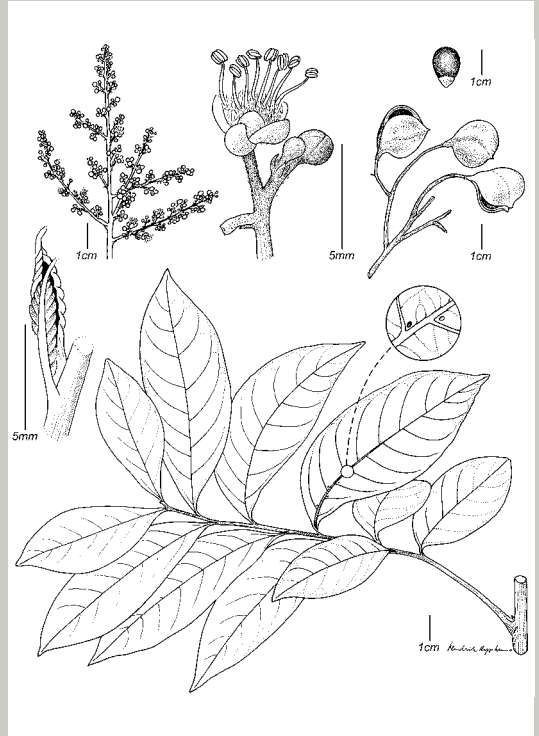
Vouarana guianensis L.

Lokale namen: bergi / hoogbos gawetri, (redi) gawintri (Sr), kulishiri (Ar), bigi tingimoni¹ (Au), singabaasi (Sa).

Beschrijving: Kleine boom. Bladeren verspreid, samengesteld, evengeveerd, vrijwel kaal; deelblaadjes 4-12, bij tegenoverstaand, 8-22 x 5-10 cm; voet en punt spits; klieren in de oksels van de zijnerfen. Bloeiwijze een okselstandige, tot 20 cm lange, piramidevormige pluim. Bloemen behaard, gelig wit; meeldraden sterk behaard. Doosvrucht afgeplat, 25 x 25 mm, groen tot zwart, met een klein puntje, met twee kleppen openspringend. Zaden 2, gerimpeld, zwart, met vlezig zaadrok.

Vouarana guianensis: jong blad, bloeiwijze, bloem, vruchten, zaad en blad met klieren.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: niet algemeen, in hoog en secundair bos.

Verspreiding: Peru, Brazilië, Venezuela en de Guiana's.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Deze boom komt niet vaak voor en het gebruik is slechts bij enkele Marrons bekend. Marronmoeders wassen hun baby met een kruiden

bad van de bladeren om ze sterk te maken, zodat ze snel gaan lopen. De bladeren worden verwerkt in rituele kruidenbaden voor de bosgeest Apuku.

Commercieel gebruik: verse twijgen met bladeren liggen soms te koop op de Vreedzaammarkt. Niet in Nederland verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ de Aucaanse naam verwijst naar een gelijkenis met Burseraceae.

SAPOTACEAE

Chrysophyllum cainito L.

Lokale namen: sterpel¹, star'apra¹ (Sr), sawo ijo (J), sterappel¹ (Ne).

Beschrijving: Boom, tot 30 m hoog, met kleverig, wit latex. Jonge twijgen bruin behaard. Bladeren verspreid, 5-15 x 3-6 cm; voet stomp; punt kort toegespitst; bovenkant glanzend donkergroen; onderkant oranje behaard. Bloemen klein, gesteeld, in okselstandige groepjes; kroon buisvormig, 5-lobbig, groengeel of lichtpaars. Bes rond, 5-10 cm in doorsnede, afhankelijk van de cultivar paars of groen; schil glanzend, leerachtig; pulp paars of wit, zacht, zoet, met wit, kleverig melksap. Zaden 3-10, afgeplat, zwart met een lichtbruine vlek.

Chrysophyllum cainito: bloemen (b) en vrucht (o).

Foto's: P. & S. Teunissen.

Voorkomen: af en toe gekweekt in tuinen en op oude plantages.

Verspreiding: oorspronkelijk uit de West-Indische eilanden en Midden-Amerika. Nu wereldwijd gekweekt.

Domesticatie: in Suriname wordt een cultivar met een donkerpaarse schil en vruchtvlees en een cultivar met lichtgroene schil en wit vruchtvlees gekweekt.

Gebruik: Ondanks het plakkerige sap is de sterappel een geliefde vrucht. Het zachte vruchtvlees wordt ook aangeraden bij keelpijn. De thee van drie droge bladeren drinkt men bij hoge bloeddruk. Na een paar dagen wordt er een iets sterkere thee gezet (van zeven bladeren), die twee weken lang dagelijks gedronken moet worden. Daarna zou volgens Wooding (1979) de bloeddruk weer tot een acceptabel niveau gedaald zijn.

De bladeren worden door Marronvrouwen gekookt met pinja páu (*Vismia* spp.) en mangobladd (*Mangifera indica*). Ze gebruiken het hete afkooksel als genitaal stoombad om de baarmoeder te ontdoen van slijm en bloedstolsels na de bevalling en kraamvrouwenkoorts te voorkomen. Volgens een Saramaccaanse gebruikster was het kruidenbad zwart en plakkerig als teer en ging 'alles na dit bad kleven; je hebt geen last van vieze geurtjes. Alles wordt gesloten en alles is netjes droog'.

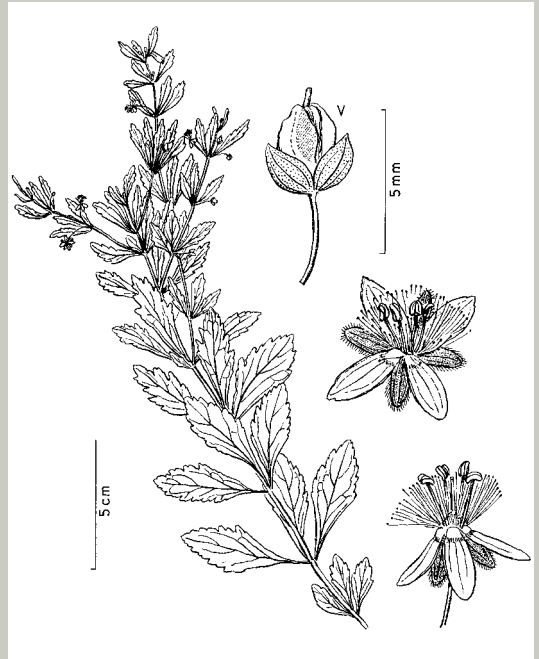
Commercieel gebruik: de vruchten worden soms op groentemarkten in Suriname verkocht. Niet in Nederland verkrijgbaar.

Betekenis naam: ¹) het klokhuis van de vrucht heeft op dwarsdoorsnede een stervorm.

***Scoparia dulcis* L.**

Lokale namen: bromwied¹, swit'sibi², sisibi-wiwiri³, sibiwiri³ (Sr), kudibiu edan, shikishiki tokon (Ar), was konde uwii⁴ (Au), limbá kondë⁴ (Sa), gintye menir, gintye jepun (J), bezemkruid (SN), sweet broom², broomweed (En).

Beschrijving: Struikachtig kruid, tot 1 m hoog. Stengel geribd, aan de basis houtig. Twijgen schuin omhoog staand, grijsgroen, iets gevleugeld. Bladeren tegenoverstaand of in 3-4-talige kransen, kort gesteeld, 1-5 x 0,7-2 cm; voet aflopend; punt stomp; bladrand onregelmatig gezaagd. Bloemen okselstandig, solitair of in bundeltjes, alleen 's ochtends geopend, zeer klein, 4-talig, op een dun steeltje; kroon wit of lichtpaars, van binnen bezet met lange, witte haren; meeldraden 4, helmknoppen geel. Doosvrucht rond, bruin, lang gesteeld. Zaden kegelvormig.

Scoparia dulcis: habitus, bloemen en vrucht.

Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: zeer algemeen, in open vegetatie, als onkruid op kostgrondjes en op erven.

Verspreiding: pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild, veel gekweekt als medicinale plant.

Gebruik: 'Deze plant ruikt naar muskus en geit, heeft een bitterzoete smaak en wordt dagelijks door de Afrikaanse slaven gebruikt, dus hij moet wel medicinale eigenschappen hebben', noteert Rolander in zijn dagboek in 1755. In die tijd werd het kruid in een thee tegen benauwdheid en in klisma's tegen constipatie verwerkt. Vandaag de dag mengt men het sap van de uitgeperste bladeren met pemba en spoelt men hiermee de mond bij keelpijn, koorts, kiespijn, mondinfecties, braakneigingen, een slijmerige keel en uitslag om de mond. Bij een slangenbeet zuigt men het sap uit de bladeren, waarna de fijngekauwde massa op de wond wordt gelegd. De thee van twee kleine struikjes sisibiwiri op een liter water drinkt men ook bij hoge bloeddruk, hartklachten, koorts, maagpijn, slijmerige hoest, verkoudheid, malaria, hepatitis, overmatige galproductie, diabetes en

om de baarmoeder te reinigen. De bitter smakende thee schijnt urinedrijvend en laxerend te werken. Volgens gebruikers helpt dit om het bloed te zuiveren, de gezondheid te bevorderen, ziektes te voorkomen en de eetlust op te wekken.

Een afkooksel van sisibiwiri en de wortel van slabriki (*Senna alata*) zou filariawormen uit het lichaam drijven. Een thee van sisibiwiri met een paar bladeren van fukufukument (*Hyptis atrorubens*) en de wortels van snekiwiwiri (*Eryngium foetidum*) wordt gedronken bij buikpijn (Sedoc, 1992). Drie tot vier struikjes sisibiwiri, drie plantjes luisawiri (*Eclipta prostrata*), witi-ede (*Cyanthium cinereum*) een stuk loangotitei (*Aristolochia consimilis*), zeven rode katoenbladeren (*Gossypium barbadense*) en drie twijgjes blaka uma (*Cordia curassavica*) worden gekookt op anderhalve liter water. Dit middel wordt gedurende een week gedronken tegen gonorrhoe en overmatige vaginale afscheiding, mogelijk veroorzaakt door een geslachtsziekte. Met de thee zou je ook de menstruatie kunnen reguleren. 'Je ziet dat het werkt omdat je urine gaat veranderen: de kleur wordt lichter en je gaat meer plassen', aldus Herbert Dankerlui. De menstruatie zou effectief gestopt kunnen worden

door sibiwiri fijn te stampen in een beetje water met pimba en dit gedurende een dag te drinken. Merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*) en cashewblad (*Anacardium occidentale*) kunnen ook hieraan toegevoegd worden.

De wortels van sibiwiri zijn onderdeel van alcoholische bitters die tegen overmatige galproductie en als afrodisiacum worden ingenomen. De gestampte wortels met wat zout brengt men in de mond bij kiespijn.

Bundels van *Scoparia dulcis* bindt men bijeen tot bezems, om het huis mee aan te veegen maar ook als magische bezem voor het afvegen van spiritueel vuil of om het erf of dorp ritueel te reinigen na het overlijden van een dorpsbewoner. Tijdens een ritueel genaamd 'límba uwii' (Sa), dat drie tot zes maanden na een begrafenis plaats heeft, wieden Saramaccaners eerst het onkruid in het dorp, waarna ze al dansend op trommelmuziek een *Scoparia*-bezempje in een magisch kruidenbad dopen en het water op de grond sprenkelen (van 't Klooster, 2009). Aucaners hebben hetzelfde ritueel ('wasi kondee'), waarbij men met het bezempje een kruidenbad van gestampte makatitei (*Philodendron solimoesense*) en ingisopo (*Furcraea foetida*) rond sprenkelt. Soortgelijke rituelen, waarbij de ingrediënten van het kruidenwater kunnen variëren, voeren Marrons uit om boze dromen te doen stoppen of een pas gekapt en gebrand kostgrondje ritueel te reinigen, opdat hun gewassen goed zullen groeien. Een deel van de vorige oogst (bijvoorbeeld een stuk bittere cassave) wordt symbolisch aan het kruidenbad toegevoegd.

Baby's die geplaagd worden door koortsstuipen, zuurte of het boze oog worden gebaad met een koel kruidenbad met blauwsel, kowru-ati (*Bego-*

nia glabra), mangrasi (*Eleusine indica*) en zachtjes afgeborsteld met een bezempje van sibiwiri. Kruidenbaden met sibiwiri en diverse andere ingrediënten zoals pemba, zout, seigotro (*Struchium sparganophorum*) en pikin mboa (*Amaranthus blitum*), worden gebruikt om de magische ziekte fyofyo te verhelpen. Voor andere recepten met sibiwiri, zie Sedoc (1992: 169); Starke & Burgzorg (2006: 4), Wooding (1979: 37) en Zaalman (2005: 682). In de talloze verschillende recepten voor Saramaccaanse geluksbaden zitten behalve *S. dulcis* ook suiker, zout, pemba, blauwsel, alcohol, stukken suikerriet, melasse, eieren en honing. Als vrouwen in Brownsweg hadden gevochten terwijl ze borstvoeding gaven, besprenkelden ze hun borst met water met behulp van een *Scoparia*-bezempje, waarschijnlijk om zwarte magie van hun rivaal voor te zijn. Als ze een gunst wilden van iemand, depten ze een watje in het sap van zeven bloeiwijzen van *S. dulcis* met zout en stopten dat in hun mond terwijl ze met de persoon in kwestie spraken.

Onderzoek op proefdieren heeft aangetoond dat *Scoparia dulcis*-extracten in water de secretie van maagzuur verminderen (Vela, 2007) en bovendien de symptomen van diabetes verlichten (Pari & Latha, 2005).

Commercieel gebruik: de verse en gedroogde planten zijn te koop op elke medicinale plantenmarkt in Paramaribo, in sommige Surinaamse kruidenwinkels in Nederland en op de markt in de Amsterdam Bijlmer.

Betekenis naam: ¹⁾ bezemkruid. Oude Suri-naamse naam, vermeld in het Hermann Herbarium uit ca. 1680; ²⁾ zoete bezem; ³⁾ bezemkruid; ⁴⁾ was het dorp-kruid.

SIMARUBACEAE

Quassia amara L.

Lokale namen: kwasibita¹ (Sr, Sar, Au), kareudan (Ar), apekyi, kërïpu (Ca), peunpe (Way), bitterhout, kwassiebitter¹, kwassiehout¹, quassi-wortel² (Ne), quashi bitters³ (En).

Beschrijving: Struik of kleine boom, tot 3 m hoog. Bast grijsgroen; hout wit, zeer bitter.

Bladeren verspreid, samengesteld, onevengeveerd, tot 25 cm lang; deelblaadjes 3-5, tegenoverstaand, 8-11 x 3-4 cm; voet spits; punt toegespitst; bladsteel en -as gevleugeld. Bloeiwijze een okselstandige, tot 25 cm lange pluim; bloeispil rood. Bloemen rood, ca. 4 cm lang; kroonbladeren vrij, maar buisvormig gesloten; meeldraden 10, wit; helmhokken geel. Deelvruchten met 1-5 bijeen op een vlezige schijf, ovaal, roodbruin, overlans geribd, tot 1,5 cm lang.

Quassia amara. Illustratie: H. Rypkema.

Vorkomen: algemeen, in oeverbos en ritsbos.

Verspreiding: van Mexico tot Colombia, Venezuela, de Guiana's en de West-Indische eilanden; elders aangeplant.

Domesticatie: wild, maar ook veel aangeplant in tuinen.

Gebruik: 'Een man die veel van planten en hun gebruik af weet wordt in deze streken beschouwd als benijdenswaardig én gevaarlijk', noteert Rolander op 20 december 1755 in zijn dagboek (Rolander, 2008). Hij heeft het over de in Afrika geboren kruidendokter Kwasi, waarschijnlijk de eerste commercieel opererende traditioneel genezer in Suriname. Volgens de legende leerde Kwasi van de Indianen de koortswerende werking van een struik die tot op de dag van vandaag kwassiebitter wordt genoemd (Stedman, 1790). Saramaccaners zijn juist van mening dat hij geheime medicijnen van hen heeft afgekeken toen hij enige tijd als infiltrant in hun gebied verbleef (Price, 1979). Volgens Rolander bewonderden mensen Kwasi zo dat ze hem in staat achtten mensen te genezen die hij nog nooit had gezien, maar wiens naam hij op een briefje kreeg toegestuurd. Volgens Price werd Kwasi door de gouverneur en de plantagehouders regelmatig om hulp gevraagd in hun strijd tegen rebellerende slaven, vergiftigingen en zwarte magie op de plantages. Hoewel de 'quassi-wortel' in die tijd al in grote hoeveelheden naar Europa werd geëxporteerd, had nog niemand de bladeren en de bloemen van de plant beschreven.

Quassia amara: bloemen (b) en bekertje gemaakt van het hout (o). Foto's: H. Rypkema.

Pas nadat Linnaeus Dahlbergs alcoholcollectie van de plant onder ogen kreeg, beschreef hij de kwassiebitter als *Quassia amara*, vernoemd naar de Surinaamse kruidendokter (Alm, 1755).

Kwassiebitter is nog steeds een van de meest populaire medicinale planten van Suriname. De wortels wordt zelden gebruikt, maar van het interns bittere, witte hout worden bekertjes gemaakt, die gevuld worden met water of alcohol. Na enige uren is de bittere stof in de drank getrokken, waarna men het aftreksel opdrinkt. Kwassiebitterhout is ook een standaard ingrediënt van de 'batra's', flessen vol bittere bast, zaden en hout, getrokken in alcohol. In een fles van 200 ml zit ca. 100 gr plantmateriaal, waarvan zeker 10 gr kwassiebitter. Als thee of extract in koud water of alcohol heeft kwassiebitter de naam het bloed te zuiveren, de mannelijke potentie een boost te geven, koortsvlagend, pijnstillend, eetlustopwekkend en

laxerend te werken. Een extract van het bittere hout wordt gedronken bij malaria, dengue, nierproblemen, urineweginfecties, hoge bloeddruk, hepatitis, duizeligheid, griep, verkoudheid, hooikoorts, diabetes, buikpijn en door AIDS-patiënten om de gezondheid te bevorderen. Het bittere hout 'maakt je bloed bitter, dus muggen steken je niet', wordt vaak gezegd. Als je bloed 'te zoet' is, heb je vaak last van puistjes, allergische uitslag, slecht helende wonden of huidzweren. Regelmatig een aftreksel van kwassiebitter drinken zou dit voorkomen. Sommige mensen kauwen op het verse, bittere hout tegen koorts. Het hout wordt ook tot houtskool verbrand, tot poeder gestampt en vermengd met het sap van kalebasbladeren (*Crescentia cujete*) en op aambeien gesmeerd.

Vrouwen drinken een thee van fijngehakte stukjes kwassiebitterhout tegen menstruatiepijn en om hevige menstruatie ('puru hebi doti') te verminderen. Dit afkooksel drinken ze ook na de bevalling of een miskraam om de baarmoeder snel te ontdoen van bloedresten en kraamvrouwenkoorts te voorkomen. Sommige mensen waarschuwen dat kwassiebitter eigenlijk te sterk is voor vrouwen, die konden beter finibita (*Phyllanthus amarus*) drinken. Volgens Henk Jeroe moesten vrouwen die

nog kinderen wilden krijgen het bittere hout niet gebruiken: het kon namelijk een abortus of een handicap bij het ongeborn kind veroorzaken. Een andere vrouw vertelde dat je abortus kon plegen door kwassiebitterhout te koken met stukken onrijpe ananas en kokosnoot, zout en stout bier.

Quassia amara bevat de extreem bittere stof quassine en de verbinding simalikalactone D, die verantwoordelijk is voor de malariaonderdrukkende werking van de plant (Bertani et al., 2006; Ajaiyeoba et al., 1999). Extracten van de plant blijken echter ook een remmende werking te hebben op de mannelijke vruchtbaarheid (Parveen et al., 2006).

Commercieel gebruik: Kwassiebitter wordt in stokjes van ca. 50 cm lang op alle medicinale plantenmarkten van Paramaribo en in Albina verkocht, net als de kant-en-klare batra's. In Nederland is het hout in een aantal Surinaamse winkels in de Randstad en op de markt in de Bijlmer te koop. De houten bekertjes verkoopt men in beide landen.

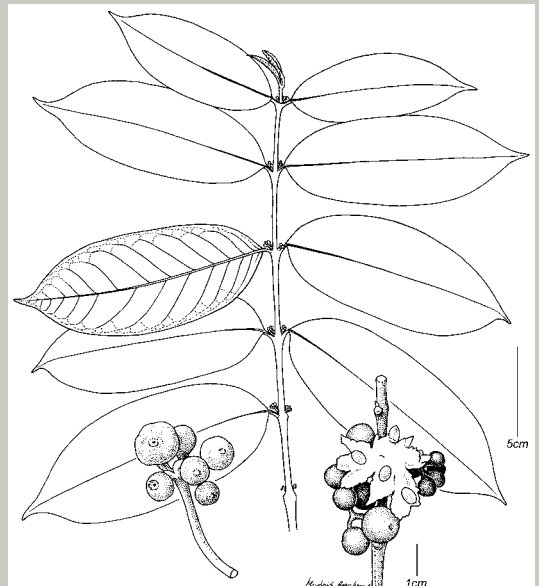
Betekenis naam: ¹⁾ vernoemd naar de Surinaamse kruidendokter Philippus van Quassi (ca. 1690-1787); ²⁾ naam van Dahlberg (1771); ³⁾ Guyanese naam.

SIPARUNACEAE

Siparuna guianensis Aubl.

Lokale namen: mekimanwiri (Sr), yarakopi (Sr, Ca), munuridan¹ (Ar), feba uwii² (Au), kipasi uwii³ (Au, Bo), feba páu², feba uwii², koosu uwii², faja páu (Sa).

Beschrijving: Struik of kleine boom, eenhuizig, tot 12 m hoog. Twijgen afgeplat, met grijs-groene sterharen. Bladeren tegenoverstaand, onaangenaam geurend, 13-22 x 4-8 cm; voet stomp of aflopend; punt toegespitst; beide zijden behaard. Bloeiwijze okselstandig, bezet met sterharen. Bloemen eenslachtig: mannelijke bloemen komvormig, vrouwelijke eivormig. Vrucht rond, rood met groen, ca. 1 cm in doorsnede, onregelmatig openscheurend; vruchtvlees geel. Nootjes in een grijs, slijmerig laagje.

Siparuna guianensis: bladeren, vrouwelijke bloemen en opengebarsten vruchten.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, in de ondergroei van hoog bos, op savannes en langs rivieren.

Verspreiding: van Mexico tot aan Paraguay.

Domesticatie: wild, in Marrondorpen vaak aangeplant.

Gebruik: De bladeren van yarakopi zijn zo populair in kruidenbaden, dat het boompje in veel Marrondorpen staat aangeplant, door veelvuldig gebruik tot een klein struikje gesnoeid. Saramacangers onderscheiden zelfs twee ‘soorten’ *Siparuna guianensis*: een die in het bos en een die in het dorp groeit, maar het verschil is voor een buitenstaander moeilijk te zien. De sterke geur van de bladeren wordt zeer gewaardeerd. Een thee van de jonge bladeren wordt gedronken met limoen-sap en honing tegen koorts. Marrons drinken een afkooksel met pimba bij menstruatiepijn. Arawaks uit Powakka stampen yarakopi-bladeren fijn met die van de boscashew (*Anacardium giganteum*), aneisiwiri (*Piper* spp.) en brokobaka (*Mikania micrantha*). Dit bad zou helpen bij asthma en benauwdheid. Een heet blad van zeker drie grote takken met bladeren wordt aangeraden bij koortsaanvallen, hoge bloeddruk, jeuk, pijn, griep en verkoudheid. Het is van belang dat het hele lichaam in de hete stoom gehouden wordt. Baby’s worden ook vaak met een yarakopi-mengsel gebaad. Essentiële oliën in de bladeren zorgen bij verdamping voor de karakteristieke geur en een verkoelend effect (Viana et al., 2002). Arawaks wrijven de bladeren op de pijnlijke steek van grote bosmieren.

Yarakopi is een van de meest gebruikte bladeren in genitale stoombaden na de bevalling, menstruatie, abortus of miskraam. Het blad wordt gekookt met tal van andere soorten, waarvan uma aneisi (*Piper marginatum*), andoya (*Campomanesia*

aromatica), gran masusa (*Renalmia alpinia*) en mangoblاد (*Mangifera indica*) het vaakst werden genoemd. De functie van dit kruidenbad is om te voorkomen dat de baarmoeder verzakt en kraamvrouwenkoorts optreedt en om bloedresten snel te verwijderen. Het scherpe aroma van de yarakopi maskeert onaangename geuren. De eigenares van de Surinaamse Culturu Winkrie in Rotterdam leverde geregeld zakken vol yarakopi aan pas bevallen moeders: ‘Ook als de vrouw in het ziekenhuis ligt, de verpleegsters hebben er geen problemen mee. En trouwens, het is mijn cultuur, dus het kan me niet schelen wat ze ervan denken’.

Door zijn penetrante geur dicht men yarakopi ook magische krachten toe. De bladeren zijn onderdeel in kruidenbaden om magische slangen op te roepen (Stephen, 1986: 71), bosgeesten te pacificeren (Sedoc 1992: 154) om geluk te krijgen of veel winti’s tegelijk te eren (Zaalman, 2005: 198, 288). Voor een swit’watra met yarakopi, zie *Chromolaena odorata*; een kromantibad staat beschreven bij *Rolandra fruticosa*. De tientallen recepten voor geluksbaden uit Brownsweg bevatten behalve yarakopi ook blauwsel, bier, krijt, zout of suiker, seemai (*Mimosa pudica*), kowru-ati (*Begonia glabra*) of smeriwiri (*Ocimum campechianum*).

Commercieel gebruik: verse yarakopibladeren zijn te koop op de Vreedzaam-, Kwakoe- en Noodmarkt in Paramaribo, en in gedroogde vorm in diverse Surinaamse winkels in Nederland. Yarakopi is een vast onderdeel van kruidenbultjes voor stoombaden die via internet worden verkocht.

Betekenis naam: ¹⁾ verwijzend naar het gebruik van de bladeren tegen de pijnlijke steek van de munuri, een grote bosmier; ²⁾ koortboom; ³⁾ gordeldierkruid.

Smilax schomburgkiana Kunth.

Lokale namen: wilder makayamsititei¹, sarsaparilla², busi yamsititei³, nyamsimaka⁴ (Sr), dorokwaroballi⁵, ikhana (Ar), akikiwa, sipatamu (Ca), pletauw (Way), pikin ayuma tetei, agwago maka^{6,7} (Au), aguwago maka⁷ (Bo), agbagómaka⁷ (Sa), cockshun⁸ (En).

Beschrijving: Houtige liaan, tweehuizig, met grote wortelknol. Jonge twijgen bezet met zwarte stekeltjes; oudere takken met gepaarde gekromde of rechte doornen. Bladsteel schedevormig, met twee ranken. Bladeren verspreid, variabel in grootte en vorm, 7-18 x 1,5-8 cm; voet stomp, afgerond of hartvormig; punt spits; hoofdnerf 5. Bloeiwijze een okselstandig scherm. Bloemen eenslachtig, 6-talig, zeer klein, lichtgroen. Bes oranje-rood, ca. 8 cm in doorsnede. Zaad 1-2, geel met een zwarte vlek.

Smilax schomburgkiana: a. steriele tak; b. stekels; c. bloeiende tak; d. tak met vruchten; e: wortelstok; f: zaailing. **Illustratie: H. Rypkema.**

Voorkomen: verspreid voorkomend in secundair bos, struikgewas en op verlaten kostgrondjes.

Verspreiding: Venezuela, de Guiana's en Noord Brazilië.

Domesticatie: wild, maar gespaard tijdens het wieden.

Gebruik: De stijve wortels en de ondergrondse wortelknol van deze stekelige liaan zijn een vaak terugkerend ingrediënt in alcoholische bitters. Deze kruidenbitters ('man batra') zijn bedoeld als afrodisiacum en medicijn tegen impotentie. Een aantal van de draadachtige *Smilax*-wortels stopt men met het hout van kwasibita (*Quassia amara*), dobrodua-hout (*Strychnos melinonii*), kwatakamabast (*Parkia pendula*), anijszaad en gebrande maïskorrels een literfles sterke drank. Een stuk of 10 *Smilax*-wortels kookt men samen met een stuk dobrodua (*S. melinonii*) en een vijf cm lang stuk van een mokomokostengel (*Montrichardia arborescens*) op een liter water. Het aftreksel

wordt gedronken als aphrodisiacum, maar het zou ook het bloed zuiveren en helpen bij blaaskrampen, problemen met urineren, syfilis en andere geslachtsziekten.

Saramaccaanse vrouwen drinken een afkooksel van de wortels van makamaka (*Lantana camara*), maripa (*Maximiliana maripa*) en *Smilax* tijdens de zwangerschap om zichzelf en hun ongeboren kind sterk te maken (Van 't Klooster, 2009). De thee van *Smilax*-wortels zou het ongeboren kind in de buik meer laten bewegen en de bevalling vlot laten verlopen. De *Smilax*-wortels worden ook gekookt met parabita (*Solanum leucocarpon*) en de wortel van konkonikasaba (*Stigmaphyllon sinuatum*). Tweemaal daags drinken vrouwen een glas van dit afkooksel tegen menstruatiepijn. Volgens Koningsbloem (2006) is uit de mondelinge overlevering van de Marrons bekend dat zij vroeger de wortelknollen van de *Smilax* ook aten. De lokale namen wijzen hier ook op; mogelijk hielden ze de plant in het begin voor een Zuid-Amerikaanse variant van de jamswortel (*Dioscorea* spp.).

In het binnenland worden *Smilax cumanensis* en *S. poeppigii* voor dezelfde doeleinden gebruikt. Arawaks in Powakka drinken 's avonds een afkooksel van drie bladeren van *Smilax* sp. TKP74 om beter te kunnen inslapen.

In een aantal soorten van het genus *Smilax* zijn stoffen aangetroffen die een soortgelijke werking hebben als menselijke hormonen (Schultes & Raffauf, 1990), hetgeen bovengenoemde gebruiken zou kunnen verklaren. Vroeger ontdeedden de Indianen de stengels van de stekels en vlochten er grove manden van. Marrons bonden er hun houtvloten mee aan elkaar.

Commercieel gebruik: vroeger werden grote hoeveelheden *Smilax*-wortels door Brazilië geëxporteerd naar Europa als medicijn tegen syfilis (Grenand et al., 2004). Nu zijn de verse en gedroogde wortels te koop op de Nood- en Vreedzaammarkt in Paramaribo. Batra's waar alleen nog

alcohol aan toegevoegd hoeft te worden zijn hier ook te vinden, net als in Surinaamse winkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ wilde stekeljamliaan; ²⁾ van het Spaanse zarzaparilla; ³⁾ bosjamliaan; ⁴⁾ jams-tekkel; ⁵⁾ stekel van de patrijs (tokro, *Odontophorus guianensis*); ⁶⁾ volgens een Aucaanse Bijbelvertaling (Jn. 19:2) maakte men van deze plant een doornenkroon om het lijden van Christus te illustreren; ⁷⁾ het in 1989 overleden grootopperhoofd van de Saramaccaners, Jozef Daniël Aboikoni, noemde zichzelf Agbago Aboikoni, naar deze liaan. Een bekende uitspraak van hem was: 'Mi na agbagómaka, mi abi tu sembe ku afu kraakiti' (Sa)'. Vrij vertaald: 'Ik ben een *Smilax*, ik heb net zoveel kracht als tweeënhalf man' (Price, 2008; André Pakosie, pers. comm.); ⁸⁾ de Guyanees-Creoolse naam duidt op het gebruik van de plant in een afkooksel met andere lustopwekkende planten.

SOLANACEAE

Capsicum annuum L.

Synoniem: *Capsicum frutescens* L.

Lokale namen: alata (kaka) pepre¹, dagupepre² (Sr), bokoromana, emenali, kola bada³, kwabada, mauriuri (Ar), arata wetë¹, akami pomyiry⁴, pero pomyiry² (Ca), pepee (Au), pepë (Sa), lombok, tjabe rawit (J), marcá (Sarn), (rode) peper (SN), Spaanse peper, Cayennepeper (Ne).

Beschrijving: Rechtopstaande, struikachtige plant, tot 1,5 m hoog. Bladeren verspreid, dun, iets asymmetrisch, 2-5 x 0,7-2,5 cm; voet aflopend; punt toegespitst, kaal. Bloemen meestal alleenstaand, okselstandig; kroon groenig wit; helmknoppen groot, blauw. Bes eerst groen, dan oranje, tenslotte rood; puntig, ca. 2 x 1 cm. Zaden wit, plat, zeer scherp smakend. Er bestaan zeer veel cultivars van *Capsicum annuum*, die verschillen in de vorm, kleur en scherpte van de vrucht. Aangezien vooral alatapepre als medicinale plant gebruikt wordt, heeft de bovenstaande beschrijving betrekking op deze cultivar.

Capsicum annuum: bloem (b) en vruchten (o).

Foto's: P. & S. Teunissen.

Verschillende cultivars van *Capsicum annum*, gekweekt in een Indianendorp in Guyana.

Foto: T. van Andel.

Voorkomen: gekweekt op commerciële percelen, kostgrondjes en erven.

Verspreiding: lang voor de komst van Columbus door Indianen gedomesticeerd, nu in de hele tropen gekweekt.

Domesticatie: gedomesticeerd, meer dan tien verschillende cultivars worden in Suriname geteeld.

Gebruik: Scherpe pepers zijn een essentieel onderdeel van de Surinaamse keuken. Zowel de Indiaanse peperpot ('peprewatra', soep met vis of vlees, hete peper en cassavestroop) als de Javaanse en Afro-Surinaamse gerechten bevatten de pittige vruchten van *C. annum*. De loeischerpe Madam Jeanette is misschien de meest bekende Surinaamse peper, maar het is vooral de alatapepre die medicinaal wordt gebruikt. Het eten van peper is volgens veel Surinamers gezond, hoewel sommigen ook waarschuwen dat een teveel aan peper in het eten diarree en maagklachten kan veroorzaken. Een hoestdrank bereid men door snekiwiri (*Eryngium foetidum*) en knopowiwiri (*Hyptis lanceolata*) met water en een pepervrucht in te koken (May, 1982). Bij verkoudheid drinkt men een mengsel van azijn, zout, een half borrelglas sterke rum, limoensap en pepersap. Pepers worden soms ook toegevoegd aan jamu's, Javaanse gezondheidsdrankjes gemaakt van de wortelstokken van diverse Zingiberaceae (Tjong Ayong, 1989).

Een hele gedroogde peperplant verbrandt men in het huis om boze geesten te verjagen. De rook heeft een scherpe geur. De hele plant of enkele

vruchten verwerkt men in een kruidenbad met konsakawiwiri (*Peperomia pellucida*), zuurzakblad (*Annona muricata*) en blauwsel. Hiermee wast men baby's of volwassen die last hebben van het boze oog ('ogri ai'). Deze ziekte kun je oplopen als andere mensen jaloers op je zijn, omdat je meer geld dan hen verdient, een mooie baby hebt of anderszins succesvol bent. Volgens Stephen (1998) geloven Indianen dat er in de peperplant een geest woont: de atjigeest. Ze dopen een watje in de fijn gemaakte vrucht en stoppen dit in de anus van een kind om het op de proef te stellen, om koorts te bestrijden of luiheid te verdrijven. Een leerling-genezer ('piai') moet tijdens zijn inwijding zo'n peperwatje in zijn neus opsnuiven om te laten zien dat hij tegen pijn kan. Ook smeren Indianen de neus van hun hond in met rode peper zodat hij beter gaat ruiken en zo meer dieren opspoot tijdens de jacht. In rode pepers zit capsaïcine, een alkaloïde dat receptoren op de tong stimuleert die gevoelig zijn voor hitte en pijn, wat een branderig gevoel geeft.

Commercieel gebruik: de vruchten zijn vers, gedroogd en ingemaakt te koop op groentemarkten in Paramaribo en Surinaamse toko's in Nederland. Hele, gedroogde alatapepre-planten zijn verkrijgbaar op de Vreedzaammarkt.

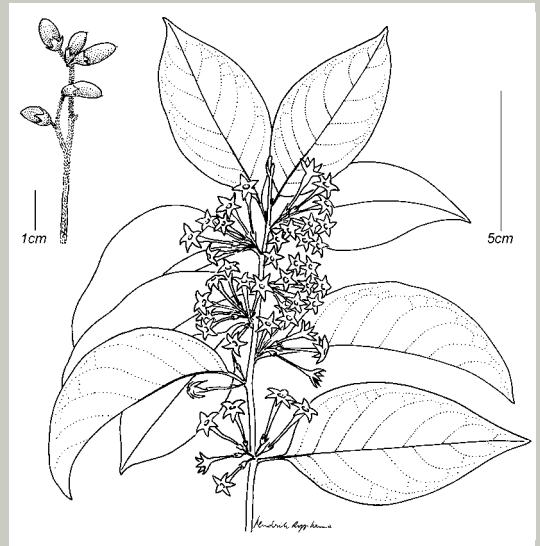
Betekenis naam: ¹⁾ ratten (keutel) peper, omdat de vrucht een langerekte vorm heeft. De Arawak naam 'emenali' en de Javaanse naam 'tjabe rawit' hebben betrekking op dezelfde cultivar; ²⁾ hondenpeper; ³⁾ krabbennagels; ⁴⁾ trompetvogelpeper. De bovenstaande namen zijn slechts een fractie van de lokale namen die voor de diverse pepercultivars in Suriname worden gebruikt.

SOLANACEAE

Cestrum latifolium Lam.

Lokale namen: bitawiri¹, bigibusibitawiwiri² (Sr), bita uwii (Au, Sar), bitterblad (SN).

Beschrijving: Struik, tot 4 m hoog. Jonge twijgen, nerven, kelk en onderkant van het blad dicht bezet met korte, grijsgroene klierharen. Bladeren verspreid, met sterk bittere geur, 7-15 x 3-5 cm; voet stomp, iets aflopend; punt spits. Periodiek zeer rijk bloeiend. Bloemen met 4-12 bijeen in okselstandige groepjes, ongesteeld, zoetgeurend; kelk kort, 5-tandig, groen; kroon buisvormig, 1 cm lang, groenig wit, met 5 puntige slippen, als een wit sterretje uiteenstaand. Bes blauwzwart, kegelvormig, tot 6 x 4 mm, met enkele zaden.

Cestrum latifolium: bloeiende tak en vruchten.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: op open plekken, in secundair bos en op schelpenritsen, geplant in tuinen.

Verspreiding: Midden- en noordelijk Zuid-Amerika, de Guiana's en de West-Indische eilanden.

Domesticatie: wild, maar veel gekweekt als groente, zowel in de stad als in het binnenland.

Gebruik: Hitawiri is een populaire groente in Suriname: de bladeren worden gewassen, fijnge-sneden en kort in olie gebakken met bijvoorbeeld ui en garnalen. De bittere groente, vooral als hij is bereid in een gietijzeren pan, zou goed helpen tegen bloedarmoede en wordt aangeraden bij sikkelcelanemie, maar ook bij diabetes, migraine en stress. Het sap van de fijngeperste bladeren wordt in de neus gedruppeld bij verkoudheid en in de ogen bij oogontsteking. Het sap brandt heel erg, maar dat zou de aandoening snel verhelpen. Een aftreksel van de bladeren in koud water doet dienst als een (zeer bitter!) gorgeldrankje tegen

keelpijn. Een kruidenbad met bitawiri zou verzachtend werken bij buikpijn na de bevalling. De bladeren worden op de huid gewreven of in een kruidenbad verwerkt tegen puistjes en jeuk. Er wordt wel eens gesuggereerd dat bitawiri een Afrikaanse groente is, die met de slavenscheper Suriname is binnengekomen, maar dat is niet het geval. *Cestrum latifolium* komt niet in West Afrika voor, maar bittere groenten als *Vernonia amygdalina* (Asteraceae) zijn daar wel zeer geliefd.

Commercieel gebruik: de verse bladeren zijn te koop bij veel groentekramen in Paramaribo, in Surinaamse toko's in Nederland en marktkramen in Amsterdam, Utrecht, Rotterdam en Den Haag. Een extract met de commerciële naam 'symbio-cell' uit het blad van bitawiri wordt sinds kort verwerkt in cosmetica voor de gevoelige huid (Nichol, 2010).

Betekenis naam: ¹) bitterblad; ²) hoog bos bitterblad.

SOLANACEAE

Datura metel L.

Synoniem: *Datura fastuosa* L.

Lokale namen: datura¹ (Sr), dhatur¹ (Sarn), ketyubung (J), 洋金花 (yáng jīn huā, Chinees), doornappel², trompetbloem³ (Ne).

Beschrijving: Struik, tot 2 m hoog. Bladeren verspreid, variabel in grootte en vorm, met sterk giftige geur, asymmetrisch, tot 14 x 8 cm; voet zeer scheef; punt spits; bladrand grof getand of diep ingesneden. Bloemen alleenstaand, okselstandig; kelk buisvormig, met 5 spitse lobben, lichtgroen; kroon trechtervormig, tot 20 cm lang, buis geribd, paars aangelopen; kroonlippen 5, spits, wit met paarse rand. Doosvrucht groen, stekelig, bolvormig, tot 4 cm in doorsnede, met 4 kleppen open-springend. Zaden talrijk, lichtbruin.

Datura metel: habitus (b), bloem (m), vrucht (o).

Foto's: P. & S. Teunissen.

Voorkomen: aangeplant op Hindostaanse erven.

Verspreiding: van oorsprong uit China, India en Zuidoost Azië, nu wereldwijd als sierplant gekweekt. Mogelijk door Aziatische contractarbeiders naar Suriname gebracht.

Domesticatie: gekweekt, maar vaak verwilderd. Sommige cultivars hebben een gele of een dubbele kroon.

Gebruik: Deze struik met zijn grote trompetvormige bloemen is extreem giftig. Alle onderdelen van de plant bevatten toxische tropanalkaloïden, die dodelijk kunnen zijn voor de mens, vee en huisdieren. Het eten van slechts één blaadje van de plant kan leiden tot een rood aangelopen huid, hoofdpijn, hallucinaties, verwardheid en stuipen. Het kan zelfs een delirium of een coma veroorzaken (Rutten, 2003, Nelson et al., 2007). Toch worden verscheidene soorten *Datura* als sierplant in tuinen gekweekt en wordt *D. metel* in Suriname medicinaal gebruikt. De bladeren worden kort

opgewarmd, met olie ingesmeerd en op wonden, pijnlijke gewrichten of kneuzingen gelegd om de pijn te verzachten. Hindostanen laten het fijngemalen zaad in alcohol trekken en wrijven hier hun ledematen mee in bij lichaamsspijnen (Raghoenandan, 1994). Javanen drinken een aftreksel van gemalen, gebrande zaden als pijnstillers als iemand hun eksterogen van hun voeten verwijdert. Een gestampt blad op het voorhoofd zou werken tegen slapeloosheid (Tjong Ayong, 1989). May (1982) vermeldt het gebruik van een thee van jonge bladeren om slijm in de keel los te maken en het

druppelen van het sap in het oor bij oorpijn. Hindostanen offeren de bloemen en bladeren tijdens rituelen voor de god Shiva. Tijdens de Maha Shivrati, de feestdag ter ere van de Shiva de vernietiger, wordt er soms een hallucinerende drank bereid van de zaden. Inname van *D. metel* in wat voor vorm dan ook is gevaarlijk en valt dus af te raden.

Commercieel gebruik: *D. metel* is een van de 50 belangrijkste traditionele Chinese geneeskruiden,

dus de kans is groot dat de plant verkocht wordt in Chinese kruidenwinkels in Paramaribo en Nederland. Levende *Datura*-planten worden in tuincentra verkocht.

Betekenis naam: ¹⁾ van 'dahatura', wat goddelijke dronkenschap betekent in het Sanskriet; ²⁾ naar de stekelige vrucht; ³⁾ naar de vorm van de bloem.

SOLANACEAE

Nicotiana tabacum L.

Lokale namen: (wiri) tabaka¹ (Sr), yuli (Ar), kuraru, tamu (Ca), tabaka uwii¹ (Au), tabáku, tjontjombá (Sa), zungadembu², djunga², mayaa², zola² (Apuku), kitimba² (Loango), tamáku (Sarn), mbako (J), tabak (Ne).

Beschrijving: Rechtopstaand, eenjarig kruid, tot 2 m hoog, alle delen kleverig behaard. Bladeren verspreid, onaangenaam ruikend, min of meer zittend, 20-45 x 5-25 cm; voet aflopend, enigszins stengelomvattend; punt spits. Bloeiwijze een eindstandige, tot 30 cm lange, veelbloemige pluim. Bloemen ca. 5 cm lang; kelk groen, met 5 tanden; kroon trechtervormig, 5-lobbig, roze met witte keel. Doosvrucht groen, eivormig, ca. 5 cm lang, omgeven door de kelk. Zaden talrijk, zeer klein.

Nicotiana tabacum. Illustratie: F. Köhler.

Voorkomen: geplant op kostgrondjes in het binnenland.

Verspreiding: lang voor de komst van de Europeanen door Indianen in Zuid-Amerika gedomesticeerd. Nu een belangrijk landbouwproduct in China, Indonesië, Brazilië, de VS en India.

Domesticatie: gedomesticeerd. Voorheen een plantagegewas in Suriname.

Gebruik: Pogingen om commerciële tabaksplantages aan te leggen in Suriname zijn veelal mislukt, hoewel er ooit een kleine sigarenfabriek in Para-

maribo heeft gestaan. Indianen laten de verse tabaksbladeren boven het vuur verwelken, rijgen ze vervolgens aan een touwtje om ze boven een zacht vuurtje te drogen (Ostendorf, 1962). Marrons knippen het blad uit in water met een beetje dram (90% alcohol), gieten het vocht in hun handpalm en snuiven het op door hun neus (Geijskes, 1954). In het binnenland en waarschijnlijk ook in Coronie en rond Lelydorp wordt nog steeds tabak gekweekt voor eigen gebruik. Niet zelden wordt die tabak gerookt tijdens Indiaanse of wintirituelen, op de manier waarop de voorouders dat ook deden: in stenen ('Goudse') pijpen, gebakken van witte klei of als sigaar, gerold in de papierachtige

bast van ulemari (*Couratari* spp.), of zelfs in de houten *Couratari*-vrucht waarvan de steel is vervangen door een hol buisje. Op offertafels legt men vaak een pijp en tabak klaar voor de geest van de voorouders.

Net als elders in de Nieuwe Wereld speelde tabak tot voor kort een belangrijke rol in de traditionele Indiaanse geneeskunst. Medicijnmannen ('pyjai') bliezen tabaksrook op pijnlijke plekken van hun patiënten om deze te verlichten (Aluman, 1999). Leerling-genezers dronken tijdens hun inwijdingsritueel het sap van de stinkende, verse tabaksbladeren. Door de hallucinerende werking (waarschijnlijk een overdosis nicotine) kwamen zij in contact met de tabaksgeest die ze moesten leren hun bevelen uit te voeren en zieken te genezen. Vandaag de dag zijn er in Suriname nog maar weinig Indiaanse sjamanen die tabaksrituelen toevoeren. Bovendien zijn kant-en-klare sigaretten nu overal in het binnenland verkrijgbaar. De traditionele, in *Couratari*-bast gerolde 'ingisigara' wordt nog wel regelmatig gerookt door Creolen om de Indianengeesten te eren.

Het verse sap van tabaksbladeren druppelt men op snijwonden als bloedstelpend en ontsmettend middel. Het sap of fijngemaakt gedroogd blad wordt vermengd met mataki-hars (van *Symphonia globulifera*) of aanstekervloeistof en op de zwelling van een 'maskitaworon' gesmeerd. De larve van deze parasitaire horzelsoort (*Dermatobia hominis*, Oestridae) ontwikkelt zich onderhuids en kan ernstige infecties veroorzaken. Het dier sterft door het tabakssap, waarna het kan worden verwijderd. Een afkooksel van een tabaksblad in zout water drinkt men als braakmiddel (Sedoc, 1992). Een watje met tabakssap wordt in de anus van een kind gestopt dat last heeft van aarsmaden ('bis-bisworon'). Verwarmde tabaksbladeren worden als zwachtel op pijnlijke kneuzingen en gezwellen gebonden om de pijn te verlichten. Bij kiespijn kauwt men op de bladeren. Tabakssap wordt ook op de huid gesmeerd tegen schurft (Tjong Ayong, 1989). De bladeren van tabak worden soms aan genitale stoombaden toegevoegd.

In 1755 zag Rolander hoe Koromantijners (slaven afkomstig uit Fort Amsterdam bij Kormantse in Ghana) een luidruchtige oorlogsdans uitvoerden. De dansers hadden zakdoeken om hun hoofd geknoopt waaruit tabaksbladeren als horens omhoog staken. Kennelijk speelde tabak toen al een rol in de Afro-Surinaamse rituelen, want hij vermeldt ook hoe men met tabaksrook bosyaws trachtte te desinfecteren (Rolander, 2008). Nu gebruikt men tabak in kruidenbaden om kwade geesten te verdrijven (zie *Crescentia cujete*, *Eleusine indica* en *Mansoa alliacea*). Voor een gecompliceerd recept met tabaksblad om uit een liefdesbetovering te komen, zie Sedoc (1992: 155). Het gebruik van tabaksblad om lijken mee af te leggen staat beschreven bij *Citrus aurantium*.

Yorka koorsu, een koorts die veroorzaakt wordt door de geest van een overledene, behandelt men door de zieke in te wrijven met een mengsel van ui, knoflook, zout, verbrande gieren- en papegaaienvoren, kaurischelpjes, urine, sterke drank, kamferspiritus, bladtabak en asafoetida. Om een bakru te verjagen stampde Ruben Mawdo pratilobi (*Lycopodiella cernua*), kunami (*Clibadium surinamense*), tabaksblad en pikin nenge lanser (*Chromolaena odorata*) in een vijzel, mengde dit met water en baadde zijn patiënt ermee, terwijl hij 'baku, waiwaiwaiwai' (bakru ga weg) riep. Een kruidenbad met tabaksblad, abongila (*Sesamum indicum*), kakanoto (*Jatropha curcas*), sterke drank, knoflook en water zou hetzelfde effect hebben, want bakru's houden niet van stank.

Commercieel gebruik: grof gesneden, gedroogde tabaksbladeren worden verkocht op de Vreedzaammarkt en in de Jeruzalembazaar in Paramaribo, en in sommige Surinaamse winkels in Nederland, zoals Afoe Censie in Rotterdam. Soms komt deze tabak uit Brazilië.

Betekenis naam: ¹⁾ bladtabak; ²⁾ deze esotherische namen, verzameld door Price (2008) illustreren het belang van tabak in Saramaccanese rituelen.

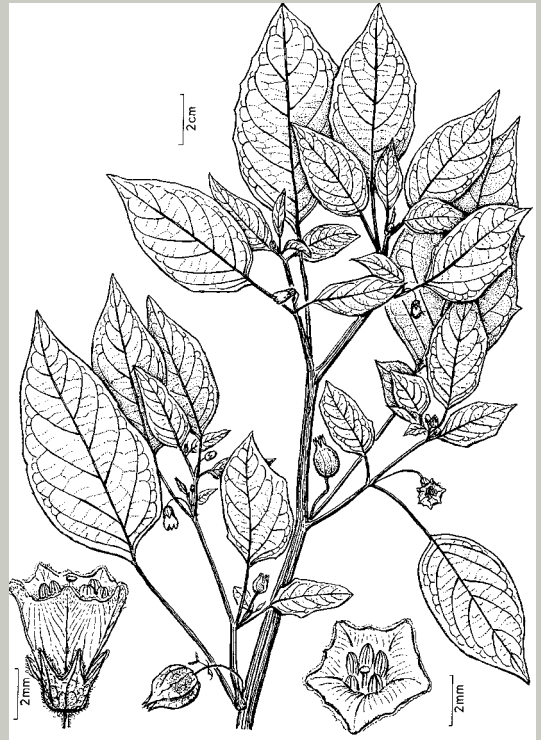
SOLANACEAE

Physalis angulata L.

Lokale namen: (man) batotobita¹, batotowiwiri¹ (Sr), shibero bime (Ar), pomiki (Ca), afatete (Au), batete¹, gwatete¹ (Sa), phalputta, patoto (Sarn), tyiplukan (J), lampionplant (Ne).

Beschrijving: Rechtopstaand kruid, tot 1 m hoog. Stengel kantig, sterk vertakt. Bladeren verspreid, lang gesteeld, 1-7 x 0,3-3 cm; voet spits of afgerond, scheef; punt spits; bladrand soms zwak getand; nerven soms paars. Bloemen okselstandig, hangend, op lange, paarse stelen; kroon trechtervormig, lichtgeel, met bruine vlek in het midden; helmknoppen blauw. Bes groengeel, rond, ca. 1 cm in doorsnede, omsloten door de blaasvormig opgezwollen, 10-ribbige kelk. Zaden talrijk, plat.

Physalis angulata. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: algemeen in open vegetatie, als onkruid in tuinen en op kostgrondjes.

Verspreiding: pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild, soms gecultiveerd of gespaard tijdens het wieden.

Gebruik: De rijpe bessen van dit kruidje zijn eetbaar, maar worden waarschijnlijk slechts af en toe gegeten. Inname van teveel vruchten werkt laxerend (Heyde, 1987). De onrijpe vruchten zijn giftig (Duke et al., 2009). Een afkooksel van de gedroogde, onaangenaam ruikende en bitter smakende bladeren wordt gedronken bij hoge bloeddruk, buikpijn, malaria, blaas- en nierontsteking, jicht, reuma, hepatitis en diabetes. Samen gekookt met wilde sopropo (*Momordica charantia*) dient de thee om de eetlust op te wekken. Na de bevaling drinken kraamvrouwen een thee van gedroogde finibita (*Phyllanthus amarus*), loangotitei (*Aristolochia consimilis*), batotobita en een beetje zout. Drie glazen per dag gedurende de twee weken na de geboorte van de baby zou de baarmoeder schoonmaken en doen inkrimpen, kraamvrouwenkoorts voorkomen en de jonge moeder

snel weer op de been brengen. ‘Het zuivert je bloed Het is ook goed voor de baby en geneest de baby van binnen via de borstvoeding. Er zijn geen bijwerkingen. En je doet een zwachtel om je buik, je buik wordt strak’, aldus een gebruikster. Men baadt ook met een aftreksel van batotobita bij jeuk.

Extracten van *Physalis angulata* werken ontstekingsremmend en zijn effectief tegen de bacterie *Neisseria gonorrhoea*, de bacterie die gonorrhoe veroorzaakt (Schmelzer & Gurib-Fakim, 2008). Een kruidenbad met batotobita, luisawiri (*Eclipta prostrata*), cashewblad (*Anacardium occidentale*), fungu (vezel van *Parinari campestris*), buskruit en een scheut sterke drank wordt gebruikt om iemand op bovennatuurlijke wijze te beschermen tegen kogels en aanvallen met kapmesses.

Commercieel gebruik: de verse plant wordt verkocht op de Vreedzaammarkt in Paramaribo en soms in gedroogde toestand op de markt in de Amsterdamse Bijlmer.

Betekenis naam: ¹⁾ volgens Grenand et al. (2004) komt het woord ‘batoto’ van het Indiaanse Palikurwoord ‘matut’, het geluid dat de opgeblazen kelk

maakt als je hem kapot knijpt. In de Ewe-taal, gesproken van Oost-Ghana tot Zuidwest Nigeria heet *Physalis angulata* echter gbato of gbatogbato

(Burkill, 2004), dus de naam kan ook een Afrikaanse oorsprong hebben.

SOLANACEAE

Solanum americanum Mill.

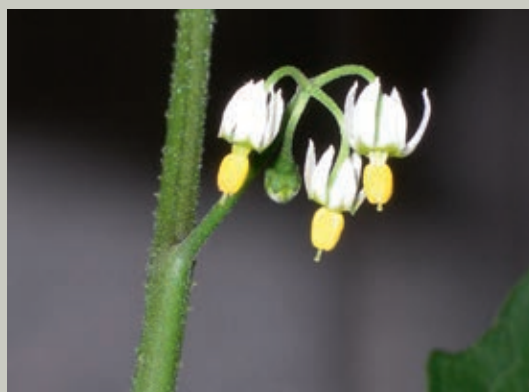
Synoniemen: *Solanum nigrum* L., *Solanum nigrum* var. *americanum* (Mill.) O.E. Schulz, *Solanum oleraceum* Dunal

Lokale namen: agomawiwiri¹ (Sr), karuru², kupira pomiri³ (Ca), goma uwii¹ (Au), góma uwii¹ (Sa), zwarte nachtschade (Ne).

Beschrijving: Rechtopstaand kruid, tot 1 m hoog. Stengels sterk vertakt, soms met kleine stekels aan de basis. Bladeren verspreid, zeer variabel in grootte en vorm, 4-15 x 2-8 cm, beide kanten meestal kaal; bladrand gaaf tot zwak gelobd. Bloeiwijze een 2-10-bloemig scherm tegenover het blad. Bloemen ca. 6 mm in doorsnede; kroonbladeren wit, soms lila, teruggelobd; helmknoppen geel. Bes rond, groen, bij rijping zwart, ca. 1 cm in doorsnede. Zaden plat, talrijk.

Solanum americanum: bloemen (b), habitus (o).

Foto's: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen onkruid in tuinen, op kostgrondjes, afgebrande rijstvelden en langs wegen.

Verspreiding: algemeen onkruid in de (sub-)tropen en gematigde streken.

Domesticatie: wild, maar ook gecultiveerd als groente voor de markt.

Gebruik: Agomawiwiri is een populaire, bittere groente in Suriname, die gestoofd of geroerbakt als spinazie wordt gegeten. De bladeren worden in het wild verzameld, maar ook in groentetuintjes gekweekt. De *Solanum americanum* die in Suriname en West Afrika als groente wordt verzameld en gekweekt lijkt sterk op de in Europa voorkomende zwarte nachtschade (voorheen *S. nigrum* genoemd) en blijkt volgens de laatste inzichten

zelfs tot dezelfde soort te behoren. De in Europa groeiende exemplaren bevatten echter het giftige glycoalkaloïde solasodine, dat hallucinerende en bedwelmende eigenschappen heeft en de hersenfunctie kan aantasten (Knapp, 2002; Olet et al., 2005). De hoogste concentratie van deze stoffen zit in de onrijpe vruchten (Manoko & van Weerden, 2004).

In de gang van de Keuringsdienst van Waarde in Den Haag trof de Leidse botanica Constance Eikelenboom eens een verwarde Surinamer aan met een grote zak groene blaadjes. Hij vertelde dat ze als groente werden gegeten, maar dat sommige ouderen ervan dood gingen. Het bleek dat de slachtoffers de Nederlandse zwarte nachtschade hadden geplukt in de veronderstelling dat het de Surinaamse agomawiwiri (*S. americanum*) was

(Eikelenboom, 2010). De in Suriname en West Afrika geoogste exemplaren bevatten veel minder giftige alkaloiden, hoewel wordt aangeraden het water tijdens het koken regelmatig te verversen (Jansen, 2008; Olet et al., 2005). In Suriname adviseert men de groente aan bij bloedarmoede, ijzertekort, reuma en hepatitis. Baby's die geel zien vlak na de geboorte vanwege een ophoping van bilirubine in het bloed ('leversiki') geeft men gedurende zeven dagen een eetlepel uit het verse blad geperste sap. De bladeren worden ook gestampt met eigeel, zout en melasse. Hiervan neemt men een tot twee theelepels in bij astma. Een beetje sap drinken zou ingewandswormen uitdrijven. Een aftreksel van agomawiwiri met kokosolie zou helpen bij diarree. Het sap smeert men ook op ontstekingen in de mond van jonge kinderen. Marronmoeders baden hun kinderen met de bladeren en geven ze een klein beetje van het badwater te drinken als ze na de geboorte geel zien of veel huilen. Het sap van de verse bladeren wrijft men met kokosolie op reumatische gewrichten, kneuzingen, huidvlekken en wonden. Opgewarmde bladeren in de mond zouden kiespijn verlichten. Een thee van het blad wordt gedronken bij hartklachten. Ook mensen die het gevoel hebben dat een geest van een overledene in hun lichaam probeert te kruipen, wrijven zich in met de bladeren.

Een heet kruidenbad van de bladeren gebruiken Marronvrouwen als genitaal stoombad. Een afgekoeld bad met agomawiwiri zou bescherming bieden tegen boze geesten en je vijanden doen kalmeren. Een kruidenbad van de bladeren met mapindapinda (*Desmodium adscendens*), temeku (*Cyathula prostrata* of *Lepidagathis alopecuroidea*) en tabak (*Nicotiana tabacum*) dient om meer geluk in het leven te krijgen. Agomawiwiri wordt ook toegevoegd aan kruidenbaden om winti's gerust te stellen.

Commercieel gebruik: grote bossen verse agomawiwiri zijn te koop op de groentemarkten van Paramaribo (Centrale Markt, Coppenamemarkt), op de markt in de Amsterdamse Bijlmer en in Surinaamse toko's in de Randstad.

Betekenis naam: ¹⁾ afgeleid van o'gunmo of ogouman, de Yoruba-naam voor *Solanum americanum* (Edmonds & Chewa, 1997); ²⁾ mogelijk afgeleid van het Afro-Caribische woord 'callaloo', dat voor een aantal bladgroentes wordt gebruikt; ³⁾ peper van de christusvis (*Sciadeichthys proops*, Ariidae).

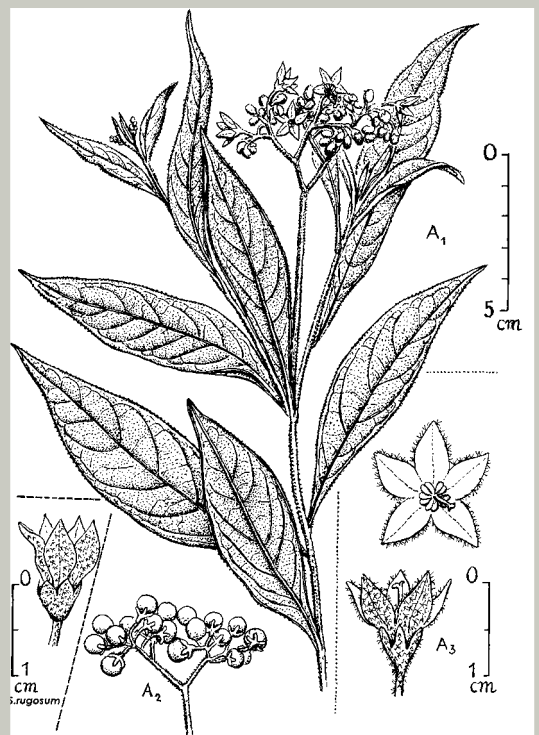
SOLANACEAE

Solanum asperum Rich.

Lokale namen: krasiwiwiri¹, wilde bitawiri² (Sr), wonuwonu³ (Ca), asoíntábáku⁴, kaási uwii¹ (Sa).

Beschrijving: Struik of kleine boom, tot 6 m hoog, ongestekeld. Jonge twijgen en bloeiwijze dicht bezet met geelbruine, irriterende sterharen. Bladeren verspreid, 5-11 x 2-3 cm; voet aflopend; punt spits; bovenkant verspreid behaard; onderkant dicht bezet met sterharen. Bloeiwijze een eindstandige, recht-opstaande, langesteelde tuil, ca. 30-bloemig. Bloemen 5-talig; kelk grijsgroen, 5-tandig; kroon wit; helmknoppen geel. Bes groen, rond, rechtopstaand op stevig steeltje, ca. 1 cm in doorsnede. Zaden talrijk, klein.

Solanum asperum. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: algemeen, op open plekken in savannes, secundair bos en langs wegen op zandgrond.

Verspreiding: tropisch Amerika.

Domesticatie: wild.

Gebruik: De bladeren van deze struik hebben een sterk onaangename geur en een bittere smaak. Bovendien is de hele plant bedekt met pijnlijke brandharen. Saramaccaners koken de stengel en bladeren voor een lange tijd, totdat alle haren er afgevallen zijn, en nemen een bad met het afkooksel tegen reuma ('lamatiki'). Daarna laat men het onderhuidse vet van een anaconda in de zon smelten en wrijft dit op de pijnlijke gewrichten.

De onrijpe vruchten van *Solanum asperum* blijken een aantal alkaloiden te bevatten (o.a. solasonine, solanandaine en solamargine) die dodelijk zijn voor het slakje *Biomphalaria glabrata*. Dit is de gastheer van de parasiet *Schistosoma mansoni*, die de ziekte bilharzia (schistosomiasis) veroorzaakt in Brazilië (Silva et al., 2008).

Commercieel gebruik: sporadisch te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo, niet in Nederland verkrijgbaar.

Betekenis naam: ¹⁾ jeukkruid; ²⁾ wilde *Cestrum latifolium*; ³⁾ prikkende stoflaag (naar de irriterende haren); ⁴⁾ deze Saramaccaanse naam verwijst naar een bepaald type tabak. Niet zeker is of de bladeren ooit worden gerookt.

SOLANACEAE

Solanum leucocarpon Dual.

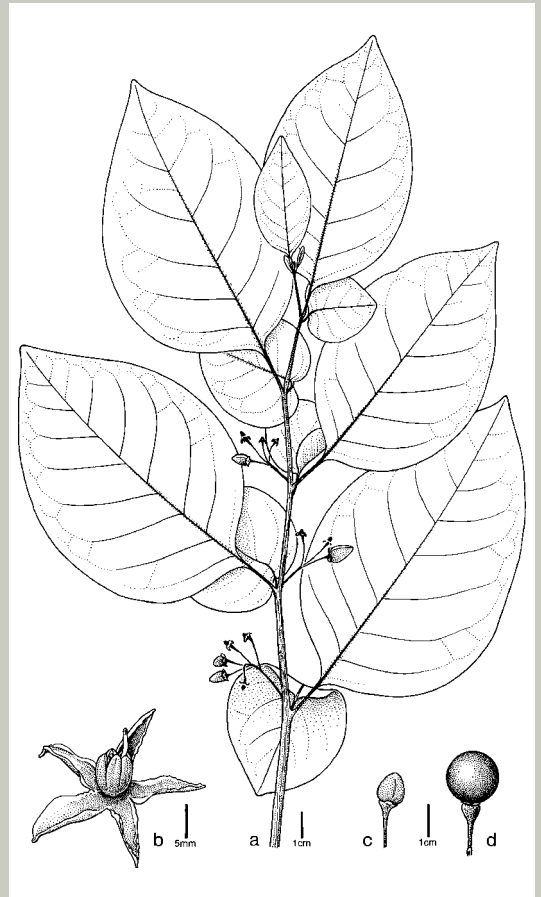
Synoniem: *Solanum surinamense* Steud.

Lokale namen: (uma) parabita¹, bitatiki², bradibita³, todobita⁴ (Sr), surakaradan (Ar), karuru, kururiwa (Ca), mananga (Au), agbópáú⁵, asisi udu⁶ (Sa).

Beschrijving: Struik of kleine boom, tot 7 m hoog, ongestekeld, onaangenaam geurend. Per knoop telkens een klein en een groot blad bijeen. Bladeren verspreid, de grote ca. 16 x 7 cm, lang gesteeld; voet aflopend, scheef; punt spits; de kleine ca. 6 x 4 cm, kort gesteeld; voet en punt afgerond. Bloeiwijze een korte, okselstandige schicht, tegenover het blad. Bloemen zoet geurend; kelk crèmekleurig, kort 5-tandig; kroon wit; helmknoppen oranje. Bes groenig-wit, hard, rond, ca. 1,4 cm in doorsnede, op bolvormig verdikte steel. Zaden talrijk, klein.

Solanum leucocarpon: a. bloeiende tak; b. bloem; c. bloemknop; d. vrucht.

Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, langs wegen, in secundair en savannebos, op verlaten kostgrondjes.

Verspreiding: Colombia, de Guiana's en het Braziliaanse Amazonegebied.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens het wieden.

Gebruik: Hoewel de bladeren van deze struik stinken en extreem bitter smaken, zijn ze toch een geliefd medicijn. Een thee van het blad zou volgens André Kendo besmetting met malariaparasieten voorkomen. Het afkooksel zou ook werken tegen hoofd-, buikpijn en maagklachten. Saramaccaanse moeders wassen hun baby met een kruidenbad van de bittere bladeren en geven ze een beetje ervan te drinken om aarsmaden te verwijderen. Van het afkooksel van parabita met agbagomaka (*Smilax schomburgkii*), en konkonikasaba-wortel (*Stigmaphyllon sinuatum*) drinken vrouwen tweemaal daags een glas tegen menstruatiepijn, naweeën of om aan te sterken na de bevalling. Soms kookt men ook parabita met man kwintu (*Elephantopus mollis*); na ongeveer vijf glazen op een dag zal de pijn ophouden omdat de menstruatie opeens op gang komt. De thee wordt ook gedronken bij pijn na de bevalling of om de baarmoeder schoon te maken. Het middel mag niet tijdens de bevalling gebruikt worden. Een aftreksel van gestampte bladeren in water met koude as zou ook menstruatiepijn verlichten. Vrouwen smeren soms de bladeren rond hun tepels om hun baby te spenen, ‘zodat hij het niet meer lekker vindt’.

Een koel kruidenbad van de bladeren wordt genomen tegen loomheid, koorts, hoge bloeddruk,

buikpijn, wonden, huiduitslag of puistjes. Een heet afkooksel dient als genitaal stoombad. Saramaccaners baden zich met het afkooksel van de bladeren en drinken er een beetje van als ze zich slecht voelen en het idee hebben spiritueel vervuild (‘poi’, Sa) te zijn. De symptomen van poi of ‘doti skin’ zijn geldgebrek, pech en werkloosheid. Een kruidenbad voor ‘krin skin’ (letterlijk ‘schone huid’) kan er voor zorgen dat iemand wat meer geluk in het leven krijgt. Door de onaangename geur van de bladeren zou een kruidenbad met de plant bescherming bieden tegen zwarte magie. Het hout van dit boompje verbrand tot as. Deze as wordt gezeefd en opgesnoven als stimulerend middel, al dan niet gemengd met snuiftabak of sap uit verse tabaksbladeren.

Commercieel gebruik: de verse bladeren en zakjes as liggen op de Vreedzaammarkt in Paramaribo. Het blad is soms bevroren te koop in Surinaamse winkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ vrouwelijke bitter uit de Pará. De mannelijke is *Tournefortia ulei*; ²⁾ bittertak; ³⁾ brede bitter; ⁴⁾ paddenbitter; ⁵⁾ bittere boom. Het woord agbó in de Ewe-taal (uit Ghana, Togo en Benin) betekent ‘bitter’ of ‘kruidenmedicijn’. Pau is het Portugese woord voor boom; ⁶⁾ ashout.

SOLANACEAE

Solanum macrocarpon L.

Lokale namen: antruwa¹ (Sr), African eggplant (En).

Beschrijving: Kleine struik, tot 2 m hoog, sterk vertakt, ongestekeld. Bladeren verspreid, 12-25 x 6-13 cm; voet aflopend; punt spits; bladrand gelobd tot zeer grof getand. Bloeiwijze een okselstandige, kort gesteelde, 2-6-bloemige tros. Bloemen 5-talig; kelk tot 1 cm lang, groen, slippen bladachtig, tijdens de vruchtvorming sterk uitgroeiend; kroon paars, van buiten behaard; helmknoppen geel. Bes groenig wit, vlezig, schil na rijpen oranje of bruin

Solanum macrocarpon. Foto: C. van der Hoeven.

geel, gebarsten, bolrond, ca. 7 cm in doorsnede, zeer bitter. Zaden talrijk, klein.

Vorkomen: veel gecultiveerd als groente voor de markt.

Verspreiding oorspronkelijk uit West Afrika, waarschijnlijk met slavenschepen meegekomen naar Suriname.

Gebruik: Het sponzige vruchtvlees van de antruwa is zeer bitter en daarom niet bij iedereen geliefd. De onrijpe vrucht wordt gestoofd of gebakken, het vruchtvlees kleurt na het aansnijden snel bruin. Bittere groenten worden als zeer gezond beschouwd, vooral als je ze in een gietijzeren pan kookt, waardoor er extra ijzer aan de gerechten wordt toegevoegd. Antruwa wordt aanbevolen bij bloedarmoede (al of niet veroorzaakt door sikkelcelanemie), hoge bloeddruk en diabetes.

Een antruwaplant is iets kleiner dan die van een aubergine (*Solanum melongena*, bekend als bé-ranger of boelansjé in Suriname). De aubergineplant is soms gestekeld, dicht bezet met sterharen, heeft kortere kelkslippen en een langwerpige, witte, lichtpaarse of paarszwarte vrucht die stukken minder bitter is. Het vruchtvlees van de aubergine eet men in azijn gedrenkt tegen een slechte adem. Het geroosterde, warme vruchtvlees wordt met azijn, olie of varkensvet gemengd en als een kompres op

Aubergine (*Solanum melongena*).

Foto: P. & S. Teunissen.

blessures, verstuite enkels, gescheurde knie- of enkelbanden gebonden om de zwelling te verminderen.

Commercieel gebruik: antruwa's en aubergines zijn te koop op de groentemarkten en in supermarkten in Suriname. In Nederland vindt men aubergines in elke supermarkt, maar antruwa's alleen bij Surinaamse toko's of marktkramen.

Betekenis naam: ¹⁾ mogelijk afgeleid van de naam 'ndrowa' in de Ando-taal uit Ivoorkust voor de eetbare groente *Solanum aethiopicum*.

SOLANACEAE

Solanum mammosum L.

Lokale namen: nyunwenkebobi¹ (Sr), kusiya (Ca), terong susu (J), belladonna, appel van Sodom² (SN).

Beschrijving: Struik, tot 1,3 m hoog. Takken en bladeren dicht bezet met afstaande, witte haren en met 2 cm lange, witte of gele stekels. Bladeren verspreid, onregelmatig stomp gelobd, 3-20 x 3-17 cm; voet hartvormig; punt spits, beide zijden zacht behaard; nerven gestekeld. Bloeiwijze een laterale, 3-5-bloemige tros. Bloemen 5-talig; kelk groen, slippen lijnvormig; kroonbladeren paars, teruggeslagen, van buiten behaard; helmknoppen geel. Bes peervormig, eerst groenig wit, na rijpen geel of oranje, 4-7 x 3-5 cm, zeer giftig. Zaden talrijk, rond, plat, bruin.

Solanum mammosum. Illustratie: M.S. Merian (1705).

Voorkomen: op stranden en rivieroeveren, in secundaire vegetatie.

Verspreiding: van oorsprong uit Zuid-Amerika, nu genaturaliseerd in Midden-Amerika en de West Indische eilanden.

Domesticatie: wild, maar af en toe aangeplant als sierplant of voor medicinale doeleinden.

Gebruik: De grote gele bessen van deze struik waren soms de eerste verse vruchten die de hongere matrozen in de 17^e en 18^e eeuw zagen toen ze na de lange zeereis eindelijk in Suriname aankwamen. Ze dachten dat het sinaasappels waren, waarmee ze hun scheurbuik konden genezen en aten er gretig van. Stedman (1790) beschrijft hoe de arme zeelui na helse pijnen het leven lieten.

De giftige vruchten worden tot moes gestampt met tabaksblad, zeep, petroleum en knoflookliaan (*Mansoa alliacea*). Met het mengsel wrijven men-

sen hun voetzolen en tenen in als ze last hebben van infecties van zandvlooien ('sika', *Tunga penetrans*). Die parasieten, die hun eitjes in het eelt leggen, worden door het gif onschadelijk gemaakt en zijn dan gemakkelijk te verwijderen met een naald. De zaden hebben een hallucinerende werking. In het verleden smeerde men het vruchtmoes op de voetzolen als men last had van 'klaverjas' of 'krabuyasi', een framboesia-infectie in de eeltkloven van de voeten. Deze ziekte kwam vroeger veel voor bij mensen die altijd op blote voeten liepen (Benjamins & Snelleman, 1917). De plant wordt af en toe aangeplant als sierplant of gebruikt in bloemboeketten vanwege de decoratieve vruchten.

Commercieel gebruik: niet verhandeld in Suriname. In Azië als sierplant verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ jonge meisjesborst; ²⁾ naam voor de giftige vrucht in de tijd van Maria Sibylla Merian (eind 17^e eeuw).

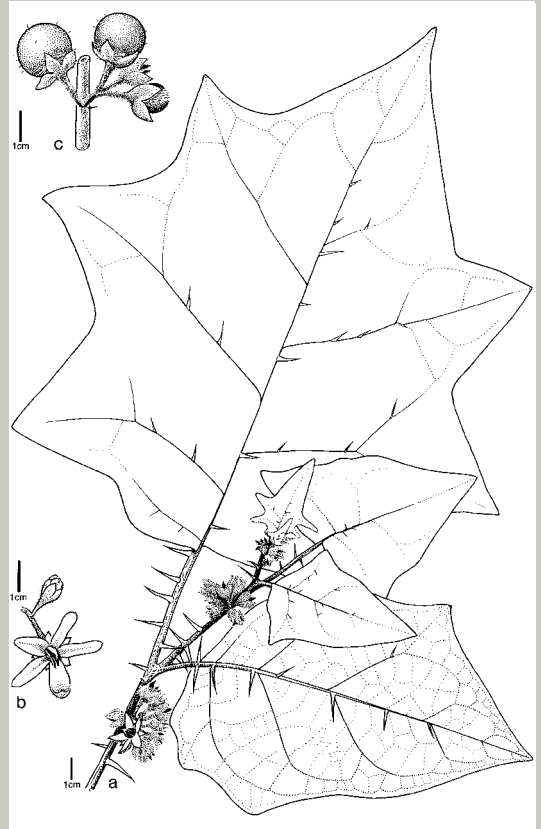
SOLANACEAE

Solanum stramonifolium Jacq.

Lokale namen: makadroifi¹, matrosidroifi², bolomaka, busimaka, makabon (Sr), boboro, sobulero, burue-balli (Ar), paremuru (Ca), gaan / bigi maka³ (Au), matungá maka (Sa), matrozendruif, bostomaat, rode makkadruif (SN).

Beschrijving: Struik, tot 2 m hoog, bezet met witte, tot 12 mm lange stekels. Jonge twijgen paarsachtig, dicht bezet met sterharen. Bladeren verspreid, veervormig gelobd, ca. 20 x 12 cm; voet scheef; punt spits; bovenkant donkergroen, schaars behaard; onderkant dicht bezet met witte sterharen, nerven aan beide zijden met enige rechte stekels. Bloeiwijze een laterale, tot 30-bloemige schicht, dicht bezet met sterharen. Bloemen 5-talig; kroon wit, helmknoppen geel. Bes oranje, eerst bezet met roestbruine sterharen, later kaal, eetbaar. Zaden talrijk, plat, lichtbruin.

Solanum stramonifolium. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, in struikgewas, verlaten kostgrondjes, langs wegen, in moerassen en op gebrande savannes.

Verspreiding: Noordelijk Zuid-Amerika en het Amazonegebied.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Kinderen wrijven de bruine haren van de vruchtjes af en eten ze. De naar zure tomaat smakende besjes worden aangeraden bij astma en hoge bloeddruk. Op hardnekkige wonden smeert men een verwarmd mengsel van de fijngewreven besjes, oud brood en wonderolie (Stephen, 1979). In Powakka stampen ze de bladeren in een doek met twee eetlepels melasse. Het sap mengen ze met eigeel en drinken het bij zware verkoudheid, hoest en koorts. Het sap van gestampte bladeren met houtskool en kokosolie smeren ze op de huid bij puistjes. De thee van de bladeren drinkt men bij stekende pijnen in de lever, buikkrampen en bij plotselinge vochtophoping tijdens de zwangerschap. Een thee van de bladeren met suikerriet, gedronken vlak na de menstruatie, zou onvrucht-

bare vrouwen weer in staat stellen om kinderen te krijgen. Als hun menstruatie te lang duurt of ze teveel bloed verliezen, wrijven Marronvrouwen de bladeren van deze struik fijn met die van luisawiri (*Eclipta prostrata*), rode katoen (*Gossypium barbadense*), blaka uma (*Cordia curassavica*), seigroto (*S. sparganophorum*) en witte klei. Het sap knijpen ze uit en hiervan drinken ze een beetje gedurende drie dagen. Volgens de Saramaccaanse vroedvrouw Lisa Asudanu Lonto stopt dan de menstruatie en wordt de vrouw weer vruchtbaar. De stekelige bladeren worden af en toe in kruidenbaden gemengd met die van aneisiwiri (*Piper* spp.), papawiri (*Justicia pectoralis*), bier, pamba, alcohol en floridawater (Zaalman, 2005). In Brownsweg gebruiken Saramaccaners de stekelige stengel om zich mee af te schrobben tijdens rituele kruidenbaden.

Commercieel gebruik: de bladeren liggen af en toe op de Vreedzaammarkt in Paramaribo.

Betekenis naam: ¹⁾ stekeldruif; ²⁾ matrozendruif; ³⁾ grote stekel.

SOLANACEAE

Solanum subinerme Jacq.

Lokale namen: blaka maka¹, makadruif², saba-namaka³, droifimaka², todomaka⁴ (Sr), baaka maka¹ (Pa), weti uwii maka⁵, baáka maka¹, matungá maka (Sa).

Beschrijving: Struik, tot 4 m hoog, met rechte, tot 12 mm lange stekels. Stam paars aangelopen. Jonge twijgen paars, dicht bezet met sterharen. Bladeren verspreid, variabel in grootte en vorm, 6-12 x 3,5 x 6 cm; voet stomp, scheef; punt spits; bovenkant schaars; onderkant dicht behaard; bladrand gaaf of gelobd; nerven aan beide zijden gestekeld. Bloeiwijze een okselstandige, tot 10-bloemige, dicht behaarde schicht. Bloemen 5-talig; kelkslippen lijnvormig; kroon lichtpaars van binnen, paars van buiten; helmknoppen geel. Bes groen, rond. Zaden talrijk.

Solanum subinerme: habitus (b), bloemen (o).

Foto's: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, in struikgewas, langs wegen, op verlaten kostgrondjes en gebrande savannes.

Verspreiding: tropisch Amerika.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Deze plant lijkt enigszins op *Solanum stramonifolium*, maar hij heeft veel meer stekels en paarsere twijgen. De vruchten zijn bovendien oneetbaar en blijven groen. Marrons verwerken de bladeren in kruidenbaden tegen koorts, verkoudheid en reuma, soms gemengd met limoenblad (*Citrus aurantifolium*), vers bananenblad en gaán kengesi (*Scleria stipularis*). Baby's baden ze met de wortels van de plant tegen koorts en om ze goed te laten groeien. Een heet stoombad van de bladeren dient om de baarmoeder te reinigen na een abortus of een bevalling om baarmoederontsteking te voorkomen. Soms wordt de plant ook in de dagelijkse genitale stoombaden gebruikt. Het sap van de bladeren drinkt men bij astma of hoest, de thee bij hoest, koorts, gonorrhoe, hoge bloeddruk, pijn en buikklachten. De thee van de wortels zou helpen bij botbreuken en gonorrhoe. Arawaks wassen hun hoofd met een aftreksel van de wortels om haaruitval tegen te gaan en haar-

groei te stimuleren. Een warm bad met de wortels zou hoofdpijn verlichten. De thee van de wortels zou een laxerende en urinedrijvende werking hebben. In Powakka binden ze de wortels rond het middel van kinderen als ze in bed plassen.

Voordat Marronvrouwen hun pas gebrande akkers beplanten, voeren ze een aantal rituelen uit om te bewerkstelligen dat de gewassen goed zullen groeien. Zo stampen ze het blad van *S. subinerme* fijn met bittere cassavewortels, kwatakama-bast (*Parkia* spp.) en kowru-ati (*Begonia glabra*) en mengen het geheel met water. Dit kruidenwater, dat ook wel een 'kostgrond-tapu' wordt genoemd, sprenkelen ze met behulp van een bezempje *Scoptaria dulcis* uit over hun akker. In Brownsweg gebruiken Saramaccaners de stekelige stengel van zowel *S. stramonifolium* als *S. subinerme* om zich mee af te schrobben tijdens kruidenbaden waarmee boze geesten moeten worden verdreven. Ze voegen de plant ook toe aan kruidenbaden om aan te sterken, zich spiritueel te reinigen, geluk te krijgen, boze geesten te verjagen of gunstig te stemmen.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: 1) zwarte stekel; 2) stekeldruif; 3) savannestekel; 4) paddenstekel; 5) witbladstekel.

URTICACEAE

Laportea aestuans (L.) Chew.

Lokale namen: redi / weti krasiwiri¹ (Sr), lebi káasi uwii¹ (Au), santu uwii, bë káasi uwii¹, maisi uwii², azo (Sa), Surinaamse brandnetel (SN).

Beschrijving: Eenjarig kruid, tot 100 cm hoog. Stengels geribd, met brandharen. Bladstelen vaak rood aangelopen. Bladeren verspreid, lang gesteeld, 5-20 x 4-17 cm; voet stomp of afgerond; punt spits; bovenkant schaars bezet met brandharen; onderkant alleen bij jong blad behaard; bladrand grof gezaagd. Bloeiwijze okselstandig, tweeslachtig, trosachtig, opgebouwd uit dichte hoofdjes. Bloemen eenslachtig; mannelijke bloemen roodachtig; vrouwelijke bloemen groen; stempels wittig, ver uitstekend. Nootje ca. 2 mm lang.

Laportea aestuans: habitus, details bloemen en zaad. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: algemeen, als onkruid in tuinen en op erven.

Verspreiding: pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild, gespaard tijdens het wieden of aangeplant in Marrondorpen.

Gebruik: De Surinaamse brandnetel kan rode of groene stengels hebben, veel of nauwelijks jeuk veroorzaken, maar het gaat telkens om dezelfde soort: *Laportea aestuans*. Van de vorm met de groene stengels eet men de gestoofde bladeren als groente, degene met de rode stengels wordt vaak in medicijnen verwerkt. Een afkooksel van de gedroogde bladeren drinkt men bij vermoeidheid, nierproblemen en jeuk veroorzaakt door waterpokken. Brandnetelthee met merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*) drinken vrouwen tegen zure oprispingen tijdens de zwangerschap. Het blad gekookt met pedreku-vruchten (*Xylopia discreta*) geldt als hoestdrank. Indiaanse vrouwen drinken de brandnetelthee kort voor de bevalling om de geboorte goed en snel te laten verlopen (Sedoc, 1992).

Een kruidenbad van brandnetelbladeren en brokobaka (*Mikania micrantha*) wordt genomen bij waterpokken ter verlichting van de jeuk. Een Hindostaanse vrouw die door haar echtgenoot werd gedwongen binnenshuis te blijven vertelde hoe ze uit wraak alle onderbroeken van haar man had ingewreven met brandnetelblad, waardoor hij een vreselijke jeuk in zijn kruis opliep. Marronmoeders baden hun baby met een kruidenbad van brandnetels en geven ze iets van het badwater te drinken. De beentjes worden hierbij met het badwater gemasseerd. Door deze behandeling zouden ze eerder gaan kruipen en lopen.

Volgend wintigenezer Ruben Mawdo was deze plant een krachtige obia, een magisch medicijn dat door strijders gebruikt werd om de bescherming van de oorlogsgoden (kromanti's) af te dwingen. Een kruidenbad met fijngestampte brandnetel,

luisawiri (*Eclipta prostrata*), piëpië páu (*Lippia alba*), makamaka (*Lantana camara*), smeriwiwiri (*Ocimum campechianum*) en sterke drank zou iemand bovennatuurlijke krachten geven. De kromanti zal deze persoon bijstaan tijdens gevechten of andere gevaarlijke ondernemingen.

Volgens Norbert Eersteling werd de brandnetel verwerkt in een 'maisi obia' (Au), een magisch brouwsel om je vijanden mee uit te schakelen. Een ijzeren armband ('boei') wordt eerst gewassen in een kruidenbad van brandnetelbladeren en vervolgens om de bovenarm bevestigd om de drager ervan magische krachten te geven. Als een vijand nu probeert te vluchten, hoeft de boeidrager slechts de Aucaanse kreet 'balitowé' te roepen, en de persoon die weg rent valt neer en kan zich niet meer bewegen. Leden van het Junglecommando zouden de maisi obia hebben gebruikt tijdens de Binnenlandse Oorlog. Voor een gedetailleerde beschrijving van de benodigde rituelen om zo'n boei van magische krachten te voorzien, zie Wooding (1972: 403). Brandnetelblad wordt met konsakiwiri (*Peperomia pellucida*) en kowru-ati (*Begonia glabra*) fijngemaakt, met floridawater en kokosolie gemengd en in een flesje bewaard. Dit mengsel smeren Saramaccaners op hun lichaam als ze een man of een vrouw het hof willen maken. Arawaks uit Powakka leggen brandnetels op het vuur voordat ze gaan jagen en springen een paar keer over het vuur heen om zich te beschermen tegen kwade geesten tijdens de jacht.

Commercieel gebruik: niet verhandeld in Suriname, slechts eenmaal aangetroffen in een Saramaccaanse winkel in Amsterdam. IJzeren boeien zijn te koop in diverse wintiwinkels in Paramaribo en Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ rood (of wit) jeukkruid; ²⁾ sidderaalkruid, die vis brandt immers ook! De Maysa winti zit volgens Wooding (1972) ook in een hazelworm ('tu ede sneki', Sr).

***Lantana camara* L.**

Lokale namen: koorsuwiwiri¹, malva² (Sr), semeheyuballi (Ar), angomangamaka³, aguma anga maka⁴ (Au), aguman (Pa), makamaka⁵ (Sa), soldatenthee⁶ (SN).

Beschrijving: Struik, tot 3 m hoog, sterk aromatisch. Stengels vierkant, ruw behaard, soms met stekels. Bladeren tegenoverstaand, kort gesteeld, 3-10 x 2-6 cm; voet aflopend; punt spits, beide zijden zeer ruw behaard; bladrand gekarteld of gezaagd. Bloeiwijze eind- of okselstandige, gesteelde hoofdjes. Bloemen buisvormig, met ongelijke lobben, oranje of geel. Steenvrucht besachtig, eerst groen, dan blauwzwart, giftig.

Lantana camara. Foto: C. van der Hoeven.

Voorkomen: zeer algemeen, als onkruid in tuinen, langs wegbermen en op savannes.

Verspreiding: van oorsprong uit Midden-Amerika, nu een pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild, gecultiveerd en gedomesticeerd. Vermeerderd via zaad.

Gebruik: *Lantana camara* is behalve een geliefde sierplant ook een hardnekkig onkruid. De wilde vorm (met oranje en gele bloemen) wordt aangeplant in tuinen, maar er bestaan ook diverse cultuurvormen met roze of lichtgele bloemen, kleinere blaadjes en zonder stekels. De wilde vorm heeft de sterkst geurende bladeren en wordt daarom medicinaal gebruikt. Een warm afkooksel van de sterk geurende bladeren wordt gedronken met melk en suiker als thee, maar ook tegen koorts, keelpijn, buikpijn, verkoudheid, hoest, diarree en griep. De thee gebruikt men ook om de mond te spoelen bij kiespijn of de ogen bij oogontsteking. Opgewarmde bladeren worden als compres op wonden gelegd om het bloeden te stoppen. Een heet afkooksel van het blad met citroengras (*Cymbopogon citratus*) en anesiwiri (*Piper* spp.) gebruikt men om het gezicht te stomen bij ernstige verkoudheid, koorts, griep, lichaamsspijnen of als

genitaal stoombad. Een thee van de wortel van *L. camara* drinkt men bij buikkrampen, menstruatiepijn en zakbreuk ('bigi bal'). Kookt men de wortels van kwatakama (*Parkia pendula*), piëpië páu, (*Lippia alba*), knoflookliaan (*Mansoa alliacea*) en 'bandie wiewie' (soort onbekend) mee, dan zou het mengsel preventief werken tegen miskramen (Heyde, 1987). De wortels zijn ook een bestanddeel van de alcoholische kruidenbitters die als afrodisiacum voor mannen worden verkocht. Astmapatiënten zouden gebaat zijn bij het opsnuiven van de geur van de bladeren.

De bladeren zijn een geliefd ingrediënt in kruidenbaden. Een afgekoeld bad van de gekookte takken neemt men bij koorts, wonden en zweren op de huid, kneuzingen en schruft. Marronmoeders baden hun baby's met de bladeren om ze te beschermen tegen kwade invloeden, ze goed te laten groeien en om koorts te voorkomen of te verlichten. Volgens Stephen (1986) kunnen de geurige bladeren van de plant geesten blij maken. Makamaka is een telkens terugkerend onderdeel van rituele kruidenbaden waarmee men goede geesten wil oproepen (apuku, wenu, ingi, fodu), meer geluk in het leven wil krijgen ('krin skin', 'swit-watra'), of zoals een iemand uit Brownsweg het noemde: 'om het lichaam gunstig te stellen en je

goed en vrij te voelen'. Toch wordt de plant ook veel ingezet voor het spiritueel schoonwassen van zonden uit het verleden ('hebi watra'), bescherming tegen het boze oog, aanvallen van vijanden, problemen met de politie, geesten van overledenen en andere bovennatuurlijke boosdoeners. Als er een ongeluk gebeurt op een plek waar je zelf net nog bent geweest, is het volgens Saramaccaners verstandig om je te wassen met een kruidenbad van makamaka, piëpië páu (*Lippia alba*) en witte klei. Moeders die voor het eerst met hun pasgeborene baby naar buiten gaan tijdens het puu miï a dōō ritueel worden ter bescherming besprenkeld met een kruidenwater van makamaka, piëpië páu en malëmbëlëmbë (*Piper marginatum*). In Brownsweg betaalden dorpsbewoners hun bonuman symbolisch met drie makamaka-planten voor een consult. Na een geboorte begraven Marrons de placenta samen met makamaka en andere aromatische planten. De bladeren werden ook genoemd als ingrediënt van een 'sweli', een geheimzinnige drank die in het verleden onder Marrons werd gebruikt om zwarte magiërs te ontmaskeren (van Wetering & Thoden van Velzen, 1983). De precieze ingrediënten van de 'sweli obia' zijn nooit achterhaald, maar volgens Saramaccaner Albie Poeketie moeten er ook de intens wrange vruchten van soitongo (*Cissus erosa*) in gezeten hebben.

Hoewel extracten van *Lantana camara* een antimicrobiële werking hebben, zijn met name de onrijpe bessen van deze plant giftig. Vee dat ervan eet kan sterven en dit zorgt voor grote economische verliezen in sommige delen van de wereld. Menselijke consumptie kan leiden tot maagkrampen, misselijkheid, braken en diarree (Nelson et al., 2007).

Commercieel gebruik: verse twijgen en bundeltjes gedroogde wortels ('makamaka lutu', Sa) zijn te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo, gedroogde exemplaren in enkele Surinaamse kruidenwinkels in Nederland. Levende planten worden wereldwijd verkocht in tuincentra. Extracten van *L. camara* zijn te koop in natuurwinkels en via het internet.

Betekenis naam: ¹⁾ koortskruid; ²⁾ niet te verwarren met het Nederlandse kaasjeskruid (*Malva* spp.); ³⁾ volgens André Pakosie was angomanga een Aucaanse bonuman (traditioneel genezer), die deze struik naar zichzelf vernoemde vanwege de bovennatuurlijke krachten van de plant; ⁴⁾ *Solanum americanum* met stekels; ⁵⁾ stekelstekel; ⁶⁾ soldaten dronken vroeger thee van de bladeren.

VERBENACEAE

Lippia alba (Mill.) N.E. Brown.

Lokale namen: blakatikimenti¹, marfa² (Sr), bobi fyofyo³ (Au), línzo páu⁴, piëpië páu (Sa), podiná (Sarn), soldatenthe⁵ (SN).

Beschrijving: Struikachtig kruid, tot 2 m hoog, sterk naar citroen geurend. Stengels hoekig. Bladeren tegenoverstaand, gesteeld, 2-7 x 1-4 cm; voet aflopend; punt spits; bovenkant ruw; onderkant zacht behaard; bladrand gezaagd. Bloeiwijze okselstandige, gesteelde hoofdjes. Bloemen buisvormig, wit of roze, van binnen geel; lobben ongelijk. Steenvrucht droog, omgeven door de kelk, uiteenvallend in 2 nootjes.

Lippia alba. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: af en toe groeiend langs wegen en rivieroeveren, op bouwgronden en savannes. Ge-
kweekt in tuinen.

Verspreiding: (sub-) tropisch Amerika.

Domesticatie: wild, vaak aangeplant, vermeerderd
via stekken.

Gebruik: *Lippia alba* is één van de meest popula-
ire geneeskruiden van Suriname. De sterk naar
citroen geurende bladeren trekt men in heet water
als thee, die geldt als medicijn tegen koorts, ver-
koudheid, bloedarmoede, griep, een zwakke blaas,
menstruatieproblemen, ‘zenuwaandoeningen’,
buikpijn, dysenterie, reuma, geelzucht en als mid-
del om de bloedsomloop en de algemene gezond-
heid te bevorderen. Het sap van de verse planten
neemt men in om het braken te stoppen (Raghoe-
nandan, 1994). Bij koorts wordt het lichaam in-
gewreven met gestampte bladeren in alcohol. Men
maakt het hoofd nat met een aftreksel bij hoofd-
pijn. Een afkooksel van een handvol gedroogde
bladeren met lokusbast (*Hymenaea courbaril*)
drinkt men bij bloedarmoede. Een thee van piëpië
páu, schildpadblad (*Ayapana triplinervis*) en een
handvol kruidnagels drinkt men bij chronische
diarree (Sedoc, 1992). De thee van citroengras
(*Cymbopogon citratus*), monkimonkikersi (*Eu-
genia uniflora*) en piëpië páu wordt gedronken bij
griep en koorts. De bladeren gekookt met die van
kunami (*Clibadium surinamense*) en liemswied
(*Sphagneticola trilobata*) drinkt men bij zware
verkoudheid, koorts en infecties aan de urineweg-
en (Sedoc, 1992). De bladeren worden soms ook
in alcohol, rivierwater of suikerrietsap getrokken
en gedronken tegen buikklachten. ‘Van dit middel
ga je braken, zodat je buik weer schoon wordt’,
aldus Ruben Mawdo. Libanezen in Suriname
koken de bladeren mee met vlees als keukenkruid.
De wortels van de plant worden verwerkt in een
recept ter preventie van een miskraam, zie *Lan-
tana camara*. *L. alba* bevat een flink aantal essen-
tiële oliën. Extracten van de plant hebben een
pijnstillende en antimicrobiële werking (Henne-
belle et al., 2008).

Volgens mevrouw Bibi drinken veel oude mensen
de ‘citroenthe’ van *Lippia alba*. De thee is daar-
om ook een vast onderdeel van een ‘baka dyari
tafra’, een offertafel die achter in de tuin wordt
gezet tijdens voorouderrituelen en begrafenis-

Bloeiwijze van *Lippia alba*. Foto: H. Rypkema.

plechtigheden. Op deze tafel staan traditionele
gerechten die de populair waren in de tijd van de
voorouders, zoals masusa alesi (zie *Renealmia
alpinia*), asogri (tot poeder fijngestampe mais met
suiker), busipapaja thee (zie *Cecropia sciado-
phylla*), sterke drank, tabak en een stenen pijp
(Zaalman, 2005).

In de eerste weken na de bevalling neemt de
kraamvrouw tweemaal daags een heet stoombad
met piëpië páu, jamunblad (*Syzygium cumini*),
yarakopi (*Siparuna guianensis*), tajerknol (*Colo-
casia esculenta*), malëmbëlëmbë (*Piper margina-
tum*), anijsblad (*Piper* sp.), mangoblad (*Mangifera
indica*) en cashewbast (*Anacardium occidentale*).
Van dit bad gaat volgens een gebruikster ‘alles
netjes op zijn plaats zitten, het vuil komt eruit en
je buik wordt plat’. Ook baby’s worden met de
piëpië páu-bladeren gewassen en krijgen iets van
het badwater te drinken om koorts en fyofyo te
voorkomen en te behandelen. Als er yorkapesi
(*Senna occidentalis*) wordt meegekookt beschermt
het bad de baby tegen het boze oog. De bladeren
van deze plant zijn rijk aan etherische oliën en
worden daarom vaak aan magische kruidbaden
toegevoegd. Indianen-, water-, slangen- en bos-
geesten worden geëerd of tot rust gemaand met
kruidbaden waarin *Lippia alba* is verwerkt. Men
jaagt er ook boze geesten mee weg ter bescher-
ming van eigen lichaam en geest.

De aromatische bladeren komen ook vaak terug
in kruidbaden voor geluk, liefde en om je goed
te voelen en spiritueel te reinigen. Zo’n bad wordt
vaak tijdens oudjaar genomen (‘owru yari wasi’).
Voor recepten, zie *Chromolaena odorata*, *Cyant-
hillium cinereum*, *Ocimum gratissimum*, *Lantana
camara* en Zaalman (2005: 288). In een kruiden-

bad ter ere van Mama Aisa gaan een brood met kaas, een paar druppels van diverse synthetische oliën en parfums, gemberbier, een handje gebakken maïskorrels, verse bloemen, een fles Guinness, kaneelpoeder, anijsblad (*Piper* sp.), ‘malvablād’ (*L. alba*) en geraspte nootmuskaat. Het mengsel wordt bereid in een nieuwe kalebas of koperen teil.

Voor een bad met piëpiëpáu om je onschendbaar te maken tijdens gevechten, zie *Laportea aestuans*. Saramaccaners die last hebben van nachtmerries of door iemand vervloekt zijn (‘siba’, Sa), baden met merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*), malëmbëlëmbë (*Piper marginatum*), makamaka (*Lantana camara*), djanafaja (*Hyptis lanceolata*), konsakawiri (*Peperomia pellucida*), seigotro (*Struchium sparganophorum*) en piëpië páu. In Brownsweg werd de bonuman symbolisch betaald met drie bosjes *L. alba*. Een Aucaans bad om je goed te voelen bevat behalve *L. alba* ook gran

masusa (*Renealmia alpinia*), malëmbëlëmbë, yarakopi (*Siparuna guianensis*), *L. camara*, parfum en een flesje warm bier (‘faya biri’). Na een geboorte begraven Marrons de placenta samen met piëpiëpáu en andere aromatische planten.

Commercieel gebruik: de verse twijgjes zijn te koop bij elke medicinale plantenmarkt in Paramaribo en op de markt in de Amsterdamse Bijlmer. De gedroogde planten zijn verkrijgbaar bij diverse Surinaamse kruidenwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ zwarte munt; ²⁾ malva. De naam wordt ook gebruikt voor *Waltheria indica* en *Lantana camara*; ³⁾ borstenvloek, omdat de plant vaak voor de magische zwangerschapsaandoening fyofyo wordt gebruikt; ⁴⁾ gladde boom; ⁵⁾ soldaten dronken in het verleden thee van deze bladeren.

VERBENACEAE

Priva lappulacea (L.) Pers.

Lokale namen: bakruwiri¹, blaastoriman², fukufukutoriman³ (Sr)

Beschrijving: Rechtopstaand, overblijvend kruid, tot 1 m hoog. Stengels hoekig, iets ruw behaard. Bladeren tegenoverstaand, 2-9 x 1-6 cm; voet spits of zwak hartvormig; punt spits; bovenkant ruw behaard met aangedrukte haren; onderkant vooral op de nerven behaard; bladrand gezaagd. Bloeiwijze een eindstandige, tot 15 cm lange tros. Bloemen buisvormig, wit tot licht blauwpaars. Vrucht geribd, dicht bezet met haakharen, omsloten door een bolvormig opgeblazen kelk van ca. 5 mm in doorsnede en bezet met haakvormige haartjes.

Priva lappulacea. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: algemeen, als onkruid in tuinen en op erven.

Verspreiding: pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens het wieden.

Gebruik: De bladeren van dit kruidje hebben een onaangename knoflookgeur en de vruchtjes blijven aan je kleren plakken. Wellicht is dit de reden dat wintipriesters de plant in kruidenbaden verwerken waarmee ze bakru's uitdrijven. Deze kwaadaardige donkere dwerg is weliswaar door zijn 'eigenaar' zelf ooit ingezet om voor financieel gewin te zorgen, maar kan grote problemen bij zijn meester veroorzaken als hij niet voldoende van offers wordt voorzien. Het slachtoffer wordt gewassen met twee soorten bakruwuri: *Priva lappulacea* en *Petiveria alliacea*, pemba, en sibi-

wiri (*Scoparia dulcis*). De bakru neemt tijdens zo'n kruidenbad dan bezit van zijn meester en begint wild te schreeuwen en te vloeken. Er is een goede bonuman voor nodig om hem weg te jagen.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ dwergenkruid; ²⁾ verwijzend naar de blaasvormige vruchtjes die net als de vruchtjes van de toriman (verklikker, *Desmodium* spp.) aan je broekspijpen blijven hangen; ³⁾ harige toriman.

VERBENACEAE

Stachytarpheta cayennensis

(L.C. Rich.) Vahl.

Lokale namen: alataatere¹, isriwiwiri², (man) kakakankan³ (Sr), oyédiballi, shikshikidan (Ar), okoju marakari⁴ (Ca), kakafawkankan³ (Pa), alátúlábu¹ (Au, Sa), rattenstaart (SN).

Beschrijving: Struikachtig kruid, tot 2 m hoog. Stengels afgeplat tot vierkant. Bladeren tegenoverstaand, kort gesteeld, 2-10 x 1,5-4,5 cm; voet aflopend; punt stomp of afgerond; beide zijden ruw behaard; bladrand grof gezaagd. Bloeiwijze een eindstandige, tot 30 cm lange aar. Bloemen buisvormig, met 5 vrijwel gelijke lobben, wit of lichtblauw. Splitvrucht langwerpig, tot 3 mm lang. Deze soort is te onderscheiden van *Stachytarpheta jamaicensis* door een iets fijnere bouw en de lichtblauwe (in plaats van paarse) bloemen.

Stachytarpheta cayennensis: habitus (b), bloeiwijze (o). Foto's: T. van Andel (b) en H. Rypkema (o).

Voorkomen: algemeen, langs wegbermen, in tuinen en savannes.

Verspreiding: pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild, soms gespaard tijdens het wieden of aangeplant op erven.

Gebruik: Dit struikachtige kruid wordt in Suriname vooral voor kruidenbaden gebruikt. Bij lichaams-

pijnen kookt men de twijgjes met weti baka (*Rolandra fructicosa*) en longaasie (*Paspalum conjugatum*) en laat men het afkooksel afkoelen om ermee te baden. Een afkooksel van de plant wordt in Brokopondo veel gebruikt om baby's te baden

om hun gezondheid te verbeteren, tegen diarree, epilepsie, pijn, koorts, darmkrampen, verkoudheid, huiduitslag, 'zuurte' en om ze sneller te laten krui-
pen en lopen. De baby krijgt ook wat van het bad-
water te drinken. Laboratoriumproeven hebben
uitgewezen dat de plant een pijnstillende, mild
laxerende en maagzuurremmende werking heeft
(Mesia-Vela et al., 2004). Marronvrouwen koken
de plant vaak (in combinatie met bijvoorbeeld
ingiwiri, *Nepsera aquatica*) voor genitale stoom-
baden. Zowel de thee als een bad van de bladeren
zou helpen bij bloedarmoede, geelzucht en nier-
stenen. Het sap van gestampte bladeren in water
doet dienst als oogdruppels. Opgewarmde of ge-
plette bladeren worden op pijnlijke plaatsen en
wonden gelegd. Baden met alatulabu versterkt het

lichaam volgens Marrons. Ook komt de plant te-
recht in magische kruidenbaden om geluk af te
dwingen, kwade geesten te verdrijven en fyofyo
ongedaan te maken. De takjes worden verbrand
met lokushars (van *Hymenaea courbaril*) om gif-
slangen van het erf te verjagen.

Commercieel gebruik: verse planten zijn te koop
op de Vreedzaammarkt in Paramaribo, in Suri-
naamse kruidenwinkels in de Randstad en op de
markt in de Bijlmer.

Betekenis naam: ¹⁾ rattenstaart, vanwege de
lange bloeiwijze; ²⁾ ijzerkruid; ³⁾ hanenkam;
⁴⁾ slangenrammelaar.

VERBENACEAE

Stachytarpheta jamaicensis (L.) Vahl.

Lokale namen: alatatere¹, isriwiri², kaka-
kankan³ (Sr), alátúlábu¹ (Sa), kariyatharani
(Sarn), rattenstaart, ijzerkruid (SN).

Beschrijving: Struikachtig kruid, tot 1 m hoog,
basis houtig. Stengels afgeplat tot vierkant,
bovenaan iets behaard. Bladeren tegenover-
staand, iets vlezig, kort gesteeld, 3-10 x 1,5-
4,5 cm; voet aflopend; punt stomp; bladrand
grof gezaagd. Bloeiwijze een eindstandige, tot
50 cm lange aar. Bloemen buisvormig, met
5 ongelijke lobben, paarsblauw. Splitvrucht
langwerpig, tot 3 mm lang. Deze soort is te
onderscheiden van *Stachytarpheta cayennensis*
door een iets grovere bouw en paarse (in
plaats van lichtblauwe) bloemen.

Stachytarpheta jamaicensis: habitus (b),
bloeiwijze (c). Foto's: C. van der Hoeven.

Voorkomen: algemeen, langs wegbermen en in
savannes.

Verspreiding: pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild, soms aangeplant in tuinen
als sierplant.

Gebruik: De thee van de bladeren van dit kruid drinkt men als zweedrijvend middel, tegen bronchitis, longontsteking, diabetes, leverproblemen, bloedarmoede, blaasontsteking, koorts, om het bloed te zuiveren en 'om af te koelen'. Het fijn-gemaakte blad wordt op wonden of kneuzingen gelegd, op de huid gewreven bij een opgezette lies en op gonorrhoe aangebracht. Saramaccaners gebruiken een afkooksel van de plant om hun baby's te baden. Dit zou helpen tegen diarree, epilepsie, pijn, koorts, darmkrampen, verkoudheid, huiduitslag, 'zuurte' en bovendien de kinderen sneller laten kruipen en lopen. De baby krijgt ook wat van het badwater te drinken. Ook worden de bladeren verwerkt in genitale stoombaden. Het sap van gestampte bladeren doet dienst als oogdruppels. Baden met alatulabu zou het lichaam volgens Marrons versterken en huiduitslag doen verdwijnen. Net als *S. cayennensis* komt deze

plant terecht in magische kruidenbaden om geluk af te dwingen, kwade geesten te verdrijven en fyofyo ongedaan te maken. De takjes worden verbrand met lokushars (van *Hymenaea courbaril*) om gifslangen van het erf te verjagen. Een medicijnman die zijn scheermes bewerkt met *Stachytarpheta* spp. en mangrasi (*Eleusine indica*) en hierbij de juiste spreuken uit, kan volgens Stephen (1986) met het mes in zijn tong snijden zonder dat er bloed vloeit

Commercieel gebruik: verse planten zijn te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo, gedroogde en bevroren exemplaren in diverse Creoolse en Hindostaanse kruidenwinkels in de Randstad.

Betekenis naam: ¹⁾ rattenstaart, vanwege de lange bloeiwijze; ²⁾ ijzerkruid; ³⁾ hanenkam.

VISCACEAE

Phoradendron perrottettii (DC.) Eichler.

Synoniem: *Phoradendron dimidiatum* (Miq.) Eichler

Lokale namen: bigi fowrudoti¹, fowrukaka² (Sr), (uma) kantiakama, katyankama (Au), alutu bholo³ (Sa).

Beschrijving: Vrij grote, eenhuizige, parasitaire struik, woekerend op bomen, die met zuigwortels voedingsstoffen aan de takken onttrekt. Stengels gevorkt, snel afbrekend op de knopen. Bladeren tegenoverstaand, leerachtig, geelgroen (na drogen bruingroen), soms sikkelvormig, tot 15 x 4 cm; voet aflopend of wigvormig; punt afgerond. Bloeiwijze een gele, ca. 8 cm lange, uit minimaal 10 leden bestaande aar, met meerdere bijeen in de bladoksels. Bloemen eenslachtig, 7-22 per lid, zeer klein, zittend. Bes doorschijnend, wit, rond,

Phoradendron perrottettii. Illustratie: H. Rypkema.

4 x 3 mm. Zaad 1, plat.

Voorkomen: algemeen, op bomen in open vegetatie, savanne en hoog bos.

Verspreiding: Venezuela tot oostelijk Bolivia, inclusief de Guiana's.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Marrons stampen de leerachtige bladeren van deze parasiet fijn met de luchtwortels van gáan tatái (*Coussapoa angustifolia*), het blad van

totobana (een rode bananencultivar, *Musa* sp.) en mengen dit met olie uit pitten van *Astrocaryum* spp. tot een zwarte substantie die ze tyotyolie noemen. Dit leggen ze als een kompres op gebroken ledematen voordat die worden gespalkt. Met een afkooksel van de bladeren baadt men bij lichaamsspijn. Marrons kennen aan parasieten uit de families Viscaceae en Loranthaceae magische krachten toe. Volgens Norbert Eersteling mogen 'kinderen niet met de planten spelen, dat is gevaarlijk, dan krijgen ze een ongeluk'. De planten komen 'uit de lucht' en boren zich krachtig met hun wortels in hun gastheer, die ze vervolgens uitzuigen. Om deze reden worden de parasieten geassocieerd met kromanti's, de goden van de lucht, bliksem, donder en oorlog, die met de Afrikaanse slaven meegereisd zijn naar de Nieuwe Wereld. Met een kruidenbad van kantiakama, dyadya uwii (*Rolandra fruticosa*), luisawiri (*Eclipta prostrata*), fungus (*Parinari campestris*), kromantikankan (*Heliotropium indicum*), buskruit en rode klei roepen Aucaners een kromanti op om zich te beschermen tegen messteken, kogels en aanvallen met gebroken flessen. Een ander recept met kantiakama om jezelf onkwetsbaar te maken voor vijandelijke aanvallen staat beschre-

ven bij *Rolandra fruticosa*. Voor een kruidenbad met kantiakama ter ere van de kromanti Tata Jaw, zie *Guzmania pleiosticha*. Als een vijand wraak op jou wil nemen omdat je hem kwaad hebt aangedaan, kun je volgens Heyde (1987) bovennatuurlijke bescherming aanroepen door te baden met kantiakama, blaka alasa (*Euphorbia cotinifolia*), pratilobi (*Lycopodiella cernua*), gronhati (*Geophila* sp.) en 'saramacca wiwie' (*Phoradendron* cf. *bathoryctum*). De iets minder vaak voorkomende *P. crassifolia* (iets kleiner blad met een stompe punt, na drogen roodbruin), wordt ook kantiankama genoemd en identiek gebruikt. In Brownsweg gebruikt met *Phoradendron* cf. *bathoryctum* voor soortgelijke recepten tegen breuken en kneuzingen.

Commercieel gebruik: vers blad is te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo, gedroogd blad in sommige Surinaamse wintwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ groot vogelvuil, omdat de zaden zich via vogelpoep verspreiden; ²⁾ vogelpoep; ³⁾ de wortel boort, vanwege de parasitaire groeiwijze.

VITACEAE

Cissus erosa L.C.Rich.

Lokale namen: bun atimama¹, todotitei², todofinga³ (Sr), kikwe nyehnyeh (Ak), napu-goimu (Trio), lebikifaia⁴ (Pa), soitongo⁵ (Sa), wilde napie⁶ (SN).

Beschrijving: Liaan. Stengel dik; knopen verdikt, rood. Ranken vertakt, tegenover de bladeren. Bladsteel rood aan basis en top. Bladeren verspreid, samengesteld, oneven geveerd; deelblaadjes 3, zittend, 5-15 x 2,5-6 cm; voet scheef, spits; punt stomp; bladrand gezaagd, met rode stip op elke tand. Bloesteel plat, tot 8 cm lang. Bloeiwijze schermachtig, tegenover de bladeren, felrood, behaard. Bloemen zeer klein, 4-talig; kroonbladeren rood, aan de basis oranje; helmhokken geel. Bes rond, rood tot zwart, 6-12 mm in doorsnede. Zaad 1.

Cissus erosa. Foto's: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, langs bosranden en rivieren, op natte savannes. In de stad soms woekerend over leegstaande huizen of kruipend over kale grond.

Verspreiding: tropisch Amerika, inclusief de West-Indische eilanden.

Domesticatie: wild.

Gebruik: De bladeren van deze liaan worden gekneusd en op wonden en zweren aangebracht om deze sneller te doen genezen en op de beet van een duizendpoot om de pijn te verminderen (De-Filipps et al., 2004). Volgens Albie Poeketie is de plant giftig, vooral de zaden. Als je de vruchtjes eet, komt je tong naar buiten, zo wrang zijn ze. De vruchten, of misschien het heldere water in de stengel van deze liaan waren mogelijk ingrediënt van een 'sweli obia', een geheimzinnige drank die in het verleden onder Marrons werd gebruikt om

zwarte magiërs te ontmaskeren. Wie van het drankje dronk en dood neerviel was schuldig, wie het overleefde zou niets kwaads in de zin hebben (Bilby, 1997). De precieze ingrediënten van de 'sweli obia' zijn nooit achterhaald. Er is weinig bekend over de giftige eigenschappen van *Cissus erosa*. De vruchtjes worden gebruikt als lokaas voor vissen.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ moeder goedhart; ²⁾ paddenliaan; ³⁾ paddenvinger; ⁴⁾ rode vuurdoover, mogelijk vanwege het waterige sap uit de stengels. De zwarte is *Cissus verticillata*; ⁵⁾ laat je tong zien. Na het eten van de vruchten komt je tong naar buiten, zo onsmakelijk zijn ze. 'Soi' wordt ook vertaald met 'opzwellen' of 'een 'eed zweren'. Saramaccaners geven dezelfde naam aan de liaan *Mikania guaco*; ⁶⁾ wilde zoete aardappel.

VITACEAE

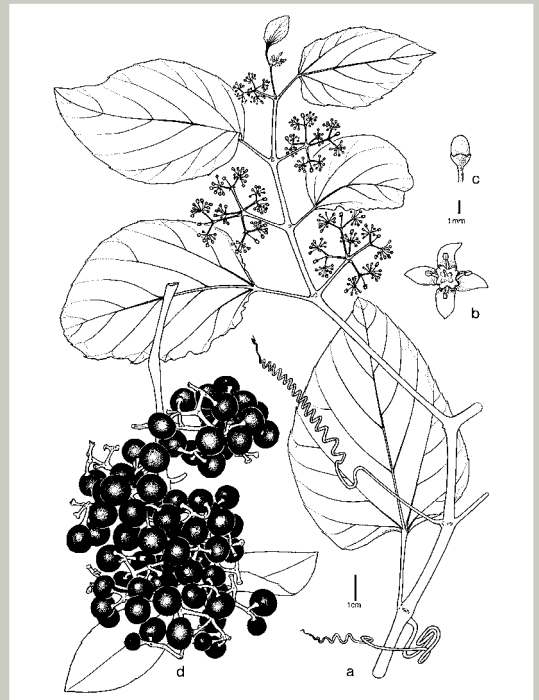
Cissus verticillata (L.) Nicholson & C.E. Jarvis.

Synoniem: *Cissus sicyoides* L.

Lokale namen: bun atimama¹, bun abima (Sr), paramaru (Ca), baakakifaia² (Pa).

Beschrijving: Liaan. Stengel dik, vlezig; knopen verdikt; luchtwortels dun, zeer lang. Ranken vertakt, tegenover de bladeren. Bladeren verspreid, enkelvoudig, vlezig, kort gesteeld, 3-10 x 3-9 cm; voet zwak hartvormig; punt spits; bladrand getand; nervatuur handvormig. Bloeiwijze schermachtig, tegenover de bladeren, lang gesteeld, veelbloemig. Bloemen zeer klein, 4-talig, geelgroen of lichtgeel. Bes paarszwart, rond, ca. 1 cm in doorsnede. Zaad 1.

Cissus verticillata. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, langs bosranden en op rivieroeveren, woekerend op ruïnes en kruipend over kale grond.

Verspreiding: tropisch Amerika, inclusief de West-Indische eilanden.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Een thee van de bladeren van deze veelvoorkomende klimplant drinkt men bij diabetes en, vermengd met honing, tegen verkoudheid en bronchitis. De bladeren worden tot moes gestampt, soms samen met katoenblad (*Gossypium barbadense*) en yorka oker (*Abelmoschus moschatus* of *Hibiscus bifurcatus*), met melasse vermengd en op ontstoken wonden, zweren of abscessen gelegd en verbonden. Een abces zou hierdoor snel openbreken en genezen. Een afkooksel van de bladeren kan ook gebruikt worden om een slecht genezende

wond schoon te wassen, waarna er sap van een zure oranje (*Citrus aurantium*), bladmoes van *Aloe vera* en een papje van versgeraspte bittere cassave-wortel (*Manihot esculenta*) op wordt gelegd.

Commercieel gebruik: niet verhandeld in Suriname. Sporadisch naar Nederland geëxporteerd.

Betekenis naam: ¹⁾ moeder goedhart; ²⁾ zwarte vuurdoover, waarschijnlijk vanwege het sap in de stengels. De rode is *Cissus erosa*.

ZINGIBERACEAE

Aframomum melegueta K. Schum.

Lokale namen: nengrekondrepepe¹ (Sr), awisa (Ar), nenge konde pepe¹ (Au, Bo, Sa), meleguetapeper, paradijskorrels (Ne), grains of paradise, melegueta / alligator pepper, Guinea grains², Guinea pepper² (En).

Beschrijving: Overblijvend kruid, tot 2 m hoog. Wortelstok sterk aromatisch. Bladschede open, tongetje tot 1 mm lang, afgerond. Bladeren verspreid, in 2 rijen, zittend, ca. 20 x 2 cm; voet wigvormig; punt toegespitst. Bloeiwijze tot 8 cm lang, basaal; schutbladen dakpansgewijs overlappend. Bloemkelk ca. 45 mm lang; kroon roze; lip breed uitwaaiierend, roze met gele vlek en gegolfde rand. Besvrucht vlezig, geel, oranje of rood, dikwandig, tot 12 cm lang, gekroond door kelk. Zaden talrijk, roodbruin, scherp smakend, wrattig, met witte, sponzige arillus.

Aframomum melegueta: habitus (b), vrucht met zaad (o). Foto's: T. van Andel.

Voorkomen: gekweekt op kostgrondjes en tuinen.

Verspreiding: van oorsprong uit West Afrika, nu gekweekt in heel Afrika, Brazilië en de West-Indische eilanden.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: De zaadjes van deze plant, die een scherpe gembersmaak hebben, waren al in de

14^e eeuw in Europa bekend als alternatief voor de dure Aziatische peper (*Piper nigrum*). Later werden ze als specerij ingeslagen in West Afrika door slavenhandelaars en naar de Nieuwe Wereld vervoerd. Slaven wisten de zaadjes te bemachtigen en kweekten de plant op hun kostgrondjes. Nu wordt het zaad nauwelijks nog als specerij gebruikt in het Caraïbisch gebied, maar het heeft talloze medicinale en magische toepassingen. Een aftreksel van de zaadjes in heet water drinkt men bij verkoudheid, hoest, buikpijn, darmkrampen, tuberculose, suikerziekte, gonorrhoea, menstruatieproblemen, stuipen, en verlamming. Bij hartklachten worden een paar zaadjes gekookt met dubbeltjesblad (*Peperomia rotundifolia*) in een aardewerken pot. Dit afkooksel drinkt men gedurende de hele dag. Mannen laten de fijngestampte zaadjes in alcohol trekken en drinken de tinctuur als afrodisiacum ‘voor de mannelijke spier’, aldus een gebruiker. Als er wat teentjes knoflook of knoflookliaan (*Mansoa alliaceae*), een brok krijt, een stuk neku-liaan (*Lonchocarpus* spp.) en wat asafoetida aan het aftreksel wordt toegevoegd, zou het ook werkzaam zijn bij kortademigheid, een gebrek aan eetlust, en plotselinge vermagering. Bij spierpijn en reumatische gewrichten masseert men de ledematen met het aftreksel. Voor een recept tegen maagzweren met de zaadjes, zie *Parinari campestris*. Onderzoek bij ratten heeft aangetoond dat extracten van *Aframomum melegueta* het voortplantingsgedrag van de mannetjes stimuleren (Kamtchouing et al., 2002).

De zaadjes in alcohol drenken en het aftreksel drinken uit het strottehoofd van een brulaap of een groot slakkenhuis zou helpen tegen stotteren (May, 1982). Voor een magisch medicijn tegen koortsstuipen bij kinderen verwarmt men zeven spinnencocons op een ijzeren plaat, stampt deze tot poeder met krijt, zeven zaadjes nengrekondrepere, sap van kromantiwiwiri (*Strachium sparganophorum*) en moedermelk, en geeft dit aan het kind (Sedoc, 1992).

Om een miskraam te voorkomen kookte een Saramaccaanse vroedvrouw de zaadjes met stukken maripa-blad (*Maximiliana maripa*) en een stuk awawe ansa (*Macfadyena unguis-cati*). Deze thee gaf ze aan vrouwen in de eerste paar maanden van hun zwangerschap ‘om de baby vast te houden’. De zaadjes worden ook gekookt met merkiwiri (*Euphorbia thymifolia*), mopé-blad (*Spondias*

mombin) en klei uit de bovenloop van een kreek. Ook deze thee zou een spontane abortus voorkomen. Tegen het eind van de zwangerschap drinken Marronvrouwen een thee van de zaadjes en okerbloemen (*Abelmoschus esculentus*) om de bevalling juist op gang te laten komen. De zaadjes zijn ook te vinden in diverse recepten om de bevalling vlot te laten verlopen of de baarmoeder te reinigen na de bevalling. Vrouwen uit Brownsweg nemen een kruidenbad met de bloeiwijze van sangrafu (*Costus spiralis* var. *spiralis*), negrekondrepere en zout om hun vruchtbaarheid te verhogen.

Op een ‘kabratafra’, een tafel met een voedseloffer voor de voorouders, legt men vaak een aantal van de zaadjes. Een offerande voor de bosgeest Apuku bevat behalve flessen drank, *Costus*-stengels, tabak, lucifers en een stenen pijp, ook een staart van een miereneter, een paar kaurischelpen en doosje nengrekondrepere. Terwijl je je problemen luid uitschreeuwt, steek je een stuk bus’nengrekandra (*Protium*-hars) in brand. Zo roep je de bosgeest aan, die je problemen zal komen oplossen (Sedoc, 1992). Wel moet je oppassen dat de zaadjes niet op de grond vallen, want dan kunnen er ruzies binnen het huishouden ontstaan. Wordt er een pol mangrasi (*Eleusine indica*) geogost voor een ritueel, dan moet de plant ‘betaald’ worden voor zijn goede diensten met enkele zaadjes (Stephen, 1986). De zaadjes zijn een vaak terugkerend ingrediënt in magische kruidenbaden, zowel om boze geesten, toverij en magische ziektes te verdrijven, als om geluk aan te trekken.

De samenstelling van dit soort kruidenbaden lijken de afgelopen eeuw nauwelijks veranderd. Herskovits & Herskovits (1936: 55) beschreven een recept voor een ‘fiofio watra’, een kruidenbad om de kwalijke gevolgen van een familieruzie ongedaan te maken. Hierin werden een paar eierschalen, een boven het vuur gedroogde schil van een bakbanaan, zeven stukken krijt en ‘nengere kondrepere’ verwerkt. De genezer waste het slachtoffer driemaal met het water met behulp van een bezempje van sibiwiri (*Scoparia dulcis*) en sprak het volgende gebed uit: ‘Net zoals deze bezem de last wegveegt, zo moet ook jouw last weggaan. Net zoals een hen haar kind draagt totdat het ei breekt, moet alles wat jij met je meetorst breken en naar buiten komen.’

Commercieel gebruik: verse vruchten zijn te koop op de Vreedzaammarkt, gedroogde vruchten en zaad op alle markten in Paramaribo en diverse Surinaamse winkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ Afrikaanse peper (letterlijk 'negerlandpeper'); ²⁾ Guinea was een algemene term voor West Afrika ten tijde van de slavenhandel.

ZINGIBERACEAE

Alpinia galanga (L.) Willd.

Lokale namen: laos (J, Sr, SN), gaan dyindya¹ (Bo).

Beschrijving: Overblijvend kruid, tot 3,5 m hoog. Wortelstok vertakt, oranje-rood, aromatisch. Bladschedes open; tongetje ca. 1 cm lang. Bladeren verspreid, in 2 rijen, 20-60 x 4-15 cm; voet wigvormig; punt spits; onderkant met klierpuntjes. Bloeiwijze een eindstandige, rechtopstaande, cilindrische pluim, tot 70 cm lang, veelbloemig; schutbladen wit. Bloemen wit, geurend; kelk ca. 12 mm lang; kroon groenig, 3 cm lang; lip wit met rode strepen en gele basis. Doosvrucht eivormig, oranje tot rood, openspringend. Zaden talrijk, met dunne zaadrok.

Alpinia galanga: habitus (b) en wortelstok (o).

Foto's: C. van der Hoeven.

Voorkomen: gekweekt, vooral door Hindostanen en Javanen.

Verspreiding: van oorsprong uit Zuid China en Java, nu gekweekt in geheel Zuidoost Azië en in Suriname.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: De sterk ruikende wortelstok van deze gemberachtige plant wordt geschild, in plakjes gesneden en meegekookt in sauzen en rijstgerechten. Ostendorf (1962) vermeldt dat de jonge spruiten gekookt als groente worden gegeten. Bij huidschimmel, puistjes of vlekken op het lichaam krabt men na het baden met een scherp voorwerp over de vlek en wrijft deze dan in met verse, geraspte laos, al of niet gemengd met petroleum, een paar fijngestampte mieren, lirang (gele wierrook) en parfum (Pompeia). Het mengsel brandt sterk op

de huid, maar na een paar behandelingen zullen de vlekken verdwijnen. Hierna mag men geen laos meer eten, want dan komen de vlekken terug (Tjong Ayong, 1989). Een slappe thee van de wortelstok drinkt men bij buikkrimp en dysenterie (May, 1982). De essentiële oliën in de wortelstok hebben een sterke antimicrobiële werking, wat het gebruik tegen huidschimmels kan verklaren (van Valkenburg & Bunyapraphatsara, 2001).

Commercieel gebruik: verse wortelstokken zijn te koop op elke markt in Paramaribo en bij Aziatische toko's en marktkramen in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ grote gember.

ZINGIBERACEAE

Curcuma longa L.

Lokale namen: kunir, kunyit, temu kuning (J), hrdi, hardi (Sarn), geelwortel, kurkuma, koenjit (Ne), turmeric, dye (En).

Beschrijving: Overblijvend kruid, tot 1,5 m hoog. Wortelstok vertakt, van binnen oranje. Bladschedes open, tot 65 cm lang; tongetje zeer kort. Bladeren verspreid, in 2 rijen, 7-70 x 3-20 cm; voet schedevormig; punt toegespitst; bovenkant donkergroen; onderkant lichtgroen, met klierpuntjes. Bloeiwijze een eindstandige, cilindrische aar; schutbladen vergroeid, lichtgroen, met witte strepen of randen. Bloemen ca. 5 cm lang, wit; lip met gele middenband. Doosvrucht eivormig, gekroond door de kelk, openspringend. Zaden talrijk, in slijmerig pulp.

Curcuma longa. Illustratie: F. Köhler.

Vorkomen: gekweekt, vooral door Hindostanen en Javanen.

Verspreiding: van oorsprong uit India, nu in de hele tropen gekweekt, vooral in Zuidoost Azië.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: Uit de geschilde en geraspte wortelstok bereid men een gele kleurstof ('kerrie'), die men gebruikt om de rijst te kleuren of toevoegt aan diverse curries. Volgens veel Hindostanen is het dagelijks eten van koenjit bevorderlijk voor de gezondheid. De thee van de verse wortelstok zou een bloedzuiverende werking hebben. Javanen doen bij diarree extra veel koenjit in het eten, kauwen de verse wortel en slikken het sap in of wrijven het sap op de onderbuik. Dit laatste zou ook helpen bij buikpijn en koorts. Het sap vermengd met kalk drinkt men bij menstruatiepijn. Ook wordt het sap ter ontsmetting op de navelstreng van een pasgeborene gesmeerd, op ontstoken ogen of op de oorellen na het prikken van gaatjes. Kinderen met aarsmaden krijgen het sap te drinken van de ge-

raspte wortelstokken van koenjit, puyang (*Zingiber zerumbet*), temu ireng (*C. aeruginosa*), een ui, suiker, water en gekookte tempé (sojabonen). In de Javaanse djamu puyang, een gezondheidsbevorderend drankje, worden de wortelstokken van geelwortel, gele gember (*Curcuma zanthorrhiza*), temu giring (*C. heyneana*), temu ireng (*C. aeruginosa*), puyang (*Zingiber zerumbet*), drie tamarindezaden (*Tamarindus indica*), drie limoenen (*Citrus aurantifolia*), twee jonge bladeren en drie stukken wortel van de papaja (*Carica papaya*) en zout fijngestampt, vermengd met 2,5 liter water en gezeefd. Van dit mengsel wordt een glas per dag gedronken (Tjong Ayong, 1989). Tijdens Hindoe-ceremonies offert de pandit een schaalje geel koenjitpoeder. De dag voor een Hindostaanse bruiloft worden zowel bruid als bruidegom ingewreven met een mengsel van koenjit en olie om hun huid mooi en jong te houden.

Commercieel gebruik: verse geelwortels zijn te koop op de Centrale Markt in Paramaribo. In Nederland te koop bij Aziatische toko's, op de Haagse markt en de Amsterdamse Bijlmer.

ZINGIBERACEAE

Curcuma zanthorrhiza Roxb.

Synoniemen: *Curcuma zedoria* (Christmann) Roscoe, *Curcuma xanthorrhiza* Roxb.

Lokale namen: temu lawak (J), gele gember (SN).

Beschrijving: Overblijvend kruid, tot 2 m hoog. Wortelstok vertakt, donkergeel, van binnen felgeel. Bladschedes open, tot 75 cm lang, tongetje vliezig. Bladeren verspreid, in 2 rijen, 25-100 x 8-20 cm, groen met een brede roodbruine band over de middennerf; voet schedevormig; punt toegespitst. Bloeiwijze een basale, cilindrische aar; schutbladen vergroeid, lichtgroen met paarse rand; kelk rood, 9 mm lang; kroon wit, 4-6 cm lang; lip geel met donkergele band. Doosvrucht eivormig, gekroond door de kelk, openspringend. Zaden talrijk, in slijmerig pulp.

Curcuma zanthorrhiza.

Illustratie: F. Kohler. Foto: Wikipedia.

Voorkomen: gecultiveerd, vooral door Javanen, soms ook in het binnenland gekweekt.

Verspreiding: oorspronkelijk uit Java, Bali en de Molukken nu in de hele tropen gekweekt.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: De gele wortelstok van deze plant, die wel een paar kilo kan wegen, heeft een sterke geur en een bittere smaak. Schijfjes van de verse wortelstok (of poeder van gedroogde exemplaren) kookt men mee met rijst of curry om de gerechten extra kleur en een typische smaak te geven. De verse wortelstok wordt gekookt met gember, honing, geelwortel (*C. longa*), kruidnagel en limoen-sap en gedronken tegen astma, hoest en spijsverteringsstoornissen. De thee van de wortelstok alleen drinkt men als bloedzuiverend middel en bij buikpijn, galblaasontsteking, hepatitis, een opgeblazen gevoel en stress.

Om aan te sterken na de bevalling drinken Javaanse vrouwen een afkooksel van fijngestampte wortelstokken van gele gember (*Curcuma zanthorrhiza*), temu ireng (*C. aeruginosa*), puyang (*Zingiber zerumbet*) en een lepel anijszaad. Het gezeefde mengsel wordt in de koelkast bewaard; elke ochtend neemt de kraamvrouw er een glas van. Gele gember is ook een ingrediënt voor talloze Javaanse jamu's (zie *Curcuma longa* en Tjong Ayong, 1989: 162). Een voorbeeld van zo'n drankje is jamu sawanang, dat geldt als geneesmiddel voor baby's

met koorts en een verminderde eetlust. Hiervoor worden stukje wortelstok van geelwortel (*C. longa*), gele gember, temu ireng (*C. aeruginosa*), dlingu (*Acorus calamus*), bengle (*Z. montanum*) en puyang (*Z. zerumbet*), wortels van mangrasi (*Eleusine indica*), en ‘een stukje godong tapak liman’ (waarschijnlijk bladeren van *Elephantopus mollis*), en ui en blad van dadap srep (*Erythrina subumbrans*) fijngestampt, uitgeperst en aan de baby te drinken gegeven (Tjong Ayong, 1989).

C. zanthorrhiza is van andere *Curcuma*-soorten te onderscheiden door de roodbruine middennerf

en de bloeiwijze die op een aparte stengel staat. Javanen in Suriname kweken behalve de geelwortel (*C. longa*) ook soms temoe ireng (*C. aeruginosa*), met een lange wortelstok die van binnen blauw is en roze bloemen heeft en temu giring (*C. heyniiana*) met een citroengele wortelstok en witte bloemen. Voor de specifieke farmacologische bestanddelen van de diverse *Curcuma*-soorten, zie de Padua et al. (1999).

Commercieel gebruik: verse wortelstokken zijn te koop bij (Javaanse) groentestalletjes in Paramaribo en in Aziatische toko's in Nederland.

ZINGIBERACEAE

Kaempferia galanga (L.) Willd.

Lokale namen: kencur (J), kentjoer (SN), East Indian galangal (En).

Beschrijving: Overblijvend kruid, tot 50 cm hoog. Wortelstok klein, rond, wit, sterk aromatisch. Bladschede open, tot 5 cm lang; tongetje zeer kort. Bladeren 2-3, verspreid, vaak liggend op de grond, 6-14 x 5-10 cm; voet afgerond, wigvormig; punt kort stekelpuntig; bovenkant kaal; onderkant lichtgroen met spinnenwebachtige beharing. Bloeiwijze kort, zittend tussen de bladscheden. Bloemen slechts enkele per bloeiwijze; kelk ca. 20 mm lang; kroon wit; lip ca. 3 cm breed, wit met paarse vlek aan de basis. Doosvrucht met dunne wand, openspringend. Zaden met draderige zaadrok.

Kaempferia galanga; wortelstokken (b), blad (o).

Foto's: T. van Andel (b), Kembangraps, Wikipedia (o).

Voorkomen: af en toe door Javanen gekweekt in tuinen.

Verspreiding: van origine uit India, nu gekweekt in heel Zuidoost Azië en Suriname.

Gebruik: De kleine, ronde wortelstokken van deze plant hebben een doordringende en snel overheersende geur en smaak. Kentjoer wordt in Suriname verwerkt in marinades voor vlees en in ‘pindasam-

bal’, een populaire scherpe pindasaus die in elk Javaans restaurant wordt geserveerd. Bij koorts stampst men een stukje kentjoer fijn met een handvol rijstkorrels en een beetje koud water. Dit papje wrijft men op het lichaam ter verkoeling. Men lost het ook op in een grote hoeveelheid koud water en neemt hiermee een bad bij koorts om de lichaamstemperatuur te laten dalen. Javanen gebruiken kentjoer ook in een middel tegen overmatige lichaamsbeharig bij baby's. Hiervoor stampen

ze een kilo rijst fijn met een beetje water en een handvol yorka okerzaden (*Abelmoschus moschatus*) en evenzoveel kentjoerknolletjes en glabetzaden (soort onbekend). Van dit mengsel maken ze balletjes van 2,5 cm doorsnede, met een gaatje om ze sneller te laten drogen en zo te kunnen bewaren. Een balletje lost men in een beetje water op en het mengsel smeert men dagelijks over het lichaam van de baby. Op latere leeftijd krijgt het kind geen

behaving op armen en benen, iets wat kennelijk als onaantrekkelijk wordt beschouwd (Tjong Ayong, 1989).

Commercieel gebruik: verse kentjoer is alleen te koop bij Javaanse groentestalletjes in Paramaribo, gedroogde kentjoer, poeder en pindasambal in alle supermarkten in Suriname en Aziatische toko's in Nederland.

ZINGIBERACEAE

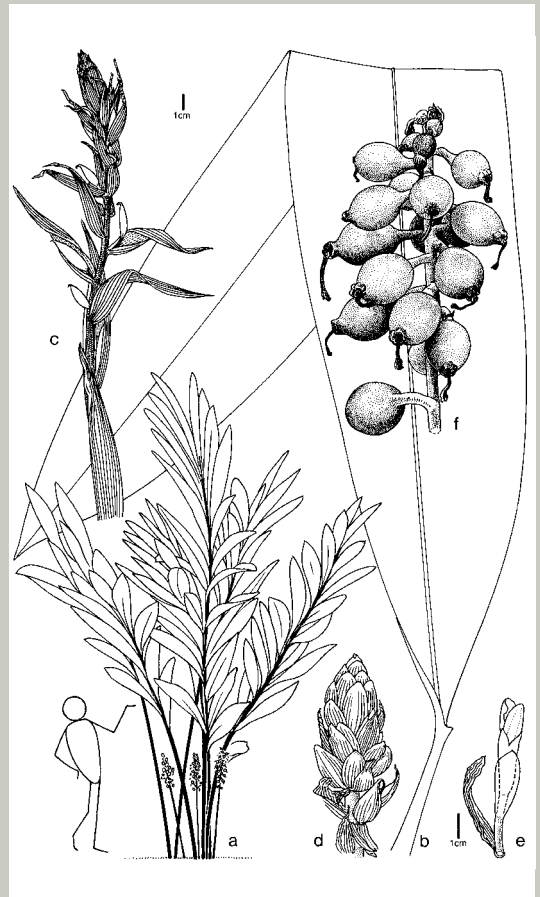
Renealmia alpinia (Rottb.) Maas.

Synoniem: *Renealmia exaltata* L.f.

Lokale namen: bigi / blaka masusa¹ (Sr), kono-sa (Ca), gaan masusa (Au), gaan masisa (Sa), grote masoesa (SN).

Beschrijving: Overblijvend kruid, 1-6 m hoog. Wortelstok rood, aromatisch, tot 3 cm in doorsnede. Bladschede open, glad; tongetje tot 2 mm lang. Bladeren verspreid, in 2 rijen, tot 70 x 13 cm; voet spits; punt toegespitst. Bloeiwijze een basale, rechtopstaande tros, 10-50 cm lang; schutbladen 2-10 cm lang, rood, snel verwelkend. Bloemkelk buisvormig, tot 20 mm lang, rozerood; kroon buisvormig, oranjegeel tot rood; lip geel. Doosvrucht rood, na rijping paarszwart, rond, ca. 15-35 mm lang, openspringend, gekroond door afgescheurde kelk. Zaden talrijk, donkerbruin, met draderige, oranje zaadrok.

Renealmia alpinia: a. habitus; b. blad; c. bloeiwijze; d. top van de bloeiwijze; e. bloem met schutblaadjes; f. vruchten. **Illustratie: H. Rypkema.**

Voorkomen: wild in secundair bos en op rivieroever, gekweekt in tuinen.

Verspreiding: tropisch Amerika en de West-Indische eilanden.

Domesticatie: wild en aangeplant.

Gebruik: De gele, vette pulp rond de zaden wordt samen met rijst gekookt. Deze 'masusa

aleisi' heeft een gele kleur en een typische smaak. Uit de zaadmassa wordt tevens een roodbruine olie gewonnen ('masusa-olie') om rijst in te bakken (Ostendorf, 1962). In tegenstelling tot Guyana, waar de plant nauwelijks wordt gebruikt en veel in het wild groeit, zijn in de bewoonde gebieden van Suriname niet vaak wilde exemplaren te vinden. Wel staat hij vaak op erven aangeplant. In 1756 beschreef Rolander hoe Indianen de vruchten aten als afrodisiacum, om de eetlust op te wek-

Rijpe vruchten, zaadrok en zaden van *Renealmia alpinia*. Foto: T. van Andel.

ken en ziektes te voorkomen. Het rode sap uit de vruchtschillen werd gebruikt als inkt, het kleurde eerst blauw en verdween na acht dagen. Schrijven met dit sap was in die tijd verboden, aangezien brieven al snel niet meer leesbaar waren met dit 'geheimschrift' (Rolander, 2008).

Masusavruchten eet nu niemand meer en het gebruik van de inkt is ook nagenoeg vergeten, maar de thee van de naar gember geurende bladeren wordt gedronken als bloedzuiverend middel bij diabetes, koorts, stress en dysenterie. Bij hoofdpijn wast men het hoofd met een afkooksel van het blad en bindt men een vers masusablade om het hoofd met een natte doek.

De rode wortelstok van de masusa wordt gekookt met finibita (*Phyllanthus amarus*) om een bevalling te bespoedigen. Volgens Sedoc (1992) moet de barende vrouw een afkooksel drinken van een handvol gedroogde stukken masusawortel en een 40 cm lang stuk stengel loangotitei (*Aristolochia surinamensis*) op anderhalve liter water. Wanneer de nageboorte niet tijdig komt, geeft men de kraamvrouw een lepel slaolie met eventueel een beetje zout. Bij onvruchtbaarheid wordt vrouwen een afkooksel aangeraden van masusawortel met gáan baka futu (*Cyathea microdontha*) of met een paar vruchten van babun udu (*Virola surinamensis*)

en mani páu (*Symphonia globulifera*), de wortels van de pinapalm (*Euterpe oleracea*), awara (*Astrocaryum vulgare*), maripa (*Maximiliana maripa*) en de wortelstok van pikin masusa (*Renealmia floribunda*).

Vlak na de bevalling baden vrouwen met een heet afkooksel van masusablade of –wortelstok, limoenblad, mangoblade en blaka uma (*Cordia curassavica*). Dit soort stoombaden zou koorts en baarmoederontsteking voorkomen en de vrouw snel weer haar vroegere figuur terugbezorgen. Hete baden met masusawortel of –bladeren worden ook gebruikt na een miskraam of de menstruatie, met wisselende ingrediënten (zie *Piper marginatum*, *Lantana camara*, *Maprounea guianensis*, *Siparuna guianensis* en *Spondias mombin*).

De geurige bladeren en wortelstokken zijn een vaak terugkerend onderdeel van magische kruidenbaden, om iemand spirituele kracht en meer zelfvertrouwen te geven, maar ook bij droefheid, wanhoop, depressie en 'ter versterking van de zenuwen' (Heyde, 1987; Stephen, 1979). Een bad van guavebladeren (*Psidium guajava*) en de wortelstokken of bladeren van zowel de grote masusa (*R. alpinia*) als de kleine (*R. floribunda*) en een beetje sterke drank zou iemand beschermen tegen het boze oog. Voor een kruidenbad met masusa om de geest van een overledene te verjagen, zie *Cecropia peltata*, *Anacardium occidentale* of *Crescentia cujete*. Een recept met masusa om verlamming te verhelpen wordt beschreven bij *Coussapoa angustifolia*. Voor een kruidenbad ter versterking van de eigen ziel met masusablade en de wortelstok, zie *Lippia alba*.

Commercieel gebruik: zowel de wortelstokken, de bladeren, de verse vruchten en het tot poeder verwerkte zaadpulp worden in Suriname op de markt gebracht en in kleine hoeveelheden naar Nederland geëxporteerd.

Betekenis naam: ¹⁾ grote / zwarte masoesa.

ZINGIBERACEAE

Renealmia floribunda K. Schum.

Lokale namen: pikin / kapasi / busi / tingi masusa¹, apuku / busi dyindya² (Sr), kuruati (Ar), konoy uh (Trio), piki / baaka masusa³ (Au), baaka tiki masusa³ (Bo), piki masisa³ (Sa), bosmasoesa (SN).

Beschrijving: Overblijvend kruid, 1-3 m hoog. Wortelstok rood, licht aromatisch. Bladschedes open, netvormig, donkerbruin na drogen; tongetje tot 2 mm lang. Bladeren kort gesteeld, 30-75 x 4-10 cm; voet wigvormig; punt toegeespitst. Bloeiwijze een basale, 10-60 cm lange pluim, eerst rechtopstaand, in vrucht vaak liggend; schutbladen 2-4 cm lang, groen, snel verwelkend. Bloemkelk 3-6 mm lang; kroon lichtgeel; lip donkergeel. Doosvrucht zwart, rond, 4-10 mm in doorsnede, gekroond door de kelk, openspringend. Zaden talrijk, bruin, met oranje zaadrok.

Renealmia floribunda: blad, vruchttros, vruchten en details bloemen. **Illustratie:** H. Rypkema.

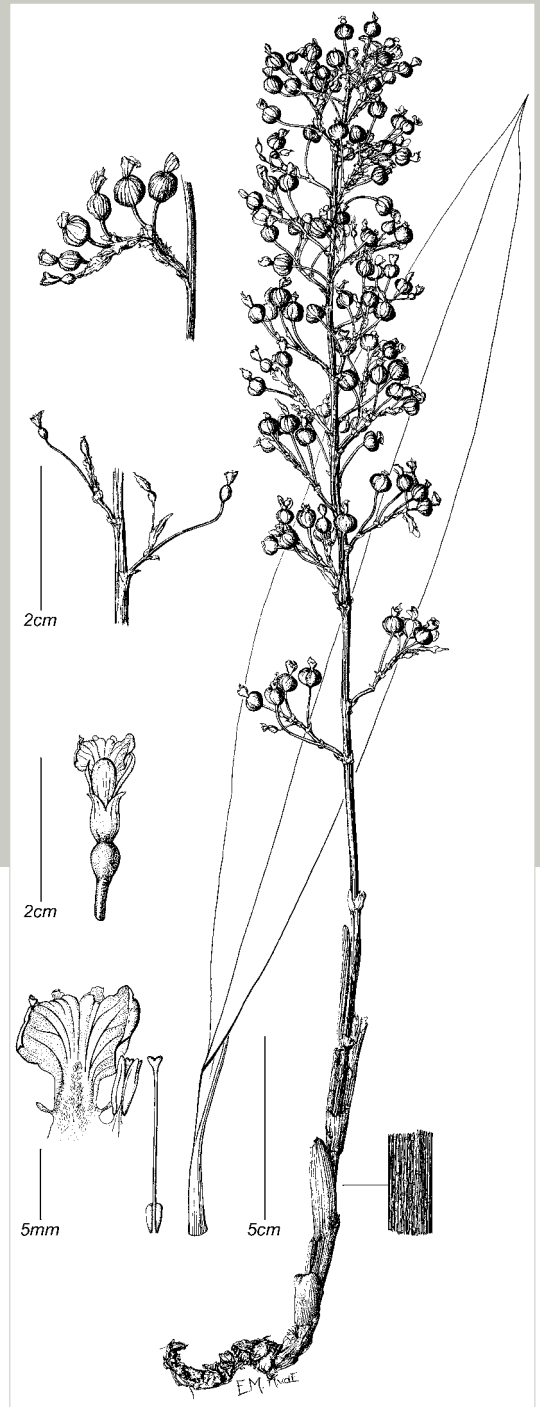
Voorkomen: niet algemeen in bewoonde gebieden, in hoog, ongestoord (moeras-) bos.

Verspreiding: noordelijk Zuid-Amerika, Trinidad en het Amazonegebied.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Terwijl de grote masusa (*Renealmia alpinia*) veel in Suriname wordt gekweekt, lukt het Marrons niet de kleinere *R. floribunda* te domesticeren, ondanks herhaalde pogingen daartoe. Daarom wordt de pikin masusa nog steeds in het wild geplukt, waar hij door veelvuldige oogst steeds zeldzamer begint te worden. Planten die nu in Paramaribo op de markt liggen komen diep uit het binnenland.

Een thee van de naar gember geurende wortelstok wordt door Saramaccaners gedronken 'om de kou uit je buik te halen', tegen griep, koorts, stuipen, buikpijn, darmkrampen, verlamming, en als bloedzuiverend, urinedrijvend en laxermiddel. Sara-

maccaners en Trio's drinken een thee van de bladeren of inhaleren de stoom ervan bij griep en verkoudheid (Plotkin, 1986). Een aftreksel van drie gedroogde wortelstokken en een eetlepel sesamzaad kort voor de bevalling zou ervoor zorgen dat het kind snel en probleemloos wordt geboren

(Sedoc, 1992). Voor een drank met pikin masusa bij onvruchtbaarheid, zie *R. alpinia*. De wortelstokken en het blad worden gekookt en als genitaal stoombad gebruikt bij pas bevallen vrouwen om kraamvrouwenkoorts te voorkomen. Men baadt ook met het bad bij koorts, lichaamsspijn en reumatische klachten. Marrons voegen de geurige plant soms ook toe aan hun babybaden.

De bladeren en wortelstokken van de pikin masusa komen terecht in allerlei rituele kruidenbaden. Om je tegen zwarte magie te beschermen moet je de wortelstokken in stukken hakken met het hout van de knoflookkiaan (*Mansoa alliacea*) en mangrasi (*Eleusine indica*) en mengen met koud water en een scheut sterke drank. Als je jezelf hiermee wast kun je de toverkracht verbreken en kan niemand je meer kwaad doen. De zeldzame bosplant wordt vaak geassocieerd met bosgeesten (apuku's), die zich bij voorkeur ophouden tussen de grote plankwortels van woudreuzen. Ze kunnen de mens veel narigheid bezorgen en dienen dus 'getemd' te worden. Volgens Sedoc (1992) moet een ervaren wintipriester eerst onderzoek doen naar het type bosgeest dat iemand lastigvalt. Een van de gebruikte methoden is observeren hoe een bezeten persoon op een bepaald kruidenbad reageert. Een voorbeeld van zo'n 'apukuwatra' is een kruidenbad bestaande uit pikin masusa, yarakopi (*Siparuna guianensis*), piëpië páu (*Lippia alba*), kalebasblad (*Crescentia cujete*), anesiwiri (*Piper* spp.), kowru-ati (*Begonia glabra*), sangrafu (*Costus* spp.), adruknollen (*Cyperus prolixus*), zout, bier, pemba en krijt. De 'patiënt' moet zich hullen in een apukupangi (wikkeldoek van bepaalde kleu-

ren), de nodige gebeden opzeggen en offers aan de bosgeest brengen.

Voor een Saramaccaans bezweringsmiddel voor een gunstige jacht met pikin masusa, zie *Lonchocarpus chrysophyllus*. Een beschermingsmiddel tegen het kwaad (zoals een boze lebawinti) met pikin masusa staat beschreven bij *Bauhinia guianensis*. De geurige wortelstokken en bladeren worden ook verwerkt in kruidenbaden om geluk af te dwingen, geesten van overledenen te verjagen, symptomen van het boze oog te genezen en diverse winti's gerust te stellen (zie *R. alpinia*).

Behalve *R. floribunda* worden de sterk gelijkende *R. guianensis* (met rode in plaats van zwarte vruchten) en veel kleinere *R. monosperma* ook 'pikin masusa' genoemd en identiek gebruikt. De laatste soort wordt niet hoger dan 70 cm, heeft een rode bloeiwijze met rode vruchten en groeit ook in primair regenwoud. Omdat de soort zeldzaam is, wordt hij minder vaak gebruikt.

Commercieel gebruik: hele exemplaren van *R. floribunda* liggen vers op de Vreedzaammarkt in Paramaribo, soms verkocht door Indianen die tegelijkertijd vlees van wilde dieren verkopen. Dit kan een aanwijzing zijn dat de plant uit verafgelegen gebieden wordt aangevoerd. In de Amsterdamse winkel Riedwijn werd in 2007 een grote doos verse *R. monosperma* planten aangetroffen.

Betekenis naam: ¹⁾ kleine / gordeldier / bos- / stinkmasoesa; ²⁾ bos (geest) gember; ³⁾ kleine / zwarte masoesa.

ZINGIBERACEAE

Zingiber montanum (J. König) Link ex A. Dietr.

Synoniemen: *Zingiber purpureum* Roscoe, *Zingiber cassumunar* Roxb.

Lokale namen: bengle (J).

Beschrijving: Overblijvend kruid, tot 2 m hoog. Wortelstok horizontaal, van binnen bleekoranje, sterk aromatisch. Bladschede open;

tongetje 2-lobbig, kleiner dan 5 mm lang. Bladeren verspreid, in 2 rijen, zittend, 20-35 x 2-4 cm; voet wigvormig; punt toegespitst. Bloeiwijze een basale, korte, dikke aar; schutbladen dik, rood, behaard, dakpansgewijs overlappend. Bloemen bleekgeel; kelk 15 mm lang; kroon 25 mm lang; lip 25 mm breed. Doosvrucht vlezig, openspringend. Zaden talrijk, met draderige arillus.

Zingiber montanum. Illustratie: F. Blanco (1883).

Voorkomen: sporadisch gekweekt door Javanen.

Verspreiding: van oorsprong uit India, nu gekweekt in tropisch Azië en Suriname.

Domesticatie: gedomesticeerd, maar ook verwilderd aangetroffen in het binnenland van Guyana (herbariumvouchers Clarke 6652; Henkel 438).

Gebruik: Een gesuikerde thee van de gedroogde bladeren van deze gemberachtige plant wordt door Javanen gedronken bij hoest, keelpijn en heesheid. Ook stampen ze de wortelstok fijn en smeren een beetje van het moes achter de oorlellen, op de navel of de voetzolen van kleine kinderen om ze te beschermen tegen het boze oog. Bij stuipen (door koorts of epilepsie) smeren ze het lichaam van het kind in met een papje van het vruchtvlees van een kalebas (*Crescentia cujete*), blauwsel, asafoetida, drie bladeren van de zuurzak (*Annona muricata*) en dadap srep (*Erythrina subumbrans*), een stuk djlinguwortel (*Acorus calamus*), een blad bengle en drie plantjes snekiwiri (*Eryngium foetidum*). Door de sterke geur zou het kind weer bij zijn positieven komen. Ook worden de bladeren en wortelstok gebruikt in vele jamu's, zie *Acorus calamus* en *Curcuma zanthorrhiza* (Tjong Ayong, 1989).

Commercieel gebruik: mogelijk vers of tot jamu verwerkt verkrijgbaar op Javaanse marktkramen in Paramaribo.

ZINGIBERACEAE

Zingiber officinale Roscoe.

Lokale namen: dyindya¹ (Sr), shishimbiri¹ (Ar), sinsipere¹ (Ca), djindja¹ (Au), adjindja¹, gandu gember² (Sa), sonth (Sarn), jahé (J), pjang (Chinees, Honkong), gember (Ne).

Beschrijving: Overblijvend kruid, tot 2 m hoog. Wortelstok horizontaal, lichtbruin, aromatisch,

van binnen geel, sappig. Bladschede open; tongetje tot 5 mm lang, 2-lobbig. Bladeren verspreid, in 2 rijen, zittend, tot 20 x 2 cm; voet schedevormig; punt toegespitst. Bloeiwijze een basale, kegelvormige aar; schutbladen geelgroen, dakpansgewijs overlappend. Bloemen dun; kelk buisvormig, 1 cm lang, wit; kroon 4-5 cm lang, lichtgeel; lip paars met gele vlekken. Doosvrucht, rood, openspringend. Zaden talrijk, zwart, met witte zaadrok.

Voorkomen: gekweekt in tuinen en op kostgrondjes, zowel in het kustgebied als in het binnenland.

Verspreiding: van oorsprong uit China, via Zuidoost Azië en West Afrika geïntroduceerd in de Neotropen.

Domesticatie: gedomesticeerd.

Gebruik: De scherpsmakende aromatische wortelstok wordt in Suriname vooral gebruikt als specerij in het eten en voor het maken van koekjes en gemberbier. Kauwen op een vers stuk gember

Zingiber officinale. Tekening: F. Köhler.

wordt vaak genoemd als een middel tegen hoest, keelpijn, jeuk of slijm in de keel, buikkrampen, heesheid en keelontsteking. Warme gemberthee met melk, citroensap, nootmuskaat of honing is een alternatief; dit zou bovendien werkzaam zijn bij griep, verkoudheid, longontsteking, overge-

wicht, buikpijn en om de baarmoeder schoon te maken na de bevalling. Een Chinese uit Paramaribo bracht geraspte gember anaal in bij haar kind toen het jongetje leed aan verstopping. In Nederland geïnterviewde Surinamers waren van mening dat gember goed was voor het hart, de spieren, bloedvaten en ingewanden. Bovendien zou gember de vruchtbaarheid verhogen, de borstvoeding op gang brengen, diabetes verminderen en stress verlagen. Fijngemaakte gemberwortel wordt ook op gekneusde ledematen, reumatische gewrichten en pijnlijke spieren gewreven. Voor een Saramaccanese drank met gember tegen menstruatiepijn, zie *Euphorbia thymifolia*. Een Javaanse gezondheidsdrankje met gemberwortel staat beschreven in Tjong Ayong (1989: 167). Gemberwortels bevatten fenolen en essentiële oliën. Gemberextracten zijn ontstekingsremmend, cholesterol- en bloeddrukverlagend en hebben een antimicrobiële werking (de Guzman & Siemonsma, 1999).

Commercieel gebruik: gemberwortels, -gebak en -bier zijn overal in Suriname te koop, de verse bladeren zijn te vinden op de Vreedzaammarkt. Gemberwortels in Nederland komen vooral uit China.

Betekenis naam: ¹⁾ afgeleid van het Engelse 'ginger'; ²⁾ dorpsgember.

ZINGIBERACEAE

Zingiber zerumbet (L.) Roscoe ex Sm.

Lokale namen: ingimasusa¹ (Sr), chichibere, sisibele² (Ca), maikaman (Way), djindja masusa³ (Au), awoonenge sangaafú⁴ (Sa), (lem-) puyang (J), shampoo ginger⁵ (En).

Beschrijving: Overblijvend kruid, tot 2 m hoog. Wortelstok horizontaal, aromatisch, van binnen geel. Bladschede open; tongetje vliezig, tot

2,5 cm lang. Bladeren verspreid, in 2 rijen, zittend, 20-30 x 4-8 cm; voet wigvormig; punt toegespitst. Bloeiwijze een basale, kegelvormige aar, zacht en waterrijk; schutbladen groen, later rood, dakpansgewijs overlappend. Bloemkelk 13-17 mm lang, wit; kroon 4-5 cm lang, bleekgeel; lip tot 6 cm lang, oranje of geel, met gekartelde rand. Doosvrucht cilindrisch, rood, openspringend. Zaden talrijk, met draderige, witte zaadrok.

Voorkomen: gekweekt in tuinen en op kostgrondjes, ook in het binnenland.

Verspreiding: van oorsprong uit India, nu gekweekt in heel Zuidoost Azië en Suriname.

Domesticatie: gekweekt, soms verwilderd en groeiend langs sloten.

Gebruik: Javanen smeren het lichaam van koortsige kinderen in met een mengsel van de geraspte wortelstok van deze gemberachtige plant, ver-

Zingiber zerumbet: blad (l) en bloeiwijze (r).

Foto's: C. van der Hoeven (l); F. & K. Starr, Wikipedia.

mengd met die van koenjit (*Curcuma longa*), kalk en een beetje water. Het sap van bovenstaande wortelstokken drinken ze ook bij buikpijn. Om aan te sterken na de bevalling drinken vrouwen een afkooksel van stukken wortelstok van de gele gember (*C. zanthorrhiza*), temu ireng (*C. aeruginosa*) en lempuyang, en een lepel anijszaad. Javanen verwerken de aromatische wortelstok bovendien in diverse jamu's, zie *Carica papaya*, *Curcuma longa* en Tjong Ayong (1989: 162). De plant is ook in het binnenland terechtgekomen, waar ze de wortelstok als specerij in het eten gebruiken, ter bevordering van de bloedcirculatie, en een aftreksel ervan drinken bij keelpijn en verkoudheid. Crispine Stura uit Bigiston kookte de wortelstok met de bladeren van uma aneisi (*Piper marginatum*) en snekiwiri (*Eryngium foetidum*). Hiervan

moest je een beetje drinken bij koorts en de rest als bad gebruiken. Daar werd je blij en gelukkig van, zei ze.

Om van een yorka bevrijd te worden, moet men een kruidenbad maken van de wortelstok met het blad van witte katoen (*Gossypium barbadense*), zuurzak (*Annona muricata*), piëpië páu (*Lippia alba*), makamaka (*Lantana camara*), snekiwiri (*Eryngium foetidum*), yorkapesi (*Senna occidentalis*), een beetje pemba en wat sterke drank.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ Indianenmasoesa; ²⁾ mogelijk afgeleid van het Engelse 'ginger'; ³⁾ gembermasoesa; ⁴⁾ *Costus* van de voorouders; ⁵⁾ vanwege het gebruik van het slijmerige vocht uit de bloeiwijze om het haar te wassen in Hawaiï.

ADIANTACEAE

Adiantum latifolium Lam.

Lokale namen: blakafutu¹, warakuwiwiri (Sr), bibi uwii (Au), kantasi², waku uwii, womi amowa (Sa).

Beschrijving: Terrestrische varen. Wortelstok lang kruipend; top bedekt met bruine schubben. Bladsteel rechtopstaand, glimmend zwart, 20-30 cm lang, met roestbruine haren. Blad dubbel geveerd, 10-40 x 15-40 cm; hoofdas met bruine schubben; deelblaadjes tot 14 aan elke kant, ongelijkvormig, 2-4,5 x 0,7-1,5 cm; nervatuur waaivormig; steriele bladrand gezaagd. Sori 8-13 per deelblaadje, onderbroken lijnvormig, op de onderzijde van naar beneden omgeslagen bladrand.

Adiantum latifolium: hele plant (b); sori langs de rand van de deelblaadjes (o). Foto's: T. van Andel.

Voorkomen: algemeen, in hoog bos, savannebos en in open vegetatie.

Verspreiding: tropisch Zuid-Amerika.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Meerdere soorten *Adiantum* worden onder de naam 'blakafutu' op de markt gebracht en identiek gebruikt. *A. serrato-dentatum* heeft iets meer, kleinere en rondere deelblaadjes, maar deze varentjes zijn over het algemeen moeilijk van elkaar te onderscheiden. De plantjes worden vooral voor magische doeleinden gebruikt. Ze zijn een ingrediënt in kruidenbaden om de bosgeest Apuku of de kwaadaardige termietengeest Akantasi tot rust te manen. Andere bestanddelen van zo'n 'apuku watra' zijn sangrafu (*Costus* sp.), kibriwiri (*Psychotria ulviformis*) en apuku tatái (*Guatteria scandens*), knoflookliaan (*Mansoa alliacea*) en pikin masusa (*Renealmia floribunda*). Iemand die een dode gezien heeft, en bang is voor de geestelijke onrust die hierop volgt, knijpt de varen fijn en druppelt het sap ervan in de ogen. Het varentje wordt ook in genitale stoombaden verwerkt, soms samen met as, zout, een muntje van 10 cent, en limoenblad (*Citrus aurantifolia*). Dit bad dient om een man te verleiden, een onrein gevoel (ritueel)

weg te wassen of om ruzie met een partner te suspen. Volgens Heyde (1987) wordt een bezweringsmiddel tegen bovennatuurlijke boosdoeners gemaakt door het varentje samen met zaadjes van nengrekondrepepe (*Aframomum melegueta*) en sangrafu (*Costus* spp.) in een kruidenbad te verwerken. Tijdens het vervaardigen van het mengsel moeten magische spreuken worden geuit. Er moet zeven dagen achtereen met het water worden gebaad.

De varen wordt in vele andere recepten verwerkt, vaak met sterk ruikende planten zoals slabriki (*Senna alata*), pikinmisiki (*Pseudopiptadenia suaveolens*) of yarakopi (*Siparuna guianensis*) of stinkende ingrediënten (knoflook, asafoetida) om boze geesten, bakru's, zwarte magie en nare dromen te verjagen, maar ook om jezelf te beschermen tegen fraude, misleiding en tegenwerking of om fysiek aan te sterken.

Commercieel gebruik: verse varentjes zijn te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo voor ca. € 1 per bosje. Zelfs in Brownsweg werd de varen voor 40 ct. per bos verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ zwartvoet, naar de donkere stengels; ²⁾ termietengeest.

ASPLENIACEAE

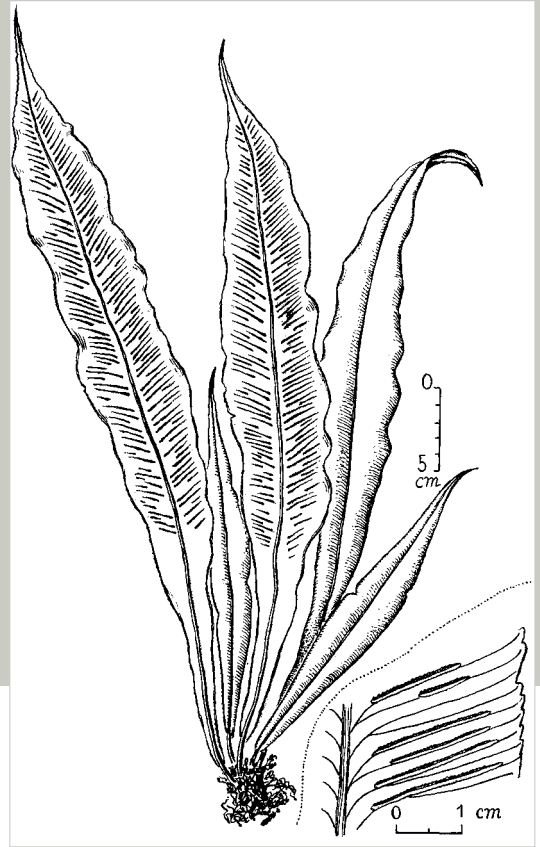
Asplenium serratum L.

Lokale namen: siwanapana aloge (Trio), uma-mu (Way), apuku kamsa¹ (Au), makóko tabaka² (Sar, Au).

Beschrijving: Epifytische varen, ca. 60 cm hoog. Wortelstok kort, rechtopstaand, met zwarte, lijnvormige schubben. Bladeren ongesteeld, leerachtig, enkelvoudig, kaal; blad-schijf 20-70 x 4-15 cm; voet en top geleidelijk aflopend; onderkant met duidelijk paarsachtige middennerf. Sori lijnvormig, ingeplant vanaf de middennerf tot halverwege de bladrand.

Asplenium serratum: habitus en detail sporen.

Illustratie W. Hekking.

Voorkomen: algemeen, op bomen in de ondergroei.

Verspreiding: (sub-) tropisch Amerika.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Trio Indianen drinken een thee van de fijngemaakte varen tegen huiduitslag. De Wayana drinken deze thee om de eetlust te bevorderen (Plotkin, 1986). Afro-Surinamers gebruiken de varen sporadisch tegen astma, kruidenbaden voor koorts, als kompres op wonden en in genitale stoombaden. Deze varen speelt in Suriname echter vooral een rol in rituelen voor de Apuku winti. Aucaners maken een kruidenbad om de bosgeest op te roepen in een aardewerken pot ('prapi'). Het blad van deze varen vouwen ze over de rand van de pot als een lendendoek. Als een persoon door Apuku wordt bezeten, zal hij deze varen als een lendendoek om zijn lichaam knopen. In 1978 vertelde de Saramaccaner Métisèn aan antropoloog Richard Price (1983: 82) een verhaal over de bijzondere ontsnapping van een groep slaven rond 1712. Ze woonden in een dorpje verscholen in het Ma Pugusu moeras bij Kwakugron aan de Saramaccarivier. Toen het koloniale leger hen op de hielen zat, verzamelden ze zich aan de rand van een grote poel. In het water woonde echter een

enorme kaaiman, die hen dreigde te verslinden als ze het waagden over te steken. Een van de rebellen, Klaas ('Kaasi'), beschikte over bovennatuurlijke krachten. Hij stopte zijn pijp met een blad van de makóko tabaka en rookte hiermee het hele moeras uit. De kaaiman raakte zo bedwelmd door de rook dat hij volledig de weg kwijt was. Zo konden Kaasi en zijn vrienden zonder problemen het moeras oversteken en hun achtervolgers van zich afschudden. Sindsdien spelen pijpen (zowel van hout als van klei) en makóko tabaka een rol in wintirituelen. Volgens zijn nazaten was 'Makóko' de geheime naam van Kaasi. Het koninkrijk Makoko lag op een hoogvlakte bij Congo Brazzaville, en hoewel uit deze regio slaven werden gehaald die als 'Demakoekoe-Negers' bekend stonden (Hostman, 1850), is het niet bekend of Kaasi of zijn voorouders hiervandaan kwamen, of dat het roken van varens in deze regio een gewoonte was. Een Aucaans kruidenbad waarmee je jezelf kunt beschermen tegen je vijanden, bevat behalve makóko tabaka ook mangoblad (*Mangifera indica*), cashewblad (*Anacardium occidentale*) en sterke drank. Als je hiermee hebt gebaad, kan volgens

Ruben Mawdo niemand je doden. Behalve aan *Asplenium serratum*, wordt de naam makóko tabaka ook gegeven aan de varens *Campyloneurum repens*, *Nephrolepis biserrata* en *Tectaria plantaginea*. Waarschijnlijk worden alle drie de varens op dezelfde manier gebruikt, maar minder vaak dan *A. serratum*.

Commercieel gebruik: *A. serratum* is af en toe te koop op de markt in Paramaribo. Ook in Nederland is makóko tabaka op aanvraag verkrijgbaar in gespecialiseerde wintwinkels, en ook hier gaat het waarschijnlijk om meerdere soorten varens.

Betekenis naam: ¹⁾ lendendoek ('kamisa', Ca) van de bosgeest; ²⁾ Makokotabak.

CYATHEACEAE

Cyathea microdonta (Desv.) Domin.

Lokale namen: ituri-hi¹ (Ar), gáan baakafutu² (Au), muye weti baka³ (Sa), boomvaren (Ne).

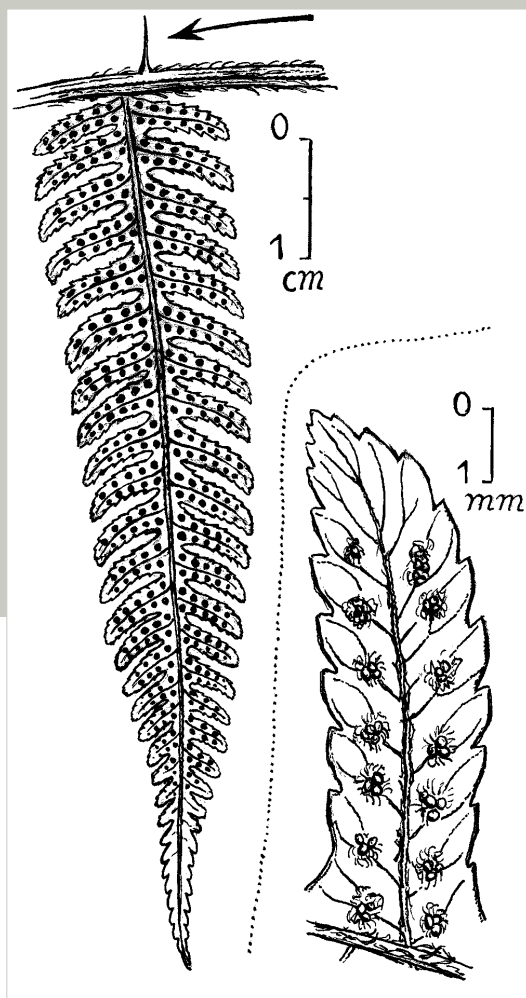
Beschrijving: Boomvaren. Wortelstok stamvormig, tot 6 m hoog, met brede schubben en stekels bezet, omgeven door een dikke laag vezels afkomstig van vergane bladvoeten. Bladeren gesteeld, driemaal geveerd, tot 3 m lang. Bladsteel 0,6-1,8 m lang, gestekeld en bedekt met bruine schubben. Bladschijf 2 x 1,2 m, hoofdas stekelig. Middelste deelbladeren 60 x 25 cm; basale 40 x 15 cm; deelbladjes tot 12 x 2,5 cm, kort gesteeld. Sori ingeplant halverwege de deelbladjes.

Vorkomen: plaatselijk algemeen, in ongestoord, vochtig bos.

Verspreiding: Midden- en Tropisch Zuid-Amerika, de grote Antillen,

Domesticatie: wild, soms gespaard van de kap, sporadisch aangeplant.

Gebruik: Boomvarens worden zelden gebruikt in Suriname. Toch troffen we een aangeplant exemplaar aan naast een deurpost in Marchalkreek, waarschijnlijk ter bescherming van het huis tegen kwade krachten. Het enige gedetailleerde recept met een boomvaren kwam van Ruben Mawdo. De bladeren worden gekookt met de wortelstok van gran masusa (*Renalmia alpina*) en het afkooksel wordt als kruidenbad gebruikt tegen het eind van de zwangerschap om de bevalling zonder problemen te laten verlopen.

Cyathea microdonta. Illustratie: W. Hekking.

Betekenis naam: ¹⁾ staart van de brulaap. Deze naam wordt aan veel varens met roodbruine 'haren' (schubben) wordt gegeven; ²⁾ grote zwartvoet. Veel varens worden 'zwartvoet' genoemd, vanwege de zwarte stengels; ³⁾ vrouwelijke witrug, vanwege de bleke onderzijde van het blad. De andere witrug is *Pityrogramma calomelanos*.

GLEICHENIACEAE

Dicranopteris flexuosa (Schrad.) Underw.

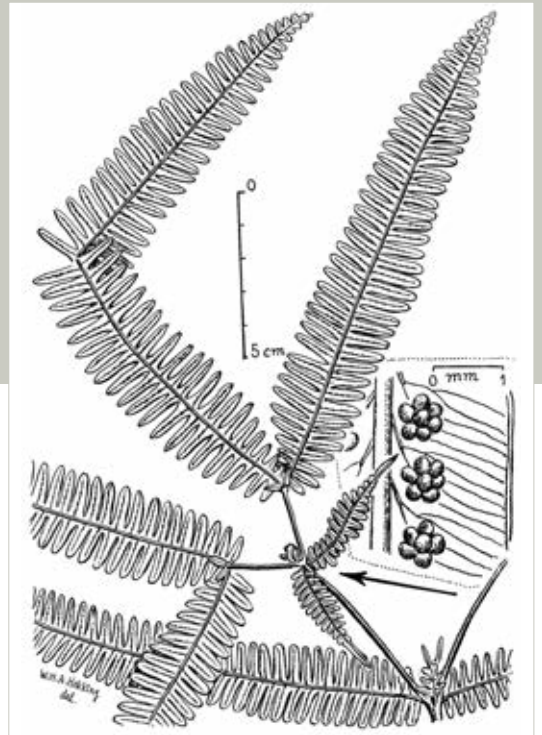
Synoniem: *Gleichenia flexuosa* (Schrad.) Mett.

Lokale namen: man amoroman¹, man prati-lobi² (Sr).

Beschrijving: Terrestrische varen, tot 1 m hoog. Wortelstok lang kruipend, vertakt, dicht bezet met haren. Bladeren dubbel tot driedubbel geveerd, vorkvormig vertakt, stijf, tot 1,5 m lang. Slapende bladknoppen in vorkvormige vertakkingen, bedekt met bruine haren. Twee bladvormige steunblaadjes in elke vork behalve de laatste. Deelblaadjes zittend, 10-25 x 1,5-6 cm, veervormig ingesneden. Sori met 8 of meer ronde sporangia, op de laatste deelblaadjes.

Dicranopteris flexuosa wordt geoogst voor de markt (b), blad en sori (o).

Foto: C. van der Hoeven. Illustratie: W. Hekking.

Voorkomen: zeer algemeen, als pionier in verstoorde vegetatie langs wegen.

Verspreiding: tropisch Amerika.

Domesticatie: wild, soms aangeplant in tuinen.

Gebruik: Marrons beschouwen deze zeer veel voorkomende varen als een zeer gevaarlijke plant. Als je een kruidenbad neemt van de plant en tegelijkertijd een wens doet, komt die uit. Of zoals Emmoline Amimba het uitdrukte: 'Alles wat je zegt, doet die plant voor je. Als je geluk wilt, dan krijg je geluk. Als je hem slechte dingen vraagt, dan zorgt die plant ervoor dat die zaken ook gebeuren. Deze varen werkt hetzelfde als de vrouwelijke amoman (*Lycopodiella cernua*), maar heeft nog meer spirituele kracht'. Ze zei dat het aanplanten van zo'n varen in je tuin levensgevaarlijk kon zijn. Toch staat hij soms op erven, vaak in gezelschap van andere plantaardige bodyguards zoals de blaka taya (*Philodendron melinonii*). De varen wordt voor zwarte magie gebruikt, om vijanden in het verderf te storten, ramspoed te ver-

oorzaken en liefdesrelaties van anderen te laten stuklopen. De plant is moeilijk uit de grond te trekken. Als je hem toch wilt plukken, moet je hem volgens Evelina Mateda altijd met de groei-richting meentrekken, dan krijg je geluk. Als je hem de andere richting uittrekt, 'draait je leven de andere kant op en krijg je niets dan tegenspoed'. Ondanks de evidente gebruiksrisico's wordt de plant veelvuldig geoogst voor de markt. De nauw verwante soort *Dicranopteris pectinata*, waarvan de bladeren blauwgroen aan de onderzijde zijn, wordt waarschijnlijk voor dezelfde doeleinden gebruikt.

Commercieel gebruik: de plant is alleen te koop op Vreedzaammarkt in Paramaribo.

Betekenis naam: ¹⁾ Letterlijk 'hij is meer dan een man'. De plant is krachtiger dan een mens; ²⁾ scheidende liefde. De vrouwelijke variant van beide namen is *Lycopodiella cernua*.

HYMENOPHYLLACEAE

Trichomanes vittaria DC. ex Poir.

Lokale namen: dyaba tee¹ (Au), alála lábu¹ (Sa).

Beschrijving: Terrestrische varen, tot 80 cm hoog. Wortelstok kort kruipend of rechtopstaand. Bladeren vliedun, groenig zwart, verschillend van vorm; steriele bladeren geveerd, 8-20 x 4-12 cm; bladsteel 3-6 cm lang; fertiele bladeren enkelvoudig, 20-50 x 1,5-3 cm; bladsteel 4-12 cm lang; voet en punt aflopend. Sporangia in bekervormige structuren langs de bladrand.

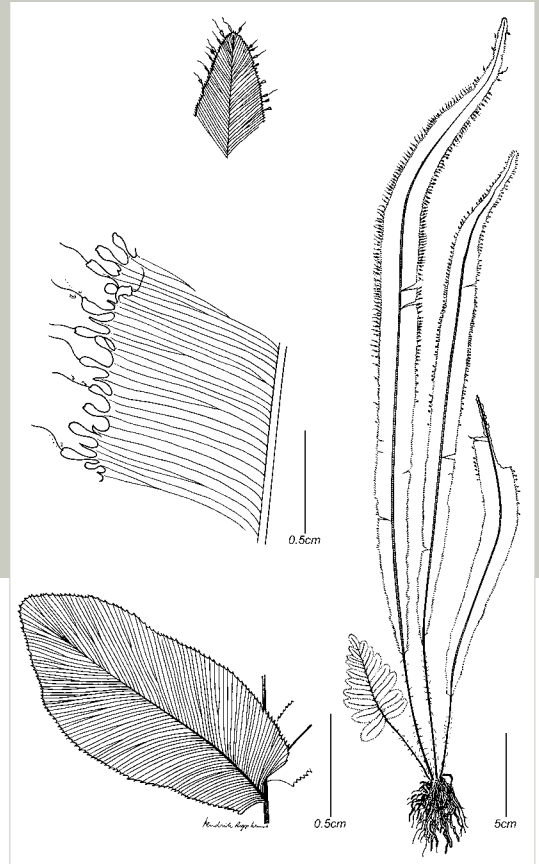
Trichomanes vittaria. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: niet algemeen, in hoog bos en savannesbos, buiten de kustvlakte.

Verspreiding: van oostelijk Colombia tot de Guiana's en Brazilië.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Van deze vliedunne varen blijft na het drogen niet veel over: de bladeren vouwen dubbel en krullen op. Legt men de varen echter in het water, dan openen de bladeren 'als een veer'. Volgens de Aucaanse marktverkoopster Solé Ponika was deze varen moeilijk te vinden en deed hij dienst als een speciaal ingrediënt in kruidenbaden voor de 'tap kromanti', de vliegende luchtgoden die met de slaven vanuit Afrika zijn meegereisd naar de Nieuwe Wereld. Een van deze goden is de gier Opete, die als intelligentste van alle vliegende goden wordt gezien. Om deze en andere luchtgoden te eren, verkoopt men bij wintwinkels of marktkramen ook vaak veren van gieren, papa-gaaien en kolibri's. Deze varen wordt ook als een

symbolische veer beschouwd. Ook werd de plant gebruikt als ingrediënt in kruidenbaden voor het Saramaccaanse Dungulali-ritueel, maar de details hierover zijn niet bekend.

Commercieel gebruik: de gedroogde varen werd in 2006 eenmaal aangetroffen op de Popki dyari markt in Paramaribo. Het exemplaar kostte 10 SRD (toen ca. € 3), 'omdat het moeilijk te vinden was'.

Betekenis naam: ¹⁾ arastaart, vanwege de veer-vormige bladeren.

PTERIDACEAE

Pityrogramma calomelanos (L.) Link.

Lokale namen: isriwiwiri¹, kapilairiwiwiri, kromantiwiwiri (Sr), arawera upuhpo², amamai (Ca), apuku pamba³, banya-edé⁴ (Au), wéti báka⁵, limbo báka⁶ (Sa), zilvervaren (SN).

Beschrijving: Terrestrische varen. Wortelstok dun, met uitlopers, bezet met goudbruine schubben. Bladsteel roodbruin tot zwart. Bladeren groepsgewijs bijeen, 20-100 x 10-30 cm, dubbel geveerd, 12-25-jukkelig, elk juk met 10-20 blaadjes; deelblaadjes veervormig ingesneden, 1-2 x 0,5-1 cm; bovenkant donkergroen, glanzend; onderkant wit bepoederd; jonge bladeren met gekrulde top. Sporangia zeer klein, lichtbruin, dicht opeen over de gehele onderzijde van het blad.

Pityrogramma calomelanos: habitus en fertiel blad. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen, in verstoorde vegetatie, als onkruid op kostgrondjes.

Verspreiding: van Florida tot Argentinië, geïntroduceerd in Azië en Afrika.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Deze varen, die vooral op verlaten kostgrondjes groeit, wordt in zijn geheel gekookt, inclusief de wortelstok, als thee tegen bronchitis (Heyde, 1987). Het fijngevreven blad drinkt men met een beetje water tegen maagpijn. De varen staat ook bekend als bloedstelpend middel en wordt als een kompres op wonden gelegd of in genitale stoombaden verwerkt om de menstruatie te doen stoppen. De wit bepoederde achterkant van het blad roept associaties op met pamba: tijdens wintirituelen maken Marrons een witte afdruk van het varenblad op hun rug (Fey, 2009). Ook figureert de varen in kruidenbaden voor de luchtgoden. Samen met komanti sanku (*Senna occidentalis*), komanti uwii (*Struchium sparganophorum*) en fungu (vezel van *Parinari campe-*

stris) zou je met de varen kromanti op kunnen roepen om je te hulp te schieten in tijden van nood. Voor een ander kruidenbad met de varen ter ere van de Afrikaanse luchtgoden, zie *Rolandra fruticosa*. Als een Marronmoeder voor het eerst haar baby aan het dorp laat zien, wordt zij en de baby ter bescherming besprenkeld met een kruidenbad van deze varen, blaka uma (*Cordia curassavica*), pamba en water. In Brownsweg figureert de plant bovendien in kruidenbaden voor geluk, tegen kwade invloeden, om de gezondheid van baby's te bevorderen en ter ere van bos- en slangengeesten en de töné winti, de geest van de stroomversnellingen die wordt geassocieerd met albinokinderen.

Commercieel gebruik: verse planten zijn te koop op de Noord- en Vreedzaammarkt in Paramaribo, en worden naar Nederland geëxporteerd.

Betekenis naam: ¹) ijzerkruid; ²) vioolhals, naar de gekrulde jonge bladeren; ³) witte klei van de bosgeest; ⁴) banjohals; ⁵) witrug, naar de witte onderkant van de bladeren; ⁶) maakt de rug schoon.

VARENACHTIGEN

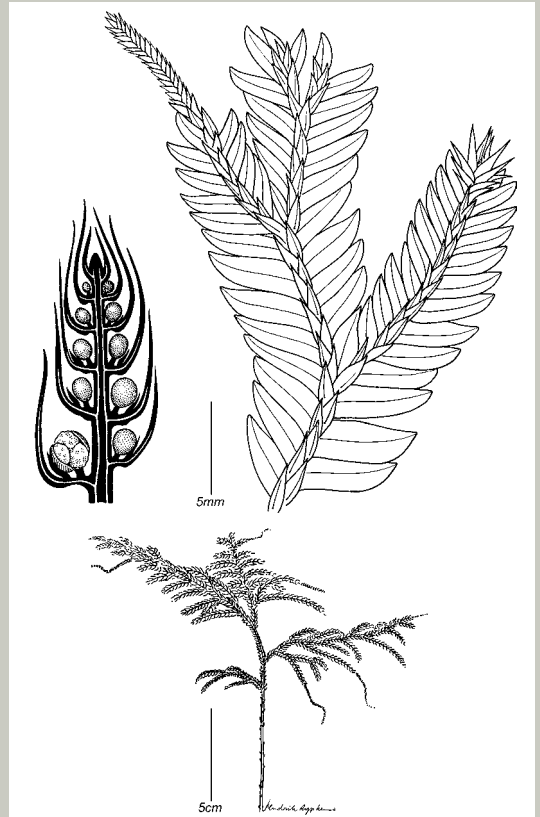
SELAGINELLACEAE

Selaginella parkeri (Hook. & Grev.) Spring.

Lokale namen: (man) sekrepatu wiri¹ (Sr), wokope mirityiri² (Ca), man sakaman³, wetowete, bigi / man ko uwii⁴ (Au), okó kowa, okó kankan² (Sa), schildpadblad (SN).

Beschrijving: Terrestrisch, varenachtig kruid, tot 40 cm hoog, donkergroen, stijf. Stengel kruipend of rechtopstaand, vierhoekig. Vertakkingen verspreid. Bladeren schubvormig, 5 x 2 mm, in 4 rijen gerangschikt en ongelijk van grootte; middelste blaadjes met een getande bladrand. Sporenvormende aartjes als gelige, vierhoekige, stijve knotsjes, 3-10 mm lang, aan de uiteinden van de takken.

Selaginella parkeri: habitus, detail blad en sporenvormend aartje. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen in het binnenland, in vochtig of moerasbos, op rotsen, langs watervallen en krenen.

Verspreiding: het Amazonegebied en de Guiana's.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Dit kleine bosplantje is slechts bij weinig mensen bekend. Aucaans genezer Ruben Mawdo gebruikte het om zijn cliënten te bevrijden van 'kroi', een verstikkende liefdesrelatie. Als die hinderlijk benaderd of gestalkt werden door een verliefd persoon, werden ze gebaad met een kruidenbad van zowel de grote ko uwii (*Selaginella parkeri*) als de kleine (*S. radiata*), limoensap en koud water. Hierna zou de betovering verbroken zijn en stalker zijn of haar interesse in de ander verliezen. In Brownsweg werd het plantje door

Michel Alubutu verwerkt in kruidenbaden tegen zwarte magie en 'poi', spirituele vervuiling waardoor iemand pech heeft in het leven, werkloos is of zich neerslachtig voelt.

Commercieel gebruik: verse plantjes zijn af en toe te koop op de Vreedzaammarkt in Paramaribo en sporadisch verkrijgbaar bij wintiwinkels in Nederland.

Betekenis naam: ¹⁾ mannelijk schildpadblad, de vrouwelijke is *Selaginella radiata*; ²⁾ kam van de hokko ('powisi', *Crax alector*), een zwarte boskip met krullende veertjes op zijn kop; ³⁾ de vrouwelijke is *Lycopodiella cernua*; ⁴⁾ groot / mannelijk schildpadblad. Met 'ko' bedoelen de Aucaners de kolenbranderschildpad (*Geochelone denticulata*), die zich mogelijk tussen de planten verschuilt.

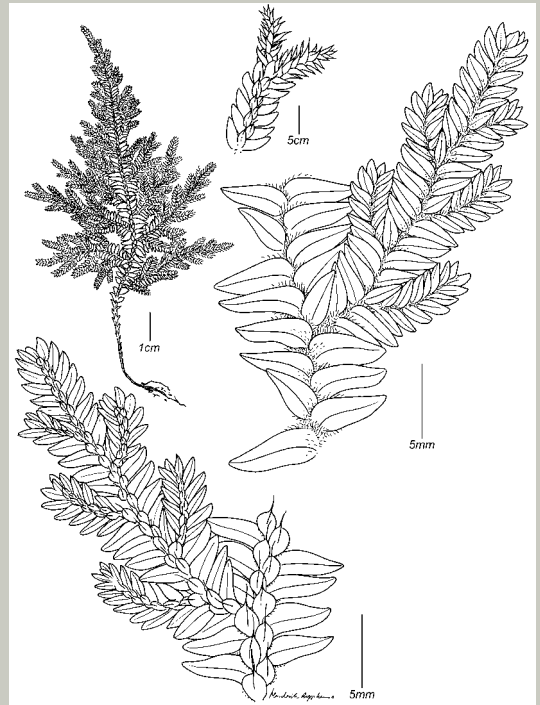
SELAGINELLACEAE

Selaginella radiata (Aublet) Spring.

Lokale namen: sekrepatuwiri¹ (Sr), pikin / uma ko uwii¹, powisikankan², ko kama³ (Au), okó kowa² (Sa).

Beschrijving: Terrestrisch, varenachtig kruid, tot 30 cm hoog. Stengel rechtopstaand of kruipend, met worteluitlopers. Vertakkingen verspreid, lichtgroen aan de bovenkant, zilverkleurig aan de onderkant. Bladeren schubvormig, 3-4 x 2 mm, in 4 rijen gerangschikt en ongelijk van grootte; bladrand aan de basis bezet met witte haren. Sporenvormende aartjes zwak ontwikkeld, aan de uiteinden van de takken.

Selaginella radiata. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen in het binnenland, in hoog bos, op graniet en in moerasbos.

Verspreiding: het Amazonegebied, Frans Guiana en Suriname.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Dit varenachtige kruidje is iets kleiner dan *Selaginella parkeri*, en duidelijk herkenbaar aan de zilverkleurige onderzijde van de blaadjes. Trio Indianen gebruiken een kruidenbad van *Selaginella*-plantjes tegen hoofdpijn (Plotkin, 1986), maar het is niet zeker of ze hier ook *S. radiata* voor gebruiken. In de Marowijne geldt het plantje als een medicijn om mensen te bevrijden van 'kroi', een verstikkende liefde of een stalker. Als je baadt met een kruidenbad van zowel de grote ko uwii (*S. parkeri*) als de kleine (*S. radiata*),

limoensap en koud water wordt de betovering verbroken en verliest je achtervolger zijn of haar interesse in jou (en andersom). Het plantje wordt ook verwerkt in kruidenbaden voor 'doti skin' (Sr), of 'poi' (Sa), ofwel spirituele vervuiling, waardoor mensen er niet in slagen iets van hun leven te maken.

Commercieel gebruik: een bundel van 30 verse plantjes werd in 2006 voor SRD 2,50 (toen ca. 75 eurocent) op de Vreedzaammarkt in Paramaribo verkocht.

Betekenis naam: ¹) klein / vrouwelijk schildpadblad; ²) kam van de hokko (*Crax alector*), een zwarte boskip met krullende veertjes op zijn kop; ³) bed van de kolenbranderschildpad (*Geochelone denticulata*).

WOLFSKLAUWEN

LYCOPODIACEAE

Lycopodiella cernua (L.) Pic. Serm.

Synoniem: *Lycopodium cernuum* L.

Lokale namen: (uma) amoroman¹, (uma) pratilobi² (Sr), amoman¹, asakaman (Au), a moh ma¹ (Sa).

Beschrijving: Terrestrisch, varenachtig kruid, tot 1 m hoog. Stengels lichtgroen, kruipend of opgericht, vorkvormig vertakt, uiteinden omlaag gebogen als behaarde klauwtjes. Bladeren priemvormig, stijf, 2,5 mm lang, dicht opeen spiraalvormig ingeplant. Sporenvormende aartjes bruin, 2 cm lang, aan de toppen van de zijtakjes.

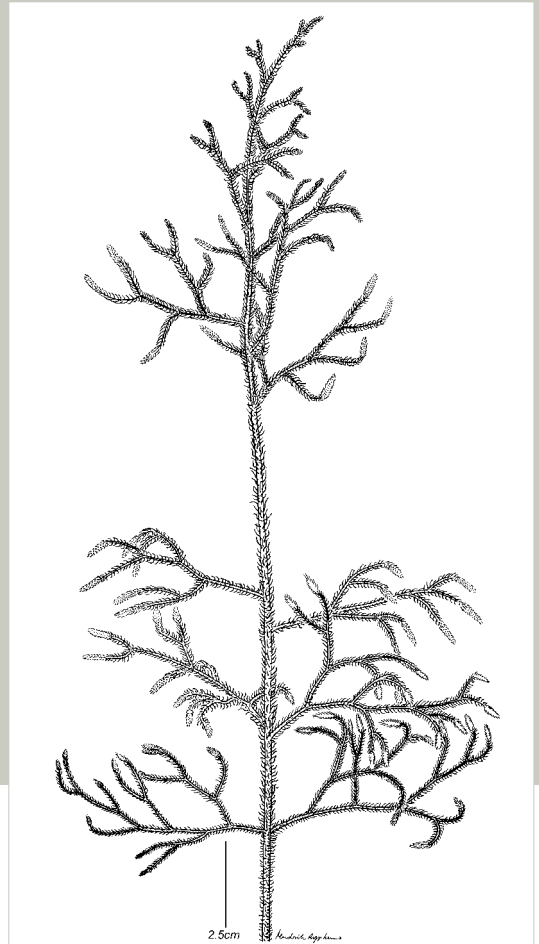
Lycopodiella cernua. Illustratie: H. Rypkema.

Voorkomen: algemeen op arme zandgronden, verlaten kostgrondjes, struikgewas en langs wegen.

Verspreiding: pantropisch onkruid.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Eind 18^e eeuw weekten Indianen deze wolfsklauw in heet water en dronken de thee om gonorrhoe en overmatige vaginale afscheiding te verhelpen. Ook nierontsteking konden ze er volgens Rolander (2008) mee genezen. Dit gebruik lijkt grotendeels verloren te zijn gegaan, hoewel de plant nog wel af en toe in genitale stoombaden wordt verwerkt (meestal gekookt met doorsneden limoenen) tegen spirituele vervuiling. Aucaners in de Cottica regio en in St. Laurent (Frans Guiana) verwerken amoman soms in alcoholische bitters tegen impotentie. Bij een beroerte of epilepsieaanvallen wordt aanbevolen drie glazen thee van de plant per dag te drinken. De thee zou volgens Henk Jeroe ook 'lepra en andere inwendige ziektes' genezen. Baden met een afkooksel van de plant zou energie geven en reumatische klachten verminderen. Een thee van de plant met drie halve limoenen wordt gedronken om de men-

struatie te stoppen. Pratilobi staat echter vooral bekend in Suriname als een gevaarlijke plant, die vaak wordt gebruikt voor negatieve doeleinden en zwarte magie.

De plant zou in staat zijn om liefdesverhoudingen te verbreken, maar hiervoor moet je de plant eerst 'betalen' met muntstukjes of nengrekondreperezaadjes (*Aframomum melegueta*) en bezweren terwijl je de juiste spreuken uit en de plant bij één van zijn geheime namen noemt. Om een ongewenste aanbieder van je af te schudden, een eind aan je eigen huwelijk te maken of de verhouding van je echtgenoot met zijn minnares kapot te maken, kun je jezelf baden of inwrijven met pratilobi of de plant in het huis van het slachtoffer verstoppen. Het gevolg is dat er ruzie ontstaat en het meteen gedaan is met de liefde. Vanwege dit gebruik wordt volgens Ostendorf (1962) de wolfsklauw daarom in Suriname nooit in een boekje verwerkt. Als je een wens doet tijdens het baden met deze plant,

komt deze geheid uit, ook als je slechte dingen voor anderen wenst. Volgens Stephen (1979) zet men dezelfde plant onder de naam 'amoman' in om als winnaar te eindigen in een vechtpartij, om gevangenisstraf te ontlopen, of om de geest van een overledene van je af te schudden.

Als iemand je met behulp van zwarte magie wilt vermoorden, moet je jezelf baden met een 'tapu fu skin', een beschermend kruidenbad van gekookte amoman, man tasi uwii (*Cordyline fruticosa*), een fles bier, water en een scheut sterke drank. Je vijand kan je nu niets meer aandoen. Met een zogenaamde 'drai baka obia' kun je de zwarte magie weer terug sturen naar je belager, zodat hij er zelf aan ten onder gaat. Hiervoor kun je baden met amoman en giftige planten als adrangaman (*Spigelia anthelmia*), seemai (*Mimosa pudica*), knoflookliaan (*Mansoa alliaceae*) of posia wiri (*Tabernaemontana undulata*). 'Hiervan wordt de heks die de negatieve krachten heeft gestuurd zelf dronken', aldus Enro Parami. Bovenstaand recept lijkt op een symbolische afgeleide (kruidenbad) van een in het verleden gebruikt (oraal) middel om een vijand te vergiftigen. Degelijke kruidenbaden worden ook gebruikt om gewelddadige echtgenoten rustig te maken of om kwade geesten te verjagen. Tenslotte komt amoman ook veel terug in Saramaccaanse kruidenbaden om spirituele vervuiling ('poi') ongedaan te maken of geluk in het leven af te dwingen ('krin skin').

Waarom nu precies deze wolfsklauw in Suriname als een van de meest gevreesde planten wordt beschouwd blijft een raadsel. Er zijn diverse alkaloiden in de plant aangetroffen, waaronder nicotine (Schmelzer & Gurib-Fakim, 2008). Volgens Grenand et al. (2004) wordt de plant hierom ook gerookt in Suriname, iets wat werd bevestigd door een inwoner van Powakka. Volgens hem zou het roken van de plant hetzelfde effect hebben als marihuana.

Commercieel gebruik: de verse en gedroogde plant is te koop op alle medicinale plantenmarkten

Lando Patra uit Dritabiki (Tapanahoni) plukt *Lycopodiella cernua*. Foto: C. van der Hoeven.

van Paramaribo en in een tiental Surinaamse kruidenwinkels in Nederland. Charlotte van 't Klooster (2000) vond hele vuilniszakken vol van deze plant in de Saramaccaanse winkel Pikin Nanga Gran Vanodoe Oso in Amsterdam. Alcoholische bitters met de plant zijn verkrijgbaar op Sabonier Plage aan de Frans kant van de Marowijne.

Betekenis naam: ¹⁾ Letterlijk 'hij is meer dan een man'. De plant is krachtiger dan een mens; ²⁾ scheidende liefde. De mannelijke variant van beide namen is *Dicranopteris flexuosa*, volgens sommigen een nog gevaarlijkere magische plant.

LEUCOBRYACEAE

Octoblepharum albidum Hedw.

Lokale namen: maipa kunsu¹ (Au), mos (SN).

Beschrijving: Mos, tot 1,5 cm hoog, in dichte, zachte kussens groeiend op boomstammen. Bladeren verspreid, spreidend, aan de top teruggeslagen, grijsgroen of wit, soms paars of roze aangelopen, 3-6 x 0,5 mm; punt afgerond. Aseksuele voortplanting door middel van knoppen of afbrekende bladeren. Seksuele voortplanting: sporendoosje bruin, tot 1,5 mm lang, eivormig, aan de top openend met 8 stompe, driehoekige tanden; steeltje geel tot oranje, tot 8 mm lang. Sporen talrijk, zeer klein (17-24 µm).

Octoblepharum albidum: groeiend op een maripa-stam (b) en detail (o). Foto's: S. Groenendijk.

Voorkomen: algemeen, in open plekken in hoog bos, vooral op stammen van palmen (met name *Maximiliana maripa*), soms op dode boomstammen.

Verspreiding: pantropisch.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Dit mos, dat in gedroogde vorm grijs-groen van kleur is, wordt gebruikt als eerste hulp bij verwondingen. Als iemand ernstig bloedt als gevolg van een ongeluk met een machete, stamp men het mos fijn met een beetje zout en bindt men het op de wond. Dit zou het bloeden stoppen. In Brownsweg gebruikt men het mos om een vlotte bevalling te stimuleren door het bekken te openen. Hiertoe worden enkele maripa-wortels (*Maximiliana maripa*) gekapt en in een pot gekookt samen met drie oude maripavruchten, het mos dat op de maripapalm groeit en het plantje *Oldenlandia*

corymbosa. Dit mengsel wordt gedronken vanaf de zevende maand van de zwangerschap. In Powakka stampt men het mos in een kalebas met water en blauwsel en smeert dit op het hoofd bij hoofdpijn. Het mos wordt ook gemengd met het kleverige witte sap uit de bast van *Lacmella* sp. en gebruikt als lijm om zangvogeltjes mee te vangen. Volgens wintideskundige Ro Faria 'vangt mos energie en kou uit de dauw, dus is het een kromanti obia'. Het mos wordt geassocieerd met luchtgoden en in kruidenbaden verwerkt waarin ook kapmassen een rol spelen, maar details hierover zijn niet bekend.

Commercieel gebruik: niet verhandeld.

Betekenis naam: ¹⁾ maripakussen, vanwege de kussenvormende groeiwijze op stammen van de palm *Maximiliana maripa*.

PADDENSTOELEN

GANODERMATACEAE

Ganoderma applanatum (Pers. ex. Wallr.) Pat.

Lokale namen: búuku (Au), platte tonderzwam (Ne).

Beschrijving: Parasitaire of saprofytische paddenstoel. Hoed waaiervormig, hard, houtig, 10-60 x 5-60 x 2-10 cm, met concentrische richels, elk jaar een nieuwe, witte rand vormend; bovenkant dof, gebarsten, kaneel- tot roestbruin; onderkant wit, na aanraking dof lichtbruin. Poriën aan de onderkant zeer klein,

Ganoderma applanatum. Foto: G. Chernilevsky.

wit, rond, 5-6 per mm. Sporen vaak als een bruine laag op de bovenkant van de hoed.

Voorkomen: af en toe voorkomend, solitair of in groepen boven elkaar groeiend op dode of levende boomstammen.

Verspreiding: kosmopolitisch, zowel in tropische als gematigde bossen.

Domesticatie: wild.

Gebruik: Deze harde, oneetbare paddenstoel wordt in het Marowijnegebied verbrand voor 'smoko oso', om boze geesten uit je huis te roken. Voor dit ritueel wordt de paddenstoel met knoflook fijn gestampt. Op een houtvuur wordt een stuk termietennest gelegd, het knoflookmengsel wordt hier bovenop gestrooid, zodat de sterk ruikende rook het hele erf blauw zet. Dit zou kwade geesten verdrijven. Het houtige weefsel van deze paddenstoel brandt goed als het droog is. De platte tonderzwam werd vroeger gebruikt om het vuur

aan te maken. De tondel, een stukje licht ontvlambaar materiaal (bijvoorbeeld deze paddenstoel of fungus, de vezel van *Parinari campestris*) werd bewaard in een doosje met een vuursteentje en stuk metaal, waarmee vonkjes gemaakt werden (Benjamins en Snelleman, 1917). Slaven zorgden ervoor een tondeldoos mee te nemen als ze het bos in vluchtten, omdat het essentieel was om vuur te kunnen maken (Stedman, 1790). De belangrijke rol die deze paddenstoel gespeeld heeft in het overleven van de Marrons heeft er mogelijk toe bijgedragen dat hij vandaag de dag magische krachten wordt toegedicht.

Commercieel gebruik: de tonderzwam wordt niet verhandeld, de termietennesten liggen wel op de Vreedzaammarkt in Paramaribo.

Betekenis naam: ¹⁾ schimmel, paddenstoel.

Index wetenschappelijke namen

FAMILIE

Soortnaam

Synoniem

Abelmoschus esculentus 199, 286, 301, 302, 304, 374, 383, 473

Abelmoschus moschatus 24, 303, 398, 472, 478

Abrus precatorius 212-215

Acacia paniculata 213

Acacia tenuifolia 213, 243

Acalypha hispida 195, 506

Acalypha wilkesiana 195, 196, 506

ACANTHACEAE 16, 17, 19, 20, 516

Aciotis fragilis 321

Aciotis purpurascens 102, 115, 130, 175, 285, 321, 322, 326, 362, 375, 378, 385, 414

ACORACEAE 21

Acorus calamus 21, 38, 46, 233, 477, 482

Adenantha pavonina 213, 214

Adenocalymma bilabiatum 117

ADIANTACEAE 485

Adiantum latifolium 485

ADOXACEAE 22

Aegle marmelos 279, 333, 343, 381, 428

Aframomum melegueta 32, 35, 38, 47, 76, 78, 83, 85, 87, 93, 104, 120, 122, 123, 161, 174, 177, 203, 235, 239, 274, 299, 302, 344, 346, 347, 372, 375, 376, 383, 392, 395, 404, 426, 429, 472, 473, 485, 493

Agati grandiflora 254

AGAVACEAE 23, 140

Ageratum conyzoides 26, 94, 101, 512

Allamanda cathartica 48, 91, 128, 211, 251, 253, 291, 376, 385

Alocasia indica var. *Metallica* 58

Alocasia macrorrhizos 58

Alocasia plumbea 58, 68

Aloe barbadensis 92

Aloe vera 24, 48, 90, 92, 93, 208, 211, 335, 372, 402, 430, 472, 514

Aloe vulgaris 92

Alpinia galanga 474

Alternanthera brasiliana 25, 26

AMARANTHACEAE 25-29

Amaranthus dubius 21, 26

Amaranthus spinosus 27, 137

AMARYLLIDACEAE 30, 31

ANACARDIACEAE 31, 33, 35, 36

Anacardium occidentale 31, 34-36, 61, 102, 143, 152, 206, 230, 269, 307, 358, 430, 436, 442, 453, 465, 479, 486, 511

Ananas comosus 93, 137-140

Ananas sativus 137

Annona muricata 22, 32, 34, 37, 41, 46, 47, 50, 119, 124, 132, 152, 168, 233, 253, 308, 339, 350, 362, 383, 432, 436, 448, 482, 484, 507

Annona reticulata 39

Annona sericea 39, 40

Annona squamosa 40

ANNONACEAE 37, 39-43

Aparisthium cordatum 196, 197, 407

APIACEAE 45, 46

Apium graveolens 45, 353

APOCYNACEAE 48-56

ARACEAE 58-60, 62-69

Arachis hypogaea 215, 229, 244, 259, 399, 405

ARALIACEAE 70, 71

Areca catechu 73, 284, 380

ARECACEAE 73-75, 77, 80, 82, 84, 85, 88

Aristolochia consimilis 48, 52, 89-91, 93, 101, 107, 113, 117, 131, 186, 250, 275, 277, 333, 369, 404, 441, 453

ARISTOLOCHIACEAE 89, 509

Arrabidaea bilabiata 117, 118, 509

Artocarpus attilis 34, 168, 338, 339

Artocarpus communis 338

Artocarpus heterophyllus 339, 340

Artocarpus incisus var. *Seminiferus* 338

Asclepias curassavica 49, 124, 432

Asclepias nivea 49

ASPHODELACEAE 92

ASPLENIACEAE 486

Asplenium serratum 486, 487

ASTERACEAE 26, 48, 94-97, 99-101, 103-106, 108-110, 112, 113, 449

Astrocaryum aculeatum 74

Astrocaryum sciophilum 75, 78

Astrocaryum segregatum 77

Astrocaryum tucuma 74

Astrocaryum vulgare 34, 49, 63, 66, 77, 83, 87, 128, 165, 203, 206, 348, 368, 385, 392, 511

Attalea maripa 85

Attalea regia 85

Averrhoa bilimbi 365, 514

Ayapana triplinervis 95, 362, 465

Azadirachta indica 186, 332, 333, 343, 507, 510

Bambusa latifolia 393

Bambusa surinamensis 386

Bambusa vulgaris 119, 386, 387, 394

Banara guianensis 254, 435

Bauhinia guianensis 216, 248

Bauhinia outimouta 216

Begonia glabra 18, 20, 28, 69, 95, 98, 114, 116, 127, 129, 141, 142, 175, 177, 188, 216, 229, 240, 277, 285, 296, 314, 322, 326, 362, 366, 375, 378, 384, 402, 411, 417, 423, 442, 445, 461, 462, 481

BEGONIACEAE 114

Bellucia grossularioides 230, 323

Bidens cynapiifolia 96

Bignonia alliacea 123

Bignonia stans 127

BIGNONIACEAE 117, 118, 121-123, 125-127, 509

Bixa orellana 128, 129, 135, 143, 171, 194,

197, 208, 265, 312, 319, 322, 331, 335, 402, 411, 417

BIXACEAE 128

Bocoa prouacensis 127, 155, 217, 218

Bonafousia siphilitica 54

Bonafousia undulata 55

BORAGINACEAE 130, 132, 134-136

Borreria suaveolens 425

Borreria verticillata 425

Bromelia alta 139, 140, 146, 165, 392

BROMELIACEAE 139

Brosimum acutifolium 340, 341, 512

Bryophyllum pinnatum 178

BURSERACEAE 142-145, 320, 439

Byrsonima coriacea var. *Spicata* 297

Byrsonima spicata 158, 297, 351

CACTACEAE 146

Caesalpinia pulcherrima 219, 220

Cajanus cajan 130, 135, 220, 221

Cajanus indicus 220

Caladium bicolor 59

Calea caleoides 97

Calotropis gigantea 50, 51

CAMPANULACEAE 147

Camphora camphora 283

Campomanesia aromatica 34, 61, 98, 107, 119, 166, 178, 230, 322, 324, 326, 349, 417, 445

Canna coccinea 149

Canna indica 70, 149, 150

Canna surinamensis 149

CANNABINACEAE 148

Cannabis sativa 148

CANNACEAE 149

Capreria palustris 197

Capsicum annum 447, 448

Capsicum frutescens 47, 147, 447

Carapa guianensis 90, 93, 138, 143, 183, 334, 338, 372

Carica papaya 32, 70, 93, 150, 152, 154, 211, 383, 430, 475, 484

CARICACEAE 150

Casearia arborea 312, 420, 436

Cassia alata 250

Cassia occidentalis 252

Cassia quinquangulata 254

Cassytha filiformis 172, 282

Catharanthus roseus 51, 52

Cecropia peltata 152, 479

Cecropia sciadophylla 23, 153, 154, 280, 359, 388, 465

CECROPIACEAE 152, 153, 155

Cedrela odorata 335, 336

Ceiba pentandra 167, 304-306, 342, 345, 421

CELTIDACEAE 156

Centropogon cornutus 147

Cephaelis alba 423

Cephaelis pubescens 420

Cephaelis tomentosa 422

Cestrum latifolium 449, 456

- Chamaesyce hirta* 201
Chamaesyce thymifolia 202
Chelonanthus alatus 261
CHENOPODIACEAE 157
Chenopodium ambrosioides 119, 157
Chenopodium anthelminticum 157
Chromolaena odorata 97, 98, 100, 101, 178, 278, 308, 331, 350, 378, 384, 400, 452, 465
CHRYSOBALANACEAE 158-160, 162, 311, 513
Chrysophyllum cainito 440
Cinnamomum camphora 283
Cinnamomum verum 284, 285
Cinnamomum zeylanicum 284
Cissus erosa 464, 470-472
Cissus sicyoides 471
Cissus verticillata 471
Citrus aurantifolia 32, 353, 429, 431, 475, 485
Citrus aurantium 22, 43, 49, 50, 92, 110, 119, 125, 128, 143, 169, 211, 283, 362, 376, 385, 389, 402, 430, 431, 452, 472
Clathrotropis brachypetala 221, 222, 510
Clididium surinamense 98, 99, 108, 240, 257, 465
Clidemia capitellata 166, 324
Clidemia capitellata var. *Dependens* 324
Clidemia hirta 324, 325, 329, 350
Clidemia hirta var. *Elegans* 324
Clitoria ternatea 222
Clusia grandiflora 70, 162, 163
CLUSIACEAE 162-164
Cnidioscolus urens 87, 198, 304
Coccocypselum guianense 414
Coccoloba gymnorrachis 405
Coccoloba mollis 114, 406
Coccoloba uvifera 34, 297, 358, 407
Cocos nucifera 80
Codonanthe crassifolia 161, 263, 273
Coffea arabica 415
Coffea liberica 415
Coffea sp. 415
Coix lacryma-jobi 154, 320, 388
Coleus amboinicus 281
Colocasia esculenta 60-62, 465
COMBRETACEAE 165-167
Combretum rotundifolium 165
Commelina diffusa 168, 170, 171, 235, 287
Commelina nudiflora 168
Commelina serrulata 170
COMMELINACEAE 168, 170
CONVOLVULACEAE 171-173
Copaifera guyanensis 223
Cordia curassavica 23, 34, 49, 90, 101, 102, 107, 109, 110, 128, 130, 131, 133, 251, 261, 307, 311, 358, 385, 460, 479, 490
Cordia macrostachya 130
Cordia schomburgkii 132, 133
Cordia tetrandra 134
Cordyline fruticosa 287, 494
Cordyline terminalis 287
COSTACEAE 174, 176
Costus arabicus 174, 177, 204
Costus niveus 174
Costus scaber 95, 98, 176, 177, 273, 330, 377, 382, 385
Couratari stellata 288
Coussapoa angustifolia 75, 78, 107, 124, 155, 193, 217, 218, 248, 347, 362, 437, 469
Coutoubea ramosa var. *ramosa* 262
CRASSULACEAE 178
Crescentia cujete 17, 18, 22, 38, 50, 93, 95, 118, 124, 169, 183, 262, 272, 296, 350, 362, 372, 387, 393, 430, 432, 452, 481, 482
Crinum erubescens 30, 31
Crotalaria anagyrioides 225
Crotalaria incana 224, 225, 392
Crotalaria micans 225
Crotalaria mucronata 226
Crotalaria pallida 226
Crotalaria saltiana 226
Crotalaria striata 226
Croton chamaedryfolius 200
Croton matourensis 199
Croton miquelianus 200
Croton trinitatis 200
Cucumis sativus 179, 180
Cucurbita moschata 180, 181
Cucurbita pepo var. *Moschata* 180
CUCURBITACEAE 137, 179, 180, 182-185
Curcuma purgans 205
Curcuma longa 233, 381, 391, 475, 476, 484
Curcuma xanthorrhiza 476
Curcuma zanthorrhiza 151, 475, 476, 482
Curcuma zedoria 476
Cuscuta americana 171
Cyanthillium cinereum 26, 93, 98, 100-102, 131, 441, 465
Cyathea microdonta 487
CYATHEACEAE 487
Cyathula prostrata 28, 455
CYCLANTHACEAE 186
Cymbopogon citratus 17, 112, 136, 153, 207, 307, 353, 383, 389, 408, 431, 463, 465
Cynodon dactylon 181, 390
CYPERACEAE 187, 189, 190, 512, 513
Cyperus prolixus 116, 187, 188, 277, 285, 296, 297, 322, 356, 362, 378, 384, 481
Dalbergia monetaria 227, 241
Datura fastuosa 450
Datura metel 450
Davilla aspera 191
Davilla kunthii 36, 145, 191, 193
Davilla nitida 192
Derris amazonica 240
Desmodium adscendens 28, 81, 216, 228, 229, 244, 259, 264, 375, 455, 506
Dicranopteris flexuosa 414, 488, 494
Didymopanax morototoni 71
Dieffenbachia seguine 62
DILLENIACEAE 191-193, 347
Dimorphandra conjugata 229, 230
Dipteryx odorata 18, 230
Dolichandra unguis-cati 122
Dolichos urens 245
Dracaena terminalis 287
Dracontium asperum 63, 78, 344
Drepanocarpus lunatus 241
Drosera capillaris 193
DROSERACEAE 193
Duroia aquatica 416
Dysphania ambrosioides 157, 281, 297
Echites syphyllitica 54
Eclipta alba 101, 506
Eclipta prostrata 17, 26, 32, 101, 102, 105, 107, 109, 130, 161, 169, 171, 204, 264, 273, 277, 294, 307, 346, 403, 410, 441, 460, 462, 470, 513
Eichhornia crassipes 409
ELAEOCARPACEAE 194
Elephantopus mollis 48, 103, 104, 203, 335, 429, 457, 477
Elephantopus tomentosus 103
Eleusine indica 21, 34, 44, 78, 79, 104, 110, 119, 124, 132, 140, 146, 221, 225, 299, 346, 368, 391, 392, 430, 442, 452, 469, 473, 477, 481
Eleutherine bulbosa 270, 271
Eleutherine plicata 270
Eperua falcata 231
Erechtites hieracifolia 103-105, 114
Ertela trifolia 124, 432, 433
Eryngium foetidum 21, 38, 46, 48, 50, 104, 123, 124, 143, 161, 174, 190, 233, 235, 253, 272, 273, 308, 366, 383, 432, 441, 448, 482, 484
Erythrina lithosperma 232
Erythrina subumbrans 21, 38, 46, 232, 233, 477, 482, 514
Eugenia atropunctata 351
Eugenia florida 351, 507
Eugenia patrisii 18, 352
Eugenia uniflora 45, 106, 198, 300, 353, 389, 465
Eupatorium ayapana 95
Eupatorium odoratum 97
Eupatorium triplinerve 95
Euphorbia cotinifolia subsp. *Cotinoidea* 200
Euphorbia cotinoides 200
Euphorbia hirta 201, 202, 249, 269, 344, 404
Euphorbia pilulifera 201
Euphorbia thymifolia 28, 32, 34, 35, 76, 81, 93, 104, 114, 129, 140, 146, 161, 175, 202-204, 206, 229, 244, 265, 302, 307, 346, 347, 362, 379, 383, 385, 399, 404, 411, 423, 424, 426, 427, 430, 442, 462, 466, 473, 483
EUPHORBIACEAE 195-202, 205-207, 209, 210
Euterpe oleracea 66, 78, 81, 82, 85, 87, 88, 116, 156, 165, 325, 348, 404, 479, 512
Evodiantus funifer subsp. *funifer* 187
FABACEAE 212-217, 219-234, 236-243, 245-247, 249, 250, 252, 254-256, 258-260, 510
Fagara pentandra 433
Ficus nymphaeifolia 342
Ficus religiosa 34, 333, 343, 381, 394
Ficus schumacheri 63, 78, 83, 85, 156, 202, 253, 344
Furcraea foetida 23-25, 49, 70, 128, 253, 309, 385, 421, 442
Ganoderma applanatum 496
GANODERMATACEAE 496
Geissopappus caleoides 97
Geissospermum laeve 52
GENTIANACEAE 261, 262
GESNERIACEAE 263
Gleichenia flexuosa 488
GLEICHENIACEAE 488
Glycine subterranea 258
Gomphrena globosa 29
Gossypium barbadense 34, 37, 38, 47, 80, 90, 98, 101, 102, 107, 109, 131, 136, 159, 179, 207, 253, 274, 277, 306, 371, 377, 389, 408, 426, 441, 460, 472, 484, 510
Guadua latifolia 393, 394
Guarea gomma 337
Gutteria scandens 41, 378
Gutteria schomburgkiana 42
Gustavia augusta 289, 290

- Guzmania pleiosticha* 141, 470
HAEMODORACEAE 264
Heliconia glauca 266
Heliconia psittacorum 265, 383
Heliconia richardiana 266, 267
HELICONIACEAE 265, 266
Heliotropium indicum 102, 107, 130, 135, 207, 221, 470, 514
Hibiscus abelmoschus 303
Hibiscus bifurcatus 24, 124, 153, 304, 308, 472
Hibiscus esculentus 301
Hibiscus moschatus 303
Hibiscus sabdariffa 309
Hiraea chrysophylla 298
Hiraea faginea 298, 392
Hirtella paniculata 158
Hydrocotyle umbellata 70
Hymenaea courbaril 130, 233, 234, 465, 468, 469
Hymenocallis tubiflora 30, 31
HYMENOPHYLLACEAE 489
HYPERICACEAE 267-269
Hyptis atorubens 47, 157, 271, 272, 281, 356, 402, 441
Hyptis lanceolata 17, 47, 161, 178, 264, 272, 273, 275, 322, 326, 362, 366, 377, 426, 448, 466
Hyptis mutabilis 272, 274, 395, 426
Imperata brasiliensis 36, 394, 395, 426
Indigofera anil 234
Indigofera suffruticosa 211, 234, 235
Indigofera tinctoria 234
Inga alba 190, 236
Inga edulis 34, 237
Inga heterophylla 238
Inga inaequalis 259, 260
Inga inaequalis 259, 260
Ipomoea aquatica 172
Ipomoea batatas 173, 175
Ipomoea reptans 172
IRIDACEAE 270
Irlbachia alata subsp. *Alata* 261
Ischnosiphon aromata 57, 84, 153, 208, 315-317, 401
Ischnosiphon gracilis 317, 379
Ixora coccinea 129, 142, 192, 350, 411, 417
Jacaranda copaia 121
Jasminum multiflorum 363
Jatropha curcas 32, 44, 76, 124, 203, 205, 269, 368, 433, 452
Jatropha gossypifolia 206, 211
Jatropha urens 198
Justicia calycina 16, 93
Justicia pectoralis 17, 87, 98, 115, 188, 199, 314, 322, 326, 362, 366, 402, 423, 460
Justicia secunda 19, 20
Kaempferia galanga 304, 477
Kalanchoe pinnata 178
Lagenaria siceraria 18, 155, 182, 183, 217
Lagenaria vulgaris 182
LAMIACEAE 271, 272, 274-278, 280, 281
Lantana camara 17, 18, 34, 35, 38, 47, 78, 98, 101, 102, 112, 129, 133, 178, 253, 277, 308, 325, 330, 350, 366, 382-385, 389, 393, 411, 417, 423, 446, 462-466, 479, 484
Laportea aestuans 44, 106, 199, 203, 353, 375, 461, 462, 466
Lauraceae 18, 188, 282-286, 377
Lawsonia inermis 188, 277, 295
- LAXMANNIACEAE** 287
LECYTHIDACEAE 288, 289
Leonotis nepetifolia 90, 275
LEUCOBRYACEAE 495
Licania galibica 159
Licania membranacea 159
Lippia alba 18, 23, 38, 47, 61, 95, 98, 100-102, 108, 129, 171, 178, 234, 253, 273, 277, 278, 296, 308, 315, 319, 350, 353, 362, 366, 377, 382, 383, 385, 411, 414, 462-465, 479, 481, 484, 510
Lisianthus alatus 261
LOGANIACEAE 290, 292
Lonchocarpus chrysophyllus 239
Lonchocarpus negrensis 240
LORANTHACEAE 294, 295, 470
Ludwigia nervosa 364
Lueheopsis rosea 261, 310, 311
Lueheopsis rugosa 311
Luffa aegyptiaca 183, 184
Luffa cylindrica 183
LYCOPODIACEAE 493
Lycopodiella cernua 98, 116, 124, 127, 206, 218, 288, 291, 321, 350, 362, 395, 423, 433, 452, 470, 488, 489, 491, 493, 494
Lycopodium cernuum 493
LYTHRACEAE 295, 296
Macfadyena unguis-cati 122, 473
Machaerium lunatum 228, 241
Malpighia glabra 299, 353
Malpighia puniceifolia 299
MALPIGHIACEAE 297-300
MALVACEAE 301, 303, 304, 306, 308-314
Mammea americana 163
Mangifera indica 32, 33, 38, 61, 78, 131, 168, 169, 204, 297, 307, 333, 339, 343, 350, 359, 360, 381, 383, 392, 408, 430, 436, 440, 445, 465, 486
Manihot esculenta 207, 301, 472
Mansoa alliacea 47, 50, 119, 123, 124, 127, 138, 155, 206, 217, 239, 249, 291, 393, 406, 432, 437, 452, 459, 463, 481, 485
Maprounea guianensis 36, 192, 209, 479
Maranta arundinacea 135, 171, 318, 319, 331
MARANTACEAE 315, 317, 318
Mauritia flexuosa 16, 20, 33, 83, 84, 87, 115, 267, 346, 399, 430
Mauritia vinifera 84
Maximiliana maripa 78, 83, 85, 86, 102, 122, 165, 175, 199, 312, 334, 335, 348, 403, 422, 446, 473, 479, 495
Maximiliana regia 85
Mayaca longipes 320
MAYACACEAE 320
Melaleuca cayaputi 354
Melampodium camphoratum 113
MELASTOMATACEAE 321, 323, 324, 326-331, 507
Melia azadirachta 332
MELIACEAE 332, 334, 335, 337
Melothria fluminensis 184
Melothria pendula 184
Memora bilabiata 117
Mezobromelia pleiosticha 141
Miconia lateriflora subsp. *Lateriflora* 326
Miconia lepidota 324, 327, 509
Miconia prasina 327, 328
Miconia racemosa 328
Miconia tomentosa 329
Microtea debilis 307, 358, 370, 371
- Mikania micrantha* 105, 198, 353, 445, 462
Mimosa myriadena 190, 242, 243
Mimosa pudica 18, 66, 169, 171, 204, 216, 228, 243-245, 259, 319, 405, 423, 445
Momordica charantia 26, 45, 52, 131, 185, 186, 279, 453, 513
Monniera trifoliata 432
Montrichardia arborescens 64
MORACEAE 338-344, 507, 512
Morinda citrifolia 38, 94, 418
MOSSEN 495
Mourera fluviatilis 215, 404, 405
Mucuna sloanei 57, 245
Musa sp. 75, 78, 155, 171, 184, 193, 203, 345, 399, 470
MUSACEAE 345
Myrciaria floribunda 355
MYRISTICACEAE 348
MYRTACEAE 300, 349, 351-357, 359
Nelumbium speciosum 360
Nelumbo nucifera 360, 361
NELUMBONACEAE 360
Nepsera aquatica 129, 178, 265, 330, 331, 362, 411, 468
Newtonia suaveolens 249
Nicotiana tabacum 28, 50, 98, 119, 124, 143, 206, 262, 368, 432, 451, 455
Nopalea cochinellifera 146
Nyctanthes multiflora 363
Nymphaea ampla 38, 71, 95, 189, 361, 362, 419
Nymphaea speciosa 361
NYMPHAEACEAE 361
Ocimum campechianum 23, 87, 91, 101, 102, 116, 129, 141, 174, 188, 199, 200, 276-278, 296, 326, 356, 366, 368, 384, 411, 445, 462
Ocimum gratissimum 98, 277-279, 465
Ocimum micranthum 276, 277
Ocimum micranthum 276, 277
Ocimum sanctum 278
Ocimum tenuiflorum 186, 278, 279, 333
Ocotea guianensis 285, 286
Octoblepharum albidum 495
Oenocarpus bacaba 66, 81-83, 85, 87, 88, 267
OLEACEAE 363
ONAGRACEAE 364, 516
Opuntia cochinellifera 140, 146
Orthosiphon aristatus 154, 280
Orthosiphon grandiflorus 280
Orthosiphon stamineus 169, 280, 506
Oryza glaberrima 259, 347, 396-398
Oryza sativa 397, 398, 404
OXALIDACEAE 365
Pachyptera alliacea 123
Pachyrhizus bulbosus 246
Pachyrhizus erosus 246, 247
PADDENSTOELEN 496
Palicourea guianensis 312, 419, 436
Panicum dactylon 390
Pariana radiceflora 399
Pariana vulgaris 399
Parinari campestris 32, 47, 102, 103, 107, 109, 114, 141, 160, 161, 204, 264, 273, 453, 470, 473, 496
Parkia pendula 107, 117, 120, 126, 217, 247-249, 257, 292, 350, 446, 463
Paspalum conjugatum 107, 316, 400, 467
Passiflora coccinea 366
PASSIFLORACEAE 366
Paullinia pinnata 427, 430, 438, 507

- PEDALIACEAE** 367
Peperomia pellucida 18, 23, 38, 109, 115, 117, 119, 188, 211, 251, 285, 296, 302, 314, 322, 357, 362, 374, 375, 377, 402, 423, 448, 462, 466, 507, 515
Peperomia rotundifolia 49, 128, 376, 385, 431, 473
Persea americana 169, 286, 506
Petiveria alliacea 77, 175, 351, 371, 372, 403, 467, 506
Philodendron deflexum 65, 66, 79, 83, 89
Philodendron grandifolium 66
Philodendron megaphyllum 65
Philodendron melinonii 58, 67, 68, 488
Philodendron myrmecophyllum 65
Philodendron scandens 68, 69
Philodendron solimoesense 24, 69, 406, 442
Phlomis nepetifolia 275
Phoradendron dimidiatum 469
Phoradendron perrottetii 469
Phthirusa stelis 107, 128, 232, 255, 294, 295, 436
PHYLLANTHACEAE 369
Phyllanthus amarus 34, 43, 90, 117, 275, 276, 284, 369, 370, 444, 453, 479
Physalis angulata 43, 52, 103, 169, 186, 369, 453, 454
Phytolacca rivinoides 373
PHYTOLACCACEAE 370, 371, 373
Pimenta acris 356
Pimenta racemosa 356, 357
Piper aduncum 98, 307, 377
Piper anonifolium var. *anonifolium* 378
Piper arboreum 44, 362, 379
Piper betle 73, 284, 308, 333, 343, 380, 381
Piper brownsbergense 350, 381
Piper marginatum 18, 23, 34, 36, 47, 61, 101, 132, 145, 153, 175, 178, 188, 192, 209, 273, 277, 278, 285, 302, 322, 326, 330, 350, 356, 377, 378, 382, 389, 417, 445, 464, 466, 479, 484, 514
Piper peltatum 37, 49, 128, 384, 431
PIPERACEAE 374, 376-382, 384, 507, 509, 514
Piptadenia suaveolens 249
Piratinera acutifolia 340
Pityrogramma calomelanos 107, 133, 326, 487, 490
PLANTAGINACEAE 385
Plantago major 385, 386
Plectranthus amboinicus 272, 281
Plumeria acuminata 53, 510
POACEAE 386, 388-391, 393, 394, 396, 397, 399-401, 403
PODOSTEMACEAE 404, 405
Poinciana pulcherrima 219
POLYGONACEAE 405-408
Polymnia graveolens 113
PONTERIACEAE 409
Portulaca oleracea 18, 21, 22, 129, 174, 265, 362, 377, 410, 411
PORTULACACEAE 410
Potomorphe peltata 384
Priva lappulacea 351, 372, 466
Prothium heptaphyllum 142-144
Pseudocalymna alliaceum 123
Pseudopiptadenia suaveolens 107, 120, 202, 217, 248, 249, 269, 404, 485
Psidium aromaticum 349
Psidium guajava 32, 34, 153, 168, 251, 256, 307, 339, 357, 360, 371, 383, 389, 408, 430, 479
Psychotria bracteocardia 420
Psychotria capitata 421
Psychotria poeppigiana 87, 199, 267, 414, 420, 422
Psychotria ulviformis 260, 414, 423, 424, 485
PTERIDACEAE 490
Punica granatum 34, 296, 297, 408, 514
Quarariba guianensis 312, 313
Quassia amara 17, 43, 90, 117, 126, 138, 183, 248, 293, 319, 369, 442-444, 446, 506, 507, 513
Renealmia alpinia 18, 32, 34, 36, 119, 124, 131, 133, 142, 145, 152, 153, 155, 169, 192, 202, 209, 217, 218, 266, 316, 369, 430, 445, 465, 466, 478-480
Renealmia exaltata 478
Renealmia floribunda 78, 107, 116, 165, 174, 240, 248, 257, 348, 358, 368, 406, 479, 480, 485
Rhacodiscus calycinus 16
RHAMNACEAE 412
Rhizophora mangle 413
RHIZOPHORACEAE 413
Ricinus communis 47, 93, 119, 129, 157, 169, 170, 207, 208, 210, 235, 250, 253, 358, 372, 374, 402, 410, 411, 430
Robinia grandiflora 254
Rolandra fruticosa 102, 106, 109, 136, 155, 161, 249, 294, 322, 326, 350, 445, 470
RUBIACEAE 50, 290, 414-423, 425, 426
Ruellia tuberosa 20, 21, 47, 256
RUTACEAE 428, 429, 431-433
Saccharum officinarum 20, 129, 401, 411
SALICACEAE 435-437
Sambucus canadensis 22, 154, 362, 411
Sambucus canadensis var. *Laciniata* 22
Sambucus nigra subsp. *Canadensis* 22
Sambucus simpsonii 22
SAPINDACEAE 211, 438, 439
SAPOTACEAE 440
Schefflera morototoni 71, 72
Scleria flagello-nigrorum 189
Scleria secans 47, 189, 237
Scleria stipularis 190, 461
Scoparia dulcis 23, 24, 32, 47, 70, 79, 90, 93, 101, 103, 110, 116, 119, 124, 131, 169, 189, 206, 235, 251, 307, 319, 368, 370, 372, 383, 393, 399, 441, 442, 461, 467, 473, 513, 515
SCROPHULARIACEAE 441
Selaginella parkeri 491, 492
Selaginella radiata 491, 492
SELAGINELLACEAE 491, 492
Senecio hieraciifolius 104
Senna alata 47, 48, 131, 250-252, 274, 358, 374, 395, 426, 441, 485, 506
Senna occidentalis 24, 38, 47, 109, 124, 211, 226, 252, 254, 277, 308, 465, 484, 490
Senna quinquangulata 254
Sesamum indicum 23, 206, 367, 368, 452, 512
Sesamum orientale 367
Sesbania grandiflora 254, 255
SIMARUBACEAE 442
Sipanea pratensis 425
Siparuna guianensis 18, 44, 61, 87, 98, 107, 131, 133, 199, 329, 350, 360, 362, 383, 384, 430, 444, 445, 465, 466, 479, 481, 485, 516
SIPARUNACEAE 444
Sloanea dentata 194
Sloanea grandiflora 194
SMILACACEAE 446
Smilax schomburgkiana 64, 67, 204, 301, 446
SOLANACEAE 447, 449-451, 453-460, 511
Solanum americanum 346, 454, 464, 512
Solanum asperum 455, 456, 515
Solanum leucocarpon 90, 137, 276, 301, 312, 420, 446, 456
Solanum macrocarpon 457
Solanum mammosum 458
Solanum nigrum 454, 508, 510
Solanum nigrum var. *americanum* 454
Solanum oleraceum 454
Solanum stramonifolium 109, 131, 395, 426, 459, 461
Solanum subinerme 102, 460
Solanum surinamense 456
Sparganophorus sparganophora 109
Sparganophorus vaillantii 109
Spermocoe verticillata 204, 425, 426, 430
Sphagneticola trilobata 20, 100, 108, 465
Spigelia anthelmia 100, 119, 124, 240, 257, 290, 291, 393, 494
Spondias mombin 32-35, 37, 44, 78, 203, 206, 209, 269, 307, 315, 360, 395, 436, 473, 479, 513
Stachytarpheta cayennensis 467, 512
Stachytarpheta jamaicensis 330, 467, 468
Stigmaphyllon fulgens 300
Stigmaphyllon hypoleucum 300
Stigmaphyllon sinuatum 139, 300, 301, 446
Struchium sparganophorum 18, 38, 46, 83, 102, 103, 107, 109, 131-133, 142, 161, 168, 251, 253, 322, 347, 442, 466, 473
Strychnos melinoniana 64, 292, 392
Swartzia minutiflora 217
Swartzia prouaencensis 217
Symphonia globulifera 78, 164, 165, 348, 452, 479
Syzygium cumini 32, 34, 61, 131, 154, 168, 256, 339, 358, 359, 465, 510
Tabebuia serratifolia 125, 126, 248
Tabernaemontana syphilitica 54
Tabernaemontana undulata 55, 494
Tagetes erecta 110, 111
Tagetes patula 110
Tamarindus indica 21, 151, 153, 255, 383, 389, 510
Tanaecium nocturnum 124, 126, 218, 402, 437
Tapirira guianensis 36
Tecoma mollis 127
Tecoma stans 49, 127, 128, 131, 294, 385
Tephrosia sinapou 100, 240, 248, 256, 257, 370
Tephrosia toxicaria 256
Terminalia amazonia 166, 324
Terminalia catappa 34, 94, 109, 131, 167, 339, 360
Tetragastris altissima 143, 144
Theobroma cacao 313
Thevetia peruviana 56
Tibouchina aspera var. *aspera* 331
Tilesia baccata 112
Tournefortia ulei 136, 137, 457
Trattinnickia lawrancei 145, 192, 209
Trema micrantha 156
Trichomanes vittaria 489
Triplaris surinamensis 389, 408
Triplaris weigteltiana 408

Tripogandra serrulata 169, 170, 175, 244, 280, 319, 337, 410, 423
Uncaria guianensis 204, 426, 427, 438
Unxia camphorata. 90, 91, 113, 141, 161, 263
URTICACEAE 461
VARENACHTIGEN 491
VARENS 199, 485-487, 507
VERBENACEAE 332, 463, 464, 466-468
Verbesina alba 101
Vernonia cineria 100, 221
Vigna subterranea 215, 258, 259, 405
Virola surinamensis 78, 165, 348, 349, 352, 479
VISCACEAE 295, 469, 470
Vismia cayennensis 206, 267, 509
Vismia guianensis 44, 109, 202, 237, 249, 268, 269, 344, 382, 404
Vismia japurensis 269
VITACEAE 470, 471
Voandzeia subterranea 258
Vouarana guianensis 439
Vriesea pleiosticha 141
Waltheria americana 314
Waltheria indica 314, 315, 319, 466
Wedelia trilobata 108
WOLFSKLAUWEN 493
Wulffia baccata 112
Xiphidium caeruleum 264
Xylopia discreta 18, 34, 35, 43, 44, 76, 78, 90, 126, 186, 203, 206, 369, 462
Xylosma tessmannii 437
Zanthoxylum pentandrum 433
Zea mays 403
Zingiber cassumunar 481
Zingiber montanum. 481, 482
Zingiber officinale 204, 353, 389, 430, 482, 483
Zingiber purpureum 38, 46, 233, 481
Zingiber zerumbet 47, 151, 307, 383, 420, 475, 476, 483, 484
ZINGIBERACEAE 448, 472, 474-478, 480-483
Ziziphus jujuba 412
Zygia inaequalis 259
Zygia latifolia var. *latifolia*. 260

Index plantgebruik

- aambeien 24, 64, 92, 93, 151, 173, 183, 198, 223, 251, 267, 335, 372, 373, 391, 403, 444
aarsmaden 21, 157, 281, 297, 452, 457, 475
abcès 94, 168, 177, 303, 362, 472
abortus 47, 50, 81, 83, 90, 91, 93, 138, 145, 151, 169, 190, 210, 219, 220, 286, 307, 335, 337, 369, 370, 372, 430, 444, 445, 461, 473, 510
ademhalingsproblemen 157
adumankama 208, 303
afrodisiacum 34, 49, 64, 108, 128, 246, 248, 253, 293, 323, 330, 351, 355, 370, 374, 376, 383, 392, 393, 403, 434, 442, 446, 463, 473, 478
afvallen 23, 167, 407
AIDS 257, 418
aisa 61, 81, 115, 188, 220, 267, 307, 310, 347, 363, 384, 402, 404, 417, 466
akantamasi, zie akantasi
akantasi 204, 208, 242, 260, 261, 292, 485
alakondre 44, 106, 175
albino 18, 379
alcoholisme 277
allergie 137, 229
allergische aanvallen 179
anticonceptie 90
antigif 304, 430
apuku, zie bosgeesten
arthritis 125, 341
astma 22, 24, 44, 50, 80, 93, 102, 119, 135, 142, 144, 179, 186, 194, 211, 212, 229, 239, 246, 283, 322, 349, 352, 355, 374, 376, 418, 427, 429, 455, 460, 461, 476, 486
atita 98, 185, 330, 377
azeman 368
baarmoeder 32, 34, 43, 47, 61, 70, 90, 91, 98, 104, 106, 112-114, 117, 131, 133, 139, 167, 186, 188-190, 203, 220, 237, 243, 251, 256, 307, 325, 350, 358, 369, 370, 387, 389, 431, 440, 441, 444, 445, 453, 457, 461, 473, 483
baarmoederhalskanker 32
baby's 24, 25, 28, 32, 38, 69, 82, 83, 87, 98, 102, 104, 106, 107, 112, 119, 122, 132, 153, 156, 182, 185, 188, 200, 204, 209, 243, 253, 254, 261, 263, 269, 282, 294, 298, 301, 304, 307, 315, 317, 318, 325, 328, 330, 335, 346, 349, 350, 355, 358, 367, 370, 377, 383, 385, 389, 392, 395, 398, 400, 402, 411, 422, 426, 433, 438, 442, 445, 448, 455, 461, 463, 465, 467, 469, 476, 477, 490
bacteriën 92, 186, 195, 204, 208, 297, 298, 333, 338, 374, 380, bakra-opo 135, 136, 271, 319, 357
bakru 31, 46, 76, 77, 93, 98, 100, 119, 124, 204-206, 226, 257, 271, 291, 368, 372, 404, 426, 433, 452, 467, 485
bedplassen 359
bedplassen 359
benaauwdheid 93, 102, 322, 441, 445
beroerte 246, 294, 432, 493
besnijdenis 363
betelpruium 73, 284, 380
bevalling 18, 24, 26, 32, 34, 35, 38, 43, 44, 47, 52, 61, 70, 76, 78, 90, 91, 98, 104, 106, 107, 113, 117, 123, 127, 131-133, 139, 140, 151, 166, 169, 174, 177, 186, 191, 197, 198, 202, 203, 208-211, 221, 230, 234, 237, 251, 268, 269, 275, 276, 284, 286, 298, 302, 307, 324, 325, 332, 344, 347, 350, 358, 360, 364, 368, 369, 371, 374, 383, 387, 389, 393, 404, 430, 431, 440, 444-446, 449, 453, 457, 461, 462, 465, 473, 476, 479, 480, 483, 484, 487, 495
bezette dresi 93
bezetting 24, 80, 93, 374
bezweringsmiddel 33, 41, 60, 190, 215, 240, 241, 264, 271, 277, 278, 319, 320, 405, 421, 481
bijholteontsteking 131, 372, 383, 430
bilharzia 409, 456
bita 34, 43, 44, 52, 89-91, 106, 117, 207, 253, 261-263, 275, 370, 435, 449, 513
bitters 43, 217, 251, 293, 310, 369, 393, 442, 446, 493, 494
blaasaandoeningen 154, 370
blaasontsteking 45, 203, 234, 280, 287, 307, 333, 404, 469
blaren 33, 60, 201, 246, 346, 430
blauwe plekken 179, 438
blessures 179, 458
blind 260, 424
bloed zuiveren 446
bloedarmoede 16, 19, 27, 48, 82, 88, 138, 173, 186, 234, 314, 325, 353, 371, 373, 407, 411, 449, 455, 458, 465, 468, 469
bloeddruk, hoge 17, 19, 21, 26, 33, 36, 37, 45, 51, 52, 80, 82, 88, 95, 101, 123, 131, 133, 134, 150, 151, 153, 154, 168, 170, 180, 181, 186, 193, 195, 210, 224, 228, 234, 242, 244, 251, 256, 277, 286, 307, 310, 315, 333, 340, 346, 365, 367, 370, 371, 374, 376, 381, 383, 412, 425, 432, 438, 440, 441, 444, 445, 453, 457, 458, 460, 461
bloeddruk, lage 16, 19, 82, 151, 373
bloeden stelpen 62, 347
bloedend tandvles 297
bloedneus 64, 381, 398
bloedverdundend 95, 231
Boeddha 343, 394
bof 35
borstontsteking
borstvoeding 43, 90, 151, 369, 442, 453, 483
bosgeesten 20, 42, 55, 77, 175, 226, 248, 249, 267, 326, 375, 378, 382, 420, 422, 436, 445, 465, 481
bosyaws 121, 222, 301, 452
botbreuken 28, 44, 63, 78, 155, 203, 206, 270, 294, 326, 347, 436, 461
boze geesten, zie kwade geesten
boze oog 22, 38, 47, 69, 79, 80, 103, 110, 112, 115, 119, 133, 154, 169, 225, 235, 253, 307, 315, 350, 358, 368, 375, 384, 416, 442, 448, 464, 465, 479, 481, 482
braakmiddel 22, 48, 50, 109, 119, 130, 251, 337, 338, 452
braken 22, 24, 30, 31, 50, 64, 81, 130, 135, 142, 195, 196, 221, 235, 251, 253, 281, 287, 291, 337, 347, 358, 375, 383, 464, 465
brandend maagzuur 47, 91, 138, 253, 256, 358, 370
brandwonden 62, 80, 92, 119, 151, 158, 180, 208, 322, 402
bronchitis 17, 22, 44, 80, 93, 95, 119, 135, 142, 144, 175, 177, 179, 194, 239, 273, 307, 335, 354, 383, 389, 411, 472, 490
buikkramp, zie buikpijn
buikloop 220, 297
buikpijn 24, 32, 34, 42, 48, 49, 52, 81, 90, 93, 99, 104, 112, 113, 119, 123, 144, 207, 210, 214, 228, 233, 252, 262, 270, 277, 289, 293, 301, 315, 335, 346, 347, 359, 370, 382, 389, 392, 406, 425, 433, 435, 438, 441, 444, 449, 453, 457, 463, 465, 473, 475, 480, 483, 484
chronische ziektes 46
constipatie 24, 43, 93, 104, 150, 185, 211, 234, 250, 335, 370, 385, 441
curare 286, 293, 382
darmklachten 17
darmkrampen 32, 202, 251, 252, 275, 281, 330, 370, 377, 468, 469, 473, 480
delirium 450
dementie 37
demon 31, 372
dengue 444
depressie 37, 204, 479
diabetes 21, 29, 33, 45, 51, 52, 74, 80, 92, 133, 134, 151, 153, 154, 181, 186, 195, 224, 228, 246, 247, 272, 307, 333, 336, 359, 365, 370, 371, 373, 418, 438, 441, 442, 444, 449, 453, 458, 469, 472, 479, 483, 513
diarree 30-32, 34, 35, 39, 41, 43, 44, 49, 52, 57, 81, 82, 95, 102, 113, 128, 151, 164, 168, 186, 195, 202, 203, 205, 210, 212, 220, 234, 248, 251, 253, 287, 293, 294, 297, 298, 307, 333, 335, 346, 349, 358, 359, 362, 365, 370, 375, 383, 387, 398, 403, 408, 413, 415, 432, 448, 455, 463-465, 468, 469, 475
drai baka obia 291, 494
driftbuien 115
dronkenschap 38, 77, 114, 451
duizeligheid 16, 17, 20, 266, 291, 307, 312, 375, 444
dungulali 192, 345, 347
dyombie 305
dysenterie 17, 21, 32, 39, 41, 81, 130, 135, 164, 168, 172, 202, 234, 251, 282, 288, 298, 358, 359, 408, 409, 413, 427-429, 465, 474, 479
eczeem 102, 119, 129, 251, 257, 275, 333, 335, 344
eeltknobbels, zie likdoorns
eeltplekken 32
eetlust (gebrek aan) 32, 45, 104, 186, 235, 239, 276, 280, 370, 433, 441, 453, 473, 477, 478, 486
eiwit in de urine 154, 272, 280, 371, 374
eksterogen 151, 450
elefantiasis 161
epilepsie 22, 38, 46, 63, 119, 188, 337, 374, 430, 468, 482
feti obia 32, 72
filaria 161, 196
financiële problemen 257
flauwvallen 17, 274
fodu 18, 28, 71, 83, 107, 115, 116, 137, 169, 178, 208, 244, 273, 282, 292, 322, 331, 375, 377, 382, 384, 402, 414, 463
fracturen, zie botbreuken
framboesia 49
frigiditeit 198
fyofyo 18, 23, 27, 47, 79, 83, 110, 116, 119, 132, 154, 170, 202, 204, 235, 277, 315, 368, 375, 384, 393, 399, 411, 442, 465, 466, 468, 469

galaandoeningen 412
 galblaasontsteking 476
 galproductie, overmatige 151, 211, 251, 253, 262, 441, 442
 galstenen 91, 114, 169, 180, 280
 Ganesh 390
 geboortebepanking 34, 99
 gebroken ledematen, zie botbreuken
 gedeonsu 305
 geelzucht, zie hepatitis
 geest van de overledene 50, 83, 175, 283, 287, 404
 geestelijke gezondheid 148, 269
 geestelijke stoornissen 142
 geheugenverlies 407
 geluk 18, 50, 60, 69, 80, 81, 103, 114, 115, 132, 133, 135, 169, 174, 204, 216, 220, 228, 231, 240, 244, 249, 254, 268, 270, 271, 273, 277-280, 287, 290, 291, 319, 343, 357, 375, 376, 379, 382, 384, 399, 402, 415, 417, 426, 445, 455, 457, 461, 465, 468, 469, 473, 481, 488, 490, 507
 geluksbad 27, 28, 154, 228, 239, 357, 375
 genitale stoombaden 18, 26, 32, 34, 35, 38, 42-44, 91, 97, 99, 100, 104, 122, 131, 134, 142, 153, 161, 168, 174, 191, 192, 199, 202, 204, 209, 238, 243, 254, 269, 270, 294, 298, 299, 323, 328, 329, 332, 352, 354, 358, 360, 364, 379, 400, 402, 417, 430, 438, 445, 452, 461, 468, 469, 485, 486, 490, 493
 geslachtsziekte 441
 gewrichten 38, 47, 104, 123, 146, 163, 179, 180, 188, 211, 232, 239, 283, 335, 344, 354, 362, 385, 411, 419, 450, 455, 456, 473, 483
 gewrichtspijnen 115, 123, 180, 335
 Ghanesh 333, 343, 381
 giftig 30, 31, 49, 50, 56, 57, 114, 164, 200, 205, 207, 212, 214, 247, 253, 283, 291, 341, 433, 438, 450, 453, 458, 463, 464, 471
 glasscherven 32, 103, 105, 107, 160, 161, 208, 263, 264, 273, 295
 gonorrhoe 21, 38, 47, 53, 90, 94, 101, 102, 131, 154, 177, 223, 236, 248, 305, 307, 315, 346, 374, 389, 408, 434, 441, 453, 461, 469, 493
 gordelroos 80, 179, 415
 grasluizen 335
 griep 32, 34, 80, 93, 95, 101, 131, 138, 211, 300, 325, 347, 353, 370, 376, 383, 389, 402, 412, 429, 431-433, 444, 445, 463, 465, 480, 483
 haargroei 102, 170, 285, 335, 461
 haaruitval 92, 102, 151, 170, 231, 335, 346, 362, 392, 401, 461
 haarvet 78, 363, 405
 hallucinerend 127, 293, 349, 420
 hardlijvigheid 150
 hartaanval 38
 hartkloppingen 119, 154, 272, 281, 293, 315, 389
 hartkwalen, zie hartproblemen
 hartproblemen 37, 41, 346, 367, 376, 402
 hartritmestoornissen 38, 57
 hartstilstand, zie hartaanval
 hebi 23, 241, 257, 284, 399, 404, 436, 444, 464
 heesheid 147, 325, 429, 482, 483
 hepatitis 48, 151, 181, 186, 251, 287, 335, 370, 431, 432, 441, 444, 453, 455, 476
 hernia 140, 146, 385, 392
 herpes 186, 204
 Hindoeïtuelen 34
 HIV 418
 hoest 17, 24, 44, 78, 108, 127, 132, 138, 175, 177, 179, 194, 198, 212, 273, 281, 284, 325, 332, 365, 379, 383, 386, 418, 429, 441, 460, 461, 463, 473, 476, 482, 483
 hoestsiroop 47, 119, 376, 402
 hondenbeten 370
 hongers 65, 182, 322, 380
 hoofdluis 24, 257, 335
 hoofdpijn 17, 20, 28, 33, 37, 46, 49, 92, 104, 151, 164, 173, 180, 262, 274, 277, 296, 298, 301, 307, 322, 336, 342, 350, 362, 363, 374, 383, 385, 392, 422, 431, 433, 450, 461, 465, 479, 492, 495
 hooikoorts 444
 huidirritatie 34, 50, 51, 60-62, 195, 256, 304, 327, 383
 huidparasieten 21, 335
 huiduitslag 92, 106, 113, 157, 186, 198, 304, 336, 349, 370, 422, 433, 435, 457, 468, 469, 486
 huidvlekken 203, 209, 269, 279, 333, 455
 hypocondrie 124, 415
 hysterie 124
 hysterische aanvallen 46
 impotentie 24, 78, 128, 131, 154, 217, 293, 385, 392, 398, 403, 407, 431, 446, 493
 indianengeesten 16, 20, 57, 129, 165, 171, 204, 208, 244, 273, 319, 329, 331, 402, 452
 infecties 44, 61, 69, 130, 222, 262, 269, 314, 335, 349, 383, 452, 459, 465
 ingewandswormen 52, 135, 138, 157, 181, 186, 203, 211, 217, 251, 272, 277, 281, 333, 335, 336, 370, 374, 455
 ingi 16, 20, 24, 27, 57, 70, 76, 129, 137, 139, 165, 171, 199, 240, 265, 271, 277, 287, 289, 318, 322, 331, 345, 366, 383, 401, 402, 417, 463
 insectenbeten 363, 429
 jacht, bezweringsmiddel voor 59, 60, 194, 232, 240, 257, 481
 jamu 21, 104, 131, 151, 233, 256, 358, 392, 448, 476, 482, 484
 jeuk 26, 34, 61, 67, 94, 106, 108, 170, 198, 209, 251, 256, 262, 275, 284, 307, 333, 335, 336, 349, 353, 367, 370, 383, 389, 435, 445, 449, 453, 462, 483
 jeukende hoofdhuid 231, 329, 398
 jicht 45, 91, 353, 404, 453
 kaakontsteking 427
 kabratafra 45, 116, 473
 kangaa 394
 kanker 52, 212, 294, 327, 331, 418
 karbonkels, zie steenpuisten
 katha 74, 381
 keelontsteking 26, 32, 431, 483
 keelpijn 32, 39, 94, 147, 169, 175, 177, 212, 213, 223, 255, 279, 281, 296, 297, 353, 358, 412, 413, 427, 429, 440, 441, 449, 463, 482-484
 keizersnede 370, 383
 kies (trekken) 35, 427
 kiespijn 27, 50, 51, 145, 209, 232, 296, 322, 349, 375, 429, 441, 442, 452, 455, 463
 kinkhoest 422
 kippenluizen 100, 132, 133, 156, 372
 klisma 207, 211, 441
 kloven 295, 322, 459
 kneuzing 318
 kogels 32, 34, 70, 72, 77, 102, 105, 107, 136, 149, 150, 161, 169, 204, 302, 326, 453, 470
 koorts 17, 22, 24, 30, 32, 34, 37, 38, 40, 43, 46, 47, 50, 55, 56, 60, 63, 64, 80, 81, 91, 92, 94, 95, 98, 101, 104, 106, 109, 113, 119, 123, 124, 127, 130, 143, 151, 156, 167, 168, 186, 187, 190, 191, 208, 213, 217, 228, 235, 242, 244, 251-253, 256, 262, 263, 273, 274, 276, 277, 279, 281, 289, 307, 311, 315, 322, 325, 333, 336, 339-341, 346, 350, 353, 358, 359, 362, 363, 366, 370, 374, 383, 387, 389, 392, 411, 430, 432-434, 441, 444, 445, 448, 452, 457, 460, 461, 463, 465, 468, 469, 475, 477, 479-482, 484, 486
 kortademigheid 34, 45, 179, 315, 408, 473
 kou in de buik 43, 90
 kouvassing 179, 385
 kowru dresi 47, 90, 91, 190, 211, 290
 kraamvrouwenkoorts 32, 44, 47, 52, 90, 112, 113, 131-133, 139, 301, 324, 350, 369, 385, 440, 444, 445, 481
 krampen 40, 90, 217, 253, 370
 krin skin 27, 228, 268, 307, 314, 319, 347, 350, 379, 402, 457, 463, 494
 kroi 28, 41, 66, 79, 83, 89, 115, 240, 491, 492
 kromanti 24, 67, 72, 77, 79, 102, 103, 105, 107, 109, 114, 136, 141, 155, 161, 177, 178, 191, 202, 204, 247, 253, 277, 292, 294, 326, 344, 350, 372, 382, 384, 407, 422, 437, 462, 470, 489, 490, 495
 kruidenbaden 18, 20, 25, 27, 30, 36-38, 41, 44, 45, 47, 50, 55, 60, 69, 71, 72, 77, 81, 83, 85, 87, 91, 96, 103, 104, 106, 107, 109, 110, 115, 119, 124, 127, 132, 133, 137, 144, 150, 154, 156, 159, 163, 166, 169, 170, 175, 182, 188, 192, 204, 207-209, 211, 215, 220, 234, 235, 237, 241, 243, 244, 248, 249, 252, 253, 256, 258, 265, 267, 269, 270, 274, 276-278, 281, 283, 289, 291, 304, 307, 316-319, 322, 326, 330, 342, 344, 346, 347, 350, 352, 362-364, 366, 368, 375, 378, 379, 382-385, 390, 392, 399, 400, 402, 404, 406, 407, 409-411, 414, 415, 417, 420-422, 424, 426, 430, 432, 433, 436-439, 442, 445, 452, 455, 460, 461, 463, 465, 467-469, 473, 481, 485, 486, 489-492, 494, 495
 kruipworm 179
 kunu 18, 102, 130, 211
 kwade geesten 18, 55, 58, 64, 68, 79, 100, 103, 124, 177, 208, 212, 235, 237, 253, 304, 307, 309, 343, 347, 368, 372, 385, 387, 399, 430, 433, 452, 462, 468, 469, 494, 496
 lage salie 16, 19, 20, 373
 laxeermiddel 47, 49, 71, 90, 93, 113, 119, 153, 181, 190, 205, 207, 210, 211, 250, 251, 253, 290, 291, 294, 402, 412, 431, 433, 480
 leba 83, 124, 217, 347, 402
 ledematen, slapende 20, 113, 263, 277,
 ledematen, verstuite 17, 44, 80, 294, 411, 422
 leishmaniasis 121, 242, 434, 511
 lendepijn 392
 lepra 39, 261, 314, 493
 leren lopen 16, 20, 25, 200, 399
 leveraandoeningen, zie hepatitis
 leversiki 24, 455
 lichaamsbeharing 304, 398, 477
 lichaamsspijn 106, 266, 307, 332, 352, 382, 470, 481
 likdoorns 53
 lintwormen 157, 181, 297
 longaandoeningen 32, 234, 253, 297
 longontsteking 119, 469, 483
 loomheid 457
 luiertuislag 185, 253, 330, 377, 411, 438
 luiheid 448
 luizen 222, 283, 285, 333, 368, 373, 383, 406
 ma fungu 161
 maagklachten, zie buikpijn
 maagpijn, zie buikpijn
 maagzuur 47, 91, 138, 161, 208, 253, 256, 330, 333, 358, 370, 442
 maagzweer,
 magisch medicijn 18, 41, 60, 63, 70, 263, 266, 345, 436, 462, 473
 malaise 166, 262, 267, 301
 malaria 18, 39, 48, 49, 52-54, 72, 90-93, 151, 154, 186, 187, 224, 253, 262, 301, 325, 333, 336, 370, 387, 394, 433, 441, 444, 453
 maskita woron 69, 151
 mazelen 34, 106, 181, 186, 198, 256, 304, 333, 335, 353
 meconium 32

melaatsheid, zie lepra
menstruatie 17, 19, 32, 34, 36, 43,
44, 47, 78, 84, 85, 89, 90, 93, 101,
102, 107, 109, 114, 120, 128, 130,
131, 139, 145, 159, 179, 190, 192,
204, 209, 211, 230, 241, 243, 252,
262, 287, 294, 301, 307, 316, 344,
346, 350, 354, 358, 369-371, 383,
392, 427, 441, 444, 445, 457, 460,
473, 479, 490
mentale problemen 148, 159
messtekken 102, 470
migraine 449
mijnwormen 157
miltproblemen 49, 211, 253
miskraam 35, 76, 78, 81, 83, 85,
87, 88, 122, 140, 169, 186, 203,
208, 267, 344, 350, 369, 404, 430,
444, 445, 465, 473, 479
misselijkheid 24, 32, 57, 115, 130,
139, 151, 195, 212, 272, 290, 358,
464
mond, wondjes / ontstekingen 32,
67, 102, 209, 296, 297, 402, 455
mondschimmel 212
monsonyo 394, 426
muggen 161, 333, 335, 444
murudresi 131, 406, 431, 438
nachtblindheid 181
nachtmerries 18, 109, 115, 202,
204, 207, 244, 252, 269, 382, 430,
466
navelstreng 32, 217, 411, 475
naweeën 43, 91, 98, 104, 131,
133, 175, 337, 369, 372, 457
nervositeit 37, 41, 180, 359, 395
neusamandelen 51
nieraandoeningen 17, 33, 50, 203,
371
nierbekkenontsteking 200
nierontsteking 154, 453, 493
nierstenen 45, 101, 154, 168, 180,
195, 198, 200, 220, 251, 280, 281,
283, 315, 335, 370, 398, 468
niezen 386
obia 18, 32, 36, 63, 69, 70, 72,
103, 107, 129, 135, 140, 161, 175,
177, 204, 211, 263, 291, 320, 347,
375, 376, 384, 392, 421, 424, 438,
462, 464, 471, 494, 495
oedeem 16, 20, 45, 46, 53
ogen, doffe 16, 20
ogen, ontstoken 17, 33, 102, 108,
121, 194, 214, 221, 223, 263, 277,
302, 310, 349, 363, 411, 449, 463,
475
ogri ai, zie boze oog
ondervoeding 85
onkwetsbaar 107, 140, 249, 470
onschendbaarheid,
ontstoken amandelen 294
ontstoken nagels 201
onvruchtbaar 83, 84, 343
oogaandoeningen 32, 263
ooginfecties, zie oogontsteking
oogpijn 20, 301
oorontsteking 111, 307, 422
oorspijn 24, 279, 307, 451
opgeblazen gevoel 151, 370, 476
opgezwollen lichaam 16, 20
opgezwollen lymfeklieren 392
opgezwollen voeten 316
overgeven, zie braken
overgewicht 483
paniekstoornissen 46
papawinti 109, 119, 144, 175,
316, 319, 362
parasieten 107, 113, 129, 151,
157, 251, 295, 459, 470
Parkinson 64, 246, 338
pawinti 17, 18, 23, 47, 54, 87, 95,
132, 171, 174, 277, 285, 322, 347,
362, 384, 410, 411
pigmentvlekken 335
pijligif 68, 286, 293, 382
pijn 17, 18, 24, 43, 44, 47, 104,
105, 124, 127, 131, 151, 169, 175,
179, 188, 190, 202, 204, 212, 243,
245, 301, 315, 318, 332, 361, 369,
370, 383, 389, 392, 402, 407, 416,
427, 429, 433, 445, 448, 450, 452,
457, 461, 465, 468, 469, 471, 476
placenta 18, 47, 253, 273, 277,
307, 350, 375, 384, 387, 464, 466
plengoffer 115, 266, 267, 383
poi 103, 114, 368, 395, 457, 491,
492, 494
politie 18, 79, 115, 135, 169, 204,
244, 271, 282, 319, 375, 423, 424,
464
pontianak 54
pooja 34, 74, 111, 278, 283, 333,
343, 381, 402
potentie 73, 126, 251, 299, 402,
418, 443
prati 38, 47, 71, 103, 120, 124,
283, 347, 432
prostaatproblemen 194, 289, 322
psychische problemen 173
puistjes 80, 98, 102, 105, 106,
146, 223, 251, 262, 263, 269, 300,
315, 322, 333, 335, 367, 398, 435,
444, 449, 457, 460, 474
purgemiddel 32, 48, 199
pusafscheiding 53
púu miii a döb 133, 383, 464
Rama 278, 279, 360
reuma 20, 32, 35, 45, 104, 118,
123-125, 154, 206, 269, 337, 341,
362, 387, 391, 422, 453, 455, 456,
461, 465
ringworm 151, 252, 347
rode hond 256, 304
roos 24, 92, 102, 179, 231, 267,
302, 329, 346, 362, 373, 398
rouwplechtigheden 116, 340
rugpijn 37, 106, 151, 203, 282,
293, 322, 342, 392
ruzie 23, 47, 50, 79, 115, 124,
202, 240, 328, 368, 432, 485, 493
schilferige huid 105, 251
schimmel 61, 187-189, 202, 265,
297, 333, 349, 496
Shiva 51, 361, 368, 428, 451
Schurft 51, 106, 119, 186, 204,
222, 275, 294, 333, 452
sikkelcelanemie 19, 61, 186, 373,
449
skin tapu 32, 102, 103
slaapstoornissen, zie slapeloosheid
slangenbeten 46, 52, 63, 104, 151,
270, 293, 304, 315, 392, 424
slangengoden 18, 189, 326
slapeloosheid 37, 49, 173, 316,
370, 407, 450
slaperigheid 157, 362
slechte adem 322, 381, 458
smaakvermogen 41
snedens, zie snijwonden
snuiven (as) 87, 311, 420, 436
Sofia bada 120
spastische aanvallen 292
spesre watra 45, 356
spierpijn 118, 130, 217, 284, 422,
473
spijsvertering 41, 74, 148, 151,
152, 250, 279, 346, 361
spirituele reiniging 103, 161, 175,
291, 314, 326, 350
splinter 400
spiegelwormen 157
staar 267, 346, 363
steekwonden 206
steenpuisten 27, 173, 179, 323,
346, 347
stijfheid 217
stijve nek 283
stoelgang 90, 150, 151, 181, 256,
263, 418
stotteren 246, 473
stress 20, 115, 123, 148, 154, 173,
287, 333, 335, 374, 376, 407, 418,
432, 449, 476, 479, 483
stroomversnellingsgoden 18, 36,
71, 87, 178, 277, 322, 379, 385,
490
stuipen 22, 38, 46, 109, 119, 179,
257, 291, 450, 473, 480, 482
suikerziekte, zie diabetes
sweli obia 464, 471
swit'watra 23, 44, 81, 98, 111,
129, 178, 188, 211, 265, 277, 278,
307, 308, 322, 331, 350, 356, 363,
378, 445, 463
syfilis 24, 67, 114, 446, 447
tandbederf 132, 381
tandvleesontsteking 220
tapu 32, 33, 83, 102, 103, 136,
181, 217, 232, 248, 288, 337, 342,
392, 494
tegen gif 104, 208, 346
teken 141, 161, 222, 242, 260,
335, 368, 386
tintelingen 20, 277
tonic 119, 131
trance 100, 115, 120, 188, 225,
242, 341, 402
treef, 137, 312
trekpleister 169, 362, 411
trombose 35, 44, 180
tuberculose 297, 473
tyotyo-olie 35, 44, 75-79, 155,
206, 226, 344, 470
uitdroging 52
uitslag 102, 137, 169, 209, 275,
279, 333, 335, 365, 383, 389, 441,
444
urinedrijvend 45, 124, 180, 184,
190, 194, 195, 203, 280, 315, 322,
346, 370, 404, 412, 415, 433, 441,
480
urinelozing 83, 94, 135, 228, 322,
346
urinewegsinfecties 35, 38, 45, 157,
444
vaginale afscheiding, 93, 102,
168, 203, 223, 256, 298, 307, 371,
441, 493
vaginale stoombaden, zie genitale
stoombaden
vergiftiging 100, 130, 287, 370,
424
vergroete milt 39, 251
verkadouid 17, 22, 24, 32, 41,
43, 49, 72, 80, 93-95, 98, 100,
101, 108, 119, 124, 130, 179, 231,
233, 262, 272, 273, 277, 281, 284,
322, 353, 358, 363, 372, 374, 383,
386, 389, 402, 427, 429, 430, 432,
435, 441, 444, 448, 449, 460, 461,
463, 465, 468, 469, 472, 473, 483,
484
verlamming 113, 155, 217, 293,
301, 432, 473, 479, 480
vermoeidheid 114, 119, 218, 296,
316, 379, 391, 462
verschuiving van de ingewanden
47
verstopping 32, 47, 49, 90, 117,
154, 179, 211, 234, 250, 251, 253,
403, 427, 483
verstuiking 80, 118, 196, 203,
206, 207, 243
verwardheid 37, 450
vijanden kalmeren 244, 455
virussen 186, 204
visgif 99, 100, 112, 201, 222,
228, 235, 239-241, 257, 258, 291,
410, 433, 438
Vishnu 74, 279, 280, 333, 361,
428
vitaminegebrek 45, 138, 167
vleesbomen 47, 139, 190, 301,
307
vloek 18, 169, 171, 172, 211, 318
vlooiën 129, 222, 285, 373
voedseloffer 303, 313, 340, 347,
398
voedseltoe 137, 312
voetbaden 124
voorouderriuelen 87, 116, 167,
234, 259, 397, 398, 420, 465
vruchtbaarheid 78, 81, 85, 154,
344, 406, 444, 473, 483
wakawaka siki 104
was' kondre 24, 70
watergeest 49, 106, 127, 146,
290, 299, 347
waterpokken 50, 106, 181, 186,
256, 304, 333, 462
watra wenu 106
weeën 78, 203, 210, 284, 367,
398
weerstand verhogen 16, 20
winderigheid 45, 233, 356
winti 16, 18, 20, 27-30, 44, 60,
65, 68, 69, 76, 81, 83, 87, 91, 96,
105, 107, 115, 116, 120, 122, 124,
137, 141, 143, 156, 161, 165, 170,
175, 178, 203, 204, 208, 217, 218,
242, 248, 261, 264, 265, 267, 274,
480

282, 289, 292, 295, 303, 305, 316,
 322, 326, 331, 347, 363, 366,
 375-377, 382, 384, 392, 400, 402,
 417, 421, 422, 435, 445, 455, 462,
 481, 486, 490, 513, 515, 516
 wisi 103, 159, 257, 260, 282, 288,
 364, 404, 424
 witte vloed 26, 90, 93, 101, 131,
 167, 203, 223, 307, 371
 wonden 24, 27, 35, 50, 51, 80,
 92, 102, 106, 119, 151, 167, 179,
 203, 206, 207, 229, 232, 236, 237,
 242, 262, 263, 269, 273, 276, 279,
 290, 294, 296, 298, 307, 314, 315,
 328, 335, 346, 347, 349, 374, 414,
 418, 427, 431, 438, 444, 450, 455,
 457, 460, 463, 468, 469, 471, 472,
 486, 490
 wormen 50, 138, 157, 196, 251,
 272, 292, 297
 wormkuur 21, 109, 157
 wraakgeest 102, 127, 130, 211,
 235, 322, 410
 wratten 50, 53, 169, 179, 185,
 211, 307
 yorka 24, 38, 64, 70, 79, 87, 103,
 119, 124, 125, 127, 143, 153, 155,
 170, 177, 199, 204, 205, 211, 246,
 249, 252, 253, 257, 272, 274, 283,
 287, 291, 303, 304, 307-309, 316,
 317, 350, 367, 368, 384, 393, 437,
 452, 472, 478, 484
 yorka koorsu 143, 452
 zakbreuk 183, 416, 463
 zandvlooien 35, 44, 76, 78, 164,
 206, 335, 459
 zenuwen, zie nervositeit
 zenuwontstekingen 283
 ziel versterken 42, 330
 zonnesteek 104
 zuurte 32, 98, 185, 204, 251, 307,
 315, 330, 331, 335, 355, 377, 411,
 438, 442, 468, 469
 zwakte 16, 20, 126, 127, 235
 zwangerschap 20, 76, 78, 81, 83,
 86, 89-91, 99, 122, 131, 138, 139,
 142, 151, 169, 203, 208, 210, 238,
 249, 269, 290, 302, 307, 316, 335,
 346, 347, 370-372, 374, 383, 387,
 403, 430, 446, 460, 462, 473, 487,
 495
 zwarte magie 24, 47, 65, 79, 89,
 103, 104, 107, 115, 124, 159, 172,
 208, 248, 249, 260, 261, 282, 288,
 291, 316, 364, 392, 401, 404, 413,
 416, 424, 430, 442, 443, 457, 481,
 485, 488, 491, 493, 494
 zweepwormen 157
 zweetgeur 17,
 zweetvoeten 38, 234
 zweren 24, 32, 47, 55, 90, 95,
 102, 119, 135, 167, 172, 179, 207,
 208, 211, 229, 230, 232, 236, 251,
 262, 269, 275, 282, 301, 333, 347,
 374, 411, 434, 463, 471, 472

Index van lokale namen

- a djompo pasi 328
a lutu be folu 294
a moh ma 493
a nango sùti 166
a piki a bonbon 355
a suku trobi 327
a suti góni 147
aardnoot 215, 258, 259
pinda 35, 116, 215, 216, 219, 228,
229, 241, 244, 258, 259, 314, 405
abaasa 68
abaibusi 401, 402
abaon dèku 379
abetre (dyuka) 201
abonenge tatai 123
abongila 206, 367, 452
abongra 367
abonkini waki 236
abrasa 155
abuya mibia 123
achiotè 128, 130
adangraman 100
ademenimu 39, 118
adjindja 482
adója 349
adongoman 290
adonképáú 71
adontoia 105
adru 188 189, 277, 285, 296, 378
advocaat 309
adyasi 201
adiansi 202, 249, 269, 344, 404
afatete 453
afkati 286
afkáti 286
afombugadu 178
African basil 277
African eggplant 457
African rice 396
Afrikaanse rijst 259, 396, 398
Afrikaantje 110, 111
afspraak 298
afuondo 178
afusensiwiwiri 376
agati 254
agbagómaka 64, 204, 301, 430,
457
agbán neku 112
agbóbeku 112
agbookoo pim 331
agbópáú 456
agiyápaniyá 49
agobo 258
agomawiwiri 454, 455
aguma anga maka 463
aguman 463
aguwago maka 446
agwago maka 446
aheni 369
ahéu 369
ahmode ahtu 126
ai bulu wiwiri 370
aie udu 217
aieotu 419
aimara mykarary 364
aiowato 419
aiungeliwawai 162
ajmud 45
ajnáš 137
akaamaka 213 242
akajatenga 379
akakasinya 335
akalamaka 214, 243
akami enuru 352
akami pomyiry 447
akamikini 378
akantasi 204, 208, 242, 260, 261,
292, 485
akapota 123
akata palulu 265
akayu 31
akayuran 229
akeinana 137
akikiwa 446
akinade 122
akóki 351, 398
akomú lábu 30
akuba bobi 425
akubagon 435
akubagoón 254
akukereya amoisaijkjèrè 426
akukwai erepari 436
akuli ékererè 300
akunepy 215
akuri ereparè 289
akuyali 335
akuyuru 74
aladjiméédji 409
alajipuli 221
alála lábu 489
alamankina 137
alándja 431
alásá 200 470
alasa, weti 349
alaso 200
aláta tatai 298
alatapepre 447, 448
alatatere 371, 467, 468
alátu páu 298, 392
alátu potó 311
alátúlábu 468, 469
alatluka 134
alátupoto maaõ 310
Albina uma 354
alemki 429
alési 397, 465
aliana-oeu 217
alibialibi uwii 252
alikyú 260
alimiao 249
alisi 215, 397, 399
alligator pepper 472
aloë 24, 48, 90, 92, 93, 138, 208,
211, 221, 251, 335, 372, 402, 430,
431, 472, 514
althea 301
alue 92
alugaw 433
alukutú 37
alutu bholo 469
aluwáú 145
ám 71, 167, 254
amamai 490
amaná 74-76, 78
amanamana kutjimbe 249
amanda 389
amánda páu 167
amandelboom 167, 168, 294
amiomio 206, 210
amōatawé 254
amoman 350, 414, 488, 493, 494
amoroman 395
ampu maka 426
ampuku aneisiwiwiri 381
ampuku koloku uwii 238
ampuku uwii 267, 378
ampukuwiwin 378
amroed 357
anakoko 212
ananas 81, 90, 93, 137-140, 190,
243, 301, 335, 444
anangositi 166
ananiyu 164
anár 297
anatto 128, 129, 143, 208
andi kem bai dai 158
andiroba 334, 335
andong 287
andoya 44, 98, 107, 119, 166, 178,
230, 322, 326, 349, 350, 382, 383,
417, 445
andoya (kers) 349
anduu 187, 188
aneisi, man 44, 362, 377-379, 421
aneisi, uma 44, 47, 350, 362, 379,
382-385, 445, 484
aneisiwiri 132, 277, 362, 382,
389, 445, 460
aneisiwiwiri 87, 153, 184, 199
angomangamaka 463
angooki 179
anijšblad 356, 382-385, 389, 393,
465, 466
ankarani 247
antruwa 458
anúndeba 101, 102
anundedjeme 102, 321
anuwana mēnepuru 241
apakaniran 247
apauwa 223
apeka 355
apekyi 442
apenborstel 165, 166
apesulu 312
apije 408
apitobi 327
apodo (sii) 82
apoponanu epitjè 311
aporomu 243
appel van Sodom 458
apra bacove 345
apuku baasi 225
apuku kamsa 486
apuku krasiiwiri 87
apuku paálu 266
apuku pema 490
apuku pepe 379
apukú tatai 405, 406, 485
apukú waki 238
apukuloso, uma 422
apukupalulu 266, 420
apukuroos, man 420
apukuroos, uma 422
apukusibi 420
apukutasi 265
apukutei 41
apukuwiwiri 379
apumutibku 28
apurukuni 236
arapari 254
arapipi 74
arapo 252
araballi 42
ararutu 318
arasu 200
arata wetè 447
araturuka 134
arawata murèrè 246
arawera upuhpo 490
arawone 125
areremai 158
aresi 397
aresikjè' iaku
arhar dhall 220
arimikiran 433
aripawana 289
arka 50
aromata 221
arrowroot 318, 319
aru aru 318
arui 60
arumata 221
aruweh 92
aruwepe tawasi 388
asakali 323
asakaman 493
aseifi 227
asem 255
asepatono 262
asikaru 401

- asikunaran 369
 asisi 151, 312, 456
 asisi-udu 419
 asityuna 256
 asointábaku 455
 asonuma 389
 asumatu pempé ma 399
 asyan tatamakapá 199
 atapélé 71
 até tatái 241
 até tatay 245
 atëë 373
 atita uwii 330
 atossi kojó 323
 atuku 37, 253, 324
 atuku wiwi 324
 atulia 241
 aturijaran 227
 atyamtwéifi 158
 atyantesi 158
 aumesafu 321
 avocado 286, 287
 awaá 414
 awáámújeekónda 419
 awala 77
 awara 34, 63, 66, 73, 75-79, 83,
 165, 203, 348, 385, 392, 479
 awaratará 433
 awasi 403
 awati 209
 awawe ansa 473
 awayot 142
 awha 247
 awisa 472
 awo'ka 286
 awoo gobo pinda 258
 awoo pinda uwii 241
 awoonenge sangaafú 483
 awy' jama 180
 ayarani 260
 ayee uwii 68
 ayoo uwii 219
 ayun tatai 123
 azaunsapatu 423
 Aziatische rijst 396-398
 azijnblad 321, 322
 azo 461
 azòkòpàmpá 108
 baaka alisi 396
 baaka bogo 99
 baáka maka 460
 baáká mujëë 109
 baáka pinda 215
 baaka tiki masusa 480
 baaka uma 130, 132
 baakakifaia 471
 baana 345
 baba'i lopu 163
 babadua 317, 318
 babali lopu 69
 baboenhout 348
 baboentajer 66
 babun tongo 66
 babun udu 78, 349, 352, 479
 babunnefi 191
 babuntaya 66
 babuntri 348
 babunu fáka 189
 bacove 346, 347
 badakasai 331
 badám 167
 badawaro 409
 baddoek, man 328
 baddoekwiri 324
 bael 428
 báí báí lopu 69
 baiaкана 149
 báibái lopu 426
 bajem 26
 baju uwii katu 202, 344
 baka uwii 373
 bakbanaan 61, 345-348, 473
 bakra-opo 135, 136, 271, 319,
 357
 bakru uwii 46
 bakrublad 108
 bakruwiiwiri 93
 granta 349
 bakuba 345
 bakúba 345
 bakulusopropo 185
 bakwá 345
 balawi bita 261
 baluma 315, 317
 Bambara groundnut 258
 bambita 113
 bamboe 386, 387, 393, 399, 400
 bambusi 386, 393, 397
 bambusi alési 397
 bana 324, 345, 346
 banaan 83, 135, 251, 266, 267,
 345-348
 bándá 294
 bandja pasi 331
 bandja pási uwii 99, 100
 bandja páu kowru-ati 69
 báns 386
 banya-ede 490
 Barbados cherry 299
 baredaballi 48
 bariribada 241
 basilicum 45, 276, 279
 basiliko 276
 basra wiwiri nejuuru 234
 basrakusuwé 311
 basramopé 36
 bastaard mispel 329
 bastaardkucuanha 49
 bastaardkunami 99
 bataat 173
 batete 453
 batjaw tere 137
 batok maja lola 118
 batotobita, man 453
 batotowiwiri 453
 baulifi 406
 bayberry 356
 bayboom 356
 bayem 27
 bayrum 356, 357
 bē baka pindjá páu 109, 202, 268
 bē ingi tasi 287
 bē kási uwii 461
 bē kódjítánda 324
 bē maáun uwii 306
 bē watra uwii 16, 19
 bedara 412
 bedara-olijf 412
 bedésidá 409
 bee kiin so 48
 beewee 63
 beibi uwii 330
 beibo 338
 beirum 356
 bel 51, 59, 118
 belá 51
 belibon 338
 belladonna 458
 bembé 410
 bēmiindjá úwii 321
 benben 410
 bengle 21, 22, 38, 46, 233, 477,
 481, 482
 benkawang 246
 benniseed 367
 benteo-pu-bakuba 345
 beradi 285
 berenblad 357
 bergi bita 43, 52
 Bermuda grass 390
 betelblad 73, 380
 betelnoot 73, 74, 284, 380
 betelpalm 73
 bewhè 419
 bezemkruid 441, 442
 bháng 148
 bhangraiya 101
 bhát 397
 bhindi 301, 303
 bibi uwii 37, 395, 406, 426, 485
 bidari 50
 biega stong 412
 bigi busi kowru-ati 114
 bigi busi papaya udu 71
 bigi fowrudoti 469
 bigi musatika 145
 bigi tingimoni 439
 bigibusitawiwiri 449
 bigi-udu 247
 biidu 231
 bijlhout 231, 232
 bilambi 365
 bilimbing 365
 bill patr 279, 333, 343, 381
 bilpooth 338
 bilyati bel 118
 bimiti yoreloko 435, 436
 bina 60, 135, 271, 319
 binlang 73
 birambi 365
 birambi, lange 365
 birambi, ronde 365
 birambi, zure 365
 biri-udu 231
 bisangula 209
 bisisuma 314
 bitá 34, 43, 44, 52, 89-91, 106,
 117, 207, 253, 261-263, 275, 370,
 435, 449, 513
 bita ksaba 207
 bita udu 52
 bita uwii 449
 bitapá 55
 bitatiki 435
 bitawiri 449
 bitter orange 431, 432, 508
 bitterblad 449
 bittere cassave 92, 130, 207, 208,
 301, 316, 442, 472
 bitterhout 442
 blaastoriman 372
 black sage 130
 bladdermispel 329
 blaka alési 396, 397
 blaka katun 306
 blaka kulakatenga 381
 blaka maka 460
 blaka mispel 327
 blaka taya 68, 488
 blaka uma 17, 23, 47, 49, 90, 101,
 102, 107, 109, 110, 128, 131-133,
 174, 251, 261, 307, 311, 358, 385,
 441, 460, 479, 490
 blakafutu 485
 blakamama wiwiri 130, 373
 blakatikiminti 464
 blakawiwiri 373
 bláksej 130
 blawbeskakaw 414
 blengitiwiri 267
 blimbing wuluh 365
 bloestroe 183
 blontjeng 182
 boangila 367
 bobi bobi 201
 bobi fyofyo 18
 bobi fyu fyu 109
 bobibobi 55, 202
 boboro 459
 Bodhi tree 343
 bodori 241
 boeah nona 39
 bofro busipapaya 153
 bofro ede 137
 bofro udu 323
 bofrokasabatiki 419
 bofro-udu 221
 bofu kankan 165
 bofu wiri 165
 bogilobi 134
 bohowada 160
 boilo udu 323
 bokiboontje 94
 bokkenkruid 94
 bokobata uwii 263
 bokoboko tokoñ 158
 bokoboko wiri 94
 bokoromana 447
 bokota firoberu 117
 bokotaballi 117
 bolomaka 459
 bōluómi 339
 boma uwii
 bonbon gasa
 bongoma 290
 bongro
 boniboni udu 209
 boningre uwii
 boni-udu 425
 bonjera 160
 bonki-bonki 94
 bonu uwii 18, 107, 385
 boóko koósu 106
 boóko pángi 106
 boomvaren 487
 bo-onba 348
 borótobon mashibero 338
 bosamandel 166
 bosananas 139-141
 bosaneisi 382

- bosappel 268, 269, 298
 bosgonofru 123
 bosguave 349, 351, 355, 358
 bosguave, kleinbladige 355
 bosguave, witte 355
 boskaars 142, 143, 145
 boskasyu 229
 boskers 349, 352, 353, 355
 boskinine 52
 boskomkommer 184, 185
 boskusuwé 194
 boslemki 437
 bosmarmeldoos, grootbladige 416
 bosmasoesa 480
 bosnegerpinda 258
 bosowi 165
 bosroos 414, 420, 422
 bossopropo 185
 bostomaat 459
 bosukbata ahún 400
 boszuurzak 39, 42
 boter melk en kaas 438
 bowangala 367
 bradibita 90, 273, 275, 276
 bradilifi 114
 brámbi 365
 brandliaan 191, 192
 brandnetel 203, 375, 461, 462
 brantimaka 242
 bras 397
 brasabrasa 68
 breadfruit 338
 breadnut 338
 bredebon 338
 brinda tulsi 279
 broadleaf thyme 281
 brokobaka 106, 198, 353, 445
 brokobatraviwiri 161
 brokokwen 323
 brokopangi 107
 brokopipi 230
 bromwied 441
 brontitei 191
 broodboom 338-340
 broodvrucht 338
 broomweed 441
 bruduwiwiri 19, 20
 bruinblad 195, 196
 buasiman weko 132, 261, 311, 413, 424
 buck beads 388
 buffalo grass 400
 bugrumaka 63, 75-78, 203
 buhurada 160
 bululu 28
 bumbi 100, 240, 256, 257
 bun abima 471
 bun ati 68
 bun atimama 303, 470, 471
 buradaballi hororodikoro 210
 buri 55
 buribada 426
 burue-balli 459
 bus' kandra 142
 busi apra 297
 bushiman lembelembe 377
 busi aleisi 396
 busi amandra 166
 busi apra 297
 busi atuku 39
 busi ayun uwii 31
 busi dyindya
 busi ingi 328, 331
 busi kadea 142
 busi kandra 145, 392
 busi kusuwé 194, 196
 busi mulomba 348
 busi ngobaya 349
 busi nguyaba 355
 busi papai 152
 busi sibi 159
 busi speldeknoop 330
 busi syuri wiwiri 321
 busi yamsitei 446
 busibanda 355
 busiblawu 234
 busikasterol 48
 busikersi 352
 busiki 344
 busikomkomro 184
 busimaka 459
 businanas 141
 businengre kandra
 busipepre 384
 busi sopropo 185
 busunkin katu 344
 búuku 496
 bwasyiman weko 260
 cacao 18, 240, 313, 314, 375, 402
 cacaotitei 192
 cactus 146, 391
 canna 70, 149, 150
 cashew 18, 31-34, 61, 152, 206, 230, 269, 307, 358, 404, 511
 casima 40
 cassavehout 71, 72
 castorolieplant 210
 cáwr 397
 Cayennepeper 447
 chichibere 483
 Chinese jujube 412
 Chinese olijf 412
 Chinese tajer 60, 61
 citroengras 17, 112, 153, 207, 307, 353, 383, 389, 390, 407, 408, 431, 463, 465
 cockshun 446
 come back bush 270
 Congo goober 258
 Congo lanna 101
 cowfoot-leaf 384
 crabwood 334
 Cubaanse oregano 281
 daanda 16
 daanliba 36
 dada anapamwe 162
 dadap serap 232
 dagu labu 264
 dagu pai pina 271
 dagu té 264
 dagu titei 264
 dagu yesi 260
 dagu-ati 209
 dagublad 172, 173
 dagupepre 447
 daguston 54
 dakama 229
 dalcini 284
 dalli 348
 dang apisi 285
 dang uwii 405
 dangdang 16, 20, 405, 421, 422
 danliba 36
 danpuwi 132
 danwiwiri 404
 darina 247
 dasin 60, 61
 dasitaya 60
 datura 450
 datwin 130
 déki-ati 209
 dekmenti 281
 Demerara mahonie 334
 dende gigi 374
 desi wiri 108
 devildoer 293
 dewey 63
 dhatur 450
 diabita 261, 262
 diaklarun 147
 diapapaya 153
 diatabaka 261
 diataai 67
 diaté 192
 diatetei 191
 diatitei 155, 217, 218
 didibri naaititei 282
 didibri-apra 418
 didibrinaititei 171
 dief van Bagdad 62
 dikbogbo 97
 dipopa uwii 97
 ditibi tisiyi 376
 ditibriwiwiri 376
 djagoeng 403
 djali 388
 djambé 73
 djamu 359, 475
 djamu duwet 359
 djánáfája 322, 466
 djangáfútu tatái 300
 djankoi mata 337
 djarak kepyar 210
 djarak pager 205
 djémé 238, 323, 355
 djendjenkumaka 304
 djindja 253, 483
 djindja masusa 253
 djónkú gbegbé 395, 425
 djunga 451
 dlingu 21, 477
 do udu 408
 doboribanaro 384
 dobrudua 299
 dofokada 77
 doifi wiwiri 100
 doifinyanyan 436
 doifisiri, grootbladige 337
 doifisiri, redi 160, 337
 doka, witte 36
 doka, zwarte 36
 dongoma 290
 dongs 412
 donke 62
 donking 62
 dontje 62
 dontwa 87, 105
 doob ghas 390
 doón udu 408
 doornappel 450
 dorokwaroballi 446
 dòushū 246
 dovemansriet 62
 dreiten 408
 dringo 21
 droifi 407
 droifimaka 460
 drungudrungu 147
 drunguman 291, 292
 drytimehout 408
 dubagras 390, 391
 dubahghás 390
 dubbeltjesblad 49, 128, 385, 431, 473
 dubinsapatu 423
 duivelsappel 419
 duivelsnaigaren 171, 172, 282
 duivenboon 221
 duka 36
 dukaatbeursje 48
 duldul 117
 duludulu 117, 118
 dungulali tabaka 345, 347
 dunks 412
 düntwa 105
 duri nana 137
 duruduru 117
 dusu sma 314
 dyaba tee 489
 dyabaa udu 310, 311
 dyadya uwii 102, 107, 294, 470
 dyambu bidji 357
 dyambu klutuk 357
 dyamun 359
 dyanafaya 326
 dyaribita 369
 dye 475
 dyedu 36
 dyindya 38, 47, 307
 dyombikrara
 dyonfo udu 250
 dyonko 148
 dyukapinda 258
 dyumu 288, 289
 dyupinda 219
 East Indian galangal 477
 ebese bina 264
 ede ati wiwiri 50
 effen sukwa 184
 eiwitblad 307, 358, 371
 eiwitwiri 370
 elena 329
 eméli 126
 emenali 447, 448
 emenaliballi 147, 447
 enireimi 137
 erejuran 247
 erfstruik 195
 eripoime 241
 eru kuku 63
 etahpin 340
 ewētēimē 168
 faja páu 444
 faja sitón 245
 fajatatái 191, 192
 fankoba 416
 faya adyansa 112
 fayadyan 47, 272, 275, 362, 366
 fayalobi 129, 142, 350, 411, 417
 fayamama 160

fayaston 246
 feba páu 444
 feba uwii 444
 feiffinga 438
 feiffingawiwiri 204, 427, 430
 fèlu uwii 400
 fijnbladige pjenja 268
 fiko fiko 174, 176
 filili 201
 fin'ai n'nasi 137
 finga taya 61
 fini uwii babadua
 fini uwii katu 83, 85, 253
 fini uwii waki 238
 finibita 43, 44, 90, 91, 117, 369,
 370, 430, 444, 453, 479
 fiófo uwii 201
 fladiot 370
 flat of the hours 202
 flat-on-the-earth 370
 fleskalebas 182, 217
 flespompoen 180, 181
 flierblad 22
 flierwiri 22
 fodu kama 18
 fodubediwiwiri 414
 fodunoso 414
 fork-bracted rosemallow 308
 foto duunguman 290
 fowrufututitei 122
 fowrukaka 232
 fowrułosowiwiri 132
 fowrunangra 426
 frangipane 53, 54
 Franse birambi 365
 Fransman birambi 365
 Frederikskatoen 49
 fremusunoto 165
 Fridericibloem 49
 fufuruman 228
 fugufugument 281
 fugufugument, busi 271
 fugufuguwiwiri 314
 fukadi 166
 fukufuku bita 113
 fukufuku kpogitanda 324
 fukufuku uwii 324
 fukufukument 47, 119, 272, 356,
 402, 441
 fukufukutoriman 466
 fungu 32, 47, 102, 107, 109, 114,
 141, 160-162, 204, 264, 273, 300,
 301, 453, 470, 490, 496
 fungu ans' tatái 300
 fungu, rode 160
 fúngúpáu 160, 161
 funguti 160
 futui 121
 fuuku baka 324
 fyo fyo uwii 202
 gáan anduu 187, 188
 gáan baakafutu 487
 gaan babadua 315
 gáan babunufaka 190
 gáan bita tatái 89
 gáan busi baaso 159
 gaan busi sume uwii 277, 326
 gaan dyindya 474
 gaan filili 201
 gáan kamaka tatái 242
 gaan kingesi 190
 gáan malëmbelëmbë 384
 gáan malombelombe 384
 gaan masusa 478
 gáan obia tatái 69
 gáan páu 247
 gaan pesi 254
 gáan pikí mii leleti wéti puma
 113
 gáan pinda 215
 gáan pindjá páu 269
 gaan píti uwii 96
 gáan tatái 155, 193, 217, 218,
 248, 362
 gáan weti baka pindjá páu 267
 gáan womi hati 391
 gaanda koto hati 374
 gaanma udu anu 98, 307, 377,
 411
 gaanmassa 304
 gabana udu 377
 gabha 397
 gado obia 344
 gado pai pina 274, 395, 426
 gadodede (mi sa dede), weti 168
 gadolaw 30
 gádúbói 137
 gádú-dédë-mi-dédë, bë wan 168,
 170
 gamal 384
 gandáa pinda uwii 228
 gandoe 217
 gandu gember 482
 gangáise 142
 ganja 148
 ganjamai 36, 37
 gányá 148
 gasa skin 331
 gawetri, bergi 439
 gawetri, hoogbos 439
 gawintri, redi 439
 gbókëe 373
 gbókëlélé 373
 gedang 345
 geelwortel 475-477
 gele amalang
 gele gember 475-477
 geli weko 237
 gember 175, 475-477, 479-483
 gemberhout 166, 167
 gengi 96
 genna 110
 geribde kers 299, 353
 ghena 110
 ghiwkwár 92
 gidionsu 304
 gindya udu 166
 gingepáu 209
 gingi 96
 gintye jepun 441
 gintye menir 441
 giyaati 125
 gobaya 121
 gobha 357
 gobo 258, 259, 352
 gobogobo 258
 godo 93, 118, 182
 godong jara-an 152
 godong menirang 369
 godong orang aring 101
 godong sapu regel 374
 godong sereh 389
 godong suruhan 382
 godong tapak liman 103, 477
 godong tyakar ayam 426
 goedé 74, 79, 90, 113, 144, 151,
 176, 177, 220, 289, 333, 341, 343,
 381, 392, 395, 463, 467, 473
 gogogasa 331
 gogomango 373
 goldenroet 371
 goleti udu 159
 golet-udu 158
 golu 182
 goma udu 337
 goma uwii 454
 gommahout 337
 góni lopu 405
 goón awa 202
 goose grass 391
 gowasimanwelkom 351
 grains of paradise 472
 granaatappel 296, 297, 408
 granakibon 296
 granatapra 296
 granyaba 197, 198
 grasi 225, 393
 grin-ati 125
 grinting 390
 groene tulsie 278
 gronposren 18, 22, 129, 174, 265,
 366
 gronpossi 410
 grootbladig ijzerhart 217
 grote weegbree 385
 grun 168
 guana uwii 112, 308
 guava 357
 guave 32, 34, 131, 168, 251, 256,
 339, 357, 358, 383, 389
 gubay 121
 Guinea grains 472
 Guinea pepper 472
 gujaba 357
 gujába 357
 gujave 357
 gully root 371
 gumbisapatu 423
 gumbo 303
 gwana tiki 49, 127
 gwatete 453
 gwégwétitei 227, 240
 gwinda 246
 haburiballi 243
 haiari 222, 239
 haiariballi 221
 haiawa 142, 143
 hafia 125
 hali hali 239
 hánxiü cào 243
 hardi 475
 harichabana 266
 hariti 265, 266
 haritsiba 406
 haro banaro 314
 hati wee tatái 300
 hé 218, 434
 heilige lotus 360
 heiningblad 196
 hemeloojie 168
 hemit 59, 270
 henna 295
 hennep 140
 hertentabak 261, 262
 hijaro nana 137
 hiari 340
 hiaro waraya 269
 hicha 297
 hichu 352
 hikori müdükona 216
 hikuridan 55
 hin kan tsjoi 385
 hindoehtajer 60, 61
 hoepelhout 223, 224, 516
 hoepelolie 38, 93, 223, 224, 431
 hoerenlippen 422
 hohoradikoro 285
 hoogland bospapaja 153
 horigron 202
 horoto 182
 hotua bana 324
 hrdi 381, 391, 475
 hubu 35
 huria 297
 huriaballi 199
 hurusulu 37
 ibanaro 355
 iguanawiwiri
 ijzerblad 69, 97, 98
 ijzerhout 217-219
 ijzerkruid 136, 468, 469, 490
 ikhana 446
 imba 332
 imjare'urang 276
 imli 255
 imoro 419
 inamusere 121
 Indian jujube 412
 indigo 211, 234, 235
 Indische nierthee 280
 Indische spinazie 26
 inekuran 240
 ingi bak'ba 345
 ingi n'nasi 137
 ingi neku 240
 ingi singrasi 139
 ingi taya, redi 318
 ingi taya, weti 318
 ingi tyën 401
 ingi udu 199
 ingibromki 48
 ingiisópu 23
 ingimassusa 483
 ingipipa blaka 288
 ingisopo 23-25, 153, 253, 385,
 421, 442
 ingisópu 23
 ingitajer 319, 331
 ingitapupa 289
 ingiwawai 162
 ingiwiri 129, 178, 265, 330, 331,
 362, 411, 468
 inigo 234
 iningo 234
 inyamuyakawariyí
 inyeku 239
 ipana 247, 249
 ipana diamaro 249
 ipana hariraro 249
 ipana hishikoro 249

- iripara 386
 isiasi 217
 isri-ati 217
 isriwiri 467
 itara 323, 327
 itara balli 327
 itikiboroballi hohorodikoro 217
 itiriti 315, 317
 itjatano aliana 217
 itju tano kuwa'i 166
 ituri-hi 487
 itutano pirapisi 209
 iwida 118
 jacaranda 121
 jackfruit 339, 340
 jafu jafu 324
 jahé 482
 jaho khalemeru 306
 jahoballi 308
 jáífi 121
 jambu mente 31
 jampanesi toriman 96
 jamún 168, 256, 339
 janglikhirá 184
 janglipodiná 46
 japopale 39
 jararacataja 63
 jasmijn 363, 364
 Javaanse snoepjes 412
 Javathée 280
 jawa 143
 jefodu 250
 jengéjenge 330
 jeruk nipis 429
 jeruk petyel 429
 Jezus maka 96
 jobstranen 388
 jodenpinda 219, 220
 Johannesvlas 49
 jongemansliedfe 51
 jonkugbegbe 250
 joóka lalú 198
 jumbie beads 388
 jungle flame 417
 ka'pe 415
 kaabasi 118
 kaapá 334
 kaapata 210
 kaashout 297
 kaási uwii 198
 kaastaya 59
 kabuduli 191, 192
 kabuya koro 132
 kabuya koro diamaro 132
 kadaburichi 408
 kadea 142, 143
 kadyu matu 229
 kágdi nebwá 429
 kágo gólú 182
 kaiedi 37
 kajakaja erepari 130
 kaka (fowru) kankan 135
 kaká dyumu 289
 kaka foo kankan 107
 kakabrudu 268
 kakafawkankan 467
 kakakankan 467, 468
 kakaringa 379
 kakanoto 124, 205, 368, 433, 452
 kakanyanbosu 233
 kakashi 46
 kakaston 412
 kakatri 304
 kakau 312, 313
 kakau uru 312
 kakaw 313
 kakhóro 134
 kakirio hariraro tataru 355
 kakirio ibikorobana 355
 kakoro 377
 kakutiru 413
 kalabana 178
 kalapa 334
 kalbás 118
 kalebas 18, 22, 24, 38, 46, 47, 61, 79, 109, 115, 116, 118-120, 140, 155, 161, 169, 175, 182, 204, 217, 244, 248, 262, 277, 296, 322, 341, 364, 368, 393, 402, 404, 432, 466, 482, 495
 kalebashout 166, 167
 kalèkwé 342
 kali 278, 516
 kali tulsi 278
 kalia 75, 300
 kalmoes 21
 kalu 403
 kaluweh 338
 kamadan 419
 kamal 360
 kamanturi 254
 kamara kuyuru 199
 kamararai 112
 kamasuri 438
 kambodja 53
 kamferbitter 113, 114
 kamferblad 314
 kamferboom 283
 kamfri 283
 kamfrubita 113
 kami jami taja 59
 kamikami 137
 kamoro 122
 kamwata 386, 393
 kanamiran 99
 kanan 149
 kaneelappel 40, 41
 kaneelbast 284
 kaneelboom 284
 kaner'apra
 kaneri 284, 285
 kanerititei 192
 kaneriwiri 326
 kánfú 113
 kangaa 394
 kangkung 172
 kanifro 154, 388
 kanjá 128
 kankantii 304
 kankantri 167, 305, 306, 421
 kankergas 187
 kantamasi 421
 kantasi 485
 kantiakama, uma 469
 kanusobi 156
 kanuwema 174
 kapadula 192, 193
 kapaja 150
 kapas wulong 306
 kapasi uwii 444
 kapé apisi 285
 kapee páu 436
 kapewépáu 436
 kapiba uwii 54
 kapilairiwiri 490
 kapiwa uwii 54
 kapok abang 306
 kapokboom, wilde 304
 kapuakrarun 54
 kapuawi 54
 kapulu yumi 304
 kapur 284
 kapuwatiki 54
 kapuweri kopi 156
 kapuwerikusuwé 196
 kapuwerisunsaka 39
 karaba 334
 karababalli wedakoro-abo
 karailá 185
 karaka 213
 karapa 210, 334
 karapa taré 210
 karapaposi 230
 kararawa andikire 165
 kararawa etapaté 247
 karawasi 56, 57
 karbujaro 382
 karemwa 172
 kareudan 442
 karikusibina 178
 karinadan hiraro 433
 kariyatharani 468
 karobandikoro 158
 karohero 71
 karoshiri 147
 karu 34, 78, 202, 249, 403, 404
 karuada 139
 karulu 147
 karuru 456
 karuwari 373
 kasa sinkii 130, 132
 kasa uwii 130, 132
 kasába 71, 207
 kasaba udu 71
 kashima 39
 kashiri 173
 kasoroballi 254
 kasselerodang 41
 kastanje 338
 kastroli 210
 kasún 31
 kasyu 31
 kasyuma 39
 katahar 34, 168, 339
 kates 150
 katjang brol 215
 katjang tanah 215
 katoen, rode 34, 37, 38, 90, 101, 102, 131, 136, 143, 159, 207, 274, 277, 294, 306, 308
 katoen, witte 38 178, 253, 306, 308
 katoen, zwarte 306, 308
 kattensnor 280
 katu 63, 78, 83, 85, 162, 202, 253, 342, 344, 345
 katu tatai 162
 katun udu 310, 311
 katupuru yepo 221
 katurima 166
 katyankama 75, 78, 102, 107, 469
 kauré-e 416
 kaw ai 56
 kawai 246
 kawanari 233
 kawari erepari 389
 kayla 345
 kayowaballi diamaro 311
 kela 345
 keladi 60
 kelapa 80
 kemangen 278
 kembang telang 222
 kemlandingan 294
 ken 16, 20-22, 25, 28, 38, 43, 47, 62, 72, 75, 81, 90, 106, 113, 145, 146, 157, 168, 171, 190, 198, 208, 211, 216, 225, 226, 237, 255, 265, 273, 279, 288, 298, 333, 335, 337, 366, 369, 375, 392, 408, 434, 457, 458, 470, 479, 485
 kenághás 168
 kencur 304, 477
 kengesi 18, 189, 461
 kénoro epé 327
 kentjoer 477, 478
 kerei 360
 këripu 442
 kermi 172
 kersenboom 299
 kersi 45
 keskesbosru 165
 keskeskankan 165
 ketapang 167
 ketèla poehoen 207
 ketèla rambat 173
 ketengépósu 54, 55
 ketimun 179
 ketji beling 46
 ketyubung 450
 khalaose tokon 100
 khali iwi 207
 kharemero 221
 khirá 179
 kiamaka 75
 kibiwara tokoñ 262
 kibiwara wadilikodo 312
 kibriwiri 260, 414, 423, 424, 485
 kifundu maka 242
 kiikií 134, 312
 kiikitafrabon 134
 kiintongo 41
 kikwe nyehnyeh 470
 kill my darling 229
 kimanamana 96
 kimpul 59, 60
 kinaboom 52
 kinikini 28, 378
 kiri (man) wiwiri 282
 kirikawa 41
 kiriwiri 171
 kiromare 182
 kisangula 36, 145, 192, 209
 kitete kitete pakasa 215
 kitimba 451
 klapa 80
 klapper 80
 klaroen, rode 26

klaroen, witte 26
 kleine bamboe 399, 400
 kleine mispel 327, 329
 knoflookliaan 47, 50, 119, 123-125, 138, 217, 239, 249, 253, 291, 309, 406, 432, 433, 459, 463, 473, 481, 485, 494
 knoflookwiri 123
 knopowiwiri 17, 273, 426, 448
 ko kama 492
 ko uwii, bigi 491
 ko uwii, man 491
 koa 339
 kobe 71
 kobe 323
 kódjítánda 324, 327
 kó djo udu 337
 kodobaku 304
 kodyani 337
 koeliedruif 359
 koemis koetjing 280
 koenjit 475, 484
 koffie 42, 44, 110, 232, 233, 240, 253, 357, 403, 415, 416
 koffie mamma 232
 kofi 246, 415, 432, 433
 kofi mese 432
 kofiballi 41
 kofimama 232
 kofimisa 433
 kofinansa 432
 koia weko 259, 260
 koko 78-80, 135, 164
 koko 78-80, 135, 164
 koko dên 135
 kokobesibonki 260
 kokomandialu 245
 kokomandyari 245
 kokomaskada 216
 kôkônôtô 80
 kokonto 80
 kokospalm 80, 81
 kokriki 212, 213
 kokronto 80
 kola bada 447
 kolakatenga 379
 kolaoekondo 425
 kolo ati kouo ati 114
 komanti kwatii 166
 komanti sanganu 252
 komkommer 179, 180, 185
 komkomro 179
 komsáká úwii 374
 komu 88
 kon na mi 99
 kon'konibromki 49
 konali 99
 kondolinga 25
 kongopompu 153
 konhrá 180
 konijnenkassave 300
 koningsbloempje 49
 konkoni bita 289
 konkonikasaba 446
 konkruman 228
 konofruktutitei 123
 konosarang 265
 konoy uh 480
 konsaka uwii 374
 konsakawiwiri 18, 23, 38, 109, 119, 188, 211, 251, 285, 296, 302, 314, 325, 350, 357, 362, 374, 375, 377, 448, 462
 kontak futu 364
 konu bromki 49
 koo uwii 132
 koorsuwiwiri 99, 274, 463
 koosu uwii 444
 kop'kopi 156
 kopajuwa 223
 kopi 156, 415
 koratiwiri 300
 koren 403
 koro 132, 182, 317
 koroka 290
 korokoroshiri 237
 koropa bana 345
 kororewa 275
 koto hatti 114
 kôtháti 114
 kotomisi 430
 kotowentje 51
 kow uwii 132
 kowru wiwiri 95
 kowru-ati 18, 20, 28, 69, 98, 115-117, 127, 129, 142, 188, 216, 229, 257, 277, 296, 322, 326, 350, 362, 366, 375, 378, 384, 402, 411, 417, 423, 442, 445, 461, 462, 481
 kowruwiri 130
 kowruwiri 114, 132
 kowsbantisiw' bonki 237
 koyechi 39
 koyechiballi shirabuliballi 311
 kposukwatahún 400
 kra smeriwiri 276
 krabasi 119
 krapa, hoogland 334
 krapa, witte 334
 krapata 93, 119, 235, 253, 430
 krarun, redi 26
 krarun, weti 26
 krasitaya 59
 krasiwiwiri 87, 102, 106
 krasiwiwiri, redi 461
 krasiwiwiri, weti 461
 krastajer 59, 60
 krau krau 160
 krekrere 219, 220
 kretek 397
 krikjes-over-zee 353
 krintongo 41
 Krishna tulusi 279
 krokot 410
 kromanti kowru-ati 114
 kromanti obia 107, 495
 kromanti taya 67
 kromantikankan 102, 107, 130, 207, 221, 470
 kromantiwiri 142, 251, 473, 490
 kronto 80, 81
 krontonoto 80
 kruidje-roer-me-niet 243
 kruisbladklokje 290
 krukune 64
 krupa 297
 ku'misako epití 178
 kuapo-u 162
 kuasini 342
 kudede 153
 kudibiu edan 441
 kudibiu suru 294
 kufa 162
 kufi 415
 kujapa 357
 kujari 137
 kujata enaka 422
 kuku 48, 63, 93, 251, 300, 312
 kukui 23
 kulakatinga 42, 107, 379
 kule'ku 221
 kuli alisi 397
 kuli bromki 110
 kuli smeriwiri 278
 kulibredebon 339
 kulidroifi 359
 kulishiri 18, 142, 439
 kulumemnamopisulum 155
 kumaka 304
 kumakaballi 342, 344
 kumanti sanga 252
 kumanti uwii 135
 kumaramara 416
 kumaru 405
 kumaruballi 239
 kumarunyanan 405
 kumata 239
 kumataime 41
 kumbo etasi 158
 kumbu 66, 81-83, 85, 87-89, 267
 kumekume e muh 282
 kumiglan 156
 kumis kucing 280
 kumu 88, 399
 kumú 88, 399
 kumudyoko 162
 kunami 98-100, 240, 257, 258, 452, 465
 kunanema 105
 kunani 99
 kunaparu 200, 201
 kunapo 413
 kunir 151, 475
 kuniran 100
 kunkui iputu 247
 kunoflosiri 388
 kunuriye 156
 kunyé 43
 kunyit 475
 kupa-i 223
 kupaja 121
 kupari pjanan
 kupawa 223
 kupesini 160
 kupira pomiri 454
 kuraru 451
 kurawa 139, 140
 kuraya 261
 kureko 221
 kurewako anuru 265
 kurihii koyoko 42
 kurilii enapeda 422
 kurkuma 475
 kurupati 480
 kurumu enuru 245
 kururiwa 456
 kusaí tatái 300
 kusapuran 199
 kuseweran omosé 311
 kush 395
 kushagras 394, 395
 kushamu 128
 kushi aromate 317
 kusingé udu 196
 kusiya 458
 kusuwé 128-130, 171, 194, 196, 197, 221, 265, 310, 319, 322, 331, 335
 kusuwé u matu 196
 kusuwé waton 310
 kusuweran 194
 kuswe 128
 kutupu 438
 kutupuran 438
 kuwa-i 118
 kuwama 386, 393
 kuwama 386, 393
 kúya 118
 kuyaké futa 337
 kuyake taya, redi 318
 kuyake taya, weti 318
 kuyama 43
 kuyalehu-hanukutpu 16
 kwabada 447
 kwabanaro 292
 kwaitaka futu 364
 kwaitaka nangra 122
 kwakwadabankama 247
 kwama 386, 393, 399
 kwapitsyano 352
 kwasepére 323
 kwasibita 43, 52, 90, 117, 126, 138, 183, 248, 319, 369, 446
 kwassiebitter 443, 444
 kwassiehout 442
 kwatakama 107, 116, 117, 120, 126, 217, 248, 463
 kwatii 166, 289
 kwe-i akuwanupa 391
 kwipokan 123
 laagland konkoni-udu 289
 laboe 30, 31, 180
 laki lalu 301
 Lakshmi tulusi 278
 lampionplant 453
 lanaballi 289
 langa wójo 215
 laos 474
 lasora 134
 lebi baka 261, 268
 lebi baka pinja 268
 lebi gadodede 170
 lebi káasi uwii 461
 lebi katun 306
 lebi noniao 170
 lebi poka 306
 lebi singaafu 176
 lebi tutu udu 71
 lebi weko 236
 lebikifaia 470
 leeuwenbek 147
 leguanenoker 308
 lei uwii 263
 lele simiole 122
 lélétibita 52
 lélétiki 312
 lemiki 429
 lémiki 429
 lemikrang 433

lemkiwisi 171, 282
 lemmetje 429
 lempuyang 484
 lena opo na mi tapu 327
 lena uwii 327
 leru basamberu 399
 lesora 407
 liba okro 308
 liba tapu katu 342
 liemswied 100, 108, 465
 limbá kondè 441
 limbo báka 490
 limietstruik 195, 287
 limoen 30, 32, 135, 169, 284, 370, 429, 431, 434, 476, 479
 limóna 429
 linzo páu 464
 lo 88
 loango bita 89
 loango tetei 89
 loangopesi 220
 loangotei 43, 44, 48, 52, 89-91, 93, 101, 107, 113, 117, 131, 132, 138, 186, 250, 275, 335, 369, 404, 441, 453, 479
 logoso futu 352, 355
 logososikáda 216
 loka 233
 lókisi 233
 lókisi waki 237
 loko 36, 305, 306
 lokoboom 304
 lokonañjò 254
 lokosi bita 262
 lokoti bita 262, 263
 loksi 233, 234
 lokus, rode 233
 lokus, witte 233
 lokus, zwarte 233
 lombok 447
 longaašie 467
 lonia 410
 lonta uwii 104
 lontukasi 297
 loofhoutceder 335
 loso wiwiri 101
 lotus 360, 361
 lowe-man bana 344
 luabi 288
 luango sii 215
 luángu tatai 89
 lucifershout 71
 luisawiwiri, uma 101
 lukutjaibiala 249
 lumbu sambeng 59
 lungasi 389
 lusa 101
 ma aneisi 382
 ma neku 239
 maakusa 366
 maamaadósu 416
 maba balli 196
 madár 50
 maikaman 483
 mainapo 55, 327
 mainapo weri
 maindie 295
 maipa kunsu 495
 maipjuri upuhpo 137
 maipuri 312, 323, 419
 maipuri itarari 323
 maipuri keraporè 419
 mais 403, 465
 maisi uwii 461
 maja lola 118
 maka mboa 27
 maka tatay 69
 makabon 459
 makadroifi 460
 makadruif 460
 makaklarun 27
 makamaka 17, 18, 35, 38, 47, 69, 78, 98, 101, 102, 112, 129, 178, 253, 277, 308, 325, 330, 350, 382-385, 389, 393, 423, 446, 462-464, 466, 484
 makamaka lian 69
 makasinsin 243
 makatei 69, 442
 makau 304
 makeeke uwii 315
 makmoko 64
 makoko 33, 373, 486
 makóko tabaka 33
 makrekrewiri 315
 makudjá 366
 makwaka 30, 31
 malakopesi 41
 malamala 71
 malaquisboom 164
 malémbè tókò 378, 379
 malémbelémbè 382, 384, 417, 464-466
 malimbelimbe 382
 malokopesi 254
 malolo 104
 maluwa 425
 maluwana 148
 malva 346, 464, 466
 mama lena 327
 mamadosu 416
 mamatawe 254
 mamáun 150
 mamaya 163
 mami 164
 mamieboom 163
 man aneisi 378, 379, 421
 man anijs 377
 man bospapaja 153
 man busipapaya 359
 man kuantu 103
 man kwéntu 103
 man kwintu 104, 203, 335, 457
 man luisa 104
 man pali udu 350
 man pindapinda 228
 man pinya 269
 man pratilobi 488
 man sabana merkiwiri 48
 man sakaman 491
 man sune uwii 277
 man tasi uwii 494
 manaka 82
 mananga 456
 manbat' bati 55
 mándeku 227
 maneko 227, 323
 mangaasi 391
 mangga 33
 mangi 33
 mango 32-34, 131, 164, 168, 169, 297, 307, 339, 343, 392, 408, 436, 513
 mangrasi 21, 34, 44, 78, 79, 104, 110, 119, 124, 132, 140, 146, 221, 225, 346, 368, 392, 393, 442, 469, 473, 477, 481
 mangro 413
 mangrove 413
 mangu 297, 413
 mani 78, 164, 348, 479
 mani páu 164
 maniok 207
 manja 33
 mánjjan 33
 manje 33
 man-neku 228, 240
 mansella 391
 man-van-woord 338
 manyá 33
 manya(n) 33
 manyo kinaballi 52
 manyokina 345
 mao mo li 363
 mapindapinda 28, 81, 204, 216, 228, 241, 244, 259, 264, 314, 375, 455
 maporokon 236
 maputuputu 28
 maramara 71
 marcá 447
 maremare 121
 marfa 315, 319
 mariaba 357
 marihuana 148, 494
 marisi 403
 markisa 366
 markusa 366, 367
 marmadosi 416
 marsa 26
 marsing 241
 marudi yore 366
 masagri 164
 masakusaku 187
 masangobita 113
 masengikon 435
 masigasiga 391
 masakásiká 391
 masoesa, grote 478
 masusa, bigi 478
 masusa, blaka 478
 masusa, busi 480
 masusa, gaan 478
 masusa, kapasi 480
 masusa, pikin 480
 masusa, tingi 480
 matagri 164
 mataki, hoogland 164
 mataki, laagland 164
 matapi tiki 327
 matawainengé 36
 mathijse grassie 108
 matokotoko 70
 matora 406, 407
 matora 406, 407
 matrosidroifi 459
 matrozendruif 459, 460
 mátú álisi 396
 matu apa 297
 matu baaso 159
 matu boma uwii 425
 matu bonu uwii 18, 107, 326, 385
 matu guyaba 355
 matu kasaba 300
 matu kusuwé 196, 311
 matu pinda uwii 35
 matukru 300
 matuku 345
 matula 407
 matumbú údu
 matungá maka 395, 426
 maulu ta'mune 306
 maulu tubulu 306
 mauritiushennep 23
 mauriuri 447
 mauru 306
 mauwelang 97
 mayaa 451
 mbako 451
 mboya 27
 meelbanaan 345
 mehendi 295
 mehindi 295
 mekimanwiri 444
 melati gambir pontjosoedo 363
 melegueta pepper 472
 meleguetapeper 472
 meneerkebloem 201
 mengkudu patye 418
 menti 271
 menu-emu 416
 mèrhè 31
 merekuya 366
 merki udu 342
 merkitiki 54, 55
 merkiwiri 48, 203, 204, 427, 438, 466, 473
 mesepu 323
 mespelboom 323
 mespru 329
 mesupu 327
 mierenboom 408
 mierenhout 389, 409
 mikakéjee 241
 miki busi baaso 159
 mira-udu 408
 misheweru 174
 misi konde uwii 252
 misobisobi 156
 mispel 323, 327-330
 mistletoe 294
 mo'pe 35
 modjo 428
 moedar 50
 mokomoko 64, 65
 mokomokodang 404
 mokoro 315
 mola 23
 mompé 35
 mongo mataki 164
 monimoni 48
 monimonkikersi 353, 465
 monsonyo 394, 426
 moonba 348
 mopé 32, 34-36, 44, 76, 78, 203, 206, 269, 307, 315, 436
 morogogo ehe 216
 morokonyan 404
 morototo 71
 morototo-í 71

mos 495
 mosonyograsi 36, 394
 mujèè kwéntu 46
 mujèè panpanti 152
 mujèè pindjá páu 267
 mujèè tótóbiá 101
 mu-ka 150
 mukajj katenga 379
 mulewa 41
 mulki katahar 339
 mulokju 41
 mulsajiwán 178
 mumbo etase puté 435
 mumbúú
 mumu 75
 mumúumaká 75
 munuridan 444
 mura 23
 mure'í 297
 mureru 361
 murumuru 75
 murunya 100
 muruwabo 199
 musansi (kakisa) 202, 249, 269
 muserki 249, 260
 musiri 409
 muskaatpompoen 180, 181
 muskusoker 303
 musobisobi 156
 musude baasa 329
 musudei brasa 329
 musupu 323
 mutapere 345
 mutomba 348
 muulá 30
 muye weti baka 487
 naapje 173
 nagosi 166
 nana 137, 155, 157
 naná 137, 155, 157
 nana nanaeime 137
 nanasi 114, 137
 nanga asi 391
 nangka 37, 339
 nangka sabrang 37
 nango wiri 166
 nankablád 339
 napi 173
 napugoimu 470
 nari 80
 nariyar 80
 narwi 183
 nati 59
 ndekú 239
 ndongu-ndongu 371
 ndulu-ndulu 41
 neem 279, 333, 393, 507, 515
 neko 239
 neku 99, 112, 217, 222, 235,
 239-241, 257, 259, 301
 neku udu 217, 221
 nekuran 221
 nekuwiri 99
 nenge konde pepe 472
 nengrekondre adru 187, 189, 296
 nengrekondre awara 74
 nengrekondrepepe 35, 47, 70, 76,
 78, 83, 85, 87, 93, 104, 120, 122,
 123, 161, 174, 177, 203, 235, 239,
 274, 302, 346, 372, 376, 392, 393,
 395, 404, 426, 473, 485
 nepoko 425
 ngobaya 357
 niem 186, 333, 343, 381
 nim 333
 ninwa 183
 noni 418, 419, 514
 nono ati 369
 nopal 146
 nopari 146
 nsawsafatu 423
 nyamasuwi 327
 nyamsi-brededon 338
 nyamsimaka 446
 nyofó udu 250
 nyunwenkebobí 458
 obeiah uwii 328
 obia 18, 32, 36, 63, 69, 70, 72,
 103, 107, 129, 135, 140, 161, 175,
 177, 204, 211, 263, 291, 320, 347,
 375, 376, 384, 392, 421, 424, 438,
 462, 464, 471, 494, 495
 ógii páu 217
 ogri-aipesi 225
 ojama 180
 ókeli 139
 oker 24, 124, 153, 199, 286,
 301-304, 308, 374, 383, 472
 okó kankan 491
 okó kowa 491
 okobuka 254
 okoinu 189
 okóo 301
 okoro 301
 okoyu makarè 224
 okoyu rari 68
 okoyumbo keraporang 48
 okra 301, 304, 309, 436
 okro 301
 olifantspoot 103, 414
 oligon 426
 olifj 412
 olifjfrank 41
 ombapato 406
 onabana 315
 ondo doti kasaba 300
 onot 128
 onotoime 128
 opo oli 224
 opono payuri 409
 oposaku 377
 opro-oli 223
 opru-udu 223
 opu maka 426
 oranje disibel 108
 orleanboom 128
 orohoy 189
 oroi 31
 osele 309
 oselin 425
 ósiepit 267
 otokoko adaketch 327
 owruyari-pinda 216
 oyédiballi 467
 paanblad 284, 308, 333, 381
 paaraimè 312
 paardenbloem 108
 paarse tulsie 278
 paata 241
 padi ketang 397
 padi pulu 397
 padi wulu 397
 pafamung 419
 pagapaga 419
 pagara warimbo 315
 paipajodapiri 422
 pakira ponapiri 422
 pakirataya 59
 palaka 149
 palambalam wokuru 425
 palisadtboom 82
 palissadenpalm 82
 palulu 61, 83, 85, 87, 89, 265-267,
 383
 pama 393
 pampu 180
 pampun 180
 pán ptr 380
 panapana 419, 426
 panarapana 373
 panas 339
 panga 231
 pangapanga 419
 pankukuwiri 362
 pankukuwiri, pikin 70
 pansjimuti 223
 panta 364
 papa sa'ki yali 382
 papa sa'ki ialu 46
 papá uwii 314
 papagaaienbek 265
 papagaaietong 265
 papagodo 18, 182
 papai 150
 papaiyá 150
 papaja 32, 70, 150-152, 154, 251,
 430, 475
 papajahout 323
 papasaka yarè 382
 papawiwiri 322
 papaya 23, 24, 32, 33, 70, 71, 93,
 150, 152, 154, 211, 383, 430, 475,
 484
 papokwe 311
 pari nasi 137
 parabita, man 136
 parabita, uma 301, 446, 456, 457,
 458
 paradijskorrels 472
 parakatai 132
 Paraklem 364
 paramaru 471
 parambarang wokuru 422
 paranakirimorang 318
 paranamklem 364
 pare alasan 185
 paremuru 459
 parèwè 231
 pari 397, 442, 513
 paripoimè 160
 parirí 266
 paruisiyon 292
 paruru 345
 pasiri 276
 passiebloem 366
 pata futu 321
 patarkha dhán 397
 patata tetei 173
 paternosterboontje 212
 patigriki 213
 patoto 453
 patpatawá 20
 patura 406
 pauwenbloem 219
 pauwenkers 417
 pawintikunsuwiri 414
 pawinti-wiri, man 17
 pawinti-wiri, uma 17
 pawrá 401
 payawa 237
 payurirang 42
 pedreku 18, 35, 44, 76, 78, 90,
 186, 203, 206, 369
 pegreku 43
 pejawejarah 318
 peka 42
 penwiri 418
 pepè 379, 447
 pêpè uwii 42
 pepee 447
 pêpèkusátu 42, 43
 peper 42, 44, 47, 65, 111, 272,
 273, 355, 365, 429, 447, 448, 455,
 473, 474
 peprewiri 42
 pererepun 338
 pero ishi lokodo 55
 pero pomyiry 447
 pesiweko 260
 petroleumboom 142, 143
 peunpe 442
 peyaotipu 422
 phalputta 453
 pienja, fijnbladige 268
 pièpiè páu 18, 23, 38, 47, 61, 95,
 68, 100-102, 108, 129, 171, 178,
 234, 253, 273, 277, 278, 296, 308,
 350, 353, 362, 366, 377, 382-385,
 414, 462-466, 481, 484
 piet 140
 píkuútu páu 156
 píkuútu uwii 156
 piki / baaka masusa 480
 piki masisa 480
 piki mí siki 249
 piki nëngè lansi 97
 piki wójo 215
 pikin akalamakka 213
 pikin ayuma tetei 446
 pikin babadua 317
 pikin donken 62
 pikin foo kaka 294, 436
 pikin foo kankan 135
 pikin fowrudoti 295
 pikin fowrusopo 376
 pikin kamikindi 379
 pikin kamina 186
 pikin kolakatinga 378
 pikin kuku 376
 pikin kwama uwii 399
 pikin mapa 55
 pikin mí leleti 200
 pikin neku 241
 pikin nenge lansi 274
 pikin nenge leleti 200
 pikin nenge santu 112
 pikin nengre lanser 98, 384
 pikin pinda 228
 pikin pinya 268
 pikin snesiwiri 112

pikin weiman 317
 pikinfowrudroifi 435
 pikin-misi-finga 345
 pikinmisiki 250, 485
 pikinpa-alu 265
 pikintiki 209
 pimpe 321
 pina 66, 78, 81-83, 89, 95, 267, 272, 274, 344, 348, 395, 426
 pına 66, 78, 81-83, 89, 95, 267, 272, 274, 344, 348, 395, 426
 pinang 73
 pinangnoot 73
 pinda 35, 116, 215, 216, 219, 228, 229, 241, 244, 258, 259, 314, 405
 pindya udu 268
 pindyalang 410
 pingomaka 75
 pinpin 419
 pinya, bigi 268
 pinya, uma 267, 268
 pipá páu 323, 329
 pipápáu ahñn 400
 pipir 34, 333, 381
 pirapisi 209
 pirengnesi 409
 pīrika 143
 pirinta epityi 318
 piritiaraipo 436
 pirito 327
 pisang (kepok) 345
 pisawa 182
 pitanga 353
 pitta 139
 pjang 482
 plantaan 345
 platte tonderzwam 496
 pleisterboom 236
 pletaaw 446
 podiná 281
 podosiri 82, 84, 88, 89, 156
 poezenstaart 166
 pokawiwiri 205
 pokopoko uru 349
 pomere 345
 pomiki 453
 ponkowang 246
 pono 288
 ponsu 141, 161, 239, 257
 poóka 205
 poosian uwii 55
 popokai hunia 426
 popokaikarun 147
 popokainangra 204, 438
 popokaitongo 129, 265, 411
 popokaiwiri 265
 poppetjes viriviri 206
 porseleinblad 410
 pose 410
 posen 410
 posian 421
 posin 410
 posren 362
 postelein 377, 410, 411
 pötöpu 200
 powisikankan 492
 powisipepre 355
 prasara 83, 89, 117
 prasaratitei 122
 pratilobi, uma 493
 pratna 345
 prespres 162
 prickelappel 37
 pring gading 386
 prityari 433
 pruiim 380, 412
 puga 73
 pukupuku 113
 pulatena 345
 pulimu 329
 pumenetu 391
 pun 182
 purgatiendenoten 205
 purgeernoot 21, 32, 35, 44, 76, 78, 203, 205, 269
 purumoto 323
 pus'pusitere 165, 195
 puyang 151, 475-477, 483
 quashi bitters 442
 quassiwortel 442
 quingombo 301
 raferinya 194
 rafunyanan 194
 Rama tulusi 279
 randoe 304
 rattenbaard 280
 rattenstaart 372, 467-469
 razorgrass 189
 redi alasa 200
 redi baka pinya 44
 redi doifisiri 160, 337
 redi gadodede (mi sa dede) 170
 redi katun 306
 redi mboa 26
 redi sali 143
 redi sangrafu 176
 redi-udu 436
 reguluh 303
 renr 210
 reseda 188, 295
 resida bromki 295
 riariadan 247
 rijst 38, 129, 130, 137, 202, 259, 304, 322, 337, 347, 350, 381, 390, 396-399, 402, 475, 476, 478
 rode kakanoto 206
 rode kattenstaart 195
 rode lukas 233
 rode makkadruif 459
 rode peper 365, 447, 448
 rode prokoni 236
 rode salie 143
 rode schijnoten 206
 rosa wiri 101
 roselle 310
 roucou 128
 sa rugo kolo ati 374
 saandu 247
 sabana (swa) uwii 330
 sabana apra 297
 sabana kadyú 31
 sabana mangu 297
 sabana mataki 164
 sabana merkiwiri 48
 sabana smeriwiwiri 113
 sabana uwii weti ede 277, 384
 sabanabita 261
 sabanamaka 460
 sabanatabaka 261
 sabinabloem 219
 sacred fig 343
 safari 357
 safékita 337
 safukali 337
 saipara 329
 saiparara 267
 saka sii 149, 261
 saka wiwi 330
 sakasi 149
 sakasiri 149
 sakusaku 410
 sakwasepere kurero 327
 salasala 152
 salifá 37
 samarihout 335
 samariyapo 335
 sambeng 59
 san yu wani mi bai gi yu? 158
 sangaafu bē wan 176
 sangrafu 18, 95, 98, 114, 115, 141, 142, 161, 171, 172, 174-178, 188, 199, 282, 330, 354, 362, 375, 377, 378, 382, 385, 402, 410, 420, 473, 481, 485
 sansan udu 166
 sansipampia 191
 santo 327
 santrá 401
 santu uwii 461
 sapape 338
 sapu rakim rangu rangu 374
 saraiyu 166
 sararan 264
 sarasara 152
 sarasaranest 320
 sarero kuno 329
 sarsaparilla 67
 sátukupépé 43
 sauranani 196
 savannekwari 297
 savannepedreku 42
 savannepeper 200
 sawayu 189
 sawo ijo 440
 scheefnoto 205
 schijnoten 205, 206
 schildpadblad 95, 96, 465, 491
 schildpadkers 349, 351-353
 schildpadrap 216, 217
 schoonmoederplant 62
 schuimblad 324, 325
 schusterdruif 297, 358, 407
 schuurpapier 191, 192, 332
 sé 18, 23, 255, 394, 395, 448, 476
 sea grape 407
 Sea island cotton 306
 sédé 335
 sedre 335, 336
 sedu 335
 seegootoo 109
 séémái 18, 66, 169, 204, 216, 228, 229, 241, 259, 405, 423, 445, 494
 sei oso kowru-ati 117
 sei oso pedreku 43, 374
 sei pasi wiwiri 99
 seigotro 38, 46, 83, 103, 107, 109, 110, 131, 322, 325, 326, 347, 382, 442, 466
 seitaperan 355
 seitompuwiri 349
 sèkèma 165
 sekrepatu wiri, man 491
 sekrepatu wiwiri 95
 sekrepatukersi 349, 352
 sekrepatutrapu 216
 sekrepatuwiri 362
 selderij 45
 selele beletere 327
 semechi wadzili 370
 semeheyuballi 463
 semiri 233
 semprefisi 92
 senneblad 90, 211, 252, 253, 431
 sentiimē 59
 sepáú 97
 serapi 230
 sereba neku 432
 serebe yariti 432
 sereh 389
 sesame 235, 368
 sesame 367, 516
 Seville orange 431
 seweyu 56
 shakti 80, 333
 shampoo ginger 483
 shang-arapu-emu 236
 shekwemu 329
 shemiu 335
 shibero bime 453
 shikaro 401
 shikishiki 441
 shikishiki tokon 441
 shikshikidan 467
 shimiri 233
 shirabuli 128
 shirabuliballi 311
 shirva 285
 shishimbiri 482
 shonemoui-uh 189
 shuru 309
 sibiwiri 93, 101, 110, 119, 131, 235, 307, 319, 368, 372, 393, 441, 442, 467, 473
 sibirodorakan 414
 sibriitii 250
 sida sida 391
 sigalu 401
 siinzi tongo 147
 siki woyo wiwiri 422
 sikisikidan 425
 sikufuamba 344
 sikwa 183
 silfiseniwiwiri 376
 simorowiballi 352
 sinapu uwii neku 256
 sindja-udu 416
 sindje amajni 310
 singaafu, weti wan 174
 singaasi 139
 singáasi 139
 singabaasi 439
 singi uwii jojo 225
 singrasi 139, 140, 146
 sinsipere 482
 sipadu 348
 sipatamu 446
 sipyo 142
 siri bredebon 338
 sirih 380
 sisibele 483

sisibiwiwiri 32
 sisjuru 309
 sistridroifi 407
 sisu'ru 309
 sithalghás 389
 siwanapana aloge 486
 siwaruwa 337
 siwiyuru 174
 skáati tatay 192
 skraatitei 192
 skrati 313
 skrifimankoti 397
 slabriki 131, 250-252, 274, 358, 395, 426, 441, 485
 slangengras 46
 slangenkruid 46, 48, 325
 slangentajer 63
 sledri 45
 slijmappel 428
 smeí uwii 276
 smeriwiri 101, 113, 199, 200, 277, 326, 462
 smeriwiri, uma 276
 sneki bita 103
 sneki uwii 63
 snekibita 225, 392
 snekikomkomro 184
 snekikoti 63
 snekitaya 344
 snekiwiri 50, 124, 143, 174, 190, 233, 253, 308, 366, 429, 432, 484
 snekiwiri, uma 46, 324
 snesitaya 60
 snoi 308
 so awi 321
 soasoa 270
 sobulero 459
 soepgroente 45, 353
 soitongo 464
 sokoi 349
 soldatenbloem 51
 soldatensalade 174
 soldatenthee 314
 soldyar-ráj 184
 sombo uwii 321
 sonth 482
 sopo uwii 324
 sopopoló 185
 sopropo 26, 45, 52, 90, 131, 185, 186, 279, 333, 453
 sorfupisi 285
 soro aiwiri 374
 sorosoro 153
 sorrel 309
 sosor bebek 178
 sour orange 431
 Spaanse peper 273, 429, 447
 spice leaf 356
 spookerwt 226, 252-254
 spookoker 308
 springkomkommer 185
 Sri tulsi 278
 srikaja 40
 staartgras 394
 standvastig 29
 stanfasti 29
 stansbladeren 127, 128
 stanvaste 29
 star 'apra 440
 sterappel 440
 sterpel 440
 stinkdistel 46
 stinkertje 110
 stinkhout 289
 stoipiwiri 46
 stontapuwiri 202
 stranddruif 407
 strungrasi 389
 stuiversblad 376
 suikerappel 40
 suikerriet 18, 61, 127, 135, 207, 229, 265, 314, 347, 375, 401, 402, 442, 460
 sukba 183
 sukrubak'ba 345
 sukruyarsa 112
 sukrutanta 112
 suku toobi 327
 suku udu 310
 sukuáti 313
 sukuma uwii 324
 sukun 338
 sume wiwi 276
 sunsaka 37
 supari 73
 supuwiwiri 45
 surakaradan 456
 Surinaams groenhart 125
 Surinaamse augurk 179
 Surinaamse bamboe 386
 Surinaamse brandnetel 461, 462
 Surinaamse jaborandi 432
 Surinaamse kers 300, 353
 Surinaamse zuring 309
 Surinam bitters 369
 Surinam cherry 353
 Suriname poison 256
 suruh 380
 sutungaasi 389
 suwa alanya 431
 suwinani 267, 268
 swa alanya 431
 swa bak'ba 345
 swa uwii, lebi 321
 swa uwii, weti 321
 swa wiwiri, redi 321
 swa wiwiri, weti 321
 swampu moonba 348
 swampu pikin weiman 317
 swampu prasara 82
 swamputé 197
 sweet broom 441
 swirilemki 429
 swit'boontje 237
 swit'patata (titei) 173
 swit'sibi 441
 switi aneisi 49, 128
 switi batata uwii 173
 switi kersi 299, 353
 syensyen tapuyukoto (yu masra e kon) 243
 syuru 309
 taangati 345
 tabak 135, 142, 144, 148, 174, 193, 206, 244, 262, 288, 289, 296, 313, 347, 368, 372, 419, 451, 452, 455, 456, 465, 473
 tabaka brom udu 199
 tabaka uwii 451
 tabakabron 199
 tabakawiwiri 261
 tabáku 451
 tadapulu 105
 tafelboom 134
 tafra udu 134
 tafrabron 134
 tahini 340
 taja 59, 60, 68, 171
 tak van vele jaren 332
 takini 340, 341, 512
 tala 164
 talaha 423
 tales 59, 60
 tales 59, 60
 tamáku 451
 tamakusi 168, 170
 tamalen 255
 tamaren 255
 tamarinde 21, 153, 255, 256, 383, 389
 tameyu'u 191, 192
 tamu 451
 tamusi tula'la 59
 tapiriri 36
 taposa 345
 tapuhupa 289
 tapukeng mani 164
 tapyupangi 243
 tarewone 158
 tariki 298
 tasi 267, 287, 288, 303, 408, 494
 tatái asso 191
 tatái gólu 182
 tatái waki 237
 tawarija 241
 taya 60, 61, 68, 78, 488
 tayatitei 66
 te gádú-dédè-mi-dédè, wéti wan 168
 tebejuballi 290
 tebeyu 96, 228
 teboe 388
 tebu 401
 teihatti 209
 temeku 28, 455
 temoka 337
 temu kuning 475
 temu lawak 151, 476
 terong susu 458
 tetei weko 237
 tetero sierwaballi 285
 tiapotano 117
 tiari tianari 52
 tifi ede 394
 tigrigrassie 390
 tigrinangra 147
 tigriston 390
 til 367
 tili 367
 tímun 179
 tíngi moni 145
 tingifowruwiri
 tingigodo 182
 tingimenti 157
 tingimoni 135, 143, 144
 tingititei 123
 tingiwiri 371
 tinsensi-taya 67
 tinsensiwiwiri 376
 titeineku 239
 tja maka 433
 tjabe rawit 447, 448
 tjanga 88
 tjauw reja bahdie 27
 tjeeni 401
 tjemaka 75
 tjembè uwii 202
 tjembe uwii, man 201
 tjemelie cameli 363
 tjengi 401
 tjing 401
 tjiritji 315, 317
 tjontjombá 451
 tjubi uwii 423
 to kill someone 230
 todobita 456
 todofinga 470
 todomaka 460
 todong oreng 101
 todotitei 470
 tokene mania (potano) wewe 285
 tokkewe 285
 tokomo 137
 tokóógbagba 409
 tókoro pomíri 414
 tokowé 199
 tomentosakofi 432
 tone uwii 17
 tōne uwii 17
 tonka 18, 230, 241
 tonkaboon 230
 tonkasiri 230
 tonkawiwiri 17
 tónólóli 117
 tontontiki 156
 toóbitutú 71
 tookooghagba 361
 torban 228
 toriman 96, 376, 467
 tōsikojó 196
 toto amote 231
 totabana 75, 78, 155, 345, 347, 348, 470
 tótóbíá 101
 trangawiri 106
 trommelviriviri 408
 trompetbloem 450
 tsape 393
 túbákagóni 405
 tudatuda 419
 tufesiwiri 196
 tukuleru kauta 311
 tukuma'u 74
 tulsie 186, 278-280
 tunataletano kusuwé 128
 tunbalobi 134
 turara 59, 187
 turi 254, 255
 turmeric 475
 turtle berry 352
 tutpwamu 416
 tutú páu 71
 tutu udu 71
 tutu uwii 71
 tuwitëimë 168
 tyen 401
 tyiplukan 453
 tyo tyo 226
 tyotyoty 63, 75, 77, 78, 203

tyotyor bebrk 178
 ujed1 198
 ukupuru 423
 ulamara 288
 ulemari 452
 uma aneisi 44, 47, 350, 362, 379,
 383-385, 445, 484
 uma busi papai 152
 uma busipapaya 316
 uma ko uwii 492
 uma kwentu 46
 uma pinya 267
 uma smawiwiri 364
 uma sneki uwii 46
 uma snekiwiri 324
 uma tiki 312
 umakunami 99
 upe 96
 úpúbái 426
 upupede 41
 urali 292
 uridan 292
 urimari 288
 urimere kuye 366
 urio dakheté 364
 uriri yarite 432
 urusuru 39
 uwii ndeku 99
 vergeet mij nietjes 330
 verklikker 228, 229, 467
 vijfvingerblad 438, 439
 vleermuisnagel 426
 vlier 22, 23, 385
 vlieslelie 31
 vonkhout 160, 161
 vrouwelijke bospapaja 152-154
 wacht-een-beetje 242
 wadara 288
 wadi bejo 376
 waoriballi 264
 waíti 340
 waja 367
 wjamáka finga 122
 wajamu menepuru 216
 wajewu 217
 wakagamu 122
 wakaladan hororodikoro 199
 wakanimu 68
 wakaradan 329
 wakere suwinani 268
 wako 54
 wakorokoda 239
 waktipikinso 213
 waku uwii 485
 wakukwatokon 436
 walaba 231, 232
 walaba, babun 231
 walaba, redi 231
 walaba, witte 231
 walaba, zwarte 231
 waloeh 180, 182
 waloeh kendi 182
 waluma 315
 wamimu 317
 wanapu 248, 256
 wanasoro 152, 153
 wanasoro wadilikoro 153
 wandu 135, 221
 wanegu 41
 wanja 367
 wapu 82
 wara potèrè 237
 warahaja 268, 269
 waraia 329
 warakaba 270, 317
 warakaba bina 270
 warakaba koro mukru 317
 warakabakoro 382
 waraku nana 137
 warakuwiri 485
 waramia 36
 warau 74
 warayoballi 50
 warekone 249
 warok 265
 warife 112
 warimbo, heigrón 315
 warimbo, ingi 317
 warimbo, knopo 317
 warimbo, liaan 317
 warimbo, pikin 317
 warino 137
 warohaja sarerokuna 267
 warokoma kubia 425
 waruma 153, 317
 warumimu 317
 warusi 348
 was konde uwii 441
 wasdoek 324
 wasduku 324
 wasei 82
 wasiba 125
 wassai 130
 wataá amóoman 320
 watabi udu 231
 watake 52
 watara 288
 wátawenú 101, 126, 321, 409
 waterhyacinth 409, 410
 waterkanon 21
 waterlelie 30, 361, 362, 410
 waternavel 70
 waterspinazie 172
 watnle 377
 watra ingi 331
 watra mama kari 146
 watra okro 308
 watrakanu 21, 47, 256
 watalanti alisi 397
 watralelie 361
 watramamabobi 290
 watramamakasabatiki 48
 watraman 64
 watrapeni 137
 watawenu 107, 127, 218
 wayakoreli 158
 wayamaka amosaikiri 213
 wayamaka erepari 105, 132
 wayoma wati 184
 we de 285, 348
 wedakalu atupelu 96
 wede whepwemu 128
 wededoi 433
 wedusan 94
 weesboontje 212
 weglopershagel 150
 wehètè 125
 wei neku 112
 weiman 315, 317
 weli konami 99
 welriekende ganzevoet 157
 wenteltrap 176
 wepetano tamune 217
 wer' ati (dia) titei 300
 weratiwiri 314
 weri sepi 267, 268
 weri sepi tikorijan 268
 werkensebita 48
 weruto 198
 West Indian bay tree 356
 West Indian lime 429
 West Indische katoen 306
 West-Indische kers 299, 353
 wete kulekuran 221
 wéti báka 90, 107, 131, 133, 237,
 267, 285, 326, 467
 weti baka apisi 285
 weti katun 98
 weti kódjítánda 327
 weti kolada tetei 216
 weti paaya 340
 weti sangaáfu 174
 weti sangrafu 174
 weti udu 36
 weti uwii maka 460
 weti-apisi 285
 wetibaka 322
 weti-ede 90, 93, 98, 131, 141
 wetowete 491
 wi 285
 widara 412
 widjèn 367
 widoeri 50
 wiet 148
 wilde bitawiri 455
 wilde marva 314
 wilde napie 470
 wilde neku 99
 wilde oker 303, 308
 wilde sopropo 45, 52, 90, 185,
 186, 453
 wilde tajer 59
 wilder makayamsitei 446
 wilkensbitter 49, 91, 251, 253,
 385
 wilkenskwasie 48
 wirawaito 139
 wiri tabaka 451
 wisi wasi 364
 wit bawang 123
 witbaka 425
 without 199
 woite 125
 woko potèrè 16
 wokope mirityiri 491
 wolo ta píki a gaidé déndu 97
 wolo ta píki a gaidé liba 97
 womi amowa 485
 womi azau zapatu 414
 womi kwéntu 103
 womi panpantii 153
 womi safeka 337
 womi tapupa 289
 womi tilakatenga 381
 wonderblad 179
 wonderboom 210
 wonderolieplant 210
 wonuwonu 455
 wo'pole 123
 woriwori 55
 wormkruid 290
 wormzaad 157
 woron wiri 157
 woronmenti 297
 wunau 158
 wuporèng 123
 wushamu 128
 y'kere 207
 yaakopi 328
 yabafutu 59
 yabeletokon 327
 yalati 109
 yam bean 246, 247
 yamboom 246
 yamorodan 54
 yáng jīn huā 450
 yarakopi 18, 44, 61, 87, 98, 107,
 131, 133, 199, 277, 350, 360, 362,
 383, 384, 430, 444, 445, 465, 466,
 481, 485
 yaraní 259
 yarawa kurawari 139
 yare ewé 337
 yariman 165
 yaroyaro 42
 yaruka bura bura 68
 yasi man bon 121
 yaurokunan 256
 yawahú yadala 187
 yebero 193
 yebero bina 193
 yekuna 408
 yencodeka 227
 yesikushi 438
 yókapesi 254
 yokotana 403
 yonunema 422
 yooka okoo 303
 yooka ookoo 308
 yooka pesi 226
 yorka knopo 272
 yorka lalu 303
 yorka oker 24, 124, 153, 199, 303,
 304, 472
 yorka okro 303
 yorkabasi 371
 yorkamaka 437
 yorkapesi 24, 38, 47, 109, 124,
 211, 253, 308, 465, 484
 yoroyoro 56, 57, 149
 yoroyoropisi 285
 yukutona 337
 yuli 451
 yuliballi 261
 yungudu 250
 yuriballi tataru 143
 yurika 64
 yuwana ro 134
 yuwánahi 242
 yuwayuwa 162
 záo 412
 zé pina 95
 zeeamandel 167
 zeedruif 407, 408
 zeefkomkommer 184
 zeilgras 139
 zhang shu 283
 zilverbladder 285
 zilverpisi 285
 zilvervaren 490

zoete aardappel 173, 471
zoete amandel 167
zoeteboontjes 237
zoetzak 40
zola 451
zonnebloem 108
zonnedauw 193
zume 386
zungadembu 451

zure oranje 22, 49, 92, 110, 124,
128, 208, 283, 353, 385, 389, 402,
431, 432, 472
zure sinaasappel 431
zuring, rode 309
zusterdruif 407
zuurgras 107, 389, 400
zuurzak 32, 34, 37, 38, 40, 41,
132, 168, 339, 350, 436, 482, 484

zwampceder 335
zwampoeder 335
zwarte nachtschade 454
zwarte pisi 285
zwarte rijst 347, 396, 397
zwarte tajer 58, 68
zwarte yamboka 349

Begrippenlijst

aboma	anaconda, grote wurgslang die in het water leeft (<i>Eunectes murinus</i>). De slang wordt gezien als de ‘Abo-mama’ geestelijke moeder van de Abo.
Abo-winti	de Abo of Agbo waren slaven afkomstig van de Bakundu-bevolking uit Kameroen. Het woord ‘awoo’ betekent ook voorouder in het Saramaccaans.
afkooksel	water waarin bladeren, bast, wortels of zaad enige tijd in hebben gekookt.
aftreksel	gekookt of koud water waarin plantendelen zijn getrokken.
Aisa	zie Mama Aisa.
akansa	dikke, gezoete maïspudding, gaar gestoomd in een bananenblad. Van oorsprong een Afrikaans gerecht.
Akantamasi	zie akantasi.
Akantasi	kwaadaardige geest die in termietennesten leeft.
alakondrewatra	kruidenbad met veel verschillende planten, bedoeld om veel winti’s tegelijk te eren.
antagoni	stuk stengel van sangrafu (<i>Costus</i> sp.), waarvan de helft met witte klei is ingesmeerd.
Apuku	bosgeest, in de vorm van een kleine donkere man met opvliegend karakter. Weet veel van medicinale planten en verstoep zich tussen plankwortels van grote bomen.
asafoetida	sterk riekende pasta van de wortel van de Indische reuzenvenkel <i>Ferula assafoetida</i> , geïmporteerd uit India.
atita	zie zuurte.
awoo	voorouder, zie Abo.
bak’ati	rugpijn.
baka dyari tafra	offertafel met voedsel voor de voorouders, wordt achter in de tuin gezet tijdens begrafenisplechtigheden.
bakra opo	smeersel of amulet dat geluk brengt in de omgang met blanken of gezagsdragers.
bakra	blanke.
bakru	kwaadaardige dwerg met opvallend groot hoofd, half van hout en half van vlees en bloed. Kan worden ingezet om zwaar werk te verzetten of financieel voordeel te krijgen. Wordt hij niet goed verzorgd, dan kan hij zich tegen zijn eigenaar keren en veel ellende veroorzaken.
bigi ai	zie ogri ai.
bigi bal	zakbreuk, een vorm van liesbreuk waarbij de inhoud van de buikholte afdaalt tot in het scrotum.
bisbis’woron	aarsmade, parasitaire worm (<i>Enterobius vermicularis</i>).
bita	bitter kruidendrankje, vaak bestaand uit verscheidene ingrediënten in alcohol of water.
blaka dyonko	marihuanasigaret (joint) vermengd met cocaïne.
blauwsel	blokje synthetische blauwe kleurstof in een papieren wikkel (Reckitt blue).
boasie	‘natte lepra’, chronische infectie van de huid en zenuwen aan de oppervlakte van de huid, creëert zwaar met bacteriën besmette wonden.
boei	magische ijzeren armband om de bovenarm die de drager ervan onkwetsbaar maakt voor vijandelijke aanvallen. Veel gedragen door kromanti-aanhangers.
bonuman	traditionele Afro-Surinaamse genezer, wintipriester.
bosyaws	parasitaire huidinfectie (leishmaniasis) overgebracht door zandvliegjes.
boze oog	zie ogri ai.
breeuwwerk	breeuwkatoen, dik katoenen touw waarmee spleten in boten worden gedicht.
brin obia	zie kibri obia.
bus’yasi	zie bosyaws.
castorolie	olie geperst uit de zaden van <i>Ricinus communis</i> .
diatutu	hertengewei.
diya’s	aardewerken schoteltjes waarin olie, geklaarde boter (ghee) of kaarsvet met een lont wordt gebrand als lampje tijdens Hindostaanse ceremonies.
djarang kepeng	Javaanse paardendans waarbij de dansers in trance kunnen raken.
draai titei	stuk hout van een of twee lianen die strak om een dun stammetje zijn gedraaid. Tijdens scheidingsrituelen worden ze met kracht losgedraaid.
dram	alcohol van 90 %, gedestilleerd uit suikerriet.
dresieman	kruidengenezer.
droipie	gonorroe.
duman	wintipriester.
dungulali	specifieke Saramaccaanse rituelen voor het scheiden van de geesten van de doden en de levenden.
eiwit in de urine	symptoom van slecht functionerende nieren.
eiwitten	overvloedige vaginale afscheiding.
fadon lemki	grond gevallen, vaak deels verrotte of ingedroogde limoenen.
fat’kowru	verkoudheid, kouvatten, soms gebruikt voor constipatie.
faya biri	warm bier.
faya skin	jeuk over het gehele lichaam.
feti obia	magische medicijnen die beschermen tegen messteken, kogels, glasscherven en andere vijandelijke aanvallen.
filaria	filariasis, elefantiasis of lymfoedeem: sterk opgezwollen ledematen als gevolg van een besmetting met een tropische draadworm die door muggen wordt verspreid.

fodu	slangengod of aardgod die de gedaante van een slang aanneemt.
fos'prapi bad	kruidenbad, rituele reiniging.
fos-ten kuku	gerechten uit de tijd van de voorouders.
framboesia	ook wel yaws genoemd: infectie van de huid, botten en gewrichten door de bacterie <i>Treponema pallidum pertenue</i> .
froktu watra	kruidenbad met stukjes vers fruit, om geluk te krijgen.
fungu	letterlijk: vonk. Door mieren verzamelde, sponsachtige vezelmassa van het blad van <i>Parinari campestris</i> . Vroeger gebruikt om vuur mee aan te maken.
fyofyfo	magische ziekte, veroorzaakt door een onopgeloste ruzie tussen familieleden. Fyofyfo bij zwangere vrouwen wordt als zeer gevaarlijk beschouwd: het kind kan pas geboren worden als de ruzie is uitgepraat en de fyofyfo met de juiste rituelen is weggenomen.
gareh	iemand die veel pech heeft in het leven en nauwelijks vooruitgang boekt.
gari	letterlijk: gal. Gebruikt om geelzucht (hepatitis) aan te duiden.
ghee	geklaarde boter. Verkocht in blikken; veel gebruikt tijdens Hindostaanse ceremonies.
grugru	larven van een snuitkever die in rottende palmbomen leeft.
hardlijvigheid	constipatie' of 'tranga bere'.
hebi skin	ondragelijke (psychische) zware last op de schouders.
hoepelolie	olie uit de bast van <i>Copaifera guianensis</i> .
Hoffmanndruppels	een vroeger veel gebruikt zenuw- en krampstillend middel, bestaande uit ether en alcohol, vernoemd naar de Duitse geneesheer Friedrich Hoffmann (1660-1742).
ingi watra	een kruidenbad voor de ingi winti (Indianengeest).
ingi winti	Indianengeest.
jamu	Javaanse gezondheidsbevorderende drank.
kabbes	palmhart of palmkool, vaak van <i>Euterpe oleracea</i> .
kabra tafra	geestenmaaltijd, tafel met voedseloffers voor de voorouders.
Kantamasi	zie akanta(ma)si.
kar'tikibakru	magisch voodoooppetje, gemaakt van gedroogde maïskolf zonder korrels, doet dienst als een om vijanden mee te bezweren.
karutiki	gedroogde maïskolf, van korrels ontdaan.
kazeerzout	afgeleid van 'kosher zout', ooit onder Surinaamse Joden in gebruik. Grof, grijs zeezout, nu alleen gebruikt in wintirituelen.
kibri-obia	magisch middel van <i>Psychotria ulviformis</i> dat de drager ervan onzichtbaar maakt.
kokobé	'droge lepra', waarbij er weinig bacteriën in de huid te vinden zijn.
kokori tomtom	'afiingi sii' (Au), balletjes van boven het vuur gerookt cassavemeel.
konsaka	voetschimmel, zie prit'finga.
korenspier	gedroogde maïskolf, van korrels ontdaan.
Koromantjners	slaven verscheept via Fort Amsterdam, bij Kormantse, Ghana.
kostgrondje	stuk landbouwgrond, opengekapt in het bos en afgebrand, waarop men cassave, rijst, knollen, fruit en groente verbouwt.
kotomisi	Creoolse klederdracht.
kou in de buik	zie kowru bere.
kowru ati wiwiri's'	rustgevende kruiden.
kowru bere	letterlijk: koude buik. Verstopping, darmkrampen, constipatie en kraamvrouwenkoorts.
kowru	verstopping, verkoudheid.
kra	'yeye' (Sr), ziel, de menselijke geest.
kras'krasi	jeuk.
krin skin wasi	letterlijk: schone huid bad. Kruidenbad voor geluksbad.
krofaya asisi	as uit het houtvuur.
kroi	bezweringmiddel voor de liefde. Middel waarmee je iemand magisch beïnvloedt, zodat hij / zij verliefd op jou wordt en volledig in jouw macht is.
kromanti obia	magisch object of medicijn dat onschendbaar maakt tijdens gevechten.
kromanti	Afrikaanse god van de oorlog, donder, bliksem en het luchtruim. Neemt de vorm aan van een gier. Afgeleid van het Ghanese vissersdorp Kormantse, waar slaven voor Suriname werden ingescheept vanaf het Nederlandse Fort Amsterdam.
krontobuba	vezelige schil van de kokosnoot.
kuku	miltvergroting, vaak het gevolg van malaria.
kukusa	zie lebi doti.
kunu	wraakgeest, vloek die generaties lang kan doorwerken.
kurukuru	'baskita' (Sr), van warimbo gevlochten mandjes, gebruikt voor voedseloffers.
lage salie	lage bloeddruk, bloedarmoede.
leba	straatgeest, winti die de straat en kruispunten bewaakt en schoon houdt met een bezem.
lebi doti	rode klei (kukusa, Au), in ballen verkocht voor rituele doeleinden.
lembe kondee	Aucaans reinigingsritueel, zie was'kondre.
leversiki	leveraandoeningen, hepatitis, geelzucht.
limba konde	Saramaccan reinigingsritueel, zie was'kondre.
linga woron	ringworm (huidschimmel). Ringvormige schimmelinfectie op de huid.
luie buik	als het ongeboren kind te weinig beweegt in de moederbuik.
lukuman	ziener, traditioneel genezer, wintipriester.
Mama Aisa	Moeder Aarde. Godin van de grond, belangrijke fodu winti.
man batra	fles met in alcohol getrokken mengsel van bast, hout en zaden voor de mannelijke potentie.
man nenge siki	gonorroe.
maskita woron	de larve van de horzel <i>Dermatobia hominis</i> die zich onderhuids ontwikkelt.

matapi	buisvormige cassavepers, gevlochten van <i>Ischnosiphon</i> vezels.
mosonyo	ritueel waarbij de dader van een diefstal of misdrijf wordt aangewezen.
murudresi	baarmoedermedicijn, vaak een mengsel van verschillende kruiden.
obia boto	houten schaal waarin de magische dunguláli kruidenbaden worden gemaakt.
obia	bovennatuurlijk medicijn of object, biedt bescherming tegen allerlei gevaar.
odo	Surinaams spreekwoord of gezegde.
ogri ai	boze oog, magische ziekte veroorzaakt door jaloezie en afgunst van anderen.
ogri	slecht, het kwade.
oogvirus	ontstoken ogen, bindvliesontsteking (conjunctivitis).
opo, opo skin	amulet, geluksbad.
orgeade	traditionele Surinaamse amandelsiroop.
oso dresi	kruidenmedicijn, huismiddeltje.
owru yari wasi	kruidenbad op oudjaarsdag om alle problemen van het afgelopen jaar weg te wassen en het nieuwe jaar goed te beginnen.
pallissade	dichte schutting van dunne stammetjes, vastgeknoopt met lianen. Gevluchte slaven omringden hun boskampen met palissaden tegen vijanden.
palm	merk dram, alcohol van 90 %, gestookt van suikerriet.
pangi	lendedoek, voornamelijk door vrouwen gedragen.
papa gadu	god, vernoemd naar slaven afkomstig uit Grand Popo (Benin) en Petit Popo (Togo).
papa winti	slangengeest.
papamonie	letterlijk: geld van de papa-slaven. Kaurischelpen, in Afrika in het verleden als geld in omloop, nu zowel in Afrika als Suriname voor rituelen gebruikt.
pawinti watra	kruidenbad voor pawinti (slangengeest).
pemba	pinba, witte klei, pijpjaarde, kaolien, wordt ritueel gebruikt en in medicijnen verwerkt. Als ballen op de markt verkocht.
podo kruyfi	buskruitpoeder, ritueel gebruikt.
poi, pori	letterlijk: bedorven. Spirituele vervuiling, pech hebben, je vies voelen.
Pompeia	een soort parfum.
pooja	Hindostaanse gebedsdienst, soms ook wel 'kerkdienst' genoemd.
prapi	grote Indiaanse aardewerken pot om kruidenbaden in te bereiden.
prasara	zie pallissaden.
prati watra	scheidingsbad om kwelgeest van een overledene van een persoon te scheiden.
prati	letterlijk: apart. Ritueel scheiden, je losmaken van iets.
pritifinga	letterlijk: gespleten vingers. Voetschimmel, zwemmerseczeem.
puu miií a dõö	letterlijk: trek de baby uit de deur. Saramaccas ritueel waarbij een pasgeboren baby voor het eerst aan de dorpelingen wordt laten zien.
pyjai	Indiaanse medicijnman, shamaan.
ringworm	zie linga woron.
rits	oude strandwal, iets hoger gelegen stuk land bestaande uit zand of schelpen.
sedre krору	cederkrullen, schaaftsels van <i>Cedrela odorata</i> .
senuwe	nervositeit, stress.
singamunga	magische armband voor vrouwen.
skin tapu	magisch medicijnen dat beschermen tegen messteken, kogels, glasscherven en andere vijandelijke aanvallen.
smoko patu	rookpot waarin men hars of bast brandt om boze geesten uit te roken.
snekisiki	letterlijk: slangenziekte. Gordelroos, huidziekte veroorzaakt door het <i>Herpes zoster</i> -virus. Met vocht gevulde blaasjes op het lichaam.
sopi	sterke drank (vaak dram of palm), van het Nederlandse zopie.
soro ai	oogontsteking.
soromofo	ontstekingen in de mond.
spesre watra	specerijenbad kruidenbad met kaneel, kruidnagel, etc.
stok' bere	constipatie.
sula	stroomversnelling.
suri	zie zuurte.
sweri	een gezworen eed, rituele bekrachtiging van een afspraak, door een drank met bloed, aarde en (giftige) kruiden te drinken.
swit' sei tompu	willekeurige soort boombast, gekapt van de kant waar de zon op schijnt.
swit' sopi	ouderwetse Surinaamse anijssiroop. Er bestaat een witte en een (kunstmatig) roodgekleurde variant. Geliefd bij de voorouders, vaak in offers gebruikt.
swit' watra	bad van zoet geurende kruiden, om iemands ziel te versterken.
swit' sopi	traditionele Surinaamse anijssiroop, in doorzichtige en rode variant.
tap dresie	Kompres op een wond.
tapu	letterlijk: stoppen of dichtmaken, amulet of beschermingsmiddel tegen vijanden.
thee	in Suriname kan met 'thee' zowel een afkooksel als een aftreksel worden bedoeld.
timmermanskrijt	dikke, vierhoekige staven krijt, speciaal voor rituele doeleinden verkocht.
tõné	Saramaccanse geesten van stroomversnellingen, vaak geassocieerd met albino's.
tranga bere	constipatie, 'hardlijvigheid'.
treef	'trefu' (Sr), voedseltaboe.
tutu	toeter, trompet, blaasinstrument van hout of koeienhoorn.
wákáwáká siki	reuma, ziekte die zich langzaam over het hele lichaam 'loopt' en gekarakteriseerd wordt door pijn in de rug, heupen en gewrichten: reuma.
was' prati'	kruidenbad om kwelgeest van iemand te scheiden.

was' kondre	ritueel waarmee kruidenwater rond het dorp gesprekeld wordt om kwade geesten te verdrijven.
wasi	kruidenbad.
watrawenu	watergeest.
werki	zie breeuwwerk.
winti prey	letterlijk: spel, winti dansfeest waarbij mensen in trance raken.
winti	Afro-Surinaamse godsdienst, geest, wind, bovennatuurlijk wezen.
wintikondre	geestenrijk.
wintipriester	traditionele Afro-Surinaamse genezer.
wiriwiri, wiri	bladeren, haar, kruiden.
wisi	zwarte magie, gebruikt om een tegenstander uit te schakelen.
witte vloed	overvloedige vaginale afscheiding, vaak veroorzaakt door een schimmelinfectie.
worondresi	wormkuur.
yaws	infectie van de huid, botten en gewrichten door de bacterie <i>Treponema pallidum pertenue</i> . Symptomen zijn wratachtige zweren die lijken op een framboos.
yeye	ziel, zie kra.
yorka fyofyo	ruzie tussen twee mensen die niet is uitgepraat voordat een van de twee is komen te overlijden. Overlevende wordt lastig gevallen door de geest van de dode.
yorka koorsu	koorts die veroorzaakt wordt door de geest van een overledene.
yorka kunu	vloek van een overleden persoon, wraakgeest.
yorka prati	rituele kruidenbaden om de nabestaanden te beschermen tegen de geest van de overledene.
yorka	geest van recent overleden mensen.
zoetolie	slaolie (zonnebloem, pinda-olie, etc).
zuurte	korrelige, zuur ruikende ontlasting bij baby's. Gaat gepaard met luierrupties en darmkrampjes.

Literatuurlijst

- Abdel-Kader, M.S., B.D. Bahler, S. Malone, M.C.M. Werkhoven, F. van Troon, J.H. Wisse et al. 1998. DNA-Damaging steroidal alkaloids from *Eclipta alba* from the Suriname Rainforest 1. *Journal of Natural Products* 61 (10): 1202-1208.
- Adam, Y., M.N. Somchit, M.R. Sulaiman, A.A. Nasaruddin, A. Zuraini, A.A. Bustamam & Z. A. Zakaria. 2009. Diuretic properties of *Orthosiphon stamineus* Benth. *Journal of Ethnopharmacology* 124 (1): 154-158.
- Addy, M.E. & W.K. Dzandu. 1986. Dose-response effects of *Desmodium adscendens* aqueous extract on histamine response, content and anaphylactic reactions in the Guinea pig. *Journal of Ethnopharmacology* 18 (1): 13-20.
- Adeboye, J.O., M.O. Fajonyomi, J.M. Makinde & O.B. Taiwo. 1999. A preliminary study on the hypotensive activity of *Persea americana* leaf extracts in anaesthetized normotensive rats. *Fitoterapia* 70 (1): 15-20.
- Adedayo, O., W.A. Anderson, M. Moo-Young & D.O. Kolawole. 1999. Antifungal properties of some components of *Senna alata* flower. *International Journal of Pharmacognosy* 37 (5): 369-374.
- Adesina, S.K., O. Idowu, A.O. Ogundaini, H. Oladimeji, T.A. Olugbade, G.O. Onawunmi & M. Pais. 2000. Antimicrobial constituents of the leaves of *Acalypha wilkesiana* and *Acalypha hispida*. *Phytotherapy Research* 14 (5): 371-374.
- Ahlbrink, W.G. 1931. Encyclopaedie der Karaïben. Behelzand taal, zeden en gewoonten dezer Indianen. Geïllustreerd door E. la Rose. *Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Nieuwe reeks deel XXVII*, Amsterdam.
- Ajaiyeoba, E., U. Abalogu, H. Krebs & A. Oduola. 1999. In vivo antimalarial activities of *Quassia amara* and *Quassia undulata* plant extracts in mice. *Journal of Ethnopharmacology* 67: 321-325.
- Alegre, J.C. & M. Clavo. 2008. *Petiveria alliacea* L. G.H. Schmelzer & A. Gurib-Fakim (eds.) *Medicinal plants 1*. PROTA 11 (1), Wageningen.
- Alm, J. (Linnaeus, C.) 1755. *Plantae Surinamenses*. Amoenitates Acedemicae, Schreber ed. 8 (166): 249-267.
- Alonso, L.E. & J.H. Mol (eds.). 2007. A Rapid Biological Assessment of the Lely and Nassau Plateaus, Suriname (with additional information on the Brownsberg Plateau). RAP Bulletin of Biological Assessment 43. Conservation International. Arlington, VA.
- Aluman, N. 1999. Pyjai, de spirituele genezer van het Kari'na volk. *Oso* 18: 178-186.
- Amshoff, G.J.H. 1939. Papilionaceae. In A.A. Pulle (ed.) *Flora of Suriname* 2 (2): 1-257.
- Andel, T.R. van. 2000. Non-Timber Forest Products of the Northwest District of Guyana. Tropenbos-Guyana Series 8A & 8B, Utrecht.
- Andel, T. R. van. 2010. African rice (*Oryza glaberrima* Steud.): Lost crop of the enslaved Africans discovered in Suriname. *Economic Botany* 64 (1): 1-10.
- Andel, T.R. van & C.I.E.A. van 't Klooster. 2007. Medicinal plant use by Surinamese immigrants in Amsterdam. In A. Pieroni & I. Vandebroek (eds.) *Travelling cultures and plants: the Ethnobiology and Ethnopharmacy of Migrations*. Berghahn Publishers, Oxford.
- Andel, T.R. van & P. Westers. 2010. Why Surinamese migrants in the Netherlands continue to use medicinal herbs from their home country. *Journal of Ethnopharmacology* 127 (3): 694-701.
- Andel, T.R. van & R.M. Havinga. 2008. Sustainability aspects of commercial medicinal plant harvesting in Suriname. *Forest Ecology and Management* 256 (8): 1540-1545.
- Andel, T.R. van, J.A. Behari-Ramdas, R.M. Havinga & S. Groenendijk. 2007. The medicinal plant trade in Suriname. *Ethnobotany Research and Applications* 5: 351-372.
- Andel, T.R. van, S. de Korte, D. Koopmans, J.A. Behari-Ramdas & S. Ruyschaert. 2008. Dry sex in Suriname. *Journal of Ethnopharmacology* 116 (1): 84-88.
- Angiosperm Phylogeny Group. 2009. An update of the Angiosperm Phylogeny Group classification for the orders and families of flowering plants: APG III. *Botanical Journal of the Linnean Society* 161 (2): 105-121.
- Annan, K., P.J. Houghton & P.J. Hylands. 2006. Antibacterial and wound-healing activity of *Paullinia pinnata* L. *Journal of Pharmacy and Pharmacology* 58 (1): A 58.
- Apel, M.A., J.M. Bessiere, A.T. Henriques, C. Menut, E.E.S. Schapoval & M. Sobral. 2004. Essential Oil Composition of *Eugenia florida* and *Eugenia mansoi*. *Journal of Essential Oil Research* 16 (4): 321-322.
- Archer, W.A. 1934. Fish Poison Plants of British Guiana, a preliminary list. *Agricultural Journal of British Guiana* 5 (3): 204-206.
- Arends, J. 2002. The history of the Surinamese Creoles I: a sociohistorical survey. In: E. Carlin & J. Arends (eds.), *Atlas of the languages of Suriname*. KITLV Press, Leiden. Pp: 115-130.
- Arriagada, J.E. 1995. Ethnobotany of *Clibadium* L. (Compositae, Heliantheae) in Latin America. *Economic Botany* 49: 328-330.
- Aziba, P.I., A. Adedeji, M. Ekor & O. Adeyemi. 2001. Analgesic activity of *Peperomia pellucida* aerial parts in mice. *Fitoterapia* 72: 57-58.
- Backer, C.A. 1936. Verklarend woordenboek van wetenschappelijke plantennamen: de namen van de in Nederland en Nederlands-Indië in het wild groeiende en in tuinen en parken gekweekte varens en hogere planten. Noordhoff, Groningen.
- Balick, M.J. & P. Cox. 1996. *Plants, People, and Culture: The Science of Ethnobotany*. Scientific American Library Paperback. New York.
- Balick, M.J. 1979. Amazonian oil palms of promise: a survey. *Economic Botany* 33: 11-28.
- Bansidhar, S., R.P. Ramadhin, S.G. Premananda das, T. Bissessur, L.K. Geluk, K. Autar-Ramautar & D. Balwantsingh-Bisesar. 2005. Onbekend maakt onbemind: de Nederlandse Hindoe in beeld! Ramadhin, R.P., Den Haag.
- Baumgart, I.R., D. HilleRisLambers, M.R. Khodabaks & J. Wildschut. 1998. Visit to rice growing sites on the upper Suriname river between Nieuw Aurora and Abenaston. ADRON, Nickerie.
- Bavay, G., S. Ruyschaert, P. Van Damme & P. Goetghebeur. 2006. Een floristische analyse van gemeenschapsbos in Brownsweg (Suriname). MSc thesis, Universiteit Gent.
- Behari-Ramdas, J.A. 2007. Evaluating ecological impact of commercial trade on Surinamese medicinal plants sold in the Netherlands. MSc thesis, Nationaal Herbarium Nederland, Universiteit Leiden.
- Benjamins, H.D. & J.F. Snelleman. 1917. *Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië*. E.J. Brill, Leiden.
- Benoit, P.J. 1839. *Voyage a Surinam*. Societe des Beaux-Arts de Wasme et Laurent, Brussel.
- Berg, C.C. 1992. Moraceae. *Flora of the Guianas* 11 (21): 10-63.

- Berry, P.E., A. Gröger, B.K. Holst, T. Morley, F.A. Michelangeli et al. 2001. Melastomataceae. *Flora of the Venezuelan Guayana* 6: 263-528.
- Bertani, S., E. Houël, D. Stien, L. Chevolut, V. Jullian, G. Garavito et al. 2006. Simalikalactone D is responsible for the antimalarial properties of an Amazonian traditional remedy made with *Quassia amara* L. (Simaroubaceae). *Journal of Ethnopharmacology* 108 (1): 155-157.
- Bertani, S., G. Bourdy, I. Landau, J.C. Robinson, P.H. Esterre & E. Deharo. 2005. Evaluation of French Guiana traditional antimalarial remedies. *Journal of Ethnopharmacology* 98 (1-2): 45-54.
- Bilby, K. 1983. How the "Older Heads" talk: A Jamaican Maroon spirit possession language and its relationship to the Creoles of Suriname and Sierra Leone. *New West Indian Guide* 57: 37-88.
- Bilby, K. 1997. Swearing by the past, swearing to the future: sacred oaths, alliances and treaties among the Guianese and Jamaican Maroons. *Ethnohistory* 44 (4): 655-689.
- Biswas, K., I. Chattopadhyay, R.K. Banerjee & I. Bandopadhyay. 2002. Biological activities and medicinal properties of neem (*Azadirachta indica*). *Current Science* 82: 1336-1345.
- Blanco, F.M. 1883. Flora de Filipinas, según el sistema sexual de Linneo. Adicionada, Manila.
- Blom, A. 1786. Verhandeling over den Landbouw in de colonie Suriname, volgens eene negentien-jaarige ondervinding samengesteld. Cornelis van der Aa, Haarlem.
- Bojo, A.C., E. Albano-Garcia & G.N. Pocsidio. 1994. The antibacterial activity of *Peperomia pellucida* (L.) HBK (Piperaceae). *Asia Life Sciences* 3: 35-44.
- Bourne, R.K. & P.C. Egbe. 1979. A preliminary study of the sedative effects of *Annona muricata* (Sour sop). *West Indian Medical Journal* 28: 106-110.
- Boven, K. 2006. Overleven in een grensgebied. Veranderingsprocessen bij de Wayana in Suriname en Frans-Guyana. Bronnen voor de Studie van Suriname 26. PhD thesis, Universiteit Utrecht.
- Brink, M. & G. Belay. 2006. Cereals and pulses. PROTA 1, Wageningen.
- Browner, C.H. & B.R. Ortiz de Montellano. 1986. Herbal emmenagogues used by women in Colombia and Mexico. In N.L. Etkin (ed.) *Plants in Indigenous Medicine and Diet: Biobehavioral Approaches*. Gordon and Breach (Redgrave), New York, NY. Pp: 32-47.
- Bui, L.T., D.T. Nguyen & P.J. Ambrose. 2006. Blood pressure and heart rate effects following a single dose of bitter orange. *Annals of Pharmacotherapy* 40 (1): 53-57.
- Burkill, H.M. 1985. The Useful Plants of West Tropical Africa. Royal Botanic Gardens, Kew.
- Calixto, J.B., A.R. Santos, V. Cechinel Filho & R.A. Yunes. 1998. A review of the plants of the genus *Phyllanthus*: their chemistry, pharmacology, and therapeutic potential. *Medicinal Research Reviews* 18 (4): 225-258.
- Carney, J.A. & R.N. Rosomoff. 2009. In the shadow of slavery: Africa's botanical legacy in the Atlantic World. University of California Press, Londen.
- Carney, J.A. 2001. Black Rice: The African Origins of Rice Cultivation in the Americas. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Carney, J.A. 2005. Rice and Memory in the Age of Enslavement: Atlantic Passages to Suriname. *Slavery and Abolition* 26: 325-347.
- Cascon, V. & B. Gilbert. 2000. Characterization of the chemical composition of oleoresins of *Copaifera guianensis* Desf., *Copaifera duckei* Dwyer and *Copaifera multijuga* Hayne. *Phytochemistry* 55 (7): 773-778.
- Claus, P.J., S. Diamond & M.A. Mills. 2003. South Asian Folklore: an Encyclopedia. Taylor & Francis, New York, NY.
- Corinde, I. 2010. Vaginale Stoombaden: een lekker risico. *Parbode* 51: 19-21
- Counter, S.A. 2006. Amazon mystery: A medicine man understood the secrets of this plant long before we did. How? *The Boston Globe*, 24 juli 2006. http://www.boston.com/news/education/higher/articles/2006/07/24/amazing_mystery/.
- Dahlberg, C.G. 1771. *Catalogus der Vlessen, van de boom, struik, plant & rank, gewassen, dewelke ik in spiritus vini bewaard heb*. Ongepubliceerd manuscript, kopie aanwezig in het Nationaal Herbarium Nederland, Leiden.
- D'Arcy, P.F., E.M. Haward, R.W. Muggleton & S.B. Townsend. 1960. The antiinflammatory action of griseofulvin in experimental animals. *Journal of Pharmacy and Pharmacology* 12: 659-665.
- DeFilipps, R.A., S.L. Maina & J. Crepin. 2004. Medicinal Plants of the Guianas (Guyana, Surinam, French Guiana). Smithsonian Institution, Washington, D.C.
- Dick, C.W. & W.J. Kress. 2009. Dissecting Tropical Plant Diversity with Forest Plots and a Molecular Toolkit. *Bioscience* 59 (9): 745-755.
- Dijk, P. van. 2009. Een weg komt nooit alleen. *La Chispa* 347: 15-16.
- Dijk, P. van. 2010. The IIRSA Guyana Shield Hub: The Case of Suriname. CEDLA, University of Amsterdam. www.cedla.uva.nl/20_research/pdf/vDijk/suriname_project/IIRSA.pdf.
- Dioscorides. 77. De Materia Medica, vertaald door L.Y. Beck (2000). Olms-Weidmann, Hildesheim.
- Donselaar, J. van. 1989. The vegetation in the Brokopondo Lake Basin (Surinam) before, during and after the inundation 1964-1972. Natuurwetenschappelijke Studiekring voor Suriname en de Nederlandse Antillen, Amsterdam.
- Doran, J.C. 1999. *Melaleuca cajuputi* Powell. In L.P.A. Oyen & N.X. Dung (eds.), Essential-oil plants. PROSEA 19, Bogor. Pp: 126-131.
- Duke, J.A., M.J. Bogenschutz-Godwin & A.R. Ottesen. 2009. Medicinal plants of Latin America. CRC Press, Boca Raton, FL.
- Edmonds, J.M. & J.A. Chweya. 1997. Black nightshades. *Solanum nigrum* L. and related species. Promoting the conservation and use of underutilized and neglected crops 15. Institute of Plant Genetics and Crop Plant Research, Rome.
- Eikelenboom, C. 2010. Mémoires. Nationaal Herbarium Nederland, Leiden.
- Ek, R.C. 1991. Index of Suriname plant collectors. *Flora of the Guianas Suppl. Series 2*: 1-97.
- El Tahir, K.E.H. 1991. Pharmacological actions of magnoflorine and aristolochic acid-1 isolated from the seeds of *Aristolochia bracteata*. *Pharmaceutical Biology* 29 (2): 101-110.
- Elst, D.H. van der. 1971. The Bush Negro tribes of Suriname, South America: a synthesis. PhD thesis, Northwestern University, Chicago, Ill.
- Emboden, W. 1978. The sacred narcotic lily of the Nile: *Nymphaea caerulea*. *Economic Botany* 32 (4): 395-407.
- Engler, A. & K. Krause. 1912. Araceae-Philodendroideae-Philodendreae-Homalomeninae und Schismatoglottidinae. In A. Engler (ed.), Das Pflanzenreich IV.23Db (Heft 60). W. Englemann, Berlin. Pp: 1-143.
- Etkin, N.L. 1981. A Hausa herbal pharmacopoeia: biomedical evaluation of commonly used plant medicines. *Journal of Ethnopharmacology* 4 (1): 75-98.
- Everaarts, A.P. & P.A. Teunissen. 1989. Algemene Onkruiden van Suriname. IOL, Paramaribo.
- Fanshawe, D.B. 1949. Glossary of Arawak names in Natural History, British Guiana. *International Journal of American Linguistics* 15 (1): 57-74.
- Fanshawe, D.B. 1954. The Genus *Strychnos* in British Guiana. *Brittonia* 8 (1): 65-68.
- Feuillet, C. & O. Poncy. 1998. Aristolochiaceae. *Flora of the Guianas* 20 (10): 1-23.
- Fey, T. 2009. Marrons van Suriname. KIT Publishers, Amsterdam.
- Fleury, M. 1991. "Busi nenge", les Hommes-Forêt. Essai d'ethnobotanique chez les Aluku (Boni) en Guyane française. PhD thesis, l' Université Paris 6, Biologie Végétale Tropicale, Paris.

- Fleury, M. 1996. Végétaux utilisés pour l'hygiène intime des femmes Aluku en Guyane française: interprétation culturelle et intérêt pharmacologique. In E. Schröder, G. et al. (eds.) *Médicaments et aliments, l'Approche ethnopharmacologique*. ORSTOM-SFE, Parijs. Pp: 178-186.
- Franssen Herderschee, A. 1905. Verslag der Tapanahoni-expeditie. Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, 2e serie, dl. XXII. E.J. Brill, Leiden.
- Fuller, R.W., C.K. Westergaard, J.W. Collins, J.H. Cardellina & M.R. Boyd. 1999. Vismiaprenones D-G, new prenylated benzophenones from *Vismia cayennensis*. *Journal of Natural Products* 62: 67-69.
- Funk, V., T. Hollowell, P. Berry, C. Kelloff & S.N. Alexander. 2007. Checklist of the plants of the Guiana Shield (Venezuela: Amazonas, Bolivar, Delta Amacuro; Guyana, Surinam, French Guiana). *Contributions from the United States National Herbarium* 55: 1-584.
- Gajapersad, K., 2005. De vegetatie en het gebruik van 'non-timber forest products' in Powakka (Suriname). Stageverslag Faculteit der technologische Wetenschappen, Anton de Kom Universiteit van Suriname, Paramaribo.
- Geijskes, B.C. 1954. De landbouw bij de Bosnegers van de Marowijne. *West-Indische Gids* XXXV (3): 135-153.
- Gentry, A.H. 1973. Flora of Panama IX: 172. Bignoniaceae. *Annals of the Missouri Botanical Garden* 60: 781-977.
- Goeje, C.H. de. 1928. The Arawak language of Guiana. Verhandelingen der Koninklijke Akademie Van Wetenschappen te Amsterdam afdeling letterkunde. Nieuwe Reeks, deel xxviii, no. 2.
- González, B., H. Suárez-Roca, A Bravo, R. Salas-Auvert & D. Avila. 2000. Chemical composition and biological activity of extracts from *Arrabidaea bilabiata*. *Pharmaceutical Biology* 38 (4): 287-290.
- Gorts-van Rijn, A.R.A. 2007. Piperaceae. *Flora of the Guianas* A 24 (9).
- Grenand, P., C. Moretti, H. Jacquemin & M.-F. Prévost. 2004. Pharmacopées traditionnelles en Guyane: Creoles, Wayapi, Palikur. IRD Editions, Paris.
- Gunatillaka, A.A.L. et al. 2001. Isolation, synthesis and structure-activity relationships of bioactive benzoquinones from *Miconia lepidota* from the Suriname rain forest. *Journal of Natural Products* 64 (1): 2-5.
- Gupta, M, U K Mazumder, P Gomathi & V Thamil Selvan. 2006. Antiinflammatory evaluation of leaves of *Plumeria acuminata*. *BMC Complementary and Alternative Medicine* 6 (1): 36.
- Guzman, C.C. de & J.S. Siemonsma. 1999. *Spices*. PROSEA 13. Backhuys Publishers, Leiden.
- Haripersaud, P.P. 2009. Collecting Biodiversity. PhD thesis, Dept. Plant Ecology. Universiteit Utrecht.
- Harley, G.W. 1941. Native African Medicine. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Hartsinck, J.J. 1770. Beschryving van Guiana, of de wilde kust in Zuid-America. Gerrit Tielenburg, Amsterdam. Gedigitaliseerd door DBNL / KITLV, 2006. www.dbnl.org/tekst/hart038besc01_01/
- Hasrat, J.A., L. Pieters & A.J. Vlietinck. 2004. Medicinal plants in Suriname: hypotensive effect of *Gossypium barbadense*. *Journal of Pharmacy and Pharmacology* 56 (3): 381-387.
- Hatfield, G.M., W.J. Keller & J.M. Rankin. 1980. Quinolizidine alkaloids of *Clathrotropis brachypetala*. *Journal of Natural Products* 43 (1): 164-167.
- Havinga, R.M. & T.R. van Andel. 2008. "Duur om te zien": is de oogst van medicinale planten in Suriname duurzaam? *Oso* 27 (2): 266-283.
- Havinga, R.M., A. Hartl, J. Putscher, S. Prehler, C. Buchmann & C.R. Vogl. 2010. *Tamarindus indica* L. (Fabaceae): patterns of use in traditional African Medicine. *Journal of Ethnopharmacology* 127 (3): 573-588.
- Heemskerk, M., K. Delvoye, D. Noordam & P.A. Teunissen. 2007. Wayana Baseline Study: a sustainable livelihoods perspective on the Wayana Indigenous peoples living in and around Puleowime (Apetina), Palumeu and Kawemhakan (Anapaïke) in Southeast Suriname. Amazon Conservation Team, Paramaribo.
- Hegnauer, R. 1963. Chemotaxonomie der Pflanzen, vol. 2, Monocotyledoneae. Birkhauser, Basel.
- Helman, A. 1994. Adyosi/Afscheid. Stichting IBS, Nijmegen.
- Henderson, A. 1995. The Palms of the Amazon. New York: Oxford University Press.
- Hennebelle, T., S. Sahpaz, H. Joseph & F. Baillieu. 2008. Ethnopharmacology of *Lippia alba*. *Journal of Ethnopharmacology* 116 (2): 211-222.
- Herskovits, M.J. & F.S. Herskovits. 1934. Rebel destiny: among the bush Negroes of Dutch Guiana. McGraw-Hill, New York, NY.
- Herskovits, M.J. & F.S. Herskovits. 1936. Surinam Folk-Lore. New York: Columbia University Press.
- Heyde, H. 1985. Medicijnplanten in Suriname. Den dresiu wiwiri foe Sranan. Westfort, Paramaribo.
- Heyde, H. 1987. Surinaamse medicijnplanten. 2^e druk. Westfort, Paramaribo.
- Hoffman, B. 2009. Drums and Arrows: Ethnobotanical classification and forest use by a Maroon and Amerindian community in Suriname, with implications for biocultural conservation. Proefschrift University of Hawaiï, Manoa.
- Hoogbergen, W. 1985. De Boni-oorlogen, 1757-1860: Marronage en guerilla in Oost-Suriname. *Bronnen voor de Studie van Afro-Amerikaanse Samenlevingen in de Guyana's (BSA)* 11. Utrecht.
- Hoogbergen, W. Het kamp van Broos en Kaliko; De geschiedenis van een Afro-Surinaamse familie. Prometheus, Amsterdam.
- Hooker, W.J. 1832. *Myrcia acris*. *Curtis's botanical magazine* 59 (6): 3153.
- Hostettmann, K. & A. Marston. 1995. Saponins. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Hostmann, F.W. 1850. Over de beschaving van negers in Amerika door kolonisatie met Europeanen. Vol. II. Sulpke, J.C.A., Amsterdam.
- Ibrahim, I.A., S.A. Khalid, S.A. Omer & S.E.I. Adam. 1992. On the toxicology of *Azadirachta indica* leaves. *Journal of Ethnopharmacology* 35 (3): 267-273.
- ICPD. 2006. ICPD+ 10 Report: 10 years program of action of the International Conference on Population and Development (ICPD) in Suriname; 1994 - 2004. UNFPA, New York.
- Irvine, F.R. 1961. Woody plants of Ghana: with special reference to their uses. London: Oxford University Press.
- Jadhav, V.M., S.S. Kamble & V.J. Kadam. 2009. Herbal medicine: *Syzygium cumini*: a Review. *Journal of Pharmacy Research* 2 (7): 1212-1219.
- Jansen, P.C.M. 2008. *Solanum nigrum* L. PROTABASE. <http://database.prota.org/search.htm>.
- Jones, S. 2006. Taboe op abortus leidt tot schrijnende gevallen. Radio Nederland Wereldroep. 06-12-2006. http://static.mw.nl/migratie/surinaams-caribiana.nl/onderwerpen/suriname/car20061206_abortus.html-redirected.
- Jonker-Verhoef, A.M.E. & P.F. Jonker 1957. Marantaceae. *Flora of Suriname* 1 (2): 149-208.
- Kalla, G. & M. Singhi. 1996. Cutaneous leishmaniasis in Jodhpur district. *Indian Journal of Dermatology, Venereology and Leprology* 62 (3): 149-151.
- Kamtchouing, P., G.Y. Mbongue, T. Dimo, P. Watcho, H.B. Jatsa & S.D. Sokeng. 2002. Effects of *Aframomum melegueta* and *Piper guineense* on sexual behaviour of male rats. *Behavioural Pharmacology* 13 (3): 243-247.
- Kappler, A. 1854. Zes Jaren in Suriname. Schetsen en Tafereelen uit het Maatschappelijke en Militaire leven in deze Kolonie. W.F. Dannenfeler, Utrecht.
- Kawanga, V. 2007. *Jatropha gossypifolia* L. In G.H. Schmelzer & A. Gurib-Fakim (eds.) Medicinal plants 1. PROTA 11 (1), Wageningen.
- Kempen, M. van. 2002. Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur. Deel 2. Okopipi, Paramaribo.
- Kerckhove, K. van, S. Ruyschaert, P. Goetghebeur & P. Van Damme. 2006. Etnobotanische studie van gemeenschapsbos en savanne in Brownsweg (Suriname). MSc. thesis, Universiteit Gent.

- Kloos, P. 1975. Galibi: een Karaibendorp in Suriname. Paramaribo: Bureau Volkslectuur Paramaribo.
- Klooster, C.I.E.A. van 't, J.C. Lindeman & M.J. Jansen-Jacobs. 2003. Index of vernacular plant names of Suriname. *Blumea* Supplement 15: 1-322.
- Klooster, C.I.E.A. van. 2000. Medicinale planten gebruikt door Surinamers in Amsterdam. MSc thesis, Vrije Universiteit Amsterdam.
- Klooster, C.I.E.A. van 't. 2009. Medicinal, Aromatic and Cosmetic (MAC) plants for local health care and bio-cultural conservation in the Saramacan village Pikin Slee in Suriname. MSc thesis, Medical Anthropology and Sociology, Universiteit van Amsterdam.
- Knapp, S. 2002. The Solanaceae as drugs and medicine: a natural history of the potato family. The Natural History Museum. Fathom Knowledge Network. www.fathom.com/feature/122038/index.html
- Konon, N.A. & E.M. Bacchi. 2007. Antiulcerogenic effect and acute toxicity of a hydroethanolic extract from the cashew (*Anacardium occidentale* L.) leaves. *Journal of Ethnopharmacology* 112: 237-242.
- Koningsbloem, T.L. 2006. Een verkenning van de Ndyuka Marronkeuken. *Siboga* 16 (2).
- Koopmans, D. 2007. The use of traditional health care for menstruation and menopause related issues among Surinamese Maroon and Creole women. Wetenschappelijk stageverslag, Academisch Medisch Centrum, Universiteit van Amsterdam.
- Koppert, T. 2005. Bijdrage aan onderzoek naar het gebruik van NTFP's uit het regenwoud door een gemeenschap van Arawak Indianen in Noord Suriname. Verslag stage FNP-70337, Universiteit Wageningen.
- Korte, S. de. 2006. The use of traditional health care by Creole and Maroon women in Suriname. Wetenschappelijk stageverslag, Academisch Medisch Centrum, Universiteit van Amsterdam.
- Kumar, P.P. & G. Kuttan. 2009. *Vernonia cinerea* L. scavenges free radicals and regulates nitric oxide and proinflammatory cytokines profile in carrageenan induced paw edema model. *Immunopharmacology and Immunotoxicology* 31 (1): 94-102.
- Laferrière, J.E. 1992. Begonias as Food and Medicine. *Economic Botany* 46 (1): 114-116.
- Lanjouw, J. & H. Uittien. 1935. Surinaamsche geneeskruiden in de tijd van Linnaeus. *West-Indische Gids* XVII: 173-190.
- Lanjouw, J. 1939. Euphorbiaceae. In: A.A. Pulle (ed.) Flora of Suriname II (1): 1-101.
- Leeuwenberg, A.J.M. 1994. A revision of Tabernaemontana II: the New World species and Stemmadenia. Royal Botanic Garden, Kew.
- Lewis, W.H. & M.P.F. Elvin-Lewis. 2003. Medical Botany: Plants Affecting Human Health. John Wiley & Sons, New York.
- Lier, R.A.J. van. 1977. Samenleving in een grensgebied: een sociaal-historische studie van Suriname. Derde herziene uitgave. S. Emmering, Amsterdam.
- Linden, I. van der, Ruyschaert, S., Van Damme, P., Goetghebeur, P., 2005. Een floristische en etnobotanische studie van gemeenschapsbos in Powakka (Suriname). MSc. thesis, Universiteit Gent, Faculteit Wetenschappen, Gent.
- Long, C.M. 2001. Spiritual merchants: religion, magic, and commerce. University of Tennessee Press, Knoxville.
- Longo, R.M., A.I. Ribeiro, W.J. Melo, M.R. Queiroz, A.C. Russo & J.B. Amaral. 2009. Physicochemical properties of the pulp and almonds of tucuma (*Astrocaryum vulgare* Mart) for oil production. *Geophysical Research Abstracts* 11: EGU2009-11046.
- Lorenzi, H. 2002. *Plantas medicinais do Brasil: Nativas e exóticas cultivadas*. Editora Plantarum, Nova Odessa.
- Maesen, L.J.G. van der. 1986. *Cajanus* DC and *Alylosia* W. & A. (Leguminosae). *Agricultural University of Wageningen Papers* 85, no. 4.
- Mahabir, K. 1991. Medicinal and edible plants used by East Indians in Trinidad and Tobago. Chakra Publishing House, San Juan.
- Manoko, M.L. & G.M. van Der Weerden. 2004. *Solanum americanum* Mill. In G.J.H. Grubben & O.A. Denton (eds) Vegetables. PROTA 2, Wageningen.
- Mans, D., J. Toelsie, Z. Jagernath, K. Ramjiawan, A. van Brussel, N. Jhanjan, S. Orië et al. 2004. Assessment of eight popularly used plant-derived preparations for their spasmolytic potential using the isolated Guinea Pig ileum. *Pharmaceutical Biology* 42 (6): 422-429.
- Martena, M., J. van der Wielen, L. van de Laak, E. Konings, H. de Groot & I. Rietjens. 2007. Enforcement of the ban on aristolochic acids in Chinese traditional herbal preparations on the Dutch market. *Analytical and Bioanalytical Chemistry* 389 (1): 263-275.
- May, A.F. 1982. *Sranan oso dresi*. Surinaams kruidenboek. De Walburg Pers, Paramaribo.
- McClure, S. 1982. Parallel usage of medicinal plants by Africans and their Caribbean descendants. *Economic Botany* 36 (3): 291-301.
- McLeod, C. 1987. *Hoe duur was de suiker?* Vaco Press, Paramaribo.
- McLeod, C. 1998. *Herinneringen aan Mariëburg: historische roman*. Vaco Press, Paramaribo.
- Menezes da Silva, E.M., A. Thiele Torres & A.U. Sabaa Srur. 2008. Valor nutricional da polpa de açaí (*Euterpe oleracea* Mart) liofilizada. *Acta Amazonia* 38 (2): 311-316.
- Merian, M.S. 1705. *Metamorphosis insectorum Surinamensium*. Gerard Valck, Amsterdam.
- Mesia-Vela, S., C. Souccar, M.T. Lima-Landman & A.J. Lapa. 2004. Pharmacological study of *Stachytarpheta cayennensis* Vahl in rodents. *Phyto-medicine* 11 (7-8): 616-624.
- Ming, L.C. 1999. *Ageratum conyzoides*: A tropical source of medicinal and agricultural products. In J. Janick (ed.) *Perspectives on new crops and new uses*. ASHS Press, Alexandria, VA. Pp. 469-473.
- Mkamilo, G.S. & D. Bedigian. 2007. *Sesamum indicum* L. In H.A.M. van der Vossen & G.S. Mkamilo (eds) Vegetable oils. PROTA 14, Wageningen.
- Moretti, C., Y. Gaillard, P. Grenand, F. Bévalot & J.M. Prévost. 2006. Identification of 5-hydroxy-tryptamine (bufotenine) in takini (*Brosimum acutifolium* Huber subsp. *acutifolium* C.C. Berg, Moraceae), a shamanic potion used in the Guiana Plateau. *Journal of Ethnopharmacology* 106 (2): 198-202.
- Mori, S.A., G. Cremers, C. Gracie, J.J. de Granville, M. Hoff & J.D. Mitchell. 1997. Guide to the vascular plants of central French Guiana. Part 1. Pteridophytes, gymnosperms, and monocotyledons. *Memoirs of the New York Botanical Garden* 76 (1): 1-422.
- Mori, S.A., G. Cremers, C. Gracie, J.J. de Granville, S. V. Heald, M. Hoff, & J. D. Mitchell (eds.). 2002. Guide to the vascular plants of central French Guiana. Part 2. Dicotyledons. *Memoirs of the New York Botanical Garden* 76 (2): 67-68.
- Morton, J.F. 1987. Nance. In J.F. Morton (ed.) *Fruits of warm climates*. Creative Resource Systems, Inc., Miami, FL. Pp: 207-209.
- Mukherjee, P.K., V. Kumar, N.S. Kumar & M. Heinrich. 2008. The Ayurvedic medicine *Clitoria ternatea*-From traditional use to scientific assessment. *Journal of Ethnopharmacology* 120 (3): 291-301.
- Müller-Lissner, S.A. 1993. Adverse effects of laxatives: fact and fiction. *Pharmacology* 47 (Suppl. 1): 138-145.
- Munoz, V., M. Sauvain, G. Bourdy, J. Callapa, S. Bergeron, I. Rojas, J.A. Bravo et al. 2000. A search for natural bioactive compounds in Bolivia through a multidisciplinary approach: Part I. Evaluation of the antimalarial activity of plants used by the Chacobo Indians. *Journal of Ethnopharmacology* 69 (2): 127-137.
- Nelson, L., R.D. Shih, M.J. Balick & K.F. Lampe. 2007. *Handbook of poisonous and injurious plants*. Springer / New York Botanical Garden Press, New York.
- Ngo Bum, E., M. Schmutz, C. Meyer, A. Rakotonirina, M. Bopelet, C. Portet, A. Jeker et al. 2001. Anticonvulsant properties of the methanolic extract of *Cyperus articulatus* (Cyperaceae). *Journal of Ethnopharmacology* 76 (2): 145-150.
- Nichol, K. 2011. BASF launches ingredient to combat skin discomfort. *Headlines > Formulation & Science*. <http://www.cosmeticsdesign.com>.
- Njoroge, G.N. & M.N. van Luijk. 2004. *Momordica charantia* L. In G.J.H. Grubben & O.A. Denton (eds.) Vegetables. PROTA 2, Wageningen.

- Nortan, C. 2008. Winti en criminaliteit: Een constructivistisch perspectief op het inzetten van magische rituelen en attributen bij delicten. MSc thesis, Erasmus University, Rotterdam.
- Odonne, G, G Bourdy, J. Beauchêne, E. Houël, D. Stien, L. Chevolut & E Deharo. 2007. From Tonic-cups to Bitter-cups: Kwasi bita beker from Suriname: Determination, past and present use of an ancient galenic artefact. *Journal of Ethnopharmacology* 110 (2): 318-322.
- Oka, K., F. Saito, T. Yasuhara & A. Sugimoto. 2004. A study of cross-reactions between mango contact allergens and urushiol. *Contact Dermatitis* 51 (5-6): 292-296.
- Olet, E.A., M. Heun & K.A. Lye. 2005. African crop or poisonous nightshade; the enigma of poisonous or edible black nightshade solved. *African Journal of Ecology* 43: 158-161.
- Olugbuyiro, J.A.O., J.O. Moody & M.T. Hamann. 2009. AntiMtb activity of triterpenoid-rich fractions from *Spondias mombin* L. *African Journal of Biotechnology* 8 (9): 1807-1809.
- Ooststroom, S.J. van. 1939. An old collection of plants from Suriname in the Rijksherbarium at Leiden. *Recueil des Travaux Botaniques Néerlandais* 36: 526-534.
- Opala, J.A. 1987. The Gullah: rice, slavery & the Sierra Leone—American connection. Freetown, USIS, Sierra Leone.
- Ostendorf, F.W. 1962. Nuttige planten en sierplanten in Suriname. Landbouwproefstation in Suriname. *Bulletin* 79. Paramaribo.
- Padua, L.S. de, N. Bunyapraphatsara & R.H.M.J. Lemmens. 1999. Medicinal and Poisonous plants. PROSEA 12 (1). Backhuys Publishers, Leiden.
- Parahoe, M. 2001. Agro-Biodiversity and relationship of people with the environment: a comparison of the Kwinti Maroons and Trio indigenous people, Suriname. MSc thesis, University of the West Indies, Mona, Jamaica.
- Pari, L. & M. Latha. 2005. Antidiabetic effect of *Scoparia dulcis*: effect on lipid peroxidation in streptozotocin diabetes. *General Physiology and Biophysics* 24 (1): 13-26.
- Parveen, S., S. Das, C.P. Kundra & B.M. Pereira. 2003. A comprehensive evaluation of the reproductive toxicity of *Quassia amara* in male rats. *Reproductive Toxicology* 17 (1): 45-50.
- Patra, W. 2006. Paraman Klem. Masanga 2000: Marrons Fighter. CD Vol. 4. Digital. Paramaribo.
- Penard, F.P. & A.P. Penard. 1908. De menschetende aanbidders der zonnenslang. H.B. Heyde, Paramaribo.
- Pijl, Y. van der. 2007. Levende-doden: Afrikaans-Surinaamse percepties, praktijken en rituelen rondom dood en rouw. Stichting Instituut ter Bevordering van de Surinamistiek (IBS) en Rozenberg Publishers, Amsterdam.
- Piso, W. 1648. De Medicina Brasiliensi. Leiden / Amsterdam.
- Pithayanukul, P., S. Laovachirasuwan, R. Bavovada, N.I. Pakmanee & R. Suttisri. 2004. Anti-venom potential of butanolic extract of *Eclipta prostrata* against Malayan pit viper venom. *Journal of Ethnopharmacology* 90 (2-3): 347-352.
- Plotkin, M.J. 1986. Ethnobotany and Conservation of the Tropical Forest with Special Reference to the Indians of Southern Suriname. Proefschrift, Tufts University.
- Plotkin, M.J., B.M. Boom & M. Allison. 1991. The ethnobotany of Aublet's *Histoire des Plantes de la Guiane Française (1775)*. *Monographs in Systematic Botany from the Missouri Botanical Garden* 35: 1-108.
- Plotkin, M.J., R.A. Mittermeijer & I. Constable. 1980. Psychomimetic use of tobacco in Surinam and French Guiana. *Journal of Ethnopharmacology* 2: 295-297.
- Plowman, T., A. Leuchtman, C. Blaney & K. Clay. 1990. Significance of the fungus *Balansia cyperi* infecting medicinal species of *Cyperus* (Cyperaceae) from Amazonia. *Economic Botany* 44 (4): 452-462.
- Postma, J. 1990. The Dutch in the Atlantic Slave Trade, 1600-1815. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Prance, G.T. 1992. Ant Association with *Parinari excelsa* (Chrysobalanaceae) in Marajo, Brazil. *Biotropica* 24 (1): 102-104
- Prance, G.T., D.G. Campbell & B.W. Nelson. 1977. The Ethnobotany of the Paumari Indians. *Economic Botany* 31: 129-139.
- Price, R. 1979. Kwasi mukambas gambit. *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 135 (1): 151-169.
- Price, R. & S. Price. 1991. Two evenings in Saramaka. University of Chicago Press, Chicago.
- Price, R. 1983. First-Time: The Historical Vision of an Afro-American People. Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Price, R. 1990. Alabi's World. Johns Hopkins. University Press, Baltimore.
- Price, R. 1991. Subsistence on the Plantation Periphery: Crops, Cooking, and Labour among Eighteenth-Century Suriname Maroons. *Slavery and Abolition* 12: 107-127.
- Price, R. 2008. Travels with Tooy: History, Memory, and the African American Imagination. University of Chicago Press, Chicago.
- Price, S. 1993. Co-wives and calabashes. University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Prins, M. 2004. Vieve vruchten: de legende van het noni-sap. *Skepter* 17 (4). www.skeptis.nl/noni.html.
- Proosdij, A.S.J. van. 2001. Arnoldo's zakflora : wat in het wild groeit en bloeit op Aruba, Bonaire en Curaçao. P. Ketner (ed.). Natuurwetenschappelijke Studiekring voor het Caraïbisch Gebied, Amsterdam.
- Pushparaj, P., C.H. Tan & B.K.H. Tan. 2000. Effects of *Averrhoa bilimbi* leaf extract on blood glucose and lipids in streptozotocin-diabetic rats. *Journal of Ethnopharmacology* 72 (1-2): 69-76.
- Putte, K. van de, S. Ruysschaert, P. Van Damme & P. Goetghebeur, P., 2007. Een etnobotanische studie van de huishoudens in Brownsweg, een Boslandcreoolse gemeenschap in Suriname. MSc. thesis, Universiteit Gent.
- Quigley, C. 1956. Aboriginal fish poisons and the diffusion problem. *American Anthropologist* 58: 508-525.
- Raghoenandan, U.P.D. 1994. Etnobotanisch onderzoek bij de Hindoestaanse bevolkingsgroep in Suriname. Nationaal Herbarium van Suriname (BBS). MSc thesis, Anton de Kom Universiteit, Paramaribo.
- Rakotonirina, S.V., E. Ngo Bum, A. Rakotonirina & M. Bopélet. 2001. Sedative properties of the decoction of the rhizome of *Cyperus articulatus*. *Fitoterapia* 72: 22-29.
- Ramharakh, S. 2005. Planten gebruik door Surinaamse Hindoestanen in Nederland. Nationaal Herbarium Nederland, Universiteit Utrecht, Utrecht.
- Reddy, J.S., P. Rajeswara Rao & M.S. Reddy. 2002. Wound healing effects of *Heliotropium indicum*, *Plumbago zeylanicum* and *Acalypha indica* in rats. *Journal of Ethnopharmacology* 79 (2): 249-251.
- Reddy, M.K., S.K. Gupta, M.R. Jacob, S.I. Khan & D. Ferreira. 2007. Antioxidant, antimalarial and antimicrobial activities of tannin-rich fractions, ellagitannins and phenolic acids from *Punica granatum* L. *Planta Medica* 73 (5): 461-467.
- Reigada, J.B., C.M. Teacenco, L.H. Andrade, M.J. Kato, A.L.M. Porto & J.H.G. Lagoc. 2007. Chemical constituents from *Piper marginatum* Jacq. (Piperaceae) - antifungal activities and kinetic resolution of (RS)-marginatumol by *Candida antarctica* lipase (Novozym 435). *Tetrahedron: Asymmetry* 18 (9): 1054-1058.
- Robson, M.C., J.P. Hegggers & W.J. Hagstrom. 1982. Myth, Magic, Witchcraft, or Fact? *Aloe vera* Revisited. *Journal of Burn Care & Research* 3 (3): 157-162.
- Rolander, D. 2008. Daniel Rolander's Journal, The Suriname Journal: composed during an exotic journey. Vertaling van het originele manuscript

- Diarium Surinamicum, quod sub itinere exotico conscripsit* door J. Dobreff, C. Dahlman, D. Morgan & J. Tipton. In L. Hansen (ed.) The Linnaeus Apostles: Global Science & Adventure (3) 3. IK Foundation & Company, London. Pp: 1215-1576.
- Roth, W.E. 1924. An introductory study of the arts, crafts and customs of the Guiana Indians. Smithsonian Institute, Washington, D.C.
- Rukachaisirikul, T., P. Innok, N. Aroonrek, W. Boonamuaylap, S. Limrangsun, C. Boonyon et al. 2007. Antibacterial Pterocarpanes from *Erythrina subumbrans*. *Journal of Ethnopharmacology* 110 (1): 171-175.
- Rutten, A.M.G. 2003. Magische kruiden in de Antilliaanse folklore. Erasmus Publishing, Rotterdam.
- Ruysschaert, S. 2011. Non-timber forest products of communal forests and savannas in Powakka and Brownsweg (Suriname): project results and discussion highlights. Rapport Universiteit Gent.
- Ruysschaert, S., T.R. van Andel, K. Van de Putte & P. Van Damme. 2009. Bathe the baby to make it strong and healthy: Plant use and child care among Saramaccan Maroons in Suriname. *Journal of Ethnopharmacology* 121 (1): 148-170.
- Schiebinger, L. 2004. Plants and Empire: Colonial Bioprospecting in the Atlantic World. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Schmelzer, G.H. & A. Gurib- Fakim (eds.) 2008. Medicinal plants 1. PROTA 11, Wageningen.
- Schoffemeer, J. 1986. Het raadplegen van een geestenmeester. *Oso* 5, no. 1: 55-75.
- Schultes, R.E. & R.F. Raffauf. 1990. The healing forest. Medicinal and Toxic Plants of the Northwest Amazonia. Dioscorides Press, Portland, Oregon.
- Schwetz, B.A. 2001. Safety of Aristolochic Acid. *JAMA* 285 (21): 2705.
- Sedoc, N.O. 1992. Afrosurinaamse natuurgeneeswijzen: bevattende meer dan tweehonderd meest gebruikelijke geneeskrachtige kruiden. Vaco Press, Paramaribo.
- Silva, T.M.S., C.A. Camara, K.R.L. Freire, T.G. da Silva, M. de F. Agra & j. Bhattacharyya. 2008. Steroidal Glycoalkaloids and Molluscicidal Activity of *Solanum asperum* Rich. fruits. *Journal of the Brazilian Chemical Society* 19 (5): 1048-1052.
- Singh, A.K., A. Dikshit & S.N. Dixit. 1983. Antifungal studies of *Peperomia pellucida*. *Beitrage zur Biologie der Pflanzen* 58: 357-368.
- Slagveer, J.L. 1990. Surinaams Groot Kruidenboek: Sranan Oso Dresie. De West, Paramaribo.
- Stahel, G. 1944. De nuttige planten van Suriname. Landbouwproefstation in Suriname. *Bulletin* 59, Paramaribo.
- Starke, M. & E. Burgzorg. 2006. Sabi fu ograi ay nanga fy o fy o. Stichting Feti fu wini, Paramaribo.
- Stedman, J.G. 1790 (1988). Narrative, of a Five Years' Expedition, against the Revolted Negroes of Surinam. R Price and S Price (eds.) Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Stedman, J.G. 1800. Reize naar Surinamen en door de binnenste gedeelten van Guiana - Compleet 1744-1797. Johannes Allart, Amsterdam.
- Stephen, H.J.M. 1979. Geneeskruiden van Suriname: hun toepassing in de volksgeneeskunde en in de magie. De Driehoek, Amsterdam.
- Stephen, H.J.M. 1986. De macht van de fodoe-winti : fodoe-rituelen in de winti-kultus in Suriname en Nederland. Karnak, Amsterdam.
- Stephen, H.J.M. 1998. Winti culture: Mysteries, Voodoo and realities of an Afro-Caribbean religion in Suriname and the Netherlands. Karnak, Amsterdam.
- Stephen, H.J.M. 2003. Winti liederen: Religieuze gezangen in de Winticultuur. Eigen beheer, Amsterdam.
- Subapriya, R. & S. Nagini. 2005. Medicinal properties of neem leaves: A review. *Current Medicinal Chemistry Anti-cancer Agents* 5: 149-156.
- Teunissen, P.A., D. Noordam & F. van Troon. 2003. Ethno-ecological survey of the lands inhabited / used by the Trio people of Suriname. Amazon Conservation Team, Paramaribo.
- Thoden Van Velzen, H.U.E. & W. van Wetering. 1988. The great father and the danger: Religious cults, material forces, and collective fantasies in the world of the Surinamese Maroons. Floris Publications, Dordrecht.
- Thoden van Velzen, H.U.E. 2006. De rol van de goden bij de Binnenlandse Oorlog. *Oso* 25 (1): 114-130.
- Thomé, O.W. 1885. Flora von Deutschland, Österreich und der Schweiz. Gera.
- Titjari. 1985. Famiri-encyclopedia Foe da Natoera Dresi-Fasi. Gezinskruidenboek van de natuurgeneeswijzen. Natuurgeneeswijzen uit het Zonnige Suriname. Sangrafoe, Amsterdam.
- Tjong Ayong, G. 1989. Het gebruik van medicinale planten door de Javaanse bevolkingsgroep in Suriname. IOL, Paramaribo.
- Valkenburg, J. van & N. Bunyaphatsara. 2001. Medicinal and Poisonous plants. PROSEA 12 (2). Backhuys Publishers, Leiden.
- Vela, S.M. 2007. In vivo inhibition of gastric acid secretion by the aqueous extract of *Scoparia dulcis* L. in rodents. *Journal of Ethnopharmacology* 111: 403-408.
- Vermeulen, A., S. Ruysschaert, P. Van Damme & P. Goetghebeur. 2007. Een floristische studie van gemeenschapsbossen in Brownsweg (Suriname). MSc. thesis, Universiteit Gent.
- Vernon, D. 1985. Bakuu: le mal modeme. Un culte de sorcellerie chez les Marrons Ndjuka du Suriname. Mémoire présenté à l'EHESS, Parijs.
- Vernon, D. 1993. Choses de la forêt: identité et thérapie chez les Noirs Marrons Ndjuka du Surinam. In Jolivet M.-J., Rey-Hulman (eds.) *Jeux d'identités: études comparatives à partir de la Caraïbe*. L'Harmattan, Parijs. Pp: 261-281.
- Verpoorte, R. & P.P. Dihal. 1987. Medical plants of Suriname IV. Anti microbial activity of some medical plants. *Journal of Ethnopharmacology* 21: 315-318.
- Verpoorte, R., A. Tjin a Tsoi., H. van Doorne & A. Baerheim Svendsen. 1982. Medical plants of Suriname I. Antimicrobial activity of some medical plants. *Journal of Ethnopharmacology* 5: 221-226.
- Veth, B. 1990. Gebruiks- en medicinale planten van de Wayana Indianen in Frans Guyana en Suriname. Nationaal Herbarium Nederland, Universiteit Utrecht.
- Viana, F.A., M. Andrade-Neto, Y.B.M. Poulighen, D.E.A. Uchoa, M.M.S.Z. Sobral & S.M. de Morais. 2002. Essential oil of *Siparuna guianensis* Aublet from the Amazon region of Brazil. *Journal of Essential Oil Research* 14: 60-62.
- Voeks, R.A. 1997. Sacred Leaves of Candomblé: African Magic, Medicine and Religion in Brazil. University of Texas Press, Austin, TX.
- Vossen, H.E.M. van der & M. Wessel (eds.) 2000. Stimulants. PROSEA 16. Backhuys Publishers, Leiden.
- VWA. 2003. Kruidenpreparaten. *Voedsel- en Waren Autoriteit Informatieblad* 46: 1-7.
- Wasshausen, D.C. 2006. Acanthaceae. *Flora of the Guianas* 23 (156).
- Werth, C.R., K.W. Hilu & C.L. Langner. 1994. Isozymes of *Eleusine* (Graminae) and the Origin of Finger Millet. *American Journal of Botany* 81 (9): 1196-1197.
- Wessels-Boer, J.G. 1965. The indigenous palms of Suriname. E.J. Brill, Leiden.
- Wessels-Boer, J.G., W.A.H. Hekking, J.P. Schulz & M.A.W. Mennega. 1976. Fa joe kan tak' mi no moi: Inleiding in de flora en vegetatie van Suriname. Stinasu, Paramaribo.
- Wet, J.M.J. de. 2006. *Eleusine coracana* (L.) Gaertn. In M. Brink & G. Belay (eds.) Cereals and pulses. PROTA 1, Wageningen.
- Wetering, W. van & H.U.E. Thoden Van Velzen. 1983. Affluence, deprivation and the flowering of Bush Negro religious movements. *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 139 (1): 99-139.
- Wiar, C., S. Mogana, S. Khalifah, M. Mahan, S. Ismail, M. Buckle, A.K. Narayana & M. Sulaiman. 2004. Antimicrobial screening of plants used for traditional medicine in the state of Perak, Peninsular Malaysia. *Fitoterapia* 75 (1): 68-73.

- Wooding, C.J. 1972. Winti: Een Afro- Amerikaanse godsdienst in Suriname. Een cultuurhistorische analyse van de religieuze verschijnselen in de Para. Krips Repro BV, Meppel.
- Wooding, C.J. 1979. Traditional Healing and Medicine in Winti: A Sociological Interpretation. *A Journal of Opinion* 9 (3): 35-40.
- Wooding, C.J. 1984. *Geesten genezen: Ethnopsychiatrie als nieuwe richting binnen de Nederlandse Antropologie*. Konstapel, Groningen.
- Wu, W.H., Y.P. Kang, N.H. Wang, H.J. Jou & T.A. Wang. 2006. Sesame ingestion affects sex hormones, antioxidant status, and blood lipids in postmenopausal women. *Journal of Nutrition* 136: 1270-1275.
- Zaalman, H, G. Kumanajare, L. Biswane, G. Watamaleo, M. Barend, S. Oeloekanamoe et al. 2006. Marowijne - Ons Grondgebied: Traditioneel gebruik en beheer van het Beneden-Marowijne gebied door de Kali'na en Lokono. E.R. Kambel & C. de Jong (eds.). VIDS, CLIM, Forest People Programme, Paramaribo.
- Zaalman, J.A. 2003. August, een Bonoeman: de beleving van Winti:(vertellingen). Ralicon, Paramaribo.
- Zaalman, J.A. 2005. Gilly en Lise: een beleving van het geloof in Winti. Ralicon, Paramaribo.
- Zardini, E.M. & P.H. Raven. 1991. Onagraceae. *Flora of the Guianas* 10 (98).
- Zschuschen, E. 2010. De boom Hoepelhout. *Vakblad Bos en Natuur* 1 (2): 18-19.

Suriname is een land met een grote culturele en biologische diversiteit. Het oerwoud in het binnenland herbergt een schat aan geneeskrachtige kruiden. Door de eeuwen heen brachten Afrikaanse slaven en Aziatische contractarbeiders ook nog tal van nuttige planten mee. Indianen, Creolen, Marrons, Hindoestanen, Javanen: iedere bevolkingsgroep heeft haar eigen taal, religie, rituelen en ideeën over ziekte en gezondheid. Toch vindt er ook veel kennisuitwisseling plaats. Zo komen Indiaanse gewassen terecht in Creoolse kruidenbaden voor indianengeesten en staan er Javaanse planten op de erven van Marrons in het binnenland. Voor veel Surinamers is het gebruik van medicinale planten essentieel voor hun lichamelijk en geestelijk welzijn.

ISBN 978-9460221392

9 789460 221392

Medicinale en Rituele Planten van Suriname is het resultaat van enkele jaren wetenschappelijk onderzoek van het Nationaal Herbarium Nederland (NCB Naturalis) en de Universiteit Gent naar het plantgebruik voor geneeskrachtige, magische en religieuze doeleinden. Het boek is gebaseerd op de kennis van Surinamers uit de regio's Paramaribo, Pará, Wanica, Marowijne en Brokopondo en die van Surinaamse Nederlanders, aangevuld met gegevens uit de literatuur en herbariumcollecties. Deze veldgids bevat wetenschappelijke en lokale namen, botanische en gebruiksbeschrijvingen van bijna 400 verschillende plantensoorten, en is rijk geïllustreerd met tekeningen en kleurenfoto's. Er is bovendien aandacht besteed aan de betekenis van de lokale namen en de historische achtergrond van het plantgebruik.

KIT Publishers

NCB naturalis